

Pezenhoffer Antal
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME
VII. kötet

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

VII. kötet

2003

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte
A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö
ISBN 963 8283 09 2

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfüzfő
Nyomás: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

II. Rákóczi Ferenc (1676-1735)

A „Rákóczi-ház”

II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én, pénteki napon született. (Pénteken is halt meg, mégpedig nagypénteken, 1735. április 8-án.) Apja I. Rákóczi Ferenc volt, aki fia születése után néhány hónapra, harmincéves korában, már meg is halt. Anyja Zrínyi Ilona.

Négy, akkor leghíresebb magyar családunkból származott: a Rákócziakból, Báthoryakból, Zrínyiekből és Frangepánokból, de színmagyarnak vagy jellegzetesen magyar vérűnek semmiképpen se nevezhető.

Láttuk, hogy anyját maga is horvátnak tartotta és nevezte. Négy nagyszülője közül csak kettő (II. Rákóczi György és Báthory Zsófia) volt magyarabb nevű, a másik kettő (Zrínyi Péter és Frangepán Katalin) horvát, a legutóbbi részben olasz. De Báthory Zsófia anyja is idegen volt: lengyel (Zakreszka Anna).

De maguk a Báthoryak se a honfoglaló magyarokkal jöttek be az országba, mert a Gutkeled-nemzetségből származnak, mely szintén idegen (germán) eredetű. A Rákócziakról magukról ugyanezt kell mondanunk, mert ők meg a Bogát-Radván nemzetségből származnak, mely krónikáink szerint Csehországból származott be hozzánk. Magyar dédanyjának, Lórántffy Zsuzsannának a családja meg Ráthold nemzetségből való, mely viszont egyes adatok szerint olasz, mások szerint Angolországból, de mindenképpen idegenből jött be hozzánk.

II. Rákóczi Ferenc tehát csak történelmileg, csak érzelemben volt magyar, vérségileg csak részben, mégpedig felénél kisebb részben. Körülbelül olyan arányban, mint – undok sváb nevem ellenére – jómagam.

Való azonban, hogy előkelő, annyira történelmi szerepet játszó családok ivadéka volt, amelynél különbekből származni akkor nálunk nem is volt lehetséges.

A Báthoryak közül még király is került ki akkor már, erdélyi fejedelem pedig egész sereg.

De a Zrínyiek és Frangepánok is mindig kiskirályoknak tekintették magukat s többé-kevésbé azok is voltak, ott a magyar tengermelléken. Láttuk, hogy Zrínyit, a költőt, mint királyt emlegették a törökök. De mérhetetlen vagyonuk mellett a Zrínyiek az ország legfőbb szellemi és erkölcsi arisztokratái is voltak: nagyobb neve, mint nekik, senkinek se volt ez országban.

A Rákócziak közül, akiknek nevét hősünk viselte, már ükapja (nagyapja nagyapja), Zsigmond, erdélyi fejedelem volt (ha csak rövid ideig is) s az volt azóta minden őse megszakítatlan sorban egész apjáig, I. Rákóczi Ferencig, aki szintén megválasztott erdélyi fejedelem volt, ha a fejedelmi székbe tényleg nem is került.

Mindezekhez járult még, sőt legtöbbet számított a család mérhetetlen vagyona. Krisztina svéd királynő ügynöke, Slytte Benedek 1652 januárjában azt jelenti Kolozsvárról, hogy II. Rákóczi Györgynek, hősünk nagyapjának, annyi kincse van, mint senkinek másnak a világon: a rengeteg birtokon kívül sárospataki és munkácsi kincstáiraiban tízmillió forintja van csak pénzben és drágaságokban, s anyja, Lórántffy Zsuzsanna, minden évben újabb félmilliót tesz még hozzá a meglevőhöz.

Mivel II. Rákóczi György testvére, Zsigmond, fiatalon és gyermektelenül meghalt, minden Rákóczi-vagyon most már az egyetlen Rákóczi-férfisarj, II. György kezében összpontosult s mindehhez hozzájárult felesége, az utolsó Báthory-lány révén a rengeteg Báthory vagyon is. S II. Rákóczi Györgynek és Báthory Zsófiának is csak egy fia volt, I. Ferenc, s neki is csak egy fia (meg egy lány, Júlia), II. Ferenc, a mi hősünk, s így a rengeteg vagyon is osztatlan maradt, igaz, hogy az ingók (a pénz és a kincsek) arra már elfogytak II. György szerencsétlen lengyel kalandjára, majd I. Ferencnek, a Wesselényi-összeesküvés fejének, a vérpadtól való megmentésére.

Mivel a Rákóczi-ház hatalma és gazdagsága teljességének idején Bécsben Lipótot az utolsó Habsburgnak gondolták, mert már második felesége is meghalt fiú utód nélkül s a család spanyol ága is kihalóban volt, nem csoda, ha protestáns részen komoly hitelt és nagy je-

lentőséget tulajdonítottak Drabik jóslatának, hogy eljött az idő, mely Rómának, ennek az undok „babiloni szajhának” véget vet, mert kihal s megbukik fővédője, a „förtelmes” Habsburg-család s helyét elfoglalja a Rákócziak dicső, evangéliumi nemzetsége s vele Krisztus tiszta evangéliuma is végre diadalmaskodik a földön.

Emlékszünk rá, hogy mindezek hatására még a katolikus Zrínyi Miklós és Nádasdy Ferenc is a felkelő nap felé tájékozódtak s II. Rákóczi Györggyel, mint a jövő emberével, titkos levelezésben álltak, hogy nála jövőjüket megalapozzák s magukat minden eshetőségre biztosítsák. Ezért tört II. Rákóczi György minden áron lengyel trónra, és mert arra előbb nyílt lehetőség, mint a magyarra s annak már birtokában s erejétől is segítve könnyebb lett volna már megszereznie ezt a másik, még jobban óhajtott koronát.

II. Rákóczi György a lengyel koronát – ha nem is maga, hanem családjá (fia) részére – háború, sőt mindennél nagyobb anyagi áldozat nélkül is megszerezhetné, mert hiszen a gyermektelen II. János-Kázmér (illetőleg eszes és tevékeny felesége) Rákóczi fiát, I. Ferencet, örökbe fogadhatta volna, ha apja Lengyelországba küldi, hogy ott katolikusnak nevelhesse. II. György azonban erre nem tudta rászánni magát. Részint az a tízmillió forint ugyanis, ami már megvult és az a félmillió, amit anyja évente még hozzáadott, meg a rózsás protestáns jövedelmek elbizakodottá tették; részint mert a hiúságát is bántotta a dolog: féltette a becsületét protestáns hitfelei előtt. Még a szegény ember is ad a becsületére. Hát egy királyjelölt és Európa leggazdagabb embere ne adjon?

Amint korunk házasodó kálvinistái nem felekezettük igazságára hivatkozva tiltakoznak minden idegszálukkal a katolikus reverzálisnak még a gondolata ellen is, hanem protestáns őseik címén, II. Rákóczi György se azt felelte az e célból nála járó katolikus lengyelek ajánlatára, hogy ő a kálvinizmust tartja az igaz vallásnak s mint jó apa nem teheti, hogy egyetlen fiát téves vallásban nevelje, hanem csak ezt: „Hogyan ítélné meg a világ ezt? Mit mondana az egész világ felőle? Elveszteni becsületét, jó hírnevét! Mit híresztelnének róla (természetesen felekezeti berkekben)? Hogy átadta, eladta egyetlen fia lelkét, méghozzá egy bizonytalan ország kedvéért!”

Láthatjuk e válaszból, hogy ha az a Lengyelország legalább bizonyos lett volna a fia és családjá számára, akkor talán még el is adta volna érte a hitét, illetőleg a hitfelei előtt való becsületét, de így, a bizonytalanságért tenni ki magát a biztos becstelenségnek, s hogy a végén esetleg még úgy járjon, hogy se becsület, se Lengyelország, azt nem tartotta érdemesnek. Annál inkább nem, mert az volt a meggyőződése, hogy protestáns alapon (a svédekkel szövetségesen így a lengyelek akarata ellenére) is van olyan biztos részére Lengyelország, mint ha a hitfelei előtti becsülete elvesztésével a lengyelek feltételeit elfogadva szerzi meg. Ezért inkább ezen a másik alapon tört feléje.

Mint tudjuk, rosszul számított s elbukott, sőt miatta családjá még az erdélyi fejedelemséget is elvesztette. Azt a sok szenvedést tehát, ami emiatt őt magát, családját, sőt egész Erdélyt érte, nemcsak II. Rákóczi György nagyravágyása és a lengyel nép akaratával szembehelyezkedő abszolutizmusa, hanem kálvinista fanatizmusa is okozta.

Mikor halála után özvegye fiával, a Rákóczi-ház egyetlen örökösével együtt visszatért elhagyott katolikus vallására, a Rákóczi-család földi érdekei szempontjából igen nagy áldozatot hozott, mert eltaszította magától azt az erőt és segítséget, melyet neki, mint a Habsburgok addigi ellenfelének, a hazai és külföldi protestáns erő és közvélemény adott.

Az erdélyi fejedelmi széket Báthory Zsófia férje már életében elveszítette, lengyel kalandja és következményei miatt a családi kincstárt is alaposan kiürítette már, de az ősi hitre való visszatérésével az özvegy most már végleg s még elméletben is lemondott fia fejedelmi székéről. Hisz emlékszünk, hogy őt a reverzálisokat egyébként annyira elítélő protestánsok csak olyan, egyébként az erdélyi alkotmányba (az ottani négy bevett vallás egyenjogúságába) ütköző reverzálissal választották meg, hogy a katolikus vallásra való áttérésével a választás érvényét veszti. Éppen emiatt nagyanyja e lépését II. Rákóczi Ferenc is úgy fogta fel, mint az

igazságért és meggyőződésért hozott mérhetetlenül nagy családi áldozatot. (A mi protestánsaink mégis csak Báthory Zsófia önzését láttál és látják benne.)

Ámde, ha Erdély felé áldozatot jelentett is e lépés, a másik oldalon, Magyarország felé, nagy előnnyel is járhatott, bár maga Báthory Zsófia erre nem gondolt. Akkor ugyanis, mikor Báthory Zsófia az Egyházba visszatért, Lipót még nőtlen volt, s ráadásul gyöngé és beteges is. Kívülről pedig csak egyetlen férfinak volt családjának, még gyermekkorban lévő öccse, Károly József, aki egyúttal akkor még a Habsburgok spanyol koronájának is egyetlen örököse volt, mert ott se volt utód (sőt később, hamarosan, még ez a Károly József is fiatalon meghalt).

Bécsben az illetékes körök rettegettek, hogy egyszer csak arra ébrednek, hogy nincs Habsburg, s a magyarok emiatt az akkor már katolikus, tehát a magyar törvények szerint a magyar trónra alkalmas I. Rákóczi Ferencet választják meg királyuknak, sőt ezt talán már a még csak haldokló Habsburgok végleges kihalása előtt is megteszik.

A bécsi pápai nuncius 1660. július 2-án jelenti Rómába (Levinson: Nuntiatúrberichte, 659. o.), hogy mikor kihallgatáson volt Lipót császárnál, hogy rávegye Rákócziné és árvái megsegítésére s azt hozta fel előtte érvül, hogy hálából esetleg katolikusokká lennének, a császár bizalmasan azt közölte vele, hogy örömmel tenné, de miniszterei ellenére vannak, mert többen attól tartanak, hogy ez esetben a magyarok királyukká kiáltanak ki ezt a katolikus árvát.

Ilyen ragyogó kilátásai voltak II. Rákóczi Ferenc apjának!

Kétségtelen, hogy az ősi fény, a gazdagság, a királyi és fejedelmi ősök nem maradtak hatás nélkül az ifjú II. Ferencre se, aki szintén a család egyetlen férfiivadéka, s így vagyonának, dicsőségének és reményeinek egyetlen örököse volt. Ha nem is apja beszélt neki mindezekről, akivel nem tudott beszélni, talán nagyanyja se, mert kisgyermek korában vesztette el őt is, de anyja és nála évekkal idősebb nővére, főként pedig a család nemesi szolgálói és jóemberei annál inkább.

Lehetségesnek tarthatjuk-e, hogy akadhatna annyira szenttelen, annyira vágyak és álmok nélküli fiatalember, akit ilyen nagy múlt és ezek a mesés kilátások ne éltettek, ne lelkesítettek volna? Lehetetlen tehát, hogy a gyermek II. Rákóczi Ferenc ne érezte volna magában, hogy ő nagyra van hivatva s ezért tennie is kell valamit? Ez a „nagy” azonban, melyre ő hivatva volt, csakis fejedelmi szék vagy királyi korona lehetett, mert hiszen ami ennél kevesebb, az már régen birtokában volt, abba ő már beleszületett: a leggazdagabb és legelőkelőbb magyar alattvaló volt.

Mivel II. Rákóczi Ferenc idejében már az erdélyi fejedelmi szék is a magyar király, tehát a Habsburgok birtokában volt, Rákóczi őseihez méltó és jelenlegi állapotánál nagyobb csakis a magyar király rovására lehetett. Mivel Lipótnak fiai lettek, tehát a Habsburgok nem haltak ki, más módon az emelkedés nem volt Rákóczi számára lehetséges, mint csak úgy, hogy élére áll a nálunk már régóta állandóan meglévő s az uralkodóház ellen irányuló elégedetlenségnek, az ún. nemzeti irányzatnak, azaz, ha „szabadsághős” lesz.

Milyen csábító szerep lehetett ez számára! Hiszen az érvényesülésen kívül még dicsőséggel is járt! S neki már a dédapja is „szabadsághős” volt! De ő nemcsak a dédapja címén vállalkozhatott erre a szerepre. Neki a Wesselényi-összeesküvés idején már az apja is megtette ezt. Apjában ugyancsak nem volt se nagyravágyás, se tetterő, se különösebb képzelőerő, se az átlagost akár csak el is érő tehetség, s lám, még ő is megpróbált szabadsághős s így több lenni, mint egyszerű alattvaló! Nem egyenesen szükségszerű volt-e tehát, hogy ugyanezt nála tehetségesebb fia is megpróbálja?

Igaz ugyan, hogy apjának ez a szerepe nem sikerült, sőt ismét alaposan megcsökkent miatta az örökölt nagy családi vagyon, mely pedig az effajta szerep előfeltétele, ámde apja idejében nem volt spanyol örökösödési háború, míg az ő idejében volt, s ez ezt a szabadsághösködést esélyessé tette s apja sikertelenségével szemben mily szívesen jártathatta eszét dédapja nagy sikerein, kinek idejében viszont harmincéves háború volt s ez tette eredményessé működését.

De apja sikertelen szerepe is hozott legalább dicsőséget, s az se semmi, kivált olyan ideális lelkű, ábrándozni szerető ember számára, mint amilyen II. Rákóczi Ferenc volt.

Hát még milyen ösztönzést kaphatott ebben a tekintetben anyjától, akinek apja is, meg nagybátyja is egyenesen vértanúja lett ennek a nemzeti eszmének! Anyja második férje, az ő nevelőapja, szintén szabadsághős volt és e révén fejedelem is.

Ha még szürke, szenvtelen apja se tudott ellenállni annak a csábító szerepnek, amelybe bele született, noha villámhárítóként és Cerberusként ott volt mellette ellenőrnök szigorú és nála sokkal eszesebb és tetterősebb anyja, nem kellett-e eszes, ábrándos lelkű, rendkívül nagyra törő, önérzetes és hiú, nagy képzelőerejű, családjára és őseire rendkívül büszke fiának, II. Rákóczi Ferencnek szinte szükségképpen szabadsághőssé válnia még akkor is, ha erre semmi említhető sérelemre se lehetett volna hivatkozni? II. Rákóczi Ferenc fellépésének megmagyarázására tehát egyáltalán nincs szükség nemzeti elnyomás vagy akár csak sérelmek feltételezésére.

Azt már láttuk, miért talált Rákóczi tömegekre, mikor börtönéből menekülve újra az országba jött, mint szabadsághős. A most mondottakkal megmagyaráztuk azt is, miért találtak e tömegek vezérre. Amint az előbbi meg tudtuk magyarázni elnyomás, zsarnokság, alkotmánytörés, tehát minden jogos vagy hazafias ok nélkül, épp úgy meg lehet effajta okok nélkül magyarázni azt is, miért állt az élükre Rákóczi. (Majd ha Bercsényit tárgyaljuk, megmagyarázzuk azt is, miért állt az élükre ő is.)

Persze azok miatt, amiket most mondtunk, még lehetnek alkotmányos, azaz nemzeti okok is a felkelésre, de annyi biztos, hogy Rákóczi „szabadságharca” egész szépen kitörhetett akkor is, ha nem volt rá semmi közérdekű, azaz nemzeti indíték. Bizonyos, hogy Rákóczi ilyen okok nélkül is Rákóczi, azaz szabadsághős lett volna, illetőleg minden kínálózó alkalmat felhasznált volna arra, hogy azzá lehessen. Még jobban belátjuk ezen állítás igazságát majd akkor, ha Rákóczi lelki alkatát és a körülményeket, melyek szabadsághőssé tették, egyenként alaposabban szemügyre vesszük.

Rákóczi, a fejedelem

Említettük, hogy azoknak a családi hagyományokból folyó hatásoknak, lehetőségeknek és csábításoknak, melyeknek egy Rákóczi szükségképpen ki volt téve, még egy tehetségtelen, szerény, igénytelen és minden dicsőségvágytól mentes egyén se tudott volna ellenállni, mint I. Ferenc példája jól meg is mutatta. Pedig hát a Rákóczi-lélek az igénytelennek és szerénynek éppen az ellenkezője volt.

A Rákócziak között még korán elhalt Zsigmond, I. György kisebbik fia volt jellemileg a legtökéletesebb, de még róla is kénytelen megállapítani még a kálvinista Rákócziért rajongó Szilágyi Sándor is, hogy „fellépésében volt némi kérkednivágyás”. (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 53. o.)

Ugyanebből a Szilágyi írta életrajzból azt is megtudhatjuk, hogy még Biesterfeld is, a család felekezeti bizalmasa, Zsigmondhoz írt levelében a Rákócziak „utálatos gögjét” emlegeti (119. o.).

A kozákok egy küldöttségének ajánlatára még ez a Szilágyitól s az ő nyomán Szekfütől is olyan jámbornak, sőt eszményinek kikiáltott Zsigmond is elfogadja a kozák királyságot, mely pedig még nem is létezett s csak Zsigmondnak kellett volna majd a lengyelektől kivívnia. Ez a legpuritánabb Rákóczi a nagyravágyásban még bátyján, azon a II. Györgyön is túltett, aki történelmünkben mint a nagyravágyás legelrettentőbb példája szerepel, hiszen egész családját s Erdélyt is tönkretette miatta. Ezt a kozák királyságot ugyanis még ez a II. György se vette komolyan. De az állítólag annyira eszményi lelkű Zsigmond politikai okokból és

nagyravágásból még Lupul vajda tőle még sose látott leányát is szívesen feleségül vette volna, s hogy még se lett belőle semmi, az egyedül a vajda lányán múlt.

Ugyanez az ideális Zsigmond hiúságból és nagyravágásból még idegen tollakkal is ékeskedett, és mikor a volt pfalzi választó (és volt cseh király) családjában mint kérő jelentkezett, német birodalmi hercegnek adta ki magát, e rangját a házassági szerződés tervezetébe is belevette, de aztán – mivel e cím valóságban nem illette meg – a végleges szerződésből mégis kénytelen kihagyni.

Ez a rangimádat és nagyravágás annyira megvolt az egész család minden tagjában, hogy a bennük csak jót látó Szilágyi is kénytelen volt észrevenni. „Tartott családjára – írja Zsigmondról – mint minden Rákóczi.” (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 170. o.)

Meg kell állapítanom, hogy ez a tulajdonság, mely minden Rákócziban annyira túltengett, egyikben sem volt meg olyan nagy fokban, mint II. Rákóczi Ferencben. Ez volt a fő oka annak, hogy belőle lett ez egyébként is szabadsághős-család legnagyobb szabadsághőse.

Még önéletrajzában is, mikor pedig már tele van vallásos alázattal, ezen alázat leple alatt is túltengő és egészen illetéktelen fejedelmi öntudatot árul el:

„Megzavarodom és elpirulok Uram – írja –, mikor születéseden és annak körülményein elmélkedem és az enyémre gondolok. Te, Isten, magam és a mindenség teremője, istállóban születél, én palotában. Te ökör és szamár között szegény pásztoroktól, én – a Te szemedben por és féreg – udvaroncok népes tömegétől körülvéve. A te szüleid szegények, az enyémekek fejedelmek. Te szegénységben jössz a világra, én gazdagságban.”

Milyen megható alázatosság! Pedig valójában csupa illetéktelen dicsekvés. Ismerjük hő-sünk borsi szülőházának képét. Bizony igen nagy jóakarát kell hozzá, ha „palotának” akarjuk nevezni. Nem igaz tehát, hogy Rákóczi palotában született.

Nem igaz az se, hogy szülei fejedelmek voltak. Mert igaz, hogy apját az erdélyiek cse-csemő korában megválasztották fejedelmüknek, de ezt a méltóságot már a nagyapja is elvesztette, az apja meg sose volt az, mert megválasztását előbb apjának elbukása ténylegesen, majd a maga vallásváltoztatása jogilag is (bár egyébként az erdélyi alkotmánnyal ellenkezőleg) hatálytalanította. De egyébként egyetlenegy Rákóczi se volt, aki apja halálától kezdődőleg egész élete folyamán fejedelem lett volna. Az öreg Zsigmond ugyanis csak néhány hónapig volt az, aztán eladta rangját (ugyancsak előkelő, fejedelmi viselkedésmód) Báthory Gábornak. I. György is meglett ember volt már, mikor fejedelem lett, II. György pedig, aki apja halálával fiatalon lett azzá, mire meghalt, már évek óta nem volt fejedelem.

Még ennél is nagyobb nagyozolás azonban Rákóczitól az az állítás, hogy az ő bölcsőjét „udvaroncok népes serege” vette körül. Rákóczi apjának, I. Rákóczi Ferencnek „udvaráról” és benne „udvaroncokról”, sőt ezeknek egyenesen „népes seregéről” nagyozolás nélkül nem lehetett szó, s különösen nem II. Rákóczi Ferenc születésekor ott a borsi vidéki, tizedragú ódon kastélyban. El se fért volna ott udvaroncok serege.

Érdekes, hogy Rákóczival mennyire ellenkezően írja le gyerekkorát Stefánia, Rudolf trónörökös felesége, a belga király leánya, akinek az anyja Habsburg volt s aki Rákóczinál bizonyára kissé előkelőbb családból és nála sokkal igényesebb, későbbi korban született. S mennyivel egyszerűbb, őszintébb és keresetlenebb ez a másik önéletrajz! Rákóczi alázatoskodik, de nagyozol s aszkézisében is családja előkelőségében és gazdagságában tetszeleg, Stefánia, a király lánya pedig olyan egyszerűséget emleget családjában, hogy alig akarunk hinni a szemünknek:

„Nem mint királygyerekeket talán jólétben, pompában és luxusban, hanem mint egyszerű polgárok gyerekeit szerényen és igények nélkül neveltek bennünket” – írja. („Ich sollte Kaiserin werden”, 14. o.)

„Magunknak kellett felöltöznünk és megfésülködnünk. (Abban a korban, a hosszú haj korában, még az egyszerű iparos vagy valamire való kisgazda-családokban is a lányokat leginkább is az anyjuk fésülte meg mindig.) Ruhánk éppoly egyszerű volt, mint hajviseletünk.”

„Hogy edzenek bennünket, hálószobánk ablakai télen-nyáron nyitva voltak. Csak ritkán fűtöttek. Megértem fölébredéskor, hogy a kannákban és korsókban a víz be volt fagyva; kínos meglepetés ránk nézve, mikor mosdani kellett. Azt mondták azonban, hogy kellemetlen, de egészséges fagyos vízzel mosdani. Mikor a felöltözéssel elkészültünk, magunknak kellett ágyunkat bevetni, holmijainkat rendbeszedni és leporolni.”

„Életmódunk egyszerűségének megfelelően szobáink egyenesen nyomorúságosan voltak berendezve. Nem volt a falon egyetlen kép, a tükör tilos volt, a padlón nem volt egyetlen szőnyeg. A berendezés ízléstelen volt és a bútoraink puha fából voltak. Az ágyak, szekrények, székek undokok (hässlich) voltak és kényelmetlenek.”

„Már hatéves koromban nyáron öt, télen hat óra volt a felkelés ideje. Már fél kilenckor az írópultunknál ültünk. Télen reszkettem a hidegtől, mert az írószoba olyan volt, mint a jégverem. Azt hiszem, hogy a nevelőnők prémmel bélelték ki ruháikat, hogy kibírják (a hideget), mert sose vettük észre, hogy ők annyira szenvedtek volna a hidegtől, mint mi, gyermekek.” (Tehát egész mellesleg kezd csak kisülni, hogy azért ott a belga királyi udvarban is voltak azért „udvaroncok”, ha talán nem is egész olyan nagy „sereg”, mint a Rákóczi-udvarban. Egyébként Lipót belga király, Stefánia apja, a világ leggazdagabb embere volt, a Rákóczi család pedig akkor, mikor II. Ferenc megszületett, már régen nem tartozott Európa leggazdagabb „fejedelmei” közé.)

„Merev, a fagy okozta kiütésektől megdagadt ujjaim alig bírták tartani a tollat. Télen-nyáron ugyanazt a ruhát viseltem. Vastag talpú cipő, meleg harisnya, bunda, meleg alsóruha ismeretlen dolog volt. Sem meghűlés, sem nyak- vagy fejfájás nem tudott változtatni a ruházódásunkra vagy a szobánk hőmérsékletére vonatkozó előírásokon.”

„Semmit sem kíméltek tőlem, még a botot sem” (21. o.).

„Nem egyszer kellett borsón térdelnem.”

„Anyám jobban hitt a nevelőnőknek, mint a saját gyermekeinek” (22. o.).

Az önéletrajzból jól látható, hogy Brüsszelben is nem a Coburg-király, hanem a Habsburg királyné volt az oka ennek a nagy egyszerűségnek, sőt aszkézisnek. (Ezt az aszkézist le-dér ura mellett maga a királyné is bőségesen gyakorolhatta.)

Így nevelkedett tehát a XIX. század egyik királyleánya, akinek császárnévá kellett volna lennie. Méltán meglep tehát bennünket az a fény, pompa és gazdagság, de még inkább az udvaroncoknak az a népes serege, ami a Rákóczi-gyereket borsi „palotájukban” ezzel szemben már a XVII. században már bölcsőjénél körülvette. Mivel Rákóczi úgy tudta, hogy ő igen magasan született s a szülei „fejedelmek” voltak, csoda-e, ha ő maga se akart alattvaló maradni, udvaroncok serege nélkül élni s így szabadsághős lett belőle, hogy fejedelem lehessen, mert – sajnos – a szülei még vagy már nem voltak azok, noha ő még az „örök igazság” előtt térdelve is azt állítja, hogy azok voltak.

Emiatt esett aztán bele élete legnagyobb következetlenségébe, emiatt álltak éles ellentétben a jelszavak, melyeket állandóan hangoztatott azokkal a tényleges célokkal, melyek elérésére egész életét irányozta s ezzel tette mozgalmát e tekintetben hasonlóvá ahhoz a bolsevizmushoz, melynek minden szava hazugság volt s mely mindig az ellenkezőjét hirdette annak, mint amit tett (vallásszabadság, szólásszabadság, sajtószabadság, a termelősövetkezetekbe való önkéntes belépés stb.)

Rákóczi saját állítása szerint azért fogott fegyvert, mert a Habsburgok az örökös királyság kimondatásával a nemzetet „örökös jobbagyságra vetették” s így szabadságai legfontosabbikától, a királyválasztás jogától megfosztották.

Rákóczi túrhetetlen szolgaságnak tartotta, hogy a nemzet az örökösödési törvények alapján készen kapja királyait, nem pedig külön-külön maga választja őket. Hogy nem vette észre, hogy majdnem minden nép és éppen a legirigyeltebbek, leggazdagabbak és legvirágzóbbak, már évszázadok óta ebben a „szolgaságban” élnek és maguk nem gondolnak rá, se mások nem tartják őket miatta szolgaságban élőknek, másképp nem tudjuk megmagyarázni, mint

csak azzal, hogy szabadsághősi zászlóbontására ez a jelszó csak ürügy volt. Az igazi ok az volt, hogy ő is olyan fejedelem akart lenni, mint ősei voltak, vagy ha lehet, még amolyanabb, és e törekvésének csak e jelszó hangoztatásával adhatott eszményi alapot, csak ilyen módon szerezhetett magának törekvéseit támogató tábor.

Még nagyobb következetlenség volt tőle, hogy elsősorban ősei miatt és ősei címén vállalkozott szerepére. Ha ugyanis valóban hitte volna és következetesen szolgálta volna azt az elvet, melynek képviselőjét zászlajára írta, a szabad királyválasztás egyedüli üdvözítő voltát, a magyar alkotmány és szabadság e szerinte elengedhetetlen feltételét, épp ebből kellett volna látnia, hogy jogcíme, melyre hivatkozik s melynek szolgálatába életét állította, hamis.

Hiszen a szabad királyválasztás elve éppen azt jelenti, hogy a fejedelmek utódai már nem fejedelmek. Ez a rang vagy hivatal csak személynek szól, nem családnak, és ha egy fejedelem fia (annál inkább, ha még unokája is) fejedelem akar lenni, tisztán csak azon a címen, mert az apja (vagy nagyapja) is az volt, az a magyar szabadság esküdt ellensége, alkotmánytípró és zsarnok.

Láttuk, hogy Rákóczi apja valójában nem is volt fejedelem, csak fejedelmi címe volt, nagyapja és dédapja is csak életük egyik szakaszában voltak azok, de egyikük se született bele a fejedelemségbe, illetőleg amelyik beleszületett (a nagyapja), az még halála előtt elvesztette.

Lipót és első szülött fia, József, viszont beleszületettek a magyar királyságba, hisz elődeik ekkor már századok óta megszakítás nélkül birtokolták nemcsak a német-római császárságot és a cseh királyságot, hanem a magyart is. Ha tehát Rákóczi a magyar szabadságra mégis túrheteren sérelemnek tartja, hogy a Habsburgok ily hosszú, megszakítatlan birtoklás után választás nélkül is jogot formáltak a magyar koronára, azaz született fejedelmeknek érezték magukat még Magyarországon is, minek nevezzük azt, ha maga Rákóczi mégis már születésekor fejedelemnek tartja magát s uralkodásra formál jogot magának csak azon a címen, mert az apját gyermekkorában feltételelesen megválasztották, bár a valóságban egy percig se volt uralkodó ez a gyerekkorban megválasztott apja se? Rákóczi nem volt hajlandó észrevenni, hogy nem őt választották meg, hanem apját, de még az se nyert vele semmit, mert belőle se lett soha fejedelem.

Pedig ne mondja senki, hogy Rákóczi nem uralkodó akart lenni, hanem csak a hazáján akart segíteni, mert hogy mennyire akart ő uralkodó is lenni, mutatja, hogy mikor bujdosásából az ország területére lépett, tehát mikor még szó se volt arról, hogy évek múlva a szécsényi gyűlésen majd vezérlő fejedelmmé is megválasztják, már fejedelemnek írta magát alá, s noha mindig csak a hazát és a haza szabadságát emlegette, annyira fontos volt nála ez a cím, hogy a neve mellől soha el nem tudta hagyni.

Fejedelmi címéhez való görcsös ragaszkodása miatt volt legtöbb baj a császárral való békétárgyalásaiban és fejedelmi címe miatt ment végül is a hontalanságba is. Érdemes is volt, hiszen neki még száműzetésben is – most már valóban – az udvaroncok egész serege szolgált, ott is testőrök álltak az ajtaja előtt, ott is a legszigorúbb fejedelmi etikett vette körül, rangjából egész halála percéig nem engedett, sőt a rodostóiak még ma is azt hiszik, hogy harmadfélszáz évvel ezelőtt nem is egy magyar fejedelem, hanem egyenesen a magyar király lakott körükben.

Az se volt természetesen véletlen, hogy még ott Rodostóban és nagy jámborsága közepette is, mikor imakönyveket ír, ezt az imakönyvet is fejedelmek számára írja. Nem a közönséges halandókat, hanem az egyenrangúakat, tehát a hozzáillőket, a brancsbélieket oktatja s látja el tanácsokkal, hogy mire törekedjenek és mitől óvakodjanak. Erre találta magát legilletékesebbnek, mert hiszen maga is minden idegszálával és minden agysejtjével fejedelem és csak fejedelem volt. Pedig hát – szegény – a valóságban annyira nem volt az, hogy nemcsak Bécs nem ismerte el annak soha, pedig mint császárnak, egyedül neki állt jogában ezt eldönteni, hanem még pártfogója, XIV. Lajos se tekintette soha annak. Hiszen még a Habsburgok-

nak tisztán csak az ő kedvéért történt trónfosztása után se volt hajlandó vele írásban szövetségre lépni.

Az is jellemző, hogy még azt se tudja megállni, hogy végrendeletében arra az eshetőségre is ki ne térjen, hogy ha fiai is fejedelmek lesznek. Pedig hát szegény fiai de messze álltak ettől! Igaz, hogy végrendeletében úgy említi fejedelemségét, mintha csapásnak tekintené fiaira nézve, de hát ez is csak az a tipikus álszerénység, mely Rákóczi írásaiban és beszédeiben, általában minden lelki megnyilvánulásában annyira jellegzetes.

Azzal kellett volna megmutatnia, hogy nem kívánja a fejedelemséget utódai részére, ha végrendeletében ezt meg se említette volna. Hiszen ha a fejedelemség nem lett volna egész élete vezérelve, s ha a családját nem tartotta volna dinasztíának (pedig ez mind a magyar, mind az erdélyi alkotmánnyal s még inkább a mozgalma zászlajára írt jelszóval homlokegyenest ellenkezett), akkor „családom” helyett nem írná mindig azt, hogy „házam” és akkor hided, józan esze úgysis tudta volna, hogy az, hogy még az ő fiai is valaha fejedelmek legyenek, már igazán a lehetetlenséggel határos.

Ha nem lett volna rögeszméje, hogy ő fejedelem, akkor nem tartotta volna magát illetékesnek arra, hogy éppen ő írjon fejedelmek részére imakönyvet, hanem írt volna egyszerűen keresztény felebarátai számára – akikben természetesen benne vannak még a fejedelmek is –, s így semmi szükség sincs az ő részükre külön imakönyvre.

Ha szabad királyválasztás van (ő pedig azért küzdött), akkor egyébként sincsenek született fejedelmek, hanem meglett korukban trónra jutott egyes érdemes személyek, akik, mivel bizonyára a trónon is csak olyan emberek maradnak, mint azelőtt voltak, egész szépen használhatják továbbra is a régi imakönyvüket, azt, amely nem fejedelmeknek íródott. Rákóczi egész életében azért küzdött, hogy született fejedelmek ne legyenek és ne lehessenek, de magát született fejedelemnek tartotta, élete végén pedig egyenesen arra tartotta magát illetékesnek, hogy éppen ő írjon imakönyvet azok számára, akik ennek ellenére mégis született fejedelmek lesznek. Ezzel azt is bebizonyította, hogy legnagyobb rokonszenvvel mégis csak a született fejedelmek iránt viseltetett.

Hogy ő fejedelmek, sőt királyok ivadéka, sőt maga is fejedelem; hogy egyedül ő van hivatva arra, hogy a magyar nemzeti függetlenséget a Habsburgokkal szemben képviselje, annak Rákóczi annyira tudatában volt, ez annyira élete vezéreszméje volt, hogy szinte rögeszméjének kell mondanunk. Ezen állításunk bizonyítására önéletrajzából, leveleiből, beszédeiből, kiáltványaiból, diplomáciai aktáiból annyi bizonyítékot hozhatnánk fel, hogy agyonuntatnánk vele az olvasót. Mivel azonban amiatt a rajongó tisztelet miatt, mellyel ez ország még ma is övezi, egész kétségtelen, hogy sokan eddig felhozott adatainkkal még egyáltalán nincsenek meggyőzve, sőt egész érvelésünket egyszerűen rosszakaratú bakafántoskodásnak tartják, a sok közül néhány szemelvényt mégis szükségesnek tartunk felhozni.

Rákóczi még önéletrajzában, mely tulajdonképpen bűneinek meggyónása „az örök igazság” színe előtt, se tudja megállni, hogy ne sorolja összes képzelhető, valódi és illetéktelen címeit:

„Ezeket írta színed előtt, Uram, a hamu és féreg, a bűnösök legnagyobbika, Rákóczi II. Ferenc, a római szent birodalom fejedelme, a Te kegyelmedből Erdély fejedelme, a magyarországi részek ura, a székelyek grófja, Munkács és Makovica hercege, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Szerencs és Ónod, Somlyó és Lednice ura.”

Mi szükség volt arra, hogy valaki ugyanakkor, mikor hamunak, féregnek és bűnösök legnagyobbikának mondja magát, ilyen címáradatot írjon a neve után? Pedig hát ezek az oly nagy öntudattal és kedvteléssel elsorolt címek még illetéktelenek is, mert sem a római szent birodalom, sem a magyar törvények alapján nem tekinthető valóknak.

I. Rákóczi György a linzi békében kérte a német birodalmi hercegi címet. A linzi békében azonban nincs nyoma annak, hogy meg is kapta volna, tehát hiába kérte. Fia, a még hiúbb Zsigmond, mint kérő, láttuk, mégis használta ezt az őt meg nem illető rangot, de

leintették érte. Szilágyi azt írja, hogy a Rákócziak ezt a címet később mégis megkapták. Természetesen óriási és kitartó utánajárásuk után, ami újabb bizonyítéka nagy hiúságuknak. Azonban ez a megkapott hercegi cím csak személyre szólt s az utódokat már nem illette meg. Ezért Zrínyi Ilona 1681-ben újra lépéseket kénytelen tenni, hogy a hercegi címet fia számára is megszerezhesse, de sikertelenül.

Jellemző II. Rákóczi Ferenc egyéniségére és gondolkodásmódjára, hogy megházasodása előtt egy hónappal (1694. augusztus 24-én) újra s most már személyesen vette kezébe az ügyet, s oly hévvel, hogy két év alatt három emlékiratban bizonyította a címhez való jogát. Pedig hát házassága miatt semmi szüksége se volt a hercegi címre, mert igaz, hogy menyasszonya rendkívül előkelő származású volt, de viszont oly szegény, hogy a gazdag Rákóczi a kezét akkor is feltétlenül megkapta volna, ha semmi rangja se lett volna.

Emlékirataiban érdemei között Rákóczi még azt is felhozta, hogy a Habsburgok az ő őseinek köszönhetik a magyar trónt. E dicsekvésből annyi igaz, hogy – mint annak idején bőven láttuk – a mohácsi vész alatt és után egy hitvány Báthory volt a nádor, s mivel Ferdinánd ellenfelével, Zápolya Jánossal, már régebben összeveszett és így nagyon haragosok voltak – de egyedül csak ezért –, Zápolyaival szemben Ferdinánd királyjelöltségét támogatta. Elég sokat is ért ez a támogatás, mert – mint szintén láttuk – a nádor joga volt a királyválasztó országgyűlés összehívása s a Zápolyát megválasztó országgyűlés éppen azért volt törvénytelen, mert nem a nádor hívta össze. Ámde láttuk, hogy emiatt se Ferdinánd akkori, se mai ellenségei nem tartják törvénytelennek Zápolya királyságát, mert ők a törvényre csak akkor adtak és adnak, ha mellettük szól.

Azonban amennyit használt Ferdinánd ügyének, hogy Báthory, mint nádor, mellette volt, legalább annyit ártott is. Ez a Báthory ugyanis nemcsak sánta volt (ami magában még nem lett volna baj), hanem tehetségtelen is, részeges is gyöngye jellemű is és olyan általános ellenszenvnek „örvendett” az országban, hogy igen sokan csak azért nem csatlakoztak Ferdinándhoz, mert hívei között ez a Báthory is ott volt. Az egyén tehát bőségesen lerontott minden előnyt, amit a méltóság, mit betöltött, adott.

Minden történetírónk a legnagyobb lekicsinyléssel kezeli ezt a Báthoryt, de a legnagyobb megvetésüket természetesen a Habsburg-gyűlölők fejezik ki iránta. Hiszen sánta is volt, részeges is, jellemtelen is s emellett még Habsburg-párti is s egy emberben egyszerre ennél több fogyatékosság lehet-e? Csak egyedül a mi Rákóczink van olyan nagyra vele (s már 18 éves gyerek korában). Ő egyszerűen neki tulajdonítja a Habsburgok magyar koronáját s erre – nagy szerényen! – még figyelmezteti is a Habsburgokat. Mivel az ő nagyanyja is Báthory volt, bizonyára azt gondolta magában, hogy tulajdonképpen a Habsburgoknak kellene köszönetet mondaniuk azért, hogy ő, ilyen nagy befolyású ősök ivadéka, annyira leereszkedik, hogy a hercegi címet kéri tőlük.

A jó s – úgy látszik – Rákóczinál sokkal alázatosabb Bécsnek használtak is a meggyőző érvek s meg is akarták neki adni a hercegi rangot, de mivel egy olyan feltételhez kötötték, ami pénzzel járt (azt kívánták, hogy egy, az ő fenséges hercegi nevét viselő huszárezred szereljen fel a császár számára ajándéknak), ingerülten lépett vissza az egésztől (pénze ugyanis sose volt, mert a fejedelmesdi igen sokba került) azzal a megokolással, hogy neki az, amit a császártól kért, örökölt joga, melyet nem válthat ki pénzéért.

Nagyravágyása azonban mégis még az önérteténél is nagyobb volt, s mivel apósa is szorgalmazta a rang megszerzését, már novemberben újra folyamodik érte s ekkor a jó császár teljesíti is kérését, mégpedig az ezred adományozása, tehát Rákóczi anyagi áldozata nélkül, de most is csak egyedül a maga személyére, utódai számára nem. (Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 139. o.)

Rákóczi tehát valóban német szentbirodalmi herceg volt. Ne feledjük azonban, hogy az a bíróság, mely hütlensége és hazaárulása (a maga királyával szemben a francia királynak való

felkínálkozása) miatt ítélte felette, megfosztotta minden méltóságától, s így önéletrajza megírásakor ez a cím már nem illette meg.

Hogy erdélyi fejedelem, a magyarországi részek ura és a székelyek grófja (ezek a címek mind az erdélyi fejedelemség járulékaik) csak mennyire és hogyan volt, azt már láttuk. Csak Erdély egy része választotta meg fejedelmévé, az is csak azért, mert akkor az ő kezében volt, de megválasztását se a magyar király, se a szultán nem ismerte el. Pedig ezek elismerése nélkül senki se lehetett s volt erdélyi fejedelem, aki hivatalosan is a szultán hűbérese volt, de a magyar király, illetőleg a császár főségét is mindig elismerte.

De alighogy Rákóczit megválasztották, Erdély megint a „német” kezébe került. Csak évek múlva tudta Rákóczi legalább annyira visszafoglalni, hogy fejedelmi beiktatását megvárhatta. De még beiktatása évében Erdélyt újra és örökre elvesztette. S ha Rákóczi csak így volt erdélyi fejedelem még akkor is, mikor még itthon volt, mennyire tekinthetjük annak kinti száműzetésében?!

Még hiúbb és illetéktelenebb dicsekvés volt tőle magát Munkács és Makovica hercegének írnia, mert ilyen hercegségeket se a magyar alkotmány soha nem ismert, se a magyar történelem nem ismert. Ezek magyar uradalmak, s egyedül csak Rákóczi nagyzolása emelte őket hercegi rangra.

Pataknak, Tokajnak, Regécnek, Szerencsnek, Ónodnak, Somlyónak s Lednicének csakugyan „ura” volt valaha Rákóczi, de nem akkor, mikor önéletrajzát írta. Ő mégis mint meglevőkről beszél ezen uradalmakról, melyeket pedig még akkor se illett volna ily büszkén és ilyen teljes számban felsorolnia, ha akkor már nemcsak az emléktük, hanem maguk az uradalmak is még meglettek volna.

Hogy mind e büszke címek mellé azért még hamunak, féregnek és bünösök legnagyobbikának is írja magát, nem a dicsekvést teszi meg nem történetté, hanem csak a hozzájuk csatolt alázatosságot teszi képmutató jellegűvé s így ellenszenvessé. Aki ugyanis nemcsak szeneleg, hanem valóban hamunak érzi és tartja magát és őszintén állítja, hogy ő minden bünösök legnagyobbika, miért kell annak ugyanakkor összes címeit is felsorolnia, de különösen miért kell felsorolnia oly címeket, melyek sose illették meg s miért kell őt jelenleg is megilletőnek mondania olyan címeket, melyek már nem illették meg?

Vagy vagyok féreg, hamu és nagy bünös, vagy pedig vagyok címeimre féltékenyen büszke, sőt még illetéktelen címeikkel is dicsekvő gyarló uralkodó, de egyszerre mindkettő nem lehetek. Rákóczi egyszerre akart és tudott lenni mindkettő.

Mennyivel tökéletesebb volt nála a Habsburgok özanyja, Lipót gyermekeinek anyja, Eleonóra (az, aki a szatmári békét a kurucokkal megkötötte)! Ő nem hagyott hátra magáról önéletrajzot, mert nem tartotta magát olyan nevezetes egyéniségnek, akinek élete az embereket érdekli, s mikor gyóntatója mégis ilyen nevezetesnek tartotta s helyette ő írta meg tőle csodálatosnak tartott érényeit, azt is a tűzbe dobatta vele. Ő a sírjára valóban nem íratott mást, mint csak azt: „Eleonore, grande pecheresse”.

Ezek után most tessék tárgyilagosan eldönteni: hogy Rákóczi Ferenc magyar szabadsághősnek fellépjen, szükség volt-e feltétlenül arra, hogy a magyar nemzet és nép elnyomása türhetetlen legyen vagy ez a fellépés könnyen lehetséges-e igazi sérelmek nélkül is csak azért, mert II. Rákóczi Ferenc született fejedelemnek érezte és tartotta magát, ezért alattvaló nem tudott és nem akart lenni, és mert hatalomra, valóságos fejedelemségre vágyott?

A válasz aligha lehet kétséges, hiszen olyan Rákóczival van dolgunk, aki már 18 éves korában fejedelemnek érzi magát s már akkor példátlan elfogultsággal tulajdonít egyik legméltatlanabb ősenek őt semmiképpen meg nem illett vezető szerepet, és aki élete tökéletes kudarcra és a legnagyobb csalódások után, mindenéből kifosztva és mindenkitől elhagyatva s bűnei tudatában Isten ítélőszéke előtt megalázkodva is még mindig fejedelmi mivoltát hangsúlyozza, címei teljes elsorolására a legnagyobb gondja van s még ekkor is még illetéktelen címeiket is tulajdonít magának.

De még többet mondok. Ez a fejedelmi önérzet, sőt gőg nemcsak ifjú-, hanem már gyerekkorában is meg volt Rákóczi Ferencben. Tizenkét éves volt csak, mikor Munkács eleste után a jezsuiták neuhausi kollégiumába írták be. Itt ugyancsak meg lehetett volna elégedve a bánásmóddal, mert „az atyák igen szívesen és megkülönböztetéssel fogadták”. (Márki, I. 93. o.) Iskolai színjátékot és negyven személyre terített lakomát rendeztek megérkezésekor a tiszteletére. (Igazán nem látszik belőle az a rosszakarat, gonoszság vagy gyűlölet, melyet a mi történelemkönyveink annyira hangsúlyoznak Bécs, de különösen az osztrák jezsuiták részéről a Rákócziak iránt.)

A 12 éves gyermek bámulatos öntudattal a tiszteletére rendezett színjátékra is, a lakomára is, meg a templomba is „magyar díszben, kezében fejedelmi (!) buzogánnyal vonult be. Mentéje láncán ötvennél több, magyarkája (kócsagtollas kalpagja) forgójában is tizenkét gyémánt csillogott”. (Márki, I., 93. o.)

Rákóczi tehát már 12 éves korában is még kint a messze idegenben is, ahol állítólag vesztére törő gonosz ellenségei kezében volt, nem úgy ment be valahova, mint közönséges földi halandó s kivált 12 éves gyermekek szoktak, hanem ő már akkor is díszbevonulást rendezett. Már akkor isz nem bement valahova, hanem bevonult.

Mivel azonban azt nem engedték meg neki, hogy tanítója és kamarása a kollégiumban is vele maradjon, de magában a kollégiumi életben sem tettek (s nem is tehetek) vele különbséget s két gróf Kollonitscsal (a bíboros unokaöccseivel) és egy Wolkra gróffal kellett együtt laknia, annyira fel volt háborodva a rajta és rangján esett sérelmen, hogy majdhogynem éhségsztrájkot kezdett. Három napig nem lehetett szavát venni, csak szüntelenül sírt és imádkozott.

Már ez is mutatja, hogy igen furcsa egy szerzet lehetett az ő nagy vallásossága. Ha ugyanis igazi keresztény lett volna, már az első Miatyánknál – mert azt nagyon okosan tette, hogy keserűségében Istennél keresett vigasztalást – abbahagyta volna a sírást, mert rögtön eszébe jutott volna, hogy a nagyravágyás bűn s hogy őt semmi sérelem se érte még akkor se, ha a papája valóban fejedelem lett volna, mert hiszen Erdélyben sose voltak trónörökösök s így ő csak egy 12 éves tanuló volt.

De ha valóban sérelem is érte volna, a kereszténynek ismertetőjele a bántalmak békével tűrése. De hát neki egész életében az is ismertető jele volt, hogy sose magát állította a vallásosság szolgálatába, hanem megfordítva. „Ne keressétek az első helyeket” – mondta Krisztus Urunk tanítványainak. Rákóczi már kisdíák korában annyira a legelső helyet kereste, sőt követelte magának, hogy – mivel akkor még mást nem tehetett – három napig egyfolytában tudott sírni azért, mert nem külön specicsnek, hanem csak primus inter paresnek tekintették a többi gróf között. Mert hiszen a színi előadás és díszbéd úgyszintén azt mutatta, hogy társainál őt mégis sokkal többnek tekintették még Neuhausban is.

Azt Rákóczi életében csecsemőkorától egész utolsó pillanatáig megállapíthatjuk, hogy ha az Egyház érdekei vagy erkölcsi parancsai fejedelmi érdekeibe ütköztek vagy fejedelmi öntudata kielésében akadályozták, akkor sose az Egyház mellett döntött, s ilyenkor az erkölcsi szabályok megszegéséért se bántotta soha a lelkiismeret. Tulajdonképpen istene a fejedelemség volt. Pedig öreg korában már nagyon vallásosnak tartotta magát. Fiatalabb korában és élete delén maga is hangsúlyozza, hogy még nem volt vallásos.

Ezt a neuhausi sérelmét is még önéletrajzában is, melyet pedig mint a bűnösök legnagyobbika, por és hamu, egyenesen „az örök igazságnak” írt, elkeseredve emlegeti, s még ekkor se jutott eszébe, hogy nagyravágyásban, hiúságban, túlságos érzékenységekben s makacsságban önmagát hibáztassa miatta. Persze önéletrajzában már nem az a fő panasza, hogy a jezsuita kollégiumban nem kezelték eléggé fejedelemként (bár erre is célozgat még itt is), hanem hogy elszakították anyjától, testvérétől, nevelőjétől. Ámde ebbe is csak beteg lélekkel lehetett sérelmet találni, hiszen ugyanez a borzalmas sérelem minden falusi gyerekekkel, akit tízéves korában gimnáziumba adtak s így a családi körből ki kellett válnia, megtörténik anélkül, hogy bárki felháborodnék rajta s a háttérben ármányra gyanakodnék.

Anyjától, nénjétől, Munkácstól és hazájától Rákóczinak a bécsi „zsarnokság” nélkül is el kellett volna válnia, hiszen anyja már Munkácson azzal a tervvel foglalkozott, hogy a krakkói egyetemre küldi s ez ügyben írt is már Sobieski Jánosnak. (Márki, I., 92. o.) S most, mikor Bécs Krakkó helyett a neuhausi kollégiumba küldi, micsoda kegyetlennek tartja a mi „hazafias” történetírásunk ezt a Bécset azért, mert elválasztotta anyjától. Ezt a rémes tettet nem is tudja mással magyarázni, mint csak azzal, hogy az az aljas Bécs elfajulttá és németté akarta tenni.

Elsősorban nem is azért sírt oly keservesen a neuhausi kollégiumban egyfolytában három napig, mert elvitték hazulról, hanem fejedelmi gőgje megsértése miatt, azért, mert nem lehetett neki még ott a kollégiumban is kamarása, hanem vele is csak úgy bántak ott, mint a többi előkelő főnemesi fiúval. (Pedig nem is bántak vele úgy, mert azok tiszteletére nem rendeztek színi előadást, sem díszlakomát.)

Ezt – akár gőgnek, akár csak érzékenységnek nevezzük – már feltétlenül ellenszenvesnek kell találnunk egy 12 éves gyermekben. Hiszen abban a korban az ilyen korú gyerekeket még meg is szokták vesszőzni, még akkor is, ha csakugyan fejedelmi sarjak voltak. Bethlen Gábor unokaöccsei (mert neki gyermekei nem voltak) testi fenyegetésekben részesültek. Láttuk, hogy még I. Ferdinánd gyermekei is, sőt Stefánia, a belga királyleány még a XIX. században is. Gyermekben régen még nem is túrték az önértetet. Rákócziban pedig csak úgy tombolt.

De úgy látszik, ez a viselkedésmód a Rákóczi-családban (illetőleg – bocsánat – a Rákóczi-„házban”, mert a kis Rákóczi még megsértődik érte) már divat volt. Nem hiába vette észre rajtuk a családi büszkeséget még Szilágyi is! Itt a család tagjai megkövetelték a környezetüktől, hogy mint fejedelmekkel bánjanak velük akkor is, ha nem voltak azok (talán éppen azért!), s úgy látszik, már a gyerekebe is bele kellett nevelniük a tanítóiknak („udvaroncok népes seregének”) ezt a büszke öntudatot.

Úgy látszik, nem véletlenül írta bele a kis Rákóczinak a piaristák budapesti rendházában ma is meglévő ábécéskönyvébe nevelője, Barkányi János, azt a hízelgő ajánlást, melyben „az méltóságos és nagyságos nevendék fejedelmi nagy Rákóczi familiának (látjuk tehát, hogy maga Rákóczi még az udvaroncon is túltesz, mert ő maga nem is „familiát”, hanem „Rákóczi-házat” emleget) méltóságos csemetéjére, Rákóczi Ferencre” kívánja Isten áldását. S hogy a fiatal gyerekekre a dolog már akkor sem volt hatás nélkül, mutatja, hogy a könyvében való gyerekes firkálmányai között ezt is megtalálhatjuk: „méltóságos nevedék” (nevendék).

Rákóczit gyerekkorában – nemhiába a család akkor már egyetlen férfitörzse volt, hisz apja se élt már – az anyja Ferkónak, a nagyanyja Ferkőnek, a nevelője, mint látjuk, Ferkének becézte.

Mindenkiben ellenszenvet kell keltenie annak, hogy a 12 éves Rákóczi-gyerek (mikor a jezsuita kollégiumban gyerek létére gróf úrnak vagy méltóságos úrnak szólították) nem azt válaszolta, hogy ő még nem úr, annál kevésbé méltóságos, hanem szólítsák csak korának megfelelően Ferkónak, hanem éppen ellenkezőleg, kevesellte a címet s mint ránézve sértőt, visszautasította. „Én fejedelem vagyok, engem grófok szolgáltak” – válaszolta ilyenkor önérettel. (Márki, I., 95. o., Asztalos, 58. o.)

A kollégiumban tanuló Rákóczi, noha apja nem élt már, semmiképpen sem volt még fejedelem, mert hiszen az apja sem volt soha fejedelem, sőt ezt a méltóságát már a nagyapja is elvesztette. Az erdélyi fejedelemség egyébként se volt öröklődő, hanem a fejedelmet úgy választották, a diák Rákóczit pedig még senki se választotta meg azzá.

Az meg egyenesen felháborító gőg és túrhetetlen nagyozolás, hogy a grófi címzés ellen azzal tiltakozott, hogy neki a szolgálói voltak grófok. Ezt ugyanis nem ő, a sose uralkodott I. Ferencnek gyermek-fia, hanem még az az I. vagy II. Rákóczi György se mondhatta, aki Erdélyben valóban uralkodott, hiszen akkor még Erdélyben alig voltak grófok. Grófokkal a Rákócziaknak csak fejedelemségük megszerzése előtt és elvesztése után Magyarországon volt dolguk, de itt a magyar grófok nekik nem alattvalóik, hanem szomszédai, barátaik voltak.

A Wesselényi-összeesküvés Pauler idézte egyik aktájából meglepve láttam, hogy nem is egy gróf, hanem az egyik idősebb kálvinista felvidéki köznemes, s nem is a 12 éves Rákóczi Ferencet, hanem az apját, aki valóban megválasztott erdélyi fejedelem volt, s akkor, mikor már 30 év felé járó nős és családos ember volt, egyszerűen letegezi. S ráadásul a helyzetből azt lehetett következtetni, hogy a tegeződés nem is kölcsönös volt, hanem csak az öreg nemes tegezte Rákóczit, de az őt valószínűleg magázta.

Régen ugyanis a valóságos demokrácia sokkal nagyobb volt, mint jelenleg, mikor mindenki azt emlegeti, s akkor a kor még sokkal nagyobb tekintéllyel járt s nagyobb tiszteletet kapott, mint a vagyon vagy a rang. Egyszerűbb falvakban ezt még ma is tapasztalhatjuk. De mindennek ellenére is jól láthatjuk az esetből, hogy a Rákócziak a magyar felvidéken mennyire nem fejedelemnek, hanem csak magyar nemesnek számítottak, mert hiszen maguk a királyok, a fejedelmek akkor még magasabban álltak a közönséges halandó felett, mint ma. Mikor látjuk, hogy a jómódú öreg magyar nemes tegezi a nála vagy 20 évvel fiatalabb I. Rákóczi Ferencet, csak akkor tudjuk igazán kinevetni Neuhausban a taknyos kis II. Ferenc nagyzolását, aki a „gróf úr”, ránézve nagyon is megtisztelő megszólítást azzal utasítja vissza, hogy ez ideig neki a szolgálói voltak grófok.

Rákóczi a valóságban annyira csak „méltóságos gróf” volt, hogy a kancellária még négy évvel később, 1692. december 15-én kelt leiratában is csak így szólítja. (Képzeltetjük, hogy pattoghatott magában miatta!) Pedig, hogy Rákóczi „háza” iránt a kancellária mennyire nem volt egyébként rosszindulatú, mutatja, hogy apját – igazán jóindulattal – fejedelemnek címezte (bizonyára azon a címen, hogy ha ténylegesen nem volt is soha fejedelem, az tény, hogy gyerekkorában (apja nyomására) azzá választották).

De még többet mondok: Maga a munkácsi őrség is, mikor 1680. június 30-án felesküdt neki, anyjának úgy esküdt, mint fejedelemasszonynak, neki pedig csak mint „méltóságos úrnak”. (Thaly: Rákóczi ifjúsága, 26. o., Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 60. és 139. o.) Pedig hát akkor, mikor az őrség ezen felesküvése volt, még egyedül ők parancsoltak Munkácsban, tehát az őrség úgy esküdt és eskü közben olyan címeket adott nekik, amelyeket ők akartak. De hát akkor Rákóczi kicsi volt még, s így helyette anyja rendelkezett s noha férje, „a fejedelem”, nem élt már akkor, a legjobb akarattal se tehetta meg helyette a fiát fejedelemmé.

Ha Rákóczi akkor már 12 éves lett volna, lehet, hogy már ezt is megkövetelte volna, s ha anyja nem engedte volna meg neki, hogy idegen tollakkal ékeskedjék, lehet, hogy ott is három napig sírt volna miatta. Neuhausi sírása még ennél is ellenszenvesebb, mert Munkács várában legalább alattvalóitól követelt volna magának őt meg nem illető rangot, a kollégiumban azonban a feljebbvalóitól követelte magának az őt meg nem illető fejedelmi bánásmódot. S minket mégis olyan történelemre tanítottak, hogy a kis Rákóczit ott az idegenben sértegették s kínozták (ötven gyémánttól ragyogó mentében!).

Mikor három napig tartó sírása közben a jezsuiták vigasztalták, így rivallt rájuk: „Minek kínoznak? Inkább öljenek meg, ha megérdemlem, inkább pusztítsanak el, minthogy elhagyatva, nyomorultul éljek.” (Márki, I., 94. o.)

Még Márki is szégyenletesnek tartja az elbizakodott gyermek e hisztérikus kitörését s magyarázatul hozzáteszi, hogy „nem az elkényeztetett gyermek makrancossága volt ez, hanem hivatására nevelt fejedelmi fiú felháborodása a vele történt jogtalanság ellen”.

Hallatlan és soha meg nem bocsátható jogtalanság: a 12 éves Rákóczit gonosz, idegen tanárai „csak” méltóságos úrnak vagy gróf úrnak szólítják! „Ezt sohasem felejtette el”, teszi hozzá befejezésül Márki. Talán csak nem ennek a megbosszulására fogott fegyvert felnőtt korában?– kérdezzük.

Márki elejtett megjegyzése mindjárt magyarázatot is adja, miért kellett a magyar nemzetnek nyolc éven át szabadságharcot vívnia, azaz polgárháborúban emésztenie erejét, ontania a magyar vért és pusztítania a magyar vagyont. Azért, mert Rákóczi „fejedelmi ifjú” volt és „hivatására nevelték”. Pedig hát nem volt fejedelmi ifjú, hiszen nem volt fejedelem már az

apja sem (de az is megpróbált már fegyvert ragadni, hogy az lehessen), sőt már a nagypapa is elvesztette ezt a méltóságát (de hogy újra visszaszerezhesse, el kellett pusztulnia Erdélyben több százezer embernek).

Mindezt azonban a mai történetírásunk a Rákócziakban nem kárhoztatja. Nem önző, hiú és a nemzetre végzetes hatással levő törekvésnek nevezi, hanem egész természetesnek és jogosnak tartja. Ezért jogosnak tartja Rákóczi szabadságharcát is. Ezt adta tudtára a 12 éves leendő szabadsághős a „kínzóinak”, mikor kikérte magának, hogy őt csak méltóságos úrnak vagy gróf úrnak szólítsák, mert neki a szolgálói voltak grófok.

Az is eszünkbe jut itt, hogy vajon Rákóczinak a nemzethez intézett propagandaszólamai, érvei és kiáltványai is nem ugyanilyen természetűek voltak-e s nem azok is csak annyi igazat tartalmaztak-e a nemzet sérelmeit illetően, mint amennyi igazságot a kis Rákóczi e hisztérikus kitörése tartalmazott a maga személyi sérelmeit illetően?

Mik voltak a neuhausi kollégiumban Rákóczi egyéni sérelmei? Csak az, hogy ötven gyémánttal ékesített mentében fejedelmi buzogánnyal hagyták ugyan „bevonulni”, színielőadást és díszlakomát is rendeztek tiszteletére, de mégis csak méltóságosnak és gróf úrnak szólították. Ez volt az igazság. S hogy fejezte ki ezt az igazságot a szerény gyermek? Úgy, hogy: Ne kínozzák!, sőt hogy öljék meg (!), pusztítsák el (!), csak azt ne kívánják tőle, hogy ő ilyen nyomorultan (!) és elhagyatva (!) éljen.

Önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy vajon a magyar nemzetnek azok a borzalmas sebei is, melyek újabb feltörését, vérzését és kiújulását híres kiáltványában Rákóczi oly színesen és őszintén átértettnek látszó felháborodással emeli ki, nem szintén csak ilyen sebek voltak-e s nem azokban is csak ennyi volt-e az igazság? Hiszen Rákóczi ott Neuhausban is csak annyira át tudta élni „nyomorúságát” és „elhagyatottságát”, hogy azoknak merete felháborodva a szemükre hányni, akik vele együtt a legjobban tudták, hogy mennyire valótlan a vád; nekik merete azt mondani, hogy őt kínozzák s őket merete arra kérni, hogy inkább „öljék meg”, mert neki a halála is kisebb baj annál a sérelemnél, ami rajta esett. Rákóczi már 12 éves korában ragyogni akart; neki már akkor elsőnek, már akkor mások tisztelete tárgyának kellett lennie s ha ezt meg nem kapta, nyomorultnak érezte magát és teher volt számára az élet.

Mivel örökké nem lehetett sírni, három nap múlva Rákóczi is abbahagyta. Meg is viasztalódott, hiszen gyermek volt még. Jellemző azonban mérhetetlen fejedelmi gögijére, hogy társaival, akik „csak” grófok voltak, nem pedig „fejedelmek”, később se barátkozott. Még azokkal se, akik lakótársai voltak. Mivel azonban társaságra szüksége volt, társait pedig nem tartotta magához méltónak, előljárói, a jezsuiták társaságát kereste, sőt azoknak állandóan a nyakán lógott. Mindezt maga mondja önéletrajzában (Akadémiai kiadás, 22. o.), de még itt se mint hibáját és gögije megnyilvánulását. Erre még „az örök igazság” előtt se gondol.

Ez a gög, ez a fejedelmi öntudat annyira központja egész lelkiségének, hogy ebben a tekintetben soha, még megtérése után se jutott eszébe még az önkritika árnyéka se. Ezt egyszerűen magától értetődőnek, sőt kötelességének tekintette. Pedig legsarkalatosabb hibája minden bűnének, tévedésének s egész tragédiájának forrása ez volt.

A neuhausi jezsuitáknak egyébként nem volt terhükre örökös nyakukon lógásával, mert egyébként okos és jó fiú volt s meg tudta magát szeretetenni azzal, akivel akarta. Szép gyerek is volt és rendkívül fejlett. Két-három évvel is idősebbnek látszott, mint volt. Rangja és gazdagsága is imponált (ebben kétségtelenül első volt a kollégiumban). Vallásos is volt, kivált külsőleg, de akkor még belsőleg is, kivéve ezt a mérhetetlen fejedelmi gögöt s belőle folyó gyarlóságait és elfogultságát. Olyanformán volt ő is családjával, mint Petőfi Zoltán az apjával. Valóságos istennek tartotta. Rákóczinak is, Petőfi Zoltánnak is ez tette tönkre az életét. Világos ugyanis, hogy aki egy félistennek fia, azt nem lehet közönséges mértékkel mérni s annak sok mindent szabad, ami másnak tilos.

„Beszéde, magatartása, járása mind méltóságos”, írják róla már diákkorában. (Márki, I., 96. o.) Aki azt tartja, hogy elfogultság Rákóczit e gyarlósága miatt ilyen szigorúan megítélni,

azt figyelmeztetjük arra, hogy ugyan e méltóságos magaviseletéért Lipót fiát, III. Károlyt is elítéltük, pedig hát ő mégiscsak más „ház”-ból származott mint Rákóczi s kissé több joga volt hozzá, hogy méltóságoskodjék. S Rákócziban ez a méltóságos lelkület éppen nem tekinthető csak mellékes jelentőségű gyarlóságnak, mint III. Károlyban. III. Károly egyébként is nem több akart lenni, mint ami volt. Az ő önrzete és méltóságossága megfelelt annak az állásnak, amelyre hivatva volt s melyet be is töltött, Rákóczi ugyanezen tulajdonsága azonban egy nyolc éven át tartó pusztító polgárháborút jelentett a nemzet s tragédiát és végleges bukást a maga és „háza” számára.

Aki ugyanis már gyerekkorában kézzel-lábbal tiltakozik a „méltóságos” cím ellen, kínzásnak tekinti s olyan sérelemnek, mely neki rosszabb, mint a halál, csak természetes, hogy felnőtt korában ugyanez miatt már véres polgárháború megindítására is képes, kivált mikor ezzel nálunk még dicsőséget is lehetett szerezni. Ilyen viselkedés mellett ki hiszi el, hogy ha Rákóczi korában a nemzetnek nem lettek volna sérelmei, akkor hősrnk lemondott volna a fejedelmi ambíciójáról s felnőtt korában is megelégedett volna azzal a méltóságos grófi címmel, ami miatt már gyerekkorában is három napig sírt?

A legérdekesebb azonban, hogy Márki éppen ezzel kapcsolatban emeli ki, hogy a gyermek-Rákóczi csak méltóságos viselkedésű volt, de kevélység nélkül, sőt éppen itt hangsúlyozza, hogy „ezt a bűnt soha sem ismerte”. Bizonyítékul hivatkozik Rákóczi egy 1709. szeptember 2-án kelt levelére, melyben azt fejtegeti, hogy a kevélység nem abban áll, hogy az ember kívánja és követeli ami megilleti, hanem ha azon felül akarja magát becsültetni.

Sajátságos, hogy Márki ezen érvelés helyességét elfogadja, mikor napnál világosabb, hogy Rákóczi éppen abban volt bűnös, hogy olyan tiszteletet követelt magának, ami nem illette meg. Hogy ennek ellenére szentül meg volt győződve róla, hogy megilleti, csak növeli kevélységét.

Rákóczi nem volt fejedelem. Még fejedelem gyermeke sem. A fejedelemséget már a nagyapja elvesztette, de egyébként sem volt öröklődő a családban. E legutóbbiból pedig az következik, hogy ha akkor, mikor ő Neuhausban diák volt, az apja ténylegesen fejedelem lett volna, ő maga akkor sem kívánhatta volna, hogy fejedelemként bánjanak vele. Még azt se, hogy trónörökösként, mert hiszen Erdély választó-fejedelemség volt, ahol a trón nem a családé volt, hanem csak a személyé, az apját nem követte méltóságában a fiú, nem volt s nem is lehetett tehát trónörökös se. Kortársai, Sobieski János lengyel király fiai se lettek sose uralkodók, pedig ugyancsak törekedtek rá azok is.

Az a Rákóczi tehát, akinek az ősei csak megválasztott fejedelmek voltak, de akkor is a szultán hűbéresei, de akinek az apja valóságban még ilyen fejedelem se volt már, igen is, kevély volt, mikor gyerekkorában is fejedelemnek érezte magát, és megkövetelte, hogy mások is eszerint bánjanak vele. Kétségtelen tehát, hogy nem azt követelte, ami megillette, hanem azt, ami igazság szerint nem járt neki. Benne azonban még külön fonákság, következtelenség, önmagának való ellentmondás és saját elveinek meghazudtolása volt ez az illetéktelen fejedelmi önrzet, mert hiszen szabadságharcának saját állítása szerint egyik fő oka az volt, hogy a Habsburgok Magyarországot választó királyság helyett örökösödő királysággá tették, s ezt ő, mint a nemzetnek szabadságától való megfosztását és örökös szolgaságra való vetését fogta fel.

Göggjében és nagyravágyásában nem vette észre, hogy ő akkor, mikor magát fejedelemnek tartja csak azért, mert a nagyapja élete egy részében volt erdélyi fejedelem is, ezen igényével az erdélyieket fosztja meg „szabadságuktól” és veti őket „örökös szolgaságra”. Ő viselkedésével már 12 éves korában lábbal taposta a magyar szabadságot, melynek megsértése miatt és visszaszerzése céljából ragadott fegyvert állítólag s a magyar nemzet előtt oly dicső nevet szerzett.

De ha a „Rákóczi-ház” fejedelemsége apáról fiúra szállt volna; továbbá, ha ez a fejedelemség szuverén lett volna, nem pedig csak hűbéri, melynek birtokosát a szultán akkor csapta

el, amikor akarta (ezért beszél Báthory Zsófia férje „székéről”, nem pedig „trónjáról” akkor is, mikor férje olyan hatalmas volt még, amilyen nem volt még soha erdélyi fejedelem), és ha a szultán nem csapta volna el már nagyapját, hanem a fejedelemség Rákóczi neuhausi diákoskodása idején is változatlanul a család birtokában lett volna, akkor is kevélység lett volna tőle oly cézári göggel utasítani vissza a „méltóságos gróf” megszólítást, mert kétségtelen, hogy mindenki gögösnek tartja azt a herceget is, aki megsértődik, ha „gróf úrnak” szólítják, ezt kínzásnak tekinti, sőt azt emlegeti, hogy inkább öljék meg. S ha kevélység ez egy felnőtt hercegben is, mit szóljunk egy 12 éves Rákóczi „fejedelem” göggjéhez?

De azért a magyar történetírás mégis azt állapítja meg róla, hogy nem gögös volt, hanem csak méltóságos viselkedésű. Meg kell állapítani, hogy nincs még egy olyan szerencsés földi halandó, mint egy magyar szabadsághős. Neki mindent szabad, és neki mindig igaza van. Lám, Márki is, pedig ő egy cseppet se jobban Habsburg-gyűlölő, mint amennyire ez minden magyar történetíróra kötelező, a 12 éves Rákóczi annyira ellenszenves viselkedése láttára azt állapítja meg, hogy ő a kevélységet „sose ismerte”. Kevély ugyanis az, aki olyat kíván a maga részére, ami nem illeti meg, Rákóczit pedig a fejedelemség már gyermek korában is megillette. Ő tehát csak önérzetes volt, ami pedig dicséretes tulajdonság.

Csak azt szeretném még tudni, hogy kik voltak azok a grófok, akik a gyermek Rákóczit ott Borsban, ahol született, vagy akár Munkácson, vagy Sárospatakon szolgálták. Sajnálom, hogy Márki, mint látjuk, azt tartja, hogy Rákóczi nem mondott olyat, ami nem volt igaz, s nem kívánt olyat, ami nem illette meg, nem nevezi meg a grófokat. Kétségtelen, hogy a gyermek Rákóczi szájából az ő gróf szolgálóinak emlegetése egyszerűen henccegés volt, s bár dicsekedni olyannal se illik, ami igaz, a kis Rákóczi itt egyszerűen füllentett, idegen tollakkal ékeskedett, mert neki bizony grófok soha nem szolgáltak, nem is szolgálhattak. Szolgálták nemes apródok, de azok rendszeresen szolgáltak más grófokat is.

Még ennél is elképesztőbb, amit Rákóczi önéletrajzából s utána Márkiból is megtudunk. Ez az oly dicséretesen öntudatos és oly bámulatos méltósággal viselkedő Rákóczi-gyermek ugyanis ugyanakkor, mikor hangsúlyozza, hogy nem gróf, hanem fejedelem, akinek grófok szolgáltak, nem tartotta fejedelmi méltóságával ellenkezőnek, hogy mikor diákkorában az eiskorni prépostot meglátogatta, ott a szép kilátás élvezésére minden szobában megtalálható messzelátók közül az egyiket titokban ellopja és magával hazavigye.

Vajon utána, mikor a hiányt észrevették, mit gondolhattak a csehek a magyarokról s különösen a magyaroknak olyan méltóságosan viselkedni tudó „fejedelméről”? Rákóczi azt írja mentségére, hogy ha ő azt a messzelátót kérte volna, egész bizonyosan neki ajándékozták volna. Ezt mi is bizonyosra vesszük. Rákóczinak csak az volt a bűne, hogy szégyellte kérni, mert nagyon kevély természetű volt (de Márki azt állapítja meg, hogy nem volt kevély, sőt „ezt a bünt sosem ismerte”, csak önérzetes volt). Mi ebből a messzelátó-esetből éppen ellenkezőleg azt állapítjuk meg, hogy Rákóczi csak kevély volt, de semmiképpen sem önérzetes.

A kérésre nem tudta magát elszánni, mert ezt fejedelmi méltóságára megalázonak találta, annyira önérzetes azonban nem tudott lenni, hogy ha már kérni fejedelmi méltóságán alulinak találja, akkor mondjon le a messzelátóról, és hagyja ott. Ő a két kellemes dolgot egyszerre akarta: fejedelmi méltóságot is akart és messzelátót is. Így lett aztán belőle nagy szégyen: a tolvaj fejedelem. A kis Rákóczi elfelejtette, hogy a lopás százszorta ellenkezik a fejedelmi méltósággal, mint kérni valamit. Az százszorta nagyobb szégyen, mint ez, hiszen az utóbbi nem is szégyen, csak annak, aki betegesen kevély.

A 12 éves Rákóczi-fejedelemnek nem ért meg annyit a messzelátó, hogy miatta magát annyira megalázza, hogy tulajdonosának tudtára adja, hogy nagyon megörvendeztetné vele, ha neki ajándékozná, de annyit megért, hogy miatta a magyar becsületet a külföldiek előtt és az ő külön fejedelmi becsületét tönkretégye abban a reményben, hogy a dolog titokban marad. Inkább lemondott tehát a becsületről, ha annak elvesztése nem tudódik ki, mintsem hogy

nyíltan még csak annyira is megalázza magát, hogy kérjen, noha bizonyosan tudja, hogy kérését nem fogják visszautasítani.

A kevélység legjellegzetesebb és leggyaralóbb példája ez, de egyúttal csúnya példája annak is, mikor valakinek csak a külső a fontos, s hogy ezt megőrizze, mindenre képes. A legkisebb önmegtagadásra sincs ereje azonban akkor, ha a becstelenség nem jut nyilvánosságra, vagy a féltett becsület csak titokban vész el. Ezt a kirívó jellembeli fogyatékoságát egyébként öregkorában már maga Rákóczi is észrevette és önéletrajzában nagyon is sokszor megemlegeti. Ez rokonszenves benne. Ha élete korábbi szakaszában emelkedett volna már az önkritikának és a büntudatnak erre a magaslatára, sok büntől mentette volna meg magát.

E fejedelemhez annyira nem illő lopásért még azzal sem igen mentegethetjük Rákóczit, hogy hiszen még csak gyerek volt. Tizenhárom éves volt már ugyanis s e korban már nem annyira gyerek az ember, hogy tetteiért ne lenne teljes fokban felelős. Ne feledjük továbbá, hogy Rákóczi korán érett gyerek volt nemcsak testileg, hanem szellemileg is. Aki gyerek léte már tiltakozik a „méltóságos gróf úr” megszólítás ellen, arra hivatkozva, hogy neki szolgálói voltak grófok; aki már 12 éves korában oly méltóságosan tud viselkedni s kezében ezüst buzogánnyal a templomba bevonulni, aki tehát már túlságosan is felnőtt, abban nem lehet gyermekvotolt felhozni mentségül akkor se, mikor vétezik.

Rákóczi egyébként ugyanezt a bűnt, a lopást, három évvel később, tehát már 16 éves korában is elkövette, mikor már egyetemi hallgató volt Prágában. Ekkor meg, szintén egy vidéki kirándulás alkalmával, az egyik jezsuita kolostor fizikai felszereléséből lopott el egy körzöt. Ezt szintén bűnbánó önéletrajzából tudjuk meg.

S itt megint csak az jut eszünkbe, milyen irigyelendő dolga van egy magyar szabadsághősnek. Hisz neki a magyar történetírás azért a nagy érdeméért, hogy a nálunk oly gyűlöltté vált Habsburgok ellensége volt, mindent oly jóságosan megbocsát. Az ellopott körzövel kapcsolatban most is azt írja Márki, hogy „kárt nem okozott vele, mert itt is ékszereket, gyöngyöket ajándékozott ismerőseinek”.

Szóval jóságos történetírásunk semmi kivetnivalót nem talál a dologban, mert hiszen Rákóczi ugyanakkor és ugyanott, amikor és ahol a körzöt ellopta, mint egy bőkezű fejedelemhez illik, drágagyöngyöket és ékszereket ajándékozott azoknak, akik kalauzolták.

Tehát megint csak a látszat és a külső volt a fontos. Hogy fejedelmi hiúságát kielégítse, hogy tündököljön, imponáljon, kápráztasson; hogy megmutatta, ki; hogy bebizonyítsa, hogy neki csakugyan el lehet hinni, hogy grófok szolgálták, nem sajnál nagy értékektől megválni. De ugyanakkor, hogy kapzsiságát és bírvágyát is kielégítse, egy aránylag nem nagy érték miatt képes titokban nemcsak fejedelmi, hanem még emberi becsületét is tönkretenni.

Vajon mit gondoltak volna ezek a fejedelmi bőkezűséggel megajándékozott „szolgák”, ha tudták volna hogy a nagylelkű fejedelem zsebében egy lopott körző vagy messzelátó van, s micsoda épületes látvány lehetett, hogy „a fejedelem” miközben gyémántos mentéjében nagy grandezzával vonul egyik teremből a másikba s szolgáltatja magát a grófokkal, ideges izgatottsággal lesi, hogy mikor lesz alkalmas pillanat, mikor nem néz oda senki, s így a kiszemelt távcövet vagy körzöt észrevétlenül zsebébe csúsztathatja s további ide-oda való méltóságos vonulgatásai közepette is gondosan vigyáz arra, hogy zsebe úgy álljon, hogy a benne lévő lopott tárgy fel ne tűnjön s túlságosan ki ne dudorodjék? Igazán fejedelmi szerep lehetett!

Még ellenszenvesebb, ahogyan önéletrajzában ezt a dolgot maga Rákóczi megemlegeti. Jól láthatjuk belőle, hogy még idősebb korában is és kint a számkivetésben is, sőt mikor már az „örök igazságnak” ír, még akkor is mennyire tele van emberi gyarlóságokkal, s különösen a kevélységből és hiúságból – legfőbb emberi fogyatékoságaiból – még mindig milyen nagy adag van benne. Szégyelli, bűnének tartja s bűnbánattal említi a dolgot, de azért mégsem tudja megállni, hogy ne mentesse. Mentségei azonban olyan gyöngék, hogy ha igazán bánta volna a bűnét s különösen ha tudott volna igazán alázatos lenni, akkor ezeket a mentségeket

nem hozta volna fel. Azt mondja (22. és 23. oldal), hogy most, mikor érett ítélettel visszagondol rájuk, meg kell állapítania, hogy se az egyik, se a másik lopás (se a messzelátó, és se a körző) nem okozott kárt a felebarátnak, nem is vette észre senki, hogy a lopott tárgy hiányzik, s nem is keresték.

Nem okozott kárt? – Hát hogyan okozott volna!

Nem is vették észre, hogy eltűnt? – Honnan tudja?

Ellenkezőleg. Egész bizonyos, hogy észrevették. Hisz maga Rákóczi mondja, hogy a prépostnál minden szobában volt egy messzelátó, hogy mindegyikből élvezni lehessen a kilátást. Világos tehát, hogy mikor aztán az egyik szoba mégis messzelátó nélkül maradt s onnan nem lehetett optikai műszerrel élvezni a kilátást, ezt a gazdának, aki erre, mint látszik, nagy gondot fordított, rögtön észre kellett vennie. (A szolgál, aki takarítani szokott, bizonyára másnap jelentette a hiányt már csak azért is, hogy majd ne rajta keressék.)

A fizikai szertárakban mindenütt leltár van, s régebben még jobban volt mint jelenleg, mert akkor sokkal ritkább és nehezebben beszerezhető dolog volt egy körző, mint jelenleg. Az lehet, hogy itt nem vették mindjárt észre a hiányt (de ez koránt se jelenti azt, hogy egyúttal valószínű is), de feltétlenül észrevették legkésőbb akkor, amikor a szertár kezelője megvált állásától s a leltárt át kellett adni utódának. Óriási tévedés tehát azt állítani, hogy a kérdéses tárgyak eltűnése kárt nem okozott senkinek. A prépostnak ugyanis egy új messzelátót kellett beszereznie a Rákóczitól meglopott szobába, vagy ha ezt nem tette, annyi bizonyos, hogy nagyon bántotta a dolog, hisz látszik, hogy milyen fontosnak tartotta, hogy minden szobában legyen. (Az is furcsa, hogy eddig egy látogató se vitt el egy messzelátót se. Egy fejedelmi vendégre volt szükség (és egy magyarra), hogy ez megtörténjék.) Rákóczi tehát a távcső ellopásával kárt s melléje még nagy bosszúságot is okozott. A körzővel talán még nagyobbat, mert ez nem annak tulajdona volt, aki kezelte, de viszont felelős volt érte. De mind két esetben a magyarság jó hírének is nagyon ártott.

Sajátságos, hogy Rákóczi abból, hogy senki sem kereste az eltűnt dolgokat, azt a bizonyos következtetést vonja le, hogy nem is vették észre. Viszont ezt meg arra magyarázza, hogy feleslegesek voltak, senkinek sem volt rájuk szüksége. Mindez bizony azt mutatja, hogy annak a Rákóczinak aki hiúságból annyira kényes volt arra, hogy fejedelem módjára bánjanak vele, valószínűleg milyen kicsiny volt a nemes értelmében vett fejedelmi öntudata. Ő ugyanis, úgy látszik, azt várta, hogy mihelyt észreveszik a kérdéses tárgyak eltűnését, azonnal megmotozzák, és azonnal beadják ellene a bűnvádi feljelentést. Pedig ilyesmit nem fejedelmekkel, hanem még a nekik szolgáló szegény lenézett grófokkal se szokták az emberek megtenni.

A lopással való meggyanúsítás ilyen előkelő emberekre olyan nagy szégyen, hogy ha a megkárosítottak észreveszik, akkor is úgy tesznek, mintha semmit sem vettek volna észre, mert végtelenül kínosnak tartják még a gyanút is. Az azonban valószínű, hogy nem magára Rákóczira, hanem kíséretének valamelyik tagjára gyanakodtak. (Ha csak a házbeliek valamelyike észre nem vette a kritikus pillanatot, s így szemtanúja nem volt e „fejedelmi” jelenetnek. Mert az, hogy az illető nem szólt is rá egyből a tolvajra, egyáltalán nem bizonyítja, hogy nem is vette észre. Még grófi tolvajokra se szokás rájuk szólni, nem fejedelmekre.)

Az igazi fejedelmi öntudat teljes hiányára mutat tehát, hogy Rákóczi erre még nem is gondolt, hanem, mivel hozzá semmi hír se jutott el arról, hogy az eltűnt tárgyakat keresnék, azt a biztos következtetést vonta le, hogy nem is vettek észre semmit. Ebből viszont azt, hogy az ellopott tárgyakra nem is volt ott semmi szükség. A bűn tehát jelentéktelen volt, állapítja meg a „bűnbánó”.

Még ennél is megbotránkoztatóbb, mert már képmutatást is tartalmaz Rákóczinak az a mentsége, hogy nem azért lopott, mert magának a lopás tényében, hanem csak azért, mert az ellopott tárgyban gyönyörködött, tehát nem a bűn, nem a lopás tetszett neki, hanem csak a körző meg a messzelátó és hogy mikor tetteivel nem volt szándéka sem ártani, sem a tulajdonost egy hasznos tárgytól megfosztani.

Minderre csak azt feleljük, hogy aki még ezt is mentségének tartja, az még mindig annyira benne van az önszeretet bűnében, hogy önmaga iránt képtelen tárgyilagos lenni. Rákóczi tehát Vallomásai írásakor is ennyire tökéletlen volt.

Rákócziban a túlzott önszeretet megakadályozza annak észrevezését, hogy mindenki úgy lop, ahogy ő, ez tehát nem mentség. Aki azzal a szándékkal lop, hogy másnak kárt okozzon, az már nem egyszerű lopást követ el, hanem annak egy gyűlölettel kevert, tehát minősített fajtáját. Hogy tehát Rákóczi nem azzal a szándékkal lopott, hogy a megkárosítottakat egyúttal tönkre is tegye vagy legalábbis megkeserítse, az nem mentség, hanem a legtermészetesebb dolog. Aki csak ezt tudja lopása mentségére felhozni, az nem szokott mentséget felhozni, ha csak tárgyilagos ítélképességét önszeretete el nem homályosítja.

A lopásnak ezt a gyűlölettel súlyosbított fajtáját is csak olyan emberrel szokás elkövetni, akit gyűlölünk, mert megbántott bennünket vagy kárt okozott nekünk. De sem a prépost, sem a jezsuiták Rákóczinak nemcsak nem ártottak, hanem a legnagyobb jóindulatot és szeretetet tanúsították iránta. Mivel ennek ellenére mégis éppen őket lopta meg, ha tárgyilagos tudott volna lenni önmaga iránt legalább akkor, mikor „az örök igazságnak” írt, akkor ezt nem bűne mentségére, hanem inkább súlyosbító körülményként kellett volna felhoznia. Azt kellett volna kiemelnie, hogy éppen azokkal viseltetett ilyen szégyenlenivalóan, akik jóságukkal és szíveségükkel hálára kötelezték, tehát hogy a rendesnél bűnösebb, hálátlansággal súlyosbított lopást követett el.

Rákóczi a Vallomásaiban még azt is nyíltan elismeri, hogy ha észrevették volna a lopást és az ellopott tárgyakat visszakövetelték volna tőle, ő nemcsak vissza nem adta volna, hanem, hogy a szégyentől megmeneküljön, talán még arra is képes lett volna, hogy hamisan megesküdjék. Nagyon szomorú dolog s bizony nagy szégyen ez Rákóczira, de az most mégis rokonszenves benne, hogy még ezt is elismeri, azaz, hogy most igazán alázatos.

Általában az egész ügyre vonatkozólag fel kell hoznunk Rákóczi előnyére, hogy az maga, hogy ezeket a szégyenletes lopási eseteket egyáltalán tudjuk, Rákóczi öregkori alázatosságának és vallásosságának következménye. Hiszen ha ő maga nem írja meg, sose tudta volna meg senki. Rákóczit tehát erkölcsileg többre kell tartanunk mint akár dédapját I. Rákóczi Györgyöt, akár Bocskait, akár Bethlen Gábort, akár Kossuth Lajost, akikről (Kossuthot kivéve) ilyen szégyenletes dolgokat nem tudunk, mert ők nem írtak Vallomásokat, s kivált olyan őszinte és alázatos vallomásokat nem, mint Rákóczi.

Ebben Rákóczi hasonlít VI. Sándorhoz, a legrosszabb pápához. VI. Sándor a pápák legutolsója volt ugyan, ebben az esetben Rákóczi mégis a jóban hasonlít hozzá. Láthatjuk az esetből, milyen erkölcsi magaslaton állnak átlag a pápák. VI. Sándorról szintén nem lenne kétségtelen bizonyíték arra, hogy régebbi erkölcstelensége pápa korában is folytatódott, ha egy bizonyos Juan (János) nevű kisfiúról, aki a hivatalos okmány szerint Borgia Cesare fia volt, egy titkos iratban el nem ismeri, hogy tulajdonképpen az ő fia és ez a titkos irat meg nem marad. Ez az igazmondás, ez az egyenesség becsületére válik VI. Sándornak, mert igazságszeretetének és apai szeretetének bizonyítéka. De az, hogy fiatalkori lopásait Vallomásaiban a nyilvánosság elé tárja, éppúgy becsületére válik Rákóczinak is, bár hogy megtörtént az, ami megtörtént, mind VI. Sándorra, mind Rákóczira szégyenletes.

Ebben az ügyben azonban VI. Sándor mégis felette áll Rákóczinak, mert a pápa részéről bűnének elismerése tisztán a gyerek iránti szeretetből, kinek apja volt, tehát tisztán nemes indítékből származik. Rákóczi Vallomásai is nemesi indítóokból származnak: a vallásosságból, bűnbánatból, a nemes önmegalázásból, de nála a nemes indítóokok mellett, melyek kétségtelenül a főszerepet játsszák, egy gyarló mellékok is belejátszik a dologba, s csökkenti nemes, érdemszerző voltát.

Ő Vallomásaiban a vallásossága mellett leplezetten fő hibáját, a hiúságot és a nagyravágyást is kiélte, mert ha nem tartotta volna magát olyan nagy személyiségnek, akinek tettei érdeklő az embereket és az utókort, akkor nem jutott volna eszébe, hogy Szent Ágoston szerepét

vállalja, s tetteit s velük bűneit az utókor számára feltárja. Ő – vallásosság és alázatosság képében – lehet, hogy csak tudat alatt, de ekkor is hiúságát és fejedelmi öntudatát élte ki. Ezért vegyül még önkéntes megalázásaiba is mindig hiúság és magamentegetés, mégpedig az önállóan gondolkodni tudó kívülállóra nézve sokszor egészen kezdetleges s így elfogadhatatlan módon, mint erre több egész feltűnő példát most is látunk, régebben is láttunk már és fogunk is még látni.

Hogy lopásait és nemi erkölcstelenségeit feltárja, az Rákóczi részéről tisztán vallásosság és igazi alázatosság, maga azonban az, hogy ilyen természetű önéletrajzot írt, az lényegében véve hiúságnak és fejedelmi és szabadsághősi öntudatának következménye. Mivel azonban ennek a gyarlóságnak – legalábbis világosan – maga sem volt tudatában s írásának fő oka mégis csak a vallásosságra és alázatosságra való törekvése volt, találunk Vallomásaiban olyan részleteket is, melyek indítókoka tisztán jó.

Természetes, hogy az a Rákóczi, akinek a lelki világában már 12 éves korában ennyire uralkodó volt a fejedelmi öntudat, az alattvalói mívolt elleni tiltakozás, és annak a tudata, hogy ő több mint környezete, még akkor is, ha ez a környezet gazdag főnemesekből áll, felnőtt korában még inkább lelki világa ezen uralkodó eszméjének hatása alatt állt s tetteit s egész életét is irányította.

Láttuk már, hogy mint Sáros megye főispánja, szintén már 18 éves korában olyan korban, mikor a közönséges halandók törvényesen még nagykorúságukat se érték el, milyen cézári öntudattal szállt szembe a kormány rendeleteivel és dacolt a bécsi hatalmasságokkal. S jegyezzük meg, mert ez igen fontos, hogy akkor még szó se lehetett hazafias indítóokról, hiszen rögtön az után történt, mikor Bécsből hazajött magyarországi birtokaira, mikor még német ruhában járt és nemzeti jelszavak iránt még teljes közönnyel viseltetett. Béccsel szembeszegülő viselkedésének akkor tehát még nem lehetett más oka, mint csak az, hogy a maga hatalmának és jelentőségének túlságosan is tudatában volt s alaptermészetéből következett, hogy maga fölött urat ne ismerjen még akkor se, ha ezzel az úrral egyébként jóban van. Azt magát tartotta magára nézve túrhetetlennek, hogy felette egyáltalán úr legyen.

Akkoriban, a Wesselényi-összeesküvés és a Thököly vezette polgárháború tanulságaként, aztán mert a „nemzeti” jelszavak után induló magyarok a török felszabadító háborúban is a török oldalán voltak mindaddig, míg lehetett, később pedig a közelgő spanyol örökösödési háború s miatta XIV. Lajosnak a magyarok körüli sátánkodása miatt Magyarországot nem lehetett ellenőrzés nélkül hagyni. Ezért a magyar várakban császári őrségek voltak. Ezek jelenléte azonban az illető várakat birtokló főurak, közöttük Rákóczi önértetét és rendelkezési jogát természetesen csökkentette, mert kénytelenek voltak érezni, hogy nem korlátlan urak ott (mint addig voltak), hanem kívülük, sőt felettük ott még más hatalom is van. Mivel ennek a felettük levő hatalomnak fegyvere is volt, illetőleg – mert hiszen fegyverük nekik is volt – több és erősebb fegyvere volt mint nekik, ezt a hatalmat akarva, nem akarva túrniük kellett. Rákóczi fejedelmi öntudatát s maga fölött, sőt mellett más urat túrni nem tudó természetét ismerve könnyen megértjük, hogyan és miért lett Rákóczi a császár és király hatalmának mindig nagyobb ellensége, mióta átvette uradalmi kezelését, vele földesúri és főispáni hatalmát gyakorolni kezdte s hogy miért írt végül levelet egy olyan külföldi királynak, aki az ő várában is rendelkező saját királyának ellensége volt.

Rákóczi Lipóttal csak mint alattvaló az urával levelezett, vagyis úgy mint (a többi) egyszerű „méltóságos gróf”, azt meg viszont láttuk, hogy Rákóczi mennyire nem csak annak tartotta magát. Igaz, hogy a francia királlyal se levelezett úgy, mint fejedelmek szoktak fejedelmekkel, hisz láttuk, hogy ezt XIV. Lajosnál még akkor se tudta elérni, mikor már a Habsburgokat detronizálta s Magyarország vezérlő fejedelme lett, de vele mégis úgy levelezhetett, mint egy királyával meghasonlott nemzet képviselője, tehát olyanforma szerepben, mint amilyen fejedelmi öntudatából folyt.

Az is könnyen érthető, miért lett a birtokaira hazatérő, teljesen nemzetietlen Rákóczi – mint látni fogjuk – a bőrébe szintén nem főrő, szintén túlságos nagyra törő és hiú természete miatt elégedetlen Bercsényinek hamarosan elvbarátjává. Az meg csak természetes, hogy mikor Bercsényi és mások azzal hízelegtek neki, hogy a nemzeti elégedetlenség és függetlenségi törekvések képviselésére senki sem hivatottabb az országban, hiszen apai és anyai ágon egyaránt nemcsak fejedelmek, hanem szabadsághősök és vértanúk ivadéka, ezt el is hitte nekik.

Láttuk, hogy e kínálkozó szerepnek egészen közönséges tehetségű és talán még rendesenél is kisebb szellemi és erkölcsi igényű s nála sokkal kevésbé hiú apja se tudott már ellenállni. Hogy tudott volna egy ilyen csábításnak ellenállni az a Rákóczi-ivadék, aki már gyermekkorában is fejedelmi címet és tiszteletet követelt magának, e nélkül életét „nyomoruultnak” mondja és hisztérikus elkeseredéssel jelenti ki, hogy inkább öljék meg, mintsem e „jogától” megfoszják.

Látjuk tehát, hogy nem kellettek nemzeti sérelmek ahhoz, hogy Rákócziból szabadsághős lehessen. Azok a semmiképpen helyt nem álló mentségek pedig, amelyeket most megtárgyalt fiatalkori lopásai és a már régebben megtárgyalt eperjesi németek legyilkolása és Károlyi legyilkolásának terve igazolására vagy szépítésére nyilvánvaló tények ellenére még az örök igazság előtt írva is oly könnyen el tud fogadtatni magával, azt is éppen eléggé érthetővé tesszik, hogyan lehetett ő maga olyan szilárdul meggyőződve, hogy ő mindent egyedül az édes hazáért tett és semmit se magáért.

Különösen nagy hatással volt rá (ezt egész élete végéig halálosan komolyan vette) az az ostoba hízelgés, hogy azok a szerződések, melyeket dédapja, majd nagyapja, I. és II. Rákóczi György a francia és a svéd királlyal kötött, rá, mint utódjukra is vonatkoznak. Ő tehát ezen a címen is jogosult és illetékes arra, hogy ezzel a két Habsburg-ellenes hatalommal tárgyaljon, és újabb szövetséget kössön, illetőleg hogy a már megkötötteket újra érvényre emelje. Mivel szerinte ő és csak ő lehetett minderre jogosult, egyenesen kötelessége édes hazája és népe iránt, hogy ezzel az egyedülálló és a nemzetre nézve rendkívül becses, sőt nélkülözhetetlen jogával éljen.

Rákóczi azután ezeket az ő őseivel kötött szerződéseket és ezeknek az utódokra is kötelező erejét újra meg újra hangsúlyozta is, mikor mint a magyar szabadságharc vezére a francia és a svéd királlyal diplomáciai érintkezésben volt. Pedig hát az egészen más, mint egy álfjedelemelek komolytalan, parvenü magakelletése. Nem is kapott erre vonatkozólag semmi visszhangot se a francia, se a svéd királytól, úgyhogy később már maga is keserűen kénytelen megjegyezni, hogy az ő őseivel kötött szerződéseikre ezek a külföldi hatalmak már semmit se adtak.

Rákóczi rajongásra hajlamos, romantikus lelki világa egész elfeledkezett arról, hogy a külpolitikai összeköttetésekben s abban, hogy ezek komoly, megfogható segítséget jelentsenek részére, nem az számít, hogy a szerződő félnek dédapja is szerződött-e már az illető hatalmakkal, hanem tisztán és egyedül csak az, hogy ma is szükség van-e a szerződő külföldi hatalomnak a magyarok segítségére és – még inkább! – hogy ez a segítség ma is jelent-e neki annyi hasznot, hogy érette érdemes legyen neki anyagi áldozatot is hozni.

Ha igen, akkor ennek az anyagi áldozatnak mértékét is tisztán annak az erőnek és tényleges ellenszolgáltatásnak a mértékétől tesszik függővé, melyet mi adni tudunk. Ha látják, hogy hasznuk van nekik a mi szövetségünkől, szívesen szerződnek velünk még akkor is, ha olyan alacsony származásúak vagyunk, hogy nem is volt dédapánk, sőt még akkor is, ha volt ugyan, de nekik egyenesen ellenfelük volt. Ha azonban a mi szövetségünk rájuk nézve inkább csak eszményi jelentőséggel bír, akkor ők se adnak nekünk mást, mint csak ilyen, eszményi, tehát csak udvarias szólamokban megnyilvánuló segítséget még akkor is, ha annak idején a mi dédapánk (amit Rákóczi dédapja ugyancsak nem tett) egyenesen a legnagyobb önrzetességgel áldozta fel értük annak idején minden csepp vérért.

Aztán az a Rákóczi, aki ősei között még a részeges Báthory nádorra is oly büszke volt, hiúságában és a „dicső” őseire való édes emlékezés mámorában arról is egészen megfedke-

zett, hogy az ő protestáns ősei csak ravaszok és önzők voltak, nem pedig dicsők. Ők se néztek a világon semmi mást, csak a maguk érdekét. Ezért tudtak alattvalóiból fejedelemmé lenni, és ezért gazdagodtak meg annyira. Ők még az önérzetüket, a hiúságukat is (pedig ebből volt bennük épp elég, hisz láttuk, hogy még Szilágyinak is feltűnt ez bennük) feláldozták az érvényesülésért és a vagyonért. Ebben még hősünk is sokkal különb volt „dicső” őseinel, mert ő a hiúságát és fejedelmi öntudatát még pénzért és érvényesülésért se volt hajlandó megtagadni.

Éppen ez volt az oka annak, hogy ősei megszerezték és meg is tartották a fejedelemséget és a vagyont, míg ő mindkettőt elvesztette. (Egyébként már nagyapja, II. György is így csinált, ő se volt hajlandó megalázkodni anyagi érdekeikért. El is vesztette ő is a fejedelemséget.) Másik nagy, sőt legnagyobb őse, Báthory István, inkább I. Rákóczi Györgyhez volt hasonló. Hisz láttuk, hogy erdélyi fejedelem korában – mivel fejedelmi mivolta katolikusgyűlölő protestánsoktól függött – érdekből még misére is csak titkon járt. Meg is tudta aztán szerezni a fejedelemsége mellé még a lengyel királyi koronát is. Igaz, hogy képes is volt feleségül venni a kedvéért még az ötvenéves Jagelló Annát is.

Rákóczi Ferenc azonban csak a hősokeket és vértanúkat látta őseiben. Arról ő mit sem tudott, hogy I. Rákóczi György micsoda különösen önző, rideg és kicsinyes szövetségese volt a franciáknak és a svédeknek; hogy mennyire halálra bosszantotta mindkettőt érdekeinek szórszálhasogatós és minden elképzelhető eshetőségre való biztosításával, főként pedig azzal, hogy mikor végül aláírta a szerződést, annak egyik ravasz előrelátással nyitva hagyott ajtaján, hogy ti. ő fel lesz mentve a szerződés megtartása alól, ha a török eltiltja a vállalástól, azonnal otthagyja szövetségeseit, mihelyt a maga egyéni célját elérte és érdekeit biztosítva látta. Pedig valójában ez az önzés mentette meg akkor a Habsburg-házat, mely egyenesen belepusztult volna, ha ő továbbra is kitarat szövetségesei mellett. Világos, hogy annak a hatalomnak a birtokában, melyet a Habsburgok bukásával szerzett volna, a török haragjával is bátran dacolhatott volna. A török ugyanis csak a gyöngéssel szokott erőszakoskodni; az erősekhez alkalmazkodni volt szokása.

I. György részéről tehát a különbéke-kötés s így protestáns szövetségesei cserbenhagyása, ha alakilag nem is, de lényegében véve és a valóságban szerződésszegés volt, melyet ő nem is szükségszerűségből, hanem tisztán rideg önzésből és szüklátóköri, mindig a maga kis egyéni érdekeit féltő aggodalmaskodásból követett el. Természetesen nem tette volna, ha biztosan látta volna előre azt a nagyszerű hadi helyzetet, mely a maga és szövetségesei javára az ő kiválása után kialakult. Hiszen neki legalább akkora haszna lett volna belőle, mint szövetségeseinek. Ő azonban a kevesebb bizonyosat nem akarta kockáztatni az akkor még bizonytalan többért, s szövetségeseit cserbenhagyó lépésében egy cseppet sem zavarta az a kiábrándulás, csalódás, sőt megrökönyödés, melyet a különbéke kötése szövetségesei körében okozott. Hisz mikor magukra hagyta őket, még az sem volt bizonyos, hogy a szövetség elhagyásával nem okozza-e szövetségesei és a protestantizmus teljes romlását. Neki azonban ez se számított, mert a maga érdekeit már biztosította.

Az tehát, hogy Rákócziiban annak ivadéka akart most velük újra szövetkezni, aki félszáz éve oly rúttal cserbenhagyta őket, nem előny, hanem határozottan tehertétel volt a magyarok és Rákóczi számára.

Képzeltük hát Rákóczi és Bercsényi naivságát, mikor azt hitték, hogy azért, mert a legújabb magyar szabadsághős dédapja annak idején a Habsburgok nyugati ellenfeleit olyan önzően és lovagiatlanul cserben hagyta, most éppen az ő dédunokája a legalkalmasabb arra, hogy bizalmukat megnyerje s így az „édes” haza számára nagy előnyt biztosít az, hogy éppen ő köti meg, illetőleg újítja fel velük a régi fegyverbarátságot. Bercsényi részéről nem bizonyos, hogy naivságból emlegette ezt Rákóczi előtt, mert ez az ő részéről lehetett egyszerű hízelgés is, vagy eszköz Rákóczi beugratására, de Rákóczi részéről bizonyos ez a kétségbe ejtő naivság. Őt hiúsága és fejedelmi álmai tették ennyire naivvá.

Hogy dédapja hajdani szövetségesei azért ennek ellenére is hajlandók voltak a dédunokával is szerződni, azon nem csodálkozhatunk. Hisz csak az imént mondtuk, hogy ilyen szerző-

dések kötésében egyedül az érdek számít, nem az érzelmeik. Egyébként az se bizonyos, hogy ha dédapja nem volt megbízható szerződő fél, akkor a dédunoka se lesz az. A Habsburgok nyugati ellenfeleinek, de különösen a spanyol koronára pályázó franciáknak a fontos az volt, hogy a spanyol örökösödési háború miatt épp oly nagy szükségük volt Magyarországon lázadásra, mint I. Rákóczi György idején a protestánsoknak és a franciáknak a harmincéves háború miatt. S ha a keserű emlékek miatt érzelmi okokból talán jobb szerették volna, ha az új lázadás fejedelme nem éppen ennek a rideg, önző s nekik ellenszenves I. Rákóczi György dédunokája lett volna, de viszont azt a kis érzelmi hátrányt, amit bennük eleinte a Rákóczi-név keltett, bőven ellensúlyozta, hogy viszont a magyarok közt meg jó hangzású volt ez a név, tehát lázadás előidézésére alkalmasabb, mint bármely más magyaré. (Később aztán kisült, hogy az új Rákóczi önzésben és ridegségben is merő ellentéte volt az öreg Rákóczinak.)

Egyébként pedig tudjuk, hogy éppen az a svéd XII. Károly, akinek elődje Rákóczi dicső dédapjával azt az állítólag az utódokra is kötelező szerződést megkötötte, Rákóczival még szóba állni is alig volt hajlandó. De nem volt vele hajlandó szerződést kötni XIV. Lajos, a francia király se, hanem csak céljaira felhasználni. Közben még arra is vigyázott, hogy még pénzt se adjon neki soha egy fillérrel se többet, mint amennyi ahhoz szükséges, hogy a magyar lázadás, míg neki szükséges lesz, el ne bukják vagy el ne aludják. Még e célja elérésére is inkább csak ígérte a pénzt Rákóczinak, mint adta. S a végeredmény az lett, hogy amit ígért, azt se adta meg egészen.

Mivel XIV. Lajos a magyar szabadságharcot egy cseppet se támogatta jobban mint amennyire céljai elérésére feltétlenül szükséges volt, kimondhatjuk, hogy annyit, amennyit Rákóczi kapott tőle, elérhette volna tőle olyan magyar szabadsághős is, akinek nem voltak olyan „dicső” ősei, mint II. Rákóczi Ferencnek.

Hogy Rákóczival, mint szövetségesével, szerződést kössön, XIV. Lajos azzal tagadta meg, hogy neki, mint királynak, a méltóságát sérti, hogy egy más király alattvalójával lépjen szerződési viszonyba. Láttuk tehát, hogy még a fegyvertársa se tekintette magát még az örök igazság színe előtt is fejedelemnek valló Rákóczit fejedelemnek.

Mikor végre Rákóczinak sikerült magát erdélyi fejedelemmé választatnia, akkor ezen a címen kérte XIV. Lajostól, hogy végül szerződjen vele. Ekkor azt kapta tőle válaszul, hogy még nem teheti, mert még nincs fejedelmi székébe beiktatva. Rákóczi ugyanis még ekkor is csak olyan erdélyi fejedelem volt, hogy mire beiktathatta volna magát, arra már el is vesztette Erdélyt. Mikor végül – de ekkor is csak rövid ideig, fél évre – sikerült neki Erdély nagyobb részét újra elfoglalnia s megtörtént a beiktatása is, akkor még azt kívánta Rákóczitól, hogy fosszák meg a magyarok koronájától a Habsburg-házat, s akkor majd, mint egy független nép vezérével, szerződni fog vele.

Ezért volt nálunk az ónodi országgyűlés és azon az a híres „eb ura a fakó” trónfosztás. A végeredmény aztán az lett, hogy ez is csak ürügy volt, mert szerződést a francia király még így sem kötött a dróton rángatott Rákóczival, és a (sajnos) vele együtt dróton rángatott magyar nemzettel. De a maga célját, hogy a magyarok addig ki ne béküljenek királyukkal, míg a spanyol örökösödési háború be nem fejeződik, tökéletesen elérte XIV. Lajos, mert a sikeresen beugratott magyarok e lépésükkel még az utolsó hidat is felégették maguk mögött s így most már akkor is kénytelenek voltak a francia király szekerét tolni s érdekében a harcot tovább folytatni, ha ő az anyagi támogatás mértékét csökkentette vagy akár teljesen megszüntette volna is. Ellenben – mivel szerződést nem kötött velünk – ő a maga részéről akkor hagyta őket cserben s akkor köthetett nélkülük békét, amikor akarta. Ennél nagyobb megalázást Rákóczira s az ügyét vele összekötő magyar nemzetre még elképzelni sem lehetett.

De magában véve is micsoda naiv s egyedül csak az egyéni hiúságot szolgáló állítás azt mondani, hogy I. Rákóczi Györgynek a franciákkal és a svédekkel kötött szerződése a szerződők utódaira is vonatkozik, s azokat is kötelezi! Olyan szerződések, melyek a szerződők utódait is kötelezik, sose voltak. Hiszen mindig pontosan meg szokták bennük jelölni azt az

időtartamot, ameddig a szerződő felek magukat kötelezik. Mire dédapára dédunoka következik, addigra az egyes államok erőviszonyaiban és az általános politikai helyzetben olyan nagy változások állhatnak be, hogy még gondolatnak is képtelenség, hogy még ilyen késői utód is őseitől kötött szerződés érvényére hivatkozhassek.

De ha Rákóczinak még ezt az állítását is elfogadnánk, akkor is kénytelenek volnánk megállapítani, hogy az utód, aki a hajdani szerződés érvényességére hivatkozott volna, semmiképpen se lehetett volna Rákóczi. Ilyenkor ugyanis utódon nem a vérségi leszármazót értjük, hanem a trónutódot, a tényleges fejedelmet, tehát a jelen esetben II. Apafi Mihályt vagy inkább Lipótot, Erdély akkori tényleges fejedelmét.

Ezt kellene mondanunk még akkor is, ha Erdély örökös fejedelemség lett volna, nem pedig választó. Mert hiába voltak hajdan a Habsburgok nálunk, a Bourbonok Franciaországban és Spanyolországban, vagy a Hohenzollernek Németországban trónjukat örökösödéssel szerzett fejedelmek, most, mikor már tényleg – akár jogosan, akár jogtalanul – elvesztették koronájukat, világos, hogy akkor azok a szerződések, melyeket, mint uralkodók, államuk nevében kötöttek, nem az ő utódaikat illetik, hanem azokat a köztársasági elnököket, akik az illető államokat jelenleg vezetik. Mi köze volt hát Rákóczi Ferencnek, az erdélyi fejedelemséget már rég elvesztett magyar alattvalónak, azokhoz a szerződésekhez, melyeket Erdély az akkor már Habsburg-tartomány, fél évszázaddal előbb, mint török tartomány s mint a Habsburgok ellenfeleinek szövetségese kötött?

Itt megint megláthatjuk azt a szégyenletes, sőt nevetséges ellentmondást is, melybe Rákóczi a saját elveivel került. Az ő fő elve, hogy a magyar alkotmánynak és a rajta alapuló szabadságnak elengedhetetlen tartozéka a szabad királyválasztás. Lipót szerinte alkotmányunk és szabadságunk ezen a sarkpontját szegte meg, mikor fiát a magyar országgyűléssel, mint örökösödés jogán magyar királyt fogadtatta el. (Igaz, hogy ezt az országgyűlés mondta ki, nem Lipót, de mégis érvénytelen, mert az országgyűlés szerinte kényszer és félelem hatása alatt állt s így határozata semmis.)

Rákóczi tehát elsősorban azért fogott fegyvert, hogy a magyar alkotmánynak ezt az alapvető szempontját megvédje, és a nemzetet az „örökös jobbság” szégyenletes szolgaságából kiszabadítsa. Tűrhetetlen szolgaságnak tartotta, hogy a Habsburgok minden külön választás nélkül, tisztán azon a címen lehessenek magyar királyok, mert az apjuk, nagyapjuk, dédapjuk is az volt. Ő ezt még akkor se tudta eltérni, ha ezt a jogot maguknak országgyűlési határozattal, tehát alkotmányos úton is megszerezték.

Ellenben, noha ősei erdélyi fejedelmek voltak, de az erdélyi országgyűléstől sose kapták meg azt a jogot, hogy utódaik az erdélyi fejedelmi széket örökölhessék, mégis csupán azon a címen, mert a dédapja mint megválasztott és tényleges erdélyi fedelem halt meg (csak a dédapjára mondhatta ezt el, mert se nagyapja se apja már nem részesültek ebben a szerencsében), önmagát egyedül születése címén már fejedelemnek is tekinti, aki egyedül hivatott arra, hogy a dédapjával kötött külföldi szerződéseket képviselje és érvényesítse, sőt aki már 12 éves korában elkeseredik s inkább a halált kívánja, mintsem fejedelmi címéről és jellegéről (mely pedig csak akkor illette volna meg, ha megválasztották volna) lemondjon.

Ha tehát a Habsburg magyar királynak tekinti magát tisztán születése címén, az Rákóczinak felháborító, mert ellenkezik a magyar alkotmánnyal még akkor is, ha az 1687-es országgyűlés ezt világosan és nagy lelkesedéssel kimondta is. Felháborító ez szemében annak ellenére is, hogy I. Lipót fiának nemcsak az apja, nagyapja és dédapja, hanem akkor már 300 éve minden őse magyar király volt. Ellenben az nem ellenkezett sem a magyar alkotmánnyal, sem őseinek régi szabadságával, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelmként viselkedjék, a nemzet nevében idegen hatalmakkal szerződéseket kössön, sőt a félszázaddal azelőtt a nemzet nevében kötött szerződéseket egyedül jogosan képviselje és érvényesítse azon a címen, mert a dédapja valamikor erdélyi fejedelem volt ugyan, de e méltóságot már nagyapja elvesztette s e méltóság egyébként is mindig külön választás útján volt megszerezhető, vérség címén se a

Rákócziaknak, se a Báthoryaknak, se senki ember fiának nem jár, s így aki magának mégis ilyen jogokat követelt, az valóban a magyar szabadság ellensége volt, és a magyar alkotmányt szegte meg, még akkor is, ha azt állította magáról, hogy ő a magyar alkotmány védője és a magyar szabadságharc hősi szerelmese.

Éppen Rákóczi szájába tehát a magyar alkotmány és a magyar szabadság emlegetése egy cseppet se illett jobban mint a Magyar Dolgozók Pártja központi lapjának címlapjára ez a név: Szabad Nép.

Rákóczi is csak olyan joggal említhette a magyar szabadságharcot és a magyar alkotmányt, mint amilyen joggal tiltakozhatott a szovjet vagy a magyar „népi demokrácia” akkor, mikor az Angliában tervezett kommunista „békegyűlésekre” nem kivétel nélkül minden elvtárs kapott beutazási engedélyt. Ők ugyanis nem mindegyik, hanem még egyetlen egy „imperialistának” se adtak volna beutazási engedélyt, ha ezeknek is eszükbe jutott volna az a lehetetlen gondolat, hogy valamelyik szovjetellenes propagandagyűlésüket éppen a vasfüggöny mögött tartásák.

Rákóczi is csak annyi joggal tiltakozhatott a magyar népnek örökös jobbágyásra vetése miatt (tudjuk, hogy a szabad királyválasztás eltörlését értette rajta), mint amilyen joggal felháborodott a szovjet sajtó azon, hogy Franco Spanyolországban a sztrájkolók közül egyeseket letartóztatott. Hiszen ugyanakkor a szovjeteknél és csatlós államaiban sztrájk miatt csak azért nem tartóztattak le senkit, mert itt még a sztrájk megkísérlése is lehetetlen volt.

Rákóczi is felháborodott a Habsburgok azon gyalázatos merénylete miatt, hogy a magyar országgyűléssel elfogadtatták a magyar koronára való örökösödési jogukat, ellenben azt a legtermészetesebbnek tartotta, hogy ő dédapjának, aki valamikor erdélyi fejedelem volt, a fejedelemségben is örököse, tisztán azon a címen, mert dédunokája. Ő inkább az életéről mondott volna le, mintsem arról a fejedelemségről, mely sosem volt az övé, sőt már az apjáié sem, s amelyhez a magyar, illetőleg erdélyi alkotmány szerint sem volt soha semmi néven nevezhető joga. Ő tisztán származása jogán még arra is illetékesnek tartotta magát, hogy még a dédapjától hajdan kötött szerződést is érvényesítse. Ilyen következtetések a magyar szabadsághősök!

Ugyanide tartozik, mert részint nagyzolás, mert részint következetlenség s mert szintén a zászlóra írt elvek meghazudtolása az is, hogy Rákóczi mindig, még bűnbánó Vallomásaiban is, a „Rákóczi-házat”, tehát a Rákóczi-dinasztiát emlegeti, nem pedig a Rákóczi-családot. Pedig hát nyilvánvaló, hogy dinasztiáról csak ott lehet beszélni, ahol a trón öröklődik. Olyan országban, melyben választják a fejedelmet, nincs és nem is lehet dinasztia. Erdélyben tehát dinasztiáról, uralkodóházról, Rákóczi-házról beszélni olyan, mint fából készült vaskarika, s úgy fest, mint tehéna a gatyá. Mivel pedig azon eszmények között, melyekért Rákóczi küzdött, a legfontosabb a szabad királyválasztási jogért való küzdelem volt, ez pedig egyet jelent az uralkodóházak tagadásával és az ellenük való küzdelemmel, mikor a maga családját egész illetéktelen dicsékvéssel mégis uralkodóháznak tekinti, tulajdonképpen arról tesz tanúságot, hogy elvei és jelszavai csak ürügyek és propagandaszólamok, melyeket éppen maga vett a legkevésbé komolyan, sőt egész lelkivilága éppen eme elvek merő ellentéte volt.

Rákóczi épp oly sűrűn és épp oly természetesen emlegeti a Rákóczi-házat, mint például Ferenc József a „Haus-Habsburgot”.

„Születtem – kezdi Vallomásait – 1676. március 27-én házunknak Borsiban levő kastélyában”. (In castello Domus nostrae Borsi. S ráadásul a „Domus”-t mindig nagy betűvel írja!)

„Praeceptores mei formabant in me mores statui meo convenientes: Tanítóim állásomnak (fejedelmi méltóságomnak) megfelelő erkölcsökben neveltek.” (Ha nem származott volna dinasztiából, vajon milyen „állása” (méltósága) lehetett volna már gyerekkorában Rákóczinak?)

Rögtön utána megint azt írja, hogy anyjának Thököly Imrével való házassága „nimisquam infelix” volt „pro Domo mea”: rendkívül szerencsétlen volt „Házamra nézve”.

Aztán azt írja, hogy Thököly meg akarta magának szerezni azokat a várakat és erődöket, melyek örökös joggal „Házamhoz tartoztak”. Thököly mint gyermeket állandóan a törökök

és a tatárok seregei között hurcolta, akik pedig „Házam iránt” ellenséges érzelműek voltak. Aztán panaszkodik, hogy Sárospatak és Regéc vára, melyben „Házunk összes kincsei, melyek, kiveszvéen azok a királyi és fejedelmi családok, melyekből származom, rám szálltak, a kamara kezébe kerültek” stb.

Csak melleleg jegyezzük meg, hogy ez „összes kincseket” illetően is sokkal több Rákóczi szavaiban a dicsekvés, mint az igazság. Báthory Istvánnak, a lengyel királynak, sose voltak különlegesebb „kincsei”. Ezekről a „skót” és kálvinista Rákócziak voltak híresek.

Ecsedi Báthory István országbíró, aki kálvinista s így szintén „skót” volt, már temérdek (részint a katolikus Egyháztól rabolt, részint nem rabolt) kincsel rendelkezett, mint végrendeletéből láttuk (onnan látjuk e kincsek katolikus egyházi eredetét, tehát rabolt voltát is), ám de ezek örököse, a mindig harcoló és mindig züllő fiatal Báthory Gábor kezére kerültek s ő el is tékozolta őket. Ezek tehát nem kerülhettek a Báthory-család somlyai, katolikus ágról származó Báthory Zsófia, Rákóczi nagyanyja kezébe.

A lengyel király is somlyai Báthory volt, de tudvalevőleg gyermektelen, s így Báthory Zsófia se volt az ő vérségi leszármazottja. Ha lettek volna kincsei, azokból semmi se került a sárospataki vagy a regéci kincstárakba, hisz mindkettő jellegzetesen Rákóczi-, nem pedig Báthory-vár volt.

De nem voltak a sárospataki és a regéci várban a mi Rákóczink idejében a skót Rákóczi-tól származó kincsek se. Ezeket ugyanis II. Rákóczi György már szerencsétlen lengyel hadjárataira elköltötte, ami pedig maradt belőlük, azokra a hosszú éveken át tartó harcokra költötte, melyekben fejedelemségét a törökkel szemben újra meg újra visszaszerezni próbálta.

Özvegyére, Rákóczi nagyanyjára, már alig maradt e kincsekből, s ha maradt volna, ezeket is ki kellett volna fizetnie fiának, I. Ferencnek a vérpadtól való megváltására. De hogy ekkor mennyire nem volt a sárospataki és regéci várban Rákóczi-kincs, mutatja, hogy ezt a félmilliósi váltságdíjat Báthory Zsófia már csak részletekben s akkor is főként terményekből tudta lassacskán kifizetni s még így is rászorult még arra is, hogy a jezsuitáktól is vegyen apró (20.000 forintos) kölcsönöket. A húszezer forint természetesen csak a félmillióhoz mérten volt apró, mert azon is egy hatalmas uradalmat lehetett volna akkor venni.

Látni fogjuk, hogy Rákóczi, mint afféle romantikus lelkületű ember, az általánosnál érzékenyebb, szerelmesebb természetű is volt. Fejedelmi öntudata és származására való büszkesége azonban akkora volt, hogy még érzékiségét is elnyomta. Ő, akinek életében oly nagy szerepet játszott a szerelem, már 18 éves fejjel is, mikor még a hidegebb emberek is romantikusan szoktak eljárni és a szerelemtől vezetetik magukat, tisztán politikai házasságot kötött.

Nem gazdag lányt vett el, ellenkezőleg: nagyon is szegényt (Rákóczi annál sokkal büszkébb, sokkal „fejedelmibb” volt, sem hogy a pénzt nézte volna; ő nem volt „skót”), de előkelőt. (Érdekes, de a Rákóczi-féle fejedelmi hiúságnak természetes következménye, hogy nagyapjának kálvinista testvére, Zsigmond ugyanígy házasodott: egész szegényt, de igen előkelőt: a földönfutó pfalzi választónak és volt cseh királynak a lányát s az angol király unokáját vette el. Hogy mindkét előkelő fejedelmi lány szegény volt, természetes. Olyan fejedelmi lányt, aki származása mellé még gazdag is volt, azok, csak olyan fejedelmek voltak, mint a Rákócziak, nem kaphattak.)

Igaz, hogy hősünk felesége, Sarolta, hesseni hercegnő, egész fiatal, határozottan szép, az érzékekre izgatón ható hölgy volt, de ez itt csak véletlen. Rákóczi egyedül a származásáért vette el, nem a szépségéért vagy fiatalágáért, s ez a házasság már akkor elhatározott dolog volt, mikor a jelöltet még nem is látta.

Vallomásaiban maga mondja, hogy abban, hogy szinte már gyerekfejjel megházasodott, sógora érvelésére, melyet teljesen magáévá tett, a következő megfontolások vezették:

Rangján aluli nőt semmiképp se szabad elvennie. Ha pedig soká vár, könnyen megtörténhetik, hogy rangján aluli nőbe szeret bele, s azt fogja elvenni. Ha ez nem következne be, akkor meg attól kell félnie, hogy a császár ajánl majd neki valakit menyasszonyul, aki feje-

delmi önérzete szempontjából nem lesz megfelelő, de az ajánlatot a császárra való tekintettel nem igen lehet majd elhárítani magától. Ezért legjobb, ha már most, 18 éves korában, mikor a két nemkívánatos eshetőség közül még egyik se merült fel, még idejében maga dönt s ezt a bár szegény, de igen előkelő származású hölgyet feleségül veszi. Sarolta ugyanis (mint minden hesseni herceg) Szent Erzsébet leszármazottja volt, tehát leányágon egyenesen Árpád ivadéka.

Hogy mennyire nem a külső, a szépség, a testi vonzalom vezette a megházasodásban a 18 éves Rákóczit, mutatja Vallomásaiban az a megjegyzése, hogy mikor menyasszonyát először meglátta, feltűnt neki, hogy mennyivel szebb, mint amilyen a híre volt, azaz, mint amilyenek ő gondolta.

Mikor mindezeket Vallomásaiban előadja, rég kiábrándult már a földi hiúságokból s állítása szerint már nem is az embereknek, hanem egyedül az örök igazságnak írta, amit írt. Mégis csak úgy tombol benne a fejedelmi öntudat és a dinasztikus gondolatvilág.

Sógora, gróf Aspremont néniének, Juliannának férje – mondja – „megvilágította előttem, hogy Házamnak, amely iránt Ausztria a legellenségesebb indulattal viseltetik, utolsó sarja vagyok, s amíg nőtlen maradok, mindig mesterkedni fog ellenem”. (A történelem azt mutatja, hogy nem a Habsburgok mesterkedtek Rákóczi és „háza” ellen, hanem éppen megfordítva történt. Láttuk és még látni fogjuk magának Rákóczinak a közléseiből, milyen jóindulattal viseltetett iránta mindig Lipót. Rákóczi ellenben fegyvert ragadott és nyolc évig harcolt ellene. Bizonyára az se „mesterkedés” volt, hogy ugyanez a Lipót apjának is megbocsátotta még a fegyveres felkelést is. Ha nem kegyes, ha nem igazságos lett volna vele szemben, akkor vérpádon fejezte volna be életét, egész vagyona pedig a kincstáré lett volna s így fia, a már koldus Rákóczi semmi veszélyt se jelentett volna már többé rája. Ugyanilyen volt a viszony Lipót elődei és Rákóczi elődei között is, hisz mindig a Habsburgok voltak védekezők és a Rákócziak a támadók.)

Rákóczinak tehát azért kellett okosan, megfontoltan és fejedelmien házasodnia, hogy két ellenséges dinasztia, a Habsburg-ház és a Rákóczi-ház harcában a maga dinasztijája érdekeit el ne árulja. „Könnyen megtörténhetik – írja –, hogy valamely nem megfelelő rangú leány szerelmétől rabul ejtve Házamhoz nem illő dolgot követek el.” (Vallomások, 41. o.)

Sarolta előtt Rákóczinak már volt egy menyasszonyjelöltje, akivel állítólag kölcsönös szerelemben is voltak, de – legalábbis Rákóczi részéről – ez a szerelem is elsősorban a rangnak szólt, nem a személynek, mert ez a jelölt még Saroltánál is előkelőbb s magának Eleonóra császárnénak is rokona volt. Ezt a házasságot állítólag a császárné akadályozta meg, mert „házamnak a hesseni házzal való rokoni kapcsolata ellenére volt”. (Micsoda dinasztikus önérzet és mennyire minden porcikájában dinasztikus gondolkodás!)

Maga írja Vallomásaiban, hogy házasságában „elsősorban politikai okok vezették” (43. o.); hogy sógora tanácsaira azért hallgatott, mert „házának előnyére őszintén törekedett” (42. o.), és hogy az eljegyzést és az esküvőt természetesen „rangjának megfelelő fénnel” ülte meg 1694 szeptemberében.

Azt is kiemeli, hogy a bécsi udvar „házamnak a magyar nemzet köréből való tekintélyét és hitelét ismerve”, minden cselekedetét figyelemmel kísérte.

Azt is írja, hogy mikor mint új házas hazájába visszatért, ott nagy ünnepléssel fogadták.

Mindennek még akkor is fel kellett volna keltenie benne a nagyravágyást, ha természeténél fogva egyébként a legszerényebb és legdemokratikusabb fiatalember lett volna. Pedig hogy lelkülete mennyire ellentéte volt a szerénynek vagy demokratikusnak, arról – azt hiszem – a legelfogultabb olvasót is sikerült már meggyőzőm. Nem kellett-e tehát szükségszerűen robbanásnak történnie Rákóczi lelkében és forradalomnak, azaz „szabadságharcnak” kitörnie az országban, mikor ezek a hízog és incselkedő kanócok éppen olyan hordóba estek, amely amúgy is tele volt már puskaporral, mert a gyermek, akinek lelkivilágát hasonlítottuk hozzá, már születésénél fogva úgyszólván megszállottja volt az ő „házának” fejedelmi mivoltának, és „királyi és fejedelmi családból származó” őseinek?

Annyira rögeszméje volt Rákóczinak ez a fejedelmi mivolta, hogy már mint szegény és hazátlan száműzött, akinek végül már ugyancsak oka lett volna rá, hogy végre kiábránduljon s gyermek módra ne szaladgáljon már színes lepkék után, nemcsak fejedelmeknek – természetesen mint kartársainak – ír imakönyvet, hanem még bűnvallomását és önéletrajzát is első-sorban kartársainak, a fejedelmeknek írja. Ennyire velük egy brancsbélinek tartotta magát még elesettségében is!

„Ezért, fejedelmek – írja a 152. oldalon –, valahányszor a méltatlan, bűnös fejedelmek vallomásait olvassátok” stb. Úgy látszik, nagy alázatosságnak gondolja a maga részéről, hogy „méltatlan és bűnös fejedelemnek” mondja magát, az azonban eszébe sem jut, hogy ugyanakkor milyen türheterlen gőg az részéről, hogy bűnösnek bár és méltatlannak, de mégis fejedelemnek, s nem is csak volt, hanem tényleges fejedelemnek írja és tartja magát még most is és még az örök igazság előtt is.

Pedig hát élete legfőbb bűne éppen az volt, hogy maga Isten alattvalónak, nem pedig fejedelemnek teremtette, nagyravágyásból, csak azért, mert ősei között volt egy pár, aki fejedelem is volt (bár azok között se volt egy se, aki annak született volna, vagy annak végig megmaradt volna), azt hitte, hogy neki is kötelessége minden áron fejedelemnek lennie, sőt maradnia.

Ezért lázadt fel törvényes ura és királya ellen, akit pedig ő maga „principum pientissimus”-nak (Vallomások, 117. o.) nevez. (Vethet-e magára valaki nagyobb követ, mint az, aki kénytelen elismerni, hogy az, aki ellen ő fellázadt, a fejedelmek legjámborabbika volt? Miért kellett még ilyen uralkodó ellen is fellázadni?) Majdnem egy évtizedig tartó polgárháborúba sodorta állítólag annyira szeretett nemzetét, a városok, falvak pusztulását, már úgylis kipusztult, mindössze másfél milliós hazája még nagyobb elnéptelenedését okozta, s népét, mely pedig egész történelme folyamán még soha annyira koldus nem volt, még koldusabbá tette. S mikor népének teste-lelke megunta már a mérhetetlen szenvedést, még akkor is éveken át kényszerítette, hogy tovább viselje az igát. Nemzete törvényes követeinek kegyetlen legyilkoltatásával, borzalmas kínpadra vonásával, sőt – Dózsa György módjára – eleven sütögetésével lovalta, terrorizálta bele nemzetét a királyi családnak a tróntól való megfosztásába éppen ő, aki a maga fejedelmi hatalmát születéséből származtatta és annyira isteni eredetűnek tartotta.

Volt szíve még akkor is kegyetlenül kivégeztetni az „árulókat”, mikor már ez az „árulás” egyenesen a józan ész és az egészséges nemzeti életösztön követelménye volt, végül pedig hideg vérrrel le akarta gyilkoltatni azt az embert, aki ez egészséges nemzeti életösztönnek érvényt szerzett. S mikor már ez se használt semmit s mégis a hazátlanság rodostói kegyelemkenyerére jutott, még akkor is keresztény alázatosságnak gondolja a maga részéről, ha „méltatlan és bűnös fejedelemnek” írja és tartja magát s még ekkor is fejedelmeknek, mint kartársainak írja azt, amit ír.

Nem veszi észre, hogy a megtérés, a megigazulás állapotába emiatt még mindig nem jutott el, mert a fő tüske, minden bajnak okozója, élete elrontója és tévútra vezetője még mindig háborítatlanul s egyenesen észrevétlenül ott van a lelke sebeiben. Az ő élete legnagyobb bűne ugyanis éppen az volt, hogy „fejedelem” volt, illetve annak tartotta magát s minden áron az akart lenni és maradni. Rodostóban odáig már eljutott, hogy bűnösnek és méltatlannak, sőt a legbűnösebbnek és a legméltatlanabbnak vallotta magát, de odáig még akkor se jutott el, hogy nem bűnös és legbűnösebb fejedelemnek, hanem – mint más közönséges halandó – egyszerűen csak bűnös embernek nevezze magát.

A „bűnösből” inkább „legbűnösebbet” csinált (amit nem is mondhatott őszintén, mert hiszen mint nem igaz állítás nem fakadhatott meggyőződésből. Lám Lipót felesége, Eleonóra, csak „nagy” (grande), nem pedig „legnagyobb” (la plus grande) bűnösnek (pecheresse) vallotta magát s így ő még ezzel is bebizonyította, hogy őszintén beszél, nem pedig csak affektál. De Rákóczi annyira alázatos még akkor se tudott lenni, hogy ha legbűnösebb is, de mégis

fejedelem ne legyen és maradjon. Pedig hát nyilvánvaló, hogy legalábbis akkor már, mikor ezt írta, nem volt fejedelem. (Eleonóra nem azt íratta a sírkövére, hogy egy bűnös császárné, hanem csak azt, hogy „egy nagy bűnös nő” nyugszik itt.)

„Világosítsd meg – ő, örök igazság! – értelmemet” – írja újra a 162. oldalon –, és engedj, hogy szóljak a fejedelmekhez, akiket irgalmasságodból a népek vezetésére elhívtál.” Azt hiszem, a tárgy eddigi ismeretében nincs olyan olvasónk, aki úgy értené a dolgot, hogy Rákóczi, amikor ezt írja, maga magát nem számítja azon fejedelmek közé, akiknek ír s akiket az örök igazság irgalmassága miatt hívott el a népek vezetésére.

Pedig hát az csak kétségtelen, hogy őt erre a szerepére nem Isten irgalmassága, hanem maga hiúsága és nagyravágása, már kora gyermekkorában benne levő fejedelmi büszkesége „hívta el”. Ő nem született uralkodóházból, s ha igen, csak olyanból, amelytől Isten irgalma már elvette ezt az elhivatást. Sőt éppen annak az elvnek hirdetése alapján lett aztán egy időre ő is többé-kevésbé fejedelemmé, amely szerint csak a nemzet akarata tehet valakit királlyá vagy fejedelemmé, nem pedig születés, azaz, az Isten irgalma vagy elhívása.

De az se jutott eszébe a jó Rákóczinak még Rodostóban se, hogy még ha megtennének is neki azt az engedményt, hogy ő csakugyan Isten kegyelméből, akaratából és irgalmából lett Erdély fejedelme és Magyarország ideiglenes hatállyal megválasztott vezérlő fejedelme, tehát őt is valóban az örök igazság irgalma hívta el erre a szerepre, Lipót bizonyára még nagyobb joggal mondhatta magáról ugyanezt, mert Lipót is bizonyára Isten kegyelméből volt a magyarok apostoli királya (s fejedelemsége se csak hónapokig tartott mint Rákóczié, hanem – Isten irgalmából – egy fél évszázadig).

Lipót a magyarok királya volt már akkor is, mikor Rákóczi fejedelmi vágyaival fellépett, sőt már akkor is, mikor Rákóczi „az udvaroncok népes serege” közepette megszületett. Nem Isten akaratából való, nem Isten irgalmával – Rákóczi kenetes szavai szerint – népek vezetésére elhivatott királlyal szegült-e tehát szembe Rákóczi, mikor Lipótot csak azért, mert ő nem fejedelemnek, hanem Lipót alattvalójának született (valóban csak ezért, mert hiszen maga mondja, hogy egyébként ez a Lipót minden fejedelmek legjobbika volt), oly feneketlenül gyűlölte s mindent elkövetett, hogy attól a hatalmától megfossa, melyet Isten irgalma adott neki?

Sajátságos, hogy irodalmunk s utána indulva egész közvéleményünk azt tartja Rákóczi legnagyobb lelki nagyságának, hogy itthagya hazáját, vele egymillió hold földjét, és vállalta a hontalanság és száműzetés keserveit, mintsem elfogadta volna a szatmári békét s cserbenhagyta volna hazáját és engedett volna elveiből. Pedig éppen ellenkezőleg: amit Rákócziban annyira magasztalunk, az éppen Rákóczi legnagyobb gyarlósága, legnagyobb jellembeli fogyatékossága.

Aki ismeri azt a kétségbeejtő helyzetet, melyben a magyar nemzet és nép 1711-ben a kuruc-labanc világ végén volt, az jól tudja, hogy akkor nem a harc folytatásával kellett és lehetett a magyar nemzetet és népet szeretni, hanem a harc abbahagyásával. Nincs ma már magyar történetíró, aki ebben különvéleményen volna. Lipót seregei a nyugati harctéren akkor már egyelőre felszabadultak. Ha Rákóczi nem tudott sikert elérni akkor, mikor XIV. Lajos támogatta s mikor a császári seregek számára Magyarország csak mellékhadszíntér volt, volt-e értelme a dolog erőszakolásának most? Pedig mikor a külföldi segítség megszűnt, az ellenség ereje pedig megnövekedett, ugyanakkor a nemzet lelkesedése, sőt önbizalma is már rég kialudt, s így belső ereje a minimumra csökkent.

Rákóczi aranya és kincsei, melyeken külföldön fegyvert vagy posztót vásárolhatott, már rég elfogytak, fedezet nélküli rézpénze (a kongó) már a kutyának se kellett. Katonái éheztek és rongyosak voltak. Se eleség, se takarmány. A földek szántatlanok és vetetlenek, az állatállomány kipusztult. Hívei elvesztették hitüket és bizalmukat. Gondolhatjuk, milyen hatással lehettek katonáira a leglegendásabb kurucainak: egy Ocskaynak, egy Bezerédinek az „árulása”.

Senkiben se lehetett megbízni már. Hajdan leglelkesebb embereit is kémeikkel kellett körülvennie, mert minden nap várták árulásukat. A bajban gomba módra keletkeztek a rémhírek

s nem volt az a bolond hír, amit az emberek el ne hittek volna. De nem is voltak ezek a hírek annyira bolondok, hisz Béri Balogh Ádámot is csak az utolsó pillanatban s akkor is csak terrortal lehetett megtartani a kuruc táborban. Bottyánt is állandóan figyelni kellett. Egy éhező-fázó, fáradt, hitevesztett, lerongyolódott országot hagyott itt Rákóczi, melynek megmaradt népét a dögvész tízezrével pusztította.

Hogy mennyire nem kellett már az országnak „szabadságharca” s a nép lelke mennyire nem volt már vele, mutatja Károlyival való elvetemült tervének tökéletes kudarca. „Árulásáért” – mivel elfogni és törvényes úton, illetőleg látszattal kivégeztetni már nem volt ereje – úgy akarta nyilvános gyűlésen meglincseltetni, mint annak idején a túróci követeket. Meg is adta híveinek a megbízást, de tervének annyira nem lett visszhangja, hogy még csak a megkísérlésig se jutott el. Egy ember se akadt, aki megpróbálta volna a dolgot, s azon a gyűlésen, melyen lekasabolásának meg kellett volna történnie, annyira nem történt egyáltalán semmi, még csak egy „le vele” kiáltás, akár csak egy halvány ellenvélemény se, hogy a lelketlen tervről nem is tudnánk semmit, ha maga Rákóczi nem említéné.

A hazának tehát csak hagyjunk itt békét s ne akarjuk mindenáron ráfogni, hogy nem Rákóczi, hanem a haza érdeke kívánta a további harcot, hogy nem Rákóczi büszkesége akadályozta a békekötést, hanem a magyar szabadságharcra lett volna előnyösebb a további harc. A békekötés Rákóczinak mindent meghozott volna, kivéve a fejedelemséget. De hát mi haszna, mikor neki semmi se kellett, csak ez.

Ami Rákóczi elveit illeti, azokra hivatkozni még komolytalanabb. Azokat Rákóczi rövid nyolc éves fejedelemsége alatt annyiszor, és úgy megcáfolta (erre az előbbi kötetben az elképesztő példák tömkelegét soroltuk fel) anélkül, hogy a nemzetnek a szégyenen kívül más haszna lett volna belőle, hogy most az egyszer, mikor legalább a nemzetre haszonnal járt volna, igazán nyugodtan cselekedhetett volna „szentséges” (Petőfi) elvei ellen.

De egyáltalán lehet-e elvekről beszélni azzal a Rákóczival kapcsolatban, aki a Habsburgok született (örökösödéssel szerzett) fejedelmi jogai ellen azon a címen küzdött, hogy ő maga fejedelemnek született. De egyébként is beszélhetett-e pirulás nélkül magyar közjogi szabadságról az, aki a túróci követeket kivégezteti azért, mert kormányát bírálni merészelték, s magyar nemesi szabadságról az, aki gróf Forgáchot éveken át börtönben tartja törvényes ítélet nélkül, Okolicsányit pedig – néhány bíráló szóért – Dózsa György módjára kínoztatja agyon, tetemét pedig a férgeknek s az ég madarainak hagyja, amit még Dózsa György testével se tettek meg? S panaszkodhatott-e a németek magyar gyűlölete miatt az, aki egy nap 300 német hadifoglyot mészároltatott le ártatlanul? Bántak-e így valaha a németek a magyarokkal?

Nem elvhűségből, nem önérzetességéből, nem jellemének sziklaszilárdsága miatt hagyta itt Rákóczi a hazáját és vagyonát és ment száműzetésbe, hanem azért, mert a szatmári béke elfogadása számára a fejedelmi szuverenitásról való lemondást és az újra alattvalóvá süllyedést jelentette volna és éppen ez volt az, ami Rákóczi számára nagyobb áldozat volt, mint vagyonát, sőt hazáját elhagyni. Hisz láttuk, hogy gyermekkorától ez volt a kimozdíthatatlan sarkcsillag, mely egész életét irányította. A pénz Rákóczi számára nem bírt értékkel, csak a büszkeség (amit ő önérzetnek gondolt) és a fejedelemség.

Láthatjuk a történelem folyamán, de láthatjuk korunkban is, mennyire ragaszkodik minden uralkodó az uralkodói hatalmához; mily görcsösen ragaszkodik mindegyik koronájához, s ha elvesztette, mily kiirthatatlan sóvárgással vágyódik vissza utána utolsó leheletéig! Aki egyszer a szuverénség édességébe belekóstolt, aki a hatalmat és a vele együtt járó jókat egyszer megízlelte, az, ha csak nem letört idegbeteg s mindenből végleg kiábrándult ember vagy – aki még sokkal ritkább – nem egészen szent ember, rabja marad neki egész életére.

Hogy ne maradt volna hát rabja Rákóczi, akinek már gyerekkora óta úgyszólván rögeszméje volt az ő fejedelmi „státusa”; aki meg volt győződve róla, hogy ő Isten irgalmából fejedelemnek született s akinek egész lelkivilága e körül forgott; aki már gyermekkorában is túrheterlennek találta, hogy őt grófnak szólítsák, mikor neki állítólag a szolgálói voltak grófok?

Hogy tudott volna önként beleegyezni abba, hogy mint egy ugorkafáról leszállított volt álfedelem, újra alattvaló, újra „szolga” legyen s ilyen minőségben éppen azok körében élje le további életét, akik az ő fényes, cifra testőreit s szemkápráztató szécsényi és ónodi fejedelmi bevonulásait látták? Ezt a megszegyenülést vajon ellensúlyozni tudja-e egy millió vagy akár két millió hold föld? Nem, nem, soha!

Bécsben természetesen tisztában voltak az igazi okkal s ezért, hogy Rákóczi számára a nemzetnek hozandó áldozatot könnyebbé tegyék, megengedték volna neki, sőt fel is kínálták neki azt is, hogy a szatmári béke aláírása után élhet olyan államban is, hol nem lesz Lipót (illetőleg akkor már József) alattvalója s magyarországi birtokait is kicserélik majd ottaniakra. Egészen bizonyos, hogy Rákóczi „önérzete” a béke elfogadása esetén ezt választotta volna. De egyelőre még erre sem tudta magát elszánni, azért, mert a szatmári béke aláírása idején s az alatt a határidő alatt, melyet a meghódulásra a jó Bécsből még így is kapott, még nem vesztette el minden reményét arra, hogy fejedelem is maradhat.

Éppen akkor merült fel ugyanis és volt folyamatban a cárral való szövetkezés eszméje. Rákóczinak pedig – ezt az újabb történetírók, sőt már Márki is, mind elismerik, sőt hangsúlyozzák – az volt a fő hibája, hogy azokban a külpolitikai tervekben, melyeket színes képzelőereje kidöntött s ha lehetetlenekké váltak, mindig újabbakkal helyettesített, túl naiv bizalommal, szinte vakon hitt, és éppen az volt az egyik fő oka élete és vele mozgalmá kudarcának.

Rákóczi tehát elsősorban azért nem hódolt meg, mert azt hitte, hogy erre egyelőre még nincs szükség: Ha itthon el is vesztette a játszmát, nem vesztette el még külföldön, sőt ott még nagyobb a reménye a győzelemre most, mint valaha. A szatmári béke aláírása előtt nem azért vonult külföldre, hogy önzetlenül végleg itthagya hazáját és egymillió hold földjét, hanem azért, mert erősen bízott abban, hogy távozása csak ideiglenes, s hamarosan annál dicsőbb lesz visszatérése Erdély, sőt talán egész Magyarország fejedelmi székére.

De ha Rákóczit ez az erős remény nem éltette volna, még akkor is előnyösebb lett volna a maga szempontjából inkább a számkivetés és a bujdosás választása. Ha ugyanis meghódol és itthon marad, igaz, hogy lett volna hazája, várai és egymillió hold földje (mellőzzük most azt, hogy tele adóssággal), de ellenszolgáltatásul meg kellett volna alázkodnia: bocsánatot kellett volna kérnie Lipót utódjától; el kellett volna ismernie (ha csak hallgatólagosan is), hogy sokat akart a szarka, de nem bírta a farka. Ha hallgatólagosan is, de el kellett volna ismernie azt is, hogy nagyravágyó volt, hűtlen volt, lázadó volt; hogy baklövést követett el, hibázott, nem volt igaza.

Le kellett volna mondania a fejedelmi öntudatáról, a fejedelmekkel való barátkozás neki olyan nagy élvezetéről. Így öregségében még imakönyvet is nem fejedelmeknek, hanem csak közönséges embereknek írhatott volna. S ha az alattvaló szerepe neki már gyerekkorában, mikor még csak álmaiban s csapongó képzelete játékaiban volt fejedelem, annyira terhes volt, képzelhetjük, mennyire túrhetetlen lehetett ez számára férfikorban, nyolc év fejedelmi szerep emlékeivel, s mikor a lemondás amúgy is nagy áldozatához még az ugorkafáról való dicstelen leszállás keserű és az ő hiúságainak különösen túrhetetlen megalázásai is fűződtek.

Akinek egy csepp emberismerete van, azelőtt világos, hogy nem ahhoz kellett volna Rákóczi részéről önmegtágadás s nem annak vállalásához lelki nagyság, hogy felhők felett élő, hűvös fejedelmi öntudata mellett továbbra is kitarson s megaláztatását s lecsúszott mivoltát azok előtt a magyar grófok előtt, akik gyerekkorában neki állítólag szolgálai voltak, elrejtve a messze idegenben olyan emberek között töltse, akik a fény napjaiban nem ismerték, hanem ahhoz, hogy egyszerű, sőt nagy bünt elkövetett s ennek folytán megalázott alattvalóként ismét élete végéig azok között éljen, akik azelőtt, mint tekintélyére nagyon is féltékeny fejedelmet ismerték. (Rákóczi még csak 35 éves volt, mikor önkéntes számkivetésbe vonult.)

Aztán ne feledjük azt se, hogy Rákóczi nem nyomorogni vagy éhezni ment külföldre. Hiszen a francia királytól (akinek áldozata volt, mert hiszen az ő érdekeit szolgálta) a legelemibb kötelesség volt, hogy mint száműzöttet eltartsa, mégpedig fejedelmi módra tartsa el.

Hiszen a maga politikáját hazudtolta volna meg, ha azt a fikciót, hogy legalább jogilag törvényes magyar fejedelem, nem mutatta volna tovább is valóságnak.

Rákóczival éppen egy időben volt XIV. Lajos udvarában az a Miksa Emánuel, bajor választófejedelem, és az a Straub Jakab, angol király, aki szintén az ő érdekeit szolgálta és miatta vesztette el ősei trónját. A francia királynak érdeke és így becsületbeli kötelessége volt, hogy azon üres szólamok igazságának, melyekkel őket a maga érdekében törvényes uruk ellen lázadásba kergette (ez Jakab angol királyra természetesen nem vonatkozik), legalább a látszatát továbbra is megőrizze és ezért áldozatait, ne csak fejedelmi rangjuknak, melyet ő adott nekik vagy amelyet ő miatta vesztettek el, megfelelően eltartsa, hanem azt a fikciót, hogy fejedelmek, a velük való bánásmódban, etikettben, udvari szertartásokban továbbra is szigorúan megtartsa.

Nem sokkal később a lengyel Leszczyński Szaniszlónak, akit szintén ő tett lengyel királlyá, de mivel ahhoz nem volt elég hatalma, hogy méltóságában meg is tartsa, kárpótlásul a lotaringiai hercegséget szerezte meg, sőt hatalmas trónjának örökösét, noha Európa legelőkelőbb uralkodói kínálták neki lányait, éppen e trónvesztett lengyel száműzött lányával házasította össze. Becsületből és dacból csak azért is ennyire magával egyenlő uralkodónak tekintette!

Mikor tehát Rákóczi lemondott másfél millió hold földjéről, önkéntes száműzetésbe vonult és a hazátlanságot választotta, akkor is sokkal több maradt, mintha elfogadta volna a szatmári békét és itthon maradt volna másfél millió holdas alattvalónak. A pénz, amivel a maga és „udvara” fenntartására a francia király jóvoltából rendelkezett, így is volt annyi, mint őseitől örökölt összes birtokai jövedelme még akkor is, ha azok nem lettek volna tele adóssággal már akkor is, mikor szabadságharcát megkezdte. E mellett – s Rákóczit ismerve, ez a fő – az udvari szertartásokban, etikettben, a külső tiszteletadásban a fényes francia udvarban továbbra is fejedelem maradt, itt valóban több volt, mint gróf, s itt ezekről a francia grófokról – „keserű” s „a hazáért önként vállalt” számkivetésében – már több joggal mondhatta, mint gyerekkorában a magyar grófokról, hogy szolgáltak neki.

Ne feledjük, hogy Rákóczi egész haláláig, tehát még Rodostóban is, a szó szoros értelmében vett fejedelmi udvart tartott, melyben – Mikes a tanú rá – a legridegebb és legszigorúbb francia etikett uralkodott. Rákóczi még Rodostóban is mindig és végig elsősorban fejedelem volt, aki még leghűbb és vele végleg kitartó hívei felett is a fejedelmi fennköltség rideg és hűvös nagyságában élt. Kétségtelen, hogy ez Rákóczi lelkületének elengedhetetlen tartozéka volt. Könnyű hát megérteni, miért volt neki ez előbbre való, mint otthon maradni grófnak, még ha egymillió holdas grófnak is.

Rákóczinak az erdélyiek, mikor fejedelemmé választották, a „fölséges” címet adták. Hogy miért és milyen címen tették ezt, nem tudom. Rákóczin kívül még soha erdélyi fejedelem nem volt fölséges úr. Ők csak nagyságosok voltak. Bethlen Gábor se kevésbé hajhászta a címeket, mint Rákóczi, s még ő is nagy vívmánynak tekintette – az is volt, hiszen még a spanyol udvarban is szemrehányást tettek miatta Bécsnek –, mikor a német fejedelmek (de egyúttal az angol vagy spanyol királyok) címét, a „serenissimus”-t megkapta. Egy erdélyi fejedelem se volt olyan hatalmas, mint II. Rákóczi György a lengyel hadjárata előtt, mert a moldvai és havasalföldi vajdának is hűbérura volt. Felesége, Báthory Zsófia, mint láttuk, mégis csak férje „székéről”, nem pedig trónjáról beszélt.

Unokája, Rákóczi Ferenc, gyöngébb volt bármely addigi erdélyi fejedelemnél, hiszen egész Erdély sose volt az övé, s még ahhoz is külön szerencsés konjunktúrára volt szüksége, hogy fejedelmi székébe be tudja magát iktatni, de ugyanez évben már újra el is veszett számára az ország, mégpedig örökre. Úgy látszik, azért ruházták fel a rendek éppen őt felséges címmel, hogy ha ország és hatalom úgy sincs hozzá, hát legalább a címe legyen nagyobb, mint azoké az elődeié, akik nemcsak fejedelemnek tartották magukat, hanem azok is voltak.

Hogy hiába ne legyen, használták is aztán a hívei ezt a címet bőségesen. Mivel magában Erdélyben, ahol kapta, nemigen használhatták, mert oda csak kivételesen tudott néha bevonulni, használták helyette Magyarországon.

Beniczky Gáspárnak, Rákóczi titkárának a naplójában 1707-től 1710-ig minden napról vannak bejegyzések. 1707. december 5-én így írja le Rákóczi napi elfoglaltságát:

„Szalánról őfelsége megindulván az egész együtt levő fejedelmi udvarával, midőn Kasához közelgett volna, rendben vévén az egész udvariakat, tekintetes, nemzetes és vitézlő Török András udvari főhadnagy: előre karabélyosok, utánuk a nemes kompánia, azok után kommandírozottak a nemes kompániából trombitások, kornéta alatt főrendek uramiék, bójárok, ennek után inasok, étékfogók, őfelsége vezetékei, ezek után maga őfelsége sézában, körülötte a főbójáró, fegyverhordozók, csuhadárok és ordinancián lévők. Séza után csuhadás és pohárnok-szekerek, azok után szolgarend, végtére két karabélyos kompánia mentenek. Ily rendben lévén, közel a városhoz maga is a felséges fejedelem paripára, egy szeg török lóra ült. A méltóságos főgenerális úr (Bercsényi) pedig eleiben őfelségének szép sereggel jöven, vele levő tisztekkel együtt lóruól leugrott és őfelségéhez menvén alázatosan komplimentumot tett. Felülvén a lóra egy darabig együtt mentenek, annakutána a malomnál sézába beülvén a városba is jötenek.”

„A város kapuja előtt két rendiben őfelsége kapcsolatai állottak, a kapuk közben praesidiariusok. Kaputól fogvást pedig két rendiben egész az öreg templomig zászlóstul a városiak. Őfelsége méltóságos generális Eszterházy Antal úr házához szállott, ki előtt is a praesidiariusok strázsája lévén, zászlókkal és szép muzsikával excipiálták őfelségét. Az utcák és az ablakok is rakva voltak a sok néppel, örülvén őfelsége bejövételének. Őfelségét felkísérvén, ki-ki maga szállására ment, a méltóságos főgenerális úr pedig estvélig késvén későn ment el őfelségétől.”

Aki eddig még nem látta be eléggé, miért olyan jó, sőt csábító dolog fejedelemnek lenni, s miért olyan nehéz róla lemondani, ebből a leírásból talán most már ő is belátta. Egyébként csak azért közöltük a naplóból ezt az idézetet, hogy rámutathassunk arra, hogy a húsz sorban a „felséges” vagy „őfelsége” szó tizenkétszer fordul elő.

Rákóczit leveleiben még hajdani bizalmas barátja, mindenben jobbkeze, a büszke és erős egyéniségű Bercsényi Miklós is mindig őfelségének szólítja, mint urát és szuverénjét s az iménti idézetből láthatjuk, hogy ha találkoztak, még nagy „alázatosan” „komplimentumot” is tett neki.

Az a Rákóczi, aki a királyi hatalom minél nagyobb megnyirbálásáért harcolt, mikor maga lett Erdélyben fejedelem, túrhetetlennek tartotta magára, hogy az országgyűlés fejedelmi hatáskörét megnyirbálta s a megszorításoknak csak egy részét fogadta el. Az erdélyi rendek hódolatát az országgyűlésen – méltóságos öntudattal – ülve és feltett süveggel fogadta. Ugyanígy maradt akkor is, mikor az ónodi gyűlésen jelentek meg az erdélyiek s mikor tiszteltükre mindenki más felállt.

Még a templomban is fejedelem volt Rákóczi. Bede József ferences szerzetes egyik rendtársához írt levele szerint a templomban rendkívül ájtatosan viselkedett (Rákóczi igen sokat adott a külsőre, és arra, hogy a fejedelemnek mindenben példát kell adnia alattvalóinak; ez is hozzátartozott a fejedelmi öntudatához), de természetesen „amikor a templomba jött, egy kompánia, mind nemes ifjakból álló kavalléria, két sorban ment előtte kardosan. Amidőn a sanctuariumba érkeztek, két sorban állottak a székek között”. (A grófok tehát most már valóban szolgáltak neki.)

„Rákóczi fejedelem előtt sokszor éneklettem” – írja Bede atya. „Igaz az, hogy mikor az Exultetum éneklettem és oda jutottam: respice etiam ad devotissimum principem nostrum, Franciscum (tekints le jámbor fejedelmünkre, Ferencre is) térdemet előtte meghajtván felkelt ő is és mély reverentiát tett.”

Hiába, csak jó egy fejedelemnek, mikor még az Isten tiszteletébe is belekeverik a nevé s még a templomba is térdet hajtanak előtte. (A fejedelem Isten helyettese s így evangéliumi ez a tisztelet.) Azonban igazán könnyű ilyenkor a fejedelemnek is „megalázkodnia” s viszonzásul neki is „mély reverentiát tennie”. De bezzeg ha az a ferences atya – paphoz nem illően – nem hajolt volna meg gyáván a tényleges, de törvénytelen hatalom előtt és mint alkotmánytisztelő, királyhű magyar abban az Exultetben nem holmi Franciscust, hanem Leopoldust vagy Josephust emlegetett volna, a jámborul reverentizáló Rákóczi, mint hazaárulót, azonnal vasra verette volna. Egész bizonyos, hogy még azt se vette volna tőle jónéven, ha semleges tartózkodással se Josephust, se Franciscust nem említett volna és hogy azt a „fejedelmet”, akinek hatalmában volt, magára ne haragítsa, se a törvényt, igazságot és az Evangéliumot el ne árulja, az Exultetnek ezt a részét egyszerűen elhagyta volna. Ekkor Franciscus, a jámbor fejedelem, egyszerre bosszúálló fejedelemmé változott volna.

Rákóczi száműzetésében is állandóan fejedelemnek tartotta magát (hiszen egyedül azért ment számkivetésbe, hogy az maradhasson); állandóan, mint ilyen, tevékenykedett; ott is nagy és állandó diplomáciai tevékenységet fejtett ki abból a célból, hogy újra tényleges fejedelem lehessen s óriási összegeket költött a különböző udvarokhoz küldött követésekre, noha az ő kedvéért a hazájukat elhagyott s otthoni vagyonuktól emiatt megfosztott leghűbb emberei ezalatt ott kint nyomorogtak s feleségük, mint például Vayné, ruhájukról adogatták el a gyöngyöket, hogy inséget ne szenvedjenek.

Persze Rákóczi szentül meg volt győződve, hogy ezt a sok pénzt a bujdosók inségének enyhítése helyett nem a maga fejedelmi gyarlóságára, hanem az „édes” haza ügyeire költi. Pedig hát kétségtelen, hogy mindez Rákóczi részéről sokkal inkább hiúság volt s nagyzolás, mint komoly hazafias tevékenység. Alig is álltak már vele valahol komolyan szóba s fejedelmi öntudatát egyik megalázás a másik után érte. Ezt mind elkerülhette volna, ha műalázatosság helyett a valóságban lett volna alázatos s fejedelmi allűrjeivel végre felhagyott volna. De ő ebből a szempontból halála pillanatáig javíthatatlan volt.

Mikor aztán egyszer-egyszer (az igazság – sajnos – az, hogy csak egyetlenegyszer történt ez meg s ez is törökországi tartózkodása idején, akkor, mikor még nem jutott el egészen Rodostóig) mégis elismerte egy külföldi hatalom az ő fejedelmi méltóságát, mint például amikor Alberoni bíboros, kalandorpolitikájában követet küldött Rákóczihoz (amit később ijedtében letagadott, s követét úgy hívta vissza tőle, hogy Rákóczit még csak nem is értesítette róla, ami természetesen vérig sértő volt Rákóczira), Rákóczi valósággal kéjelgett a nagy fejedelmi boldogságában s nagyzoló szertartásosságában valósággal nevenséggé tette magát.

Már húsz kilométerre előre küldötte a követét, a Szent Lajos-rend egyik lovagját a követ elé, s mikor pedig megérkezett ez a hozzá küldött spanyol követ (akkor a spanyolok a Habsburgok ellenségei voltak, hiszen csak most kaparintották meg a franciák a spanyol koronát a Habsburgok elől) s megindult, hogy a „fejedelemmél”, akihez megbízása szolt, bemutatkozzék, a menetet – természetesen Rákóczi megrendezésében – négy török lovas nyitotta meg, aztán két vörösbe öltözött lovász drágán felszerelt ajándéklovat vezetett a követ előtt. Maga a követ egy díszbe öltözött janicsár-ezred sorfala között jött lóháton, melyet a szultán állított Rákóczi fejedelmi hatalma szolgálatára. A „fejedelem” palotája bejáratánál, a lépcső alján, Rákóczi összes nemes ifjai fogadták, a lépcső felső fokánál pedig – még mindig nem Rákóczi, mert az igen nagy úr – Sibrik udvarmester „az egész udvarral”.

A folyosón – még mindig nem Rákóczi, hanem – Rákóczi testőrségének parancsnoka köszöntötte, apródjai, komornyikjai, a svájciak és az inasok pedig a kihallgató terem ajtaja előtt állottak sorfalat.

Vajon lehetett volna-e a másfél millió hold jövedelméből – még akkor is, ha nem lett volna tele adóssággal – ekkora fényt üzni, ekkora szolga-személyzetet, ilyen testőrséget tartani? Végzetes tévedésben vannak tehát azok, akik azt hiszik, hogy Rákóczi „a nyomorba ment”, egymillió holdja helyett „az inséget” vállalta akkor, mikor „példátlan önzetlenségében” és

„lángoló honszerelmében” visszautasította a szatmári békét, noha valósággal könyörögtek neki, hogy fogadja el.

Mikor a követ végre belépett a kihallgatási terembe, Rákóczi felkelt a helyéről s levetette süvegét. (Ez természetesen nem a követnek szól, hanem annak, aki küldte, a spanyol királynak, Rákóczi vele egyenrangú fejedelemtársának, azok egyikének, akik számára később még imakönyvet is írt.)

Mivel azonban ott, ahol mindez történt, mégiscsak Rákóczi volt az úr, nem pedig a spanyol király, annál kevésbé a követe, erre az alkalomra a kihallgatási teremben Rákóczi egy hatalmas emelvényt állíttatott fel. Olyan ízléstelenül nagy volt ez az emelvény, hogy „a teremnek majdnem a felét elfoglalta”. (Márki: II. Rákóczi Ferenc, III. kötet, 493. o.)

Úgy látszik, azért lett ez az emelvény a teremhez képest, melyben volt, olyan bántóan nagy, mert Rákóczi már nem volt olyan nagy úr, mint otthon, s kint Törökországban már nem rendelkezett olyan nagy teremmel, mely „státusának” megfelelő lett volna. Vagy az is lehet, hogy azért, mert fejedelmi hatalma a valóságban már úgymint semmivé lévén, legalább trónja fizikai nagyságával akarta bizonyítani azt a fejedelmi hatalmat, amivel a valóságban már nem bírt.

Úgy látszik, imponált is a követnek az az iromba nagy trón, mert mikor Rákóczi felment rá s ott elfoglalta helyét és a követ előtte megállva és egymás után háromszor mélyen meghajolva elmondta mondókáját, beszédében többek közt annak a nagy örömeinek is kifejezést adott, hogy „ilyen nagy fejedelemhez” küldötte őt királyi ura.

A követ üdvözlésére Rákóczi kegyesen azt válaszolta, hogy mikor ő Magyarországon fegyvert fogott, ezt abban a reményében tette, hogy valamit ő is tehet ő katolikus királyi felisége (tudvalevőleg ez a spanyol király címe) trónjának megszilárdítására.

Ebben Rákóczinak valóban igaza is volt, mert ha a spanyol örökösödési háború idején a franciákat a spanyol korona megszerzésében nem segíti az ő lázadása, alig ha tudták volna a Bourbonok megszerezni a spanyol trónt.

A Bourbonoknak tehát valóban volt hasznuk Rákóczi felkeléséből, csak szegény magyaroknak nem. A Habsburgoknak tudott ártani Rákóczi, csak a fajtájának nem tudott használni. Ellenkezőleg: a fajtájának egyenesen ártott. Hiszen az ő szereplése után s annak következményeként a Habsburgoknak még kevesebb okuk volt arra, hogy a magyarok iránt, akik Rákóczi nyolc évi vérontása ellenére is csak az ő alattvalói maradtak, bizalommal viseltethessenek.

Jellemző, hogy beszédükben se Rákóczi (ott fent az emelvényen), se a követ sose említették se a császárt, se a magyar királyt, hanem fölényes megvetéssel csak „az osztrák főherceg elviselhetetlen igájáról” beszéltek. Rákóczi tehát – nagy hatalma jelképezéséül – egy iromba nagy trónon ülő fejedelemből, kinek a spanyol követ csodálja a nagyságát, a bitortolt spanyol trónon még biztosan nem is ülő újdonsült Bourbon is már „katolikus király”, de a trónok egész seregét évszázadok óta birtokukban tartó német-római császár és apostoli magyar király Habsburgok csak „osztrák főhercegek” (csodálatos, hogy „igájuk” mégis olyan erős, sőt „elviselhetetlen”).

Mikor a követ három mély meghajlás után távozott a teremből, és ugyanilyen szertartások és kíséretések után, melyek közt jött, ismét kijutott az udvarra, ott a „főlovászmester” a fejedelemből nevében neki ajándékozta a már említett „igen pazarul feldíszített” paripát.

Rákóczinak, a szegény hazátlan üldözöttnek e szertartásossága és fejedelmesdit játszása letagadhatatlanul bizonyítja, milyen halálos komolyan fejedelemből volt ő még akkor is, mikor ezzel inkább nevetségessé tette már magát, mint tekintélyét emelte. Annyira beleélt azonban már magát a fejedelmi szerepbe, mely már gyerekkora óta rögeszméje volt, hogy eszébe sem jutott, hogy tőle, az országot, sőt hazáját vesztett idegen országok kegydíjából élő száműzöttől senki se várta már azt, hogy éppen pompakifejtéssel tűnjön ki és tiszteljen meg egy más, tényleges uralkodót, egy hatalmas ország királyát, mert ez tőle már nem nagylelkűség, hanem fonák nagyozolás és szánandó erőlködés volt.

Éppen ellenkezőleg, sokkal jobban illett volna hozzá és felemelőbb benyomást és nagyobb rokonszenvet keltett volna a kívülről, ha a pompakifejtés helyett szegénységét hangsúlyozta volna, s nemes egyszerűségével és igénytelenségével akart volna imponálni és maga és nemzete iránt rokonszenvet kelteni. De – sajnos – még az se jutott eszébe, hogy ha addig, míg otthon volt, legalább mondhatta, hogy a fény, amit kifej, nem túlságosan is igénybe vett szegény nemzete pénze, hanem az ő nagy vagyona terhére történik, most bizony már egészen bizonyos, hogy e helyén nem való pompakifejtések és ajándékozgatások fedezésére azt a franciáktól és törököktől kapott kegydíjat fordította, melyet nemcsak maga, hanem száműzött társai élete fenntartására is kapott.

Sajnos, nem jutott eszébe, hogy talán jobb lett volna, ha annak az igen pazarul feldíszített drága lónak az árát, melyet királyi bőkezűséggel elajándékozott a spanyol követnek, inkább azon hívei és honfitársai nyomorának enyhítésére ajándékozta volna oda, akik az ő iránta való ragaszkodásból, vagy legalábbis az ő fejedelmi ambíciói miatt hagyták el hazájukat, vették el vagyonukat és lettek hazátlan földönfutókká, és akiről ő közel se gondoskodott olyan bőkezűen, mint róla a francia király és a szultán.

Rákóczi nem azért hagyta el hazáját és vele egymillió hold földjét, mert elveit és hazáját jobban szerette minden földi jólétnél és előnynél, hanem egyszerűen azért, mert nem akart megalázkodni, nem akart újra alattvaló lenni; mert fejedelmi méltóságát jobban szerette és többre értékelte, mint akár hazáját, akár az egymillió hold földjét.

Hogy az, amit elhagyott, valóban nem is ért annyit, mint az, amit ez áldozat árán megtartott, bizonyítja az is, hogy még Rodostóban is egész fejedelmi palotaszor volt a tulajdonában, melynek főkapuja előtt egy aga vezetésével állandóan egy harminc főből álló janicsár-díszőrség állott. S még 1888-ban is, mikor Thaly Kálmán Rákóczi- emlékeket kutatni ott járt, a rodostóiak nem arról tudtak, hogy az ő városukban valaha Rákóczi Ferenc lakott, nem is arról, hogy valami fejedelemtípus, hanem a „madzsar királ”. (Thaly Kálmán: Rákóczi- emlékek Törökországban, 23. és 27. o.)

Ugyanitt Thaly azt írja (26. o.), hogy a fejedelem Rodostóban „valószínűleg 1725 óta kezdett el állandó, kényelmesebb, finom műízlésnek és rangjának legalább némiképp megfelelő (!) berendezés céljából rodostói házaiban nagyobb átalakításokat, átépítéseket tétetni, művészi festéseket, stukkó-, sgraffito- s másféle díszítéseket alkalmaztatni, sőt merőben új épületeket emeltetni”. (Láttuk annak idején, hogy a legtöbb Habsburg, például I. Ferdinánd és éppen Lipót, Rákóczi ellenfele, csak szerettek volna, de nemigen tudtak nagyobb építkezéseket végeztetni, mert nem volt rá pénzük. Látjuk, hogy a mi Rákóczi fejedelmünknek, aki mellett a Vaynék nyomorogtak, még Rodostóban is volt pénze arra, hogy átépíttessen és hogy „rangjának legalább némiképp megfelelően” építtessen és „finom műízlését” kielégítse.)

1735. november 15-i levelében Mikes Kelemen is hangsúlyozza, hogy Rákóczi „sok embert tartott, azoknak sok fizetést adott és megannyit költött az építésre”.

A kertjéről azt írja Thaly (26. o.), hogy „még a halála előtti hetekben is nagyobbította és ékesbította”.

Az igazságnak megfelelően kimondhatjuk tehát, hogy Rákóczi azért ment számkivetésbe, hogy az ismét alattvalóvá süllyedés szégyenétől megkímélje magát; hogy továbbra is testörök álljanak az ajtaja előtt, hogy továbbra is fejedelem maradjon, sőt „madzsar királlyá” léphessen elő. Kétségtelen, hogy mindehhez nem kellett se lemondás, se nagylelkűség, de igen is, kellett volna az ellenkezőhöz, a szatmári béke elfogadásához.

A gyarló Rákóczi

Rákóczinak mint már több példát láttunk rá és fogunk még rá látni, a mindenáron való fedelemmé levésen és megmaradáson kívül még az a másik egészen jellegzetes gyarlósága is volt, hogy tökéletlenségeit, például ezt a legfőbbet, a fedelmiskedést, úgy állította be, mint nagy erényt, jellemességet, tökéletességet, hazaszeretetet. Mivel mindig így beszélt és írt, valószínű hogy végül már maga is hitte mindazt, amit állandóan állított s így jóhiszeműleg írt és beszélt. A tárgyilagos s a még Rákóczit is bíráló szemlélőnek azonban meg kell állapítania, hogy a valóságban gyöngeség és gyarlóság volt az benne, amit ő erénynek állított és hitt.

Azt állította például, hogy erdélyi fejedelmi székéről nem mondhatott le, mert megválasztásakor, illetőleg beiktatása alkalmával megesküdött, hogy a rendek beleegyezése nélkül le nem mond, s így esküje kötötte székéhez. Fejedelmi kötelességének tartotta, hogy az országot, mely bizalmával tüntette ki, cserben ne hagyja. Lelkiismeretének és esküje komolyan vevésének lett tehát áldozata, mert olyan nagy jellem volt, hogy inkább szó nélkül választotta a száműzetés keserves kenyerét, mintsem az esküszegést vagy kötelességmulasztást. A Hóman-Szekfü-féle Magyar Történetben ezt a magyarázatot még Szekfü is bíráló nélkül elfogadja, de természetesen csak azért, mert Rákóczi megbírálása miatt egyszer már megégette a körmét s maga ellen zúdította az egész „hazafias” magyar közvéleményt. Ezt még egyszer – természetesen – nem tartotta tanácsosnak megkockáztatni.

Elhisszük, hogy számkivetésbe vonulásának ezt a nemes magyarázatát Rákóczi nemcsak hirdette, hanem maga is elhitte, hiszen az ember a jót könnyen elhiszi magáról. Ezért e tekintetben még Vallomásaiban sincs semmi büntudata. Meg nem hódolása indítóokául itt is esküjét és a kötelességteljesítést jelöli meg. Ámde rámutattunk már, hogy fejedelmi mivolta rögeszméjét, a „státusához” való mindenáron való ragaszkodását illetően Rákóczi sose jutott el az önbírálathoz és a hamisítatlan alázatossághoz. Hogy az erdélyieknek tett esküje nem érv az álláspontjához való merev ragaszkodás megmagyarázására és hogy az igazi ok egészen más volt, az imént vázolt kirívó fejedelmi gyarlóságai láttára könnyen meg tudja állapítani mindenki, aki egy csepp emberismerettel rendelkezik.

Bámulatos, hogy be tudja magát csapni az ember, mikor a maga mentségéről van szó.

A mai magyar nemzedék legalább hírből ismeri még Hock Jánost, az „aranyszájú papot”, Kecskemét városának évtizedeken át negyvennyolcspárti országgyűlési képviselőjét. Ő pesti plébános volt, én még a fővárostól több, mint kétszáz kilométerre is voltam ugyanakkor gimnazista s mégis, még ebben a nagy távolságban is nem egyszer hallottam „mesélni” (mert ez valóban „mese” volt), hogy pap létere a szó szoros értelmében családi életet élt. Azt beszélték ott a katolikus Keszthelyen is, hogy mikor nyaralni jön a Balatonra (nem Keszthelyen szokott nyaralni), nyíltan be is mutatja a családját: „Nóm! Gyerekeim!”

Később megtudtam, hogy mindebből természetesen egy szó se volt igaz, mert Hock János – ezzel éppen ellenkezőleg – gondosan leplezte effajta fogyatékoságait s két fiát – mert valóban volt neki kettő s így a pletyka lényege igaz volt – nemcsak soha be nem mutatta senkinek, mint ilyeneket, hanem nyilvánosan mindketten még törvényes származásúak is voltak, sőt még nemesi címere és előneve is volt mindkettőnek (s mindegyiknek más).

Annyi azonban bizonyos, hogy – mint diákkoromban az egész országot bejáró és megbotránkoztató pletykák is bizonyítják – Hock János nem éppen papi életével mérhetetlen botrányt okozott (s mint látható, az egész országban, pedig akkor még sokkal nagyobb volt az ország, mint ma), igen nagyot ártott a magyar papság tekintélyének s így természetesen a magyar vallásosságnak is. Mint nagy zsidóbarátnak, a negyvennyolcspárt legbuzgóbb és már akkor is marxistákkal kacérkodó szárnya egyik legtehetségesebb képviselőjének, Magyarország összeomlásában és gyászos trianoni megcsonkulásában is igen nagy része volt.

Nos hát ez a Hock János, mikor politikai bűneiért öreg korában betegen, megtörve, megalázva, már Istenhez tért, börtönében, illetőleg a rabkórházban „Börtönvirágok” címen könyvet írt. Bár könyve a legőszintébb megtérésről tanúskodik s csak úgy csöpög a földi örömeiből való kiábrándulástól és a vallásosságtól (például mint a gyűjtőfogház 383. sz. rabja, a szegénységről ezt írja: „amely után vágyódtam és amivel az Úr nagy kegyelme kitüntette”), mindezek ellenére még ekkor is úgy ír, mintha nála feddhetetlenebb magyar ember nem is lett volna soha.

„Az én életemnek – írja – mindig az volt a legtisztább öröme és állandó vágyakozása, hogy mindazt, amihez hozzá nyúlok, hogyan tudnám megjobbitani vagy megszépíteni.” (14. o.) A két törvénytelen gyermekére s azok hamis nevére tehát vagy egyáltalán nem emlékszik, vagy az a meggyőződése, hogy az ő effajta működése is a magyar közélet „megjobbitása” és „megszépítése” érdekében történt. Hisz hangsúlyozza, hogy ő mindig erre törekedett.

Láthatják belőle a papgyűlölők, milyen eszményi embernek tartotta magát még az ország legzüllöttebb papja is. S az országnak akkor még többnyire a zsidók kezében lévő sajtója csakugyan így is reklámozta a „kegyetlenül börtönbe taszított nemes lelkű magyar papot”.

Hock János még megtérése után is szentül meg volt győződve róla, hogy ő ártatlanul szenved: „Öreg ember vagyok már (17. o.). Az én szavaim gyengék. Értelmem is, koromhoz mérten, homályosul. Ezért szeretném legalább az életpéldámmal tanítani mindenegyes testvéremet, hogyan kell meggyőződésükért békességes szívvel elviselniük még a méltatlan üldözéseket is”.

Aztán leveleket idéz, melyeket hozzá írtak és amelyekből látható, milyen sok magyar van, aki neki rajongó tisztelője, sőt aki „egyedül” a tőle írt imakönyvben „talált vigasztalást” lelki gyötrelmeiben.

„Egy szóval sem akarom mentegetni az én gyarlóságaimat – írja (27. o.) –, de a tényeket mégsem hallgathatom el egészen.”

„Börtönömben minden nap kértem az én jószágos Uramat, hogy úgy hagyhassam el ezt a helyet, hogy ne maradjon semmi nehezítés a szívemben azok iránt, akikről hiszem, hogy ezt a büntetést rám jóhiszeműleg mérték ki.”

„Mikor a Nemzeti Tanács (ez volt Magyarország sírásója) élén állottam, akkor se fogadtam el semmiféle külön illeketet a kincstártól.” (Tehát még azt is érdemének tulajdonítja, hogy ingyen, sőt nem is ingyen, hanem „külön illeket” követelése nélkül ásta meg hazája sírját.)

„Testvéreim! Egy sírjához közel álló öregember, aki egész életét önzetlenül a hazájának szentelte (s ezt ráadásul ő is dőlt betűkkel írja), mert odaadta érte mindenét és soha ezért tőle semmit el nem fogadott, szól most hozzátok e könyvben a béke és megbocsátó szeretet hangján.” (Hock János egész életében a polgárit messze meghaladó jólétben élt. Nagy budapesti plébánosi jövedelmén kívül természetesen mindig felvette képviselői fizetését is.)

„Sohasem voltam képmutató” (43. o.). E kijelentése megtevésében egy cseppet se zavarja Hockot, hogy ha az, amit mond, igaz, akkor miért viselték a más nevét, sőt nemesi előnevét és nemesi koronáját a bűnösben, sőt szentségtörően tőle nemzett gyermekek.

Annyit mégis elismer, hogy „amit az életemben bűnnek és hibának számíthatok, azt magam ellen vétettem”, de ugyanakkor mindjárt eldicsekszik azzal is, hogy „szerettem az igazságot (azért adott gyermekeinek ál apát és álnevet), de a hazugoknak is megbocsátottam” (elsősorban természetesen magának).

„Tudva és akarva én soha senkinek kárt nem okoztam. Senkit meg nem rontottam és mindig arra törekedtem, hogy senkinek szomorúságot ne okozzak.”

„Hogyha én valaha hazám ellen csak gondolatban is vétettem volna, soha lábamat hazai földre be nem tettem volna.” (Az emigrációból jött ugyanis haza, mikor börtönbe vetették.)

„Ha az én lelkiismeretem engem bűnnel terhelne, nagy isteni kegyelemnek tekinteném a börtönt, amely alkalmat nyújtana nekem egy igazságos bűnhődésre és kiegyenlítésre”, de hát – természetesen – a lelkiismerete nem terheli semmi bűnnel.

Ha tehát ez a Hock János annyi magán- és politikai bűne ellenére ilyen nyugodt lelkiismerettel tudta magát dicséretelni börtönében még akkor is, mikor már Isten megalázta és mikor már régen le is vetette régi emberi gögjét (ennek könyve kétségtelen bizonyítéka), miért ne lehetett volna Rákóczi is még Vallomásaiban is és a legnagyobb vallásosságtól áthatva is éppoly vak a maga kedvenc hibái iránt, mint Hock János nyilvánvalóan az volt? Kivált mikor – bizonyára ez se véletlen találkozás – ugyanez a Hock János annyira rokon lélek Rákóczi-val, hogy éppen ebben a művében tesz komoly indítványt Rákóczi szentté avatására.

„Igen, szent volt – írja –, a hazaszeretet szentje. Ezért talán megérdemelné, hogy ha őt a magyar főpapság kellő adatgyűjtés után méltónak tartja rá, hogy a kanonizációs eljárást a Szentszéknél megindítaná. Erős a hitem, hogy ezt a szentet, aki példás keresztény életében az alázatos önfeláldozás erényét hősi mértékben gyakorolta, minden magyar ember nagy tiszteletben tartaná. Ezt a magyar szentet talán még protestáns testvéreink is elfogadnák.” (Nem talán, hanem egész bizonyosan, sőt egyedül ők fogadnák el. A kálvinista Thaly például Rákóczi kanonizáció nélkül is már „imádtá”. Mikor „Rákóczi- emlékek Törökországban” című művében Rákóczi holttestének megtalálását leírja, Rákóczi fejét, mint „szent főt” emlegeti (219. o.) s természetesen megállapítja azt is, hogy „igazi fejedelmi fő” (de örült volna e megállapításnak Rákóczi, ha hallotta volna!), és hogy „szabályosabb, tökéletesebb koponyát”, mint ez a „szent fő” volt, „nem képzelhetünk”. S mint a keresztények (a katolikusok, de nem a kálvinisták), Krisztus kedvéért még az anyját is édig megasztalják, ugyanígy tesz Thaly is, nem ugyan Krisztus, de Rákóczi anyjával. Ugyanis Zrínyi Ilona koponyáját is „gömbölyded, gyönyörű alkotásának”, „simának és fehérnek”, „mint az alabástrom” találja. Szerinte szebb női fejet képzelni lehetetlen.

„Ismétlem, szent volt” (Rákóczi) – folytatjuk most megint Hock János idézését – „mert habár nem feszítették keresztre, de azért hazájának a megváltásáért önként viselte el a kereszthalálnak összes kínjait. A megbélyegzést, a meggyalázást, az üldözést. Kifosztották mindenéből és hagyatékán megosztotva törvényen kívül helyezték, mikor őt saját fajtestvéreinek szolgálalkúsége hazaárulónak kiáltotta ki. A legnagyobb magyart! A szegény, hazátlan bujdosót!”

(Az imént láttuk, milyen „szegény” volt Rákóczi, mint „bujdosó”. Viszont fajtestvérei, sőt maga a királya is, akit pedig oly sokat és oly durvalelkűen rágalmozott, olyan végtelenül nagylelkűek és türelmesek voltak hozzá, hogy valósággal könyörögtek neki, hogy tegye le a hódolati esküt és fogadja el újra egymillió hold vagyonát, hogy mikor a határidő már lejárt, a kedvéért akkor is meghosszabbították. Végül aztán egyenesen Rákóczi volt az, aki rákényszerítette őket, hogy hazaárulónak nyilvánítsák, mert hiszen ha még ezek után se bélyegezték volna meg, akkor teljesen tönkretették volna a királyi tekintélyt és a törvények uralmát.)

Ami pedig Rákóczi megbélyegzőinek „szolgálalkúségét” illeti, látni fogjuk majd, hogy Thalynek egyenesen az idegeire ment, hogy mennyire nem szolgálalkúségból, hanem mennyire szíve mélyéből ítéli el Rákóczit az egész akkori társadalom, például a XVIII. század elejének magyar családi levelezése is. Ma pedig a szolgálalkúséget talán inkább a Rákóczit dicsőítők között kellene keresnünk, mert hol van az a magyar történetíró, aki egy olyan hősről, egy olyan szentről, egy olyan megváltóról, mint Rákóczi, meg merje mondani a történeti igazságot akkor is, ha ez rá esetleg kedvezőtlen? Hol az a bátor és önzetlen ember, aki ezt a „szentségtörést” meg merné kísérelni? Ki merné az egész magyar „hazafias” közvéleményt magára haragítani?!

Így aztán nem csoda, ha még az a történetíró is, aki az ellenkezőről van meggyőződve, mint tudós, mint magyar író, egyenesen rá van kényszerítve, hogy szolgálalkú legyen és a szájával és tollával akkor is Rákóczit dicsőítse, mikor meg van róla győződve, hogy az igazság és a tudomány ellen vétkezik vele. Ezért dicsőíti jobb meggyőződése ellenére az a Szekfü is, aki egyszer – fiatal meggondolatlanságában – már tanúságot tett arról, hogy más a tudományos meggyőződése, s ezért fogadja el Rákóczi magasztalására ma már még ő is, hogy

csakugyan csak azért vonult számkivetésbe, mert lelki és erkölcsi nagyságában képtelen volt fejedelmi esküje megszegésére.

Csak így tudjuk megérteni Thaly Kálmán szóban forgó művének azt a feltűnő kijelentését is, hogy „Fraknói mint historikus, tudvalevőleg nem tartozik a Rákóczi-kultusz hívei közé” (199-200. o.). Fraknói Vilmosról ugyanis nemcsak tudvalevő hogy Rákóczi-ellenes történetíró – ilyesmi Fraknói korában nem is volt lehetséges –, hanem mind magyar történelmében, mind „II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái” című művében, ha természetesen nem ír is olyan rajongással, de a legnagyobb tisztelettel, mint szabadsághőst és nagy magyart kezel.

Most tehát Thaly megjegyzéséből (aki Fraknóit személyesen ismerte) megtudjuk, hogy Fraknói is ugyanúgy volt Rákóczival, mint Szekfü. Ő se azért írt Rákóczi mellett, mert ez volt a meggyőződése s mert így felelt meg a történeti igazságnak, hanem csak azért, mert kénytelen volt „szolgalelkű” lenni, hogy hazaárulónak ki ne kiáltsák, magára ne zúdítsa a sajtót és az egész magyar közvéleményt s örökre el ne zárja útját nemcsak az egyetemi tanárság úri és kényelmes élete elől, hanem még a kanonokság vagy püspökség akkor még hasonló életet biztosító lehetősége elől is.

A közvélemény „hazafiasságának” terrorja alatt a nyilvánosság előtt nem merte megírni az igazat, de magánbeszédben kitört belőle még akkor is, mikor a fanatikus Thalyval beszélt. Vagy talán éppen ekkor a legjobban, mert idegei hosszabb időn át nem bírták szó nélkül az ő korlátolt, gyerekesen naiv „hazafiasságát” s még inkább nem: öblös száju népszerűség-hajhászó, üres, végeredményben pedig – s éppen ez volt benne a legvisszataszítóbb – tulajdonképpen csak egyszerűen egyéni érvényesülésre törekvő „honszerelmét”.

De folytassuk tovább Hock János hasonló hazafiasságát: „Az egész emberiségért csak az Isten fia hallhatott meg. Miérettünk, árva magyarokért pedig Zrínyi Ilona sarja ajánlotta fel áldozatul a hazaszeretet oltárán az életét.” (Szegény Hock még a börtönbe se tudott okulni. Frázis-hazafiasságával egyszer már a sírba vitte a nemzetét s mégis, még e nagy tanulság után is s még rabruhában is, kedve volt a folytatásához. De hát az a legkönnyebb és a legolcsóbb hazafiasság, azért olyan nehéz neki ellenállni. Ez adta ugyanis és adja még ma is a népszerűséget, pedig ki ne szeretne népszerű lenni?)

„Ismétlem: hős volt és szent volt. Ő mutatott példát a hazaszeretet önzetlenségében. Mindent feláldozott érte. Mérhetetlen vagyonát, fejedelmi méltóságát, családi boldogságát”.

Mindez természetesen csupa üres szólam és megannyi valótlan. Családi boldogságát nem áldozta fel Rákóczi, mert sose volt benne része. De elsősorban ő, nem pedig felesége volt az oka, hogy házaselete sose volt boldog, még a legelején se. (Majd bővebben foglalkozunk vele.) Fejedelmi méltóságát szintén nem áldozta fel, hiszen éppen azért hagyta el hazáját is és vele mérhetetlen vagyonát is, mert fejedelmi méltóságának szinte megszállottja volt s azért ez a méltósága, az ő „státusa”, minden másnál előrébb való volt neki. Inkább hazájától és fejedelmi vagyonától vált meg, mintsem fejedelmi „méltóságától”, „státusától”.

Jól láthatjuk tehát Hock János példájából, hogy ha valaki, tehát Rákóczi is, valamit magáról meggyőződéssel állít, s amit állít, azt maga is hiszi, és ha állítása csak úgy csöpög is a vallásosságtól, abból még egyáltalán nem következik, hogy objektíve is igaz, amit állít. Különösen, ha ezzel az állításával a maga tetteit igazolja valaki.

Eddig már arra is több bizonyítékot közöltünk, hogy Rákóczi egész nyíltan és tudatosan is valótlan mondott, azaz hazudott. Például, mikor Ágost lengyel királynak azt írja, hogy nem fogadta el a lengyel koronát, noha elfogadta és hogy az ő kedvéért nem fogadta el, noha éppen őrá volt a legkevesebb tekintettel. Aztán mikor azt állította, hogy börtöne „undok” volt, hiszen máskor ő maga mondja, hogy nagyon is kényelmes, úri élete volt börtönében.

Aztán mikor az ónodi gyűlésen azt állította beszédében, hogy ő a hazájáért boldog családi életet hagyott el, mikor Vallomásaiban maga írja, hogy akkor, mikor XIV. Lajossal cimborálni kezdett, már egyenesen tűrhetetlen volt a családi élete. De a felesége később akkor se kellett neki, mikor már semmi akadályja se lett volna, hogy feleségével ismét családi közös-

ségben éljen, sőt a felesége külön ebből a célból hozzá is utazott. (Vajon az a „szent” Rákóczi, aki olyan hős-komolyan vette az erdélyi fejedelmi esküjét, hogy állítólag csak miatta hagyta el hazáját s vele minden vagyonát, miért nem adott semmit a feleségének adott házassági esküjére? Hiszen a feleségének is megesküdött, hogy soha el nem hagyja.)

Láttuk aztán – hogy a haláltól megmentse magát –, mennyit és milyen nyilvánvalóan hazudott, mikor börtönében a XIV. Lajossal való levelezését illetően kihallgatták. Börtöni hazugságai mentségére felhozhatjuk a kényszerhelyzetet (bár szentek kényszerhelyzetben se szoktak hazudni, sőt annyira szemtelenül, mint Rákóczi ekkor, még jellemek se), ámde hazudott ő börtönében akkor is, mikor nem volt kényszerhelyzetben.

Maga mondja el önéletrajzában, milyen cinizmussal csapta be börtönében a hozzá jóindulatú, rajta segíteni akaró, sőt később érette életével is lakoló derék Lehmann kapitányt. Csak azért, hogy teljes bizalmát megnyerje, mikor Lehmann a szökést s ebben a tekintetben segítségét felajánlotta neki, noha ezt a szökést ekkor már rég elhatározta, mégis azt válaszolta neki, hogy ő egyedül ártatlanságában bízik (ezt akkor mondta, mikor már egyedül csak a szökésben bízott, s mikor már annyira tudta, hogy nem ártatlan, hogy kihallgatásakor a leghazugsabb fogásokat alkalmazta). Nem fogadja el tehát a szökési ajánlatot, mert azzal azt a látszatot keltené, mintha bűnös lenne.

Kóros és már egészen üzletszerűnek látszó hazudozásaiban egyenesen annyira ment, hogy a becsületes lelkű s hozzá annyira jó Lehmann-nak – szemforgatóan ártatlanságot színelve – akkor, mikor már rég elhatározta a szökést, egyenesen azt hangsúlyozza, hogy ha kitárnák a börtöne ajtajait, ha eltávolítanák őreit, még akkor se lehetne rábeszélni, hogy megszökjék, ha előbb el nem ismernék, hogy ártatlan.

„Ezt mondták ajkaim – írja Vallomásaiban (118. o.) –, de egész mások voltak a gondolataim. Semmi se kényszerített a hazugságra, hiszen ezerféle más módon felelhettem volna neki, de benne volt a lelkemben a rosszaság és a gonoszság kovása” stb.

A továbbiakban is találkozunk még majd Rákóczi nem egy valótlanágot tartalmazó kijelentésével.

Aki azonban így tudott minden ok nélkül s szinte megdöbbenő üzletszerűséggel hazudni, s ráadásul még olyan embernek is, aki különösen megérdemelte volna tőle, hogy igazlelkű legyen iránta, azzal szemben lehet-e akár csak a legkisebb lélektani nehézség is annak feltevésére, hogy az az állítása se objektív igazság, hogy tisztán lelkiismereti okok, a fejedelmi esküje miatt nem volt hajlandó lemondani erdélyi fejedelemségéről, nem pedig gőgből és hiúságból? Hiszen ez csak egy egyszerű mentőhazugság, mellyel senkinek nem ártott s egyedül csak azért alkalmazott, hogy emberi gyarlóságát leplezze. Mivel mentségét valószínűleg ő maga is elhitte, tulajdonképpen nem is volt nyílt, határozott hazugság.

Hogy azonban objektíve mennyire nem volt való ez a mentség, azt minden tárgyilagos szemlélő ugyancsak tisztán látja. Rákócznaki ezt a magamentő magyarázatát csak azért vette komolyan a magyar történetírás és rátámaszkodva a magyar közvélemény, mert a nemzet hőségének, sőt, mint az imént láttuk, a „szentjének” kijáró köteles tisztelet és ezt a tiszteletet védő hazafias terror a bírálatra még a kísérletet is eleve lehetetlenné tette.

Láttuk, mennyire nem lelkesedett a nemzet Rákóczi ügyéért s mennyire nem lelkesedett érte még protestáns részében se. Láttuk, mennyire csak a kénytelenség vitte az embereket Rákóczi táborába és hogy hívei mennyire nem maradtak meg hűségében tovább, mint a kénytelenség követelte. De amit láttunk a magyar nemzetre vonatkozólag átlag, még fokozottabban láttuk Erdélyre vonatkozólag. Erdélynek Rákóczi még annyira se kellett, mint Magyarországnak. Közöltünk már bizonyítékokat, hogy ezt nemcsak Károlyi és Forgách, akik Rákóczi oldalán Erdélyben működtek, hanem maga Rákóczi is észrevette és nagyon is jól tudta. Láttuk, hogy még Cserei Mihály és Apor Péter is egész életükön át labancok voltak s még a börtön se tudta őket Rákóczi híveivé változtatni.

Rákóczi erdélyi fejedelemmé választását bajos is önkéntesnek tekinteni. Akkor történt meg, mikor – ideiglenesen – ő volt ott az úr s választása azért történt egyhangúlag, mert ellenzéki álláspontot akkor nem lehetett elfoglalni. Ki hiszi el, hogy az erdélyiek önként s ráadásul egyhangúlag és reverzális nélkül választották fejedelmükké a katolikus Rákóczit, mikor az apja megválasztását még az erdélyi alkotmány ellenére is külön ahhoz a feltételhez kötötték, hogy ha nem lesz katolikus?

S egyébként is alig hogy megválasztották, már ki is szorult Erdélyből s rövid hónapok múlva már ugyanezek az erdélyiek érvénytelenné is nyilvánították fejedelemmé választását. Mire Rákóczi oda jutott, hogy el kellett hagynia a hazáját, arra már régen elhagyta őt Erdély. Ott sokkal hamarabb Bécs parancsolt, mint a szorosán vett Magyarországon.

Rákóczi, mint rögeszmét hangoztatta, hogy ő fejedelmi esküje szerint a rendek beleegyezése nélkül nem mondhat le székéről, de persze szerinte ez az elengedhetetlen beleegyezés az erdélyi országgyűlésen csak az ő jelenlétében történhetik meg. Pedig hát ez a beleegyezés az ő jelenlétében semmiképpen se történhetett volna meg, mert ezt lehetetlenné tette volna csapatainak terrorja még akkor is, ha maga Rákóczi és csapatainak parancsnoka még úgy hangsúlyozta volna is a teljes szabadságot és önkéntességet. Állítólag Ónodon is szabadság volt, mégis hogy jártak a szegény túróci követek! Pedig azok nem is követelték (még csak az kellett volna!) Rákóczi lemondását.

Rákóczi, akinek „a lelkiismerete” azt mondta, hogy a rendek beleegyezése nélkül nem mondhat le fejedelmi székéről, arra nem gondolt, hogy akkor, mikor ő az országot elhagyta, ezek az erdélyi rendek az ő lemondásába nemcsak rég beleegyeztek, hanem arra már rég letagadták még azt is, hogy valaha őt megválasztották. Rákóczi előtt persze ez nem számított, mert idegen megszállás alatt voltak s így szerinte nem beszélhettek és nem szavazhattak úgy, mint akartak. De vajon mikor őt megválasztották, nem voltak-e akkor is megszállás alatt, és akkor vajon mondhatták vagy merték volna-e mondani, hogy nekik nem kell Rákóczi, hanem kitaranak a magyar király mellett? Hisz csak az imént láttuk, hogy az Rákóczi szemében nem is magyar király, hanem csak „osztrák” főherceg volt, s vajon nem érdemel-e akasztófát az olyan magyar, aki Rákóczi, a magyar fejedelmek ivadéka helyett egy osztrák főherceghez húz?

Rákóczi akkor, mikor Erdélyből már kiszorult, de Magyarországról még nem, összehívta azokat az erdélyi rendeket, akik még akkor is ragaszkodtak hozzá vagy előbb annyira együttműködtek már vele, hogy otthon Erdélyben hűtlenségük miatt börtön, vagy talán vérpad várt volna rájuk s így kénytelenek voltak szűkebb hazájukat, Erdélyt elhagyni és Rákóczinál maradni. Megkérdezte őket, elfogadják-e erdélyi fejedelemségről való lemondását. Világos, hogy ezek egyhangúlag azt válaszolták, hogy nem, sőt tiltakoztak ilyesminek még a gondolata ellen is.

Ámde nem merő komédia volt-e ez? Vajon beszélhettek-e másként, mikor nagyon jól tudták, hogy nagyobb sértéssel nem illethették volna a fejedelmet, mintha azt felelik, hogy igen? De hogy abban az esetben, ha szabadon nyilatkozhattak volna, mit válaszoltak volna, éppen elég világosan megmutatták akkor, mikor utána ők maguk is elfogadták a szatmári békét, köztük, mint láttuk, még olyanok is, akiket Rákóczi a legmegbízhatóbb híveinek tartott s azt hitte róluk, hogy bármikor a halálba is oda mennének érte.

De egyébként is elfogadhatjuk-e az erdélyi közvélemény képviselőiként azt a néhány erdélyi nemes, aki Erdélynek a kurucok számára való elvesztése után is Rákóczi körül maradt, azaz egyelőre (de láttuk, hogy csak egyelőre) a bujdosást választotta?

Neveléses fikció tehát Rákóczi részéről, hogy őt az erdélyieknek letett fejedelmi esküje köti, s addig le nem mondhat, míg az erdélyi országgyűlés ezt tőle el nem fogadja. Az erdélyi országgyűlés a valóságban őt a lemondásra már régen felhatalmazta, ha ugyan igaz az, hogy valaha is érvényesen megválasztotta. Hisz ő maga panaszkodott mindig a legjobban, hogy az erdélyiek szíve sose volt az övé.

Aztán az is egészen különös, hogy éppen csak ez az erdélyi fejedelmi eskü feküdt meg annyira Rákóczi lelkiismeretét. Egész élete nem volt például más, mint a királynak letett hűségkü egyetlen nagy megszegése és mégse találjuk semmi nyomát annak, hogy ez valaha is bántotta volna. Emiatt az esküje miatt nyugtalankodni még Rodostóban és „az örök igazság” előtt bűnbánatot tartva és önvallomásokat téve se jutott eszébe soha.

Aztán hányszor szegte meg azt az esküt, melyet a magyar alkotmányra és a magyar nemesi szabadság megtartására a nemzetnek tett? Mikor például a tőle tartott gyűlések hangulatát erőszakkal befolyásolni és olyan határozatok kimondására rávenni akarta (nem egyszer rá is vette), melyekről nagyon jól tudta, hogy szabadon nem történtek volna meg. Mikor például Forgách Simont, Szunyogh Gáspárt, Révai Gáspárt, sőt Béri Balogh Ádámot is törvénytelenül bebörtönözte; Ocskayt, a derék Bezerédit és sok más társukat kivégeztette. Mikor szegény Okolicsányit csak azért, mert az őt törvényesen megillető szólásszabadság és bírálat jogát a gyűlésen gyakorolta, még kínpadra is vonatta. Melyik magyar törvény engedi ezt meg egy magyar nemes ellen még akkor is, ha anyagiilkos volna? Mikor Okolicsányi társának, Rakovszkynak a holttestét ugyanezért (mert mint élőn már nem állhatott rajta bosszút) temetetlenül a fergeknek és az ég madarainak hagyta. Mikor Károlyit orvul legyilkoltatni akarta. Mikor leghűségesebb híveit, akik vele együtt hagyták el a hazájukat, Lengyelországban, csak azért, mert a honvágytól gyötörve és hazájukba visszakivánckozva el akarták fogadni elhagyott királyuk kegyelmét, a cárral Szibériába száműzetni akarta. (Kell-e ennél kirívóbb megsértése a magyar függetlenségnek s a magyar nemesi szabadságnak?)

Mikor nem egy nemes magyar hívét azért, mert megharagudott rájuk, még kint Franciaországban is lezáratta, illetőleg lezáratni szerette volna. (Ezt ő még olyankor is megpróbálta, mikor a dolgot még a franciák is igazságtalannak tartották s kívánsága teljesítését megtagadták.)

Márkitól írt életrajzában kétszer is megtalálom még azt a kijelentést is, hogy szolgálatában álló ezt vagy azt a külföldit (egyszer egy franciát), ha magyarok lettek volna, kivégeztette volna. Esküje és a magyar nemesi szabadság tehát cseppet se volt nála akadály a számára, hogy a magyar nemesekkel szemben sokkal többet meg ne engedjen magának, mint az idegenekkel szemben.

A Habsburgok, akiknek igáját pedig olyan elviselhetetlennek tartotta, vele éppen ellenkező helyzetben voltak. Őket magyar alattvalóik megbüntetésében akadályozta az, hogy magyar volt az illető, mert a magyar nemesnek a magyar alkotmány sokkal több jogot és nagyobb szabadságot adott, mint egyéb alattvalóiknak egyéb országaik törvényei. A Habsburgokat, akik állítólag mást se tettek, mint csak mindig a magyar alkotmányra tett esküjüket szegték meg, ez a magyar alkotmány kötötte: Rákóczit, aki állítólag azért fogott fegyvert, hogy ezt a magyar alkotmányt s a tőle biztosított magyar szabadságot megvédje, és aki olyan betegesen lelkiismeretesnek tette magát erdélyi fejedelmi esküje megtartásában akkor, mikor ez az eskü a méltóságához való görcsös ragaszkodását tette lehetővé, a magyar alkotmányra is letett esküje egyáltalán nem akadályozta abban, hogy a magyar nemeseket könnyebben büntethesse halállal, mint az idegeneket.

Lipót a Wesselényi-összeesküvésben részt vevő Tattenbachnak, a dúsgazdag s fiatal német birodalmi grófnak egész nyugodtan megkegyelmezhetett volna, mert hiszen az összeesküvésben való szerepe aránytalanul kisebb volt, mint a kivégzett három magyar főúré. De a szerencsétlennek meg kellett hálnia, hogy a magyarok azt a szemrehányást ne tehessék, hogy csak magyarok bűnhődtek halállal. Rákóczi pedig egész nyugodtan jelenti ki vagy írja levelében magyar híveinek, mikor egy-egy idegen a táborában vagy környezetében gyalázatosan viselkedik, hogy ha magyar lenne, már régen kivégeztette volna.

Különben Mikes Kelemen is panaszkodik Rodostóban, hogy fejedelme udvarában sokkal nagyobb urak az idegenek, mint a magyarok, s hogy ő maga is csak akkor vehette újra magára a magyar ruhát, mikor ura már meghalt. Míg élt, udvara fényének emelésére idegen

gúnyában kellett járnia. A magyar ruha – úgy látszik – nem volt elég előkelő arra, hogy olyan nagy fejedelem udvarában, mint Rákóczi volt, szolgálatot lehetett volna benne tenni.

Aztán ne feledjük el azt se, hogy Rákóczi nemcsak fejedelmi, hanem hitvesi hűségesküt is tett. Hogy ezt hányszor, de hányszor megszegte, majd azt is látni fogjuk. Megszegte gondolatban úgyszólván állandóan, mert majdnem mindig idegen személyekbe volt rajongóan szerelmes. De ekkor se az bántotta, amiben bűnös volt, hogy ti. lelke és gondolatvilága nem volt a feleségéé, hanem csak azt hangsúlyozza még megtérése után és az örök igazságnak írva is, ami a javára írható, hogy ti. tényleges házasságtörést mégsem követett el.

De aztán hamarosan követett el azt is, például rögtön utána, hogy börtönéből szerencsésen megszabadult (így köszönte meg Isten szinte csodálatos segítségét). Utána pedig, mint szabadsághős, hosszú éveken át volt a más feleségével bűnös viszonyban (tehát kétszeres házasságtörésben), végül pedig, noha az oltárnál megesküdünt, hogy a feleségét soha el nem hagyja, hazájával együtt őt is végleg és örökre elhagyta. Nem vele együtt, hanem nélküle ment a „keserű” bujdosásba. Szegény asszonyoknak annyira fáj ez a végleges csalódás, hogy elájult a fájdalomtól, mikor megtudta.

Sajátságos, hogy Rákóczi esküi ilyen csodálatosan könnyen kormányozhatók voltak. Amelyek megtartása szenvedélyeire és gyarlóságaira előnyös volt; amelyek hiúságát és élete vezérgondolatát, a mindenáron való fejedelemséget szolgálták, azokhoz egész neveltséggel ragaszkodott (mert erdélyi fejedelmi esküjéhez való makacs ragaszkodása valóban neveltséges). De azért ekkor is úgy beszélt, mintha ez is áldozat lenne tőle s csak azért ragaszkodnék hozzá, mert a haza érdeke kívánja így, s mert esküjét nem szegheti meg.

Máskor azonban, mikor a letett eskü nem volt ínyére s zavarta a kedvteléseiben, különösen fejedelmi öntudata kiélésében, akkor eszébe se jutott, hogy eskü is van a világon s azt meg is kellene tartani. Lipótnak tett hűségesküje, feleségének tett házassági esküje, a magyar alkotmányra és a nemesi szabadságok megtartására tett esküje például még bűnbánó vallo-másait írva és az „örök igazságra” gondolva se bántja a lelkiismeretét, pedig micsoda vallá-sosságtól, alázatosságtól és bűnbánattól csepeg minden sora!

Rákóczi egyenesen legendásnak beállított lelki nagyságát, hősi önfeláldozását, önzetlenségét és példát mutató hazaszeretetét tehát nagyon könnyű megcáfolni vagy legalábbis kellő értékére leszállítani. Éppen azért volt szükség a „nemzetgyalázás” és „hazafiatlanság” terror-eszközeire, hogy ez a cáfolat vagy leértékelés meg ne történhessék s az igazságot, mely pedig annyira nyilvánvaló, senki ki ne merje mondani.

Akik Rákóczit közelebről ismerték, mind úgy fogták fel a dolgot, ahogyan az imént lefestettük. Azok mind tudatában voltak annak, hogy Rákóczi nem akkor tanúsít önzetlenséget és hazaszeretetet, s nem akkor van szüksége önlegyőzésre, mikor lemond egymillió hold földjéről és búcsút mond hazájának, hanem akkor, mikor elfogadja a sok földet és itthon marad, mint a király alattvalója. Nem ahhoz, hanem ehhez kellett ugyanis önmegalázás és a büszkeség megtörése, ami Rákóczinak minden másnál jobban nehezebbre esett.

Gazdag és nagy jövedelemmel rendelkező ember maradt ő a számkivetésben is, csak ő ott ezen kívül még uralkodó, még fejedelem is maradt legalább címben, míg itthon maradványa megtartása mellett az alattvalóvá való visszasüllyedés ránézve valósággal elviselhetetlen önmegalázásával járt volna, amire sehogy se tudta magát rászánni. Ne csodálkozzunk ezen, hiszen annak idején már Thököly is megmondta (Angyal Dávid: Thököly Imre, II., 257. o.), hogy inkább marad külföldön mindhalálig oroszlán, mintsem hazájában számár. Csak természetes tehát, hogy Rákóczi se volt hajlandó itthon maradni számárnak (alattvalónak) mikor külföldön továbbra is oroszlán (fejedelem) maradhatott. De hogy ebből természetes és magától értetődő, mert az emberi gyarlóságnak teljesen megfelelő eljárásból hogy csinálhatott a mi történetírásunk és irodalmunk még egy félistennek is becsületére váló önzetlenséget, nagylelkúséget, jellemzilárdságot és a hazaszeretethez legeszményibb fokát, az egyenesen érthetetlen.

Rákóczi okos, józan, egyébként pedig kálvinista francia követe, Vetéssy, már 1707. július 29-én keltezett emlékiratában figyelmeztette Rákóczit, hogy egyezzen ki a királlyal úgy, ahogy lehet. „Igaz, hogy ennek következtében elveszti munkája gyümölcsét, Erdélyt, de mivel ő a haza atyja, jó atyaságát dicsőségesebb és hasznosabb megmutatni a közjő iránt.” „Inkább áldozza fel – írja neki – azt az uralmat, melyet nem tarthat meg, hogy megtartsa a haza életét, vagyonát.” (Márki: II. Rákóczi Ferenc, II., 50-51. o.)

Látjuk tehát, hogy Rákóczi fejedelemségéről írva Vetéssynek még eszébe se jutott (nem is juthatott), hogy Rákóczi akkor gyakorol önfeláldozást, ha ragaszkodik fejedelemségéhez, nem pedig akkor, ha lemond róla. Ő úgy fogta fel (az ellenkező lehetőség még csak eszébe se jutott), hogy Rákóczi akkor gyakorol lemondást és nagylelkűséget a haza érdekében, ha a hazája kedvéért lemond az ő egyéni hiúságáról és magánérdekéről, azaz fejedelemségéről, és beletörődik abba az egyszerű alattvalói szerepbe, melytől már elszokott, sőt ami – mint láttuk – már gyerekkorában se volt inyére.

Hogy a végeredmény az lett, hogy Rákóczi magát nem tudta erre elszánni, azt bizonyítja, hogy hazaszeretete nem volt akkora, hogy ezt a számára legnagyobb erőpróbát kiállja. Neki a legnagyobb szenvedélye a büszkesége, fejedelmi hiúsága volt s ez a hazaszeretnél is nagyobb volt benne. Nem olyan nagy szégyen ez Rákóczira, mint amilyenek látszik, mert hiszen hány olyan embert találunk ezeréves történelmünkben, aki erre is képes és hajlandó volt, tehát Rákóczinál nagyobb volt? De viszont miért akarunk mindenáron abból csinálni eszményi hazafias hőst, aki nem volt az?

Az ilyen eljárással tulajdonképpen magát a hazaszeretetet tesszük tönkre. Azokat a nagy jellembeli hibákat ugyanis, melyek alapján én itt Rákóczit kénytelen vagyok leszállítani az ugorakafáról, olyan adatok alapján állapítottam meg, melyeket a magyar hazafias történelmi irodalomban már megírva találtam. Nem kellett tehát őket nekem kihalásznom a levéltárakból.

De – kivált a mi kegyeletet nem ismerő korunkban – azt, amit én észrevettem, nem veszi-e észre magától is minden megfigyelési képességgel bíró, önállóan gondolkodni tudó és legalább bizonyos lélektani ismerettel rendelkező, olvasni szerető, történelemkedvelő fiatalember is? De ez, ha csak „hazafias” történelmet ismer s így arra senki se hívja fel a figyelmét, hogy igazi és eszményi hazaszeretet csak keresztény alapon álló és az Egyháznak engedelmeskedő, tehát semmiképpen se lázadók részéről lehetséges, de ott meg is található (természetesen ott se minden bokrban), akkor nem szükségképpen arra a következtetésre kell-e jutnia, hogy az önzetlenség és a hősiesség, tehát az igazi hazaszeretet csak humbug s csak a mesék világában létezik? Ha azt állítja, hogy még Rákóczi se önzetlen, nem kell-e szükségképpen arra a megállapításra jutnia, hogy az önzetlenség erénye nem is létezik?

Pedig az egyszerű, de a magyar történelem olvasói előtt „hazafiasságból” elleplezett igazság az, hogy aki az Istentől rendelt törvényes hatalomnak nem engedelmeskedik, hanem egyenesen fellázad és másokat is fellázít ellene, az nem is lehet önzetlen, annál kevésbé erkölcsileg hős. Hiszen maga a lázadás is bizonyítja már, hogy nem az. Így aztán a Rákócziban való csalódás nem hat rá kiábrándítólag, nem is meglepetés részére, világos tehát, hogy eszébe se jut miatta az a következtetés, hogy mindenki önző és jellemhősök nincsenek is. A fegyelmezetlenek, a lázadók sorában valóban nincsenek igazi jellemhősök, de vannak az Isten törvényeinek mindenben engedelmeskedők sorában.

Hogy érvelésének súlyát meggyöngítsék, a Rákóczi-rajongók rámutatnak, hogy Vetéssy ezt az emlékiratát valójában Rákóczi bukása után írta, s azért, mert akkor már érdekében állt, hogy az udvar szája íze szerint írjon. Ezt az állítást természetesen nem lehet bizonyítani. Egyáltalán nem is valószínű, hogy Vetéssy emlékirata időpontját illetően hazudna. De ez a dolog nem is fontos, mert nemcsak Vetéssy írt így, hanem így beszélt Rákóczival Károlyi és Pálffy is. Ők állandóan arra buzdították, hogy legyen alázatos és ők is a hazaszeretetre hivatkoztak, s ennek alapján kérték, hogy fogadja el a megegyezést, azaz mondjon le fejedelemségéről. A Rákóczival való tárgyalások folyamán nekik se jutott az még csak eszük ágába se, hogy talán

még az is lehetséges, hogy Rákóczit önzetlensége és hazaszeretete, nem pedig emberi gyarlósága vezeti, mikor makacskodik.

Nekik eszükbe se jutott, hogy Rákóczi előtt a másfél millió hold földet emlegessék, mikor rá akarták bírni a békefeltételek elfogadására (melynek lényege fejedelemségéről való lemondása volt), mert ők nagyon jól tudták, miért akarja Rákóczi a sok földet, sőt még a hazáját is itthagyni: egy még ezeknél is sokkal nagyobbért: fejedelmi méltósága megtartásáért és az alattvalóvá váló visszacsülyedés megalázásának elkerüléséért. Arra még kevésbé gondoltak, hogy Rákóczit csakugyan fejedelmi beiktatásakor letett esküje tartja vissza lemondásától.

Hiszen csak kevéssel a szatmári béke aláírása előtt, 1710 decemberében ő maga írta Károlyinak, hogy Erdélybe ne vegye be magát, mert a nép ott „aligha csatlakozik hozzá”. (Márki, III., 167. o.) Tehát a későbbi nagy bujdosó nagyon is tisztában volt vele, hogy az erdélyi nép az ő lemondásába nemcsak szívesen beleegyezik, hanem részéről effajta lemondásra még csak szükség sincs, mert Erdélyt már régen nem is tekinti fejedelemnek. Miért hangsúlyozza mégis annyira, hogy azért nem mondhat le fejedelemségéről, mert alattvalói még nem oldották fel fejedelmi esküje alól?

Pálffy a béketárgyalások megkezdésekor azt üzenté Rákóczinak, hogy „alázza meg magát, alázatosan írjon levelet a császárhoz, kérjen kegyelmet mind magára, mind jószágaira nézve”. (Márki, III., 165. o.)

Pálffy szerint tehát a kibékülés csak egy dologtól függött: megmarad-e Rákóczi eddigi büszkeségében vagy meg tudja és meg akarja-e magát alázni.

Ezzel maga Rákóczi is tisztában volt s – legalábbis gondolatban – próbálta magát megtörsni. „Ha a fogyatkozás csak az én megalázkodásomból áll” – mondta állítólag (Márki, III., 172. o.) –, „jól tudom én, ki legyen Rákóczi és kicsoda egy felséges császár. Azért hadait (a császár) meg ne indítsa, sőt ha megengedi, édes hazájáért és nemzetéért kész Bécsbe is menni s őfelsége előtt magát megaláztatván lábaihoz borulni.”

Károlyi is azt mondta neki, hogy „minden ember ezt tanácsolja. Azt mondják, a fejedelem sokszor megesküdött, hogy hazájáért kész feláldozni magát; remélik, hogy ezt meg is teszi s hazájáért megalázkodik”. (Márki, III., 172-173. o.) Károlyinak tehát, aki ismerte Rákóczit és ismerte a helyzetet, még csak eszébe se jutott, hogy Rákóczi részéről az lenne önzetlenség, sőt hősiesség, ha itthagynia hazáját, s vele együtt földjeit. Ő nagyon jól tudta, hogy itt maradni, földjeit visszafoglalni (de egyúttal természetesen alattvalóvá is lenni) volt nagy áldozat Rákóczitól, nem pedig a hazátlanságba vonulás.

S ezt ugyancsak megmutatták a rögtön következő események. Rákóczitól a fenti idézett romantikus nyilatkozat, hogy „édes hazája” kedvéért maga megy Bécsbe és ott a császár lábához borul, csak pillanatnyi érzelmes fellángolás volt, melyet könnyebb volt mondani, mint megtenni. Nem is kívántak tőle Bécsben akkora önmegtagadást, hogy személyesen menjen oda és föltre boruljon a megsértett császár előtt, mint ahogyan a szultán a vétkes erdélyi fejedelmektől (János Zsigmondtól, II. Rákóczi Györgytől) bűnbánó személyes megjelenést (pedig Konstantinápoly kissé messzebb volt tőlünk mint Bécs) és ruhája szegéjének csókolását kívánta.

Mint láttuk, még azt se kívánták tőle, hogy a császár alattvalója maradjon, hanem még azt is lehetővé tették volna részére, hogy vagyona teljes élvezetében egy külföldi államban élhesse le hátralevő életét. Rákóczi hiúsága azonban még ennyit se bírt ki. Mikor tenni kellett „édes hazájáért” – fogadkozása ellenére –, még erre a csekély önmegtagadásra se tudta magát elszánni. De hogy is lehetett volna ezt elvárni attól, aki már 12 éves korában tiltakozik a „gróf” és a „méltóságos” cím ellen is, s már akkor is azzal henceg, hogy neki a szolgálói voltak grófok?

Mivel ügyét a bukástól már semmiképpen se lehetett megmenteni, végre nagy nehezen megírta Bécsbe a feltétlenül megkívánt „megalázkodó” levelet, de akkor is gögös és a császárt egyenesen sértő levél lett belőle.

Először is nem magának a császárnak írt – ennyire még mindig nem tudta magát megalázni –, hanem a primásnak (hogy a tartalmát majd ő közölje a császárral), s még e levélben is annyira nem tudott és nem akart alattvaló lenni, hogy azt az átkozott fejedelmi címet és jellegzet, mely mindennek oka, s akkor már a nemzet megbékélésének és szenvedései megszűnésének egyetlen akadályja volt, még ebben a levélben se tudta a neve mellől elhagyni. Úgy írta alá a levelet: „Francois Prince: Ferenc fejedelem”. Tehát nemcsak fejedelemnek írta magát, hanem – mint a szuverének – csak keresztnévét használta vezetéknev nélkül. Az „alázatos” levélből tehát egyenesen vérlázító inzultus sült ki a király és a császár ellen, mert hiszen világos, hogy egy király a saját országában önmagán kívül nem ismerhet el még más „fejedelmet” is s olyan alattvalójával, aki – mint ő – szintén fejedelemnek tartja magát, nem köthet békét.

S Rákóczi mindezt olyan levélben csinálta, melyet külön azért írt, hogy benne nyilvánuló „megalázkodásával” jóvátegye lázadása bűnét, királya kegyét megnyerje, lehetővé tegye, hogy tekintélye sérelme nélkül neki megbocsáthasson s így továbbra is alattvalója maradhasson. Bűne ellenére csakis ezen a címen lehetett ugyanis neki visszaadni minden addigi címét, rangját és vagyonát, melytől már egy jogerős bírói ítélet megfosztotta.

Hiába buzdították tehát, hogy bizonyítsa be, amit annyiszor mondott és írt, hogy szereti a hazáját és megalázza magát a kedvéért. Képtelen volt rá. Mivel önmagát sokkal, de sokkal jobban szerette, mint hazáját, a dolgot úgy intézte el lelkiismeretével, hogy elhitette magával, hogy nem az ő egyéni, hanem a haza érdeke az, hogy ő fejedelemnek megmaradjon.

Pedig ugyanakkor micsoda siralmas helyzetben volt ez a tőle mindig „édesnek” mondott haza s milyen siralmas állapotban magyar népe! A pestis egész falvakat pusztított már ki, a katonák elpusztult vagy idegenbe menekült magyarok elhagyott házainak tetőgerendáival tüzeltek s az éhező-fázó (mert nagy hideg is volt) menekültek ezreinek szekerei eltorlaszolták az utakat. Láttuk, hogy kemény téli éjszakán maga a fejedelem is kint a mezőn, a pusztta földön hált nemegyszer, mert pestis miatt nem mertek bemenni a falvakba.

Remény tehát már semmi, de a vezér azért még ekkor is „prince”. Még ekkor, és ilyen körülmények között se tudja rászanni magát, hogy csak Rákóczi Ferenc legyen. Még akkor se, ha másfél millió hold is jár e névvel. Tulajdonképpen igaza is volt, mert a fejedelemség csakugyan még másfél millió hold földnél is sokkal többet érő dolog. Rákóczi tehát csak akkor cserélhette volna el érte, ha másfél millió hold föld mellett még ott lett volna a mérleg serpenyőjében „édes hazája” szeretete is. Lehet, hogy Rákóczi szerette annyira édes hazáját, hogy másfél millió hold földet még el tudott volna érte hagyni. De ugyan ezt se bizonyította, mert nagy vagyonát nem hazája, hanem fejedelmi önérzete kedvéért hagyta el. De hogy fejedelmi rangjáról nem tudott lemondani még „édes hazája” kedvéért se, azt bebizonyította.

A gögös levelet természetesen nem lehetett megmutatni a császárnak. Legalábbis azok, akik valóban szerették ezt az édes hazát, nem tartották célszerűnek megmutatni.

Hogy hazáján és vérein segítsen, Pálffy személyesen találkozik tehát Rákóczival.

Talán még azokat is, akik még mindig hisznek Rákóczi tökéletes önzetlenségében, s akik még mindig tökéletesen meg vannak győződve arról, hogy Rákóczitól a hazaszeretete követelte meg ezt a büszkeséget, kijózanítja végre az (ami az eddig tapasztaltak után egyébként már magától is értetődő), hogy ez a Pálffyval való találkozás is „fényes külsőségek között” (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 387. o.) történt meg, s természetesen nem Pálffy, mert hiszen ő nem volt fejedelem, hanem Rákóczi részéről.

Ugyanekkor a pestis aligha fényes külsőségek között tarolta a magyarok ezreit, azt pedig csak imént említettük, hogy ugyanakkor Rákóczi miatt hazájukból menekülők milyen keserves külsőségek között éheztek és dideregtek az országutakon. Most már nem mondhatja tehát senki, hogy még mindig az édes haza érdeke, nem pedig a szabadsághős hiúsága követelte meg azt, hogy a találkozón Rákóczi, mint fejedelem, mégpedig mint hatalmas fejedelem jelenjék meg.

Nagyon naivnak kell lennie, aki azt hinné, hogy Bécs s még inkább maga Pálffy, nem tudta akkor már nagyon is jól, hogy mi az igazság, s hogy mennyire nincs már Rákóczinak fejedelmi hatalma. Hisz ekkor már nem a kurucokat, hanem egyedül csak Rákóczit kellett megnyerni a béke ügyének, mert akkor már a kurucok régen Károlyi és Pálffy, nem pedig Rákóczi oldalán álltak. Rákóczi dacán és hiúságán kívül mi szükség volt tehát már ekkor, illetőleg még ekkor is a szemfényvesztésre, a fényes külsőségre?

Pálffy, a „hitvány hazaáruló labanc” ugyanekkor nem volt hiú. Ő tudott megalázkodni annak a hazának a kedvéért, mely pedig neki nem lehetett „édes”, mert hiszen állítólag elárulta. Ő a találkozón – melyet természetesen ő kért, nem Rákóczi – a haza érdekében úgy viselkedett, mintha Rákóczi csakugyan fejedelem lett volna s mintha még mindig az lenne (pedig ez a külső elismerés legszentebb elveivel, egész életével és pályafutásával ellenkezett). Készarva korábban érkezett a találkozó helyére, mint a „fejedelem”, tehát várt reá, mégpedig nem is bent a házban, hanem alázatos tisztelettel a ház előtt, s megérkezésekor ő maga vezette be magas vendégét.

E nagy tiszteletadásával sikerült is lábáról levenni a fejedelmet s Rákóczi megígérte neki, hogy újabb levelet ír, mégpedig most már magához a császárhoz, nem pedig a primáshoz. E levélben – mondta neki Pálffy – egy cseppet se kell jobban megalázkodnia, mint csak annyira, hogy kitűnjék belőle, hogy a császár neki is feljebbvalója, de viszont ez a császár semmiképpen se engedheti el neki, ha hazájában akar maradni, mint másfél millió földjének ura. Rákóczi belátta, amit kénytelen volt belátni, megígérte, hogy megírja a kért levelet s ott együtt mindjárt meg is tárgyalták a megírandó levél tartalmát és hangnemét.

Jellemző azonban Rákóczi patológikus gőgjére, hogy a levél megírását ígérete ellenére és után még most is húzta-halasztotta. Mivel a császári seregek, mint említettük, akkor már felszabadultak a nyugati harctéren s így akkor tiporhatták volna el a legyöngült és elalélt országot, amikor akarták volna, s Bécsből Pálffyt, a katonát és hadvezért, nem tárgyalni, hanem harcolni küldték ide s egyes magyarellenes elemek már kezdtek árulással is vádolni tétlenségéért és a felkelőkkel való cimborálásáért, Pálffy egy érthetően ingerült levélben kénytelen volt megsürgetni Rákóczinál ígérete teljesítését.

Így aztán február negyedikén végre megkapta tőle Pálffy azt az annyira várt és fontos, császárhoz intézett levelet. Valósággal elhűlt azonban tőle, mikor elolvasta. Egészen más volt ugyanis benne, mint amit közösen megbeszéltek. Igaz, hogy most már végre-valahára már elhagyta maga mellől a „prince”-t, de ez is volt aztán az egyetlen eredmény. Tehát még ehhez az „eredményhez” is heteken át tartó lelki küzdelem és önmagával való viaskodás volt szükséges, annyira hozzánőtt már az a már 12 éves korában megkövetelt fejedelemség.

De viszont most is annyira természetellenesen kierőszakolt volt tőle ez a „hallatlan” eredmény s annyira nem jött a szívéből, hogy annak fejében, hogy a levél befejezéséből, a végső aláírásból elmaradt a „prince”, a levél kezdete, a megszólítás volt olyan, mintha Rákóczi a császárhoz hasonló fejedelem lenne. Még a levél befejezése is csak részben volt engedmény, mert Rákóczi abban is elkerülte az alattvalói mivoltot jelző kifejezést s egyszerűen csak azt írta, hogy „főlséged alázatos szolgája, Rákóczi Ferenc”. Így – udvariasságból – az egyik uralkodó is írhat a másiknak.

Sőt a szegény Rákóczi még ebben a levélben se tudta megállni még azt se, hogy gyengéd célzást ne tegyen arra, hogy a király esküt tett a magyar alkotmányra és hogy ezt az esküt megszegte.

Az igazat se szabad, legalábbis nem célszerű s így nem okos mindig megmondani. Mikor például békülni akarunk, akkor nem szoktuk a másik felet sértegetni s a bűneit vágni a fejéhez még akkor se, ha ezek a bűnök valók. Pedig, hogy a Habsburgok effajta bűnei nem is voltak igazi bűnök s hogy el se lehet képzelni uralkodót, aki az adott helyzetben a magyar törvényeket jobban megtartotta volna, mint a Habsburgok s különösen a jólelkű I. József, akit maga Rákóczi is sokszor dicsér, már ugyancsak bőségesen bebizonyították.

De különösen fonák ez a szemrehányás Rákóczi szájából, aki sokkal többször és jobban megszegte a magyar alkotmányt, mint I. József. Rákóczi, mint erdélyi fejedelem, még azt a „hamisítást” is elkövette, amit mint ezeréves történelmünkben egyik leghallatlanabb dolgot, Rudolfnak hány szemére történetírásunk, s mint a Bocskai-felkelés fő okát emlegeti, hogy ti. önkényesen egy külön cikket toldott hozzá az országgyűlés határozataihoz.

„Az országgyűlés (az 1710. október 22-i huszti erdélyi országgyűlés) – írja Asztalos (375. o.) – kétnaponként mutatta be Rákóczinak munkálatait, aki azonban eddigi szokásával ellentétben igen gyakran és igen lényegbevágóan (!) is módosított azokon”.

És ez a Rákóczi célozgat még alázatosságában is a Habsburgok alkotmányellenességére és ezzel kapcsolatos esküszegéseire! Rákóczi egyéb tömeges alkotmányértésire (tehát esküszegéseire) pedig csak az imént mutattunk rá, köztük az országgyűlési követek kivégzésére, sőt kínpadra vonására, amit négyszáz év alatt soha Habsburg meg nem tett magyar országgyűlési követtel. (Rakovszkyt a rendek kaszabolták le, de Okolicsányit, akit a rendek csak megsbesítettek, Rákóczi végeztette ki utána, sőt vonatta kínpadra.)

Ez volt tehát a képzelhető legnagyobb megalázkodás, melyre Rákóczi törvényes királya iránt a hazája érdekében rá volt vehető. De még ennyire is csak egy gyöngébb pillanatában volt képes, mert utána hamarosan újra annyira kitört belőle a fejedelmi gőg, hogy ezt is megbánta.

Ugyanabban a február hónapban, melyben a levelét Bécsbe megírta, a salánki értekezleten már teljesen szakított minden békehajlandósággal, mert – mint Asztalos írja (390. o.) – „az egyéni megalázkodásokkal torkig telt”. Tehát még az a kevés is, amit nagy nehezen sikerült tőle kicsikarni, az idegeire ment.

Ekkor játszotta meg az erdélyiek előtt azt a színészes jelenetet, melyet már említettünk. Tudtukra akarta adni, hogy „mivel nem akar szerencsétlenségük okozója lenni és úgy látja, hogy fejedelemsége gátja az erdélyi megegyezésnek, szívesen (!) lemond fejedelemségéről és félre áll (mutatta eddigi viselkedése, hogy milyen „szívesen” tette volna ezt!). Kéri tehát, hogy mentsék fel fejedelmi esküje alól, mert addig ezt a lépést nem teheti meg”.

Világos, hogy e szavaira a néhány jelen lévő erdélyi lelkesülten jelentette ki, hogy lemondását semmiképpen el nem fogadják s készek vele együtt élni és halni. Maga Rákóczi gondoskodott ugyanis róla, hogy a gyűlés hangulata olyan legyen, hogy aljas hazaárulónak és népe hóhéranak számítson az, aki a felajánlott feltételek alatt a békére csak gondol is. Világos tehát, hogy ilyen körülmények közt a jelen levő erdélyiek nem jelenthették ki, hogy ők igenis, ilyen hazaárulók s népük ilyen hóhérai. Valószínűleg, sőt majdnem bizonyosan úgy jártak volna érte, mint Ónodon Rakovszky és Okolicsányi. Hiszen ott meg se várta a gyűlés, hogy az „eb ura fakó” ellen nyilatkozzanak, hanem már előre kaszabolt.

Azt a pár erdélyi nemest, aki Rákócziért ekkor élni-halni volt kész, semmiképpen se számíthatjuk Erdély törvényes képviselőjének, de hogy még az ő „lelkes” hűségnyilatkozatuk is mennyire kényszeredett és hűvös volt, mutatja, hogy még az adott helyzetben is szükségesnek tartották hozzátenni, hogy lelkesedésük és önfeláldozásuk csak addig szól, míg „feleségük és gyermekeik megélhetése engedi”. (Asztalos, 391. o.)

Ebből bizony egészen jól lehet látni, mennyire nem volt ott se lelkesedés, se önfeláldozás. Nem is ígértek az erdélyiek tulajdonképpen semmit, mert hiszen utána akkor jelenthették ki, illetőleg állapíthatták meg, hogy önfeláldozásukat feleségük és gyermekeik érdekei meddig engedik meg, amikor akarták. Rákóczi azonban e nagy lelkesedéstől – mit tehetett más? – meghatódott s hasonló, vagy talán még nagyobb önfeláldozással jelentette ki, hogy e megható hűség láttára a fejedelemségéről – noha senkinek se oly terhes a fejedelemség, mint neki – nem fog lemondani.

Később, március 3-án (már Lengyelországból) gőgje mentségére és magyarázatára azt írja haza Károlynak hogy „a megalázkodás által csak felfuvalkodást remélhetünk ellenségünk-től”. E szerint tehát nem azért nem alázkodott meg, mert nem tudott, vagy nem akart, vagy

nem szerette eléggé hazáját, hanem mert nem látta értelmét a dolognak, sőt mert éppen ez lett volna a hazára káros.

Rákóczi „az ellenség” „felfuvalkodásáról” beszél, mintha bizony felfuvalkodás lett volna a magyar király részéről azt követelni, hogy minden magyar ember, tehát még Rákóczi Ferenc is, ismerje el előtte alattvaló voltát. Pedig hát az olyan király, aki valamely hívének még ez alól is felmentést ad, nem is méltó arra, hogy királynak nevezze. Ha valaki király és az is akar maradni, akkor ez a követelés részéről nem felfuvalkodás, hanem elengedhetetlen kötelesség. Ilyen kivételt még köztársasági elnök, sőt még a szovjet se tesz (éppen az legkevésbé) s nem is tehet senkivel. De Rákóczi, aki királyát egyszerűen mint „ellenséget” kezel, a „felfuvalkodást” mégis benne keresi és találja meg, nem magában.

Mikor például Vetéssy értesítette, hogy Torcy francia külügyminiszter milyen ridegen nyilatkozott róla előtte (azt mondta, hogy most, hogy fejedelemből már alattvalóvá lett, olyan, mint az a püspök, aki molnárságot vállal), Rákóczi hiúsága felszisszent e lekicsinylésre s „azonnal tiltakozott az alattvalóságnak gondolata ellen is”. (Márki, III., 265. o.) Miért bántotta e lekicsinylő nyilatkozat annyira Rákóczit, ha ő mindenben csak a hazát, nem pedig magát nézte?

Torcy tehát Rákóczit, mint bujdosót se tekintette már fejedelemnek, hanem alattvalónak, ti. azon fejedelem alattvalójának, akinek országában éppen tartózkodott. Úgy látszanék tehát, mintha Rákóczi semmit se nyert volna azzal, hogy gögijében és hiúságában kiköltözött annak országából, akivel területén nem mint fejedelem, hanem csak mint alattvaló maradhatott volna meg. Hiszen külföldön se fejedelem, hanem csak alattvaló volt már. Ebben van is valami igazság, érvelésünket azonban koránt sem cáfolja meg. Legfeljebb az Evangélium szavát erősíti meg, hogy „aki magát felmagasztalja, megaláztatik”.

Tény, hogy Rákóczi hiába hagyta el gögijében hazáját és vagyonát, mert fejedelemből így is csak alattvalóvá kellett lennie. De más előtt könnyebb megalázkodni az embernek, mint az előtt, akivel összeütközött. De másrésztől az is igaz, hogy hazája elhagyása után csak a Habsburgokkal ellenséges államban tartózkodott (máshol nem is tartózkodhatott) s az ilyen országokban természetesen mindenütt elismerték fejedelmi rangját és a külsőségekben e szerint bántak vele. Alattvaló volt annyiban, hogy országa, tehát fejedelmi jogköre már nem volt, s külsőségekben megnyilvánuló fejedelmi előjogai is csak addig voltak, míg az illető országok uralkodói ezeket kegyesek voltak neki megadni. S bizony ha az az ország, amelyben éppen tartózkodott, kezdett jobb viszonyba kerülni a Habsburgokkal, Rákóczinak nemegyszer még attól is félnie kellett, hogy kiutasítják.

Így is egyik megalázás a másik után érte oly hatalmasan kifejlődött fejedelmi önértetét. Láttuk hogy még az a spanyol követ is, akinek hozzá való kiküldését oly nagy kintüntetésnek vette és aki előtt örömeben oly nagy szertartásossággal fitogtatta fejedelmi mivoltát s szégyény menekült éhező hívei számlájára annyira bőkezűsködött, vérig sértő módon a tőle való búcsúzás, sőt minden bejelentés nélkül hagyta el később a helyét, amit még a legutolsó tényleges fejedelmeckével se lehetett megtenni.

Már bujdosása legelején is az a megalázás érte, hogy még a porosz király se volt hajlandó kihallgatáson fogadni, sőt még csak országába beereszteni se, aki hajdan cimborált vele, sőt akinek a fiát magyar királlyá akarta tenni. Hogy ez a király protestáns volt, az a nagy katolikus Rákóczi szemében nem volt akadály. De az se, hogy a magyar alkotmány is előírta, hogy magyar király csak katolikus lehet. Rákóczi előtt se katolicizmus, se törvény nem számított a haza érdekével szemben, de hogy viszont a haza érdekén mennyire a maga fejedelmi érdekeit értette, arra ez a protestáns királyi terve is jellegzetes bizonyíték. Egész kétségtelen ugyanis, hogy Rákóczi a katolicizmust hitte és egyedül üdvözítőnek tartotta. Szerethette-e azonban hazáját, ha mégis hajlandó lett volna ettől az egyedül üdvözítő hittől megfosztani? Hogy protestáns király még nem jelenti a katolikus hittől való megfosztást, csak üres kibeszélés, mert ez bizony gyakorlatilag azt jelenti. Különösen azt jelentette 250 évvel ezelőtt!

A porosz király után a szintén protestáns, s ezért addig vele rokonszenvező angol király adta tudtára a bujdosó Rákóczinak, hogy nem fogadhatja.

Hogy mindenki, aki Rákóczit közelebről ismerte, teljesen tisztában volt azzal, hogy őt elsősorban nem hazája érdekli, hanem hiúsága és fejedelmi ambíciói vezetik, azt jó láthatjuk még Bonnaccnak, a francia török követnek róla való lesújtó véleményéből is.

Bonnac Rákóczit közelről s régóta ismerte, mert már Rákóczi lengyelországi tartózkodása alatt (még a felkelés előtt) összeköttetésben voltak egymással. Bonnac ugyanis akkor Lengyelországban képviselte a francia király érdekeit. Kétségtelen, hogy ő, aki a Habsburg-ellenes politika képviselője volt s így természetzerű foglalkozása lett volna Rákóczi dicsérgetése és felmagasztalása, a dolog természeténél fogva sokkal inkább Rákóczi javára, mint kárára volt elfogult. Hiszen hivatásához tartozott, hogy neki barátja, nem pedig ellensége legyen.

Ez a Bonnac, mint már konstantinápolyi francia követ, egyáltalán nem örült, mikor Rákóczi Franciaországból Törökországba érkezett. „Attól félt, hogy teljesen céltalan jelenlétével zavarokat okoz, mert – mint 1717. október 21-i jelentésében írja – nem ez az első eset, hogy áldozatul esett hiúságának.” (Márki, III., 473. o.)

Annak a diplomatának tehát, akinek egyenesen érdeke volt, hogy Rákóczit hősnek, lángoló honszerelműnek, önzetlennek és egyedül hazája érdekeit szolgálónak találja (hiszen Rákóczi egész életében Franciaország barátja volt és annak érdekeit szolgálta), s akinek emellett bőséges alkalmá volt hozzá, hogy hőstünket megismerje, hiszen ismeretségük már évtizedekre nyúlt vissza, Rákóczit hiúságtól vezetett embernek tartotta s így ugyancsak megcáfolja azt a hitet, mely nálunk annyira el van terjedve, s mellyel Rákóczinak hazájától való elszakadását erkölcsileg indokolják, hogy ti. egyedül azért vonult emigrációba, hogy külföldről szolgálja hazánk függetlenségét.

Bonnac azon a véleményen volt, hogy Rákóczi külföldi működése csak árt a Habsburg-ellenes törekvéseknek; ő nem előmozdítja, hanem csak elrontja a dolgot, csak „zavarokat okoz jelenlétével” s mindennek nem is tehetetlensége, hanem hiúsága az oka, tehát az, hogy elsősorban és mindenáron fejedelem akar lenni, illetőleg maradni. Vajon mi lehetett az oka, hogy Bonnaccnak csak ilyen véleménye volt Rákócziról?

Az bizonyos, hogy Bonnac e meggyőződése még nem szentírás s emiatt Rákóczi még lehetett önzetlen ember is. Ámde az is bizonyos, hogy a magyar Károlyi és Pálffy ugyanebben – csak ők nem hiúságnak, hanem büszkeségnek nevezték – látták az akadályát annak, hogy Rákóczi beleegyezzék a békébe. Mindhárman igen tapasztalt, világos fejű, jó emberismerő, okos emberek voltak s Bonnacon kívül még Károlyi is azon emberek közé tartozott, akiknek legtöbb alkalmuk volt ahhoz, hogy Rákóczi lelkébe belelássanak s igazi arcát és szándékait legjobban megismerjék.

Ha Pálffy s akkor még Károlyi is, más politikát képviseltek is, mint Rákóczi s így esetleg fel lehetett róluk tenni, hogy iránta nem viseltetnek a kellő jóakarattal s megértéssel, Bonnaccot illetően éppen az ellenkezőt kell mondanunk, mert ő ugyanannak a politikának az embere volt, melynek Rákóczi, s így természetsszerűleg fegyvertársaknak kellett volna lenniük. Ha ezzel szemben mégis ilyen lesújtó véleménye volt róla, erre csak a tapasztalat, a tények kényszeríthették rá. Neki hivatalból, érdekből kellett volna Rákóczit becsülnie, mert a francia királynak, és a francia politikára bizonyára előnyösebb, ha nagy hősök és nagy jellemek állnak szolgálatában, mintha erre csak hiúságból és emberi gyarlóságból vállalkoznak egyes méltatlan Habsburg alattvalók. Igen sokat jelentett tehát s jelentős következtetésekre ad okot, hogy Bonnaccot hosszú évek tapasztalatai mégis erre a Rákóczira annyira lesújtó és a francia érdekekre is kellemetlen megállapításra kényszerítették.

De mi magunk is számtalan tényt soroltunk már fel, melyek mind ugyanezt bizonyítják s még akárhányat tettünk hozzá még magának Rákóczinak a kijelentései alapján is. Például maga mondja, hogy „felettébb gyönyörködött a közvéleményben, mely azt hirdette, hogy ő fejedelemségre való”. (Márki, II., 92. o.)

„Távol volt tőlem – írja önéletrajzában (69. o.) – a nagyravágyás, vagy nagyobb méltóság, vagy a korona megszerzésének vágya, de mindazáltal az önzés hiú vágya vagy inkább gyönyöre vezetett.”

Ez a kijelentés igazi fából vaskarika: amit a mondat első felében állít, a másik felében maga megcáfolja. Nem kíván – mondja – semmit, de azért mégis kívánt, teszi mindjárt utána. Az az önző vágy, sőt a benne való gyönyörködés, melyet magáról elismer, csakis a magasabb méltóság, tehát a korona lehetett, mert hiszen minden más földi jóval meg volt már áldva. Vajon mi mást kívánhatott magának az, akit már gyerekkorában grófok szolgáltak, sőt akit már születésekor „az udvaroncok népes serege” vett körül?

Hogyne vágyódott volna a fejedelemség után az az ember, aki már akkor is, mikor még csak Lipót alattvalója volt, sőt mikor már hazaárulás vádjával a börtönben ült és a fejével játszott, annyira megsértődött azért, mert a börtönben „nulla characteris et dignitatis ratione habita: jellegének és méltóságának teljes figyelembe vétele nélkül” egyszerűen kihallgatásra idézték. (Hallhatatlan sérelem!) Annyira bántotta ez, hogy még öregségében is, s mikor az örök igazság előtt földre borulva bűneiről tesz vallomást, így kesereg miatta (171. o.):

„Megvallom, Uram, hogy megborzadt a lelkem (!) ettől a szokatlan és illetlen eljárás-módtól. Ellenkezett származásommal és méltóságommal, hogy engem megidézzen a hatóság.” (Úgy látszik, szerinte az őt kihallgató uraknak kellett volna előtte, mint fejedelem előtt a börtönben mély tisztelettel megjelenniük, nem pedig megfordítva.)

Mikor azt írja le, hogy börtönéből való megszökése után a lázadás zászlajának kibontására az országba érkezik, így kiált fel:

„Nem kérdeztelek (Uram), hogy ezekre (a szenvedésekre) hívsz-e haza, vagy pedig a fejedelemség magaslatára, arra a trónra, mely engem jogosan megillet.” (Önéletrajz, 147. o.).

Vajon mi címen illette meg a magyar trón Rákóczi „jogosan”? Hiszen még az erdélyi fejedelemség is csak akkor illette volna meg, ha az öröklődő lett volna, nem pedig választó fejedelemség!

Hát ahhoz mit szóljunk, hogy ugyanez a Rákóczi a magyar nemzet legfőbb sérelmének s így felkelése okozójának azt mondta, hogy a Habsburgok addig mindig választással szerzett magyar királyságukat örökösödővé változtatták át? Pedig hát nem is ők változtatták át, hanem a magyar országgyűlés!

A 146. oldalon így sóhajt fel: „Száműzött vagyok, fejedelemségemtől s alattvalóimtól megfosztva, akiknek megesküdtem Előtted és szentjeid előtt, hogy soha el nem hagyom őket.”

Hogy fáj neki tehát még mindig s mennyire az erőszaknak tulajdonítja ezt a vérlázító igazságtalanságot! Pedig hát kétségtelen, hogy csak Erdély egy része választotta meg s az se önként; hogy se a szultán, se a császár nem erősítette meg a megválasztását (pedig legalábbis a szultán megerősítése nélkül senki se volt törvényes erdélyi fejedelem). „Alattvalói” pedig már rég elhagyták s ezzel elég világosan a tudára adták, hogy ők maguk egyáltalán nem tartanak igényt arra az esküjére, hogy ő nem fogja őket soha elhagyni. De hát ez csak természetes, hogy az alattvalóságtól sokkal könnyebben megválnak az ember gyereke, mint az alattvalók tartásától, azaz a fejedelemségtől. Ezért ragaszkodott Rákóczi annyira az erdélyieknek tett eskühöz, melyre maguk az erdélyiek semmit se adtak.

„Angebar – folytatja (184. o.) – amissione principatus, patriae: gyötört fejedelemségem, hazám elvesztése.” Tehát maga is elismeri, mennyire semmi volt másfél millió holdjának elvesztése a fejedelemség elvesztése mellett. A holdakról ugyanis még csak említést se tesz. Azt se mondja még ő maga se, hogy csak hazája elvesztése fáj, mikor kiszorult az országból, hanem nyíltan elismeri, hogy fáj bizony neki az is, hogy most már nem fejedelem, mert hiszen most már csak a címe maradt meg (de még az is többet ért neki, mint másfél millió hold föld).

A legjellemzőbb azonban, hogy mikor elsorolja, mi fáj neki legjobban, maga se meri előbbre tenni a hazát, mint a fejedelemséget. Még szerinte is először a fejedelemség fáj neki

s csak aztán a haza. De azt se tudja megállni, hogy jólesően meg ne említse (183. o.), hogy mikor kiszorult Magyarországról, „világi megtiszteltetésekkel fogadtak a mindenünnen felém özönlő lengyel mágnások” (tehát most már valóban grófok szolgáltak neki).

Még azt is elismeri Vallomásaiban (178. o.), hogy mikor már kifelé készült az országból, szerencsétlen honfitársait hazafias szólalomokkal azért buzdította arra, hogy vele együtt ők is hagyják el hazájukat s vele vagyonukat és megélhetésüket, „ut major illorum numerus considerationem augeret in extero regno et Czarum quoque provocaret ad auxilium”: hogy az ő minél nagyobb számuk ott kint az idegen országban növelje az ő tekintélyét s a cárt is jobban segítségadásra ösztökélje.

Pedig külsőleg mennyire hangsúlyozta előttük, hogy aki nem akarja, ne kövesse! De így aztán azt is mindjárt jobban megértjük, miért akarta a cárral dühében Szibériába száműzetni azokat, akik megbánták, hogy követték, s nemsokára visszakiváncoztak oldala mellől az elhagyott hazába, mert a Dnyeszter nem tudta számukra feledtetni a Tiszát.

Rá kell aztán arra is mutatnunk, hogy azok között, kik közelebről megismerték, nemcsak Bonnac az, akinek Rákócziról lekicsinylő véleménye van, hanem ez szinte szabálynak mondhatjuk még azok részéről is, akiktől éppen az ellenkezőt várnánk.

Említettük, hogy korának erkölcsileg talán legmagasabb álló magyarja, a költő Koháry István, akit még Habsburg-gyűlölő történetírásunk se mer labancságáért elítélni és aki Bercsényivel és még inkább Bercsényi apjával a legjobb barátságban volt azelőtt, Rákóczi és mozgalmáért csak lenéző megvetéssel áldozott. Bécsben pedig Rákóczi személyének és mozgalmának nem volt nagyobb ellensége, sőt megvetője, mint az a Savoyai Jenő, akinek bizonyára volt egy kis esze, ítélőképessége és emberismerete (Rákóczit még Bécsből személyesen is ismerte), aki bizonyára nem volt a gyűlölet vagy a szenvedélyek embere, s aki bizonyára tett annyi jót Magyarországgal, mint Rákóczi szeretett volna.

A lengyelek bizonyára nem voltak Rákóczi ellenségei. Hiszen most láttuk, hogy a hazátlaná vált Rákóczit milyen tiszteletnyilvánításokkal fogadták. Lengyel vér is volt Rákóczi-ban, volt lengyel rokonsága, egyik őse pedig lengyel király volt, mégpedig olyan, akit a lengyelek nagyjai közé számítanak. Börtönéből is közibük menekült, akkor is felkarolták, segítették, támogatták, később pedig sokan közülük még királyuknak is jelölték.

Ezek után ugyancsak feltűnő tehát, hogy Tomasivskij István, lengyel történetíró, aki Márki szerint (II. 54. o.) „böven foglalkozik Magyar- és Lengyelország ezen korabeli állapotaival és alaposan jellemzi mind a két ország helyzetét” és „becses adatokat tartalmaz Rákócziról”, „nagyon hidegen és sokban igazságtalanul (természetesen Márki szerint, de természetesen éppen nem bizonyos az se, hogy ezt Márki valóban meggyőződésből, nem pedig csak „hazafias kötelességből” írja) ítéli meg, Bercsényit félig-meddig éppen parvenünek tartja”.

Mivel mint lengyelnek egyébként inkább rokonszenvvel mint rosszindulattal kellene Rákóczi iránt viseltetnie, felfogásának más okát nem adhatjuk, mint azt, hogy történelmi igazság követelte meg tőle, hogy ellenszenvvel írjon róla. Azok a kútfőkön alapuló tények, melyeket történelmi kutatásai során megismert, de amelyek közlésében és magyarázásában őt, mint idegent, nem kötötte az a „hazafias kötelesség”, melyek a közvélemény terrorja segítségével a magyar történetírók megállapításaiban és ítéleteiben megköti s állás- és becsületvesztés, sőt testi épsége veszélyeztetésének terhe alatt, s a nemzetgyalázás bélyegét sütve homlokára, nemcsak arra tudja rákényszeríteni, hogy hallgasson, hanem még arra is, hogy meggyőződése ellenére is magasztaljon.

S. Simon, a híres francia memoáriró, aki szintén személyesen ismerte a száműzött, Franciaországban élő Rákóczit, emlékirataiban szintén lekicsinyli és ellenszenves képet rajzol róla. Márki szerint (III. 463. o.) „úgy találta, hogy nagyon kicsiny, tehetségtelen és szellemtelen az az ember, aki valaha olyan nagy zajt csapott a világban”.

Ő is egyedül csak hiúságának, kiolthatatlan fejedelmi ambícióinak, de egyúttal gyöngé itélőképességének tulajdonította, hogy még Franciaországba se tudott veszteg maradni, hihe-

tetlen optimizmussal s rövidlátással oly könnyelműen elhitte, hogy újra alkalom jött fejedelemsége visszaszerzésére s jóakarói minden figyelmeztetése ellenére rögtön elhagyta a bizonyosat a bizonytalanért, mikor elszánta magát a törökországi útra s vele a szultánnal való szövetekezésre. (Hogy itt is mennyire nem Rákócziak volt igaza, hamarosan megmutatták az események. Hiszen tulajdonképpen már útközben tárgytalanná vált az egész dolog. Rákóczi azonban már szégyenszemre nem fordulhatott vissza, Franciaországban ugyanis mindenki egyhangúlag óvta e komolytalan kalandtól.)

Kifogásolja S. Simon azt a nagy fényt és pompát is, melyet Rákóczi ott, a franciaországi számkivetésben is maga körül kifejtett. (S. Simon: *Memories*, XIV., 119. o.) Vajon lehet-e tárgyilagosan azt mondani, hogy Rákóczival szemben, aki egész életén át mindig a francia politika legengedelmesebb és leghálásabb kiszolgálója volt, s akire legalábbis a franciáknak ugyancsak nem lehetett panaszuk, rosszakarat vagy megokolatlan ellenszenv, nem pedig tapasztalaton alapuló meggyőződés vezette Simont ez éppen nem hízélgő véleménynyilvánításában?

Sajnos, nem fogadhatjuk el e véleményünk cáfolatául azt a megállapítást, hogy ezzel szemben hívei, a magyarok, akik mégiscsak jobban ismerték, mint az idegenek, szinte rajongtak Rákócziért. Mert kell-e nagyobb bizonyíték a személye iránti példa nélküli ragaszkodásra, mint az, hogy környezete szinte teljes számban követte még a szegénységbe és hazátlanságba is, pedig ők – nem úgy mint Rákóczi – a bujdosás választásával csakugyan mindent elvesztettek, ami csak érték lehetett előttük.

Mindez nem lehet érv számunkra, mert bizonyítékok tömegét hoztuk fel már arra, hogy éppen ellenkezőleg, kiábrándító szűkkeblűséggel és hűvös tartózkodással viseltetett ügye iránt az egész nemzet még protestáns, tehát természetszerűleg Habsburg-ellenes részében is már zászlóbontásakor. A végén, nyolc évi hiábavaló küzdelem után, még inkább. Hogy környezete mégis együtt ment vele az idegenbe, nem cáfolja állításunkat, mert Rákóczi olyan hangulatot és közvéleményt alakított ki a környezetében, mely a konföderációra tett esküre való hivatkozással és az „édes” haza szeretetének egyszerűen a személyéhez való ragaszkodással való azonosításával egyenesen aljas becstelenségnek s így lehetetlennek tartott minden megalkuvást.

Aki ebben a környezetben és hangulatban más álláspontot merészelt volna elfoglalni, az az aljas hazaáruló és esküszegő megérdemelt sorsát azonnal meg is kapta volna. Láttuk, hogy Rákóczi ugyancsak el is követett mindent, hogy ezt a sorsot az „aljasok” vezére, Károlyi meg is kapja. Hogy mégse kapta meg, csak azért volt, mert Károlyi nem volt akkor már Rákóczi környezetében. Rákóczi azonban az orvgyilkosokat még a távolba is utána akarta küldeni, sőt utána is küldte, csak az volt a baj, illetőleg a szerencse, hogy maguk a gyilkosok is csak Rákóczi közvetlen környezetében uralkodó, mesterségesen szított „hazafias” hangulat terrorja miatt, nem pedig meggyőződésből voltak ilyen, még gyilkosságra képes hazafiak, s így mihelyt a Rákóczi környezetében mesterségesen megteremtett „hazafias” terror hatása alól kikerültek, már nemcsak gyilkosok nem akartak lenni, hanem egyenesen ők is Károlyi mellé álltak, mint maga is írja önéletrajzának már az előző kötetében idézett részében.

Magának Rákócziak a környezetében azonban akkora volt a „hazafias” terror, hogy Károlyi még akkor is, mikor már letette a királynak az esküt, tehát Rákóczival szakítva már minden hidat felégetett maga mögött, mikor utána Rákóczinál Lengyelországban járt, ott újra hűséget esküdött neki. Hogy mennyire nem őszintén tette ezt, mutatja utána való viselkedése. De hogy mégis szükségesnek tartotta ezt a hamis esküt letenni, noha Rákóczi akkor már se testének, se lelkének nem kellett, az ugyancsak bizonyítja, milyen nagy terror hatása alatt állhatott.

Ha akkor ezt a hamis esküt le nem teszi, egészen bizonyosan megtörtént volna az a gyilkosság, melyet Rákóczi később tervezett, de végrehajtani már nem volt módjában. Ott és ekkor ez még módjában lett volna, és Károlyi élete megmentésére tette le ezt a terrorral kikényszerített, tehát nem kötelező esküt. Mikor Rákóczitól Lengyelországból hazaérkezett,

teljesen úgy viselkedett, mint e félelemből letett esküje előtt. Lehetett-e hát ezt az esküt más-sal magyarázni, mint azzal, hogy Károlyi kénytelen volt meggyőződésével ellenkező esküt tenni, mert életével játszott?

Rákóczi környezete tehát nem szeretetből, nem is meggyőződésből ment urával együtt a számkivetésbe, hanem azért, mert kénytelen volt vele menni. Mivel arra, hogy valaki nem megy, hanem megalkuszik, Rákóczi környezetében gondolni se lehetett, ott azt a derülátó gondolatot kényszerítette magára mindenki, hogy még éppen nem vészett el minden és a muszka (mert éppen akkor benne bíztak) egészen bizonyosan meg fogja őket segíteni. A hazátlanság és menekülés előttük álló keserveire pedig nem gondoltak, mert mivel úgy se segíthettek rajta, okosabb volt rá nem gondolni.

Hogy csak a hazafias terror, nem pedig a Rákóczi személyéhez való megható ragaszkodás volt az igazi ok, bizonyítja, hogy alig hogy Lengyelországba érkeztek ezek a hősi ragaszkodók, már a Szibériába való száműzetéssel kellett őket Rákóczinak megfenyegetnie, hogy a császár hűségére ne térjenek. Még Franciaországban is nemegyszer kellett egyes állítólag iránta rajongó híveit lezáratnia, illetőleg a francia hatóságokkal sikertelenül megkísérelni, hogy lezárassa őket, mert hazamenésük érdekében a császáriakkal tárgyaltak. De a végeredmény még így is az volt, hogy Rákóczi hívei csak kimentek fejedelmükkel, de viszont kint már nem maradtak vele.

Még legodaadóbb és legbizalmasabb emberei, mint Ottlyk, Szluha, Vetéssy, sőt a híres kiáltványainak szerzője, Ráday Pál is (pedig egytől egyig protestánsok) mind elhagyták, hűségesküt tettek a bécsi királynak és hazajöttek. Akik végleg kint is maradtak, azok között se volt úgy szólván egy se, aki legalább nem próbált volna hazajönni s ne tárgyalt volna ez ügyben annak a bizonyos „osztrák főhercegnek” a hatóságaival. Megpróbálkozott ezzel még Rákóczi legbensőbb híve, a szintén kálvinista Vay is. Levelei a bizonyosság rá, mennyire elhibázottnak tartotta a kimenést s mennyire megbánta ezt még a hűség Mikes Kelemen is!

Igaz, hogy Neuhausban még a jezsuiták is szerették a gyermek Rákóczit, azonban a szabadsághős nem a gyerek, hanem a felnőtt Rákóczi volt. Rákóczit egyébként lehetett szeretni, mert határozottan szép külsejű volt, tehetséges, mély kedélyű, lelkiileg is vonzó egyéniség, dúsgazdag és előkelő származású, magát külsőleg mindig vallásosnak és szigorú erkölcsi felfogásúnak mutató. (Láttunk rá sok adatot, hogy a szabadságharc folyamata alatt – kivált ahhoz a korhoz képest, melyben élt – már egyáltalán nem lehetett vallásosnak mondani; hogy erkölcsös pedig mennyire nem volt, azt még világosabban láttuk.) Ezen kívül Rákóczi igen jó modorú ember volt, aki különösen kedves és barátságos tudott lenni azokhoz, akikhez akart. Felfelé mindig ilyen is volt. Láttuk, hogy a kollégiumban is társait kerülte, előljárói társaságát pedig kereste.

Szerette Rákóczit XIV. Lajos is, de Rákóczinak ő is feljebbvalója, pártfogója volt, akitől sorsa függött. Az ilyeneknek Rákóczi kedveskedett, XIV. Lajost pedig eszményképnek tekintette, valósággal istenítette. Hiszen elsősorban tőle, mint a Habsburgok leghatalmasabb ellenségétől várhatta rögeszméje, az őt „jogosan” megillető fejedelemség elérését. Nem csoda, hogy a francia király is szerette azt a Rákóczit, aki neki rajongója volt. De rangban olyan nagy különbség volt köztük, s a „napkirály” egyébként is annyira a felhők fölött trónolt, hogy Rákóczit közelebről s így igazán nem is ismerhette.

Rákóczi és XIV. Lajos

A XIV. Lajossal való nagy barátság, a vele való feltűnő nagy megértés és a napkirálynak Rákóczi részéről való fejedelmi eszményképül választása szintén nem valami jó jel Rákóczi-ra nézve. Rákóczi életének sok következetlensége ellenére se mehetünk el bíráló szó nélkül amellett, hogy neki, a nemzeti szabadság, az alkotmányosság, a függetlenség, a nemesi kiváltságok állítólagos védőjének s állítólag oly nagy katolikus és olyan jámbor fejedelemnek az eszménye és körülrajongott példaképe éppen a fejedelmi abszolutizmus és gallikanista eretnokség legbuzgóbb képviselője volt. Az, akinek híres mondása volt, hogy „az állam én vagyok”.

Különös, hogy aki a Habsburgokban és éppen köztük is a legjámborabb Lipótban annyira utálni tudta a fejedelmi abszolutizmust, a nemzeti alkotmány és a nemesi kiváltságok megsértőjét, éppen nem találta ellenszenvesnek Lipót „bűneinek” százszorosát a francia királyban, minden fejedelmi abszolutizmus örök megtestesítőjében, sőt éppen őt találta a föld neki legrokonszenvesebb és legtisztelteméltóbb uralkodójának s éppen őt választotta eszményképének.

Pedig hányszor szegte meg ez a XIV. Lajos még Rákóczinak adott szavát is! Hogy lovalta például bele a trónfosztásba s mily álnokul! Mennyire nem fizette ki neki még azt a pénzt se, amit megígért! Mily ridegen hagyta bent a bajban, mikor neki már nem volt rá szüksége! (Helyette mézesmadzagként Párizsban fejedelem módjára bánt vele s ez Rákóczi hiúságának olyan jól esett, hogy miatta el tudott feledni mindent, amit a napkirály önzésével nemzete ellen vétkezett.) Az sose jutott eszébe Rákóczinak, hogy XIV. Lajos is esküszegő volt. Ő ezt a bűnt csak a jámbor Lipótban tudta felfedezni, noha maga is a fejedelmek legjámborabbikának mondta, amit természetesen még rajongása ellenére se mondott sose (s nem is mondhatott) nyilvános szeretőket tartó s egyedül a rideg állami önzés alapján álló eszményképéről, a napkirályról.

Pedig XIV. Lajos nem emberi gyarlóságból, hanem elvből követte el azokat a bűnöket, amelyeknek a századrészét Rákóczi Lipótban annyira utálni tudta, noha egészen bizonyos, hogy – legalábbis kortársai között – egy uralkodó se volt bennük oly kevésbé bűnös, mint a tőle annyira utált Lipót.

XIV. Lajosnak a meggyőződése volt az, hogy a politikában és a diplomáciában nem bűn a becsapás és a hazugság, az áztatás vagy a félrevezetés, hanem okosság, sőt kötelesség az ország iránt, melyet kormányoz. A politikában és a diplomáciában nincs erkölcs, hanem csak célszerűség; nincs jó és rossz ember, hanem csak okos és buta ember. (Világos, hogy az effajta beszéd és eljárás mód teljesen pogány és a kereszténységgel semmiképpen se egyeztethető össze. Ha erkölcsi tekintetben van különbség egyén és közösség (állam) között, akkor a különbség csak az lehet, hogy akik nem egyének, hanem közösségek érdekeiért felelősek, azokra az erkölcsi törvények, a jog, az erkölcs és a becsület szabályai még jobban kötelezők. Az a sok szenvedés, ami korunkban, a totális állam és a totális háború korában, a művelt és nem művelt emberiséget sújtja, e bűnös elv következménye.)

XIV. Lajos elve az volt s ezt nemcsak maga gyakorolta, hanem mint az államvezetés művészetének tudományát, utódainak is ajánlja (de Hitler s Sztálin tanulta meg tőle a legjobban), hogy meg kell vásárolni pénzzel azon uralkodók (vagy államok) elégedetlen alattvalóit, akit tönkre akarunk tenni. (Ha nem elégedetlenek, akkor pénzzel szítunk közöttük elégedetlenséget. Ezért volt Lipót alattvalói között is elégedetlenség.) De viszont a tőlünk szított elégedetlenséget is, céljainknak megfelelően, csak addig fizetjük, míg nekünk hasznunkra van, aztán pedig hideg vérrrel félrelökjük azokat, akiket megvettünk, mint a kifacsart citromot.

Mikor Rákóczi XIV. Lajos udvarának fényében sűtkérezett, kivüle még két olyan uralkodó vagy utóda élt ott, aki ezen elv gyakorlati alkalmazása miatt veszítette el trónját: az angol

Stuart Jakab és Miksa Emánuel bajor választófejedelem. Jellemző azonban, hogy a mi Rákóczi fejedelemségét még ez a bajor választó is annyira lekicsinyelte, hogy szóba se állt vele, nemhogy magával egyenlőnek tartotta volna. Igaz, hogy Miksát maga Rákóczi is sokkal többre tartotta magánál, hiszen a magyar koronát mindenképpen az ő fejére akarta tenni, csak hát Miksának semmiképpen se kellett. Hiába mondogatta a szellemes Bercsényi, hogy de szép, kapós lány ez a Hungária! Az ő hazafiassága úgy lejáratta ezt az eladó lányt, hogy senkinek se kellett. Még a bajor választónak se. Még csak annyira se volt hálás Rákóczinak, hogy ilyen szép, előkelő leányt szerzett neki, hogy utána kint Párizsban még csak találkozni se akart e nagy jóakarójával.

Az is érdekes, hogy a vallásosságra és erkölcsösségre látszólag olyan sokat adó, sőt a végén már látszólag egyedül csak Istennek élő Rákóczi a napkirály nyilvános szeretőin és az udvarban nyíltan szereplő törvénytelen gyermekein se botránkozott meg, sőt az egyik törvénytelen fia Rákóczi egyik legjobb barátja volt. Sajátságos, hogy a napkirály e kirívó fogyatékoságai legkevésbé se voltak akadályai annak, hogy uralkodói eszményképe ne legyen annak az eszményi lelkiületű Rákóczinak, akinek a feddhetetlen, szigorú erkölcsű Lipót mindhalálig oly ellenszenves és gyűlölt maradt és aki imakönyvet írt fejedelmek számára.

XIV. Lajos is írt intelmeket fia részére épp úgy, mint a mi Szent Istvánunk. De kicsoda különbség van a kétféle intelem között! A napkirály nem öregkorában írta ezen intelmeket, hanem hamarosan elsőszülött fia megszületése után. „A királyok azért születnek – írja itt –, hogy minden az övék legyen és minden felett parancsoljanak.”

„Mindenekelőtt az a bizonyosság áll előttünk, hogy a királyok korlátlan urak és a természetől fogva teljes és szabad rendelkezéssel bírnak minden javak felett, bírják azokat, akár papok, akár laikusok, azért, hogy mint bölcs gazdák, minden időben felhasználják őket ti. az állam javára.”

„Nagy tévedése az sok fejedelemnek, hogy bizonyos tárgyakat és személyeket a magukénak neveznek, mintha ezek más módon tartoznának hozzájuk, mint a többiek, ha birodalmukban vannak. Amit csak birodalmuk magába foglal, bármilyen természetű legyen is, egyforma jogcímen tartozik hozzánk és egyformán drágának kell lennie előttünk. Az a pénz, mely magánpénztárunkban van, az, amely kincstartóink kezelése alatt áll, és az, amelyet alattvalóink kezelése alatt hagyunk, egyforma takarékoságot követel meg tőlünk.”

„Az, amit a királyok néha az általános törvények ellenére látszanak tenni, az állam jólétén alapul. Mindenkinek egyetértése szerint ugyanis ez a legfőbb minden törvény között és a legismeretlenebb és a leghomályosabb is mindazok számára, akik nem uralkodnak.”

XIV. Lajos szerint tehát egy alattvalónak nincs és nem is lehet magánvagyon, mert ami az alattvalóé, az is épp úgy az uralkodóé. Szerinte egy alattvaló sose bírálhatja uralkodója tetteit, még akkor se, ha egyik törvényt a másik után szegi meg, mert a mindennél előbbre való törvény az állam érdeke, azt pedig, hogy az állam érdeke mit kíván, egyedül az uralkodó dönti el, hiszen más, mint ő, ezt helyesen nem is tudhatja.

A mi jó Rákóczi pedig ennek az uralkodónak a támogatásával és irányítása mellett küzdött nálunk az aranybulla ellenállási joga visszaállításáért, de emellett XIV. Lajos személyének és uralkodói elveinek is helyeslője, sőt bámulója volt!

Végtelenül jellemző, hogy Rákóczi uralkodói eszményképe még az Isten imádatát és a vallásosságot is a következő megokolással ajánlja utódainak:

„Nemcsak az igazságosság, hanem egyúttal az okosság hiánya is volna, ha mi (fejedelmek) elhanyagolnánk annak tiszteletét, akinek végeredményben a helyettesei vagyunk.” „A pogány világban – folytatja – gyakoriak voltak a forradalmak, Jézusnak a földre szállása óta ritkábbak lettek.”

Megemlíti aztán azt is, hogy ő a napot választotta egy nagy uralkodó legszebb és legkifejezőbb jelképéül. Voltak alattvalói – mondja –, akik azt kívánták, hogy tegye melléje a földgolyót is e felírással: Nec pluribus impar: többnek (több országnak) kormányzására se

alkalmatlan. Ahogy ugyanis a napnak se kerül megerőltetésébe hogy a mi földünkön kívül még más égitestekre is ontsa világosító és melegítő sugarait, ő is jót tenne azokkal a más országokkal, melyek a francián kívül még uralma alá kerülnének.

Ha csodálkozunk azon, hogy annak a Rákóczinak, aki a fejedelmi önkény ellen és az alattvalók szabadságáért küzdött s így a napkirály szemében lázadó és forradalmár volt, éppen az az uralkodó volt a példaképe, aki elvből volt otthon népi jogokat, szabadságot nem ismerő, kifelé pedig más népeket meghódító és őket törvényes uralkodójuk ellen fellázító, a talányt másképp nem oldhatjuk meg, mint csak annak megállapításában, hogy Rákóczi vele született hajlamainál fogva ugyanolyan természetű volt, mint XIV. Lajos (erre már eddig is felhozott önelismeréseiből nem egy bizonyítékot találhatunk), s egyedül csak azért lett belőle mégis lázadó, mert nem fejedelemnek, hanem alattvalónak született, s azt akarta, hogy ne rajta uralkodjanak, hanem ő uralkodhassék másokon. „Szabadsághős” pedig azért lett, hogy lázadásának erkölcsi alapot adjon, és a jog színét kölcsönözze neki. Lázadónak lenni ugyanis szegény, szabadsághősnek lenni azonban dicsőség, bár a napkirály eszméi alapján állva még ez se dicsőség.

Épp így csodálkoznunk kell azon is, hogy az a XIV. Lajos, akinél jobban senki se vetette meg az urak ellen fellázadó alattvalót, és aki a kereszténység fő érdemének azt tekintette, hogy ritkábbakká tette ezeket a lázadásokat, mégis nemcsak pénzelt, hanem szerette is ezt a Rákóczit. A magyarázat azonban erre a furcsaságra is nagyon könnyű. A napkirálynak csak fiához intézett intelmeit kell elolvasnunk:

„Gyakran megtörténik – írja itt –, hogy kis összegek ügyesen felhasználva az államot hasonlíthatatlanul nagyobb kiadásoktól kímélik meg. Egy szomszéd, akit csekély kiadással barátunkká tudunk tenni, sokkal többre kerül nekünk, ha hagyjuk, hogy ellenségünk legyen.”

Ezen az elven alapul XIV. Lajos politikája, melyet nem maga talált ki, hanem már Richelieu-tól és Mazarintól készen kapott, de ügyesen és okosan tovább folytatott. (Emlékszünk azonban, hogy az igazság és a becsület képviselője a földön (a pápa) azt mondta, hogy ha nincs Isten, akkor Richelieu bíboros igen ügyes és okos ember volt, ha azonban van, akkor igen sok dologért kell majd felelnie ítélőszéke előtt.)

E politika alapján XIV. Lajos állandóan zsoldjában tartott, megvesztegetett, megfizetett spanyol államtanácsosokat, németalföldi polgármestereket, magyar mágnásokat, török nagyvezéreket, svéd, dán, lengyel államférfiakat, az angol parlament egyes tagjait, a brandenburgi választót s más német fejedelmeket, minisztereket, befolyásos emberek feleségét vagy szeretőit, sőt magát II. Károly angol királyt is. (A mi eszményi lelkű Rákóczink pedig nem is győzte megvárni, míg megkörménykezik, hanem már előre és magától kínálta fel magát.)

Mindegy volt, akárki, csak jó befektetés legyen. Ahol lehetett, azért fizetett, hogy lekenyeresse az államokat, hogy Franciaország barátai maradjanak. Amely államok pedig ellenségei voltak, mert hódítani akart tőlük, ott azért fizetett meg egyes árulókat, hogy elégedetlenséget, lázadásokat, forradalmakat szítsanak, s így az illető ellenséges állam erejét gyengítsék. A Habsburgok országai ez utóbbi csoportba tartoztak, a mi megfizetettjeink tehát, Rákóczi és „dicső” elei: I. Rákóczi György, Zrínyi Péter és Frangepán, mostohaapja, Thököly, továbbá Teleki Mihály, a kálvinista Telekiek vagyonának és hatalmának megalapítója, azért kapták a pénzt, illetőleg nem is annyira a pénzt, mint inkább csak a biztatásokat és ígéreteket a pénzre nézve, hogy Lajos fő ellenségének, Lipótnak zavarokat okozzanak s háború esetén erejét megosszák.

Senki se vetette meg annyira a lázadókat, tehát a tulajdon megfizetettjeit, mint éppen XIV. Lajos. E fent idézett elveiből magától értetődik.

Láttuk már, milyen megvetőleg nyilatkozott éppen Rákóczi „dicső” nagyapjáról, Zrínyi Péterről, s láttuk, hogy maga Rákóczi se tudta nála elérni soha, hogy szerződést kössön vele. Láttuk, hogy mikor királyának bizalmasan írt, még konstantinápolyi követe, Bonnac is milyen lenézően írt Rákócziról.

Ámde XIV. Lajos okos, nagystílű ember volt. Tudta, hogy a látszat kedvéért és a népek közvéleményének megtévesztésére az is szükséges, hogy azok a lázadások és forradalmak, melyeket ő bensőleg annyira elítélt, de azért pénzével mégis mesterségesen előidézett, a jog és törvényesség látszatával is bírjanak. Ezért hol a népek szabadságát (melynek egyébként ő volt a földön a legnagyobb ellensége), hol a vallásszabadságot (melyet minden uralkodó között a legkevésbé ő tartott meg, hisz dragonyosokkal térítettet) használta fel ürügyül és íratta rá megfizetettjei zászlajára.

Részint úri mivoltából kifolyólag, részint okosságából annyi becsület is volt benne, hogy ha azok, akik az ő fellovalására vagy pénzétől elcsábítva lázadások és forradalmak élére álltak, elbuktak, nála menedéket találtak, fájdalomdíjként élete fogytáig busás évdíjakat kaptak, s legalább az ő bukásuk után is elismerte őket törvényes fejedelmeknek. Az ő udvarában tehát a rang, fény és megtiszteltetés is kijárt nekik. Ezt élvezte olyan jólesően Rákóczi Párizsban, s mivel egész élete vágya mindig az volt, hogy fejedelem lehessen és ragyoghasson, itt, a „nap” közelében és sugarainak hatása alatt boldog volt, mert bármilyen tizedrangú csillag volt is, mégis csak csillag: fejedelem, nem pedig alattvaló.

XIV. Lajosnak mindegy volt, milyen eszközzel éri el hatalma gyarapítását. Hiszen láttuk, hogy nagy részben olyanokat pénzelt, akiket megvetett. Nagy katolikusnak mutatta például magát és kétségtelen, hogy szívében és meggyőződésében az is volt, de királyi hatalma vallásos meggyőződésénél is előbbre való volt neki. Ezért nálunk is, Németországban is, Hollandiában is ő pénzelte és támogatta fegyveresen is a protestánsokat. Hogy ezzel a katolicizmust is gyöngíti egyúttal, az nem számított nála. Azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy ha majd a Habsburgokkal elbánt s ő lesz Európa ura, majd elbánik ő akkor majd a protestánsokkal is. (A végeredmény azonban az lett, hogy a Habsburgokkal nem tudott elbánni, s így csak az Egyházzal, a saját vallásával bánt el, illetőleg csak azt gyengítette.)

Mindent elkövetett arra is, hogy a törököt a keresztények ellen ingerelje, mert hiszen a török dühe egyelőre csak az ő ellenfelét, Lipótot érte (s vele Magyarországot). Hogy a török 1683-ban Bécs ellen jött, Thököly mellett, aki szintén az ő fizetett szolgálja volt, XIV. Lajos legfőbb „érdeme”. Mikor ebben olyan csúfosan pórul járt s Lipót tönkretéve helyett Magyarország felszabadítása és Lipót világra szóló dicsősége lett az eredmény, akkor is mindent elkövetett, hogy Lipót a felszabadító háborút ne folytathassa, tehát – mert a kettő egyet jelent – hogy Magyarország a török alól egészen fel ne szabadulhasson.

Mint láttuk, ez nem volt akadály a Rákóczi iránta való rajongásának. De hogy is lehetett volna, hiszen láttuk, hogy már Rákóczi mamája, a dicső Zrínyi Ilona is ezen fáradozott s ennek ellenére, sőt éppen ezért a magyar közvélemény a legdicsőbb honleánynak tartja. A magyar közvélemény is ugyanolyan ugyanis, mint XIV. Lajos. Neki is előbbre való a Habsburg hatalom gyengítése, mint a kereszténység, sőt akár magának a magyar hazának az ügye.

Madarat tolláról, embert barátjáról, mondja a magyar közmondás. Ez a mondás most is igaznak és helyesnek bizonyul. Rákóczi életének is fő irányítója volt, hogy ő és „Háza” újra fejedelmi hatalomhoz jusson. Ez az eszme élte minden cselekedetét, sőt gondolatát, a bölcsőtől egészen a sírig (nem véve ki még azt az időt se, mikor „az örök igazság” előtt térdre borulva bűnbánó könnyek közt Vallomásait írta), s bizony ő se igen válogatott az eszközökben célja elérésére. (Az eperjesi 300 ártatlan német lemészárlása, a Bezerédi, Ocskay és társain vett véres bosszú, Ónodon az ellenzék vérbe fojtása, Károlyi tervezett fölkoncoltatása stb.) Ő se riadt vissza a kevésbé tisztességes eszközök alkalmazásától se, s látni fogjuk, hogy noha volt legalább olyan hívő katolikus, mint XIV. Lajos, az Egyház érdekeit ő is mindig feláldozta fejedelemsége érdekeinek. Ezt még akkor is megtette, mikor már Rodostóban régen „bűnbánó” volt.

Láttuk, hogy még ez a bűnbánata és bűnvallomása se terjed ki azokra a bűnökre, amelyeket fejedelemsége érdekében követett el. Ezekre vonatkozólag sose bántotta a lelkiismeret (mint láttuk, addig, míg gyóntatója külön nem figyelmeztette rá, még a háromszáz német le-

mészárlása se). Pedig hát a fő bűne éppen a fejedelmi hiúsága volt s nemi bűneit kivéve, úgy szólván minden hibája innen folyik.

Érthető tehát, hogy XIV. Lajossal annyira megértették egymást s Rákóczi őt annyira eszményi fejedelemnek találta. Rákóczi önzetlenebb volt, mint az őt megelőző szabadsághősök, mert meggazdagodás vágya őt nem vezette s annyiban a büszkesége is nemes büszkeség volt, hogy mindent feláldozott érte. Pénzt s vagyont feltétlenül, de – sajnos – a hitét, a meggyőződését, sőt még hazáját is, de ez utóbbiakat csak úgy, hogy hiúságában, büszkeségében és nagyravágásában elhitette magával, hogy az ő egyéni célja, a fejedelemség elérése, illetőleg megtartása, egyezik nemzeté érdekeivel. Ha a vallásáéval egyelőre ellenkezik is, ez csak ideiglenes, mert ha hatalma megszilárdul, neki, mint fejedelemnek gondja lesz arra, hogy bőségesen helyrehozza, amit kényszerű megalkuvással eleinte az Egyháznak ártott.

Ez természetesen csak öncsalás volt, nemzetére és vallására vonatkozólag egyaránt. Ezért tudta magát önmaga előtt becsapni, mert valójában fejedelmi öntudatának és hiúságának élt, nem pedig Egyháznak vagy hazájának.

Az a Habsburg, aki ellen Bocskai ragadott fegyvert, legalább ideges bolond volt s jobb se volt sokkal, mint az átlagember. Rákóczi azonban olyan Habsburg ellen ragadott fegyvert, aki szinte is principum piissimus, a fejedelmek legjobbika volt. Igaz, hogy ugyanez a bűne Bethlen Gábornak is megvolt, mert II. Ferdinánd, aki ellen ő támadt – s milyen álnokul! –, szintén épp ily jó és jámbor volt. Rákóczinak azonban Bocskainál és Bethlennél is nagyobb bűne volt, mert ő katolikus létére támadt olyan magyar király ellen, aki ebben az országban az Egyháznak egyénileg is bámulatos erkölcsi magaslaton álló védője volt s még inkább, hogy ezt éppen rögtön az után tette, hogy ez a jó király Rákóczi nemzetét, az ő „édes” hazáját, az évszázados török járom alól felszabadította s valóra váltotta a magyarság legjobbjaiának, közöttük Rákóczi-Zrínyi őseinek évszázados, már-már elérhetetlennek gondolt álmát.

Hazájának nem tudott vele használni, hiszen a „szabadságot” nem tudta kivívni számára, viszont kiirtotta még azon magyarok egy részét és elpusztította még azt a magyar vagyont is, amit a török még meghagyott. Ellenben azt el tudta érni, hogy a Habsburgok elvesztették miatta spanyol örökségüket. Magyar részről ez volt tehát a hála és a fizetés a felszabadításért. De hát mikor arról volt szó, hogy Rákóczi a „Háza” érdekeit képviselje és fejedelmi hatalmát szerezze újra vissza, akkor se hit, se eskü, se haza, se hála nem számított. Ezért kellett Rákóczinak a fejedelmek legjámborabbikát egész életén át gyűlölnie és rágalmaznia és ugyanezért kellett az állandóan intrikáló, állandóan támadó háborúkat viselő, az alattvalókban jogokat egyáltalán el nem ismerő és emellett nyilvános szeretőket tartó XIV. Lajost annyira szeretnie.

Rákóczi e nagy eszményképe a török Bécs ellen való indulása után is mindent elkövetett, hogy annak a szövetségnek létrejöttét megakadályozza, mely előfeltétele volt a hazánk felszabadítására irányuló hadjárat megindulásának s amelyen a nagy XI. Ince pápa annyit fáradozott.

XIV. Lajos mindenáron azon volt, hogy Sobieski János lengyel királyt a szövetségbe való belépéstől visszatartsa. Mivel ez a belépés a lengyel országgyűlés hozzájárulásától függött, mindent elkövetett, hogy az országgyűlésen az ellenzék kerüljön többségbe.

Talán el is érte volna célját, mert követe, Vitry, ugyancsak szórta a pénzt a lengyel „haza-fiak” között (ők is ezt a szép nevet adták maguknak, mint később nálunk Rákóczi hívei), hisz e célból akkor a francia követ még asztali ezüstkészletét is elzalogosította, hogy minél többet „áldozhasson” a „szent” célra. Végül már olyan kiélezett lett a hangulat a két párt között, hogy attól kellett már félni, hogy az országgyűlésen fegyverrel rohannak egymásnak. (Ők is fegyveresen jártak ugyanis az országgyűlésekre, mint mi, mert így kívánta ezt a híres magyar és lengyel „szabadság”).

Csak úgy tudott végül győzni a Habsburg-párt, hogy Sobieski kezébe kerültek Vitry és XIV. Lajos levelei s ezek alapján leleplezte az ellenpárt „önzetlen” „hazafiságát”, mert így még azt is be tudta bizonyítani, hogy ki-ki mennyit kapott nagy „hazafiságáért”. Különösen a

franciák és bérenceik ellen hangolták a lengyeleket azok a lekicsinylő kifejezések, melyeket e levelek a lengyelekről tartalmaztak. Csak természetes ugyanis, hogy megfizetett bérenceiket se a király, se a követ Lengyelországban se becsülte többre, mint Magyarországon.

S itt eszünkbe jut egy érdekes esemény, mely nagyszerűen mutatja, milyen volt a minden hájjal megkent XIV. Lajos „tehetségével” szemben a minden fejedelmek legjámborabbika, az a Lipót, aki ellen a mi hős Rákóczink védte a magyar „szabadságot”.

E nagy lengyel vesztegetési botrány kitörése után ugyanis Lipótnak azok a csapatai, amelyek Szilézia határait akkor Thököly beütései ellen védték, elfogtak egy Lengyelországba tartó francia futárt, akinél XIV. Lajosnak Vitrynek szóló leveleit találták. E levelek – kivált a nemrég kiszült botrány miatt túlfűtött hangulatban – a legnagyobb politikai fegyvernek ígérkeztek, mert szinte bizonyos volt, hogy a király arra vonatkozólag adott bennük utasításokat a követnek, hogy milyen magatartást foglaljon el az elfogott levelek folytán kialakult rendkívül kényes lengyel helyzetben. Az egyik levére még az is rá volt írva, hogy csak maga a követ bonthatja fel s elolvasásakor még titkára se lehet jelen.

Az elfogott leveleket, mint minden tényleges fegyvernél hatásosabb fegyvereket, természetesen azonnal Bécsbe továbbították s magának Lipót császárnak kézbesítették. Lipót aztán a leveleket felbontatlanul és sértetlenül átküldte a bécsi francia követnek, hogy juttassa őket vissza királyi udvarához. (Contarini, velencei követ 1683. március 20-i jelentése: „E benche fossero state qui portate tutte le lettere et una in particolare con la soprascritta, che accennava non fosse letta, che dal medesimo Amb. Vitry da se solo e senza la presenza dello suo segretario, che doveva inchiudere i piu segreti fini de quella corte, fu dalla Maesta de Cesare con essa fatte rendere intatte, senz aprirsi, a quest Inviato Seppeville”.)

Ilyen ember és ilyen igazi úr volt I. Lipót. Igazán csoda, hogy XIV. Lajossal való küzdelmében mégse ő maradt alul. Vagy az is lehet, hogy éppen ezért nem maradt alul. De hát a mi ideális lelkű Rákóczinknak mégis nem ő, hanem XIV. Lajos volt rokonszenves!

Érdekes, hogy ez a két, egymástól oly élesen elütő ember: Lipót és XIV. Lajos, egyébként első unokatestvérek, tehát a testvér után a legközelebbi vérrokonok voltak. Az anyjuk – mindketten a spanyol király leányai – testvérek voltak. Emellett majdnem egyszerre születtek is: Lipót 1640-ben, XIV. Lajos 1638-ban. Mindketten egész fiatalon kerültek trónra s mindketten egy fél századig uralkodtak.

Hogyan bánt a bécsi udvar Rákóczival?

Eddigi történetírásunk hosszan elsorolja, milyen üldözésben, milyen méltatlan bánásmódban, meg nem értésben és állandó bizalmatlanságban kellett élnie Rákóczinak Bécsben, annak ellenére, hogy neki akkor még esze ágában se voltak szabadsághósi ambíciók, törekvések, tehát tulajdonképpen a bécsiek gyűlölete és bizalmatlansága kergette bele abba a szerepbe, melyet később aztán valóban el is vállalt.

Egy szó sem igaz mindebből. Bár maga Rákóczi is állít ilyesfélétet, ugyanakkor ő maga meg is cáfolja effajta állításait, mert olyan adatokat közöl, melyek éppen az ellenkezőt bizonyítják. Könnyű eldönteni, hogy a két ellentétes dolog közül melyik az igaz, hiszen Rákóczinak még a bűnvallomásai is tele vannak Habsburg-gyűlölettel. Ebben a tekintetben ugyanis (hiszen fejedelmi törekvéseivel van összefüggésben) nem változott meg haláláig. Amit tehát Rákóczi a Habsburgok mellett felhoz, feltétlenül az az igaz. Hiszen ez irányzatossága és elfogultsága ellenére észrevétlenül s akarata ellenére tör ki belőle.

Rákóczi nemcsak Lipótot magát mondja a világ legjámborabb fejedelmének, hanem egész határozottan írja azt is, hogy Lipót környezete, tanácsadói és miniszterei is jóindulattal

voltak öiránta. Mikor például elbeszéli, hogy Júlia nénye levélben értesítette, hogy Longuevalt és vele a francia udvarhoz intézett leveleit Bécsben elfogták, azt mondja, hogy nemcsak azért nem menekült azonnal, mert nem volt semmi pénze (jellemző, hogy másfél millió holdja ellenére is pénztelen volt), hanem azért is, mert bízott benne, hogy ügyét az udvar jóindulattal fogja kezelni. Sok jelből ugyanis azt vette észre, hogy a császár maga jóindulattal viseltetik iránta (*Imperatorem mihi multis ex signis benevolum*) és udvara is jóindulatú és barátságos érzelmű hozzá (*et aulam eius favorabiliter et amice erga me dispositum*).

Rákóczi ezen elejtett nyilatkozata mindent megmond s perdöntőbb nyilatkozat el se képzelhető az ezzel ellenkező „hazafias” dajkamesékre. Világosan láthatjuk belőle, hogy Rákóczit abban az időben, mikor a franciákkal való cimborálást megkezdte, Bécs részéről nemcsak üldözés nem érte vagy bizalmatlanság nem keserítette, hanem éppen az ellenkezőt tapasztalta mind maga a császár, mind „magyargyűlölő” hatóságai részéről.

Rákóczi személyes tapasztalatai folytán egyenesen arra számított, hogy még a császár ellenségével való cimborálást, tehát a felségsértést és a hűtlenséget is elnézik s megbocsátják majd neki. Meg kell állapítanunk, hogy valóban „pientissimus” egy „princeps”-nek kellett lennie annak a Lipótnak, akit pedig a mi jó Arany Jánosunk „büszke Bécsnek rettenetes császáranak” mond, s éppen a mi Rákóczinkkal kapcsolatban mondja annak.

Láttuk már, hogy Lipót II. Rákóczi Ferenc nagyapjának, II. Rákóczi György lengyel kalandja és végzetes lebukása után nem volt ugyan hajlandó a kedvéért a törökkel háborúba bonyolódni (ez csak természetes, kivált mikor nyugaton a francia háború veszélye is ott leselkedett már), de a legjobb indulatú semlegességet tanúsította iránta és a töröknél ismételt szót emelt érdekében. Pedig hát emberileg s még inkább politikailag örülnie kellett volna a vesztén, mert óvása ellenére ment Lengyelországba, ott ellenségeinek szövetségese volt s a Rákóczi-ház egyébként is úgy szerepelt, mint a Habsburgok ősi és éppen akkor hatalma és sok pénze miatt legveszedelmesebb ellenfele. Comenius könyvét s benne Drabik vészes jövendöléseit a Habsburgok bukásáról és a Rákóczi-ház diadaláról természetesen Bécsben is ismerték.

A mi történetírásunk – természetesen – Rákóczi György támogatásával kapcsolatban se Lipót ellenségszeretét emeli ki, hanem ezt észre se véve csak azon botránkozik, miért nem kezdett el Lipót e nagyravágyása miatt pórul járt halálos ellenségének kedvéért a törökkel mindjárt még egy világháborút is? Mivel ezt nem kezdte el, természetesen ez is a Habsburgoknak a Rákócziak, sőt a magyarok iránt való ellenszenvét bizonyítja.

Hősünk apjával, I. Rákóczi Ferencel is milyen kegyelmes és megbocsátó volt Lipót! I. Rákóczi Ferenc ugyanis tovább ment már a megkezdett lázadásban, mint a kivégzett Zrínyi (Frangepánról, Nádasdyról s még inkább a német Tattenbachról nem is szólva), mert ő nemcsak a lázadás tervezésénél tartott még, mint ezek, hanem már ténylegesen is fegyverre kelt, hadakat gyűjtött, császári tiszteket fogott el és vert bilincsekbe, sőt várakat (Szendrőt, Szepesvárat, Nagykárolyt, Kállót, Nagybányát, a majtényi sáncokat) foglalt már el. A nagykárolyi harmincados házról is eltávolította már Lipót zászlaját és emberei a medgyesi ütközetben úgy aprították már a német fejeket, mint a káposztát (saját kifejezésük). Lipót mégis nemcsak életét hagyta meg neki, hanem szabadságát és nagy részben vagyonát is. (Pedig, mint látjuk, még ez után is önértetkedett és megsértette a németeket.)

A mi történetírásunk itt se veszi észre Lipót jóságát. Ellenkezőleg: azon botránkozik s mint vérlázító rablást, azt hánytorgatja fel, hogy néhány százezer forintot, bár ezt is csak részletekben és terményekben, de mégiscsak fizetnie kellett bűneiért. (Ez is a minket épp akkor a török alól felszabadító császári seregek céljaira ment.) Mi, mondok, még ebben is csak magyargyűlöletet és sérelmet látunk, pedig az igazság az, hogy Lipót ekkor az egész Rákóczi-vagyont is jogosan megszerezhetette volna magának (illetőleg minket a török alól felszabadító seregeinek) s melléje még I. Rákóczi Ferenc fejét is leüthetette volna. (Hiszen még Tattenbach feje leüthetése és egész vagyonának elkobzása se volt igazságtalanság.)

Ha Lipót nem jó lett volna, hanem csak igazságos, II. Rákóczi Ferenc egész nyolc éven át tartó későbbi szabadságharcát teljesen lehetetlenné tehetné volna s vele Spanyolországot is megmenthette volna családjának. Világos ugyanis, hogy a már vagyontalan, a már koldus II. Rákóczi Ferenc már nem válhatott volna magyar szabadsághőssé, legalábbis eredményeket elérő szabadsághőssé nem, nem is szólva arról – pedig ez volt az igazi vagy legalábbis legfőbb oka szabadságharcának –, hogy akkor II. Rákóczi Ferencben sokkal kevésbé élt volna a fejedelmi öntudat és a vele összekötött vágyak, mint a másfél millió hold mellett. Az igazi önérzetet ugyanis a vagyon adta. Nem pedig a dicső ősök.

Mikor hősünk apja meghalt, még abba is beleegyezett ez a még jámbornak is jámbor császár, hogy gyámja és így a mérhetetlen vagyon és a vele együtt járó nagy politikai befolyás és sok vár ura az árvák anyja, a kivégzett rebellis lánya, az a veszedelmes Zrínyi Ilona lehessen, aki – apja révén – már férjét is rebellissé tette. Pedig jogcíme is lett volna a dolog megakadályozására, mert a kis árva Rákóczit apja végrendeletében a császár védelmébe ajánlotta.

Mikor a nagyanya, Báthory Zsófia is meghal, ő végrendeletében egyenesen kizárja Zrínyi Ilonát a gyámságból, mert észrevette, hogy Thökölyvel szűri össze a levet, s így félt, hogy a Rákóczi- és Báthory-vagyon megint rebellis, sőt protestáns rebellis kézre kerül. (Úgy látszik, Báthory Zsófia jobban gyűlölte a „magyart”, mint Lipót.) A jóságos (a „józan”, „praktikus” emberek inkább azt mondanák itt, hogy: hülye) császár azonban Báthory Zsófia végrendelete ellenére is meghagyta Zrínyi Ilonát a gyámságban, tehát a most már a Báthory-örökséggel is megnövekedett Rákóczi-vagyonban, sőt később beleegyezett még a Thökölyvel való házasságba is (!) s így jóságában maga adta lázadó kézre az óriási vagyont és maga okozta, hogy aztán emiatt éveken át kellett ostromolnia azt a Munkács várát, mely, ha az észére, nem pedig a szívére hallgatott volna, már évtizedek óta a kezében lett volna, vagy legalábbis nem hullott volna magától a lázadó s vele a török kezére.

Így üldözte tehát Bécs I. Rákóczi Ferenc (a rebellis) árváit!

Hogy Munkács kapitulációjakor még Carafa is – és még a mi történetíróink szerint is – mennyire megtartotta szavát és még Bécsben is mennyire utána járt, hogy ott se rövidítsék meg az árvákat, már idéztük. Hogy az ekkor Bécsbe került Zrínyi Ilonával milyen tisztességesen és szeretettel bántak ott, azt éppen a legtúlzóbban „hazafias” szellemű Takáts Sándor művéből bizonyítottuk. Láttuk, hogy még ő is kicsúfolja Thaly Kálmán ide vonatkozó gyűlölködő állításainak elfogultságát, megállapítja a történelemtudománnyal ellenkező voltát, de még maga Rákóczi Vallomásai sok állításának valótlanosságát is.

Zrínyi Ilonának tőle felfedezett, addig ismeretlen levele nyomán Takáts írja, hogy Zrínyi Ilonát Bécsben a Rákóczi-birtokokról mindennel, még tokaji borral is ellátták és hogy Dietrichstein herceg és gróf Kinsky, a mindenható miniszter egyenesen atyai jóakarói voltak. S mindez Zrínyi Ilona dicstelen munkácsi szereplése után, ahol hosszú éveken át tartotta a várat a felszabadító keresztény seregek ellenében a töröknek!

„Zrínyi Ilonának – írja Takáts (Régi idők, régi emberek, 422. o.) – igazi jóakarója a bécsi miniszterek között Kinsky gróf volt. A fejedelemasszony sokszor megfordult nála s jó barátságban volt a miniszter feleségével is. Zrínyi Ilonának bármi elintéznivalója volt, csak Kinsky grófhhoz fordult. S ez tőle telhetőleg igyekezett a fejedelemasszony kéréseit teljesíteni. Még a Thökölyvel folytatott levelezésében is (!) segítségére volt (mert Thököly akkor már messze, török területen volt). Nem csoda hát, ha Zrínyi Ilona atyjának nevezi minden levelében (Takáts itt magyartalanul még azt is hozzászéli, hogy „öt”), és forró köszönetet mond neki pártfogásáért és jóságáért.”

Az se igaz, hogy a gyermek Rákóczit el akarták németesíteni. Az a Neuhaus, ahova Rákóczit tanulni küldték, a legtörzsökösebb cseh város volt és a valódi neve: Jindrichuv Hradec. Neuhausban nem lehetett senkit elnémetesíteni, legfeljebb elcsehíteni. Magában az intézetben se német volt a társalgási nyelv, hanem latin. Ezért aztán Rákóczi akkor, mikor a kollégiumot elhagyta, még csak csehül és latinul tudott, s mivel közben a magyart eléggé elfelejtette, csak magyarul és németül tudó testvérével, Júliával, alig tudta magát megértetni

(Önéletrajz, 28. o.). Bécsben aztán megtanult franciául és olaszul, még később tótul és lengyelül is, éppen csak németül nem sikerült megtanulnia. Ezt a nyelvet legkésőbb sajátította el, már felnőtt korában. (Márki, I., 96. o.)

Ez a körülmény egymaga világosan bizonyítja, mennyire nem voltak a bécsi köröknek semmiféle „titkos” (annál kevésbé „gonosz”) szándékaik Rákóczival. Hisz látjuk, hogy még csak arra se volt gondjuk, hogy legalább németül megtanuljon. Láttuk, hogy Neuhausban jezsuita tanárai, de a környék cseh arisztokráciája és főpapsága is egyenesen elhalmozta szeretete és kitüntetése jeleivel.

Rágalom, hogy Kollonits vagy a jezsuiták ki akarták forgatni vagyonából, vagy akár csak hogy meg is károsították. Láttuk, hogy az igazi Kollonits egész más ember volt, de a jezsuiták is. Pedig – sajnos – még maga Rákóczi is elhiszi ezeket a rágalmakat. Vallomásaiban ugyanis azt írja, hogy házuk ellenségei a jezsuiták javára hamis végrendeletet készítettek, illetőleg meghamisították nagyapja akaratát, de anyja a hamisítást leleplezte.

Láttuk már, hogy az igazság az, hogy anyja a valóságban olyan végrendeletet csinált, hogy úgyszólván teljesen páter Kissre bízta, aki iránt határtalan bizalommal viseltetett, hogy ő szabja meg, ki, mit kapjon. (Bizonyára azért, mert életében már élőszóval mindent elmondott neki, tehát ő ismerte legjobban végakarátát.) P. Kiss nem azért engedett végül mindenkiben Zrínyi Ilonának, mert az a „hamisítást” rábizonyította, hanem mert rendfőnöke így rendelkezett, mert nem akarta, hogy rendje e kényes és annyira irigyelt anyagi ügyekbe belebonyolódjék s így ily előkelő családok ellenszenvét magára vonja. Ezért eltiltotta P. Kisst attól, hogy Báthory Zsófia akaratának végrehajtásáról végrendeletének megfelelően ő gondoskodjék. Viszont P. Kiss részéről nem gyarlóság volt az ügyben való szerepéhez való ragaszkodás, hiszen ezzel tartozott úrnőjének. Ez számára kötelesség volt.

Rágalom az is, mintha akár Rákóczit jezsuitának, akár nényjét, Rákóczi Júliát, apácának akarta volna nevelni azért, hogy nagy örökségük papi kézre kerüljön. Felesleges is lett volna ez a törekvés, mert a Rákóczi- és a Báthory-vagyon akkor se kerülhetett volna papi kézre. A magyar nemesi és főnemesi vagyon a család kihaltával a magyar alkotmány szerint a kincstárra szállt.

Valakit szinte erőszakkal papnak vagy apácának kényszeríteni egyébként is bűn az illetők ellen, mert őket teszi boldogtalanná s a végén esetleg elkarhozottá, ha olyan pályára lépnek, melyre nem valók. De bűn ez maga az Egyház ellen is, mert az oda nem való papok és apácák az Egyháznak ártanak legtöbbit. Hogy lehet tehát ilyen bűnhalmazt feltenni Kollonitsról, a szentéletű bíborosról és az Egyház legkiválóbb szerzetesrendjéről, a jezsuitákról?

Jellemző Rákóczi elfogultságára és tárgyilagossághiányára, hogy Vallomásaiban maga is célozgat a jezsuiták vele, illetőleg vagyonával való effajta terveire. Ugyanakkor azonban ugyanő, ugyanitt egész világosan megírja, hogy effajta tervezgetés a jezsuiták részéről nemcsak meg nem történt, hanem a jezsuiták vele kapcsolatban ennek éppen az ellenkezőjét csinálták. Azt írja, hogy a neuhausi vallásos nevelés hatása alatt az ő lelkében önként, minden rábeszélés nélkül merül fel és idő haladtával mindig jobban erősödött az a szándék, hogy maga is jezsuita lesz. Mikor azonban ezt jezsuita nevelői megtudták, ők maguk beszéltek le a dolgról és adták tudtára, hogy ő nem jezsuitának való.

„Te tudod ugyanis – írja Vallomásaiban Istenhez beszélve, 30. o. –, hogy közülük (a jezsuiták közül) valók voltak azok, akik irántam való őszinte jóakaratból meggyőztek róla, hogy nem igazi a (papi) hivatásom s az nem Tőled (Istentől) jön. Engedtem sok érvelésüknek.” Stb.

Látjuk tehát, hogy serdülő korában Rákóczi valóban foglalkozott azzal a gondolattal, hogy jezsuita lesz, a jezsuiták maguk azonban erre nemcsak rá nem beszéltek, hanem egyenesen kézzel-lábbal dolgoztak azért, hogy ne legyen az. A rágalomnak tehát éppen az ellenkezője igaz.

Bizonyára az se vall rosszakaratra, annál kevésbé a vagyontól való megfosztás szándékára, hogy Lipót már 1694. március 9-én, tehát a törvényes időnél évekkal előbb nagykorúnak nyilvánította Rákóczit, s így felhatalmazta arra, hogy önállóan kezelje vagyonát. (Márki, I., 118. o.) Rákóczi aztán élt is a joggal, vagyona nagy kárára.

Hogy a császár megkérdése, sőt tudta nélkül házasodott, azt is igen könnyen és igen hamar megbocsátották neki.

Mivel Magyarországon a Rákóczi felkelését megelőző Tokaji-féle lázadás éppen Rákóczi birtokain s Rákóczi jobbágyságai között tört ki, s ráadásul a lázadók úgy beszéltek és viselkedtek, mintha maga Rákóczi is egyetértene velük, s mindent el is követtek, hogy Rákóczi e felkeléshez odaadja a nevét, Rákóczi ijedtében Bécsbe menekült előlük. Ott Kinsky miniszter, akit – úgy látszik, egyedül ezért – történetíróink a bécsi magyarellenes üzemek fő irányítójának tartanak, természetesen bizalmatlanul fogadta. Lipótnál azonban még ekkor is és még Kinsky gyanakvásával szemben is a legnagyobb jóakaratra és kegyességre talált. A jó császár most is neki, a magyarnak, a rebellis fiának hitt, nem a miniszterének.

A császár jóakarata támaszkodva aztán Rákóczi igyekezett is Kinskyt megalázni és tudtára adni, hogy a császár nem ért vele egyet. Történetíróink akkor még nem is ismerték Zrínyi Ilona Takáts Sándor felfedezte leveleit, melyek bizonyítják, hogy ez a Kinsky éppen ellenkezőleg a legjobb akaratú és legmegértőbb ember volt a magyarok iránt. Legalábbis Zrínyi Ilona iránt az volt, és ha még iránta is ilyen volt, bizonyára a fia iránt se lehetett elvből rosszindulatú. Ha tehát azt látjuk, hogy Rákóczi önéletrajza 63. lapján Kinskyt iránta „elleneséges és a legnagyobb fokban (!) rosszakaratúnak” állítja, akinek a vele való összeveszés után egy évre már bekövetkező halálát magára nézve valóságos szerencsének mondta, akkor Kinsky Rákóczi iránti ellenszenvéért – ha tárgyilagosak vagyunk – csakis magát Rákóczit okolhatjuk, de semmiképpen se Kinskyt.

Egész bizonyos, hogy ő eleinte már csak anyja miatt is határozott jóakarattal közeledett Rákóczihoz. Csak az ő hevessege, dölyfe, hiúsága, sértődékenysége volt az oka, hogy később ellensége lett a neki ellenszenves, nagyravágyó s fejedelmi allűrökben tetszelgő ifjúnak.

Rákóczinak Kinskyhez már csak azért is bizonyos tisztelettel és szerénységgel kellett volna közelednie, mert olyan körülménység volt köztük, hogy Kinskyt – mint láttuk – már Rákóczi anyja, Zrínyi Ilona is „apjának” nevezgette. Rákóczinak tehát bizonyára nagyapja lehetett volna. Mivel Kinsky csak gróf volt, a húszéves Rákóczi a vele való érintkezésben se ősz haját, se miniszter voltát nem nézte, hanem bizonyára úgy próbált vele bánni, mint akinek a „szolgái”, nem pedig a barátai, annál kevésbé a feljebbvalói grófok. Hogy emiatt az öreg miniszter megsértődött s anyjával ellentétben a fiúval már ellenségesen viselkedett, nagyon is érthető. De a jó Lipót, mint láttuk, még ebben is Rákóczi pártján volt.

Rákóczi a Tokaji-féle lázadás tanulságaként, hogy hűsége felől megnyugtassa, tudvalevőleg azt az ajánlatot tette a császárnak, hogy szívesen elcseréli magyar birtokait egy velük egyenlő értékű és családjában öröklődő német fejedelemségért. A császár nem fogadta el ajánlatát. Azt felelte, hogy jelenleg nincs a kincstár kezén Németországban hasonló értékű birtok. De ha lenne – tette hozzá – akkor se fogadhatná el ajánlatát a saját császári érdekében se, mert ő Rákóczitól sokkal fontosabb szolgáltatásokat várhat Magyarországon, mint másutt.

Utána külön magánkihallgatáson is fogadta s ekkor üzenetét még „sok kegyes szóval megtoldotta és megerősítette”. Lipót ezzel is megcáfolta azt a magyar részről oly sokat hangoztatott „hazafias” vádat, hogy Bécs sose hitt a magyarnak, ha mégoly hétpróbás híve is volt az a magyar. Lám, mennyire hitt most is Rákóczinak, pedig az apja is hűtlen volt, a nagyapja is, a dédapja is, sőt már az úkapja is, s a Tokaji-lázadással kapcsolatban már róla is ugyanezt a hírt terjesztették.

A Rákócziakról csak nem mondhatjuk, hogy hétpróbás hívei voltak a Habsburgoknak? Hiszen éppen maga hősünk parvenüsködik azzal a kijelentésével, hogy az ő „Háza” és a császári ház mindig ellenségek voltak, s éppen neki ráadásul még az anyja is olyan ember lánya volt, akit hűtlenségéért le kellett fejeztetniük, s akinek mindkét férje, tehát Rákóczinak mind vérszerinti, mind mostohaapja, szintén lázadó volt. S lám, a császár mégis milyen nagy bizalmat helyezett bele! Rákóczi aztán szépen meg is hálálta – mégpedig hamarosan – ezt a nagy császári bizalmat s ugyancsak jó szolgáltatásokat tett Lipótnak itt Magyarországon!

Megintcsak az sült ki tehát, hogy Bécsben nemcsak a hű magyarokhoz nem voltak bizalmatlanok, hanem még az olyan magyarokban is vakon bíztak, akiknek már a vérében volt a hűtlenség és akikben a legkevésbé lett volna szabad bízniuk.

Rákóczi egyéb kirívó emberi gyarlóságai

A kuruc kor történetírói, mint Rákóczinak az udvar iránti hűsége könnyekig megható jelének bizonyítékát szokták felhozni ezt a birtokcserére vonatkozó most említett ajánlatát. Azt a következtetést vonják le belőle, hogy végtelenül gonosznak kellett lennie annak a bécsi udvarnak, mely még ezt az eleinte egész a gyűlöletig hű Rákóczit is el tudta magától taszítani (mint annak idején már Bocskait is) és rebelligé tudta tenni. Pedig hát ebből a felajánlott birtokcseréből egészen más és éppen Rákóczira kedvezőtlen következtetések vonhatók le. Rákóczi ezen ajánlata csak azt bizonyítja, hogy – amit mi állandóan hangsúlyozunk – nem ezért fogott fegyvert, mintha erre a nemzetnek lett volna szüksége, hanem egyedül csak azért, mert nem tudott és nem is akart alattvaló lenni: mert ősei dicsősége s a vele járó fejedelmi emlékek sose hagyták nyugodni.

Lám, Tokaji lázadásakor, 1697-ben, még egyáltalán nem tartott szükségesnek szabadságharcot, hanem egyenesen Bécsbe menekült előle! Ekkor még egyáltalán nem találta Magyarország függetlenségét elnyomottnak s a magyar nép szenvedéseit az egekig kiáltónak! Sőt 1697-ben még annyira nem érdekelte se az ország, se a nép, hogy örökre búcsút akart neki mondani: külföldön akart fejedelmeskedni. Akkor még jobb szeretett volna a német birodalom tagja lenni, de természetesen ott is csak mint fejedelem.

A magyar nemzet sérelmei akkor még annyira nem érdekelték, hogy mikor Lipót a bajok orvoslására a magyar főurakat tanácskozásra Bécsbe hívta, ő még csak meg se jelent ezen a tanácskozáson, s noha a megjelenés senkinek se került volna kisebb fáradságba, mint neki, mert hiszen Bécsben tartózkodott. (Most „hazafias” szempontból ezer szerencséje ez, mert hiszen ha megjelent volna, ekkor még egész bizonyosan az aulikus, a nemzetietlen irány képviselője lett volna az a tanácskozás s most milyen nagy szégyen lenne ez ránézve.)

El se ment e nemzete ügyeit érintő tanácskozásra, mert akkor még nem érdekelt az ilyesmi. Lefoglalta a kártya, meg a szórakozások, meg házas ember és ráadásul fiatal házas léte, s előkelő, szép és fiatal felesége ellenére állandóan a más feleségén volt a szeme és gondolata (Batthyány Ádám feleségén, született Strattmann-lányon) s hosszú órákon át csak azért ült az ablakban, hogy legalább egy futó pillanatra meglássa, ha esetleg kilép az utcára.

Bajosan mondhatjuk, hogy rá pár évre azért lett egyszerre annyira „hazafias”, mert minden átmenet nélkül csak akkor kezdődött el az ország idegenektől való „kiszipolyozása” és szabadságának elnyomása, de 1697-ben ennek még nyoma se volt. Még kevésbé mondhatjuk, hogy a nagy változás azért történt, mert Rákóczi hirtelen megváltozott, megkomolyodott, megnevesült, léha és költséges ifjúból egyszerre az őseiből és nagy vagyonából folyó felelőssége tudatára jutó férfi lett.

Nem, erre még kevésbé gondolhatunk, hiszen mikor már rég a magyar nemzet „vezérlő fejedelme” volt s még jobban kellett volna éreznie a ráháruló felelősséget, még rosszabb volt. Akkor már nemcsak hősszerelmes volt, hanem tényleges házasságtörő bűntársa Sieniawska lengyel hercegnőnek, akit még a protestáns s így Habsburg-ellenes bécsi angol követ is egyszerűen csak Rákóczi „ágyasának” nevezett. (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 341. o.)

De nem volt Rákóczi erkölcsileg külön még akkor se, mikor szabadságharca már végórát élte, nemzete helyzete kétségbe ejtő, híveit szívfacsaró volt. Azt tervezte – legalábbis így mondta –, s ez romantikus lelkületének nagyon megfelelő is volt, hogy bezárkózik Mun-

kács várába s ott pusztul el majd úgy s olyan hősi módon, mint anyai őse, a hős szigetvári Zrínyi Miklós. A romantikus beszéd helyett azonban a rideg valóság az lett, hogy elhagyta az országot, mégpedig nagyon is korán és Lengyelországba vonult. Azt mondta, nem végleg hagyja el az országot, hanem csak diplomáciai tárgyalások folytatása és külföldi barátok szerzésére megy ki az ország érdekében. Önéletrajzában azonban megvallja (170. o. az eredeti latin akadémiai kiadásban, máskor is mindig ezt idézzük), hogy az ország érdeke és az ez ügyben folytatandó tárgyalások csak ürügyek voltak, az igazi ok inkább a szerelmi vágy volt; az, hogy Sieniawskával találkozassék.

E vallomás láttára önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy Rákóczi nem is csak fejedelmi gőgje miatt nem akart itthon másfél millió hold földjével Lipót alattvalója lenni, tehát a szatmári békét aláírni, hanem azért is, mert akkor Sieniawskával többé nem találkozhatott volna s ismét a hites feleségével kellett volna együtt élnie, aki pedig már semmiképpen se kellett neki. Igaz, hogy ennek a feltevésnek ellent mond Vallomásainak az a kijelentése, hogy ő a lengyel hercegnével nem annyira szerelemből, mint inkább politikai érdekből folytatott bűnös viszonyt. Valóban, az országból való kiszorulása után hamarosan végleg szakított is vele. De hát ha így volt, miért írja akkor Rákóczi mégis azt, hogy a Sieniawska utáni szerelmi vágy miatt hagyta el hazáját előbb, mint szükséges lett volna?

Egyébként ha csak politikából, tehát csak azért követte el a sorozatos kétszeres házasságtöréseket (mert Sieniawska is férjes nő volt), hogy ezzel Lengyelországban egy nagy pártot (melyet a hercegné jelentett) megtartson Magyarország ügye mellett, ezt a bűnös viszonyt akkor se éppen tarthatjuk valami előnyösnek Rákóczi jellemére. Sőt ez még rosszabb jel ránézve, mintha a szerelem kölcsönös lett volna. Ez ugyanis azt jelenti, hogy Rákóczinak a fejedelemség még a tízparancsolatnál, erkölcsnél, jellemnél, becsületnél is előbbre való volt, azaz fejedelemsége érdekében még a selyemfűú szégyenletes szerepére is kapható volt. Nagy szégyen ez még akkor is, ha elfogadjuk azt a „hazafias” feltevést, hogy Rákóczi mindezt nem a maga fejedelemségéért, hanem tisztán és egyedül hazájáért és a magyar népért tette. Az olyan nemzeti hősoktól ugyanis, akik a hazájukat házasságtöréssel szolgálják, sőt akár csak ha azzal is szolgálják, ments meg, Uram, minket!

De nem változott meg Rákóczi s nem vált feddhetetlenné sokáig még a számkivetésben sem. Mikor hajója Angliában horgonyt vetett s a nép kíváncsian odacsődült fogadására, Vallomásai szerint (220. o.) akkor is a tömegben levő szebb nők szépségét vizsgálgatta és velük kapcsolatban buja gondolatokban gyönyörködött a szegény hazátlan száműzött.

Még később, Párizsban is állandóan olyan egzaltáltan szerelmes volt fiatal asszonyokba és fiatal anyákba, akár egy színpadi hősszerelmes. Kártyaszenvédélyét is folytatta itt is. (Márki, I., 110. o.) Ugyanez a Rákóczi töltötte idejét még száműzetésben is kártyázással, aki szabadságharca alatt, mint tényleges fejedelem, katonáinak halálbüntetés terhe alatt tiltotta meg ugyanezt. (Márki, I., 109. o.) Nagyon gondos fejedelem volt ugyanis, aki nagyon vigyázott alattvalói erkölcsére. Úgy látszik azonban, hogy maga magát, mint fejedelmet, nem tartotta közönséges embernek. Ami tilos, sőt halálbüntetés terhe alatt tilos a bakának, miért volna az tilos a fejedelemnek is?

A fiatal korában pazarló, élvhajászó és naplopó Rákóczi tehát nem azért lett szinte átmenet nélkül egyszerre szabadsághőssé, mert a belsejében, lelki világában egyszerre örendetesen nagy változás ment végbe s a könnyelmű és nemzetietlen ifjúból egyszerre nemzeti öntudatra ébredt a vérével és nagy vagyonával együtt járó nagy felelősséget átérző komoly férfi lett. Mint látjuk, ő már mint szabadsághős is, még nagyon sokáig ugyanaz az élvhajászó, kényelmes és szenvedélyeinek élő ember maradt, aki azelőtt volt.

1697-ben a Tokaji lázadás csak azért nem kellett neki, mert csak kevéssel előbb jött haza, akkor még nem ismerte elég jól a hazai viszonyokat, akkor még nem hízelelték körül eléggé a rebellis hajlamú magyar urak: akkor még nem beszélték tele a fejét, hogy az ő ősei milyen

szerződéseket kötöttek a Habsburgok ellenségeivel, hogy ezek a szerződések az utódokra is vonatkoznak és hogy ezek érvényesítésére egyedül csak ő hivatott.

Azért menekült akkor még a vezérszerep elől Bécsbe, mert akkor még nem jutott tudatára annak, hogy fejedelmi vágyai csak a magyar hazafiságon keresztül valósulhatnak meg és hogy neki szolgálai a magyar grófok csak akkor lehetnek újra, ha szabadsághős lesz. Évek múlva, mikor már jobban megismerte a magyar viszonyokat s mindezeknek tudatára jutott, valóban szabadsághős lett, de nem azért, mert a hazának volt szüksége az ő effajta szerepére.

Hogy ki volt Rákóczi, megítélhetjük abból a Vallomásaiban tett kijelentéséből is, hogy mikor a hajón Anglia, majd Franciaország felé menet attól kellett félni, hogy az ellenség (Lipót, illetőleg szövetségesei) elfogja, majd pedig, hogy hajótörést szenved, sokkal jobban félt az elfogástól, mint a tengerbe vesztéstől. A büszkesége sokkal nagyobb volt tehát, mint a halálfélelme.

Ez a büszke lelkület a közvélemény szemében nem is szégyen, hanem dicsőség Rákóczi-ra. A zsidó származású kálvinista Ballagi Aladár is Rákóczi „fennkölt, nemes, büszke és érzékeny lelkét” emlegeti a Pallas lexikonban s nemcsak a gyarló, hanem a nemes büszkeséget is valóban észre kell vennie benne mindenkinek, aki csak egy cseppet is behatóbban foglalkozik vele. Rákóczi nem volt közönséges lélek, nem volt tuccategyeniség.

Az is jellemző rá, hogy mikor attól kellett félnie, hogy a tengerben leli halálát, akkor se a haláltól félt (az is jellemző, hogy nem is az örök kárhozattól: az eszébe se jutott, pedig halálos bűnökben volt s így elkárhozott volna, ő pedig kétségtelenül akkor is hitte az örök életet), hanem csak az járt az eszében, hogy egy ólomlapra jó lenne rávésnie a nevét és azt, hogy a halált bátor és töretlen lélekkel várta s aztán ezt az ólomlapot a nyakába kötni, hogy ha a holttestét megtalálják, a neve megmaradjon.

Bizonyára nem nyájember az, aki a halálveszélyében ilyesmikre gondol, de kétségtelen az is, hogy egyúttal jó adag hiúság is van benne és az ilyen ember nagy bajokat és károkat okozhat nemzetének vagy az emberiségnek, ha e nagy dicsőségvágy mellé egyúttal még másfél millió hold földnek ura és történelmi ősök ivadáka, akik miatt rajongva néz rá egy nemzet. Ezért lett tehát Rákóczi nyolc évig tartó háborúk hőse, nem pedig azért, mert nemzetének és a „szabadságnak” volt szüksége arra, hogy ő zászlót bontson és háborút kezdjen.

Azt szokták mondani nálunk, hogy Rákóczinak erdélyi fejedelemségéhez való makacs ragaszkodása nem egyéni hiúság volt, hanem hazaszeretet: nem neki volt szüksége arra, hogy fejedelem legyen és maradjon, hanem a magyarságnak. Erdély függetlensége nélkül ugyanis Magyarország sose lehetett biztos a Habsburgoktól s Rákóczi a magyar függetlenséget akarta mindenáron biztosítani. Ezért és csak ezért volt neki a fejedelemség „rögeszméje” s ezért ragaszkodott hozzá mindenáron.

Szép az érv, csak az a baj, hogy igen könnyen megcáfolható, mert nagyon is ellenkezik a tényekkel.

Kimutattuk már annak idején, hogy a külön Erdély még Bocskai és Bethlen korában is sokkal ártalmasabb volt a magyar függetlenségre, mint amennyi hasznot hajtott neki. De ha Bocskai és Bethlen korában csakugyan hasznos lett volna is a külön Erdély, kétségtelen, hogy Rákóczi idejében már nem volt az, sőt arra már egészen tárgytalanná vált.

A független Erdély a magyar függetlenség s a Habsburgok sakkban tartása szempontjából csak a törökkel a hátában s vele szövetségben jelenthetett valamit. Mihelyt a török nem volt már Magyarország sorsát irányító hatalom, Erdély különállása elvesztette minden jelentőségét Magyarország függetlensége szempontjából. Mutatja ezt az is, hogy a császárral való béketárgyalásokban Rákóczi is a maga erdélyi fejedelemségén kívül még a nyugati hatalmak kezességét is szükségesnek tartotta a magyar függetlenség biztosítására. Azelőtt amiatt lehetett a dolognak valami értelme, mert ha a magyarság egyik fele a Habsburgokkal, illetőleg királyával tartott, a másik a törökkel, az egyiknek túlsúlya ellen hintapolitikával ideiglenesen a másikhoz simulva őrizhette meg többé-kevésbé függetlenségét a két hatalom között. Rákóczi

korában már egészen mások voltak a viszonyok. Akkor már a török hatalom sokkal gyöngébb és sokkal passzívabb volt, semhogy a magyarság keleti felének rá támaszkodásával adhatott volna a magyarságnak annyi előnyt, mely az ország kettészakításának s így ereje meggyöngítésének nagy hátrányában csak részben is felért volna.

Magyarország kettészakítása mindig hátrányos és káros volt ránk nézve, Rákóczi korában azonban ezt a kettészakítást fenntartani magyar szempontból már teljesen értelmetlen és haszontalan lett volna.

De hogy Rákóczit egy rögeszmeszerűen makacs fejedelmi követelésében elsősorban nem a haza érdeke, hanem a maga hiúsága és nagyravágyása vezette, azt bőségesen bebizonyítottuk a már eddig felhozott adatokkal is. Most csak néhányat teszünk még hozzájuk, melyek szintén kétségtelenül mutatják, hogy itt hiúságról van szó, nem hazafiasságról.

Láttuk, hogy az erdélyi országgyűlés Rákóczit a „fönséges” címmel ruházta fel s ezt az okolta meg, hogy csak azt a címet adja neki vissza, mely őt ősei után megilleti. Pedig hát Rákóczinak csak egy őse volt király, Báthory István. Az se volt őse, hanem csak ősei rokona. Egyébként az ővénél kevesebb tényleges hatalma még egy erdélyi fejedelemnek se volt. Bár mikor Rákóczi ezt a címet az országgyűléstől elfogadta (nem lett volna szabad elfogadnia, mert neki jobban kellett volna tudnia, mint az erdélyieknek, hogy ők neki ezt a címet nem adhatják meg), azt mondta, hogy erre sosem vágyódott, de azt viszont nem mondta, hogy a cím nem illeti meg. Utána pedig a legféltekenyebben ragaszkodott e címéhez.

Noha még Márki is azt írja, hogy ez a címadományozás Bécsben akkor „érthető zavart keltett” (I., 603. o.), 1703. június 17-én Rákóczi mégis, mint „serenissimus princeps”, mint fenséges fejedelem, küldte el követeit Nagyszombatba, a császárral való tárgyalásokra. Még ha elismerjük is, hogy maga az erdélyi fejedelemség felújítása Magyarország függetlensége szempontjából hasznos, sőt szükséges volt (pedig láttuk, hogy még ezt se lehet elismerni), az akkor is kétségtelen, hogy Magyarország függetlensége szempontjából igazán mellékes volt, hogy az új erdélyi fejedelemnek továbbra is csak nagyságos legyen-e a címe, vagy fölséges. Mivel pedig az akkori keresztény Európában a felséges címet az uralkodónak egyedül csak a császár adhatta meg, az a Rákóczi, aki külön erdélyi fejedelemségével már megsértette a magyar király felségjogait, felséges címének használatával (még a vele való tanácskozásokban is) nemcsak a római császárt is külön megsértette, hanem egyenesen készakarva sértegette.

Világos, hogy béketárgyalásokat így kezdeni egyet jelen e tárgyalások előre való meghírusulásával, vagy ha mi már annyira a nyeregben vagyunk, hogy ez már az ellenfél részére nem lehetséges, az ellenfélnek ellenünk való hangolásával. Ha tehát Rákóczi valóban csak hazáját nézte volna, akkor a nagyszombati béketárgyalások megkezdésekor ezt a címét a császárral szemben semmiképpen se hangsúlyozta volna.

1710. szeptember 8-án is dicsekszik vele, hogy őt a muszka cár és más királyok is „serenissimus”-nak címezik, XIV. Lajos francia, V. Fülöp spanyol, I. Frigyes porosz király és Anna angol királynő pedig cousinjuknak (unokatestvér, rokon) szólítják. Mindez bizony nem sokat jelent, mert hiszen a francia királynak érdekében állt, hogy kedveskedjék neki, hiszen felkeléséből végeredményben egyedül csak neki volt haszna. A spanyol király unokája volt a francia királynak s egyedül nagyapjának (no meg Rákóczinak) köszönhetette trónját. A porosz királynak Rákóczi Sziléziát (és Magyarországot) kínálta, Anna királynő pedig protestáns volta miatt rokonszenvezett a magyar felkeléssel.

Érthető lenne tehát, ha ezek az uralkodók, akkor, mikor vele levelezgettek, megadták volna azt a címet, melyről tudták, mennyire boldog vele. Azonban éppen Rákóczi idézett dicsekvéséből tudjuk meg, hogy a cárt kivéve – s ez igazán jellemző – még ezek az uralkodók se adták meg neki a „serenissimus” címet, mert a „cousin” szó éppen nem ezt jelenti. Csak maga a király (és felesége) felséges ugyanis, de nem családtagjaik. A bíborosokat is „cousin”-nak szólítják az uralkodók, mégse hívta senki a bíborost „öfelségének”.

Az egyetlen kivétel Nagy Péter, aki alig számít európai uralkodónak, s mivel mint látjuk, már nem is tudott más nyelven, csak oroszul, ő bizonyára tudatlanságból (vagy talán egyetlenegyszer véletlenül) használta Rákóczi felé ezt a címzést. Hogy csakugyan ez lehetett az eset, jól láthatjuk onnan, hogy máskor viszont Rákóczi amiatt panaszkodik, hogy Menszikoff, a cári hadvezér (sőt még a törökországi francia követ) se adta meg neki a tőle annyira áhított és olyan fontosnak tartott címet.

A hiú fejedelem nem is tudta megállni, hogy tudtukra ne adja, hogy neki nem a „celsissimus” (a hercegi) cím jár, hanem a „serenissimus” (a királyi), s ezt a címet neki az ő királyi uruk meg is adja. Arra nem gondolt, hogy egy felséges úrhoz nem nagyon illik, hogy más felséges urak alattvalóival vitakozzzék a neki járó cím miatt, ha egyszer maguk az illető uralkodók erre vonatkozólag alattvalóikat nem tartották szükségesnek Rákóczi iránti kötelességükre vonatkozóan kioktatni. Jellemző, hogy maga Rákóczi, aki maga annyira kényes volt a maga jogos, sőt jogtalan címére, még a császárnak se adta meg a teljes címét, sőt – mint látuk – a háta mögött egyenesen csak mint osztrák főherceget emlegette.

Ezt a béka-egérharcot egyébként csak azért nem hoztuk elő, hogy az avatatlan, de „hazafiás” olvasót meggyőzzük róla, milyen nagy tévedésben van, mikor azt hiszi, hogy Rákóczit egyedül csak a haza érdekelte, s mindent csak érte tett.

De Rákóczit „édes” hazáján kívül természetesen nemcsak a fölséges cím érdekelte. 1709. július 19-én a porosz királynak írt levelében béketárgyalása feltételeként Erdély különválasztásáról vagy egyenlő értékű területtel való pótlásáról beszélt. (Márki, III., 37. o.) Ebből a nyilatkozatából nyilvánvalóan kitűnik, hogy fejedelemségéhez nem a magyar haza, hanem egyedül a maga személye miatt ragaszkodik. Hogy ugyanis Rákóczi Erdély helyett máshol kapjon fejedelemséget, s ráadásul ez az új külföldi fejedelemség semmiképpen ne is legyen kisebb értékű, mint Erdély, arra már bizonyára nem az édes magyar hazának, annál kevésbé a magyar szabadságharcnak volt szüksége, hanem egyedül csak Rákóczinak.

Újra csak láthatjuk aztán azt is, hogy a fejedelemség fejében nemcsak fiatal korában, mikor még nem volt szabadsághős, sőt még csak jó magyar se, hanem már mint legendás nemzeti hősünk is hajlandó lett volna édes hazájával és magyar népével végleg is szakítani, nemzetét örökre itthagyni. Mindegy lett volna neki, itt uralkodik-e vagy külföldön; magyarok lesznek-e alattvalói vagy idegenek, csak fejedelem, csak uralkodó, csak „serenissimus”, csak „fölséges” maradjon. A kikötése csak egy: a külföldön se legyen kisebb hatalmú s kevesebb alattvalóval rendelkező fejedelem, mint itthon, Erdélyben lenne.

Azt is írja – s ez nem kevésbé tanulságos –, hogy Erdélyre nézve ugyan legjobb volna, ha „a Rákóczi-ház örökös (!) uralma alatt állna, de választási feltételei őt ennek keresésétől eltiltották”. Így ír az a szabadsághős, aki a Habsburgok örökösödési jogát (melytől őket a magyar országgyűlés akkor már nem eltiltotta, hanem felruházta vele) a magyar nemzet túrheterlen megsértésének és a nemzet örökös jobbágyságra való taszításának nevezgette, azaz olyan nemzeti bajnak, melynek elhárítására minden szabadságszerető s még el nem fajult magyarnak kötelessége fegyvert ragadni s utolsó csepp véréig harcolni. A Rákóczi-ház örökösödése tehát Erdélyre „kétségtelenül a legjobb volna”, de a Habsburgok örökösödése ugyanitt és Magyarországon szégyenteljes, tehát túrheterlen szolgaság, mely a magyar önérzettel nem egyeztethető össze.

Rákóczi a Habsburgok örökösödési joga ellen nem azon a címen tiltakozott, mert németek, mert idegenek, hanem a nemzeti önérzet és szabadságszeretet nevében, mint szolgaság, mint „örökös jobbágyság” ellen. Ugyanakkor a maga „háza” örökösödési jogát nemcsak sértőnek s megalázónak nem találja a nemzetre, hanem a „legjobbnek” minősíti, mégpedig „kétségtelenül”.

Mikor Rákóczi Párizsból Törökországba ért, a vele baráti viszonyban álló Franciaország ottani követének, Bonnacknak az volt a meggyőződése, hogy külpolitikai hibát követ el, ha nála, mint fejedelemnél, nyilvános tisztelgő látogatást tesz. Mivel azonban tudta Rákócziról,

hogy „mostani szomorú állapotában is többet gondol a fejedelmi szertartásokkal mint egyebekkel” (Márki, III., 502. o.), hogy hiúságában meg ne bántsa, e magatartását és eljárása okát – a legfinomabb és legkíméletesebb módon – előre tudtára adta. Jól tudta ugyanis, hogyha Rákóczi az ő látogatását várja, várja, de hiába várja, sokkal jobban fog neki fájni, s végül a keserű tapasztalat sokkal jobban lesújtja, mintha előre mindenre előkészíti. (Bonnac, akinek lesújtó véleményét Rákócziról már közöltük, ezen eljárása világosan bizonyítja, hogy egyébként mennyire nem volt rosszakarattal Rákóczi iránt s így róla való kedvezőtlen véleménye mennyire nem ellenszenvből származik.)

Bonnac nem érte el a célját. Rákóczi még így is úgy felizgatta magát a bejelentéstől, mint egy hisztérikus nő. De némán se tudta túrni a „bántalmat”, mint a fejedelmi méltóság, melyre pedig olyan sokat adott, megkövetelte volna, hanem meg is üzente Bonnacnak, hogy tisztelgő látogatásának elmulasztását részéről iránta való személyes rosszakaratának tartja, s köteles első látogatását a történetek után is elvárja.

Bonnac most már – újabb bizonyítékául Rákóczi iránti jóindulatának – meg is tette azt a tőle valósággal kikényszerített „első látogatást” s ezzel Rákóczit – mintha csak egy elkényeztetett gyerek lett volna, akinek végül mégis sikerült megkapnia azt, amit akart – valósággal a föld legboldogabb emberévé tette. Azt írja Márki (III., 503. o.), hogy a nála tisztelgő Bonnacot „csodálatos méltósággal fogadta”. Valóban csodálatos, hogy tudta még ezek után is olyan igazi méltósággal fogadni! Hiába, látszik, hogy fejedelemnek született (noha azért küzdött hogy magyar király sose lehessen született fejedelem) és hogy már gyerekkorában is grófok szolgálták. De vajon hihető e ezek után, hogy azt a Rákóczit, aki ennyire hiú volt, egész pályáján egyedül és mindenben csak az édes haza szolgálata vezette?

Látjuk azt is, hogy Rákóczit Márki is kigúnyolja. Finom bár s úgy, hogy aki nem akarja, ne vegye észre, de ő is gúnyolja. De a „hazafiak” – természetesen – nem vették észre.

Rákóczi még felkelése után tizenegy évre, annyi keserűség és csalódás után is emlékiratot intéz Franciaországba Dubois bíboroshoz s még ebben is kedve van azt a szövetséget emlegetni, mellyel „a néhai francia király még dédatyját megtisztelte”, s ezzel okolja meg, hogy semmi se csökkenti őbenne azt a lelkesedést, mellyel „Háza” mindig viseltetett Franciaország iránt.

Mikor 1727. április elején arról értesül, hogy kisebbik fia, akit még sose látott, Rodostóba elindult hozzá, kinevezi (!) makovicai hercegnek s mindjárt meg is akarja házasítani, de – természetesen – fejedelmileg, ha mindjárt csak balkánilag is: a tavaly a Héttoronyban megfojtott Rakovica Mihály moldvai hoszpodár fiatal özvegyét szánta neki feleségül azzal a reménnyel, hogy esetleg a moldvai fejedelemség is vele jár majd. (Tehát fiát sem akarta mindenáron magyar fejedelemnek. Vele kapcsolatban is csak a fejedelemség, nem pedig a magyar haza járt az eszében.) A moldvai fejedelmi széket természetesen nem Rákóczi fia, hanem Ghika Gergely nyerte el.

Érdekes, hogy az mégse tetszett a már öregedő Rákóczinak, hogy fia Bécsset ekkor a császár engedélye nélkül hagyta el. Úgy látszik, öreg korára annyit már mégis tapasztalt, hogy az ilyesmi nem előnyös „Házára” nézve, s ha már a maga kezét meg is égette a császár iránti engedetlenséggel, legalább a fiának jobb sorsot szeretett volna a magáénál. De hát engedetlenkedni a legkönnyebb s ehhez természetesen nemcsak ő, hanem nála sokkal kisebb kaliberű fia is értett.

Említettük, hogy Lengyelországban – legalábbis Vallomásai szerint – Sieniawska hercegnével inkább politikai előnyökért, mint szerelemből vétkezett. (Imádott hazájáért – vagy talán inkább a még imárottabb fejedelemségért – tehát még prostituálta is magát?) Érdekes azonban és mutatja, hogy mennyire csak mérsékelten hihető ez a magyarázat, hogy mihelyt a hercegné férje meghalt, a most már özvegy Rákóczi a szintén özvegy hercegnével újra rögtön felvette a levelezést. Mivel a hercegnének is volt egy leánya, gróf Dönhoffné, és éppen ekkor az is özvegy lett és rendkívül gazdag is volt, Rákóczi őt szánta feleségül György fiának.

Dönhoffnéből természetesen nem lett Rákóczi Györgyné, hanem Rákóczi fia hamarosan elutazott Párizsba. Nemsokára Sieniawska is meghalt.

Rákóczi fia egyébként még ott Rodostóban se nagyon törte magát az után, hogy megtanuljon magyarul. Jövetelének Franciaországban se nagyon örültek, sőt először be se akarták eresztetni.

Rákóczi az öregkor tapasztalataival, a száműzetése és a megaláztatások jellemnevelő hatása alatt végre elkezdte már belátni, hogy a császár ellenére és vele dacolva még a Rákóczi-ház se boldogulhat. Ezért legalább „Háza” (fiai) érdekében keresni kezdte a kibékülés útját. De ezt még akkor is igazán sajtáságosan csinálta. Megalázkodni még most sem tudott vagy akart, a fejedelemségből se engedett, de azért, hogy a kecske is jóllakjék s a káposzta is megmaradjon, elhatározta, hogy 53 éves fejjel (akkoriban ez már igen nagy kort jelentett) újra megházasodik.

Csak természetes dolog, hogy az, aki már 18 éves korában is érdekházasságot kötött, aki nek már akkor is csak a fejedelmi sarj kellett, s aki már akkor is olyan lányt vett el, akit addig még sose látott, 53 éves korában se a szerelemtől vezettette magát. (Rákóczinál egészen bizonyosra vehetjük, hogy ha egy igazi király lányát vette volna el, még ha valóságos boszorkány lett volna, akkor is a szó szoros értelmében beleszeretett volna. Később azonban – természetesen – megcsalta volna.) Csak az volt a különbség, hogy 18 éves korában csak rang kellett neki a menyasszonyban, pénzre nem volt szüksége (vagyonra volt neki magának is elég), most a rangon kívül s még a rangjánál is jobban s elsősorban pénzre volt szüksége. Hisz nagyravágysága miatt apai dús örökségét már teljesen elvesztette.

Azt tervezte, hogy Lengyelországba költözik s ott elveszi Jablonovska Konstantina hercegnőt, akit ifjú korából ismert s akinek óriási vagyona biztosította volna számára a fejedelmi életet. Mivel választottja Lescsinszky Szaniszlónak, az egykori lengyel királynak is vérrokon volt, házasságával még fejedelmi öntudatát is újra kiélhette volna. Vehetett is volna el ő, akinek elei között még egy lengyel király is volt, mást, mint királyok vérrokonát?

A szép, deli, hajdan gazdag és fejedelmi származású Rákóczinak még most is volt annyi becsülete, hogy a hercegnő nem mondott nemet, de jaj, az az átkozott császár valósággal olyan mint a levegő. Mindenütt ott van s nélküle nem is élhetünk! Hozzátette, hogy csak akkor lehet szó házasságról, ha előbb rendezzi ügyét a császárral.

Rákóczi ekkor, de csak ekkor, végül rá tudta magát szánni arra, hogy nem ragaszkodik tovább erdélyi fejedelemségéhez (tehát végül mégis elárulta hazája ügyét, ha az ő külön fejedelemsége valóban annyira elengedhetetlen feltétele volt az ő „édes” hazája szabadságának), de azt még most is kikötötte, hogy míg él, fejedelmi címe, rangja és jellege megmaradjon. (Tehát éppen azt kötötte ki, amihez az édes haza szabadságának éppen nem volt soha semmi köze.)

Rendkívül tanulságos az is, hogy a király iránti hűségeskü letévésére még most se volt hajlandó (pedig ennek most már igazán semmi köze se volt az annyira édes haza sorsához), de – tette hozzá enyhítésül – mivel úgy se lesz a császár alattvalója, erre most már úgy sincs szükség. (De mi szükség volt akkor az eskünek ezt a le nem tevését mégis külön hangsúlyozni?)

Nagy kegyesen hajlandónak mutatkozott azonban arra, hogy egy tiszteletteljes levélben kifejezi majd a császár előtt is hódolatát. Azt hitte, szegény, hogy a császárnak erre még most is szüksége van, vagy hogy ezzel a császárt boldoggá teszi, olyanformán, mint ahogyan őt boldoggá tette előbb Bonnac, majd a spanyol követ előtte való tisztelgése. Természetesen ezt a hódoló levelet most is csak úgy írta alá, hogy „Francois prince” s a levél hangja, mint cousiné lett volna, de mivel – gondolta – ilyen nagy engedményeket a császár ingyen nem kívánhat tőle, fia részére ellenszolgáltatásul a burgauai örgrófságot és a nellenburgi landgrófságot kérte minimálisan 200.000 tallér jövedelemmel.

Ezzel aztán el is árulta, hogy fejedelmi rögeszméi kergetése közben ő, a haza hőse nemcsak arról feledkezett meg teljesen, hogy fiait s velük a Rákóczi-házat Magyarországhoz vagy a magyar néphez kösse, hanem ítélőképességét, sőt valóságérzetét is már teljesen el-

vesztette. Nem vette észre, hogy ma már nem az a helyzet, mint amikor még Magyarország háromnegyed része minden gazdagsági és fegyveres erőforrásával a kezében volt, tehát még ténylegesen hatalmat jelentett. Ekkor kínálták ugyanis neki a burgauai örgrófságot, de nem most, a nincstelenség, a sem a külpolitikában, sem a Magyarország életében semmit se számítóknak. Akkor ez is kevés volt neki, ma már azonban mindenről lecsúszott.

A császár nevében Savoyai Jenő ugyanis az válaszolta ajánlatára, hogy a császár méltóságával nem férhet össze, hogy egy lázadóval tárgyalásokba bocsátkozzék, legkivált egy olyan végtelenül gonosz tettekkel bemocskolt lázadóval nem, amilyen Rákóczi. Ha a múltat őszintén megbánta, neki magának kell örökös urához és királyához folyamodnia és csakis feltétel nélkül kérhet kegyelmet.

Világos, hogy ezzel aztán egyszer s mindenkorra vége is volt Rákóczi házassági terveinek és Lengyelországba való költözési szándékának is.

Az a Rákóczi, aki már Rodostóba jutva is olyan nagy személyiségnek gondolta magát, hogy azt hitte, hogy ha mint fejedelem bár, de mégis tiszteletteljes levelet ír a császárnak, az hálából mindjárt a burgauai örgrófságot ajándékozza a fiának, közben már még volt szövetségesei előtt is olyan senkivé lett, hogy az új konstantinápolyi francia követ, Villeneuve utasításaiban ő már éppen úgy nem szerepel, mintha nem is élne már.

Ez megint végtelenül sértette Rákóczi fejedelmi öntudatát, s mivel ő másképpen, mint fejedelem, nem volt hajlandó érintkezni a követtel (nem hiszem, hogy még mindig akad olyan olvasó, aki elhiszi, hogy ez még mindig egyedül csak az édes magyar haza iránti szeretetből, nem pedig Rákóczi hiúsága miatt történt) „a teljes megoldhatatlan etikettkérdés lehetlenné tette” (Asztalos, 472. o.), hogy egyáltalán érintkezhessenek. Képzeltük, mennyi keserűséget okozott mindez a betegességig érzékeny, rátartós fejedelemnek!

Rákóczi azonban maradt az, aki volt. Csak azért is fejedelem maradt haláláig, de most már környezete, fizetett alkalmazottai, főképpen pedig önmaga előtt.

1732. október 27-én elkészítette végrendeletét, melyben utoljára élhette ki fejedelmi öntudatát. Mások már úgyse ismerték ezt el, csak a maga készítette okirat.

Azzal kezdi, hogy elsorolja összes címét. Azokat is, melyek hajdan megillették, s azokat is, melyek sose illették meg, hanem amelyeket csak maga adott magának:

„Ferenc, Isten kegyelméből Erdélyországnak keresztény fejedelme, Magyarország Rézszeinek ura, a székelyek grófja, munkácsi és makovicai herceg, Sárosd vármegye örökös főispánja, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Szerencs, Lednice, Somlyó, Ecsed és Ónod örökös ura stb.”

Erdély „keresztény” fejedelmének azért írja magát, nehogy valaki azért, mert a szultán országában és kenyerén él, azt higgye, hogy kenyerével együtt hitét is elhagyta. Azt írja hogy a címeket részint egy ország szabad választása, részint születése következtében kapta. Miután eldicsekedett velük és egyúttal úgy tesz, mintha e címek nemcsak hajdan illették volna meg, hanem mintha még most is megillették, noha – sajnos – már nemcsak Erdélyországnak nem volt többé fejedelme, hanem még Sárospataknak is régen nem volt már ura, mindjárt hozzá is teszi, hogy nem dicsekszik e címekkel, mert pornak és hamunak vallotta és vallja magát.

Csak azt nem tudjuk, hogy ha nem dicsekszik a címeivel, akkor miért sorolja fel őket mégis olyan nagy gondossággal s miért bizonygatja annyira, hogy megillették? Különösen miért dicsekszik még olyan címekkel is, melyek meg se illették, s amik valaha megillették is, miért úgy sorolja el őket, mintha még ma is megillették? Ha pedig mégis elsorolta őket, tehát dicsekedett velük, sőt még idegen tollakkal is dicsekedett, miért mondja mégis azt, hogy nem dicsekszik? (Azért, mert sokkal könnyebb mondani azt, hogy én alázatos vagyok, mint a valóságban alázatosnak lenni, s különösen egy II. Rákóczi Ferencnek.)

Aztán hálát ad Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget. Ez is nagyon szép, csak az a baj, hogy Rákóczi soha, még halála pillanatában sem ismerte el, hogy Isten e fejedelemséget tőle valóban elvette, sőt az ezt nyilvánvalóan bizonyító tények ellenére valósággal úgy perel-

te vissza tőle. Hálát ad Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget, de ha valaki úgy viselkedett vele, mintha Isten ezt a földi jót már csakugyan elvette volna tőle, akkor vérig volt sértve.

Milyen cirkuszokat csinált például Bonnaccal és Villeneuve-vel! Hálát ad Istennek, hogy már nem fejedelem, s ugyanakkor ugyanabban a végrendeletében nem volt, hanem tényleges fejedelemnek mondja magát. Nem azt mondja, hogy hajdan volt Erdélyország fejedelme, a magyarországi részek ura, a székelyek grófja stb., hanem hogy „Isten kegyelméből” jelenleg is az.

Megköszöni Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget, de halála percéig se engedett a fejedelmi etikettből, „udvart” tartott mindvégig, noha az erre fordított nagy költséggel megkárosította szegény bujdosó társait, akik egyedül a hozzá való hűségből követték a hontalanságba, sőt, akiket többnyire egyenesen rákényszerített arra, hogy szomorú sorsukra jussanak, mert ő hirdette nekik azt, hogy a vele való bujdosás a haza iránti szeretet és a becsület egyenes következménye.

Ha Rákóczi már rég nem volt fejedelem, mert Isten ezt a méltóságot – hála legyen Neki érte! – elvette tőle, miért kellett akkor szegény Mikes Kelemennek a rodostói „madzsar királ” udvarában idegen ruhát öltenie s azt keserves 22 esztendőn át viselnie? (Hogy mennyire kedve ellenére volt, mutatja, hogy Rákóczi halála után azonnal visszacserélte magyarrá.) S a jámbor Rákóczi – hogy be tudja az ember önmagát csapni! – szentül meg volt győződve, hogy ő mindig – legalábbis a grosboisi zárdába való végleges megtérése óta – csakugyan hálát adott Istennek, hogy a fejedelemséget s vele a világi hiúságot elvette tőle.

A rideg valóság az volt, hogy egész élete utolsó percéig annak visszaszerzésére irányult minden gondolata, mégpedig nemcsak az „édes haza” állítólagos érdekében, hanem nyilvánvalóan attól függetlenül is. (Az etikettkérdések oly elengedhetetlenül fontosnak tartását, s különösen Mikes francia ruháját csak nem az édes magyar haza érdeke kívánta tőle?)

Azt a Rákóczit, aki őszinte hálát ad Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget, semmi-vel se lehetett úgy megsérteni, mintha valaki úgy viselkedett vele, mintha már csakugyan nem lett volna már fejedelem.

Érdekes, hogy azt is írja végrendeletében, hogy azért jött el ebbe az országba (Törökországba), mert lelkületével és természetes büszkeségével annyira ellenkezik, hogy alkalmat szolgáltatson büszkesége legyőzésére. Az igazság azonban az volt, hogy éppen a büszkesége vitte ebbe a büszkeségének annyira kellemetlen országba, mert noha francia barátai eleget figyelmeztették, hogy ne tegye, ő azt hitte, hogy fejedelemségét szerezheti vissza vele, márpedig ahol erről szó volt, ő ott nem ismert se akadályt, se óvatosságot.

Rákóczinak, ha legalább végrendeletében végre tudott volna igazán önismerő, igazán bűnbánó és igazán alázatos lenni (mert Vallomásaiban még nem tudott az lenni), azt kellett volna írnia, hogy – sajnos – büszkeségből jöttem ebbe az éppen a büszkeségnek annyira nem való országba, de csalódásom megtanított arra, hogy végre csakugyan tudjak alázatos lenni s ezt a tőlem annyira nem várt alkalmat felhasználjam arra, hogy végre igazán alázatos legyek.

Ha azonban Rákóczi a tökéletességnek erre a fokára csakugyan eljutott volna, akkor azal kezdte volna, hogy feloszlatta volna udvartartását, elküldte volna kapuja udvarából a jani-csár őrseget, etikett nélkül és egyszerűen élt volna, s jövedelmét bujdosótársai inségének enyhítésére fordította volna. Ő azonban végig megmaradt fejedelemnek, udvart tartott, etikettel vette magát körül, egész haláláig építkezett, díszített, csinosított, költekezett, de azért közben azért is hálát adott Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget, sőt elhítette magával, hogy ő csak azért jött ebbe a keresztényeket, tehát közöttük őt is lenező országba, hogy alkalma legyen fejedelmi büszkesége ellen küzdeni. S erről még végrendeletében, a halállal szembenézve is ünnepélyes tanulságot tesz!

Egyik volt tanítványom doktorrá avatása után nemcsak nem csináltatott lakása ajtajára új névtáblát a doktori címmel, hanem mikor évek múlva ki kellett cserélnie a régi névtáblát, akkor is a „Dr.” nélkül vésette rá a nevét az újra. S emellett olyan tökéletes volt, hogy mégcsak nekem se tett említést a dologról, mert még előttem sem akart alázatosságával babérokat sze-

rezni. Utána csak vagy öt évre véletlenül úgy tudtam meg a dolgot, hogy mikor egyszer beszéd közben arról volt szó, hogy mennyire akadályozza sokszor az anyai szeretet vagy a rokonok emberies szeretete igazi kereszténységünket, megjegyezte, hogy az ő édesanyjának is mennyire nem tetszett, hogy ő nem vésette rá a doktori címét még az új névtáblára se. Kitűnt tehát, hogy nemcsak a maga hiúságából, hanem még azért se tette meg, hogy az anyjának vele örömet okozzon.

Ez a volt tanítványom megértette a kereszténység lényegét és az igazi keresztény önzetlenséget és alázatosságot, de „Francois prince” (a Rákóczi-házból) még a számkivetés csalódásai és jellemnevelésre annyira alkalmas volta után és Szent Ágoston-i bűnbánó Vallomásai írása közben, sőt közvetlenül halála előtt, végrendelete elkészítésekor is még mindig olyan messze volt tőle, mint Makó Jeruzsálemtől. Az alázatosságot ugyanis nem mondani kell, hanem gyakorolni, s amilyen könnyű (és egyúttal ellenszenves) az első, olyan nehéz és tiszteltetelmű a második.

Az a Rákóczi, aki mindig hangsúlyozta, hogy a fejedelemséget nem áhítja és ahogy eddig el volt nélküle, ezután is el lesz (az se igaz, hogy eddig el volt nélküle, hiszen láttuk, hogy már gyerekkorában se tudott ellenni nélküle; már akkor is megkövetelte magának a fejedelmi megtiszteltetést); az a Rákóczi, aki végrendeletében egyenesen hálát ad Istennek, hogy elvette tőle a fejedelemséget, a valóságban olyan görcsösen ragaszkodott hozzá haláláig, hogy ő, a külsőleg olyan nagy keresztény, aki meg volt róla győződve, hogy már csak Istennek él, még élete végén is legjobb barátságot tartott fenn a szintén Törökországba szorult, kalandor, sőt még keresztény vallását is elhagyó Bonnevallal csak azért, mert ő is a Habsburgok ellenfele volt. Rákóczi a Bonnevallal való barátság hatása alatt még azzal a tervvel is foglalkozott, hogy ott a Levantében egy újonnan alapítandó kalózállam fejedelemségét is elfogadja. (Márki, III.).

Még elképesztőbb, hogy az a Rákóczi, aki Kollonits érsekről rágalmakat ír, melyek még Takáts Sándor szerint is valótlanak; az a Rákóczi, aki Okolicsányit alkotmányos jogai gyakorlásáért kínpadra vonatta és kivégeztette; aki Ocskayt, Bezerédit és társait a vérpadra küldte, csak azért, mert visszatértek a királyuk hűségére (akinek előbb tettek esküt, mint neki, tehát mindenképpen az az esküjük volt érvényes); aki egy nap háromszáz olyan embert gyilkoltatott le, akiről maga is tudta, hogy ártatlanok, sőt akiknek élete, sőt szabadsága tekintetében még ünnepélyes szava is kötötte; aki annyi magyar nemest tartott fogságban törvényes ítélet nélkül, közöttük az őt még bujdosásba is követő Forgách Simont is hosszú éveken át: azt írja végrendeletében, hogy „lelkiösmerete nem vádolja, hogy valakit a legkisebb dolgokban megbántott”. (Márki, III., 660. o.)

Hogy az a nagy alázatosság és lelki megtisztultság, melyről Vallomásai és végrendelete tanúskodik, mennyire nem volt Rákócziiban se benső, se igazi, mutatja, hogy még Asztalos is azt kénytelen megállapítani (458. és 459. o.), hogy „Rákóczi ebben a huszonnégy házban (Rodostóban) úgy élt, mintha az szuverén fejedelemség lett volna” és hogy „a maga fejedelmvoltát életmódjával igyekezett kihangsúlyozni”.

Ugyancsak Asztalos írja, hogy élete még e szánandó végén is a Versailles-i udvar fényét igyekezett maga körül utánozni (már amilyen szegényesen tudta), s mivel XIV. Lajos mindig nyilvánosan kelt fel reggel az ágyából s ez nagy eseménynek számított: ő is ünnepélyes „levé”-ket rendezett még Rodostóban is és az öltöztető szolgálkon kívül, mint kamarásnak, szegény Mikes Kelemennek is minden reggel hat órákor is jelen kellett lennie ura felkelésekor.

Pedig hogy Rákóczi a valóságban csak mennyire volt szuverén, mutatja az, hogy végakarátát, hogy anyja mellé (tehát Konstantinápolyban) temessék el, csak halála után három hónapra, s akkor is csak titokban lehetett végrehajtani. Aközé a 22 egyforma alakú és nagyságú láda közé csempészték a koporsóját ugyanis, melyben holmiját elszállították, s holtteste így jutott el nagy titokban és észrevétlenül Konstantinápolyba.

Az is jellemző, hogy a szuverén fejedelemnek pénze „éppenséggel alig maradt”. (Márki, III., 697. o.) „Mikes mindössze hat-hét aranyat talált téntartója ládájában”. Ezen eleget csodálkoztak, akik tudták, hogy naponként 60-70 tallért kapott a portától, ami 21.900-25.550 tallér jövedelemnek felelt meg.

Rákóczi azonban egész életében rendkívül értett a pénz elköltéséhez s Mikes nem tudta megállni, hogy meg ne jegyezze, hogy haszontalanságokra is. Rákóczi szemében ez az évi 22-25 ezer tallér annyira semmi volt, hogy a legtermészetesebbnek tartotta, hogy ő ebből a „csekélységből” bujdosó híveit nem segíeyezhette. Az még álmában se jutott eszébe, hogy neki, kivált mikor úgyse áhítóza sose a fejedelemséget, s végrendeletében nem győz hálát adni Istennek, hogy elvette tőle, esetleg fejedelmi fény és udvartartás nélkül is lehetett volna élnie. Rongy 20 ezer tallér jövedelemből egy fejedelem valóban nem tudott megélni s ezért Rákóczi valóban annyira szegény volt, hogy nemcsak pénz nem maradt utána, hanem „ládabéli portékája is igen kevés, köves portékája pedig mindössze két gyémántos gyűrű” és két zsebóra. A legtöbbet értek még ezüst asztalneműi, „de másutt egy kalmárnak is több ezüstműve vagon”. Tehát valójában még ezüstműve sem volt.

Hogy Rákóczinak nem volt feltétlenül hazaszeretetre szüksége, hogy a szabadsághős szerepére vállalkozzék, hanem ehhez teljesen elegendő volt a fejedelmi öntudat, a belőle folyó nagyravágyás, hiúság és környezetének hízelgő fellovalása is, nagyszerűen mutatja fiai példája. Részükről a hazafiasságról még a Rákóczi-rajongók szerint sem beszélhetünk, hiszen nem nevelkedtek hazánkban (még csak nem is születtek itt), magyarul se tudtak s nem is igen akartak tudni, de szabadsághős és a vele összekötve levő fejedelmi szerepre azért még közülük is vállalkozott az egyik.

Nagyobbik fiának, Józsefnek, apja barátja, a hitehagyott kalandor Bonneval, a következő levelet írta:

„Figyelmeztetem, hogy akármilyen nagy állásba jut Francia- vagy Spanyolországban, mégse lesz egyéb soha, mint méltóságos alattvaló, ahelyett, hogy dicsőséges emlékü atyjának, a fejedelemnek útját követve és az Önre nézve – szerintem – kedvező körülményekkel élne, visszaszerezze házának egykori államait és javait, független legyen. Ez az én szememben sokkal dicsőbb és jobb annál, hogy Ön a föld első uralkodójának első alattvalója legyen, vagy akármilyen ezzel járó kényelmet, kitüntetését és címet élvezzen”.

Ennél nagyszerűbben nem is lehetne megokolni, miért lett már Rákóczi József dicső apja is szabadsághős. Érthető tehát, hogy Bonneval szavai fiára is hatással voltak s a csábító szerepre ő is vállalkozott, noha ő nem hivatkozott édes hazája lángoló szerelmére.

Rákóczi József is emlékiratot intézett tehát a portához, melyben tudtára adta, hogy „mindenkor szívesen követi dicsőséges emlékeztű édesatyjának, Erdély fejedelmének példáját és a porta oldalán mindig szívesen síkra száll a nagyravágyó (!) ausztriai ház túlságos hatalma ellen”.

Amint dicsőséges atya elhanyagolta a családi érzelmeket a politika, a fejedelemség-hátszás, egyesek szerint a haza miatt, s effajta fáradozásai folytán nagyobbik fiát alig ismerte, a kisebbiket pedig csak Rodostóban látta meg először, akkor is csak rövid időre, épp így volt fia, József is. Neki is akkor született meg otthon, Párizsban, a lánya, mikor ő Rodostóban kötött s a kis leányt ő se látta meg soha.

Őt Törökországba érkeztek már nem fogadta se a szultán, se a nagyvezér, mint apját még – bár azt is már csak nagy nehezen – fogadta. De mivel éppen akkor olyan volt az európai helyzet, hogy a „dölyfös” ausztriai ház megalázására kedvezőnek látszottak a körülmények, 1738. január 25-én aláírt vele a török egy szövetségelevelet.

Erre azonban még „Házának” rajongói se foghatják rá, hogy hazája szeretetéből írta alá. Igaz ugyan, hogy a török már előre elismeri benne Erdély fejedelmének, egyúttal Magyarország vezérlő fejedelmének, sőt esetleg még királyának is, ami az apja nem volt (illetőleg láttuk, hogy Rodostóban már volt még az is), de ha Magyarország ura lesz, már előre kötelezi magát, hogy azokat a várakat, melyek valaha a töröké voltak, a töröknek visszaszolgáltassa.

Annak a Rákóczinak a fia tehát, aki azt a Lipótot, aki az ő édes magyar hazáját a török alól felszabadította, „hálából” kelet felől támadta meg akkor, mikor mások nyugatról akarták tőle elrabolni (s így nem csoda, hogy el is tudták rabolni) spanyol örökségét, most szerződésben kötelezte magát, hogy újra visszaadja az országot a töröknek s csak azt tartja meg majd belőle magának, ami még sose volt török kézen, tehát ugyancsak édeskeveset.

Mivel azonban ő többet ígért, mint apja, maga is több ígéretet kapott, mint ő. Neki már előre kilátásba helyezték a királyi címet, melyre apja komolyan nem is mert gondolni. Ha pedig a terv nem sikerül, nemcsak arra a rodostói „szuverén” fejedelmi eltartásra kapott ígéretet, melyben apjának volt része, hanem még arra is, hogy ha ott nem érzi jól magát, Törökországból bármikor és bárhova el is költözhet, amit apjának (és mostohanagyapjának, Thökölynek) sehogy se engedett meg a török, bármennyire elkívánczoltak is onnan.

A nagy tervek azonban igen hamar dugába dőltek, bár az újdonsült szabadsághős jóvoltából egy rabló tatár csapat azért még így is végigpusztította az országot. Rákóczi József pedig, akit a pápa a keresztény ügy elárulásáért (ugyancsak megérdemelten) kiközösített az Egyházból, 38 esztendőskorában még a harctéren, de nem harc közben, mert hiszen az nem is igen volt, tehát nem hősi halállal) meghalt.

Itt jut eszünkbe, hogy apja, a dicső Rákóczi is megkísérelte, hogy magyar szabadságharcához tatár szövetségeseket is szerezzen. E célból titkárát, Beniczky Gáspárt (azt, aki naplójában, mint láttuk, oly szorgalmasan felségezi urát) követségbe is küldte a tatár kánhoz (Beniczky naplójában ezt az útját is részletesen leírja). Azonban, részint mert a kán hűbérura, a szultán, a szövetséget nem engedélyezte, részint, mert Rákóczi a tatár előkelőségeknek csak olyan silány ajánlatokat küldött, hogy vele inkább maga ellen hangolta őket, a terv nem sikerült. Látjuk tehát, hogy Rákóczinak egyébként lett volna hozzá szíve, hogy még tatár csapatokat is zúdítson édes hazája és népe nyakára. Világos ugyanis, hogy ha megjönnek, nem sok alkalmuk lett volna arra, hogy az osztrák örökös tartományok népét fosztogassák. Elsősorban tehát nálunk tevékenykedtek volna.

A kisebbik fiú, György, Párizs mellett élt. Kétszer házasodott és 1756-ban halt meg, mint a Rákóczi-ház utolsó sarja (Rákóczi hangsúlyozza végrendeletében, hogy a családok, melyekből származik, már mind kihaltak s nincs egyetlen rokona se). Nénjének, Júliának, Aspremontnének, aki már 1717-ben meghalt, voltak leányai s utolsó leszármazója, mint egy Erdődy grófnak a nénje halt meg.

Rákóczi György egyébként a francia udvartól kapott évdíjából élt. Kényelmes, kövér úr volt és naponta megivott 10-12 palack bort.

Az utolsó Rákóczi-lány, Josepha-Charlotte, Rákóczi utolsó ivadéka, 1780-ban egy párizsi zárdában 43 éves korában halt meg, mint Krisztus jegyese. Emlékszünk rá, hogy az utolsó Árpád és az utolsó Zrínyi is ott és mint ilyen halt meg, tehát a Rákóczi-ház is osztozott másik két híres családunkkal e szép és felemelő elenyésztési módban. Véletlen, de feltétlenül megemlézésre méltó, hogy egy évben halt meg vele Mária Terézia is, a Habsburg-ház utolsó sarja. Csak ő nem zárdában, hanem a trónon, s egyáltalán nem utódok nélkül. Benne nem kihalt, hanem felemelkedett a híres család, hiszen talán mindegyiküknél tehetségesebb és egészségesebb volt mind testben, mind lélekben.

Rákóczi emberi gyarlóságait, különösen hiúságát, nem azért pécéztük ki, mintha kedvünket lelnénk benne, hanem a történelmi igazság kedvéért s annak bebizonyítására, hogy fő jellemvonása, a hiúság tette szabadsághőssé, nem pedig a hazaszeretet vagy az ország elnyomott volta. Ez pedig igen fontos dolog.

Ha egy pápa vagy főpap lett volna olyan gyarló, mint Rákóczi, a protestáns, vagy forradalmi, vagy bármi más okból egyházellenes történetírás a leggyűlöletesebb színben tüntetné fel, ha akarná (s természetesen akarná is). Viszont láttuk, hogy ezzel szemben a mi „hazafias” történetírásunk nemcsak hőst, hanem még valóságos szentet is tudott belőle csinálni, akinek egyenesen szenté avatását lehetett követelni. Még jámbor és okos jezsuita atyával is találko-

tam, akinek ugyanez volt a véleménye s Rákóczit – Vallomásainak elolvasása alapján – szentnek tartotta.

Rákóczi személyének tanulságai alapján talán már nem fognak annyira botránkozni egyes történetolvasók egyes főpapok bűnein. Ha ugyanis a bűnös Rákócziból minden nagyobb nehézség nélkül lehetett szentet csinálni hazafias szeretettel, miért ne lehetne még nagyjában tisztességes pápából vagy főpapokból is szörnyeteget csinálni egyházellenes gyűlölettel?

Majdnem minden embernek van ugyanis jó és vannak rossz tulajdonságai, s egyedül csak arra van szükség, hogy az egyik esetben csak a jó, a másik esetben csak a rossz tulajdonságokat vegyük észre, emeljük ki és botránkozzunk, illetőleg örvendezzünk és tiszteletre gerjedjünk rajtuk. Az előbbi történt VI. Sándor pápával (lásd „VI. Sándor meg Luther” című művemet), avagy Bakócz Tamással, az utóbbi Mátyás királlyal, Zrínyivel, a költővel, Rákóczival, Kossuthal, Petőfivel, noha se VI. Sándor, se Bakócz Tamás egy cseppet se volt bűnösebb vagy gyarlóbb ember, mint ez utóbb említett történelmi nagyjaink akármelyike.

A pompakedvelő Rákóczi

A pompaszeretet már együtt jár a fejedelemség szeretetével. Ha ugyanis már az ember gyereke annyira szeret fejedelem lenni, akkor bizonyára nem azért szeret, hogy titokban legyen fejedelem, hanem hogy ország-világ lássa, hogy valóban az. Nohát a Rákóczit láthatta! Néhány példát már eddig is hoztunk fel rá, de a pompaszeretet, a fényes udvartartás, a szemkápráztató fényűzés annyira jellegzetes tulajdonsága volt Rákóczinak, hogy élete és jelleme ezen oldalával külön is kell foglalkoznunk.

Asztalos (383-384. o.) a következő képet adja róla:

„A kuruc világ nagy fényűzést fejtett ki az öltözködés terén. A fejedelem – írja Thaly –, valamint a tábornokok, főurak és egyéb főtisztek arany és ezüst, művészi készületű, zománcozott menteláncokkal, övekkel, gombokkal stb. díszített színes öltözékekben jártak. Nyusztos kalpagjaikon, drágaköves forgóban kócsag-, sas- és kerecsentollak vagy sólyomszárnyak lebegtek. Vállukat (Thaly persze azt írja hogy „vállaikát”) párdúc-, tigris- vagy podóliai farkasbőr-kacagány, derekukat gazdag zsinórzatú kurta dolmány övezte s szintén gazdagon kivarrott sárga vagy piros csizmát (Thaly szerint persze „csizmákat”) hordtak. Ezüstsarkantyúkra, ezüstpatkókra is van példa, ünnepesebb alkalmakra a fejedelemnek még paripáit is ezüstre patkolták.”

(Helyette a pénzt verette Rákóczi rézből ezüst helyett. Igaz, hogy ha lovait nem patkoltatta volna ezüstre, emiatt még nem verhetné volna a pénzét réz helyett ezüsből, de a pénznek rézből való veretése tulajdonképpen az ország népének becsapása volt s ennek még kényszerhelyzetben is legfeljebb akkor lett volna erkölcsi alapja, ha e kényszerhelyzet bizonyosságként a hatalom birtokosai is leszállítják igényeiket, ha ők is lemondanak minden nélkülözhetőről és spártai önmegtartóztatást gyakorolnak.

Milyen erkölcsi alapon kívánhatta azonban Rákóczi katonáitól, hogy zsoldképpen, a termelőtől, hogy árujáért arany és ezüst helyett rezet fogadjon el, mikor neki, akinek nevében mindez történt, aki az ország bevételeinek sáfára volt, és aki katonáitól és az ország népétől az önmegtágadást az édes haza nevében egyenesen megkövetelte, még lovai patkójára is jutott ezüst, tehát az önmegtágadásnak éppen az ellenkezőjét gyakorolta.

Egyébként pedig rögtön látjuk az idézet folytatásában, hogy Rákóczit követték a fényűzésbe a tisztjei és hivatalosai is, mert se a jó, se a rossz nem szokott sose elszigetelve állni. Abból a pénzből azonban, melyet nemcsak Rákóczi egymaga, hanem az ország egész vezetősege költött el fényűzésre, már meglehetősen ki lehetett volna cserélni a hitvány, réz „kon-

gót” ezüstre, ha az ország vezetősége is gyakorolta volna az „édes” haza iránt azt a szeretetet, melyet hirdetett, és azt az önmegtagadást, melyet a tömegektől megkövetelt.)

„A műötvösség foglalkoztatása mellett bizony külföldről is kellett beszerezni a remek ékszerekhez méltó ruhaszöveteket, a velencei és francia nehéz brokátokat, és a páduai és angol selyemposztókat.” (Tehát ami kevés ezüst- és aranypénzzel rendelkeztek, hasznos, és az édes hazának annyira szükséges dolgok helyett még annak jó része is külföldre ment fényűzésre. Rákóczi és Bercsényi levelezéséből még azt is megtudjuk, hogy mindketten igen szerették reggelire a „csukoládit”, ami akkor még nagy fényűzés volt és természetesen szintén csak külföldről, tehát nem rézpénzért lehetett beszerezni.)

„A főtisztek fényűző ruházkodása példaadó (!) volt lefelé minden osztálynál, ahol ki-ki a maga lehetőségei szerint egyszerűsítve, de viszonyaihoz mérten mégis fényűzően igyekezett öltözködni.” (Tehát az édes haza emlegetése közben valóságos versengés volt a pazarlásban.) A puritán holland követ a nagyszombati tárgyaláson egy éles összeszólalkozás kapcsán oda is vágta Bercsényinek: „Ha szabadságot kerestek, ne értéktelen rézpénzzel fizessétek hadaitokat, hanem vágjátok le a sok arany-, ezüstgombot, láncot a mentétekről, veressétek pénzzé és azzal fizessétek a katonákat, majd jobban harcolnak. Lám, Hollandia nem ezüst, hanem ólomgombos kabátokban vívta ki a szabadságát.”

(Nem volt a holland követ se „puritán”, hiszen láttuk már, hogy magyarországi tartózkodását egyúttal üzletkötésekre is igyekezett felhasználni, a felesége pedig a nős Bercsényivel flörtölt. „Hazafiainktól” annyira magasztalt egész tevékenységét pedig szinte elszörnyesztően nagyapidíjért gyakorolta, melyet természetesen nem a kurucok réz-kongójából vett fel, s melyet természetesen nem a fényűző s ezért koldus kurucok, hanem a császári udvar fizetett neki és társainak, s ők ezt nagy „puritánságukban” úgy hálálták meg, hogy az őket fizető császárral szemben protestáns hittestvéreikkel, a kurucokkal, cimboráltak.)

„A Rákóczi udvarban kialakult fényűző és etikettes élet létrejöttében nagy szerepe volt az udvarban (természetesen nem a császár, hanem Rákóczi „őfelsége”, „udvarában”) tartózkodó francia tiszteknek, akik hozzászórtak XIV. Lajos pompakedveléséhez és szertartásos udvari életéhez, és akik előtt Rákóczi semmivel se akart jelentéktelenebb fejedelmi személynek feltűnni.” (Pedig hát egészen bizonyos, hogy ezzel csak ellenszenvet keltett maga iránt ezekben a francia tisztekben, akik bizonyára fonáknak, sőt talán még nevetségesnek is tartották, hogy ez a tőle fizetett felkelővezér „semmivel se akar jelentéktelenebb fejedelmi személynek feltűnni”, mint az ő ország-világra szóló napkirályuk.)

„A ranggal járó megkülönböztetett tiszteletnyilvánítások elmaradása nemegyszer súlyos összetűzésekre adott alkalmat. A tárgyalások felborulásával fenyegetett az a körülmény, hogy Seilern (a császári követség feje) húzódott attól, hogy Bercsényit excellenciázza. Egy ízben Bercsényi elfelejtette az érsekújvári szemlén Forgách tábornoknak tisztelegés után a kardját hüvelyébe tetetni, amiért Forgách felajánlotta Rákóczinak a lemondását.”

„Az országos eseményen túl nagy társadalmi eseményszámba mentek a különböző országos gyűlések, ahol szintén nagy ünnepélyességgel és pompával találkozunk. Híres volt pompájáról a marosvásárhelyi beiktató országgyűlés s az ónodi országgyűlésen a Rákóczi ruháját díszítő ékszereket egy szemtanú 400.000 livrere becsülte.” (Mellesleg megjegyezzük, hogy ugyanezen az országgyűlésen voltak kénytelenek devalválni a már egészen hitelvesztett „kongó” értékét, de ugyanitt kényszerítették rá törvényileg arra is az országot, hogy még a régi jó pénzben felvett adósság visszafizetésére is mindenkinek el kellett fogadnia a kongót.)

„Ilyenkor a felvonulások lóháton történtek. A fejedelmet az ország főnemesei követték díszes csapataikkal. A saját zászlóik alatt felvonuló megyei nemesek bandériumai is lehetőleg díszesen vonultak fel.”

Hogy élvezhette mindezt Rákóczi, a fejedelem! Hiszen végeredményben minden az ő tiszteletére történt, ezek mind az ő alattvalói voltak, akik „szolgáltak” neki, pedig tagadhatatlan, hogy egész sereg gróf is volt közöttük. Most igaza lett, amivel gyerekkorában dicsekedett. Kétsége-

len, hogy minél több és minél nagyobb úr az alattvaló, annál nagyobb a fejedelem. De viszont e parádézásokkal Rákóczi egyenesen belekényszerítette az országot a pazarlásba.

Történetírásunk s még inkább szépirodalmunk túlságosan is kiszínezte és mint Rákóczi bámulatos jellemnagysága és legendás hazaszeretete utolérhetetlen példájának tüntette fel, hogy mikor a bécsi udvar a feleségét küldte hozzá, hogy békére hangolja, Rákóczi még szerelmének is ellenállott, mert elvei és hazája szerelménél is előbbrevaló volt neki.

Említettük már s később még bővebben fogjuk látni, hogy mindez csak a költészetben van, de nem volt így a valóságban. Rákóczi érdekházasságot kötött, nem szerelmit. (Nem a vagyonért, hanem a rangért házasodott.) Mégis megszerethette volna a feleségét, mert véletlenül rendkívül szép volt és egészen fiatal is, de ez mégse történt meg. Mikor szabadsághős lett, a vele való együttélés már olyan teher volt számára, hogy legalábbis egyik mellékként még azt is megemlíthetjük, hogy házaselete boldogtalansága is oka volt, hogy nem tudott nyugodt lenni, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy olyan kalandos terveket szőtt, melyek börtönbe juttatták, majd pedig a szabadságharcba sodorták. (Akkor ugyanis még nem lehetett elválni s különösen nem lehetett a bécsi udvarban!)

Láttuk, hogy nem is akart ő később se együtt élni a feleségével, s nem kellett neki hites felesége akkor se, mikor már nyugodtan együtt élhetett volna vele. Bécs tehát e tekintetben nem volt tisztában a helyzettel és nagyon rosszul számított, mikor felesége révén akarta megnyerni. Rákóczit a feleségével való találkozás inkább arra hangolta, hogy ne kössön békét, mert hiszen akkor újra együtt kellett volna élnie a feleségével. Ha a királyával való kibékülés ára az lett volna, hogy ezután együtt kell élnie a feleségével, akkor már csak emiatt is a további harcot választotta volna. Hiszen akkor már – a már előbb is meglevő elhidegülésen és emiatt felesége állandó féltékenykedésén kívül – Rákóczi már bűnös viszonyban is volt más-sal. Látjuk tehát, hogy az a gonosz bécsi udvar e tekintetben is sokkal jobbnak gondolta Rákóczit, mint amilyen volt.

Rákóczinak semmi oka se volt tehát rá, hogy örüljön felesége jövetelének. Legfeljebb talán azért örült neki, mert tudta, hogy nem végleg jön. De fény, pompa kifejtésére, annak megmutatására, hogy milyen fejedelem lett öbelőle, felesége megérkezése nagyszerű alkalom volt neki. Mint fejedelem vette el a fejedelmi hölgyet, de míg vele élt, csak egy alattvaló felesége volt. Most végre neki is megmutathatta, hogy fejedelem, s hogy milyen jó partit csinált, mikor az ő felesége lett.

„Az ágyúlövésekről (Nyitrán is, Semptén is) – írja Bercsényinek – igenis, tégyen kegyel-med diszpozíciót, mivel másként is igen gyönyörködik hallásában (ti. felesége).” (Thaly: A Bercsényi-család, III., 670. o.)

Hát csakugyan: hogy az ember ágyúlövésekben gyönyörködhessek, mégpedig olyan ágyúlövésekben, melyeket a mi tiszteletünkre sütnek el, ahhoz már nemcsak fejedelmi családból kell származni, hanem tényleges fejedelemnek is kell lenni.

Önkéntelenül is az jut itt eszünkbe, hogy talán csak nem azért lett Rákóczi szabadsághőssé és édes hazájának oly lelkes szeretőjévé, hogy végre legalább egyszer ebben a gyönyörben is részesíthesse fejedelmi családból származó hitvesét. (Egyébként Rákóczi a feleségét legtöbbször nem mondja feleségének – még Vallomásaiban se, mikor pedig már mint por és hamu ír –, hanem csak úgy emlegeti: „a fejedelemmő”).

A „fejedelemmő” tehát – Thaly idézzük – „udvartartása teljes személyzetével s tömérdek (részben férje számára Bécsben vásárolt) portékával vagy ugyanannyi megrakott társzekérral jött.” „Férje bőkezűségéből Bécsben készíttetett és tizenkétezer – bizonyára nem kongóban fizetett – forintba került újdonatúj fejedelmi dízhintájában ült udvarmesternőjével (!). Udvari tisztjei: a magyar Döry László, titkára, két svéd és két bajor kamarás, nemes apródjai, udvarhölgyei, cselédsége még öt hintón követték. Végül a társzekerek utánok.” (Thaly, III., 674. o.)

Látjuk tehát, hogy Rákóczi felesége egy cseppet se volt kevésbé pompakedvelő s egy cseppet se volt kevésbé élvezője a fejedelemségnek, mint férje. Rákóczi ellene való panaszai közé egyébként a pazarlás is odatarozik. De hogy ennek is csak egyedül Rákóczi lehetett az oka s feleségét csak ő szoktathatta ehhez hozzá, kétségtelen abból, mert hiszen a felesége családjá szegény volt s így a szülői házban nem szokhatott hozzá a fényűzéshez, nem is szólva arról, hogy gyerek volt még, mikor a szülői háztól elkerült.

Rákócziné magyarországi látogatása idején gróf Kollonits Ádám tábornok 1708. május 1-jei keltezéssel ezt írta Bécsből gróf Erdődy Gy. országbírónak: „Mai nap (tévesen írja ezt; azt kellett volna írnia: tegnap) indult el Rákócziné az urához; vitt le magával egy igen szép hintót, melyet maga csináltatván, adott érte 12.000 forintokat. (Akkor 12.000 forintért egy több ezer holdas uradalmat lehetett venni.) Pozsonyban 800 magyar lovas várakozik reá. Előttem a képe: mily nagy pompával fogják fogadni oda alá! De a fiait itt kellett hagynia. Elhiszem, Bercsényiné is olyan hintóra igyekszik szert tenni és fognak versenyezni a pompában, minek mi adjuk meg az árát”. (Valóban ki és miből fizethette ki a magyar szabadsághős ezt a 12.000 forintos hintót és az ily fejedelmi utazás költségeit? Hiszen Rákóczinak az után, hogy leveleit a francia királynak megírta, még csak annyi pénze se volt – ezt Vallomásaiban maga mondja –, hogy szökését lehetőségessé tudta volna vele tenni? Pedig hát akkor bizonyára nem fejedelmi külsőségek között akart szökni?)

Mivel Bercsényi tudta, hogy „az udvari palotásezred új egyenruhái még nem készültek el, helyettük a díszőrségi szolgálat végbevitelére és Nagyszombatban önála és a mediátoroknál (az előbb említett holland és angol békeközvetítőknél) saját udvari palotásaival felváltva már régóta ily szolgálatot teljesítő és a rend és a szertartásokban jól belétanult (pedig ez ugyancsak nem lehetett könnyű dolog!) Lóczy András-féle, új egyenruhájú (zöld dolmányos, vörös nadrágos, fehér zsinóros) gyalogezredből indított meg Semptéről Nyitrára május második hajnalán két századot és utánuk a Csajághy János Pest vármegyei, szintén újdonszerű piros egyenruhájú hajdú ezredéből még öt századot stb. A különben leszerelt semptei várba pedig tábori tarackokat vontatott, hogy Rákócziné oda is ágyúdőrgés alatt vonulhasson be”.

„Ott áll a fejedelemasszony aranyozott, ezüsttel vert, arany paszomántos, bíborral párnázott, újdonszerű drága díszhintaja: eléje fogva gróf Bercsényi Miklós legszebb hatos fogata tombolt.” „Az angol és holland miniszterek Széchenyi Pál érsekkel és Viza püspökkel ablakból nézték a ragyogó díszmenetet (láttuk már, hogy mit gondoltak hozzá), melyet Szalay ezredes nyitott meg a kuruc tisztekkel és az ötven farkaskacagányos huszárral.”

„Legelül Bercsényi titkára, Orbán Pál lovagolt, nyeregkápáin függő egy-egy töltött turbával. Ezeket ura, a kuruc fővezér töltet meg újdonszerű körmői ezüstpénzzel (erre tehát nem kongót használtak, a kongót csak azok voltak kötelesek elfogadni, akik az édes hazát szolgálták, no meg akik aranyban és ezüstben adták a kölcsönt), és amikor a menet trombiták harsogása mellett megindult, Orbán mindegyre szórja vala két marokkal (úgy látszik, egy marokkal pénzt szórni csak kisebb fejedelemnek szoktak) a pénzt a nép közé úgy, mint koronázáskor szokták. (Ez is Pozsonyban történt, mint a koronázás.)

„A récsei kapu külső sorompójához kiérve a kuruc díszkíséret vezére, a híres vitéz Ocskay László, párdüchörösen, buzogányosan a fejedelemnö hintaja elé ugrat tisztikarával és katonásan tiszteleg, a tárogatók megharsannak, a lobogókat meghajtják és a díszsorokban állók, 7-800 farkasbőrös, deli huszárság karabélyával háromszoros döngő sortüzet ad. A kíséretet Ocskay vevé át és a hosszúra nyúlt, fényes vonat csakhamar elkezdett folytonos hadi zeneharsogás mellett gyors ütemben ügetni Récse, Szentgyörgy, Bazin felé. E két utóbbi város polgársága ünnepi öltözetben, kibontott zászlók alatt a bástyakapuk elé gyülekezve örömujjongással üdvözlé fejedelemasszonyát, akit Bazinban gróf Forgách Simon tábornagy fogadott nagyszámú tisztikar és hadcsapatok élén ritka dísszel és kíséré be éji szállására a várba.”

Látjuk, hogy a jó Thaly nagy „hazafiságában” milyen kedvteléssel beszéli el mindezeket s hogy élvezi ő maga is a nagy pompát. Nem is gondol arra, hogy hőse érdekében sokkal jobb lett volna, ha sokkal kisebb lett volna az a pompa. Ha pedig mégis ilyen nagy volt, akkor inkább sokkal jobb lenne, ha a feledés pora lepte volna be és az utókor nem is tudna róla.

A „két marokkal” szórt valódi ezüstpénzekben is milyen öröme telik! Az eszébe se jut, hogy mit gondolhattak a szegény (de annál fényesebb s vadonatúj öltözetű) kuruc katonák, mikor látták, hogy zsoldra nincs ezüst, de Rákóczi fejedelmi tetszelgéseiire van, s a bámész nép még azért is ezüstöt kap, mert nézi, ők pedig, akiknek vállán ez a fényes fejedelemség nyugodott és életüket, vérüket ontják érte, csak rezet. (Vajon nem azért van-e az is, hogy Rákóczi fejedelemsége csak nyolc évig tartott, a kopott ruhában járó Lipót családjáé meg 600 évig s nálunk is 400 évig?)

Semptén a fejedelmi asszonyt Bercsényi várta „nagy katonai pompával, dob-trombitaszó zengése, díszsortüzek ropogása és a semptei bástyákról kisütögetett ágyúk dörgedelme alatt”. Még aznap éjjel értesíti Rákóczit. (Vajon az édes haza ügyei miatt is irt és dolgozott-e még éjszaka is?)

„Te Deum laudamus! Már az méltóságos (akkor még nem kapta meg Rákóczi az erdélyi rendektől a „fölséges” címet) fejedelemasszonynak megcsókoltam ruháját!”

Semptén Bercsényi neje, Csáky Krisztina grófnő, „dúsgazdag asztalánál elköltött fényes ebéd után a nagyszámú zászlós huszársággal bővült hosszú menet május harmadikán a semptei várból megindult”. A fejedelemasszony díshintaja előtt az „úrfiak aranytól, ezüsttől, skófiúmtól, drágakövektől csillogó elit-bandériuma nyargalt könnyű lábú, tatár, moldvai, erdélyi paripákon, Bercsényi akkor már gyönyörűen fejlett, 17 éves Lackó fia vezetésével”. Közeledett a feleségnek fejedelmi urával való találkozása Nyitrán.

„Az udvari hadak Nyitra alatt Molnos táján voltak sorakoztatva ezredeik szerint: karabélyos huszárok, dragonyosok (a kuruc ezredben!), a francia gárda, a deliások, a zöld vadászok, lovas- és gyalog-granatérosok, udvari palotások stb. teljes pompában, kibontott lobogókkal; élükön az udvar (természetesen nem a császári, hanem a „Rákóczi-udvar”) legfőbb méltóságait viselő fényes urak csapata (itt már csakugyan szolgálai voltak Rákóczinak a grófok) a fejedelmi udvari kornéta alatt. Fent a sziklavárban a pattantyúsok megtöltött ágyúik mellett kezükben égő kanóccal várakoztanak már.”

Lent Rákóczinak „a csuhadárok, a fekete kócsagtollas, gyémántforgós zöld kalapot a fejére teszik, a párduckacagány helyett királyszínű bíbormentét akasztanak nyakába és a fegyverhordozó a drágaköves, gerézdés, fejedelmi aranybuzogányt a jobbábjára adja”. (Úgy látszik, ez a fejedelmi aranybuzogány már régóta ott volt kézen a Rákóczi-kincstárban s azért élt az ifjú Rákócziban az az ellenállhatatlan vágy, hogy ezt ő is éppúgy kezébe tarthassa majd, mint ősei abban tartották.)

„Mire Rákóczi fölszáll vezetéken tartott, ragyogó szerszámzatú, vont arany cafrangú, andalúzi, büszke „Delia” paripájára. Most egyszerre mindenki gyalog száll (leszáll a lováról alattvalói minőségének kinyilvánítására): harminc érctrombita megzendül, harminc pár rézdobon a díszmarsot verik, a sorfalat képező katonaság tiszteleg, az ezred- és századzászlókat meghajtják, csupán a dús aranyozású, Rákóczi-címeres égszínkék „udvari kornéta” lobog fenn.” (De jó lehet fejedelemnek lenni! De aki ennyire tudott is az lenni mint Rákóczi, annak igazán kár lett volna örökre alattvalónak maradni!)

Hasonló részletességgel sorolhatnánk el bevonulásának fényét az ónodi gyűlésen is, mikor felesége nélkül, egyedül pompázott. Láttuk, hogy ez alkalommal csak azok az ékszerek, melyeket magán hordott, annyit értek, mint egy százezer holdas uradalom. Minő ellentét, hogy hamarosan utána ugyanitt egy Árpád-kori magyar nemesnek lemeztelenített és temetetlenül a férgek martalékául hagyott holtteste feküdt, egy másiké pedig kínpadra vonatott és tüzzel-vassal sütögettetett csak azért, mert szabad magyarok szabad gyűlésén olyat mertek mondani, amihez joguk volt ugyan, de ami a fejedelemnek, akinek a szolgálai grófok, nem tetszett!

Mikor pedig Marosvásárhelyen erdélyi fejedelmi székébe iktatták, ugyanezen hatalmas fejedelem a népet a piacon, az urakat pedig hét külön palotában vendégelte meg. Országát ugyan már hetek múlva elvesztette, s hogy így lesz, bizonyára már akkor is sejtette, mert bizonyára nem volt olyan szűk látókörű, hogy ne sejtette volna, de azért beiktatása öröme olyan ország-világra szóló dínomdánomot csapott, hogy „álmélkodtak is rajta az erdélyi urak”. Ezer veder számra itták a legfinomabb tokaji borokat az urak s kint a nép is annyit méríthetett a boros kádakból és hordókból, amennyit akart. (Márki, I., 607. o.)

Világos, hogy meg is botránkoztak rajta az emberek, nem is csak a józan és takarékos hollandok vagy angolok, hanem az itthoniak is, mert igazán „fenn az ernyő, nincsen kas”-féle helyzet volt ez a viselkedés. Inkább a nagyzóló parvenü, mint egy méltóságos fejedelem nagylelkűségének benyomását tette. Hogy is tehetett volna más benyomást, hiszen ugyanakkor a katonák értéktelen kongóban kapták a fizetésüket (láttuk, hogy nem is nagyon erőltették meg magukat érte), a nép pedig nyomorgott.

Még maga Rákóczi is észrevette ezt a nemtetszést, s úgy látszik, az emberek mormogása is a fülébe jutott, mert 1710. március 8-án már e vád ellen is védekezik:

„Szép és rendes igazsággal, mód- és rendtartásokkal nyolc esztendő alatt semmire se menvén (ő tehát fényűzésről és pazarlásról a maga részéről egyáltalán nem tud): az olyanokkal, akik a szövetségtől titkon elszakadtak, mert a hazát értékükkel és javaikkal nem segítették, ezentúl úgy fog bánni, mint hitszegőkkel, hazája, vére, nemzete árulóival. (Eddig nem úgy bánt?) Fösvénységük elárulja őket, csak azért dugdossák pénzüket, mert a haza ellenségeinek hízelkedve ezeknek járma alatt majd kényökre akarnak élni, mikor a fejedelem és mások, nem a bujdosáshoz hasonló léthez, de a hazáért való vérontáshoz és nemcsak javaik, de életük elhagyásához is készülnek. Azelőtt is hamisan mondták, de most már csakugyan nem mondhatja senki, hogy a haza pénzét pompára akarja költeni. Azt a fényt nem a maga büszkeségeért, hanem hazája dicsőségéért fejtette ki. (De akkor miért botránkoztak meg rajta még az iránta baráti érzelmekkel viseltető hollandok és angolok is?) De már lemondott róla és társaival boldogabb és megelégedett, mint azelőtt.” (Hogyhogy? Hát most már nem kell „hazája dicsőségét” munkálni? De nyugodjunk meg, bőségesen szolgálja ő hazája dicsőségét a fényűzéssel e kijelentése után is, még Rodostóban is, mint már bőven láttuk is.)

Így beszélt Rákóczi 1710. március 8-án, de viszont akkor már két éve tudatta XIV. Lajossal, hogy bírní óhajítja az spanyol aranygyapjas-rend nyakláncát (természetesen nem a maga, hanem hazája dicsőségére), amelyért már mostohaapja, a másik szabadsághős, Thököly is annyira oda volt. Mivel azóta a spanyol korona (egyebek közt Rákóczi hathatós hozzájárulásával is) XIV. Lajos ivadéka kezébe került, meg is kapta Rákóczi az aranygyapjat már csak azért is, hogy ne fájjon neki annyira, hogy szövetséget (ami csakugyan a hazának szólt volna) nem kötöttek vele, sőt anyagi támogatást is alig kapott.

Igen ám, de az aranygyapjas-rend nem pénzt hozott a konyhára, hanem éppen ellenkezőleg, pénzbe került. Addig át sem adták, míg Rákóczi párizsi követe, Vetéssy, le nem fizette érte a szokásos 12.000 tallért, de természetesen nem kongóban. Kongóban csak a magyar nemesek szolgálatait fizethette az „édes” haza, s rajta csak a magyar nemesek ősi földjét lehetett megvenni, de nem az aranygyapjat. S a 12.000 tallér kifizetésére éppen akkor került sor, mikor Rákóczi előtte egy jó héttel kijelentette, hogy többet már nem fogja az ország pénzét pompára költeni. De azért ez a 12.000 tallér még az ország már akkor igazán súlyos anyagi helyzetében is annyira nem vette el Rákóczi kedvét az aranygyapjától, hogy rendkívül jól esett neki, hogy ő csak a nyakláncot kérte s mégis egyenesen a „nagy toison”-t kapta. De azért mégis írt, hogy azért a rendszalagot is csak küldjék meg neki.

Aztán ugyanez év novemberében Bercsényit a haza ügyében Lengyelországba küldi s megint csak „csékély” száztagú követséggel. Igaz, hogy ez jobban összefüggött az édes hazával, mint az aranygyapjú, de mégis, ki hiszi el, hogy ez egyedül csak a hazának szólt, nem pedig egyúttal, sőt elsősorban a maga és Bercsényi száz lóerős önértetének? (Ady szokta így

nevezni a maga önértetét.) Sőt ami magát a hazát illeti, nem sokkal jobb benyomást tett volna Lengyelországban és általában a külföldi hatalmaknál és nem sokkal jobban illett volna a szegény s akkor már egészen lerongyolódott országhoz egy spártai jellegű küldöttség?

Koldus volt már akkor itt mindenki. Aszály és a népnek otthonából való tömeges menekülése pusztította a magyar vagyont, a pestis pedig a magyar életet. Mindezt természetesen a külföld is rég tudta már s ezért sokkal eredményesebb lett volna nála egy, az ország szegénységének megfelelő egyszerű, mint egy száztagú, fényűzően felszerelt küldöttség. Vagy éppen szegénységünkről akartuk vele elterelni a figyelmet? Eltekintve attól, hogy barátokat nem szokás becsapni, nagyon tévedett, aki azt hitte, hogy az a barát nem volt tisztában az igazi helyzettel.

Ha Rákóczinak a fényűzés elleni fogadkozásai nem lettek volna a tettekkel annyira ellenkező szavak csupán, akkor nem kellett volna őket Károlyinak, aki ez időben még Bercsényinél is nagyobb bizalmasa lett, arra kérnie (s ráadásul haszontalanul), hogy alázza meg magát, mert másképp úgy jár, mint az egyiptomi király, aki Jeremiás próféta kérésére nem alázkodott meg Nabakonozor (Nebukadnezár) előtt és elveszett.

Jellemző egyébként a kuruc erkölcsre, hogy mikor Károlyi azt ajánlja Rákóczinak, hogy a haza érdekében alázza meg magát, s mikor ő egy ilyen levelet valóban tervez is a cárhoz, ugyanakkor a császárelenes külföldi hatalmaknak azt írja, hogy ezt nem őszintén teszi, hanem csak azért, hogy összeszedhesse magát, azaz, hogy a császárt csak becsapni akarja vele.

„Mutassuk meg – írja Károlyi Rákóczihoz intézett emlékiratában –, hogy nemcsak pompához tudunk, hanem az alázatosságot is megismertük és végbe vittük.” (Márki, III., 157. o.) Láttuk tehát, hogy majdnem egy évvel azután is, hogy Rákóczi kijelentette, hogy neki többet már nem kell a pompa, még mindig ennyire szükség volt arra, hogy őt az egyszerűsége figyelemztessék, s még ekkor is mennyire hiába figyelemztették. Még ekkor se tudta magát még arra se rászánni, hogy legalább színleg megalázkodjék. Nem azért, mert nem akart széneskedni (láttuk már és látjuk még, hogy éppen eleget széneskedett), hanem azért, mert az önmegalázástól annyira félt, hogy még színleg se volt rá képes. Nem is csoda. Hiszen az ő, úgyszólván egyetlen, egész életét betöltő eszménye a fejedelemség volt, a fejedelmek pedig azért vannak, hogy másik (például grófok és udvaroncok) alázkodjanak meg előttük, nem pedig azért, hogy ők alázkodjanak meg mások előtt, akár őszintén, akár politikából.

Az is jellemző, hogy Rákóczi 1710 márciusában már mint múltról beszél az ő fényűzéséről, s mégis, mikor már az országot elhagyta, az is „sok szolga és udvari nép kíséretében” (Márki, III., 197. o.) történt. De mindennek Rákóczi annyira nem volt tudatában, ő ezt a „sok szolga- és udvari népet” még meneküléskor is annyira fejedelmi személye természetes járulékának tartotta, hogy még bűnbánó Vallomásaiban is csak azzal dicsekszik, hogy ugyanazon az úton hagyta el hazáját, mint amelyiken felszabadítására annak idején bejött. Azt a csekély kis különbséget észre se veszi, hogy maga a felszabadítás ugyan nem sikerült, de azért mégis sokkal több szolgálával és udvaronccal ment ki innen, mint amennyivel – ugyanazon az úton – bejött. 1703-ban ugyanis, mikor bejött, csak három szolgáljával jött be.

Önéletrajza szerint (Márki, III., 246. o.) „önzés füzte hazájához, világi és buja szerelméhez, kívánság a világ hiábavalóságaihoz és pompájához. Búsította a fejedelemség, a haza elvesztése, de még inkább a házi szükség, mivel szemben csak az vigasztalta, hogy a közjót a magánérdek fölé helyezte, azért nem tartott meg kincseket”.

Történetírásunk és irodalmunk mind e bűnelismeréseket úgy fogja fel, mint a jámbor és egészen különleges önzetlen fejedelem szent önkínzásait, melyeknek természetesen semmi tárgyi alapjuk nem volt. Az igazság azonban az, hogy Rákóczi tényleges bűneinek és hibáinak csak egy egészen kis részét ismeri el önéletrajzában, ezeket is szépítve, a fejedelemséggel összefüggő, legnagyobb bűneiről pedig egyáltalán nem vesz tudomást.

Például most idézett bűnbánó elismerésében is a már közölt adatok alapján egyenesen komikusan kell hasson ránk Rákóczinak az az önelégültsége, hogy ő ezért lett szegény, mert

a közérdeket mindig fölébe helyezte a magánérdekének, tehát azért nem maradtak kincsei, mert a hazára pazarolta el őket. Pedig olyan életmód, pompakifejtés és fényűzés mellett, amilyent tőle állandóan látunk, még egy Krózusnak is tönkre kellett volna mennie. S ha annak nagy része, amibe fényűzése került, talán nem is az állam, azaz édes hazája, hanem magánvagyonra számlájára ment, akkor is egyenesen ellenszenvet keltett vele a kívülállókban a magyarság ügye és a maga személye iránt.

Világos például, hogy felesége fogadására annak a sok ezrednek felvonultatása, pénz híján egész bizonyosan egyéb hadi kiadások és szükségletek háttérbe szorításával, cifra új egyenruhákkal való ellátása, az a sok díszlövés, a sok dob, trombita beszerzése, ágyuknak a már leszerelt várakba való felvonultatása, a vele járó közmunkák, az a sok fényes egyenruhájú, ilyen meg olyan „udvari” és palotás-ezred létesítése és fenntartása, minden bizonyon nem a Rákóczi-uradalmak, hanem bizony az ugyancsak szegény „édes” haza számláját terhelte.

Furcsa, hogy Rákóczi a maga olyan nagy önzetlenségét látja abban, hogy mikor szabadságharca végén hazáját elhagyta, már nem voltak kincsei. Még furcsább, ha a „hazafiak” is önzetlensége bizonyítékának tartják, hogy halálakor Rodostóban is annyira nem volt semmi pénze vagy ékszere. Hiszen Rákóczi a száműzetésben is „sok szolgál- és udvari nép kíséretében” ment (ami természetesen sok pénzbe került, tehát ezzel a sok pénzzel még akkor is rendelkezett) és Rodostóban is egy egész háztömkeleg volt az övé, melyben – mint már ezt a fejedelmek szokták – állandóan építkezett, díszített, csinosított. Ezért nem maradt utána pénz s előtte is ezért nem volt sose pénze!

Aztán hogy beszélhetünk Rákóczi részéről kincseinek a haza oltárán való feláldozásáról, mikor jól tudjuk, hogy szabadságharca megkezdése előtt is már állandóan pénztelen volt, sőt anyagi zavarokkal küzdött: mikor a Tokaji-lázadás elől Bécsbe ment, már akkor is kölcsönt kellett útközben kérnie, később pedig azért nem tudott menekülni az országból, mert még annyi pénze se volt, amennyi ehhez szükséges. Azt mondtuk az előbb, hogy fényűzése költségeinek nagy részét bizonyára nem közpénzből, hanem birtokai jövedelméből fedezte. Most azt vagyunk kénytelenek mondani, hogy ugyan, hogy tudta volna fedezni olyan birtokok jövedelméből, amelyek egész felkeléséig még a polgári megélhetése fedezésére se voltak elegendők?

A magyar király Rákóczi idejében még nem kapott fizetést, civillistát. Hiszen ezért rendelkezett korlátlanul a bányák, a pénzverés, a harmincadok jövedelmével, hogy maga is megélhessen belőle. Rákóczi is rendelkezett mindezekkel a jövedelmekkel, ezenkívül rendelkezett, mert eladományozta vagy elzalogosította, a hozzá nem csatlakozó, királyukhoz hű, akarom mondani: „aljas hazaáruló” nemesek birtokait is, sőt az ő gyűlései még az egyházi tizedeket is az állam jövedelmei közé sorolják, tehát még ezekre is rátette a kezét. Mégis, szégyenszemre vele történt meg, mint magyar államfővel először (Kossuth már csak a második volt), hogy minden „törvényes” jövedelmen kívül és másfél millió hold magánvagyonra ellenére (Kossuthnak legalább ez nem volt) még külön fizetést is szavaztatott meg magának, mert egész bizonyos, hogy az ónodi gyűlésen ez az indítvány nem tudta nélkül történi meg.

Neki 100.000, Bercsényinek 50.000 tallért szavazott meg a gyűlés s ezenkívül még ezrekre menő testőreinek és udvartartásának és a mindezzel akkor együttjáró sok lónak költséges eltartását is. (Cifra egyenruhájukat és tündöklően fényes felszerelésüket eddig is az ország adta.) Rákóczi a 100.000 tallért elfogadta, de udvartartása ingyen eltartását nem. De ez természetesen csak azért történi, hogy a végén is úgy lássék, hogy nemcsak az ország volt iránta nagylelkű, hanem ő is az ország iránt.

Rákóczi általában kedvelte ezeket a nagylelkű pózokat, mert az, aki még a hajótörés előtt álló hajóban is a halálfélelem pánikja helyett azon gondolkodik, hogyan örökítse meg az utókor számára a nevét, ha majd valaki a holttestét megtalálja, gondoskodott természetesen neve dicsőségéről és népszerűségéről hajótörés nélkül is. Például, mikor a nagy adót megszavaztatta s megszavazására a gyűlést szinte rákényszerítette (a mi országgyűléseink adót, kivált a

rendesenl nagyobb, kényszer nélkül nemigen szavaztak meg), tündetőleg előhozta a maga birtokaira vonatkozó adókievetéseket, azokat ott az ország színe előtt felháborítóan keveseknek találta s ott a nyilvánosság előtt többre javíttatta ki. Hogy aztán ezt a nagy adót csakugyan meg is fizette-e, az már más kérdés.

Aki ismeri az adóügyeket és e tekintetben az embereket, az kénytelen azt gondolni, hogy nem. Hisz még ha a jóakarát meg is lett volna hozzá, akkor is bajosan lehetett volna szó fizetésről. Ahol nincs, ott ne keress, Rákóczinál pedig pénz már költséges tényleges fejedelmi passziói előtt se volt sose. Igaz, hogy adóját nem neki, hanem jobbágyainak kellett fizetni (s ebből látjuk, milyen „önzetlenség” kellett adója keveléséhez), de tudvalévő, hogy olyan birtokon, ahol nincs jövedelem, többnyire a cselédség is szegény. A birtokok gazdasági kara egyébként is kénytelen volt a jobbágyok érdekeit képviselni, ha fejedelmi uruk nem is képviselte, Rákóczi gazdasági tiszteivel pedig bajosan mert Rákóczi országának tisztviselő kara szembeállni.

Rákóczi, aki állítólag már otthon lemondott a pompáról, Lengyelországba bujdosva először Sobieski Konstantin herceg kastélyában telepedett le, de a királyfi kastélya Rákóczi rangjának nem volt megfelelő. Ezért „már öt-hat héttel előbb gondoskodott róla, hogy szállását munkácsi, veres, török, arannyal átszótt és más kárpitokkal, atlaszokkal, függönyökkel, párucbőrökkel stb. fejedelmi módon feldíszítsék s kihozatta konstantinápolyi ebédülő sátrát is. Tokaji bort is rendelt oda a szerencsés tárgyalások áldomásának megívására”. (Márki, III., 245-246. o.) Tehát már előre inni akart a medve bőrére.

Persze, a mi Rákóczi-rajongóink hősi pompaszeretetének magyarázatára arra hivatkoznak, hogy ez a kor jellemvonása volt, melyben élt, hiszen a barokk kor népe nemcsak meg nem botránkozott az előkelő körök fényűzésén, hanem azt egyenesen el is várta tőlük, mert kedvét lelte benne, élvezte.

Ez mind szép és igaz – feleljük –, ámde Rákóczi nem egy békében nyugodtan élő főúr volt, aki a maga vagyonát költötte s így bővölte el vele a közönséges halandókat, hanem egy nemzet szabadságának visszaszerzésére vállalkozott, mely szerep tőle is, a nemzettől is igen nagy áldozatokat, lemondást kívánt, sőt mivel igen soká eltartott, mérhetetlen nyomort, szegénységet és szenvedést hozott a nemzetre és a magyar pénz teljes elértéktelenedésével és az ezzel járó mérhetetlen gazdasági zavarokkal is járt.

Ekkor fényt üzni s ráadásul oly bolondul mint Rákóczi csinálta, már nem egyszerű kór, hanem már valóban kórtünet. Ha annyira magától értetődő volt ez a fényűzés és egyszerűen a korról járt, miért botránkoztak akkor meg rajta annyira az angolok és a hollandok minden Rákóczi rokonszenvük ellenére is? Akkor miért gúnyolódtak rajta a labanc-magyarok is (Kollonits Ádám és Erdődy országbíró)? Akkor miért ígér e tekintetben javulást maga Rákóczi is és miért ajánlja éppen ezt és éppen öneki Károlyi is?

Lám, Károlyi nem volt ilyen. Ő éppen akkor és azután alapította meg családjá mérhetetlenül nagy vagyonát, mégpedig nem „árulásával” (mint a „hazafiak” rebesgetik), hanem takarékossággal, szorgalmával és ügyességével, mikor a pompakedvelő, pazarló Rákóczi és Bercsényi a magáét és családjáét csödbe juttatta és elherdálta.

Aztán nem ugyanebben a korban élt-e Lipót is s nem láttuk-e, milyen egyszerű, sőt szegényes volt az ő és családjá magánélete? Vajon miért csak Rákóczi életmódján látszik a barokk kor? Miért nem látszik meg ugyanez Lipótén is? Aztán nem ugyanekkor élt-e Kollonits Lipót is, aki születésére nézve gróf, méltóságára pedig bíboros, tehát szintén uralkodók cousinja volt, s láttuk, mégis milyen szegényen élt, mert pénzét a hadi árváknak, rokkantaknak, meg a végvári magyar vitézeknek adta? Fényűzés helyett miért nem adta Rákóczi is a maga jövedelmét a hazának, kivált mikor az annyira „édes” volt neki?

Aztán Savoyai Jenő is uralkodóházból származott (családjából egyenesen a későbbi egyesített Olaszország dinasztíája lett), a legelőkelőbb állást töltötte be Bécsben, hadvezéri hírnevétől egész Európa visszhangzott s mégis, annak ellenére, hogy a barokk korban élt, fel-

tűnően egyszerű volt. Lotaringiai Károly, a másik török alóli felszabadítónk is uralkodóházából származott, sőt valóságos uralkodó is volt, mert családja feje volt: emellett fővezér is, mégis láttuk már, hogy olyan szegényes volt a ruhája és igénytelen a megjelenése, hogy a parvenü Sobieski János a feleségének írt leveleiben csak mint „szegény ördögöt” emlegeti.

Ő ugyanis pompakifejtés helyett inkább világhírű diadalokkal, Magyarország és a kereszténység felszabadításával szeretett foglalkozni. Fel is magasztaltatott jutalmul, mert ivadéka ugyanabban az évben örökölte a Habsburgok világhatalmát, melyben Rákóczi utolsó ivadéka elhagyta a földet. A Rákóczi-ház 1780-ban nemcsak a szereplés színteréről tűnt le végleg, hanem még a földi életből is, mert őse felmagasztalta magát: a lotaringiai ház pedig Európa leghatalmasabb és legelőkelőbb trónjára került, mert őse megalázta magát s csak mint „szegény ördög” szerepelt az elbizakodottak előtt, s nem pompával, hanem mással akarta kimutatni, hogy kicsoda.

Hogy Rákócziról sokan olyan ellenszenvvel nyilatkoztak, mint láttuk, annak elsősorban a hiúsága és vele járó tünetető fényűzése volt az oka. Pedig a már közöltekhöz most még Torcy, francia külügyminiszter lesújtó véleményét is hozzácsatolhatjuk, akinek pedig természetesen nem Rákóczi rossz-, hanem jóakarói között kellene helyet foglalnia, hiszen egy ügyért küzdöttek, s Franciaországnak Rákóczi működéséből tényleges haszna is volt: neki köszönte Spanyolországot. De éppen azért haragudott rá, mert ha nem lett volna olyan hiú, akkor Franciaországnak (de az „édes” magyar hazának is) még sokkal nagyobb haszna lett volna belőle.

Márki azt írja, (III., 268. o.), hogy Rákóczinak Torcy szerint „nagyobb a szerencséje, mint a képessége. Ha szerencséjével élni tudott volna, az ausztriai háznak most egy talpalatnyi földje se volna Magyarországon. Tehát Rákóczi telhetetlen papzsák létére minden pénzét fényűzésre költötte s pénzt adni neki annyi volna, mint azt szánt szándékkal elveszteszteni”. (Márki nem tudja, mikor kell a magyarban a „létére” kifejezést használni. A jelen esetben nem lehet. Azt kellett volna mondani, hogy „révén”, nem pedig „létére”. A „létére” ugyanis azt jelenti, hogy „annak ellenére, hogy”. Egyébként Torcy a franciában nem a „papzsák”, hanem a „panier percé” (a „lyukas kas”) kifejezést használja, vagyis szerinte Rákóczi olyan volt, mint a lyukas kosár s ennek kifejezésére – eltekintve antiklerikális jellegétől – semmiképpen se megfelelő kifejezés magyarul a „papzsák”).

S lám, a szegény magyarok annyira ostobák voltak, hogy mégis megszavazták neki (és az ebben teljesen hozzá hasonló Bercsényinek) az évi százezer (illetőleg Bercsényinek 50.000) tallért. Maga Rákóczi pedig annyira ment az ostobaságba (és az önbecsapásba), hogy azt hitte, hogy az a pénz, ami a francia külügyminiszter szerint lyukas zsebbe ment, szerinte „hazája dicsőségére” ment!

Az is jellemző Rákóczira, hogy Danzigban (Danczkában), ahová bujdosása közben Lengyelországból először érkezett, noha álnév alatt élt, mert a császár kémei elől titkolnia kellett kilétét, azt gondolta, hogy mivel az emberek mégis csak tudják, kicsoda, még itt se élhet egyszerűen, például egy gróf módra. (Márki, III., 294. o.) Mert természetesen a világ azonnal összedőlt volna, ha az emberek megtudták volna, hogy a szegény, országa, hazája és vagyonvesztett Rákóczi visszavonultan, sőt egyszerűségben élt. Így aztán nagy udvartartásával Danczkában egyenesen magára vonta a figyelmet, ahelyett, hogy elterelte volna.

Ha ő csakugyan hazája érdekében indított szabadságharcot, most igazán a haza érdeke kívánta volna, hogy őt el ne foghassa a császár, tehát hogy Danczkában egyszerűen és igénytelenül éljen. De a külföldiek rokonszenvét is elsősorban így tudta volna a maga és hazája számára megnyerni egy szánandó bujdosó. Rákóczinak azonban mindez még csak eszébe se jutott. Ő még álnév alatt, és mint bujdosó se tudott más lenni, mint külsőleg is fejedelem s ő szentül meg volt róla győződve, hogy ezt ekkor is nem a maga hiúsága, hanem egyedül „hazája dicsősége” csináltatta vele.

Mikor Törökországba megérkezett és „a számára fenntartott palotába ért”, megint csak első dolga volt „ünnepélyes” kihallgatást adni a kapudsi basának, mint a szultán követének. Őt magát „a törökök a koronás főket megillető tiszteletben részesítették, társait azonban „ebül” szállásolták el”. (Márki, III., 474. o.) Ennek ellenére az orléans-i öreg hercegnőnek azonnal megírta, hogy minden másként történt, mint gondolta, sőt már-már az is eszébe ötlett, hogy visszatér, de mégis maradásra szánta el magát. Elsősorban bizonyára azért, mert szégyenszemre Franciaországba (ahol mindenki tisztába volt útja felesleges voltával, csak ő nem), visszatérni még nagyobb megalázás lett volna részére, mint ötödik kerékként Törökországban maradni.

Talán éppen csalódásai ellensúlyozására a törökök sok megtiszteltetésben részesítették, de ez csak arra volt jó neki, hogy annál jobban furcsállja, hogy se a szultán, se a kajmakám nem fogadta már az első napokban. Viszont azt meg nem tudta összeegyeztetni fejedelmi öntudatával, hogy nemcsak a szultánt, hanem még a kajmakámot is ő látogassa meg először. (Azt meg nem merete megtenni, hogy a szultánt meglátogatja, de a kajmakámot nem, mert érezte, hogy rászorol s így nem kívánatos magára haragítania.)

Végül a hallhatatlanul nehéz etikettkérdés úgy oldódott meg, hogy a kajmakám azt üzenete neki, hogy a szultán tanácsából tanácskozni szeretne vele. Így aztán mégiscsak a fejedelem Rákóczi volt az, aki a kajmakámot felkereste, fejedelmi önértetét pedig azzal nyugtatta meg, hogy látogatása tulajdonképpen nem a kajmakámnak, hanem a szultánnak szól. Bizony gyenge kis flastrom a fájó sebre. De annál, sajnos, sokkal kisebb „fejedelem” volt, semhogy azt a vakmerőséget megengedhette volna magának, hogy a kajmakámot fejedelmi mivoltára figyelmeztesse s így megüzenje neki, hogy addig nem tárgyalhat vele, míg tisztelgő látogatást nem tesz nála. De Rákóczi akármit el tudott hitetni magával, csakhogy fejedelmi méltósága legalább a maga szemében sértetlen maradjon.

Sokat mond a derék Mikesnek az a célzása is, amit akkor tesz, mikor már Rodostóba internálták őket: Szép dolog – mondja –, hogy az embernek minden gazdagsága csak egy ágy, egy kis láda és egy asztal, de hát „akik bujdosó fejedelmet szolgálnak, hogy lehetne azoknak valamiük”. Kettejüknek, hármójuknak, akik mindenkor vele vannak, többjük is lehetne. De a fejedelem csak annak ad, aki kér, az erdélyi ember pedig nem az adományért szolgál, hanem a becsületért, s azt sem veszi fel, ha egy kis hálátlansággal fizetnek...

Ilyen volt leghűségesebb bizalmi embereihez Rákóczi, aki még ott Rodostóban is óriási pénzeket költött el egy-egy olyan egyén fejedelmi fénnel való fogadására, akinek „udvarában” való megjelenése az ő fejedelmi mivoltának neki annyira jóleső bizonyítéka volt. Ilyenkor egészen fejedelmi nagylelkűséggel szokta osztogatni az ajándékokat az idegeneknek az, akitől a becsületes Mikesnek csak akkor jutott volna valami, ha kérte volna.

Egyébként Rákóczit még Rodostóba is egy magától a szultántól rendelkezésére bocsátott gálya vagy vízi hintó szállította, „ami igen nagy méltóságára esett a fejedelemnek”. (Márki, III., 552. o.) Milyen pompásan visszaadja ez a kifejezés Rákóczinak a fejedelmi megtiszteltetések utáni sóvárgását, de azt is, hogy ezek akkor már csak olyanok voltak részére, mint a koldusnak a néha odavetett alamizsna. Nem járt, hanem csak szívességből adták, de akkor se mindig.

Csak melleleg jegyezzük meg, hogy e gályát 220 ember evezőlapátja hajtotta, a fedélzetén pedig százfőnyi fegyveres díszkíséret Rákóczi fejedelmi méltóságát bizonyította, sőt mikor elindult, még az ágyúk is megdördültek. Rákóczi tehát még így is és még ekkor is sokkal nagyobb úr volt, mintha megalázta volna magát királya előtt és hazament volna Sárospatakra a maga másfél millió holdjához.

De nemcsak Rákóczinak, hanem még Bercsényinek is érdemes volt bujdosóvá lennie. Még az ő és „udvara” elszállítására is „egy külön nagy hajó” jutott. Említettük, hogy Rákóczinak Rodostóban 24 háza volt, „két szép függőhíd kötötte össze palotáit, két gyönyörű kertje lenyúlt egészen a tengerig”. Rodostóban is állandóan épített, szépített, fejedelmi

méltóságának ápolására költekezett s palotája kapujában janicsár testőrség állt. Palotái bejáratához diadalívhez hasonló kaput emeltetett (Márki, III., 604-605. o.), hogy mindenki láthassa, hogy nem senki ám az, aki abban a palotában lakik s akinek tiszteletére azok a janicsárok ott állnak!

Rákóczi anyagi viszonyai

A könnyelműség, a pazarlás, a fényűzés és a pénz elbánni nem tudás már a fiatal Rákócziak lényeges fogyatékosága volt. Mivel már gyermekfejjel önálló akart lenni, és birtokai kezelését a maga kezébe akarta venni s a császár e kívánságát már 18 éves korában teljesítette is, Kollonits, az okos és takarékos gyám, aki mint éles emberismerő, úgy látszik, teljesen tisztában volt azzal, ki az ő gyámfia, bosszúsán odavágta neki a vagyont, de azt is megmondta neki előre, hogy hamarosan el fogja pazarolni.

A jóslás beteljesedett, de nem is kellett hozzá semmi jóstehetség, csak Rákóczi egyéniségét kellett ismerni. Nem kellett-e szükségképpen tönkremennie – ha még oly roppant vagyona volt is – annak, aki nem fejedelem ugyan, de minden idegszála azt mondja neki, hogy az, és akinek olyan hajlamai vannak, hogy ha másban nem lehet fejedelem, legalább a nagylelkűségben, a büszkeségben, az ajándékozásban fejedelemnek kell lennie.

Láttuk, milyen ajándékokat vett – természetesen adósságra – fejedelmi menyasszonyának: milyen fényűzést fejtett ki a kedvéért, noha felesége anyagilag egészen szegény családból származott s így éppen nem volt fényűzéshez szokva (de természetesen hamar, könnyen és szívesen megszokta).

Mivel a fiatal Rákóczi semmittevással töltötte életét, már jóval húszéves korán alul egészen szenvedélye lett a kártya. „Néha éjjel-nappal kártyázott – írja Márki (I., 108. o.) –, s valóban feltűnő, hogy nénye és sógora (ők voltak ugyanis tanácsadói) nem mérsékelte ezt a szenvedelmét, mely korához, hivatásához egyáltalán nem illett.” „Egyetlen káros szenvedelmétől, a kártyázástól, nem tudott megszabadulni” – írja róla Márki később is (I., 113. o.). „A bujdosásában is sokat kártyázott” – írja ugyanő (I., 110. o.). (Mint láthatjuk, Márki Rákóczi e hibáját csak úgy meri megállapítani, hogy rögtön azt is hozzáteszi, hogy „egyetlen” volt. Pedig hát dehogy volt egyetlen!)

Akár Bécsben volt, akár magyarországi birtokain, s mind nőtlen, mind már házas korában egymást érték házában a fényűző mulatságok. Mikor már cimborálni kezdett XIV. Lajossal, akkor se változtatott életmódján „már csak a feltűnés és gyanú elkerülésére” sem. (Ekkor már ezzel a megokolással pazarolt.) Még Longuevallal tárgyalni se igen ért rá a sok szórakozás miatt. Ekkor éppen bőjt volt. „Hanem azért folytak a víg vadászatok.” (Ezek a vadászatok a legköltségesebb szórakozások, mert ilyenkor az uradalom egész jobbágysága munka helyett a vendégeket és azok holmijait fuvarozza, nekik hajtja a vadat, hogy a sok fényes úri vendég és nagy kísérete evés-ivásáról és fényes elszállásolásról ne is beszéljünk. Mert arra természetesen nagyon vigyázott a házigazda, hogy mindez úgy történjék, mint fejedelmi háznál szokás.) Tudjuk, hogy maga Longueval is Rákóczi állandó vendége és mulatótársa volt. De az volt még annak a katonai különítménynek a parancsnoka is, akit később elfogatására küldtek ki. Tehát valóban minden magyar vagy Magyarországon tartózkodó idegen úr.

A birtok egyébként is olyan, hogy ha nincs gazdája (azaz ha távol van a gazdája) vagy könnyelmű, vagy akár csak igen nagy gavallér a gazdája, akkor nem jövedelmez semmit. Akkor mindenki él belőle, csak a gazdájának nem jut semmi. Abban az évben, mikor nyolcadik gimnazista voltam, Keszthelyen, a Festetich herceg ottani 11.000 holdas uradalmának tiszta

jövedelme mindössze 560 korona volt. Ott élt és vendégeit ott fogadta ugyanis a herceg (és véletlenül éppen az ő felesége is valaha fejedelemszony (monacói) volt).

Jellemző, hogy Rákóczi – igazán bámulatos elfogultsággal – Kollonits könnyelmű gazdálkodásának tulajdonítja, hogy birtokai alig jövedelmeztek. Pedig hát Kollonitsról köztudomású, hogy legendás puritán, paphoz méltóan lelkiismeretes és tiszta kezű, hihetetlenül egyszerű életmódú és ruházkodású és emellett még rendkívül jó gazdasági és pénzügyi érzékekkel megáldott, az anyagiakhoz is nagyszerűen értő, szorgalmas, nagy munkabírású és mindennel törődő gazdasági szakember, tehát Rákóczinak mindenben éppen ellentéte volt.

Rákóczi e téren való fogyatékoságai és bűnei annyira nyilvánvalók, hogy maga se tagadhatta, sőt még hallgatással se mellőzhette őket: „Nappalaimat – írja – evessel és színházzal, éjszakáimat világias társalgásokkal és kártyajátékkal töltöttem, s mivel nemegyszer jelentős pénzüsszeget vesztettem, anyagi szükségbe kerültem. Adósságokat halmoztam fel, tékoztam vagyonomat és a társaság és a megszokás sebes áradatától elragadva mindezt csak a lélek ártatlan szórakozásainak tekintettem”. (Önéletrajz, 41. o.)

Pazarlásán és léhaságán kívül jól mutatja e vallomás még Rákóczinak rá annyira jellemző önbecsapásait s azt is, hogy a közhittel ellentétben ennyire enyhe bírāja volt önmagának. Ez a nagy gyarlósága – legalábbis hiúságát, fényűzését és a fejedelemség hajszolását és élvezését illetően – még Vallomásaiban is feltűnően észrevehető, mert egész élete végéig megmaradt.

Maga mondja, hogy már mint fiatal házas, azért hagyta ott Bécsot és azért költözött át tartózkodásra Magyarországra, mert „a fényűzés és haszontalan kiadások miatt tele voltam adóssággal”. (Önéletrajz, 44. o.)

Tehát vagy hitelezői elől menekült, vagy mert pénze nem volt, újabb kölcsönt pedig már sehol se kapott, kénytelen volt a nagyvilági életet elhagyni és birtokaira vonulni, ahol legalább a maga és udvartartása élelme nem került külön kiadásba. Jellemző azonban a folytatás: „ahol (tehát Bécs elhagyása után még itthon nálunk és a vidéken is) az ivásnak, lakomázásnak és a vadászásnak élve meghaltam Neked (Istennek)”.

Nem a teljes anyagi és erkölcsi csőd volt-e ez? Az az állapot, mikor az ember már segíteni se tud magán s olyan megokolással és hangulatban folytatja azt a bűnös életmódot, mely végzete lett, hogy már úgyis minden mindegy s lesz majd, ahogy lesz: après nous les déluge?

Bizonyára nemcsak a nagyravágyás, ősei nagy szellemi és anyagi öröksége, a vele járó fejedelemség utáni vágy, hanem ez a kétségbeesítő lelki állapot és anyagi helyzet is, melyen segíteni nem tudott, de nem is igen akart, az anyagi zavarok és eladósodottság, melyből kilábolni – kivált az ő életmódja és igényei mellett – már alig lehetett, az vitte rá arra, hogy érintkezést keressen XIV. Lajossal. Egyenesen rá volt már ugyanis kényszerítve arra, hogy valami rendkívülit mindenképpen tegyen, mert látta, hogy ez már így soká nem mehet s a mindennapi eszközök már nem segíthetnek rajta.

Emiatt történ meg az a szégyen is, hogy még csak azt se várta meg, hogy a francia udvar kísértse meg őt – ha várt volna, ez is bekövetkezett volna –, hanem ő volt még a kezdeményező fél is. (Igaz, hogy nagyapja, Zrínyi Péter se volt különb. Az se várta meg, míg XIV. Lajos kínálja neki a pénzt, hanem ő kínálta neki már előre magát és ostromolta pénzért. Így aztán Párizsban le is járatta a becsületét úgy, hogy pénzt még kérve se kapott.)

Rákóczi a XIV. Lajosnak szóló első levél megírásával törököt fogott, mert vele rálépett egy olyan csúszkára, melyen már csúszni kellett és csak lefelé lehetett csúszni. Emiatt jött a börtön, onnan a szökés, a hazátlanság, a birtokvesztés, a halálbüntetés (elméletben). Most már tehát akarva, nem akarva, de mindenképpen kénytelen volt már végleg szabadsághóssá lenni, mert veszteni már nem veszthetett, de nyerni már csak ezen az úton nyerhetett. Most már csak kettő között választhatott: szabadsághős vagy földönfutó.

De hogy mikor XIV. Lajosnak az első levelet megírta, már akkor is olyan kétségbeejtő helyzetben volt, kivált anyagilag, amelyből mindenképpen szabadulnia kellett és amelyből

csak rendkívüli módon szabadulhatott, ugyancsak feltűnően mutatja az, hogy még akkor se menekült, mikor már Júlia nénje Bécsből értesítette, hogy Longueval elárulta s az udvarban már mindent tudnak. Tehát már minden mindegy volt neki.

Esztelen pazarlásaihoz járult még az örökség miatt nénjével való pörösködése. (Már ez egymaga is bizonyítja, hogy Rákóczi nem volt az a végtelenül önzetlen és példaadóan eszményi gondolkodású ember, akinek a magyar közvélemény gondolja.) Az ilyen pörösködés ugyanis szintén emészti a vagyont, mert a perköltségek is a vagyon nagyságának megfelelőek. Maga Rákóczi írja (Önéletrajz, 48. o.), hogy „nem kevesen voltak, akik a mi viszálykodásunkból alaposan meggazdagodtak.

Ez természetesen egyúttal azt is jelenti, hogy mi viszont szegényedtünk.”

De Rákóczinak még ez a per is csak újabb mulatásokra adott alkalmat, mert „olyan gyakori ivásokat és lakomákat” is emleget, amelyeket csak azért rendezett, hogy „e perre vonatkozólag egyesek jóakarátát megnyerje”. (Tehát most meg azt hitette el magával, hogy csak azért mulat, hogy perét megnyerje, tehát csak a vagyonát menti vele. Láttuk, hogy Sieniawska hercegnével való bűnös viszonyát meg azzal mentegette önmaga előtt és mentegeti még Val-lomásaiban is, hogy inkább csak azért folytatta, hogy hazáján segítsen vele.)

Hogy mennyire pénztelen volt mindig, mutatja, hogy mikor a Tokaji-féle lázadás elől Bécsbe menekül, báró Thavonattól, a császár hűséges emberétől (és nagy katolikustól) kell kölcsönkérnie száz aranyat, hogy útnak tudjon indulni. Igaz, hogy ekkori pénztelensége magyarázatául fel lehetne hozni, hogy a lázadás híre vadászatot érte s pénzért hazamennie már nem volt ideje, de ezt a magyarázatot bajosan fogadhatjuk el. Ami feltétlenül szükséges, annak megszerzésére ugyanis mindig van ideje az embernek, utazáshoz pedig mi szükséges jobban, mint a pénz? Egyébként se volt annyira szükséges Rákóczi számára az azonnali menekülés, hiszen a lázadók nem ellene lázadtak fel.

Hogy ekkor Rákóczi a vadászatról valójában azért nem ment be a pataki várba pénzért, mert ott úgy se talált volna, mutatja másik menekülése, mikor már Júlia nénje értesítésére egyenesen a börtön és a halál elől kellett volna menekülnie. Az erről való értesítés nem vadászatot, hanem sárosi várában érte, mely fő tartózkodási helye volt, tehát ott volt a pénztára is. De hogy ez a pénztár mennyire kétségbeejtően üres volt, bizonyítja önéletrajza (105. o.), melyben nyíltan megírta, hogy „parati aeris defectus” (a készpénz hiánya) volt az oka, hogy nem menekült azonnal, hanem megvárta, hogy elfogják.

Körülbelül azt jelenti ez, hogy az egész sárosi várban egy árva fityingje se volt, mert világos, hogy menekülni még a fényűző Rákóczi se díszhintókon és udvarmesterek és kamarások társaságában akart, hanem egyedül, vagy legfeljebb egy megbízható szolgálival, ehhez pedig ugyancsak nem kell sok pénz. Bizony több, mint kóros állapot egy másfél millió holdas, fejedelmi igényekkel bíró főúrbán.

Ha tudjuk, hogy ez a teljesen pénztelen, egészen lehetetlen anyagi helyzetben lévő Rákóczi kezdett el levelezni a francia királlyal az „édes” magyar haza eltiport szabadsága érdekében, mindjárt egészen másként látjuk és ítéljük meg a dolgot s mindjárt nem látjuk személyét és szabadságharcát annyira eszményi színben.

A tények világánál egészen másképp fest az a megható legenda, hogy a nemes lelkű Rákóczi mérhetetlen vagyona és kincsei élvezetében nyugodtan élhetett volna fél Magyarországot elfoglaló uradalmában és szebbnél szebb váraiban, de az ő nemes szíve nem tudta tétlenül nézni hazája elnyomását és az idegenektől kiuzsorázott magyar nép nyomorát és ezért hősi hazafias elhatározással áldozatul hozott mindent: vagyont, kényelmet, nyugodt, gondtalan életet, feleséget, imádott hazájáért és a magyar népért, az emberi hálátlanság pedig végül a hazátlanságba és nyomorba juttatta.

A tény az, hogy Rákóczi élete pazarló és léha élet volt s emiatt nagy adósságai és már egészen tűrhetetlenné váló anyagi zavarai nemcsak nyugodt életet nem biztosítottak neki, ha-

nem miattuk egyenesen rá volt kényszerítve arra, hogy bármi áron is, de segítsen magán: de rajta már csak egészen rendkívüli dolog segíthetett.

Rákóczi anyagi helyzete szabadságharcának nyolc éve alatt aztán csak is rosszabbodhatott. Most, mikor már erdélyi fejedelem és Magyarország vezérlő fejedelme is volt, még nagyobb fényt „kellett” kifejeznie, még nagyobb udvartartással „kellett” bírnia mint eddig (mindezt természetesen egyedül az édes haza érdekében), s ennek iszonyú költségeit már csak az elégedetlenség és a gáncsoskodás miatt se lehetett tisztán az ország pénzéből fedezni. Kénytelen volt tehát uradalmait még jobban megterhelni, azokban rablógazdálkodást folytatni, a beruházásokat, a szükséges felszerelés pótlását és kiegészítését elhanyagolni, az állatállományt csökkenteni annál inkább, mert az ország hadszíntér volt s a háborús viszontagságok és pusztítások miatt a birtokok jövedelme a békebelinél amúgy is sokkal kevesebb lett. Mozgalma vége felé még a menekültek tízezreit is az ő, többnyire észak-keleti fekvésük miatt legkétsőbb megszállás alá kerülő birtokain kellett elszállásolnia s természetesen azok jövedelméből eltartani, az ő jobbágyaival, szekereivel fuvaroztatnia.

Asztalos is írja (272. o.), hogy „Rákóczi legkevesbé saját uradalmi holnapjával törődött. Azok hozadékát annyira a nemzeti cél szolgálatára állította, hogy beruházásokat alig fogantatosított. A nemzeti cél emésztette fel a termést, a tiszta jövedelmet és a birtokrészekre felvett kölcsönöket”. (Az igazság valószínűleg az, hogy csak ezzel a legutóbbit, mert hiszen tiszta jövedelem, mint láttuk, már a békeévekben se volt: akkor se, mikor még ezek a birtokok csak Rákóczi kényelmét szolgálták, nem pedig elsősorban az édes hazát.)

A magyar történetíró azonban egyenesen köteles arra, hogy mindezt mint Rákóczi önzetlensége és nemeslelkűsége bizonyítékát mutassa be. Asztalos azonban – mivel újabb történetíró – kálvinista létére is már tesz legalább gyenge célzásokat már az ellenkező irányba is, de arra természetesen nem volt szabad rámutatnia, hogy Rákóczi birtokainak jövedelmei már akkor se voltak elegendők még a maga fenntartására se, mikor még nem volt tényleges fejedelem, tehát mikor még az udvartartása aránytalanabban kevesebbe került. Emiatt Rákóczi birtokainak „holnapját” már akkor se nézte.

Képzeltetjük tehát, hogy álltak ezek a birtokok a szabadságharc alatt s még inkább, mikor – példátlan önzetlenségében! – már gazdájuk elhagyta őket és az országot. Látjuk tehát, hogy legalábbis a birtokai miatt nem volt hazája elhagyása nagy áldozat, sőt akkor ezek elől a birtokok elől már valósággal menekülni kellett.

De láttuk már, hogy feleségétől elválnia se volt már tőle áldozat, sőt ez is szinte szükségszerűség volt már. Ezért joggal feltehetjük, hogy lehetetlen anyagi helyzetén kívül furcsa s boldognak semmiképpen se mondható családi élete és a belőle való szabadulás vágya is egyik oka volt annak, hogy a kalandorpolitikát megkezdte. A végén pedig hazája elhagyását ez is megkönnyítette neki.

Vizsgáljuk meg most a helyzetet e tekintetben is tüzetesebben.

Rákóczi nemi élete

Rákóczi lelki életének benső, bizalmas természetű vonásaiból is sokat ismerünk, hiszen lelkét Vallomásaiban Szent Ágoston módjára tárta fel az utókor előtt. E vallomásokból Rákócziról több olyat is megtudunk, amit nem szokás nyilvánosságra hozni, például többek közt azt is, hogy élete nagyobb része folyamán onanista volt („Potiorem partem vitae meae in continuatione eius consumpsi”, *Önéletrajz*, 23. o.), sőt még házassága alatt se tudott e bűnétől megszabadulni („turpitudines enim meae, de quarum habitudine toties me accusavi, non obstante matrimonio renovatae fuerant in me”, *Önéletrajz*, 74. o.).

Ha Rákóczi Habsburg-párti lett volna, e bűnét nálunk mindenki tudná és még elgondolni is rossz, milyen gúnyos, lekicsinylő célzásokkal lenne tele irodalmunk erre vonatkozólag. Így azonban tudom, hogy fenti kijelentésem a magyar közönség számára egyenesen újságként hat. Szerencsére ugyanis Rákóczi életét bővebben inkább csak azok tanulmányozták, akik rajongtak érte és nálunk egyébként se volt szabad Rákócziról kisebbitőt írni, annál kevésbé bemocskolót. Hozzájárult aztán titokban maradásához a dolog kényes és nyilvános tárgyalásra amúgy is alkalmatlan volta, no meg az is, hogy Rákóczi önéletrajza latin nyelvű, ezen a nyelven azonban a könyvgyárosok nem nagyon értenek. Világos, hogy Rákóczi önéletrajzában latinul sincs nyíltan megnevezve a dolog, s hogy mit akar mondani, csak azok érti meg, akik a latin nyelven kívül még az aszketikus irodalomban és kifejezésmódban is járatosak. Így történt aztán, hogy tudtommal se a magyar történetírásban, se általában a magyar irodalomban erről a dologról még szó se esett eddig soha s így közönségünknek egészen újdonság.

Ne féljenek azonban a Rákóczi-rajongók attól, hogy mi most majd kárörömmel aknázzuk ki a szabadsághős Rákóczinak ezt a fogyatékoságát, sőt rendellenességét. Mi ugyanis nem forradalmárok vagyunk, még csak nem is kortesek, tehát nem gyűlölet vezet bennünket, mint ellenfeleinket. Először is ne feledjük el, hogy Rákóczi ezt a szégyenét csak erényei (bűnbánata és lelki felemelkedése) révén tudtuk meg. Ha Rákóczi tucatember volt és maradt volna, ezt a szégyenét sose tudnánk róla, mint ahogyan nem tudunk ilyesmit Bethlen Gáborról, Kossuthról vagy Petőfiről.

Igaz, hogy Ady Endréről és Márai Sándorról még az onániát is tudjuk, de róluk csak serdülő korukban (ami még nem bizonyítja az abnormitást), de viszont róluk nem azért tudjuk, mert bűnbánat fogta el őket, magukba szálltak s ezért alázatosságból bűnbánatot tartottak, hanem azért, mert Adyról szállásadói vették észre kisdíák korában Nagykárolyban (Hetey Zoltán: Ady Bandi – Ady Endre), Márai meg maga dicsekedett el vele, de ő persze nem bűnbánatból, hanem az erkölcsi érzék hiányából. Azóta bizonyára már meg is bánta.

Rákócziban, aki felnőtt korban, sőt még házassága alatt is gyakorolta, már határozottan abnormitás jele az onánia. De mit és milyen abnormitásokat tudnánk nem egy közszereplőről és íróról, ha mint Rákóczi, ők is tettek volna lelkük titkairól alázatos és őszinte bűnvallomásokat! (Jászai Mari önéletrajza például önvallomás jellegű – bár nem bűnbánó vagy legalábbis egyáltalán nem keresztény alapon –, s ebből is milyen szégyenletes dolgokat tudunk meg írójáról!)

Rákóczi szégyenét tehát enyhíti a bűnbánó alázatosság, tehát lelki nagyság, amelynek révén megtudtuk. Hiszen ha nem lett volna meg benne ez a lelki nagyság, szégyenét sose tudtuk volna meg. Az ő nemi eltévelyedései ugyanis közel se voltak akkorák, mint például Adyé vagy Munkácsiéi, melyek szifiliz alakjában, melyben elpusztultak, lelki nagyságot jelentő önvallomás nélkül is nyilvánosságra jutottak. Tehát ha csak nem gonosz, kaján vagy kortes célokat követő egyén az író, becsületből köteles Rákóczinak ezt a szégyenét kíméltelemmel és Rákóczi iránti szeretettel tárgyalni.

Hogy egyáltalán szóvá tesszük, annak is csak az az oka, mert a tudományban – kivált ma már – nem divat, hogy az író bármiről is hallgasson, ami igaz és ami a kérdésnek, melyet tárgyal, alapos megismeréséhez hozzátartozik. Ha hallgatnánk róla, az olvasó nem kaphatna Rákóczi egyéniségéről tökéletes képet s nem tudnánk hősrünk történelemformáló tetteit helyesen értékelni és tökéletesen megérteni.

Úgy látom, hogy íróink Rákóczi e fogyatékoságát részint az alaposság (ma már nem nagyon szoktak az írók – sőt még a tudósok se nagyon – az eredeti források alapján dolgozni), a latin nyelv és – még inkább – a katolikus lelki élet és a rá vonatkozó kifejezések ismeretének hiánya miatt e tekintetben egyáltalán meg se értették Vallomásaiban.

Márki Rákóczi e bűnéről nem szól semmit. Lehet, hogy ő megértette, de a Rákóczi iránti kegyelettel összeegyeztethetetlennek találta a dolog megemlítését vagy akár csak a célzást is rá. De már például Asztalos Miklós, akinek műve pedig a legújabb Rákóczi-életrajz, s amelyen ez meg is látszik, mert sokkal több, a „hazafiaknak” nem kellemes dolgot említ meg Rákóczi-ról, mint bármely más eddigi életrajza, ebben a tekintetben egészen félreértette vallomásait.

„Hogy mennyire nem törődtek Rákóczival nevelői a külső formákon túl – írja (62. o.) –, arra jellemző, hogy Prágában, a második évben, a városba kiköltözve az addigi tisztaságát elvesztette. A tizenhat éves, szabadjára engedett, kamaszkorú ifjú szenvedéllyel vetette magát az új élménybe, hogy aztán néhány hónappal utóbb egy erkölcsstani könyv olvasása közben annál súlyosabban dőbbsen rá arra, hogy helytelen utakon jár. Azonban ekkor sem mert tanácsot kérni még gyóntatóitól sem s gyóntatója különben sem fedtte. Súlyos lelki válságon ment át ismét. Megint csak lélek nélküli nevelése és lelketlen nevelői miatt.”

Asztalos művének erre a részére egy olyan kamaszkorú fiú hívta fel a figyelmemet legelőször, mint amilyen a kérdéses időben maga Rákóczi volt. Ez a (katolikus) fiú természetesen elhitte a kálvinista Asztalosnak Rákóczi jezsuita nevelőinek felháborító hanyagságát és kellően fel is háborodott rajta. Én is osztottam felháborodását, de nem a jezsuiták, mint „lelketlen nevelők”, sőt még csak nem is maga Rákóczi, hanem Asztalos Miklós ellen, s mindjárt mondtam is rá előtte néhány nem éppen megtisztelő jelzőt.

Figyelmeztetem is itt Asztalos Miklóst és vele minden író-t és olvasót, hogy ha hasonló borzalmas baklövésektől és a velük járó megszegyenülésektől mentek akarnak maradni, akkor, mikor jezsuitákról felháborító dolgot olvasnak, vagy állapítanak meg ők maguk, ne higgyék el és ne írják le olyan könnyen, hanem előre vegyék biztosra, hogy nem a jezsuiták a gonoszok, hanem rágalmozók, s ha végleges ítéletalkotás előtt előbb utána néznek a dolgoknak, erről hamarosan meg is győződnek.

A jezsuitákon a magyar íróknak vagy tudósoknak s természetesen még inkább a műveiket olvasó kamasz fiúknak nem botránkozni kell, hanem épülniük. A jezsuitákon nemcsak botránkozni nem kell, hanem ha ezek a rajtuk való botránkozásra hajlamos írók vagy olvasók ismernék őket, nemcsak maguknál jobbnak tartanák, hanem el se hinnék, hogy testben élő emberekben olyan jóság és tökéletesség is lehetséges, amilyen bennük többnyire megvan. E kijelentésünkkel nem az Asztalos Miklósokat akarjuk lekicsinyelni, hanem csak egy egyébként természetes igazságot megállapítani.

Asztalos Miklós református. Kétségtelen hogy egy átlagos reformátusnál jobb egy átlagos katolikus. (Ez természetesen nem azt jelenti hogy minden katolikus jobb akármely reformátusnál s természetesen azt se, hogy éppen Asztalos Miklós esetleg nem lehet jobb akárhány katolikusnál.) Az is egészen kétségtelen, hogy átlagban egy pap is jobb mint egy átlagos katolikus. (Természetesen ez se azt jelenti hogy nincsenek – akár egész szép számmal is – olyan egyszerű katolikus hívők, akik jobbak, mint némelyik pap.) Átlag egy szerzetes is jobb, mint egy pap. (Természetesen ismét csak lehetnek és vannak is olyan papok, akik jobbak nem egy szerzetesnél.) Átlag egy jezsuita azonban még egy szerzetesnél is jobb, hiszen a jezsuita rend elismerten a legjobb szerzetesrend vagy legalábbis a legkiválóbbak közé tartozik.

Nincs és nem is lehet tehát a legkisebb sértő se abban, ha Asztalos Miklóst, akit nem ismerünk s így erkölcsileg és jellemileg kénytelenek vagyunk olyannak tartani, mint amilyen az átlagíró vagy az átlagtudós, nem tartjuk olyan jónak, mint egy átlag jezsuitát, hanem e megállapításunk a legtermészetesebb dolog. Asztalos Miklós művein – mint a fenti idézet is bizonyítja – észrevehető, hogy a katolikus Egyházon kívül álló egyén (nem volna szabad ennek észrevehetőnek lennie), de másrészt kétségtelenül észrevehető az is, hogy igyekszik a mai tudomány színvonalán állni, törekszik a tárgyilagosságra és e tekintetben műve nemcsak a Thalyé, hanem még Márkiéi felett is magasán áll, noha Márki katolikus. (A dolog oka egyedül az, hogy a katolikus Márki egy fél századdal előbb írt, mint a kálvinista Asztalos s ez a fél század jelent a tudományban annyi haladást, hogy a kálvinista Asztalos művének már a katolikus Egyház és a Habsburgok iránt is igazságosabbnak kell lennie, mint fél századdal előbb egy közepes katolikus író művének.) Sajnos azonban, meg kell állapítanunk azt is, hogy Asztalos művének ebben a legutóbb idézett részében kivételesen mégis egészen leplezetlenül, sőt bárdolatlanul úgy kitört az egyébként óvatos szerző kálvinista kollégiumi vagy hittani nevelésének hatása, hogy teljesen elsöpörte a félszáz éves tudományos haladás minden eredményét.

Rákóczi életének szóban forgó mozzanatát Asztalos teljesen félreértette. Először is, Rákóczi akkor, mikor ez az erkölcsi elromlása történt, nem 16, hanem csak 15 éves volt. (Élete tizenhatodik évében volt.)

Másodszor, a kamasz Rákóczi ekkori elromlása nem függött össze semmiféle városba való kiköltözéssel, mert önéletrajzából egész világosan látható (24. o.), hogy nem a városba költözött ki ez alkalommal, hanem az egyik jezsuita rendházból költözött át a másik jezsuita rendházba azért, hogy az iskolához, melyet ettől fogva látogatott, közelebb legyen. Asztalos tehát itt nem értette meg az önéletrajzot, mert csak úgy kutya-futásban olvasta.

Harmadszor és főképpen abban se értette meg Rákóczi vallomásait, mert nem nőikkel való elzúllásának megkezdését vallja itt meg a 15 éves Rákóczi (azt ő a jezsuiták gondos nevelésének hatása miatt sokkal, de sokkal később kezdte el), hanem azt, hogy ekkor esett bele életében először abba az onániába, mely azután majdnem egész életén át bűne volt s még megházasodásával se tudott tőle szabadulni.

Ha Asztalos megértette volna Rákóczi vallomásait és tudta volna, hogy Rákóczi tisztaságának 15 éves korában való elvesztése „csak” az önfertőzés megkezdésében állt, akkor az egyik jezsuita rendházból átköltözését a másikba nem értette volna a rendházból a városba való kiköltözésének s különösen nem foghatott volna rá „lelketlenséget” a jezsuita nevelőkre, akik Rákóczit az ő rosszakaratú és igazságtalan, sőt rágalmozó feltevése szerint talán egyenesen készakarva tették ki ily fiatalon az elzúllás veszélyének csak azért, hogy ezzel is valószínűbbé tegyék céljuk, a dicső Rákóczi-ház utolsó sarjának erkölcsi elfajítását és vele a Rákóczi-vér megfertőzését s így kiveszését. Ha Asztalos a dolgot nem így értené, nem emlegethetné „lelketlen” jezsuita nevelőket.

Az a vád tehát, melyre itt Asztalos részint tudatlanságból, részint belőle akaratlanul is kitérő felekezeti elfogultságból ragadhatja magát, teljesen tarthatatlan. Nem lehet ugyanis mondani még azt se, hogy a fiatal Rákóczi a jezsuiták hanyagságából romlott el.

Lehetne azonban itt a jezsuiták, sőt az egész katolikus nevelés ellen (mert természetesen nincs külön jezsuita erkölcs, hanem csak katolikus, sőt csak keresztény erkölcs van) egy másik, sokkal mérsékeltbb kifogást felhozni éppen a fiatal Rákóczi onániájával kapcsolatban.

Az önfertőzés – mondhatnám – kamaszfiúknál szinte természetes dolog, amely azonban – normális idegalkat esetén – néhány év leforgása alatt magától át szokott menni a természetes nemi életbe. Rákóczi azonban a túlzása miatt ostoba papi nevelés miatt onániáját egyenesen rettenetes bűnnek tartotta: miatta nagy bűnösnek, sőt egyenesen gonosztevőnek tekintette és agyongyötörte magát miatta. (Asztalos rágalmozó feltevésének tehát épp az ellenkezője történt.) Annyira szégyellte magát nagy erkölcsi magaslaton álló jezsuita nevelői előtt, hogy

vagy egyáltalán meg se gyónta vagy szépítette, kisebbitte. E miatt aztán még jobban gyötörte a lelkiismeret s még nagyobb bűnösnek tartotta magát. Ez állandó lelki gyötörődés, lelkiismeret furdalások, félelemérzet és állandó gátlások közepette aztán idegzete mind jobban tönkrement s az emiatti izgékonyosság, akarategyöngeség és lelki elernyedés következtében rossz hajlama is még legyőzhetetlenebbé vált, míg végül lelki elferdülés, abnormitást hozott létre, mely aztán Rákóczi egész későbbi életét elrontotta. Mindennek tehát tulajdonképpen az ostoba papi nevelés volt az oka.

Ha Rákóczi zsidónak vagy protestánsnak született volna, vagy katolikusnak bár, de nem a Habsburgok neveltették volna s nem részesült volna ennyire „túlzottan” vallásos nevelésben, akkor ezeket az onániákat gátlás nélkül, zavartalanul végezte volna, s így idegzetére, életkedvére, önbizalmára és fellépésének bátorságára és biztonságára egyenesen kedvező hatással lett volna, 18-20 éves korára teljesen meg is szűntek volna, illetőleg arra már átmentek volna a boldog és egészséges szerelemnek vagy nőhódításoknak az önérzetet, tetterőt, bátorságot, kezdeményezési készséget különösen előmozdító férfiasságába. Rákócziban ennek nem is kellett volna feltétlenül nemi bűnököt jelenteni, mert hiszen 18 éves korában már megházasodott.

Rákócziból így egy Bocskai, egy Bethlen, egy Gusztáv Adolf, Nagy Frigyes vagy Napóleon lehetett volna. (Napóleon katolikus volt, de nem papok nevelték.) Ha Rákóczit se papok nevelték volna, ő is ezek hadvezéri tehetségével, önbizalmával, kezdeményezési kedvével, következettségével vezette volna a nemzet szabadságharcát, s mivel neki sokkal több szerencséje volt e téren, mint Bethlennek vagy Rákóczi Györgynek, több alkalma és lehetősége is volt győzelemre. Mivel a kor, a viszonyok is sokkal kedvezőbbek voltak az ő idejében, mint megelőző szabadságharcainkban, a zászlait diadalra is vezethette és hazáját végleg felszabadíthatta volna. Mindezt tehát tulajdonképpen a jezsuiták akadályozták meg (ha akaratlanul is) azzal, hogy túlzottan vallásosan, bigottnak nevelték. Így érvel például a kommunista pedagógia is.

Ami a dolog érdemét illeti, elismerjük, hogy valami igazságnak kell lenni a dologban. Azt ugyanis tárgyilagos ember csakugyan nem tagadhatja, hogy zsidók és protestánsok közül sokkal több vezető állásra alkalmas, parancsolni tudó, bátor és férfias, önbizalommal bíró s így vagy a közszerelésben, vagy a vagyonszerzésben, vagy az üzleti életben kiváló egyéniség kerül ki, mint a katolikusok közül, s ha tárgyilagosak vagyunk, azt is el kell ismernünk, hogy még ha e jelenségnek vannak más okai is, melyeket azonban itt kifejtteni nem lehet célunk, de egyik oka s talán éppen egyik fő oka mégiscsak az, hogy a zsidónak és protestánsnak (vagy kommunistának) gyerekkorában s általában egész életében (most már hosszú évszázadok óta s ezért ma már öröklődőleg) nem kell lelkiismeretileg annyit félnie, izgulnia, nyugtalanzkodnia, mint a katolikusnak.

Ezeknek a gyakorlatban s végeredményben csak az tilos s csak attól kell félniük, ami nyilvános szégyennel, börtönnel vagy becstelenséggel jár, de imádságelmulasztások, böjtmegszegés, az istentisztelet elmulasztása, gyónás s az abban való esetleges hazugság, továbbá önfertőzés, csókolózások vagy fajtalanokodások és csábítások miatt (melyeket a katolikusnak mind meg kell gyónnia) nemigen kell lelkiismeretüket gyötörniük, mert effajta ügyeibe senki emberfia be nem avatkozik, még a tulajdon lelkiismeretük se, mert mindezekre nevelőik is alig figyelmeztetik őket. Legfeljebb az orvos (a nevelő, a szülő is csak egészségi szempontból).

Amíg tehát katolikus kamasznak a sok intés, feddés, óvás, figyelmeztetés, fenyegetés, rémítés és a másvilágban való eleven és élő hit miatt keletkezett önkínzások, félelmek és állandó lelki gátlások miatt sokszor kiveszik az önbizalma, megszűnik az önállósága, férfiassága és bátorsága és neuropatikus alkatúvá válik, a más vallásúak, vallástalanok vagy hitközönyös katolikusok mindentől mentek maradnak, sőt a gátlástalanságnak az idegizetere való jótékony, csillapító, a kedélyre, közérzetre, férfiasságra, bátorságra, kezdeményező-erőre és jó fellépésre való kedvező hatása miatt még hasznuk is van.

Ezen engedményünkön katolikus részről csak az botránkozik meg, aki mindent túlságosan egyszerűnek lát, kezdetleges gondolkodású, az emberismeretnek és élettapasztatnak híjjával van és ezért nem tudja megérteni, hogy az, ami végeredményben jó és hasznos, tehát a keresztény erkölcs tökéletes megtartására való törekvés, még nem szükségképpen minden viszonylatban és porcikájában is jó és hasznos, sőt hogy más, jelentéktelenebb szempontokból még káros is nem lehet. Pedig hát a gyakorlatban ez nemcsak így van, hanem egyenesen magától értetődő. A gyakorlati életben alig van olyan helyes cselekedet, mely bizonyos más szempontból ne lehetne káros és helytelen, s alig van helytelen cselekedet, melybe bizonyos jó és hasznos is ne keverednék.

A vallás és erkölcs elsősorban nem azért van, hogy itt a földön vezető állásba segítsen bennünket, hogy szabadsághősöket vagy jó üzletembereket csináljon belőlünk, vagy hogy nagy vagyont szerezhessünk általa. Éppen ellenkezőleg: a vallás mindezt inkább akadályozza, mint elősegíti. A vallástalan embernek olyan módon és abból is szabad pénzt szereznie, amiből és amely módon a hívőnek nem szabad. A nem vallási alapon álló ember olyan üzleti fogásokkal is élhet, melytől a vallásos embernek tartózkodnia kell. Kivált a mai világban, sajnos, sokszor még a közéleti vezető szerephez való jutást is akadályozza a vallásosság és lelkiismeretesség, mert ma már úgyszólván ez is lehetetlen álnokság, hazudozások, az igazsággal ellenkező propaganda és a tömegek becsapása nélkül. Aki csak azt mondja az embereknek, ami igaz, csak azt ígéri nekik, amit teljesíteni is tud, s meg nem engedett eszközöket jó cél elérésére se használ, nehezen lehet népszerű s így nem is nagyon lehet befolyásos emberré.

Tudomásul kell tehát vennünk, hogy az, ami az örök élet elérésére hasznos, sőt elengedhetetlen, annak nem kell szükségképpen a földi életre: az érvényesülésre, a vagyonszerzésre, a népszerűsége, szabadsághősi szerep betöltésére, sőt akár csak az egészségre nézve is szintén feltétlenül hasznosnak lennie. Egy pap, tehát a neuhausi jezsuiták nevelésének is az volt a célja, hogy a kezükre bízottakat üdvözölni segítse. Aki úgy él, hogy üdvözüljön, általában véve az egészség és a földi érvényesülés szempontjából is hasznosan él, mert az ösztönök szabad kiélésének természetesen nemcsak haszna van, hanem kára is, s a kára a földi érvényesülés és egészség szempontjából is sokkal több, mint a haszna.

Az ösztönök szabad kiélésének ellenben megvan az a haszna, hogy bátrabbá, önállóbbá, elevenebbé tesz, de van természetesen igen sok hátránya is. Például protestánsok közt sokkal több az öngyilkos, az elmebeteg, a házassági elválás, mint a katolikusok között. Katolikus részről azt állítani azonban, hogy az erkölcsi gátlásoknak, az önmegtágadásnak csakis haszna lehet, s teljes lehetetlenség az, hogy akár csak földi szempontból is (tehát a fellépés biztonsága, ügyesség, életrevalóság, üzleti szellem, parancsolni tudás stb. szempontjából) akár csak a legkisebb hátránya is legyen, egyenesen a nap letagadása az égről s egészen bedeszakázott szűk látókörű gondolkodás jele lenne.

Hiszen ha így állna a dolog, akkor az egész vallásosság és erkölcsösség nem lenne semmi más, mint közönséges önzés. Az emberek azért gyakorolnának önmegtágadást, hogy vagyont szerezzenek, jó üzletemberek, jó fellépésű, jó modorú, maguk iránt rokonszenvet kelteni tudó s így a közéletben érvényesülni képes emberek legyenek. A valóságban azonban a vallásosság, nemi erkölcsösség és jellem önzetlenséget és áldozathozatalt jelent, ez pedig mindig és szükségképpen előnyökről való lemondással és szenvedés vállalásával jár együtt. De lehetne-e lemondásról, önzetlenségről, áldozatról beszélni, ha a vallásosság és az erkölcs mindig és szükségképpen egyúttal érvényesülést, népszerűséget, állást, vagyont, dicsőséget és ráadásul még jó egészséget is jelentene s természetesen már itt a földi életben, mert hiszen ezek a jók nem a másvilág tartozékai?

Tehát hogy a vallásosságból és erkölcsösségből itt a földön esetleg hátrányunk is származhat, annak elismerése nemcsak nem sértő a vallásos életfelfogásra, hanem egyenesen a dolog természetéből következő, azaz magától értetődő. Ez igazság elismeréséből csak akkor következne az, hogy nem érdemes vallásosnak lenni, ha a kár, ami vele jár, nagyobb lenne,

mint a haszon. De annak magának az elismerésére, hogy a vallásosságból és erkölcsösségből kár is származhatna, sőt származik is, egészen természetes dolog, hiszen a hasznos és a káros között a gyakorlati életben nem az a különbség, hogy az egyiknek csak haszna van, a másiknak csak kára, hanem csak az, hogy az egyiknek több a haszna, mint a kára, míg a másiknak fordítva. Olyan eset talán nem is fordul elő a földi életben, hogy valaminek minden szempontból csak kára vagy csak haszna lenne.

Az a katolikus ember, aki nem képes elismerni, hogy a hitújításnak haszna is volt, szűk látókörrel, az emberismeret és ítélőképesség hiányáról tesz tanúságot. De ugyanerről tesz tanúságot az a protestáns ember is, aki ezt az engedményünket a protestantizmus dicsőségének tekinti. Az előbbi olyasmit ségyell, ami természetes, a második pedig olyasmire büszke, ami szintén természetes s így magától értetődő. Olyan káros történelmi eseményt ugyanis, amelynek nincs, sőt egyáltalán nem is lehet egyúttal haszna is és olyan örvendetes esemény, melynek más, mellékes szempontokból nem lehetett egyúttal kára is, nincsen a valóságban.

Annak a falusi tífusznak is lehet haszna, melyben szinte egy egész család kipusztult, mert utána legalább rendbehozzák az udvaron lévő kutat és a nyílt árnyékszéket, mely e tífusz nélkül talán még évtizedek múlva se történt volna meg. De ebből még igazán nem következik annak megállapítása, hogy hát az a tífusz valójában nem is olyan rossz dolog, mert hiszen, lám, haszonnal is járt.

A vallás lényege a másvilágban való hit. Az erkölcs is csak majd a másvilágon veszi el igazi jutalmát. Aki csak azért erkölcsös, hogy itt boldoguljon, az bizony sokszor póru jár (bár egyáltalán nem mindig) s annak bizony nem nagyon érdemes erkölcsösnek lennie. Az olyan vallás is, mely céljai itt a földön végződnek, fából vaskarika. Haszontalan, logikátlan dolog.

Ha tehát komolyan és logikusan hívő vagyok, akkor életem végső és legfőbb célja és tetteim végső irányítója nem lehet például még a hazám naggyá tétele se. Akkor nem lehet vézérelvem, hogy ami a hazám ügyét előmozdítja, az az erkölcsös és jó, ami ezt hátráltatja, az a tilos és rossz. Nemcsak az én életem mulandó ugyanis, hanem népemé és hazámé is, sőt maga az egész földgolyó és a világmindenség is. Ha van örök élet (pedig, ha vallásos vagyok, akkor számomra bizonyára van), akkor – ha csak az eszemet végleg szegre nem akasztottam – az örök üdvösségnek kell egyedüli, vagy legalábbis fő célnak lennie.

Sőt, akinek számára örök üdvösség nincs vagy legalábbis nem törődik vele, annak számára tulajdonképpen haza sincs (ha van, csak üres szólam vagy olyan eszme, mely tulajdonképpen a levegőben lóg és se logikai, se erkölcsi alapja nincs), az ilyen ember eszményekért s így a hazáért is csak akkor hozhat áldozatokat s még inkább csak akkor áldozhatja fel életét, ha nem gondolkodik, hanem csak mámoros. Igaz, hogy mámor is van és sokszor van, de az is igaz, hogy nem sokáig van, mert abból kijózanodás is van.

A Zrínyi Miklósok és Széchenyi Istvánok nem voltak tehát igazi, logikusan hívő katolikusok. Ha azok lettek volna, hitük logikus következményeit is levonták volna s akkor nem élhettek volna – még hitük érdekeinek háttérbe szorításával is (mint mindketten csinálták) – egyedül csak Magyarország és a magyar nép osztrák iga alóli felszabadításának (még ha lett volna is ilyen iga), vagy az abszolutizmus megdöntésének, vagy az ország gazdasági megerősítésének, s természetesen akkor nem is örültek volna bele abba, hogy tervük nem sikerült.

Akkor hazájukat és népüket elsősorban úgy szerették volna, hogy katolikussá és minél jobb, minél műveltebb és igazibb katolikussá igyekeztek volna tenni (politikai és közgazdasági dolgokkal is törődtek volna, de csak másodsorban). Ekkor a földi hazának is sokkal többet használtak volna, mint következtelen és logikátlan katolicizmusukkal valóban használtak, mert akkor a hazafiság és minden lelki, szellemi érték alapját, a másvilágban való szilárd hitet és a tőle elválaszthatatlan, logikailag és erkölcsileg egyedül csak ez esetben megalapozott önmegtagadás és áldozathozatal szellemét erősítették volna népük körében, melyre egyedül támaszkodhat maradandóan eszme, fejlődhetnek ki jellemek, szülehetnek lelki értékek.

Látjuk majd, hogy katolikus szempontból Rákóczi is csak olyan volt, mint Zrínyi Miklós vagy Széchenyi, sőt minden pietizmusa ellenére még náluk is amolyanabb. Ő vallásosabbnak látszik, mint ők, s náluk többet és jobban hangsúlyozza hívő voltát. A valóságban azonban ő is csak a földi Magyarországnak, illetőleg a vele hamisan összekapcsolt fejedelemségnek élt, még Magyarország lelki, másvilági érdekei kárára is. Hite tehát valójában csak képzelt volt. Alap nélkül a levegőben lógott, logikailag megalapozatlan volt. Nem csoda, ha tettei egyenesen ellenkezésben voltak vele.

Ha Rákóczi hite igazi és logikus lett volna, gondolkodás nélkül feláldozta volna érte a fejedelemségét s ezt az áldozatot a legtermészetesebbnek tartotta volna. Akkor fel se lépett volna effajta igényeivel, mert látta volna, hogy – mivel Lipót ilyen logikus és következetes és az Egyházat még a maga földi érdekei ellenében is támogató hívő volt – szabadságharcával csak hazájának árt, mert az örök és a földi életben is évezredekre szóló értékeket gyöngít vele mulandó politikai és gazdasági értékek erősítésének ellenében. Pedig ez utóbbi előnyöket is csak képzelte, mert láttuk és látni fogjuk még, hogy hazája s mulandó értékei tekintetében káros volt működése s ő maga is egyedül csak azért hitt bennük, mert fejedelmi igényeivel egyeztek.

De az államról visszatérve az egyénre, a mondottak alapján természetes az is, hogy a földi életben ideiglenesen az egyén is károsulhat amiatt, mert hite logikus s így előbbreválónak tartja a lelket, mint a testet, az örök életet, mint a mulandót. Hisz – hogy a kamaszoknál maradjunk – nekik nemcsak a sok tilalom, gátlás és az ebből folyó nyugtalanság káros az idegeikre, hanem bizonyára az se egészséges dolog, hogy legszebb fejlődő éveiket – hatéves koruktól 22, pap vagy orvos esetében 24-25 éves korukig – nagyrészt iskolákban, zárt helyen és ülve töltik. Képzhető-e ennél egészségtelegebb életmód nemcsak az idegzetre, hanem tüdőre, hátgerincre, szívre, sőt az egész testi életre is? Egészen vitán felül áll, hogy sokkal egészségesebb és testi fejlődésükre hasznosabb lenne, ha azt az időt, amit jelenleg iskolában töltenek el, sporttal, kirándulásokkal és a szabad természetben való mozgással töltenék.

S lám, mégse engedjük meg nekik, s éppen az őket legjobban szerető szülők különösen nem engedik meg gyermekeiknek ezt az iskola helyett a szabad természetben a jó levegőn való tartózkodást, mert így meglennének ugyan számukra a jobb testi fejlődés és a jobb egészség feltételei, sőt így bizonyára sokan nem pusztultak volna el tüdővészben azok közül, akik már fiatalon elpusztultak benne, de viszont akkor sose lenne érettségi, oklevél, doktorátus és a vele járó jók: a jobb megélhetés, nagyobb műveltség, társadalmi tekintély, könnyebb kenyérkereset.

Folyik tehát ebből a sok iskolabajárásból – mint a földön mindenből – jó is és rossz is. De mivel a jó sokkal több és jelentősebb, mint a rossz, minden józan eszű ember (a kamasz még nem nagyon, de a szülei és tanárai annál inkább) tudja, melyiket kell a kettő közül választania.

De ha ezt annyira természetesnek tartjuk, miért csodálkozunk, sőt botránkozunk meg annyira, hogy például a nemi erkölcsnek és a vele járó gátlásoknak is vannak hátrányaik, nemcsak előnyeik? Ha ezek a hátrányok olyan nagyok volnának, hogy a földi életben erősebben esnének latba, mint az előnyök, akkor is habozás nélkül tovább kellene folytatnunk vállalásukat, ha csakugyan van hitünk és ez a hit komoly és logikus, nem pedig csak képmutató vagy közvetlenül a levegőben lógó. „Mit használnak az embernek, ha az egész világot megnyeri, de a lelkének kárát vallja?” (Mt 8,36; Mk 16,26)

Azonban szó se lehet arról, hogy a nemi önmegtágadás és a vele szükségképpen együtt járó lelki gátlások akárcsak földi szempontból is károsak lennének, mint amennyit akárcsak földi szempontból is érnek azok az előnyök, amelyeket nyerünk velük. A fiatalkori nemi élvezetek tilos volta ugyanis nemcsak félelmeket és állandó lelki nyugtalanságot és gyötrődést eredményez, hanem lelki békét és derűt, később pedig önuralmat, akaratot, a nők tisztelétét és megbecsülését (ami már nem nagyon szokott meglenni azokban, akik mint nemi partnereket is ismerik őket), az éjszakázástól és a vele együtt járó pénzpazarlástól, iszákosságtól, já-

tékszenvedélyektől, prostitúciótól, nemi betegségektől, szerelmi tragédiáktól való kisebb-nagyobb mentességet is.

Ezzel szemben az ösztönök szabad kiélése nemcsak önállóságot, életrealitást, bátor fellépést, jó modort, társalgási tehetséget, szellemi frissességet hoz magával, hanem bizony ezeknél kissé kevésbé kívánatos dolgokat is. Báthory Gábor, erdélyi fejedelem, éppúgy Báthory-ivadék volt, mint Rákóczi Ferenc, mégpedig a Báthoryak éppúgy a Somlyai ágából, mint ő. Somlyai Báthory volt Báthory Erzsébet, a női szörnyeteg, és az volt Báthory Anna, a vérfertőző s végül csavargóvá fajult Báthory-lány is.

Ők protestánsok voltak s így fiatal korukban a jezsuiták nem gyötörték őket örökös erkölcsi gátlásokkal és lelki nyugtalanságokkal, hanem, a lelkiismeretet már „felszabadított” haladó vallásúak és nevelők jóvoltából, szabadon élhették ki ösztöneiket. S vajon Báthory Gábort, a fejedelmet illetően mennyit használt ez Magyarországnak s Erdélynek? Báthory Gábor valóban tehetséges, tevékeny, életrealitást, jó fellépésű, bátor és férfias volt ugyan, de – sajnos – annyira az volt, hogy egész élete úgyszólván merő háború (ez volt az eredménye bátorságának és kezdeményező készségének) merő züllés és iszákoskodás volt (ebben nyilvánult meg férfiassága, jó fellépése és modora), s végül életmódja következményeként úgy gyilkolták meg egész fiatal korában.

Ellenben ki volt bátrabb, életrealitásozó, tehetségesebb, ügyesebb, frissebb agyú és nagyobb munkabírású, fáradhatatlanabb szellemi tevékenységű, egészségesebb idegzetű, mint például Hadik András, Berlin legendás elfoglalója, aki éppúgy jezsuita tanítvány volt, mint Rákóczi (sőt még jobban, mert sokkal hosszabb ideig), tehát éppúgy volt része erkölcsi tilalmakban, mint neki, s így volt része az ezekkel együtt járó szokott erkölcsi gátlásokban, lelki nyugtalanságokban és öngyötrésekben is. Hadikban mégis csak a „túl vallásos” nevelés előnyei nyilvánultak meg, pedig hát sokkal jobban fogott rajta a jezsuita-nevelés, mint Rákóczin, mert noha ő már nem a vallásos barokk korban élt, hanem II. József papgúnyoló „felvilágosultsága” korában, mégis olyan „bigott” maradt egész életében, hogy mikor II. József egyházellenes intézkedéseinek ellensúlyozására a megalázott VI. Pius pápa Bécsben járt, nyilvánosan és ismételtelen a pápa lábait csókolgatta. Pedig aligha tetszett ez császári urának. Aztán ott van maga Bercsényi is. Őt is jezsuiták nevelték, s kell-e nála jobb fellépésű, bátrabb, elevenebb ember? Miért nem okoztak nála is bizonytalanságot, féltékenységet az erkölcsi gátlások?

Nem igaz tehát, hogy Rákóczi sokkal nagyobb ember, jobb és tehetségesebb hadvezér, rátermettebb és következetesebb államférfi lett volna, ha nem jezsuita-nevelésben részesült volna s így például nemi ösztöneit is szabadabban kiélhette volna. Akkor valószínűleg Báthory Gábor-féle ember lett volna belőle.

Nézzük először az átlag-kamaszt, ne Rákóczit. Először is nem minden kamasz kezd el önfertőzést 15 éves korában, mint Rákóczi, s ha elkezd is, nem olyan erővel és szenvedéllyel, mint ő. Vannak olyan kamaszok, akik egyáltalán nem ismerik e bűnt (a legegészségesebbek és legjobb idegzetűek); vannak, akik már 18 évesek is elmúltak, mikor először ilyet csinálnak. Vannak, akik ennél korábban kezdik ugyan, de azért semmi különösebb bajuk nincs vele akkor se, ha erkölcsi gátlásokat neveltek beléjük, mert csak egész ritkán (havonta, sőt fél-évente) fordul náluk elő, s mivel idegzetük nem beteg, a gyónástól se rettegnek miatta annyira, hogy káros lenne rájuk, mert az egészséges idegzet bátorsággal jár együtt. A gyónáshoz is bátorság kell.

Egészséges idegzetű, terheltségtől mentes egyéneknél tehát semmi káros hatással sincs s nem is lehet a „túlvallásos” nevelés. Részint, mert náluk fiatal korban még nemi bűnök alig fordulnak elő, részint, mert ha előfordulnak is, nem keletkeznek miattuk különösebb erkölcsi gátlások és félelmek. Ezeket ugyanis – legalábbis oly fokban, mint Rákócziban látjuk őket – nem maga a tilalom, hanem az illető kamasz idegrendszerének betegsége, abnormitása idézi elő.

Ellenben a már születésüknél fogva idegileg terhelt, nemileg nem egészen normális, neuropatikus egyének a „túlvallásos” nevelés „átkai” nélkül se nagyon alkalmasok arra, hogy

éppen belőlük legyenek nagy államférfiak és hadvezérek, vagy nagy önbizalommal bíró, bátor fellépésű, öntudatos és eleven gazdák vagy üzletemberek. (Nagy írók vagy művészek igen, sőt azok többnyire egyenesen ilyen terheltek közül kerülnek ki. Azonban, mint író és lelkesítő szónok, Rákóczi is nagyra vitte, s effajta képességei kifejlődését „elhibázott” vallásos nevelése egyáltalán nem akadályozta. Sőt éppen emiatt és ezáltal lett író, hiszen művei annyira vallásos művek – ő a műveiben vallásos, nem az életben –, hogy ha nem lett volna nagyon vallásos érzelmű, sose lett volna belőle nagy író.)

A mondottak után kétségtelen, hogy Rákóczinak se túlzott és bizonyos fokban rendellenes nemi élete, se ebből folyó vagy ezzel összefüggő önbizalomhiánya, tartózkodó félénksége, sem benne a határozottság és gyors elhatározási képesség hiánya (például ütközetek alatt) nem a jezsuitáktól irányított neveléséből, hanem veleszületett ideg- és jellemalkatából, a Báthory-örökségből folyik.

A Báthory-család az Árpádok után talán a leghíresebb, legkiválóbb és a legmagasabbra jutott magyar család. A Hunyadiakat és a Zápolyákat kivéve egy magyar családból se lett király, egyedül csak a Báthoryakból. De a Zápolyák és a Hunyadiak effajta sikereiben sokkal nagyobb szerepe volt a királyian nagy vagyonnak, mint a Báthoryak felemelkedésében. Kétségtelen, hogy a rendkívül nagy vagyon nélkül a Báthoryakból se lettek volna uralkodók, de a Zápolyákból a nagy vagyon és a vele járó befolyás miatt egyenesen tehetségtelenségük ellenére lett király és Hunyadi Mátyásból is egyedül csak a család nagy vagyona és a rajta gyűjtött fegyveres csoportok miatt. Mátyás királlyá választásában a Hunyadi- és Szilágyi-vagyon mellett még társ-oknak se fogadhatjuk el a tehetségét, mert hiszen 17-18 éves korában választották királlyá, s ki tudta vagy akár csak ki sejtette is még akkor, hogy mi lakozik a gyerekekben?

Báthory Istvánból azonban sokkal inkább a tehetsége csinált erdélyi fejedelmet, mint a vagyona, az erdélyi fejedelemből lengyel királyt pedig egyedül a tehetsége csinált. S míg a Hunyadiakból csak egy, a Zápolya-családból pedig csak két tag emelkedett királyi vagy fejedelmi méltóságra, mert több ivadék vagy nem volt, vagy ha volt (Korvin János), csak arra volt jó, hogy tehetségtelenségével a koronát az iszonyú vagyon ellenére is, amit kézben tartott, elvesztette, a Báthoryak István királyon kívül még több erdélyi fejedelmet is szolgáltattak, s bizonyára még Rákóczi Ferencben is nagyban hozzájárult az ő vérük, hogy ő is nemcsak mindenáron akart fejedelem lenni, hanem a valóságban is azzá lett, ha csak rövid időre is.

Báthory István például éppoly szenvedélyesen és éppúgy mindenáron akart fejedelem és király lenni, mint családjának későbbi leszármazója, Rákóczi Ferenc. Ő, a büszke és nagy tehetségű ember, nem szégyellt és nem átalant színlelni s a vallásszabadságot csak szájjal hirdető, türelmetlen s tőle lelke belsejében mélyen megvetett kálvinista erdélyiek kedvéért eltitkolni a maga katolikus vallását s titkon és eldugott helyen jární misére. (Rákóczi is képes volt tőle lelkében mélyen tisztelt jezsuita nevelőit kitiltani Magyarországról, hogy többségben protestáns híveinek kedvében járjon.)

A lengyel korona kedvéért a nagy Báthory István képes volt elvenni még az ötven éven felüli Jagelló Annát is s ezáltal megfosztani magát az annyira fontos utód reményétől is stb. S milyen kegyetlen bosszút tudott állni annak a Bekes Gábornak a hívein, akik erdélyi fejedelemségét meg akarták akadályozni! (Rákóczi is milyen hidegvérrel küldte vérpadra Ocskayt és Bezerédit! Milyen elégtétellel vette, hogy az ónodi gyűlésen lemészárolták Rakovszkyt s milyen hidegvérrel, sőt kéjjel mészároltatta le ő maga Okolicsányit, akit a gyűlés maga még csak félig mészárolt le! S milyen hidegvérrel akarta lemészároltatni a végén még Károlyit is csak azért, mert az ő fejedelemségét nem azonosította az „édes” haza érdekeivel! S hogy mészároltatta le a 300 németet is, akik kezében voltak, s csak azért, mert „nyugalankodtak”!)

Milyen egyforma a Báthory-vér nemcsak a tehetségben, hanem a bűnökben és a szenvedélyekben is! S nemcsak a kegyetlenségben és vérfürdőkben azok ellen, akik fejedelmi hatalmuknak útjában álltak, hanem a bujaságban, a nemi terheltségben és a belőle folyó elfajulásokban is.

Báthory András, aki a közéletben nem játszott akkora szerepet, hogy neve egyébként is ismert volna, korában hírhedt volt miatta és teljesen tönkretette vele egészségét és életét.

Zsigmond, a fejedelem, is egészen különleges nemi tekintetben: szép, hatalmas testű, bikaerejű férfi, s mikor előkelő főhercegnőt kap feleségül, ami addig még egy erdélyi fejedelemnek se sikerült, pedig éppen a legnagyobbak (Bocskai, Bethlen) ugyancsak hevesen pályáztak rájuk, s mikor nem is csak egyszerűen főhercegnőt, hanem szépet is, okosat is, műveltet is és jót is kap: egyszerre az sül ki, hogy impotens. Szégyenében aztán menekül a felesége elől. Mikor távol van tőle, kívánczik utána, mikor összekerül vele, megint elmenekül előle. Később pedig az apródjaival való viszonya volt több, mint gyanús. Nem abnormitás mindez?

Gábornak, a másik Báthory-fejedelemnek, egész élete nemi és egyéb fajta züllés. Kamasz korában azt beszéltek róla Erdélyben, hogy még testvérel, Annával is bűnös viszonyban élt. Ez bizony tőlük könnyen ki is telhetett. Anna későbbi züllött élete is a hír igaz volta mellett szól. Makai, az erdélyi református püspök, „Ördögszekér” címen még regényt is írt róluk. (Igaz, nem éppen „püspökhöz” illő tárgy, de viszont érdekes, izgató s így a könyv kelendősege biztos.) Felnőtt korában azonban már azt beszéltek Gáborról, hogy még a lovaival is vétkezett. Az ő életét a másik „kiváló” hittestvér, Móricz Zsigmond találta alkalmas és jó jövedelmet ígérő regénytemának.

Testvérét és gyerekkori bűntársát, Annát, Bethlen Gábor csukátja „boszorkányság” miatt börtönbe. Ha egy ilyen főrangú hölgy börtönbe kerül, s ráadásul ilyen vád alatt, annak okának kellett lennie, s ez az ok csak botrányos életmódja lehetett. Említettük, hogy végül – mint az elvénült prostituáltak sorsa szokott lenni – mint hajléktalan, kóbor vándorló, az utcán halt meg.

Végül aztán ott van Báthory nemi elfajultsága bizonyítékaként a legkirívóbb díszpéldány, a szörnyeteg Báthory Erzsébet, a világtörténelem legnagyobb sadistája, aki több száz magyar protestáns leányt kínozott halálra, mert a fiatal, kínlódó, vérző, haladó test okozott neki érzéki örömet. S mindezt, mint láttuk már, nem mendemonda, hanem hivatalosan felvett és ma is meglevő aktákkal bebizonyított valóság. Hogy áldozatai száma is legalább száz volt, az is történeti tény, mert tanúvallomások bizonyítják.

Mendel törvényei alapján ma már ismerjük az átöröklés szabályait, s tudjuk, hogy az ősök tulajdonságai egyes utódokban lappanghatnak, majd teljes erővel jelentkezhetnek egy más utódban. Nemi élete egyes rendellenességeiben Rákócziiban is jól látható ez a terhes Báthory-örökség. Báthory-örökség volt benne az, hogy részint a rendesnél nagyobb volt benne a nemi ösztön (Báthory András, Gábor és Anna) s emiatt többet vesződik vele életében, mint más rendes ember, mihelyt 15 éves korában, minden rossz társaságtól való elzártág és a csábítástól való megkíméltség ellenére is kitört belőle. (Érdekes, hogy nagyanyjában, Báthory Zsófiában nyoma sincs e jelenségnek: lány korában ártatlan; szerető, hűséges, csak férjének élő feleség asszony korában; s kéréket elutasító, férfiak iránt nem érdeklődő, noha még fiatal, özvegy korában.)

Unokája, a mi hősnünk, azonban annyira érzékes, hogy különlegesen szép és rendkívül fiatal felesége nem tudja kielégíteni s mellette is szerelmes hol ebbe, hol abba, bár e kifejezéssel nem azt akarjuk mondani, hogy állandóan másba, mert szerelmei – éppen ellenkezőleg – nagyon is mélyek és tartósak. A „lelketlen” jezsuita nevelés hatása megakadályozza, hogy szerelmeivel vétkezzék, helyette képzelgésekben éli ki magát. Órákat elül az ablakban csak azért, hogy szerelmét – ha esetleg talán véletlenül ki fog jönni az utcára – legalább egy pillanatra meglássa. Egész a rajongásig megy a szerelemben, de a vonzalma többnyire büntelen, még gondolatban is, ha a nő előkelő származású (ismét csak a „túlvallásos” nevelés haszna: a nők eszményi tisztelete, az igazi lovagiasság), egészen piszkos és onániákban megnyilvánuló, ha „alantas” származású.

(Ha valaki itt rosszmájúan azt kérdi, miért nem óvta meg Rákóczit a piszoktól a vallásos nevelés akkor is, mikor „alantas” személyek tetszettek neki, azt feleljük, hogy az „alantas” és a főrangú közti éles megkülönböztetést Rákóczi nem a jezsuitáktól tanulta, hanem bőven tár-

gyalt betegesen nagy fejedelmi önértetéből származik. Ha Rákóczi még vallásosabb lett volna s például valóban elment volna jezsuitának, akkor a kereszténység még erre a magaslatra is felvitte volna. Nem olyan könnyű azonban egy olyan fontos, az ember egész lényét érintő ösztön teljes legyőzése, mint amilyen a nemiség, s kivált olyan egyénben, aki még e tekintetben terhelten is születik.)

Rákóczi furcsa idegalkatát s túlfűtött érzelmességét mutatja az a heves szenvedélyesség is, hogy felesége féltékenykedései és a belőle származó veszekedések miatt sokszor, mint az örült, egyenesen testi épsége, sőt élete veszélyeztetésével elkeseredve lovagol ki s megy árkon-bokron keresztül. Később, fogságból való szerencsés megmenekülése után, mikor az északi határt átlépve biztos helyre, Lengyelországba jut, az Istennek való hálaadás mellett (vagy helyett) első dolga egy „alantas” nővel fajtalanzkodni, bár e bűnbe egy gátlások nélkül nevelt, tehát a rosszban bátrabb protestáns nemesi alkalmazottja, Berzeviczy rossz példája vitte bele, aki – a bécsi „gonosz” és magyargyűlölő kormány jóvoltából – még a börtönben is szolgálatára lehetett s így most együtt szökhetett vele s így ebben is támogathatta s mint látjuk, a bűnben is.

Lengyelországban hamarosan olyan mélyre süllyed, hogy már a főrangú Sieniawska hercegnével is vétekezik ténylegesen is, de hát megvigasztalja magát azzal – még megtérése utáni bűnbánó vallomásaiban is ezt emlegeti –, hogy nem annyira a bűn utáni vágyból, hanem inkább csak édes hazája kedvéért tette, hogy ezzel Sieniawskaék pártját a nemzet ügyének megnyerje és mellette megtartsa. Az igazi ok természetesen – minden ellenkező állítás ellenére – Rákóczi Báthory-vére, illetőleg érzékisége. (Feltűnő, hogy Rákóczi úgyszólván még kivételképpen se volt szerelmes másba, mint férjes nőbe, a más feleségébe, különösen fiatal anyákba. Így volt ez utána Párizsban is.

Hogy érzékisége volt az igazi ok, bizonyítja az az őszinte – és előbbi állításával merő elentétben álló – elismerése is, hogy mikor felkelése bukásával, mikor legjobban kellett volna minden gondolatát és idegszálát az édes hazának lekötnie, mert hiszen úgy kellett látnia, hogy már minden elveszett, nemcsak azért hagyta el – idő előtt – édes hazája földjét, hogy külföldi tárgyalásokkal rajta segítsen, hanem mert igen kívánczolt a lengyel asszony után.

Innen kell magyaráznunk azt is, hogy Lengyelországban se kell neki ott rögtön szeretve hozzásiető felesége, akiről pedig oly sokat emlegette a nyilvánosság előtt könnyes szemmel, megható hazafias szónoklataiban, hogy csak az édes haza iránti lángoló szerelmében vált el tőle, s hogy milyen nagy áldozat volt ez az ő részéről. A felesége nem kell neki, a lengyel szeretőtől is megválik, mert elhagyja Lengyelországot, de rövid danczkai tartózkodása alatt már ismét felszed egy újabb „kis Fanchise”-t (Márki, III., 278. o.), akivel való viszonya, mivel rangon aluli volt, már megint nem marad meg a plátói keretek között.

Túlzott érzékisége az angol partok felé közeledtében is kitör belőle, mert annak ellenére, hogy kevéssel előtte még azt hitte, hogy ütött halála órája és a tengerben leli sírját, már kéjes, buja örömeiket okoz neki a hajó fogadására a parton összesereglett nagyszámú szép fiatal nő.

Állandóan a hásszerelmes szerepében érzi magát Párizsban is, bár itt – rangbéliekről lévén szó – megmarad az eszményi keretek között (természetesen nemcsak gondolatban, hanem bizonyára még onániákban is). Rodostói, egész öregkori házassági terve is bizonyára összefüggésben volt érzékiségével is. A fő szempont itt már politikai és pénzügyi (egyébként házasságakor ez volt a fő szempont már fiatal korában is), de hogy az érzékiség is szerepel benne, mutatja, hogy fiatalkori ismerőséről van szó most is.

Ha igaz, hogy az ösztönök szabad, gátlástalan kiélésének is van és lehet haszna földi szempontból: a nyugodt, jó idegzet és a vele járó lelki kiegyensúlyozottság és tetterő, ez akkor is egyedül csak a normális nemi életű egyénekre áll. Ezeknek a normálisaknak azonban aránylag – kivált még a kamaszkorban – még a legkevesebb gátlásra, azaz önmegtagadásra van szükségük akkor is, ha vallásos alapon állnak, tehát náluk lehet a legkevesebb szó a vallásos nevelés okozta gyötrődésekről, nyugtalanságokról.

Semmiképpen se áll azonban ez a többé-kevésbé rendellenes nemi életű emberekre, mint amilyen Rákóczi is volt. Ezeknek legkeservesebb és legnehezebb az erkölcsi gátlás, az önmegtagadás, de viszont éppen ezeknek a legszükségesebb. Igaz, hogy éppen ezek gyötrődnek és szenvednek a legtöbbit az örökös „nem szabadok” miatt, de az ő szenvedéseik és így ideges terheltségük is elsősorban nem lelkiismeretük tilalmából, hanem velük született terheltségükből származik. Ezeknek így is rossz, meg úgy is, de kétségtelen, hogy ha erkölcsi gátlástalanságban, tehát szenvedélyeiket szabadjukra engedve élnek, százszorosa szerencsétlenebbek lesznek és testileg-lelkileg sokkal jobban és hamarabb tönkremennek, mint önmegtagadást gyakorolva erkölcsi gátlásaik okozta lelkiismereti gyötrődéseik miatt.

Hogy Rákóczi az emberek ebbe az utolsó csoportjába tartozott, sejteti a Báthory-vér, mely ereiben folyt, s bizonyítja mindaz, amit önéletrajzában erre vonatkozólag megvallott. Különösen az, hogy az onániától felnőtt korában (s legfőképpen, hogy még a házasságban és fiatal, szép felesége mellett) se tudott szabadulni. Ez feltétlen abnormalitás, mely semmiképpen se keletkezhetett onnan, hogy lelkiismereti béklyók tartották fogva. Hiszen lelkiismerete nem mondta neki azt, hogy tartózkodjék a feleségétől. Ellenkezőleg, éppen azt parancsolta neki, hogy ne tartózkodjék, s esküje miatt is, felebaráti szeretetből is tilosan megnyilvánuló érzékisége miatt is s felesége állandó féltékenységi vádjai miatt is teljesítse iránta férji kötelességeit, ő mégse teljesítette. Ellenben az onánia ellen mindig, s most a házasságban kétszeresen kellett volna lennie erkölcsi és lelkiismereti gátlásainak. Vajon miért nem voltak, ha mindennek csak a vallásosság volt az oka?

Rákóczinak az idegzetére annyira káros erkölcsi gyötrődései és lelkiismereti kínjai nem onnan folytak tehát, mert tilosnak mondták neki azt, amit a természete kívánt, hanem mert nemi tekintetben bizonyos fokú beteges terheltségben szenvedett s emiatt olyat kívánt, ami mindenképpen tilos volt, hiszen magával a természet törvényeivel s az egészséges nemi élettel is ellenkezett.

A jezsuita (értsd: keresztény) nevelés ellen tehát mindent fel lehet hozni, csak Rákóczi esetét nem, mert senkinek se ártott volna jobban a szabad kiélés és az erkölcsi gátlástalanság, azaz a vallástalan nevelés, mint éppen neki, mert ha nem is mindjárt, végeredményben mégis a teljes nemi eltévelyedést s így élete tragédiáját jelentette volna. Erkölcsi gátlások nélkül belőle is Báthory Gábor lett volna.

Ez esetben Rákóczi se hadi, se politikai, se irodalmi téren nem teljesíthetett volna nagyot és sose írhatta volna be nevét a történelembe. A nemi rendellenességeknek ugyanis csak a csíráját öröklő az ember s ezek a csírák kitartó akaratneveléssel elfojthatók vagy legalábbis megakadályozható az, hogy elburjánozzanak (kivéve természetesen a már teljesen elmebajszámba menő eseteket.)

Teljes gátlástalanság esetén azonban ezek a csírák olyan dús vegetációt hoznak létre, hogy évtizedek múlva előáll a teljesen elfajult, minden jóra már képtelen olyan szörnyeteg-ember, mint Báthory Gábor és Báthory Erzsébet. Rákócziból ilyen szörnyeteg-ember bizonyára teljes gátlástalanság esetén se lett volna, de hogy a mi Rákóczi Ferencünk se lett volna belőle, az is bizonyos.

Hogy hova vezet a gátlástalan, teljesen szabadon kiélt nemi ösztön az olyan egyéneknél, akik e tekintetben nem egészen normálisak, azt legszemléltetőbben éppen Rákóczi ősei, a Báthoryak bizonyítják. Ne feledjük, hogy Báthory Annát, Gábort és Erzsébetet nem jezsuiták nevelték, hogy őket nem rontották ezek a „lelketlen” nevelők. Ők protestáns lelkiismereti szabadságban gátlások és lelkiismeret-furdalások nélkül többnyire meg is tették azt, amit ösztöneik kívántak s a tett elkövetése után se izgatták őket lelki aggályok, vagy ha igen, bizonyára sokkal kevésbé, mint a „bigott” jezsuiták tanítványait. Ők a vérük szavára hallgattak és azt tették, ami jól esett.

Lett aztán belőle gyerekkorban vérfertőzés, később „boszorkányság” börtönnel és csavargó-halál (Anna); bestialitás, rendszeres kegyetlenkedés és tömeges nőcsábítások sokszor

gyilkosságokkal kapcsolatban, s végül gyilkosság által bekövetkezett korai halállal (Gábor), s végül százszoros tömeggyilkosság lassú kínhalállal előidézve és mégis az utólagos lelkiismeret-furdalás teljes hiányával és olyan világraszóló borzalommal és elvetemültséggel, amelyet még nem mutatott fel a világtörténelem (Erzsébet).

A magyarság örökös szégyene, hogy az emberiség történetében éppen mi szolgáltattuk azt a mesébe illő szörnyeteget, akivel kapcsolatban csak az az egyetlen szerencsénk, hogy a bűnei akkorák, hogy a legtöbb józaneszű ember nem is hiszi el, hogy nem a mesék, hanem a történelem birodalmába tartoznak. A Báthoryak története a legnagyobb mértékben bizonyítja, mire képes a vallás és a nevelés a terhes lelki örökség esetében még akkor is, ha ez a nevelés nem mondható éppen sikerültnek. E család különböző tagjain nagyszerűen láthatjuk, mennyi a haszna és mennyi a kára az Egyházzal szemben a szabadság álláspontjára helyezkedő, a vallásra nem vagy csak elméletben támaszkodó nevelésnek.

Báthory Gáborban az erkölcsi gátlástalanság és az ösztönök szabad kiélése egy tehetséges, de minden bűnben és féktelenségben tobzódó és korai erőszakos halállal kimúlt fejedelmet hozott létre, aki tehetségeivel nemcsak azért nem tudott használni semmit, mert fiatalon kellett elpusztulnia, hanem féktelensége miatt nem tudott tenni semmi jót addig se, míg élt. Erzsébetben pedig létrehozott egy ország-világra szóló, elfajultságában már a hihetelenség határait súroló szörnyeteget.

Ellenben Báthory Zsigmondban és Rákóczi Ferencben, akik mindketten szintén terheltnek születtek, egy-egy bűnös és életében igen sokat szenvedő fejedelmet, akik, ha még vallásosabban nevelték volna őket, mint ahogy nevelték, egészen nagyok és feddhetetlenek is lehettek volna, de így is lett belőlük két olyan fejedelem, akik közül az egyik – bizonyára nem ok nélkül és nem egészen érdemtelenül – a magyarság legendás hőségévé vált s olyan irodalmi művet alkotott (önéletrajzát), mellyel mindenkit megnyer a maga számára, aki elolvassa, a másik pedig olyan győzelmet aratott a törökön, hogy egy időre egész Európa ünnepelt hőségévé vált. Hogy tündöklése csak ideiglenes volt, ennek oka terhelt idegzete volt, melynek sajátsága a változékonyság, a fellángolások és lelohadások, nem pedig, mint az igazi nagyságnak, az állandó tündöklés.

Még a vaknak is látnia kell tehát, hogy mindaz, ami Rákóczi életében rendellenes és jellemére és közszereplésére káros volt, az Báthory-örökség volt, mely, ha a vallásos nevelés nem segített volna rajta, sokkal nagyobb bajokkal járt volna, mint a jelen esetben a valóságban járt.

Feltétlenül észre kell vennünk Rákóczin a másik jezsuita nevelésű Báthoryval, Zsigmonddal való nagy hasonlóságot: mind a kettő hatalmas, szép szál ember, mind a kettő nagyratörő és igen tehetséges szellemileg is; mindkettő bizonyos viszonylatban és körülmények közt nagy testi ereje ellenére is impotens (Rákóczinak a házasságban üzött onániái végeredményben ezt jelentik); ez öröklött fogyatékosága miatt mindkettő igen sokat szenvedett lelkileg s meg volt fosztva szellemi képességei teljes kifejtésétől. De – éppen e lelki szenvedéseik árán, melyeket az annyira károsnak tartott „túlvallásos” nevelés okozta lelki gátlások okoztak – mindkettő átlag ment maradt a nagyobb és terhesebb következményekkel járó nemi kicsapongásoktól, melyek a jezsuita nevelésben nem részesült protestáns terhelt Báthoryak életét megrontották, sőt még emléküket is beszennyezték. (Mint „undok” apródjai mutatják, Báthory Zsigmond később már a nagyobb erkölcsi elfajulásuktól se volt ment, de ezek csak akkor következtek be nála, mikor már visszavonult a közszerepléstől. De még ez is elméletünk mellett szól, mert említettük, hogy olyan hírek is voltak, hogy Báthory Zsigmond élete végén már eretnek is volt.)

Bizonyos „hazafias” történetírás rosszakarata azonban mindkét Báthory-ivadéknak éppen a bűneit tulajdonította a jezsuitáknak, nem pedig azt, hogy csak annyira voltak bűnösök, amennyire voltak. Igaz, hogy egyéni életük e jezsuita nevelés miatt boldogtalanabb lett, mint

amilyen Báthory Gábor, Anna és Erzsébet élete volt, mert ők nem sokat kérdezősködtek, szabad-e ez vagy az, vagy nem.

Ők nem gyötörték magukat szenvedélyeik miatt, hanem vígan éltek azon gyönyörök közepe, melyet beteg idegzetük szolgáltatott nekik s vagyoni és rangjuk a módot és rangot olyasmikhez is megadta nekik, amik egy „alantasabb” származású ember számára alig lehetségesek. (Például melyik „alantas” származású szadista folytathatja üzelmeit büntetlenül évtizedeken át és melyik kínozhat halálra több száz fiatal lányt?)

Őket felszabadított protestáns lelkiismeretük boldog birtokában még csak a lelkiismeret-furdalás se bántotta soha (bizonyára ezért tartotta Bethlen Báthory Annát boszorkánynak), hisz Báthory Erzsébetnek – mint rámutattunk – még a végrendeletében sincs a legkisebb célzás se arra, hogy ő életében még néminemű bűnöket is elkövetett, sőt ez a végrendelet – sikeresen összeegyeztetve a tüzet a vízzel – csak úgy csöpög a bibliás, protestáns vallásosságtól, végül pedig a Báthory-gőg egész fölényével tiltakozik az ellen, hogy őt országgyűlési végzés nélkül börtönben merik tartani s fenyegetve emlegeti Erdélyt, ahol most is Báthory (Gábor) a fejedelem s az majd bosszút áll érte. (Pedig hát országgyűlés elé nagybefolyású rokonai csak azért nem vitték ügyét, hogy ne kelljen lefejeztetni.)

Báthory Gábor, Erzsébet és Anna az ösztönök szabad kiélése és az Egyház igája alól felszabadított lelkiismeret alapján nevelt három protestáns Báthory; Báthory Zsigmond és II. Rákóczi Ferenc pedig a jezsuiták ezer erkölcsi tilalmával agyongyötört, erkölcsi gátlásokban szenvedő, ösztönei szabad kiélésében meggátolt két katolikus Báthory-ivadék. Vajon melyik kívánatosabb?

Rákóczi nemi élete és azok a dolgok, melyeket vele kapcsolatban mond el önéletrajzában, nagyban hozzájárulnak Rákóczi pszichéjének alapos megismeréséhez. Jól láthatjuk belőlük, amit már máskor is többször megállapítottunk, hogy Rákóczi még önvallomásaiban is – minden ellenkező látszat ellenére – mennyire nem alázatos és akkor is, mikor úgy látszik, mintha az lenne és tele volna bűnbánattal és önmegalázással, mennyire enyhe önmagához és mennyire szépíti a bűneit!

Itt is Rákóczi túltengő hiúsága nyilvánul meg, mert ebben a tekintetben is jobbnak akar látszani, mint amilyen valóban volt. Onániáját vagy nem gyónta meg, vagy csak szépítve, elpalástolva, a gyermeket nem nevéen nevezve, sőt úgy, hogy a gyóntató kevesebbet volt kénytelen gondolni, mint ami valóban történt. Ez a tulajdonság Rákóczinak mindenben jellemvonása volt. Maga írja, hogy a Sieniawska hercegnével való kettősen is házasságtörő viszonyát is gondosan leplezte, mert igen sokat adott rá, hogy minta-fejedelemnek lássék. Egészen bizonyos, hogy ha nyíltan szemére hányták volna, nyíltan letagadta volna. Hiszen effajta, sőt ennél sokkal nagyobb hazugsági készségéről börtöni életével kapcsolatban, mint láttuk már, maga is tanúságot tesz.

Szép, hogy Rákóczi jó fejedelemnek akart látszani s ezért hogy alattvalóinak jó példát adjon, bűneit gondosan titkolta előttük. Mennyivel szebb és jobb lett volna azonban, ha nem annyira arra törekedett volna, hogy jó fejedelemnek lássék, hanem hogy a valóságban legyen az, s így képmutatásra, hazugságra ne legyen szüksége! De ő még vallomásaiban is olyan enyhe, olyan megértő bírálja önmagának, hogy erre a képmutatásra még ott is nem mint bűnére, hanem mint jó tulajdonságára mutat rá.

Pedig hát nagyon tévedett, mikor azt hitte, hogy a kuruc tisztak, sőt akár csak a közlegények is, valóban minta-fejedelemnek tartották és Sieniawskával való viszonyában – melyet természetesen nem lehetett eltitkolni s így mindenki tudott róla (mint láttuk, még a külföldi protestáns békeközvetítők is) – senki se gondolt rosszra. (Mint láttuk, nemcsak gondolták, hanem a lehető legrosszabbra gondolt, sőt nemcsak gondolt, hanem bizonyosra vette ezt, s mint tényt emlegette még az egyébként hozzá húzó protestáns békeközvetítő is.)

A fejedelmeknek (és a papoknak) az a sorsuk, hogy még akkor is rosszat gondolnak róluk, gyanúsítják, sőt híresztelik őket, ha nem adnak rá semmi okot, sőt feddhetetlenek. Hogy-

ne pletykázták s hogyne híresztelték volna hát a kurucok Rákóczi-ról a rosszat, mikor ráadásul még igaz is volt?! Egész bizonyosra vehetjük, hogy hívei őt is még olyanul is gyanúsították, amit sose tett, s Sieniawskával kapcsolatban is még annál is bűnösebbnek gondolták, mint amilyen a valóságban volt.

Láttuk, hogy Rákóczi még arra a látszatra is törekedett, mintha ő minden önző célt, közöttük még a rangot, a méltóságot is megvetné s a fejedelemséget egyedül csak a haza érdekében (hiszen állítólag még a Sieniawskával való bűnös viszonyt is csak a hazáért vállalta) s csak azért fogadta volna el, mert hívei szinte erőszakkal rátukmálták. Láttuk azt is, mennyire hirdette és a valóságosnál mennyire nagyobbaknak tüntette föl azokat az áldozatokat, melyeket ő a hazáért hozott: hogy elhagyta érte hön szeretett feleségét, gyermekeit, vagyonát, végül hazáját, hogy „undok” börtönt szenvedett érte stb.

Nem hazudott, mikor mindezt mondta, mert egész bizonyos, hogy maga is hitte, amit mond. Művészlélek volt, aki úgy beleélte magát abba a helyzetbe és hangulatba, melyet olvasói vagy hallgatói elé állított, hogy később már maga sem volt tudatában annak, hogy mindez végeredményben csak szónoki fogás és propaganda. Fényüzését illetően is nemcsak hirdette, de maga is meg volt róla győződve, hogy egyedül csak a haza érdekében történik s csak olyan mértékben, melyet rangja, vagy mint ő mondta: a státusa megkövetelt, de egyébként az neki magának nem kellett. Mint szokta mondani, ahogy eddig elvult nélküle, ezután is el lett volna. (Nagyon meggyőző, rokonszenves és hatásos szónoki fogás.)

Mikor onániájáért bántotta a lelkiismeret s még inkább azért az ifjúkori bűnéért, hogy ezzel kapcsolatban önmegalázásra nem tudta magát elszánni s akkori gyónásai emiatt nem voltak kifogástalanok, a nehézséget akkor se azzal akarta elintézni, hogy a bűnt, melyet megvallani annyira szégyell, nem teszi többet, hanem azzal, hogy mindenáron rá akarta fogni a bűnére, hogy nem is olyan nagy bűn. Így tett más tekintetben is.

Oda például soha, se vallomásaiban, se később, még a végrendeletében sem tudott eljutni, hogy neki bűne volt az, hogy nagyra vágyott, hogy mindenáron fejedelem akart lenni csak azért, mert ősei közül is sokan azok voltak. Hogy emiatt lázadó lett, megszegte a királyának ismételt esküt s ezt éppen olyan királlyal tette, aki saját megállapítása szerint is a királyok legjobbika volt, vele személyileg is igen sok jót tett és iránta nagy szeretetet mutatott és aki az igaz vallásnak az ő édes hazájában sokkal nagyobb és önzetlenebb pártolója volt, mint ő lett akkor, mikor ő is fejedelem lett. És ezt a gyalázatos, felháborító hűtlenséget a királyok legjobbikával szemben rögtön azután követte el, mikor ez a jó király kiverte a törököt az ő édes hazájából. Kétségtelen, hogy ez volt Rákóczi legnagyobb bűne, de erről soha vallomást nem tett, ezt soha meg nem bánta, ez iránt színvak volt egész életében, még vallomásaiban és végrendeletében is.

Bámulatos, milyen egyoldalú tudott e tekintetben lenni és hogyan be tudta magát és lelkiismeretét csapni! Meg volt róla győződve, hogy Lipót megszegte a magyar alkotmányra tett esküjét (de hogy lehetett akkor minden fejedelmek legjámborabbika?), tehát emiatt alattvalóit sem kötelezi a neki tett eskü. Arra azonban nem gondolt, hogy ha még Lipót is megszegte az esküjét, akkor soha nem volt még a magyar- vagy a világtörténelemben uralkodó, aki megtartotta volna, és ha emiatt még iránta se kötelezi alattvalóit hűségesküjük, akkor a kurucokat Rákóczi iránt százsorta jobban nem kötelezi, mert ő ugyanezt a magyar alkotmányt százsorta jobban megszegte. Hisz sem Lipót, sem egyetlenegy más Habsburg nem fojtotta úgy vérbe a szólásszabadságot és általában minden ellenzéki megnyilvánulást, mint ő Ónodon.

Elhítette magával, hogy neki kötelessége volt fegyvert fogni, mert mikor őt Sáros megye főispáni székébe beiktatták, megesküdött az ország törvényeire. De ugyanakkor az nem jutott eszébe, hogy ő is hűséget esküdött a feleségének, mégis megcsalta; annak is megesküdött, hogy soha el nem hagyja, mégis nélküle ment Párizsba. De Ónodon a két ellenzéki nemes kivégzése, sőt kínpadra vonása is kissé jobban ellenkezett az ország törvényeivel, melyek meg-

tartására ő számtalanszor megesküdt, mint az, hogy Lipót néhány évig országgyűlés nélkül hajtotta be az adót egy olyan nemzeten, mely előtte évtizedeken át sorozatosan összeesküvéseket szőtt ellene, mely a saját királya ellenségeivel szövetkezett és akkor is a török pártján harcolt, mikor ő igája alól végleg felszabadította, és hogy e felháborító nemzetietlen árulás élén éppen az ő anyja és mostohaapja állt, a megelőző összeesküvések élén pedig apja, nagypapja és nagyanyja testvére (Frangepán).

Önéletrajza egyik helyén szemrehányólag említi az Egyház vagy legalább vezetői ellen, hogy tiltották a Szentírás olvasását s ezért ő fiatalabb korában egyáltalán nem ismerte. Viszont onániájával kapcsolatban megemlíti, hogy ő már élete tizenhatodik évében azzal akarta megnyugtatni e bűne és annak becsületes meg nem gyónása miatt a lelkiismeretét, hogy ezt a dolgot a Szentírás nem azért róta fel olyan nagyon Onan bűnéről, mert maga a dolog olyan nagy bűn, hanem azért, mert a levirátus törvénye értelmében nem akarta születendő gyermekei által a magáé helyett a bátyja nevét fenntartani. (Ter 38,1-10)

Ez az érv nemcsak azt bizonyítja, milyen körmönfont kifogásokat tudott Rákóczi felhozni és elfogadni a maga mentségére, csak hogy a bűnből önmaga előtt kimossa magát (ugyanilyen körmönfontok voltak politikai mentségei is, például a királyi eskünek és a saját meg nem tartott esküjének kérdésében), hanem egyúttal azt is jól láthatjuk belőle, milyen nagyszerűen ismerte már a tizenöt éves Rákóczi is azt a Szentírást, melyet az Egyház állítólag nem adott a kezébe, vagy legalábbis a Szentírásnak éppen olyan részeit ismerte oly nagyszerűen, melyek valóban nem tizenöt éves gyerekek kezébe valók.

Nem igaz tehát Rákóczi vádja az Egyház vagy az egyházi nevelők ellen. Azonban az esetből láthatjuk azt is, hogy valóban lehet a Szentírás olvasása káros is és lehet olvasásának nem ajánlása okos és hasznos is, kivált tizenöt éves kamaszoknak, mert nekik olvasásából valóban nemcsak hasznuk, hanem káruk is lehet. Protestáns kamaszok között például ma is rendkívül gyakori, hogy a Szentírásnak csak ezeket a kényes és nekik egyáltalán nem való részeit ismerik, azok olvasásával bűnös hajlamaikat élék ki és egymást ezek felolvasásával rontják.

Mikor a protestáns Angliában egy ócska lap azt a körkérdést intézte olvasóihoz, hogy mi keltette fel bennük életük első erotikus élményét, az olvasóknak bizony elég tekintélyes százaléka válaszolta azt, hogy: a Biblia olvasása. Ilyen válaszok katolikus országban bajosan lehetségesek, bár Rákóczi vallomásai azt bizonyítják, hogy még katolikus, sőt gondos jezsuita atyák vezette kollégiumokban se voltak ismeretlenek már ezelőtt 300 évvel se a Szentírás olvasásával való bűnös emberi visszaélések.

Úgy látszik, abban a neuhausi jezsuita kollégiumban még jobban kellett volna „tiltani” a Szentírás olvasását, mint amennyire tiltották.

Az is ellenszenvet kelt bennünk Rákóczi iránt, hogy kevélységében és álszégyenében és hogy magát (ő, az állítólag oly nagy és őszinte bűnbánó) igazolja, onániájában majdnem hibásabbnak és bűnösebbnek tartja a gyóntatóit, mint saját magát. „Te tudod – meri önéletrajza 25. oldalán egyenesen Istennek mondani –, hogy én azokban (az onániákban) az említett gyóntatóknak engedékenysége miatt maradtam meg” s emiatt történt – mondja –, hogy élete nagyobbik részét e bűnben töltötte el. Gyóntatóinak e nagy engedékenységét vagy hanyagságát újra meg újra emlegeti önéletrajzában, s ez a hanyagság szerinte abban állt, hogy mikor bűnét meggyónta, sose dorgálták meg érte s nem figyelmeztették bűne nagyságára és veszélyes voltára.

Rákóczi ezen a vádja először is a modern és vallástalan alapon álló orvosok előtt igazolja a papokat, sőt még a már 300 évvel ezelőtt élt jezsuitákat is. Láthatjuk ugyanis belőle, mennyire nem voltak ők túlzók s mennyire tisztában voltak még azzal is, hogy e téren a túlzott szigorúság is káros. Nem rémitették ők növendékeiket, s úgy látszik, mintha még arra is tudatosan gondjuk lett volna, hogy túlságos erkölcsi gátlásokkal ne zaklassák őket és ijesztgetéseikkel ne fejlesszék ki bennük az aggályosságot és vele a káros félelemérzéseket és az idegességet.

Rákóczi e vádja azonban tulajdonképpen az ő bámulatosan elfogult önbecsapásának bizonyítéka s egyúttal nagy igazságtalanság gyóntatói iránt.

Rendkívül nehéz jó gyóntatónak lenni. Nem minden gyónó egyforma ugyanis s ezért nem is lehet és nem is szabad mindenkivel egyformán bánni. Vannak, akik szeretik, sőt elvárják, hogy a gyóntató megkorholja őket, de vannak, akik ezt nem tűrik, s ha mégis megtörténik, olyan sérelemnek tartják, hogy miatta többet nem is mennek gyónni.

A gyóntató természetesen nem mindig és nem könnyen állapíthatja meg, ki tartozik gyónói közül az egyik, és ki a másik csoportba, s ezért legokosabban teszi, ha nemigen korholgat. Titkos és kényes bűnök megvallása egyébként is a legtöbb emberre s különösen a még szemérmes fiatalokra nézve annyira kínos dolog, hogy a gyónás legtöbbször még akkor is mondhatatlan önmegtadadásukba kerül, ha a pap szó nélkül hallgatja bűnüket s épp úgy nem tesz rájuk megjegyzést, mintha nem is hallotta volna.

Ha a gyóntató kérdezősködik, noha azért teszi, hogy megfelelő tanácsot adhasson, ez igen sok fiatal gyónóra egyenesen elviselhetetlen teher. Rákóczi különösen az ilyenek közé tartozhatott, hiszen láttuk, hogy mindig vallásosnak és a többinél jobbnak mutatta magát, gyónásaiból pedig azt kellett megtudni lelki vezetőjének, hogy éppen ellenkezőleg: rosszabb, mint a többiek.

Rákóczi számára a hiúsága, a kevélysége, a többiek felett való kitűnési vágya, mély kedélye és beteges érzékenysége miatt még nagyobb áldozat lehetett a gyónás, mint másoknak. Mutatják ezt a mentegetőzések még vallomásaiban is, a kimagyarázási törekvések, a szépítgetések s az, hogy még gyónásaiban is fél-, sőt egész hazugságokat is megengedett néha magának. A gyóntatója bizonyára észrevette rajta ezt az elfogódottságot s félelmet, idegességet és érzékenységet s bizonyára arra gondolt, hogy tőle még az is emberfeletti áldozat, hogy a bűnét egyáltalán megmondja s így a kérdezőzések s még inkább a feddések már éppen az ellenkező eredményt érnék el nála, mint amit célozna vele.

Gyóntatója azzal kímélte Rákóczi önértetét és érzékenységét, s azzal becülte meg, hogy a gyónás neki különösen terhes önmegalázásának alávetette magát, hogy úgy tett, mintha nem is hallotta volna, amit mondott. Joggal feleslegesnek is tarthatta, hogy magyarázatokat tartson, hogy milyen nagy bűn ez és miért nagy bűn, hiszen ha már a gyónó vádolja magát miatta, akkor már úgymint látható, hogy tudja, hogy nagy bűn. Ha nem tudná, nem gyónná meg annak ellenére is, hogy majdnem elsüllyed miatta a szegventől. Nem hallgatás, hanem éppen ellenkezőleg: a túlságos kiemelés vagy firtatás lett volna ebben a helyzetben elhibázott dolog a gyóntató részéről. Mindabból, amit Rákóczi erre vonatkozólag mond, csak az tűnik ki, hogy jezsuita gyóntatói még kommunista szemmel nézve is nagyon okosan viselkedtek vele, nem voltak túlzók és nem törekedtek lelki aggályai kielezésére.

Rákóczi tehát hihetetlen egyoldalúságról tesz tanúságot és nagy igazságtalanságot követ el gyóntatói ellen, mikor hanyagsággal vádolja őket, sőt azt meri állítani, hogy tulajdonképpen ők voltak az okai, hogy ez a bűne szenvedélyévé vált, mert ha ők megdorgálták volna és a dolog veszélyességére figyelmeztették volna, akkor ő hamarosan megjavult volna.

Ha a gyerek Rákóczi emelné ezt a vádat, még akkor is sok lenne, egyenesen elképesztő azonban, hogy a már felnőtt, élettapasztalatokkal rendelkező, sőt bűnbánó s már állítólag Istenhez tért Rákóczi is annyira vak tud lenni önmaga iránt, hogy elhiszi, hogy egy kamasznak s kivált olyan érzékies és ezen a téren terhelt kamasznak, mint amilyen ő volt, oly könnyű lett volna elintézni az onániáit, sőt egész nemi életét, hogy csak egy kis dorgálásra és óvársra lett volna szükség s egyszerre minden rendben lett volna.

Legtöbbször nem megy ez olyan könnyen még a normális idegzetűeknél sem, hiszen az emberi, illetőleg állati test egyik legfontosabb ösztönének megnyilvánulásáról van itt szó. Hát még az olyan betegesen érzékies egyéneknél, mint amilyennek Rákóczi született!

Az olyan egyén, aki még szép és fiatal felesége mellett is onanizál s ez a bűn szinte egész életén át végigkíséri, abnormális, terhelt egyén. A vallástalan orvosok ezekről egyenesen azt

hiszik, hogy javíthatatlanok, gyógyíthatatlanok, mert hiszen a szervezetükben, az idegalkatukban van a hiba. Nincs igazuk, mert hiszen ha akarattal, azaz pszichikai úton még kémiai elváltozásokat is tudnak egyes egyének létrehozni a szervezetükben, hogyne lehetne akkor éveken át tartó állandó akarattal és önellenőrzéssel elérni azt, hogy valaki a vele született adottságait megváltoztassa vagy legalább részben irányíthassa?

Nagyon is igaz azonban, hogy mindez nem olyan gyerekjáték, mint a jó Rákóczi gondolja s hogy egyszeri kis dorgálással vagy figyelmeztetéssel is végleg elintézhető. A valóságban az ilyesmi olyan nehezen megy, hogy még a legokosabb és legrátermettebb lelki vezetővel is csak akkor van – akkor is csak nagy keservesen – eredmény, ha a páciens jóakarátú is és intelligens is. Közepes vallásosság terhelt egyéneknek még nem tud segíteni. Ezért nem tudták Báthory Zsigmondot még a legkiválóbb jezsuiták se normális nemi életűvé tenni. Ezért nem tudták II. Rákóczi Ferencet se, nem pedig azért, mert kamaszkorában a gyónásban nem szidták eléggé.

Mind Báthory Zsigmond, mind Rákóczi Ferenc az átlagnál intelligensebbek voltak, s kétségtelen, hogy a vallásosság és a jóakarát se hiányzott egyikükből se. Lelki vezetőik is annyira okosak és szent életűek voltak, hogy kívánni se lehetett volna alkalmasabbakat. Hogy az eredmény mégis csak részleges volt, annak az volt az oka, hogy nevelő működésük túl hamar véget ért. Báthory Zsigmond már gyerekkorában fejedelem lett s Rákóczi is már 18 éves korában a maga ura. Báthory Zsigmondnak már gyerekkorában egyenesen ki kellett üznie Erdélyből azokat, akik nevelték, s akikről ő tudta legjobban, hogy mekkora igazságtalanság ez irántuk. A neuhausi nevelés után Rákóczi is azonnal ellentétes hatás alá kerül, Kollonitsot meggyűlöli (érdekes, hogy őt éppen azért, mert ő nem volt hozzá olyan finom, mint jezsuita gyóntatói; ő korholta pazarlásáért és könnyelmű életmódjáért), s elhiszi még azt is, hogy őt a jezsuiták ki akarták forgatni a vagyonából.

A kereszténység még a terheltségen is segíteni tud s még annak káros s a legtöbb esetben végzetes következményeit is ki tudja küszöbölni. Hogy ez neki Báthory Zsigmondban és Rákóczi Ferencben egyaránt csak félig, sőt még annyira se sikerült, annak a vallásos befolyás túl rövid tartamán kívül az volt az oka, hogy (noha mindketten nemcsak tehetségesek, hanem jóakarátúak is voltak) annyira jó és annyira vallásos egyikük se volt, amekkora ilyen nehéz feladat megoldásához szükséges lett volna.

De hogy Rákóczinak jezsuita gyóntatói elleni vádja mennyire igazságtalan, annak bizonyítására megemlíthjük még, hogy ő nem az az ember volt, akit szigorúsággal vagy szidással lehetett volna irányítani. Ezt ő már kamasz korában is „státusa” elleni vétségnek vette volna s csak azért is éppen az ellenkezőt csinálta volna. Ha gyóntatója megszokott bűnei gyónása közben végre kitört volna ellene, felháborodását fejezte volna ki és szigorú lett volna hozzá, Rákócziból erkölcsös fiú akkor se lett volna, de lett volna még rosszabb ember, mint így lett: erkölcstelensége mellett még papgyűlölő, egyházellenes, hitetlen vagy cinikus és dacból vétkező.

Jó lenne, ha nem is a terhelt, hanem még akár csak a normális kamaszok onániáját is olyan könnyen el lehetne intézni, mint hihetetlen naivságában Rákóczi gondolja. Bámulatos, hogy Rákóczi olyan elfogult tud lenni önmaga javára, hogy még öreg korában, egy élet tapasztalataival a háta mögött is azt hiszi, hogy ha kamasz korában a jezsuiták hozzá nem méretek és finomak, hanem kemények és kíméletlenek lettek volna s ha bűnéért jól összeszidták volna, akkor egész életére erkölcsös maradt volna.

De abból, hogy Rákóczi a maga benső lelki ügyét illetően önmaga iránti elfogultságból ennyire vak, tapasztalatlan és igazságtalan tudott lenni, s ennyire túl tudta magát tenni még a legelemibb és köztudomású tapasztalati tényeken is, politikáját és közéleti szereplését illetően is sok következtetést lehet levonni. Ugyanilyen volt ő is ugyanis fejedelmi igényeit és a Habsburgok állítólagos bűneit illető magatartásában is. Ezekben is csak azt látta meg, csak azt vette észre, ami a maga szempontjából volt előnyös, de az ellene szóló érvek és tények tekintetében sokszor még akkor se volt hajlandó tudomásul venni valamit, ha olyan nyilvánvaló volt, hogy már egyenesen a szemét bökte ki.

De nem is várhatunk mást tőle. Hiszen ha kamaszkori onániáját illetően élettapasztalatokkal már megrakodva, a nagy és mélyreható bűnbánattól állítólag már megtisztulva s még akkor is, mikor azt, amit mond, az örök igazság színe előtt és számára, tehát látszólag minden emberi elfogultságtól és gyarlóságtól megtisztulva mondja, ennyire elfogult, egyoldalú és önmagát becsapó tudott lenni, képzelhetjük, hogyan vezették félre s tudták félrevezetni ugyanezek a gyarlóságai akkor, mikor még fiatalabb volt, mikor még nem törte meg a csalódás és szenvedés, mikor még fejedelem volt, hadsereggel rendelkezett, élet és halál ura volt és hízelgők vették körül!

Micsoda önbecsapás például az az állítása, hogy Sieniawskával való bűnös viszonyát úgy élte, hogy fejedelmi tekintélyét nem sértette és alattvalóinak rossz példát nem adott vele. (Vallomásaiban ugyanis ezt állítja, tehát erről meg volt győződve még akkor is, mikor az örök igazságnak írt.) Rákóczi tehát nem is sejtette, hogy bizony nemcsak a papoknak, hanem a fejedelmeknek is az a sorsuk, hogy még akkor is pletykázzák, rosszaknak híresztelik őket és botránkoznak rajtuk, ha a rossznak csak a látszata van meg, de valójában ártatlanok. Ő elismeri, hogy a valóságban is bűnös volt, és mégis szentül meg van győződve róla, hogy nem botránkoztatott senkit, mert arra ő mindig nagyon vigyázott, hogy fejedelmi tekintélyét alattvalói előtt megőrizze s nekil semmilyen rossz példát ne adjon.

Nézzük csak, hogy ezzel szemben mi a valóság. 1707. március 1-jén az éppen akkor Erdélyből Magyarországra visszatérő Rákóczihoz Sieniawska hercegné „csekély” 300 főnyi kísérettel jön látogatóba. Bercsényi is odautazott feleségétől és „nagyon vidám tervet készített erre a találkozásra”. (Márki, I., 594. o.) (Láthatjuk belőle, milyen nagy katolikusok és milyen magas erkölcsi színvonalon állók voltak ezek a mi jezsuita-tanítvány kurucaink! Az egyiknek a felesége mellett szeretője van, a másik ünnepli érte!)

„Amint megjön a hercegné, a mulatságot újra kezdik. (Tehát már jövele előtt, már a hírre, hogy jön, megkezdtek.) Nyájas kedvvel vigadnak; pénteken (március 4.) készülődnek, szombatra Ungvárra mennek (Bercsényihez mulatni), vasárnap hipp-hoppolnak, hétfőn is farsangolnak, kedden kedvvel végeznek.” „Szerdán? E bon! Bu (wo) ist der Herr Oremus? Durt wohnt er a kapliczában!” (Bercsényi jókedvű levele Rákóczihoz 1707. február 18-i keltezéssel.)

A fejedelem nagyjából jóváhagyta és követte is ezt a „regulamentális opiniót” s – teszem hozzá én – mellette még szentül meg volt róla győződve, hogy gondosan vigyáz arra, hogy fejedelmi méltóságát megőrizze és alattvalóinak a jó erkölcsökben – hiszen ha vágyakozott a fejedelemségre, csak azért vágyakozott, hogy ezt megtehesse (te, Uram, akinek mindezt írom, jól tudod ezt) – jó példát adjon.

1709 elején újra „barátnéjának, Sieniawskának a fogadására tesz előkészületeket” (Márki, III., 4. o.), január 30-án pedig „drága kárpitokkal és ezüstneműekkel ékesítette a házakat, hogy illően fogadhassa Sieniawskát”. (Márki, III., 8. o.)

„Sieniawska hercegné február 6-án este szánkán érkezett Szentmiklósról sok lengyel úr és Du Maron francia tiszt kíséretében. A fejedelem fáklyák világa mellett várta és fényesen megvendégelte. Még a közönséges lengyelek is annyi tokajit kaptak, hogy megittasodván egymás közt vagdalkoztak.” (Rákóczi, miközben azt hitte, hogy alattvalóinak adja a jó példát a keresztény erkölcsökre, nem is sejtette, hogy ezalatt mit beszélhettek a magyarok, sőt még udvarának tagjai is maguk között, miközben az éjszaka csendjében lehallatszott hozzájuk a víg mulatozás (az idegenek víg mulatozása) és a tokajitól berúgott, megvadult lengyelek vagdalkozása.)

„Másnap a fejedelem Bercsényi és Des Alleurs társaságában tisztelkedett a hercegnénél és ebéd után átszánkáztak Munkácsra. A szép asszony lovait maga Bercsényi hajtotta. A palotában a fejedelem a két sorban álló kapcsosok sorfala között vezette fel vendégét szállására. Tizedikén gazdag lakoma után táncmulatság volt, melyben a tegnap érkezett Bercsényiné is részt vett. Az uraknak jó kedvük volt estig, mikor mindenkinek sültekből jó merendát

(uzsonnát) adtak. Másnap a fejedelem kissé bágyadtnak érezte magát... (Kifáradt szegény az ország felszabadításának nagy gondjaiban.) A farsang utolsó napját a magyarok és a lengyelek nagy fejedelmi lakomával ünnepelték meg. Tizenharmadikán Bercsényiékkel Ungvárra kíserte el a hercegnét. Kétnapi mulatozás után együtt jöttek vissza Munkácsra, hol másnap a lengyel urak társaságában sétalovaglást tettek a vár felé.”

Közben még Márki is kénytelen megjegyezni, hogy a munkácsi fényes mulatozások idején az ugocsai oroszok és oláhok tengeri (kukorica) csokánból és mogyorófa-berkenyéből (Hát ez meg micsoda? Bizonyára a mogyorófából és berkenyefából örölt lisztet akarja rajta érteni?) sült kenyérrel éltek, sőt a magyarság java is kivándorolt Lengyelországba (az ellenség és a kuruc katonaság zaklatása elől). Némely faluban csak két-három ember maradt, akik nem bírták sem magukat, sem a bujdosókat eltartani, mégis zaklatták őket végrehajtásokkal. Magát Csató Gáspár másodalispánt is megverték, „melyet még az idegen nemzet sem cselekedett és követett el”. (Márki, III., 31. o.) (Ugocsa megye panasza Károlyihoz január 24-én és március 20-án.)

Ugyancsak Márki jegyzi meg azt is (III., 15. o.), hogy Rákóczit a hadseregről Bercsényivel és Des Alleurssal való tanácskozásában és a tavaszi hadjárat előkészítésében kissé korlátozta Sieniawska ott mulatozása, ami a tervezettnél hosszabb időre terjedt. Végre március negyedikén kitértek az elutazás idejét. A fejedelem a hercegné belső embereit emlékpénzekkel (tíz aranyokkal), a nőket pedig egy-egy öltözet aranyos kelmével ajándékozta meg és harmadnap ebéd után készülőt fúvatott.

Sajnos, még ekkor is jutott (de csak az idegeneknek és az „ágyas” alkalmazottainak) tízes aranyokra és aranyos kelmékre. Közben Rákóczi egyébként a leggondosabban vigyázott, hogy alattvalóinak rossz példát ne adjon és szentül meg volt róla győződve, hogy nem is adott. Arra nem gondolt, hogy mit szólnak majd ehhez, ha elmegy a híre – pedig elmegy és egyenesen tízszeresen nagyítva megy el – fagyökérral táplálkozó rutén jobbjai és az éhenhalás és a kuruc katonái erőszakos végrehajtások elől Lengyelországba menekülő magyarjai.

Hosszú szertartások és köszöntések után egy hintóba ült a hercegnével (közben gondosan vigyázva arra, hogy alattvalóinak mindenben jó példát adjon) s Bercsényi társaságában elkísérte Szentmiklóstra, hol megháltak (!). Hetedikén délután két óraker elbúcsúzott vendégétől és megköszönte atyafiságos jóakarátát, melyet meghálálni kívánt. (A hercegné szegéről-végre rokona volt. De tudjuk, mennyire szokták elhinni a hívek a papi nőrokonok rokon voltát még akkor is, ha kissé közelebbi rokonok, mint amilyen rokona Rákóczinak Sieniawska hercegné volt. No hát Rákócziról is csak így hitték el.) Hintóba ült vele s egész udvarával még egy mérföldnyire elkísérte. (Úgy látszik, alattvalóinak a „rokon” szeretetre is példát akart vele adni.) Ott aztán nagy szertartások közt csakugyan (!) elváltak egymástól. (Lám, még a Márki is alig akarja elhinni, hogy ez az elválás végre csakugyan megtörtént.) Kálnási János és Sándor István (de jó erkölcsöket tanulhattak ezek a jó magyarok fejedelmüktől) a karabélyos százzal egész a magyar határig ment a lengyelekkel, a fejedelem pedig visszatért Munkácsra.

Látjuk tehát, hogy Rákóczi – igazi képmutatással – arról volt meggyőződve, hogy Sieniawskával való bűnös viszonyában is megőrizte a fejedelmi tekintélyt és nem adott rossz példát alattvalóinak, mert úgy állította be a dolgot, hogy ők csak azért vannak egymással ennyire jóban, mert hiszen rokonok. Ő, úgy látszik, azt hitte, hogy ha önéletrajzában bűnbánóan maga be nem vallja, senki még csak nem is sejtette volna, hogy köztük még bűn is volt. Pedig láttuk, hogy még a messze Bécsben is és még az angol követ is tudott mindent s leplezetlenül meg is írta megvető véleményét, hogy Rákóczi milyének tartja ő Sieniawskát.

Így aztán, ha ráadásul még rokonok is voltak, csak a bűn és a botrány volt még nagyobb, mert ha rokona volt az „ágyasa”, az csak Rákóczi bűnét növeli. Szerencsére csak olyan messziről voltak rokonok, hogy ez a rokonság, mint Rákóczi bűnének nagyobbítója, senki-nek még csak eszébe se jutott. Rákóczival is csak a maga fogyatékoságai iránti bámulusos

elfogultsága hitette el, hogy alattvalói s általában a világ szemében ők Sieniawskával csak rokonok, egymást szerető atyafiai csupán.

Mikor Rákóczi kiszorult hazájából Lengyelországba, felesége is oda utazott utána. Rákóczi azonban nem nagyon örült annak a feleségnek, akiről otthon oly átérezve és oly meghattalással, hogy könnyek szöktek tőle a szemébe, annyiszor szavalta el, hogy milyen nagy áldozatot hozott ő az édes hazáért akkor, mikor a kedvéért még szeretett feleségét is elhagyta. A felesége ekkor már mindent tudott, mert természetesen az a valóságnak nagyon is megfelelő pletyka, mely a bécsi angol nagykövethoz eljutott s nála hitelt talált, a feleségéhez is eljutott s nála – természetesen – még jobban hitelt talált. Úgy aztán nagyon is érthető, hogy „Rákócziné semmiképpen se vágyott Skoljéra (ahol Rákóczi eleinte tartózkodott), hogy ne találkozzék vetélytársával, a palatinusnéval”. (Márki, III., 168. o.)

Végül „ötödfél esztendei elszakítás után Rákóczi Zaluzében látta viszont feleségét. A házaspár most udvariasan, de szeretet nélkül viselkedett egymás iránt. A fejedelem túrhetetlennek tartotta a kettejük kedélye, erkölce, életmódja közti különbséget (ezt természetesen úgy kell érteni, hogy Rákóczi erkölce és életmódja volt a jó, feleségéé pedig a kifogásolható): feleségének komolysággal váltakozó könnyelműségét, pazarlásba átsapó nagylelkűségét, rendetlen költekezését, szokatlan életmódját, a környezetében élő nők besúgásait, pletykáit. Megvallja, hogy gyakran összeharagultak, vitatkoztak, kellemetlenkedtek. S ott állt kettejük közt Sieniawska”. (Márki, III., 246. o.)

Mindezek a vádak természetesen Rákóczi feleségének nem annyira ekkori, hanem régebbi életére vonatkoznak. Hiszen most Lengyelországban már alig éltek együtt s felesége pazarlásáról se lehetett most már szó. Honnan vette volna hozzá a pénzt? Mindezek csak a múltra vonatkozhatnak, tehát arra a házasesetre, melyet Rákóczi – mérhetetlen erkölcsi nagyságában – állítólag a hazájáért hagyott el, mert annak szeretetét még az „imádott” hitvesénél is előbbrevalónak tartotta. Világos, hogy Rákócziné nem most Lengyelországban, férjéhez újra visszatérve kezdett el „költekezni”, „pazarolni”, „szokatlan életmódot” folytatni és nem ekkor kezdődtek el a környezetében élő nők részéről a „besúgások és pletykák”. Bár most erre Sieniawska miatt ugyancsak bőséges ok és anyag lett volna, s ha miatta most is „perelt, vitatkozott, kellemetlenkedett” neki a felesége, ugyancsak joga volt hozzá s csak annak bizonyítéka volt, hogy felesége most is szereti. Arról bajosan lehet szó, hogy felesége a régi pletykázó asszonyaival körülvéve kereste volna fel nincstele né lett urát.

Mivel Rákóczi a feleségével való találkozás után szakított Sieniawskával, de ennek ellenére mégis éppen ekkor adta ki az útját végleg a feleségének is, ennek oka csak az lehet, hogy lélekben ekkor már régen szakított vele s ezért egyenesen félt a vele való újra összekeverüléstől. Ezzel pedig ugyancsak megcáfolta hazafias szónoklatait. Azt szavalta (s úgy átérezte a szavát, hogy könnybe lábadt tőle a szeme, mikor szavalta), hogy ő az édes haza szolgálatáért hagyta el szerető hitvesét. Mikor aztán az édes haza már nem kívánta tőle ezt a nagy áldozatot, sőt a szerető hitves azon pletykák ellenére is, melyek természetesen fülébe jutottak, s melyekről a bűnbánó Rákóczi maga ismeri el, hogy a legrosszabb értelemben igazak voltak (vajon a találkozáskor a feleségének is elismerte-e mindezt Rákóczi?), férje nincstelensége ellenére is azonnal karjaiba sietett, kisült, hogy nem is volt olyan nagy az áldozat, sőt éppen ellenkezőleg, az lenne tőle a legnagyobb áldozat, ha újra feleségével kellene élnie. Ő erre egyáltalán nem is hajlandó.

Eddig tehát csak azért mutatta azt, hogy szereti a feleségét és vágyódik utána, hogy mint fejedelem, alattvalóinak a tőle megszokott jó példát adja, de ha arról van szó, hogy ne csak parádézzék „a fejedelemnő” kedvéért, hanem együtt is éljen vele, akkor annyira nem kell neki, hogy inkább a fejedelmi jópéldáról is lemond s inkább nyíltan kimutassa, hogy nem jó férj. Mivel Rákóczi a látszatra (vagy, mint ő mondta: a jó példára) igen sokat adott, a szakítás láttára gondolhatjuk, hogy nagy oka lehetett neki.

Pedig hát a kettejük vitájában feltétlenül Rákóczit kell a hibásnak, illetőleg a hibásabbnak találnunk. Az igaz, hogy felesége pazarló volt és a fényűzést szerette. Ottlyk György, Rákóczi főudvarmestere (!) azt írja róla, hogy „tékozló és pompát űző természete végzetlen volt”. De hát maga Rákóczi nem ilyen volt-e? Sőt annak, hogy a felesége ilyen volt, nem egyedül Rákóczi volt-e az oka? Nem ő kényeztette-e el e tekintetben? Olyan cirkuszok után, amilyeneket például akkor rendezett neki, mikor a békeajánlatokkal Bécsből hozzá küldték, kinek volt kevesebb oka és joga éppen a fényűzés miatt tenni neki szemrehányást, mint Rákóczinak? Felesége pazarlása tekintetében Rákóczinak csak azt a levest kellett megennie, melyet maga főzött.

Említettük, hogy feleségének csak az ősei voltak előkelők, de ő maga szegény családból származott (ha gazdag lett volna, akkor nem adták volna a szülei olyan „fejedelemhez”, mint amilyen – kivált akkor még – Rákóczi volt). Mindössze 20.000 forint hozományt kapott. (Láttuk, hogy Rákóczi csak magán viselt 400.000 forintot az ónodi gyűlésen.) Otthon, a szülei házánál tehát nem szokhatott hozzá sem a fényűzéshez, sem a pazarláshoz. De ideje se volt hozzászokni, hiszen 15 és fél éves korában már Rákóczi felesége volt. Rákóczi benne egy gyereket kapott feleségül, akit úgy irányított és olyanná nevelhetett volna, amilyené akarta. (Rákóczi az esküvőjekor 18 és fél, megasszonya 15 és fél, az esketést végző, szintén fejedelmi házból származó kölni érsek és választófejedelem pedig 23 éves volt.)

Azonban, hogy ő maga is gyerek volt még, mégse mentsége, mert csak korban volt gyerekek, de se testi, se szellemi fejlődése terén már régen nem volt az. Láttuk, hogy nem volt ő már gyerek a neuhausi kolostorban se. Ő igazi parvenü módra, hogy fejedelmi származású feleségének megmutassa, mennyire fejedelem az is, akihez férjhez ment, házasságuk első évében állandóan olyanforma cirkuszokat csinált a felesége kedvéért, mint akkor, mikor békekövetnek jött hozzá. Csoda-e hát, ha a gyermeklánynak tetszett a dolog, sőt fejébe szállt a dicsőség s azt hitte, hogy ő olyan Krózus-családba került mese-Magyarországon (á lá indiai maharadzsa), hogy annak a pénzét el se lehet költeni.

Mint asszonynak – látva a kiáltó különbséget az apja és a férje háza között –, azt kellett látnia, hogy az ő apja nem volt ugyan fejedelem, de a férje valóban az, s aki egy valóságos fejedelem felesége, annak így is kell élnie. Ha nem így élne, meg is sértené a „státusát”, ennél nagyobb bünt pedig egy fejedelemnének el se lehet követnie. Ezt az elvet is Rákóczitól tanulta.

Ottlyknak, Rákóczi „főudvarmesterének” csak akkor volt dolga Rákóczinéval, mikor békekövetségben a kurucoknál járt. „Végzetlen” tékozlására való panasza tehát csakis ekkori tapasztalatain alapulhat. De hát éppen akkor nem Rákóczi maga volt-e az, aki a pompát kifejtette a felesége tiszteletére? (Valójában a maga fejedelmi tekintélye emelésére felesége, az idegen békeközvetítők és kuruc hívei előtt.) A felesége legfeljebb abban lehetett bűnös, hogy a tiszteletére kifejtett nagy pompát rendkívül élvezte.

De hát melyik nő ne élvezné az ilyesmit s nem kívánja-e még az illem is, hogy örüljünk annak, amivel bennünket megtisztelnek? Hogy aztán ugyanezt a fényt Rákóczi később már inkább Sieniawska, mint a felesége tiszteletére szerette kifejtetni (de természetesen iránta is csak „atyafiságos” tiszteletből) s ez a feleségének nem tetszett, abban már igazán nem a felesége a hibás.

Hogy a Rákóczi-pár – addig, míg együtt élt – igen sokat veszekedett, az is igaz, hiszen éppen ezért volt képmutatás Rákóczi részéről a feleségétől való elválást, mint édes hazája iránti mérhetetlen szeretetének bizonyítékát könnybe lábadt szemmel emlegetni. De hibásnak is ebben is sokkal inkább Rákóczit kell tekintenünk, mint a feleségét. Hogy Rákóczit a felesége nagyon szerette, az kétségtelen. (Lehetett is szeretni, hiszen daliás, szép férfi volt.) Hogy szerelmes felesége igen gyakran féltékenységi jelenetekkel gyötörte, ez is csak iránta való nagy szerelme miatt volt, nem is szólva arról, hogy a féltékenység az adott helyzetben feleségi joga volt, mert – meg kell vallanunk – még Rákóczi vallomásai alapján is nem ok nélkül féltékenykedett.

Vajon kifogástalan s kötelességeit teljesítő férj-e az, aki – noha felesége van, sőt fiatal házas – mégis mindig másba szerelmes? Aki órákat tölt el az ablakban, hogy csak egy pillanatra is meglássa más feleségét? Aki egész napokat tölt el a más feleségéről való ábrándozásban, s akinek sem a lelke, sem a teste nem a feleségéé. A lelke nem, mert gondolatvilágát és képzeletét idegen nők foglalják el, a szíve és érzelme tehát másoké, és a teste se, mert éppen emiatt onániákban pazarolja el testi erejét.

E tekintetben is egyenesen bámulatos az a bűnös elnézés, mellyel Rákóczi a maga bűneit még akkor is mentegeti, mikor az örök igazságnak ír, akit pedig úgy se lehet befolyásolni. Nem annyira az a bűn bántja ugyanis még vallomásaiban se, amit tett, hanem inkább – bizonyos önkielégültséggel – azt emlegeti, amit nem tett, amiben tehát magáról jót mondhat. Mivel azokkal a nőekkel, akikkel lélekben órákat, sőt napokat töltött egyfolytában, a testi vétekhez nem jutott el, sőt még a csókiig se, ebben tetszeleg, mintha bizony nem volna csapnivaló még így is az a férj, akinek a lelke, a gondolatai és érzelmei ennyire rajongóan a másokéi s aki emiatt a felesége iránt még a házassági kötelességét se tudja, vagy akarja teljesíteni? Nem teljesen jogos-e, ha az ilyen férj felesége elégedetlen, féltékeny s ha még rosszabbra is gondol, mint a valóság s ezért családi jeleneteket rögtönöz?

Rákóczi vallomásai alapján bizonyosra vehetjük, hogy ő – a „lelketlen” jezsuita nevelés hatására – nőtlen korában nőt még nem érintett (pedig mint hódító külsejű fiatalember, utazása alatt Olaszországban a nők részéről igen nagy csábításnak volt kitéve). Az első tényleges házasságtörése is csak a börtönből való megmenekülése után történt, s még ekkor se történt volna meg, ha a bécsi kormány nem lett volna csak olyan magyar- és protestánsgyűlölő, hogy még börtönében is meghagyta mellette magyar és protestáns kamarását. Házasságtörést egyenrangúval, Sieniawskát kivéve (állítólag vele is csak a hazája érdekében vétkezett) sose követett el, de „alantasabb származásúakkal” nem egy alkalommal.

Sajnos, mióta az urától különválva kényszerült élni, felesége erkölcsi se voltak sokkal kifogástalanabbak. Erre vonatkozólag is sok rossz hír terjengett s jutott el természetesen magához Rákóczihoz is. Ezek miatt azonban ismét csak sokkal inkább kell hibáztatnunk Rákóczit, mint a feleségét. Rákócziné csak azóta és csak azért vétkezett, amióta és amiért nem kellett a férjének. Annyira jó nem volt, hogy férfi nélkül tudott volna élni – kivált mikor az elkeseredés és a férje elleni bosszúállás is működött benne –, de neki sose kellett volna idegen férfi, ha a férje valóban az övé lett volna.

Hogy szeretete mennyire mindig a férjéé volt, mutatja, hogy gróf Wilczek Vilmos, császári orosz követ, azzal vádolta az udvarnál, hogy lengyel önkénteseket és zsoldosokat küld ura segítségére. (Márki, III., 246. o.) Rákócziné tehát minden tőle telhetőt megtett, hogy férjét megtartsa, illetőleg visszaszerezze magának.

A császár magas erkölcsi felfogását azonban Rákóczi feleségével kapcsolatban is tapasztalhatjuk. Jellemző például, hogy Rákócziné addig, míg Lipót uralma alatt élt, még zülleni se mert. Erkölcseiről a rossz hírek csak akkor kezdtek terjengeni, mikor már a Habsburgok birodalmának területéről megszökött. A császár azonban ekkor még ott külföldön is ráüzent, hogy „a legrövidebb úton térjen vissza urához (tehát nem azt kívánta tőle, hogy Bécsbe térjen vissza), ellenkező esetben, ha elfogatja, bezáratja”. (Márki, I., 581. o.)

Rákóczi a feleségével való említett találkozás után is összejött még Sieniawskával is, mégpedig nagy ebédek és zajos mulatozások közepette, de vallomásai szerint attól kezdve már nem vétkezett többet vele. A látszat még utána is az volt, hogy vétkezett. Az asszony ugyanis, akitől ekkor egynapi járóföldre lakott, még utána is többször hívta magához. Meg is látogatta, mert politikai okokból nem mondhatott le barátságáról (erre vonatkozólag már megmondtuk véleményünket, mely nem is a mi véleményünk, hanem a keresztény erkölcs-tannak a tanítása).

Mikor Sieniawska hívta, „ilyenkor parányi kocsiján nekiment a legnagyobb vízáradásnak is, hogy fölkeresse és szinte gyönyörködött benne, hogy az asszony ezt a régi vonzalomnak

tartotta (ebben a keresztény Rákócziak nem gyönyörködni kellett volna, ha nem a bűnös vonzalom, hanem valóban a haza ügye kötötte volna hozzá), az emberek pedig az igazi lovasgiasság és vakmerőség jelének tekintették”.

Magyarul kifejezve ez azt jelenti, hogy mindenki a még mindig fennálló házasságtörő viszony jelének tekintette. Mi természetesen – a látszattal szemben – Rákóczi vallomásainak hiszünk, de ismerve Rákóczit, úgy kell a dolgot értenünk, hogy ettől kezdve már csak ölelkeztek és csókolóztak (de természetesen ezt is csak az édes hazáért), de nem paráználkodtak. Ismételve láttuk már ugyanis, hogy a bűnbánó Rákóczi még az örök igazság színe előtt írva se azt a bűnt szokta magáról kiemelni, amit tett, hanem azt, amit nem tett.

„A fejedelemasszony – írja Márki (III., 268. o.) – augusztus 25-én (1711) este meglátogatta urát (aki még augusztus 24-én is Sieniawskával együtt vett részt egy lakomán), de csak rövid ideig maradt nála. Kétségen kívül hűtlennek tartotta, mivel most annyi időt töltött egy másik asszony társaságában. A fejedelem kibékült feleségével és huszonegyed magával augusztus 9-én hajóra szállt, hogy a cárt elkísérje és a Balti tenger mellett keresse hazája boldogságát. Felesége követni akarta, de elájult (ez is mutatta, mennyire szerette), mikor elolvasta azt a levelet, amelyben arra kérte, hogy maradjon, mert reméli, nemsokára visszajöhet. (Rosszhiszemű volt ez a levél.) Maradt tehát és férj és feleség többé sosem látták egymást. A boldogtalan Mária Amália Saroltának csak az az egy vigasztalása volt, hogy ura most már Sieniawskától is örökre elszakadt.”

Rákóczi felesége, akit majdnem annyira lehet sajnálni, mint Báthory Zsigmond „kisasszony-feleségét”, a Saroltával szemben egyenesen szentéletű Habsburg Mária Krisztinát, az Árpádok (Szent Erzsébet) leszármazottja volt.

Fejedelmi öntudata miatt Rákóczi már politikai szereplésének megkezdése előtt is állandó anyagi zavarok között és adósságokból élt. Nem csoda hát, hogy az urától elkényeztetett, de aztán magára hagyott asszony később nyomasztó szegénységbe süllyedt.

Rákóczi küldött volna neki pénzt, mert ahhoz mindig megmaradt az érzéke, hogy az ő feleségének, „a fejedelemasszonynak”, „státusának” megfelelően kell élnie. Igen ám, de neki, a fejedelemnek, még inkább aszerint kellett élnie s így bizony, ahogy a bujdosóknak is igen kevés jutott a francia s később a török kegydíjakból húzott tallérokából, épp úgy a feleségének is. A feltűnően erős, egészséges, sőt természetes asszony (de szép pár lehettek s mégis mennyire nem voltak boldogok!) már férjét megelőzően, 1722. február 18-án meghalt, mégpedig szegényes körülmények között egy párizsi zárdában, életének mindössze negyvenkettedik évében.

Rákóczi őszintén megsiratta, mikor megkapta a hírt, hiszen jószívű ember volt és szeretni nagyon tudott, ha egyébként nem került nagy áldozatába. Bizonyára annak is tudatában volt, hogy a szegény asszony miatta lett ilyen szerencsétlen, mégpedig nemcsak azért, mert férje szabadsághős lett, hanem ettől független nagy gyarlóságai miatt is, sőt éppen elsősorban ezek miatt.

A német asszony jobban szerette férjét, mint a németeket. Szívesen maradt volna az oldalán szabadságharca idején is, sőt akkor legszívesebben, mert csak akkor élvezhette volna igazán férje oldalán a fejedelmi pompát. De szívesen maradt volna oldalán Rodostóban is, mert férjét még a pompánál is jobban szerette, no meg hát láttuk, hogy a fejedelmi pompában azért még Rodostóban se volt hiány.

Rákóczi sose rosszakaratból hibázott, tehát a felesége ellen se ezzel vétkezett, hanem csak emberi gyöngeségből, meg hát mert sokszor olyan nehéz az igazi erény. Most is rá vall, hogy ő, akinek felesége segélyezésére alig maradt pénze, halála után egyszerre gyászruhát csináltatott „udvartartása” minden tagjának. Mert hát szegénység ide, szegénység oda, de az ember mégiscsak köteles státusához illően viselkedni. A megboldogult mégis csak fejedelemasszony volt, ő maga pedig ma is fejedelem s a fejedelemnek fejedelem módjára kell viselkednie. Ő sose kereste a fejedelemséget, hisz ahogyan azelőtt el volt nélküle, később is el

lett volna, de ha egyszer az Isten azzá tette, az erdélyiek és a magyarok pedig akarata ellenére is azzá választották, most már a státusa követeli, hogy ennek megfelelően is viselkedjék.

Úgy is viselkedett mindig. Igaz, hogy nem egészen, mert éppen emiatt kellett volna kissé több pénzt küldeni a még élő Sarolta fejedelemasszonynak (ha talán nem is egészen jövedelme felét, mint a feleséget illetné) s ez kissé fontosabb is lett volna s a megboldogultnak is többet használt volna, mint halála után a hiú gyász, de hát az kissé többbe került volna, mint ez (nem is tudhatta előre, hogy ilyen hamar meg fog halni), s bár az is az ő fejedelmi öntudatát és fejedelem módra való viselkedését bizonyította volna, de ő a felesége szegénységét nem látta, s ha fejedelemné módjára élt volna, azt se látta volna. Ő fejedelmi kötelessége teljesítésének inkább azt a módját szerette, mely az ő udvara fényét emelte. Ezért kapott felesége halálakor udvartartásának minden tagja gyászruhát.

E rész befejezéséül még Rákóczi külsejéről szólunk pár szót. Párizsi források, ahol férfikora javát töltötte, azt mondják, hogy „szép szál, de nem túlságosan magas; jól megtermett, de nem kövér; izmos és arányos növésű ember” volt. (Márki, III., 349. o.) Arcát Párizsban „kellemesnek, de egészen tatárosnak találták”. Viszont párizsi szerelmének, az ifjú Conti hercegnének, „kellemes volt, de jó képe mellett se tetszett”. (Tehát a szerelem nem volt kölcsönös.) Szerinte „Rákóczi nagy, jól megtermett úr, akinek jó ábrázata van, de arca nem csinos, ha nem is csunya”. (Márki, III., 371. o.)

Mindezeket olyanok írják, akik Rákóczit személyesen ismerték s napról napra érintkeztek vele. Ezért érthetetlen részemre, hogy Thaly Kálmán „Rákóczi- emlékek Törökországban” című művében, melyben hősünk hamvainak megtalálását írja le, a „kolosszális comb- és lábszár-csontokat” emlegeti (226. o.). Szerinte még a kegyeletes munkájában neki segédkező francia szerzetes, P. Droitecourt is így kiáltott fel, mikor megpróbálták a medence-, comb- és lábszárcsontokat álló irányban összeilleszteni: „Un colosse!”

Thaly azt mondja, hogy a lábszárcsontok hosszúsága a csípőforgóktól le a térdig 51 centiméter volt és így a csontváztan szabályai szerint az élő Rákóczinak 204 centiméter hosszúnak kellett lennie. Ezt azzal a szemtanútól származó értesüléssel, hogy „szép szál ember volt, de nem túl magas”, lehetetlen összeegyeztetni. Rákóczi, mint hatalmas szál ember szerepelt a kurucok közt is, de arról nem tudok, hogy ilyen óriásnak tartották volna. Pedig egy 204 centiméteres ember már nem is magas, hanem óriás.

Arra kellene gondolnom, hogy Thaly talán nem is Rákóczi igazi tetemét találta meg s így nem is azt hozták haza és temették el a kassai dómban. De ez a feltevés még lehetetlenebbnek látszik, mert az azonosság a Thalytól felhozott számtalan bizonyíték alapján egészen kétségtelen. Még a legvalószínűbb magyarázat az lenne, hogy Thaly, mivel azt hitte, hogy ő annál nagyobb hazafi, minél szebbnek, jobbnak, dicsőbbnek és különlegesebbnek találja Rákóczit, emiatt hősünket valósággal imádta. Aki, mint Thaly, „hazafiságból” még azt is kötelességének tartotta, hogy verseket költsön s ezeket ne mint a maga szerzeményeit, hanem mint egykorú kuruc népdalokat hozza nyilvánosságra, talán „hazafias” lelkesedésében még a tőle megtalált „szent hamvakat” is nagyobbaknak látta, mint amilyenek a valóságban voltak s ezt a nagyított látást is egyenesen hazafias kötelességnek tartotta. S talán nincs igaz? Talán nem elfajult gyászmagyar az, aki Rákóczi (nemzetünk e szentjének), hamvait nyugodt hidegséggel, tehát mint tudós tudja nézni és semmi rendkívülit se hajlandó rajtuk észrevenni?

De azért ezt a magyarázatot se fogadhatjuk el, mert Thaly – legalábbis saját állítása szerint – mégiscsak tudós módjára viselkedett Rákóczi hamvaival, mert megtalált lábszárait még meg is mérte. Aztán meg láttuk, hogy még a francia pap is kolosszálisoknak találta őket. Aztán Mikes még az agyvelejéről is (melyet teste bebalzsamozásakor kivettek) azt írja, hogy kétannyi volt, mint amennyi más emberé szokott lenni. Igaz, hogy itt meg az jut eszünkbe, honnan tudta Mikes, mekkora más ember agyveleje. De hát ezt a nehézséget is könnyen megoldhatjuk azzal, hogy ezt bizonyára a boncoló orvosoktól hallotta.

Rákóczi tehát daliás, hatalmas, valósággal óriás termetű férfi volt.

Rákóczi egyéb emberi gyarlóságait bizonyító adatok

Rákóczi pszichéjében az átlagemberénél nagyobb helyet foglaltak el az érzelmek. Művészlélek volt, élénk képzelőerővel, mély kedéllyel és túltengő érzelmvilággal. Büszke, hiú, rátartó, érzékeny lélek, aki magát nagyon önzetlennek és érdektelennek tartotta s ezért a személye vagy a mozgalma ellen a legkisebb bírálatot is sértésnek, igazságtalanságnak és nagyfokú hálátlanságnak, a haza ellen pedig árulásnak tartotta. Mindig úgy beszélt, mint aki a nemzet szabadságharcának vállalásával semmit se nyert, de terhet, fáradságot és szenvedést annál többet vett magára, s ezért neki a nemzet részéről hála és elismerés jár. Úgy beleélté magát ebbe a szerepbe, hogy maga is elhitte, hiszen még vallomásaiban is így beszél s az örök igazság előtt is hangsúlyozza, hogy tetteiben soha önérdek nem vezette.

Annyiban igaza is van, hogy mivel anyagiasság nem volt és fő hibája a hiúság és a nagyravágyás, rögeszméje pedig a fejedelmi méltóság volt, se pénzzel, se anyagi haszonnal, de még az életével se törődött akkor, mikor hírnevéről, becsületéről és méltóságáról volt szó. Ez annyiban tökéletesség volt benne, mert a hírnév, a becsület és a méltóság bizonyára magasabb rendű dolog, mint a vagyon és a pénz, s azért az, aki a vagyont büszkeségből megveti, bizonyára magasabb rendű ember, mint az, aki az anyagiakért az önérzetét és becsületét is áldozatul hozza, mint például Bethlen Gábor vagy I. Rákóczi György.

A hiúság és a nagyravágyás azonban így is csak tökéletlenség, mert végeredményben a hiú és nagyravágyó embernek is csak bálványa van, még ha a bálványa magasabb rendű is, mint a pénz és az anyagi javak. Annyiban pedig egyenesen hiba volt ez Rákóczióban, mert a politikai siker, tehát a tőle megkezdett szabadságharc sikere is, elsősorban anyagi erőktől függ s ezért sokkal inkább a Bocskai- és Bethlen-féle anyagiasságú emberek tudják sikerre vinni, mint a Rákóczi-féle idealisták.

De Rákóczi is önző volt, ha nem is anyagilag önző.

Bálvány helyett eszménye akkor van valakinek, ha tisztán csak eszményét szolgálja, nem pedig eszményével együtt és vele kapcsolatban önmagát is, sőt talán az eszmény ürügye alatt egyedül csak magát. Hogy Rákóczi a hazával és a haza szabadságával így volt, arra már az eddigiek folyamán is számtalan bizonyítékkal és példával szolgáltunk. Láttuk, hogy a nagyravágyás, az ösökkkel való büszkélkedés, a fejedelmi öntudat, a fejedelemségre való törekvés, később pedig a már elnyert fejedelemség mindenáron való megtartásának rögeszméje nem egyedül Rákóczi hazaszeretetéből folyt, mert hazaszeretetétől függetlenül, sőt sokszor egyenesen ellenére is megvolt benne.

Rákóczi igen sokszor csak büszkesége, sőt hiúsága leplezésére és hírverési célokból emlegette a hazát és hitette el talán még önmagával is, hogy igazi indító oka nem önző jellegű. Még kétségtelenebbé válik ezen állításunk igazsága, ha nagy fényűzését és féktelen pompakedvelését nézzük. Kétségtelen, hogy erre nem a hazának volt szüksége, sőt a hazának egyenesen kára volt belőle. Részint, mert még barátainkban is ellenszenvet keltett vele a felkelés ügye iránt, részint mert Rákóczi mozgalma lényegében véve a pénz, az anyagiak hiánya miatt bukott meg.

Bizonyára nem hitethetjük el magunkkal, hogy Stepney Rákócziék iránt elismerést akart volna kifejezni akkor, mikor a kurucoknál szerzett tapasztalatai alapján úgy nyilatkozott, hogy „a magyarok minden más nemzetnél jobban gyönyörködnek a pompában, de a selmeci és vihnyi fogadtatásoknál – úgy látszik – önmagukat akarták felülmúlni”. (Márki, I., 363. o.)

Egész kétségtelen, hogy Rákóczi (Bercsényi talán még nála is jobban) gyönyörködött a maga kifejtette pompában, de hogy a pompát egyébként mindig kedvelő magyarok éppen akkor múlták benne önmagukat is felül, mikor a legszegényebbek voltak s mikor a pénzük leg-

jobban kellett volna más, sokkal szükségesebb és elengedhetlenebb dolgokra, sőt egyenesen hazájuk élete függött tőle, az külön bűne és szégyene Rákóczinak és kurucainak.

Hogy mennyire személyi tulajdonsága és bűne volt ez Rákóczinak, mutatja, hogy még a száműzetésben is folytatódott, sőt halála órájáig kísérte.

Rákóczi hangsúlyozza, hogy ő mindig mindent jól csinált, csak a nemzet volt törpe és hozzá nem méltó. 1711. május 17-én például, miközben környezetében „a vendégeskedések, táncmultságok” egymást érték, azt írja haza Lengyelországból annak a Sennyeynek, akit ő, ki az országot már elhagyta, Munkács megvédelmezésére az utolsó csepp vérig kötelezett, hogy „nemzete gyöngesége, óránként hanyatló sorsa szomorítja” (azért vendégeskedett és mulatott állandóan?), „de a maga itteni fáradságos munkája (!) vigasztalja. Emberi mód szerint nem tehet többet, mint amennyit tesz”. (Neki tehát az állandó mulatás „fáradságos munka” volt, és úgy látszik, hogy még a Sieniawskával való züllését is úgy fogta fel, mint a hazájának hozott keserves áldozatot, amely hazáért egyébként, mint már jól tudjuk, még hón szeretett feleségét és gyermekeit is elhagyta már.)

Éppen akkor, mikor a császár nyugaton diadalmaskodott ellenein, ő pedig már az országból is kiszorult, azt írja, hogy „a kétfejű sasnak egyik feje meghalván, égni fog a melle! Ha újra kezdí (mint eddig) s rendre felakasztja majd azokat, akik most az ostromlott Munkácsot elhagyják”. (Hogyhogy? Hiszen a magyar alkotmány és szabadság szerint a magyar nemes egyáltalán nem is lehet felakasztani! Azt legfeljebb lefejeztetni szabad, de azt se a királynak, annál kevésbé a „vezérlő fejedelemnek”, hanem az országgyűlésnek.)

„Nagy gyönyörűség és hálátlanság volna” (persze óránta) „ha az egész nemzetből nem akadna annyi magyar, amennyi kimeneteléig” (az országba való újra bejövételéig) „még négy hónapig megvédelmezné Munkácsot”. (Szegény hívei de pórul jártak volna, ha hittek volna neki és abban bízva, hogy négy hónap múlva visszajön, addig harcoltak volna! De szerencsére úgyse adtak már a szavára semmit!)

„Ha a törvény értelmében az országból csakugyan kiviszik az idegen katonaságot, örömmel megy a törvényesen összehívandó országgyűlésre.” (Micsoda álomvilágban élt!) „Megmutatja, hogy nemzetét el nem hagyta.” (Pedig hát önéletrajzában még azt is megvallja, hogy inkább Sieniawska, mint a politikai tárgyalások (tehát a hazája) kedvéért hagyta el az országot. De ez egyébként is kétségtelen, mert mi szükség volt órá ott kint, mikor Bercsényi már úgyis kint volt e tárgyalások lebonyolítására? De vallomásaiban még Bercsényiről is maga írja, hogy őt se annyira azért küldte ki, mintha a tárgyalások miatt ott valami nagy szükség lett volna rá, hanem hogy kellemetlen, akkor már mindenkinek egyaránt ellenszenves, a haza ügyének tehát már inkább ártó, mint használó egyéniségét az útból eltávolítsa.)

„Érdek nélkül fáradozott és fáradozik állandó boldogsága megteremtésén s nem gondol azzal a keserűséggel, melyet a nemzet önmagához és hozzá való állhatatlanságával éppen akkor okoz, mikor az összes európai körülmények szerint is háború vagy béke következtében egyaránt csalhatatlanul remélheti boldogulását.” (Ezen állításnak éppen az ellenkezője igaz, mert Magyarország ügyével akkor már sem a háborúban nem törődött senki, sem a békekötéskor nem vették tekintetbe sehol.)

„Ne rontsa meg a munkácsiak elméjét a kevés ideig való szorongatás.” (Könnyű volt ezt a biztonságot adó Lengyelországból üzenni! De miért nem maradt ott a védőőrség körében maga Rákóczi is úgy, mint eleinte tervezte? Láttuk már, mert vallomásaiban megvallja, hogy miért.)

„Mások példájára ne legyenek hűtlenek. Bízának Isten után fejedelmük hitében, a hazához és hozzájuk való kötelességében.” (No hiszen, jól jártak volna, ha bíztak volna és hallgattak volna a szavára! De hogy is bízhattak volna, amikor ő maga – szép eredeti terveivel ellentétben – oly hamar elhagyta a hazát s még ezt a buzdítást is már a biztos külföldről írja nekik?)

„Lelkiismerete ellen nem kívánja veszedelmüket és nem írná mindezeket, ha a valóságukat nem látná.” (Most már tudjuk, mennyire rosszul látta a „valóságát” mindannak, amit itt állít. Csak az volt a munkácsiak szerencséje, hogy ők sokkal jobban és helyesebben látták a

valóságot, mint ő. Ha hallgattak volna rá és az amnesztiából kimaradtak volna, mit tudott volna Rákóczi a szemrehányásaikra válaszolni? Hisz ismételt hangsúlyoztuk, hogy hívei még a bujdosásban is alig kaptak tőle valami segílyt.)

„Elmējük és szívük – fejezi be a levelét – legyen erős, mint az övé.” Pedig hát a munkácsi őrőség csak Munkács várából akart kimenni, de nem a hazából, Rákóczi azonban akkor már régén a hazából is kiment, mégpedig sokkal hamarabb, mint ők a várból kimentek. S hogy mégis a maga „erősségét” emlegeti s állítja másoknak példaképpül, nagyszerűen mutatja, mennyire be tudta magát csapni. Ő még mindig azt hitte, hogy ő hős, a munkácsiak azonban, mert tovább már nem akarják tartani a tarthatatlan várat, kishitűek, gyávák, hazájukat nem szeretők.

Ezt írja Rákóczi május 17-én: Június 6-án aztán Jaraslóban megint fényes ebéden vett részt, mert Sieniawska 13 esztendő (!) leányának a keresztelője volt. (Furcsa egy sütemény lehetett ez a Sieniawska!) „Ebéd után éjfélig táncoltak s mindenki a maga hintaján ment haza.” (Márki, III., 253. o.)

Utána június 11-én jókor reggel Rákóczi a cár után vágatott, Jaraslótól 15 kilométerre elérte s a mámorából felébredt részeges cárt addig hívta, hívogatta, míg a cárnéval együtt be-tért hozzá ebédre Wysockára. A cári párt, a két minisztert és száz főnyi kíséretüket (!) fényesen megvendégelte. A gárdisták edényekbe töltötték a jó bort, amit már meginni nem tudtak. (Márki, III., 255. o.)

E mulatással kapcsolatban június 18-án Rákóczi azt írja Fierville-nek, hogy a cár olyan eltökéléssel távozott tőle, hogy saját előnyeinek feláldozásával is kész békét kötni, csak hogy egész erejével és személyesen is megsegíthesse Magyarországot és Rákóczit. (Ej de részeg lehetett!) Rákóczi azonban mindezt szentül elhitte neki s bizonyára azzal a jóleső tudattal hajtotta fejét utána álomra, hogy megint az édes hazáért mulatott s érte költötte el a pénzét, mégpedig korszakalkotó eredménnyel. Hogy a cárnak Magyarország és Rákóczi iránti viselkedésében később nyoma sem volt ezen ígéretnek, sőt még csak annak se, hogy a cár tudatában lett volna ennek az ígéretnek s ezért meg nem tartásáért mentegette volna magát, azt talán nem is kell külön említenünk.

Danczkában, ahova Rákóczi Lengyelországból ment, „hogy nagy udvart ne kelljen tartania, Sárosi gróf neve alatt élt”. (Márki, III., 278. o.) Úgy látszik, összedőlt volna a világ, ha Danczkában tudták volna, hogy Rákóczi maga él a körükben és mégse tartott volna „nagy udvart”.

A továbbiakban aztán megtudjuk, hogy itt is „világi foglalkozásokkal, üdüléssel, felejtkezéssel szórakozott. Nemcsak új barátságokat kötött, hanem új szerelmi viszonyt is, amit önéletrajzában bevall, de bővebben nem nyilatkozik róla”. „Udvartartása” természetesen azért itt is volt, mert ez egy Rákóczi fejedelemnek még akkor is jár, ha csak Sárosi gróf néven szerepel. Mikor ugyanis már Párizsban volt, akkor is azt írta még Danczkában lévő „főudvarmesterének” (tehát nem volt főudvarmesterének), Vaynak, hogy „hívja össze ott udvarát és közölje velük, hogy nem hagyja el és szolgálatában is megtartja őket, amíg lehet... A gránátos őr maradjon meg szállása előtt. P. Kéry szükség esetén zálogba vetheti otthagytott ezüstneműit és drágaköves kardjait, hogy a személyzetet Vay fizethesse. Háta és hintós lovait ne adják el, kivéve két feketét, de Vay azok helyett barna pejlovakat vegyen”. (Márki, III., 323. o.)

Rákóczi szállása előtt tehát még Danczkában is fegyveres őr állt. De ha ott is az állt, se-hogy se értem, miért lakott ott „csak” Sárosi gróf álnév alatt? Hiszen éppen azért használt álnevet, hogy ne kelljen előkelő „státusának” megfelelően költekeznie. Az őrt meg viszont azért állíttatta az ajtaja elé, hogy azért mégis csak megtudják, hogy itt egy olyan gróf lakik, aki olyan nagy úr, hogy a szolgálói grófok.

Az igazság az tehát, hogy annak ellenére, hogy a császár kémei elől bujkálnia kellett s így mindent el kellett követnie, hogy Danczkában feltűnést ne keltsen, mégse tudott egyszerűségben és igénytelenségben, akarom mondani: csak grófi módra élni még „keserves” szám-

kivetésében se (melyet természetesen a hazáért szenvedett). A Sárosi nevet csak azért vette fel, mert anyagi viszonyai miatt csak „kis udvar” tudott tartani, büszkesége azonban nem engedte, hogy ez kitudódjék. Úgy rázta tehát a rongyot, mintha nem azért nem tartana olyan nagy udvar, mint amilyen hozzá illik, mintha nem volna hozzá módja, hanem egyedül csak azért, mert nem akar; mert fejedelmi személyének éppen most ez így tetszik.

De a díszörséget a kapuja elől semmiképpen el nem engedte még így se. Ez – mint láttuk – még Rodostóban is így maradt halála percéig. „Az emberi állat szereti a fejedelemséget”, mondták gúnyosan az erdélyiek már Rákóczi dédapjáról. Meg kell hagyni, hogy ennek a jónak a szeretése a dédunokában is töretlenül élt. Ez egyébként csak emberi gyarlóság s így rendben is volna a dolog, ha Rákóczi – amit dédapja nem tett – nem hangsúlyozta volna annyira és oly állandóan, hogy ő mennyire nem hiú és mennyire önzetlen és hogy az édes hazát mennyire érdek nélkül szereti.

Igaz, hogy még ez sem gonoszság, mert még ez is csak emberi gyarlóság, de ez a dédapjájánál már sokkal csúnyább emberi gyarlóság. De ennek is megvan a maga oka: a dédapja valóságos fejedelem volt, a dédunoka azonban csak látszólagos. Ezért kellett tehát neki jobban ragaszkodnia a látszathoz, mint a dédapjának.

Egyébként pedig láttuk, hogy a dédapa egyenesen piszkosan anyagias ember volt. Annak elsősorban nem a dicsősége, hanem a vagyon kellett. Annak nem érdeme, hogy nem hangsúlyozta annyira édes hazája önzetlen szeretetét, mint dédunokája. A valóság ugyanis ennek annyira az ellenkezője volt, hogy ilyen beszéd Öreg Rákóczi György szájában egyenesen nevetséges lett volna. Rákóczi Ferenc szájában is valótlan volt, de mégse nevetséges, mert neki a vagyon és a pénz valóban nem volt fontos. De viszont éppen ezért Rákóczi szabadságharca el is bukott, míg az öreg Rákóczié győzött. Ő haláláig megmaradt fejedelemnek, sőt még a halála előtt a fiát is azzá tudta tenni, a pénzzel nem törődő dédunokájának fejedelemsége azonban csak futó vendégszereplés volt, s éppen ennek leplezésére kellett kapuja elé még Danczkában is a díszörség. Még ha akkor még meglévő ezüstneműjeit és drágaköves kardjait zálogba kellett is tennie miatta.

Rákóczi nagy fejedelmi öntudatában a „kis udvar” tartását s a kapujába csak egy fegyveres őr (ha mindjárt „gránátos” volt is) állítását olyan nagy igénytelenségnek és egyszerűségnek tartotta a maga részéről, hogy soha eszébe sem jutott, hogy ő hibás abban, hogy vele együtt (sőt egyenesen az ő terrorjára) kibujdosott hívei nyomorban vannak, sőt éheznek. Mikor még Lengyelországban volt, azt írta Bercsényinek, hogy kimegy Franciaországba, mert onnan olyan kevés pénzt küldtek, hogy abból nem tudja segíteni a bujdosókat. (Márki, III., 303. o.)

Mikor pedig már Párizsban élt és húsvét első napján Torcy külügyminiszternél (láttuk, hogy e külügyminiszternek milyen lesújtó véleménye volt Rákócziról), az ünnep másnapján pedig Du Maine hercegnél ebédelt, utána magányában eszébe jutott, hogy míg őt itt egyik lakomából a másikba hívják, addig szegény bujdosótársai (akarom mondani: alattvalói) éheznek. Az azonban, hogy visszavonultabban is élhetne, s ha a más lakomáját meg teszi is, legalább ne adna még maga is fényűző lakomákat mások részére s ne tartana még most is „udvar”, hanem annak az árát, amit evvel megtakarít, a bujdosók megsegítésére fordíthatná, most se jutott eszébe még mint lehetőség se. Helyette XIV. Lajosnak írt kérvényt érdekükben. (Márki, III., 354. o.)

Kint Törökországban, mikor Drinápolyt el kellett hagyniuk, ötven magyar közül (természetesen magyar nemeseket kell érteni) már csak ötnék volt lova. Bőjükderében, ahova vitték őket, a rossz szállások miatt sokan megbetegedtek, ketten pedig meg is haltak közülük. Jenikőben is csak a fejedelem szállásán volt asztal és szék, Mikes azonban asztal nélkül, csak egy kis széken ülve írogatta megható leveleit. Mikor Esterházy Antal pestisben meghalt, még az ő felesége is gyalog tette meg a lakásukat a fejedelemétől elválasztó 15 kilométeres utat, hogy férje halálát zokogva tudtul adja.

Ezzel szemben tudjuk, hogy Rákóczi Rodostóban is fejedelmileg élt. Egész házsorokat bírt és lakott. Kapujában, melyet, mint láttuk, művészileg kiépítettett, janicsár díszörség teljesített szolgálatot; fejedelmi udvartartása, bútorzata és felszerelése volt. Állandóan építettett, sőt még a bizonyára íránta nem rosszakaratú Mikes szerint is még haszontalanságokra is költött még ott is.

1722. május 6-án mégis azt írja az orléans-i hercegnének, hogy ő itt „ezer nélkülözés közt él”. (Márki, III., 590. o.) Ezt persze nem ok és cél nélkül írja neki. Szeretett volna visszatérni Franciaországba s a hercegnét szánakozásra indítani és így közbenjárásra bírni célja elérésére. Ez is csak olyanformán volt igaz, mint azok a hazafias beszédei, melyekben a kurucokat azzal akarta a haza iránti lelkesedésre indítani, hogy ő már példát adott nekik erre, mert hiszen az édes hazáért elhagyta hön szeretett feleségét és gyermekeit is. S úgy meghatódott a maga hősi példaadásától, hogy könnybe lábadtak tőle a szemei.

Lehet, hogy akkor is így volt, mikor ezt a levelet az orléans-i hercegnének írta. Nem képmutatás volt, hiszen akkor ezt a könnyet a hercegnő nem látta, csak egyedül Rákóczi érzelmessége okozta, mely akkor is előntötte, mikor maga tudta legjobban, hogy a túlradó érzelmek mennyire ellenkeznek a tényekkel. Rodostóban ezek a könnyek annyiban még a tényekkel is egyeztek, hogy ott már ugyancsak oka volt a könnyezésre. Megfeleltek ezek a könnyek a valóságnak, mert hiszen valóban boldogtalan volt és keserves volt a sorsa. Ámde ő „nélkülözést”, sőt „ezer” nélkülözést emlegetett, ez azonban egyáltalán nem volt igaz.

Rákóczi egyik legjellegzetesebb sajátsága, hogy akár ír, akár beszél, hogy célját jobban elérje, egyáltalán nem riad vissza olyan túlzásoktól, melyeket, ha a bírálóban csak egy csepp rosszakarat is van, valótlanosságoknak is mondhat. (Rákóczi azonban – ez minden magyar szabadsághős osztályrésze – olyan szerencsés volt, hogy csak kortársai között voltak bírálói, de azóta, hogy történelmi személlyé vált, már nem.)

Ezeket a túlzásokat irataiban és beszédeiben mindig abból a célból használja, hogy bebizonyítsa, milyen igazságtalanság történt vele s milyen ártatlanul szenved ő. Mindig sajátsága volt, hogy szónoklataiban, diplomáciai irataiban és leveleiben egyaránt rendkívül szerette a vértanúpózoikat. Szerette hangsúlyozni, hogy milyen önzetlen, mennyire önfeláldozó volt ő; mennyi mindent hagyott el a hazáért. Ezzel szemben a nemzet vagy az idegen hatalmak, szövetségesei vagy volt pártfogói milyen önzők, szűkkeblűek és hálátlanok vele szemben.

Láttuk, hogy első híres kiáltványa, a „Recrudescunt...” milyen valótlan túlzásokkal van tele, milyen igazságtalan kifakadásokat, becsméréseket, sőt rágalmakat tartalmaz az uralkodóház ellen s mily sok túlzást, sőt teljes valótlanosságot azokat a szenvedéseket és üldözéseket illetően, melyekben Rákóczinak állítólag része volt. Úgy állítja be, sőt kiemeli és hangsúlyozza, hogy őt ártatlanul börtönözték be, pedig maga is nyíltan bevallja vallomásaiban, hogy a börtönben kihallgatásaikor hazudnia kellett, hogy menteni tudja magát, sőt még olyan hazugságokra is vetemedett (s éppen a hozzá annyira jó Lehmann kapitánnyal szemben), melyre semmi szükség se lett volna. Ezeket a hazugságokat tisztán csak hiúságból követte el, azért, hogy a kapitány előtt még nagyobb legyen a becsülete s így az még jobban bízzék benne. (Nem volt rájuk szükség, mert hiszen anélkül is éppen eléggé bízott.)

Láttuk, hogy élete talán leghatásosabb beszédében, az ónodi gyűlésen elmondottakban, amelynek hatására azonnal lekaszabták bírálót, sőt az ellenzék egyszer s mindenkorra való elhallgattatását is elértek vele, szintén a vértanúpóznak a felvevésével érte el a szükséges hatást s e beszédében is olyan érdemeire is hivatkozott, melyek a valóságban egyáltalán nem voltak meg, sőt éppen az ellenkezőjük volt igaz.

Ekkor is azt hangsúlyozta, hogy mindenét elhagyta nemzetéért, noha a valóság az volt, hogy bűnös nagyravágyása és belőle folyó fejedelmi törekvései voltak azok, amik miatt az életét és a vagyonát kockáztatta és végeredményben mindkettőt éppen azzal szerezte újra vissza, hogy fegyvert fogott „a hazáért”. De az élete akkor, mikor a szabadságharcra vállalkozott, egyébként se sokat ért, mert családi élete boldogtalansága és tilos szerelmei miatt

hangulata elkeseredett volt, könnyelműsége és fejedelmi életmódja miatt pedig tele volt már adóssággal. Kölcsönökből élt, de már azokat is mindig kevésbé kapott s így egyenesen olyan helyzetben volt, melyen mindenképpen változtatnia kellett. Elmondhatjuk, hogy fegyverforgásával ő igazán semmit se kockáztatott.

A hazáért hozott áldozatai miatt – állítása szerint – „undok” börtön volt osztályrésze. Önéletrajzában pedig maga mondja, hogy a börtönben nagyszerű ellátása volt, ott is kamarás és inas állt rendelkezésére (s ráadásul protestáns, tehát az udvar szempontjából megbízhatatlan kamarás), őrei pedig olyan jóságosak voltak, hogy még prostituáltakkal is hajlandók lettek volna ellátni börtönében, hogy a nemi önmegettartoztatás drága egészségének meg ne ártson. (Feleségét ugyanis mint prostituáltat sikerült becsempészni börtönébe.)

Könnyekkel szemében hányta szemére nemzetének az ónodi országgyűlésen, hogy még feleségét is elhagyta érte, mégis hálátlansággal fizet neki, önéletrajzából pedig a saját elbeszéléséből tudjuk meg, hogy feleségét inkább azért hagyta el, mert túrhetetlen volt már vele az élet, úgyannyira, hogy elkeseredésében sokszor életveszélynek tette ki magát miatta.

Hogy mennyire nem kellett neki az a feleség, akit állítólag a hazáért hagyott el, mutatja, hogy mikor a hazának már nem volt ezen áldozatra szüksége s felesége az ő hűtlensége ellenére is visszatért hozzá, nem kellett neki. A számkivetés kedvesebb volt neki egyedül, mint feleségével. Miért hányta hát mégis hazája szemére, hogy a kedvéért hagyta el feleségét s hazája mégis hálátlansággal fizet az ő nagy áldozatáért?

Ez a furcsa vonás Rákóczi egész életén végigvonul, kezdve 12 éves korában a neuhausi kolostorban, mikor sértésnek és igazságtalanságnak veszi, hogy csak grófnak és csak „méltóságos” úrnak szólítják és görcsös zokogás (!) közepette kéri, hogy öljék meg inkább, csak ne „kínozzák”.

Neki tehát ez már akkor is kínzás volt és már akkor is úgy élte meg azt a sérelmet, ami a valóságban nem volt, hogy görcsösen tudott miatta zokogni. Pedig sérelme mindössze abban állt, hogy intézetbe vitték tanulni, mint minden jobb módú, ilyen korú fiút szokás; hogy ott csak gróf úrnak szólították, a kamarását pedig hazaküldték, de mivel látták, hogy mennyire szereti, a gyámja kedvéért és jutalmul kinevezte birtokai felügyelőjévé.

De ez a vértanúpóz Rákócziiban mindig elválaszthatatlan volt az ő nagy önzetlenségének hangsúlyozásától, főként pedig fejedelmi öntudatától. Hiszen éppen azért és csak azért volt olyan felháborító akár nevelőinek, akár később a nemzetnek, akár szövetségeseinek iránta való hálátlansága, mert ő fejedelem volt s ezért eszerint kellett volna vele bánni.

Érdekes, hogy mikor a nemzetnek iránta való hálátlansága miatti felháborodásában ott akarta hagyni az ónodi gyűlést, azzal, hogy visszamegy a magánéletbe, ezzel még akkor se fenyegetőzött. Nem, ezt még akkor is lehetetlennek tartotta. Ő akkor is csak „erdélyi fejedelemségébe” akart „visszavonulni”.

Azt büszkeségében nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy ha Ónodról távozni hagyták volna, mindenhova mehetett volna, csak éppen erdélyi fejedelemségébe nem. Hiszen egész szabadságharca alatt állandóan tele volt panaszokkal éppen erdélyi „alattvalói” ellen s még a személyéért lelkesedő életrajzírói is hangsúlyozzák, hogy Erdély nem áldozott érte semmit, sereget alig állított ki s Erdélyt, mint a magyarországi rendek vezérlő fejedelme, egyedül csak a Magyarországról szerzett erővel tudta hatalmában tartani, de még így is csak néha-néha és egészen rövid időre.

A béketárgyalások alatt például a császáriak azon a címen tiltakoztak az ellen, hogy az erdélyiek, mint Rákóczi fejedelem követői jelenjenek ott meg, hogy egész Erdély tiltakozott Rákóczi megválasztása ellen és hogy ott „személyét utálják”. (Márki, I., 511. o.) S lám, a duzzogó és megsértődött Rákóczi megfenyegeti a nemzetet, hogy ha nem viselkedik vele jobban, otthagyja és „visszavonul erdélyi fejedelemségébe”. S a fenyegetés mégis használt, igaz, hogy csak Bercsényi és Károlyi közbelépésére, sőt kardja segítségével.

Ez a nagy fejedelmi önérzet annyira élt Rákócziiban még Rodostóban is, hogy az orléans-i hercegnének írt levelében amiatt is panaszkodik, hogy „elkeserítik a fejedelmek és bíbornokok, akik leveleire nem válaszolnak”. (Márki, III., 593. o.)

Morville, francia külügyi államtitkárhoz beadott emlékiratában pedig (1724. március 3.) olyasmiket emleget, hogy „egy trónjától elmozdított fejedelem se tudja méltóságát megtartani anélkül, hogy minden pillanatban hibás lépést ne tegyen” (jellemző, hogy az ő „trónjával” ellentétben nagyapjának, ki minden erdélyi fejedelmek leghatalmasabbja volt, nem „trónja”, hanem csak „széke” volt) és hogy ő jobban szeret Sárosi grófként szerepelni, mióta mint fejedelem, másoknak alkalmatlan lett. (Márki, III., 599. o.)

Itt is látjuk a szenvelgést és az őszinteséghiányt, mert hiszen nyilvánvaló, hogy az egész emlékiratot azért írta, mert semmiképpen se akart csak Sárosi gróf lenni. Ha jobb szeretett volna csak az lenni, akkor nem írta volna az egyik emlékiratot a másik után, hanem boldog meglegedettségében, hogy most már magánember lehet, hallgatott volna. De hogy ő mennyire nem magánember volt még Rodostóban se, mutatja palotájának tőle díszesen kiképeztetett díszkapuja, ott az állandó janicsár-díszőrség, s különösen az, hogy a rodostóiak mit se tudtak Sárosi grófról, de még Rákócziáról se, csak azt tudta ott még halála után kétszáz év-re is mindenki, hogy hajdan náluk egy „madzsar királ” lakott.

Nagyszerűen mutatja Rákóczi egyéniségét és sikerei titkát, de fogyatékoságait is az a beszéd, melyet az 1705 júliusában Gyömrőn tartott katonai szemlén mondott, mikor el volt keseredve, hogy „katonái, főként a tiszántúliak, hazaszökdőznek és a békére hajlanak” (már 1705-ben, tehát a mozgalom elején!) A beszéd tartalmát Márki alapján közöljük (I., 414-415. o.):

„Nem tudta, fájdalmát vagy bosszankodását közölje-e velük. Az első esetben méltán terjesztheti keserűségét eléjük, kik az ő példájára életüket hazájuk dicsőséges szabadságára szentelték és mindenüket elhagyván azért jöttek zászlai alá, hogy győzzenek vagy meghaljanak. A vitézlő rendnek ezt a dicsőséges eltökélését csak a haza ügyén szánakozó szívvel és zokogva szemlélheti. Elfelejtí keserves sorsát (400.000 forintos ruháját, ezüstre patkolt lovait és felesége (vagy bocsánat: a fejedelemnő) tiszteletére a fél kuruc sereg mozgósítását díszruhában, már leszerelt várakba díszlövészek céljából ágyúk felvontatását stb.), éjjel-nappal való fáradozását, veszedelmek közt forgó állapotát és nem hozza elő eddigi szerencsés (?) hadakozásait”.

„Most azonban oka van panaszra, mert csorbát ejtettek az ügyön. Azok a vitézek, akik vele együtt verejtékükkel helyezték a régi szabadságot megközelítő állapotba: hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodták, mert lágyszívűeket, elfajultakat türtek meg maguk között, akik a magyar nevet nem érdemlik. Nagyobb szerencsének tartotta volna, ha a hazát védve gyarló testét velük egy sírhalomba rakják, mint hogy neki, az élő, de csaknem eltemetett vezérnek, becstelen cselekedetükről kell emlékeznie.”

„Mit akarnak? Inkább béküljenek meg csalárd ellenségeikkel, akiknek igáját így segítik. Akkor ő is leteszi szerencsétlen vezéri tiszttét, hogy meggyalázott életét tengereken, pusztákon bujdosva végezze. (De a pusztában is díszőrséget vagy „kis udvar” esetén legalább egy gránátost állított volna az ajtaja elé, a tengereken bujdosva a hajóra rávéssette volna fejedelmi címerét.) Vesszen oda őseinek dicsőséges Rákóczi-neve, csak több ilyen gyalázatos napot ne kelljen megsiratnia! Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe: nem bánja, csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének.”

„Visszamegy a sötét tömlöcbe, melyből Isten keze kiszabadította.” (Csak az a baj, hogy a Vallomásokban megírta, hogy az a börtön minden volt, csak nem sötét, keserves pedig annyira nem volt, hogy még prostituáltakat is hajlandók voltak hozzá beereszteni őrei. De ha így volt, akkor vehetjük-e komolyan az egész beszédet, sőt az egész annyit emlegetett „szabadságot”?)

„Kész a gyászos vérpadra lépni, csak elnyerhesse nemzete boldogságát. Engedjék, hogy inkább az ellenség fegyvere ölje meg, minthogy haldokolva, gyalázatosan éljen velük. De ha van bennük magyar vér és szeretik őt – nem mint urukat, hanem mint atyjukat, társukat, vé-

rüket – bosszulják meg gyalázatát ama hazaárulók megbüntetésével, akik nemzetünk és mindnyájunk becsületét gyászba öltöztették.”

„Magatok pedig, fiaim – szólt a hatásos beszéd még hatásosabb befejezése – segítsétek magatok boldogulására való igyekezetemet. Vigasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshessem – olyan szívvel, amint kezdettem – hazánk és mindnyájunk szerencséjére és boldogulására célzó szándékomat. Nem kívánok birodalmat, nem kincset töletek s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívnél, hogy azt magammal összezsacatolván veletek éljek, haljak.”

Meg kell állapítanunk, hogy Rákóczit, mint szónokot eddig éppen nem méltányoltuk és emeltük ki eléggé. Pedig látjuk, hogy mint szónok, vetekedett Kossuthtal. Az egyéniségük is nagyon hasonló. Ez a titka annak, hogy a magyar népnek iránta való rajongása is vetekedik azzal, ami Kossuthnak jutott osztályrészül. Mert a magyarnak csak úgy kell beszélni, mint itt Rákóczi s mindjárt tűzbe megy érte. Becsületére válik ez a magyarnak, mert aki ilyen naivul hinni és lelkesedni tud, az feltétlenül tisztaszívű és igaz. Gazemberek nem hisznek olyan könnyen az effajta beszédeknek, sőt még olyan emberek se, akik ismerik az embereket és az emberi gyarlóságot.

A szónoki tehetségnek kijáró elismerésen kívül azonban már kevésbé emeli szemünkben e beszéd Rákóczit, a jellemet. Nemcsak azt kell ugyanis elismernünk róla, hogy oly nagy szónok volt, mint Kossuth, hanem azt is, hogy olyanforma színész is, ha talán mint színész, nem is egészen akkora. Amit ugyanis e beszédében Rákóczi állít és amire olyan büszkén hivatkozik, majdnem csupa valótlanág.

A kurucoknak talán igen, de Rákóczinak a küzdelem alatt se volt „keserves sorsa” (a kurucoknak is csak talán, mert zsákmányoltak ők is eleget, nem pedig csak szenvedtek „a hazáért”). Rákóczi a küzdelem idején a legnagyobb gyönyörrel élte ki fejedelmi rangját és hatalmát, és erre a célra a magáéból is, de az országeből is sokkal több pénz ment el, mint amennyit az ő annyit emlegetett honszerelme, de akár csak a józan ész is megengedett volna.

Pérez, az igaz, nem kellett ennek a kuruc fejedelemnek (sokkal jobb lett volna, ha kellett volna neki, de a hazára fordította volna), de annál jobban a méltóság. Hiszen akkor, mikor ügyei tűrhetően álltak, még abba se akart beleegyezni, hogy a béketárgyalásokon a császár is használhassa az „Erdély fejedelme” címet. (Márki, I., 512. o.)

Nem volt „sötét” a tömlőce, hanem egyenesen botrányosan világos. Nem Isten keze szabadtotta onnan ki, hanem az emberek és önmaga, mégpedig a becsapások és hazudozások egész tömkelegével. (Isten és az Isten emberei még jó cél elérésére se szoktak használni büns eszközöket.)

Abban igazat mondott, hogy kincset nem kívánt, de hogy birodalmat se, abban már annál kevésbé. Azt nagyon is kívánta. Mivel pedig a birodalomhoz és a fejedelmi pompához (különösen, ha az ember nem „kis”, hanem „nagy udvart” tart) kincsek is szükségesek, végeredményben még kincseket is kívánt.

Hogy neki nem kell kincs, azt nem mondania kellett volna, hanem egyszerű étellel megmutatnia. De ő ennek éppen ellenkezőjét csinálta. Neki szükségképpen kellett kívánnia a kincseket, hiszen még Dárius kincse se lett volna neki elég, annyira tombolt – ha módja volt hozzá – a fejedelmi fényben és nagylelkűségben.

Mikor pedig látjuk, mily mesterileg fanatizálja a kurucait arra, hogy „bosszulják meg gyalázatát ama hazaárulók megbüntetésével, akik nemzetünk és mindnyájunk becsületét gyászba öltöztették”, megint akaratlanul is csak az jut eszünkbe, hogy talán az ónodi gyűlésen se csak véletlenül és a hirtelen lelkesedés meggondolatlan hevében gyilkolták le hívei azokat, akik ott törvényes jogukkal merészelték élni, s Rákóczit, ha finoman is, de mégis bírálatban részesítették. Legalábbis ami magát Rákóczit illeti, aligha történt mindez az ő akarata ellenére.

Csak abban különbözött Rákóczi Kossuthtól, hogy Kossuth akkor, mikor ilyeneket mondott, tisztán színészkedve és kiszámított hatásvadászatból tette. Ezért nem szerette senki, aki

közelében élt s így módja volt megismeréséhez, noha a távolállók rajongtak érte és rajongának még ma is. Rákóczi azonban, noha lényegében véve nála is alpátosz szerepelt, mert azok a megható dolgok, melyeket magáról mondott és úgy átértett, hogy könnyes lett tőle a szeme, többnyire nála is valótlank voltak, maga is elhitte, sőt átélte a tőle mondottak igazságát, s ő fejedelmi hiúságát kivéve valóban önzetlen is volt. De a hiúsága is nemesebb jellegű volt, mint Kossuthé, mert ő nyíltan nemcsak kincsért, hanem még a fejedelmi méltóságért se alázkodott meg, míg Kossuthnak ez nem került volna nagy áldozatába, feltéve, hogy nyer vele, megéri.

Ismertem egy plébánost, aki (mellesleg megjegyezve) csak érettségi után lett protestánsból katolikussá s akire (természetesen nem azért, mert hajdan protestáns volt, mert ezt alig tudta valaki) annyira haragudtak a hívei, hogy úgyszólván nem is tudtak beszélni anélkül, hogy őt ne gyalázták volna. Mégis, mikor jóbarátjának, a kántornak, megígérte, hogy megépítteti számára az elavult kántorházat s az egyházközségi tanács sehogy se akarta megszárazni, arra a végső szavára, hogy „ehhez pedig az állásomat kötöm”, egyszerre mindenki elnémult és kéréséhez hozzájárult.

Pedig hívei a legnagyobb áldásnak tartották volna magukra nézve, ha plébánosuktól megszabadulhattak volna. Nagyon jól tudta ezt a plébános is, mégis ki merete vágni ezt a látószólag éppen ellene szóló ütőkártyát, mert mint jó pszichológus ezt az ütőkártyát abban a pillanatban és olyan éppen nem véletlenül keletkezett, hanem tőle mesterségesen előkészített helyzetben és hangulatban vágta ki, hogy tudta, hogy noha mindenki éppen az ellenkezőjét gondolja, szólni egyik sem mer, mert fél tőle.

Ha a tanácsadatok előre tudták volna, hogy a plébános ez elé a választás elé állítja őket, s kivált, ha magatartásukat egymás közt előre meg is beszélhették volna, akkor egész más lett volna az eredmény. De az okos plébános mindezt szintén előre tudta s ezért mert olyan kártyákkal játszani a biztos siker tudatában, melyek tulajdonképpen ellene szóltak.

Láthatjuk e példából, hogy ha egy vezetőember felajánlja lemondását s ezt nem fogadják el tőle, sőt még nagy áldozatokra is hajlandók, csakhogy a lemondás meg ne történjék, abból még egyáltalán nem következik, hogy ezt a vezetőembert alattvalói szeretik, sőt még csak az se, hogy nem utálják. Rákóczi is ugyanolyan kártyákkal játszott, mint ez a plébános (ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy alattvalói épp úgy haragudtak is rá, mint erre a plébánosra). Kettejük eljárás módja között csak az volt a különbség, hogy Rákóczi nem hidegen s szinte kihívóan szokta felajánlani a lemondását, magában azt gondolva, hogy úgyszólván tudom, hogy nem lesz bátorságtok elfogadni, hanem előbb mindig mint üldözöttet, mint rút hálátlansággal sújtottat tüntette fel magát és annyira átérzte azt a helyzetet, melyet ajkai mondtak, hogy szemei könnyekkel teltek meg (Rákóczi úgyszólván minden nevezetes beszédét könnyezve mondta el), s mikor már maga iránt hallgatóiban felkeltette a kellő részvétet és az őt igaztalanul üldözők ellen a kellő felháborodást, és bebizonyította, hogy az ő üldözése a legegységesebb emberi becsülettel ellenkezik, a legrútabb vétek a haza ellen, sőt egyenesen a magyar vér megtagadása, akkor felszólította hallgatóit, hogy vagy fogadják el lemondását, mert ő mindig ingyen szolgálta a hazát és neki ezért soha semmi nem kellett, sőt érte áldozta fel életét, nyugalma, családi boldogságát, hagyta el feleségét, érte ment a „sötét”, sőt „undok” börtönbe is, vagy pedig, ha azt akarják, hogy maradjon fejedelmi székében és tovább viselje hazájáért azokat a mondhatatlan áldozatokat, melyeket vállalt érte, akkor szolgáttassanak neki elégtételt, bosszulják meg a bűnt és büntessék meg a gázságot úgy, ahogy megérdemli. Érthető, hogy amit kívánt ilyenkor, mindig meg is történt.

„Hazafias” történetírásunk Rákóczinak azt az állandóan hangoztatott, önmaga megállapította önzetlenségét, önfeláldozását és a hatalomról való mindig készséges lemondását úgy fogja fel, mint komolyat és valóságosat, s ezért nem győzi bámulni hősi jellembeli nagyságát és önzetlenségét. Ugyanúgy viselkedik tehát, mint azok a kurucok, akik Rákóczi szónoklatait hallgatták. De ahogyan ezek a kurucok se csupán naivságból vagy becsületes, az emberi gyarlóságokkal nem számoló igazlelkűségből viselkedtek ilyenkor úgy, ahogy visel-

kedtek, hanem azért is, sőt bizonyára elsősorban azért, mert aki másképp viselkedett volna, úgy járt volna, mint ahogyan Ónodon jártak azok, akik másként viselkedtek s nem voltak hajlandók Rákóczi szavain meghatódni, épp úgy történetíróinkat se csupán a hazafias meggyőződés, hanem a hazafias terror is befolyásolja e kritika nélküli állásfoglalásukban.

Merte volna csak valaki például azt megjegyezni, hogy mindez semmi más, mint ügyes szónoki fogás, mert Rákóczi a lemondását és a magánéletbe, illetőleg kegyesen csak az erdélyi fejedelemségébe való visszavonulását csak azért ajánlja fel, mert beszéde megelőző részében már éppen elegendően gondoskodott arról a hangulatról, mely lemondása elfogadását, sőt akár csak a róla való tárgyalást is lehetetlenné tegye. Hiszen éppen most mutatta ki, hogy lemondása elfogadása micsoda hálátlanság, milyen becstelenség, az édes haza milyen elárulása és a büszke magyar vér milyen elfajulása lenne, s lehet-e arról akár csak tárgyalni is, hogy legyünk-e becstelének, elfajult magyarok vagy hazaárulók? Ha pedig valaki olyan elfajult és olyan arcátlan lett volna, hogy még ezt a becstelenséget is vállalta volna, annak számára ott volt Rákóczi testőrsége és katonasága, mely a dolgot elintézte volna.

Rákóczi számára ez az ő lemondásának felkínálása éppen annyira nem volt veszélyes, mint amennyire nem volt számára veszélyes az, hogy Neuhausban arra szólította fel nevelőit, hogy inkább „öljék meg”, mintsem „kínozzák”. (Értsd: ne fejedelem módjára bánjanak vele.) Amilyen jól tudta akkor, hogy minden felajánkozása ellenére se fogják megölni, viszont az lehetséges, hogy fenyegetése hatására a kamarását mégis meghagyják mellette s esetleg talán még azt is belátják, hogy neki valóban csak a szolgái voltak grófok, azért jelentette ki Ónodon is először azt, hogy erdélyi fejedelemségébe vonul, azután, hogy egyenesen koporsójába viszi magával azt a gyalázatot, hogy a túróciak sokallják az adót, de természetesen csak azért, mert nagyon jól tudta, hogy nem fog a koporsóba, sőt még csak erdélyi fejedelemségébe (ami valójában nem is volt) vonulni, hanem éppen beszédének hatása alatt az országgyűlés mossa majd le róla ezt a „gyalázatot”.

Ha csakugyan koporsójába vagy akár csak erdélyi fejedelemségébe akart volna komolyan visszavonulni, akkor egyszerűen otthagytta volna a gyűlést, sőt oda se ment volna. (Úgy se volt törvényes joga gyűlést összehívni. Azt ugyanis maguk a kurucok is elismerték Szécsényben, hogy az ő gyűlésük nem országgyűlés, mert az nádor, főpapok és zászlósorak nélkül nincs, ami pedig nem országgyűlés, annak tartását pedig a törvény fejvesztés terhe alatt tiltotta.)

Rákóczi azonban megjelent a törvénytelen zugszűlésen, ott szónokiasan előadta erdélyi fejedelemségébe, majd koporsójába való visszavonulását csak azért, hogy ezzel elérje, hogy ne kelljen neki nemcsak koporsójába, hanem még csak Erdélybe se visszavonulnia. El is érte vele nemcsak ezt, hanem még azt is, hogy a gyűlés egyúttal még azt is „egyhangúlag” kimondta, hogy többet nem kell neki királynak semmiféle Habsburg, tehát azt, amit XIV. Lajos kívánt annak feltételül, hogy Rákóczit fejedelemnek tekintse. Rákóczi beszédének elmondása után ez is egyszerre hazafias kötelesség lett, s ki mert volna azon aljas hazaárulók sorába állni, akik ezt a dicső, de ellenségeitől oly gonoszul üldözött könnyező fejedelmet Erdélybe, sőt – Uram bocsá! – koporsójába akarják küldeni?

Még előbb, a szécsényi gyűlésen, mikor még nem választották meg Rákóczit hivatalosan a nemzet vezérlő fejedelmévé, egyenesen minden hatalmát letette a nemzet lábai elé s hangsúlyozta, hogy mint magánember jelent meg ott. Ettől a puritánságtól és példaadó önzetlenségtől is meghatódik magyar közönségünk és történetírásunk. Pedig ha még a fentebb említett, közgyűlöletnek örvendő plébános is nyugodtan merte felajánlani állását s még ő se járt pórul, hogy lehetett volna józan ésszel arra még csak gondolni is, hogy a gyűlés majd Rákóczit, azt a Rákóczit, aki már 12 éves diák korában is tiltakozott az egyszerű magánember szerepe ellen, de aki mögött már Szécsényben tőle fizetett és tőle függő seregek álltak, csakugyan meg is hagyja majd a magánemberi szerepben és majd más valakit választ helyette a nemzet vezérévé vagy – ott Rákóczi seregeinek árnyékában – Lipótot ismeri majd el a nemzet vezérévé?

De viszont ha így állt a dolog, akkor miért volt Rákóczi részéről önzetlenség és puritánság s különösen olyan egyedülálló önzetlenség és puritánság ez a viselkedés? Ellenkezőleg: Nem sokkal inkább az lett volna-e tőle puritánság és jellem, ha a színpadias megrendezéseket és az annyira olcsó önzetlenségi látszatot elhagyva inkább becsületos magyar őszinteséggel azt mondta volna a gyűlésnek, hogy a szabadságharcot én indítottam meg, a kuruc hadsereget én hoztam létre, a nemzet tényleges vezére én vagyok, de már az őseim is fejedelmek voltak és én már gyerekkoromban is tudatában voltam annak, hogy fejedelemnek születtem. Remélem és elvárom tehát, hogy a már rég meglévő valóságot ti is szentesítitek.

Nem is lenne semmi értelme annak, hogy rúgkapálózzatok ellene. Szeretném ugyanis látni, mit tudnátok csinálni nélkülem vagy ellenem. Valóban: Lipóthoz húzni az ottani hangulatban hazaárulás volt. Akik Lipót hívei voltak, vagy akik nem voltak már Rákóczi hatalmában, azok meg se jelentek a gyűlésen, Rákóczinak azonban vetélytársa se volt, mert hiszen nem is volt senki, akire kívülről akár még csak gondolni is lehetett volna. Bercsényi Rákóczi embere volt, de nem vetélytársa.

De ha lett is volna vetélytársa, akkor is ki hiszi el, hogy Rákóczi, mielőtt a gyűlésen visszaadta hatalmát a nemzet kezébe s mint egyszerű alattvaló tőle várta, hogy kit ruház fel a vezérlő fejedelemség tisztével, nem biztosította volna magát előre e vetélytárs ellen? Hogy nem korteskedett volna ellene s nem követett volna el minden tőle telhetőt, hogy a nemzet vezére ő, ne pedig vetélytársa legyen? Hiszen mikor arról volt szó, hogy Erdély fejedelmévé válasszák (és ő természetesen akkor is úgy tett, mintha a fejedelemség nem is igen kellene neki), mikor azt hallotta, hogy erre a méltóságra Bercsényi is számít – hogy mennyi volt igaz a hírből, nehéz eldönteni, de könnyen lehetséges, hogy Bercsényi Rákóczit Magyarország, magát pedig Rákóczi fősege alatt Erdély fejedelmének szánta, s joggal gondolhatta is azt, hogy ezzel Rákóczi jogait és igényeit nem sérti –, Rákóczi addigi látszólagos tétovázását egyszerre hirtelen cselekvés váltotta fel s mélyen megsértődött még annak a gondolatától is, hogy Bercsényi Erdély fejedelme legyen.

Ennyire féltékeny volt tehát vetélytársára még akkor is, amikor az a legjobb barátja s mindig hűséges híve volt s mikor nem a hatalmat, hanem csak a hatalom egy részét kívánta tőle ez a barát s ezt se ellene, hanem mellette, sőt alatta. Nem megható önzetlenség tehát, hanem éppen nem rokonszenves színészes póz ilyen körülmények közt a hatalmat a nemzet kezébe letenni s otthagyni a gyűlést, azt mondvá: Én mindent önzetlenül csináltam, nekem nem kell a hatalom, ruházzátok vele fel azt, akit akartok. Hogy senkit ne befolyásoljak vele, egyelőre még el is távozzom körötökből.

Sokkal könnyebb ugyanis szónoklatokban önzetlennek lenni, sőt egyenesen koporsóba vonulni, mint a valóságban annak lenni és oda vonulni. Pedig a haza szempontjából talán jobb lett volna, ha nem egy ember viseli mindkét fejedelemséget, hanem Bercsényi lett volna Erdélyé, Rákóczi pedig Magyarországé. De hát Rákóczi akart egyszerre mindkettő lenni, mert még ennyire se tudott önzetlen lenni. Nem azért, mert az átlagnál rosszabb ember volt, hanem azért, mert az átlagnál hiúbb, s mert az igazi önzetlenség az átlagon messze felül álló jellem sajátja, Rákóczi pedig nem volt ilyen nagy jellem.

Nem ért ennél többet Rákóczinak a béketárgyalások alkalmával állítólag kimutatott és „hazafiainktól” annyit dicsért „önzetlensége” se. Itt Rákóczinak a burgai örgrófságot, a leuchtenbergi grófságot és Csehországban egy nagy uradalmat ajánlottak fel a német birodalmi gyűlésben való szavazati joggal. Erről az ajánlatról Rákóczi még önéletrajzában, tehát az örök igazság színe előtt is azt meri írni, hogy „Házára” nézve sokkal előnyösebb volt, mint az erdélyi fejedelemség, de ő nem a maga érdekét nézte, hanem a hazáét és ezért utasította vissza. Ha az az „örök igazság”, aki előtt és akinek Rákóczi a vallomásait írta, már itt a földön is érzékelhetőleg beszélne az emberekkel, akkor bizony tudtára adta volna Rákóczinak, hogy még vallomásaiban is becsapja önmagát, mikor ezzel kapcsolatban szerénységről és a hazának hozott áldozatról beszél.

Először is meg kell állapítanunk, hogy legtöbb történetkönyvünk ezen ajánlattal kapcsolatban Rákóczi javára lódit, illetőleg készakarva pontatlan. Rákóczinak csak a leuchtenbergi grófságot és a cseh uradalmat ajánlották fel s csak ha ezek nem tetszenének neki, akkor ajánlották fel ezek helyett a burgauai örögrófságot, illetőleg nem is ezt, hanem csak annak egy részét. Mindegyik csak egy-egy kis mellékbirtoka volt a Habsburg-ellenes politikája miatt a spanyol örökösödési háborúban nemrég pórul járt és hontalanná vált bajor választónak és még akkorak se voltak, mint a mi történelmünkben annyit szereplő Oppeln és Ratibor hercegségek. Annyira parányiak voltak ezek a kis német tartományok, hogy nemcsak Magyarországgal, hanem még Erdéllyel se lehetett őket jelentőségben és hatalomban akár csak össze is hasonlítani.

A csere visszautasításához tehát egyáltalán nem kellett se hazaszeretet, se önzetlenség, de igenis kellett volna igen nagy önzetlenség és igen nagy hazaszeretet ahhoz, hogy Rákóczi elfogadja a cserét azért, hogy visszaadhassa hazájának a békét és megkímélje a további vérontástól. A csere elfogadása nagy áldozat lett volna Rákóczitól, de érdemes lett volna meghoznia a hazáért, mert az alkotmány, a nemzeti szabadság és a függetlenség terén akkor még sokkal többet lehetett volna elérni, mint később a szatmári békében, melyet már lerongyolódott, megvert, kedvüket veszített, pestistől pusztított kurucokkal kötöttek.

Megint a legnagyobb álszerénység volt tehát, hogy Rákóczi azzal okolta meg az ajánlat visszautasítását, hogy sokkal előnyösebb volna ugyan „Házára” az erdélyi fejedelemségnél, ha elfogadná azt, amit kínálnak helyette, de hát ő nem a maga s nem is a „Háza” érdekében fogott fegyvert, hanem egyedül a hazáért s míg annak tökéletes függetlensége biztosítva nincsen, addig ő békét nem köthet, bármilyen előnyös is egyébként ez a béke a maga és „Háza” számára.

Rákóczi az alatt az ürügy alatt mondja többnek a felajánlott kis német tartományt Erdélynél, mert annak birtoklása „Házában” öröklődött volna, míg az erdélyi fejedelemség nem volt öröklődő s mert mint erdélyi fejedelemnek nem volt szavazata a német birodalmi gyűlésben. Ámde Erdély és Leuchtenberg vagy Burgau egy része között akkora a különbség, mint egy veréb vagy egy tűzok, sőt mint egy egér és egy elefánt között, s a közmondás ugyan azt tartja, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok, de Rákóczi a csere elfogadásával a mai tűzokot adta volna oda a holnapi verébért, még ha a mai tűzok csak az övé volt is, a holnapi veréb pedig utódaié is. Jól láttuk egyébként, hogy Rákóczi az erdélyi fejedelemséget „Háza” épp oly jogos birtokának tekintette, mintha öröklődő lett volna, hiszen magát mindig fejedelemnek tartotta, noha az erdélyi fejedelmi széket már nagyapja elvesztette.

Hogy gyakorlatban mennyire kicsi a különbség a választó és az örökös fejedelemség között, mutatja, hogy nemcsak a mi „törvénytípró” Habsburgjaink voltak kivétel nélkül magyar királyok akkor is, mikor örökösödési jogukat a magyar trónra hivatalosan még nem szerezték meg, hanem a „szabadságszerető” és „alkotmánytisztelő” Rákócziaknak is épp úgy sikerült ez Erdélyben mindaddig, amíg ott megvolt a hatalmuk. Nemcsak az öreg György tudta megválasztatni a fiát, hanem II. György is, mégpedig már csecsemő korában. Bethlen Gábor is meg tudta választatni még a feleségét is, noha idegen volt s természetesen magyarul se tudott. Még Horthy Miklós is megválasztatta a fiát „helyettes kormányzónak”, noha maga a kormányzó is már helyettes, a király helyettese. Látjuk tehát, mennyire tekinthetjük Rákóczi kijelentését, hogy Leuchtenberg többet ért, mint Erdély, azon a címen, mert öröklődött, míg Erdély nem öröklődött.

A szavazati jog a német birodalmi gyűlésen még kevesebbet jelent. Ne feledjük, hogy nem a császárválasztáson volt szavazati joga a leuchtenbergi grófnak (ahol mindössze csak heten szavazhattak), hanem a birodalmi gyűlésen. Mit számít azonban a sok száz között egy országgyűlési szavazat?

Hogy Rákóczi nemcsak a béketárgyalások alatt, hanem később, még megtérése után is és annak hangsúlyozásával, hogy nem embereknek, hanem az örök igazságnak ír, mint önfelál-

dozást és hazaszeretetet meri feltüntetni a leuchtenbergi vagy burgauai cserének ezt a visszatartását, azt csak azzal lehet magyarázni, hogy Rákóczi itt egy mesterséges fikcióhoz ragaszkodik s makacs fanatizmussal nem hajlandó a dologban mást látni, mint csak azt, hogy az erdélyi fejedelemség nem öröklődik, utódainak nincs hozzá joguk, ellenben a leuchtenbergi grófság vagy a burgauai örögrófság öröklődött volna s apáról fiúra szállt volna a Rákóczi-családban. Ő csak ezt látja, mikor azt állítja, hogy ő a többet utasította el a kevesebbé, s ha ilyen nagyszerű cserét elutasított, világos, hogy csak az édes haza szeretete lehetett rá az ok. Aztán bizonyára még arra is gondolt, hogy neki a német birodalmi hercegi címet csak a maga személye számára sikerült megszereznie, a fiait már nem illette, Leuchtenbergben azonban még az ükunokái is hercegek lehettek volna.

Azzal azonban, hogy magát már gyerekkorában is fejedelemnek tekintette; hogy a fiát Rodostóban is „hercegnek” mondta annak ellenére is, hogy az ő hercegi címe csak a személyének szólt, de a fiait már nem illette, eléggé bebizonyította, hogy a valóságban ő maga is mennyire semmiknek tekintette azokat a „nagy” „előnyöket”, melyekkel a felajánlott csere elfogadása számára járt volna.

Hogy tehát nem volt hajlandó észrevenni, hogy Erdély, sőt Magyarország vezérlő fejedelme és Lichtenberg hercege vagy Burgau örögrófia között mégiscsak van néminemű kis különbség, annak egyedül csak az lehet az oka, hogy másképp nem tudta volna bebizonyítani, mennyire önzetlen volt ő és milyen eszeveszetten szerette az édes hazát. A vak is látja azonban, hogy valójában magát és a hatalmat szerette, nem pedig a hazát, mikor a ránézve annyira előnytelen cserét visszautasította.

Minden erdélyi fejedelem tudott róla gondoskodni, hogy a fiát is megválasszák, csak éppen az a Rákóczi, aki azokat, akik másként gondolkodtak mint ő, a nyílt gyűlölettel tudta halálra kaszabolgatni s még holttestüket is a férgek és az ég madarai martalékának hagyni, ne tudott volna gondoskodni róla, hogy a fia is erdélyi fejedelem lehessen, ha a hatalom a kezében lett volna? Hiszen valósággal bálványa volt a „Háza”! Élete második felében diplomáciai tárgyalásaiban már egész nyíltan ki is fejezte azt a törekvését, hogy az erdélyi fejedelemség családjában ne csak ténylegesen, hanem jogilag is öröklődő legyen. De neki, aki azt meri mondani, hogy nyert volna vele, ha Burgaut elcseréli Erdéllyel, az erdélyi országgyűlés még „felséges” címet is adott, amit még egy erdélyi fejedelem se kapott (nem is kaphatott) meg.

Láttuk, hogy e címére milyen büszke és milyen kényes is volt s hívei – bizonyára, mert látták, mennyire tetszik neki – ugyancsak bőségesen osztogatták is neki. Nemcsak a valóságos hatalma, hanem még a címe is sokkal több lett volna tehát Erdélyben, mint Burgauban s Rákóczit ismerve elmondhatjuk, hogy ő még a címét se tudta elcserélni önként kisebb hatalomra. Miért mondja tehát, hogy ő a kisebbet tartotta meg a nagyobb helyett, mert végtelenül szerette hazáját?

Hogy azt, hogy az erdélyi fejedelemség nem öröklődő, a valóságban mennyire mellékesnek tekintette, kimutatta még végrendeletében is, ahol – annyi csalódás, szenvedés és megalázás után! – még mindig nem tud lemondani arról a reményről, hogy utódai még ezek után is fejedelmek lesznek. Pedig hát a nem öröklődő Erdélynél állítólag sokkal többet érő és „Házára” nézve sokkal előnyösebb (mert öröklődő) Leuchtenberget vagy Burgaut édes hazája iránti szerelméből elutasította.

Hogy utána teszi, hogy a fejedelemséget utódaira csapásnak tekintené, nem sokat számít. Rákóczi már csak ilyen. Hiszen már második természetévé vált, hogy amit előnynek tekintett, azt csapásnak, amit csapásnak tartott, azt előnynek mondta a maga számára, mégpedig sose ok nélkül.

Szónoklataiban a maga fejedelemségét is mindig csapásnak és áldozatnak tekintette a maga részére s mégis egész életét e „csapás” megszerzésére, illetőleg megtartására áldozta fel. Ez a „csapás” még a hiténél is mindig előbbrevaló volt neki, pedig – el kell ismernünk,

hogy – a hitét egyébként őszintén hitte és szerette. De azért természetesen mégse annyira, mint amennyire a fejedelemség „csapását” és „átkát” szerette.

Tudvalevő, hogy ezt az erdély-burgauai cserét Rákóczinak Wratislaw, császári miniszter ajánlotta fel, aki, mivel Rákóczy fejedelmi rangját nem ismerhette el, Rákóczit pedig semmi-vel se sérthette volna meg jobban, mint ezzel, csak úgy találkozott Rákóczival, mintha véletlenül kerültek volna össze, mert másképp az etikett-kérdéseken nem tudtak volna megegyezni. Nagyon megkönnyíti a Rákóczyi lelkébe való betekintést, ha az ide vonatkozó részt szóról szóra közöljük önéletrajzából:

„A fejedelemlőt, nőmet, pompával fogadám Nyitrán. De onnan nem sokára, kényelmesebb lakás végett, Kistapolcsányra, majd Érsekújvárra vivém, ahova Wratislaw gróf, cseh kancellár, a császár kegyence és második békebiztos, hozzánk utazott azon szín alatt, hogy a fejedelemlőt látogatja meg. Minden udvari szertartás nélkül érkezett, s én a fejedelemlő ter-
meiben találkozám vele.”

„Mint hogy már régebben jól ismertem vala, nagyon nyíltan beszélt velem. Ura megbízásából római szent birodalmi független fejedelemséggel, a birodalmi gyűlésen szavazati joggal és ülésel és más egyebekkel kínált meg, amik Házamra nézve előnyösebbek lettek volna, mint a választás alá eső erdélyi fejedelemség, ez utóbbira nézve határozottan kijelentvén, hogy a császár soha sem fog belé egyezni, hogy annak birtokában maradjak.”

„Wratislaw azután elmondá, hogy hasonló megbízatásban járt volt el a bajor választófejedelemlől is, aki egykor biztosan meg fogja bánni az akkor neki tett ajánlatok el nem fogadását. Megengedem – „válaszolá neki nemesen Rákóczy” (Thaly fogalmazás) –, hogy mindezek az ajánlatok, melyeket a császár nevében most elélem terjesztett, teljesen egyeznének Házam érdekeivel, azonban én családom emelését sohasem tűztem ki magamnak célul és a háborút egyedül hazám szabadságának helyreállításáért kezdettem, mely hazához születésem csatol és ezen kapocs most még szorosabbá lön hálámmal, mellyel az egész nemzetnek tartozom azon bizodalmaért, hogy kormányának gyepöljét kezeimbe adta. Részemről császári fölségétől nem kívánom az erdélyi fejedelemséget sem.”

„Megelégszem, ha őfelsége a Lipót császár által trónelődömmel, id. Apafi Mihállyal kötött szerződést megtartja és ha e tekintetben személyem netalán akadályul szolgálna, örömezt visszaadom választási diplomámat az erdélyi rendeknek, hogy más, mindkét félnek kedves fejedelmet válasszanak maguknak, habár szolgálaim legkisebbike fogna is az lenni. Végül biztosítam a kancellárt, hogy gondolataimat szívem egész őszinteségével tártam ki előtte és fölkerterm, mondja el mindezeket a császárnak, akiről – miután oly szerencsés vagyok, hogy személyesen ismer, ha őfelsége azon jóindulattal viseltetik irántam, amelytől általa is biztosított – föl nem tehetem, hogy őszinteségemért megnehezteljen rám!”

„Észrevettem, hogy válaszom meglepte Wratislawot. S valóban megtudám, hogy Bécsbe visszaérkeztek oly kedvezően beszélt rólam, hogy maga is gyanúba keveredett miatta. Azonban akkor ezen ünnepies szavakkal vált el tőlem, melyekre jól emlékezem, mert volt okom reá, hogy sokszor eszembe jussanak: Ó fejedelem, Ön Franciaország ígéreteiben bízik, mely ország ama fejedelmek menhelye (kórháza: hospital), kiket ígéretei és fogadásai megszégésével szerencsétlenségbe sodort. Ön is ezen fejedelmek számát fogja szaporítani és ott fog meghalni.” (Szegény Rákóczy még rosszabb helyen halt meg.)

„Én nem Franciaország biztatásait tartom zsinórmértékül – felelém –, hanem hazám iránti köteleességemet, amelyről már szólottam. Ekképp váltunk el s a fejedelemlől (már ti. Rákóczyi felesége) ezután nemsokára Csehországba, a karlsbadi fürdőbe utazott.”

Szépnek, sőt egyenesen meghatónak látszik ez a leírás, de csak valódi vagy felnőtt gyerekek előtt. Akik józanul és tárgyilagosan nézik a dolgokat, gondolkodni is tudnak s ez szabad is nekik, azok csak ügyesen palástolt önzést láthatnak benne Rákóczyi részéről, de egyúttal nagy politikai rövidlátást is. Látjuk, hogy Wratislaw, aki Rákóczy személyes ismerőse volt, a legjobb akarattal vállalta a közvetítő szerepet. Rákóczinak abból a megjegyzéséből,

hogy hallotta, hogy utána olyan rokonszenvvel nyilatkozott róla Bécsben, hogy még maga is gyanúba került miatta, ez egészen kétségtelen. Az persze nem biztos, hogy Rákóczi ezen az értesülése igaz is, de annyi bizonyos, hogy Wratislaw Rákóczival találkozásukkor igen szeretettel viselkedett, mert másképp Rákóczi nem hitte volna el róla ezt a jó hírt.

Wratislaw Rákóczival azért találkozott mintegy lopva, mintha nem őt, hanem a feleségét jött volna meglátogatni s magával Rákóczival csak véletlenül találkozott volna össze „a fejedelemlő termeiben”, mert Rákóczit nem ismerhette el fejedelemnek, Rákóczi pedig másképp mint fejedelem, nem volt hajlandó fogadni. Wratislaw megalázta magát és hajlandó volt ily lopva megjelenni nála. Viszont – s ez a legőszintébb bizonyítéka jóakarátának és alázatosságának – Rákóczit – mint láttuk – beszéd közben mégis „fejedelemnek” szólította. (Mert arra csak nem gondolhatunk, hogy Rákóczi csak hiúságból írja le a dolgot úgy, mintha Wratislaw őt fejedelemnek szólította volna, de a valóságban ez a megszólítás nem történt meg.)

Jól láthatjuk azonban, hogy még ez a jóakarátú, alázatos és Rákóczit szerető Wratislaw se hitt el egy szót se abból, amivel Rákóczi ajánlatai visszautasítását megokolta, ti., hogy magára és „Házára” nagyon előnyös lenne ugyan a felajánlott ellenszolgáltatás, de a házára hátrányos, és ő egyedül csak a hazát nézi, nem pedig magát vagy családját. Erre válaszolta ugyanis neki Wratislaw, hogy meglássa, nagyon meg fogja a dolgot bánni. Rákóczi erre újra biztosította, hogy nem azért nem fogadja el ajánlatait, mert Franciaországban bízik, hanem mert a hazáját szereti.

Hogy azonban Wratislaw az ismételt állítások ellenére is mennyire nem hitte el ezt, mutatja, hogy „Rákócziról később nagyon tiszteletlenül nyilatkozott”. Rákóczi kijelentéseivel ellentétben ugyanis Márki ezt írja (I., 545. o.). Rákóczi ekkori viselkedése tehát nagy ellenszenvet keltett Wratislawban. Mivel azonban olyan tiszteletreméltó önzetlenségnek és olyan nemes hazaszeretetnek, melyről Rákóczi a vele való tárgyalások alatt tanúságot tett, feltétlenül tiszteletet kellett volna gerjeszteni még az ellenfélben is, s különösen olyan nemeslelkű ellenfélben, mint amilyen ez a Wratislaw volt, csak úgy lehet megmagyarázni a joggal elvárttól annyira különböző eredményt, hogy Wratislaw, a szemtanú és Rákóczi egyéniségének személyes ismerője, Rákóczi viselkedésében nem hazafiságot és önzetlenséget látott, hanem önzést és színészséget.

De mi, akik a tárgyalásnak nem voltunk szemtanúi, Rákóczi viselkedéséből nem szerezhettünk személyes élményeket s így csak okoskodásra vagyunk utalva, szintén nem foghatjuk fel másként a dolgot. Hogy tekinthetnénk őszintének Rákóczi kijelentését, hogy ő egyáltalán nem akar fejedelem lenni; hogy választási diplomáját egyenesen örömmel adja vissza az erdélyieknek; hogy szívesen beleegyezik abba, hogy helyette mást válasszanak meg, még ha az illető az ő legutolsó szolgálója lesz is, mikor az a mérhetetlen fejedelmi pompa, amit felesége fogadásával kapcsolatban kifejtett s melyet fentebb hosszán ismertettünk, éppen ekkor történt?

Ugyanekkor Rákóczi semmiképpen nem akart beleegyezni abba se, hogy a béketárgyalásokon a császár követi uruk címei között az erdélyi fejedelemséget is említsék. Rákóczi fejedelmi hiúsága miatt – mert erre már igazán nem mondhatjuk, hogy csupán elvi okokból történt, amit az előbbire még nagy jóakarattal esetleg ráfoghathatunk – ugyanekkor kellett Wratislawnak szinte úgy csempésznie magát eléje, mert másképp, mint tényleges fejedelem, nem volt hajlandó fogadni. Pedig hát éppen nem volt valószínű, hogy Wratislaw így találkozni is hajlandó lesz, ez esetben pedig a béketárgyalásokat meg se lehetett volna kezdeni, ez pedig a polgárháború és a magyar vér ontásának folytatását jelentette. Vajon szerette-e népét igazán és valóban, olyan könnyen lemondott volna-e a fejedelemségről az a Rákóczi, aki ilyen tisztán csak hiúságon alapuló külsőség miatt szemrebbenés nélkül kész lett volna megíúsítani a béketárgyalásokat?

Mondhatta-e őszintén, hogy ha kell, szívesen és örömmel mond le a fejedelemségről s adja vissza az erdélyieknek választási diplomáját, s őszintén viselkedhetett-e akkor, mikor úgy tett, mintha ez számára egyáltalán nem is jelentene áldozatot, ha a haza szabadsága biz-

tosítva van, az a Rákóczi, aki már 12 éves gyerek korában is „kínzásnak” tekintette a maga számára, ha őt is csak úgy kezelik, mint a többi gróft? Aki még megtérése és rodostói csalódásai után is családja és gyermekei helyett a „házát”, felesége helyett „a fejedelemlőt” emlegeti, arról bajosan lehet elhinni, hogy akkor, mikor még tényleg fejedelem volt, olyan könnyen, sőt egyenesen „szívesen” mondott volna le mindenről, amivel egy fejedelemség jár. Hiszen ha visszaadta volna választási diplomáját, újra ő is ugyanolyan lett volna, mint a többi gróf, akik pedig neki állítólag már gyerekkorában is szolgálói voltak, s akikkel őt egyformán kezelni már akkor is „kínzás” volt részére. Vajon vállalkozhat-e valaki szívesen kínzás alányául? Nem. Rákóczit egyedül csak a halál foszthatta meg fejedelemségétől. Ő maga önként sose vált volna meg tőle, annál kevésbé „szívesen”.

Nem tehetette ő ezt meg a hazájáért se, még akkor se, ha nagyon szerette azt a hazát. Rákóczi olyan egyéniség volt, akivel a fejedelemség úgy összeforrott, hogy egyenesen lehetőség volt számára, hogy valamit még nála is jobban szeressen. Rákóczi a császár békeköveteit nem volt hajlandó fogadni, ha azok nem mint fejedelem előtt jelennek meg nála s nem adják meg neki azt a tiszteletet, ami egy fejedelemnek jár. Ha a császár és a követ meg nem alázza magát és nem enged, elő se terjeszthették volna neki békeajánlataikat.

Ő azt gondolta, hogy az a hála, mellyel megválasztásáért nemzetének tartozik, arra kötelezi, hogy mindenáron ragaszkodjék fejedelemségéhez. Az nem jutott eszébe, hogy legalább a külsőségekben így is engedhetett volna, sőt, hogy ez a hála inkább talán arra kötelezné, hogy éppen ellenkezőleg, a nemzet iránti szeretetből megváljék magától a fejedelemségtől is. Hiszen ez volt egyetlen akadálya a békének, melyről nagyon jól tudta, hogy nemzete számára olyan ajándék lenne, melynél örvendesebbet nem adhatna neki, hiszen úgy sóvárog utána mindenki, hogy még legkiválóbb híveit (Bottyánt, Ocskayt, Bezerédit, Béri Balogot) is csak börtönnel és bitóval tudja visszatartani tőle.

Ha az önérdék nem homályosította volna el elméjét, azt is nagyon jól kellett volna tudnia, hogy merevségével magának a hazának árt, mert minél tovább vár, annál előnytelenebb lesz a béke, melyet elérhet. Ha tehát csakugyan csak a hazáját szerette, miért kockáztatta a sorsát tisztán az ő hiúságát szolgáló külsőségek miatt?

Aztán meg hogy tekinthette Wratislaw s hogy tekinthetnének mi is Rákóczi álönzetlenségét őszintének, mikor a napot tagadja le az égről s azt állítja, hogy a leuchtenbergi grófság sokkal előnyösebb Házára, mint az erdélyi fejedelemség, s ő csak azért nem választja azt, mert a házára előnytelenebb s neki nemcsak Háza van, hanem hazája is, sőt a hazája mellett a Háza nem is számít semmit? A vak is látta ugyanis, hogy Erdélyt Leuchtenberg nemcsak elensúlyozni nem tudja, hanem a kettőt egy napon még csak említeni se lehetett. Ha tehát ennek ellenére is Leuchtenberget választotta volna, akkor nem kellett volna mondania, hogy ezt a haza iránti szeretetből teszi, mert ezt magyarázat nélkül is mindenki tudta volna (kivéve, ha ügye már olyan rosszul állt volna, hogy már kénytelen volt elfogadni az előnytelen cserét).

Így azonban, hogy Erdélyt választotta, nem kell magyarázni, hogy miért, mert anélkül is mindenki tudja. Azért, mert felkelésének ügye akkor nem állt még olyan rosszul, hogy reménye ne lehetett volna, hogy erdélyi fejedelemségét még megtarthatja. Világos tehát, hogy nem mondott le róla önként nevetségesen csekély ellenérték fejében. Ezt akkor még legfeljebb önzetlenül, valóban a haza érdekében lehetett volna megtennie. Mivel mindezt maga Rákóczi is tudta, ezért tartotta szükségesnek megállapítani, hogy Leuchtenberg több, mint Erdély, s ő csak azért választja mégis a keveset, mert ő nem magáért és a Házáért, hanem a hazájáért fogott fegyvert.

Wratislaw tehát nagyon jól tudta, hiszen egyszerűen a józan eszéből következtetett, hogy nem a hazaszeretet, hanem a hatalomhoz való ragaszkodás utasíttatja vissza Rákóczival a császár ajánlatát, s az a tudat, hogy még nem veszett el a remény, hogy fejedelemségét a császárral szemben is meg tudja tartani. De ennek igazságát akaratlanul elismeri maga Rákóczi is.

Az okos és szinte jóslásszerűen igazat mondó császári miniszternek jóakarátú figyelmeztetése Rákóczin annyira beteljesült, hogy később ő is nemcsak áldozata lett annak a Franciaországnak, mely pénzével annyi uralkodót tett már a maga érdekei szolgájává, de trónjuk elvesztése után becsületből csak annyit tett meg a kedvükért, hogy vénségükben eltartotta őket. Rákóczinak azonban utolsó éveiben még az is elérhetetlen vágya lett, hogy legalább Franciaországban, tehát kulturált és keresztény országban halhasson meg. (Láttuk, hogy ugyanez Thökölynek is annyira hő, de szintén elérhetetlen vágya volt, hogy minden porcikájában eretnek létére is képes volt érte katolikussá lenni.)

Azt írja Rákóczi, hogy „volt oka rá, hogy sokszor eszébe jusson” Wratilaw jóslata, s ezzel a kijelentésével el is árulja, hogy nem a hazájáért utasította el ajánlatait, hanem csak azért, mert bízott abban, hogy Franciaország segítségével nem kénytelen ő Leuchtenbergbe sülyedni, hanem megmaradhat Erdély fejedelmének. Ha ugyanis valóban a hazája miatt ragaszkodott erdélyi fejedelemségéhez, de ami a maga személyét illeti, neki a fejedelemség nem kellett, akkor mégis miért „volt oka rá, hogy sokszor eszébe jusson”, amit annak idején Wratilaw mondott neki, mikor a fejedelemség már elveszett? Ha nem fájt volna neki a fejedelemség elvesztése, akkor Rodostóban már nem ezt sajnálta volna, hanem a fejedelemséghez való ragaszkodásával elvesztett hazát.

Rákóczi önzetlenségi pózai, mikor kijelenti, hogy mint magánember jelent meg a szécsényi gyűlésen, vagy mikor hangsúlyozza, hogy ő csak a hazát nézi, de neki magának nem kell semmi; mikor kéri az erdélyieket, hogy oldják fel fejedelmi esküje alól s akkor kész örömet teszi le kezükbe a fejedelemséget, mert ő azt sose áhította stb., semmit se jelentenek, illetőleg nagyon hasznos és igen jól bevált szónoki fogások s így a közhittel ellenkezőleg éppen azt bizonyítják, hogy Rákóczi mennyire ragaszkodott személyes érdekeihez és a hatalomhoz.

E vértanúpózókkal, e könnyes szemmel elmondott beszédekkel ugyanis olyan hangulatot tudott mindig teremteni maga körül (természetesen csak azért, mert még a hatalom is kezében volt, és ha valaki mindezek ellenére is hidegen maradt volna, sőt ellene mert volna beszélni, bizonyosan pórul járt volna), hogy mindig elérte, amit akart. A szécsényi gyűlés nem hagyta meg magánembernek, hanem vezérlő fejedelenné tette; az ónodi gyűlés hazaárulásnak minősítette az ellene irányuló bírálatot és elkövetőit azonnal felkoncolta; erdélyi hívei nem oldották fel fejedelmi esküje alól, bármennyire kérte, hanem kijelentették, hogy vele együtt élnek és hálnak utolsó csepp vérükig; a kurucok esküdöztek, hogy más vezér nem kell nekik, csak ő, sőt a szatmári békét is visszautasították a kedvéért és késznek nyilatkoztak még a bujdosásban is követni.

Hogy azonban mindez tulajdonképpen nem az iránta való szeretet, sőt elsősorban még csak nem is szónoki tehetsége folyománya volt, hanem főképpen a félelemé, azé a terroré, mely minden forradalomnak velejárója, láthatjuk onnan, hogy nagyon sokan elfogadták a szatmári békét s nem mentek a száműzetésbe még azok közül sem, akik Rákóczi felszólítására lelkesen és egyhangúlag esküdöztek az ellenkezőre. Sőt láttuk, hogy maga Károlyi is, mikor a Pálffyval való tárgyalások közben kint járt Rákóczinál, nem merte nyilvánosságra hozni előtte, hogy ő már szakított a felkeléssel, sőt már fel is esküdött a királyra, hanem életét féltve a többi kurucokkal együtt még ekkor is és újra felesküdött Rákóczira ő is.

Nem Károlyi jellemtelenségét bizonyítja ez, hanem csak azt, hogy milyen terror uralkodott Rákóczi környezetében és mennyire életével játszott az, aki Rákóczi könnyeire nem volt hajlandó meghatódni, hanem kifejezést mert adni annak a meggyőződésének, hogy Rákóczi fejedelemségét nem azonosítja a haza érdekeivel. (Ezt egyébként az egész felkelés alatt senki se merte megpróbálni soha a két túróci követet kivéve, de azok aztán meg is bűnhődtek érte.) Hiszen láttuk, hogy Károlyit Rákóczi még ez újabb felesküvése ellenére is fel akarta koncoltatni, s ha még mindig lettek volna Rákóczinak ilyen fanatikus, akarom mondani: „hazafias” hívei, ez meg is történt volna.

Az a körülmény azonban, hogy ilyen „hazafiak” csak addig akadtak, míg Rákóczi hatalma megvolt, mihelyt ez megingott, mindjárt nem voltak többé „hazafiak” se, egyúttal azt is világosan bizonyítja, hogy neki is csak addig voltak odaadó hívei, amíg hatalom állt mögötte. Mihelyt nem volt hatalma, mindjárt nem voltak igazi kuruc hazafiak se. Károlyi élete megmentésére esküdött hamisan Rákóczinak. Ez jellembeli fogyatékoság ugyan, de nem becstelenség. A gyarlóság még nem jellemtelenség. Ki tagadja meg a meggyőződésével ellenkező esküt akkor is, mikor tudnia kell, hogy az életével fizet érte? Csak a jellemóriások. S becstelene-e, ha valaki nem jellemóriás?

A tettek Rákócziban igen sokszor nem álltak összhangban a szavakkal. Állandóan azzal bizonyította mozgalmát jogosságát és törvényességét, hogy ő főispáni beiktatásakor esküt tett arra, hogy az ország törvényeit megtartja és ő ezt az esküt magára kötelezőnek tekinti. Ezzel szemben mit látunk? A „Recrudescunt” egyik legnagyobb törvénytelenységnek tartja azt az alkotmány sértést, hogy Lipót országgyűlés tartása helyett a főurakat hívta Pozsonyba, majd Bécsbe tanácskozni. Ez ellen az a Széchenyi Pál kalocsai érsek, akit Rákóczi az ónodi gyűlésen „kevésbé hazafias” viselkedése miatt vagyoneklobzásra ítélte, egyedül mert felszólalni s az ő ellenzékiisége a többi magyarba is lelket öntött. Rákóczi azonban nemcsak nem tiltakozott e törvényteleniség ellen, hanem még csak ott se volt a többi magyar között, noha akkor már főispán volt, tehát az esküt, mely az ország törvényei megvédésére kötelezi, már letette.

Márki (I., 140. o.) így közli ezt a dolgot:

„Azok, akik jobban ismerték, ennél nagyobb dolgot vártak volna Rákóczitól (ekkor harcolta ki a császártól a hercegi címet). Azt remélték, hogy mint sárosi főispán, maga is megjelenik az országos rendek gyülekezetében, mely Pozsonyban október 18-a (1696) óta öt héten át tanácskozott a sérelmekről. Hitték, hogy a november 10-én kiadott leirat után, mikor a gyülekezetet Bécsbe rendelték, azokhoz csatlakozik, akik a lelkes Széchenyi Pál kalocsai érsek vezetése alatt tiltakoztak a kormány alkotmány sértő reformtervei és az ellen, hogy ilyen életbevágó ügyeket országgyűlésen kívül tárgyaljanak. Rákóczi azonban nem ment el Pozsonyba, sőt Bécsben sem vett részt a tanácskozáson, pedig elismerte, hogy ez hivatalos kötelessége volna. Mulasztása annál meglepőbb, mert szinte lelkesedve írt az ellenzék magatartásáról és saját vallomása szerint az egybegyűlt mágnásoknál jobban ismerte a bécsi minisztérium nemzetrontó terveit, mivel sokat forgott a németek társaságában.”

Pedig Rákóczi e hazafiatlanságát azzal se lehet kimagyarázni, hogy akkor még a neuhausi nevelés hatása alatt állott s nemzete iránti szeretete csak később ébredt fel benne. Látjuk, hogy ily nemzetietlenül akkor viselkedett, mikor már régen felébredt benne a nemzeti érzés. Hiszen az is a pozsonyi gyűlést megelőzően történt, hogy mint sárosi főispán oly élesen szembeszállt a katonai hatóságoknak szerinte az ország szabadságaival ellenkező rendeleteivel.

Pedig természetesen ekkor se volt igaza, mert hiszen akkor háború volt, mégpedig egyedül a magyar nemzet érdekében viselt felszabadító háború. Háború alatt pedig még a XX. század modern köztársaságai is rendkívüli törvényeket léptetnek életbe, tehát megszegik a rendes polgári életet szabályozó törvényeket. Hogy lehetett tehát Bécstől azt kívánni, hogy még ekkor is tiszteletben tartson minden nemesi kiváltságot? Hiszen ugyanezekért a nemese-kért, az ő földjeik visszaszerzéséért harcolt itt Bécs úgyszólván e nemesek közreműködése nélkül.

Rákóczitól tehát még ez a „hazafiság” se volt hazafiság, hanem ebben is csak hatalomvágyát élte ki a hazafiság leple alatt, no meg azért is, mert ezzel itthon népszerűséget lehetett szerezni. Mikor ugyanez a hazafiság egy kis áldozatot követelt volna tőle, mert Bécsből Pozsonyba kellett volna miatta utaznia, ott kellett volna egy időre hagynia megszokott társaságát, kártyázásait, szórakozásait, szerelmese után napokon át az ablakban való lelkesedését, már mindjárt nem jutott eszébe a haza és az, hogy ő a haza törvényeire, mint főispán, esküt tett s ez az eskü őt kötelezi. Mikor aztán a gyűlés egyenesen odament a helyébe Bécsbe, még

akkor is lusta volt rajta részt venni. Helyette aztán később az ónodi gyűlésen ő, mint igazi magyar, elkoboztatta a vagyonát annak a Széchenyi érseknek, aki nem volt lusta elmenni azokra a tanácskozásokra Pozsonyba is, meg Bécsbe is, mégpedig nem azért, hogy kiszolgálja a császárt itt is meg ott is, hanem hogy felszólaljon ellene és a törvényre figyelmeztesse.

De Széchenyi érsek vagyona elkobzásával is megsértette kétszer is a törvényt Rákóczi, ez az igazi magyar. Először azért, mert nemesi vagy egyházi vagyont zuggyülés nem kobozhat el, csak törvényes országgyűlés. Hogy pedig Rákóczi kuruc gyűlései nem voltak törvényes országgyűlések, azt Szécsényben maguk Rákócziék és Bercsényiek is elismerték, mint már láttuk.

A második törvénytelenység pedig az volt, hogy Széchenyi érsek (és társai) vagyonát a zuggyülés azon a címen kobozta el, mert kevésbé jó hazafiaknak mutatkoztak. A magyar törvények szerint csak hazaárulás miatt lehet vagyont elkobozni vagy bármely büntetést kiszabni, de nem kevésbé jó hazafiság miatt. Végül Széchenyi Pál, a kevésbé jó hazafi, addigi viselkedésével legalább azt kétségtelenül bebizonyította, hogy Rákóczinál jobb hazafi volt.

Az is hozzájárul Rákóczi lelkiállaga megismeréséhez, ha arra is rámutatunk, hogy ő, akinek fejedelmi önérzete nem bírta ki, hogy Lipót császár alattvalója legyen, a börtönből való megmenekülése után Lengyelországból XII. Károly svéd királyhoz írt levelében annyira porrig alázza magát, hogy megköszönve neki, hogy „megemlékezett őseinek a svéd korona iránt tett legalázatosabb szolgálatairól” „a svéd király fölszentelt lába elé vetette magát” (vajon ki szentelhetette fel a protestáns svéd király lábát?) és így kérte pártfogását, mert „minden jószágának elvesztése után csak az ő jószágában bízhat”. Lám, mit ki nem bír egy fejedelmi önérzet, pedig már 12 éves korában „kínzásnak” vette, hogy csak grófnak szólítják s inkább akarta, hogy „megöljék”, mintsem külön kamarás nélkül éljen a kollégiumban.

Rákóczi e levelének kelet nélküli francia eredetije most is megvan a svéd állami levéltár „Transsylvania” osztályában (a magyar nemzeti önérzet nem nagy büszkeségére). Azt is írja még benne, hogy ő a világ legboldogtalanabb hercege. Tehát azért még itt is és ekkor is „herceg”, s már itt is használja később már oly megszokottá vált fegyverét, szenvedései kiszínezését. De – mint mindjárt látjuk – az önzetlenségével való dicsekvést is. Csak a svéd királlyal szemben ez a fegyver nem bizonyult oly hatásosnak, mint a kurucok előtt. Igaz, hogy előttük se használt semmit akkor, mikor már olyan hatalom nélküli volt, mint amilyen még akkor volt, mikor e levelet a svéd királynak írta.

„Nem vagyont keres azzal – hangsúlyozva önzetlenségét –, hogy felkelt az osztrák ház ellen. Már vagyona első elkobzásakor (1688) megjegyezte, hogy millió holdnyi vagyonából ugyan sokan meggazdagodtak, de köszöni Istennek, aki elvette az alkalmat, hogy vagyonával helytelenül éljen.” (Azonban, sajnos, elkésett a köszönettel, mert akkor már rég helytelenül élt vele, mire másodszor is elkobozták. Ez újabb második elkobzásakor (az első akkor volt, mikor anyja Munkácsot feladta) ugyanis már tulajdonképpen nem is volt vagyona, vagy legalábbis jövedelme nem, mert már rég kölcsönökből élt.)

Láttuk, hogy Rákóczi maga is elismeri, hogy börtönében kihallgatásai alatt egész sereg hazugságot mondott, köztük olyanokat is, melyekkel azt a látszatot keltette, mintha maga lenne a megtestesült igazság és becsület. Azt hazudta, hogy a levelet nem XIV. Lajos, francia királynak, a császár ellenségének írta, hanem III. Vilmos angol királynak. Ég és föld különbség volt állítása és a valóság között, sőt később még szövetségesük is lett, míg XIV. Lajos a fő ellenségük volt.

Mivel azonban a levél, melyről egyébként valóban nem lehetett megállapítani, hogy címzése melyik királynak szól, olyan tartalmú volt, mely a hűtlenség bűnét bizonyította, mellyel Rákóczit vádolták, és a levél vádlói kezében volt, Rákóczi ezen kívül még azt is hazudta, hogy nem azért írta, hogy tényleg el is küldje, hanem csak azért, hogy Longueval próbára tegye, hogy vállalkozik-e az elvitelére, azaz megbízható alattvalója-e a császárnak (!). Sőt azt a mesét találta ki, hogy mivel a levél diktálása után felesége áthívta a másik szobába, ő ott rögz-

tön elpanaszolta neki Longueval álnokságát, s kijelentette, hogy tűzbe dobhatja a levelet, még mielőtt felhasználhatnák ellene. Láta is azután, hogy Longueval csakugyan a tűzbe is dobott valami papírt, melyről azt állította, hogy a levél volt s lám, most tudja meg, hogy mégse dobta a tűzbe, hanem felhasználta ellene.

E körmönfont hazugságok láttára önkéntelenül is azt kérdezzük, hogy juthattak Rákóczi-nak, történelmünk, sőt az egész világtörténelem ez egyik legszebb emberi jellemének eszébe olyan furfangos kitalálások, melyek még hivatásos bűnözőknek is becsületükre válhattak volna? Pedig hát nem is használtak neki semmit, sőt csak arra voltak alkalmasak, hogy a kihallgató hatóság előtt becsületét lejárassák, mert Rákóczi tudvalevőleg egy második levelet is íratott Longuevallal s erről is ugyanazt a mesét találta ki, mint az elsőről. Nincs olyan bíró, aki ilyen védekezést elhinne, még akkor se, ha Longueval nem vallotta volna – eskü alatt – mindennek éppen az ellenkezőjét. Rákóczi is tudatában volt mindennek s annyira elkészült a halálra, hogy gyóntatót kért. (Márki, I., 189. o.)

A halál árnyékában és az előle való menekülés miatt hazudni csak emberi gyarlóság, nem pedig becstelenség. De miért kellett Rákóczinak még ekkor is és olyan körmönfontan hazudni, mikor jól tudta, hogy nem segíthet vele magán, sőt csak becsületét és hitelt teszi vele tönkre?

Hogy fogságából sikerült megszöknie, azt is egyedül a császár jóságának köszönhette, mert ha az szigorúbb hozzá s nem olyan börtönbe zárhatja, melyben valósággal víg élete volt s melyben inas és protestáns kamarás volt szolgálatára, s hova jezsuiták (ezek is segítettek neki szökni) és a felesége is bejárt, sőt még prostituáltak is bejárhattak volna, nem szökhettek volna meg. Szökésekor börtöne asztalán még levelet is hagyott ott a császárnak (sőt – nem hiába nagyon szeretett királyokkal, mint brancsbeliekkel levelezni – még levelet hagyott ott külön a császárnénak, sőt Józsefnek, az akkor már megkoronázott ifjabb királynak is!) és ebben olyan önérzettel és igazsága és a tiszta lelkiismeret olyan biztos tudatával tiltakozik a felségsértés vádja ellen és olyan fölénnyel hangoztatja ártatlanságát és azt, hogy nem ő vétkezett, hanem ő ellene vétkeztek, hogy maga a megtestesült üldözött ártatlanság se tehetne volna szemrehányásban.

Azzal kezdi, hogy ha az isteni felséghez az elnyomott (!) bármikor bizalommal fordulhat, akkor neki is szabad a népek és nemzetek földi istenéhez fordulni. (Ki nem veszi itt észre a maró gúnyt? Az a „fejedelem”, akit már gyerekkorában grófok szolgáltak, itt beillene egy XIX. századi Petőfi-féle forradalmárnak!) Most már harmadízben tiltakozik – mondja – a felségsértés vádja ellen és az ellen, hogy vele a haza törvényeinek nyilvános megsértésével jártak el. (Arra céloz itt, hogy magyar nemes ellen csak magyar nemes tanúvallomását lehet elfogadni, őellene pedig az egyetlen tanú Longueval, aki nem magyar nemes. (Ezen a címen Báthory Erzsébetet is fel kellett volna menteni, mert ellene se nemesek, hanem jobbágyok tanúskodtak.) No meg hát Rákóczi ellen nemcsak Longueval vallomása volt a bizonyíték, hanem ott volt a két eredeti levél is, melyet a francia királyhoz írt, s kell-e ennél döntőbb bizonyíték? Báthory Erzsébet tehát mondhatta volna, hogy elítélése ellenkezik a magyar törvényekkel, de Rákóczi nem.)

De ha igaza lett volna Rákóczinak, akkor se lett volna igaza, mert a bíróság nem azért van, hogy formásaival megölje és kijátssza az igazságot, hanem azért, hogy megállapítsa és megbüntesse a bűnt és elégtételt adjon a büntetlenek. Rákóczi esetében egyedül ez történt, mert hogy bűnös volt s azt a két levelet a francia királynak valóban megírta és lázadás szándékával írta, azt Vallomásaiban maga is elismeri s tetteivel is – mert utána valóban fellázadt királya ellen – bebizonyította.

Rákóczi ebben a Lipótnak írt levélben is „sanyarú” fogságát emlegeti, noha önletrajzában maga hangsúlyozza, hogy fogsága mennyire nem volt „sanyarú”. Aztán „ama rettenetes és igaz bírónak, az Üdvözítőnek ítélőszéke előtt esküvel fogadja, hogy hazája igazságának törvényszéke előtt kész bármikor helyt állni”.

Láttuk, hogy Rákóczi semmiféle törvénytől se tudott volna helyt állni, tehát amit írt, megint csak rosszhiszeműen írta.

De egyébként is mire fogadkozott Rákóczi olyan nagy hangon? Arra, hogy kész helytállni akkor, ha bűne szemtanújának (azért mert nem magyar nemes) nem fogadják el ellene eskü alatt tett tanúvallomását. De így akármelyik rablógyilkos is büszkén helyt állhat a bíróság előtt, ha maga nemes, a tanúk pedig, akik bűnét látták és bizonyítják, csak magyar parasztok vagy nemesek ugyan, de nem magyar nemesek. De ha így áll a dolog, akkor minek és mire esküdözik Rákóczi annyira és miért emlegeti a császár előtt olyan nagy párosszal „a rettenetes és igaz bírót”?! Hiszen ez az igaz bíró a földi bírót büntetné meg, ha futni engedné azt, aki a saját hazája és koronás királya ellen – s éppen akkor, mikor ez a király az ő hazájának a török alóli felszabadításán fáradozik s költi rá súlyos millióit – idegen hatalommal szövetezik csak azért, mert az, aki bűnét bizonyítani tudja, nem magyar nemes. (Ugyanez a Rákóczi a magyar nemest – „kissé” kisebb bűn miatt, mint az övé volt – kínpadra is húzatta. Vajon ehhez mit szolt a magyar alkotmány és „a rettenetes és igaz bíró”?)

Aztán Rákóczi letartóztatása idején még annyira álnokul és gyáván is viselkedett, hogy azt merete mondani, elámul, hogy azzal vádolják, hogy ő megsértette „azt a felséges királyt, akit a természetből már születésekor beleoltott ösztönénél fogva, különösen pedig mióta eszével élni tanult, nemcsak kegyelmes királya, hanem jóságos atyja gyanánt is imádott”.

Abban ugyancsak igaza van Rákóczinak, hogy Lipót valóban jóságos atyja volt minden alattvalójának, de neki talán még a többinél is inkább láttuk, hogy Rákóczi is hol „a fejedelmek legjámborabbikának”, hol „jó és vallásos királynak” nevezi önéletrajzában. De ennek ellenére az is épp oly tény, hogy ő ez ellen a jó király ellen mégis hűtlenséget követett el, az ellenségével cimborált s ezt nem is az ellenség, hanem ő kezdte s az, hogy éppen „a fejedelmek legjámborabbika” volt az, aki ellen ezt elkövette, csak Rákóczi bűnét növeli s teszi egyenesen visszataszítóvá.

Az is tény, hogy ő ezt a tőle állítólag nem is tisztelt, hanem egyenesen „imádott” királyt állítólagos szabadságharca folyamán a legnagyobb gyűlölettel kísérte, kiáltványában zsarnoknak, gonosznak, esküszegőnek rágalmazta. Pedig ez a király később se lett rosszabb, mint amilyen akkor volt, mikor Rákóczi börtöne utolsó napjában ezt a hízelgő levelet megírta neki, vagy amikor kihallgatásakor a rajongás és magasztalás hangján beszélt róla.

Hát ahhoz mit szóljunk, hogy Rákóczi – saját bevallása szerint – börtönében Lehmann kapitánynak, hogy jóindulatát és szökéséhez segítségét megszerezze, azt hazudta, hogy még ha kitárnák börtöne ajtaját és egyenesen felszólítanak a távozásra, még akkor se menne el addig, míg el nem ismerték, hogy ártatlan, s ezt akkor hazudta neki, miközben szökését tervezgette, sőt már végleg el is határozta, hogy igenis szökni fog, s természetesen azért fog szökni, mert nagyon jól tudja, mennyire nem ártatlan?!

S ráadásul még maga Rákóczi az, aki önéletrajzában még azt is bevallja, hogy mindezt készakarva s csak azért csinálta, mert tudta, hogy ezzel tudja legjobban megnyerni Lehmann bizalmát s így szökéséhez a segítséget. Aki még jó és nagyon szerető emberekhez is ily álnok tudott lenni, arról nem kell-e akaratlanul is feltennünk, hogy az ónodi gyűlésen is ugyanilyen ravasz számítással könnyezett a rendek előtt és emlegette a koporsóját? Jól tudta ugyanis, hogy ebből majd Rakovszkyék elleni felháborodás és nem az ő, hanem a követek koporsója következik.

Azt se hagyhatjuk szó nélkül, hogy Lehmann kapitány csak úgy volt hajlandó Rákóczinak a börtönből való megszökését lehetővé tenni, hogy előbb megesküdtette, hogy ha szökése sikerül, nem fog tenni a császár ellen semmi rosszat s Rákóczi elfogadta a feltételt és megesküdtött, hogy nem lesz lázadó. (Márki, I., 195. o.) Mikor aztán szegény Lehmann-nak meg kellett hálnia azért, mert Rákóczihoz jó volt és hitt neki (a valóságban természetesen azért, mert hűtlen volt kötelességéhez, s ez vele, mint katonával szemben, még súlyosabb be-

számítás alá esett), még a vérpadon is arra hivatkozott, hogy csak azért segítette foglyát a szökésben, mert az megesküdt neki, hogy nem lesz lázadó. (Márki, I., 205. o.)

Vajon miért szegte meg még ezt az esküjét is az a Rákóczi, aki a börtöne asztalán a császár részére otthagyott, említett levelében a hízélgések mellett azt is nem egyszer dörgöli Lipót orra alá, hogy megszegte esküjét, s ezen azt értette, hogy Longueval ellene szóló tanúvallomását annak ellenére is elfogadta, hogy nem magyar nemes volt?

A császár Rákóczi e szemrehányására igen könnyen megfeleltethetett volna azzal, hogy ő nemcsak a nemesi, idejüket múlt és sokszor következtelen és igazságtalan kiváltságok megtartására esküdt meg, hanem arra is, sőt elsősorban arra, hogy megbünteti a bűnt és megjutalmazza az erényt, tehát többek között arra is, hogy a törvény értelmében halállal sújtja a felségsértőt és a lázadót, tehát ha a nemesi kiváltságok ennek útjában vannak, akkor előbbre való lesz neki az igazság, mint a nemesi kiváltságok.

Kissé bizonyára fontosabb dolog az, hogy írt-e Rákóczi levelet a francia királynak, mint az, hogy az, aki ezt tanúsítja, nemes-e vagy jobbágy, vagy hogy magyar nemes-e vagy csak németalföldi? Ha egy hosszú és véres polgárháborút csak a bűnösök idejében való ártalmatlanná tételével, ezt pedig csak a nemesi kiváltságok egyikének-másikának egy-egy kivételes esetben való megszegésével lehet megakadályozni, huszonötöt kellene verni arra a királyra, akinek ilyenkor is előbbre való lenne a nemesi kiváltság, mint egy ország békéjének megőrzése.

Hogy egyes társadalmi osztályoknak kiváltságai vannak, már az is helytelen dolog, mert ellenkezik az igazságossággal, az emberi egyenlőséggel.

Más országokban azokat az uralkodókat, akik a főnemesség gögjét megtörték s őket a törvénynek alávetették, a történelem nagyjai közé sorolják. Nálunk még ez is a Habsburgok bűnei, sőt „esküszegései” közé tartozik.

Rákóczi maga is elismeri, hogy bűnös volt. Hiszen aki nem bűnös, annak nem kell a vád ellen olyan agyafúrt hazugságokkal védekeznie, mint ő védekezett. Nagy hanyagság és a köz ellen nagy bűn lett volna Lipóttól, ha egy olyan lázadót, akinek nagyravágyása és fejedelmi vágyai évtizedes polgárháborúk veszélyét hordozták magukban, szabadon hagy garázdálkodni csak azért, hogy egy igazságtalan, ostoba és az emberi egyenlőséggel annyira ellenkező nemesi kiváltságot tiszteletben tartson.

Lipót hasonló esetekben heteken át imádkozott Istenhez megvilágosításért, közben állandóan tanácskozott minisztereivel és magyar híveivel, hogy mit mond a törvény; mi szól az egyik, mi a másik lehetőség mellett. Aztán megkérdezte lelki atyáit, szent embereket és nagy hittudósokat, akiknek részint nagy tudománya, részint közismert életszentsége és megközelíthetlensége biztosíték volt arra, hogy válaszukban egyedül az igazság vezeti őket. Ezeknek a heteken, sőt sokszor hónapokon át tartó tanácskozásoknak és sok imádságnak eredménye volt aztán egy-egy „esküszegése”.

Rákóczi és azok a magyar „hazafiak”, akik ezeken a „lelkiismeretlen” esküszegéseken botránkoztak és botránkoznak, nemcsak olyan messze álltak és állnak Lipót lelkiismeretességétől (és egyúttal vallási műveltségétől), mint Makó Jeruzsálemtől, hanem ők – ha tudnák, hogy milyen lelkiismeretes ember volt Lipót – el se hinnék, hogy még ilyen emberek is éltek és élnek a földön. Ez a megállapításunk azonban csak a „hazafiakra” vonatkozik, de nem Rákóczi, mert hiszen ő személyesen ismerte Lipótot, tehát mindezt nagyon jól tudta is. (Azért mondja minden fejedelmek legjámborabbikának, tehát még magánál is jámborabbnak.) Annál érthetlenebb tehát előttünk Rákóczi viselkedése s ez a megállapításunk bizony nem nagyon növelheti Rákóczi iránti tiszteletünket.

De nemcsak a nemesi kiváltságok, hanem még a magyar törvények alapján állva se lehetett volna Rákóczit igazságosan elítélni (pedig az igazság még a magyar alkotmány formáságainál is előbbre való). Ha ugyanis Lipót a magyar törvények szerint járt volna el ellene, akkor magyar főúrtársai lettek volna a bírái, azok pedig – láttuk – még őst, Báthory Erzsébetet, a világ legnagyobb tömeggyilkosát se engedték kivégezni, sőt még törvény elé állítani

se, mert szégyennek tartották a dolgot előkelő családjára. Rákóczi családja pedig még Báthory Erzsébeténél is előkelőbb volt.

Ha tehát Lipót egyáltalán meg akarta torolni a felségsértést s meg akart előzni egy vége-láthatatlan polgárháborúval járó készülőlázadást, mely külpolitikai bonyodalmaival még az uralkodóház létét is veszélyeztette, csakis külföldi bíróság elé állíthatta Rákóczit. Ő, mivel herceg volt, magyar herceg pedig akkor még nem volt (kivéve az uralkodóház tagjait), hanem csak római szentbirodalmi herceg, egyébként se volt csak magyar állampolgár. Ha Lipót nem állíthatta idegen törvényszék elé Rákóczit, a magyar nemest, állíthatta az elé Rákóczit, a német szentbirodalmi herceget. Ez tehát nemcsak a magyar alkotmánnyal nem ellenkezett, hanem az igazság (tehát egyúttal a magyar alkotmány követelménye) is volt. Az olyan magyar alattvalókat ugyanis, akik ilyen nagy urak voltak s egy magyar alattvaló szokásos kere-teit hatalomban és befolyásban annyira felülmúlták, mint Rákóczi, igazságosan elítélni vagy felmenteni csak egy, a magyar érdekszféra fölé emelkedő bíróság számára volt lehetséges.

Lipót „esküszegései” tehát csak ilyenek voltak. Milyen mentséget hozhatott volna föl azonban Rákóczi a maga esküszegései mentségére? Például mivel lehet menteni azt, hogy Lehmann kapitánynak megesküdtött, hogy ha sikerül is börtönéből megszöknie, sose lesz lázadó? Pedig, ha erre meg nem esküszik, nem is szökhett volna meg soha. Mikor aztán a szökés sikerült, az első dolga volt, hogy megszegte esküjét, lázadó lett s maradt is egész halála órájáig.

Börtönben történő kihallgatásain való hazudozásai mentségére felhozhatta (fel is hozta), hogy életéről volt szó s ilyenkor az ember bizony nem nagyon válogat az eszközökben. Ez se menthető ugyan, de érthető. Ilyen körülmények közt csak emberi gyarlóság a hazugság, nem pedig jellemtelenség, bár az az üzletszerű s egészen szemtelen hazudozás, amit Rákóczi csinált élete megmentésére és Lehmann kapitány félrevezetésére, kissé már több az egyszerű emberi gyöngeségnél.

Azonban akkor, mikor már sikerült a szökés, sőt Lengyelországban már biztos helyen volt, már nem élete megmentése érdekében kellett Rákóczinak tovább szönie a királya ellen-ségeivel való cimborálást és tényleges lázadóvá lenni – ami Rákóczira nézve most már egy újabb esküszegést jelentett –, hanem csak legfeljebb vagyona visszaszerzésére, főként pedig fejedelmi vágyai kielégítése érdekében.

Mivel lehet Rákóczi e nyílt esküszegését menteni? Azzal, hogy a haza érdeke kívánta? De vajon a cél szentesíti-e az eszközt és szabad-e a hazát esküszegéssel szolgálni, s ha szabad, vajon éppen a jellemek-e azok, akik a hazájukat így szolgálják?

De Rákóczi felkelését nem a haza érdekei kívánták. Ellenkezőleg: a haza érdekei azt kívánták, hogy tartsa meg esküjét és ne lázadjon fel. Ma ugyanis már tudjuk, hogy a felkelés bukással, a nagymajtényi fegyverletétellel végződött, világos tehát, hogy felesleges, sőt káros volt. Amit a szatmári békében megkaptunk, azt az udvar önként adta, tehát azt – esetleg még annál többet is – felkelés nélkül is megkaphattuk volna, kivált ha a spanyol örökösödési háborúban nem a dinasztia ellenségei, hanem segítői lettünk volna, s így esetleg éppen nekünk köszönhette volna, hogy meg tudta tartani Spanyolországot. De rámutatunk később még arra is, hogy Rákóczi szabadságharca akkor is káros lett volna a nemzetre, ha győzött volna. Rákóczi esküszegését tehát semmiképpen se lehet a haza érdekével menteni.

Tudvalevő, hogy Rákóczi a börtönből való megmenekülését elsősorban a jezsuitáknak köszönheti. Ő maga is – szökése után öt év múlva – Wolff atyát nevezi meg élete megmentő-jének. Ez a Wolff atya annyira a szíven viselte Rákóczi ügyét, hogy mikor Lehmann kapitányt Rákóczi megszöktetéséért kivégezték, ő maga kísérte ki a vesztőhelyre csak azért, hogy a kapitány a verpadon ne mondhasson olyasmit, ami Rákóczinak árthatott volna.

Hozzájárul Rákóczi jelleme megismeréséhez, hogy a jezsuiták azért lettek olyan jóakarói és ügye oly buzgó felkarolói, mert mikor börtönében gyóntatót kért, Sagel jezsuita atyára „mély hatást tett a fejedelem gyónása”. (Márki, I., 190. o.) Ennek hatására írt Sagel Menegatti

atyának, a császár gyóntatójának, s ez nyerte meg az ügynök Wolff atyát, az udvar egyik legbefolyásosabb emberét (akinek, mint láttuk, még Nagy Péter is kezét csókolta).

Menegatti egyébként, akiről Arneht után (Prinz Eugen, I., 193. o.) Márki is kiemeli (I., 190. o.), hogy „teljesen tiszteletreméltó ember, aki nagy befolyását egyáltalán nem használta rosszra, hanem lelkiismeretesen fordította azt a császári ház és a tartományok javára”. (Jellemző a szerző lelki beállítottságára, hogy ezt külön megállapítani – mintha kivétel volna – szükségesnek tartja egy jezsuita atyában és gyóntatóban! Micsoda fogalmaik lehetnek ezeknek az embereknek a katolicizmusról és a papságról!) Egyébként rokona is volt Rákócziné (illetőleg – ezer bocsánat! – „a fejedelemasszony”) komornyikjának is (annak a neve is Menegatti volt).

Hogy Rákóczi mit gyónhatott a börtönben Sagel atyának, azt természetesen nem tudjuk. Azt nem állíthatjuk, hogy annak is hazudott, mert erre nincs és nem is lehet bizonyíték, de ez a feltevés Rákóczi őszinte hitével és jellemével is ellenkezik. Egész tudatosan ugyanis ritkán követett el jellemtelenséget, cinikusnak pedig semmiképpen se nevezhető. Ha Thököly, mint katolikus, gyónt volna, róla egész nyugodtan feltehetnénk ilyesmit, mert tőle még ez is kitelt volna. Rákóczitól azonban nem. Hogy azonban azt, hogy hazudott a kihallgatásakor és hazudott Lehmann-nak is, nem gyónta meg, az egész bizonyos. Ha ugyanis azt is meggyónta volna, akkor nem lehetett volna gyóntatójára olyan jó hatással.

Számtalan példát láttunk már rá, hogy Rákóczi milyen mester volt abban, hogy bűneit, melyekkel szakítania nem volt ereje, illetőleg elég lelki jósága, csak gyarlóságoknak tüntesse fel maga előtt és így lelkiismeretét megnyugtassa. Láttuk ezt még „az örök igazság” részére írt önéletrajzában is gyerekkori lopásait, onániáit illetően, aztán nős korában való ábrándos szerelmei tekintetében, sőt még Sieniawskával való házasságtörő viszonya mentegetésében is.

Azt se gyónta meg soha, hisz ebben soha nem tartotta magát bűnösnek, hogy Lipótnak tett esküjét megszegte, sőt megszegte Lehmann kapitánynak tett esküjét is, hogy szökése után nem lesz lázadó. De nem bántotta soha a lelkiismeret nemcsak Ocskay vagy Bezerédi, hanem még Okolicsányi kivégzéséért és megkínzásáért se. Láttuk, hogy még a 300 ártatlan német egyszerre való lemészárlása miatti bűnbánat is csak hosszú évek múlva jutott eszébe és francia lelkiatyjának kellett rá felhívnia a figyelmét. Magától még ezt se tartotta bűnnek. Fejedelmi jogának, sőt a haza iránti kötelességének gondolta azt is, hogy a békét megkötni akaró Károlyit felkoncoltassa.

Ő egész életében nemcsak fejedelem akart lenni, hanem annak is érezte magát mindig, viszont a fejedelmi méltóságot annyira emberfelettinek tartotta (hiszen éppen azért vágyódott annyira utána), hogy azt, amit mint fejedelem, fejedelmi jogai gyakorlása közben követett el, sose tartotta bűnnek. Azt ő mind Isten akaratából és Isten nevében csinálta.

Ő ezeket a börtöni hazugságait bizonyára azon a címen nem gyónta meg, hogy egyedül csak élete megmentésére követte el őket, s mivel szerinte letartóztatása és bíróság elé állítása is egyaránt „törvénytelen” volt, még inkább azt vélte, hogy joga volt hozzá, hogy magán segítsen. Akik övele törvénytelenül, tehát erkölcsstelenül bántak, azok ellen neki is joga volt erkölcsstelenül is védeni magát. (Természetesen ez az elv is erkölcsstelen elv.) De legalább abban feltétlenül bizonyos volt, hogy ha az, amit élete megmentésére tett, bűn is volt, semmiképpen se volt halálos bűn. A gyónás azonban csak akkor szentségtörő és érvénytelen, ha halálos bűn az, amire nem terjed ki a bánat vagy a megvallás.

Ez igaz is, de a gyarló ember önmagának legtöbbször annyira nem megbízható bírója, hogy legtöbbször a halálos bűnre is ráfogja, hogy bocsánatos bűn csak azért, mert éppen ezzel a bűnnel igen nehéz szakítania vagy éppen ezt igen terhes megvallania. Meg kellett volna tehát vallania ezeket a bűnöket is, ha másért nem, azért, hogy a dologban nem érdekelt, tehát tárgyilagos lelkiatya döntse el, hogy csakugyan csak bocsánatos bűnök-e. Jóakarató gyónó egyébként is csak akkor nem gyónja meg a bocsánatos bűneit, ha bőségesen vannak halálosak is. Akkor ezek mellett tényleg mellékesek a kisebb bűnök.

Rákóczi-féle, ellenszenves vallásosság az, mely gyónik, gyónik s gyónásai közben hazudik, hazudik, s ezt nem is gyónja meg azon a címen, mert ez csak bocsánatos bűn s bocsánatos bűnt nem köteles meggyónni. Közben természetesen mindig gondosan meggyónja, hogy imádság közben néha elszorakozott. Vajon ezt azért gyónja meg, mert ezt halálos bűnnek tartja?

Az igazság az, hogy ezt bocsánatos bűn létére is azért gyónja meg, mert nem kell nagyon szégyelleni, tehát nem áldozat, nem önmegtagadás részére, míg a másik „bocsánatos” bűnt azért nem gyónja meg, mert nagyon szégyelli s lemondani se akar róla, mert igen nagy áldozat részéről. Valójában még a „bocsánatos”, tehát „elhagyható” jelzővel is csak azért látta el, hogy ne kelljen meggyónnia és belőle feltétlenül megjavulnia. Mindez azonban nem vallásosság, hanem képmutatás és önbecsapás. Nem lehet egyszerre szolgálni Istennek is, meg az ördögnek is. Rákóczi – és természetesen igen sokan mások is – egyszerre mind a kettőnek tudott szolgálni. Rákóczi még akkor is, mikor hangsúlyozza, hogy egyenesen magának „az örök igazságnak” ír.

Valószínű, hogy Rákóczi a gyónásaiban is (legalábbis a börtöni gyónásaiban) azt a szerepet játszotta, melyet az ónodi gyűlésen, sőt majdnem minden beszédében játszott: Magát mint ártatlanul üldözött mártírt állította be. Kiemelte, hogy milyen önzetlen és a maga érdekeivel egyáltalán nem törődő volt ő mindig, s mégis milyen hálátlanok hozzá az emberek. Úgy átérezte mindannak igazságát, amit mondott, hogy szép nagy kék szemei még könnybe is lábadtak tőle. Így lehetett a gyónásában is. Bizonyára ott is azt hangsúlyozta, hogy amit tett, becsületből, lelkiismereti kényszer hatására tette, mert ő főispáni beiktatásakor megesküdött arra, hogy a magyar törvényeket megtartja, az eskü pedig nála nem formáság, hanem lelkiismereti dolog, melyből semmiképpen se engedhet. Ő képes elveszteni szabadságát, vagyonát, életét, de a becsületét soha.

Világos, hogy ahogyan Ónodon a kurucok lelkesedtek, Rákóczi gyónása meghallgatása után Sagel atya is meg volt hatva és lelkesedett. Azok a hazáért, ő egy ártatlanul üldözött, jobb sorsra érdemes, tiszteletreméltó jellemért és keresztényért. Hiszen mikor erősítette előtte, hogy neki annyira is igaza van és ő olyan jellem, hogy még ha kitérjék előtte börtöne és a vár kapuját, akkor se moccan addig, míg el nem ismerik, hogy ártatlan, még az aligha lány szívű Lehmann kapitány is úgy meghatódott, hogy vérpadra vitte érte az életét, mert kitérta előtte a börtön kapuját. Annál ugyanis még Lehmann, a kapitány is igazabb lelkű volt, semhogy eszébe jutott volna, hogy – mint Rákóczi maga megvallja – mindez csak színpadi produkció volt s egyedül csak azért történt, hogy vele Lehmann bizalmát és rokonszenvét megnyerje. Mint látjuk, meg is nyerte. Még azt is maga Rákóczi hangsúlyozza, hogy erre az elrettentő színészi teljesítményre tulajdonképpen nem is lett volna semmi szükség, vagyis hogy Lehmann jóakarátát e hajmeresztő képmutatás nélkül is meg tudta volna szerezni.

Annak azonban Rákóczi részéről nyoma sincs – még az örök igazságnak írt és bűnei tudatában magát porig aláző önéletrajzában se –, hogy az így félrevezetett és vérpadra juttatott Lehmann kapitány haláláért valaha bántotta volna a lelkiismeret. Természetesen ő is sajnálta a kapitányt, hiszen nem ember, hanem szörnyeteg lett volna, ha nem sajnálta volna, de lelkiismerete nem bántotta érte. Pedig ha Lehmann kapitányt a hazugságaival félre nem vezeti; ha a kapitány tudta volna, hogy Rákóczi törvényes királya elleni fegyveres segítség megszerzése céljából csakugyan leveleket írt a császár ellenségének, és ha tudta volna, hogy ő ezt kihallgatásai alkalmával milyen igazán nem fejedelmi ivadékhöz illő megrögzöttséggel tagadta, akkor nem lett volna kötelességéhez hűtlen, nem segítette volna elő foglya szökését és így vérpadra se jutott volna.

Mennyivel szebb lett volna, ha Rákóczi legalább a végrendeletében bocsánatot kért volna szegény Lehmann kapitány szellemétől! Mennyivel emberibb volt nála nagybátyja, Zrínyi Péter, aki, mint láttuk, még a siralomházban is csak szegény Lahn Gusztávért aggódott, akit ő juttatott börtönbe (pedig ő Lahnt csak börtönbe juttatta, nem vérpadra); csak miatta bántotta a lelkiismeret s csak az ő sorsa aggasztotta.

Hogy mennyit adhatunk Rákóczinak tőle magától annyira hangsúlyozott önzetlenségére s idealizmusára, láthatjuk abból is, hogy Lipót halála után egy év is eltelt, mire utódának, I. Józsefnek, aki pedig már az ő felkelése előtt rég magyar királlyá volt koronázva, végre kegyeskedett megadni a „császári és királyi felség” címet. Pedig még ekkor se szívből és őszintén adta meg, mert valójában utána is csak egyszerű, sőt törvénytelen trónkövetelőnek tekintette. Ez a felfogás azért volt az ő hazaszeretetének tartozéka, mert I. József nem igazi szabad választás útján, hanem az örökösödés címén jutott trónra.

Így beszélt Rákóczi a Rozsnyón tartott szenátus ülésén 1707. január 22-én. Az egyik kuruc röpirat pedig, melyet minden valószínűség szerint egyik belső embere írt, tehát az ő gondolkodásmódját és akaratát fejezi ki, azt írja, hogy „a szabad választástól nem függő uralkodásra való következés (successio) olyan visszaélés, mely csupán törvénytelen uralkodóhoz illik”. (Márki, I., 408. o.)

Mit szóljunk ehhez és Rákóczi idealizmusához és önzetlenségéhez, mikor azt kell látnunk, hogy ennek ellenére mégis éppen ő volt az, aki már 12 éves korában megkövetelte, hogy fejedelemnek tekintsék, noha természetesen akkor még senki se választotta meg sem Erdély, sem Magyarország fejedelemének, tehát legfeljebb csak azon „successio” révén követelhetette e címet, mely „olyan visszaélés, mely csupán törvénytelen uralkodóhoz illik”? Hát még ha ehhez azt is hozzá vesszük, hogy a „Rákóczi-házban” még ez a törvénytelen successio is már a nagypapjánál megszakadt, viszont kezdődni is csak a dédapjánál kezdődött. Hol van itt tehát akár csak a „nem illő” successio is?

1711. november 24-én, tehát akkor, mikor már földönfutó volt, Besenvalhoz írt levelében már oda vetemedett, hogy a saját „Házában” is örökössé akarta tenni az erdélyi fejedelemséget (Márki, I., 409. o.), tehát egyenesen pályázott arra, ami „visszaélés” és „csupán törvénytelen uralkodóhoz illik”. És erről a Rákócziról higgyük el, hogy egyedül csak a hazával és a törvénnyel törődött, csak emiatt ragadott fegyvert és ment a számkivetésbe? Nem éppen az ellenkezőre példa-e Rákóczi? Ki látott elveket jobban megcsúfolni, mint ő megcsúfolta a saját elveit?

Rákóczi csak akkor volt olyan kényes öre a magyar törvényeknek és oly lelkiismeretes megtartója főispáni esküjének, mikor a Habsburgok ellen kellett izgatni. Mikor a saját „Háza” érdekeiről volt szó, akkor a törvények már nem voltak neki fontosak és akkor egyszerre kiesett öntudatából a főispáni eskü. Akkor képes volt még arra is, hogy éppen az ellenkező elvet képviselje.

A mi történelemkönyveink az udvar és Rákóczi közti béketárgyalások meghiúsítását mindig egyedül az udvar rosszakaratának tulajdonítják s természetesen Rákóczi is mindig annak tulajdonította. Kijelentette – s természetesen kijelentik történetíróink is –, hogy nem is volt érdemes az udvarral ez ügyben tárgyalásokba bocsátkozni, mert az udvar csak akkor mutatott készséget a tárgyalásokra, ha rosszul állt az ügye. Mihelyt egy-egy győzelmet aratott, mindjárt félvállról kezdte kezelni a kurucokat s akkor mindjárt elfogadhatatlan követelésekkel lépett fel ellenük.

Pedig hát ezzel olyasmit kifogásolunk a bécsi udvarban, ami egyenesen a józan eszből következik s így természetes. Világos ugyanis, hogy minden tárgyaló fél akkor enged követeléseiből, ha ügye rosszul áll, és világos az is, hogy jobb harctéri helyzet esetében nagyobb követelésekkel áll elő. Vajon a kurucok nem így tettek-e és nem örültek lettek volna-e, ha nem így tettek volna? Vajon ha a győzelmes fegyvereikkel Bécs falai előtt álltak volna, nekik akkor is ugyanazok lettek volna a békefeltételeik, mint mikor már Munkács falai alá szorultak és pestis tizedelte őket? Milyen rosszhiszeműség és az egyoldalúság milyen szégyenletes foka, ha valaki az ellenfélben még azt is csak álnoksággal és jellemtelenséggel tudja magyarázni, ami a legtermészetesebb dolog s egyenesen a józan eszből következik!

Az azonban, ami a bécsi udvarban csak annyiban volt meg, amennyiben a józan eszből következett, Rákócziban már kifogásolható, tehát bűnös módon jelentkezett. Például még

1705-ben, tehát akkor, mikor mégse az erdélyi fejedelmi székbe be nem iktatták, se Magyarország vezérlő fejedelmévé meg nem választották, tehát mikor még semmiképpen se volt fejedelem, felbontatlanul küldte vissza Esterházy Pál nádornak a béketárgyalások ügyében hozzá intézett levelét csak azért, mert a címzés nem mint fejedelemnek, hanem csak mint „méltóságos úrnak” szólt.

Mi megértjük Rákóczi felháborodását, mert el tudjuk képzelni, hogy ha ő ezt a címet már 12 éves korában is „kínzásnak” tekintette, s azt kérte, hogy inkább „öljék meg”, hogy fogadhatta ezt a címet most, mikor már vitte valamire?

Ámde itt béketárgyalásokról, tehát a magyar vér ontásának és a magyar vagyon pusztulásának megszüntetéséről volt szó, s ha Rákóczinak olyan fontos volt is a cím, hogy inkább meghalt, mintsem lemondott volna róla, azt már mégse kívánhatta, hogy mások, az ő édes véreinek ezrei is tovább pusztuljanak miatta?

Nem mondhatta volna-e ő meg Esterházynak később, a már létrejött béketárgyalásokon, hogy ő fejedelem, nem pedig méltóságos úr? Szabad volt a „rossz” címzés miatt annyira megharagudni, hogy miatta még arra se legyen kíváncsi, hogy mit kínálnak majd a béketárgyalásokon az ő állítólag annyira „édes” hazájának, s amit kínálnak, az esetleg nem olyan lesz-e, hogy miatta talán meg is lehet szüntetni a magyar vér ontását és a magyar nép szenvedését?

Békeszeretet ez? És aki így cselekedett, elhihetjük-e annak, hogy neki előbbre való a haza, mint a maga érdeke, sőt magával egyáltalán nem is törődik, hanem egyedül csak a hazával, még akkor is, ha ezt százszor és könnybe lábadt szemmel mondja is?

Hogy lehet az, hogy az, aki csak a hazával törődik, ennyire nem volt kíváncsi a levél belsejére csak azért, mert az kívül csak a „méltóságos úrnak” szólt? Hiszen végeredményben nem az a fontos, hogy kinek van a levél címezve, hanem, hogy mi van benne, s egyébként is az a levél nem neki volt címezve, hanem a hazának. Aki állítólag egyedül a nemzet érdekében fogott fegyvert és folytatta az elkezdett küzdelmet, annak számára nem lett volna szabad annyira mellékesnek lennie a hazának, hogy csak azért, mert aki a levelet küldi, őt „kínozza”, már arra se kíváncsi, hogy mit kínál nemzetének.

Rákóczi azt tartotta, hogy Bécs nemcsak őt, hanem a hazát is „kínozza”, sőt őt egyedül csak ez a „kínzás” bántotta, nem pedig a magáé. Ha ez igaz volt, hogy lehet az, hogy mivel a küldött levél őt magát kínozza, az már nem is érdekelte, hogy a haza kínjait illetően milyen ajánlatok, milyen enyhítések vannak a levélben? Hisz ami neki kínzás volt, a hazára lehetett volna esetleg áldás is. Rákóczinak azonban attól, aki őt csak méltóságos úrnak címezi, a haza részére se kellett semmi. Mindenesetre furcsa egy példátlan önzetlenség és lángoló hazaszeretet!

Hát még ha olvassuk azokat a leveleket (mert most már ezeket is olvashatjuk), melyeket Rákóczi ugyanakkor, mikor az itthoni közhangulatnak engedve úgy tett, mintha ő is törekednék a békére, annak a XIV. Lajosnak írt, aki pénzelt és akinek az volt az érdeke, hogy ne legyen még béke és a magyarok tovább szenvedjenek és ontsák a vérüket! Rákóczi ugyanis – mivel francia érdekeket volt kénytelen szolgálni és ezért pénzt is kapott – nem tehetett egyszerűen azt, amit a magyar érdek kívánt, kénytelen volt a francia érdekeket is figyelembe venni, sőt – mivel a francia pénz nélkül mukkanni sem tudott – kénytelen volt ezeket venni elsősorban tekintetbe. (A mi lelkes kuruc-rajongóink pedig azt hiszik, hogy a kurucok szabad és független magyarok voltak!)

Mikor Rákóczi összehívta a szécsényi gyűlést (eredetileg nem oda, hanem a Rákos mezejére hívta össze), hogy a király békefeltételeit megtárgyalja, mert itthon olyan erős volt a békepárt, hogy akarata ellenére is kénytelen volt ezt a lépést megtenni, „egy hét múlva mentető levelet írt az országgyűlés összehívása miatt XIV. Lajoshoz, minden népakarat gyűlölőjéhez”. (Márki, I., 433. o.) (Rákóczi tehát „minden népakarat gyűlölőjétől” kapta a „szabadsághoz” a pénzt. A magyar szabadságnak minden népakarat gyűlölője volt a szövetségese. Szép kis szabadság lehetett.)

Rákóczi levelében azzal mentegeti magát előtte, hogy „a körülmények kényszerítették reá”, s azt írja, hogy „vigasztalhatatlan volna, ha a rendek olyat határoznának, amelynek következtében a segélypénzt nem használhatná a kitűzött célra”. Más ekkori leveleiben pedig azt írja, hogy azért erősödött meg a magyarok között a békevágy, mert azzal a nyomorult 50.000 tallérral, amit XIV. Lajos neki ad, „nem lehet eligazítani Magyarország dolgát”. Adjon tehát többet és akkor majd nem kell neki békeországgyűlést összehívnia.

Azt is szemére hányja Lajosnak, hogy eddig még arra se kapott tőle írásbeli ígéretet, hogy ő se köt majd békét a magyarok tudta nélkül, tehát nincs semmi fegyver a kezében, mellyel az országgyűlés esetleges békevágyát leszerelhetné. Megígéri, hogy ő maga „sohase fogja javasolni édes hazájának, hogy csalárd ellenségének hitelt adjon”, azaz, hogy királyával (mert természetesen ő („a fejedelmek legjámorabbika”), a „csalárd ellenség”) békét kössön, de hát a francia király szempontjából úgy se veszélyes a helyzet, mert „ha a várható ütközetben az ellenség győz, felfuvalkodott szokása szerint bizonyára alábbhagy eddigi ígéreteivel. Ha pedig a magyarok győznek, az országgyűlésen még a királyválasztás és az uralkodó letétele is „szóba jöhet”, tehát csak XIV. Lajosnak lesz a dologból haszna. (S még ő hányja szemére a „csalárd” ellenségnek, hogy ha győz, mindjárt „felfuvalkodik”!)

Ezek után most azt kérdelem: Ha az a bécsi udvar csakugyan annyira ravasz, rosszhiszemű és gonosz lett volna, mint amilyennek a legtúlzóbb Habsburg-gyűlölő gondolja, viselkedett volna-e még akkor is rosszhiszeműbben ezeken a béketárgyalásokon, mint amilyen rosszhiszeműen ott Rákóczi viselkedett, mégpedig nemcsak az udvarral, hanem magával a nemzettel szemben is? Hiszen a nemzet előtt úgy tett, mintha ő is békét akarna, valójában pedig azt akarta, amit XIV. Lajos, „minden népakarat gyűlölője”.

Csodálkozhatunk-e ezek után és az udvar bűnének tulajdoníthatjuk-e, ha ezek a béketárgyalások nem vezettek eredményre? Hiszen a Rákócziék 1706-os békefeltételeire még a velük együttérző protestáns angol Stepney is azt a véleményt fejezte ki, hogy három csoportba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak azok, melyek elfogadására a császárt lelkiismerete és a józan ész kötelezi; a másodikba azok a kívánságok, melyek a császár atyai jóindulatát tekintve még elfogadhatók s végül a harmadikba azok, melyek „szokatlanok és szemtelenek (impertinent), például a rézpenz forgalma és beváltása, valamint Rákóczi és Bercsényi megjutalmazása”. (Márki, I., 542. o.)

Lehet-e hibáztatnunk az udvart azért, mert nem fogadott el olyan békefeltételeket, melyekről még Stepney is azt írta haza, hogy „impertinent”-ek? És nem kell-e hibáztatnunk azt a Rákóczit, aki csak úgy lett volna hajlandó Béccsel békét kötni, ha „szemtelen” békefeltételeket is elfogad tőle? Ki volt tehát végeredményben hibás a béketárgyalások meghiúsulásáért s azért, hogy a magyar vérek tovább kellett folynia és a magyar népnek még hosszú éveken át kellett szenvednie?

Az is jellemző, hogy Rákóczi később még másik külföldi pártfogójának, a holland Hamel-Bruyninx rokonszenvét is elvesztette. 1709 késő őszén Rákóczi november második levelére már ő is azt a rideg választ adta, hogy többé nem jár közbe az udvarnál a kurucokért, ha csak kormánya rá nem parancsol. Rákóczira természetesen úgy hatott ez a levél, mintha szíven döftek volna, de önkritika helyett azzal vigasztalta meg magát, hogy a hollandot bizonyára megvesztegették a bécsiek.

Rákóczit 1710 nyarán boldoggá tette, hogy a francia király rokonának szólította levelében s ezért, mikor kétségbeesetten rossz hadi helyzete miatt kénytelen volt Béccsel alkudozásba bocsátkozni, Torcy francia külügyminisztert arra figyelmeztette, hogy „mivel a muszka segítség kieszközléséig időnyerés végett alkudoznia kell, a kormány ne vegye őt gyanúba, akármit hall is majd eljárásáról. Becsületszavát adja, hogy nem akar egyezkedni, csak ellenségeinek kijátszásával időt nyerni”. (Márki, III., 130. o.)

Lám, ilyen ártatlan, ilyen becsületes, ilyen talpig jellem ellenfele volt Rákóczi annak a csupa ravaszság, csupa fondorlat, „csalárd” bécsi udvarnak, mely Rákóczi őszinte becsületes-

ségére és a magyar vért mindenáron kímélni akaró őszinte békevágyára állítólag mindig rosszakarattal, mindig kétszínűséggel és fegyverrel válaszolt!

De csak ilyen őszinte volt Rákóczi a maga édes hazájához is és ennyire tisztelte szabadságát és a népakaratot! Mivel mindenki mindenáron békét kíván, Béccsel alkudozásokat kezd, de ugyanakkor, mikor ezt megkezdi s természetesen úgy, hogy ezt itthon senki emberfia nem tudja, előre becsületszavát adja annak, aki bizonyára nem a magyar haza érdekében pénzeli, hogy minden csupán Bécs kijátszására történik s békekötésről szó se lesz.

Ha tehát a nemzet valamit nagyon akart, Rákóczi úgy tett, mintha ő is azt akarná, de a nemzet háta mögött becsületszavát adja, hogy a nemzettel szemben ő is azt akarja, amit a francia király. Igaz, hogy ezt azzal okolja meg, hogy csak Béccset csapja be vele, de nem volt-e ez egyúttal a nemzet, az édes haza becsapása is? Mindenki ugyanis, aki Rákóczi szabadságharca történetét ismeri, jól tudja, hogy ezeket a béketárgyalásokat nemcsak a rossz hadihelyzet, hanem katonái és hívei követelésére, sőt elsősorban emiatt kellett megindítania, illetőleg újra felvennie.

Ami pedig Rákóczinak az álszerénységben való szokásos tetszelgését illeti, ez a már közzölt adatokon kívül jellemzően tükröződik az erdélyi fejedelmi székre való beiktatásakor is. Mikor felruházták a „felséges” címmel s Pekry, a szónok, kérte, hogy fogadja el, azt felelte, hogy sohasem vágyódott erre a címre, de ha a rendek a maguk dicsőségére (!) mégis illendőnek tartják címe növelését, ő semmiben sem akar ellenkezni és rajta lesz, hogy ezután felséges címevel is annyit használhasson a hazának, amennyit eddig méltóságos címevel használt.

Közben, a nagy szerénykedés közepette egészen elfelejtette, hogy ő soha életében nem volt „méltóságos”, hiszen már 12 éves korában is többnek tartotta magát ennél, mert neki már akkor is a szolgálói voltak méltóságos urak. Elfelejtette, hogy már Esterházy nádor levelét is felbontatlanul küldte vissza csak azért, mert méltóságosnak szólította. Elfelelte, hogy ő már az 1706-os nagyszombati tárgyalásokra is, mint „serenissimus princeps”, azaz mint felséges fejedelem, küldte el követeit. Most 1707-ben aztán küldte, hogy ő eddig csak méltóságos volt és így is megelégedett volt. Ez természetesen most csak azért sült ki, mert most már azt ajánlották neki, hogy kegyeskedjék „fölséges” lenni. De egyébként is szabad volna-e, hogy egy szabadsághős szabadságharcában ilyen sokat szerepeljen a megszólítás és a cím?

Bámulatos, hogy az a Rákóczi, aki félmillió jövedelem mellett, melyet birtokainak kellett volna hozniuk, torkig úszott az adósságban, hitelezői karmai közt volt és még csak annyi pénze se volt, hogy bajbajutásakor lehetővé tette volna számára a menekülést; az a Rákóczi, aki fejedelem korában úgy tobzódott a fényűzésben, hogy még a mellette működő angol és holland követ is megbotránkozott rajta, még megtérése után is azt írja az örök igazság előtt, hogy a „kincset, vagyont megvetette”.

Ez igaz, de csak a legrosszabb értelemben (de ő a legjobb értelemben véve írja), ti. hogy a pénzt nem becsülte meg s még a Dárius kincset is elköltötte volna. De éppen nem „vetette meg” a pénzt-kincset olyan értelemben, hogy lemondott volna róla, vagy hogy felhasználásában csak mérsékelni is tudta volna magát, sőt hogy költekezésében és fényűzésében ne ment volna egész az esztelenségig. S mindebből – bámulatosan kormányozható lelkiismeretével – csak az a jótulajdonsága maradt meg emlékezetében –, melyet keresztény szerénységgel aztán meg is említ –, hogy ő a kincset, a vagyont mindig megvetette. S valóban, még csak nem is mondhatjuk, hogy nincs igaza, mert minden attól függ, hogy hogyan értjük. Ő rossz értelemben tette, vallomásaiban pedig jó értelemben dicsekszik vele.

1710. július 6-án, mikor oda jutott, hogy a legjobb akarattal se szórhatta már a pénzt és fejthetett ki már pompát, még mindig ilyen bájosan fejezi ki magát ezt a kérdést illetően: „Bizonyára nem azért nyomorogtam egész télen át a szalmás kunyhókban és most sem azért járkálok két-három szekérrével, hogy az előbbeni állapotomhoz illendő jó alkalmatosságot meguntam volna avagy ezt hozzám nem illő pajkosságból követni kívánnám, hanem hogy a hazában levő szegénységet kímélvén, másoknak is példát adjak az időtől szabatott sanyarú-

ság szenvedésére”. (Ezt a példát sokkal korábban kellett volna már adni, nem pedig csak most, mikor már muszáj volt adnia.) „Tegyük azért félre méltóságunk mutogatását (már sokkal régebben kellett volna félretennie), amely hazánk szolgálata által jobban kinyilatkoztatik, mintsem a külső pompa hívságos mutogatásával.”

Úgy állítja be tehát a dolgot, mintha az egyszerűség, ahova végre eljutott, az ő érdeme volna, nem pedig a szükség, a kénytelenség folyamánya. Pedig egyedül csak azért jutott el a „két-három szekérkével” való „járkáláshoz”, mert többre most már nem telt. Még inkább pedig azért, mert most már a miatta menekülők és hontalanná válók ezreinek sorfala között kellett haladnia s ezek közé bizony csak az a két-három szekérke illet. Most is ezüstre patkolt lovakon, aranyos hintón, díszruhás csatlósok és palotások közt vonulni már kacajba, sőt – ami még veszedelmesebb – menekülő hívei éktelen átkozódásába fült volna. Aztán meg ekkor már mesterségesen kerülnie is kellett a városokat, falvakat, sőt még a forgalmas országutakat is, mert rettegett a pestistől s miatta táborával még az éjszakákat is kint a mezőn töltötte, mert a fertőzött falvakba nem mert bemerészkedni.

Lehet-e így fényt üzni s pompát kifejteni, ha az ember még úgy akarna is?! S lám, Rákóczi még most is meg volt róla győződve, hogy ő önkéntes önmegtadást gyakorol és példát ad, sőt még most se ismeri el még azt se, hogy azelőtt rosszul csinált. Nem Rákóczit akarom mindezek megállapításával kicsúfolni bajában, de igenis csúfolom, azt az álerényt, hiú dicsekvést és idegen tollakkal való kérkedést, mely még a nyomorból is erényt csinál, tőkét kovácsol a maga dicsőségére és még azt is a maga példaadó viselkedése bizonyítására használja fel.

Rákóczi fejedelmi önértetét annyira bántotta ez a két-három szekérkével való járkálás, hogy még tengernyi baja közepette is szükségesnek tartotta hívei tudtára adni, hogy nem azért jár ilyen szegényesen, mert többre nem telik, hanem mert alattvalóinak példát ad.

„Tegyük félre méltóságunk mutogatását” – biztatja magát és a többi kuruc vezért nyilvánosan –, s eszébe se jut észrevenni, hogy méltóságuk mutogatását, a fényűzést, most már nem ők „teszik félre”, hanem a kényszerűség. A szomorú csak az, hogy ezt ő és társai megvárták s addig nem tudtak lemondani „méltóságuk mutogatásáról”, míg a muszáj rá nem kényszerítette őket s míg a szó szoros értelmében ki nem csavarta a parádét a kezükből.

„Ne emlegessem én se érdemeimet (de hát akkor mit emlegeti annyit?), aki ezen ügyért sötét tömlöcöt, számkivetést és életemnek akárkihez is hasonló kockázatát szenvedtem és szenvedem, és hallgassa el más is annak idején kívül való keresését, mert Szent Pállal reá kell térnünk, hogy haszontalan szolgálak vagyunk, mivel mindezeket követve csak kötelességünket és hivatalunkat követjük.”

Szép, szép mindez, mert valóban igaz, hogy egyszerűségben is lehet fejedelmi „hivatalunkat követni”, csak az az egy a nagyon is lényeges baj, hogy sokkal jobb lett volna ezt nem most, hanem már hét évvel előbb megállapítani s – ami még ennél is fontosabb – már akkor meg is valósítani. Rákóczi azonban addig, míg módja volt hozzá, a fejedelmi „hivatal követését” mással, mint fényűzéssel el se tudta képzelni, s láttuk, hogy hangsúlyozta is, hogy ez neki kötelessége, mert ezzel is az édes hazát szolgálja.

Ellenszenves, hogy most, mikor uralma utolsó hónapjaiban kényszerűségből az egyszerűséget végül elkezdí, akkor is úgy tesz, mintha önként kezdené és mintha ez az ő fejedelmi és keresztény erénye volna; úgy tesz, mintha csak azért élne pompa nélkül, mert ezt a Szentírás ajánlja. Még ellenszenvesebb, hogy önkritikát még most se gyakorol, a bűnbánatnak még a nyomát se találjuk benne: még csak célzást se tesz arra, hogy ő fejedelmi hivatala viselésében Szent Pál e tanácsa ellen azelőtt néminemű kis bűnököt is elkövetett. Erre az erkölcsi magaslatra még Vallomásaiban se jutott el.

Nem. Rákóczi még most is példaadó hazafinak állítja magát kurucai előtt. Nekik csak őt kell követniük, ha szeretni akarják az édes hazát. Ezért újra emlegeti „sötét” börtönét (melyről jól tudjuk már, hogy mennyire világos volt) és börtöne „szenvedéseit”. Börtönét perszer a kurucok nem látták s akkor még Rákóczi önéletrajzát se olvashatták, melyből megtudhatták

volna, hogy ott is külön inas szolgálta ki és külön kamarás volt oldalán, jó evés-ivás is volt benne, és hogy a jó ebéd után ott is mindig le szokott heveredni, pedig ugyancsak fiatal volt még.

Sanyarú börtönét – mondom – a kurucok nem látták, s ezért, ha akarták el is hihették, hogy „sötét” és „sanyarú” volt és hogy ott igen sokat lehetett és kellett szenvedni. Annál inkább elhihetők ezt, mert hiszen azt a Lipótot, aki Rákóczit oda taszította, csak rágalmakból ismerték s nem tudták róla, amit Rákóczi tudott, hogy a fejedelmek legjámborabbika volt.

De ha Rákóczi hajdani szenvedéseit a hazáért – mivel annyira mondta – talán hitték is, az mégiscsak bizonyos, hogy nagyobb hatással volt rájuk az, amit láttak: az a példátlan fényűzés és esztelen pazarlás, melyet vezérük egész szabadságharca alatt hol a maga, hol a felesége, hol a szeretője, hol az édes haza tiszteletére kifejtett mindaddig, amíg csak módjában állott.

Szerencsés az az ember, akinek olyan bölcs életfilozófiája van, hogy amit kénytelen tűrni, azt úgy veszi, mintha szívesen tűrné, sőt mintha önként és ismert erényeiből kifolyólag vállalná. Azonban ez a bölcs életfilozófia egyébként nem éppen alkalmas arra, hogy erényeket fejlesszen ki bennünk. Hasonló esetekben (kivált, ha fejedelmek vagyunk) a kívülünk állók se a mi javunkra szoktak bölcsekedni és ilyenkor egész más szokott lenni az észjárásuk, mint a mienk.

Láttuk egyébként, hogy Rákóczi egyszer már régebben is kijelentette, hogy bár eddig is csak a hazát szolgálta a fényűzésével, de mostantól kezdve mégis leszokik róla. Láttuk azonban azt is, hogy mindezek ellenére még Rodostóban is, tehát nemcsak e kijelentése, hanem még későbbi két-három szekerkével való járkálásai, sőt még bűnbánó vallomásai megírása után is – melyekben egyébként a fényűzése miatti bűnbánatról szó sincs – üzte a fényt, mert akkor már újra tehetete.

Hogy Rákóczi szavai nem mindig, sőt nagyon sokszor nem az igazságot fejezték ki, azt még Márki is sejteti, sőt nyíltan ki is mondja. Egy helyt azt írja ugyanis, hogy „barátai faggatására” „nem mindig egyenesen felelt” (Márki, I., 517. o.) és hogy „némelyeknek csak szűkségből hitt” (tehát nem hitt, de úgy tett, mintha hitt volna).

Hogy környezete is mennyire észrevette benne azt a fogyatékoságot, melyet itt fejtegetünk: hogy mindig többnek akart látszani, mint ami volt, azaz a hiúságot, azt nagyszerűen kifejezte Bercsényi, mikor azt írta neki, hogy „olyan nagyságod, mint a paradicsommadár: nagyok a szárnyai, kicsiny a teste. Csak az orrán függ a szegény madárka s úgy lógatja a szél”. (Látjuk, hogy Bercsényi Rákóczit itt csak mint „szegényt” kezeli!)

Rákóczi e kijelentése miatt rendre is utasította ekkor Bercsényit, mert – úgy látszik – nagyon találva érezte magát, no meg hát a fejedelmi hiúsága természetesen nemcsak Lipóttal és Esterházy nádorral, hanem híveivel és barátaival szemben is megnyilvánult. Barátai egyébként itthon nem voltak, mert ezt fejedelmi státusa nem engedte. Ő Bercsényinek is ura, nem pedig barátja volt.

Bercsényi e rendreutasításával kapcsolatban jut eszünkbe, hogy Rákóczi indulatba is nem egyszer jött és ilyenkor fejedelmi haragját ugyancsak érezte azzal, akire megharagudott. Láttuk ezt már Klobusiczkyval kapcsolatban, hogy Forgáchról ne is szóljunk. A diplomáciai szolgálatra használt Nedeczkyt is iszonyúan lehordta, mikor nem elég eredményesen intézte az ügyeket. Sőt, mikor börtönében eleinte az ablakon lévő vasrács elfúrásával próbálta meg a menekülést, vele levő kamarása, Berzeviczy Ádám, olyan nagy zajjal végezte ezt a munkát, hogy komolyan félniük kellett, hogy magukra vonják a figyelmet. Maga Rákóczi mondja, hogy Berzeviczyt ezt készakarva csinálta ilyen nagy zajjal, mert igen mérges volt azért, mert ura előtte igen keményen lehordta valamiért.

Ha azt látjuk, hogy az a Rákóczi, aki a magyar nemesi kiváltságok tiszteletben tartásáért küzdött, még börtönében is úgy bánik egy magyar nemessel, hogy az az önérzetére türehtelenül sértőnek tartja, s miatta annyira nem tud indulatain uralkodni, hogy életveszélynek teszi ki miatta magát és urát, vajon nem joggal kell-e következtetnünk ebből arra, hogy ha ő lett volna a magyar király, kissé több panasza lehetett volna ellene a magyar nemességnek, mint

a jámbor és alázatos, sohase indulatos Lipót ellen lehetett? Rövid vezérlő fejedelemsége alatt ezt ugyancsak be is bizonyította, mikor magyar nemeseket végeztetett ki, sőt vonatott kínpadra csak azért, mert vele szemben legelemibb jogokkal, a szólásszabadsággal élni merészeltek.

Sokszor rámutattunk, hogy Rákóczi fejedelmi ambíciója s a méltóságával járó hiúság és fényűzés miatt még Vallomásaiban se bántja soha a lelkiismeret s egyáltalán nem bántja még azok miatt a halálbüntetések miatt se, melyeket bizony elég gyakran, sőt elég keményen alkalmazott. Most megemlíjtük még azt is, hogy – éppen ellenkezőleg – Vallomásaiból egész jól lehet látni, hogy ő, míg hatalom volt a kezében, nem attól félt, hogy túl szigorú, hanem attól, hogy túl enyhe. Vallomásaiból azt látjuk, hogy nem egy kegyetlenségét azért követte el, mert attól félt, hogy másképp puhasága miatt nem tartják jó fejedelemnek.

Ő azt hitte, hogy a szigorúság és a kérlelhetetlenség a fejedelmi erény, nem pedig az irgalom és a megbocsátás. Lipótban ezt látta ugyan, de nem imponált neki, mert látta, mennyire visszaélnék vele (ő maga is). Neki XIV. Lajos volt a fejedelmi eszményképe. Azt, hogy több esetben azért volt szigorú, mert attól félt, hogy puhának gondolják s a fejedelmi állásra alkalmatlannak tartják, még Vallomásaiban se bünbánattal adja elő. A szigorúságot megtérése után is fejedelmi kötelességének és erénynek tartotta.

Ami a börtönben Berzeviczy Ádámmal való gorombaságát illeti, ez annál ellenszenvebb, mert hamarosan utána, a közös szökés alatt, mikor arról volt szó, hogy Berzeviczy rossz példaadása miatt ő is házasságtörést kövessen el (s mint láttuk, el is követett), akkor egyáltalán nem érezte magát vele szemben fejedelemnek vagy főnöknek; akkor nem érezte kötelességének a szigorúságot, sőt nem átalott maga is ugyanazzal a prostituálttal vétkezni, akivel előtte Berzeviczy vétkezett. Igaz, hogy mindennek Berzeviczy volt az oka, nem ő, s ha nem lett volna Berzeviczy társaságában, ő se vétkezett volna, de ekkor (mert most bizonyára jobban megérdemelte volna, mint a börtönben) miért nem dorgálta meg? Miért nem ekkor volt hozzá goromba? Sőt dorgálás helyett miért utánozta a rosszban?

Miért felejtette el, hogy Berzeviczy legalább nőtlen volt, míg neki felesége volt, tehát az ő bűne sokkal nagyobb is az övénél? Sőt miért feledte el még azt is, hogy Berzeviczy nem tartozott Istennek olyan hálával szerencsés megmeneküléséért, mint ő, tehát még emiatt is többet kellett volna várni tőle, mint Berzeviczytól? És Berzeviczy nem volt fejedelem, akinek a példaadás kötelessége volt, Berzeviczy még katolikus se volt.

Hogy Rákóczi közel se volt az a maga érdekeit teljesen mellőző és egyedül csak a hazáért és a hazának élő hős, és hogy szavai éppen nem mindig az igazat fejezték ki, jól láthatjuk diplomáciai működéséből is. 1709. október 7-én például külföldi ügyvivője, Klement számára azt az utasítást adta a porosz, angol és holland kormányhoz, hogy „ha válságos helyzetében a keresztény fejedelmek nem segítenek, kénytelen lesz a törökök pártfogása alá menekülni. De talán meghallgatják az elnyomottak könnyek közt tett kérelmét”. (Márki, III., 56. o.) Ezzel szemben viszont máshol és máskor nemegyszer hangsúlyozza, hogy a törökkel semmiképpen se szövetkezik, mert ezt becstelenségnek tartja.

„Ha azt tapasztalná – írja továbbá Klementnek –, hogy a porosz király Ágost helyett jobban szeretné Rákóczit látni a lengyel trónon, tegyen javaslatot, hogy Ágost a lengyel koronát a magyarral cserélje el (!).” (Márki, III., 57. o.)

Rákóczi szabadsághősi szerepére egyenesen megsemmisítő ez a terv, hiszen ő állítólag azért harcolt, hogy a magyar nemzet végre a maga ura legyen, királya ne német legyen, és mert a magyar koronát nemcsak a nemzet megkérdezése nélkül cserélni, hanem még örökölni is összeegyeztetetlen a magyar szabadsággal és alkotmánnyal. S lám, most ugyanezt a magyar koronát a nemzet tudta nélkül oda akarja adni egy másik németnek, aki szintén nem tudott magyarul, szintén nemcsak magyar király lett volna és szintén nem lakott volna Magyarországon!

Ugyanez év október 20-án Rákóczi azt írja Marlborough hercegnek, hogy „az ausztriai ház a magyarok kiirtására törekszik” s „vérpadot akarnak felállítani, melyen az eperjesihez hasonló módon gyilkolják le az urakat és nemeseket”.

Annyira rosszakaratú hírverés ez, hogy lelkiismeretlenebbel még a kommunisták se tudtak volna előállni. Egyébként e levelében is azzal fenyegetőzik, hogy „előbb-utóbb a keresztény név ellenségét, a törököt kell segítségül hívnia”. Ez ugyan „neki fáj a legjobban”, de hát még a török járom is jobb annál a sorsnál, mely ránk az osztrák uralom alatt várakozik.

Micsoda felháborodás zúgna nálunk és bizonyítaná szerintünk a bécsiek ördögi magyargyűlöletét, ha nem is Habsburg-királyunknak, hanem akárcsak valamelyik főhercegnek olyan magánlevelét találták volna is meg valamely levéltárban, melyben örömmel újságolná, hogy a kurucok között már terjed a pestis és hogy bárcsak pusztítana ki minden magyart? Nohát ilyen levél van, de Rákóczitól, s természetesen nem a magyaroknak, hanem a császár embe-reinek kívánja benne szívből ezt a kellemetlenséget! Persze ebben nem is talál semmi különösen megbotránkoztató dolgot a magyar ember, sőt talán egyenesen magától értetődőnek tartja egy magyartól. De ha így áll a dolog, akkor hol van a legelemibb tárgyilagosság, ha viszont osztrák részről ugyanezt az eljárást mi olyan felháborítónak találánk, hogy minden magyar fegyveres felkelését egyszer s mindenkorra jogosnak tartanánk miatta?

Rákóczi 1706. január 9-én hallott először nyugtalanító híreket arról, hogy Lengyelországban pestis pusztít. 1708 tavaszán a kurucok rebesgetni kezdték, hogy már hazánkban is pusztít a német csapatok között. Rákóczi erre azt írja örömeiben, hogy ha ez a hír igaz, akkor ütött a németek utolsó órája.

„Bezzeg nagy bajtól mentene meg az Isten – írja 1708. június 17-én –, ha a többi közé is elterjesztené ezen ostorának súlyát.” (Márki, III., 114. o.)

1708. augusztus 22-én azt írja Károlyinak, hogy a pestissel ne törődjék: „nem árt a pestis a magyarnak!”

„Néhány hónap múlva azonban – írja Márki – a fejedelem mindenütt megdöbbenve tapasztalja, hogy a pestis nagyon is árt a magyarnak.” Ilyen messze képes tehát elmenni a magyar virtuskodás és az egész az ostobaságig menő önbizalom. S ezt a virtuskodást és egészségtelen önbizalmat mégis még ma is nem csökkenteni, hanem élesíteni tartja kötelességének a magyar irodalom!

Bercsényi pedig ugyanakkor odáig ment, hogy még a szabadságharc megkezdése előtt Lengyelországból azt írta Franciaországba emlékiratában – mint már láttuk –, hogy tapasztalat szerint, ha hazánkban szabadságharc folyik, akkor mindig jó termés van (úgy látszik azért, mert ilyenkor nem tudnak vetni). A mozgalom végén aztán e tekintetben is igen keservesen tapasztalták, mennyire nem vált be ez a „tapasztalás” se.

Megdöbrentő, hogy a Habsburg-ház ellen milyen gátlástalanul alkalmazta Rákóczi a rágalmozgás és általában az erkölcstelen hírverés minden eszközét! „Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elméklédése” címen röpiratot adott ki, melyben azt írja, hogy a nemzet a szabadságharcot mostani vezére alatt (tehát őalatta) közelítette meg legjobban. Minden magyar tudja, hogy a Habsburg-ház a magyart örökös jobbágyává akarja tenni. Házasságok kötésével kezdte (Bizonyára megengedettebb kezdés, mint a tömeggyilkosság, azaz háború. No meg aztán Rákóczi is nem nagyapja házasságával lett-e rokona a Báthory-családnak és mégis milyen büszke volt reá és mennyire igényt tartott miatta a királyi és fejedelmi méltóságra!), „címek, jószágok osztogatásával” (Milyen büszke volt Rákóczi azokra a jószágokra is, melyeket a Habsburg-ház az ő őseinek osztogatott!), „csalárdsággal, üldözéssel, kegyetlenséggel folytatta”.

Mennyivel enyhébb volt ez a csalárdság, mint amilyent például Rákóczi alkalmazott a Habsburgokkal való béketárgyalásokon és diplomáciai tevékenységében és mennyivel kisebb volt a Habsburgok „kegyetlensége” is annál, amit Rákóczi alkalmazott! Azt ugyanis egy Habsburg se tette meg, hogy magyar nemest még kőpadra is vonatott, vagy hogy valakit az országgyűlésen való ellenzéki magatartása miatt kivégeztetett volna, mint Rákóczi még ezt is megtette. S Rákóczi talán nem osztogatott címeket, állásokat, jószágokat? Hiszen minden valamire való hívét úgy szerezte, hogy többet ígért neki, mint amit a császár adott neki. Sőt,

Ocskayt, aki a császár seregében nem tudta többre vinni, mint káplárság, mert vitéz volt ugyan, de vad, dorbézoló és megbízhatatlan, Rákóczi, átállása után, azonnal brigadéroszá, azaz még az ezredesnél is magasabb rangúvá tette.

„Szabadsága kincsét, a szabad királyválasztást és az aranybullát vérpadok állításával, ijesztgetésekkel vette el.”

Mivel ezt a kérdést annak idején már bőven megtárgyaltuk, már tudjuk, milyen hazug, rágalmozó, népbutító és rosszhiszemű állítás ez!

Aztán azt a rágalmat is terjesztette Rákóczi, hogy már fel is állítottak egy törvényszéket Pozsonyban, amely előtt majd nemcsak a töröktől visszaszerzett hajdani nemesi birtokok tulajdonjogát kell igazolni, mint eddig, hanem minden magyar nemesnek bármiféle birtokáét is. Természetesen ebből se volt igaz egy szó sem, de viszont – ha elhitték – igen alkalmas volt a Bécs elleni gyűlölet felkeltésére s az ugyancsak megcsapott kuruc harci kedv felélesztésére.

1710 decemberében II. Ágost lengyel királynak (aki egyúttal a szász választófejedelem is volt) azt üzeni, hogy „a császár a béke igazságos feltételeit” (azokat, melyeket – mint láttuk – még Stepney is „impertinent”-eknek nevezett) „félre dobva” (láttuk, milyen rosszhiszeműek voltak ezek a békétárgyalások Rákóczi részéről, aki a békét egyáltalán nem is akarta, míg annyi egészen bizonyos, hogy Bécs legalábbis akarta ezt a békét) „a nemzet halálra keresi (!), de ő tábornokaival és tisztjeivel együtt inkább kibujdosik, mint hogy igába hajtsa a fejét”. (Márki, III., 151. o.) Ugyanakkor azonban azt is írja, hogy később Munkács várába zárkózni és azt végső kimerülésig védelmezni, mint kibujdosni.

Hogy a szava milyen keveset jelentett, megmutatták az események. Nemcsak Munkács várába nem zárkózott és azt végső kimerülésig nem védelmezte, hanem olyan korán elhagyta az országot, hogy tettét nem is tudta mással megokolni, mint csak azzal, hogy távozása nem végleges és hogy egyelőre csak tárgyalni megy. Biztosította Károlyit, hogy visszajön és ezért az egyesített hadakat nyugtassa meg, hogy kimenetelén nincs okuk megbotráncolni, mert éppen a segítség dolgában jár. (Márki, III., 167. o.)

Rákóczi tehát olyan korán elhagyta az országot, hogy ő maga is úgy ítélte meg ezt a lépését, hogy hívei meg fognak rajta botráncolni. Hívei még nem tudták, de mi ma már tudjuk, hogy kimenetele után Sieniawskával találkozott, s hogy önéletrajzában maga vallja meg, hogy nemcsak az ország ügye, hanem az „ágyasa” utáni vágyódás is oka volt, hogy elhagyta az országot és vele az ügyéért küzdő csapatokat is.

Korai távozásának oka tehát ez volt. Hogy pedig ígérete ellenére se jött vissza, állítása szerint azért történt, hogy a békekötést megakadályozza (jellemző, hogy azt bentről nem lehetett már megakadályozni, csak kintről).

Ugyanakkor azt is írja, hogy „elszánta magát a császár előtt mindenképpen való megalázkodásra”. (Márki, III., 167. o.) De hogy ezt se jóhiszeműen, hanem csak azért írja, hogy a tőle nagyon jól ismert itthoni türelmetlen feszültséget kissé enyhítse, ugyancsak világosan megmutatta azzal, hogy mikor rákerült a sor, akkor „a mindenképpen való megalázkodásból” egyenesen a császár sértegetése lett.

A szatmári béke elfogadása ellen ilyen érvekkel izgatott:

„A császár békében fog uralkodni, de a kurucoknak senki sem hagy békét. Jeruzsálem siralmánál keservesebb lesz (!) a szegény árvák, özvegyek siralma” (sírtak ezek addig, míg meg nem kötötték a békét, de nem utána).

„Még a levéltől is rettegő bujkálás, a sok akasztófa, kerék (keréketbörés) irtózatos képe.” (Egyetlenegy embert se akasztottak fel. Még csak le se csuktak senkit s a vagyonát se kobozták el senkinek, aki itthon maradt.)

„A mostani szépen fénylő békességet zokogó átok követi. Akkor fognak majd a hazáért való szenvedés, a dicső halál után sóhajtozni, mikor már sem élni, sem halni nem lehet.” (Aligha volt még „jóslat” a történelemben, melynek annyira éppen az ellenkezője következett

be, mint ennek. Látni fogjuk, hogy a szatmári béke után vagy száz évig az egész magyar társadalom (a kálvinista köznemeseket se véve ki) Rákóczit és társait átkozza még bizalmas családi levelezésében is.)

„Ami pedig a jószágok visszaadását illeti, ne keressen senki nagyobb szentséget Bécsben, mint az Evangéliumban, pedig még ott is az van, hogy a gazda a későn jött munkásoknak se adott többet, mint a korán jövőknek.” (Rákóczi e legutóbbi megjegyzése egészen értelmetlen és logikátlan. Ki látott már olyan ostoba embert, aki azt várja, hogy a későn jött munkás egyenesen többet kapjon, mint a korán jött. A későn jött munkásnak kevesebb jár, mint az idejében megjelentnek, s az Evangélium éppen azt emeli ki (természetesen nem mint magától értetődő dolgot, hanem mint a gazda jószágát bizonyítót), hogy még a későn jövő munkásainak se adott kevesebbet, mint a rendes időben megjelenteknek.)

Bécs – Rákóczi jóslatával annyira ellenkezőleg – nem ugyan „nagyobb” (mert hiszen akkor nem jó, hanem bolond lett volna), de éppolyan „szentséget” mutatott, mint az Evangélium gazdája, mert még azoknak a kurucoknak is teljes büntetlenséget adott (még teljes vagyonuskat is meghagyta), akik csak a szatmári béke után, sőt már a bujdosás közben gondolták meg magukat, sőt maga Rákóczi számára is meghosszabbította a meghódolásra a határidőt.

Csak Rákóczi e rémítése után tudjuk megítélni, mennyire jó, mennyire kegyes, mennyire igazi evangéliumi volt Bécs Rákóczi és hívei iránt. Se akasztófa, se kerék nem működött, se börtönbe nem ment senki. A jószágát is mindenki visszakapta, még azok is, akik csak a határidő letelte után (sőt sokszor csak évekkel utána) gondolták meg magukat, akiknek tehát, ha a békekötés betűjéhez ragaszkodtak volna, nem is járt volna már semmi. Látjuk, hogy Rákóczi még elhinni se tudta, hogy még ez is lehetséges lesz.

Ha ellene lázadtak volna fel a hívei, nem Lipót ellen, s a végén előtte kényszerültek volna letenni a bűnös fegyvert, nem Lipót előtt, ő bizony aligha tudott volna ennyire feledni s ennyire nem élni fejedelmi hatalmával. Abból, hogy ő a fejedelmek legjámborabbikának tőle is nagyon szeretett és szintén igen jónak tartott fiától azt a bosszúállást, melyet fentebb idéztünk, természetesnek tartotta, szükségképpen azt kell következtetnünk, hogy a császár helyzetében ő valóban ilyen rémes megtorlással élt volna. Igaz, hogy ő magát jó, sőt mintafejedelemnek gondolta, de nyilatkozataiból jól látjuk, hogy azért még Lipótnál és Józsefnél is jobbnak még magát se tartotta.

Mikor Törökországban a spanyolok Rákóczihoz küldött követüket fejedelmi méltóságára oly vérig sértő módon visszahívták, Rákóczi azt írta a kajmakámnak, hogy a spanyol azért hívta vissza a követét, mert hallani akart tőle róla (Rákócziról) és a porta terveiről, de bizonyára visszaküldi majd a követet, ha szükségét látja. Rákóczi tehát, hogy tekintélyét kiemelje, tehát hiúságból is hazudott. Nagyon jól tudta ugyanis már akkor is, mikor ezt a levelet írta, hogy a spanyol követ örökre hagyta ott az ő „udvarát” búcsú nélkül.

Rákóczi még 1718-ban is azt válaszolta a nagyvezérnek, aki azt mondta neki, hogy ha fejedelemsége visszaadására nem tudta rávenni a németeket, szívesen közben jár, hogy legalább birtokai egy részét visszaadják, hogy ő öröklött uradalmi visszaadásáról még tárgyalni se hajlandó, hiszen azokat már nemegyszer felajánlották neki. Ő Erdélyt, melyhez esküje köti, nem kéri, hanem követeli s megosztásába se egyeznék bele.

Ellenben az orléans-i herceghez intézett emlékiratában – melyet természetesen szintén fejedelemsége visszaszerzése érdekében írt – képmutatóan úgy jámborkodik, hogy ő maga jobban szeretné életét abban a homályban végezni, melyben a Gondviselés oly régóta tartja. (Márki, III., 576. o.)

Rákóczi tehát elméletben nagyon jól tudta, milyennek kellene lennie, ha jó keresztény lenne. De hogy a valóságban is az legyen, attól olyan messze volt, mint Makó Jeruzsálemtól. Igazi kereszténynek lenni ugyanis nem gyerekjáték. Annak a test, a világ és az önzés számára a szó szoros értelmében (és a valóságban, nem pedig képmutató szavakban) meg kell hálnia, s képzelhető-e nehezebb dolog meghalni akkor, mikor az ember még javában él?

Az, hogy Rákóczi ugyanabban a levélben írt fejedelemsége érdekében, melyben azt írja, hogy „jobb szeretné életét abban a homályban végezni, melyben a Gondviselés oly régóta tartja”, azt bizonyítja, hogy ő nemcsak nem volt tökéletes keresztény, hanem – legalább a gyakorlatban – még azt se tudta, hogy mi az (elméletben nagyszerűen tudta). Aki ugyanis tudja, mi az igazi keresztény alázatosság, az nem tudja magát ennyire becsapni.

Hogy a színészszerp mennyire megfelelt Rákóczi vele született természetének, azt párizsi életével kapcsolatban önéletrajzában maga emeli ki: „Ha jól meggondolom, igazi színész-élet volt ez az enyém. Játszottam a keresztényt a papokkal, a katonát a katonákkal, a politikust a politikusokkal, tettem a szépet, bókoltam és udvaroltam a nőknek és akik nekem tetszeni akartak, azoknak érzelmeit viszonzni óhajtottam”. Maga emeli ki, hogy az a szerep, melyben a papok előtt vallásosnak, a politikusok előtt machiavellistának, a nők előtt világfinak mutatta magát, tetszett neki, tehát elemében volt.

Ha Rákóczi az a puritán természet lett volna, melynek a mi történetírásunk festi, ezt nem tette volna, s ha igen, legalábbis terhére lett volna. Rákóczi azonban élvezte ezt a szerepet, bizonyára, mert értett hozzá, mert tehetsége volt hozzá s mert megfelelt vele született természetének. Csak az igazi, született színész élvezi maga is a játékát. Tessék elolvasni Jászai Mari önéletrajzát. Ő is hogy élvezte a maga játékát!

Több példát hoztam fel már rá, hogy Rákóczi megtérése után, tehát akkor, mikor már e hibát magában megállapította és megbánta, legalábbis abban, ami a politikával és fejedelmi méltóságával és annak visszaszerzésével összefüggött, ugyanaz a gyarló, hiú ember s ugyanaz a jó és tág lelkiismeretű színész maradt, aki azelőtt volt. Hiszen ez az orléans-i hercegnének írt, most idézett levél is Törökországból, tehát már jóval a megtérése után kelt; akkor, mikor már azt a kolostori életmódot folytatta, melyet Mikes leír.

Az is érdekes, hogy mikor Franciaországban (de szintén már megtérése után) megkapta a szultán ajánlatát, mely felhívta, hogy szövetkezzék vele fejedelemsége visszaszerzésére, ő alig hogy „hálát adott Istennek, hogy fölmentette rangjának kötelességei alól és megengedte, hogy grosboisi csöndes magányában (itt tért meg) egyedül neki szolgáljon” (önéletrajz), összes jó barátainak óvása és minden jóakarójának figyelmeztetése ellenére az első kínálkozó alkalomra rögtön ész nélkül ment, hogy újra magára vegye „rangjának” neki állítólag annyira terhes „kötelességeit” és újra földi fejedelemségének éljen.

Pedig – eltekintve attól, hogy azzal a törökkel szövetkezett, akivel még megtérése előtt se akart szóba állni, mert akkor is szégyennek tekintette magára – annyira esztelen volt ez a vállalkozás, hogy komolytalan voltát s így kudarcát mindenki előre látta, csak ő nem. De mire megérkezett Konstantinápolyba, már maga is látta és szeretett volna mindjárt vissza is fordulni. Azonban annyira édesek voltak neki azok a terhesnek mondott fejedelmi kötelességek, hogy ha csak egy halvány csalóka kis reménysugár csillant is fel számára, hogy újra magára vállalhatja őket, a kísértésnek már akkor se tudott ellenállni.

Hogy lehet, hogy mégis nemcsak mondta, hanem maga is elhitte, sőt még az örök igazságnak is azt merete mondani, hogy ezek a fejedelmi jogok neki nem kellene, sőt számára egyenesen terhes áldozatot jelentenek?

D’O márkihoz 1726. november 29-én intézett levele (Friedler: Aktenstücke, II., 543-548. o.) már a legnagyobb elkeseredésről tesz tanúságot, de hiúsága, fejedelmi öntudata és a fejedelemség visszaszerzésének vágya még mindig elevenen él lelkében s még ekkor is bármely pillanatban kész érte a küzdőtérre lépni. De persze most is éppen az ellenkezőjét mondja annak, mint amit gondol és akar. Panaszkodik benne, hogy a márkin kívül már senki sincs Franciaországban, aki előtt kiönthetné lelkét. Szívesen üdvözölte volna az új miniszterelnököt (Fleuryt), de nem tehette amiatt a nyilatkozat miatt, melyet a király tett küldöttje előtt. Nagyon sértették azok a megjegyzések, melyeket Morville külügyminiszter e nyilatkozathoz fűzött.

Ha Grosboisban igazán megtért volna s azóta csak az éggel törődött volna; ha ott sikerült volna lelkéből kitépnie a nagyravagyás és a hiúság dudváját, igazi alázatossá vált volna s at-

tól kezdve csak az égi koronával törődött volna, vagyis ha mindaz, amit Vallomásaiban mond, igazság lett volna, akkor Rodostóban már ilyen lelki fájdalmai nem lettek volna. Akkor már régen előntötte volna lelkét a Krisztus és az ő igaz tanítványainak békéje, az, amit a világ nem adhat (annál kevésbé a fejedelemség). Nem azt hányom szemére, hogy miért nem öntötte el a Krisztus békéje, hanem azt, hogy ha nem öntötte el, miért mondja állandóan, hogy előntötte.

„Hogyan mondhatta Morville, hogy XIV. Lajos az utrechti béke óta nem írt öneki, és hogy mondhatta nem fontosnak azt, hogy őt a spanyol udvar elismeri erdélyi fejedelemnek és „altesse serenissime” címmel illeti (!)? Hiszen az ilyen elismerés és cím egyszer s mindenkorra szól. S őt XIV. Lajos is minden levelében így címezte. Azonban ma már minden elveszett, amit a hajdani nagy király tett érte.”

Szegény Rákóczi tehát elhitette magával, hogy a változás nem azért van, mert ő ma már egyáltalán nem tényező, hanem mindennek az oka, XIV. Lajos, e nagy király, halála. Pedig most, mikor már nem vehette hasznát, sőt a vele való barátság politikailag egyenesen kellemtelen lett volna neki, éppen ez a nagy király lett volna az, aki szóba se állt volna vele, kivált mikor már az övé helyett a szultánnal való összeköttetésben kereste boldogulását.

„Morville arra figyelmeztette, hogy nyugodjék meg a dologban. De hogy nyugodhatnék meg, mikor széttépik, kétségsbe vonják fejedelemségét és a császár lázadó alattvalói közé sorozzák, elveszik mindenét, húzzák-halasztják segélypénze kifizetését, az évjáradéknak csak felét adják meg?”

(Láthatjuk a sorrendből és a levél egész hangjából, hogy még most is mennyivel előbbre való neki a fejedelemség vagy legalább a fejedelmi cím, mint az évjáradék és a segélypénzek! Még ezek elmaradása vagy leszállítása is csak azért fáj neki, mert annak a jele, hogy már nem tekintik fejedelemnek „s emellett bezárják előtte Franciaország kapuit. Bizonyos, hogy megunták már”. Hát ez bizony ekkor már csakugyan bizonyos volt. De nem sokkal előnyösebb lett volna-e Rákóczi lelki békéjére, sőt még fejedelmi önérzetére is, ha ezt végül tudomásul vette volna és levonva belőle a szükségszerű következtetést, füttyült volna a fejedelmi méltóságra s még inkább az „altesse serenissime” címre? Ha igazán alázatossá és kereszténnyé lett volna s már csak egyedül Istennek szolgált volna, vagyis azt, amit írt, őszintén írta volna)?

„Egészen V. Fülöp, spanyol királyra akarta magát bízni – írja tovább. – Tegyen vele azt, amit akar, mert már egyáltalán nincs biztos jövedelme, hogy eltengődhessen viszontagságos életének még hátralévő napjaiban.”

Az okos Rákóczit a hiúság megakadályozta annak belátásában, hogy a spanyol király is csak azért küldött hozzá követet, mert azt hitte, hogy még hatalmat jelent, s azért hívta vissza tőle ugyanezt a követet olyan sértő módon, mert közben tapasztalnia kellett, hogy viszont a császár, akit a Rákóczival való barátkozással megsért, sokkal nagyobb hatalmat jelent.

Szegény Rákóczi, ez a kis testű, de hosszú és ékes tollú paradicsommadár, csak azért, mert még mindig a hosszú és ékes tollai, nem pedig a kis teste után akart igazodni, még akkor is „egészen a spanyol királyra akarta magát bízni”, mikor már az a legdurvábban tudtára adta, hogy baklövést követett el azzal, hogy követet küldött hozzá, s hogy ezt egyedül csak azért tette, mert rosszul informálták s nem ismerte a tényleges helyzetet.

„Hiszen már a törökök se várnak tőle semmit.”

De ebből nemcsak a keresztény alázatosság és Isten igazi szolgálata, hanem a józan ész és a fejedelmi önérzet alapján is az következett volna, hogy tudomásul veszi végre a helyzetet, s legalább akkor lemond a közszerelépről és a hiúságról, mikor már muszáj, tehát hallgat, s legalább ekkor megkezdí a másvilágért való életet. Látjuk, hogy Rákóczi ezt még ekkor se tudta megtenni s nem is gondolt arra, hogy ezzel sokkal többet ártott fejedelmi önérzetének és méltóságának, mintha mindent némán túrt volna, ha már Isten utáni szeretetből nem is tudta örömmel túrni, vagyis úgy, ahogyan mondta.

„Idestova kénytelen magát kiszolgáltatni a császárnak, mondhatni az akasztófának.”

Láttuk, hogy ettől még ekkor is igen messze volt. (Nem az akasztófától – attól még messzebb –, hanem a császár előtti megalázkodástól.) Ezt csak úgy mondta, mint ahogyan annak idején erdélyi fejedelemségébe, sőt a koporsójába akart menni, vagyis csak azért, hogy megsajnálják.

„Ha pörre kerül a dolog, könnyen ki tudja mutatni, hogy az ő párizsi tőkét a francia kormány elvette és őt vagyonától megfosztotta, de ő mégse akart semmit se tenni a legkevesztényibb király ellen, bár tíz év óta semmiféle kérését se hallgatták meg. Kéri a márkit, képzelje magát bele az ő rettenetes helyzetébe. Nem bizalmatlan a Gondviselés iránt, de vétkeznek, ha koldulna, ami előtt lelkiismeretesen mindent meg nem tenne, hogy ezt a sorsot elkerülje. Ha másképpen nem tehetné, még a császárral is kiegyeznék, mert Isten a megmondhatója, hogy hány szegény magyar nem viselné a turbánt, ha kétségbeesítő helyzetükben tőle nem kapnának egy darab kenyeret. Istent arra kéri, hogy hatalmas minisztereivel megadassa mindennapi kenyerét. Politikai gépezetében ez a fő dolog.”

Ide jutott tehát az, akit már gyerekkorában grófok szolgáltak, a királyok és fejedelmek büszke ivadéka, aki a szentséges római császár előtt még akkor se tudott megalázkodni, mikor már kijelentette, hogy akar. Ámde azért mégse kell annyira megijedni, mert mikor e kétségbeesett sorokat írta, akkor is ott állt a janicsár díszőrség palotájának éppen e miatt művészileg kiképzett kapuja előtt; ekkor is állandóan építkezett és adta ki a pénzt még „haszontalanságokra” (Mikes) is. Csak arról nemigen tudunk, hogy az udvartartásán kívül álló szegény magyarok is csakugyan kaptak volna tőle egy-egy darab kenyeret. Azt azonban ugyancsak Mikes Kelemen örökítette meg, ugyanebben az udvarban ugyanekkor „az olyan sokbeszédű, siknyelvű sehonnain (mint Vigourous) igen kaptak” és azokra ment el a pénz.

Mondom, nem kell annyira komolyan venni Rákóczi fogadkozásait, mert fent idézett panaszeit se cél nélkül adta elő. Miután ugyanis még azt is hozzátette, hogy „Isten mentsen, hogy csak egy csepp is omoljon trónja helyreállításáért” (tehát titkon még mindig a fejedelemségére gondol, s az előbbi sok panaszt mind csak utána való bánkódásában hozta elő), „de ha Isten akaratából (ez természetesen csak Isten akarata lett volna, de nem magáé, Rákóczié) a háború tüze Európában újra fellángol, ő újra feláldozza magát” (természetesen nem a háborúban résztvevő népek áldozzák fel magukat), „megszabadítja népét a nyilvánvaló bitortól és Szent László példáját követi (milyen szerény!). Ez az ő teológiája, amelyet azonban alávet Fleury bíboros bölcsességének (mert természetesen tisztán tőle függ, hogy mukkanhat-e vagy nem), egyébként pedig ezentúl is Isten akarata bízta magát.

A Rákóczitól a magyar nyomorgóknak adott kenyeret illetően megemlíthetjük, hogy Forgách Simon Lengyelországban nyomorában már a családi levéltárát, a magyar nemes legnagyobb kincsét és minden vagyona alapját (mert hiszen akkor még – telekkönyv hiányában – ez volt birtokjogai egyetlen bizonyítéka) is elzálogosította mindössze ezer tallérért. Így halt meg szegényen, hazátlanul. (Márki, III., 648. o.) Rákóczi egyik legbelsőbb bizalmasának, Vaynak a felesége pedig a száműzetés alatt abból élt, hogy a Habsburg „elnyomás” alatt szerzett két aranyos szoknyájából égette ki az aranyszálakat és azokat adogatta el. (Márki, III., 390. o.)

Pedig Rákóczi egyéniségét és mozgalma történetét ismerve tudjuk, hogy ha tőle a bujdosók segílyt kaptak, akkor elsősorban ezek a főúri bujdosók kaptak. Nyomoruk annál nagyobb szegény Rákóczira, mert mikor híveit a szatmári béke visszautasítására és a személye melletti kitartásra buzdította, azt az ünnepélyes kötelezettséget vállalta magára, hogy mindnyájukról gondoskodni fog.

„Már ex magnatibus – írja fia 1731. október 11-én Révay Péternek Varsóból – senki sincs, ha nem méltóságos gróf Csáky Mihály úr, aki is nem contentáltatván (nem elégítettvén ki) fejedelem Rákóczi testamentumával, mivel csak a franciát szereti (ti. Rákóczi), Konstantinápolyba transferálta magát; Zay Zsigmond se contentáltatik, de ugyancsak még a fejede-

lem mellett vagyon. Én pedig ide, Lengyelországba jövök. Ex praenobilibus vannak a fejedelem mellett Sibrik Miklós, Ilosvay János, Máriássy Ádám, Mikes Kelemen, Kapy Gáspár. Adta volna Isten, soha Rákóczi, se Bercsényi ne született volna. Hazánkat elpusztították, minket koldusbotra juttattak. Bezzeg a fejedelemnek jól van dolga; mert Magyarországon sem volt a kuruc világ előtt annyi jövedelme, mint most, a francia királytól és a török császártól. Bezzeg nem adna szegény magyarnak: verje meg az Isten!” (Márki, III., 649. o.)

Láttuk, hogy maga Rákóczi a franciáknak azt írta, hogy ő ad anyagi támogatást a kuru-coknak. De ezt csak azért írta, mert többet kért a franciáktól. Márki, hogy a magyar közvélemény előtt jóvátegye ezt a nagy bűnét, hogy a bujdosó Révaynak ezt a Rákóczira olyan lesújtó levelét is közölni merészelte, ezt a megjegyzést tartja szükségesnek hozzáfűzni: „A könnyelmű fiatalembernek csak az a mentsége, hogy ezt a levelet olyan embernek írta, akitől mindjárt meg is kérdezte, hogyan nyerhetne kegyelmet a császártól”.

Ha ennél nagyobb bűne – feleljük – nem volt, akkor ez a „könnyelmű fiatalember” még igen derék magyar ember lehetett. Ugyanis még a történetek után s még 1731 végén se kíváncsni haza egyenesen beteg lélekre vallott volna. Hiszen Mikes maga mondja, hogy ő is hazament volna, tehát ő is kegyelmet kért volna a császártól, ha nem lett volna már öreg. Ez a Révay pedig – mint Márki megjegyzéséből láthatjuk – „fiatalember” volt még. Egyébként idéztünk már Mikestől is majdnem olyan kemény nyilatkozatot, mint ez a Révayé. De csak az imént láttuk, hogy maga Rákóczi is a császártól való kegyelemkérést emlegeti még francia barátainak is.

Hogy mennyire gyarló ember volt Rákóczi, azt mutatja, hogy emlékiratairól még Márki is azt írja, hogy „hibái, fogyatkozásai nem csekélyek”. (Márki, III., 638. o.) Pedig hát egyébként annyira megy a Rákóczi iránti jóindulatban, hogy egyúttal azt is megállapítja, hogy „nagy jelességei közé tartozik a tiszta igazságra, elfogulatlanságra törekvés”, és hogy „Rákóczival szemben alig lehet szigorúbb kritikát alkalmazni, mint amelyet ő alkalmazott önmagával szemben”.

Mi éppen ellenkezőleg – mint láthatja az olvasó, nem győzünk eleget csodálkozni, sőt botránkozni azon, hogy Rákóczi mennyire szemet tudott hunyni a maga hibái felett, mennyire enyhe kritikusa volt önmagának, s a maga javára milyen hihetetlen optimizmussal tudott mindent megítélni. Mi azt állapítottuk meg, hogy alázatossága és bűnbánata még Vallomásai-ban is álalázatosság és álbűnbánat, mert vád helyett tulajdonképpen mentegeti magát – mégpedig sokszor egészen elfogadhatatlan módon, s bűnbánata a legnagyobb bűnét, minden boldogtalansága forrását, a nagyravágyást és a hiúságot egyáltalán nem érinti.

Azt azonban Márki is elismeri, hogy Rákóczi „gyakran téved egyes adatokban”, meg hogy „néha a valóban fontos eseményeket is elhallgatta és például Károlyi, Bottyán, Balogh Ádám egyes haditetteiről megfélemedezett”; hogy „akaratlanul is méltatlan, mikor egész általánosságban mondja, hogy a brigadérosok nem tudtak vezényelni, vagy mikor Kucklándert együgyűnek jellemzi, Bottyánnak nevét se említi a dunántúli hadjáratban”. (Újabbkori történetírók egyértelműen elítélik Rákóczit azért, mert Bottyánt, csak azért, mert egyszerűbb származású volt, közel se értékelte annyira, mint megérdemelte és mint a nemzet és a mozgalom érdeke megkívánta volna.

„Megbélyegzi báró Révay Gáspárt (le is tartóztatta, pedig esküt tett a magyar törvényekre, melyek ezt megtiltották neki), aki pedig nem ágyúlövés nélkül adta fel Nyitrát.” Rákóczi tehát sokkal inkább másokban kereste kudarcaiért a hibát, mint kellett volna s a tárgyilagos igazság megengedte volna. Ennek elismerése azonban mi más, mint annak megállapítása, hogy Rákóczi bizony még az igazság rovására is túl enyhe bírója volt önmagának.

„Egyeseket sötéten, a későbbi események hatása alatt jellemzett; például Ocskayt, Bezerédit már kezdetben elítélte, sőt egy ízben Esterházy Antal bátorságát is csak a múltra való tekintetből ismerte el.”

Azok az adatok tehát, melyeket maga Márki közöl, mindjárt meg is cáfolják azt, amit közvetlenül előtte ő maga megállapított. Lehet, hogy ezzel csak azt akarta jelezni, hogy dicserő megjegyzését meggyőződése és a tudományos igazság ellenére tette csak azért, hogy a magyar közvéleményt meg ne sértse. (Ha Márki élne még s megkérdeznék, hogy igaz-e mindez, világos, hogy tagadná. Még világosabb azonban, hogy ez se bizonyítana semmit.)

Rákóczi fő jellemvonása a mindenáron való fejedelemség s az abból való nem engedés még akkor se, ha az egész világ s vele természetesen Magyarország is (sőt a dolog természetéből következik, hogy elsősorban az) összedől miatta, és ha minden jó magyar hazátlan bujdosóvá lesz is miatta. E fő jellemvonásának bizonyos egyéni színezetet adó járuléka a mártírpóz, a maga feddhetetlenségének és ezzel szemben az embereknek, tehát a nemzet hálátlanságának és szűkkeblűségének állandó emlegetése. Ez még végrendeletében is jelentkezik:

„Nem él már akkor – írja benne – az a fejedelem, aki bölcsőjétől fogva játékszere volt a szerencse legkegyetlenebb változásainak.” (Pedig hát nemcsak kegyetlen, hanem kegyes változásai is voltak az ő szerencséjének. Például a börtönből való sikeres megszökésében s abban, hogy szinte ugyanakkor tört ki a spanyol örökösödési háború, mikor neki szüksége volt rá.) „Akit a legnagyobb gyűlölettel üldöztek” (bizonyára azért adtak melléje még a börtönben is inast és kamarást, azért vigyáztak ott rá csak annyira, hogy még felesége is bemehetett hozzá és szökését elősegíthette; ezért adták volna vissza összes birtokait és címeit még az amnesztia idejének lejáta után is s ezért egyeztek volna bele még abba is, hogy külföldön, tehát nem mint a császár alattvalója, éljen tovább stb.), „a legiszonyúbban rágalmaztak” (csak azt mondták róla, hogy esküszegő, hűtlen, lázadó alattvaló s talán „rágalom” volt ez nem pedig igazság?), „kizártak a keresztény fejedelmek birodalmából és annyi esztendő óta a törökök kenyerére szorítottak.” (Vajon az a császár szorította-e oda, aki szinte könyörgött neki, hogy fogadja el birtokait és ne kelljen a törökök kenyerére szorulnia? Sőt láttuk, hogy még francia barátai is könyörögtek neki, hogy ha már idegen kenyérre szorul, legalább a keresztényeké helyett ne válassza a törökök kenyerét. S lám, most a végrendeletében szentül meg van győződve róla, hogy még a keserves török kenyérre is a császár szorította.)

Látjuk tehát, hogy Rákóczinak még a végrendelete is teljesen a fejedelemség körül fog. Ő még most is a fejedelem s még most is vértanú-pókokban tetszelgő fejedelem, akit a szerencse szeszélye és a rossz emberek lesújtottak. Azt most se hajlandó tudomásul venni, hogy ha nem lett volna nagyravágyó, ha megelégedett volna azzal a „státussal”, melybe Isten teremtette: a leggazdagabb és legelőkelőbb magyar alattvaló státusával, ha nem akart volna mindenáron fejedelem lenni, csak azért, mert az ősei között azok is voltak, akkor nem lett volna „játékszere a szerencse legkegyetlenebb változásainak”.

Ami pedig a rágalmazást és a gyűlöletet illeti, nem egy példát hoztunk már fel arra, hogy ő valóban rágalmazta is a bécsi udvart s olyan rémségeket fogott rá, melyek annak soha esze ágában sem voltak, s olyan gyűlölettel viseltetett iránta, hogy onnan még ennél is nagyobb viszontgyűlöletet már nem is kaphatott.

Az is jellemző, hogy végrendeletében csak arról a francia pénzvagyonáról tud rendelkezni, amely már elveszett és csak a francia udvar olyan segélypénzeiről, amelyeket az ígért ugyan, de soha meg nem fizetett, tehát csak olyan vagyonról, melyet, mivel nem kapott kézhez, nem tudott még elkölteni. Ha lehetett volna, már ezeket is mind elköltötte volna. Ellenben azt maga jelzi végrendeletében (Márki, III., 657. o.), hogy egyes kuruc tiszteknek még tartozik hátralevő zsoldjukkal. E tartozásai kifizetésére azonban mégse hagy semmit, még a veszett fejsze nyelét, az ígért, de soha meg nem kapott segélypénzeket se, pedig szegény kurucok úgyse nyertek volna vele semmit.

Igaz, hogy a híveknek járó fizetéssel a Habsburgok is igen sokszor adósak maradtak (mert ők is olyan fejedelmien nagylelkűek voltak mindig, mint Rákóczi (ezt ő tőlük tanulta), s ezért pénzüik nekik se volt soha), de a Habsburgokon ezeket az adósságokat mindig be lehetett hajtani bőséges kamatos kamataival együtt. Ők is elszegényedtek, mint Rákóczi, de az ő

híveik – nem úgy, mint Rákóczi hívei – az ő elszegényedésük közepette meggazdagodtak, mégpedig a magyar híveik is, mint az Esterházyak, Zichyek, Koháryak, Pálffyak, Festetichék, Széchenyiek, Batthyányok, Károlyi Sándor, Grassalkovich stb. példája beszédesen bizonyítja.

Aztán még az a különbség a Habsburgok és Rákóczi között, hogy ők csak annyit költöttek udvaruk fényére, amennyit „státusuk” valóban megkövetelt, sőt még annyit se, mert arra igen sok bizonyítékot hoztunk már fel, hogy magánéletükben mennyire igénytelenek, sőt szegényesek voltak, de Rákóczi viszont olyan, még fejedelmi státusát is messze meghaladó fényt fejtett ki, hogy még jóbarátai között is feltűnést, sőt megbotránkozást keltett.

„A hadiszükségletekre szállított árukat is az ország pénzéből kellene kifizetni – folytatja a végrendelet –, azonban ennek tőkái elvesztek.” Tehát még ezek kifizetésével is adós volt.

„Az elfogatása előtt csinált adósságok pedig jószágainak mostani tulajdonosait terhelik.” A végrendelet e megjegyzéséből láthatjuk, hogy nem is volt olyan borzasztóan nagy áldozat ezeket az adósságokkal túlterhelt Rákóczi-jószágokat otthagyni, s hogy a császári kincstár se nyerhetett elkobzásukkal annyit, mint az avatatlan gondolná. De viszont azt is láthatjuk, hogy Rákóczi nyolcvéves fejedelemsége alatt se törlesztette ezeket az adósságokat (sőt láttuk, hogy még nagyban növelte), tehát ebben egyáltalán nem volt valami nagy a fejedelmi önérzete. Azoknak az előkelőségeknek a csoportjába tartozott, akik élveznek és adják az urat, de nem fizetnek.

Pedig neki sokkal inkább kötelessége lett volna igénytelenül élni, mint bármely más fejedelemnek, hiszen az ő híveinek száza élték az ő kedvéért, sőt egyenesen azt mondhatjuk: kényszerítésére bujdosásban, hazátlanul s nyomorban, akikről neki lett volna kötelessége gondoskodni. Mint az idézett levélből láttuk, a bujdosók sokat is vártak e tekintetben legalább a végrendeletétől (a „contentálás” szó, amit alkalmaznak, arra vall, hogy amit vártak, nem egyszerűen alamizna volt, hanem járt is nekik). Annál keservesebb volt a csalódásuk, mikor meg kellett tudniuk, hogy fejedelmük elköltött már mindent magára és udvarára s nekik már semmi se maradt.

Rákóczi és az Egyház

A Habsburgok lehetetlen uralkodásának bizonyítására azt az érvet szokták felhozni, hogy lám, még Rákóczi is, pedig hát ő csak jó katolikus volt, tehát legalább vallási szempontból nem volt oka a Habsburgok ellen elégedetlennek lennie, szükségesnek tartotta fegyvert fogni ellenük. Azok után, amiket már eddig elmondottunk, nemigen kell már ezen érvelés semmitmondó voltát hangsúlyoznunk. Azt amúgy is már eddig is éppen eléggé láttuk, hogy Rákóczi vallásos volt ugyan, de közel se volt az a mintakatolikus, mint amilyenek az avatatlanok Vallomásai alapján gondolják. Lelkivilágában a fejedelemség nemcsak nagyobb tényező volt katolicizmusánál, hanem ez utóbbi szerepe egész jelentéktelen volt az előbbi mellett. Amennyiben vallásos is volt, nem szabadsághős korában, nem is előtte volt az. Nem az a Rákóczi volt vallásos, aki szükségesnek tartotta a Lipót elleni fegyverfogást, hanem csak az az öreg Rákóczi lett azzá, aki bukásában már csak a másvilágban kereshetett vigasztalást.

Ha nem feledjük, hogy Rákóczinak még akkor is, mikor arról volt szó, hogy a tengerbe veszik, arra volt gondja, hogy halála után majd beszéljenek róla, mégpedig nem dicstelent, akkor nem láthatunk semmi rosszakaratot vagy ellene való elfogultságot abban a feltételezésben, hogyha talán csak tudat alatt is, de Vallomásai megírásának is az volt a fő oka, hogy maradandó emléket hagyjon majd maga után. Mivel pedig élete fő vágya, hogy mint híres és hatalmas fejedelem halhasson meg és hagyhasson maga után évszázadokra szóló emléket,

nem teljesülhetett, legalább mint író és mint keresztény akart az emberek érdeklődését és tiszteletét magára vonó emléket hátrahagyni.

Rákóczi jezsuita nevelésben részesült. (Ezt is egyedül csak a Habsburgoknak köszönhet- te, mert igaz, hogy nagyanyja szintén jezsuitákkal neveltette volna (pedig hát ő parancsolt a házban), de ő nem neveltethette velük, mert már kisgyerek korában meghalt; az is igaz, hogy anyjának is volt házi jezsuitája, de Thököly iránti szerelme miatt és óta neki már nem volt önálló akarata, Thököly pedig már hősünk kisgyerek korában belépett életébe.) Ez a jezsuita nevelés Rákóczin egész életében meglátszott, mert annál sokkal több esze volt, semhogy azt, amit náluk látott és tőlük tanult, valaha teljesen le tudta volna magáról rázni. Rákóczi esze katolikus maradt mindörökké.

Vallását gyakorolta is. Szentmisét se vasárnap, se ünnepnapon nem mulasztott, már csak azért se, mert ez abban a korban a fejedelmi „státussal” együtt járt (még a hétköznapi misék elmulasztását is bűnnek tulajdonítja önéletrajzában, s még ez is csak élte egyes lazább kor- szakaiiban fordult elő). A böjtöket is megtartotta. Gyónni és áldozni is, ha nem is mindig gyakran, de rendszeresen szokott. Igaz, hogy már 18 éves korában megházasodott, de azért az ő érzéki természete mellett még így is becsületére válik, hogy az első nő, akit érintett, a felesége volt.

Vallási tekintetben Rákóczi még nagy ősenél, Báthory Istvánnál is különb volt. Hiszen az protestáns alattvalói kedvéért még katolikus vallását is titkolta. Rákóczi azonban, noha a hí- vei neki is többnyire protestánsok voltak, annyira megvallotta előttük katolikus hitét, hogy erdélyi fejedelmi beiktatása alkalmával nem volt hajlandó kálvinista templomba menni, ha- nem – mivel az erdélyi híres vallásszabadság dicsőségére – Marosvásárhelyen, ahol a beikta- tás volt, katolikus templomot nem talált, inkább a nevetségesen kicsiny katolikus kápolnába ment (ilyen is csak egyedül azért volt a jelenleg már majdnem felében katolikus Marosvásár- helyen, mert Erdély akkor már egy évtizede Habsburg-uralom alatt állt).

Báthory Istvánnál különb volta nem az ő érdeme, hanem a Habsburgoké, mert Báthory Istvánt nem jezsuiták nevelték, mint őt (de hogy őt azok nevelték, azt egyedül a Habsburgok- nak köszönheti) s Rákóczinak Bécsben bizonyára kissé könnyebb volt rendszeresen gyónni és misére járni, mint Báthorynak az erdélyi fanatikus protestánsok között.

Ez a marosvásárhelyi gerinccesség azonban valóban férfias cselekedet volt Rákóczitól és önzetlenség is kellett hozzá, mert itt ő is protestánsok közt volt s Erdélyben helyzete erősíté- séhez éppen nem járult hozzá az a katolikus hitvallása.

Az erdélyi vallásszabadság-tiprás legsértőbb megnyilvánulása az volt, hogy a katoliku- soknak püspökük nem lehetett s ezen Rákócziig az akkor már tízéves erdélyi Habsburg-ura- lom se tudott változtatni (noha a mi félrevezetett közvéleményünk szentül meg van győződve róla, hogy a Habsburgok erdélyi uralmukat azonnal az ottani protestánsok kárpadra vonásá- val kezdték). Rákóczi ezen is megpróbált segíteni és a katolikus püspökség visszaállítására is kísérletet tett. Hamar belátta azonban, hogy Erdélyben a katolikusgyűlölet sokkal nagyobb, mint az ő vallásossága vagy fejedelmi hatalma s nem szorgalmazta tovább. Ebben – sajnos – nem volt olyan makacs, mint fejedelmi „státusa” és rangja érvényesítésében.

De mivel Erdélyben akkora volt a vallásszabadsággal ellenkező szellem, hogy egyelőre még a Habsburgok se tartották tanácsosnak vele szembeállni, Rákóczitól se vehetjük rossz néven, ha ebben ő se makacskodott. Ismételjük, az is becsületére válik, hogy legalább meg- próbálta. Ehhez is bátorság és önzetlenség kellett ugyanis, mert ártott vele Erdélyben egyéb- ként is annyira hiányzó népszerűségének.

A vallásilag művelt, öntudatos katolikus beszél Rákóczi végrendeletéből is. Kijelenti benne, hogy a „római katolikus hitben született és abban is akar meghalni. Hiszi mindazt, amit a katolikus Egyház tanít és ő is kárhoztatja, amit az kárhoztat. Óhajtja, hogy az Egyház szentségeit a halálos ágyán majdan méltóan és teljes öntudattal vehesse magához. Állhatatos-

ságot kér Istentől, hogy az ő kegyelmében haljon meg és utolsó leheletével is tanúsítsa Isten iránt való szeretetét”. (Márki, III., 659. o.)

Rákóczi tehát – Isten után hála Lipótnak és Kollonitsnak – öntudatos és vallásilag is művelt katolikus volt. Azonban – sajnos – egyáltalán nem volt mintakatolikus. Sem magánéletében, sem mint fejedelem. Még megtérése után s öregségében is csak a magánéletében volt az, közszereplésében soha. Hogy magánéletében katolikus legyen, azt – utolsó éveit kivéve – megakadályozta nagy érzékisége, sőt nemi tekintetben bizonyos fokú terheltsége, mert a hite és a vallásossága sose volt akkora, hogy még ezzel a tehertétellel is meg tudott volna birkózni.

Nagyravágyása és szinte rögeszmének is beillő, elpusztíthatatlan fejedelmi öntudata és rangkórsága azonban nemcsak közszereplésében tette egyenesen katolikusellenessé, hanem magánéletének vallásosságát is sokszor hamissá tette. Mindenáron igazi katolikussá akart lenni még hiúságból is, mert a vallásosságot elválaszthatatlannak tekintette a fejedelmi méltóságtól, de meggyőződésből is, mert kétségtelenül hívő katolikus volt. Annyira azonban sem hívő, sem önzetlen nem volt, hogy hitéért a szükséges áldozatokat is meg tudta volna hozni.

A hitéért hozandó áldozatok között az első az kellett volna legyen, hogy belenyugodjék az alattvalói sorsba. Mint igazi katolikusnak, a törvényes hatalom ellen fegyvert fognia még akkor se lett volna szabad, ha az az uralkodó, aki ellen fegyvert fogott, protestáns, sőt még ha ráadásul pizskos és gonosz magánéletű is lett volna. A Szentírás szerint még a rossz feljebbvalónak is engedelmeskednünk kell. Ez az Evangélium szelleme. Fegyvert erkölcsi alapon legfeljebb akkor foghatott volna, ha az ellen a gonosz uralkodó ellen egyenesen az Evangéliumot és az erkölcsöt kellett volna megvédenie, de még így is csak akkor, ha a hit és erkölcs megvédésére semmi más eszköz nem lett volna s még a közeljövőben se lett volna rá kilátás.

A vallásos Rákóczi azonban egy, még nála is sokkal vallásosabb és vallásilag még nála is sokkal műveltebb uralkodó ellen fogott fegyvert. Olyan uralkodóház ellen lázadt fel, amely az ő édes hazáját közvetlenül előtte vezette vissza Krisztus egyedül üdvözítő Egyházába, sőt az vezette oda vissza magát a Rákóczi-, sőt azt a Zrínyi-nemzetséget is, melyből anyai ágon származott.

(Mindkettőt a jezsuiták csinálták, nem a Habsburgok, de soha jezsuiták ez ország területére a lábukat be nem teheték volna, ha a magyar korona nem a Habsburgok fején van. A jezsuitáknak, mikor már itt voltak, akkor is pusztulniuk kellett volna innen, ha a Habsburgok – sokszor igen nagy áldozatok árán – meg nem védték volna őket. Kell-e ezen állításunkra jellemzőbb bizonyíték, mint hogy nemcsak Bocskai, Bethlen, Rákóczi György (az első is és a második is) és Thököly üzte ki őket, hanem Erdélyből még a katolikus Báthory Zsigmond is, sőt – mint Magyarország vezérlő fejedelme – Rákóczi Ferenc is?)

Ez az uralkodóház nem egyszer (sőt azt mondhatjuk: mindig) még a trónját is kockáztatva az Egyház jogai megvédése miatt, s még csak vitatkozni se lehet arról, hogy Rákóczi (s annál kevésbé egy esetleges Rákóczi-dinasztia) lett volna-e Magyarország katolicizmusára olyan előnyös, mint a Habsburg-dinasztia. Még akkor is igaz ez, ha Rákóczi szabad és független fejedelem lett volna s azt tehetné volna az Egyház érdekében, amit akart és amit katolikus meggyőződése sugallt.

Pedig hát éppen nem így volt, mert hiszen Magyarországon a hívő és vallásilag művelt elemek – érthetőleg – mindig az uralkodóház oldalán álltak, míg a dinasztia-ellenes elemek mindig azonosak voltak az egyházellenes elemekkel. Minden magyar szabadságharcos ezekre az elemekre támaszkodott, ezeket „szabadította fel”, tehát ezeket juttatta az országban vezető szerepre. Világos tehát, hogy Rákóczi szabadságharca magyar katolikus szempontból káros, katolikus hívő szempontból tehát magára a nemzetre is hátrányos volt.

Katolikus szempontból Rákóczi bűnét növeli még, hogy ő még ennek az annyira katolikus uralkodóháznak is éppen azon tagja ellen fogott fegyvert, akit családja egy tagja se múlt felül sem azelőtt, sem azóta se magánélete feddhetetlenségében, se az igaz hitért való önzetlen buzgalomában, se a magyar nemzetért hozott áldozataiban. Ami tehát a dolog erkölcsi ol-

dalát illeti, aligha lehet képzelni olyan uralkodót, aki ellen fellázadni nagyobb bűn lett volna, mint éppen Lipót ellen. Még ha a vallástól el is tekintünk, melyik királya tett nagyobb és hosszabb időre kihatóbb jót nemzetével, mint az, aki a török alól felszabadította? Azt kell mondanunk, hogy még Szent István se, hacsak nem állunk vallástalan alapon. S Rákóczi ez ellen a király ellen lázadt fel, mégpedig közvetlenül utána, hogy ezt az ország-világra szóló teljesítményt elvégezte. Pedig hát kinek kellett volna ezt a teljesítményt jobban méltányolni, mint éppen egy Zrínyi-ivadéknak?

De nemcsak katolikus, hanem hitetlen, sőt forradalmi alapon állva is igen nagy bűnösnek kell tartanunk Rákóczit azért, mert háborút robbantott ki: támadó háborút indított. Ha ugyanis tömeggyilkosság volt korunk mindkét világháborúja, akkor – ha kisebb keretek közt is (Ez nem Rákóczi érdeme, mert ő ugyancsak elkövetett mindent, hogy minél több szövetségest szerezzen s így a háborúba minél több államot belevonjon. Hogy nem sikerült, nem az ő érdeme. De az se, hogy akkor még nem volt atombomba.) – tömeggyilkosság, nyolc éven át tartó tömeggyilkosság volt a kuruc-labanc háború is. Ha korunk háborúin botránkoznak az emberek, akkor botránkozniuk kell Rákóczi háborúján is, mert hiszen világos, hogy ennek a nyolcéves tömeggyilkosságnak egyedül Rákóczi volt az oka. A spanyol örökösödési háború miatt (melyben a Habsburgok szintén védekező fél voltak, tehát a tömeggyilkosságért itt se voltak bűnösök) mindent elkövettek, hogy a magyarok ne avatkozzanak bele, azaz hogy ennek a háborúnak vérontása hazánkra ne terjedjen ki.

Vajon lelkesedhet-e Rákóczi háborújáért az, aki keresztény vagy akár csak emberi alapon áll s aki ellene van a tömeggyilkosságoknak? Pedig hát ma már ki nincs ellene? Ki nem szidja a háborút s vele az Egyházat is, hogy miért engedi meg? No hát Rákóczinak nem engedte meg. De ezért megint csak az Egyházat szidjuk s egyszerre a tömeggyilkosság hívei vagyunk, mert elneveztük szabadságnak s hazafiságnak.

E tömeggyilkosság kirobbantása Rákóczi élete legnagyobb bűne. Csatlakozik hozzá aztán az is, hogy nyolc hosszú éven át tartó polgárháborúja alatt mérhetetlen szenvedést, nélkülözést, pusztulást zúdított nemzetére éppen akkor, mikor a másfél százados török uralom okozta már meglevő pusztulást még betetőzte a másfél évtizedes felszabadító háború pusztítása (nem Lipót bűne volt ez a pusztulás, mint a lelkiismeretlen, rágalmozó hírverés annyira belevitte már a nemzet köztudatába, hanem Thökölyé, mert ő indította meg ezt a háborút). Ennek kiheverésére akkor még nem volt ideje a nemzetnek, úgyszólván éppen akkor volt legkevésbé magyar (másfél millió mindössze), mikor Rákóczi az ő „édes hazáját” az újabb nyolcéves háborúba belevitte. S ráadásul hiába és haszontalanul vitte bele, hiszen mozgalmá fejezetével végződött. Amit a nemzet ennek ellenében kapott, azt is nem Rákóczi, hanem Károlyi adta a nemzetnek, mégpedig éppen azért, mert nem volt hajlandó Rákóczit még tovább is követni.

Mi lett volna azonban akkor, ha a nemzet továbbra is Rákóczira hallgat, nem teszi le a fegyvert és nem fogadja el a szatmári békét, sőt ha vele együtt naivan híven az orosz, porosz, francia vagy bármely más segítségben, Rákóczival együtt az egész magyar nemesség kivonult volna az országból? Pedig hát ez Rákóczinak – saját bevallása szerint – legfőbb vágya volt, mert láttuk már, hogy bevallja, hogy minél többen mentek volna ki vele együtt az országból, annál nagyobb lett volna az ő tekintélye külföldi szövetségesei előtt.

Ma már azonban az akkori külpolitikai helyzetet ismerve, egész bizonyosan állíthatjuk, hogy fegyveres beavatkozás a javunkra akkor se történt volna. Hogy aztán a szinte teljesen kivándorolt magyar nemességgel (sőt jobbágysággal, mert tudvalevő, hogy Rákóczi harcaiban ezek is részt vettek) mi lett volna, azt sejtethetjük onnan, hogy Rákóczinak – noha csak kevesen (a leghűbbek) követték – már hamarosan a cárral és Szibériával kellett őket fenyegetnie.

Ez a többszázazres tömeg fegyver és muníció, sőt ott kint hazáján kívül élmezés nélkül mit sem ért volna. De ki élmezte volna őket, ha egyik országnak se kellett volna segítségük? Néhányan közülük – a legszerencsésebbek – elszegődtek volna idegen seregekbe pén-

zért szolgálni, de a nemzetnek természetesen ezek is elvesztek volna. A többi kénytelen lett volna nyomorában rabolni, erőszakoskodni s végső sorsuk a pusztulás lett volna.

Itthon pedig maradt volna egy kiürült, magyarok nélküli Magyarország, mely ma már tisztán a nemsokára utána betelepített németekből, a Felvidékről az Alföldre szivárgó tótokból és a Moldvából és Havasalföldről honfoglalásra induló oláhokból állna. Hiszen a tatár-török pusztítás, a felszabadító háború, majd a kuruc-labanc polgárháború következményeként s annak ellenére, hogy Rákóczi kívül volt egy Károlyi Sándorunk is, aki legalább az utolsó pillanatban megállította ezt a készülő veszedelmes folyamatot, Magyarországnak ma már még így is csak talán egyharmadát lakják a honfoglaló magyarok utódai.

A nagyravágyás, a mindenáron való fejedelemmé levés volt Rákóczi legnagyobb bűne, s a baj az volt, hogy ez a veszedelmes lelki dudva olyan erős gyökereket vert már és úgy elhaltalmasodott szívében, hogy még állítólagos megtérése és Szent Ágoston-i önvallomásai se tudták onnan kiszakítani, sőt ott még csak meglazítani se. Ezen őshibájával szemben Rákóczi még annyira se jutott el, még utolsó órájában se, hogy legalább észrevette volna, hogy ez a veszedelmes gaz ott van a lelkében.

Bűnvallomása kiterjed szerelmeire, házasságtöréseire, onániájára, sőt még lopásaira, hazugságaira és színészi álnokságára és hiúságára is (de e legutóbbira már csak általánosságban, hogy úgy mondjam: elméletben), de egyáltalán nem terjed ki a lényegre: a nagyravágyásra, a fejedelmi ambícióra. Annak Rákóczi sose jutott tudatára, hogy ennek áldozta fel nemcsak vagyonát és élete nyugalját, hanem az édes hazát, a magyar népet és a magyar katolicizmust is, azaz mindent, ami szent volt előtte. De annyira, hogy olyan vakká lett e fogyatékkossága tekintetében, hogy az, ami minden bűnének, szerencsétlenségének oka, csirája, gyökere, forrása volt és maradt, sohase tudott bejutni öntudatába úgy, mint bűn, mint megbánnivaló, mint olyasmi, ami ellen erkölcsi okokból küzdeni kell.

Nem történhetett ez meg, mert akkor fejedelmi öntudatáról és törekvéseiről s vele a dicsőségvágyról kellett volna végleg és mindenkorra lemondania és elismernie, hogy egész élete hiúsága és nagyravágyása szolgálatában állt, tehát elhibázott élet volt. Egy szóval: akkor a bálványát kellett volna ledöntenie.

Gondolhatjuk, mekkora és milyen erős lehetett ez a bálvány egy olyan ember lelkében, aki még akkor is, mikor azt kellett látnia, hogy ütött a halál órája és a tenger szennyes hullámaiban leli halálát, csak azzal törődik, akinek még akkor is csak arra van gondja, hogyan adja tudtára az utókorak, hogy egy fejedelem volt az, aki itt a tengerbe veszett és hogy nem gyáván veszett oda! Rákóczi már csak ebből is észrevehette volna, hogy benne nem az átlagember nagyravágyása és dicsőségvágya lakozik. Észrevehette volna, hogy neki feltétlenül ez a fő hibája, ez ellen kell elsősorban küzdenie, mint kereszténynek, de egyúttal azt is – mert az előbbi megállapításból logikusan következik –, hogy ez a küzdelem számára nehezebb is bármely más hibája elleni küzdelemnél.

Mivel okos volt és vallásilag is művelt, sejtette is ő mindezt. Ezért érezte annyira az önmegismerés, a bűnbánat, a hibák elismerésének, lelke e bálványai ledöntésének szükségességét. Döntögette is kisebb bálványait s ő, a büszke fejedelemfi, a tökéletességre való törekvésében annyira megalázta magát, hogy még a fejedelmi méltóságát annyira meggyalázó fiatalkori lopások bűnét is elismeri magáról. Bevallotta onániáit, szentségtöréseit, sokszor komikusan ábrándos szerelmeskedéseit, házasságtöréseit, „alantas” származású nőekkel való bűneit, sőt ledöntötte az „atyafiság” illetéktelen trónjáról az ágyas alacsony színvonalára még Sieniawskát is, de a fő bálványt, azt, hogy ő jogtalanul, illetéktelenül, hiúságból és bűnösen akart mindenáron fejedelem lenni és erre tette fel egész életét; hogy emiatt a legnagyobb megpróbáltatásoknak, a pusztulásnak, sőt a végleges elbukás veszélyének tette ki édes hazáját, de még azt a szent hitet is, melyet végrendeletében oly megható módon vall igaznak, ezt a bálványát élete egész utolsó percéig nemcsak ledönteni nem volt hajlandó, hanem még csak azt észre venni se, hogy ez a bálvány egyáltalán létezik.

Tudta, hogy annyi lelkiereje nincsen, hogy még ebben is megtagadja magát, hogy még legfőbb bálványát is ledöntse, hogy még ebben a tekintetben is bűnbánatot tartson és elismerje bűnös voltát. Ezért, hogy önmagával következetlenségbe ne kerüljön és a lelkiismeret ne bántsa, színvak maradt s így legnagyobb bűnéről egyszerűen nem volt hajlandó észrevenni, hogy van.

Hogy megnyugtassa magát s ne kelljen elismernie, hogy életét rossz cél elérésére fordította, belekapaszkodott egy eskübe, melyet még főispáni beiktatásakor az ország törvényei megtartására tett, majd később erdélyi fejedelmi esküjébe, s elhitette magával, hogy ezek az eskük kötelezik őt arra, hogy abban az irányban haladjon és maradjon meg, amelyben elindult.

Pedig nem az eskü szentsége, nem a tisztos cél indította el ebben az irányban és tartotta meg végig a megkezdett úton, hanem az a nagyravágyás, mely már 12 éves korában oly lepletlenül s oly ellenszenves módon tört ki belőle a neuhausi kollégiumban.

Másrészről ismét csak egy eskübe, a király koronázási esküjébe kapaszkodott bele, melyet állítólag a király szegett meg akkor, mikor Bécsbe merete hívni a magyar főurakat, hogy tanácsot kérjen tőlük, vagy amikor Rákóczi felségsértését és hűtlenségét nem volt hajlandó olyan bírásra bízni, akik barátai és lekötelezettjei voltak, és akiket a magyar közvélemény terrorja is megakadályozott volna abban, hogy igazságos bírái lehessenek. Vagy mikor Longueval perdöntő tanúvallomását annak ellenére is hajlandó volt elhinni, hogy nem volt magyar nemes. Szerinte mindez megannyi megbocsáthatatlan bűne volt az egyébként szerinte is „legjámorabb” magyar királynak s ez nemcsak megokolta, hanem kötelességgé is tette számára a fegyverfogást és a vele járó polgárháborút.

Kétségbeesítően gyenge megokolás. Nem csoda, hogy Rákóczit büntetésül Isten azzal sújtotta, hogy ugyanezen magyar alkotmány ellen és a megtartására letett eskü ellenére olyan a magyarság egész történetében hallatlan bűnököt követett el, mint magyar nemeseknek a szólásszabadság gyakorlásáért kínpadra vonása és kivégzése. Még Károlynak, csak azért, mert igyekezett jóvátenni azt, amit ő elrontott és menteni azt, ami még menthető volt, s akinek később az események annyira igazat is adtak, mint amennyire rossz politikusnak mutatták Rákóczit, orvul való legyilkoltatására is mindent elkövetett.

Úgy látszik, ezt szabad volt magyar nemesekkel megtenni, de nem-magyar nemesek tanúvallomását elfogadni velük szemben már ellenkezett az alkotmánnyal. Nem is bántotta Rákóczit a lelkiismeret se Ocskay, se Bezerédi halála miatt, de még Okolicsányi vagy Károlyi miatt se még groboisi magányában és Isten előtti megalázkodásában se. Ő csak Lipót „esküszegéseit” látta még ekkor is, s még csak az se ütött szeget a fejébe, hogy képtelenség, hogy minden fejedelmek legjámorabbika, olyan gonosz esküszegővé lehessen, mint ő azt egész élete folyamán szinte rögeszmeként gondolta.

Látjuk tehát, hogy Rákóczi közel se volt az a mintakatolikus, de az a tündöklő jellem se, akinek közvéleményünk tartja. Ő akart nagyon vallásos lenni, de az az önismeret, az az alázatosság, az az önzetlenség, az az áldozatos szellem, ami ehhez szükséges lett volna, nem volt meg benne. Így aztán torz vallásosság lett belőle. Nagyobb hit volt benne, vallásosabb volt, mint bármely más híresebb államférfiünk. Például Deák Ferenc vallásosságát, főként pedig vallási műveltségét nem is lehet a Rákócziéhoz hasonlítani, olyan messze áll tőle. De Széchenyi hite se volt oly erős, mint Rákóczié, s vallási műveltsége is messze állt az övétől. (Ez se Rákóczi érdeme, Deák vagy Széchenyi bűne, mert Rákóczi jezsuita növendék és a vallásos barokk kor gyermeke, míg Deák és Széchenyi a XIX. század első felének még erősen a XVIII. század második fele „felvilágosultságának” hatása alatt álló, s különösen az értelmiséget illetően egyházellenes kor gyermeke volt. Széchenyi és Deák az ő korukban még a vallásosabbak közé számítottak; Rákóczi az ő korában a vallástalanabbak közé.)

Rákóczi vallásosságában a tárgyilagos szemlélőnek feltétlenül észre kell vennie bizonyos mesterkéeltséget, alakoskodást, öszinteséghiányt, tehát képmutatást. Ez ellenszenvesé teszi annál inkább, mert kora szellemével ellenkezett, tehát Rákóczinak egészen egyéni fogyaté-

kossága. Rákócziban nem volt meg az az önzetlenség, ami az igazi vallásossághoz szükséges lett volna. Mivel azonban akkor még dicsőség s így divat volt vallásosnak lenni, s mert maga is vallásilag művelt és hívő volt, törekedett erre az igazi vallásosságra. A külvilág, de a maga lelkiismerete számára is úgy intézte el a dolgot, hogy a hozzá szükséges nagy önmegtagadás, igénytelenség és önzetlenség nélkül is vallásos lehessen.

Ezért el is hiszik neki, hogy nagyon vallásos volt, azok, akik az övénel sokkal kisebb vallási műveltséggel rendelkeznek és személye iránt egyébként is sokkal nagyobb tisztelettel viseltetnek, semhogy a bírálókat vele kapcsolatban még csak eszükbe is juthatna. Kortársai azonban, akiknek helyes ítéletét ezek a szempontok még nem befolyásolták, mint látni fogjuk és láttuk is már, nagyon is észrevették vallásosságának e talmi voltát.

Azonban azt még ezek ellenére sem mondhatjuk, hogy katolikus szempontból vagy vallásilag általában Széchenyi vagy Deák többet ért Rákóczinál. Az igazság ugyanis az, hogy ők még azt se igen tudták, hogy mi az a katolicizmus (még Széchenyi is csak félig, kivált pályája első felében). Tehát ők nem is nagyon törekedhettek arra, hogy igazi katolikusok legyenek. Rákóczi viszont nagyon jól tudta, mi az a katolicizmus és mi az igazi vallásosság. Törekedett is rá. Csak nem volt olyan nagy lélek, hogy azzá is tudott volna lenni. Rákóczi tehát mégis csak közelebb állt a katolicizmushoz, mint e két katolikus újabb nagy államférfiünk, akikről a katolicizmust illetően szinte azt kell mondanunk, hogy: ignoti nulla cupido (amiről az ember azt se tudja, hogy van, az után nem is vágyódik). Rákóczi legalább tudott a katolicizmusról, még vágyódott is utána, csak elérni nem tudta, mert könnyűnek találtatott hozzá.

Katolikus szempontból Rákóczi körülbelül annyit ért, mint Zrínyi, a költő, aki egyébként közeli rokona volt. Abban különböznek egymástól, hogy Zrínyi nem volt érzelgős, sem kép-mutató, pedig Rákócziban mindkettőből meg kell állapítanunk bizonyos adagot. De egyeztek abban, hogy mindkettőjüket mérhetetlen ambíció fűtötte. Rákóczit tehetsége, vagyona és kiváló ősei címén, Zrínyit szintén e hármas ok miatt, csak benne az elsőtől, a tehetségtől, sokkal több volt a Rákócziénál. Egyébként feltűnően egyeznek.

Zrínyi is – mint láttuk már – szinte imádta őseit s neki is a nagy vagyon és hatalom, ami kezében volt, adta tehetsége mellé a szárnyakat. Zrínyi nagyratörése nemesebb volt, mert nem irányult annyira határozottan éppen magára a fejedelemségre (bár láttuk, hogy a csáktornyai török utas őt is királynak gondolta), viszont még nagyobb lánggal lobogott benne, mint Rákócziban. Nagyravágásának ő is alárendelte a vallását (mivel még a Rákócziénál is vallásosabb kor gyermeke, s mint az, ő is jezsuita tanítvány volt, ez a fogyatékosága annál elítélendőbb) és a maga ambícióival, mint Rákóczi, ő is azonosította a haza érdekeit. Így csínlát ő is gyarlóságból dicsőséget.

Még ha a hazát illetően igaza lett volna, akkor se lehetne menteni, mert hiszen annak ellenére, hogy hívő volt, így is a földet helyezte elébe az égnek, a mulandót az örökkévalónak, ezt pedig katolikus hitével nem lehet logikusan összeegyeztetni. Ha ő hívő is volt, meg hazaszerető is, akkor hazáját nem szolgálhatta katolikus hite ellenére vagy annak háttérbe szorításával. Zrínyi pedig így próbálta szolgálni hazáját.

Zrínyi Miklós és Rákóczi, a két nagy rokon, még abban is egyezik, hogy mindketten írók is voltak és közszereplők, politikusok és hadvezérek is. Mint írók, mindketten sokkal tehetségesebbek voltak, mint politikusok vagy hadvezérek. Rákóczi is elsősorban író és szónok volt, nem pedig nemzetvezető, annál kevésbé hadvezér (legfeljebb szervezőerejét dicsérhetjük). Zrínyi már igazi katona is volt, de ő is csak mint költő teljesített nagyot. Mint hadvezér, csak szeretett volna, de nem volt hozzá alkalma. Lehet, hogy e téren is nagy tehetség volt, de erre is inkább csak hadi írásából van bizonyíték. Egyetlen sikeres hadjárata inkább csak nagyszabású portyázás volt kis haderőkkel végrehajtva s egész eredménye már egy év alatt elveszett. Viszont volt sok hadi kudarca.

Mikor Rákóczi a Habsburgok elleni elégedetlenség élére állt, sőt ellenük francia zsoldban fegyveres felkelést kezdett, ezzel már gyakorlatilag szakított is hitével. Nem a vallássza-

badtság mellé állt ugyanis ezzel, hanem a saját vallásával szemben a magyar protestantizmus érdekei mellé. Az ő idejében ugyanis annyira összefüggött hazánkban a katolicizmus léte a Habsburgok uralmával, a Habsburgok ellenfelei – legalábbis itt hazánkban – annyira a katolikus hit ellenfeleiből kerültek ki, hogy a Habsburgokkal való szembeszegülés akaratlanul is a katolicizmussal való szembeszegülést jelentette. Mikor tehát Rákóczi Habsburg-ellenes lett, katolikusellenes is lett egyúttal.

Nem lehet ezt a megállapítást azzal megcáfolni, hogy Rákóczi nem a katolicizmus ellen, hanem a magyar protestantizmus szabadságáért küzdött, s mivel ez a küzdelem igazságos volt, nem ellenkezik a katolikus meggyőződéssel. Eddig már bőven láttuk ugyanis, hogy a vallásszabadság hangoztatása (abban az időben még) csak hírverő-fogás volt a protestantizmus részéről, szakasztottan olyan, mint korunkban a bolsevizmus részéről a békepropaganda.

Ahogy a kommunistáknak csak azért és csak addig kellett a béke, mert és ameddig „az imperialisták” erősebbek voltak, mint ők; meg aztán csak azért, hogy az esetleg majd kirobbanó borzalmas világháborúban rámutathassanak arra, hogy a vele járó barbárságot és mérhetetlen pusztulást és szenvedést nem ők, hanem ellenfeleik zúdították az emberiségre, tehát hogy egy hatalmas propaganda-fegyverrel bírjanak majd, épp úgy Rákóczi korában vallásszabadságot is csak ott hangoztattak, ahol a hatalom a katolicizmus kezében volt, mint például Magyarországon. (Erdélyben már nem, mert ott protestánsok voltak az urak, illetőleg most már Erdélyben is, mert tíz éve már ott is Habsburgok lettek az urak.)

Ahol a katolicizmus volt az elnyomott, a szenvedő fél, mint Angliában, Németalföldön, Svájcban, a Skandináv-államokban, Erdélyben, ott a kutya se kifogásolta a vallásszabadság teljes hiányát, sőt még a katolicizmus botrányos üldözését se, hiába volt sokkal felháborítóbb fokú, mint a Habsburgok protestánsüldözése, mely különösen Magyarországon „üldözésnek” nem is volt nevezhető.

Ma már minden hozzáértő elismeri és tudja, hogy egész az ún. felvilágosultság koráig, tehát a XVIII. század második feléig, komoly vallásszabadságról, azaz a más vallási meggyőződésének tiszteletben tartásáról szó se volt nemcsak katolikus, hanem protestáns részről sem. A két vallási csoport között e tekintetben csak az volt a különbség, hogy a katolikusok becsületességükben arról, ami nem volt meg, nem is beszéltek, míg a protestánsok a sztálinizmus módszereit már akkor ismerve és hasznosítva, ott, ahol ők voltak a gyöngébb fél, a vallásszabadság szolámát használták fel propagandacéljaikra.

A sztálinizmus se azért folytatott békepropagandát, mintha ő maga jobban kívánta volna ezt a békét, mint a „háborús gyűjtogatók”, vagy mintha ő valóban meg is akarta volna valósítani azt, amit hirdetett (hiszen ugyanakkor többet költött a háborúra való készülődésre és nagyobb hadserege volt fegyverben, mint bármely más államnak a világon), hanem mert alkalmasnak találta a tömegek tetszésének megnyerésére és a maga ügye melletti rokonszenvekeltésre.

Mikor aztán ez a „vallásszabadságot” hangoztató protestantizmus elnyomottból a maga urává lett valahol, mint például a Habsburgoktól különvált Erdélyben vagy a Spanyolország alól felszabadult Németalföldön, sokkal jobban gúzsba kötötte a katolicizmust, mint azelőtt az őt. (Ez utóbbiról azonban – éppen a megfelelő ellenpropaganda hiánya miatt – a közvélemény már egyáltalán nem tudott és nem tud még ma se. Nem tud még a katolikus közvélemény se, pedig például a protestáns Németalföldön a katolikus-elnyomás még sokkal felháborítóbb és botrányosabb volt, mint az erdélyi.)

Mikor tehát Rákóczi a „vallásszabadságért” küzdött, valójában nem ezért, hanem a saját vallásának háttérbeszorításáért harcolt. Ez pedig dicstelen, sőt becstelen szerep egy katolikus, s kivált egy meggyőződéses katolikus számára. Rákóczi azonban – mert fejedelem csak ezen az áron lehetett – még erre a szerepre is vállalkozott, s mivel a dolog fejedelmi törekvéseivel függött össze, a fejedelemség pedig sérthetetlen bálvány volt a szemében, e tekintetben még grosboisi magányában, sőt bünbánó Vallomásaiban se bán vagy sirat vagy sajnál semmit.

Mályusz Elemér a Rákóczi-émlékkönyv második kötetében megjelent „A Rákóczi-kor társadalma” című, egyébként kétségtelenül nagyvonalú értekezésében e tekintetben úgy menti Rákóczi becsületét, sőt tűz a fejére újszerű babérkoszorút, hogy a haladás bajnokaként, az új kor embereként tünteti fel. Elismeri ő is, hogy mind a XVI. századi hitújítás, mind az azt követő XVII. századi katolikus visszahatás korában protestáns részről is ismeretlen volt a vallásszabadság (ezt ugyanis ma már még egy protestáns történetírónak is el kell ismernie). Ismeretlen volt ez még az utána következő katolikus barokk korban is, melynek Rákóczi is gyermeke volt. Azonban – mondja – ekkor már a nyugati protestáns országokban az apró felekezetek, a szekták kitermelték az igazi vallásszabadság eszméjét. Legelőször ezek – mégpedig protestáns hazájuk protestáns államegyházától – kaptak igazi vallásszabadságot és a puritanizmus a jobbágyok vallásszabadságát korlátozó földesúri hatalommal is sikerrel szállt szembe. Rákóczi nagysága – állapítja meg – abban áll, hogy ő ugyanígy csinálta. Észrevette az új idők szelét, szakított korának a mi szemünkben már elmaradottnak számító felfogásával, tehát – mint az igazi nagy emberek szokták – megelőzte korát.

Mályusz tehát, mikor kénytelen elismerni a protestantizmus nagy szégyenét, azt, hogy jelszavait meghazudtolta s keletkezése után még harmadfél századig képmutató jelszavai ellenére s azok rüt meghazudtolásával épp oly türelmetlen volt a katolikusok meggyőződése iránt, sőt ezt épp úgy üldözte, akár a becsületes nyíltsággal türelmetlen, egyedül üdvöztítő Egyház (az Egyház ezen a címen üldözött, de mi címen üldözött ugyanakkor a protestantizmus, a lelkiismereti szabadság vallása?), felekezete becsületét azzal próbálja megmenteni, hogy megállapítja, hogy a modern vallásszabadság gyakorlata ha harmadfél százados megkérdéssel is, de mégiscsak a protestáns államokból indult ki, tehát protestáns eredetű dolog.

Ugyancsak inaszakadt kis dicsőség, mert hiszen látjuk, hogy a protestantizmus a vallásszabadság terén még ekkor is csak annyira tudott eljutni, hogy a protestáns államegyháztól eltérő, de épp úgy protestáns szektáknak adott szabadságot, de nem a katolicizmusnak. Ha valakinek még ez is vallásszabadság, annak igazán nagyon szerények e téren az igényei.

E „dicsőség” bejelentésére a közvélemény – még a protestáns közvélemény is – lelken-dezés helyett azt a kiábrándító választ adja: Nem is tudtuk, hogy a protestantizmus keletkezése után még harmadfél száz évig nemcsak a katolikusoknak nem adott vallásszabadságot, hanem még a protestáns testvérfelekezeteknek se, s még ezek megtűréséhez is csak a XVIII. század végén jutott el.

Hogy a mi Rákóczink katolikus létére már a protestánsok pártfogásához is eljutott, mégpedig annál is jóval korábban, mint a protestánsok kezdték megtűrni a másfajta protestánsokat, az bizony legfeljebb protestáns felekezeti szempontból lehet Rákóczi dicsősége, de semmiképpen se semleges, s annál kevésbé katolikus szempontból. Ez Rákóczi idejében még annyira ellenkezett a kor szellemével, hogy Rákóczit katolikus szempontból nem tekinthetjük másnak, mint a saját vallása elárulójának.

Mályusz természetesen más véleményen van. Szerinte Rákóczi e tekintetben megelőzte korát. Mi – válaszoljuk keserűen – sokkal jobban szeretnénk, ha nem a katolikus Rákóczi a katolicizmus kárára, hanem a protestáns Erdély, vagy a nagy kultúrájú Németalföld, vagy Anglia előzte volna meg korát a katolikusok javára. De Anglia e tekintetben annyira elmaradott – s sajátságos, hogy senki se hányja szemére mégse –, hogy ott még ma is államvallás az anglikán, noha az ország fele se tagja, s ott katolikus püspök még ma se lehet tagja a lordok házának (a Habsburg-elynyomás alatt nálunk már 1790 óta ott ülnek a főrendiházban mind a kálvinista, mind a lutheránus „püspökök”), a szabadság hazájában, Svájcban pedig még ma is tilos a letelepedés a jezsuiták számára, s még ma is vannak olyan nem is protestáns, hanem egyes vallású kantonok, ahol a törvény a katolikus vallásnak még a létezését se veszi tudomásul, mert – igazi undorító s legfeljebb csak a szovjethoz illő képmutatással – csak azokat az ókatolikusokat tekinti katolikusoknak, akik nem fogadják el a pápai tévedhetetlenség dogmáját, s akik a kanton területén természetesen még egy százalékot se tesznek ki. A mi Nagy-

kőrösünket pedig még a Horthy-korban, tehát a XX. században is csak nagy nehezen s az államszegély megvonásával lehetett rákényszeríteni arra, hogy a városi (nem felekezeti jellegű) iskolákban csak egyetlenegy katolikus vallású tanítót is alkalmazzon, noha a nagykőrösi tanházakon, ahol ezek az iskolák voltak, már akkor is több volt a katolikus, mint a protestáns.

Meg kell hagynunk, hogy protestánsaink ugyancsak meg lehetnek elégedve a „mi” katolikus Rákóczikkal, aki már ezelőtt 250 évvel olyan „felvilágosult” és korát meghaladóan „okos” volt az ő javukra, amilyen okosak ők még a XX. században se tudnak lenni a katolicizmus javára.

Rákóczi – mondja Mályusz – ahol a tömegek lelkiismereti szabadságába ütközött, ott nem vette tudomásul a földesúri hatalmat s a templomok és plébánialakok odaítélésében ő már egyedül azt nézte, melyik vallás van az illető községben többségben. Megolvastatta őket és amelyik többségben volt, azon vallás híveivé lettek az egyházi épületek, a kisebbség pedig azonnal engedélyt kapott arra, hogy a maga számára egyházi épületeket emelhesse. Fel is hoz mindjárt több példát is arra, milyen igazságos volt és mennyire békés magyar szeretettel történt ez a megosztás. Például a Komárom megyei Mocsán a katolikus plébános önként mondott le a templomról azzal a megokolással, hogy csak 38 híve van. Még arról a jogáról is lemondott, hogy az elvesztett katolikus templom helyett újnak építésére telket és segítséget kérjen, hanem önként elköltöztött a faluból.

A csallóközi Nagymegyeren ugyanilyenformán volt. A plébános szintén a saját jószántából mondott le a falu templomáról, mely addig kezében volt, de itt a katolikusok elfogadták a telket újonnan építendő templomuk számára. Viszont Udvardon, szintén Komárom megyében, a reformátusok voltak azok, akik nem is kívánták, hogy nekik adják a falu templomát, mert elismerték, hogy ők vannak kisebbségben, hanem hamarosan felépítették a kapott telken a maguk új templomát.

Szép, szép mindez, de ne vegye tőlünk zokon Mályusz, ha ezen a békés, igazságos és magyaros osztozkodáson mi nem tudunk annyira örüdeni, mint ő. Megvan az okunk rá. Először is meg kell állapítanunk, hogy Rákóczi, mint meggyőződéses és vallásilag is művelt katolikus, egyedül üdvözítő Egyházban hitt. Rákóczi vallási meggyőződése szerint tehát a katolicizmussal szemben semmiféle más vallásnak semmiféle templomhoz nincs joga. Ha van egyedül üdvözítő vallás, akkor minden jog ezt az egy vallást illeti meg, és akkor az igazság is azt követeli, hogy minden falu minden temploma az Egyház kezében legyen.

Értsük meg egymást: Nem azt követeljük, hogy Mályusz és társai is ezen az állásponton legyenek, hanem csak azt állapítjuk meg, hogy II. Rákóczi Ferenc, a mi dicső szabadsághősünk ezen az állásponton volt, tőle tehát következetlenség, vallástalanság, logikátlanság és elvtelenség volt nemcsak a más vallású magyar templomokat nem követelni az ő egyedül üdvözítő vallása számára, hanem még azokat a templomait is elajándékozni a nem egyedül üdvözítő (tehát nem üdvözítő) vallásoknak, melyek a gonosz Habsburgok jóvoltából már az Egyház tulajdonában voltak.

E templomoknak az Egyház kezén való megtartása, illetőleg az Egyház kezébe való visszaadása épp úgy ártott hazánkban a Habsburgok népszerűségének, mint amennyire az ellenkező Rákóczi népszerűségének használt. Ha ők ezt a hátrányt mégis vállalták elvi okokból az igazságért hozott áldozatként, Rákóczi is vállalhatta volna, ha lett volna olyan katolikus, mint ők.

Mi nem lelkesedhetünk Mályusszal Rákóczinak korát megelőző nagy felvilágosultságáért és haladásáért. Ez a haladás ugyanis az istentelen francia forradalomnak és az azt megelőző, szintén istentelen „felvilágosultságnak” a haladása volt, s ebben egy nagy katolikusnak nem lett volna szabad ilyen egész különleges módon „haladnia”. De nem lelkesedhetünk azért sem, mert azok a protestáns államok, melyek – állapítsuk meg azt is, hogy Rákóczinál jóval később – végül a protestáns disszidens szektáknak bizonyos engedményeket adtak, még ekkor is csak a testvérfelekezetek iránti türelemig tudtak eljutni, de nem a katolicizmus iránti

türelmig, noha ez a türelem, mivel elvileg nem álltak türelmetlen alapon, sőt a katolicizmussal ellentétben egyenesen a vallásszabadság elvét hangoztatták, nem jelentett volna következtelenséget részükről, sőt éppen ez lett volna részükről következetesség.

Mondom, e tekintetben nemcsak lelkesedni nem tudunk Rákócziért, hanem egyenesen bosszant bennünket, hogy miért csak nekünk, katolikusoknak, született ilyen megértő és korát messze meghaladó emberünk s miért nem született ugyanakkor ilyen felvilágosult Rákóczi az annyira kiváló és értelmes angolszászoknak, hollandoknak, svájciaknak és skandinávoknak is a katolicizmus javára. Ezek ugyanis Rákóczival szemben annyira sötétek és elmaradtak voltak e tekintetben s azok még ma is, hogy például egész Angliában és egész Hollandiában talán egyetlen régi templom sincs katolikus kézen még akkor se, ha az a falu vagy város, melyben a templom van, tiszta katolikus maradt.

Például Hollandiában Breda katolikus püspöki székhely, lakosai közül még ma se érik el a protestánsok a tíz százalékot s nem is érték el soha. A gyönyörű, az egész környék felett uralkodó, 98 méter magas tornyú székesegyházat 1637-ben a holland protestáns „vallásszabadság” mégis elvette az Egyháztól (tehát az „ellenreformáció” korszakában, akkor, mikor már állítólag nem a katolikus-, hanem a protestánsüldözés volt a divat). Az ok egyszerűen az, hogy a protestánsok Dél-Hollandiában csak ekkor jutottak uralomra. Ahol protestánsok uralkodtak, ott katolikusüldözés volt ugyanis még az ellenreformáció korában is, csak az a baj, hogy a közönség – még a katolikus közönség is – csak a protestánsüldözésről tud – mert arról gondoskodtak, hogy ezt tudja –, de a katolikus-üldözésekről sejtelve sincs, mert az ő üldözésük olyan gyökeres volt, hogy a katolikus üldözötteknek még maguk mellett propagandát csinálni se volt kedvük vagy lehetőségük.

A bolsevisták gazdaságainak is csak egy részéről szerzett tudomást a nyugat s a nyugat propagandarádióját hallgatva a „népi demokráciák” „boldog” polgárainak nem egyszer kellett eszébe jutnia, hogy ezek a nyugatiak mennyi mindent nem tudnak s mennyivel jobbnak gondolják a bolsevizmus alatti állapotokat, mint amilyen a valóság! (Ellenben egészen boldond valótlanságokat sokszor elhittek róla.)

Míg azonban a protestánsüldözésük miatt hírhedt és róla közismert Habsburgok nálunk csak annyira voltak protestánsüldözők, hogy Miskolcon, Tokajban, Ócsán, Neszmélyben, Vizsolyban, Nyírbátorban stb. ma is protestáns kézen van a szép középkori katolikus templom, noha Miskolcon is, Tokajban is, sőt ma már Ócsán is több a katolikus, mint a protestáns, Vizsolyban pedig alig van már kálvinista, Erdélyben pedig a kolozsvári és gyulafehérvári főtemplomot kivéve úgyszólván nincs is katolikus kézen középkori templom, noha az erdélyi 150 éves protestáns uralmat majdnem 250 éves Habsburg-uralom követte, addig a hollandiai ma is és mindig katolikus Bredában jelenleg is protestáns tulajdon a szép középkori, hajdan katolikus székesegyház.

Breda azonban – sajnos – nem kivétel a protestáns Hollandiában, hanem olyan szabály, amely alól talán nincs is más kivétel, mint ’s Hertogenbosch, mely szintén püspöki székhely, szintén kilencven százalékon felül katolikus, szintén gyönyörűségei székesegyháza van a középkorból s ez a székesegyház kivételesen még katolikus kézen is van. Ez se holland, s annál kevésbé protestáns érdem azonban, mert ezt is csak 1800 körül kapta vissza az Egyház az országot akkor megszállva tartó francia forradalmároktól. Tekintve a város és az egész környék tiszta katolikus voltát, ez a visszaadás annyira igazságos volt, hogy – tekintve, hogy akkor már a XIX. század hajnalán voltak, még a protestáns holland fanatizmus se merte újra elrabolni, mikor a hatalom újra a kezébe került. Jellemző azonban, hogy a bredai székesegyház még ekkor se s még így se tudott visszakerülni az Egyház kezébe. (Az ok bizonyára az, hogy ezek a megszálló franciák katolikusok voltak ugyan, de forradalmárok, papgyűlölők, istentelenek, s mint ilyenek, ők is inkább a protestánsokhoz húztak, mint ahhoz a valláshoz, melyben születtek ugyan, de annyit vétkeztek már ellene, hogy már csak azért is gyűlölték, hogy önmaguk előtt következeteseknek látszanak.)

Mikor az angliai egyházi állapotokkal foglalkozni kezdtem, eleinte nem tudtam megérteni, miért hívják a katolikusok Írország fővárosában, Dublinban, a székesegyházukat nem „cathedral”-nak, hanem „pro-cathedral”-nak. Eleinte kerestem is az angol szótárban, hogy mi az a „pro-cathedral”. A szótárban persze hiába kerestem, de később megtudtam, hogy Írországban szinte mindenütt „pro-cathedralok” vannak „cathedralok” helyett. Pótkatedrálist jelent ez a szó, mert az eredeti székesegyházak mind a protestánsok kezén vannak (még ma is), a katolikusoknak maguknak kellett tehát újakat építeniük helyettük s ezért hívják őket pótvagy helyettes székesegyházaknak.

Nem kell külön magyarázni, hogy ezek a „pro-cathedralos” ír városok is mind tiszta katolikusok, hiszen mindenki tudja, hogy az írek katolikusok és Dublin is katolikus város. Írország ma már régen független és ugyancsak nagykatolikus állam, de a dublini és a többi középkori katolikus székesegyház ma is protestáns kézen van s most már talán marad is ott mindig, mert az elévülés törvénye alapján még a rablott jószág is jogos tulajdonná válik, ha hitvány tulajdonosa már régóta birtokolja. Úgy látszik, az ír katolikusok ennyire tisztelik a jogot még akkor is, ha angol protestáns „testvéreik” a múltban annyira lábbal tapodták.

Rákóczi már 1700-ban olyan „felvilágosult” volt, hogy teljesen egyenjogúnak tekintette a protestáns felekezeteket a katolikus Egyházzal. A művelt protestáns Hollandia ellenben még 1815-ben is olyan „alaptörvényeket” hozott, hogy a katolicizmust – noha ma is többet tesz ott számban, mint nálunk az összes protestáns sőt zsidó és görögkeleti együttvéve, akkor pedig még a mainál is többet tett – teljesen kiirtsa. Ezek az „alaptörvények” annyira katolikusellenesek voltak, hogy katolikus pap nem tehetett rájuk esküt (természetesen egyszerű hívő se, de azoknak nem is kellett esküdniük). Közép- vagy főiskolai tanár nem lehetett katolikus. A szerzetesrendek nem vehettek fel növendékeket, a papnövendékeket elvitték katonának, a katolikus egyesületeket betiltották, az alkotmányra esküt le nem tevő papokat börtönbe vitték. Egész 1848-ig tartott ez az állapot.

Nálunk pedig ugyanakkor a 48 előtti reformkorban a Habsburgok részéről milyen túrhetetlen elnyomásnak vagy legalábbis a protestáns öntudat milyen sértő megalázásának tekintették, hogy a vegyes házasságokat csak katolikus pap előtt lehetett kötni, és hogy a katolikus csak úgy lehetett protestánsná, ha előbb hat heti oktatásban részesült a plébánosnál. Noha az a hat heti oktatás inkább csak elméletben volt meg, a plébánosok pedig – passzív asszisztenciával – reverzális nélkül is megesküdttették a protestáns vegyes házasságokat, amit például jelenleg nem tehetnek, még Deák, sőt Széchenyi is a protestánsok pártján voltak. A mi protestánsaink – s velük Deák és Széchenyi is, a kisebb kaliberű katolikusok pedig természetesen még inkább – nem annak örültek, hogy reverzális nélkül is megesküdttetik őket a katolikus papok, hanem amiatt robbantak, hogy miért nem ünnepélyes ez az esküvő; miért csak a sekrestyében történik!?

Ahogy Erdély addig, míg protestánsok parancsoltak benne, nem tűrt meg katolikus püspököt, az akkor még legalább 45%-ában katolikus protestáns Hollandia se tűrt meg. A püspöki kart Hollandiában csak 1853-ban lehetett visszaállítani!

Külön botrány, hogy az ellene való tiltakozást még ekkor is 200.000 holland kálvinista írta alá, III. Vilmos királyhoz pedig csak Amsterdamból 50.000 aláírással fordultak, kérve, hogy akadályozza meg a dolgot. A „felvilágosult” jó király ezt örömmel is fogadta s a kormány megbukott miatta.

Az ortodox kálvinisták lapja (a „De Nederlander”) azt írja ekkor, hogy a „római egyház az igaz Isten esküdt ellensége” (De Roomsche Kerk als georganiseerd lichaam, ist de verklaarde vijandin van den waarachtigen God), sőt még a liberálisok lapja (a „De Fakkel”) is azt írta, hogy „a katolikusok nemcsak Németalföldön, hanem még a kereszténységben sincsenek otthon”. (De Katholicken behooren niet alleen niet in Nederland, maar ook niet in het Christendon thuis.)

Nálunk pedig a katolikus balekok még ma is azt hiszik, hogy ha a protestánsok valamely sérelemmel állnak elő vagy például államsegélyük felemelését kérik, akkor nekik őket kérelmükben nem támogatni nemcsak a XX. század műveltségével ellenkezik és a buta középkorba való visszasüllyedést jelenti, hanem a felvilágosultság és a magyar egyetértés ilyenkor egyenesen azt kívánja, hogy mindez egyenesen katolikus kezdeményezésre és lelkesedéssel történjék. Deákék és Széchenyiék is így csináltak, s viselkedésüket látva most se tudom megérteni, hogy mi volt az oka. Vajon olyan tudatlanok voltak-e, hogy mindarról, ami az ő korukban Hollandiában és Angliában (mely utóbbiban a katolikusok még polgárjogot is csak 1829-ben kaptak) történt, semmit se tudtak, vagy pedig egyszerűen nem mertek ellenszegülni az akkor divatos közhangulatnak, mert féltették népszerűségüket.

Az első lehetőséget nem fogadhatom el, mert mindketten nagystílű, koruk színvonalán álló és a nyugati lapokat is olvasó államférfiak voltak, Széchenyi pedig sokat utazott is nyugaton, s különösen Angliát majdnem úgy ismerte, mint szülőhazáját. Lehetetlenség tehát, hogy arról, ami ott a katolikusokkal történt, semmit se tudott volna. De a második lehetőséget se fogadhatom el, mert Deák és Széchenyi olyan jellemek voltak, akikhez hasonlót keveset ismer ezérves történelmünk. Megmarad tehát megoldhatatlannak a talány (de valószínűleg – szegény – az utóbbi körül lehetett baj).

De még abban is ellenkeznünk kell Mályusszal, hogy protestánsoktól indul ki az új korban a más vallásúaknak adott türelem és megértés, még ha ezt a türelmet ezek az úttörő protestánsok nem a katolikusoknak, hanem csak a lényegében velük azonos protestánsoknak adták is. Ellenkeznünk kell, mert ilyen engedményeket nálunk a katolikus Rákóczi sokkal hamarabb adott, mint egyes protestáns államegyházak adtak a szektáknak. Rákóczi pedig nem protestáns, hanem katolikus volt, s nem is csak katolikus szektáknak (mert ilyenek a katolicizmusban nem is lehetségesek), még csak nem is görögkeletieknek, hanem katolikusgyűlölő protestánsoknak adott a maga vallásával azonos jogokat. (De természetesen ő is csak azért, mert neki is protestánsok parancsoltak. A kurucok többsége az volt.)

De nemcsak Rákóczi volt úttörő e téren, akinek tettét elítéljük, hanem más, külföldi katolikusok is, mégpedig olyan körülmények között és módon, amelyeket katolikus szempontból se kell elítélnünk. Csodáljuk, hogy minderről Mályusz nem tud, s bizony semmiképpen se számíthatjuk történelmi tudása vagy talán inkább tárgyilagossága előnyére.

Az Egyesült Államokat alkotó államok közül tudvalevőleg csak egy volt katolikus alapítású: Maryland. 1634-ben alapították Baltimore lord vezetésével (ezért kapott Baltimore nevet a fővárosa) angol katolikusok, akiket vallásukért kiűldöztek hazájukból. Két jezsuita is volt velük. 1639-ben csatlakoztak hozzájuk üldözött írek és kanadaiak is. Hamarosan letelepedési engedélyt kértek Baltimore lordtól az otthon üldözött virginiai puritánok és új-angliai quekkerek is. A marylandiak befogadták mindkettőjüket, egyúttal kimondták a vallásszabadság elvét. (A katolikus felfogással, azaz az egyedül üdvözítő Egyház elvével ugyanis csak egy már katolikus ország vallási megosztása, tehát az újonnan jelentkező tévely támadásának vissza nem utasítása ellenkezik, de nem az, hogy katolikus egyén vallásilag tévedésben levő egyénekkal polgárilag együtt élhessen, vagy ha új államot alapít, abba szükségképpen csak katolikust engedhessen be. Ilyenkor is ellene lehet a katolikus a többféle vallásnak (mert világos, hogy jobb az egyvallású, mint a vallásilag megosztott állam), de nem kell szükségképpen ellene lenni elvi okokból.)

Virginia állam azonban kiűldözött puritánjai befogadásáért bosszút lihegett az egyébként is még gyöngye s így megtámadásával biztos babérokat ígérő kis Maryland ellen. Világos, hogy győzött is s ott megszüntette a vallásszabadságot nemcsak a tőle üldözött puritánokat illetően, hanem egytől egyig minden katolikus papot is kiűldözött Marylandból is. 1646-ban a katolikus Calvert lord alatt Maryland újra visszaszerezte függetlenségét s ez évben már Maryland állam hivatalos nemzetgyűlési határozattal mondta ki, hogy „tekintettel arra, hogy vallási téren a lelkiismereti kényszer nem egyszer volt már oka és forrása a belső zavaroknak,

hogy a gyarmat tagjai között a kölcsönös szeretetet és barátságot mindjobban megerősítsük, elrendeljük, hogy vallása szabad gyakorlatában senki se zavartassék, feltéve, hogy Jézus Krisztusban, mint megváltóban hisz”. Nem teljes vallásszabadság ez se, de igenis, vallásszabadság az egész kereszténység számára, nem pedig, mint Mályusznak a haladásban „üttörő” protestáns államegyházaié, tisztán csak a protestantizmus keretei között. Pedig a katolikus marylandiak ezt a protestánsokra is kiterjedő vallásszabadságot jóval korábban valósították meg, mint egyes protestáns államegyházak a maguk tisztán a testvérfelekezetekre korlátozott „vallásszabadságát”. (Nem vallás-, hanem protestáns-szabadság volt ez.)

Öt év múlva azonban, hogy a vallásszabadság Marylandban érvényre lépett, Claybore, Virginia kormányzója (ki Baltimore lord személyes ellensége volt), újra betört Marylandba azon a címen, hogy ahhoz az I. Károly angol királyhoz húz, akit Cromwell forradalma detronizált, majd kivégezt és Marylandban újra tilos lett a katolicizmus. Végül II. Károly 1660-ban újra megerősítette Baltimore lordot birtokaiban s újra vallásszabadság lett Maryland földjén, melynek vallásszabadságát lassacskán mind több amerikai állam utánozta. Mikor azonban 1689-ben a fanatikus protestáns Orániai Vilmos lett Anglia királya, ismét megkezdődött Amerikában a vallásüldözés kora.

Marylandban olyan nemzetgyűlést hívtak össze, melyből törvényileg ki volt zárva minden katolikus. Ez a gyűlés aztán kitiltott az állam területéről minden katolikus papot. Kimondta, hogy katolikus ember az államban hivatalt nem viselhet és büntetéssel fenyegette meg azokat, akik jezsuitákat rejtegetnek házuknál. New York állam 1691-es törvényhozó gyűlésén is érvényteleneknek nyilvánították az 1683-as, a marylandi mintára hozott, vallásszabadságot lehelő határozatokat. 1700-ban itt is olyan törvényt hoznak, hogy minden katolikus pappal, akit a gyarmat területén találnak, úgy kell bánni, mint gyűjtogatóval, s ha más bűne nincs is, mint ez az ott tartózkodás, egész élete tartamára börtönbe kell vetni. Ha megszökik börtönéből, halálra kell ítélni. Minden polgár, akire rábizonyítják, hogy katolikus „clergyman”-t támogatott (az elrejtőzésben segítségére volt), három napon át nyilvános pelengérré kell állítani. A katolikus polgárokat ugyanekkor szavazati joguktól is megfosztották.

S mindezt Rákóczi katolikus templomosztogatásai korában! Ugyanebben a New York államban még 1718-ban is külön 500 dolláros jutalmat állapítottak meg minden olyan polgár részére, aki egy római hitű papot a hatóság kezére szolgáltat. (New England államban 1647-ben kiutasítanak minden jezsuitát, s elrendelik, hogy amelyik utána is oda visszalopózik, kötél általi halállal büntetendő. Ugyanekkor ugyanitt rendeletet hoznak, hogy katolikus embernek nem lehet 50 dollárnál többet érő lova.)

Csak aki mindezt tudja, az tudja igazán méltányolni, mennyire meghaladta korát a mi Rákóczi Ferencünk, de azt is, hogy milyen „mintakatolikus” volt! Sehogy se tudjuk megérteni, hol tanulta a mi Rákóczink ezt a mérhetetlen „felvilágosultságot”, de azt se, hogy ugyanakkor az amerikai protestáns angolszászok a maguk bödületes elmaradottságát? Azt se tudjuk megérteni, honnan tanulhatták ezek az angolszászok ezt a rémes felekezeti fanatizmust, de még inkább nem azt, honnan tanulta Rákóczi a maga bámulatos hitközönnyét. Hiszen nagyanyja a leglelkesebb katolikus volt, apját nem ismerte, az anyja jezsuitát tartott udvarában, maga pedig jezsuiták neveltje volt, sőt maga is az akart lenni fiatal korában! (Az imént megmondtam, hogy honnan tanulta.)

Azt azonban még kevésbé értjük, hogy lehet, hogy a mi I. Lipótunk olyannyira hírhedt az egész világon a vallási gyűlöletéről és a protestánsok „lelketlen” üldözéséről, Virginia, New York és New England állam protestáns angolszászairól azonban senki emberfia nem tudja, hogy ők akár csak valamit is vétkeztek volna a vallási türelem ellen.

De vallási türelmével kapcsolatban nemcsak korát meghaladó felvilágosultságáért dicséri Rákóczit Mályusz, hanem egyúttal azt is megállapítja, hogy „öt egyház- és kultúrpolitikájában a magyarság érdekének felismerése és a magyar műveltség iránti vonzalom vezette”.

Mályusznak ez a kijelentése ismét egészen kezdetleges felekezeti elfogultság jele. Igaz, hogy nálunk egyenesen divat a protestáns kultúrát a magyar kultúrával azonosítani és a protestantizmus istápolását a magyarság istápolásával egynek venni, de ma már – s különösen egy Mályusz Elemértől – mégis joggal elvárhatnánk, hogy haladjon a korral, az igazságot felekezeti érdekei ellenére is elismerje és a most idézethez hasonló szövegeket átengedje a falusi kálvinista rektoroknak. Igaz, hogy ezt ma már még tőlük se tűrhetjük el. Ma már még ők se lehetnek ugyanis olyan naivan együgyűek, hogy a kálvinizmust egyszerűen a magyar protestantizmussal, a hazai protestantizmust pedig egyszerűen a magyarsággal, a protestáns érdekeket a magyarság érdekeivel azonosíthassák.

Vegyék tehát végül tudomásul, hogy nemcsak a kálvinisták, hanem a lutheránusok is protestánsok, és hogy Magyarországon nemcsak kálvinisták, hanem lutheránusok is vannak s a kultúrában éppen ezek vezetnek, nem pedig a kálvinisták. Márpedig amennyire színmagyarok hazánkban a kálvinisták, épp annyira nem azok a lutheránusok. Csodálom, hogy ezt még a lutheránus és még nevében is idegen Mályusz is elfelejti.

Igaz, hogy a magyar kálvinisták sokkal többen vannak országunkban, mint az idegen fajú lutheránusok, ámde a magyar katolikusok közt is épp oly aránytalanul többen vannak a magyar, mint az idegen fajúak. Egyébként pedig Rákóczi idejében még a magyar protestantizmus jóval nagyobb arányban állt lutheránusokból, mint ma. Rákóczi és minden más magyar szabadságharcos gócpontja és fő ereje a Felvidék volt. (Thököly maga is innen került ki s lutheránus is volt, nem pedig kálvinista. De lutheránus s így idegen fajú volt Kossuth is, Görgey is és Petőfi is, s mindhármuk családja szintén a Felvidékről származott.)

A Felvidék végig Rákóczi hatalmában volt, de a Dunántúl és Erdély csak időnként. Az Alföld pedig akkor még nem volt eléggé benépesülve. A déli fele – mely egyébként ma se magyar – nem is volt Rákóczi birtokában.

A Felvidéken azonban a lutheranizmus a protestantizmus uralkodó felekezete, nem pedig a kálvinizmus. Abban a Magyarországon tehát, melyre Rákóczinak a magyarságra állítólag annyira előnyös vallási és kulturális tevékenysége kiterjedhetett, a protestáns kultúra legalább oly fokban volt német és tót kultúra, mint magyar kultúra. A szepesi és általában a felvidéki városok nem magyar városok voltak, s különösen nem voltak magyarok annyiban, amennyiben protestánsok voltak.

A magyarságnak és a magyar műveltségnek tehát inkább ártott a katolikus templomok és tanügyi intézmények protestáns kézbe kerülése, mint használt. Ha pedig a kálvinista magyar Felső-Tisza vidéke nem lett volna állandóan Rákóczi kezében, akkor egyenesen azt kellene mondanunk, hogy csak ártott, mert akkor a kuruc kézben levő terület elsősorban nemzetiségi terület lett volna, a protestáns-pártolás tehát idegen-pártolást jelentett volna. Mivel azonban a Felső-Tisza vidékén és Debrecen tájékán Rákóczi idejében úgyszólván még nem is volt katolikus kézen templom, annál kevésbé iskola, tehát tőlük ilyesmiket elvenni nem is lehetett, Rákóczi magyar kulturális tevékenysége inkább csak a felvidék nyugati felében és a városokban volt lehetséges, s így a tőle engedélyezett vallási csere a magyarságra határozottan inkább káros volt, mint előnyös.

Az is kétségtelen, hogy a katolikus, sőt a jezsuita prédikációk és iskolák szelleme még az idegen ajkú felvidéken is sokkal magyarabb volt, mint ugyanott a lutheránus prédikátorok szónoklatai, vagy például az eperjesi lutheránus főiskola szelleme, ahol a tanárok többsége még csak magyar állampolgár se volt. Az akkor nálunk működő jezsuiták közt is voltak ugyan osztrák állampolgárok, ámde kétségtelen, hogy még ezek is elsősorban katolikusok voltak, nem osztrákok, és hogy a lutheránus iskolákban tanító külföldi tanárokról ezt a fajuk iránti semlegességet már kevésbé mondhatjuk.

Veszedelemesen téved tehát Mályusz, mikor Rákóczi protestáns-pártolásában a magyar kultúra pártolását látja. Ő a felvidéki iskolákat és templomokat jámbor, Szent István-tisztelő tótoktól vette el és pánszlávoknak adta (itt természetesen most nem az elnevezésen van a

hangsúly, mely ez időben még anakronizmus), magyar érzelmű németek helyett pedig valójában pángermánoknak juttatta. Nemcsak az Egyház, hanem az „édes” haza, a magyar kultúra ellen is vétett tehát vele, még ha Mályusz az ellenkezőt állítja is.

Láttuk, hogy Mályusz mennyire elfogult és színvak volt, mikor a vallásszabadság dicsőségét, mely nálunk a katolikus Rákóczi nevéhez fűződik (de amelynek katolikus volta felett a protestáns Mályusz szó nélkül átsiklik), külföldön protestáns érdemnek tulajdonítja. Egyenesen megbotránkoztat azonban bennünket az az állítása, hogy a katolikus barokk kor „a túlfűtött fanatizmus” kora volt. Ezt az állítást, mint elfogultat, a katolicizmusra sértőt, a külföldi protestáns fanatizmus éppen e korban megnyilvánuló, imént ismertetett gyalázatos példái látára pedig mint nevetségeset, egyenesen felháborodva kell visszautasítanunk. Így nem írhat tárgyilagos tudós, annál kevésbé egy állami egyetemi tanár a katolikus Magyarországon. A fanatizmus gyűlöletes, ellenszenves dolog, s olyan meggyőződést jelent, mely a vak szenvedélyeken és gyűlöleten, nem pedig az észen, műveltségen, a kultúrán és erényeken alapul. Hogy meri Mályusz a katolicizmust, vagy akár csak a barokk kor katolicizmusát is ilyenek feltüntetni?

Azért, mert meggyőződése terjesztésére az erőszakot is használta? Az orvostudomány is használ erőszakot, mert sokszor erőszakkal is végrehajtja a műtétet s egyébként is mindig lekötözi a szenvedő alanyt. De a közegészségügyi szabályokat, például a fertőtlenítést, a ragályos betegek elkülönítését, a kötelező védőoltásokat és szűrővizsgálatokat is erőszakkal hajtja végre, ha olyan egyénnel találkozik, akik nála okosabbak akarnak lenni vagy csak dacból ellenkeznek. A kultúrállamok a kultúrát is erőszakkal terjesztik, mert az iskolába járás elhanyagolását a szülőknél pénzbüntetéssel, sőt még elzárással is sújtják.

Ki mondja azonban emiatt a kultusz- vagy közegészségügyi minisztériumot fanatikuskak? Senki. Azért nem, mert mindnyájan egyetértünk abban, hogy igazuk van s így az igazságot erőszakolják. Nem kívánjuk mi egy protestáns magyar történetírótól, hogy ő igazságnak tartsa a katolicizmust, de azt igenis meg kell tőle követelnünk, mert az a történetírói tudományos tárgyilagosság minden tudósra érvényes kötelezettsége, hogy elvből és eleve hamisságnak, valótlanságnak, tévedésnek se tartsa. Márpedig „fanatizmusról” vagy akár csak „túlfűtöttség-ről” is a katolicizmussal kapcsolatban csak ez esetben beszélhetne.

Még bántóbb és szégyenletesebb a barokk kor katolicizmusával szemben ezeket a sértő kifejezéseket használni akkor, mikor láttuk, hogy ugyanebben a korban milyen gyűlöletről és üldözésről tett tanúságot a nyugati protestantizmus. Erről azonban Mályusz tudós léteére természetesen sose hallott s így nem is tud. Igaz, hogy mi is kemény kifejezéseket, s köztük a „fanatizmust” is használtuk e szüklátókorú, gyűlölködő protestantizmus megbélyegzésére, ámde emiatt senki se adhat nekünk olyan leckét, mint amelyet mi itt Mályusznak vagyunk kénytelenek adni. Láttuk ugyanis, hogy az igazságot szabad, sőt kell is erőszakkal terjeszteni még a modern felfogás szerint is. Ha tehát a magát egyedül üdvözítőnek tartó katolicizmus is így jár el, ezt senki se kifogásolhatja. A katolikus ugyanis az esze szerint jár el, mikor vallási téren is erőszakol.

Fanatikus ellenben az, akit az erőszak alkalmazásában a szenvedély, a gyűlölet, nem pedig az ész és a józan megfontolás vezet. Mályusz se tagadhatja azonban, hogy a barokk kori angolszászokat és hollandokat esztelen katolikus-üldözésükben nem az ész, nem a protestáns vallási meggyőződés vezette. Hiszen vallási elveik alapján a józan ész a katolikusokkal ellentétben a lelkiismeret és a meggyőződés szabadságának tiszteletét írta nekik elő s így valóban a gyűlölet, a szenvedély, az undok fanatizmus volt az, ami mégis az ellenkezőt tetette velük.

Igaz, hogy az igazságot se kell mindig feltétlenül kimondani és a bűnt se kell mindig feltétlenül a maga megbélyegző nevével nevezni, sőt a szeretet sokszor egyenesen megkívánja, hogy a gyermeket ne nevezzük nevével, hanem legyünk kíméletesek. Hogy mi ennek ellenére is kötelességünknek éreztük, hogy a jelen esetben kimondjuk az igazat és érdeme szerint bélyegezzük meg a bűnt, annak amiatti felháborodásunk volt az oka, hogy ez a bűnös, fanatikus

protestantizmus annyira nincs tudatában a maga felháborító bagolyságának, hogy a barokk kor igénytelen kis katolikus verebét csúfolja nagyfejtése miatt. Ilyen körülmények között valóban örültség és az igazság elleni bűn lenne nevének nem nevezni végre a gyermeket és finomkodva továbbra is a szeretetet gyakorolni az igazság rovására.

A hollandok, az európai és az amerikai angolszászok valóban undok fanatizmusból tették azt, amit a barokk kor idején a katolikusok ellen elkövettek, mert nyilvánvaló, hogy vallásuk tanai, állandóan hangoztatott elveik, tehát az eszük ellenére üldözték a más vallását, míg ugyanez (pedig a protestánsokénál sokkal kisebb fokú erőszakosság volt) a katolikusok részéről a barokk korban a meggyőződésük, a való (vagy a protestánsok szerint vélt) igazság iránti kötelességeik parancsára, tehát eszük alapján történt. Az bűn volt, ez pedig erény; az fanatizmus volt, ez pedig logika.

Mikor tehát Mályusz „túlfűtött fanatizmusnak” nevezi a barokk kor nyílt és a protestantizmust lenéző katolicizmusát (pedig amit tévelynek tartok, azt le kell nézmem és az ellen kötelességem harcolni is), ezzel tulajdonképpen azt az álláspontját fejezi ki, hogy a katolikus hit meghaladott, jelenleg már tévedésnek ítéendő dolog (csak ez esetben fanatizmus ugyanis, ha mégis úgy viselkedik, mintha igazság volna). Kétségtelen, hogy ez az álláspont mélyen sértő a katolicizmusra s tűrheterlen egy olyan történetíróban, aki csak történetíró, csak az igazság tárgyilagos kutatója akar lenni, semmi más.

A barokk kor semmi mást nem tett a katolicizmus javára, mint amit a modern állam ma is tesz a közegészségügy vagy a népműveltség előmozdítására. Ez az eljárás természetes és egyedül logikus a vallási igazságokat és az erkölcsi szabályokat illetően is, ha a hatalmat birtokukba tartó állami közegek éppúgy meg vannak győződve a katolikus vallási és erkölcsi igazságokról, mint amennyire a modern állam közegei arról, hogy a gyerekre hasznosabb, hogy írni, olvasni, számolni tudjon, mint az, hogy már gyerekkorában kenyeret keressen s így jobb tápláléka és ruházata legyen. (Pedig hát ezen vitatkozni lehet, s azok, akik a vallás igazságait nem tartják olyan nagyon bizonyosaknak, láthatják belőle, hogy a modern állam igazságai se mindig olyan nagyon biztosak.)

Hogy a modern állam ennek ellenére mégis csak az iskoláztatás, a közegészségügy, a közcsend, a közlekedés stb. terén alkalmaz kényszert, vallási és erkölcsi téren azonban nem, csak azt bizonyítja, hogy a vallási igazságokról közel sincs oly szilárdul meggyőződve, mint a maga előbb említett igazságairól. A barokk kor államának azonban még volt vallási meggyőződése, s ha volt, ebből a leglogikusabban folyt, hogy e téren is kényszerítsen, azaz épp úgy járjon el, mint a modern állam a maga modern igazságaival.

Ez protestáns vallási alapon állva örültség, katolikus alapon állva azonban természetes. A protestantizmusban vallási és erkölcsi téren is szabadság van. Ott a vallását ki-ki maga alakítja ki magának. Ott a vallás nem objektív, tehát változhatatlan dolog, hanem egyéni élmény, mely nem annyira az ész, tehát az igazság, mint inkább a kedély és az érzelmek világába tartozik. Azt elrendelni pedig, hogy mindenki egyforma kedélyű, egyforma hangulatú, egyforma családi tradíciójú legyen, esztelenység. Ami tehát katolikus szempontból, azaz igazság-vallás alapján állva, logikus dolog és erkölcsi kötelesség, mert a felebaráti szeretet követelménye, az protestáns alapon állva örültség, fanatizmus és a felebaráti szeretet lábbal taposása.

Mit szóljunk hát hozzá, hogy a múltban a katolicizmus mégse kényszerített jobban s mégse állt annyira az erőszak alapján, mint a protestantizmus, s ez utóbbi többet vétett fanatizmusból a felebaráti szeretet ellen, mint amennyire a katolikus Egyház szeretetből, az igazság terjesztésére alkalmazta ugyanezt a kényszert vagy erőszakot. Szomorú azonban az eredmény a protestantizmusra még akkor is, ha csak annyit mondunk, pedig legalább ennyit még Mályusz Elemér is elismer, hogy a protestantizmus elvei ellenére, tehát fanatizmusból nem nagyobb, hanem csak ugyanakkora kényszert alkalmazott, mint amekkorát a katolicizmus kötelességből, a szeretet alapján állva, az igazság védelmének és terjesztésének erkölcsi kényszeréből.

Ha tehát Lipót, III. Károly vagy Mária Terézia állama csak a katolikus vallást tartotta jó-
nak s így kívánatosnak, s ez irányban szabályrendeleteket is érdemesnek tartott kiadni, ebből
még nem következik, hogy fanatikus volt, vagyis hogy ezt nem az ész alapján, hanem a vak
szenvédelyektől, a gyűlölettől vezetve csinálta. Éppen ellenkezőleg: mindez azt bizonyítja,
hogy ezek a tiszteletreméltó Habsburg-uralkodók a katolikus hitigazságokat és erkölcsi sza-
bályokat igazaknak és helyeseknek tartották (ami bizonyára se nem bűn, se nem elmaradott-
ság), ha pedig annak tartották, akkor egyenesen a józan eszükből következett, hogy
komolyan is vegyék, tehát hogy alattvalóik számára kötelezően elő is írják őket.

Mályusz azonban felekezeti egyoldalúságában azt, hogy a dolog oka ez is lehetett, még
mint lehetőséget se tudja számba venni, hanem a többféle lehetőség közül csak a legrosszab-
bat és a Habsburgokra és a katolicizmusra legsértőbbet tudja oknak elfogadni s így alkotja
meg a dologról ítéletét. Az igazság azonban az, hogy a vallásosságból éppen akkor követke-
zik ez a barokk kori eljárás, ha az az észből folyik, rajta alapszik. Akkor, ha a vallás igazságát
komolyan vesszük és le is vonjuk belőle a logikus következtetést. Akkor tehát, ha nem va-
gyunk fanatikusok.

Mályusz nem veszi észre, hogy az ő (s általában a nem katolikusok) fanatizmust emlege-
tő felfogásából tulajdonképpen az következik, hogy a modern kultúrával és a haladással el-
lenkezik az, hogy valaki a vallását az észről biztosan tudható igazságként fogja fel. Nem
veszi észre, hogy ez magyarul azt jelenti, hogy a vallás igazsága ma már meghaladott dolog.
Hogy ma már a vallás csak mint családi hagyomány, érzelem, hangulat vagy valami megma-
gyarázhatatlan lélektani szükségszerűség jöhet tekintetbe, de semmiképpen se mint a tiszta
ész körébe tartozó s tudományos szempontból is tartható dolog. (Aki nem akarja elhinni,
hogy a katolicizmus tudományos igazság, az olvassa el „A katolikus vallás igazsága” című
háromkötetes művemet.)

Van-e komoly hite annak, aki azt mondja, hogy hisz, de egyáltalán nem érdekli, hogy
mások is hisznek-e, s nemcsak maga nem mozdítja még a kisujját se, hogy másokat is vissza-
tartson olyan úttól, mely hite szerint helytelen, sőt soha helyre nem hozható kárhozatba ve-
zet, hanem még az ellen is tiltakozik – s ráadásul a műveltség nevében! –, hogy mások
járjanak el így?

Azokról a protestáns államfőkről és kormányokról, akik e korban épp úgy, sőt még job-
ban üldözték a katolicizmust, mint az előbb említett három Habsburg, valóban elmondhat-
nánk, hogy „túlfűtött fanatizmus” vezette őket, tehát eljárásukat hitfeleiknek szégyelleniük
kell, de nem mondhatjuk ugyanezt ugyanebben a korban a Habsburgokról. Azok ugyanis a
protestáns vallási alapelvek, tehát az eszük ellen jártak el, tehát csak gyűlöletből cselekedhet-
tek, ezek azonban meggyőződésüket követték, az eszük után indultak, tehát alattvalóik iránti
szeretetből cselekedtek. Még ha tévedtek volna, tehát nem lett volna igazuk abban, amit hit-
tek, akkor is dicsérni kellene bennük a jó szándékot.

S ha kifogásolnunk kell és elfogultság jelének tartanunk Mályuszban a „fanatizmus”
szót, még inkább tiltakoznunk kell a jelzője, a „túlfűtött” ellen. Lipót és III. Károly kormánya
ugyanis közel se használt akkora kényszert a katolikus igazság érdekében, mint a mai mo-
dern államok a közműveltség érdekében vagy a fertőző betegségek ellen. A barokk kor kato-
licizmusa tulajdonképpen csak a katolikus igazságot és erkölcsöt védte az állam hatalmával a
hitetlenség, az eretnokség vagy az erkölcsi rosszság ellen, de erőszakkal senkit nem vitt a
katolicizmusba. Az ő erőszakos rendszabályai mindössze csak abból álltak, hogy nem voltak
közönyösek abban, hogy a tömegek ezt vagy azt a vallást hiszik-e, hanem mivel erős vallási
meggyőződésük volt, nyíltan állást foglaltak az irányban, hogy melyik vallást tartják igaznak
s kimutatták az örömeiket amiatt, ha alattvalóik is ezt a vallást követték.

Azok a tömegek, melyek a katolikus barokk állam e felfogásával dacoltak, épp oly félre-
vezetettek voltak, mint ma azok az elmaradott falusiak, akik a közegészségügyi intézkedések
szigorú végrehajtása miatt lázadoznak. A kettő között csak az a különbség, hogy az akkori ál-

lam azt, a mai pedig ezt tartja fontosnak, azaz az akkori állam azt is fontosnak tartotta, ami a másvilágra vonatkozott, a mai pedig csak az írás-olvasással vagy például a tífusz megfékezésével, azaz csak e világi dolgokkal törődik, hivatalosan tehát vallástalan alapon áll.

Minden attól függ, hogy a vallástalan vagy a vallásos alap az igaz-e, de annyit már előre is megmondhatunk, hogy ha a vallásos alap az igaz, akkor a modern állam bűne sokkal nagyobb, mint a barokk kor államéé akkor, ha a vallástalan álláspont az igaz.

A barokk korban csak azt nem engedte meg az állam, hogy aki már katolikus, a hitét elhagyja, vagy hogy a protestáns a katolikus ünnepen dolgozzék és így a falut botránkoztatva s ünnepi hangulatát elrontsa. Hogy a mi protestánsaink ezt olyan tűrhetetlenül nagy sérelemnek tartották magukra nézve, az csakugyan a katolikusok iránti gyűlöletüket, büszkeségüket, fanatizmusukat bizonyítja (a gőg ugyanis körülbelül azonos a fanatizmussal). Egy temetés, egy munkástüntetés alatt ugyanis (tehát mindenütt, ahol tömegek vannak) ma is megkövetelik, hogy az arra járók vagy a nézők tiszteletet mutassanak, vagy legalábbis cinikusan ne viselkedjenek s kihívóan ne hirdessék, hogy nekik más a meggyőződésük. Ilyenkor senkinek se jut eszébe, hogy ezt a maga egyéni szabadságjogai korlátozásának vegye és tűrhetetlennek tartsa. Ilyenkor az, aki azt, akit temetnek, nem tartotta becsületes embernek, vagy aki a tüntető munkásokkal nem ért egyet, otthon szokott maradni, nem pedig oda áll gyalázni a halottat vagy egymagában szembeállni a tüntető tömeggel.

Ha azonban a protestáns abból a meggyőződésből, hogy ő a katolikusok úrnapi körmenetét bálványimádásnak tartja, nem azt a következtetést vonja le, hogy otthon marad, vagy ha éppen akkor és arra van dolga, elkerüli a körmenet útvonalát, hanem azon az állásponton van, hogy tőle a vallása és a vallásszabadság neki járó joga azt követeli, hogy ő éppen akkor és éppen arra mehessen a trágyás szekerével, amikor és amerre a katolikusok körmenete megy, és hogy neki ilyenkor is a fején kell hagynia a kalapját, akkor eljárására azt kell mondanunk, hogy ez nem a protestáns meggyőződés férfias megvallása, hanem összeférhetlenség, kötekedés, kihívás, neveletlenség, gyűlölet és fanatizmus.

Mi az Oltáriszentség előtt térdre borulunk, mert Istenünknek tartjuk. Mikor tehát protestáns testvérünktől csak azt kívánjuk, hogy ha már oda jött (mert hiszen önként jött oda), legalább a kalapját vegye le, akkor már úgyis megengedtük neki, hogy ő ne higgye el a mi Oltáriszentségünket, azaz ne higgye azt, amit mi hiszünk. A kalaplevétel ugyanis nem imádat, hanem csak a legelemibb tiszteletudást, azaz a cinikus kihívástól való tartózkodást jelenti. A protestáns csak azt fejezi ki vele, hogy tiszteletben tartja a más meggyőződését. Ez csak annak jele, hogy nem fanatikus, hogy a felekezeti gyűlölet nem ölte ki belőle még a legelemibb társadalmi érzéket, de semmiképpen se a protestáns meggyőződés megtagadása.

Ha a protestáns azt gondolja, hogy ha őt ilyenkor felszólítják, hogy vegye le a kalapját, sőt talán – Uram, bocsá'! – azt a kalapot egyenesen úgy verik le a fejéről, akkor őt a hitében háborgatják és vallásszabadságában korlátozzák, nagyon téved. Ilyenkor nem a hite mondja ugyanis neki, hogy csak azért se vegye le a kalapját, hanem a felekezeti gőg, a dac, a kihívás, a neveletlenség, a gyűlölet, a fanatizmus. De az elbizakodottság és a katolikus hívők jámborságával és türelmével való visszaélés is.

Bezzeg nem jutott az még eszébe egy kapitalistának se, hogy tüntető kommunisták elé merjen így odaállni (természetesen még a kommunizmus uralma előtt, mert azóta már csak hivatalosan kirendelt, állásukat féltő, kénytelen kommunista tüntetők vannak, akikkel bátran lehetne így viselkedni; hogy mégse lehet, annak egyedüli oka, hogy nemcsak munkások vannak, hanem ÁVH is van), de zsidónak se, hogy fasiszta vagy nyilas tömegek elé álljon oda kihívóan. Ezt csak körmenetet járó jámbor katolikus tömegekkel lehet megtenni.

Azért ha valaki csak meggyőződéses protestáns, de a jelzett nemtelen tulajdonságok nincsenek meg benne, azt katolikus körmenettel való találkozásakor nem is kell kényszeríteni arra, hogy vegye le a kalapját, de még felszólítani se. Ezt becsületértéze véteti le vele önként. De ha még ez is nehezebb esnék, megteheti, hogy egy utcával elkerüli azt a körmenetet, vagy

megvárja, míg elhalad és csak utána indul útjára. De ha csak azért is akkor megy és csak azért is arra megy s csak azért is kalappal a fején megy, csak arról tesz tanúságot, hogy még mai haladó korunkban is ugyancsak működik benne az a „túlfűtött fanatizmus”, az a visszataszító vallási ellenszenv s gyűlölet, melyet Mályusz mindenképpen csak a barokk kor katolicizmusára akar ráfogni.

A barokk kor bűne mindössze abban áll, hogy azon az állásponton volt, hogy csak egy vallásra van szükség, mert a sok egymásnak ellentmondó vallás nem lehet mind igaz, hanem közülük csak az egyik (s ezt éppen az a tiszta ész mondja, mely annyira elvi ellentétben áll a fanatizmussal). Ha pedig ez így van, akkor ennek az egy vallásnak több joga van, mint a többinek, sőt egyenesen minden jog ezt az egyet illeti meg, az állam támogatására tehát csak ez az egy tarthat igényt (s ez szintén a tiszta észből következik).

Csak ebben állt és semmi másban a barokk kor „túlfűtött fanatizmusa”. Hiszen akkor se kényszerítettek senkit arra, hogy akarata ellenére katolikus legyen. Ezt már csak azért se teheték volna, mert a katolikus Egyház törvényei szerint az ilyen embert nem is szabad bevenni az Egyházba. Szeretetből bármennyire kínáljuk ugyanis ezt minden embernek, azért azt se feledjük el soha, hogy a katolikus Egyház tagjává lenni kitüntetés is egyúttal, melyet meg kell érdemelni.

A barokk korban a katolikus Egyházon kívül maradó dacolót legfeljebb akkor büntették meg, ha fanatizmusában támadásba lépett át s fanatizmusában kicsúfolta a hívőket, ha gúnyolta jámborságukat. Természetesen még ezeket se halállal vagy kínpaddal büntették, hanem néhány napi börtönnel vagy pellengérré állítással, azaz olyanformán, mint ma az éjszakai csendhaborítókat (abban a korban a csendhaborítókat is szigorúbban büntették, mint ma). Ha valakinek ez annyira fáj és éppen az ilyen emberek „szabadságának” megvédését tartja annyira fontosnak, az nem éppen jó jel az illetőre.

Abban sincs igaza Mályusznak, mintha a modern vallásszabadság a szektáknak lenne köszönhető. A modern vallásszabadság a hitközönységnek köszönhető. Annak a francia forradalmat megelőző ún. felvilágosultságnak, mely a katolikus Egyházzal szemben a protestantizmus első lépése után már megtette a másodikat is, s mely már az Egyházzal szemben nem eretnokséget képviselt a keresztény hit alapján, hanem már a hitet magát is kétségbe vonta, sőt nyíltan tagadta. Vagy ha nyíltan nem tagadta, legalábbis mellékesnek tartotta és az ész tárgyának, az igazságok világából a kedély, az érzelmek és a családi hagyományok körébe utalta.

Az ilyen vallás csakugyan lehet sokféle, sőt szükségképpen az. Ha a vallást így fogjuk fel, akkor csakugyan lehet mindegyik egyformán jó, hiszen csak szokás és guszthus dolga az egész, az pedig sokféle, s miatta csakugyan felesleges rendszabályokat hozni s egyiket a másik ellenében karhatalommal támogatni. Csakis ilyen vallások esetében lehet helyes a vallásszabadság elve elméletben és gyakorlatban egyaránt, de nem akkor, ha a vallásnak az igazsághoz is van néminemű köze.

Látjuk tehát, hogy az eredeti protestantizmus mennyire felemás, logikátlan dolog volt. Szabadnak mondta a vallást és tartalmát az egyén kialakítására bízta, de – noha ez már azt jelenti, hogy a vallás nem lehet igazság, hiszen az igazsággal szemben az ember nem szabad s az igazság nem változik egyénenként – mégis úgy kezdte, mintha igazság lett volna: nem tűrte az ellenkezőt. Hogy még kegyetlenebbül nem tűrte az ellenkezőt, mint a katolicizmus, érthető, hiszen a katolicizmus szeretetből, a protestantizmus pedig fanatizmusból cselekedett, s csak természetes, hogy a szeretet az igazságot is szeretettel képviseli, míg a fanatizmus mindig gyűlölettel jár el.

A XVIII. század „felvilágosultsága” tehát semmi mást nem tett, mint hogy megszüntette a protestantizmus eszmei zavarát, logikátlan ferdeségét és álnokságát, nevének nevezte végre a gyermeket, s nyíltan kimondta azt, ami a protestantizmusban már eleve benne volt ugyan, de 250 évig nem jött nyíltan napvilágra, azt ti., hogy ő nemcsak Rómával, hanem vele együtt a kereszténységgel, sőt magával a vallással is szakított. Az olyan vallás ugyanis, melynek igaz-

ságtartalma nincs, mely hangulatban, érzelmeken, családi hagyományokban, tudat alatti sejtelmekben és bizonyos megmagyarázhatatlan szükségszerűségekben merül ki, mely egyének szerint változik és természeténél fogva változhat is, sőt változnia is kell, nem vallás.

Ha azonban a vallást komolyan vesszük, ha tanításai valóságok, akkor csak egy vallásnak adhatunk létjogot, s akkor ennek a vallásnak egészen különleges a helyzete a többi mellett, sőt akkor szükségképpen a többivel való szembenállásáról kell beszélünk, mert hiszen akkor ez az egy úgy különbözik a többitől, mint ahogy az igazság különbözik a tévelytől, az igazság pedig nem a tévely mellett, hanem szükségképpen a tévellyel szemben áll, annak ösellenésége.

Ezt az igazi vallást, mint minden igazságot, kötelessége védeni, támogatni és terjeszteni az államnak. Ezzel kötelessége közösséget vállalni államnak és egyének egyaránt, míg a tévelyt épp úgy kötelessége visszautasítani, sőt üldözni mindkettőnek. Mivel azonban az igazságnak az a természete, hogy elsősorban nem az állam eszközeivel, nem karhatalommal és fizikai erővel kell és lehet terjeszteni, sőt a minden ember lelkében ott szunnyadó sátán, a „csak azért is” miatt az erőszak alkalmazásával még gyakorlatilag árthatunk is neki, ezen elv kimondásától a modern kor emberének se kell megijednie. Gyakorlatilag ugyanis a modern állam szerepe ezen elv alapján se lehet más, mint csak az, hogy az igazságot oltalmazza a tévely ellen. Ez ugyanis természeténél fogva mindig erőszakos, gyűlölködő, fanatikus és gonosz. Ezért az igazságnak és a jónak vele való küzdelme állami támogatás nélkül sose lehet két egyenrangú fél egyforma feltételek között vívott küzdelme.

A hamisság az emberi szenvedélyek hízelgője, az igazság és a vele együtt járó jó pedig önmegtágadást kíván az emberektől. Különösen áll ez az örökkévaló, a vallás hirdette igazságokra. A modern állam, mikor a két fél küzdelmét közönyösen nézi s azt tartja kötelességének, hogy ne avatkozzék a két fél küzdelmébe, nemcsak akkor nem, mikor az igazság küzd a tévellyel, hanem legtöbbször még akkor se, mikor az erény küzd a bűnnel, tárgyilagosság helyett valóságban a legnagyobb igazságtalanságot követi el s valójában a gyönge jó és az erős rossz küzdelmét nézi közönyösen. Nem a modern, hanem a ma annyira elítélt katolikus barokk államnak volt tehát e téren igaza és helyes az álláspontja.

Az igazságon, az olyan dogmákon alapuló vallás, melyeknek igazságát be is látom, az egyén életében természetesen százszor erősebb tényező, mint az a vallás, mely családi hagyományokon alapul és az érzelmeknél mélyebbre nem nyújtja le gyökerét. Az olyan egyének száma azonban, akik ilyen felsőbbrendű vallás birtokában vannak, a dolog természeténél fogva nem túlságosan sok. Tömegben sokkal erősebb az a vallás, mely csak családi hagyományokon alapszik, vagy az egyik népet különíti el a másiktól (mint például az indogermánokat a szemitáktól a kereszténység és az iszlám), mint a dogmák alapján álló igazságvallás. Ez utóbbi ugyanis meg nem alkuvó tilalmakkal áll hívei elé és ellenségei sokszor a nemzeti és faji összetartó erőt is ellene lázítják, míg az érzelmi vagy faji vallás ilyen igényekkel nem lép fel, a csordaember ellenszenvét nem vonja magára és még a szokás hatalma és a faji és nemzeti összetartó erő is szövetségese.

Nem a modern, hanem a ma annyira meghaladottnak gondolt katolikus barokk államnak volt tehát igaza, mikor az igazságvallást és az érzelmi vallást nem tartotta mindegynek, s mikor azt az álláspontot képviselte, hogy – legalábbis eszmei szempontból – csak az első az érték, viszont ez az érték támogatásra is szorul, mert a földi, az anyagi életben gyakorlatilag sokkal gyengébb, sokkal gyámoltalanabb s emellett százszorta több ellensége van, mint a másik értelemben felfogott vallásnak.

Hogy a hitközönységgel és a vallás mellékes dolognak tartásával szükségképpen együtt járó, már közönyszámba menő modern vallásszabadság, mely az emberek ilyen vagy olyan valláshoz való tartozását egy cseppet se tartja fontosabbnak, mint azt, hogy ki szóke vagy ki barna (Horthy hangsúlyozta, ezt egy újságírónak – természetesen kálvinistának – adott interjúja folyamán), csakugyan protestáns talajból fakadt, az érthető és így Mályusz állítását készséggel elfogadhatjuk. Hogy azonban éppen a protestáns szektákkal kapcsolatban

keletkezett legelőször ez a vívmány, abban ezek a szekták igazán ártatlanok. Hiszen ha egyáltalán van a földön vallási fanatizmus, gyűlölet és türelmetlenség, akkor kétségtelen, hogy elsősorban ezekben a szektákban van.

Hogy a modern vallásszabadság elméletben (mert a gyakorlatban éppen nem) protestáns eredetű, annak egyszerű oka az, hogy fő elve: a szabad kutatás és a lelkiismereti szabadság szükségképpen a vallás lefokozására, az ész és az igazság világából a kedély, érzelem, családi hagyományok és faji sajtóságok körébe való utalására vezet. Az igazsággal szemben ugyanis sosincs emberi szabadság. Az igazságnak kényszerítő ereje van. Az olyan vallás, melyben szabadság van, csak a kedélynek és az érzelmenek a vallása lehet, de semmiképpen se az érznek. Csak az érzelmek, szokások és faji sajtóságok tekintetében lehet válogatás és szabad guszthus, de nem az igazság vagy az erkölcs világában.

A kezdődő protestantizmus még nem jutott el tanai e logikus következményére. Ő még a vallását elsősorban az esze vallásának tartotta. Még komolyan hitt benne. Ezért keletkezése után még két évszázadon át vallási meggyőződés tekintetében éppoly erőszakosan viselkedett, mint a katolicizmus. Végül aztán a XVIII. század folyamán kezdte levonni elvei szűkszerű konzekvenciáit, de mivel a katolicizmus iránti türelemben a rossz lelkiismeret és a gyűlölet fanatizmusa még ekkor is akadályozta, türelemre még ekkor is csak a vele hasonlóan protestáns alapon álló szekták tekintetében tudta magát elszánni, de nem a katolicizmus iránt.

Ezért keletkezett a vallásszabadság és a vallási türelem elve inkább protestáns országokban és a protestáns szekták javára. Ami azonban a katolicizmus iránti türelmet illeti, oda protestánsaink még ma se tudtak eljutni s talán nem is jutnak el soha. (A katolicizmus iránt is türelmes protestáns legtöbbször nem hívő protestáns. Ilyenek csak egyének vannak, nem tömegek.) Angliában még ma is államvallás az uralkodó protestáns felekezet. Nálunk már száz éve nem államvallás a katolikus, de a sok tiszta-katolikus európai és amerikai állam között is alig van olyan, melyben ma is az. Ahol az is, sokszor csak legújabbán lett újra azzá, mint például Olaszországban is csak Mussolini tette újra azzá.

Az angol királynak koronázásakor még ma is meg kell esküdnie arra, hogy nem hiszi azt, amit a katolikusok hisznek, de nemrég még (még a XX. század elején is) ugyanekkor még átkot is kellett mondania azokra, akik hiszik (s még ezek emlegetik a katolikusok „tűlfűtött fanatizmusát”). Az Észak-Amerikai Egyesült Államokban a legnagyobb vallás a katolikus, elnök azonban mégis csak most lett először katolikus. Ezt a protestáns és a felekezeten kívüli (mert az ország fele az) fanatizmus egész eddig lehetetlenné tette. Megválasztása után őt is hamarosan meggyilkolták.

Nem modernség, nem haladási készség, nem jövőbelátás, annál kevésbé a magyarság és a magyar művelődés szolgálata volt tehát az Rákócziiban, ami őt a „vallásszabadság” mellé állította és ami katolikus létére és barokk életfelfogása ellenére arra vitte, hogy a katolikus templomok egész seregét maga adta át a protestánsoknak, hanem egyedül az a fonák helyzet, melybe mint magyar szabadsághős, katolikus szempontból került. A magyar katolikusok ugyanis – a már sokszorosan kifejtett okok miatt – nem szoktak szabadsághősök lenni, nem is lehetnek azok, annál kevésbé egy szabadságharc vezetői.

Aki – mint Rákóczi – ennek ellenére mégis az lett, abba a kényszerhelyzetbe került, hogy lényegében protestáns, mégpedig harcosan protestáns sereg élére került, melynek követeléseihez és szelleméhez a katolikus vezérnek alkalmazkodnia kellett. Az a szerep ugyanis, melyet vállalt, tulajdonképpen protestáns szerep volt. Csak a francia forradalom és a vele járó „felvilágosultság” hitközönye után, 48-ban jutott el a magyarság oda, hogy szabadságharca már nem volt felekezeti jellegű. Rákóczi korában – száz évvel a francia forradalom előtt – még nem tartottunk itt. De hát lehet ilyen körülmények közt beszélni Rákóczi „nagy” katolicizmusáról?

Már a gyermekkorból kinövő Rákóczi igen sokat engedett a jezsuitáktól beléje nevelt katolicizmusból. A hiú és nagyravágyó és tizennyolc éves korában már egymillió hold jövedelmével korlátlanul rendelkező, állandóan kártyázó és szórakozó, felesége mellett mindig állandóan másba szerelmes fiatalemberben ez egész természetes jelenség. Maga írja, hogy fiatal házas korában magyarországi birtokaira visszatérve, részint a korával járó virtuskodásból, részint, mert látta, hogy itt nálunk a protestánsokban tetszést arat vele, szeretett a vallásról és egyes katolikus szokásokról félvállról bírálgatva és tréfálkozva beszélni. (Ilyesmi akkor még feltűnt, mert egyáltalán nem volt még úgy szokásban, mint ma.) Jellemző például „vallásos” lelkületére, hogy Rómában jártában a pápától kapott szent ereklyét annyira semmibe vette és olyan kevésre becsülte, hogy akkor, mikor önéletrajzát írta, már azt se tudta, hova lettek. (Ilyesmi – azt hiszem – még ma is csak egész vallástalan családokban fordul elő.)

A jezsuitákról is bírálgatva, sőt bizonyos ellenszenvvel ír még megtérése után, önéletrajzában is, noha még így is kénytelen róluk igen sok jót is mondani, sőt a fogságból való megszökésének elősegítésével egyenesen élete megmentőinek kénytelen őket mondani.

Már fejedelem korában egyes egészen vallástalannak látszó cselekedeteivel meg is botránkoztatva a magyar népet. A pestis idején például az egész országból összegyűjtött és Érsekújvárnak szánt ételmezt a jázsági templomokban raktározatta el. Jellemző, hogy katolikus templomokat szemelt ki erre a nem éppen épületes célra. Úgy látszik, a protestánsokat félt megsérteni, de a maga nyájával már kevesebbet törődött. Tőlük nem félt. Olyan megbotránkozást keltett pedig ez az eljárása, hogy a nép körében egyenesen csodákról susogtak. Azt beszélték, hogy e templomok falai véresek lettek miatta.

Rákóczi aztán – a felvilágosult világfi fölényes cinizmusával – úgy intézte el a dolgot, hogy kiküldte egyik brigadérosát (Szentpéteri Imrét) és az megállapította, hogy vörös festék az a falon, nem pedig vér. Ismét csak jellemző (mert bizonyára nem véletlen), hogy e tényállás megállapítására protestáns egyént küldött ki a katolikus templomba. Csak nem attól félt, hogy ha katolikust küld, az valóban véresnek találja majd a falat?

Arra is érdemes rámutatni, hogy az a Rákóczi, aki addig, míg hatalommal rendelkezett, ennyire profánul gondolkodott és ennyire ellensége volt minden túlzásnak vagy rajongásnak, idősebb korában s mikor már a hatalom elhagyta, az ellenkező végletbe csapott át és már egyenesen a túlzó szigora miatt a janzenista eretnokség határait súrolta.

Jellemző azonban, hogy a templomoknak élelmiszerraktárul használását még akkor se tekintette bűnnek, mikor Vallomásaiban nagy bünbánattal sorolja el a bűneit. Ezért sose bántotta a lelkiismeret. Egyébként érthető a dolog. Mondottuk ugyanis, hogy ami fejedelmi hatalmával függött össze, azt sose tekintette bűnnek, márpedig ezt is, mint fejedelem cselekedte. Csak azt nem tudom, hogy addig, míg az élelmiszereket a templomokban tárolta, zárva voltak-e a jázsági templomok s így addig mise se volt az illető falvakban?

Ő, aki, hogy életét megmentse és börtönéből megszökhesen, mint láttuk már, a legszemtelenebb hazugságokra is szemrebbenés nélkül képes volt, önéletrajzában lenézi és „perversus theologusoknak” nevezi azokat a hittudósokat, akik hazugság helyett a kitéró vagy kétértelmű választ megengedik. S ő, aki már meglelt korában és még megtérése után is szentül meg van győződve, hogy ha őt gyóntatója figyelmeztette volna az onánia bűnös voltára és megdorgálta volna érte, nemcsak szót fogadott volna, hanem egyszer s mindenkorra meg is javult volna, még megtérése után is annyira kevély és makacs volt, hogy mikor bíráltra és véleménykérés céljából, „mert őt néhányan janzenistának tartották”, az angorai érseknek átadta ezt a janzenizmussal vádolt értekezését: noha ezt az érseket még Rákóczi életírói is „becsületes, egyszerű és szent életű férfiúnak” írják és ez a szent férfiú annyira lelkiismeretesen járt el, hogy nem elégedett meg a maga véleményével, hanem még egy domonkos és egy ferences hittudós véleményét is kikérte, mégis, mikor mind a hárman állítólag „kíméletlen bírálat kíséretében” „vallástalannak” találták e művét, ahelyett, hogy alázattal elfogadta volna véleményüket és levonta volna belőle a szükséges következtetést, „megütődött” rajta és kije-

lentette, hogy „bíráói minden sorának értelmét elferdítették” és „eretnek és hamis tanításnak bélyegezték”, azaz magyarul: azok a gonoszak, nem pedig ő tévedett.

Ahelyett tehát, hogy okult volna a dolgon, „meg volt győződve, hogy az Egyháznak máris sokat ártott a betűkhöz való ragaszkodás” (Márki, III., 529-530. o.), tehát most már nemcsak bírálóit, hanem magát az Egyházat is kifogásolja.

A jó és nagy katolikus Rákóczi tehát előbb megkérdi az Egyházat, nem eretnekek-e az iratai, s mikor az Egyház – a leglelkiismeretesebb megfontolás után – azt feleli neki, hogy igen, majdhogynem az a felelete, hogy nem ő az eretnek, hanem az Egyház. Ezzel aztán be is bizonyította, hogy csakugyan janzenista volt, mert azok is éppen ilyen makacsok, kevélyek és elbizakodottak voltak, és éppen ez volt minden bűnük oka. Mi pedig itt csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy Rákóczi öreg korában, grosboisi megtérése és bűnbánó Vallomásainak megírása után volt még mindig ilyen.

De mint fejedelem se egyszerűen csak a vallásszabadság elvét valósította meg az igazságnak és a méltányosságnak megfelelően, mint Mályusz oly tetszetősen beállította, hanem saját elveit árulta el és a saját vallása érdekeit áldozta fel politikából, fejedelmi hatalma megtartása érdekében. Abban a korban ugyanis, melyben Rákóczi élt, még egy vallás se engedett a „méltányosságnak” és az „osztó igazságnak”, ha a hatalom kezében volt és nem volt kénytelen engedni. Az osztó igazság és a méltányosság elve egyébként is csak akkor lenne igazságos, ha minden vallás egyformán jó volna. Ha ugyanis van igaz vallás is, akkor az igazságosság nem azt kívánja, hogy a tévéllyel egyforma jogokban részesítsük. Ellenkezőleg, ez az igazság rút megcsúfolása volna.

Mivel azonban Rákóczi a katolikus vallást egyedül üdvözítőnek tartotta, mikor elismerte azt, hogy az ő vallásának sincs egy cseppet se több joga, mint bármely más vallásnak, már megtagadta vallási meggyőződését és elárulta az igazságot. Sajnos, ma az effajta viselkedés egy politikusban a korszellemmel jár s így nem megbotránkoztató, Rákóczi korában azonban nemcsak elvileg volt helytelen, hanem megbotránkoztató is volt, mert egészen szokatlan dolog volt. Olyanforma, mint az élelmiszernek a templomban való tárolása, melyet ma is a legnagyobb vallástalanság jelének tekintenének s még a kommunisták se merték megtenni.

Annál elítélendőbb, sőt visszaszítóbb ez Rákócziban, mert az ő idejében a hatalmon levő protestáns felekezetek se helyezkedtek sehol Rákóczi „méltányos és igazságos” álláspontjára, legalábbis a katolicizmus tekintetében nem. Pedig az ő elveikkel nem ellenkezett volna ez az eljárás. Akkor olyan engedményekre, amilyeneket nálunk Rákóczi a protestantizmusnak tett, csak olyan államhatalom szánta el magát, mely kénytelen volt rá. Igaz, hogy híveinek túlnyomóan protestáns volta miatt Rákóczi is tulajdonképpen kénytelen volt rá, de ha nem akart volna mindenáron fejedelemmé lenni és hazáját és népét nem szakítja el Lipót kormányától, nem lett volna kénytelen rá. Neki előre kellett volna látnia, hogy ha szabadságharcot kezd, ez fog következni belőle. Hogy tehát mégis azt kezdett, annak bizonyítéka, hogy a maga fejedelmi érvényesülése fontosabb volt neki, mint a vallása érdekei. De fontosabb volt neki hazája érdekeinél is, mert mint hívó embernek, tudnia kellett, hogy ha hazájában a katolicizmust gyöngíti, ezzel hazája erkölcsi erejét gyöngíti.

Még nagyobb szégyen Rákóczira és egészen elveszi alóla azt az erkölcsi alapot, mellyel Mályusz e téren fel akarja ruházni, az, hogy az ő másik hazájában, tulajdonképpeni fejedelemségében, Erdélyben, ahol Magyarországgal ellentétben a protestantizmus volt az úr, se ennek az úrnak, se Rákóczinak esze ágában se volt, hogy ott is „a méltányosság és igazságosság” alapjára helyezkedjék. Illetőleg az esze ágában volt ilyesmi, mert – mint láttuk – a katolikus püspökséget vissza akarta állítani, ámde mihelyt látta, hogy az ott hatalmon levő protestantizmus erre nem hajlandó, rögtön tudomásul vette a tényeket és sem a maga katolikus vallása, sem az igazság, sem a méltányosság kedvéért nem volt hajlandó sem az erdélyiekkel összeveszni, sem ottani helyzetét népszerűsége megcsökkenésével meggyöngíteni.

Rákóczi Erdélyben egyetlen templomot se vett el és adott vissza a katolikusoknak, sem nem adott engedélyt (annál kevésbé ingyentelket és segélyt) a katolikus kisebbségnek templom építésére. Pedig tudjuk, hogy Erdélyben a katolikus kisebbségnek sehol se volt temploma (még Kolozsvárott, Marosvásárhelyen vagy Gyulafehérvárott sem). Vajon miért nem volt a fejedelmi hatalmára annyira büszke s alattvalóitól ellentmondást sose tűrő Rákóczi most is öntudatos és fejedelmi hatalmára féltékeny? Miért nem hozta fel érvül Erdélyben legalább azt, hogy ő Magyarországon katolikus létére is nemcsak engedélyt adott templomépítésre a protestáns kisebbségeknek, hanem ahol többségben voltak, még a katolikusok templomait is kezükbe adta?

Pedig macakskodhattak volna-e továbbra is erdélyi protestáns alattvalói, ha ilyen megfogható érvet hozott volna fel fanatizmusuk megtörésére? Vagy ha az erdélyi fanatizmust semmi se tudta megtörni, miért nem hivatkozott akkor magyarországi protestáns hívei felekezeti követelésére azzal, hogy rámutatott, mennyire nincs méltányosság és igazságosság az erdélyi katolikusok számára?

De az, hogy Erdélyben tűri a méltánytalanságot, ahol ez a katolikusokat sújtja, de Magyarországon ugyanakkor nem tűri a méltánytalanságot, mert a protestánsokat sújtja s mind ezt egy katolikus, sőt nagy katolikus fejedelem teszi, az már egy kissé sok a jóból. De a történelmi tárgyilagosságból is sok, hogy Mályusz se vesz itt észre semmi fonákot s csak Rákóczinak korát meghaladó gyönyörű méltányosságát látja, s ráadásul még szentül meg van róla győződve, hogy ő nem protestáns történetíró, hanem csak történetíró, illetőleg csak magyar történetíró.

Mályusz egyenesen annyira megy, hogy azt állítja, hogy Rákóczi Magyarországon a felekezeti méltányosságot egyedül meggyőződésből és teljesen önként, tisztán igazságérzetétől vezetve érvényesítette (hogy Erdély is volt akkor a világon, s hogy ott is szükség lett volna holmi méltányosságra és igazságérzetre, csak ott nem a protestánsok javára, azt Mályusz egyáltalán észre se veszi). Ő a Rákóczira nehezedő protestáns nyomásról egyáltalán nem tud, sőt ezt kereken tagadja.

„Nem a protestáns túlsúly nyers ereje érvényesült – írja. – A buzgó katolikus Rákóczit a jezsuiták neveltjét, aki naponta misét hallgatott, ájtatosan részt vett a körmeneteken, fogadalmához híven, fogságból való szabadulásának emlékére, minden hétfőn böjtölt” (jobb lett volna, ha a böjt helyett inkább nem követett volna el házasságtörést rögtön a fogságból való szerencsés megmenekülése után), „hogy élete végén egyedül a vallásból merítsen vigaszt” (de akkor is az Egyházat bírálgassa és akkor is okosabbnak tartsa magát, mint egy érsek, bármilyen szent életű érsek legyen is az), „erőszak nem kényszeríthette volna a protestánsoknak kedvező döntés meghozatalára”.

Mindebben van valami. Rákóczit kényszeríteni csakugyan nem lehetett volna, de nem a Mályusztól állított nagy vallásossága, hanem büszkesége és hiúsága miatt. Rákóczi volt annyira úr, hogy semhogya magát megalázni engedje, inkább a helyét hagyta volna ott. A végeredmény persze ekkor se a helyéről való távozás lett volna, hanem egy nagyszerű, könnyes szemmel elmondott szónoklat után kierőszakolta volna, hogy ő, aki édes hazájáért feleségét és gyermekeit is elhagyta és sötét börtönt szenvedett, a haza ellenségeitől elégtételt kapjon, s miután ez megtörtént volna, maradt volna a helyén, de aztán a vallása megszerzett jogaihoz való ragaszkodástól, látva, hogy ez a nagy ellenkezést kiváltó kívánsága fejedelmi „státusa” szempontjából mennyire káros, feltűnés, sőt észrevétel nélkül szépen elállt volna.

Példátlan elfogultság jelének tartjuk Mályusz részéről azt az állítást, hogy Rákóczi meggyőződésből engedte át a katolikus templomokat a protestánsoknak. Hiszen aki önéletrajzát és személyét alaposan ismeri – Mályuszról pedig joggal feltehetjük, hogy ismeri, hiszen szóban forgó tanulmányából is jól látható, hogy Rákóczi és kora szellemét illetően alapos ismeretei vannak –, annak feltétlenül meg kell látnia, hogy Rákóczi elvben olyan igazi és művelt katolikus volt, akinek egyáltalán nem volt mindegy, hogy nemzete katolikus marad-e vagy

protestáns lesz újra. Már pedig olyan álláspontra helyezkedni, mint amilyen Rákóczi valláspolitikája volt, csak hitközönyös alapon lehet. Ha Rákóczi magyarországi uralma nem bukott volna meg hamarosan, hanem az a valláspolitikája, melyet ő megkezdett, évszázadokig megmaradt volna, ma 15%-nál több katolikus alig lenne Magyarországon.

Rákóczi önéletrajzából jól láthatjuk, de több más adat is világosan bizonyítja, hogy ő katolikus templomok és intézmények protestáns kézre juttatásába csak kelleltenül, megalkuvás-képpen, érdekből egyezett bele. Bár valószínűleg az is igaz, hogy a kár nagyságával, melyet édes hazája katolicizmusának ezzel okozott, nem volt tisztában. Nem is akart azonban tisztában lenni, mert hiszen ennek az lett volna a következménye, hogy abba kellett volna hagynia a fejedelmeskedést és újra alattvalóvá lennie, ő pedig inkább az életét hagyta volna abba, mint ezt.

Mályuszt az tévesztette meg, hogy Rákóczi tényleg úgy tett, mintha mindazt, amiben protestáns híveinek kedvében járt, önként tette volna. Rákóczi fejedelmi gögje kívánta azt, hogy amit kényszerből tesz, azt úgy tegye, mintha önként tenné. Semmit se tartott ő nagyobb szégyennek annál, mint mikor egy fejedelem báb. Rámutattunk már, hogy azt még Vallomásaiban se bánja vagy szégyelli soha, hogy büntet, még azt se, hogy nagyon kegyetlenül büntet, de azt igen, ha erőlteti. Mindig attól félt, hogy nem tartják elég erélyesnek, sose attól, hogy túl szigorú.

Mivel a protestánsoknak való ellenszegülése szabadsághősi és fejedelmi szerepének végét jelentette volna, megalkudott, de ezt fejedelmi önértetére olyan szégyennek tartotta, hogy úgy tett, mintha mindent önként tette, sőt a dolog egyenesen tőle származnék. Lehet, hogy ezt még önmagával is sikerült elhitetnie, mert e tekintetben még Vallomásaiban se mutat bűnbánatot, amint hogy semmi más tekintetben se mutat, ha tette fejedelemsége – szerinte az édes haza – szolgálatában állt. Hogy azonban bűnének mégis tudatában volt, az – mentegetőzései miatt – önéletrajzából is jól látható.

Rákóczi tisztában volt azzal, hogy Magyarországra nézve éppen nem mindegy, hogy katolikusoké-e a templomai és iskolái, vagy pedig protestánsokéi. Még kevésbé gondolta azt, amit Mályusz állít, hogy a magyar művelődésre előnyösebb, ha protestánsokéi ezek a templomok és iskolák. Ez Mályusznak tisztán felekezeti elfogultságból eredő és teljesen tarthatatlan véleménye, nem pedig Rákóczié. Viszont Rákóczinak mind önéletrajzából, mind élete történetéből világosan látható, s eddig is már számtalan hasonló esetre mutattunk rá életében, hogy bármily művelt és hívő katolikus volt is elveiben és bármily tisztában volt is vele, mit ír elő a katolikus erkölcs, ahhoz igen gyöngye volt, hogy ezt az előírást életében mindig meg is valósítsa. Ha ezek az erkölcsi előírások terhesek voltak (például az onániáról, az állandó szerelmeskedésekről, kártyáról, Sieniawskáról stb. való lemondások), vagy mikor katolikus kötelességei élete bálványával, fejedelemségével ellenkeztek, akkor mindig volt a maga számára valami mentsége.

Például onániáit illetően, hogy hát őt nem az a szándék vezeti benne, ami a Biblia Onánját vezette, tehát neki nem bűn, vagy legalább nem olyan nagy bűn. Meg hát hogy a lelkiatyja nem is dorgálja meg érte, tehát akkor nem is bűn, vagy legalábbis nem olyan nagy bűn. Főrangú nők iránti szerelmeiben csak a gondolatnál maradt s a tettekhez sose jutott el. Sieniawskát illetően, hogy inkább csak politikai érdekekből, tehát csak az édes haza miatt tartotta fenn vele a bűnös viszonyt stb.

Ha pedig élete bálványával és elpusztíthatatlan rögeszméjével, a fejedelemségével ellenkezett a keresztény erkölcs, akkor gondolkodás nélkül mindig a fejedelemséget választotta. Szelleme világában annyira úr volt ez a rögeszme, hogy ilyenkor talán még eszébe se jutott soha, hogy a katolicizmust is lehetne, sőt kellene választania. Azért nem jutott eszébe, mert e tekintetben önmegtagadást nem is akart gyakorolni soha, s ezért ez volt a lelki probléma legegyszerűbb megoldása.

Ha néha mégis még ez is eszébe jutott, azzal vigasztalta meg magát, hogy ő olyan nagy katolikus, hogy ha fejedelmi hatalma megszilárdul, abból úgylis akkora haszna lesz az Egyháznak, hogy bőségesen ellensúlyozza mindazt a kárt, melyet ideiglenesen a fejedelemsége érdekében gyakorolt megalkuvással okozott. Azt egyszerűen nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy fejedelmi hatalma sose fog megszilárdulni. De azt se, hogy mivel protestánsok segítségével akarta megszilárdítani (porosz király, angol király, Németalföld és a szakadár orosz cár), azt a hatalmat, melyet általuk kapott, sose fordíthatja a katolicizmus javára. Hogy is fordíthatta volna, mikor még magát a magyar koronát is a protestáns Hohenzollernek, sőt a cár fejére akarta tenni, mikor már látnia kellett, hogy a katolikus bajor választónak semmiképpen se kell.

Nem igaz tehát, hogy Rákóczi olyan nagy katolikus volt, hogy az Egyház ellen nem tett volna soha olyat, ami az Egyház érdekeivel ellenkezett. „A magyarországi forradalmak” című művében Rákóczi maga írta meg szabadságharca történetét. Itt bevezetésként ezt írja: „Távol van tőlem az a merész és vakmerő gondolat, hogy azok a tények, amelyeket elbeszéllek, Tőled (Istentől) erednek... Sőt tudom, hogy azokat legnagyobb részben eléggé nem siratható nagyravágásom sugalmazta. Ezt vallomásaimban hirdetem és előlött nem szűnik meg keseregni szívem, mert bűnöm mindig szemem előtt lebeg.”

Rákóczi tehát nyíltan is elismeri az ellenkezőjét, amit Mályusz állít. Aszketikus szempontból tetszene is ez Rákócziban nekünk, de ez elismerés lelki értékét – sajnos – teljesen lerontja, hogy e bűnvallomása megtevése után is, ha csak a legkisebb remény is felcsillant fejedelemsége visszaszerzésére, mindig azonnal két kézzel kapott utána még akkor is, ha a katolikus érdekekre még oly kedvezőtlen vagy veszélyes feltételekkel csillant is fel ez a remény.

Ilyenkor még az édes haza érdekeivel se törődött, mert láttunk már rá több példát, hogy hajlandó lett volna az erdélyi fejedelemséget más, sokszor egészen egzotikus fejedelemségekkel is elcserélni. Rákóczi tehát élete végén arra az erkölcsi magaslatra már eljutott, hogy elismerte, hogy nagyravágása nagyobb szerepet játszott életében, mint vallása vagy hazája szolgálata. Olyan magasra azonban sose jutott el, hogy ezt az elméleti beismerést gyakorlatilag is érvényesíteni tudta volna, azaz hogy az Egyház, vagy akár a hazája érdekét nagyravágása elé helyezni tudta volna, tehát azt, amit elméletben elismert, megvalósítani is törekedett volna.

Rákóczi tehát nem volt az a jellem vagy erényhős, akinek a közvélemény tartja. De épp úgy, vagy még jobban nem igaz az az állítás se, hogy a protestantizmus javára az engedményeket meggyőződésből tette. Kimutattuk, hogy ez azt jelentené, hogy Rákóczi hitközönyös volt. Hogy pedig az nem volt, az irataiból egészen bizonyosan megállapítható. De nemcsak következtetéssel lehet ezt megállapítani, hanem Rákóczi ezt is elismeri nyíltan is. „A magyarországi forradalmak” című művében azt írja ugyanis, hogy a protestáns felekezetek javára tett engedményeket abban a titkos reményben tette, hogy idők múltával, miután politikai téren az ország egységét helyreállította, „képes lesz a különféle vallásokat a katolikus Egyház egységébe vezetni”. (Fraknói: II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái, 56-57. o.)

Domján Elek, Rákóczi önéletrajzának magyarra fordítója, protestáns lelkész létére is kénytelen azt a megállapítást tenni, hogy Rákóczi „a protestáns felekezetek iránt leküzdhetetlen ellenszenvet látszik tanúsítani”. Mályusz tehát e téren ugyancsak nem tesz tanúságot történelmi jártasságról. Nem történelmi tudása, hanem egyedül felekezeti elfogultsága – melynek elleplezése pedig egyik fő törekvése – vezeti tehát, mikor azt állítja, hogy Rákóczi meggyőződésből és „a magyarság érdekei miatt” folytatott a katolicizmusra káros valláspolitikát. Aki Rákóczit és korát csak egy cseppet is ismeri, annak tudnia kell, hogy ez az állítás semmiképpen se igaz.

De nemcsak azért voltak igazságtalanok és a katolicizmus szempontjából menthetetlenek Rákóczi vallásügyi intézkedései, mert ugyanolyan engedményeket, amilyeneket ő a protestánsoknak Magyarországon tett, sem Erdélyben, sem sehol másutt protestánsok nem tettek a

katolicizmus javára, mert a protestantizmus nem a katolicizmushoz hasonló másik vallás, hanem a hitnek a katolicizmusnál kisebb foka, és ha nem is a teljes hitetlenség alapján, de mégis csupán a katolikus hit elleni protestálás. Mindenki tapasztalásból tudja, hogy a protestantizmus sose azt hangsúlyozza, amit hisz, hanem amit a katolicizmussal szemben nem hisz. Legáltalában az eleven erőt, a hevet, az aktivitást sose a hitetlenséggel való szembeszegülés, hanem mindig ez a katolicizmussal való ellenszegülés adja neki. A protestantizmus tehát a katolicizmussal szemben egyszerűen a forradalmat s vele a forradalmi gyűlöletet, az erőszakosságot, a rombolást, a destrukciót képviseli.

A katolicizmus csendes, a protestantizmus zajos. A katolicizmus félénk, a protestantizmus vakmerő. A katolicizmus csak védekezik, sőt még azt se teszi mindig, a protestantizmus mindig támad. A katolicizmus gyámoltalan, a protestantizmus életrevaló. A protestantizmus mesteri hírverő, a katolicizmus propagandával nem foglalkozik. A protestantizmusnak épp úgy kenyere volt a rágalmazás, akár ma a bolsevizmusnak. (Például, hogy VII. Henrik császárt Olaszországban úgy mérgezték meg, mégpedig szerzetesek és az úrvacsorai borban adták be neki a mérget; hogy Kollonits érsek azt mondta, hogy Magyarországot előbb rabbá, aztán koldussá s végül katolikussá teszi; hogy Pázmány azt mondta, hogy inkább lakják Magyarországot rókák és farkasok, mintsem protestánsok stb.)

A katolikus, ha nem elég hívő vagy nem éppen tiszta erkölcsű, mindig a saját papja, sőt vallása (például a gyónás) ellen beszél, sőt nagyobb gyűlölettel viseltetik iránta, mint azok, akik hivatalból ellenségei. A protestáns a maga vallásával ezt sose teszi (de a zsidó, a mohamedán vagy buddhista se), ha mégoly vallástalan is.

Az mindennapos dolog, hogy katolikusok együtt szidják papjaikat a kálvinistákkal és a zsidókkal és együtt gúnyolódnak a gyónáson vagy a papi nőtlenségen, de hogy protestánsok vagy zsidók a katolikusokkal együtt szidják prédikátoraikat és rabbijaikat, mint gazembereket és népcsalókat, vagy gúnyolódjanak Mózesen vagy Lutheren, azt még alig tapasztalta valaki.

A protestáns vagy zsidó mindig meg van elégedve a maga vallásával, még akkor is, amikor gyakorlatilag, sőt akár még elméletben is hitetlen: a katolikusnak majdnem mindig kifogása van a vallása ellen, s ezt hirdeti is katolikusok és más vallásúak előtt egyaránt. A protestánsnak vagy zsidónak sosincs oka arra, hogy nehezteljen a vallására; a papjaira is sokkal ritkábban és sokkal kevésbé, mint a katolikusnak, mert se a papja, se a vallása nem avatkozik bele se lelki ügyeibe, se családi szentélyébe. Ha szeretője van, vagy egykézlik, vagy spirítiszta, amiatt még igen jó protestáns vagy zsidó lehet. Nem mintha mindezeket a vallása helyeselné, hanem egyszerűen csak azért, mert ügyeibe nem avatkozik bele. Ki hallott például már arról, hogy egy zsidónak vagy protestánsnak amiatt vallásügyi nehézségei voltak, mert csak egy vagy két gyermeke van? Katolikusnak azonban nem egyet tudok, akinek már hat gyereke van, mégis nagy lelkiismereti problémákat okoz neki, ha nem fogad el még többet.

Aki nem katolikus, az effajta ügyeiben gyakorlatilag független, mert vallása és lelkesze ilyen és ehhez hasonló bűneiről nem is tud. A katolikusnak azonban gyónnia kell és ott még legtitkosabb gondolatairól is számot kell adnia. Igaz, hogy ha nem akar, a katolikusnak se kell gyónnia, s ha gyónik, akkor is megteheti, hogy lelke érzékeny pontjait nem érinti, sőt a gyóntató érdeklődésére egyszerűen letagadja. Ámde ha a rossz katolikus nem gyónik is, akkor is tudja, hogy gyónnia kellene, s mivel mégse teszi, világos, hogy nem magában találja meg a hibát, hanem bűnbakot keres s arra a vallásra vagy papra haragszik, mely őt a nyugodt, békés vétkezésben akadályozza. Ha pedig a kevésbé gonoszak közé tartozik s mégis elmegy gyónni, akkor meg azért haragszik, mert megtagadják tőle a feloldozást. Ez ugyanis csak azoknak jár, akik alávetik magukat Isten parancsának s a jövőben elkerülik a bűnt.

Ezért van aztán, hogy minél rosszabb keresztény egy protestáns, a katolicizmussal szemben való ellenzékiségben annál buzgóbb követője felekezetének. A katolikusok között azonban alig találunk olyat, aki igazán szívvel és lélekkel egyházáé volna (de ez a kevés aztán annál többet ér). Az értelmesebb és tevékeny katolikusok azért nem egyházukéi, mert érzik,

hogy tetteik hadilábon állnak vallásuk tanaival, és mert a tehetségükkel természetzerűleg együtt járó szereplési vágyukat az Egyházban nem élhetik ki eléggé. Ott ugyanis a laikusoknak édeskevés szerep s még kevesebb hatalom és intézkedési jog jut.

A kisebb képességű katolikusok viszont azért nem lelkesülnek vallásukért, mert nincs meg hozzá a képességük, hogy vallásuk értékeit észreveggyék és méltányolják, no meg hát mert erkölcsükben természetesen ők se állnak kevésbé hadilábon az Egyház előírásaival, mint tehetséges embertársaik. Így aztán rendszerint csak az ütődöttek, a félszegek, a földön érvényesülni nem tudók, az elesettek, azaz a „sánták és inaszakadtak” alkotják az Egyház táborát, akik egyes nyilvános bűnöktől – éppen elesettséjük miatt – talán mentek, de világos, hogy a valóságban alig különbek a nyíltan is rossz katolikusoknál. Világos, hogy ezek az Egyház melletti harcolásra nem alkalmasak, hiszen még az árnyékuktól is félnek, a vihar első szelére megrezzennek s a harc elől előre kitérnek.

Magától értetődő azonban, hogy vannak az Egyháznak hős hívei is. Ezek, mert tehetségesek, tisztában vannak az Egyház bámulatos értékeivel, ezért rajonganak érte és rajongásuk az idő haladtával és látókörük szélesülésével állandóan nő. Az ilyenek között igen gyakoriak, akik jellemileg is hősök és az Egyház tőlük elfogadott vezetésével mind gyorsabban haladnak a lelki magasságok felé. Nemcsak a szentté avatottakra célok itt, hanem arra, hogy korunkban is és a történelem folyamán is mindig a legtehetségesebb és a legjellemesebb hívők a legnagyobb katolikusok. Én magam is 30 éves hitoktatói működésem alatt (mely tizenöt éven felüli fiúkra terjedt ki), a tiszta jelesek, a legaktívabbakat és különösen azokat tudtam legkatolikusabbakká tenni, akik mielőtt az iskolába (közgazdasági gimnáziumba) jöttek, már néhány évig kint voltak az életben, emberismeretük és élettapasztalatuk volt s koruk miatt az eszük is érettebb volt a többiekénél.

A történelem (akár Magyarországé, akár az egész világé) is ezt bizonyítja. Nem csodálatos-e, hogy Kollonits érsek protestáns családból származott és hogy abból származott Karolina császárné is, I. Ferenc negyedik neje, aki – mint majd annak idején látjuk – a Habsburgokat II. József és II. Lipót hitközönyéből újra visszavezette a meggyőződéses katolicizmusba? Hogy protestáns családból származott Ferenc József rendkívül okos és nagy katolikus anyja, Zsófia is, Onno Klopp pedig, aki Ferenc Ferdinándot tette öntudatos és meggyőződéses katolikusá, egyenesen maga is protestánsnak született? Nem csodálatos-e, hogy a jezsuiták Sellyén megtérítenek egy lutheránus diákot s Eszterházy nádor, Pázmány után a magyar katolicizmus legnagyobb jötevője lesz belőle? Nem csodálatos-e, hogy ugyanezek a jezsuiták Váradon megtérítenek egy másik kálvinista diákot s Pázmány Péter lesz belőle? Vajon véletlen-e, hogy éppen ezeket a nagy tehetségeket tudták megtéríteni és éppen ezeket tudták olyan katolikusokká tenni, hogy egész életüket az Egyháznak szentelik?

Véletlen-e, hogy Bársony püspök, az ellenreformáció nem olyan nagy tehetségű, de még Pázmánynál is lelkesebb katonája, szintén protestánsból lett katolikus, testvére pedig, aki szintén megtért és aki nem volt pap, még vértanújává is lett hitének? (Egy templomfoglalás-kor őt egészen, a püspököt pedig csak félig verték agyon a protestánsok.) Véletlen-e, hogy a Balaton-vidék katolikusá tevője, Padányi Bíró Márton, veszprémi püspök, szintén kálvinistának született? Véletlen-e, hogy a protestánsná vált Apponyi-család egyik tagja, aki megismerte a katolicizmust, nem tehetségével, hanem életszentségével adott olyan példát, hogy láttára a meghatódástól egész családja újra katolikus lesz?

Véletlen-e, hogy még Mária Terézia anyja s minden anyai őse is protestáns volt? Hogy korának tucat-tábormokai tucat-katolikusok is voltak, de a legendás Hadik András, akinek ősei szintén lutheránus prédikátorok voltak, katolikusnak se volt tucat, s olyan korban csókolgatta nyilvánosan a pápa lábát, melyben művelt embernek még templomba menni is szégyen volt? Vajon véletlen-e, hogy a II. Lipót sok tehetséges gyermeke között egy se volt olyan igazán mélyen katolikus, mint éppen az a Károly főherceg, aki még Napóleont is meg-

verte és akit még Napóleonnál is tehetségesebb (de a viszonyok miatt kellően érvényesülni nem tudó) hadvezérnek tart az, aki Fest Aladárnak „Báró Dévay Pál” című művét elolvassa?

A protestantizmusnak a katolicizmussal szemben még az is erőt ad, hogy mint az iszlám, avagy a zsidó vallás, vagy mint a görögkeleti egyházak is, egy-egy fajjal is azonosítja magát és így a nemzeti érzést vagy a faji büszkeséget is szolgálatába állítja. Azonosítja magát például a legértékesebbnek tartott északi fajjal, nálunk pedig a katolikusokkal szemben, akiket egyszerűen megtett „németeknek” a magyar fajjal azonosította magát és annak minden faji energiáját a maga számára hasznosította. (Németországban ellenben, ahol nem hátrány, hanem előny németnek lenni, a katolicizmus már nem német, hanem francia, illetőleg lengyel vallás, tehát végeredményben itt is csak lenézett a helyzete.) Így aztán a végeredmény az, hogy a katolicizmusnak Magyarországon az a hátránya, hogy nem magyar (hanem német) vallás, Németországban pedig az, hogy nem német vallás. Így aztán a kifejtett okok miatt nem csoda, ha a protestantizmusnak épp úgy nincs szüksége arra, hogy az állam támogassa, mint ahogyan a szociáldemokrácia és a kommunizmus is győzött állami támogatás nélkül is, sőt kibírja mindkettő még az üldözést is, mint ahogyan a gyomok is kibírják az elhanyagolást, sőt még az irtást is. Ha azonban az állam egy cseppet se védi jobban a katolicizmust, mint a protestantizmust, akkor igazságosság és méltányosság helyett máris igazságtalanságot követett el, mert két olyan növényt részesít egyforma elbánásban, melyek közül az egyik szervezete ápolást kíván, a másik pedig még az irtást is kibírja.

A katolicizmus, mely az alázatosságot, az önmegtágadást, a lemondást, a nagyravágyás megfékezését, a másvilágért való életet képviseli a földön, s még hívei között is ellensége mindenki, aki ezekkel az erényekkel hadilábon áll (pedig ki nem áll velük hadilábon?), a protestantizmus, az iszlám vagy a zsidóság mellett olyan, mint a búza, a kapások vagy kerti vetemények a gyomok mellett. Ezeknek a nemes növényeknek nem elég, ha megengedem nekik, hogy az az eső, mely magától esik az égből, a gyomokkal együtt őket is megöntözhesse, a nap, mely a gyomokat süti, őket is süthesse és ugyanabban a földben tenyészhessenek ők is, mint a gyomok, mert az, tehát az egyenlőség, a gazda passzivitása, egyet jelent pusztulásukkal. Nekik nem elég, hogy a gazda túrje, ne bántsa őket: nekik ápolás, támogatás is kell. Ők pozitív védelemre, ápolásra szorulnak, öntözni, kapálni, karózni, a kártevők ellen védeni kell őket, s ha mindez elmarad, elpusztulnak.

A protestantizmus, az iszlám, a zsidóság, a szociáldemokrácia, a kommunizmus, a fasizmus és a nyilasság nem szerénységet, nem alázatosságot, nem lemondást, nem engedelmességet hirdetett és hirdet, hanem szabadságot, önérzetet, dacot, büszkeséget, öntudatot, harciasságot, gyűlöletet, ambíciót, e világnak életét. Természetes, hogy ezek se teljesen rossz vagy helytelen dolgok, még a gyűlölet se az, hiszen a rosszat, a bűnt gyűlölni erény is egyúttal, s világos, hogy ezek a mozgalmak, mint a megtestesült rosszat állították híveik elé azt, amit meg akartak velük gyűlöltetni (például a zsidók a gójt, a nyilasok a zsidót, a protestánsok a katolikusok „bálványimádását”, a török a ráját, a marxizmus a kizsákmányolót).

A büszkeségnek, a kérlelhetetlenségnek, az önérzetnek, az ambíciónak is van jó oldala is, főképpen pedig imponál mindegyik, hiszen az erő kifejezése, s ki győz a földön, ha nem az erő s nem azok az irányzatok, melyek az erőseknek hízelegnek, tehát követőik is azok közül kerülnek ki? A legfőbb tényező pedig az, hogy míg az egyszerűség visszavonultság, igénytelenség, engedelmisség taszít, mert a féltékenységgel, az ügyefogyottsággal az együgyűséggel, a félelemmel látszik azonosnak, ellenben a lázadás, a szabadságkövetelés, a merészség és bátorság az erővel és a győzelemmel azonos, s emellett az előbbieket vonzó voltuk mellett még könnyűek is, mert ösztöneinknek, hajlamainknak megfelelnek, míg az utóbbiak nemcsak elriasztók, hanem még keserves önmegtágadást is követelnek.

Bizony a világ legnagyobb csodája, hogy a kereszténység ennek ellenére – ilyen tanokkal és ilyen kétségbeejtően kedvezőtlen feltételek ellenére! – mégis meghódította a világot. De amilyen csoda ez, épp annyira nem csoda, hanem a képzelhető legtermészetesebb dolog,

hogy a marxizmus meg tudta hódítani a munkásvilágot, vagy hogy a Skandináv-államok katolicizmusa (no meg a miénk is) a középkor végén szinte küzdelem és ellenállás nélkül pusztult ki, ellenben utána száz évre nálunk még az elszakadtak egy részének visszaszerzése is véres harmincéves háborúk, Bocskai-, Bethlen- (háromszor egymás után), Rákóczi György- és Thököly-féle „szabadságharcok” után és csak keservesen és félig-meddig sikerült még a Habsburg világhatalomnak is.

A bolsevizmusnak se sikerült nálunk még a propaganda, a totális államhatalom és az álnokság és hazudozás minden képzelhető eszközével tizenkét év alatt se kommunistává tenni honvédségünket vagy ifjúságunkat (azért nem sikerült, mert ekkor már egy évtizede hatalmon volt, tehát mindenki már magán tapasztalta, mi az, amit ígért, és mi az, amit adott. Ezért sikerült azt a munkásságot is ellenségévé tennie, melyet addig, míg ígért, meghódított magának), de vállalatlanak azért megmaradt továbbra is a már régebben vállalatlaná tett ipari munkásság és vállalatlaná sikerült tenni a honvédséget is és a fiatalságot is egyaránt. Vállalatlaná tette nagy részben még a parasztságot is, sőt még az apácák egy részét is elközönségesítette.

Nem is csoda. A házasság előtt nemi életet nem élni, a házasságban gyermekeket hozni világra és nevelni, nem káromkodni, böjtölni, gyönni, rendszeresen templomba járni még akkor is nehéz, ha az Egyház mellett még a jó állam is biztat bennünket. De hány olyan ember van, aki akkor is teszi mindezt, ha még csúfolják, sőt az állam is bünteti őket érte? Néhány hős, néhány nagy ember, de semmiképpen se a csak írni-olvasni tudó tömegek. Nemcsak a protestantizmussal kapcsolatban bizonyította be tehát a történelem, hogy mennyire jó a nemes növényekről és gyomokról vett hasonlatunk, hanem a marxizmussal kapcsolatban a jelenkor is. Még az 1956. októberi szabadságharcot is elsősorban nem a hívők, hanem a vállalatlaná tett magyar ifjúság csinálta. Ezeket ugyanis a marxizmus öntudatra, dacra, erőre, büszkeségre, gyűlöletre nevelte, fegyveres harcot pedig erővel lehet csinálni, nem pedig alázatossággal, szeretettel, megbocsátással és imádsággal.

Ezért nem lehetett az ellenreformáció korában se oly könnyen elbánni a magyar protestantizmussal, mint ahogy a tizenhatodik század elején a protestantizmus elbánt a katolicizmussal. A protestantizmus nemcsak fegyverrel támadott újra meg újra, hanem milyen szívós, milyen elkeseredett harcokat vívott századokon át az országgyűléseken is! A katolicizmust védeni kezdő állammal szemben a protestantizmus rúgott, csípett, harapott, gyűlölt, rágalmazott, fegyvert ragadott, nem hagyta magát. Ellenben mikor Bocskai vagy Bethlen alatt ideiglenesen újra a protestantizmus kezébe került a hatalom, a katolicizmus milyen néma, milyen gyámoltalan, milyen igazi inaszakadt volt!

Milyen könnyen és a legkisebb ellenállás nélkül tudta például Bethlen az Egyház egész vagyonát újra elrabolni, a jezsuitákat száműzni, a püspökök számát háromra leszállítani, ezeket is vagyontalaná tenni s kinevezési jogukat a maga kezébe adatni! Minden teljesen egyhangúlag és ellenállás nélkül történt az országgyűlésen: egyetlen tiltakozó hang nem volt hallható! Negyvennyolcban is egyhangúlag, egyetlen egy katolikus vagy akár főpap tiltakozása nélkül lehetett olyan nemzetgyűlésben, melynek többsége katolikusokból állt, a katolikus Egyház minden kiváltságát elvenni és államvallás jellegétől megfosztani. Láttuk, hogy ugyanakkor, sőt öt évvel később milyen tiltakozás-áradat volt Hollandiában csak azért, mert a pápa újra felállította a 250 évvel előbb erőszakkal megszüntetett holland katolikus püspöki kart!

„Népi demokráciánk” idején is szomorúan láttam, milyen birkanyáj-alázatossággal túrték ezres katolikus tömegek, hogy a búcsújáráshelyeken taknyos kis úttörő zsidógyerekek igazoltassák őket nagy fölényrel, sőt kihívó módon. A Mindszenty-tárgyalás alatt is milyen felesleges volt a nagy rendőri készültség: a tömegek részéről még csak kísérlet se történt semmiféle tüntetésre. (Csak egy volt tanítványom pofozott fel egy újságárust, mikor az ítélet eredményét az utcán túl hangosan kiabálta, de az is csak azért, mert részeg volt, tehát ez se az értéke-

sebb tanítványaim közül került ki.) Még a zsúfolt templomokban is a legelső padba telepedhetett a kommunista kém, ahol mindenki láthatta, még ha nő volt is, tehát erőt nem képviselt, s nemcsak azt nem tartotta szükségesnek, hogy leplezze szerepét, hanem még ott nyíltan írta jegyzetfüzetébe a kémjelentést. Nemcsak ott menten szét nem tépték érte, hanem még csak egy kis halk megjegyzést se kapott senkitől. Protestáns imaházban ilyesmi bajosan történhetett volna meg, hát még Párizsban egy kommunista gyűlésen, ahol pedig a hatalom a kommunisták ellenségeinek kezében volt!

Bezzeg nem voltak ilyenek azok a középkori eretnekek sem, akik ellen az egyháznak az inkvizíciót kellett felállítania, de a francia forradalom fanatikusai se, de még Olaszország egységéért és vele a pápai állam megszüntetéséért küzdő garibaldisták, a Ferenc József-i kor szociáldemokratái, s mint láttuk, a XVI. század vagy a barokk kor „elnyomott” protestánsai se.

Ugyanígy volt a Rákóczi-korban is. Ezért jól láthatjuk belőle, milyen „igazságos” volt Rákóczi egy mértékkel mérése. A magyar katolicizmusnak a jámbor Habsburgoktól öntözgett, karózott, a gyomoktól többé-kevésbé megtisztított gyenge katolikus palántái egyszerre elfonnyadtak, lekökadtak, mihelyt megszűnt a gyámolítás és mihelyt a rideg, „igazságos” mostohapapa, Rákóczi, ugyanolyan életfeltételek közé állította őket, mint a kisebb igényű, náluk sokkal edzettebb, a kártevőkkel szemben ellenállóbb, magukon jobban segíteni tudó, sőt még a kigyomlálás után is szinte maguktól újra a földre mászó, az evilági élet törvényei szerint élő, a természetes, nem pedig a természetfölötti világba tartozó testáns vegetáció.

Ma ugyanúgy van, mint akkor volt. Tessék megfigyelni például egy népgyűlés közönségét. A tömeg viselkedéséből, a megjegyzésekből és közbekiáltásokból azt hinnénk, hogy itt mindenki baloldali és forradalmár. Mikor azonban a közönséget titkosan leszavaztatják (de természetesen csak akkor, ha a szavazás egyúttal kötelező is, mert a mi embereink nagy része másképp nem veszi magának még azt a fáradságot se, hogy szavazni elmenjen), kislül, hogy csak 20-25% a baloldali. (Ezt a százalékot természetesen olyan időszakokra értem, mikor nem bolsevista uralom van, mert ekkor csak 5%, de még ezek is csak azért, mert abból élnek.) A látszat a népgyűléseken azért csal, mert népgyűlésekre elsősorban ezek a baloldaliak járnak s ha a jobboldaliak ott is vannak, azok nem kiabálnak. Csak a baloldal hangoskodik, sőt fenyegető, agresszív, terrorisztikus fellépésével nemcsak a valóság képét meghamisító látszatot kelti, hanem a jobb érzelmű többséget is megfélemlíti. Ezek úgy látják, hogy ők a gyengébb fél, veszett ügyet képviselnek. Még jó, ha csak hallgatnak s nem állnak át egyenesen a másik, az erősnek látszó tábor oldalára.

Így volt ez Rákóczi idejében a katolikus-protestáns viszonylatban is. Tekintsünk most el attól, hogy a hívőknek ez a Mályusz-féle ideális megszámlálása és utána azok az igazságos templomodaitélések, a kisebbség számára pedig a templomépitési engedélyek, sőt ingyen telkek egyedül csak abban a Magyarországon voltak, ahol a Habsburgok jóvoltából úgyszólván már csak a protestánsok kaphattak templomokat, ellenben abban az Erdélyben, ahol még ha templomokat nem is kaptak volna, de az építési engedélyekkel is ugyancsak boldoggá lehetett volna tenni a katolikusokat, mert ilyen engedélyt még Kolozsvárott és Marosvásárhelyen se kaptak még Rákóczi alatt se, és ahol ilyen méltányosságnak és osztó igazságnak nyoma se volt.

Mondom, tekintsünk most el ettől. Rákóczi nagy „igazságosságának” ugyanis ettől eltekintve is megvolt az a nagy hátránya, hogy a fentebb az edzettebb növényekhez hasonlított tábornak (azért nem mondom őket gazoknak vagy gyomoknak, mert így félre lehet a dolgot érteni, s mert el akarom kerülni, hogy a dolognak sértő célzata legyen), mihelyt az ápolásra szoruló, gyámoltalan növényvel egyforma életfeltételek közé került, első dolga volt gondoskodni arról, hogy ezek az elméletben egyforma életfeltételek a valóságban ne legyenek azok, azaz első dolga volt bebizonyítani, hogy az osztó igazság hangoztatása semmi más, mint szemfényvesztő propaganda.

Először is az eljárási szabályokat híveinek protestáns fanatizmusa miatt csak akkor tartotta meg, ha nem lehetett megszegnie, mert kivételesen erős katolikusok voltak az ellenfelei. Ahol nem így volt, ott lábbal taposta őket. Aztán az egyenlőség jelszava a jezsuitákra (tehát a papság javára) nem vonatkozott, még elméletben sem. Hiszen ezek Bécshöz húzó hazaárulók voltak, tehát nem lehettek jogaik. Ezeknek pusztulniuk kellett az országból. De ahol tehettek, más szerzetesekkel, sőt még a világi papsággal is így bántak. Hiszen – gondolták – az egyik kutya, a másik eb.

Aki valamirevaló katolikus volt, arra – ha csak lehetett – ráfogták, hogy labanc. S természetesen rá is lehetett fogni, mert vallásilag is művelt és igazi katolikus nem is lehetett más. A labanc pedig hazaáruló és kiirtandó. Az „osztó igazság” tehát csak azokra a katolikusokra vonatkozott, akik szerintük is jó magyarok voltak. Mivel pedig az, aki igazi katolikus volt, nem lehetett olyan magyar, aki az ő mértékük szerint volt jó, világos, hogy az „osztó igazság” tulajdonképpen csak az áruló katolikusokra és az olyan papokra vonatkozott, akik sokkal többet ártottak az egyháznak, mint használtak, s inkább a templomok kiüresítésére, mint megtöltésére voltak alkalmasak.

A jezsuiták közül a nem magyar származásúakat már akkor kiűzték az országból és már akkor eltiltották a működéstől, mikor még minden jezsuitát nem száműztek. Hol van itt az egyenlő elbánás elve? Hiszen láttuk, hogy Bocskai idejében Kassa polgármestere se volt magyar, nem is született Magyarországon, Bocskai magyar Magyarországon mégis nemcsak kassai hivatalát tarthatta meg továbbra is változatlanul, hanem egyenesen Bocskai diplomatája és bizalmi embere lett. De ő természetesen protestáns idegen volt, s az ilyen idegen természetesen nem hazaáruló, hanem a magyar szabadság előmozdítója.

Azelőtt az se jutott soha senkinek eszébe, hogy valaki azért, mert német vagy általában külföldi származású, nem alkalmas arra, hogy magyarországi iskolában tanítson, mert hiszen veszedelmes a magyar ügyre. Éppen ellenkezőleg: éppen protestáns részen egyenesen háhászták és úgy édesgették ide a külföldi német tanárokat érdemesebb iskoláik tanszékeire. Láttuk már ezt Thököly életével kapcsolatban az eperjesi lutheránusok parádés iskolájában, de láttuk azt is, hogy Bethlen Gábor se tartotta volna főiskolának a tőle alapított alvinci iskolát, ha oda nem külföldi professzorokat hívott volna, pedig hát ő kálvinista, nem pedig lutheránus iskolát alapított. Láttuk azt is, hogy ezek a Bethlentől Erdélybe hívott külföldi tanárok egészen magyarellenesen is viselkedtek (Ezt soha, egyetlenegy külföldi jezsuitáról sem mondhatta senki. Ők legfeljebb protestánsellenesek voltak, de semmiképpen se magyarelleneselek.), a magyarokkal szemben az oláhokért rajongtak, mert nyelvükben – a „barbár” magyarral szemben – tetszett nekik a latinhoz való hasonlóság. Ki azért mégse utasították innen egyiküket se. Opitz azért ment el innen, mert ő utálta meg Erdélyt, nem pedig az erdélyi kálvinisták utálták meg őt.

A Rákócziak és Lórántffy Zsuzsanna is egyenesen édesgették az idegen tanárokat Sáros-patakra (Comenius, Biesterfeld), s hogy idejöttek, rájuk is, meg iskolájukra is, sőt az egész Magyarországra dicsőségnek tekintették. Csak a kuruc korban lett egyszerre bűn, ha a tanár idegen volt, de természetesen e korban is csak akkor, ha az az idegen jezsuita volt. Hiszen ravas jelszóról volt szó csupán, olyanforma propagandaeszközről, mint a kommunisták békeoffenzívája, mely szintén csak akkor gyűlölte a háborús uszítókat és imperialistákat, ha az Egyesült Államokat értették rajta. Rákóczi idejében „idegent” mondtak, de jezsuitákat értettek, a moszkovizmus korában „háborút” mondtak és az Egyesült Államokat értették. Melyik kuruc ne küzdött volna a német ellen és melyik mai ember ne küzdene a háború ellen?

Pedig ha még a kálvinista magyar Bethlen, Rákóczi György és Lórántffy Zsuzsanna is dédelgette a főiskolákon az idegeneket, képzelhetjük, hogy dédelgették őket akkor az egyébként is idegen ajkú lutheránusok, például az eperjesi kollégiumban! Hiszen ha itt is csak azokat a tanárokat túrték volna meg, akik hazai származásúak voltak, talán egy se maradhatott volna itt bent közülük. De ha róluk volt szó, akkor természetesen Rákóczi idejében se jutott

eszébe senkinek, hogy a németek pártfogója és fő reménye (a porosz király) volt Rákóczi egyik szövetségese, s éppen akkor, mikor a jezsuitáknak „német” voltuk miatt menniük kellett innen.

Láttuk, hogy Rákóczi tisztjei és katonái között is csak úgy nyüzsögtek a németek. A magukat megadó császári őrségek majdnem mind hozzá álltak. Pedig ha a német alkalmas volt arra, hogy a magyar szabadságért vérét ontsa, miért ne lehetett volna jó a német jezsuita is arra, hogy magyar gyerekeket teológiára vagy filozófiára tanítson? Hiszen az a tanár is latinul tanított, aki magyar volt. S természetesen latinul tanított a protestáns iskolákban is. Láttuk, hogy Rákóczi a seregében egyenesen többre értékelte a német katonát, mint a magyar kurucot, s mind ő, mind tisztjei semminek se örültek jobban, mintha németekkel gyarapodott a kuruc sereg. Világos tehát, hogy nem németsege, hanem jezsuita volta volt a bűne a jezsuitának is.

A felvidéki lutheránusok között még a lelkészek és falusi tanítók tekintélyes része is külföldi volt, mert Ausztriából, Stájerből, Morva- és Csehországból majdnem minden protestáns felekezeti fanatizmusa miatt elkergetett lelkész és iskolamester hozzánk menekült. Emlékszünk, hogy akkor is, mikor a pozsonyi vérsztörvényszék előtt megjelentek, Szelephényi érsek meg is fedtte őket a magyarnak idegen gúnyájukért. Akkor még ugyanis magyar ember csak magyar ruhában járt. Ezek a protestáns idegenek tehát a ruhájukhoz való ragaszkodással azt is megmutatták, hogy csak megélni és az eretnekséget terjeszteni jöttek ide, de nem azért, hogy maguk is magyarok legyenek. (Történetírásunk aztán – a jelszónak megfelelően szintén összecserélve a magyarságot a protestantizmussal – megtette őket a magyarság vértanúinak.) Aki mindezt tudja, az az osztrák származású jezsuitáknak Magyarországról, Rákóczi nevéhez fűződő kitiltását kénytelen a legnyíltabb vallásüldözésnek tartani s egyúttal a hazafisággal való legálnokebb visszaélésnek nyilvánítani.

Hogy az a méltányosság, az az osztó igazság, az a gyönyörű vallásszabadság és felekezeti béke, azok az egyforma érvényesülési feltételek, melyek Mályuszt úgy elbájojják, a valóságban hogy festettek, lássuk most néhány példán.

Még Mályusz is tisztelettel emlegeti e kor egyik leghíresebb és legkiválóbb nem jezsuita szerzetesének, a minorita Kelemen Didáknak a nevét. Ezt a Kelemen Didákot 1708-ban, tehát a Rákóczi-korban szentelték pappá. Az ő életrajzából tudjuk meg, hogy a nagybányai minorita rendház teteje már 1703-ban leégett. (Vajon mitől égett le?) A leégett kolostorban azokat a szerzeteseket (pedig láttuk, hogy nem is jezsuiták voltak), akiknek a neve nem volt magyar, üldözik a kurucok. Zurbrucken Domonkos házfőnököt fogságra vetik, majd télvíz idején egy szál ruhában üzik ki az országból. Utóda Nettenstrein Apollinárius lett. Ezt úgy elverték, hogy belehalt. (A magyar történetírás azonban csak gályarabokról és protestáns vértanúkról tud, akik azonban neki a magyarság vértanúi. Pedig láttuk, hogy a gályarabok nagy része se volt magyarabb a Zurbrucken Domonkosoknál és a Nettenstrein Apollináriusoknál, sőt még olyan magyar se volt, mint ezek.)

Pott Ferenc rendtagot a huszti várbörtönbe hurcolták. A nagybányai minorita templomban Rákóczi katonái tanyáztak, a le nem tartóztatott rendtagok pedig (bizonyára a magyar nevéek) egyes önfeláldozóbb híveiknél a városban húzták meg magukat kegyelemkenyéren. Mályusz gyönyörű elméletével szemben tehát ilyen volt a rideg gyakorlat.

Kelemen Didák Pontiusától Pilátusig futott, hogy a nagybányai minorita templom megszenteltelenítése végül megszűnjék, s ha a protestánsokkal való egyenlőség nem is, de legalább az istentiszteletek megtartásának szabadsága (ami még a kommunizmus alatt is megvolt) a nagybányai katolikusoknak is osztályrészül jusson. Máshol ugyanis, mint itt és Felsőbányán, egyébként is alig volt temploma a katolikusoknak ezen a vidéken. Mivel Barkóczy Krisztinának, Károlyi Sándor feleségének, akinek a férje akkor még fő kuruc volt, bizalmi embere volt, Kelemen Didák nála is jár ez ügyben. De még ilyen előkelő és befolyásos pártfogó ellenére is a nagybányai minoriták csak 1711 októberében, vagyis csak akkor kapták vissza rendházukat, mikor már Nagybányán is és az országban is a Habsburgoké volt a hatalom.

A protestáns terror és erőszak tehát még akkor se engedett, mikor a kurucok hatalma már haldoklott. Hogy engedjenek, ahhoz hatalmuk teljes megszűnésére volt szükség. Pedig hát úgyszólván minden vezértük: Rákóczi is, Bercsényi is, Károlyi is, Forgách is, Esterházy Antal és Dániel is, Bottyán is, Ocskay is, Bezerédi is, az Andrásyok is, sőt úgy látszik, hogy Béri Balogh Ádám is katolikus volt s a legtöbbször nem is volt közönyös katolikus.

Ha most aztán mindehhez hozzávesszük, hogy nem is jezsuitákról, hanem „csak” minoritákról van szó, kiknek ráadásul még Károlyi Sándor, Rákóczi és Bercsényi után az első kuruc tábornok volt a pártfogójuk s mégse tudott vagy mert tenni semmit az érdekükben, noha a „méltányos” és „osztó igazság” alapján álló kuruc vallási törvény mellettük volt, mert hiszen templomukat még ezek az őket üldöző kurucok se adták át a nagybányai kálvinistáknak, mert enélkül is volt azoknak a városban külön templomuk. Fogalmat alkothatunk tehát magunknak, mennyi lehetett a tényleges igazság a Mályusz-dicsérte eszményien szép vallási békéből és egyenjogúságból. Egy cseppet se több, sőt még annyi se, mint a kommunisták biztosította vallásszabadságból.

Nyírbátor egyenesen annak a Károlyi Sándornak a birtoka volt, aki kuruc vezér is, meg buzgó katolikus is volt egy személyben. Az itteni minorita rendházat mégis szintén leégve találta Kelemen Didák. Olyan nagy vallásszabadság volt akkor a katolikusok számára, hogy noha arra, hogy az üszkös falak fölé új tetőt építsen, csak a kuruc fegyverletétel után mert gondolni, külön engedély kérése nélkül mégse merete még ezt se megtenni. Hogy miért volt ennyire bátoratlan, hamarosan megmutatták az események. Mikor ugyanis a helyreállításra megkapta az engedélyt, a kálvinisták utána még egymás után háromszor gyújtották rá a fából ideiglenes tetővel ellátott kis minorita rendházat. Mi lett volna tehát itt a Rákóczi-uralom idején, s mi, ha például még a földesúr is kálvinista lett volna? Pedig hát Kelemen Didák nem volt jezsuita. Azt se foghatták rá, hogy német. Labancnak se tarthatták, hiszen Károlyinéak akkor is bizalmi embere volt, mikor még az ura kuruckodott. Erőszakos se volt, hiszen messze földön híre volt hősies felebaráti szeretetének, igénytelenségének, szegénységének, türelmének, életszentségének. Hisz említettem, hogy még Mályusz is dicséri. (Talán ezek után azok se tartják túlzásnak vagy sértésnek, hogy a katolicizmus ellenfeleit a gyomnövényekhez hasonlítottam, akik első hallásra megbotránkoztak rajta.)

Hogy Kelet-Magyarországon maradjunk, érdekes, hogy Miskolcon a katolikus istentisztelet éppen Lipót „véres” „protestánsüldözése” alatt szűnt meg (nem pedig ekkor állt újra helyre). Az utolsó miskolci katolikus templom ekkor került protestáns kézre. A gyom tehát a mesterségesen istápoltnak éltetett kultúrnövény élehetlenségével szemben annyira szívós volt, hogy még olyan korban is, melyben az írott törvény szerint csak protestáns templomok katolikus kézbe adásáról volna szabad tudni, nemcsak helyét nem adta át a védett növénynek, hanem egyenesen még terjeszkedni is tudott és egyenesen ő hódított el katolikus templomokat.

A dolog valószínűleg úgy történhetett, hogy ez időben halhatott meg itt a katolikusok plébánosa s akkor már rég hamupipőke-sorban élő, megrémített, lenézett, gúnyolt hívei a pásztor nélküli templom elvétele ellen mukkanni sem mertek, s mivel a megyei hatóságok is kálvinisták voltak, a dolog olyan csendben történhetett meg, hogy nem is jutott a pozsonyi helytartótanács, annál kevésbé a bécsi hatóságok tudomására. Vagy ha esetleg jutott is, féltek a közbelépésük miatti sok zavartól és hercehurcától, s ők is hallgattak. Vagy az is lehet, hogy a meghalt helyére lépő új plébános minden buzgóság nélküli, vagy talán nem is kifogástalan papi életű volt, megijedt a kálvinista terrortól és a rá váró nehézségektől s rövid kísérletezés után eltávozott a városból, ha ugyan – babájával együtt – ő is kálvinistává nem lett.

A körülményekről nincsenek írásbeli feljegyzések, csak annyi a tény, hogy Miskolcon Lipót koráig történelmi bizonyítékok vannak a katolikus nyilvános istentisztelet fennállásáról, mikor azonban a kuruc háború végén Kelemen Didák apostoli útjában ide ért, mindössze csak talán valami 20 család ragaszkodott még az ősi hithez, de a protestáns tengerben ezek is olyanok voltak, mint a bélpoklosok. Nemcsak városi tanácsstag nem lehetett ugyanis közülük

senki, hanem még iparos se, mert nem volt Miskolcon olyan cég, mely pápistaságuk miatt tagjai közé bevette volna őket. S mindez Lipót „protestánsüldözése” alatt!

Kelemen Didák, mint afféle lenézett bélpokloshoz illik, csak a vásáros bódék mellett, a Tetenvár aljában még meglévő templomromokat meri kérni a várostól, hogy a katolikus istentisztelet a városban újra megkezdődhessék. De természetesen ezt is csak akkor, mikor már megtörtént a kuruc fegyverletétel. Addig ugyanis, míg a „nagy katolikus” Rákóczi volt az országban az úr, a féktelen helyi terror miatt ilyen kérelemre még csak gondolni se lehetett.

A protestáns miskolci városi tanács azonban még így is és még ekkor is elutasította a kérelmet s Kelemen Didák a megye, Károlyi Sándor – akinek épp ekkor igen nagy volt az ázsiója, hiszen az egész szatmári békét ő csinálta –, az országgyűlés és III. Károly látható támogatásával is csak hosszú éveken át tartó huzavona után, 1729-ben tudta megszerezni még ezeket a szerény városzéli templomromokat is. (Mályusz pedig azt gondolja, hogy nem akkor, mikor már rég III. Károly parancsolt az országban, hanem még a kuruc uralom alatt is, s nem is a nagy Miskolcon, hanem bármely faluban is egyenesen kérés nélkül is kapott telket, sőt a templomépítéshez segítséget a katolikus kisebbség!)

Látjuk tehát, hogy bár III. Károly nem karóztta, nem kapálta, nem permetezte a protestantizmus növényét, sőt amennyire a törvények engedték, még gyomlálgatni is próbálgatta, mégis erősebb, hatalmasabb, életképesebb volt, mégis jobban tenyészett, mint a védett, öntözött, karózott katolicizmus, sőt ennek rovására még burjánozni is képes volt. Valóban nem gyom volt-e tehát a katolicizmushoz mérve?

Az eldugottabb, erősen protestáns vidékeken, például a Szatmár megyei falvakban pedig „pápista kutya” kiáltással és kődobással, meg a házak kerítéseiből kihúzott karókkal kergették ki a kálvinista lakosok szegény Kelemen Didákat, mikor az ott elszórva található egy-egy katolikus hívőt lelki vigasz céljából felkeresni próbálta.

Leskó József „Adatok az egri egyházmegye történetéhez” című művében olvashatjuk, hogy Telekessy egri püspök panasszal fordult Rákóczihoz, hogy a kurucok pártfogásával a prédikátorok majdnem mindenütt elfoglalják a katolikus templomokat. Mikor Szolnok várát elfoglalták a „nagy katolikus” Rákóczi katonái, az ottani barátok templomát is kifosztották. Ezen Rákóczi is igen megbotránkozott és elrendelte, hogy adják vissza az onnan elrabolt dolgokat.

A veszprémi egyházmegyében egyetlen éjszaka 12 plébános üttek el a „buzgó katolikus” Rákóczi katonái. (Archiv. Rákóczi, I., 95. o.) Herkó Fülöp móríchidai plébánosra a falu protestáns lakói kétszer is rátörtek, majdnem megölték, de híveit is félholtra verték. Nincs is azóta többé Móríchidán katolikus plébánia. Ez 1704. március 10-én történt. (Archiv. Rákóczi, I., 315. o.)

Zólyom megyében a parasztoznak azt a jelszót adták ki, hogy a pápista papnak még a pénzéért se szántsanak vagy dolgozzanak.

A katolikus Nagyszombat városa ez időben tele volt a felvidéki üldözés és felekezeti terror elől oda menekült plébánosokkal. Ezt maga Bercsényi bizonyítja. 1705. november 25-i levelében ezt írja róluk Rákóczinak: „Alamizsnával sem győzöm szegényeket. Ne vétsek vele Nagyságodnak: Kegyelmes Uram, vajon nem ezért ver-e Isten bennünket?” (Archiv. Rákóczi, IV., 743. o.)

1704. július 8-án pedig ezt írja: „Hitemre! Irtózom, az mint bánnak. Ma már templomot foglalni, papot verni csak semmi!”

Láttuk, hogy bántak a kurucok a nagybányai minoritákkal. De Nagybánya annyira katolikus város volt, hogy a minoritákon kívül még jezsuiták is voltak ott. Gondolhatjuk, hogy nekik se lehetett jobb dolguk. A szép nagy plébániatemplom az ő gondozásuk alatt állt. Ezt a kurucok – a „buzgó katolikus Rákóczi” kurucái – elfoglalták, benne az oltárokat összezúzták, a szentképeket és szobrokat (nemcsak a szentekét, hanem még Krisztusét is) felcipelték magukkal a toronyba s onnan cirkuszi jelenetek, hahotázás és gúnyos megjegyzések közepette ledobálták. (Pedig hát állítólag nem a katolikus vallásra, hanem csak a jezsuitákra haragudtak,

s azokra is csak azért, mert Bécshez húztak.) Hogy lehet mindezt összegegyeztetni Mályusz Elemér szép elméletével, hogy a templomokat a kurucok csak ott vették el és csak azért, mert a protestánsok többen voltak, tehát az igazság alapján, s ez is mindenütt békés egyetértésben és magyar szeretettel történt?

A plébános járandóságait és a neki járó dézsmát a nagybányai kuruc uralom megszüntette. A jezsuitákat a plébánialakból kikergették s ezzel a katolikus nyilvános istentiszteletet megszüntették. Elvették, illetőleg megszüntették a katolikus iskolákat is. A jezsuiták híveiknél vonták meg magukat, az ő könyörületükből éltek tovább és a misét is csak magánházaknál tartották. A város kálvinistái azonban még ezt is rossz szemmel nézték s addig izgattak, lázítottak ellenük, míg csak valamennyinek el nem kellett távoznia a városból. Így aztán sikerült megvalósítaniuk a városban a teljes „vallásszabadságot”, melyet addig Lipót elnyomott. S természetesen mindent magyar egyetértéssel és békeszeretettel.

De még ennyivel se elégedtek meg. Mikor pásztorok már nem voltak, a nyájon töltötték ki bosszújukat és fanatikus gyűlöletüket. Azokat a nagybányaiakat, akik a jezsuiták hatására a protestantizmusból nemrég tértek vissza az Egyházba, ha a rábeszélés nem használt, megfélemlítéssel és fenyegetésekkel kényszerítették rá, hogy újra protestánsok legyenek. A kálvinista lelkész fanatizmusa odáig ment, hogy egy ilyen nőt – bizonyára azért, mert még fenyegetésre se volt hajlandó hitét elhagyni – az egész város csúfjára kikötötte arra a kálvinista imaház előtt álló pellengérré, mellyel a tolvajokat vagy a rosszerkölcű nőket szokták csúfí tenni.

Mindezek az adatok a nagybányai jezsuita rendház egykorú feljegyzéseiben olvashatók. A közöltekből azt is láthatjuk, hogy a kálvinisták mindezt azon a Nagybányán csinálták, ahol voltak ugyan jezsuiták is és minoriták is s mindkét rendnek külön temploma, de az „üldöző” Habsburgok azért meghagyták a kálvinista nyilvános istentiszteletet is s nekik is maradt a kezükben templom. Nagybányának egyébként ma is tekintélyes kálvinista kisebbsége van, sőt tudjuk, hogy Horthy Miklós egyik őse is itt volt kálvinista lelkész. (Ezért kapta a család a „nagybányai” előnevet.)

A szomszédos Felsőbányán ugyanígy csináltak a „türelmes” kurucok. A plébánia javait itt is elkobozták, járandóságait megszüntették és a jezsuitákat innen is teljesen kiűzték. Mihelyt a kurucok benyomultak a városba, azonnal a katolikusok ellen indultak. Voltak, akiket kifosztottak, voltak, akiket fogságba hurcoltak, voltak, akiket megsebesítettek, de voltak olyanok is, akiket meg is öltek. A város Gergely nevű kálvinista bírása (1704-ben) a katolikusokat önkényesen megfosztotta előljárói tisztúktól, akik a katolikusok közül városi tanácsstagok voltak, és helyüket kálvinistákkal pótolta. A katolikus templom harangjait is lefoglalták, hogy csak náluk lehessen harangozni.

Mise alatt nagy zajjal és kiabálással rontottak be a templomba, hogy a misét megszenteljenek. A templom ablakait betörték, még a torony gerendáit is szétszedték, sőt fanatizmusukban a templomba rondítottak. A szent edényeket és ruhákat elrabolták. Thury kálvinista kántor fiát utána olyan ruhában lehetett látni, mely az egyik miseruhából készült. Az oltárt, a szentképeket, szobrokat, feszületeket összetörték, darabjait egymás közt elosztották s az egyik közülük úgy gúnyolódott, hogy (a jezsuiták feljegyzései szerint) „habeo auriculam fajankonis”: nálam van a fajankó (a szent szobor) füle.

Egyikük keresztet rajzolt keménypapírra, a papírt társa ülepére ragasztotta, aztán hátba rugdosta. Közben az illető maga is gúnyosan mutogatta tomporait: Csókoljátok meg, mert szent, mondogatta. A jezsuiták azt írják, hogy a felháborodott felsőbányai katolikusok emiatt a felháborító vallásgyalázás miatt feljelentést is tettek az illetők ellen, de e feljelentésnek épp úgy nem lett semmi foganatja, mintha a bolsevizmus alatt egy kulák jelentett volna fel egy kommunisztát. (Úgy látszik, a katolikusok is ezért nemigen szoktak hasonló esetben még feljelentést se tenni.)

A kiüzött selmecebányai jezsuiták is menedéklevelet kértek és kaptak is a kuruc katonai parancsnokságtól, hogy legalább addig, míg a morva határra érnek s így az országot elhagyhatják, bántódásuk ne legyen. Még kuruc tisztet is kaptak oltalmukra, mert – úgy látszik – csak az oltalomlevél hatásában maguk a kurucok se nagyon bíztak. A vége aztán az lett, hogy éppen ez a kuruc tiszti kíséret, Mednyánszky Miklós (természetesen protestáns) vezetésével, ez fosztotta ki őket mindenükből. Nemcsak pénzüket és értéktárgyaikat rabolták el, hanem egyiktől még már évek óta készülő egyik teológiai munkájának kéziratát is.

Pécsett a kurucok is pusztítottak, meg a rációk is. Itt négy jezsuita és egy világi pap, aki náluk lakott, még vértanúhalált is szenvedett. (Kiss Albin: A pécsi gimnázium története. 1914-15. évi értesítő)

Nagyszombatban már nem lehetett úgy garázdálkodni, mert itt alig volt protestáns, meg hát maga Bercsényi is hosszú időn át ott székelt. De azért – s ráadásul a szécsényi gyűlés határozata alapján – innen is hivatalosan kiszűrték 38 jezsuitát. Jellemző azonban arra a keresztény szeretetre és a nemes indulatokra, mely a kurucokat irántuk eltöltötte, hogy miközben a 18 parasztszeker a kiutasított jezsuitákkal elhagyta a várost, az ottani protestánsok nagy kárörömben és meglepődésükben nem tudták megállni, hogy meg ne húzzák imaházuk harangjait. (Nemeslelkű ember még a bűnöst is megsajnálja akkor, mikor már letört a szarva s mikor már bűnhődik. Én legalább nem tudnék gúnyolni egy kommunistát se akkor, mikor már megbuktak. A mi protestánsainknál azonban ilyen nemes érzelmekről akkor még szó se lehetett. Ők a nagyszombati jezsuitáknak a városból való kivonulásakor úgy viselkedtek, mint Szálasi akasztásakor a zsidók, akik hangosan kiabáltak a hóhérnak, hogy lassan akassza.)

De hogy lehetségesek mindezek, kérdezhetné valaki. Hiszen nemcsak Rákóczi, hanem a kurucok úgyszólván minden neves katonai vezetője katolikus volt. A kérdésre a magyarázat sokkal könnyebb, mint látszik.

Forradalomban sose ura a vezér a tömegnek, ha még oly népszerű is egyébként, ha ezt a tömeget nem lovallja, hanem fékezi. A francia forradalomban Mirabeau, sőt később még maga Danton is helytelenítette már a forradalom irányát és szerette volna már fékezni, megszelídíteni, de nemcsak nem tudta ezt megtenni egyikük se, hanem még csak nyíltan megkísérelni sem merte. Mindkettő tudta ugyanis, hogy ereje nincs hozzá. Legfeljebb elveszti miatta a népszerűségét és a vezetés a még nagyobb túlzók kezébe kerül.

Márki azt írja, hogy Rákóczi hadainak kilenctized része protestánsokból állt (II., 366. o.). Ha ennyi talán nem is, de a nagy többség feltétlenül protestánsokból került ki. Hiszen még egy fél századdal később Mária Teréziának átadott emlékiratukban is arra hivatkoznak a magyar protestánsok, hogy az ország lakosságának nagyobb részét teszik ki („plus quam medietatem regni constituimus”). A Rákóczi-kor Magyarországá pedig még sokkal protestánsabb volt, mint Mária Terézia koráé, s ráadásul éppen az ország legkatolikusabb része: a Felvidék és Dunántúl nyugati vidékei alig uralták Rákóczit.

Világos, hogy sem Rákóczi, sem katolikus tábornokai nem voltak függetlenek ettől a velük vallásilag ellenkező gondolkodású tömegtől. Nem lehettek volna tőlük függetlenek még akkor se, ha ez a nagy többség nem lett volna egyúttal forradalmi tömeg, hanem épp oly csendes, szerény, félénk, tekintélytisztelő kultúrnövény módjára viselkedett volna, mint a katolikusok vagy királytisztelők szoktak. Azonban ez a 90%-os kálvinista kuruc többség ráadásul csupa nagyhangú, erőszakos, elbizakodott, gátlástalan, vakmerő és az ellentáborot lenéző, sőt utáló és hazaáruló számba vevő emberekből állt, míg velük szemben az a kis tíz százalék katolikus, mely természeténél és vallásánál fogva úgyszólván már félénk, csöndes, szólni nem merő, alázas társaság volt, ráadásul még vezetőitől is meg volt fosztva, hisz püspökei és főldesurai a Rákóczinak teendő esküt, amely ellen az eszük (tudták ugyanis, hogy ez az uralom nem sokáig tart) és becsületük egyaránt tiltakozott, csak úgy kerülhették el, hogy ithagyták birtokaikat és az országot.

Rákóczi és Bercsényi tehát, mint egyházvédő, erre a kis százalék katolikusra még annyira se számíthatott, mint amennyit ez az egyébként is kis szám magában véve még jelentett volna. Kire támaszkodva szállhattak volna tehát szembe a fanatikus és féktelen tömeggel? Rákóczinak és Bercsényinek mindezt előre kellett volna tudniuk s ezért – ha valóban szereték volna a hitüket – nem lett volna szabad felkelniük.

A protestánsoknak nem volt szükségük Rákóczira, de Rákóczinak, ha már fegyvert fogott, szüksége volt a protestánsokra. Hogy engedhette volna meg ő magának azt a fényűzést, hogy elidegenítse őket magától, mikor láttuk, hogy még protestáns hívei is csak akkor csatlakoztak hozzá, mikor már fogságába kerültek, s csak azért, hogy börtönbe ne kerüljenek vagy birtokaikat pusztulni hagyva Bécsben ne kelljen – kegyelemkenyérre szorulva – élniük, míg aztán végül – hosszú nyolc év múlva – a császár megint visszanyeri majd nálunk is hatalmát.

A protestánsok is nagy kockázatot vállaltak, mikor Rákóczi hívei lettek, nem akarták tehát ingyen vállalni ezt a nagy kockázatot, hanem azt akarták, hogy legalább addig, míg lehet, csakugyan legyen szabadságuk felekezeti fanatizmusuk kiélésére.

A mozgalom katolikus vezetői annyit így is elértek s az ő adott helyzetükben még ez is igen nagy eredmény volt, hogy legalább maga a törvény, az országgyűlési határozat a vallás-szabadságnak megfelelően igazságosnak látszott. (Ez vezette félre Mályuszt is, de persze csak azért, mert ő igen könnyen és szívesen hagyta magát e téren félrevezetni.) Hogy aztán a gyakorlat egész más volt, mint az írott törvény, azaz az elmélet, az a mondottak után csak természetes, mert hiszen a kuruc Magyarországon a protestantizmus mögött sokkal nagyobb erők álltak, mint a katolicizmus mögött.

Hasonló helyzetben máskor is így szokott történni. Különösen a régi időkben, mikor a kezdetleges közlekedési viszonyok között a központi hatalom sokkal kevésbé tudott akarátának a messze és eldugott vidéken is érvényt szerezni, mint ma. Hisz az előbb láttuk, hogy a miskolci katolikusok is akkor vesztették el templomukat, mikor a törvény szerint, tehát elméletben a katolikusok csak templomot kaphattak, nem pedig elveszthettek volna.

Hogy Rákóczi vallási téren mennyire nem volt ura a helyzetnek s hogy mennyire nem az történt, amit ő akart, mutatja Withwort angol követ, tehát protestáns ember nyilatkozata, aki szerint protestáns tanácsosai annyit zaklatták Rákóczit a katolikusok ellen, hogy valósággal belebetegedett. (Simonyi: Angol diplom. iratok, I., 453. o.)

Az imént mi magunk is meggyőződhattünk róla, hogy még a büszke, öntudatos és fölényes Bercsényi is csak panaszkodik, csak botránkozik Rákóczi előtt a templomfoglalások és „papverések” miatt; csak sopánkodik, hogy Nagyszombat tele van a protestánsok üldözése elől oda menekült, éhező katolikus papokkal, de noha ő volt a kuruc főgenerális, az pedig, akinek írt a kurucok vezérlő fejedelme, ugyanezen leveleiben szó sincs arról, hogy majd ellátom én a baját ezeknek az erőszakoskodó papverőknek. Még arra se igen van célzás, hogy majd legalább Rákóczi ellátja a bajukat. Még a büszke „nagy Bercsényi Miklós” is tehetetlennek érezte itt magát és nem látott más kiutat, mint a sopánkodást.

A szécsényi gyűlésen, mikor a protestánsok szembeszálltak vele, igen megmérgezt, próbált tekintéllyel és fenyegetéssel fellépni a nagyhangú felekezetieskedők ellen, de azok bizony nem ijedtek meg tőle s végeredményben bizony Bercsényi volt kénytelen lejjebb szállítani a hangját. Érdekes, hogy ehhez protestáns részről annyira nem kellett bátorság vagy kockázat, hogy ekkor éppen az a Platthy Sándor szállott vele szembe, aki később az ónodi gyűlésen (mert ő is túsírci volt) éppen a leggyávábban viselkedett és Rákóczi előtt térdre borulva kért életének kegyelmet. Aki a kuruc korban ellenzékieskedett és titkos labanchajlamokat mutatott, azzal könnyű volt Rákóczinak elbánnia, de aki protestánskodott, azzal nem. Ez utóbbi esetben könnyű volt bátornak lenni, de az előbbi esetben nem. A felekezeti ügyekben még Platthy is vitéz volt, sőt jellemző, hogy éppen ő volt a legvitézebb.

Hogy az egyházi javadalmaknak, templomoknak, iskoláknak a katolikusoktól való elvétele olyan simán ment, abból Mályusz azt a következtetést vonja le, hogy „a vallási problémát eddig is csak a bécsi hatalmi politika mérgecsépe el s így mintegy magától értetődött, hogy annak hatása megszűnőn az egyetértés is – a kor általános szellemét évtizedekkel megelőző mértékben – helyre állott”.

Nagyon téved Mályusz. Nem ennek bizonyítéka volt az a sima, úgyszólván minden ellenállás nélkül lefolyó, mert ellenfélre alig találó katolikusüldözés. Nem is olyan újság ez, mint Mályusz feltűnteti. Hiszen a mohácsi vész után is ugyanilyen ellenállás nélkül folyt le az egész ország katolicizmusának kiirtása. Az egész jelenség a dolog természetéből következik.

Magával Krisztussal is épp oly könnyű volt elbánni. Mielőtt elfogták, itt is „lázadástól” féltek a papi fejedelmek s mégse történt semmi. Alig kísérte el valaki egész a keresztségig, de aki megtette, az is békés ember volt, aki nem értett lázadások szításához. A jó ugyanis még akkor is nehéz az ember gyereke számára, ha dicsérik és ajánlják neki. Hogy kívánhatjuk tőle, hogy még akkor is tegye, ha egyenesen üldözik érte? Ha az urak és a papi fejedelmek ellen izgatta volna Jézus a zsidókat, akkor cselekvő tömegek álltak volna mögötte s akkor történt volna érte lázadás, de így nem.

Mindszentyt is bámulta a tömeg s rajongott érte, mikor a legnagyobb terror idején is dacolni mert a hatalommal, s mikor az egész országban szinte egyedül volt dacoló. Elhurcolásakor azonban senki se muksant érte, mikor pedig nyolc év múlva, mikor már lehetett és ezért mások is mertek mozogni, sőt mozgásuk ideiglenes sikerrel is járt, még az is csak alig jutott valakinek eszébe, hogy fogságából kiszabadítását követeljék. Mivel Nagy Imre „forradalmi” kormánya erről megfeledkezett vagy feleslegesnek tartotta, végül egy magánakció szabadította ki. Utána – mivel a Kádár-„kormány” fontosnak tartotta személyét, nem úgy mint Nagy Imre s ezért állandóan rágalmazta – még a legnagyobb reakciók is elhitték, hogy még a pápa is helyteleníti az egész világegyház e legnagyobb büszkeségének viselkedését.

A kurucok is azért tudták a katolicizmust újra oly könnyedén a katakombákba szorítani, mert ők is hangulatot keltettek ellene, annyira a labancsággal azonosították, olyan terrort fejtek ki ellene, amely elől csak menekülni, nem pedig védekezni lehetett. Látni fogjuk, hogy a tömegszuggeráció hatása alatt még a katolikus, sőt jezsuita-növendék Bercsényi is elhitte még azt is, hogy a nagyszombati jezsuita rektor, Berzeviczy (aki, mint láthatjuk, nem is volt idegen, hanem egy ismert nemes magyar nemesi család sarja) őt meg akarta mérgeztetni.

Pedig hát tudvalevő – s ezt éppen Bercsényinek kellett volna legjobban tudnia –, hogy magyar nemesek nem szoktak méregkeveréssel foglalkozni még akkor se, ha egyébként nem olyan jámborak, hogy papnak, sőt jezsuitának mennek. Igaz, hogy a protestánsok akkor még azt hitték (sőt sokan közülük talán még ma is azt hiszik), hogy éppen akkor és azért lesz belőlük méregkeverő, mert jezsuita lett belőlük, ámde Bercsényi közelről ismerte a jezsuitákat, hiszen hosszú éveken át növendékük volt, köztük élt s ennek eredményeként még egyetlen, féltett fiát is hozzájuk járatta, velük neveltette. S ennek ellenére először mégis elhitte ezt a nevetséges mesét Berzeviczy rektorról, nagyhangú levelet írt róla Rákóczinak, hogy aztán később annál megszegyenültebben hallgasson a dologról.

Hogy mertek volna hát akkor a szegény és egyszerű katolikusok kiállni a hitük mellett s szót emelni érdekében, mikor a kiállás és bátorság egyébként se természetük, s mikor azt úgyis előre tudhatták, hogy hangban és erőszakosságban úgyse tudnak versenyezni ellenfeikkel!

Ha tehát azt látjuk a kuruc korban, hogy az elvett, kifosztott, megszenteltelenített katolikus templomokat, kolostorokat senki se követeli vissza, miattuk senki se emel panaszt, sőt maga a plébános, akinek védenie kellene, ajánlja fel elvételre a templomot azzal a megokolással, hogy tessék, hiszen nekem itt úgyis csak 38 hívem van, egyáltalán nem bizonyítja, hogy az ilyen helyeken csakugyan alig voltak katolikusok, hanem csak annak a jele, hogy az illető katolikusok csöndesek, félénkek, megriaszottak, gyámoltalanok voltak. Ellenfeleik

ugyanis megfélemlítették őket, hangulatot csináltak ellenük, s olyan hangosak, olyan nagyszájúak voltak, hogy tízszer annyinak látszottak, mint amennyien voltak.

Ezt még Bercsényi leveléből is megtudhatjuk. „Szombatban – írja 1704. augusztus 25-én – nincsen tíz kálvinista, máris (mégis) berzenkednek: mindent kívánnak elkövetni.” Tehát még ott is ők voltak a hangadók, ahol tulajdonképpen nem is voltak. Még ha tehát igaza volna is annak a „derék”, „békeszerető” mocsai plébánosnak, hogy a faluban mindössze csak 38 család volt katolikus (ez kétszáz lelket jelent, tehát nem is annyira semmi, mint látszik, kivált ha hozzávesszük, hogy akkor az ezer lelket számláló falu már a ritkaságok közé tartozott), emiatt még lehetett volna igen nagy hangjuk és követelőzhetek volna ők is.

Mocsán azonban bizonyára csak azért volt csak 38 család katolikus, mert csak ennyien voltak, akik dacolni mertek a közhangulattal; akikben olyan erős volt a hit, hogy vállalni merték a labanc vagy a nem megbízható hazafi szegénybélyegét is a kedvéért; mert csak ennyien voltak azok, akik a lenézést, csúfolódásokat, megfélemlítéseket, megveréseket és életveszélyt is vállalták a hitük kedvéért és még olyan nemtörődő, buzgalom nélküli és bizonyára még erkölcsileg is kifogásolható lelkipásztor mellett is, mint amilyen az akkori mocsai pap volt, még mindig templomba jártak s még az ilyen papnak is fizettek. Ha ezt mind tekintetbe vesszük, nem is olyan kevés az a 38 családfele.

Az olyan plébánosról ugyanis, aki maga kijelenti, hogy se ő nem kell a falunak, se neki nem kell a falu; aki maga ajánlja fel átadásra egyházközsége templomát, sőt aki előre kijelenti még azt is, hogy telek és segítség se kell neki új templom építésére, nem tételezhetünk fel mást, mint amit róla mondtunk.

De még ha ilyen hitványnak gondoljuk is az akkori mocsai papot, viselkedését még akkor se lehet a terror nélkül megmagyarázni, amely alatt neki Mocsán élnie kellett. Másképp érthetetlen, hogy miért akart ő oly könnyen, sőt mindenáron távozni. Hogy az igazi ok nem lehetett az, hogy hívei alig voltak, mutatja, hogy ma már (1930-ban) Mocsán 2125 katolikus van az 1220 kálvinista mellett. (Azóta a falu még katolikusabb lett.) Pedig kálvinista lelkésze is állandóan volt a falunak, nem lehet tehát arra se gondolni, hogy kálvinistái nagy része csak azért lett katolikus, mert később – Mária Terézia protestánsüldözése alatt – a lelkészüktől meg voltak fosztva.

Nekünk a kuruc kornak ez a furcsa „vallásszabadsága” már nem lehet újság, hiszen a kommunista párt programjában és a magyar „népköztársaság” alkotmányában is benne volt a vallásszabadság, de hogy ezzel mi minden fért össze, arra mi magyarok mindnyájan emlékszünk, noha a nagyközönség nem is tud mindent, mert a be nem avatott el se hinné, hogy az mind lehetséges, ami az ellenkező propaganda ellenére megtörtént. (Például ugyanakkor, mikor a rádió és a pártsajtó (más sajtó természetesen nem is volt) közölte, hogy a hittanbeiratások teljesen szabadok és a szülőket nem szabad emiatt senkinek zaklatnia (ez természetesen már Sztálin halála és „legkiválóbb magyar tanítványa”, Rákosi elítélése, illetőleg ez utóbbi „önkritikája” után volt, mert addig még a rádió és a sajtó se törődött a visszaélésekkel), ugyanakkor a tanítók bizalmas utasítást kaptak, hogy mindent kövessenek el, hogy a hittanosokat a tavalyinál kevesebbre szorítsák s még aprólékos utasítást is adtak nekik, hogy ezt hogyan éréjk el. 1957 elején pedig, tehát már a Kádár-„kormány” alatt, mikor az ellenforradalmár mozgalomtól még mindig féltő rendszer betiltotta a feltámadási és úrnapi körmeneteket, a Népszabadság azt közölte, hogy a püspöki kar rendelkezett ilyen értelemben.)

Milyen vallásszabadság lehetett abban a kuruc korban is, melyben annak ellenére, hogy büntetlenül történhettek olyan dolgok, amilyeneket például Nagybányán és Felsőbányán ismertettünk (ezeket is csak azért tudtuk ismertetni, mert e két városban jezsuita rendházak voltak s ezek feljegyzései megmaradtak), mégis nem Rákóczi, a katolikus vezérlő fejedelem zaklatta miatta a protestánsokat, hanem ilyen türelme és engedékenysége ellenére is még ők zaklatták őt, de annyit, hogy szinte belebetegedett.

Máskor pedig türelmét veszítve már így fakadt ki ellenük: „Édes uraim! Miért kínoztok, miért vertek keresztre?! Hányszor fogadtam esküvel, hogy adott szavamat beváltom és ti mégse hisztek, mégis háborgattok!” (Szalay, VI., 284. o.) De ha ilyen helyzetben volt Rákóczi, csodálkozhatunk-e akkor, ha a falvak megfélemlített egyszerű katolikus jobbágysai hallgattak és szó, illetőleg a történelemben nyomot hagyó zajosabb lázadások nélkül túrték templomaik és egyházi intézményeik elvételét s vele azt a látszatot keltették, mintha a dolog jogos és igazságos lenne?

Azért, mert Rákóczi mozgalma nem indult kifejezetten egyházellenes jelszavakkal, sőt a vezetők nemcsak katolikusok, hanem egyenesen jezsuiták nevelte katolikusok voltak, még egyáltalán nem következik, hogy a dolog a katolikus Egyház szempontjából helyes is, sőt még az se, hogy tűrhető volt. Hiszen a horogkeresztes mozgalom megteremtője, Hitler is katolikus volt a protestáns Németországban, s az ő mozgalma is annyira nem tolta előtérbe egyházellenességét, hogy nagyon sok művelt és jóakarátú ember volt nálunk is, aki nem volt hajlandó elismerni, hogy a mozgalom egyházellenes, noha a hozzáértők jól tudták és tudták már a mozgalom legelején is, hogy katolikus szempontból egy cseppet se volt veszélytelebbsé, mint akár a bolsevizmus. Ami pedig a jezsuita nevelést illeti, hogy ez mennyire nem szükségképpen jelent egyházi szempontból feltétlen megbízhatóságot, elég arra hivatkoznunk, hogy Voltaire is a jezsuiták neveltje volt és Renan is.

Sokan Rákóczi mozgalomban is láttak katolikus szempontból rosszat, sőt papok és szerzetesek is voltak, akik meggyőződésből szolgálták. Ne feledjük azonban, hogy voltak nyilas papok is és voltak „békepapok” is, s ne feledjük azt se, hogy kuruc pap se volt egy cseppet se több, mint később nyilas pap vagy a kommunizmust szolgáló vagy legalább tűrő békepap. Azon papok azonban, akik életükben kifogástalanok, jellemek, emberismerők és jó ítélőképességűek voltak, ahogyan még kivételesen se voltak nyilasok vagy békepapok, épp úgy nem voltak Rákóczi idejében kurucok se, mert minden haza- és fajszeretetük ellenére is jól tudták, hogy nekik nem lehet közöttük a helyük.

A pápa eleinte nem nyilatkozott a mozgalom ellen (de természetesen mellette se), de csak azért, mert éppen akkor olyan pápa uralkodott, aki (tévesen és helytelenül) azt tartotta, hogy a Habsburgok hatalmának erősödése (akkor, Lipót nagy törökgyőzelmei után) nem kívánatos az Egyház (vagy legalább Itália) szabadsága szempontjából. (Az erkölcsstan megengedi, a józan ész pedig egyenesen megparancsolja, hogy ilyenkor a nagyobb rossz elkerülésére a kisebb rossz irányában passzívan viselkedhessünk, illetőleg viselkedjünk. A pápa ezért nem nyilatkozott ekkor mindjárt a kuruc lázadás ellen, de természetesen azt akkor se mondta, hogy jó és helyes.)

Azonban hamarosan még ugyanez a Habsburg-ellenes pápa kilépett semlegességéből, helytelenítette Rákóczi mozgalmát s a papságot egyenesen eltiltotta pártolásától. (Ugyanílyan passzivitást tanúsított Róma eleinte a békepapi mozgalom iránt is. Hallgatott, mert attól félt, hogy ha nyíltan fellép ellenük és kiközösíti őket, a papság és vele a hívek kettészakadnak s egy részük a bolsevista kormány támogatásával Rómától független nemzeti egyházat alapít. Róma itt tévedett: gyöngébbnek gondolta a magyar katolicizmust, mint amilyen volt, mert sokkal jobban utálta itt mindenki a bolsevizmust (oly fokban, hogy ezt nemcsak Róma, de Amerika és senki se hitte volna), semhogy az esetleg elszakadó papokat tömegek követték volna. De viszont a béke-papok is jobbak voltak a látszathoz, mert köztük is alig akadt olyan, aki Róma nyílt fellépése ellenére is ragaszkodott volna addigi állásfoglalásához és még egyházszakadásra is hajlandó lett volna.)

Fentebb már számtalan bizonyítékot hoztunk fel rá, hogy nemcsak a papság, hanem a magyar nemesség, sőt még a protestáns nemesség is csak kénytelenségből, tehát csak akkor lett Rákóczi híve, azaz kuruc, mikor már a kurucok uralma alá került, tehát mikor már kénytelen volt rá. Érdekes és rendkívül jellemző bizonyítékot találunk ezen állításunkra Rákóczi mozgalomát elítélő pápai brevével kapcsolatban kiadott emlékiratában:

„XI. Kelemen pápa, kibékülvén József császárral – írja itt Rákóczi –, intő levelet adott ki az összes magyarországi paphoz, hogy ismerje el törvényes magyar királyul József császárt és hagyja oda a konföderációt, különben egyházi átok alá vették. Hasonló bullát intézett a lengyel bíboros primáshoz is Augustus király ügye mellett. Azonban a lengyelországi klérus jobban tudta, mire kell az efféle bullákat becsülni, mint a magyarországi. A katolikus tisztek és nemesek pedig, habár nem is igen voltak vallásosak, mindannyian a papság példáját kezdi vala követni. E cselszövénynek (?) köszönhetém, hogy elvesztettem ama két erősséget (Szolnokot és Egert), amelyekre nagymértékben számítottam. E két erősség elvesztése véget vetett oly rég ápolat terveimnek.” (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 378. o.)

Látjuk tehát, milyen feltűnő a hasonlóság a kuruc kor és a magyar bolsevizmus kora között. A mi bolsevistáink is eleinte nem győztek eleget bosszankodni, hogy miért olyan vallásosak most az emberek. Hiszen azelőtt nem voltak annyira vallásosak. Bosszankodtak, hogy miért van most olyan sok körmenet, s különösen, hogy miért vesznek részt rajtuk olyan nagy tömegek. Megérezték, azért bosszantotta őket, hogy mindez tulajdonképpen az ő ellenük való tüntetés; hogy sokan nem azért vesznek rajtuk részt, mert vallásosak, hanem ezzel akarják kimutatni, hogy ellenségei a rendszernek (mert a terror miatt másképpen nincs rá módjuk, hamarosan azonban akkora lett a terror, hogy még így se volt módjuk).

Rákóczinak is – látjuk – feltűnt s neki is igen kellemetlenül tűnt fel, hogy nemcsak a papok, hanem még a nemesek és a kuruc sereg tisztjei is mennyire engedelmeskednek a pápai brévének s köztük igen sokan még olyanok is, akikről nagyon jól tudta, hogy elsősorban nem vallásosságból teszik. Tisztában volt vele, ez csak arra jó alkalom nekik, hogy az ő süllyedő hajójáról meneküljenek, illetőleg, hogy kimutassák, hogy győzelmében tulajdonképpen se bíztak s már eredetileg is csak kényszerből kerültek ők erre a hajóra.

De nemcsak ezt (amit egyébként már régebben megtárgyaltunk) látjuk újra bizonyítva Rákóczi bosszús megjegyzéséből, hanem azt is (amit jelenleg tárgyalunk), hogy Rákóczi közel se volt az a jámbor és az a buzgó katolikus, akinek a közvélemény tartja s amilyenek ő maga is mutatja magát Vallomásaiban. Most például, mikor a pápa nyíltan ellene fordult és az Egyház iránti engedelmisség kötelezettsége földi bálványával, fejedelemségével ütközött össze, az Egyház fejének való engedelmisség helyett nemcsak gondolkodás nélkül a bálványát válassza, hanem még a pápaságról is hideg megvetéssel szól.

A pápai bréve kiadását például egyedül csak a pápa és József császár politikai kibékülésének tulajdonítja, nem pedig annak, hogy ő és követői a törvényes királyuknak tett esküt szegték meg felkelésükkel, és hogy az Evangélium mindig a felsőségeknek való engedelmisséget hirdeti még akkor is, ha a felsőbbség bűnös (Rákócziék pedig „a fejedelmek legjámborabbika” ellen lázadtak fel). Rákóczi szerint a pápai bréve egyszerűen politikai manőver.

A pápaság milyen sértő megvetését jelenti aztán a lengyelek példaképpül állítása a magyarok elé, mert ők – nem úgy, mint a magyarok – tudták, „mire kell az efféle bullákat becsülni” (Rákóczi szerint természetesen semmire). Pedig hát Rákóczinak még ebben se volt igaza, mert a pápától törvényesnek kijelentett „Augustusz király” (Ágost) Lengyelországban is győzött vetélytársával szemben s így a lengyelek se mutatkoztak rosszabb katolikusoknak a kurucoknál. Rákóczi tehát zokon veszi a magyar papságtól s lekicsinyli ezt a papságot azért, mert a pápai brévének engedelmeskedett. Ráfogta a lengyel papságra, hogy az viszont nem oly engedelmes bábja az Egyház fejének, mint a magyar papság s ezért ezt állítja a magyar elé követésétül.

De hogy Rákócziban nemcsak mindaddig, míg hatalomban volt, hanem még a számkivétel megalázottságában és megtérése után se volt meg a legfontosabb katolikus erény, az Egyház iránti engedelmisség, azt láttuk akkori viselkedéséből, mikor az erre tőle felkért érsek iratait janzenistáknak találta. Pedig ekkor nem is élete bálványáról, a fejedelemségről volt szó, hanem csak egy kis hiúságról. A dolog egyáltalán nem is függött össze a politikával, hanem tisztán s a legszorosabban a hit területére tartozott, mégse engedelmeskedett.

Most se ismerte el, hogy ő tévedett, hanem azokban az egyébként egészen tiszteletreméltó egyházi férfiakban látta a hibát, akik olyan udvariatlanok merészeltek vele szemben lenni, hogy iratait nem találták az Egyház tanaival egyezőnek. Rákóczi – nem hiába XIV. Lajos volt a fejedelmi ideálja – olyan született abszolutista volt, hogy azt hitte, hogy ő a hithez is jobban ért, mint egy érsek, egy tudós domonkos és egy ferences szerzetes együttvéve, még akkor is, ha az érseket ő maga is szent életűnek tartotta s ő maga kérte fel az ítéletre éppen azért, mert erre a tisztre a legalkalmasabbnak őt tartotta.

Egy igazi katolikus egyébként még politikai dolgokban is mindig az Egyház után indul. Részint azért, mert nagyfokú kevélység és türethetetlen elbizakodottság azt gondolni, hogy az ő politikai iránya jobb és okosabb, mint az Egyház vezetőié; részint mert az Egyház ügyis csak akkor foglal állást politikai kérdésekben, ha azok a hittel vagy erkölccsel összefüggnek. Az állásfoglalás tehát tulajdonképpen nem politikai, hanem erkölcsi állásfoglalás.

Rákóczi esetében is az volt (a felsőbbiség iránti engedelmesség, a hűségeskü megtartása és a támadóháború elítélése). Egyébként is az, hogy Habsburgok maradjanak-e Magyarországon trónján, vagy az orosz cár, vagy a protestáns porosz király, politikai kérdés ugyan, de olyan politikai kérdés, melytől az függött, hogy Magyarország katolikus állam marad-e vagy protestáns lesz újra, vagy pedig elszlávosodik, elrománosodik s vele görögkeletivé válik. Aki még ebben is egyedül csak politikát lát és még ezt se tartja vallási kérdésnek, az már nem is tekinthető katolikusnak.

Az is vallási kérdés, hogy fel szabad-e lázadni az alattvalóknak világi felsőbbiségük ellen egy bizonyos esetben. Megbotránkozhatunk-e rajta, ha a pápa a jelen esetben azt mondja, hogy nem? Hiszen napjainkban vakbuzgó protestáns szekták még az istentelen, minden porcikájában erőszakos s így törvénytelen kommunista hatalom ellen is evangéliumellenesnek s így bűnösnek tartottak minden lázadást és ezen az alapon vetettek követ még Mindszenty viselkedésére is, pedig ő nem szervezett fegyveres lázadást.

Ha pedig valaki erre azt feleli, hogy ha így áll a dolog, akkor a pápa miért csak akkor ítélte el a kuruc mozgalmat, mikor már József császárral kibékült, tehát ha addig nem volt bűn Rákóczi lázadása, miért volt bűn később, azt feleljük, hogy a pápa sose mondta azt, hogy előbb nem volt bűn, sőt XIV. Lajosnak a Rákóczival való szövetség miatt már akkor is szemrehányást tett, mikor még nem békült ki József császárral, hanem a francia királlyal tartott. (Márki, II., 375. o.)

A pápa ebben a kérdésben addig csak hallgatott (illetőleg még nem is hallgatott, mert nem a nyilvánosság számára ugyan, de XIV. Lajos számára még nyilatkozott is, s ha még akkori barátja számára is így nyilatkozott, akkor ugyancsak láthatjuk, hogy nem a pápa, nem az Egyház ítélete változott meg ebben a kérdésben, hanem később a viszonyok tették lehetővé, illetőleg okossá azt, hogy a pápa nyilvánosan is nyilatkozhasson olyan kérdésben, melyben addig nem hozta nyilvánosságra a véleményét.

Mindenegyes gyakorlati esetben a pápa úgyse nyilatkozhat. Attól függ, hogy fontos-e az az ügy annyira, hogy maga a pápa nyilatkozzék. Addig nem volt fontos, sőt a már említett okok miatt az volt a legfontosabb, hogy ne nyilatkozzék. Egyébként pedig erkölcsi szempontból ez a Rákóczi-ügy olyan egyszerű és világos volt, hogy pápai nyilatkozat nélkül is tudhatta minden józan katolikus, hogy tilos.

Rögtön látni fogjuk, hogy egyetlen egy magyar püspök se állt Rákóczi mellé önként akkor se, mikor még a pápa nem nyilatkozott, sőt mikor még a pápa, mint politikai szövetséges, Rákóczi szövetségese, a francia király pártján volt. Még csak azt se mondhatjuk tehát, hogy a pápa egy ideig való hallgatása megtévesztette a híveket.

Hogy Rákóczi mennyire nem volt öntudatos katolikus, mutatja a következő ki eset is. Mikor elfogták, hogy a bécsújhelyi börtönbe vigyék, útnak indítás előtt olyan jóakarattal (rendőri szemmel nézve: olyan könnyelmű meggondolatlansággal) bántak vele, hogy még

örizetbe vétele után is megengedték neki, hogy gazdatisztjei és alkalmazottai felkeressék és beszéljenek vele. (Márki, I., 177. o.)

Rákóczi ezt az alkalmat arra használta fel, hogy távollétében összes birtokainak kormányzójává éppen azoknak a Keczeknek az egyikét, Sándort tette, akik fanatikus protestantizmusukról voltak hírhedtek és élesen katolikusellenesek voltak. Ez az intézkedés gyakorlatilag azt jelentette, hogy megfosztotta a magyar katolicizmust mindattól az előnytől, melyet e több mint egymillió hold földnek katolikus kézben levése jelentett.

Pedig mérhetetlen jelentőségű dolog volt ez, hiszen a törvény akkor még sokkal jobban volt írott malaszt, mint ma, s a földesurak (s természetesen a helyetteseik is) kiskirályok voltak. Mivel ők voltak a kegyurak, a plébánosok kinevezése tőlük függött, járandóságait is ők adták, Rákóczi ezen intézkedésével több száz falu népének sorsa vallásilag is egy fanatikus protestáns kezébe került. Akár azért tette ezt Rákóczi, mert Keczer egyénileg kedvelte, akár azért, hogy a protestánsokat, akik azon a vidéken, ahol a Rákóczi-birtokok voltak, többségben voltak, magának lekenyerezze, mindenképpen azt mutatja, hogy a mi állítólag oly buzgó katolikus Rákóczinknak egyáltalán nem volt olyan fontos dolog a katolicizmus, mint gondoljuk.

De ha Keczer Sándor kinevezése „csak” Rákóczi katolikus öntudatának hiányát mutatja, az, amire börtönében magát rávenni engedte, már katolikus hitének tisztaságát se helyezi valami előnyös fénybe. Ügyével kapcsolatban az összeesküvésben való részvétel gyanúja alatt vele együtt Bécsbe szállították ugyanis Báró Szirmay Istvánt is, aki bár „nagyészű, bölcs ember volt” (Márki, I., 197. o.), de protestáns lévén, emellett azért spiritiszta is volt s még börtönében is ezzel foglalkozott. (Ezzel foglalkoztak börtönükben még a kommunisták „reakciós” foglyai is, mert azok is csak ilyen katolikusok voltak. Láthatjuk belőle, hogy 250 év alatt milyen keveset változtak az emberek!) Szirmay azonban – legalábbis jóságos magyar történetírója ezt állapítja meg – a szellemidézést csakis a Rákóczi iránti mélységes szeretetéből csinálta.

És persze az a hírhedt Habsburg-kegyetlenség és magyar elleni állandó bizalmatlanság, mely előbb megengedte a „buzgó” katolikus szabadsághősnek, hogy mielőtt birtokait elhagyja, előbb protestáns (tehát katolikus- és Habsburg-ellenes) felügyelet alá helyezze s börtönében is inast is meg kamarást is ad melléje (ismét csak jellemző Rákóczi nagy katolicizmusára, hogy ez utóbbi (de lehet, hogy még az előbbi is) ismét csak protestáns, tehát a Habsburgok számára semmiképpen se megbízható volt), mondom a Habsburgoknak a magyarok iránti s különösen a protestáns magyarok iránti, tőlünk egyenesen kórosnak ismert bizalmatlansága még azt is lehetővé tette, hogy ez a protestáns spiritiszta Szirmay is rendszeresen érintkezhesék börtönében Rákóczival. Pedig hát éppen azért volt ő is börtönben, mert a hűtlenségben Rákóczi cinkosa volt.

Ez a Szirmay aztán azt kérte Rákóczitól, hogy küldjön neki egy piszkos (természetesen a saját testétől elpiszkult) inget. Ezt ő át fogja adni egy spiritiszta asszonynak (láthatjuk belőle, hogy magát Szirmayt is milyen szigorúan őrizték) s az majd a szellemek segítségével menti minden bajtól, ha szökése nem sikerülne. (Csak azt nem értem, hogy az a Szirmay, aki mindebben hitt, hogy lehetett mégis „nagyészű, bölcs ember”).

Rákóczi természetesen „éppenséggel nem volt babonás” és „az okkultizmusról szóló könyveket, mint kritikus, olvassgatta”, de se ez, se nagy katolikus volta azért nem volt akadály a számára, hogy a piszkos inget Szirmaynak el ne küldje, azaz hogy mégiscsak babonás ne legyen és az okkultizmusban nem hívén is ne higgyen. „Azonban – adja meg Márki az elképesztő magyarázatot – szomorú helyzetében igazán hinni látszott, hogy a cél szentesíti az eszközöket és hogy a jó ügy érdekében (?) az ördög segédelmével is élhet.” (Márki, I., 197. o.)

Jellemzésül még felhívjuk a figyelmet arra is, hogy Rákóczi a börtönében emellett még szorgalmasan gyónogatott is és gyónásait oly „buzgón” végezte, hogy jámbor jezsuita gyónatójára – mint láttuk – még igen rokonszenves benyomást is tett! (A „jó ügy” érdekében ezt az ördöggel való cimborálását egész bizonyosan nem gyónta meg.)

Látjuk tehát, hogy az egyik protestáns (Berzeviczy, a kamarás) házasságtörésbe lovalta bele Rákóczit (hálaadásul, hogy sikerült a szökés), a másik (Szirmay, a rabtárs) a spiritizmusba (ő meg azért, hogy a szökés sikerüljön, illetőleg baj ne legyen belőle). Mert hát a jó ügy érdekében még az ördöggel is szabad cimborálni! Még érdekesebb, hogy a két szereplő egyike (a protestáns) „bölcös” és „nagy eszű” volt, másika (a katolikus) pedig „éppenséggel nem volt babonás”, annál kevésbé gyöngye jellemű vagy nem eléggé jó katolikus.

Láttuk már, hogy gróf Forgách Simont Rákóczi előzetes bírói vizsgálat nélkül, tehát törvénytelenül letartóztatta, sőt éveken át börtönben tartotta. Utólagosan se állította törvény elé, pedig rendelt el tanúvallomásokat ügyében, hogy letartóztatását legalább utólag próbálja törvényesíteni. (Még ha utólag sikerült is volna bebizonyítania Forgách bűnösségét, akkor se vált volna büntelenné az a letartóztatás, melyet még előtte foganatosított.)

E tanúkihallgatások folyamán báró Andrassy István 1706 elején Forgáchról többek közt ezt vallotta:

„Eperjesről együtt utazván őnagyságával Lőcse felé sokféle diskurzusai közt az sézájában (hintájában) felséges urunkat (természetesen nem Lipót ez a „felséges úr”, hanem Rákóczi „őfelsége”) is előhozván, hol ambiciózusnak, fölöttébb pompatartónak mondotta és hogy az hitiben levis (könnyelmű, nem megbízható) volna őfelsége, manifešte (nyilvánvalóan) kedvezvén jobban más religión levőknek őfelsége (úgy látszik, akkora volt a protestáns terror, hogy a protestánsokat még nem is merték néven nevezni) és ha mi szentek képeit egyszer vagy másszor meglát, meg szokta csúfolni (!): kit hogy írt (festett), miképpen írták (festették) és hogy ki micsodás?” (Századok, 1874., 513. o.)

Látjuk tehát, hogy Rákóczit katolikus környezete (pedig hát a mulatós Forgách Simi se lehetett valami túl jámbor katolikus), azok, akik legjobban ismerték és oldala mellett töltötték életüket, éppen nem találták nagy katolikusnak, annál kevésbé buzgónak, sőt cinikus, vallástalan viselkedésén sokszor még meg is botránkoztak.

Rákóczinak, a már említettekén kívül, még három fő hibája volt katolikus, tehát vallási szempontból: 1. Hogy mint fejedelem, nem tartotta tiszteletben a pápának, mint az Egyház fejének jogait. 2. Hogy előmozdítás helyett valósággal ellene volt a görögkeletiek újra az Egyház egységébe való visszatérésének és 3. Hogy a vallás és az Egyház érdekét alárendelte fejedelmi hatalma megtartásának, illetőleg visszaszerzésének (a görögkeletieket is azért pártolta a görög katolikusokkal szemben, hogy az oláhokat maga mellett megtartsa). Mind a három igen nagy hiba, és nemcsak egy jó katolikus részéről érthetetlen, hanem bajosan egyeztethető össze valakinek még egyszerűen katolikus voltával is.

1. Láttuk, hogy nem hiába akart Rákóczi mindenáron fejedelem lenni, mert mikor végre az lett, ugyancsak élt is fejedelmi jogaival, még olyanokkal is, amelyek nem illették meg. Nem véletlen volt tehát, hanem hajlamaik és cselekedeteik feltűnő egyezése volt az igazi oka annak, hogy éppen az a XIV. Lajos volt fejedelmi példaképe, aki a gallikanizmusnak, azaz a pápa jogainak a fejedelem javára való minél nagyobb megnyirbálásának, sőt szinte Rómától független nemzeti egyház alapításának volt a képviselője.

Rákóczi is főpapokat, püspököket nevezett ki a pápa megkérdése nélkül, sőt ellenére, s bár – már csak az ügyétől amúgy is vonakodó papok megnyerése kedvéért is – kérte a pápa jóváhagyását is, ha nem kapta meg, azért esze ágában se volt akarátát megváltoztatni, jelöltjét elejteni, sőt ennek ellenére is püspöknek tekinteni. Mikor például az említett, szélhámós hajlamú bizalmi embere, Brenner, a szepesi prépostságot, melyet Rákóczitól kapott, kevesellte és a csanádi püspökséget kérte tőle, kérését azért nem teljesítette, hogy a papságot meg ne botránkoztassa. (Márki, II., 377. o.) Maga a jelölt érdemtelen volta és a pápa ellenzése tehát még nem lett volna a szemében akadály.

De azért hasonló dolgokkal még így is többször megbotránkoztatta a papságot, úgyhogy emiatt XI. Kelemen pápa már 1707. április 2-án is megróttá Keresztény Ágost, esztergomi érsekhez intézett levelében „az új dolgok indítói”, akik – mint mondja – nemcsak törvényes

királyuk ellen keltek fel, hanem az Egyház kegyúri és egyéb jogait is érinteni és bitorolni mérészelik. (Márki, I., 620-621. o.) Látjuk tehát, hogy a pápa közel se találta Rákóczit nagy, buzgó vagy jó katolikusnak, sőt egészen lesújtó véleménye volt róla e tekintetben. Pedig hát bizonyára illetékesebb annak eldöntésére, hogy ki a jó katolikus, mint a mi hazafiaink.

Rákóczi fejedelmi gögje a pápával és az Egyházzal szemben is érvényesült, s például megkövetelte magának azt a jogot, hogy a püspököket ő nevezze ki. Igaz, hogy a történelem tanúsága szerint éppen ebben a tekintetben, tehát az Egyház iránti engedelmségben és alázatosságban a legnehezebb egy uralkodó számára az Egyház igazi jó fiának lenni s effajta bűnök még a Habsburgokban is előfordulnak, de ez a gyarlóság bennük csak olyan korokban fordult elő, amikor más művelt emberek úgyszólván teljesen hitetlenek voltak (II. József, I. Ferenc). Effajta törekvések kisebb fokban előfordultak kifogástalanul katolikus uralkodókban és vallásos korban is (például V. Károly, sőt katolikus Izabella is Spanyolországban), de csak igen hatalmas uralkodóknál. Egy olyan kezdő és hatalmában még egyáltalán meg nem szilárdult „fejedelemnek” azonban, mint amilyen Rákóczi volt, még igazán nem lett volna nehéz magát mérsékelni s legalább egyházi téren maga felett egy más, tőle független akaratot is elismerni és az Egyház jogait – melyek itt az Egyház szabadságával azonosak – tiszteletben tartani.

Rákóczi egyszerűen elfogatta a homonnai papot. Nem azért, mert bűnös volt, hanem azért, mert derék. Azért, mert nem volt hajlandó elismerni a tőle kinevezett (mint látni fogjuk, egészen hitvány) munkácsi püspököt, Kamenszkyt, hanem a császártól kinevezett (és természetesen a pápától jóváhagyott) püspökkel, Hadermarszkyval levelezett. (Márki, II., 394. o.)

Fejedelmi gögjében az Egyházban való basáskodásban is annyira ment, hogy Bercsényi egyszer már arra kérte, hogy ne akarjon már börtönbe vetni minden papot. (Márki, II., 389. o.)

Bercsényi e kifejezése igen sokat sejtet velünk. Mutatja, hogy az Egyház és a papság mennyire nem volt Rákóczi pártján. Ok nélkül ugyanis bizonyára Rákóczi se vetette egymás után börtönbe a papokat. Hogy lehet azonban e tényekkel összeegyeztetni Rákóczi „buzgó” katolikusságát?

2. Még feltűnőbb Rákócziban, ebben az önéletrajzában magát oly buzgón vallásosnak és oly szívvel-lélekkel katolikusnak mutató „fejedelemben”, hogy a hazánk területén a Habsburgok vallásos buzgóságából létrehozott görög katolicizmussal szemben egész határozottan a pápának nem engedelmeskedő és az Egyháztól külön álló görögkeletieket támogatta. Ez már olyan nagy bűn a hit ellen, hogy elkövetőjét nemcsak buzgónak, hanem még egyáltalán katolikusnak se tekinthetjük.

Ebből láthatjuk legjobban, mennyire furcsa és álszent volt Rákóczi látszólagos nagy katolicizmusa. Az ő mentségére ugyanis még a vallási tudatlanságot se hozhatjuk fel, pedig ez oly sok más egyénben az egyházellenes álláspontnak igen nagy mentsége. Az is érdekes, hogy Rákóczi erről a nagy bűnről még vallomásaiban se hajlandó tudni. Hogy bűnbánata erre is kiterjedt volna, annak nyomát hiába keressük. Pedig hát az, amit hatalomvágyból követ el az ember, az elsősorban fejedelmi bűn. Rákóczi pedig a vallomásait is elsősorban mint fejedelem írta. E legjellegzetesebben fejedelmi bűne mégse jutott eszébe.

Ha a későbbi Vallomások oly jámbornak látszó írója önhatalmúlag kinevezte az említett, jellemileg is hitvány munkácsi püspököt, annak mentségére még fel lehet hozni a rossz emberismeretet, bár ebben is hibás volt a hiúsága is, mert ez a hitvány ember bizonyára hízelgett neki és térdet-fejet hajtott fejedelmi hatalma előtt s ezzel nyerte meg kegyeit. De mivel menthetjük azt, hogy kinevezésével egyúttal el is szakította az egyházi közösségtől és a kievi görögkeleti érsek fennhatósága alá helyezte a híveit? (Azért tette ezt, mert tudta, hogy ha meghagyja az egyház közösségében, Róma sose fogja elismerni, mert az Lipótot (illetőleg akkor már régen Józsefet) tartotta törvényes magyar királynak. Mástól tehát, mint tőle, nem fogadhatott el a pápa püspöki kinevezésre előterjesztéseket.)

Ez a schisma, a szakadárság nyílt bűnét jelentette és az Egyházból való kiközösítés (exkommunikáció, a protestánsok szerint kiátkozás) büntetésével járt és jár ma is. Pedig ilyesmit nemcsak egyszer követett el Rákóczi. A kievi görögkeleti érsekhez intézett levelében azt írja, hogy a munkácsi püspökség azelőtt a kievi érsek joghatósága alá tartozott, csak a Habsburgok vették ki onnan és csatolták az esztergomi érsekséghez az ő kegyúri jogainak megsértésével akkor, mikor a püspökséget a római Egyházzal egyesítették, azaz görög katolikkussá tették. Ő most ezt a püspökséget ismét visszahelyezi régi állapotába a kievi érsek alá (micsoda fejedelmi gőg és öntudat!) és kéri az érseket, hogy ezt a Kamenszky Petróniust, akit ő most püspöknek kinevezett, szentelje fel püspöknek és eszközölje ki a pápánál is megerősítését.

Egy, az Egyházon kívül álló szakadár püspöktől kérni valakinek püspökké szentelését, újabb egyházi kiközösítést, tehát újabb egyházi „átkot” jelent. Igaz, hogy némi jóakaratot és katolicizmust is lehet felfedezni Rákóczi levelében annyiban, hogy azt is kéri az érsektől, hogy a tőle kinevezett püspököt a pápával is erősítse meg, s ez azt jelenti, hogy Rákóczi mégse akarta az illető püspököt, papjait és híveit az Egyház egységéből kiszakítani, tehát a szakadárság bűnét elkövetni. De ilyen esetben nem a szavak számítanak, hanem a tettek, ezek pedig itt Rákóczi szavait teljesen lerontják, sőt képmutató színben tüntetik fel.

Rákóczi nagyon jól tudta, hogy a kievi érsek, mint az egyházi közösségen kívül álló szakadár, tehát az Egyháztól kiközösített főpap, nem állott érintkezésben az Egyház fejével. Nem is állhatott, mert vele, mint bűnben megátalkodó egyénnel, a pápa nem érintkezhetett. Legfeljebb újabb kiközösítéssel felelhetett volna neki. Egész más a helyzet akkor, ha az érsek részéről ennek a püspöki megerősítésnek kérése a szakadárság abbahagyását és az Egyház egységébe való visszatérést jelentette volna. Azt azonban még jobban kellett tudnia Rákóczinak, hogy erről szó se lehetett.

Rákóczi ezen levele tehát a képmutatásnak, álnokságnak és a szavakkal való ellenszenves visszaélésnek egyik legkirívóbb példája. Nagyon jól tudta ő azt, hogy a kievi érsek nem fog Rómához fordulni ez ügyben. (Hogy fordult volna oda ő, a görögkeleti, mikor még Rákóczi, a „buzgó” katolikus se volt hajlandó ez ügyben oda fordulni?) Épp oly jól tudta azt is, hogy az érsek, mint a szakadárságban továbbra is megmaradó egyén, a pápától Kamenszky kinevezésének ezt a megerősítését még úgy se kaphatta meg, mint ő. Pedig ő is éppen azért nem fordult ez ügyben Rómához, mert nagyon jól tudta, hogy úgymint hiába fordul. Az álnokság egyik legkirívóbb példája tehát ez a levél, melyben azt a nevetséges dolgot, hogy a kievi érsek kérje Rómától az ő egyik püspöke megerősítését, csak azért írja Rákóczi, mert mint vallásilag művelt katolikus, nagyon jól tudta, hogy másképp ő maga is szakadárságba esik s így egyházi kiközösítést von magára.

Pedig hát így is magára vonta ezt a kiközösítést, mert a bűnös cselekedetet, a bűnös ténnyt nem lehet ilyen álnok, a tettekkel ellentétben álló szavakkal elintézni, annál kevésbé hatálytalanítani. Tény ugyanis, hogy a munkácsi püspökséget, melyet a Habsburgok buzgalma szakadárból katolikkussá tett, Rákóczi fejedelmi hiúságból újra szakadárá tette. (Hogy nem maradt mégse az, nem Rákóczi érdeme, hanem annak köszönhető, hogy Rákóczi uralma igen rövid volt s utána Munkácson megint azok a Habsburgok parancsoltak, akiknek buzgalma a ruténeket az Egyházba visszahozta.)

Az, hogy ugyanakkor azt is írta a szakadár érseknek, hogy Rómától is kérje a jóváhagyást, a legvisszataszítóbb képmutatás, mert jól tudta, hogy az érsek ezt legfeljebb viccnek veheti. Rákóczi azonban a maga részéről nem viccnek szánta, hanem villámhárítónak a szakadárság nagy bűne és a vele együtt járó kiközösítés ellen. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy elhitte, hogy az ilyen villámhárító csakugyan hatásos is és őt valóban felmenti a bűn alól? Pedig láttuk Vallomásaiban, hogy ő maga milyen keményen elítéli azokat a papokat, akik szavakkal és teológiai szószálhasogatásokkal leplezik a bűnöket!

Mivel Kamenszky hamarosan meghalt, Rákóczi ismét csak önhatalmúlag és továbbra is a kievi görögkeleti patriarcha fősege alatt (arra természetesen nem volt és azok után, amiket

magyarázatul mondtunk, nem is lehetett kíváncsi, hogy az érsek kérte és megkapta-e Rómától a kinevezés megerősítését) kinevezte az utódát is Bizánci György személyében.

De nemcsak a Ruténföldön volt Rákóczi a saját vallása ellensége, hanem pártolta ő a szakadarságot másutt is, például Erdélyben, ahol még többen voltak a görög egyesültek.

„Rákóczi őszintén írhatta – olvashatjuk Márkiban (II., 406. o.) –, hogy kezdettől fogva pártfogolta az erdélyi görögkeleti egyházakat (ti. a görög katolikusokkal, tehát az Egyházzal egyesültekkel szemben). Ellenben vádolta az ausztriai házat, amely pedig Erdélyen csak két évtized óta uralkodott, hogy elnyomni törekedett ezeket az egyházakat, amelyek gonosz terveit gátolhatták.”

Nem elnyomni törekedett őket – feleljük –, hanem az Egyházba visszahozni, mint ahogyan egy buzgó katolikushoz illett. Hogy ezt az ausztriai Ház rövid két évtizedes uralma alatt már végrehajtotta, mégpedig nem is sikertelenül, az csak igazi, őszinte és áldozatos hitbuzgalmát bizonyítja. Ahogy Rákóczi önzésből (azért, hogy az oláhságot magának megnyerje) fogta őket pártul a Habsburgok egyesítési törekvéseivel szemben és dolgozott a saját vallásával szemben és az oláhok üdvözülése ellen (pedig a Habsburgok nem dragonyosokkal, hanem jezsuitákkal és az egyesülőknek adott kedvezményekkel térítettek), épp oly önzetlenül jártak el ebben a Habsburgok.

Kétségtelen ugyanis, hogy ez az Egyház érdekében kifejtett tevékenységük éppen nem növelte az oláhokban a trónjukhoz való ragaszkodást, hanem abban az Erdélyben, melyben a magyarság kálvinizmusa és unitárius volta, a szászok pedig lutheranizmusa miatt úgyszólván ellenségük volt már, még az oláhságot is ellenségüké tették.

A Habsburgoknak azonban előbbre való volt a hitbéli meggyőződés és a belőle következő felebaráti szeretet, mint az, hogy alattvalóik szeretik-e őket vagy nem, és uralmuk szilárdul-e vagy gyöngül. Micsoda sátáni gyűlölet és milyen lelkiismeretlen rágalmozgásokkal kell tehát ahhoz, hogy valaki, mégpedig éppen egy jámborkodó és Vallomásokat író katolikus, még ebben is a Habsburgok „gonosz terveit” látja (nem is tudtuk, hogy még szakadókat az Egyház egységébe visszahozni is gonosz dolog, ráadásul egy buzgó katolikus szemében), ahelyett, hogy vallásosságot és önzetlenséget tanulna tőlük, vagy ha már az utánzás magas neki, legalább szóltan tisztelettel bámulná a számára elérhetetlen magasságokban álló erényt.

Pedig hát a Habsburgok erdélyi egységesítő működése az oláhok között nemcsak katolikus, hanem magyar szempontból is előnyös volt, hiszen két táborra osztotta az oláhokat. Az uniós törekvést Bukarestben tartották és tartják „gonosz” törekvésnek. Oláh sovíniszta szempontból valóban az is. De ami Bukarestnek gonosz, az Budapestnek szép és örvendetes, s bizony illett volna, hogy Rákóczi is Budapesttel tartson, ne pedig Bukaresttel, még akkor is, ha az ő fejedelemségére nézve pillanatnyilag az ellenkező volt az előnyös. A Habsburgok s még inkább Rákóczi fejedelemsége ugyanis mulandó, de a magyarság – persze ez is csak földi értelemben – örök.

„Rákóczi – írja még Márki is (II., 394. o.) – Erdélyben nem gátolta a görög katolikus unió ellen irányuló mozgalmakat, sőt egyik tábornoka éppen ezen mozgalom vezére (!), Nagyszeghy Gábor.”

Amit tehát a Habsburgok katolikus szempontból építettek és amit olyan fontosnak és szentnek tartottak, hogy érette még népszerűségüket is feláldozták és uralmukat is kockáztatták, azt Rákóczi mihelyt helyükbe lépett, nemcsak folytatni nem volt hajlandó, hanem a fejedelmi érdeknek vallási meggyőződését szemrebbenés nélkül feláldozva egyenesen lerontására törekedett. Hogy a kálvinista Nagyszeghy nem volt Róma barátja és nem folytatta volna szívesen azt, amit a jezsuiták kezdtek, érthető, bár legalább magyar szempontból ő is uralkodhatott volna felekezeti fanatizmusán (kétségtelen ugyanis, hogy a római Egyházhoz tartozó oláh a magyarsághoz is közelebb áll, mint a moszkovita oláh). De hogy a „buzgó katolikus” Rákó-

czy tábornoka is megtehetette ezt, mégpedig ura helyeslésével, az már megbotránkoztató s méltán kiábrándít bennünket a katolikus Rákócziból.

„A fejedelem – írja tovább Márki (I., 488. o.) – gyöngye katonáknak tartotta őket (az erdélyi oláhokat), de annyira bízott hűségükben, hogy az óvatossággal nem törődve a zsigócsi csatavesztés után egy éjszakát köztük töltött.” „Rákóczival azonban voltaképpen csak az óhitűek tartottak, akik a „hitehagyott” görög katolikusok jószágait úgy égették, dúlták, mint a kurucok a labancokét.” (489. o.)

Rákóczi erdélyi uralma alatt tehát egyenesen hátránnyal járt, bűn volt egy szakadárnak az Egyházba visszatérni. Büntetése égetés, dúlás volt. Szép kis katolikus fejedelem és még szebb: buzgó katolikus fejedelem! Látjuk tehát, hogy Rákóczi ugyancsak sokat feláldozott azért az átkozott fejedelemségért. Többek közt még a maga hitét és alattvalói örök üdvösségét is. Csodálatos, hogy emiatti bünbánatának mégsincs nyoma még Vallomásaiban se. Annyira bálványa volt a fejedelemség még akkor is, mikor Vallomásait írta, hogy azok a bűnei, melyeket e bálványa kedvéért követett el, még ekkor se tudtak benne az öntudat küszöbe fölé jutni.

A mi történetírásunk szerint XI. Kelemen pápa azért ítélte el Rákóczi mozgalmát és azért szólította fel a papságot, hogy ne támogassa, mert közben kibékült a császárral. Mert hát a pápa – természetesen – nem is tehet semmit más indítékból, mint csak érdekből, mint csak politikai okokból. Ha a pápa politikai érdekei úgy kívánják, akkor ma bűn az, ami tegnap még erény volt. A mi történetírónk beállításából ugyanis ez következik.

Pedig hát láttuk, hogy már akkor is elítélte Rákóczi mozgalmát, mikor még a Habsburgok ellen politizált s – ami még nagyobb becsületére válik – éppen a Habsburgok ellenfeléhez, XIV. Lajoshoz írt levelében ítélte el. Már neki is szemére hányta, hogy Rákóczit a Habsburgokkal szemben támogatja. Már akkor két okot hozott fel, ami e támogatást keresztény szempontból megengedhetetlenné tette. Az egyik, hogy a mozgalom a törvényes király elleni lázadás; a másik, hogy az eretnokséget támogatja vele Magyarországon. Világos, hogy Rákóczit is terhelte mindkét bűn. Az utóbbi is, mert hiszen ő is katolikus volt.

Hogy XI. Kelemen később egyenesen brevét adott ki Rákóczi mozgalma ellen és a benne való részvételt egyházi büntetés terhe alatt határozottan eltiltotta, annak oka még Márki elismerése szerint is (II., 394. o.) az volt, hogy Rákóczi önkényesen és az Egyház szabadságainak és a pápa jogainak sérelmére gyakorolta a főkegyúri jogot (melyet az Egyház még a Habsburgoktól is csak tűrt, de nyíltan nekik se adott meg soha), és mert a görögkeletiek uniója ellen dolgozott. Aki elolvassa azt a nyilatkozatot, melyet Rákóczi a pápai bréve kiadása után tett s amelyet már közöltünk, az egy cseppet se csodálkozik, ha olyan „buzgó katolikus” mozgalmától, mint Rákóczi Ferenc volt, az Egyház a híveket eltiltotta.

Láttuk már, milyen vallási közönnnyel válaszolt a Szent Ágoston-i vallomások jámborkodó írója a pápai brévére. De nemcsak közönyt, hanem cézári gögöt is láttunk viselkedésében.

„A fejedelem megbízta – írja Márki (II., 379. o.) – Brenner prépostot (látni fogjuk majd, milyen kiváló erkölcsű férfiú volt ez a Rákóczi egyházellenes önkényéből „préposttá” vált papi szegénylegény), tudja meg a varsói nunciustól, a pápa miért foglal el most vele szemben más álláspontot, mint amilyenről Brenner útján biztosította.”

Azért, mert azóta Rákóczi elkövette azokat az Egyház szabadsága elleni túlkapásokat és azokat a hit elleni bűnöket, amelyeket az imént ismertettünk. Mivel pedig az a bűne, hogy törvényes királya ellen lázadt fel, már mozgalmá elején is megvolt s ezt a pápa XIV. Lajoshoz intézett levelében már mozgalmá elején is elítélte, s mert teljes lehetetlenség, hogy azt, amit a pápa még a francia királynak is meg mert írni akkor is, mikor még szövetségese volt, nunciusa ne merete volna megmondani a kis Rákóczi követének, joggal kétségbe kell vonnunk Brenner ellenkező állítását.

Brenner, mint látni fogjuk, nem volt az az ember, akinek jelleme biztosíték lenne arra, hogy amit a pápai nuncius szájába Rákóczira hízelgőt mond, az valóban meg is felel az igaz-

ságnak, nem pedig csak kitalálás, vagy legalábbis egész a szélhámosságig menő túlzás abból a célból, hogy Rákóczi kegyeit megnyerje s a „prépostság” mellé még püspökséget is kapjon tőle, amit – mint láttuk – meg is kapott volna, ha csak Rákóczitól függött volna. Azt láttuk is, hogy csupán csak az, hogy a pápa nem egyezett volna bele egy Brenner püspökségébe, még nem lett volna ennek akadálya Rákóczi szemében.

„Fejtse ki a nuncius előtt – folytatódik Rákóczi utasítása –, hogy a rosszakaratú feladatok következtében hamarosan (elhamarkodva) kiadott bullák (milyen tiszteletteljes hangot használ tehát Rákóczi Krisztus földi helytartójával!) ártanak a Szentszék tekintélyének.” (Tehát nem Rákóczinak ártanak, hanem a Szentszéknek. Pedig éppen Rákóczi leveléből láttuk, mennyire neki ártottak! De hát Rákóczi gögje ezt nem ismerhette el.) „És minden katolikus hívőben megingatják a pápaság iránt táplált bizalmat.” (Láttuk, hogy a Rákóczi iránt táplált bizalmat ingatták meg a hívőkben, sőt még a nem nagyon hívőkben is, és ezt éppen Rákóczi állapította meg. De hát Rákóczi gögösködik és fölényeskedik s ő, a „buzgó” katolikus, az Egyház fejével teszi ezt.)

„A vége az lehet, hogy a nagyobb számú protestánsok megkísértik a katolikus hit elpusztítását.” (Rákóczi tehát meg akarja félemlíteni a pápát, hogy ne neki kelljen engednie, hanem az engedjen. Sajnos, azt kell mondanunk, hogy Rákóczi ekkor s legalább egyelőre örömmel is látta volna, ha a protestánsok ekkor valóban csináltak volna egy kis katolikus-pusztítást. De, sajnos még ők se voltak kaphatók még erre se – láttuk, hogy egyébként is elpusztítottak már mindent, amit tudtak –, mert ők is vágyódtak már a békére. Meg hát – mint minden ítélőképességgel bíró ember – ők is látták, hogy a mozgalom végleges sorsa csak a leverés lehet.)

„Ő ugyan ezt mindenképpen gátolni fogja.” (Milyen kegyes! De hát miért nem gátolta meg akkor a jezsuiták kiűzését s így vele összefüggésben majdnem minden magasabb katolikus iskola megszűnését, és miért nem gátolta meg akkor azt, hogy katonái a görög katolikusok vagyonát pusztítsák csak amiatt, mert az Egyházba visszatértek? Tenni kellett volna, nem beszélni.) „De mégis jobbnak tartaná, hogy az apostoli szék, ha tekintélyét megrontani nem akarja, hagyjon fel efféle villámlásokkal.” (!) (Tehát a kegyes és felhők felett trónoló Rákóczi nem a maga tekintélyét félti, mert az – úgy látszik – olyan biztos alapokon nyugszik és olyan mélyen van bevésve a magyarok szívébe, hogy annak semmi se árthat. Mint buzgó katolikus, csak a Szentszék tekintélye miatt aggódik.)

Rákóczi e tiszteletlen, fölényes, gúnyos, s mi tudjuk legjobban, hogy egyúttal mennyire nem őszinte viselkedését látva igazán nem csodálkozhatunk, ha a pápa azt írja, hogy Rákóczi mozgalmának támogatása „a papi rend csúfságára” van, s ha még az ősz Telekessy, az egyetlen Rákóczi pártján levő püspök is, akit Rákóczi emiatt hálából atyjaként tisztelt, Piazza pápai nuncius szerint az ónodi gyűlésen csak kierőszakolva, könnyes szemmel (Márki, II., 379. o.) írta alá a Habsburgok trónfosztását. Ez nemcsak valószínű, hanem biztos is, mert hiszen majd látni fogjuk, hogy ő is csak kényszerből lett Rákóczi hívé.

Látni fogjuk, hogy az ónodi gyűlésen Telekessy még Rákóczi üdvözlésére is csak szinte kierőszakolva vállalkozott. Képzeltetjük, milyen „hazafias” terror lehetett azon a gyűlésen, melyen az, aki még Rákóczi üdvözlése ellen is szabadkozott, az ennél sokkal többet jelentő s ennél sokkal veszélyesebb trónfosztó törvény aláírása ellen már nem mert szabadkozni. Csak könnyezett. Hát meg kell hagyni, hogy szép kis szabadságot hozott a magyaroknak az a kúruc „szabadságharc”. Önkéntelenül is a bolsevista, épp oly sokat emlegetett „felszabadulás” jut eszünkbe hallatára.

3. Rákóczi harmadik nagy bűne vallása, a katolikus hit ellen az volt, hogy az Egyház csak akkor jutott eszébe s csak akkor számított valamit előtte, ha fejedelmi hatalmával, hiúságával, népszerűségével, fejedelmi hatalmának megszerzésével, megszilárdulásával, később visszaszerzésével nem ellenkezett. Ez a hibája megtérése után is megmaradt (megtérése tehát nem volt gyökeres és igazi megtérés) és Vallomásai megírása után is épp úgy megnyilvánult, mint élete régebbi, szerinte is bűnösnek tartott korszakában.

Fejedelemsége életének annyira uralkodó eszménye volt, hogy mindig háttérbe szorított minden más szempontot, ügyet vagy érdeket. Sajnos, a vallást is. Amit fejedelemsége érdekében tett, amiről azt hitte, hogy ezt előmozdítja, azt mindig jónak, megengedettnek, helyesnek s így kötelezőnek tartotta. Ez lelkiismeretvizsgálataiban is mindig érintetlen tabu maradt előtte.

Tulajdonképpen az első két megtárgyalt pont is ide tartozik, mert hiszen a főkegyúri jog bitorlása, a pápa jogainak, az Egyház szabadságának megsértése és a vele egyet jelentő gallikanista hajlam is mind az ő fejedelmi érdekeinek az Egyház érdekei fölé helyezésének következménye volt. A szakadárság pártolása ugyanezért történt: A rutének Kievet alá rendelésével szövetségese, a cár kedvében akart járni, az oláh szakadárság pártolásával és az unió üldözésével pedig ezen kívül még az erdélyi oláhok rokonszenvét s így támogatását akarta magának megnyerni s köztük népszerűségét növelni még a katolikus hit feláldozása árán is.

Ez az Egyház rovására való önzés még egészen jelentéktelen kis anyagi érdekek kedvéért, tehát még kapzsiságból is megnyilvánult. Nemcsak az újvári gabonakészletet helyezte el ugyanis a jázsági templomokban. Erre legalább még ráfoghatta, hogy nem az ő magánérdeke, hanem a hazáé, tehát csak a haza érdeke volt neki előbbrevaló a vallásnál. De hát a saját termésű új borát is a munkácsi templomba vitette azért, mert pincében még nem volt tartható. (Márki, II., 381. o.) Jellemző, hogy mint a gabonát a jázsági templomokba, ezt is protestánsokkal (főudvarmesterével, Ottlykkal) csináltatta, de a templom, melyet megszenteltetett, most is katolikus templom volt. Mikor tehát haszonról volt szó, még ha ez a haszon csak annyi, hogy a bor minél jobb minőségű legyen, akkor Rákóczinál a kegyelet nem sokat számított.

De ezt az érdeklapolitikát – sajnos – nemcsak ilyen jelentéktelen dolgokban látjuk nála. Így tett országos ügyekben is és külpolitikájában is. Ha olvasgatnák diplomáciai utasításait, elképednének a katolikus Rákóczi-rajongók, milyen keveset, mennyire semmit se számított a vallás, a maga vallása, ennek az örök igazság előtt ömlengő vallomás-írónak. De hasonlóan elképednének azon is, hogy a tőlük oly szeplőtlen jelleműnek és annyira önzetlennek tartott Rákóczi milyen ravasz és milyen álnok tudott lenni! Ezeket a jelzőket kell rá használnunk, mert hiszen az bizonyos, hogy a lelke belsejében teljesen katolikus volt, tehát nem jóhiszeműen ír úgy, ahogy ír.

A nagy katolikus Rákóczi 1709. március 31-én a protestáns angol királynőnél követségben járó Jablonovszkynak az angol udvarral való közlés végett azt írja, hogy ha a császár hatalma megnövekedne és kiverné a törököt egész Európából, első dolga lenne a protestánsok elnyomása. Ezzel szemben csak Magyarország szabadságának helyreállításával, azaz a magyaroknak a Habsburgoktól való elszakításával lehetne védekezni (Márki, III., 21. o.). A buzgó katolikus Rákóczi a protestáns angoloknak úgy ír tehát, mintha neki kellemetlen lenne, ha a Habsburgok egész Magyarországot katolikussá tennék s úgy viselkedik, mintha fő gondja a magyar protestantizmus védelme és fenntartása lenne.

Katolikus szempontból még szégyenteljesebb az az utasítása, melyet 1709 júliusában adott követeinek a porosz királlyal való közlés végett. Azt kéri itt a protestáns porosz királytól, legyen segítségére abban, hogy a császár „a jezsuitákat, az összes bajok okozóit, sose fogadja vissza”. (Márki, III., 35. o.) S ehhez egy protestáns segítségét egy katolikus, sőt egy buzgó katolikus „fejedelem” kívánja!

Amit az angol királynőnek üzent, arra még ráfoghatjuk, hogy csak a protestánsok vallás-szabadsága érdekében való s így nem ellenkezik feltétlenül a katolikus hithűséggel. De most, mikor a jezsuitáknak egy országból való örökös kitiltásához kéri egy protestáns király segítségét, már egyenesen olyan dolgot óhajt, ami a katolikusok vallásszabadságával ellenkezik, sőt olykor gyakorlatilag úgyszólván az egész magyar katolicizmus tönkretévését, szellemileg és erkölcsileg pária-sorsra való juttatását jelentette. Pedig Márki Rákóczinak ezt a követi utasítását „a magyar szabadságharcosok egyik legfontosabb oklevelének” mondja. Megjegyez-

zük itt, hogy Rákóczi azon utasításaiban is, melyeket a császáriakkal való béketárgyalásokban adott követeknek, mindig benne volt feltételként a jezsuiták kiűzése.

Hogy lehet mindezt összeegyeztetni Rákóczi „buzgó katolikus” voltaival? Csak úgy, hogy ő valójában nem is volt katolikus, vagy pedig nem volt annyira katolikus, hogy emiatt a magyar protestánsokat hajlandó lett volna magától elidegeníteni s ezzel fejedelmi hatalmának alapjait megrendíteni. Igaz, van egy harmadik lehetőség is s „a nagyok”, egy Bethlen, egy Nagy Frigyes, egy Sztálin, egy Hitler így tett: a becsapás. Szász Móric is így mentette meg a protestantizmust V. Károly túl nagy hatalmától: becsapással. Rákóczinak csak színleg kellett volna lenni a protestánsok mellett, hogy ezzel törbe csalja őket s mikor már fejedelmi hatalma megszilárdult s a katolicizmus ellenségei nyílt leverésére a kellő hatalom már kezében volt, akkor levetni az álarcot s hirtelen frontot változtatva nyíltan színt vallani igazi meggyőződése és fő ideálja, a katolicizmus mellett.

Ámde eltekintve attól, hogy Rákóczi kissé gyöngye legény volt ahhoz, hogy a porosz királlyal vagy a cárral szemben akár csak ilyen eszközökkel is meg tudta volna menteni a magyar katolicizmust, ki kell jelentenünk, hogy ily módon csak a protestantizmust, vagy a porosz államot, vagy a nemzeti szocializmust, vagy a bolsevizmust lehet megmenteni vagy szolgálni, de a katolicizmust soha. A katolicizmus ilyen eszközökkel nem dolgozhat, tehát egy buzgó katolikus se, mert neki a cél nem szentesíti az eszközt.

Ilyen eszközökkel Rákóczi se szolgálhatta volna a katolicizmust, még ha meglelt volna is benne hozzá nemcsak a szükséges színészi tehetség, hanem a még szükségesebb jellemtelenség és lelkiismeretlenség is. Rákóczi azonban sem nem volt ennyire lelkiismeretlen színész, még kevésbé ennyire jellemtelen, mint ezek a nagyok, de a történelmi színpad is, amelyen játszhatott, kicsiny volt ekkora lehetőségekre. Hiszen például erői kicsiny volta miatt még csak arra se gondolhatott, hogy a magyar koronát a maga fejére teszi, hanem külföldi, nála sokkal nagyobb erővel rendelkező uralkodóknak volt kénytelen felajánlani (azzal a gondolattal, hogy ezek, mint magyar királyok mellett ő megmaradhat erdélyi fejedelemnek. Annak oka is, hogy ezek egyike se volt hajlandó elfogadni ezt a magyar koronát, az volt, hogy az országot előbb nekik maguknak kellett volna meghódítaniuk s erre vagy nem érezték magukat elég erősnek, vagy pedig nagyobbak tartották az árát, mint amit szemükben ez a korona ért).

Egyébként sose fordult még elő a történelemben, hogy valaki a katolikus Egyházat szolgálta volna a Szász Móric és társaihoz hasonló jellemtelen és lelkiismeretlen eszközökkel. Így legfeljebb csak a hazát szokás (de természetesen nem hívő keresztényeknek) szolgálni. Eltekintve attól, hogy az Egyház az effajta szolgálatot a maga híveinek ügye engedné meg, az ilyen jellemtelen és lelkiismeretlen emberek gyűlölni, tehát üldözni szokták az Egyházat, nem pedig szeretni s szolgálni. Nagy „hazafiak” (de csak idézőjelben) lehetnek ezek, lehetnek jó forradalmárok is, csak jó katolikusok nem lehetnek. Ezért volt Szász Móric is, Bethlen is, Nagy Frigyes is, Hitler is, Sztálin is egyházellenes, sőt egyházgyűlölő. Rákóczi sose volt az, tehát nem is gondolhatott ilyen szerepre.

1710. augusztus 30-án arra kéri Rákóczi a protestáns angol királynőt, a porosz királyt és a holland rendeket, hogy ne tőrjék, hogy az ausztriai ház az ő magyar hitsorsosai holtteste (!) felett ülje meg diadalát. (Márki, III., 129. o.) Tehát az állítólag buzgó katolikus Rákóczi a saját vallásának (de természetesen nem a saját fejedelemségének) kárára a magyarországi állítólagos protestánsüldözés egészen rosszhiszemű hírverőinek sorába áll és a saját vallása pártolói ellen terjeszt lelkiismeretlen rágalmakat. Pedig éppen Rákóczi fejedelemségében, Erdélyben, nem az illető protestáns hatalmak, hanem a Habsburgok és Rákóczi hitsorsosai, a katolikusok voltak annyira elnyomva, hogy még akkor se volt püspökük, mikor már két évtizede Habsburg-alattvalók voltak. (A mi „buzgó” katolikus Rákóczink pedig ugyanakkor a nálunk elnyomott protestánsok „holttesteit” emlegeti!)

Hogy Rákóczi e tekintetben Vallomásai megírása, tehát megtérése után, sőt még ott a Márvány-tenger partján hallgatva „a tenger mormolását” se változott meg, s az akkor már

igazán csak az ő rögeszméiben levő fejedelemsége kedvéért is bármikor szívesen elárulta volna az Egyház érdekeit, mutatja, hogy még 1724 márciusában is arra oktatta ügyvivőjét, Le Bont, hogy nyerve meg tervének a párizsi angol és holland követeket, „akik jól tudhatják, hogy Erdélyt már protestáns érdekekből is el kellene szakítani a császárságtól. A magyar protestánsok saját fejedelmük alatt mindenesetre jobban élvezhetnék törvényes jogaikat”. (Márki, III., 601. o.)

Rákóczi, a katolikus, sőt buzgó katolikus erdélyi fejedelem tehát arra törekszik, hogy az erdélyi katolicizmus fel ne szabadulhasson. (Csak ezt lehet ugyanis érteni az erdélyi protestánsok „törvényes jogai” „élvezésén”.) Mikor erdélyi fejedelem lett, megpróbálta ezt a felzabarást, de az az átkozott fejedelemség úgy elfajította, hogy a kedvéért nemcsak rögtön abbahagyta ezt a nemes törekvését, hanem Rodostóban – mint látjuk – már egyenesen kötelességének tartja, hogy az ellenkező irányban dolgozzék. Azt is jól láthatjuk ezen elszólásából, hogy ő nagyon is tisztában volt azzal, hogy a katolicizmusnak árt az ő erdélyi fejedelemsége. Vajon miért ragaszkodott hozzá mégis haláláig, ha annyira önzetlen volt és sose magáért, hanem mindig az elveiért harcolt?

Azonban Rákóczi ebben a saját vallása elleni árulásban (vagy csak álnokságban?) a legmesszebb mégis akkor ment, mikor ügyei már igen rosszul álltak ugyan, de mégis otthon volt még és fejedelemsége birtokában. Akkor tehát, mikor legidegeesebb volt és mindenre képes abból a célból, hogy fejedelemsége elvesztést megakadályozza. 1709. október 21-én Vetéssynek a francia udvarba azt írta, hogy a bécsi udvar a magyar urakat és nemeseket „kiirtani készül”. (Hamarosan utána a szatmári béke megmutatta, mennyire éppen az ellenkező volt igaz, viszont Rákóczi kijelentése arra vall, hogy ez a kiirtás szerinte logikus, tehát joggal várható lett volna.)

Ugyanezen év október 20-án Angliába Malborough hercegnek is azt írja, hogy „az ausztriai ház a magyarok kiirtására törekszik és őket olyan szolgaságba igyekszik görnyeszteni, amilyentől a németalföldiek szerencsésen megszabadultak”. (Rákóczi hasonlata nem is egészen rossz, mert a források tanulmányozása után még a spanyolelleses célból író protestáns Schiller is kénytelen – eredeti szándékával ellentétben – megállapítani, hogy a németalföldiek épp úgy nem voltak elnyomva a spanyol Habsburgoktól, mint ahogyan mi magyarok, nem voltunk elnyomva az osztrák Habsburgoktól. A németalföldi protestánsok felkelésének oka az volt, hogy nagyon gazdag, dőlyfős, elbizakodott és azelőtt V. Károlytól igen elkényeztetett nép voltak.

„Elbizakodottá (az ausztriai házat) főként az a győzelem tette, melyet a szövetségesek (tehát az angolok) szereztek neki, s noha a kurucoknak még fegyver van a kezükben s övék a legfontosabb erősségek, a császári tábornokok üldözései és durvasága bizonyítják, hogy verpadot akarnak felállítani, amelyen az eperjesihez hasonló módon gyilkolják le az urakat és a nemeseket.” (Vajon mire céloz itt Rákóczi? Carafa eperjesi „vértörvényszékére”-e vagy pedig arra a 250-300 szintén eperjesi császári őrségre, melyet ő gyilkoltatott le szava ellenére?)

„Ennyi baj közt az fáj neki legjobban, hogy előbb-utóbb a keresztény név ellenségét, a törököt kell segítségül hívnia.” (Gyenge legény volt már akkor erre a segítségre a török, más-képp Rákóczi már régen segítségül hívta volna. De mikor – már Párizsból – a török hívta őt, mégis azonnal ment, bármily gyöngye is volt már ez a török s bármily ellensége volt is „a keresztény névnek”). „Mert a török járom is jobb annál a sorsnál, mely rájuk várakozik.” (No hát ez igazán olyan teljesítmény a rágalom terén, melynél nagyobbat bajos lett volna elérni.)

„A szövetségesek hidegen nézik az ártatlan vér kiontását s a jezsuiták bosszúját (!), melynél fogva utálatos erkölcsstanuk (!) a vallás ürügye alatt annyi keresztény lelket áldoz fel a politikának és a zsarnokságnak.” (Így rágalmaz és így piszkít a saját fészkebe a „buzgó katolikus” Rákóczi, hogy az Egyház ellenségeinek hízelegjen s így segítségüket megszerezze a maga számára!)

„Az angolok emlékezzenek vissza szomorú sorsukra, mikor királyaik szellemét a jezsuiták sugallták” (jezsuiták sugalmazására egy angol király se gyilkolt protestánsokat, mert az egyet-

len (Tudor Mária), aki protestánsokat is gyilkolt (bár bőséggel megérdemelték), még nem ismerte a jezsuitákat), „a hollandok pedig gondoljanak vissza a spanyolok kegyetlenségeire”.

A mi buzgó katolikus Rákóczink tehát még Angliában is csak protestánsok, nem katolikusok üldözéséről tud (legalábbis akkor, mikor protestánsokkal beszél). VIII. Henrikről, Erzsébetről, Cromwellről, az írek kiirtásáról ő – úgy látszik – még sose hallott, világos tehát, hogy nem is fájhat neki. Hollandiában a legkegyetlenebb katolikusellenesség volt, mikor e sorokat írta. Ekkor volt eltítva még a protestáns Hollandia számára nemrég visszaszerzett tiszta katolikus tartományokban is teljesen a nyilvános katolikus vallásgyakorlat; ekkor vették el még tiszta katolikus városokban is a templomokat a katolikusoktól. Rákóczinak azonban ez se fáj, hanem csak az, hogy 100-150 évvel előbb a spanyolok megpróbálták katolikusnak megtartani a hollandokat.

Rákóczi e megdöbbentő katolikusellenességével szemben igazán gyöngye kis ellenérv, hogy ő „megtette, amit Lipót király sem mert megtenni, hogy a jobbadán unitárius és protestáns Kozlovár kapitányává katolikusnak nevezett ki”. (Márki, II., 380. o. Vass György naplója után)

Ez az adat legfeljebb arra jó, hogy megtudhassuk belőle, milyen félték „zsarnok” volt az a „rettenetes” (Arany) Lipót és nagyszerű ellenillusztráció ahhoz a protestáns- és magyar-kiírtáshoz, melyet „az ausztriai ház” részéről Rákóczi éppen most emlegetett. Egyébként azonban Rákóczi e „hallatlanul” bátor kinevezése csak azt bizonyítja, hogy az ő kapitányai csak olyan katolikusok voltak, mint Rákóczi maga (sőt sokszor még olyanok se), azaz csak névlegesen s ezért még a protestánsok is megtúrták őket. Nagy különbség ugyanis olyan katolikusnak kinevezni, mint amilyen például Lipót felvidéki „bányagrófja”, báró Thavonat volt, vagy pedig olyan katolikusnak, aki a jezsuiták „bosszúját”, sőt „utálatos erkölcsstanát” emlegeti, mint legfőbb rosszat.

Hisz végeredményben negyvennyolcban is katolikus volt Batthyány Lajos is, meg Csányi László is, meg Eötvös József is, meg Horváth Mihály is, sőt ez utóbbi egyenesen pap, sőt „püspök” (de polgári feleséggel és gyerekekkel), mégis joggal imádkozhatnánk róluk a Mindenszentek litániájában, hogy ilyen katolikusoktól „ments meg, Uram, minket”. Talán csak nem akarja nekünk Márki azt bebeszélni, hogy Rákóczi – az a Rákóczi, akinek csak most idéztük a protestantizmusért hadakozó és a jezsuita pestis ellen védekező követi utasításait – még Lipótnál is nagyobb katolikus volt?

Végeredményben tehát az egészből mindössze csak annyi a tanulság, hogy mindenkinek el kell ismernie, hogy Lipót nem volt az a vakbuzgó, erőszakos, protestánsgyűlölő és ostobán fejfel a falnak menő térítő, amilyennek elhíresztelték a Rákóczi-féle katolikus és protestáns rágalmozók.

Ami Rákóczi katolicizmusát illeti, kétségtelen, hogy tetszés szerint nyújtható és tulajdonosa fejedelmi érdekei szerint görbíthető és idomítható furcsa egy alakulat lehetett. Gazdája lelkében főszerepet sose játszott, hanem csak másodrendűt, sokszor egészen szolgait. Akkor, mikor gazdáját már elhagyta a föld s így becsvágyát kénytelen volt az ég felé fordítani, egyeduralkodóvá vált ugyan, de csak azért, mert az az úr, aki eddig az első helyről kiszorította, a fejedelemség, már nem volt időszerű. Hiszen akkor már, ha rágondolt, Rákóczit nem becsvágy, hanem szégyen és keserűség fogta el.

Mihelyt azonban csak egy csepp remény is felcsillant egy-egy hirtelen időváltozásra – amelynek kedvéért az agg fejedelem még ekkor is ugyancsak sokat vizsgálta az eget –, még ez a lelkében ekkor már egyeduralomra jutott vallás is azonnal átadta első helyét a nála is nagyobb úrnak, a fejedelemségnek. A még hatalmon levő Rákóczi politikája és egész viselkedése olyan volt, hogy nemcsak egy magyar pap, de még egy egyszerű, igazán vallásos és vallásilag is művelt magyar világi katolikus se lehetett önkéntes és őszinte híve. Lehetett-e egy katolikusnak akár csak pillanatnyilag is haboznia afelett, hogy Lipót és Rákóczi közül melyiket válassza, vagy hogy a magyar nép sorsa és örök üdvössége, keresztény hite és erkölce melyiknek a kezében volt jobb helyen?

Rákóczi és a papság

Ha nem is olyan kétségtelen világossággal, min a bolsevizmus esetében, de azért Rákóczi felkelése idején is látta minden értelmesebb és egyházasabb pap, sőt világi egyén is, hogy a kuruc mozgalomhoz csatlakozni nem éppen keresztény, annál kevésbé a katolikus életelveknek megfelelő dolog. Tisztában volt ezzel maga a vallásilag művelt Rákóczi is. Valomiasai megírásával ezért tartotta szükségesnek élete végén bebizonyítani, hogy ő mindannak ellenére is, amit csinált, hívő és vallásos ember.

Hát talán véletlen az, hogy az egész magyar püspöki karból csak egyetlenegy csatlakozott Rákóczihoz és hogy ez az egy is az az egri püspök volt (akkor még Egerben püspökök, nem pedig érsekek voltak), aki a magyar püspökök között akkor az egyedüli volt, akinek székhelye abban a Kelet-Magyarországban volt, mely a mozgalom egész tartama alatt Rákóczi hatalmában volt? Ez a földrajzi helyzet bizonyítja, hogy ő se szívesen, még csak nem is önként, hanem csupán kénytelenségből csatlakozott a mozgalomhoz.

Még Thaly Kálmán (A Bercsényi-család, III., 68. o.) is kénytelen azt írni, hogy még Telekessy István egri püspök is egész Egernek a kurucok kezébe való kerüléséig ellenállt a „hazafias” mozgalomnak. Annyira nem kellett se testének, se lelkének, hogy mikor Eger a kurucok kezébe került, még székhelyét is, híveit is ott akarta hagyni és „Budára akart távozni”, mintsem Rákóczi hűségére felesküdjék. (Aki ugyanis nem esküdött fel, az nem maradhatott ott.)

Bercsényi azonban „meggyőző érveléssel rábírta, hogy maradjon egyházmegyéjében, hiszen a háború nem a katolikus vallás elnyomására keletkezett. A fejedelem is, ő is, jó pápisták, a püspök távozása híveinek csak romlására szolgálna” stb.

Könnyű elképzelni szegény Telekessy helyzetét. Ha marad, fel kell esküdnie. Mivel azonban ez az eskü hűtlenséget jelentett törvényes királya ellen s a neki letett hűségeskü megszegése volt, s mivel annak a törvényes királynak a kezében, akinek ő már hűséget esküdött, a katolicizmus is sokkal megbízhatóbb kezekben volt, mint a felkelőkében, úgy érezte, hogy inkább ott kell hagynia híveit, mintsem esküszegővé és lázadóvá legyen. (Kétségtelenül ez volt az erkölcsileg egyedül helyes álláspont, de a távozásnál is helyesebb lett volna maradni s vállalni a börtönt.)

De Bercsényi érvei is méltán lehettek rá nagy hatással: nem sajnálja éppen a legnagyobb bajban itt hagyni a híveit? (Ha Telekessy marad, de az esküt Rákóczinak nem teszi le, a híveit végeredményben akkor is elhagyja, hiszen a börtönben levő, vagy akár csak internált pásztor gyakorlatilag olyan, mint az elmenekült pásztor. Mint pásztor, egyikük se létezik.)

Nézze: Rákóczi is katolikus, én is az vagyok, sőt mindketten jezsuiták neveltjei vagyunk, tehát nem is csak névleges katolikusok. A katolicizmus érdek, hogy ne hagyjon bennünket magunkra a protestáns tengerben, mert akkor az Egyház jogait legjobb akaratunkkal se tudjuk megvédeni. Ha egy püspök se lesz az országban, mégpedig nem azért, mert az ország nem engedi, mint Erdélyben, hanem azért, mert maguk a püspökök nem akarnak a „szabad” Magyarországon élni, akkor milyen erkölcsi alapon próbálhatjuk mi megakadályozni a protestáns többség katolikusellenes javaslatait? S mi lesz a magyar katolicizmusból akkor, ha Rákóczi győz és a Habsburgok elvesztik Magyarországot? Nem volna-e jó, sőt nem volna-e kötelesség erre az eshetőségre is gondolni és a jó ügy, a jövő biztosítása érdekében püspök úrnak magát feláldozni?

Egész bizonyos, hogy Bercsényi a püspök hazafiságára is hivatkozott. Ez ugyan a legkevesebb hatással lehetett Telekessyre, mert hiszen ő nagyon jól tudta, mennyire nem volt a magyarság ellensége Lipót és hogy a haza jövője is mennyivel jobb helyen volt az ő, mint Rákóczi kezében, de ezt Bercsényinek természetesen nem nagyon mondhatta.

Helyette bizonyára átérezte, milyen keserves sorsa lenne neki Bécsben, az idegenben, hívek, munkakör és jövedelem nélküli tétlenségben. Híveit elhagyni is bizonyára sajnálta. Egész kétségtelen ugyanis, hogy az ő távozása egész nagy kiterjedésű egyházmegyéje teljes összeomlását jelentette volna (ha maradt volna s internálták volna, még inkább), mivel akkor – a mozgalom elején – még Rákóczi ügye is jól állt. Arra is gondolta kellett, hogy az ő maradása talán az egész magyar katolicizmus megmaradásának záloga lesz s marad.

Világos, hogy így is helytelenül tett, tehát vétkezett vele, hogy felesküdt Rákóczinak, mert a cél nem szentesíti az eszközt. Rosszat tenni (lázadóvá lenni, esküt megszegni) még akkor se szabad, ha általa az egész katolicizmust valóban megmentenénk. Istennek ugyanis nincs szüksége miránk. Megengedi, elfogadja, sőt jutalmaz bennünket érte, ha gyarló erőnkkel mi is szolgálni próbáljuk ügyét, de világos, hogy nem engedi meg azt, hogy bűnnel szolgáljunk.

A bűn az, amit Isten tilt. Isten azt parancsolja, hogy törvényes feljebbvalónknak mindenképpen engedelmessé váljunk, még akkor is, ha az a feljebbvaló protestáns vagy gonosz, vagy mindkettő egyszerre. Hogy lehetne hát Istent lázadással szolgálnunk (még akkor is, ha külön esküt nem tettünk volna az ellenkezőre), mikor Istennek még a mi becsületes szolgálatainkra sincs szüksége?

Egészen képmutató tehát az a „hazafias” felháborodás, mely a mi irodalmunkat eltölti amiatt, hogy a szatmári béke után Bécs (és természetesen a pápa is) Telekessy püspököt eljárásáért megbüntette. (Ne ijedjünk meg: ez a büntetés olyan volt, amilyen Bécshez és pápához illik. Inkább csak abban állt, hogy éreztették vele bűnös voltát. Ennyit pedig igazán megérdemelt. Nemes érzelmek is vezették Telekessy püspököt, mikor rászánta magát a Rákóczi iránti hűségeskü letevésére, de kétségtelen, hogy fő indítóká mégis csak az emberi gyarlóság volt. Így ugyanis otthon maradhatott, püspök és feudális nagyúr is maradhatott, míg úgy hazátlaná, szegénnyé és ötödik kerékké lett volna hosszú esztendőkre. Ő akkor még azt se tudhatta, hogy nem örökre-e.

Éppen „hazafiaink” azok, akik még Rákócziban is milyen önzetlenségnek tartják, hogy nem írta alá a szatmári békét! Pedig ő a hazáját és a birtokait (melyek egyébként tele voltak adóssággal) elvesztette ugyan, de viszont megmaradt fejedelemnek, Telekessy püspök azonban mindent elvesztett volna (a becsületén kívül, de itthon a kuruc propaganda hatására még a becsülete is elveszett volna, sőt éppen az veszett volna el legjobban).

Telekessy lakása ajtaja előtt Bécsben nem állt volna császári díszőrség, mint ahogyan Rákóczi kapuja előtt még Rodostóban is janicsárőrség állt. Rákóczi Rodostóban is nagyobb évdíjat kapott, mint amennyi eladósodott birtokainak jövedelme lett volna, de Telekessy, aki szintén kapott volna kegydíjat a császártól, bizonyára nem annyit kapott volna, mint az egri püspökség busás jövedelme volt. (Még a tizedrészét se.)

Hogy azonban mennyire meggyőződése ellenére, mennyire csak kénytelenségből lett Telekessy püspök Rákóczi hívévé és milyen lelkiismereti kínok közt szolgálta érdemesebb paptársaival a kuruc ügyet, azt az olvasó még a Rákócziért lelkesedő „hazafias”, sőt protestáns történetírók műveiből is lépten-nyomon észreveheti. Például Thaly Kálmán a szécsényi gyűlés eseményei tárgyalása közben, mikor a rendeknek Rákóczira és a konföderációra való felesküvéséről ismerteti, igaz, hogy csak eldugva, apró betűs jegyzetben, de mégis ezt írja:

„Úgy akarták, hogy a klérus, mint legelső rend, esküdjön legelőször. Azonban a főpapok (igazi főpap, mint láttuk, csak egy (Telekessy) volt köztük jelen), egyházi szabályaikra hivatkozva, vonakodtak.”

Igazán nagy bátorságra lehetett szükség ehhez a vonakodáshoz. Olyan egyházi „szabály” egyébként nincs, hogy főpap nem esküdhet hűséget a törvényes világi hatalomnak. A „vonakodás” tehát csak azt jelenthette, hogy a magyar főpapok közül még a legmegalkuvóbbak is (azok, akik megjelentek a kuruc gyűlésen) nagyon kétségesnek tartották Rákóczi hatalmának törvényességét. Ha most hozzávesszük azt is, hogy abba a túlfűtött, egzaltált hangulatban,

mely a gyűlésen uralkodott, egyenesen vakmerőség volt ez a vonakodás, akkor megítélhetjük, milyen nagyok lehettek még e legmegalkuvóbb magyar főpapok aggodalmai is, köztük elsősorban a legtekintélyesebbnek, tehát a többiek irányadójának, Telekessynek az aggályai.

„Mire Bercsényi hevesen felpattanva mondá: „Ha a clérus első státusa az országnak, ha a püspökök az urak elsői, tegyék le a hitet, valamint a többi státusok és a többi urak!” És az egész gyűlés acclamált: „Meg kell lenni, mert aki meg nem esküszik: nótában hozza magát” (vagyonelkobzásra ítélik)! De azzal is az clérusok nem gondolván, sokáig mentegették magukat és hogy jó példát adjanak az úri rendek, legelsőben megesküdt Bercsényi uram, azután Forgách uram, Esterházy Antal és Csáky István uramék önanagyságok és per consequens egy-néhány úri rendek és méltóságok. Ezeket látván az clérusok úgy mondták el azon hitet.”

Látjuk tehát, hogy még azok a papok is, akik Rákóczi pártján álltak, akik az állítólagos hazafias ügy iránt a legmegértőbbek voltak, ők is ugyancsak világosan kimutatták, mi az igazi felfogásuk, és ha a gyűlésen jelenlevő világi katolikusok akarták, illetőleg mertek volna az Egyházra hallgatni, ugyancsak könnyen megállapíthatták volna még a legmegalkuvóbb főpapok álláspontjából is, mi volt az igaz katolikus ember és magyar hazafi kötelessége az adott helyzetben.

Ámbár felvilágosításra – úgy látszik – úgyse volt szükség, mert ahogyan a papok csak kényszerből jelentek meg Szécsényben, láttuk, hogy éppúgy kényszerből jelent meg ott a nemesség is, mégpedig nemcsak a katolikus, hanem még a protestáns is. Viselkedésük láttára ugyanis megint csak a bolsevista „szabadság” jut eszünkbe. Ha Rákóczi korában, például ezen a szécsényi gyűlésen, melyen állítólag oly felemelően, oly egyhangú lelkesedéssel válaszította a nemzet Rákóczit vezérlő fejedelmévé, csakugyan olyan nagy lett volna a hazafias lelkesedés és a visszaszerzett szabadság miatti öröm, akkor a gyűlés jelenlevői azon verekedtek volna, hogy szabadságunkat, nemzeti függetlenségünket és dicsőségünket jelentő konföderációra ki esküdjék fel előbb. Akkor a vérszopó, gonosz Habsburgok helyett a vérünkbeli való és szabadságunk zálogát jelentő fejedelemre mindenki a legelsőnek akart volna esküt tenni. De látjuk, hogy nemcsak a papság, hanem a nemesség se tekintette az állítólagos szabadságra való felesküvést magára nézve dicsőségnek. Ha annak tartotta volna, akkor nem akarták volna az elsőseget erőszakkal a klérusra tukmálni, hanem örültek volna, hogy a papok most nekik, akik ezt a drága szabadságot a kardjukkal megszerezték, engedik át a meg-tisztelő elsőseget.

De hogy mennyire nem ez volt az igazság – ha a szónoklatok még úgy ezt hirdették is – és hogy ezzel – tehát szavaik álnok voltával – még a mozgalom vezetői is mennyire tisztában voltak, viselkedésükkel önkéntelenül is elárulták. Ők voltak ugyanis azok, akik a papság vonakodására azt mondták, hogy ha a papság nem akarja kezdeni az esküvést, „hogy jó példát adjanak”, kezdik helyettük ők. Bercsényi tehát azért esküdött legeslegelőször, hogy valamennyi között ő adja az országnak a legjobb példát.

Helyes lett volna ez a megokolás akkor, ha például adómegajánlásról lett volna szó, mert az adófizetés áldozat, s annak megajánlásával csakugyan jó példát ad az, aki elől jár. Ámde Rákóczinak, a magyar szabadság visszaszerzőjének hívévé lenni, a szabadság harcosává válni, a haza ügye mellé állni, az embernek ilyen szent dologra magát elkötelezni kitüntetés, nem pedig áldozat. Különösen dicsőségszámba kellett volna ennek mennie azon a szécsényi gyűlésen, melyen csak kurucok vettek részt. Hogy valaki kitüntetést, dicsőséget először fogadjon el, ahhoz igazán nem kell példaadás. Ilyenkor ha az ember félreáll, legfeljebb szerénységből teszi; tehát a félreállítás az áldozatvállalás, nem pedig az, hogy első akar benne lenni.

Bercsényiek tehát annyira tudták, hogy azok a szólások, melyeket ők pufogatnak, nem igazak, hogy akkor, mikor cselekedni kellett, egészen megfélemedtek szerepükről és a viselkedésük, szavaikkal éles ellentétben, az igazságnak megfelelő volt. Nyíltan elárulták, hogy a látszólagos nagy „hazafias” lelkesedés ellenére is bizony kellemetlen tehernek tartotta ott

mindenki azt a „szabadságot”, melyet ők kivívtak, és azt a cserét, melyben Lipót, illetőleg fia helyett Rákóczit vállalták uruknak.

Úgy tettek, mintha megrészegültek volna a szabadság mámorától, mikor azonban cselekedni kellett, kisült, hogy túlságosan is józanok. Ahelyett, hogy a „szabadságra” való felesküvésben egymással versenyeztek volna az elsőségért, a klérust biztatgatták az elsőségre, s csak mikor az nem állt kötélnek, akkor sorakoztak fel nagy kelletlenül, de akkor is csak azért, hogy „jó példát adjanak”.

Annál feltűnőbb ez, mert hiszen akkor viselkedtek így, mikor Rákóczi ügye már – legalábbis egyelőre – győzött, a kurucok voltak az ország urai, s mint látjuk, már nótázással fenyegethették, tehát büntethették azokat, akik nem álltak közibük. Jól látható tehát, hogy csak félelemből kaptak híveket, nem pedig meggyőződésből, annál kevésbé lelkesedésből. Olyanformán volt tehát akkor is, mint a bolsevizmus alatt, mikor rádió és újság egyaránt nagy hangon hirdette, milyen kitüntetés az, ha valaki a párt tagjává lehet, a valóságban pedig állásvesztéssel való fenyegetéssel is alig tudták az embereket rávenni, hogy ezt a nagy kitüntetést elvállalják.

De nemcsak a szécsényi, hanem az ónodi gyűlésen is éppúgy (vagy még jobban) látható a papság lelkiismeretfurdalásából következő kényszeredett viselkedése és annak lépten-nyomon való kimutatása, hogy nem szívből, nem lelkiismerete szerint szolgálja az ügyet (hagyjuk most azt, hogy mások, a nem papok se így szolgálták).

Mikor például arról volt szó, hogy a gyűlés megnyitásakor ki üdvözlje az ország nevében a fejedelmet (pedig láttuk, hogy ekkor még senki se tudta, hogy a gyűlés célja tulajdonképpen a Habsburg-ház detronizálása), Telekessyre gondoltak azon a címen, hogy ezt mindig egy érsek szokta tenni. Mivel érsek egy se volt a gyűlésen, illetőleg Rákóczi hívei között, megelégedtek püspökkel is, hiszen még abból is csak egy volt. Mások viszont azzal érveltek, hogy ez a nádor dolga volna, tehát a szerep (mert természetesen a nádor se volt ott körükben) most Bercsényit illetné. Csak akkor szokta mondani az üdvözlőbeszédet érsek – érveltek –, ha a nádor e jogával élni nem akart. De mos Bercsényi bizonyára élni akar vele. Végül aztán mégis azt határozták, hogy Telekessy püspököt kéri fel erre a megtisztelő szerepre.

Mikor azonban a rendek háromtagú küldöttsége megjelent a püspöknél, hogy a Rákóczit üdvözlő beszéd megtartására felkérje, a püspök – méltán nagy meglepetésre – a beszéd megtartására nem vállalkozott. Mi is meglepődünk ezen még Telekessy tőlünk már ismert felfogására gondolva is, mert hiszen ez mondhatatlanul sértő volt Rákóczira, aki Telekessyt tisztelete jeleivel halmozta el. Ismerve Rákóczi nagy hiúságát (de ez még egy alázatos és szerény embert is vérig sértett volna), még elgondolni is rossz, milyen hatással lett volna rá, ha megtudta volna (pedig később bizonyosan megtudta). Végül aztán Telekessy a küldöttség ismételt unszolására mégis elvállalta a dolgot, mert bizonyára ő is vonakodása szinte beláthatatlan következményeire gondolt. Annál feltűnőbb, hogy először mégis vonakodott.

Látjuk tehát, hogy a püspök csak azért ment el az ónodi gyűlésre, mert ha el nem ment volna, annak is beláthatatlan következményei lettek volna. Rákóczi önérzete ugyanis ezt nem tudta volna elviselni, s egyébként is nagyon felbátorította volna vele a mindig, de ekkor már különösen erős kurucellenes, ún. békepártot a kurucok között. Hogy ez a párt milyen erős volt, mutatja, hogy a gyűlés megnyitását az eredeti május elsejéről tizenhatodikára kellett halasztani, de „ezen meghosszabbított időhatár dacára is csak lassan gyülekeztek a rendek”. A valóság az, hogy senki se ment volna el, ha mert volna otthon maradni. Pedig hát a nagy titkot, a detronizáció felvetését, nem is tudta még akkor senki. Mint láttuk, még az akkor még kurucnak is kuruc Károlyi se. Nem hiába titkolóztak hát vele Rákóczi és Bercsényi. Megvolt rá az okuk.

A püspök kényszerből elment tehát a gyűlésre, de ott csak passzíve akart viselkedni s minden tevékeny közreműködéstől szeretett volna visszavonulni. Csakis ez lehetett az oka annak, hogy mikor már a gyűlés megkezdése előtt megjelenik nála a rendek háromtagú kül-

döttsége s az üdvözlőbeszéd elmondására őt kéri fel, vonakodással felel, nem törődve azzal, hogy ezzel a fejedelmet mennyire megsérti.

De ugyanilyen lelkiülettel és elhatározással vettek részt a „hazafias” gyűlésen a Telekessynél kisebb rangú főpapok is. Mikor például a köznemesek Mérey Mihály szekszárdi apátot választották meg kívánságaiknak a fejedelem előtt való tolmácsolására szónokul, „ez semmi szín alatt se volt hajlandó a megbízást elvállalni”.

„Másodsorban Berkess András váci prépostot jelölték ki, de ez sem volt hajlandó a kívánságnak eleget tenni. Csak hosszas tárgyalások után, melyben a követek kijelentették, hogy ők ezáltal csak megtisztelni akarták a klérust, fogadta el Berkess a megbízást.” (Áldásy Antal: Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. Századok, 1875-1895., 628., 630., 633. o.)

Telekessy szükségesnek tartotta, hogy a pápa előtt külön levélben mentegesse a Rákóczi-nak szóló hűségeskü letetését. De hogy ő Rákóczi uralma alatt éppúgy nem volt szabad, mint ahogyan korunk papsága nem volt az például a bolsevizmus alatt, mutatja, hogy még ezt a mentegetőző levelét is csak Rákóczi előzetes hozzájárulásával merete elküldeni.

Ez adataink közlése után egyenesen nevésségesen hat Meszlényi Antal azon kijelentése, hogy Telekessy „lelkes híve volt a Rákóczi-féle felkelésnek”. (A jozefinizmus kora Magyarországon, 13-14. o.) Sajnos, a katolikus történetíró aligha írhat másképpen, ha ragaszkodik ahhoz a jelenleg még minden magyar embert kötelező feltevéshez, hogy a Rákóczi-felkelés dicsérendő hazafias dolog volt. Azok azonban, akik nemcsak hazafias szólalomból, hanem alaposabban is ismerik a kérdést, az effajta elintézésre bizony kénytelenek azzal válaszolni, hogy ez a pap hazudik. Mivel pedig a bolsevizmus ma már gondoskodott arról, hogy ne csak azok ismerjék a papság kuruc kori igazi szerepét, akik alaposabb történeti ismeretekkel bírnak, hanem mindenki, aki színházba vagy akár csak moziba jár, sőt akár csak rádiót hallgat vagy a Szabad Népet, vagy a Népszabadságot, vagy akár a Magyar Nemzetet olvassa, bizony ma már ezek is, tehát úgyszólván mindenki kénytelen azt mondani, hogy a papok hazudnak, hogy szégyenletes, hazaáruló szerepüket elleplezzék.

De – feleljük nekik – talán a magyar történetírók, költők, regény- és színdarabírók, újságírók, politikusok, nevelők, a magyar iskola, irodalom és az egész közélet nem hazudik? Az talán igaz, hogy Rákóczi csak honszerelme miatt ragadott fegyvert, vagy azért, mert az elnyomott magyar nép szenvedése már egészen tűrhetetlen volt? Vagy az talán igaz, hogy az ország lelkesen és örömmel csatlakozott hozzá? Vajon eltűrték-e a paptól, hogy megmondja az igazat, s ha megmondta, nem hazaárulózták-e érte? Nem a magyar közélet és irodalom volt-e tehát az, amely a papot is hazugságra kényszerítette? Ha ugyanis mindenki hazudik, nem volt-e kénytelen a pap is beleilleszkedni a koncertbe, s megengedhette-e magának egyedül a kirívó hangot póruljárás nélkül?

Ugyancsak ideje tehát, hogy ma már ne folytassuk ezt az ügyis lehetetlen kertelést, hanem megmondjuk magyarul az igazat, hogy igen, a papság nem volt lelkes híve Rákóczinak, sőt egyenesen ellene volt a kuruckodásnak is, meg negyvennyolcnak is, de nem azért, mert hazaáruló volt; azért se, mert nem volt olyan jó magyar, mint hívei, s különösen nem, mint a protestánsok, hanem azért, mert a kuruc kor is, meg negyvennyolc is lényegében véve téves, tehát a hazára is káros eszméket képviselt. Mikor tehát a papság ellene volt, akkor hazafiságáról, nem pedig hazaárulásáról tett tanúságot. A nemzetnek ebben a papságot nem elítélnie, hanem – mint mindig és mindenben – követnie kellett volna s akkor ma mint magyarok is sokkal előbbre lennének.

Igen, a papság ellene volt Rákóczinak és ellene volt Kossuthnak is, mégpedig annál inkább ellene volt, minél katolikusabb volt felfogásban és minél feddhetetlenebb erkölcsiben. A legkiválóbbak nyíltan ellene voltak s inkább elhagyták hazájukat, vagy ha ezt nem teheték, inkább mentek börtönbe, mintsem királyukhoz és hazájukhoz (mert a kettő egymástól elválaszthatatlan, ha az a király törvényes király) hűtlenség legyenek. A gyarlók, de azért lényegében becsületesek (Telekessy, Mérey, Berkess stb.) megalkudtak, engedtek a terrorral te-

remtett és általa fenntartott közszellemnek, de állandó lelkiismereti kínok közt éltek miatta s becsületükre válik, hogy lépten-nyomon kimutatták, hogy nem „lelkesen”, mint Meszlényi Antal mondja, hanem nagyon is meggyőződésük és lelkiismeretük ellenére, tehát csak kényszer hatása alatt szolgálják a rendszert.

Úgy csináltak, mint a békepapok 98%-a, akik – ha paptársukkal vagy híveikkel beszéltek – állandóan azt hangsúlyozták, hogy ők nem békepapok. Volt néhány „lelkes” pap híve is Rákóczinak, mint ahogyan akadt néhány meggyőződéses békepap is, de ezek papi szegénylegények voltak botrányos erkölcsökkel és sokszor bolondos észjárással is, ami egyébként mentségükre is szolgál.

Még ezeknek a gyarló, megalkuvó papoknak a viselkedése is becsületére válik a papságnak, s bizonyítja – ami egyébként, ha csak maga a katolicizmus is nem rossz dolog, magától értetődő –, hogy a papság mindig, tehát még gyarlóbb képviselőiben is jobb, mint átlag a hívei, a nem-papok. Láttuk már, hogy Telekessy is, Mérey is, Berkess is mennyivel gerincesebbek, mennyivel bátrabbak, mennyivel lelkiismeretesebbek voltak s mennyivel jobban ki merték mutatni igazi érzelmeiket, mint a nemesség.

Berkess András váci nagyprépostot például, aki mivel a püspöki szék nem volt betöltve, mint káptalani helytartó, tulajdonképpen az egész egyházmegye kormányzója volt, a túróci követeknek az ónodi gyűlésen való barbár és galád lemeszárllása olyan felháborodással, sőt rémülettel töltötte el, hogy Rákóczi, aki ezt látta rajta, s akinek a nagyprépost a felfogását bizonyára nyíltan is tudtára adta, ezt mondta neki: „Ne félj, édes papom!”

Meg kell hagyni, hogy furcsa egy bátorítás! Egy paphoz ugyanis illik az, hogy féljen a vérontástól. Illik, hogy féljen tőle még akkor is, ha igazságosan és a törvény előírására történik, mert hiszen „ecclesia abhorret a sanguine” és mert a pap akkor is irregulárisává válik, ha véletlenül vagy jogos önvédelemből ont vért. Ónodon azonban lincselés történt, a legjobb esetben meggondolatlan, a tömegszenvedély hatására kirobbant, tehát semmiképpen se törvényes gyilkosság, mely a nemesi szabadság, a szólásszabadság és a követi immunitás megsértésével, vagyis szinte tömeges törvénysértésekkel járt.

Ha Rákóczi se lett volna olyan „bátor” a rosszban, ha ő is megrémült volna a magyar törvények e tömeges lábbal tiprásától és az ártatlan vér ontásától, akkor ő is együtt ijedt volna meg a nagypréposttal. Az ő nyugodt fölénye láttára azonban ismét csak az jut eszünkbe (aminek bizonyítására annak idején ugyancsak sok érvet hoztunk már fel), hogy az a véres jelenet ott Ónodon talán nem is volt annyira meglepetés Rákóczi számára, hanem minden előre elhatározott dolog volt, hogy a gyűlést megfélemlítsék s így a detronizálásra, melyet úgyszólván senki se akart, rákényszerítsék.

Nem csoda aztán, hogy Berkess nagyprépost Rákóczi e fölényes biztatására csak annál jobban torkig lett a dologgal, tehát csak még jobban „fél”t. Úgy látta, hogy nem paphoz illő helyre került. Ott is hagyta még magát a gyűlést is (pedig ehhez nem kis bátorság kellett) s ezért az utána következő trónfosztó határozatban már nem is vett részt, mert nem volt jelen. (Márki, II., 385. o.) Ha ottmaradt volna s tiltakozott volna ellene, valószínűleg ő is úgy járt volna, mint előbb a túróciak. Rákóczi pedig bizonyára azt mondta volna az egészre: Sajnálom, de miért volt hazaáruló! Ezért ne féljete, édes magyarjaim, hanem csak bátran aprítsátok őket!

Berkess tehát haza akart menni. Ez azt jelentette volna, hogy otthagyja Rákóczi pártját is, nemcsak a gyűlést, Vác városa ekkor a király, nem pedig a kurucok kezében volt, Bercsényi ugyanis ezért, mikor szándékát megtudta, megüzente neki, hogy meg ne merje tenni, mert egy órával előbb a berekre viteti (megöleti). Egyúttal „hamis papnak” is nevezte. Nem tudom, miért éppen „hamisnak”, hiszen minden bajnak éppen az volt az oka, hogy nem volt hamis. Annyira becstelen rágalom volt Berkessel szemben ez a jelző, hogy még Márki is kénytelen megjegyezni, hogy „Berkess tényleg a legkitűnőbb papok és a legjobb hazafiak közé tartozott”. (Márki, II., 386. o.)

Meg kell tehát állapítanunk, hogy a katolikus, sőt a nagy katolikus Bercsényi – csak azért, mert Berkess erkölcsi neki és pártjának túl magasak voltak – úgy viselkedett itt egy tiszteletreméltó főpappal és olyan módon akarta terrorizálni, mint ahogyan virtuskodó, hányaveti suhancok szoktak a papok háta mögött, mikor bűneikért megdorgálják őket. Hogy Bercsényi Berkess láb alól való eltételére a „berkekre vitetés” kifejezést használja, azt bizonyítja, hogy a „kinyírás”, a törvényes eljárás nélküli eltüntetés a kurucok körében éppúgy divatban volt, mint bármely más későbbi istentelen forradalomban, akár „grande révolution”, akár náciság, akár bolsevizmus volt a neve.

A nagyváradai nagyprépost Rákóczi idejében Bakó János volt. Ő úgy lett Rákóczi „híve”, hogy mint fogoly került hatalmába. Rákóczi nagyon örült neki, mert egész addig erről a mi állítólag ideális, sőt szentté avatást érdemlő szabadsághősünkről kortársai azt tartották, hogy „az eretnekek bajnoka és egyházi átok alatt levő” s így valamirevaló katolikus pap alattvalót nem is tudott addig még magának szerezni. (Egert és vele Telekessy püspököt ugyanis csak később foglalták el a kurucok.)

Bakó aztán kénytelenségéből ott is maradt mindvégig Rákóczi oldalán, de azért ott is egészen jellemeszilárd, állhatatos és apostoli szellemű és bátorságú pap maradt mindvégig. Rákóczi annyira látta rajta, hogy lelkiismereti kínokat okozna neki a mozgalom melletti színvallás, hogy nem is merte erre erőltetni. Így aztán róla nem is lehet a mozgalom történetében semmit se hallani. Mivel jól tudjuk, milyen sok lóerejű volt Rákóczi fejedelmi öntudata s vele járó hiúsága, gondolhatjuk, mekkora jellem lehetett ez a Bakó nagyprépost.

Pyber László, címzetes püspök, a nyitrai egyházmegye kormányzója volt Rákóczi korában. (Tehát a nyitrai püspökség se volt betöltve. Majdnem olyanok voltak tehát az állapotok, mint a mohácsi vész után vagy a bolsevizmus alatt. Sajnos, ugyanígy volt 48-ban is.) Pyber már nem volt olyan szilárd jellem, mint Bakó. Előbb a két párt közt közvetítgetett, majd Rákóczi híve lett. Természetesen nem meggyőződésből, hanem azért, mert közben Nyitra a kurucok kezébe került, tehát kénytelen volt rá, amint aztán Rákóczi ügye rosszul kezdett állni, Spáczay Gábor kanonokkal együtt otthagya a kurucok pártját, de magával vitte Ocskay brigadéroszt is, aki az ő hatására tért vissza elhagyott királya hűségére.

A mi hazafiaink természetesen a legsértőbb kifejezések közepette bélyegzik meg a püspök és kanonok „árulását”. Pedig hát inkább a kuruc terrort kelleme megbélyegezniük, amely mindkét papot Rákóczi pártjára kényszerítette. Csak természetes, hogy olyan pártot, melynek híve csak így lesz valaki, azonnal ott is hagyja, mihelyt a kényszer megszűnik. Igaz, hogy a kényszer hatása alatt se lett volna szabad színlelni, de ez csak gyarlóság. Hogy kívánhatjuk, hogy egy címzetes püspök még kivételesen se színleljen, mikor ugyanakkor úgyszólván az egész ország színlelt?

De Pyber püspöknek még a színlelésben is mentsége, hogy híveit, mint pásztor, nem hagyhatta el. Ha pedig velük maradt, színlelnie kellett, mert másképp börtönbe vitték volna a híveitől. Világos, hogy így is vétkezett, mégpedig nagy fokban, mint akár Mérey, akár Berkess, de így se volt rosszabb, mint a magyar nemesek átlaga. Lám Bottyán is otthagya királyát, noha felesküdt zászljára s ott közlegényből főtiszt lett. De aztán Rákóczi zászlaját is ott akarta hagyni, hogy újra visszatérjen a királyé alá. Pedig Bottyán a kurucok egyik legnagyobb jelleme. Ebből láthatjuk csak igazán, milyen szigorú mértékkel mérjük mi a papokat! Bizonyára nem azért, mert nem bírják ki!

Mint Pyberrel, ugyanazt kell mondanunk Viza c. püspök és kalocsai nagyprépostról is. Ő a király egyik békekövete volt Rákóczinál s mint ilyen állott át melléje. Nem kényszerből tette tehát s így neki még annyi mentsége sincs, mint Pybernek. Rákóczi és Bercsényi is észrevette rajta, hogy nem igazi pap s ezért ők se sokra becsülték. Ha azonban nemcsak szigorú, hanem emberi bírák is vagyunk, az ő mentségére is fel kell hoznunk, hogy bizonyára azért állt át Rákóczihoz, mert haza, a honfitársai közé kíváncozott, és ha kitartott volna királya mellett, még éveken át Bécsben kellett volna hányódnia. Nem jellemtelen volt tehát ő se, csak nagyon gyarló.

Pethes András szintén címzetes püspök volt és Egerben nagyprépost. Őt szenátorak is megválasztották a kurucok. Kitartott Rákóczi mellett. Mivel az ország keleti felében lakott, mást nem is tehetett. Mint papnak, nem volt nagy tekintélye. Hogy ő is csak kénytelenségből szolgálta Rákóczi ügyét, bizonyítja, hogy Rákóczit igen sokan figyelmeztették arra, hogy nem megbízható híve.

Illyés István szentjobbi apát volt és szintén címzetes püspök. Ő is szenátor lett. Benne azonban nagyobbak voltak a lelkiismerete szerint helytelen pártállása miatti aggodalmak, mint Pethesben, tehát nagyobb jellem volt. Nem volt például hajlandó a fejedelem környezetében tartózkodni, ami pedig szenátori hivatalával együtt járt volna s ahol katolikus szempontból is nagy szükség lett volna rá. A katolikus ügynek ugyanis sokat ártott, hogy amennyire katolikusok voltak Rákóczi tábornokai, annyira protestánsok voltak szenátorai, azaz az ország kormányzásában munkatársai.

Rákóczi katolikus szempontból alig támaszkodhatott valakire, mikor még az a néhány kivételesen katolikus szenátor is visszavonult. Sajnálatos volt ez, de természetes, ha egyszer maga a mozgalom természeténél fogva katolikusellenes volt, illetőleg, ha meggyőződéses katolikusok nem támogathatták. Ezért nem lett volna szabad Rákóczinak, ha adott valamit a vallására, magát a felkelést elkezdni.

Az is lehet, sőt ez a valószínű, hogy Illyés püspök azért vonult vissza szenátori jogai gyakorlásától, mert látnia kellett, hogy ott, a sok protestáns között, az ő szava ügyse számít. Mivel emiatt semmi katolikus-ellenes dolgot nem tudott megakadályozni, nem akarta vállalni a felelősséget azért, amiről nem tehetett. Ezért inkább visszavonult. Annyira kimutatta kedvetlenségét, hogy mint megbízhatatlant, később meg is fosztották a szenátorságtól.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy igen kuruc egy labanc, tehát nagy jellem lehetett ez az Illyés püspök – aki egyébként egyik régi magyar írónk is egyúttal –, ha még a szenátorságtól is meg kellett fosztani. Ilyet ugyanis már csak a mozgalom protestáns jellegének leplezésére s már csak Rákóczi kedvéért is egész bizonyos, hogy nem könnyen tettek meg egy magasabb rangú egyházi férfival. Valószínű, hogy egyenesen maga követelte vagy erőszakolta ki ezt a „szégyent”. (A bolsevizmus alatt is mindennapos dolog volt, hogy valakit kizártak a pártból, de hogy valaki maga mert volna onnan kilépni, az már alig fordult elő.) Illyés egyébként hamarosan nyíltan is otthagya Rákóczi ügyét és a királyiakhoz csatlakozott, de már a felkelés alatt, 1708. november 30-án, meg is halt.

Egy másik Illyés nevű főpap is szerepel ez időben, András, az erdélyi püspök – de persze nem Rákóczi, hanem a Habsburgok jóvoltából –, aki még az imént említett Istvánnál is termékenyebb és nevesebb régi egyházi író, tudós és szónok volt. Lipót őt már Rákóczi szabadságharca előtt, tehát azonnal, hogy Erdélyt dicsőséges fegyvereivel visszahódította, Erdély püspökévé tette s ő 1697. május 19-én – száz évi szünetelés után – misét is mondott az ősi gyulafehérvári székesegyházban. Az erdélyi protestánsok azonban hamarosan hazakergették onnan, mert ők még Lipót Erdélyében is ilyen nagy urak voltak. (Ezért most már csak azt szeretném tudni, hogy ki volt a nagyobb zsarnok: Lipót-e vagy az erdélyi protestánsok? S ki parancsolt Erdélyben: a „bigott” és „vakbuzgó” császár-e, vagy pedig a nem bigott és nem vakbuzgó, hanem a vallásszabadságot állítólag az egész világon legelőször törvénybe iktató, de ez időben állítólag már újra „elnyomott” protestánsok?)

Az Erdélyből így kiebrudalt jó öreg Illyés püspök a később Rákóczi uralma alá került Erdélybe is ellátogatott. De ha Lipót nem tudott nagyobb zsarnok lenni az erdélyi protestánsoknál, Rákóczi – aki bizonyára tudott volna – nem akart. Lehet, hogy attól is félt, hogy ha igen akar, akkor esetleg az sül ki, hogy ő se tud. De hát azért se nagyon akart, mert a tiszteletreméltó öreg Illyés püspök, akit Rákóczi igen szeretett volna magának megnyerni, mert olyan igazi püspökök, mint amilyen ő volt (természetesen akkor még csak apostoli lelkület tekintetében volt ő igazi püspök, mert hiszen valójában a protestáns fanatizmus miatt nem lehetett addig még tényleges püspök), nagyon becsületére váltak volna az ő uralmának. Az olyan

püspök azonban, amilyen Illyés volt, nem volt hajlandó Rákóczi ügyét szolgálni, de színlelni se, s még 1704. október 4-én nyíltan és végleg elhagyta Rákóczit.

A ciszterciták csak 1701-ben, tehát csak két évvel Rákóczi „szabadságharca” kitörése előtt telepedtek le Zircen s a kurucok már 1704-ben feldúlták akkor még remeteszerű celláikat. Csobánci szőlőjüket is lefoglalták. A magyar ciszterciták csak 1726-ban tudták kiheverni azt a lesújtó csapást, melyet a „buzgó katolikus” Rákóczi kurucjai mértek rájuk s csak ekkor tudtak újra visszatelepedni Zircre.

Vajon miért haragudhattak annyira rájuk „a vallásszabadság” hős harcosai. Talán azért, mert idegenek voltak? Hát az igaz, hogy azok voltak. Ide telepedésük után két évre még nem is lehettek mások. Ámde hol van az megírva, hogy a vallásszabadság csak a magyarokra vonatkozik? S ha csak azokra vonatkozik, vajon miért nem dúlták fel ugyanezek a kurucok az erdélyi vagy szepesi szászok lutheránus egyházi intézményeit is? Azok is voltak ugyanis annyira idegenek, mint a zirci ciszterciták. Pedig hát azok nemcsak két éve laktak még itt, hanem már sok évszázad óta, hiszen már az Árpádok telepítették őket ide, tehát ugyancsak lett volna azóta idejük megmagyarosodni.

Vagy talán azért, mert ezek a lutheránus szászok jobb hazafiak voltak? Ha ezért, akkor meg kell állapítanunk, hogy csak jó protestánsok, nem pedig jó hazafiak voltak, mert hiszen nem a magyarsága, hanem a protestantizmusa miatt pártolták Rákóczi mozgalmát. De viszont hazafiatlanságról vagy akár csak kurucellenességről is akkor még a cisztercitáknál is bajosan lehetett szó, hiszen az előbb láttuk, hogy remetéik voltak, azok pedig nem szoktak politizálni. Nem marad tehát más lehetséges magyarázat, mint csak az, hogy azok a kurucok, akik őket szétzavarták, fanatikus protestánsok voltak. Hogy emellett a jelszavuk mégis a hazafiság, sőt egyenesen a vallásszabadság volt, csak ellenszenvesebbé teszi őket, mert azt bizonyítja, hogy felekezeti gyűlöletük mellett még ravaszok és álnokok is voltak. Hát Mályusz, aki csak felekezeti békességet és osztó igazságosságot talál náluk, mit szól mindehhez?

A pálosok Rákóczi uralma alatt inkább csak hazafiak voltak (természetesen kuruc értelemezésben), de nem szerzetesek. Annyira azonosították magukat a felkelés ügyével, hogy a primás többjüket később büntetésül el is mozdította állásukból.

A ferencesek is többnyire behódoltak az ügyesen reklámozott, de terrorral is támogatott új hazafiságnak. Márki azt mondja, hogy ők voltak Bottyán legjobb kémjei. Ez a megállapítás azonban azt jelenti, hogy ez a kuruc hazafiság náluk is erkölcsi lesüllyedéssel járt együtt, illetőleg annak következménye volt. Szép ugyanis a hazáért való kémkedés, de kétségtelen, hogy nem tisztességes embernek, legkevésbé tehát szerzetesnek való. Lehet-e ugyanis kémet elképzelni hazugság, képmutatás, álnokság, becsapás, sőt sokszor – ha a viszonyok így hozzák magukkal – még sokkal elítélendőbb erkölcsi kihágások nélkül?

Jellemző azonban, hogy Márki azt is hozzáteszi, hogy Bottyán 1709-ben, tehát a kuruc világ vége felé, már megtagadta tőlük az útlevelet. Tehát kellemtelen tapasztalatokat is szerzett velük. Ekkor már nem találta őket megbízhatóknak. Ekkor végül tehát már rajtuk is meglátszott, hogy szerzetes létükre nemcsak kémnek, hanem kurucnak se valók, hanem egész máshol lett volna a helyük, ha erősebb katolikusok és erősebb jellemek lettek volna.

Egyikük, báró Andrássy Miklós, forrófejűségében egészen bolond szerepre is vállalkozott. „Dervis-kapitány” vagy „Andrássy basa” lett belőle. Rabló tatárok felett parancsnokolt, akiket különösen szeretett a szomszédos osztrák tartományok kirablására és felégetésére vezetni, elretentő példát adva arról, hova vezet a túlzott sovinizmus s mi lesz a hazát még Istennél is előbbre tevő szerzetesből. Képzeltetjük, mit gondolhattak róla és milyen érzelmekkel és átkokkal kísérelhették a kirabolt és felégetett morva falvak lakói s hogyan növekedhetett bennük miatta a paptizsület és katolikus vallásosság!

Pedig hát – úgy látszik – nem is annyira gonosz volt ez az „Andrássy pasa”, ez a kuruc különlegesség, hanem csak az egyik kereke hiányzott. Jó háromévi effajta kuruckodás után ugyanis még az ő forró feje is áttért a király hűségére, ahol mint Isten szolgájának, mindig a

helye lett volna, s mikor a Habsburgok jóvoltából, mint eltévelyedett szerzetest, különös viselt dolgaiért kissé megregulázták, azzal védte hajdani eltévelyedését, hogy „ha Péter, Júdás, Tamás (még) a Krisztus oskolájában (is) megtántorodtak, nem csoda, hogy ő is megbotlott a síkos világ törzsökiben”.

Pedig hát annyira és akkorát botlani, mint Andrásy atya a kuruc korban, kissé már több volt, mint emberi gyarlóság. Hogy azonban ő mégis ennyire egyszerűnek és érthetőnek talála a dolgot, az is csak szellemi képességei fogyatékos voltát mutatja.

De voltak Rákóczinak Andrásy atyánál hitványabb papjai is. Olyanok, akiket nem mentett az együgyűség, hanem mindent csak szélhámosságból csináltak. Jellemző, hogy éppen ezek tudtak hozzá legközelebb férközni: ezek lettek a bizalmi emberei. Láttuk a Habsburgoknál, különösen II. Ferdinándnál és Lipótnál, milyen feddhetetlenek, mennyire szent életűek voltak azok a papok vagy szerzetesek, akik az ő környezetükben éltek és bizalmukat bírták, de akiknek aztán olyan tekintélyük is volt előttük, hogy szavuknak nagyobb súlya volt, mint egy-egy miniszterüknek. Rákóczinál, Bercsényinél éppen az ellenkezőt tapasztaljuk s ez a Habsburgokhoz viszonyítva nemcsak a vallásosságukra és erkölcsi értékükre, hanem bizony emberismeretükre és ítélőképességükre nézve se valami előnyös bizonyítvány.

Rákócziék ügyét csak olyanfajta szerzetesek támogatták, mint amilyen „Andrásy pasa” volt. S ez nagyon is érthető. Aki igaz ügyet képvisel s maga is igaz módra él, különösen aki nem áldozata a hiúságnak, ezért hízelgőket nem tűr környezetében; aki alázatos és ezért az igazat akkor is meg lehet neki mondani, sőt akkor is elfogadja, ha ránézve kellemetlen, az, ha uralkodó, a papság javából válogatja ki a lelkiatyját és tanácsadóit és a papság java ki is bírja a környezetében s nem ösztönzi a lelkiismerete arra, hogy elhagyja. Ellenben, aki bűnös ügyet képvisel (még ha jóhiszeműen képviseli is) s emellett még hiú is és ezért a neki kellemetlen igazságokat nem szereti (mint a rossz ügy képviselőinek esetében szokott lenni), az ilyen uralkodó természetesen csak a papság alját sorolhatja hívei közé és csak ezeket „tisztelheti” környezetében.

Csak természetes, hogy hamis ügyet csak hamis pap szolgálhat vagy – ha kényszerhelyzetről van szó – legfeljebb csak gyöngé pap, de ez utóbbit már állandóan bántja is miatta a lelkiismeret s így sose megbízható. A mi bolsevistáink is észrevették és kellemetlenül tapasztalták ezt. Az ő ún. „békepapjaikat” illetően is többször hangoztatták, hogy nekik nem részeges és a hívektől lenézett, hanem kifogástalan életű és a hívek előtt tekintélyben álló papokra volna szükségük. Csak azt felelték el, hogy lehetetlen a kívánságuk. Aki ugyanis rosszat képvisel, azt legfeljebb rossz papok szolgálhatják. Ezek sokszor még rosszabbak, mint nem pap szolgálók, mert aki pap létére szolgálja a rosszat, annak rosszabbnak is kell lennie, mint annak, aki például csak mint katonatiszt vagy ügyvéd szolgálja.

Rákóczit is egyik csalódás és szégyen a másik után érte a papjaival. Kedvence volt például Brenner Domonkos Antal, veszprémi kanonok, mert fenntartás nélkül híve lett s nála nem látta azt a lelki nyugtalanságot, melyet Telekessyben, Berkessben, Illyésben, Bakóban stb. kellett – ugyancsak kellemetlenül – látnia. Jutalmul önkényesen kinevezte szepesi prépostnak, amely állás a Szepességben püspökfélének felelt meg. Aztán bizalmas diplomatája lett, aki a számkivetésbe is követte (nem volt tőle nagy áldozat, mert mit is csinál volna nélküle) s Rákóczi még kint Franciaországban is megpróbálta, hogy magasabb egyházi javadalmat szerezzen neki. (Márki, III., 431. o.)

Hogy azonban milyen pap lehetett ez a Brenner, következtethetjük onnan, hogy mint szegény hazátlan emigráns, Párizsban kártyabarlangot tartott fenn s annak jövedelméből élt fényesen. Végül az akkor már Törökországban élő Rákóczi a Bastille-ba záratta azon a címen, hogy kötvényeit elsikkasztotta.

Kisült, hogy nem sikkasztotta el. (Márki, III., 562. o.) Ennyire hitvány tehát azért még a hitvány pap se volt, hanem éppen Rákóczi volt hozzá igazágtalan. Annyi azonban már az eddig közöltek alapján is bizonyos, hogy Brenner élete nem papi élet volt, s hogy ez az em-

ber Rákóczinak hosszú időn át bizalmi embere lehetett, bizony nem válik Rákóczi dicsőségére. Brenner élete – paphoz annyira nem illően – egyenesen öngyilkosságban végződött (a tor-kát vágta el). Látszik, mennyire nem volt normális.

Felkarolta aztán Rákóczi a nagyszombati jezsuiták salakját, a szerencsétlen páter Bohusst is. Esetét a következő fejezetben majd bővebben tárgyaljuk, s látni fogjuk, hogy olyan rossz híre volt a városban, hogy a házfőnök kénytelen volt neki a városba való kijárást eltiltani. Bohuss erre feljelentette Bercsényinél feljebbvalóját, s noha vádja rágalmazásnak bizonyult, Rákóczi mégis megtartotta kegyében és szerzetes létére sárospataki plébánossá tette. Teljesen úgy viselkedett tehát vele, mint a kommunisták az őket szolgáló békepapokkal.

Olyan kevés papot talált ugyanis Rákóczi is, meg a kommunisták is, akik önként hívüknek vallották magukat, hogy az ilyeneket mindenáron meg kellett jutalmazniuk. Hogy aztán ez a jutalmazás azt jelentette, hogy igazi forradalmár módra lábbal tapodták az Egyháznak a szökött szerzetesek ellen hozott törvényeit, s egyúttal tönkretették egy tekintélyes magyar mezőváros katolikus hitéletét, azzal már Rákóczi éppoly keveset törődött, mint a kommunisták. Ezek azért nem, mert hiszen úgys az volt a céljuk, hogy a vallást tönkretegyék, Rákóczi meg azért nem, mert azt hitte, hogy amelyik pap kuruc, az a jó pap. Brenner „préposttal” aztán később alkalma volt megtapasztalni, hogy mennyire nem volt igaz.

Pedig hogy a Brenneréhez hasonló esetek mennyire nem voltak kivételek (nem is lehetek, mert hiszen a dolog természetéből következtek), mutatja, hogy később, már a számkivetésben, egyik francia házikáplánját, Roux atyát is el kellett környezetéből távolítania paphoz nem illő élete miatt. Az a már említett Kamenszky Petrónius is, aki olyan nagy „hazafi” volt, hogy Rákóczit könnyezve üdvözölte, mikor a magyar népet „felszabadítani” bejött az országba (Márki, I., 253. o.) és akit Rákóczi – természetesen nem azért, hanem „tudománya, hite, jámbor erkölcei, buzgósága és hazafisága jutalmául” – a pápa megkérdezése nélkül munkácsi görög püspöké „nevezett ki”, minden volt, csak püspöki méltóságra alkalmas pap nem. Zsatkovics a Századok 1896-os évfolyamában „igen sötét színekkel festi” le (Márki, I., 480. o.), „szolgalelkűnek, árulkodónak, haszonlesőnek jellemzi”. (Márki, I., 253. o.)

Láthatjuk tehát, hogy legalább közvetve még a magyar történetírás is kénytelen elismerni, hogy azok a papok, akik kivételesen Rákóczi hívei lettek, milyen papok voltak, és hogy éppen azért lettek hívei, mert ilyenek voltak, nem pedig azért, mert jó hazafiak voltak. Egyébként is hol volt Brenner, Kamenszky és Roux a magyar fajiságtól?

Rákóczi és mozgalma tehát úgy volt a papokkal, mint a magyar bolsevizmus. Egyrészt csak kötéllal, kényszerrel, terrorral tudott közülük egynéhányat magának megszerezni, másrészt ezeken is állandóan látnia kellett, mennyire nem jól érzik magukat a helyükön. Aki pedig kivételesen jól érezte magát, annak az élete volt olyan, hogy mindenre volt alkalmas, csak arra nem, hogy a tömegekkel megkedveltesse az eszmét s bebizonyítsa, hogy jó katolikus is lehet kuruc vagy kommunista. Az ilyen pap az életével ennek éppen az ellenkezőjét bizonyította. A sok kellemetlen tapasztalat hatása alatt Bercsényi egyszer már egyenesen azt üzenté Nagyszombatba, hogy soha sem papnak, sem káptalannak nem lesz előtte hitele (Márki, II., 396. o.). Nem is lehetett.

Ha tudott volna olyan tárgyilagos lenni, hogy a keserű orvosság gyógyító hatását is elismerje, akkor a papok körüli keserű tapasztalataiból nem átlag a papok ellen vont volna le következtetést, hanem csak a kuruc ügyet szolgáló, illetőleg erre a szolgálatra rákényszerített papok ellen. De ennek logikus következménye az a megállapítás kellett volna legyen, hogy maga a kuruc ügy az, ami rossz: törvénytelen lázadás, ami ellenkezik a keresztény erkölcsi törvényekkel. Az olyan ügy, amelyet csak jellemtelen papok, csak a papság salakja szolgál, vagy ha megfélemlítés hatása alatt szolgál tisztességesebb pap is, az bizonyítalanul s úgy, hogy sose megbízható: az az ügy nem lehet jó, nem lehet becsületes ügy.

Csak természetes, hogy Bercsényi nem ezt a tanulságot vonta le keserű tapasztalataiból. Ő a papokban, nem pedig a mozgalomban kereste a hibát. A papokat szidta miatta. „Már nem

tudom soha, kell-e papnak hinni” – írja 1709. augusztus 4-i levelében is. (Archív. Rákóczi, VI., 251. o.) Ebből az következik, hogy szerinte a papok rosszabbak, mint az átlagemberek. Ezt azonban hihetik a kommunisták, mert szerintük a vallás butaság és hazugság, a népnek pedig ópium, az pedig csak természetes, hogy a hazugok, a buták és az ópiumcsempészek rosszabbak, mint az átlagemberek. Hogy gondolhatta azonban ezt Rákóczi vagy Bercsényi, aki őszintén hívő katolikus volt?

A kuruc vezéreknek a papok miatti keserű tapasztalataiból azt a következtetést kellett volna levonniuk, hogy nem a papok, hanem a kuruc papok azok, akiknek nem lehet hinni. Nem lehet nekik hinni azért, mert csak érvényesülési lehetőségből, tehát szélhámosságból lettek kurucok, vagy pedig csak kényszerből, azért, mert nem merték még Rákóczinak és Bercsényinek is megmondani az igazat. Ha azonban Rákóczi és Bercsényi nem azoknak a papoknak, akik őket szolgálták, hanem átlag a papságnak s különösen a főpapságnak hitt volna, amint illetett volna is olyan jól nevelt és művelt katolikusokhoz, amilyenek ők voltak, akkor sose lett volna öbelőlük kuruc vezér. Akkor ugyanis a papság magatartásából látniuk kellett volna, hogy a kuruc ügy nem keresztény ügy.

Mivel azonban ők csak azoknak a papoknak hittek, akik körülöttük voltak, akik az igazat nem merték megmondani, hanem őket mint a hatalom birtokosait, engedelmesen kiszolgálták, világos, hogy arra a tapasztalatra jutottak, hogy a papoknak nem lehet hinni. Mikor Perényi 1710. december elején feladta Eger várát, Rákóczi szerint az oda menekült kanonokok vesztegették meg Réthey Ferenc alkapitányt a feladásra. (Márki, III., 151. o.)

Nem nagyon valószínű, mert 1710 végén már igazán nem kellett vesztegetés ahhoz, hogy a kurucok egy ostromolt várat feladjanak (láttuk, hogy még korábban se). Ha azonban Rákóczi annyira a haza ügye ellen levőknek látta a papokat, miért nem látta be belőle, hogy az, amit ő a haza ügyének mond, nem a haza, hanem csak az ő személyi, mégpedig kifogásolandó személyi ügye. Az olyan ügy, melynek hivatalból ellene vannak a papok, hívő katolikus szemében nem lehet jó ügy.

Hogy mennyire látta maga Rákóczi is (látnia is kellett), hogy a magyar papság nincs mellette, mutatja, hogy mikor Pethes egri nagyprépostot hűtlenséggel vádolták, azt mondta, hogy nem hiszi, „jóllehet ő is pap” (1710. március 20-i levele). Látjuk tehát, hogy mennyire tisztában volt a helyzettel s milyen jól tudta, hogy a pap neki azért ellensége, mert pap.

Arra azonban következtetlenségében (illetőleg azért, mert ezt a belátást bálványra, a fejedelemség tette lehetővé) nem gondolt, hogyha egy papnak papi mivoltából folyik, hogy Rákóczi szabadságharcával ellentétes álláspontot foglaljon el vagy ha gyengeségből egy kis ideig pártolja is, később elhagyja, annak oka csak az lehet, hogy maga a kuruc ügy az, ami elmentésben áll a keresztény elvekkel.

Miért ragaszkodott hát mégis hozzá, s ha ragaszkodott, miért tartotta magát mégis jó katolikusnak? Azért, mert a fejedelemséghez és a dicsőséghez még a hiténél is jobban ragaszkodott, viszont sokkal hiúbb volt annál, semhogy elismerhette volna, hogy az ő életét tulajdonképpen mindig a hiúság irányította.

Ráműtünk már, hogy erre az elismerésre még Vallomásaiban se jutott el. Itt már sokban megtörte büszkeségét és sokmindent – szégyenleteset is – elismer, de a fő sebet, minden baj igazi okozóját, itt is operálatlanul hagyja. Mivel ez a sebe fáj legjobban, ehhez sose engedett hozzányúltni. Nem meglepő ez egyébként, hanem a legáltalánosabb emberi gyarlóság. Ez teszi tönkre a legtöbb ember életét s emiatt játssza el a legtöbb ember az örök üdvösségét is.

Tulajdonképpen tehát a mi szabadsághőseinknek is ugyanaz volt a hibájuk, ami a marxista népbolondítóknak. Mindkét eszme, mindkét mozgalom az emberi gyarlóságban, az emberi rosszásban bírja csíráját, csak míg a marxizmus már nyíltan és tökéletesen szakított azzal a vallással, mely ezzel az emberi rosszassággal való küzdelemre hív fel, Bocskai és Bethlen ezt még csak egy, az embert felszabadító másik vallás alapján csinálta, Rákóczi pedig a maga katolikus hite becsapásával. Ez volt a különbség a dolog vallási oldalában. A szo-

ciális oldalában pedig az, hogy évszázadokkal ezelőtt még csak a király vagy a főpapok és főurak hatalma és vagyona ellen lázadtak a rossz emberek, ma meg már még a kisiparosoké és a vagyonosabb parasztoké ellen is, sőt ma már maga a magánvagyon is bűn.

Azt mondtam az előbb, hogy tulajdonképpen gyakorlatilag maga Rákóczi is szakított már a hitével s csak önmagát csapta be, mikor elhitette magával, hogy nem szakított, sőt hitének hű követője. Vajon tagadhatta-e ezt az a Rákóczi, aki katolikus létére a protestáns vallás felszabadításáért fogott fegyvert. Kivált mikor láttuk, hogy éppen az ő Erdélyében a katolikus vallás sokkal jobban el volt nyomva, mint Magyarországon a protestáns, s Erdélyben a katolicizmus felszabadításáért ő mégse fogott fegyvert, sőt még érdemesebb erőfeszítést se tett.

Magyarországról azonban kiüzte a jezsuitákat, noha a protestantizmus „szabadságához” bizonyára nem tartozik hozzá az, hogy a katolicizmust fossza meg legjobb és legképzettebb papjaitól. De más tekintetben is nemegyszer elárulta katolikus hitét. Írhatt-e egy hívó katolikus úgy és tehetett-e olyan ajánlatokat, mint amilyeneket Rákóczi protestáns szövetségeseinek írt és tett?

De más tekintetben is nemegyszer elárulta Rákóczi, hogy – szavaival ellentétben – benne nincsen komoly hit. Például az ónodi trónfosztó országgyűlést megelőző rozsnói tanácskozások alatt 1706. december 2-án Rádaynak adott utasításaiban azt írja, hogy „a nemzet inkább hódol a töröknek, mint az eperjesi mézárszék rendezőinek”. (Márki, I., 588. o.) Mit jelent magyarul ez a kijelentés? Azt, hogy inkább otthagyjuk a kereszténység ügyét és az iszlámot szolgáljuk, mintsem megalázkodjunk és törvényes királyunk előtt meghajtsuk fejünket.

Ezt a sátáni okoskodást természetesen csak úgy lehetett elfogadhatóvá tenni, hogy a törvényes király helyett az eperjesi törvényszék megrendezőit említi. Mindenki tudja azonban, kire céloz itt, noha az a rendező nem Lipót volt, hanem Carafa, és Carafa akkor már régen nem volt a császár tábornoka sem nálunk, sem másutt, és éppen azért nem volt már, mert ezt az eperjesi „megrendezést” csinálta. Pedig hát láttuk annak idején, hogy maga ez a megrendezés se volt se törvénytelen, se bűnös, hogy nem ártatlanok ellen irányult s Carafát Lipót csak azért csapta el, mert nemcsak igazságra van szükség, hanem megbocsátásra és irgalomra is. Az eperjesi „mészárszéket” Carafa „rendezte meg”, az ónodi gyűlés azonban Lipót fiát detronizálta. Egyébként is mindenkinek tanácsos volt Eperjest és a vele kapcsolatos „mészárszéket” emlegetni, csak Rákóczinak nem, mert Eperjessel kapcsolatban ő is rendezett mézárszéket, mégpedig ő saját bevallása szerint is igazságtalanul, sőt adott szava ellenére s egyetlen nap alatt éppen tízszer annyit végeztetett ki a császár eperjesi embereiből, mint Carafa hónapok alatt az eperjesi hazaárulókból és törökkel cimborálókból.

Rákóczi erdélyi fejedelmi beiktatásán is feltűnően meglátszott, mennyire nincs mellette éppen a saját vallása (de az is, hogy mennyire elnyomott volt ott akkor a katolicizmus). Először is egy kis kápolnácskában kellett a beiktatás egyházi részét tartani, mert a katolikusoknak még a többnyire katolikus székelység fővárosában, Marosvásárhelyen se lehetett temploma. Magán a beiktatáson a fejedelem mellett állott a négy erdélyi bevett vallás mindegyikének a püspöke s egyenként 6-6, tehát összesen 24 papja. Ámde, noha a négy bevett vallás közül egyedül csak a kálvinista bírt a katolikusnál nagyobb számú hívővel, katolikus püspök nem állhatott Rákóczi mellett, mert ilyen püspök Erdélyben nem volt, nem lehetett. „Püspök” tehát csak három állt ott: kálvinista, lutheránus és unitárius. De a többi előírt hat papból is a katolikusok részéről csak négy volt hat helyett, mert csak négy székelys esperes jelent meg. A hiányzó kettőt a jelenlevő jezsuitákból akarták pótolni, de ők „nyomós okokra hivatkozva kimentették magukat”. (Márki, I., 601. o.)

Rákóczi és a jezsuiták

A jezsuiták, mint a legképzettebb papokból álló és legegyszűkebb szellemű szerzetesrend tagjai, természetesen legkevésbé támogatták Rákóczi mozgalmát. De viszont nem is viselkedtek úgy, hogy beléjük lehetett volna kötni. Hogy ez mégis megtörtént, annak oka egyedül csak a protestánsoknak a jezsuiták ellen már velük született ellenszenv, illetőleg féktelen gyűlölete volt. A jezsuiták előre tudták, hogy akármit csinálnak, ők eleve gyűlöltek lesznek, de viszont azzal is tisztában voltak, hogy az országból való kiűzésük az egész magyar katolikus iskolaügy, sőt majdhogynem az egész magyar hitélet összeomlását vonná maga után.

Ezért a leggondosabban vigyáztak, hogy ők maguk semmi okot se adjanak e gyászos pusztulás bekövetkezésére. Római generálisuk is „már a felkelés kezdetén igen keményen meghagyta a rend tagjainak, hogy a háború ellen senki se szóljon és senkinek se vétsen”. (Márki, II., 401. o.) A jezsuiták tehát a megalkuvásban elmentek egész addig, ameddig a katolikus erkölcs tan szabályai alapján elmehettek. Szorosan a hivatásuk, a lelkipásztorkodás és a tanítás keretei között maradtak, s mivel a mozgalmat nem helyeselheték, legalább passzív viselkedtek, ellene nem nyilatkoztak.

Ha Rákóczi és Bercsényi a kiűzésükbe mégis beleegyezett, csak azért történhetett meg, mert ők bűnösen egy olyan mozgalom élére álltak, mely természeténél fogva katolikusellenes volt. Nem volt tehát olyan hatalmuk, hogy irányát megváltoztatni, sőt akár csak annyira mérsékelni is tudták volna, hogy a jezsuiták kiűzése, ez a vallásszabadsággal annyira ellenkező és a magyar katolicizmusra oly végzetes következményekkel járható esemény be ne következék. De a megakadályozásához szükséges hatalom hiányában is az ebbe való beleegyezésük a katolikus kuruc vezetők legnagyobb szégyene. Hogy a magyar katolikus iskolaügy teljes összeomlása s vele a magyar katolikus értelmiség és a hitélet kipusztulása nem következett belőle, mert hatása nem lett végleges, hanem csak néhány évre terjedt ki, az igazán nem Rákóczi vagy Bercsényi érdeme. Ők ugyancsak elkövettek mindent, még kint Rodostóban is, hogy uralmuk végleges legyen, illetőleg hogy visszaszerezzék azt, amit már elvesztettek.

Rákóczit természetesen bántotta ez a jezsuitákkal elkövetett szégyen és szívesen is segíteni szeretett volna rajta, ha tudott volna, de a protestánsok résen voltak s gondoskodtak róla, hogy ha akarna is, ne engedhessen. A kuruc országgyűlések erős protestáns többségűek voltak, Rákóczi szenátorai is azok voltak, ő maga pedig felesküdt a kuruc alkotmányra. Amit tehát alkotmányosan elhatároztak, azt Rákóczinak végre kellett hajtania. Ha vonakodott, esküjére figyelmeztették.

Így történt meg aztán Rákóczival még az a szégyen is, hogy mikor a kitiltott jezsuitáknak az országból való kivezetésével megbízott katolikus fejedelmi biztosok megbízatásuk végrehajtását húzták-halasztották, Rákóczi kemény intés és fenyegetés kíséretében kényszerítette őket az azonnali és kíméletlen végrehajtásra. Pedig hogy mindezt mennyire nem szívből csinálta, mutatja az a válasz, melyet Gróf Mikes Mihálynak adott, mikor az közölte vele, hogy Pekry a magyarországi példára az erdélyi jezsuiták kiűzésére is indítványt tett az ottani országgyűlésen:

„Gróf Uram! Oda ki a magyarok példáját ide alkalmaztatni nem lehet, mert mi a magyaroknak ura nem vagyunk, hanem előljárójuk. Itt bent (Erdélyben) parancsolunk, mint urak, és nemhogy megengednénk, azoknak bántására végezzenek Erdélyben, sőt ha Isten továbbra boldogítja igaz ügyünket oda ki (Magyarországon) azokat is, akik kimentek, és ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket”. (Márki, II., 405. o.)

Ebből is jól láthatjuk, mennyire nincs igaza Mályusznak, mikor azt állítja, hogy Rákóczi meggyőződésből, sőt szívesen adta a magyar protestánsoknak azokat az engedményeket, melyeket azok tőle a katolikusok rovására megszereztek. Kénytelenségből és tehetetlensége tu-

datában adta ő a katolikus templomokat protestáns kézbe, nem pedig „felvilágosultságból”, mint Mályusz gondolja. Látjuk, hogy titokban azokat a jezsuitákat is mennyire szerette, akiket ő üzött ki az országból és akiknek állítólagos rossz erkölcsseit és mételyező hatását oly visszataszító machiavellizmussal emlegeti, mikor az angol vagy a porosz királynak ír.

Csak aztán Rákóczi most idézett levele alapján azt ne gondolja valaki, hogy a protestáns Erdély olyan türelmes volt, vagy hogy Rákóczinak ott csakugyan olyan nagy fejedelmi hatalma volt, hogy a jezsuiták ott nagyobb szabadságot élveztek, mint a kuruc anyaországban. Az igazság az, hogy Erdélyben a nagy Báthory István óta a gyakorlatban sose voltak jezsuiták, csak elméletben. Egy-egy jezsuita ugyan működhetett ott, ha nagyon vigyázott magára és nagyon vigyázott a szájára (olyanforma sorsuk volt ott, mint a „szabad hittan” alatt a hitoktatónak a kommunista iskolában, akinek tanítványaival az órán kívül még beszélgetnie se volt szabad, sőt a hittanórán kívül még az iskolába belépnie se). Nem is jártak Erdélyben a jezsuiták papi ruhában, hogy gyűlölőiket ezzel se ingereljék és ne juttassák eszükbe, hogy ők is vannak, s ha működésüknek valahol valami feltűnőbb eredménye volt, például sokan megtértek vagy valamely előkelőség is megtért hatásukra, azonnal szedték a sátorfájukat és más vidékre vonultak, még mielőtt baj lett belőle.

Hogy például középfokú iskolát alapítsanak s a diákok oda seregeljenek, arról még csak szó se lehetett.

Erdélyben tehát semmi szükség se volt arra, hogy betű szerint is kitiltsák a jezsuitákat. Hiszen kitiltásuknak gyakorlatilag semmi jelentősége se lett volna. Ami a dolog érdemét illeti, úgylis ki voltak már onnan tiltva. Ezért, de csak ezért volt még Rákóczinak is elegendő hatalma arra, hogy Erdélyben a jezsuiták kitiltását megakadályozza.

Egész más volt azonban a helyzet az anyaországban, ahol a Habsburgok jóvoltából csak úgy nyüzsögtek a jezsuita kollégiumok és a népes, 20-30 pátert számláló jezsuita rendházak, s ahol a katolikus értelmiség irányítása annyira a kezükben volt, hogy alig találunk e korban akár főnemesi, akár köznemesi származású katolikus szerepet játszó egyént, aki nem az ő nevelésük lett volna. Ezért kellett innen pusztulniuk és ezért nem volt itt Rákóczinak elegendő hatalma ahhoz, hogy ne kelljen pusztulniuk.

A jezsuitáknak Rákóczitól végrehajtott kiűzése a legcsattanósabb bizonyíték arra, mennyire csak protestáns felekezeti ember, nem pedig elfogulatlan történetíró Mályusz akkor, mikor azt állapítja meg, hogy Rákóczi vallásügyi téren semmi mást nem csinált, mint a felekezeti tárgylagosság és a tökéletes vallásszabadság alapjára helyezkedett és csak a katolikus Egyháznak a protestánsok elleni erőszakos túlkapásait szüntette meg.

Nem. Rákóczi a jezsuitákat is kiűzte hazánkból s ez gyakorlatilag nem kevesebbet jelentett, mint a magyar katolicizmust nemcsak szinte minden közép- és magasabb iskolájától, hanem egyúttal úgyszólván minden jobb egyházi szónokától, minden képzetesebb papjától, sőt minden olyan lelkipásztortól megfosztani, akit a nép szeretett és akinek életén nem botránkozott. A jezsuiták kiűzése után bizony többnyire csak olyan papok maradtak már itthon, (mint hazafiasak és a vallási béke nem háborítói), akik jól ettek-ittak, a protestánsokkal békében voltak, mert egyébként semmit se csináltak, illetőleg csak híveiket botránkoztatták s ezért miattuk igazán nem kellett félniük protestánsainknak, hogy híveik közül csak egy is valaha katolikus lesz.

A mocsai plébános személyében éppen Mályusból láttuk, milyenek lehettek ezek a nem jezsuita típusú, a vallási békét nem zavaró papok. Láttuk, hogy ez a pap maga állapította meg, hogy ő Mocsán a kutyának se kell; ha ő a falut elhagyja, ott senkinek nem hiányzik s ezért nemcsak a falu jelenleg kezében levő templomát engedi át szívesen a kálvinistáknak, de helyette új katolikus templom építésére sincs szüksége semmiféle telekre, hanem egyenesen örül, ha elmehet a faluból.

Mályusz tehát egyszerűen a vallásszabadság és az osztó igazságosság végrehajtásának tartja a magyar katolikus papság minden valamit érő tagjának az országból való kikergetését,

egyedül csak a békeszerető papi hájtömegek meghagyását és egyúttal az összes katolikus kö-zép- és felsőbb iskolák bezárását. Sajnos, ez akkor természetes dolog is volt, mert eddig még nem volt olyan magyar szabadságharc, melynek egyik legfőbb célkitűzése ne a jezsuiták ki-üzése lett volna. Világos tehát, hogy ez alól Rákóczi szabadságharca se lehetett kivétel még akkor se, ha itt a vezér – az eddigi szabálytól eltérően – katolikus volt, sőt éppen ezeknek a jezsuitáknak egyik neveltje, sőt aki – saját bevallása szerint – még az életét is nekik köszön-hette. De így ez a kiűzés kissé nagyobb szégyen is volt Rákóczi Ferencre, mint ugyanez Bocskaira, Bethlenre vagy Rákóczi Györgyre.

Rákóczi Ferencnek előre tudnia kellett volna, hogy előbb-utóbb erre a sorsra jut, s mint katolikusnak, már csak ezért se lett volna szabad szabadságharcot kezdenie. A lázadás, a forradalom fúriáit könnyű ugyanis felszabadítani, de annál nehezebb megfékezni s a forradalmárok csak addig szoktak urak lenni a tőlük felszabadított indulatokon, míg a tömegszenvédély en-gedelmes szolgálóiként viselkednek. Mihelyt szembeszegülnek vele vagy csak fékezni próbál-ják, mindjárt elvesztik népszerűségüket s vele hatalmukat, sőt ha sokat okoskodnak, ők maguk is áldozatává válnak annak, amit előidéztek.

Az egyformán katolikus, sőt egyformán jezsuita növendék Rákóczi és Bercsényi (sőt Forgách Simon, Esterházy Antal, Bottyán, Ocskay, Bezerédi stb. is, mert akkor minden művelt katolikus jezsuita-tanítvány volt) igyekezett a forradalmi szellemet s benne a jezsuita-gyűlöle-tet fékezni, de hasztalan. Hogy elveiknek részint gyávaságból, részint tehetetlenségből való megcsúfolása miatti szégyenük mégse legyen annyira nyílt, csak annyit tudtak elérni, hogy először csak a német származású jezsuitákat kergették ki, a magyar származásúak még ma-radhattak. A forradalmak szokásainak megfelelően, melyek mérsékelni csak ideiglenesen hagyják magukat, hamarosan a magyaroknak is menniük kellett azonban, mert nem állt mód-jukban alávetni magukat annak a „hazafias” kívánságnak, hogy szakadjanak el az osztrák je-zsuitáktól és alkossanak külön magyar rendtartományt.

Ez ugyan nem volt lehetetlen kívánság s azóta kuruc követelések nélkül magától is rég megtörtént, Rákócziék kívánságára azonban akkor rögtön azért nem történhetett meg, mert véletlenül épp akkor halt meg a jezsuiták római generálisa, akitől az ügy függött s e széküre-sedés miatt nem lehetett a dolgot sürgősen végrehajtani. (A forradalmak ugyanis mindent azonnal akarnak. A „majd”-ra ők semmit se adnak.)

Másrészt pedig, ha ez a tisztán a kurucok kedvéért való kettéválasztás a magyar katoliciz-mus hozzá fűződő fontos érdekei miatt megokolt is lett volna és ha emiatt a jezsuiták rá is szánták volna magukat, nem történhetett volna meg legnagyobb jötevőjük, a császár miatt. A lázadóvezér parancsának teljesítésével megsértették volna ugyanis a császárt s ez számukra na-gyobb kárt jelentett volna, mint amennyi haszon járt volna vele Magyarországon, kivált mikor akkor már minden világos fejű ember – a jezsuiták pedig világosfejűek, sőt még az európai diplomácia kártyáiban is ismerősek voltak – úgyis látta, hogy a kurucok hatalmának hónapjai meg vannak számlálva, de legalábbis a végleges győzelem semmiképpen se lehet az övék.

De a kurucok effajta kívánságai egyébként is csak ürügyek voltak. Senki se mondhatja ugyanis, hogy a kurucoknak, annál kevésbé magának Rákóczinak a jezsuiták viselkedése el-len hazafias szempontból komoly panaszaiak lehettek volna. Az világos, hogy szívből nem voltak sem kurucok, sem Rákóczi hívei, de azok után, amiket már Rákócziról és mozgalmaról megállapítottunk, nem is lehettek azok ők, a széles látókörű és buzgó papok. De egyébként is hogy vehetnének ezt éppen a jezsuitáktól zokon, mikor még olyan fanatikus protestánsok is, mint Ráday, Pekry, Ottlyk, Vay is csak azért lettek kurucok, hogy a börtöntől vagy esetleg még rosszabbtól megszabaduljanak. Pedig nekik felekezeti okokból gondolkodás nélkül ku-rucokká kellett volna lenniük, mert magára a protestantizmusra kétségtelenül előnyösebb volt Rákóczi Magyarországa, mint Lipóté. Mivel azonban tisztán magyar szempontból, tehát a hazára már nem volt ez előnyösebb, az okosságuk pedig azt mondta, hogy a mozgalom vég-

eredményben nem lehet sikeres, még ők is szükségesnek látták, hogy uralkodjanak felekezeti érzelmeiken s Rákócziak ellenálljanak egész addig, míg csak hatalmába nem kerülnek.

Várhattunk-e hát más viselkedést a jezsuitáktól, akiknek magatartásához még a vallási érdek féltése is járult, mely náluk természetesen minden más szempontot messze felülmúlt s akik elvi, erkölcsi okokból semmiféle körülmények között, tehát még akkor se állhattak a lázadás mellé, ha a börtön vagy akár a halál is várt volna rájuk miatta? Akik nem kerültek Rákóczi kezébe, még protestáns létükre se lettek kuruccá, mint például Erdélyben Cserei Mihály és Bethlen, a történetíró, sőt még Köleséri Sámuel, a protestáns teológus se. Hogy lehet hát akkor ezt józan ésszel egy jezsuitától kívánni s azt állítani, hogy csak azért, mert nem voltak lelkes kurucok, megérdemelték a száműzést?

Azonban részint okosságból, részint hogy a mozgalom katolikus-ellenes irányba való elfajulását elő ne mozdítsák, végül mert egy igazi pap – a jezsuiták azok voltak – sose vegyül szívesen a politikába, hanem szeret megmaradni szorosán vett hivatása mellett, a jezsuiták nemcsak nem lázítottak Rákóczi ellen – ezt egyébként még ha akarták, se tehették volna –, hanem ők is megalkudtak a helyzettel annyira, amennyire csak erkölcsi okokból lehetséges volt. Egy cseppet talán még jobban is.

Mikor például Rákóczit Erdélybe várták, a kolozsvári jezsuiták egyenesen díszkapuval és a tiszteletére rendezendő ünnepélyvel várták. A zsbói szégyenletes csatavesztés miatt aztán az lett a vége a dolognak, hogy a kurucok helyett a császár seregei vonultak be Kolozsvárra s nekik szégyenszemre azok gúnykacaja közepette (melybe természetesen nagy örömmel vegyült bele a kálvinista labancoké is, mert láttuk, hogy kivált Erdélyben, azok is szép számmal voltak, sőt még a titkos kurucoké is) kellett a már felállított díszkaput eltávolítaniuk.

Ha a császáriak mellett álltak volna ki ilyen nyíltan és ilyen ügyetlenül, nem tudom, nem a kurucok akasztófáján végezte volna-e közülük néhány az életét. A kegyetlen és mindig „magyargyűlölő” németek azonban most is megelégedtek a gúnykacajjal, melyet – érdekes! – a mi Rákóczi-párti és jezsuitaellenes történetírásunk is – ahelyett, hogy megdicsérmé nagy hazafiságukat – nem leplezhető nagy kárörömmel közöl. Ilyenkor tehát még ez a történetírás is tisztán látja, hogy hol lett volna a jezsuiták igazi helye.

Rákócziék tehát elnyomó intézkedéseik mentségére nem hivatkozhattak komolyan arra, hogy a jezsuiták ellenségesen viselkedtek irántuk.

Ha pedig valaki éppen ezen botránkozik meg s azt kifogásolja, hogy Kolozsvárott miért voltak a jezsuiták egyenesen Rákóczi-pártiak (hogy nem szívből tették, annál csúnyább), ezt felelem nekik:

A kolozsvári jezsuiták nem Rákóczit, a lázadót, hanem Rákóczit, a jezsuita-tanítványt akarták ott díszkapuval és örömrivalgással fogadni. Igaz, hogy ez az ő tanítványuk egyúttal lázadó is volt, sőt a díszkapu is olyan sikerének szólt, melyet mint lázadó aratott, de ha az ember egy rég nem látott kedves ismerősével találkozik, bizonyára nem vétkezik, ha először csak megöleli, megvendégeli és a viszontlátás miatti örömét emlegeti előtte s egyelőre azt nem mutatja neki, hogy arról is tudomása van, hogy azóta rossz útra tért. A dorgálásnak nem most rögtön, hanem majd később jön el az ideje, sőt egyenesen azt kell mondanunk, hogy ilyenkor rögtön dorgálással kezdeni egyenesen szeretetlenség, tehát nem keresztény dolog.

Aztán ne feledjük azt se, hogy az a kolozsvári jezsuita díszkapu arra a veszélyre és protestáns terrorra is enged következtetni, melyben Erdélyben a jezsuiták az ellenük való állandó lázítások közepette éltek. Hazaárulóknak, németpártiaknak, kémeknek híresztelték őket ott ellenségeik s emiatt úgyszólván mindennap várniuk kellett, mikor rohanják meg és rombolják le házukat, mint ez már Erdélyben nemegyszer történt meg velük. (Eme állításunk egyáltalán nincs ellentétben azzal az ismételt megállapításunkkal, hogy Erdélyben még kevésbé lelkesedtek Rákócziért, mint az anyaországban. Kolozsvár akkor, mikor ott a jezsuiták a bevonulandó Rákóczi tiszteletére a díszkaput felállították, természetesen kuruc uralom alatt volt. Világos tehát, hogy akkor ott mesterségesen szított kuruc közhangulat és terror volt.)

Magukat a jezsuitákat kétségtelenül ádázul gyűlölte minden protestáns, akár kuruc volt egyébként, akár labanc. Hiszen éppen azért volt Erdélyben olyan kevés kuruc protestáns, mert Rákóczi katolikus volt, s mivel tudták, hogy jezsuita-tanítvány (propagandájuk gondoskodott, hogy ezt minden protestáns tudja), természetesen sokkal nagyobb katolikusnak gondolták, mint amilyen volt. Elsősorban villámhárítónak állították fel tehát a kolozsvári jezsuiták azt a Rákóczi tiszteletére emelt díszkaput, melyet a fent említett érveléssel úgyahogy még erkölcsileg is meg lehetett okolni.

Hogy póruljásukat még ma, 250 év múlva is oly nagy kárörömmel élvezik ellenségeik, szintén nem meglepő. Akkor például, mikor a papok százai voltak börtönben és internálótáborban; mikor nemcsak a hercegprimás és segédpüspöke (Meszlényi Zoltán) volt börtönben (ez utóbbi ott hamarosan el is pusztult), hanem még helytartóját, Drahos Jánost is csak azért nem vitték el, mert haldoklott már, mikor el akarták vinni (utána még a koporsójába is belenéztek, hogy csakugyan meghalt-e és valóban ő van-e a koporsóban); de még a helytartó mindkét helytartója, Gigler Károly és Mátrai Gyula is internálva, illetőleg börtönben volt, mert nem alkudott meg a hatalom előtt. Egy csinos és fiatal, de fanatikus kommunista nő ugyanekkor és ugyanebben az Esztergomban gúnyosan azt vágta szemembe, hogy miért olyan gyávák és meghunyászkodók ma a papok. Az első keresztények idejében – mondta matszó gúnyal – mindenki vértanú volt. Most miért nem akar senki se az lenni? (Az első keresztények idejében se volt mindenki vértanú. Akkor is ezrek meg ezrek tántorodtak meg.)

Mikor pedig ugyancsak a kommunizmus alatt a dolgozók iskolájában (eleinte ugyanis még ott is volt hittan) egy feltett kényes kérdésre azt válaszoltam, hogy erre nem felelhetek, mert hazudni nem akarok, ha pedig megmondanám az igazat, akkor elvinnének és maguknak nem lenne több hittanórájuk, az egyik hallgató cinikusan – nagy erkölcsi fölényel – azt vágta a szemembe, hogy az igazságot akkor is kötelessége megmondani, ha elviszik.

Az illető tehát még túlcitált Krisztuson is, aki azt mondta (Mt 10,23), hogy ha üldöznek benneteket az egyik városban, meneküljetek a másikba (nem pedig keressétek a vértanúhállát) és hogy legyetek okosak, mint a kígyók (Mt 10,16). Csak rosszat tenni vagy mondani nem szabad, még ha életünkbe kerül is, de semmit se tenni vagy hallgatni (azaz az igazat nem mondani meg) azért, hogy a börtönt vagy a halált elkerüljük, vagy a jó ügynek használjunk, szabad, sőt kell is. Én pedig akkor azzal, amit a kérdésre válaszoltam, még többet is tettem ennél, mert amennyit megmondtam, még az is veszélyes volt, s akkor bizony nagyon kevesen voltak, akik még annyit is mertek volna mondani, mint amennyit én megmondtam. Hiszen feleletemben már benne is volt az igazság. De a kérdező – úgy látszik – úgy se akart mást – ha csak az nem volt az ok, hogy az egyik kereke hiányzott –, mint dolgozó társait az én elvitetésemmel a vallási és erkölcsi befolyástól megfosztani. Ördögi gonoszságát azonban szinte ördögi ügyességgel még a becsület és erkölcs álarcába is tudta rejteni.

A kolozsvári jezsuiták protestáns kigúnyolói is hasonló lelkületről tesznek tanúságot. (A császáriak gúnykacajáról nem mondhatjuk ezt, mert ez igazán érthető, sőt az adott helyzetben még egyenesen jóakarát jele, hogy ennyivel megelégedtek.)

Ellenségeik a jezsuitákat németpártisággal, sőt hazaárulással rágalmazták, hogy azt a jó hatást, melyet a népre gyakoroltak, csökkentsék, esetleg teljesen megszüntessék. Ezért sose lehetett tudni, mikor tör rájuk emiatt a népdüh. Mikor aztán ennek hatására kissé alkalmazkodni próbáltak az irántuk annyira ellenséges közhangulathoz, s hogy a protestáns tömegek gyűlöletét csökkentsék, igyekeztek tanúságot tenni annyira követelt „hazafiságukról”, akkor meg ezt nézték le bennük, emiatt csúfolták azokat a rágalmakat, melyeket ellenük állandóan szórnak, annyira komolyan veszik.

Hogy mennyire nem voltak a jezsuita rendházak megannyi osztrák ügynökségek, sem pedig a kuruc földön elszórt kémszervezetek, kell-e arra nagyobb bizonyíték, mint hogy a kuruc háborúk alatt még maga Bercsényi is hozzájuk járatta (Kassán) egyetlen, annyira féltett Lackó fiát. Ha gyanúsak lettek volna előtte hazafias szempontból, elképzelhető-e akkor ez?

Pedig hát ki meri mondani, hogy még Bercsényinek se volt gondja arra, hogy fia ne csak valóságos, hanem hazafias nevelésben is részesüljön? Az udvari papja egy ideig még magának Rákóczinak is jezsuita volt kuruc király korában is és Bercsényinek is (P. Csete). Talán csak nem Bécs ügynökeit és kémeit tartották legközvetlenebb környezetükben?

Azonban nemcsak vallásüldözés, a vallásszabadság lábbal tiprása és a katolikus Egyház törvényes jogainak érzékeny megsértése volt ez az annyira igazságtalan jezsuitaüldözés, hanem a magyar alkotmány megsértése s így Rákóczinak a konföderációra tett esküjének megszegése is. A jezsuiták ugyanis azért, hogy pappá szentelték őket, a magyar alkotmány szerint a magyar nemesség tagjai lettek, de a legtöbbször egyébként is törzsökös magyar nemesi családból származott, tehát már felszentelése előtt is nemes volt. Magyar nemes azonban nem lehetett törvényes ítélet nélkül se letartóztatni, se elítélni, annál kevésbé Magyarországról minden bírói ítélet nélkül egyszerűen kiutasítani.

Még magának Wesselényi Ferenc nádornak a testvére (Miklós) is jezsuita volt (láttuk, hogy még maga Rákóczi is az akart lenni) s volt jezsuita a Sennyey, Sigray, Kapy, Kéry, Szegedy, Kolozsvári stb. családból is. Ők alázatosságból lemondtak ugyan nemesi jogaikról, mikor Istennek szentelték életüket, de a magyar alkotmány nem ismert nemesi jogokról való lemondást, hanem csak tőlük való megfosztást. Aki e gyalázatban nem részesült, az örökre magyar nemes maradt, ha annak született.

A jezsuitákon, legalábbis a magyarországi jezsuitákon, csak egyedül a magyar országgyűlés ítélezhetett volna törvényesen, ha vétkeztek, de az is csak egyenként, nem pedig általánosságban. Egy tömegben elítélni akkor még csak jobbagyokat lehetett (ma már azokat se lehet), nemeseket azonban soha. Még ha tehát a jezsuiták többségére rá is lehetett volna bizonyítani a bűnösséget, ezen az alapon valamennyit száműzni akkor is alkotmány (és igazság)-ellenes lett volna. Az igazság azonban az, hogy a szécsényi gyűlés, mely száműzte őket, általában se hozott fel ellenük vádat, annál kevésbé bizonyítékot. (Egyébként maga a határozat is alkotmányellenes volt, mert kötelező erejű határozatot csak országgyűlés hozhat. Láttuk azonban, hogy a szécsényi gyűlésről még maguk a kuruc vezetők is elismerték, hogy nem volt országgyűlés, hanem csak gyűlés, tehát törvényeink szerint züggyűlés.)

Bámulatos tehát, hogy az a Rákóczi, aki úgy beszélt, mintha egyenesen imádta volna azt az esküt, melyet a magyar alkotmány megtartására már mint főispán, később pedig mint vezérlő fejedelem letett, s aki hangsúlyozta, hogy főispáni esküje kényszerítette arra, hogy fegyvert fogjon; aki állítása szerint erdélyi fejedelmi esküje miatt hagyta itt hazáját és minden vagyonát; aki állítólag a szatmári békét csupán emiatt nem fogadta el, és aki Lipótban ugyanezen eskü miatt még azt is megbocsáthatatlan bűnnek tartotta, hogy Longuevalnak ellene szóló tanúvallomását annak ellenére is elfogadta, hogy nem volt magyar nemes is, aki Józsefnek még abban a levelében is szemére hányta, hogy megesküdtött a magyar alkotmányra s mégse tartja meg, amelyet azért írt meg, hogy bocsánatot kérjen tőle: most, a jezsuiták száműzetésekor nem vette észre a maga esküszegését; most eszébe se jutott, hogy ő is megesküdtött a magyar alkotmányra s ezt az esküt a jezsuitáknak, magyar nemeseknek, törvényes ítélet és kihallgatás nélküli kollektív elítélésével kissé jobban megszegte, mint Lipót az ő idegen bíróság elé állításával.

De míg Lipót legalább felhozhatta a maga mentségére, azért, mert Rákóczit nem állította magyar bíróság elé, hogy neki Rákóczi igazságos megítélése (amelyről való gondoskodás neki elsősorban kötelessége volt) nem lehetett kezessége a magyar bíróságban, melyet befolyásolt, sőt megfélemlített a magyar közvélemény és Rákóczi nagy rangja és vagyona, s hogy Rákóczi egyébként is nemcsak magyar nemes, hanem egyúttal német birodalmi herceg is volt s mint ilyet, nem kellett magyar bíróság elé állítania, de Rákóczi az ő jezsuiták elleni törvényszegésére milyen mentséget tudott felhozni?

Azt mondtuk az előbb, hogy Rákóczinak mindez nem jutott eszébe. Nem igaz. Eszébe kellett jutnia, mert a jezsuiták eszébe juttatták. A jezsuitákkal ugyanis nem lehetett olyan

könnyen elbánni, mint átlag az Egyházzal, a papokkal és a katolikusokkal lehet. Ők nem voltak megriadt, együgyű nyáj, hanem egyik lépést a másik után tették igazságtalan sorsuk elhátrítására. Emlékiratot is adtak be Rákóczihoz ez ügyben s ott eszébe juttatták azt is, hogy ők magyar nemesek s őket nem lehet kollektíve sem törvényes vizsgálat, sem országgyűlési határozat nélkül elmarasztalni vagy bármely büntetéssel sújtani. Rákóczinak még ha nem akarta, akkor is tisztában kellett lennie a való helyzettel.

Arról természetesen szó se lehetett, hogy – mint József császárral Rákóczi a hozzá írt „megalázkodó” és „bocsánatkérő” levelében tette – a jezsuiták is célozzanak emlékiratukban Rákóczi esküjére is, melyet a magyar alkotmányra tett, tehát hogy burkoltan esküszegéssel vádolják (Rákóczi a kiáltványaiban és szónoklataiban nemcsak finoman célzott erre, hanem egész nyíltan is vádolta erről a császárt), mert jól tudták, hogy ezzel nemcsak nem használnak ügyüknek, hanem egyszer s mindenkorra elvesztek. Rákóczi ugyanis kissé hiúbb és ezért veszélyesebb nebántság volt, mint a szentséges római császár.

Ha a jezsuiták is úgy merték volna Rákóczit esküszegéssel vádolni, mint a kurucok a császárt, Rákóczi gyűlésre hívta volna a nemzetet, ott szónokolt volna, a szónoklás alatt szeméi könnybe lábadtak volna és megkérdte volna „hálátlan” nemzetét, hogy ezért hagytam-e én el érted gyermekeimet, feleségemet, másfél millió hold birtokomat és ezért mentem-e érted a „sötét” és „undok” börtönbe? Ne szenvedd rajtam, hazám, ezt a gyalázatot, mert inkább megyek koporsómba. S ezzel aztán éppúgy végük is lett volna a jezsuitáknak, mint Rakovszky Menyhértnek vagy Okolicsányinak. Talált volna ugyanis Rákóczi akkor is elég protestánst, sőt még katolikus is, aki elbánt volna velük legalább úgy, mint az ónodi gyűlés a túróciakkal.

Mindez nem történt meg, mert a jezsuiták emlékirata csak azt állapította meg, hogy ők magyar nemesek és így őket a magyar alkotmány szerint törvényes vizsgálat és ezt követő ítélet nélkül nem lehet elmarasztalni, de arra még csak célozni se mert, hogy erre a vezérlő fejedelem úr holmi esküt is tett, tehát tulajdonképpen kutyakötelessége megtartani. Jól tudták ugyanis, hogy Rákóczi szabadsághős és így sokkal korlátlanabb úr (legalábbis akkor, ha rosszat akar tenni), mint az ónodi gyűlésen a szabad magyaroktól tirannusnak nevezgetett római császár, s ezért amit a császárnak és királynak meg lehetett mondani, azt nem lehet megmondani Rákóczinak.

Thaly Kálmán 1875. április 1-jén – igazán jól megválasztotta az időt – a Történelmi Társulatban előadást tartott. Előadása szövegét a Hon című lap 1875-ös 15. számában közölte. Azt állította itt, hogy a bécsi udvar, miután Bercsényit lekenyerezni és Rákóczi mellől eltántorítani nem tudta, elhatározta, hogy eltéteti láb alól. A dolog kivételét a jezsuitákra bízta s az osztrák jezsuita tartományfőnök a büntény végrehajtásával P. Berzeviczy Henriket, a nagyszombati jezsuita rendház főnökét, bízta meg.

Ő – mérgezés alakjában – végre is hajtotta volna a dolgot, ha terve még idejében Bercsényi tudomására nem jut és ő a páter elfogatásával a bünténynek elejét nem veszi. Volt ugyanis a nagyszombati jezsuita rendháznak egy derék, hazafias tagja is, P. Bohuss András, akinek becsületes lelke – miközben a rendházban a jezsuiták egymás közt a végrehajtás módozatairól tárgyaltak – felháborodott az aljas terven és ellenszegült neki. Erre Berzeviczy a rendházban lezáratta.

Azonban a becsületességéért és hazafiaságáért börtönt szenvedő derék magyarnak sikerült levelet kicsempésznie Bercsényihez, melyben felfedte előtte a merényletet, és kérte, hogy szabadítsa ki börtönéből.

Sajnos, az a Bercsényi, aki nemcsak katolikus volt, hanem még a jezsuiták neveltje is; aki éppen Nagyszombatban nevelkedett és így az ottani jezsuitákat közről ismerhette, a sok hazafiaskodás közepette már oda jutott, hogy mindezt el is hitte és katonai osztagot küldött a rendházba, hogy Bohusst börtönéből kiszabadítsa és Berzeviczyt előállítsa. (Ezzel persze mindjárt a magyar alkotmányt is megszegte, mert magyar nemest nem lehetett egyszerű gya-

núra előállítani.) Az osztag Bohuss nem találta a rendházban, tehát már ezzel is megállapította levele állításainak valótlanságát, Berzeviczyt azonban – jellemző a kurucok alkotmányosságára és paptiszteletére – mégis előállította. Mivel azonban közben Bohuss is előkerült a városból, az is velük ment.

Bercsényi elé kerülve P. Bohuss első dolga volt, hogy vádját visszavonja és ő maga is valótlannak bélyegezze. Az igazság ugyanis az volt, hogy Bohuss olyan világias életet élt (az egész városban azt beszélték, hogy ki fog lépni), hogy Berzeviczy, a rektor, többszöri sikertelen megintés után kénytelen volt a rendházban viselt tisztségétől elmozdítani. (A lezárásból pedig bizonyára csak annyi lehetett igaz, hogy a botrányok miatt, miket okozott, a rektor megtiltotta neki a városba való kijárást, ami egyébként a jezsuiták szabályai szerint még a kifogás alá nem eső rendtagoknak is csak mindenegyes esetben külön kért és kapott rektori engedély után lehetséges, melynek megszegését Bohusstól addig eltűrték.)

Bohuss erre írta meg dühében Bercsényihez az előbb említett levelet, a levelében említett hallatlan vádat azonban oly hamar visszavonta, hogy meg se várta, hogy Berzeviczyvel szembesítsék. Még a legelfogultabb jezsuitagyűlölő se gondolhat e feltűnő meghátrálása magyarázatául arra, hogy talán csak a jezsuiták részéről őt érhető büntetéstől való félelmében vonta vissza vádját. Hiszen ha a vád igaz volt, akkor ott, Bercsényi táborában, neki az elfajult, nemzetközi érzelmű és még orgyilkosságra is képes rendtársainak üzelmeit hősi elhatározással leleplező és a haza oszlopa, a dicső kuruc főgenerális a házára oly drága életét megmentő hazafias jezsuitának bizonyára nem attól kellett volna félnie, hogy vádját továbbra is fenntartsa, hanem – igenis – attól, hogy visszavonja.

A visszavonással ugyanis maga ismerte el, hogy hazudott és hamis vádat emelt, Bercsényit pedig bolonddá tette (pedig vele aligha lehetett büntetlenül kukoricázni), sőt a legkellemtlenebb helyzetbe hozta. Ő ugyanis tisztán Bohuss levele alapján Berzeviczyt, a magyar nemest és a legnagyobb magyar jezsuita rendház (mely egyúttal a magyar egyetemet is jelentette) rektorát már le is tartóztatta. (Hogy háborodunk mi és emlegetünk alkotmány sértést és királyi esküszegést, mikor egy Habsburg-király tartóztatott le egy magyar nemest! Hát még ennyire igazságtalanul! Még a fegyveres felkelést is jogosnak és megokoltnak tartjuk miatta.)

Ha Bohuss fenntartotta volna vádját, ez akkor se bizonyította volna, hogy ez a vád igaz is volt, mert akkor is joggal feltehetnénk, hogy Bohuss csak azért ragaszkodott hozzá, mert ha már az „á”-t kimondta, akkor most már ki kellett mondania a „b”-t is. Szaváért most már helyt kellett állnia, ha akart, ha nem, mert ellenkező esetben méltán kellett félnie Bercsényi haragjától (Bercsényi pedig ugyancsak tudott haragudni!), de a becstelenségtől is félnie kellett, mégpedig most már még a kurucok előtt is, akiknek rokonszenvét pedig „hazafiságával” sikerült megszereznie.

Ha tehát P. Bohuss fenntartotta volna vádját, akkor is méltán gondolhatnánk arra, hogy ez csak azért történt, mert most már kénytelen volt tovább haladni azon az úton, melyen már könnyelműen elindult. De ha hazugságát és becstelenségét mindezek ellenére még ő maga is elismeri és miután rendtársai és a hívek rokonszenvét már rég eljátszotta, most még pártfogója és a kurucok jóindulatát is inkább megvetéssé hagyja változni, de mégis visszavonja vádját, az talán mégse lehetséges akkor, ha a vád igaz volt vagy legalábbis valami alapja volt.

Ha azonban Bercsényi csak egy kicsit is tudott volna tárgyilagos lenni és az ügyről nyugodtan gondolkodni, sőt ha ő, állítólag a magyar szabadságért küzdő hős, csak egy csepp hajlamot is mutatott volna, hogy a nemesi jogokat, tehát a magyar alkotmányt tiszteletben tartsa, magától is láthatta volna a vád képtelenségét, de legalábbis semmi esetre se tartóztatta volna le Berzeviczyt tisztán csak a vádoló levél alapján, törvényes ítélet előtt, sőt minden kihallgatás nélkül.

Ha ő maga el is hitte, hogy a jezsuiták olyan gonoszok, hogy emberek megmérgezésére mernek egymásnak parancsot adni s ők még ennek végrehajtására is készséggel vállalkoznak, legalább annyira butáknak mégse lett volna szabad őket gondolnia, hogy ilyen mérgezési terveket

egy olyan rendházban, mely kuruc megszállás alatt álló városban van, nyíltan tárgyaljanak egymás közt és ráadásul olyan rendtag előtt, akiről mindenki azt beszélte, hogy kilépni készül.

Az igaz, hogy Bohuss előéletét akkor még Bercsényi nem tudta, de azt állítólag tudta róla, hogy „igaz magyar” (ennek mondja Rákóczihoz intézett levelében – szegény „igaz magyarok”!), tehát, hogy a jezsuiták szemében nem megbízható. Hogy gondolhatta volna tehát azt, hogy ugyanezt maguk a jezsuiták nem tudták róla? De Bercsényit a labancság elleni gyűlölet vagy talán inkább az öntetszelgés, hogy „hazafias” vértanújelölt legyen, nemcsak józan ítélőképességétől fosztotta meg, hanem – úgy látszik – még a legelemibb elővigyázatosságra is képtelenné tette.

Így aztán érthető, hogy igen kellemetlen helyzetbe került. Láttá, hogy bakot lőtt, de azt nem tehetette, hogy ezt rögtön nyíltan is elismerje, mert ez meg főgenerálisi tekintélyére lett volna sértő. Úgy elment azonban miatta a kedve az egész dologtól, hogy az előállított Berzeviczyt már meg se kérdezte (Bohuss ugyanis úgy megjárdá vádjá következményeitől, hogy Bercsényihez való megérkezése után, hogy a Berzeviczyvel való szembesítést elkerülje, azonnal kihallgatást kért Bercsényitől, hogy vádját visszavonhassa), hanem mindjárt továbbküldte Rákóczihoz, hogy döntsön ő a dologban, s egyben biztosította róla, hogy döntésének készséggel aláveti magát. Jellemző azonban a kuruc törvénytiszteletre, hogy noha Berzeviczy most, mikor már meg tudta, hogy nem bűnös, vagy legalábbis bűnössége mellett nincs semmi bizonyíték, az még most se jutott Bercsényi eszébe, hogy bocsánatkérése közepette legalább szabadlábra helyezze.

Rákóczi aztán úgy intézte el ezt a kényes és szégyenletes ügyet, hogy Berzeviczyt már nyolc nappal hozzá való megérkezése után békében elbocsátotta. Hogy mennyire igazságtalanul hurcolták meg a jezsuita rektort a kurucok „buzgó katolikus” vezérei, láthatjuk abból, hogy továbbra is éppúgy rektora maradt a kuruc uralom alatt álló Nagyszombat jezsuita kollégiumának és egyetemének, mint addig. Tudjuk, micsoda gőgös, milyen heves, szenvedélyes nagyúr volt Bercsényi, s ezt hamarosan még alaposabban meg fogjuk tudni. Vajon tűrte volna-e ő ezt, ha csak egy csepp gyanú is maradt volna lelkében Berzeviczy vagy általában a jezsuiták bűnössége tekintetében. A valóság az, hogy ő maga is azt írta Rákóczinak, mikor az értesítette róla, hogy Berzeviczy ellen még vád emelését se tartotta megokoltnak, hogy „igen jól lett”, tehát igen helyesen történt.

Ez a Bohuss-féle kellemetlenség 1704 augusztusában történt. Jellemző, hogy 1707. július 3-án, tehát rá három évre, Rákóczi ugyanennek a „mérgekeverő” Berzeviczynek ír, hogy adjon Forgách Simon tábornok fia mellé egy jezsuita udvari nevelőt. (Csak nem azért, hogy a tábornok fiát is megmérgezzék?) Sőt maga Bercsényi is, mikor később Nagyszombatba tette át székhelyét, misére mindig a jezsuiták templomába járt, noha bőséggel talált volna ott más templomot is erre célra. Magával Berzeviczy rektorral is rendszeresen érintkezésben volt eme incidens után is. Pedig hát Berzeviczy annyira nem tagadta meg elveit Bercsényi kedvéért, hogy a nagypénteki csonkamisében a jezsuiták Bercsényi jelenlétében is a királyért (tehát a császáráért) imádkoztak, nem pedig Rákócziért, a fejedelemért. Emiatt Bercsényi kifogást is tett. De azért aznap délután mégiscsak megint az ő templomukba ment ájtatoskodni, a feltámadási körmenetre pedig két díszszázadot rendelt ki hozzájuk.

Ez a nagypénteki eset egyébként azt is bizonyítja, mennyire nem volt csupán üres kimagyarozás a jezsuiták kolozsvári díszkapu állítására s Rákóczi tisztetére az a megokolásunk, hogy ők nem a felkelővezérnek, hanem volt tanítványuknak állították a díszkaput s ezt teheték annak ellenére is, hogy tanítványukból lázadó lett. Az első találkozáskor nem illik ugyanis, hogy rögtön dorgálással kezdjük a találkozást. Annak később van az ideje. Most ebből a nagyszombati nagypénteki istentiszteletből láthatjuk, hogy az a kolozsvári jezsuita díszkapu valóban mennyire nem az elvfeladást jelentette Rákóczi, a lázadó felé. A nagyszombati jezsuiták nagypénteki istentiszteletükön Bercsényi jelenlétében is a Habsburg-királyt vallották fejedelmüknek, nem pedig Rákóczit.

A Bohuss-esetből azonban nagyszerűen láthatjuk, ki volt Thaly Kálmán s hogy mint történetíró, mennyire veszedelmes ember. Ki kell ugyanis emelnünk, hogy még ha Bohuss csak-ugyan „igaz magyar” lett volna és minden szava igaz is lett volna, Thaly még akkor is hazudott volna. Azt ugyanis még Bohuss se írta levelében Bercsényinek, hogy a nagyszombati jezsuiták a mérgezésre parancsot kaptak és ezt a parancsot a bécsi jezsuita tartományfőnöktől kapták, ő pedig az udvartól. Ezt tehát mindenképpen csak Thaly ádáz gyűlölete, sötét felekezeti fanatizmusa és természetesen az ezzel természetesen együtt járó „lángoló” hazaszeretete találta ki. Hogy pedig az udvarról, a bécsi jezsuita tartományfőnökről és az egész nagyszombati jezsuita rendházról ilyen hallatlan elvetemültséget minden kritika nélkül fel-tett, s még az se ébresztett benne gyanút, hogy Berzeviczy még kuruc részről is büntetlen maradt, az a történelmi kritika és tárgyilagosság olyan kétségbeejtő hiányát mutatja, hogy szégyenpírral az arcunkon kell megállapítanunk még akkor is, ha kurucok vagyunk, sőt még ezen kívül még Thaly Kálmán felekezetéhez is tartozunk.

Thaly e botrányos előadása után öt tévedésére, elfogultságára és a történelmi kritika végzetes elhanyagolására már ott a Történelmi Társulat ülésén figyelmeztette a jelen volt Fraknói Vilmos. Ugyanő később az Új Magyar Sion c. folyóirat 1875-ös évfolyamában (369-379. o.) külön cikkben is megcáfolta Thalyt (adatainkat mi is e cikkből vettük). Thalyt azonban közismert gőgje és hiúsága megakadályozta abban, hogy tévedését, sőt elfogultsága okozta erkölcsi eltévelyedését jóvátegye, sőt még abban is, hogy elismerje. (Bizony nehéz is az embernek akkora tévedést és olyan szégyenletes elfogultságot elismerni, amilyennel itt Thaly tette magát nevetségessé.)

Fraknóinak adott válaszában érvelés helyett csak személyeskedett és gorombáskodott. Válasza abból állt, hogy idézett Fraknói műveiből egyes feltűnően Habsburg-párti részeket, hogy bebizonyítsa, hogy tudományos ellenfele mennyire rossz „hazafi”. Aztán cinikus rosszmájúsággal még azt vetette neki oda, hogy bizonyára kanonok szeretne lenni s ezért védi annyira a jezsuitákat. Ezzel aztán ugyancsak elárulta, hogy sokkal inkább kortes, mint történetíró, mert a vak is látja, hogy ennek ugyancsak nincs köze ahhoz, hogy meg akarták-e mérgezni a jezsuiták Bercsényit vagy nem, és hogy a megbízást az udvartól kapták-e hozzá vagy nem.

Itt ugyanis tudományról, a történelmi igazság kimutatásáról van szó, nem pedig hazafiságról, s egyébként is az a hazafiság, melyet csak ferdítéssel és kritikátlansággal lehet szolgálni, nem hazafiság, hanem a haza és a nemzet meggyalázása. De annak, hogy P. Berzeviczy „méregkeverő” volt-e vagy nem (Thaly ugyanis egyszerűen ennek nevezi), annak is édeske-vés köze van ahhoz, hogy az, aki okmányok alapján mutatja ki és józan történelmi kritikával bizonyítja be, hogy nem véletlenül kanonok is szeretne-e lenni vagy nem. Egyébként pedig a magyar történetírás és a magyar tudományosság olyan díszének, mint Fraknói Vilmos volt, ha véletlenül pap is, a legmagától értetődőbben kijár, hogy legalábbis kanonok legyen belőle. Melyik pap lehet igazságosan és megérdemelten kanonok, ha még a Fraknói Vilmosok se?

Fraknói idejében azonban, mikor még kanonokká lenni nemcsak címet és egyházi téren való jogokat, hanem még földi jólétet is jelentett, az a pap, aki ezt a jólétet meg akarta magá-nak szerezni, legalább akkora valószínűséggel elérhette célját akkor, ha Thaly Kálmán érte-lmében volt hazafias és a jezsuitákat szidta, mintha a jezsuiták védelmében kelt fel az igazság mellett. A püspököket és kanonokokat ugyanis akkor még a főkegyúr nevezte ki, de ő e jogát a minisztérium által gyakorolta. A miniszterelnökök azonban nálunk többnyire azok a Bánffyak, Tisza Kálmánok és Istvánok voltak, akik felekezeti buzgalomban és elfogultság-ban nem sokkal álltak Thaly Kálmán mögött. Ha tehát Fraknói csak kanonok akart lenni, ezt a jezsuiták szidásával talán még jobban elérhette volna, mint védelmével. Azzal csak az egy-ház pártfogását szerezte volna meg magának, ezzel pedig az államét, s ez utóbbi akkor még többet számított, mint az előbbi, még akkor is, ha csak papok érvényesüléséről volt szó.

Thaly gőgjét és a „csak azért is” alapján álló makacsságát visszataszítóan mutatja, hogy 17 évvel később megjelent művében (A Bercsényi-család, III. kötet, 215-217. o.) – pedig arra

már csak lehiggadhatott volna és ennyi idő alatt hiúságát és dacát már csak legyőzhette volna az igazság! – még mindig fenntartja és még mindig, mint komoly dolgot adja elő ezt a mérgezési vádat, sőt úgy állítja be a dolgot, mintha a kurucok szécsényi gyűlése éppen e mérgezési kísérlet miatt tiltotta volna ki az országból a jezsuitákat. Az imént Fraknóitól közölt adatok világosan mutatják, hogy ez a beállítás teljesen hamis.

Ha törvényt hoznak, meg szokták okolni, miért hozzák. Még a rendesnél is jobban meg kellene azonban okolni az olyan törvényt, mely az alkotmánnyal ellenkezik, mert magyar nemeseket tilt ki az országból anélkül, hogy bármily bűnt rájuk bizonyított volna, vagy akár csak a kérdésben vizsgálatot is rendelt volna el. A szécsényi gyűlés azonban határozata megokolására semmit se mond, annál kevésbé hozza fel ezt a neveléses mérgezési esetet. (A határozat egyszerű oka az volt, hogy a jezsuiták kitiltása minden addigi magyar szabadságharc egyik legfőbb követelése volt s ezért Rákóczi mos is vagy nem tudott, vagy nem mert erőszakos protestáns hívei követeléseinek ellenállni.)

Annyira ostoba és annyira neveléses a jezsuitáknak az országból való kitiltását P. Berzeviczy állítólagos mérgezési tervével hozni kapcsolatba, hogy a szécsényi gyűlés is éppen P. Berzeviczy volt az, aki a rend képviselőjében e kitiltás ellen a magyar alkotmány és az igazság nevében tiltakozást jelentett be, és éppen ő volt az, aki azzal érvelt, hogy a határozat csak akkor lenne jogos, ha a gyűlés megmondta volna, mi a bűnük, és ha megállapított bűnük miatt eljárást is indítottak és elmarasztaló bírói ítéletet is hoztak volna ellenük. Látjuk tehát, milyen történetíró Thaly, legalábbis akkor, ha jezsuitákról kell ítélnie.

Mindössze csak annyit használt neki a Fraknóitól kapott lecke, hogy most már ő se meri azt írni, hogy a nagyszombati jezsuiták osztrák tartományfőnököktől, az pedig az udvartól kapta a parancsot Bercsényi megmérgezésére. Azt azonban még mindig mint valót állítja, hogy a nagyszombati jezsuiták s nevezetesen Berzeviczy rektor, csakugyan meg akarta mérgezni Bercsényit. Jellemző a dologban való alapos jártasságára, hogy Bohusst „Márton” névre keresztelt s most is rendületlenül mint „jó magyarlelkűt” emlegeti. Mivel azt most már ő se meri elhallgatni, hogy a vádat maga Bohuss is visszavonta, úgy segít magán, hogy nem nevezi nevén a gyermeket, hanem helyette azt mondja, hogy arra kérte Bercsényit, hogy „ne kényszerítse őt többet vallani” (s abból, amit előad, úgy látszik, hogy Bercsényi aztán nem is „kényszerítette”). Mintha bizony olyan nagy dolog, mint a kurucok fővezérének méreggel való megölése, olyan csekélység lenne, hogy azt csak így el lehetett volna intézni akkor, ha a gyanú komoly lett volna.

Ilyen esetekben még most se játszanak a hatóságok, hát még 250 évvel ezelőtt! Mikor például IV. Henrik francia király ellen merényletet követtek el, nem is jezsuita volt az, aki a merényletet elkövette, természetesen a háttérben se játszottak benne szerepet a jezsuiták, csak ellenségeik rágalmazták meg vele akkor is őket. Mivel azonban az emiatti házkutatások alkalmával az egyik jezsuitánál a király köztudomású erkölcstelenségét gúnyoló röpiratot találtak, ez egymaga már akkor bűnnek számított, hogy a szerencsétlent mint felségsértőt, borzalmas kínpadra vonások után úgyszólván százszoros halállal ölték meg.

A naiv Thaly szerint pedig az egész kuruc mozgalom lelkét (Bercsényit) csakugyan egy jezsuita akarja eltenni láb alól, koronatanú is van erre, de mivel az a koronatanú azt kéri, hogy ne kényszerítsék vallomásra, ezzel már el is van intézve a dolog, a bűnöst is szabadláb-
ra helyezik, de viszont büntetésül azért valamennyi jezsuitát kiűzi az országból. Ilyesminek elhívására csakugyan egy Thaly Kálmán fanatizmusa és elfogultsága szükséges. Mit szóljunk ahhoz, hogy magát a „méregkeverő” jezsuitát felmentik, sőt utána még barátkoznak is vele, de helyette s miatta számúzik az összes jezsuitát?

Thaly úgy állítja be a dolgot, hogy Berzeviczy „méregkeverő” volt ugyan, de Bercsényi (de Rákóczi is és az a Széchenyi érsek is, akire Rákóczi az ügy elintézését bízta), mint „igen buzgó katolikus” (mi már bőséges bőven tudjuk, hogy Bercsényi csak katolikus volt, de semmiképpen se „igen buzgó”; lehet, hogy fiatal korában igen buzgó is volt, de ekkor már olyan

messze állt a buzgóságtól, mint Makó Jeruzsálemtől), „nem kívánta a szerzetesrend romlását és ezáltal önnön vallásának is mintegy prostituáltatását” és „a legtöbbszörre protestánsokból álló kurucok előtt a katolikus vallásnak pellengére állításával vélvén, hogy ha a kényes természetű ügy törvénykezés tárgyává tétetik: tanácsosabbnak ítéle elaltatni a dolgot”.

Sajnos, a mi logikánk semmiképpen se tudja elfogadni Thaly érvelését. Bercsényi megmérgezése nem olyan semmi, hogy azt egyszerűen el lehetne hallgatni, s ha igen, semmiképpen se akkor, mikor maga Bercsényi már nagy hűhóval le is tartoztatta „a bűnöst”. Bercsényi először egyáltalán nem úgy viselkedett, mintha nagyon félne a saját vallása „prostituáltatásától”. Ha tehát utána mégis egyszerre annyira megértővé változott, annak valami különös okának kellett lennie. Erre a különös ok feltételezésére annál inkább szükség van, mert a már letartóztatott Berzeviczyt hamarosan, de minden megokolás nélkül újra szabadon bocsátani már egyenesen sértő volt Bercsényi tekintélyére, mert annak megállapítása volt, hogy előbb rosszul tett. Ezt a szégyent Bercsényi nem vállalta volna magára, ha nem lett volna kénytelen, azaz ha nem a nyilvánvaló igazság előtt kellett volna meghajolnia.

Egyébként Thalynak abban sincs igaza, hogy Rákócziék Berzeviczyt egyszerűen csak szabadon bocsátották. Az igazság az, hogy még nagyszombati rektornak is meghagyták s Bohuss (Thaly szerint igaz) vádja után is túrték, hogy a magyar értelmiség ezreinek nevelője és irányítója legyen és az összes magyar jezsuiták között a legtekintélyesebb és legbefolyásosabb állást töltse be. Ezt már semmiképpen se lehet Thaly elméletével összeegyeztetni. Azért ezt már Thaly természetesen el is hallgatja.

Hát ahhoz meg mit szólunk, hogy utána Bercsényi még barátokzik is a saját „mérgekverőjével”, annak ellenére, hogy Berzeviczy egy tapodtat se engedett a kurucokat egyszerű lázadóknak tartó elveiből (a nagypénteki istentisztelet). Vagy mit szólunk ahhoz, hogy Rákóczi is éppen P. Berzeviczytól kér egy újabb „mérgekverőt” tábornoka gyermeke „megmérgezésére” vagy talán éppen a mérgekverésre való megtanítására?

Aztán minek gondolja Thaly a katolikus vallást és a katolikusokat? Hiszen az ő előadása szerint Bercsényi csak a látszatát akarta elkerülni annak, hogy a katolicizmus Magyarországon Rákóczi idejében prostituálta magát, a valóságban azonban ez a prostituálás megtörtént? Azt hiszi Thaly, hogy mi is csak azért vagyunk, hogy egymást állásokba segítsük és egymást körömszakadtáig védjük, még akkor is, ha mérgekverés bizonyul rá valamelyikünkre? Legyen róla meggyőződve, hogy mi, tehát akkor Széchenyi érsek még inkább, de – bár nem volt se „igen”, se „buzgó”, de mivel mégiscsak katolikus volt – Bercsényi és Rákóczi is: ha éppen egy jezsuitáról tudjuk meg, hogy mérgekverő, nemcsak melléje nem állunk azért, hogy a saját vallásunkat ne prostituáljuk, hanem százsorta jobban kitiporjuk a belét, mintha ugyanezt például csak egy katolikus kalmárról állapítottuk volna meg. A katolikus vallást ugyanis nem lehet prostituálni s annál kevésbé tudja prostituálni egy mérgekverő jezsuita. Ha ugyanis egy jezsuita mérgekverővé válik, mindenki tudja, hogy nem azért lett azzá, mert jezsuita, hanem annak ellenére és vallása és rendje meggyalázásával, tehát legelső sorban és legszigorúbban a katolikusok s még náluk is szigorúbban: a jezsuiták fogják érte megbüntetni.

De egy jezsuitából mérgekverő csak akkor lehet, mikor a rendből már régen kidobták, tehát csak egy volt jezsuitából. Ebben az esetben is láthatjuk, hogy nem ugyan Berzeviczynek, a rektornak, hanem Bohussnak, az „igaz magyarnak” akkor már kifelé is állt onnan a szekere rúdja. Ha az érdemes Berzeviczy-nemzetségnek egy tagja jezsuita lesz, az bizonyára nem annak a jele, hogy csirkefogó hajlamú, hanem annak, hogy családja legjámborabbjai közé tartozik. De ha a család e jó hajlamú tagja nemcsak elmegy jezsuitának, hanem ilyenek meg is marad, sőt rendjében a legtekintélyesebb tisztségekre emelkedik, ez bizonyára nem azért történt, mert közben mérgekverő lett belőle, hanem azért, mert akkorra jellem, amilyen a Berzeviczy-nemzetség jezsuitává nem lett tagjai között még lámpával se található. De természetesen a Thalyak közt sem. S ez a megállapításunk még csak nem is sértő a Berzeviczyekre, annál kevésbé a Thalyakra, mert hiszen csak olyasmit állapítottunk meg, ami természetes.

A katolikus vallást és a jezsuita rendet csak olyan gyűlölettel, olyan tárgyilagosság-hiánnyal, csak olyan logikátlansággal és a történelmi kritikának, a józan ítélőképességnek olyan kétségbeejtő hiányával és csak olyan hazugság segítségével hívásával lehet prostituálni, mint amilyenről Thaly tett tanúságot ebben a kérdésben.

Thaly katolikus- és jezsuita-gyűlölete Bercsényi élete elbeszélése közben nem tudja megállni, hogy rosszmájúan újra meg újra azt is meg ne említse, hogy mennyi minden értékes tárgyat vitt el az akkor már bukott Bercsényi ungvári várából a helybeli jezsuita rendházba Bercsényi jezsuita gyóntatója az állami leltározás elől. Mivel P. Bohussal kapcsolatban már egyszer megégette a száját s miatta kínos vesszőfutáson kellett átmennie azért, mert egy jezsuitát egyszerű börtöntölteléknek állított be, itt most már nem mer nyíltan gyanúsítani. Mégis bántja azonban a katolikus olvasót, ahogyan ezt az ungvári esetet előadja.

Nyíltan nem emleget ugyan lopást, de előadása után az olvasó mégse gondolhat másra, mint erre. Pedig hát később még maga Thaly is kénytelen megmondani, hogy Bercsényiék tartoztak is a jezsuitáknak. (Jellemző, de hát nem feltűnő, mert hiszen láttuk már, hogy maga Báthory Zsófia is tartozott. Igaz, hogy ő csak a fia után fizetendő nagy váltságdíj miatt.) Ha tehát ez az ungvári jezsuita valóban „lopott” volna, akkor is csak a jezsuiták pénzét, tehát a sajátját mentette volna vele. De ettől eltekintve is egész bizonyosak lehetünk, hogy ha ugyan-ezt az ungvári kálvinista lelkész csinálta volna, egyenesen nagy hazafias hőssé és a Bercsényi-család megható hűségű emberévé nevezte volna ki érte Thaly. Hiszen csak a lángoló hazafiassága miatt vagyonelekbazást (természetesen törvénytelenül) szenvedő nagy magyar hős családja számára igyekezett volna – még élete kockáztatásával is – menteni azt, ami menthető, a „német” elől.

Ez az ungvári jezsuita még azok alapján is, amiket róla Thaly előadásában tudunk meg, annyira feddhetetlennek látszik, hogy az olvasó azt a benyomást szerzi róla, hogy amit elrejtett, csak a Bercsényi menekülése és a leltározás közti idő fejetlensége idejére igyekezett biztonságba helyezni, mint a család hű embere. Még Thaly rosszakaratú előadásában se lehet arra következtetni, mintha a kérdéses értékeket csak azért és akkor adta volna át a leltározóknak, mikor már azok rájöttek a turpisságra. Pedig hát Thaly „hazafias” szempontjai szerint még ha így történt volna, akkor is hazafias tett lett volna az elrejtés, és még ha a Bercsényiék nem is lettek volna adósai az ungvári jezsuitáknak, akkor is hazafias lett volna egyes tárgyaknak az állami (tehát német) leltározás előli elrejtése, de természetesen csak akkor, ha nem jezsuita, hanem valóban „hazafi” csinálta volna. Mivel azonban jezsuita csinálta a dolgot, Thaly úgy adja elő, mintha a kérdéses jezsuita atya szarkáskodott volna.

Ellenben Báthory Zsófia házi jezsuitáját, P. Kiss Imrét, Thaly már egészen nyíltan vádolja úrnője végrendeletének meghamisításával (Rákóczi ifjúságáról írt művében). Itt még Rákóczi önéletrajzára is hivatkozik, de természetesen hamisan, mert ő itt nagyanyja végrendeletét nem hamisnak, hanem érvénytelennek mondja, a kettő között pedig nagy a különbség. Thalynak azonban a kettő – úgy látszik – mindegy, legalábbis ha jezsuita szerepel a dologban. Pedig hát még Rákóczi sincs itt igaza, mert az a végrendelet nemcsak hamis nem volt, hanem még érvénytelen sem, legalábbis az egész kétségtelen, hogy nagyanyja igazi akarátát fejezte ki.

Ezzel a kérdéssel röviden már foglalkoztunk. Akit bővebben érdekel a dolog, olvassa el Meszlényi Antal „Báthory Zsófia élete és végrendelete” című művét (Budapest, 1939.), mely kissé bátortalan és túl engedékeny ugyan, de a közölt történelmi dokumentumok alapján a tárgyilagosságot mégis megállapíthatja belőle az igazat.

Hogy Rákóczi érvénytelennek mondja ezt a végrendeletet, az – mint rámutattunk már – éppen nem döntő érv. Egy végrendelet érvényességét ugyanis nem annak véleménye alapján szoktuk eldönteni, akinek érdeke, hogy érvénytelen legyen. Ennek eldöntésére egyébként Rákóczi még akkor se lenne illetékes, ha nem lenne érdekelt fél. Kisgyerek volt ugyanis még akkor, mikor nagyanyja meghalt, sőt még anyjától (aki egyébként még nála is érdekeltebb s így elfogultabb volt a dologban) se hallhatott az ügyről, mert hiszen már gyerekkorában vált el tőle örökre.

Rákóczi tehát erről a kérdésről önéletrajzában mást nem írhat, mint csak azt, amit testvérétől, Júliától hallott s amit természetesen el is hitt, mert hiszen mindketten nagyanyjuk egyetlen örökösei lévén, érdekeltek voltak. Hogy egyedül csak ezért hitte el azt, hogy a végrendelet körül nem volt rendben minden, az is bizonyítja, hogy P. Kiss egyébként ő maga is nagyon becsülte. Ha azt a végrendeletet P. Kiss „hamisította” volna (pedig ha hamis volt, akkor csak ő hamisíthatta), akkor Rákóczi nem becsülhette volna azt, aki őt és nénijét örökségéből ki akarta forgatni. Egyébként pedig láttuk már, hogy ma már a szakemberek egyhangúlag megállapítják, hogy Rákóczi önéletrajzában nemcsak ez, hanem igen sok más állítása is valótlán, s erre hoztunk is fel már sok példát.

Báthory Zsófia végrendeletének a lényege az, hogy P. Kiss fogja eldönteni, mi az ő végző akarata, mert azt ő ismeri legjobban. Az van benne, hogy P. Kiss mondja meg, hogy a hagyatékából mennyit kell jótékony célra adni és hogy milyen jótékony célra. A végrendelet majdnem minden második mondata így szól: „ezt tudja P. Kiss”. Az olyan végrendelet, mely ennyire különös és kezdetleges, csakis valódi lehet. Aki ugyanis végrendeletet hamisít, az nem ilyen furcsa és egészen különleges, hanem rendes és az alakiságoknak megfelelő végrendeletet hamisít.

Egyébként pedig azt még a verebek is csiripelik, hogy Báthory Zsófia, kivált élete utolsó éveiben, teljesen és tökéletesen a jezsuiták „karmái” közt volt. Hisz ezt éppen azok hangsúlyozzák a legjobban, akik a jezsuitákról nemcsak a méregkeverést, hanem a végrendelet hamisítást is egészen természetes dolognak tartják. De miért kellett volna végrendeletet hamisítania annak, aki azt, ami a hamisítással célja lehetne, hamisítás nélkül, rábeszéléssel is elérheti. Éppen a jezsuiták ellenségei mondják, hogy Báthory Zsófia mindig azt akarta, amit P. Kiss, neki tehát még rábeszélésre se volt szüksége, mert hiszen a végrendeletnek nem is volt az övétől különböző, önálló akarata.

Vajon mindaz, amit Báthory Zsófia élete utolsó évtizedéről tudunk és tetteiben látunk, nem szakasztottan ugyanaz-e, mint amit végrendelete mond, s nem tudjuk-e még a bizonyosnál is bizonyosabban, hogy ő, végakaratainak teljesítését senkinél se látta úgy biztosítva, mint legbizalmasabb emberénél, a jezsuita P. Kiss Imrénél? Aztán van-e bebizonyítottabb történeti tény, mint az, hogy menyét, Zrínyi Ilonát, Rákóczi anyját, nem kedvelte, mióta pedig arra lehetett gondolni, hogy a kuruc vezér lutheránus Thököly Imre neje lesz (mert Báthory Zsófia életében még nem volt az), unokáinak sem nevelését, sem anyagi érdekeit nem látta jó helyen kezében? De ha így áll a dolog, akkor micsoda logikával lehet Báthory Zsófiának életével, gondolkodásmódjával, hajlamaival és minden tétével oly feltűnően egyező végrendeletét a jezsuiták hamisításának kikiáltani?

Még kevésbé lehet a végrendeletet azon a címen érvénytelennek mondani, hogy Báthory Zsófia olyan értelemben állt volna P. Kiss befolyása alatt, hogy már nem volt beszámítható teljesen, vagyis hogy ez a befolyás a végrendeletkötő már meggyöngyült szellemi tehetségei felhasználásával, tehát P. Kiss részéről visszaélésnéppen jött volna létre. Báthory Zsófia ugyanis éppen nem volt még aggastyán, mikor meghalt, hiszen mindössze csak 51 éves korában érte a halál. Még kevésbé volt gyöngelméjú, akaratának erősségéről pedig egyenesen híres volt. Zrínyi Ilona még mukkanni se mert előtte.

Ha volt valaha asszony, akinek volt önálló akarata és akit nem lehetett befolyásolni, akkor ő az volt. Hiszen éppen élete utolsó évtizedében dacolt oly rendületlenül, meg nem ingó sziklaként, ott Északkelet-Magyarország protestáns és mindig főrebellis tengerében a protestánsok minden ádáz dühével és fenyegetőzésével; ekkor mentette ki meggondolatlan, gyöngye akarató és befolyásolható „fejedelem”-fiát a vérpadról és ekkor parancsolta oda munkácsi várába a szoknyája mellé fejedelem létére és 30 éves kora ellenére is. Utána pedig nemcsak a maga fiát mentette meg, hanem – mint láttuk annak idején – egy egész sereg kálvinista köznemest is, mint a Rákóczi-család régi familiárisait, tehát nemcsak a protestánsokkal, hanem Béccsel is tudott dacolni, mert amit egyszer a fejébe vett, abból nem engedett.

Ha tehát ugyanez a Báthory Zsófia mégis mindenben P. Kiss és társai után ment, ez nem történhetett amiatt, hogy a jezsuiták illetéktelenül befolyásolták. Báthory Zsófiát még illetékesen se lehetett befolyásolni, nem illetéktelenül. Például férje, iránta való nagy szerelme, apósának és anyósának, egy I. Rákóczi Györgynek és egy Lórántffy Zsuzsannának keménysége, szívóssága, fanatizmusa és hatalma évtizedeken át se tudta kálvinistává befolyásolni. Ideiglenesen meghajolt előttük, de meg nem tört.

Ha tehát P. Kiss és általában a jezsuiták mégis tudták befolyásolni, csak azért történhetett, mert Báthory Zsófia önként meghajolt erkölcsi nagyságuk előtt, hitük, eszük és feddhetetlenségük előtt; mert meggyőződött róla, hogy igazabb embert a földön nem találhat náluknál. S csakugyan: aki még Báthory Zsófiának is imponálni tudott, akinek nagysága előtt még az ő akarata is elismerte alsóbbrendűségét, annak igen nagy embernek kellett lennie.

Láttuk, hogy Lipót is csak ezért hallgatott a jezsuitákra. Ő is sokkal okosabb és sokkal erősebb akaratú ember volt ugyanis, mint azok gondolják, akik nem ismerik igazán. Most tehát ugyanezzel a jelenséggel találkozunk abban a Báthory Zsófiában is, akinél férfiasabb lelkű, erősebb akaratú, önállóbb egyéniséget még férfiban is ritkán találunk.

Két ilyen kedves jezsuitája volt Báthory Zsófiának: P. Millei és P. Kiss. Az elsőről már volt szó. Említettük, hogy emberi testben járó angyal volt, aki jóságával, szelídségével, szeretetével mindenkit lenyűgözött és akinek halála szinte vigasztalhatatlanná tett mindenkit, még Zrínyi Ilonát is. P. Kiss P. Millei végtelen szeretetével szemben inkább az igazságot és annak szolgálatában a hajthatatlan következetességet képviselte, ami az előbbinél nem kevésbé fontos és értékes tulajdonság s a hasonló egyéniségű Báthory Zsófiának talán éppen ezért imponált annyira. Ezért bízta órá végső akaratának végrehajtását.

Világos, hogy ilyen emberek mellett nem versenyezhetett lelkében menyé, Zrínyi Ilona. Ilyen jellemóriások mellett hogy becsülhette volna őt, mikor annyira gyarló volt, hogy a megboldogult férjétől elrendelt és neki külön is megígért 10.000 forintos misealapítványt még férje halála után négy év múlva se tette le s teljesítésére végül csak az a szégyen tudta rábírní, hogy P. Kiss ezt a fejedelemszöveget halála után szemére hányta és tudtára adta, hogy mennyire zokon vette ezt tőle a megboldogult nagyszöveget.

Hogy a két Rákóczi-örökös (Ferenc és Julianna) és velük együtt sok magyar történetíró (Horváth Mihály, Thaly Kálmán stb.) azt hitte, hogy Báthory Zsófia végrendelete érvénytelen volt, annak az az oka, hogy P. Kiss, aki eleinte igaza tudatában igen fölényesen viselkedett Zrínyi Ilonával szemben, később egyszerre feltűnő szelíddé vált és ennek folytán a jezsuiták Báthory Zsófia halála után megelégedtek mindössze csekély 20.000 forint örökséggel. Rákóczi Ferenc is erre alapítva véleményét önéletrajzában a végrendelet érvénytelenségét illetően. De olyanok, akik nem voltak a dologban érdekelve, azok is lehetetlennek tarthatták, hogy a jezsuiták oly könnyen elálljanak örökségüktől, ha az jogos. Ezért gondoltak arra, hogy bizonyára a végrendelet körül nem volt minden rendben. Pedig minden rendben volt ott.

A tévedés oka az, hogy az emberek nem ismerik eléggé az Egyházat és a jezsuitákat. Önmaguk és az átlagember után ítélve, sokkal gyarlóbbaknak gondolják őket, mint amilyenek valóban. Az Egyház és a jezsuiták is felveszik, sőt ha önként nem kapják meg, még követelik is azt a vagyont, ami nekik jár. Hiszen, ha nem így tennének, az Evangélium ügyét árulnák el, mert anyagiakra itt a földön még az Evangéliumnak, tehát az Egyháznak és a jezsuitáknak is szükségük van.

Ha azonban az anyagi előny erkölcsi hátrányokkal jár, akkor az Egyház – s még inkább a jezsuiták – sokkal jobban lemondanak róla, mint ellenségeik gondolnák. Magam is feltűnően tapasztaltam ezt egy előttem ismerős pap halálakor. Ő minden vagyonát jótékony célra hagyta egy érvényes, minden kifogást kiálló végrendeletben, melyben eljárását meg is okolta azal, hogy rokonai közül egy se él szegénységben, tehát nem szorulnak arra, hogy nekik is hagyjon. Mivel azonban a rokonok mégis zúgolódtak, legnagyobb meglepetésemre, az esztergomi főegyházmegye, a végrendeleti örökös, a vagyon tekintélyes részét önként átengedte nekik.

Ha előfordul, hogy szerzetesek néha talán túl erélyesen is ragaszkodnak a pénzükhöz, azért van, mert az arany középút az, amit embernek a legnehezebb megtartani. Hol azzal hibázunk ugyanis, hogy a pénzt talán túlságosan is fontosnak tartjuk, hol azzal, hogy a megokoltnál talán jobban is elhanyagoljuk. Az előbbi eset elsősorban azért fordul elő, mert a vagyoni kezelését természetesen a szerzetesek is elsősorban olyan rendtagokra bízák, akiknek érzékük van az anyagiak iránt, tehát nem a legevángéliumiabbakra.

Báthory Zsófia hagyatéka az ott szereplő vagyon nagysága miatt szinte világhírű hagyaték volt. Mivel pedig a Rákóczi-vagyon protestáns, sőt erősen protestáns célokat szolgáló vagyomból csak egy jó évtizede változott át katolikus, sőt erősen katolikus vagyonná, amúgy is egész Európa protestantizmusának féltékenyen irigyelt tárgya volt. Ebben a kényes és mérhetetlen értéke miatt európai híró és erős irigység tárgyát képező hagyatékban P. Kiss, a szerzetes, tehát szegénységi fogadalmat tett egyén (de hát Báthory Zsófia éppen ezért bízott benne mindenki másnál, tehát a rokonoknál is jobban) egész különlegesen nagy és szokatlan hatalommal bíró szerepet kapott. Hiszen láttuk, hogy a végrendeletben úgyszólván más nincs is, mint csak az, hogy P. Kiss mondja meg majd azt, hogy kit, mi illet.

Ha azonban az örökhatározó éppen benne bízott annyira, ha csak őt ruházta fel bizalmával még anyagiakban is, miért ne fogadhatta volna el és miért ne tölthette volna be ezt a szerepet P. Kiss? Hiszen az ilyen fontos anyagi szerepre leginkább az alkalmas, aki a vagyoni dolgokon felül áll, aki nem rabja a pénznek. Ezért akart tehát P. Kiss Báthory Zsófia végrendeletének eleget tenni és foglalkozni ezekkel az anyagi ügyekkel. Hiszen ha ezt a szerepet másnak engedte volna át, méltatlan lett volna a megboldogult bizalmára, aki éppen azért bízta meg ezzel a szereppel, mert másokban nem bízott meg, például menyében, Zrínyi Ilonában sem. Ezért lépett fel P. Kiss eleinte Zrínyi Ilonával szemben is fölényrel.

Mikor azonban rendi előjárói látták, hogy milyen gyűlöletessé kezd válni ez a szerep rá is és az egész jezsuita rendre is; mikor látniuk kellett, milyen nagy az irigység, féltékenység, gyanakvás, ellenszenv, mendemonda, sőt rágalom e vagyont illetően, melyet a protestánsok bizonyos tekintetben még mindig a magukénak tekintettek, egyszerre átcsaptak a másik végletbe, a pénz teljes megvetésébe s egyszerűen ráparancsoltak P. Kissre, hogy ettől a gyűlöletes üggyől vonuljon teljesen vissza s többet a kérdésbe ne avatkozzék bele.

Gondolhatjuk, milyen áldozat lehetett e tekintetben az engedelmesség P. Kissnek. Hiszen kezdeti, öntudatos fölénye után hirtelen ellenkezőre változott magatartása és ez a teljesen következetlennek látszó visszavonulás szükségképpen rá sértő találgatásokra adott alkalmat. P. Kiss szerepének bűnös s ezért titkolnivaló volta nélkül a közvélemény, különösen pedig a protestáns közvélemény ezt a hirtelen visszavonulást el se tudta képzelni.

Valószínű, hogy maga Zrínyi Ilona is erre gondolt s ezért terjedt el a Rákóczi-családban is ez a hit, melynek aztán Rákóczi is kifejezést ad Vallomásaiban. Aki azonban ismeri a jezsuitákat és a köztük levő nagy fegyelmet, különösen „a szent engedelmisséget” illetően, az tudja, hogy ott a parancsnak engedelmeskedni kell még akkor is, ha az egész világ összedőlne is miatta. Olyanforma keserves önmegalázásnak, mint a jelen esetben P. Kissnek része volt, életében legalább egyszer talán minden jezsuita alá van vetve. Így járt Bangha páter is.

De Báthory Zsófia végakarátának végrehajtását egyébként is éveken át megakadályozta a Rákóczi-birtokok területén korlátlanul uralkodó protestáns kuruc vezér (gyakorlatilag a Rákóczi-árvák gyámja), Thököly Imre erőszaka. De e nélkül se érte meg a jezsuitáknak az az 50.000-100.000 forint, amit esetleg a hagyatékból kaptak volna, hogy miatta magukra haragítsák Zrínyi Ilonát és az egész Rákóczi-családot, illetőleg – bocsánat! – „házat”. Ezért parancsolt visszavonulást és hallgatást a rendi előjáróság P. Kissnek, s ezért elégedtek meg a jezsuiták a nagy hagyatékból mindössze azzal a 20.000 forinttal, ami mindenképpen az övék volt, mert hiszen ők adták kölcsön. Nem azért vonultak tehát vissza, mert az az ügy, melyet P. Kiss képviselt, nem volt igaz ügy.

Egy Rákóczi-mű tanulságai

Dr. Lukinich Imre „II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története” című művéről van szó. Rákóczi Ferenc pere aktáinak egy részét Baranyi Béla találta meg a bécsi Hofkammer-Archívban (hitelesített másolatokban), másik részét Lukinich a Podhraczkgyűjteményben. Mindkettőt 1935-ben Lukinich közölte szóban forgó művében. Tanulságos ez a mű, mert Lukinich komoly történettudós, tárgyilagos is, mert hiszen újabbkori író. Mint láttuk, sok, a Rákóczi-rajongókra igen kellemetlen dolgot meg is tudhatunk művéből. Tanulságos annyiban is, hogy még egy 1935-ben író történettudósnak is az igazság rovására mennyire alkalmazkodnia kellett a magyar „hazafias” közvéleményhez.

Én Rákóczi jellemére egyik legszégeylenetesebb dolognak börtönében való viselkedését tartom. Láttuk már, milyen ravaszul, milyen született szélhámos módra fonta be jezsuita gyóntatóját is és őrei felügyelőjét, Lehmann kapitányt is, hogy rokonszenvüket a maga számára megnyerje s így szökéséhez támogatásukat megszerezze. Maga mondja, hogy börtönében gyóntatót elsősorban ebből a célból kért, nem pedig vallásosságából. Gyóntatóul ezért kért külön jezsuitát, mert tudta, hogy nagy befolyásuk van Lipót udvarában s ezt a maga hasznára ki akarta aknázni. Jámbor, hiszékeny gyóntatóját, aki minden szavát elhitte, tudatosan félrevezette. Magában a gyónásban is így kellett csinálnia, mert hiszen ha legalább ott őszinte lett volna, akkor gyóntatójának észre kellett volna vennie, hogy nem igaz az, amit a gyónáson kívül mond neki.

Úgy beszélt neki, mintha ő teljesen ártatlan lenne, mintha soha esze ágában se lett volna se lázadás, se hűtlenség, hanem csak ellenségei rágalmainak áldozata volna, akik megtévesztették a császárt. Olyan jó színész volt, hogy a jámbor szerzetes mindent elhitt neki, s ezért keresztény felebaráti kötelességének tartotta, hogy segítsen az ártatlanon. Ezért szólott érdekében az udvarban a legbefolyásosabb rendtársának, a már más vonatkozásban is említett Wolff atyának, s természetesen őt is ilyen értelemben informálta. Ez is elhitt mindent s ezért ő is keresztény kötelességének tartotta, hogy Rákóczi érdekében mindenütt közbejárjon, illetőleg hogy szökését előmozdítsa. (Ilyen jó emberek voltak ezek a jezsuiták.)

Lehmann kapitány protestáns porosz volt, de természeténél fogva ő is rendkívül jó ember. Olyan jó, hogy a bécsi jezsuiták hatására akkor nemrég lett katolikussá, mégpedig csak a hitéért és a hite előírta jócselekedetek gyakorlásáért élő katolikussá. Neki is szólalt a jezsuiták Rákóczi érdekében, de még többet elért nála Rákóczi maga azzal a még egy szélhámosnak is becsületére váló képmutatásával, hogy ő annyira ártatlan, hogy még ha nyitva hagyná börtöne ajtaját s felszólítaná, hogy bátran távozzon, ő még akkor se menne el, mert ő nem szabadságot akar, hanem igazságot. Neki annyira igaza van, ő annyira ártatlan mindabban, amiben vádolják, hogy szökésével semmiképpen se szabad azt a látszatot keltenie, mintha terhelné valami a lelkiismeretét.

Láttuk, hogy e hazudozásait, képmutatásait és félrevezetéseit Rákóczi maga is bevallja önéletrajzában, de Lehmann pere aktáinak megtalálásával már ebből a másik forrásból is tudjuk ugyanezt. „Őt magát – mondta kihallgatásai alkalmával Lehmann – semmi egyéb nem vezette akkor, mikor Rákóczi szökését elősegítette, mint a Rákóczi személye iránt érzett szájalom, Rákóczi ugyanis állandóan ártatlanságát hangoztatta s úgy nyilatkozott előtte, hogy mihelyt biztos helyen lesz, ő maga fogja kérni az ellene emelt vádak kivizsgálását.” (Lukinich, 118. o.) Lukinich azt is megállapítja, hogy Lehmann „önzetlenségében és jóhiszeműségében nincs okunk kételkedni”. (123. o.)

Ha azonban Lukinich művében elolvassuk Rákóczi börtönből való megszökésének történetét, abban nyomát se találjuk annak az elképesztő szélhámoskodásnak, képmutatásnak, hazudozásoknak és tudatos félrevezetéseknek, melyekkel Rákóczi Lehmann befonta. Annyira

nincs ennek ott nyoma se, hogy mikor Lukinichot először elolvastam, megdöbbentem, hogy engem eddigi forrásaim félrevezettek, illetőleg én magyaráltam félre e forrásokat. Szükségesnek tartottam miatta, hogy Rákóczi vallomásait újra elolvassam, hogy csakugyan megtalálható-e ott ez a régebben engem annyira megdöbbentett szélhámosság. De hát látnom kellett, hogy ott bizony megtalálható. Tehát Lukinich szükségesnek tartotta ezt egyszerűen elhagyni. Bizonyára azért, mert ő se talált volna mentő körülményt vagy lehetőséget a kimagyarázásra, viszont Rákócziról megbecstelenítőt magyar történetíró nem írhat.

De hát ha így van, mi lesz akkor a történetírói tárgyilagosságból, s vajon nevelés helyett akkor nem egyenesen tönkretesszük-e a hazafias érzést azokban a magyar ifjakban, akiknek később azt kell felfedezniük, hogy őket mesterségesen vezették félre és hallgatták el előttük a teljes igazságot? S tisztelhetik-e utána azt a Rákóczit, akiről meg kell tudniuk, hogy csak akkor lehet tisztelni, ha életéből egyes kellemetlen dolgokat elhallgatunk? Sajnos, így egyenesen attól kell félnünk, hogy nemcsak Rákócziból ábrándulnak ki, hanem az egész hazafiságból, sőt általában az emberekből, mert az lesz a meggyőződésük, hogy ha még Rákóczi is csak ilyen ember volt, akkor becsületes ember nincs is és nem is volt soha a világon. Szép kis nevelési eredmény.

Pedig az igazság az, hogy csak a lázadók, az esküszegők, a forradalmárok közt nincsen ideális lelkű ember, s csak az a tanulság a dologból, hogy nem ezeket kellett volna eszményképekként állítani az ifjúság és általában az emberek elé, hanem a törvénytisztelőket, az engedelmességre tudókat, a szerényeket, a csendben és igénytelenségben szolgálókat. A Koháry Istvánokat, nem pedig a Rákóczi Ferenceket. Koháry életében nem kell semmit eltitkolni. Rákócziéban sok mindent. Koháry életének mégse csapunk hírverést. A magyar ifjúság nem is ismeri.

Lukinich művéből – de persze csak a jegyzetben (a 23. oldalon), de ott is csak úgy, hogy száz olvasó közül egy se vette észre – egy másik olyan nagy jellemtelenségre valló bűnét is megtudjuk Rákóczinak, mely egyenesen felháborító. Megtudjuk, hogy mikor protestáns hívei kedvéért katolikus létére is fellépett a jezsuiták ellen s hat megye közbelépett nála érdekében, Rákóczi nekik adott elutasító válaszában többek közt azt is írja, hogy Longueval, aki őt elárulta, a jezsuiták kémje volt. Azok küldték őt hozzá, hogy őt az összeesküvésbe begrassa, a francia királyhoz levélírással rávegye, s ezért történt, hogy leveleit Párizsba menet mindig bemutatta az udvarnál. Rákóczinak ez a jezsuitákat pártul fogó katolikus megyékhez írott válasza másolatban a budapesti egyetemi könyvtár kéziratárában található.

Rákóczi ezen, a jezsuitákra olyan szégyenletes állításának propagandát csinált, aztán magyar történelmében a sokgyermekes Horváth Mihály „püspök” s még inkább a kálvinista Thaly Kálmán. Horváth Mihály ezt írja: „Longueval e leveleket tüstént közlé a jezsuitákkal, kiktől e szerep játszására megbízva volt. Ezek a levelekkel nyomban a császárhoz mentek” stb. Thaly pedig szinte kéjelegve: „A jellemtelen belga elejétől fogva a bécsi udvarnak s közelebbről az udvarral a bigott császár gyóntatói által a legszorosabb összeköttetésben levő jezsuitáknak, nevezetesen a bécsi jezsuita főkonventnek (mellesleg megjegyezzük, hogy a jezsuitáknak nincsenek s nem is voltak soha konventjeik, annál kevésbé főkonventjeik; Rákóczi, aki jobban értett hozzá, helyesen „domus professa”-t ír, de Thaly természetesen nem tudta, hogy mi az) egyenesen az ifjú Rákóczi fejedelem behálózására, veszedelembé ejtésére kiküldött, kitanított kémje volt: amint ezt Rákóczi később biztosan megtudá némely magyar jezsuitáktól (talán páter Bohusstól vagy páter Székelytől). Maga tesz erről tanúságot a fejedelem egy 1706-os igen nevezetes iratában.” Jellemző, hogy Thaly ezen iratról azt írja, hogy Rákóczi „hat tót vármegye folyamodására” írta válaszul, mintha jezsuitákat nálunk csak tótok védelmezhetnének, magyarok nem. Thaly elfelejti, hogy minden felvidéki megye tót, nemcsak azok, melyek a jezsuitákat védték. Egyébként pedig akkor még csak a nemesek tettek a megyéket, a nemesek pedig a tót megyékben is magyarok voltak és éppen a felvidéki nemesség tudja legsűrűbben visszavinni eredetét egés az Árpádokig.

„A jezsuiták bosszúja ellene onnét származik vala, hogy – mint Kollonits és ők Neuhausban tervezték s minden módon megvalósítani iparkodtak – Rákóczi nem lépett be szerzetükbe, nem hagyta rájuk rengeteg vagyonát: sőt ellenkezőleg túljárt az eszükön (micsoda okos lehetett az a Rákóczi, hogy még a jezsuiták eszén is túljárt), s amint lehetett, végképp szakított velük. Ekkor mérgükben bepörölték nagyanyjának, Báthory Zsófia fejedelemasszonynak páter Kiss Imre jezsuita által koholt végrendelete alapján, százezer tallér erejéig, mintha ezt a boldogult nagyasszony öneki, a Jézus-társaságának vagy rendének hagyományozta volna.” (Láttuk, hogy Kiss atya nem hamisított végrendelet, nem követelt semmi olyat, ami rendjének nem járt s a rend nem bepörölte Rákóczit, hanem éppen ellenkezőleg eltította P. Kisst attól, hogy a Rákóczi-örökösökkel pereskedjék. Mindez egyébként is még Zrínyi Ilona idejében volt.)

„Azonban Rákóczi és nővére e végrendelet hamisított voltát bebizonyítván (hogy bizonyíthaták volna be, hiszen akkor még kisgyerekek voltak), a jezsuiták gyalázatosan pervesztesek lőnek.” (Mivel nem is volt per, nem lehettek pervesztesek. Az pedig bizonyára nem „gyalázat”, hanem dicsőség a jezsuitákra, hogy annak ellenére, hogy a végrendeletben az volt, hogy P. Kiss döntse el, kit, mi illet, mert ő ez ügyben mindent tud, rendi felettes hatósága P. Kissnek mégis azt parancsolta, hogy ne avatkozzék az ügybe. Érthető, hogy P. Kiss igazán tudtában csak a legnagyobb keserőséggel engedelmeskedett e parancsnak. Úgy látszik, sejtette, hogy visszavonulását a Thaly Kálmánok s más, az anyagiak iránt igen nagy érzékkel bíró kálvinisták nem tudják majd mással megmagyarázni, mint csak azzal, hogy a végrendeletet ő hamisította s így ijedtében, azaz valóban „gyalázatosan” vonult vissza, sőt egyenesen „pörvesztes” lett.)

„Innét speciális gyűlöletük, galád agyarkodásuk egykori növendékük ellen, kit minden áron törbe akarnak vala ejteni, hogy lealázhassák, elveszthessék.” (Láttuk már, hogy Rákóczi maga mondja Vallomásaiban – tehát ezt mindenképpen tudnia kellene még Thaly Kálmánnak is –, hogy ő diákkorában önként és saját elhatározásából akart jezsuita lenni s éppen a jezsuiták győzték meg róla, hogy ez nem lehet Isten akarata s ők beszélték le szándékáról.)

„A gaz kém Longueval – folytatja elbeszélését Thaly – Rákóczi leveleit titokban a jezsuitákhoz vívén, a fejedelemtől kapott szóbeli utasítást is elárulá nekik. A kegyes páterek e levelekkel tüstént Lipót császárhoz mentek, akinek várpalotájában már akkor létezett a lepecsételt iratokat észrevétlenül fölnyitni s meg lezárni tudó hírhedett „fekete kabinet”.” (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, II., 295-296. o.) (Természetesen nem létezett, sőt mindenhol máshol jobban létezhetett volna ilyesmi, mint éppen Lipót udvarában.)

Longueval nemcsak a jezsuiták kémje nem volt, hanem még az udvaré sem. Maga Lukinich írja (33. o.), hogy mikor Longueval az udvarnál bemutatta Rákóczi leveleit, eleinte nem is akartak hitelt adni Longueval előadásának, sőt egyenesen gyanúba fogták (Longuevalt, nem Rákóczit), mint a velencei követjelentések bizonyítják. (Malagola C.: Franc II. Rákóczi und der ungarische Aufstand. Deutsche Revue, XXXII., 91. o.)

„Mindamellet – mondja Lukinich – a leleplezés anyagával foglalkozniuk kellett.” Valóban: ha még nem is foglalkoztak volna vele, akkor igazán olyan „hülyék” lettek volna, mint amilyeneknek Thaly s vele a magyar „hazafiak” tartják őket, sőt még annál is hülyébbek. Bécs mindenesetre ezzel is újra bebizonyította, hogy mennyire hitt a magyaroknak, még akkor is, ha összeesküvők voltak. Mint látjuk, először még Rákóczinak is jobban hitt, mint Longuevalnak, s őt fogta gyanúba inkább, mint Rákóczit, akit a mi „hazafias” történetírásunk szerint annyira üldözött és akinek annyira nem hitt, hogy ezzel egyenesen belekergette az összeesküvésbe.

Thaly ostoba fanatizmusa és gyűlölete mint láthatjuk, sok ostobaságot kever ugyan bele a dologba, ámde abban nem hibáztathatjuk se őt, se Horváth Mihályt, hogy kritika nélkül elfogadta igazságnak Rákóczi azon állítását, hogy Longuevalt a jezsuiták küldték hozzá kémkedni. Azt ugyanis csak nem teheték fel, hogy Rákóczi hazudik s rágalmaz, mégpedig

azokat rágalmazza meg, akik nemcsak nevelői voltak, hanem legnagyobb jótévői is voltak az életben s akiknek egyedül köszönheti azt, hogy a vérpadtól megszabadult, hogy börtönéből megszökhetett. Arra se igen gondolhattak, hogy Rákóczi ezen állításában tévedett, mert hiszen ki tudhatta ezt bizonyosabban és ki lehet itt hitelesebb tanú, mint éppen maga Rákóczi?

Pedig hát Rákóczi itt hazudik s tudatosan megrágalmazta mint katolikus a saját papjait, mint tanítvány nevelőit, mint ember élete megmentőit. S mindezt tisztán csak azért, hogy bebizonyítsa, hogy nem ártatlanokat büntet ő akkor, mikor protestáns hívei kedvéért számúzta az országból a jezsuitákat, illetőleg eltiltotta őket a magyar ifjúság nevelésétől.

Lukinich ugyanis – igaz, hogy csak jegyzetben és apró betűkkel szedve – világosan ki mondja (23. o.), hogy „a periratokban semmi nyoma annak, hogy Longueval a jezsuiták megbízásából kémkedett volna” (még annak sincs semmi nyoma, hogy az udvar megbízásából, sőt láttuk, hogy az udvar eleinte nem is akart neki hinni, sőt őt magát vette gyanúba).

Megállapítja Lukinich azt is (s ezt természetesen vele együtt akárki más is megállapíthatja és már Horváth Mihálynak és Thaly Kálmánnak is meg kellett volna állapítania), hogy Rákóczi „a jezsuiták ezen szerepét nem említi Önéletrajzában” se. „Éppen ezért kétségtelennek tartjuk – folytatja Lukinich –, hogy ennek a vádnak *nincs is alapja.*” (Ezt a három utolsó szót Lukinich szedette dőlt betűkkel.)

Hozzátehetjük, hogy Rákóczi Önéletrajza nemcsak nem említi, hanem egyenesen megcáfolja ezt a máshol tett állítását. Ezt írja benne: „Nem ismerem, Uram, mindez óráig ezen ember eljárásának csalárd módját és azt, vajon őt az én elárulásomra az udvar bízta-e fel vagy a bűn elkövetésére tulajdon gonoszsága vitte-e rá”. (Az Önéletrajz 117. oldala, de most – mivel nem én idézem, hanem Lukinich – nem az akadémiai latin, hanem a magyar nyelvű kiadás értendő.)

Azt is meg kell mondanunk, hogy ha Longueval magától is csinált mindent (ami egyébként 99%-ig bizonyos), akkor se kellett hozzá semmi különleges „gonoszság”, mert egy lázadót és hűtlent leleplezni bizonyára nem bűn volt, hanem egyenesen kötelesség azon császár iránt, akinek Longueval felesküdt és akinek a kenyerét ette.

Ha jobban sikerült volna a dolog, mint amennyire tényleg sikerült, Rákóczi leleplezésével igen nagy jót tett volna Longueval a császárral, mert akkor császára valószínűleg megnyerte volna a spanyol örökösödési háborút, ha ugyanakkor nem kellett volna a lázadó magyarokat is féken tartania. De hogy kötelességteljesítésével jót tett volna Longueval Magyarországgal és velünk magyarokkal is, mert megkímélt volna nyolc év szenvedéseitől, a pestistől, a hosszú vérontástól s akkor ma egy-két millióval több magyar volna. Azt hiszem, azt se állítja senki, hogy Rákóczi felkelése nélkül akár csak a függetlenségünk és szabadságunk is kisebb lett volna, mint valójában lett.

Egyedül csak az álnokságot kifogásolhatjuk Longueval eljárásában, de viszont felségsértőkkel, lázadókkal, forradalmárokkal másképp nem is lehet elbánni. Láttuk már hogy politikai szereplése folyamán Rákóczi is alkalmazott legalább akkora álnokságot, mint Longueval vele szemben, sőt a börtönből való kiszabadulása érdekében, később pedig a jezsuiták ellenében – mint látjuk – még a Longuevalénál sokkal nagyobbat is. Nem kifogásolhatjuk tehát azt a báróságot, melyet Longueval később az udvartól jutalmul kapott s nem tekinthetjük ezt a kintüntetést szégyennek se Longuevalra, se az udvarra.

Ha maga az udvar küldte volna Longuevalt kémkedni Rákóczi környezetébe (amire egyébként – hangsúlyozzuk – semmi bizonyíték sincs, sőt még a legnagyobb fokban valószínűtlen is), az se volna szégyen az udvarra, mert most már nagyon jól tudjuk, hogy Rákóczi nagyon megérdemelte volna, ha az udvar gyanakodott volna rá, és így nem várta volna ölbetett kézzel, míg Rákóczi hátba dőfi, hanem igyekezett volna a csapást és a nyolc éven át tartó lázadást még csírájában elfojtani, illetőleg még idejében megelőzni. Csak uralkodói kötelességét teljesítette volna vele, minket magyarokat pedig nyolc év szenvedéseitől és igen sok vér kiontásától megkímélt volna.

Feltűnő azonban, hogy az a Rákóczi, aki Vallomásaiban még arról se tud semmit, hogy Longuevalt az udvar küldte volna őt ellenőrizni és üzelmeit leleplezni, azt, hogy ugyanezt nem is az udvar, hanem azok a jezsuiták tették volna, akik őt utána börtönéből és a halál árnyékából megmentették, még csak mint lehetőséget vagy mint bizarr gondolatot sem említi meg. Valóban, aki a jezsuitákat ismeri (Rákóczi pedig ismerte őket, hiszen ők nevelték), jól tudja, hogy ők nem kémkedésekkel s nem is kémek felfogadásával szoktak foglalkozni, hanem legfeljebb diplomáciával, de azzal se szívesen.

Egy-egy jezsuita diplomáciai kiküldetésére csak azért és akkor került sor, ha valamely uralkodó ezt rendi előjárójától kérte, s az előjáró, hogy elutasításával az illető uralkodót meg ne sértse, s mert a Krisztus ügyének is haszna lehetett a dologból, a szent engedelmesség nevében a megbízás vállalását az illető rendtagnak megparancsolta. Így se szívesen történt, mert a jezsuita sokkal szívesebben szolgálta volna Krisztus Evangéliumát közvetlenül: prédikálással, tanítással, az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásával, mint diplomáciai működéssel.

Rákóczinak, a jezsuita tanítványnak Vallomásaiban még csak eszébe se jut, hogy esetleg még arra is lehetne gondolni, hogy nem az udvar, hanem a jezsuiták küldhették kémnek az ő környezetébe Longuevalt. Még arról se tudott semmit, hogy az udvar küldte volna. Egyenesen el kell tehát képednünk, hogy akkor, mikor még Magyarország vezérő fejedelme volt, mégis tudott róla, sőt nem is csak mint pletykát vagy gyanút, hanem mint biztos tényt állítja ezt azoknak a megyéknek tiltakozására adott válaszában, melyek a jezsuiták pártjára keltek.

Lukinich is érzi, hogy itt Rákóczi közönséges, sőt egyenesen elképesztően aljas rágalmról van szó s ezért szükségesnek tartja, hogy mentséget hozzon fel rá. „Rákóczi egyedüli oka (a jezsuiták megrágalmazására) az lehetett – írja –, hogy az akkori általános jezsuitaellenes hangulat hatása alatt megírt válasz az összes közkeletű, de ellenőrizhetetlen híreket is felsorakoztatja a rendek (illetőleg a maga) jezsuitaellenes politikájának igazolására”.

Rendkívül gyöngé ez a mentség, s meg vagyok róla győződve, hogy ennek Lukinich maga is tudatában volt, sőt talán ő maga fogadta el legkevésbé. Helyes, logikus és helytálló mentséget nem is lehet felhozni olyasmire, ami nemcsak bűn, hanem felháborító bűn s így menteni valójában nem lehet. Mit csináljon tehát az a történetíró, aki, mivel tárgyilagos és tárgyát ki akarja meríteni, ezt is kénytelen felhozni, de viszont a „hazafias” érzést se szabad megsértenie?

Lukinich „az akkori általános jezsuitaellenes hangulatot” hozza fel Rákóczi mentségére. Pedig hát „akkor” egy cseppet se volt jezsuitaellenesebb a hangulat, mint előbb Bocskai vagy Bethlen korában. Rákóczi korában ugyanis, mint látjuk, már akadtak megyék, melyek felszóltak a jezsuiták mellett s rámutattak üldözésük igazságtalanságára, de Bocskai és Bethlen korában csak az udvar és a főpapok voltak pártfogóik, más senki. De később is sokkal nagyobb lett a jezsuitaellenes hangulat, mint Rákóczi korában volt, mert hiszen még katolikus hatalmak (Franciaország, Spanyolország, és Portugália) is üldözték őket s követelték eltörlésüket, sőt végül még pápát is találtak, aki meg is tette ezt nekik. Rákóczi korában ellenben (1700 körül) jezsuita-gyűlöletnek katolikus részről még nyoma se volt.

Rákóczinak fel kellett volna világosítania a jezsuiták kitiltását követelő protestáns híveit. Figyelmeztetnie kellett volna őket a vallásszabadság elvére s a magyar alkotmányra, mely még a lutheri és kálvini felekezetet se engedte üldözni, a katolikust pedig mint ősi, eleinktől örökölt alkotmányos vallást (avita, hereditaria et constitutionalis religio) védi.

Miért nem figyelmeztette őket, hogy jellegzetesen zsarnoki tulajdonság egy eszme ellen nem érvekké, tudománnyal és példaadó tettekkel küzdeni, hanem úgy, hogy képviselőit, hirdetőit, tudósait hallgattatjuk el és kergetjük ki országunkból? Miért nem figyelmeztette őket, hogy a magyar jezsuiták nagy részben magyar nemesek fiai, akiket csak azért száműzni hazájukból, mert egy szerzetesrend tagjai lettek, nemcsak a vallásszabadsággal, hanem a magyar alkotmánnyal, sőt az emberi jogokkal is ellenkezik.

Jól tudom én, hogy Rákóczi ezen érvelése protestáns híveinek fanatizmusával és gyűlöletével szemben mit se használt volna, mert a gyűlölettel szemben hiába küzdünk ésszel. Ámde akkor, mikor a maga érdekeiről volt szó, nem pedig a vallásáról vagy az igazságról, akkor tudott ő erélyes lenni és akkor szembe tudott szállni a híveivel. Például mikor a törvénytelenül börtönben tartott Forgách szabadon bocsátását kérték tőle, akkor tudott dacolni mindenkivel, noha a törvény nem mellette, hanem ellene szólt. Békét kötni se volt hajlandó akkor se, mikor már mindenki azt akart, sőt mint láttuk, még hazulról kiszorulva is képes lett volna a cárral Szibériába küldeni azokat a híveit, akik haza akartak jönni. Miért csak akkor volt tehát tehetetlen báb hívei kezében, mikor a jezsuitákról és a vallása érdekeiről volt szó?

Rákóczinak a hat megye felszólalását a jezsuiták mellett protestáns rendjei elé kellett volna terjesztenie és erre hivatkozva is érvelnie kellett volna ellenük. De még ha azt is megbocsátjuk neki, hogy maga is a jezsuiták és a katolikus megyék ellen hozott fel bizonyítékokat, azon mindenképpen meg kell botránkoznunk, hogy még olyan vádakkal is illette őket, melyekről ő maga tudta a legjobban, hogy nem igazak.

Azt mondja Rákóczi védelmére Lukinich, hogy „az összes közkeletű, de ellenőrizhetetlen híreket is felsorakoztatja” Rákóczi a jezsuiták ellen. Ez akkor lehetne Rákóczi számára mentség, ha ezeket ő is úgy sorakoztatta volna fel, mint „közkeletű, de ellenőrizhetetlen” híreket. Ő azonban nem azt írja, hogy azt beszéljük róluk, azzal vádolják őket, hogy Longuevalt is ők küldték kémnek öhozzá, hanem ezt mint saját állítását és mint tényt hozza fel; mint olyan tényt, melyről ő maga meggyőződött. Nem lehet ezt másképpen érteni, mert hiszen itt Rákóczi Ferencről van szó s ezért ki tudhatná ezt olyan bizonyosan, mint éppen ő. Ha ezt a vádat magától Rákóczitól hallja (sőt nem is hallja, hanem olvassa, mert Rákóczi egyenesen írásban is adja), minden józan eszű ember kénytelen hiteles értesülésnek tartani s amit eddig csak ellenőrizhetetlen mendemondának gondolt, most megtudja, hogy tényről van szó, mert hiszen a legilletékesebb ember erősíti meg.

Azonkívül honnan tudja azt Lukinich, hogy ez a Longuevallal kapcsolatos jezsuita-ellenes vád „közkeletű” volt már Rákóczi rágalma előtt is, nem pedig maga Rákóczi hozza fel legelőször? De ha tudnánk, hogy ez a vád már Rákóczi nyilatkozata előtt is közkeletű volt, akkor se lehetne semmi mentség arra, hogy Rákóczi ahelyett, hogy megcáfolta volna, magáévá tette s így ő csinált tényt olyan mendemondából, melyről éppen ő tudta legjobban, hogy aljas rágalom.

Már eddig is több példát láttunk rá, hogy a politikus Rákóczi (no meg hát a magánember Rákóczi is, mert a börtönben, ahol e téren a legmegbotránkoztatóbbat művelte, nem a politikus, hanem a magánember szerepelt) nagyon tág lelkiismeretű volt az igazmondásban. De amit a jezsuitákkal itt tett, az már egy kissé több, mint lelkiismeretlenség. Ez már egyenesen visszataszító. Hát még milyen hálátlanság!

A tárgyilagos Lukinich továbbá úgy ír, mintha az udvar Rákóczival valóban olyan sértően bánt volna, hogy szinte belekergette vele az elkeseredésbe és a felkelésbe. Elég bőven és világosan kimutattuk már, hogy Rákóczit mérhetetlen hiúsága és rangkørsága kergette a felkelésbe, nem pedig a sértő bánásmód. Hogy ilyen az udvar részéről vele szemben nem volt, azt még azokból az adatokból is láthatjuk, melyeket Lukinich az állítólag sértő bánásmód bizonyítására hoz fel.

Azt írja, hogy „mikor I. Lipót 1694. március 9-én Rákóczi Ferencet nagykorúsította, a nagykorúsító oklevélben róla csak mint „néhai felsővadászi Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem fiáról” emlékezett meg anélkül, hogy rangját és címét közelebbről meghatározta volna.”

Ez – feleljük – nem rosszakarat, hanem éppen ellenkezőleg: a legnagyobb jóakarát volt iránta Lipót részéről. Ebben csak Rákóczi betegesen nagy hiúsága s szinte mániákus fejedelmi önérzete találhatott sértést.

Rákóczinak már az apja se volt sose tényleges fejedelem. Élete végén már a nagyapja, II. Rákóczi György se volt az. Apját kisgyerek korában (apja életében) megválasztották

ugyan s így a fejedelem címet viselhette, de tényleges fejedelem sose lett. Mivel pedig élete végén már apjának apja is elvesztette a fejedelemségét, s mivel az apját magát is csak olyan feltétellel választották meg, ha katolikus nem lesz, azáltal, hogy azzá lett, ez a választás is érvénytelenné vált volna még akkor is, ha nem vált volna érvénytelenné már nagyapjának (s ezzel implicite a fiának is) a lemondásával. I. Rákóczi Ferencet tehát még címzetes erdélyi fejedelemnek is csak jóakarattal mondhatjuk. S lám, Lipót, fiának nagykorúsításakor, e jóakarattal alapján, apját fejedelemnek mondja. Rákóczi hiúsága tehát e tekintetben ugyancsak meg lehetett volna elégedve.

Hogy Lipót őt nagykorúsításakor semmiféle ranggal vagy címmel nem illeti, tehát hogy nem mondja például grófnak (amit – mint látjuk – magára olyan sértőnek talált, mert szerinte neki a szolgálói voltak grófok), a császár részéről szintén a legnagyobb kímélet jele volt. Ha ugyanis grófnak nem akarta mondani, mi másnak mondhatta volna? Fejedelemnek semmiképpen se, mert az erdélyi fejedelemség nem volt öröklődő, viszont Rákóczit akkor még nem választotta senki fejedelemmé. De az akkori erdélyi fejedelem egyébként is maga Lipót volt. Hercegnek szintén nem mondhatta, mert csak a dinasztiák, az öröklődő fejedelemségekkel bíró családok tagjai hercegek. Ilyen címen tehát Rákóczi nem lehetett herceg. Római szentbirodalmi herceggé pedig senki se nevezte még ki akkor.

Hogy azonban Rákóczi rangját a császár egyelőre függőben hagyta, annak a jele volt, hogy a császárnak tervei vannak ilyen irányban. Valóban, hamarosan meg is kapta a római szentbirodalmi hercegi címet. Hogy vehette volna azonban Rákóczi sértőnek, hogy addig, míg ezt meg nem kapta, a császár nem nevezte hercegnek, mikor Sobieski János lengyel király fiait se tekintette hercegeknek, pedig hát azok király fiai voltak (de szintén olyan királyi, aki nem születésének, hanem választásának köszönhetette koronáját, nemzete tehát csak őt magát, nem pedig vele együtt a családját emelte trónra.)

A Sobieski-fiúknak továbbá az apjuk volt a király (s élt is még akkor), Rákóczinak pedig csak a nagyapja volt fejedelem, de az se mint fejedelem halt meg. Mivel Rákóczi, mint láttuk, az öröklődő királyságot egyenesen a magyar alkotmánnyal ellenkezőnek tartotta, neki – ha következetes lett volna s ha hiúsága nem homályosította volna el a józan eszét – elvei mellett akkor is ki kellett volna tartania, mikor ez rá nézve hátrányt jelentett, tehát egyenesen tiltakoznia kellett volna az ellen, hogy őt hercegnek nevezzék és tartsák.

Ami pedig azokat a lekcisnyiléseket illeti, amik miatt Rákóczi az udvari emberek részéről panaszkodik, ezek miatti panaszait csak egyedül beteges hiúságának tulajdoníthatom, mert el se tudom képzelni, hogy lehetett volna Rákóczit kisebbségeként kezelni, mint amilyen volt. Birodalmi herceg nem volt. Erdély akkor már a császár kezében volt, tehát arról se lehetett szó, hogy a jövőben valaha erdélyi fejedelem lesz belőle. De ha Erdély független maradt volna, szabad választással már csak katolikus vallása miatt se kerülhetett volna Erdély fejedelmi székébe (később is csak kénytelenségből választották meg, mert Erdélyt katonailag akkor kezében tartotta; mihelyt Erdélyt katonailag elvesztette, ott hívei száma is elenyészővé vált). Arra, hogy származása és családja miatt az udvar felkarolja, sőt örökös tartományai vagy Magyarország főnemessége elé helyezze, szintén nem volt semmi ok, hiszen családja mindig mint rebellis és a császár ellensége volt ismert. Legfeljebb tehát egyéni kiválóságai vagy érdemei címén lehetett volna kitüntetni.

De hát milyen egyéni kiválóságai s még inkább: milyen egyéni érdemei lehettek volna egy 18 éves gyereknek? Neki előbb felnőni kellett volna, aztán kitüntetni magát s úgy érdemeket szereznie s józan ésszel csak utána várhatott volna címeket és kitüntetések. Egy 18 éves gyereket csak legfeljebb szülei vagy ősei címén lehetett volna kitüntetni. De Rákóczinak az apja, I. Rákóczi Ferenc is összeesküvő volt s csak a császár kegyelme tartotta meg életét és vagyonát. Anyja, Zrínyi Ilona, férje halála után egy újabb, még férjénél is nagyobb rebellishez ment feleségül s még Buda elfoglalása után is a töröknek védte Munkács várát. Ezért tegyék a fiát jutalmul már gyerekkorában herceggé? Az egyik nagyapja, Zrínyi Péter, mint

felségsértő és lázadó, tényleg a vérpadon fejezte be életét, a másik, II. Rákóczi György, lenygel hadjáratával szintén a császár ellenségével szövetkezett. Dédapja, I. Rákóczi György szintén hátba támadta a császárt a harmincéves háborúban s fellázította ellene magyar alattvalóit.

Hogy házassága miatt a császár szobafogsággal büntette Rákóczit, szintén Rákóczi hibája volt, nem pedig Lipóté. Rákóczi ugyanis a császár megkérdezése vagy akár csak tudta nélkül házasodott. Ez az udvari szokások szerint (s mert a császár egyébként is gyámja volt) nagyobb sértés volt Lipótra, mint az a rövid és csak jelképes szobafogság, melyet kapott érte. Hogy a császár mennyire nem haragudott rá komolyan ezért se, mutatja, hogy ennek ellenére is utána hamarosan mégis hercegett tette.

Azt írja Lukinich, hogy mikor Longueval feljelentésére el kellett fogni, az udvarban viselkedése okaként „elsősorban személyi sérelmekre gondoltak (úgy látszik, mindenki észrevette ott rajta a beteges nagyravágyást és hiúságot). Rákóczi azonban nem tudott ilyenekről s mikor ez iránt kérdést intéztek hozzá, tagadta, hogy azt mondta volna, hogy bár rokonságban áll az uralkodóházzal (felesége révén, de természetesen így is csak olyan távoli sógorságban, hogy Rákóczi hiúsága kellett hozzá, hogy magát rokonnak tarthassa), azért a legutolsó miniszter is alig akar vele szóba állni”. (Úgy látszik, a gyermek Rákóczi azt várta, hogy „fejedelmi származása” miatt az öreg miniszterek hajbókoljanak előtte.)

Lukinich továbbá azt írja, hogy a jezsuiták nemcsak részvétből jártak kezére, hogy börtönéből megszökhessék (láttuk, hogy Lukinich azt egyébként is elhallgatja, hogy milyen ravaszul és milyen jellemetlenül sikerült felkeltenie a jezsuiták és Lehmann kapitány részvétét), hanem azért is, mert uralkodók jártak közbe Rákóczi érdekében s P. Wolff különösen I. Frigyes porosz királynak akart vele kedvében járni. Ezek a nagy királyi közbenjárások (angol, porosz) állítólag Rákóczi felesége előkelő rokonságának következményei voltak.

Szerintünk ez a fejedelmi közbenjárás semmiképpen se játszhatott nagy szerepet Rákóczi megszöktetésében. Igaz, hogy Rákóczi feleségének rokona volt Fülöp orléans-i herceg, ámde ez a Fülöp csak régens volt egy ideig Franciaországban, de nem király. Mint rendkívül kicsapongó, züllött emberre, a felesége nem lehetett rá nagy befolyással s felesége egyébként is csak második unokatestvére, tehát távoli rokona volt Rákóczi feleségének.

Hogy pedig a porosz királynak mennyire nem volt fontos Rákóczi, azt láthatjuk Rákóczi vele való diplomáciai próbálkozásainak tökéletes eredménytelenségéből. S ha ennyire nem törődött vele akkor, mikor Rákóczi már politikai tényező volt, mennyit törődhetett vele akkor, mikor még közéleti szempontból senki volt?

Lehet, hogy azok az udvarok, melyekhez Rákóczi kétségbeesett felesége pártfogásért folyamodott, megbízták bécsi követüket, hogy érdeklődjenek a fogoly iránt, ezt azonban nemigen tekinthetjük másnak, mint a kötelező udvariasságnak, melynek se ők, se a bécsi udvar nem tulajdonított s nem is tulajdoníthatott különösebb jelentőséget. I. Frigyes porosz király, aki egyébként is nemrég kapta meg Lipóttól a királyi címet, sokkal alázatosabb híve is volt a császárnak, semhogy egy olyan fogoly érdekében, akit felségsértéssel és összeesküvéssel vádoltak, komolyan közbevetette volna magát.

A jezsuitákat és tisztelőjüket, Lehmann kapitányt, Rákóczi szökésének elősegítésében alig vezethette más, mint csak a szánalom, a jó szív. A sajnálatot az keltette fel bennük, hogy Rákóczinak sikerült elhitetnie velük, hogy ő ártatlan s hamis vád alapján került börtönbe.

Lukinich komoly jeleket hoz fel amellet, hogy maga Lipót se nagyon bánta, hogy Rákóczi megszökött. Lehmann kapitányt például kivégezték e szökés elősegítéséért, de például Rákóczi feleségét és a két jezsuitát nemcsak meg nem büntették érte, hanem még csak nem is éreztették velük a császár haragját. P. Wolff például utána is éppoly bizalmi embere maradt Lipótnak, mint azelőtt volt.

Lukinich ezen állításának igazsága valószínű, de semmi különös jelentősége nincs, mert Lipót gyűlölni nem tudott s számára minden kivégzés olyan kínos volt, mintha őt magát vé-

gezték volna ki. Érthető tehát, ha nem nagyon bánta, ha Rákóczi megszöktetésével megkímélték attól a rá nézve rendkívül kínos kötelességtől, hogy Rákóczi halálos ítéletét aláírja. Már pedig ha perét lefolytatják, az ítélet végrehajtása alól bajosan bújhatott volna ki. Láttuk, hogy Zrínyi, Frangepán és Nádasdy kivégzésekor is hogyan írt bizalmasának Madridba, s láttuk azt is, hogy a három, illetőleg négy főúr kivégeztetése után a többi vádlottat – noha a legtöbbször még bűnösebb volt, mint azok, akik már elvették büntetésüket – már semmiképpen se engedte kivégeztetni.

Az azonban, hogy a császár nem is nagyon bánta azt, hogy Rákóczit megszöktették, nem jelenti azt, hogy Lehmann kivégzése igazságtalanság volt, sőt még az se, hogy kíméletlenség vagy kegyetlenség. Lukinich ezzel kapcsolatban mégis olyan kijelentéseket tesz, melyeket az olvasó félreérthet, sőt majdnem szükségképpen félre is ért s így alkalmas a magyar társadalomba belenevelt Habsburg-gyűlölet élesztésére. Azt írja: „Lehmann fel kellett áldozni, hogy megmenthessék a császári hadsereg hírnevét”.

Az olvasó ebből azt érti, hogy Lehmann-nak nem azért kellett meghalnia, mert megérdemelte, hanem „áldozatként”, ártatlanul, csak azért, hogy megmentse vele a korruptnak látszó császári hadsereg hírnevét. Bűnbakot kellett találni. Ez a feltevés a legnagyobb tévedés. Aki csak egy cseppet is ismeri a Habsburgokat, tudja, hogy ilyesmi az ő uralmuk alatt lehetetlen lett volna. A Habsburgok alatt mindennapos dolog volt, hogy bűnösök nem kaptak büntetést (például Lipót említett sikkasztó minisztere), de az, hogy ártatlant kivégeztek volna azért, hogy a hadsereg becsületét megmentse, soha. (Csak annyi igaz, hogy emiatt nem lehetett megkegyelmezni a bűnös Lehmann-nak.)

Lipót azzal követelt el igazságtalanságot, hogy Rákóczi feleségét és a két jezsuitát nem büntette meg, sőt még csak eljárást se indított az ügyben ellenük, de nem abban, hogy Lehmann-t kivégeztette. Lehmann a legdurvább fokban megszegte katonai kötelességét s ezért feltétlenül megérdemelte a halált. A tizenegy tagból álló haditörvényszékben például egyetlenegy se volt, aki nem a halálra szavazott volna. Lipót egyébként még így is irgalmat gyakorolt, mert az előzetes karlevágást törölte az ítéletből.

A császári hadsereg becsülete valóban kívánta Lehmann kivégzését, de azért, mert Lehmann bűnös volt. Nemcsak bűnbak volt tehát ő. Rákóczi szökése annyira romantikus volt, hogy érdekesebb és izgalmasabb történetet még kitalálni is bajosan lehetett volna. A Habsburgok ellenségei azonban felhasználták annak bizonyítására, milyen korrupt a császári hadsereg. Hiszen Rákóczit császári tisztek szöktették meg (nemcsak Lehmann, hanem az öccse is részt vett benne és ő is tiszt volt) és úgyszólván az őrség szeme láttára.

Pedig hát ez az eset is nem Lipót hadseregének és egész kormányrendszerének (melyben állítólag egyedül csak maga Lipót lett volna feddhetetlen, de csupa csirkefogók vették körül s ezért lett volna mint uralkodó, igen kicsiny, bár mint magánember nagy volt) korrupszióját bizonyítja, hanem éppen ellenkezőleg azt, amit mi állítunk, hogy Lipót sokkal jobb emberismerő s mint uralkodó is sokkal nagyobb volt, mint ellenségei felteszik, s ezért környezete is sokkal inkább állt kötelességtudó és becsületes emberekből, mint más uralkodóké. Nem is lehetett ez másképpen, mert hiszen Lipót emberei kiválasztásában a jellemet fontosabbnak tartotta, mint a tehetséget. Képtelenség, hogy éppen ilyen uralkodó környezete álljon csupa jellemtelenekből és korruptakból s ilyen uralkodó hadserege legyen még korruptabb, mint más uralkodók hadserege.

Hogy nem így volt, Lukinich is észrevette. „Bár nem volt titok, írja, hogy a birodalmi politika akkori intézői között kevés volt a catói jellem (láttuk, hogy sok volt, sőt Lipót bizalmasai mind ilyenek voltak), a durva korrupció esetei a császári hadseregben mégis inkább kivételek voltak.” (116. o.)

Lehmann egész kétségtelenül kivételesen jó ember volt. Olyan, amilyennek csak Lipót jó példájára és az ő hosszú uralkodása alatt kialakult valláserkölcösös közszellemben teremtek tömegesen (mert kivételesen mindig voltak és lesznek jó emberek még kommunista környe-

zetben is). Igazán rokonszenves kell legyen mindenki előtt az a katonatiszt, aki oly jószívű s foglyát úgy megsajnálja, mint Lehmann kapitány Rákóczit. S hogy nemcsak jó szíve volt, hanem kötelességérzete is, mutatja, hogy a Rákóczi iránt felébredt részvét miatt borzalmas lelki-furdalásai voltak. Annyira, hogy mikor látta, hogy Rákóczi ártatlansága közel se olyan világos és egyszerű, mint Rákóczi tudatos félrevezetése alapján ő gondolta, kérvényt adott be a haditanácshoz, hogy helyezték át más munkakörbe és mentse fel jelenlegi beosztása alól. A haditanács azonban 1701. június 23-i leiratában kérését elutasította.

Lehmann kapitány annyira nem volt korrupt, hogy mikor Rákóczi szökése közben bonyodalmak álltak elő, úgy megrémült és úgy elvesztette fejét, hogy maga Rákóczi hozzá képest valósággal rutinos szélhámosnak tűnik fel. Lehmann öccsének viselkedéséből pedig azért nem lehet következtetést levonni a császári hadsereg korrupt voltára, mert hiszen még csak zászlós volt s annyira fiatal, hogy inkább gyerek, mint férfi számba ment.

Aztán milyen jót jelent a hadsereg szellemére, hogy mikor Lehmann, a százados, megparancsolta Rákóczi őrének, hogy gyertyagyújtás végett távozzék, ez az egyszerű ór megtagadta századosa parancsát és hivatkozott a katonai fegyelemre, mely ezt neki megtiltja. Lehmann csak azzal tudta a távozásra rávenni, hogy kivette a kezéből a puskáját, hogy addig majd ő helyettesíti. (Lukinich, 108. o.) Kell-e ennél jobb szellem egy hadseregben?

De azt is látjuk belőle, milyen demokratikus és emberséges is volt ez a szellem s a köz-katonában is mekkora önérzet és egyúttal intelligencia is volt. A közlegény oktatást ad tisztjének a katonai fegyelemről és meg meri tagadni parancsát, mert az törvénytelen volt. Abban a hadbírószágban is, mely Lehmann (s például az aradi vértanúk) felett ítélkezett, a 11 tag között 2 közlegény, 2 káplár és 2 őrmester volt, tehát a többség nem is volt tiszt.

Melyik fél volt fanatikusabb a barokk korban?

Mivel Mályusz a barokk kor katolikusainak „túlfűtött fanatizmusáról” beszél, s mivel közvéleményünk is szinte egyhangúlag elítéli azt a hivatalos támogatást, mellyel hazánkban a Rákóczi korát követő időben III. Károly és Mária Terézia alatt a kormány az Egyházat részesítette, bár időrendben a következő kötetbe tartoznék, mégis itt tartjuk néhány esettel megfelelőnek megvilágítani: hol volt az igazi fanatizmus és a túlfűtöttség a barokk korban: katolikus részen-e vagy inkább protestáns oldalon. Ezzel egyúttal arra is újabb bizonyítékokat hozunk fel, hogy olyan ellenféllel szemben, mint a protestantizmus abban a korban volt, csakugyan az igazság, a méltányosság és a dolog természete kívánta, hogy az állam ne semleges legyen, hanem az egyik felet támogassa és hogy a támogatott fél a katolicizmus legyen. A katolicizmus volt ugyanis a gyöngébb fél még e támogatás ellenére is. Mi lett volna hát belőle e támogatás nélkül?

Debrecenben 1735-ben az utcán még az asszonyok is azt kiabálták a nemrég oda került piaristák felé (pedig hát nem jezsuiták voltak, hanem csak piaristák): „No, ti fekete ördögök, nem sokáig lesztek!” Általában a nép olyan fenyegetően viselkedett velük szemben, hogy már a piaristák házának fegyveres védelméről kellett tanácskozni.

1751-ben történt a Sopron megyei Vadosfán a katolikus kápolna felszentelése miatt az a véres protestáns támadás, melynek részleteit már elbeszéltek.

1754-ben Mezőtúron, Hódmezővásárhelyen és más protestáns többségű alföldi községekben olyan katolikusellenes protestáns lázongások voltak, melyeket csak rendőri karhatalommal lehetett elfojtani s melyeknek csak azért maradt a történelemben nyoma, mert a főszereplők ellen lefolytatott bírói eljárások jegyzőkönyvei megmaradtak. Vadosfával egyetemben mind olyan helységek voltak ezek, melyekben a protestánsok nagy többségben vol-

tak, sőt vannak még ma is, tehát egészen nyilvánvaló, hogy ezeket a lázongásokat a protestánsok nem a katolikusok elleni védekezésből, hanem mint támadó fél, erejük tudatában csinálták.

Mivel addig nem voltak Debrecenben szerzetesek, nem akarták ott túrni, hogy ezután legyenek. Hódmezővásárhelyre és Mezőtúrra nem is szerzeteseket, hanem csak plébánost vittek, de itt még ezt se akarták eltúrni az elbizakodott protestánsok. Láttuk, hogy még a „felvilágosult” Tessedik Sámuel se volt hajlandó eltúrni, hogy Szarvason katolikus pap is legyen. Vadosfára még papot se vittek, csak egy kis kápolnát létesítettek, s lám, még ez is olyan dühbe hozta a falu lutheránusait, hogy még halál is lett belőle.

A mi protestánsaink tehát nem elégedtek meg azzal, hogy Debrecenben is, Mezőtúron is, Hódmezővásárhelyen is, Vadosfán is szabadok voltak és felekezetiességükben senki se háborgatta őket, hanem még azt is tűrhetetlen merényletnek tekintették maguk ellen, hogy a katolikusok is létezni merészelték, illetőleg ők is szabadságot kívántak a maguk részére.

Olyan felháborító, annyira az ő jogaikba ütköző és kihívó dolognak tekintették ők ezt, hogy dühükben rúgtak, haraptak, ütöttek, gyilkoltak miatta. Szakasztottan úgy akartak tehát nálunk is csinálni, mint ahogyan ugyanekkor „hittestvéreik” Hollandiában és Angliában csinálták a katolikusokkal. Mi sajnáljuk őket, mert hisszük, hogy elnyomottak voltak, ők maguk pedig még a katolikusok elnyomására is elég erőt éreztek magukban.

Pedig nálunk mindenki úgy tudja, hogy ekkor már nálunk kétszáz éve üldözték, gyötörték, gyilkolták őket a Habsburgok. Hiszen ekkor már túlvoltunk a pozsonyi véstörvénytől és a gályarabok korán és az eperjesi „mészárszéken” is. Semmiképpen se értem tehát, hogy lehetett ez a kétszáz éve üldözött tömeg még mindig ennyire túl önérzetes, ennyire türelmetlen még „üldözőinek” leelemibb jogai iránt is, s különösen, hogy mint jöhetett olyan öszintén átértzett méregbe, hogy még a józan eszét is elvesztette tőle? Tisztán amiatt, hogy a katolikusok is akartak maguknak papot vagy templomot olyan helyen, ahol eddig nem volt?

1736-ban a katolikus Zala megye azt jelenti a Helytartótanácsnak, hogy Kővágóörsön, mely akkor lutheránus becikkelyezett helység volt, tehát hivatalos joga volt a nyilvános lutheránus istentisztelethez, egy katolikus vallású beteg papot kívánt. Mivel a község katolikusai akkor még nem alkottak önálló plébániát (ma már alkotnak, sőt háromszor annyian vannak, mint a lutheránusok), hanem a szomszédos Szentbékállához tartoztak, az ottani plébános a hívásra elindult, hogy hívét halála előtt a szentségekkel ellássa. A kővágóörsi lutheránusok (akik fanatizmusukban falujuk eredeti „Boldogasszonyörs” nevét is világiasabbra változtatták) olyan mondhatatlan merényletnek tartották, hogy falujukba pápista pap – kivált „bálvánnyal” a kezében – betegye a lábát (úgy látszik, hogy egész addig ez még sose fordult elő), hogy mérhetetlen felháborodásukban seregestől a plébános elé siettek s fenyegették, hogy a faluba be ne merjen lépni. A plébános kénytelen volt visszafordulni. Feljelentésére vizsgálat indult és a dolgot a tanúk egész serege igazolta. A vármegye a becikkelyezett helyeken lakó protestánsok megrendszabályozását kérte.

Ha Zala megye nem lett volna kivételesen erősen katolikus megye, erről az erőszakról se tudnánk semmit, mert akkor nem is indult volna meg a vizsgálat, sőt maga a plébános se tartotta volna érdemesnek esete miatt hatóságokhoz fordulni. Pedig hát egészen bizonyos, hogy olyan megyékben, melyek sokkal protestánsabbak voltak, mint Zala, a protestánsok – érthetően – még kihívóbbak voltak s így köztük hasonló esetek még gyakoribbak voltak. Ha ugyanis még Zalában is ilyen fanatikusok voltak még a lutheránusok is, gondolhatjuk, milyenek lehettek a Nagyváradban vagy a Tiszaháton a kálvinisták? Ott legfeljebb azért nem fordultak elő ilyen esetek, mert a köztük ott lakó nyomorult haldokló katolikusok még gondolni se mertek arra, hogy ők még papot is hívathassanak. Ők éppolyan nyom nélkül pusztultak el, mint a XVI. században az egész magyar, sőt a fél európai katolicizmus.

A Veszprém megyei Városlődön, hol ma ismeretlen a protestantizmus, mert betelepített svábok lakta falu, a barokk korban még volt kálvinista lelkész, de volt katolikus plébános is.

Lakott itt egy Hegyi Tamás nevű ember, aki kálvinistának született, de gyónni szokott a plébánosnál, tehát katolikus lett. Mikor 1748-ban meghalt, a kálvinista tömeg népgyűlést tartott s ott úgy határozott, hogy nem tűrik el, hogy katolikus pap temesse. A határozat közlésére küldöttség ment a gyászházhoz s a temetés valóban kálvinista szertartás szerint ment végbe, mégpedig nem is egy, hanem három pappal. (Úgy látszik, valami előkelőség volt ez a Hegyi Tamás.)

Ugyancsak 1748-ban és ugyancsak Veszprém megyében Szentgálon, a híres bakonyi nemes-községben, ahol katolikus pap akkor még nem volt (ma már van, sőt több híve van már, mint a kálvinista lelkésznek), olyan katolikust se engedtek katolikus pappal eltemettetni, aki katolikusnak is született, tehát mindenképpen az volt. A gőgös és fanatikus megokolás az volt, hogy ők nem tűrik, hogy az ő „tisztá” falujukban egy idegen pápista pap hókuszpókusozzon. Hogy ezt megakadályozzák, ezt a szóban forgó 1748-as halottat (ha megjegyezzük ezt az évszámot, látjuk, hogy mindez a magyarországi „protestánsüldözések” mélypontján történt. Sose voltak a protestánsok hazánkban annyira „jogtalanok”, mint ekkor) – hogy a pápista pap közreműködésének elejét vegyék – egyszerűen még a törvényben előírt idő előtt maguk eltemették. Ugyanitt a katolikus papnak, aki akkor még Városlődről járt ki (illetőleg szeretett volna kijárni) hozzájuk, még azt se engedték meg, hogy egyik hívének házában a szóban misét tartson. Tehát a katolikusoknak még a magán-istentiszteletet se engedélyezték.

Szintén Veszprém megyében 1754-ben Koronits Ferenc plébánost a protestánsok megakadályozták abban, hogy egy beteg protestáns nőt, aki halála előtt meg akart térni, az egyházba felvegyen.

Veszprém megye már nem olyan katolikus, mint Zala, sőt a Dunántúl legprotestánsabbnak maradt megyéje (20%-a kálvinista és 10%-a lutheránus benne). Hogy a protestáns fanatizmus okozta túlkapásokról mégis maradtak itt is történelmi emlékek, annak az az oka, hogy a megyének püspöke van, sőt ekkor ő volt a megye főispánja s így az egyébként protestáns megyei hatóságok nem garázdálkodhattak egészen szabadon. A katolikusok ezért itt mertek és érdemesnek is tartottak néha-néha feljelentést tenni s a megyei hatóságok – ha csak tesseklássék módra is, de – mégiscsak kénytelenek voltak eljárni.

1744. július 22-én, Mária Magdolna napján Tihanyból körmenet indult Felsőörsre, melynek híres Árpád-kori temploma Mária Magdolna tiszteletére van szentelve. A körmenetet P. Ince bencés vezette, s mivel Tihanyból Felsőörsre az út az akkor még kálvinista (de ma már nagy többségében szintén katolikus) Balatonfüreden vezet keresztül, s Füred földesurai a bencések voltak, P. Ince azt kívánta, hogy mikor a körmenet a községen átvonul, harangozzanak.

Mikor a körmenet már visszatérőben volt s így újra átment Füreden, a bencés bement a kálvinista kántorhoz megkérdezni, hogy miért nem harangoztak. Erre félreverték a harangokat, összezsúfolták vele a falu akkor még kálvinista lakóit s ezek aztán doronggal, kaszával, vasvillával szétverték a búcsúsokat. Mikor a nagy zajra a bencés a kántor lakásából kisetett az utcára, az egyik kálvinista korbácsával a bencést is verni kezdte (tehát a jobbágy a földesurát). Arról a legényről, aki a körmenet előtt a szokásos szentkeresztet vitte, még az inget is letépték dühükben. Nemcsak a körmenetben részt vevő tihanyi lányokat, hanem magát a Boldogságos Születet is olyan címeikkel illették, amilyen kifejezéseket a romlott nőkre a falusi durvaság csak ki tud találni. (A vizsgálati jegyzőkönyvek ezeket a le nem nyomtatható kifejezéseket is közlik.) S mindezt a bencések, mint „feudális” elnyomó „nagyurak” ellen követték el „jogtalan” jobbágyaik! Ilyen borzalmas volt a hajdani „feudalizmus”!

Természetesen többen kerültek miatta a zalaegerszegi megyeház börtönébe férfiak is, nők is. A vizsgálat folyamán azzal védekeztek, hogy „bolond, veszett, részegek” voltak. Ez bizony igaz is lehet, mert a fanatikus gyűlölet bizony józan állapotban is megrészegültté, veszetté, bolonddá teszi az embert éppúgy, mint az alkohol, sőt még annál is jobban. De az ilyen bolond, veszett, részeg embereket kell-e, sőt szabad-e az államnak egyforma elbánás-

ban, egyforma védelemben részesítenie a békés, szelíd, józan, sőt félnk és gyámoltalan emberekkel?

Igaz, hogy itt azt is lehetne mondani, hogy a katolikusok is túllépték jogaikat, mert azt kívánták, hogy a kálvinisták harangja üdvözölje őket, s tulajdonképpen ez volt az oka az egész kellemetlenségnek. Ámde Füreden akkor csak kálvinista harang volt még, főképpen pedig ne feledjük, hogy nem a katolikusok, hanem a földesúr kívánta meg azt, hogy a harang szóljon. Az a földesúr, akinek a telkén a kálvini imaház állt és akinek állítólag minden jog nélküli alkalmazottai voltak – a nemesek kivételével – a falu összes lakója. Ha ők nem engedelmessé váltak a földesúr parancsának s még a legelemibb tiszteletet se adták meg neki, akkor igazán a legkevesebb az, hogy legalább megkérdezhesse tőlük, hogy miért nem engedelmessé váltak. Ha még ezt se teszi meg, hanem a sértést szó nélkül vágja zsebre, egyszer s mindenkorra vége abban az uradalomban minden fegyelemnek. Az eset mindenestre szemléltetően mutatja, mennyire nem volt veszedelmes a katolikus barokk kor „protestánsüldözése”, de azt is, hogy az a hajdani egyházi feudalizmus is sokkal ártatlanabb volt a valóságban, mint gondolnánk.

Mivel Balatonfüred, Szentgál, Kővágóörs, Városlőd mind nagyjában ugyanazon a vidéken vannak, láthatjuk, hogy a közölt kihívó, sőt véres esetek nem kivételek és nem véletlenek, hanem hogy szabályról van szó. Hogy Bihar, Szatmár, Borsod vagy Erdély megyéinek levéltárai nem őriznek hasonló esetekben tartott vizsgálatokról jegyzőkönyveket, csak azért van, mert e megyék falvaiba a barokk korban még nem is jutott el katolikus pap, ha pedig kivételesen mégis eljutott (mert Kelemen Didákkal kapcsolatban láttuk már, hogy azért ide is eljutott), jegyzőkönyvek nem maradtak az inzultusokról, melyeket szenvedniük kellett, mert az ezekre a vidékekre eljutó katolikus papok az ellenszenv és gyűlölet olyan tengerébe kerültek, ahol nemcsak a föld népe, hanem még hivatalos megyei hatóságok is hasonló érzelmekkel viseltettek irántuk s így szó se lehetett arról, hogy még panasszal is élhessenek, annál kevésbé, hogy panaszuk komoly vizsgálatot s ennek következtében igazságszolgáltatást eredményezzen.

Nincs is szó arról, hogy például Kelemen Didák valaha feljelentést tett volna az inzultusok miatt, melyeket apostoli útjain kapott, pedig hát láttuk, hogy bőven kapott. Melyik pap tett például becsületsértés miatt feljelentést a kommunizmus alatt? Pedig alig volt nap, hogy az újság, a rádió vagy mindkettő ne rágalmozott volna meg valamely papot. Vagy melyik „kulák” ment ekkor igazát a törvényen keresni?

Láttuk, hogy bántak a nagybányai minoritákkal a kálvinista kurucok annak ellenére, hogy Rákóczi is „buzgó katolikus” volt és Bercsényi is, Károlyi pedig, a náluk is nagyobb katolikus, egyenesen e vidékre való volt és éppen Szatmár megyének főispánja. A Szatmár megyében fekvő Nagybányán a felekezeti erőszak – láttuk – mégis szabadon tombolhatott s utólag se jött érte semmi büntetés. Az üldözött és meggyalázott minoriták, úgy látszik, még csak feljelentést se tartottak érdemesnek tenni miatta. Legalábbis nyoma sincs annak, hogy valaha vizsgálat folyt volna ügyükben.

De nemcsak vizsgálat nem folyt, hanem még botrányt se okozott az eset. Még csak nem is beszéltek róla. Még úgy se borzolta fel az eset a magyar közvélemény tükrét, mint amennyire a gyerek bedobott kavicsa a tenger tükrét. A magyar történelem is napirendre tért fölötte. Márki például semmit se tud róla. Sőt éppen az ellenkezőről tud. Ő azt állapítja meg (II., 398. o.), hogy a szerzetesek közt aránylag a minoriták voltak a legjobb kurucok (annál botrányosabb, hogy mégis így bántak még velük is). Azt írja, hogy tartományfőnököket, aki Eperjesen lakott, Rákóczi „igaz embernek és jó kurucnak” tartotta s ezért a minoriták a kurucok részéről csak jóban és kitüntetésben részesültek.

„A nagybányai minoritákat – olvassuk elképedve Márkiban – már a felkelés kezdetén (1703. december 28.) biztosította (Rákóczi) a kilenced szedésében.” (Ez volt Rákóczi rendeletében. Hogy a valóságban mi volt, azt már láttuk.) „P. Josephus minoritának a szerzet szük-

ségeire tíz aranyat adott. Egyik udvari káplánja a minorita gróf Kéry Ádám volt.” (Úgy látszik, hogy az a Rákóczi, akit már gyerekkorában is „grófok szolgáltak”, annyira előkelő volt, hogy udvari papjai megválasztásában is nem azt nézte, hogy ki szent életű, feddhetetlen vagy tudós, mint ezt a „mafla” Lipót csinálta, hanem hogy ki gróf. Úgy látszik, még itt is elsősorban arra vigyázott, hogy még ebben is grófok szolgálják. Tudjuk, hogy Botyán Jánost se becsülte, mert ő nem volt gróf, mint a többi kuruc tábornok.)

De hát nem ez a fontos most, hanem az, hogy nem elég, hogy Rákóczi kurucai a katolicizmust gyalázták és büntetlenül gyalázták meg, hanem az, hogy erről a magyar történetírás és így a magyar közönség mit sem tud, sőt ennek éppen az ellenkezőjét tudja. Igazán sok a jóból, hogy Nagybányán gyalázták meg legjobban s a magyar történetírás ezzel ellenkezőleg éppen arról tud, hogy Nagybányán megtisztelték és védtek a katolicizmust. Bizonyára igaz az is, amit Márki mond, hogy ti. Rákóczi házi káplánja is minorita volt, Nagybányán tizedszedési jogukat is megerősítette papíron, a tíz aranyat P. Josephus valószínűleg a valóságban is megkapta tőle nemcsak papíron: de még jobban igaz az is, amit tapasztalataiból Kelemen Didák beszél el, amit a jezsuiták nagybányai és felsőbányai házi krónikája jegyez fel, azaz amit a nagybányai minoriták kálvinista kuruc üldözéséről elmondunk.

Most pedig folytatjuk a barokk kori „üldözött” magyar kálvinisták vallási fanatizmusát és katolikusgyűlöletét bizonyító esetek elsorolását. Mégpedig annak bizonyítására, hogy nem kivételekről, hanem nagyon is általános jelenséggel van dolgunk, még mindig arról a Balaton-felvidékről közlünk adatokat, melyekről az eddig közölt eseteket felhoztuk.

Balatonfüreden 1744 óta, tehát a magyarországi legnagyobb „protestánsüldözés” idején, a falu többségben levő kálvinistái tervszerűen egyetlen katolikust se választottak be az esküdtek közé vagy bármely más tisztségbe. Mivel pedig Balatonfüred a bencések birtoka volt, lakói pedig az ő jobbágyaik, újra csak láthatjuk, hogy a barokk kor jobbágyai közel se voltak olyan rabszolgasorban élő, jogtalan, szüntelenül botozott páriák, mint amilyeneknek a közvélemény ma gondolja őket. De azt is láthatjuk belőle, hogy nemcsak a jobbágyok, hanem a kálvinisták se voltak e korban olyan megriadt, tehetetlen s még mukkanni se merő tömeg, mint amilyenek az üldözöttek szoktak lenni. Nem voltak ilyenek még akkor se, ha egyszerre kétszeres átok nehezedett rájuk, mert egyszerre voltak kálvinisták is, meg jobbágyok is, sőt éppen a feudális egyház jobbágyai.

Balatonudvariban – Balatonfüred szomszédságában – éppen e korban, Mária Terézia uralkodása alatt foglalták el a falu kálvinistái még a katolikus templomot is e templom földbirtokával együtt, melyet saját lelkészüik javadalmazására használtak fel. Látva, hogy tettüknek nincs semmi törvényes következménye, úgy felbátorodtak, hogy egy lépéssel tovább mentek s az elfoglalt templom földjeit nemsokára maguk között osztották szét. Hogy betöm-jék szájukat, a katolikusoknak is adtak belőle, de azok kínálásra se fogadták el. Így került aztán a dolog a hatóság tudomására és lett belőle akta s tud róla tudomást szerezni a történetírás. (Zala megye alispánja 1756. június 20-án közli az esetet Padányi Bíró Márton veszprémi püspökkel.)

A Veszprém megyében levő, de szintén a Balaton-felvidékhez tartozó Litér határában pedig a kálvinista lakosság 1754-ben a katolikus plébánia tulajdonában levő földeket és réteket bosszúból tönkretette, mivel itt egészen elfoglalnia – úgy látszik – nem állt módjában.

1748-ban a helytartótanács felhívja Veszprém vármegyét, hogy a Kiscellbe menő zárándokokat védje meg a megye protestáns lakosainak ócsárlásaitól, ütlegeitől és egyéb túlkapásaitól. Ez a felhívás tehát szintén olyan időben történt, mikor történetírásunk s ennek megfelelően közvéleményünk szerint csak úgy tombolt a protestánselnomás és dühöngött a barokk kor túlfűtött katolikus fanatizmusának terrorja. Látjuk, hogy éppen ellenkezőleg, még ekkor is a katolikusok voltak azok, akiknek nem volt honjuk e hazában, nekik kellett védelmet kérniük; ők voltak azok, akiknek szenvedniük kellett a hitükért, ha protestáns községekben voltak kénytelenek keresztülmenni.

Nemcsak az illető községi hatóságok nézték ölbetett kezekkel vagy talán jóleső kárörömmel inzultálásukat, hanem még az itt szintén protestáns megyei hatóságokat is a Helytartótanácsnak kellett külön rendeletben felhívnia, hogy teljesítse kötelességét az ország katolikus polgárai testi épsége és vallásszabadsága megvédésében. Nem valószínű, hogy e felhívásnak különösebb hatása lehetett volna, mert hiszen ki tudta azt a messze Pozsonyban a Helytartótanácsban ellenőrizni, hogy Egeralján vagy Csöngén mit kiabálnak vagy mit dobálnak a falun átvonuló búcsúsok után és ahogy ezt a főbíró vagy a falusi bíró tudtával és elnézésével teszik-e vagy pedig – mint ő állítja – tudta nélkül?

1749-ben a már más viszonylatban említett Szentbékálla plébánosa Szentháromság-vasárnapján híveivel körmenetbe vonult át a szomszédos Kapolcs templomához, melyet két évvel előbb kaptak vissza a katolikusok a lutheránusoktól. (Katolikus papja még ma sincs Kapolcsnak, csak temploma. Lelkész ma is csak lutheránus van Kapolcson. Pedig hogy mennyire igazságos és szükséges volt az a templomvisszavétel, mutatja, hogy noha pap azóta sincs a faluban, a katolikusok száma ma már mégis két-háromszorosa a lutheránusokénak.)

A szomszédos Kővágóörs, Kőveskál, Pettend, Henye, Dörögd, Örs, tehát az egész környék protestánssága összecsődülve várta őket. (Világos, hogy nem véletlenül s nem előzetes szervezett izgatás nélkül csődültek oly hirtelen össze s mentek a kapolcsi lutheránusok segítségére, akiket egyébként senki se bántott s nem is akart bántani. Egyébként ma már az elsorolt községek mindegyikében szintén túlsúlyban van a katolicizmus, a fajpusztító, egykés s csak a vagyont (de azt aztán sikeresen) őrző kálvinisták és lutheránusok felett, de a föld még most is majdnem mind az övék.

A férfiak csákánnyal és baltával, az asszonyok moslékos sajtárokkkal és pemettel voltak felfegyverkezve. (Látjuk tehát, hogy nemcsak a bolsevizmus alatt kezdtek szerepet játszani az asszonyok a politikában és a közéleti harcokban.) Maga a kapolcsi bíró (tehát hivatalos személy) vezényelt. A mi történetírásunk ájtatos, vallásos, üldözött embereknek szokta feltüntetni e kor „mártír” protestánsait. Hát ez az itt összecsődült tömeg annyira „jámbor”, „vallásos” és „ájtatos” volt és olyan istenes eszközökkel védte „a hitét”, hogy többek közt a falu egy Mihály nevű bolondját (fiatalabb legény volt az illető) anyaszült meztelenre vetkőztetve vitte oda és lökte bele a körmenetben zsúfoltan egymás mellett menő Mária-lányok tömegébe, közben „allelujákat” és más, az Egyház latin nyelvét gúny tárgyává tevő szavakat kiabálva. (Szinte látom, hogy protestáns, sőt még katolikus olvasóim közül is nem egy még ma is hogy élvezi (megbotránkozás helyett) ezt az eredeti és szellemes, de semmiképpen se egy hitét védő és üldözött tömeghez illő eljárást.)

1759-ben Szepezden (szintén a Balaton zalai partján van, de ma már csak hírmondónak van benne néhány lutheránus) a lutheránus mester és hitfelei a katolikusokat erőszakkal megakadályozták abban, hogy meghúzzák azt a harangot, melyet a helybeli katolikus lakosság, melynek eddig még nem volt harangja, földesurától, Acsády veszprémi püspöktől kapott. A vallási erőszakon és fanatizmuson kívül ismét csak láthatjuk az esetből azt is, hogy ezt olyan protestáns jobbágyok merték megcsinálni, akiknek püspök volt a földesuruk. Csak ilyen „félelmes” nagyúr volt az a püspök-földesúr s ennyire nem volt valóság mindaz a rémség, amit mi hajdani jobbágyaink önkényes botozásairól tudunk. Pedig hát olyan korban történt mindez, melyben állítólag deressel kényszerítették a protestáns jobbágyokat arra, hogy katolikusok legyenek.

A szintén a Balaton környékéhez tartozó Hajmáskér akkori fiókközségében, Rátóton, mely ma már rég önálló plébánia, sőt alig van már benne kálvinista, a katolikusok más helyre akarták átvinni haranglábuikat (bizonyára azért, mert igen eldugott, félreeső helyen lehetett s bizonyára azért volt ilyen helyen, mert mikor felállították, kálvinista „üldözött” testvéreik még nem engedték rendesebb helyre tenni). A kálvinisták doronggal rohantak rájuk s megakadályozták őket szándékuk végrehajtásában. Ez a Rátót szintén olyan falu, ahol az Egyház volt a földesúr!

Az meg még Rákóczi uralma alatt történt, hogy Farkas János vaszari plébánost, akinek fiókközsegei voltak és ma is azok a vegyesvallású Vanyola és Gecse, ez utóbbi községek protestáns lakói feljelentették a kurucoknál. Azok érte jöttek, megkötözték, a berekbe vitték és ott puskáikkal böködték. Azzal fenyegették, hogy fejét veszik, de nagyobb kárt mégse mertek benne csinálni. Úgy látszik, csak megfenyegetni akarták, mert véresre verve megint szabadon eresztették.

Eljárásuk azt mutatja, hogy megkínzása oka nem lehetett az, hogy „áruló” volt, mert akkor egészen elbántak volna vele. Bizonyára az lehetett az egyetlen bűne, hogy buzgó pap volt, sok protestánst megtérített, attól akarták elvenni a kedvét, hogy továbbra is a protestánsok körül legyeskedjék. Pedig hát a vallásszabadsághoz még ennek a „legyesedésnek” a szabadsága is hozzátartozik. De hozzátartozik magának az Evangéliumnak szelleméhez is. Hisz Krisztus urunk se olyanok közé küldte az apostolokat, akik már keresztények voltak. (Jellemző, hogy Esztergomban még napjainkban is így szólította meg az utcán a protestáns lelkész az egyik plébánost, aki nemrég átvett az Egyházba egy kálvinista nőt: „Kalózkodunk, kolléga uram, kalózkodunk?!”)

Ósi község protestánsai (szintén a Balaton északi partvidékén) két plébánost is megvesszőztek a magyarországi „protestánsüldözések” e jellegzetes korában, a halimbait is, meg a vázsonyit is.

Az ugyanezen a vidéken fekvő Csupakon 1751-ben Baki István veri meg a plébánost. Ugyanebben az évben ugyanez az eset ugyanezen a vidéken Szentgálon és Peremartonban is megtörtént. Fülén (Fejér megyének Veszprém megye felé eső részében, tehát szintén ugyanezen a vidéken) a templomkulcsot vették el a falu lakói erőszakkal a plébánostól. Meg is verték. Talán még életét is veszítette volna, ha Nádasdy (a katolikus földesúr) katonái ki nem mentik kezükből. (Ezen esetből ismét csak láthatjuk, hogy a jobbágyok e korban mennyire nem voltak annyira jogtalan, még a széltől is rettegő páriák, mint a közvélemény gondolja.)

1753-ban Padányi Bíró Márton veszprémi püspök terjeszti a Helytartótanács elé Liliom János ösküi plébános esetét. (Öskü is Hajmáskér és Rátót vidékén van), aki Szent István napján majdnem életét veszítette azért, mert egy katolikus ember protestáns feleségét a férj és a halott egész rokonsága kérésére el akarta temetni. Már fel volt öltözve egyházi ruhába, mikor rátámadtak.

Nyúlón (ez Győr megye) 1745-ben egy Benyó István nevű lutheránus Tyúkos Jánost azért, mert lutheránusból lett katolikussá, „pápista kutyának” szidalmazva véresre verte és megfenyegette, hogy kikergeti a faluból. Ez a „szelíd” Benyó is a „feudális” veszprémi püspök jobbágya volt. Még szerencse, hogy a püspök „feudális” volt s így volt annyi hatalma, hogy Benyót ezért börtönbe tudta vettetni. A már itt annyit emlegetett Szentgál kálvinistái pedig Horváth Ferencet, tisztán katolikus vallása miatt, a faluból el is üzték. (A falunak ma már mégis abszolút többsége katolikus.)

1750-ben hasonló vallási erőszakoskodások miatt a Somogy megyei Csepely, Lad és Orci (ez utóbbi szintén egyházi birtok volt) lakói követtek el falujuk katolikusai ellen olyan erőszakoskodásokat, hogy a Helytartótanács büntetésül megvonta nyilvános vallásgyakorlatukat.

1756-ban Ósi község protestánsai a katolikus templom helyreállítását akadályozzák meg erőszakkal, sőt a katolikus mestert is elűzik a faluból. (Plébánosa akkor még nem is volt a falunak.)

1748-ban a protestáns erőszakoskodás miatt már szintén említett Vanyolán több protestáns megtért. Elhagyott hitfeleik részéről azonban olyan csúfolódás, becsmérlés, sőt erőszakoskodás volt az osztályrészük, hogy helyzetük a faluban szinte tarthatatlanná vált. A veszprémi püspökhöz fordultak oltalomért s ezért van ma alkalmunk tudomást szerezni kálváriájukról. Azt panaszolják a püspöknek, hogy még házhelyükből és szántóföldjeikből is kiforgatták őket. Kelemen Jánost és Nagy Jánost tettelesen is bántalmazták Nagy Jánost Bondgya János nagypénteken vasvillával verte el (úgy látszik Krisztus urunk keresztalálának tiszteletére) és

a bordáját is beszakította. Ugyanekkor még az ipa is fejszével támadt rá: „Megöllek, pápista disznó!” – kiabálta neki. Érdekességből megemlítjük, hogy ezek is olyan faluban történtek, melynek földesura katolikus volt, egyébként úgyszólván minden dunántúli falué az volt.

E kor magyar protestánsainak egyik legnagyobb sérelme volt, hogy a katolikus plébánost nekik is fizetniük kellett. A törvény valóban ezt írta elő, de hogy ez mennyire csak elméleti sérelem volt, nem pedig valóság, láthatjuk abból, hogy csak minden tizenöt-huszdik faluban volt akkor még plébános, míg kálvinista lelkész minden faluban volt, sőt van még ma is, míg katolikus pap még ma is csak minden ötödik-hatodik faluban van. Somogyban csak 15% a kálvinista, sőt ma már még annyi sincs s 80%-on felüli a katolikus. A megyében mégis még ma is van annyi kálvinista lelkész mint katolikus plébános.

De protestánsaink még ott is, ahol kivételesen volt plébános, inkább csak elméletben fizették, de nem a gyakorlatban. Becsvölgyön pedig egyenesen ők kényszerítették a katolikusokat arra, hogy lelkészüket ők is fizessék, sőt még a hívek részéről neki járó közmunkában is részt vegyenek. Például pajtájának építéséhez a céhmesterrel kihajtották a katolikusokat is. Akik nem mentek, megzalogolták őket. Egy gazdát, aki – úgy látszik – erélyesebben állt ellen s tiltakozni is merészelt – a megzalogoláson kívül családjával együtt meg is verték.

Az esetből láthatjuk, hogy az erre vonatkozó protestáns sérelem, melyet az avatatlan annyira sértőnek, igazságtalannak, sőt felháborítóknak tart, a valóságban koránt se annyira az. E protestánsokra annyira sértőnek látszó intézkedésben a barokk kor katolikus kormányzatát ugyanaz a szellem vezette, ami a becsvölgyi protestánsokat. Az egyik is, a másik is csak egy vallást ismert s tűrhetetlennek tartotta a kivételeket. A papot a község papjának tekintették s azt tartották igazságosnak, hogy a község papjának eltartásához s – ahogy akkor még szokás volt – földje megműveléséhez a községben mindenki egyformán hozzájáruljon. A protestánsoknak is csak a katolikus községekben kellett fizetniük a plébánost, nem pedig olyan helyeken, ahol saját lelkészü is volt. Ezt csak Írországból tették meg a katolikusokkal az angol protestánsok évszázadokon át. Emiatt azonban – sajnos – kevés ember feje fáj és fáj Európában.

Tudvalevő, hogy alig volt még kurucabb, azaz erőszakosabb magyar püspök, mint a kálvinista gyerekből lett egyházfejedelem, Padányi Bíró Márton, veszprémi püspök. Kétségtelenül régi felekezetéből hozta ezt a tulajdonságot magával és kálvinista ősei vére és vastag nyaka működött benne, mint főpapban is, egész életében. Annál feltűnőbb, hogy a felsorolt erőszakosságokat mégis éppen az ő egyházmegyéjében és az ő főpásztorsága alatt követték el kálvinista és lutheránus nem-hívei. (Láttuk, hogy nemcsak a kálvinisták, hanem a lutheránusok is, tehát nem a magyar virtusból folyt mindez, hanem a protestáns fanatizmusból, bár az elsorolt községekben Öskü kivételével a lutheránusok is mind magyarok.)

Önkéntelenül is arra kell gondolnunk, hogy ha így mertek garázdálkodni akkor, mikor az államhatalom történelmünk folyamán a legjobban nyomta őket (valóban a „nyomás” az egyedül helyes kifejezés, mert a szó szoros értelmében vett „üldözés” nálunk sose volt) és ha éppen ott, ahol a nyomni és megtorolni hozzájuk hasonlóan nagyszerűen tudó Bíró Márton volt nemcsak a püspök, hanem egyúttal még a főispán is, mertek erőszakoskodni, vajon mit csinálhattak akkor a köztük lakó katolikusokkal más, enyhébb korokban és szelídebb katolikus főpásztorok alatt? A választ megadja a kérdésre Svéd-, Dán- és Finnország, Norvégia, Anglia, Wales és Skócia, Szászország, Brandenburg és Mecklenburg, vagyis kivétel nélkül minden ország néprajza, mely hosszabb időn át protestáns uralom alatt állt s ahol úgy kiirtották a katolicizmust, hogy a szó szoros értelmében nem maradt még írmagja se. De a katolikus Habsburgok nem irtották ki Magyarországról a protestantizmust.

Norvégiában, Svéd-, Dán- és Finnországban még 0,1% sincs még ma se katolikus. S ne mondjuk erre azt, hogy Spanyol- és Olaszországban és Portugáliában se több ennél ma se a protestáns, mert eltekintve attól, hogy a katolicizmus nem is hirdetett soha vallásszabadságot, míg a protestantizmus ennek hangoztatása közben intézte el ilyen alaposan a katolicizmust: ne feledjük, hogy Olaszországban és az Ibériai félszigeten nem is volt soha protestantizmus,

Skandináviában azonban volt katolicizmus, sőt azelőtt ott is mindenki katolikus volt. A katolicizmus tehát nem irtott, hanem csak a meglevőt védte. A katolicizmus ott, ahol módja volt rá, csak azt akadályozta meg, hogy a protestantizmus beszivárogjon, elterjedjen és kiszorítsa a katolicizmust, tehát a karhatalommal csak védekezett, a protestantizmus azonban támadott és a már meglevő katolicizmust irtotta ki tökéletesen. Támadó háborút folytatott, a már meglevőt irtotta ki és semmisítette meg. A protestantizmus nem beszélt, hanem tett.

De nemcsak a Skandináv-államokban, hanem Angliában, Skóciában és Walesben sincs egyetlen katolikus falu se. Nincs még olyan falu se, amely félig vagy negyedrészen katolikus. A ma 12% angliai katolikus elszórva él s csak a városokban, ahova, mint gyökértelen munkás, csak a XIX. század folyamát vándorolt be, illetőleg – amennyiben az értelmiséghez vagy a nemességhez tartozik – szintén csak e század folyamán tért csak az Egyházba újra vissza.

Németországban mindig katolikus, sőt mindig Habsburg volt a császár, mégis a hajdani számtalan német hercegség közül nincs egyetlenegy se, melynek területén, ha ura protestáns volt, ma csak egyetlenegy katolikus vagy akár csak félig vagy negyedrészen katolikus falut is találunk. Ha kivételesen akad egy-egy, az se kivétel – mert itt a szabály olyan, hogy még kivétel sincs –, hanem az a falu későbbi szerzeménye a tartománynak s csak azért maradt meg katolikusnak, mert régi ura még katolikus volt s így ott a protestáns irtó terror nem működhetett. Poroszországnak ma 34-35%-a katolikus, noha urai, a Hohenzollernnek mindig protestánsok voltak. Ezeket a katolikus területeket azonban ők is csak később szereztek katolikus uralkodók országaiból. Országuk azok a részei, melyek már a reformáció és ellenreformáció korában is birtokukban voltak, nekik is annyira protestánsok, hogy még egy falut se találunk olyat, amelyben katolikus őslakosok is vannak.

Így van ez nálunk is. Vegyes vallású falvak csak a Dunántúlon és a Felvidéken vannak s ezek a városok vagy falvak azért nem tiszta katolikusok, hanem vegyesek, mert itt a Habsburgok, tehát a katolikusok voltak az „erőszakos” téritők. Ezek ugyanis csak annyira voltak erőszakosak, hogy mindenféle Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Thököly, sőt katolikus Rákóczi Ferenc-féle véres vallásháborúk megvívása és mondhatatlan hercehurcák és az ő galád megrágalmazásuk ellenére is, melytől máig is szenvednek s melyet még katolikusok is elhisznek róluk, csak annyit erőszakoltak ki ezektől a hajdan teljesen protestánssá vált városoktól, hogy piaristákat, minoritákat, sőt – Uram, bocsá! – még jezsuitákat is befogadjanak falaik közé s ezeket még prédikálni és iskolákban tanítani is engedjék, egyes falvaktól pedig – mert láttuk, hogy közel se mindegyiktől – csak annyit, hogy katolikus papok is betehessék területükre a lábukat. Mivel azonban szellemi eszközökkel eszméket nem kiirtani, hanem csak háttérbe szorítani, meggyöngíteni lehet, ezek a városok és falvak közel se lettek olyan kizárólagosan katolikusok, mint az említett országok városai és falvai protestánsok. Ezeknek egy része, igen sokszor a többsége, még ma is protestáns.

A Tiszántúlon azonban (mely nagy részben a kálvinista erdélyi fejedelmeket uralta) és Erdélyben nincsenek vegyesvallású községek, hanem csak vagy tiszta katolikusok, vagy tiszta kálvinisták. (Tiszta katolikusok csak elvétve, mert ezek újonnan telepített községek azon időből, mikor már itt is Habsburg volt az úr. Ezek többnyire németek vagy tótok is.) Egyébként minden bihari, szatmári, beregi és erdélyi magyar falu tiszta kálvinista. A protestánsok nálunk is – természetesen itt is vallásszabadságot hirdetve – épp oly tiszta és alapos munkát végeztek, mint skandináv, angolszász vagy német „hittestvéreik”. Ők külön inkvizíció nélkül is tudtak irtani s ők valóban irtottak, nem pedig csak a meglevőt és a magukét védték, mint az Egyház az inkvizícióval.

Annak azonban, hogy a magyar protestánsok barokk kori erőszakosságairól éppen Padányi Bíró Márton korából és joghatósága területéről maradtak fenn legnagyobb számmal adatok, természetesen nem az az oka, hogy a protestánsok éppen ekkor és éppen itt voltak a legbátrabbak, ez képtelenség, mert éppen az ellenkezője a logikailag egyedül megokolt: az, hogy a protestánsok éppen e korban és éppen a veszprémi egyházmegye területén lehettek a

legkevésbé erőszakosak. Az igazi ok az, hogy mivel ekkor és itt a katolikusoknak is volt protestáns módon harcias, tevékeny, öntudatos és bátor képviselőjük, ők is felbátorodtak s az ellenük irányuló erőszak és fanatizmus ellen itt ők se csak sírással vagy imádsággal védekeztek, hanem panasszal is éltek. Ez az oka, hogy míg másutt a történelem számára nyomtalanul eltűntek a protestáns erőszakosságok és kihívások nyomai, addig itt aránylag elég sűrűen maradt nyomuk az e panaszok miatt indított vizsgálatok és bírói eljárások jegyzőkönyveiben.

A dolog természetéből folyik, hogy régebben, mikor a protestánsokra még nem nehezedt akkora nyomás, mint III. Károly és Mária Terézia barokk korában, sőt más egyházmelegyékben, ahol nem Bíró Márton típusú ember volt a püspök, még e korban is még sokkal gyakoribb, kihívóbb és vadabb volt ugyan a protestáns fanatizmus, de a természetüknél fogva és szegénységük miatt is gyámoltalan és tehetetlen, türelemhez és szenvedéshez szokott katolikusok, ha néha meg is emberelték magukat és meg is szerkesztettek egy-egy panaszt, nemcsak biztatást nem kaptak püspöktől, hanem kisült, hogy hiába fáradtak, mert püspökük vagy „nem ért rá” panaszukkal foglalkozni, vagy pedig egyszerűen nem volt hajlandó a protestánsok olyan ádáz gyűlöletét magára vonni, mint Padányi Bíró Márton, aki e téren való kurucsága miatt nemcsak itthon lett ellenszenves miatta, hanem még Mária Teréziánál is kegyvesztett lett.

Pedig hogy minden heve, vastagnyakúsága és kálvinista erőszakossága ellenére se volt nemcsak fanatikus vagy gyűlölködő, hanem még a jóban mértéktelen még ez a Bíró Márton se, azt láthatjuk például 1746. június 2-án Sümegről Somsich Antal, somogyi alispánhoz írt leveléből, melyben az alispánnak a csökölyi kálvinistákra írt panaszára azt válaszolja neki, hogy a kálvinisták is „Krisztusnak örökségi”. Eszterházy Ferenc grófnak pedig, aki neki, mint Veszprém megyei főispánnak, egy kiváló katolikus orvost vármegyei tisztiorvosul ajánlott, azt válaszolta, hogy „nem tanácsos hirtelen felbolygatni a más vallásúakat, majd lassan eljő mindennek az ideje”.

Ha a legerőszakosabb és a protestánsok iránt kétségtelenül legkíméletlenebb barokk kori „feudális” püspök is ennyire mérsékelt; ha még ő is ennyire fél a protestánsoktól, akkor be kell mindenkinek látnia, hogy nálunk a protestánsok elnyomása közel se lehetett oly fokú, mint a protestáns évszázados propaganda eredményeként még a katolikus közvélemény is gondolja. Látjuk, hogy mint főispán, még Bíró Márton se mer még a „legféktelenebb” „protestánsüldözés” korában se Veszprém megyében katolikus tisztiorvost kinevezni (noha a dolog teljesen tőle függ), mert attól fél, hogy emiatt a megye protestánsai megorrolnak. De látjuk azt is, hogy Mária Terézia még jobban fél tőlük, s a kedvükért még ő is túl erőszakosnak tartja a püspököt.

Befejezésül csak azt említjük még meg, hogy a kérdésre vonatkozó összes adatunkat Pehm József: „Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora” című művéből vettük, aki az adatait a Zala és a Veszprém megyei és a veszprémi püspöki levéltárból merítette.

Rákóczi és a haza

Ha az Egyházra káros volt Rákóczi működése, akkor – meggyőződéses katolikus emberek szerint – a hazára is szükségképpen káros volt, mégpedig nemcsak a magyarok örök élete szempontjából, hanem földi szempontból is. Ha ugyanis nem lehet nagyobb jót tenni egy nemzettel, mintha az igazság útjára vezetjük, vagy ha már ott van, ott megtartjuk és ha jó erkölcsűvé, keresztény életűvé tesszük, akkor ártani se tudunk neki jobban, mintha az igazság útjáról eltérítjük vagy annak ismeretében meggyöngítjük és ennek következtében keresztény erkölcsében is megrontjuk. Rákóczi e tekintetben természetesen nem annyiban vétkezett, mintha el akarta volna szakítani népét a katolikus igazságtól és a vele összefüggő erkölctől, mert hiszen kétségtelenül ennek éppen az ellenkezőjére törekedett, hanem annyiban, hogy ellenfele, melyet tönkre akart tenni, az a Habsburg-ház volt, mely ugyanennek a katolikus igazságnak még nála is sokkal nagyobb és erősebb támogatója és példaadója volt.

Ha nem Lipót, hanem XIV. Lajos ellen küzdött volna, akkor vallási szempontból se nem ártott, se nem használt volna, mert olyan híve és annyira támogatója ő is volt az Egyháznak, mint a napkirály. Amennyiben politikai érdekeivel nem ellenkezett, XIV. Lajos is védte az Egyház érdekeit, az pedig egészen kétségtelen, hogy hívő lélek volt ő is és egyénileg vallásos. Ugyanilyen volt Rákóczi is s ezért ha ellenfele nem Lipót, hanem például egy Gusztáv Adolf vagy Nagy Frigyes lett volna, akkor feltétlenül zászlaja alatt kellett volna harcolnia minden meggyőződéses katolikusnak, feltéve természetesen, hogy Gusztáv Adolf vagy Nagy Frigyes nem lett volna törvényes királyuk. Lipót azonban Rákóczinak és a magyarságnak törvényes királya is volt és a katolikus igazságnak is önzetlen védője. Ellene harcolni tehát a magyarság érdekei elleni harc is volt annak számára, aki a katolikus igazságban hitt.

Rákóczi harca azonban nemcsak ilyen viszonylatban és nemcsak a katolikus hit alapján állva volt káros a nemzeti érdekekre, tehát a hazára is, hanem ettől a szemponttól eltekintve is. Kimutattuk, hogy a nemzet mennyire csak kénytelenségből csatlakozott hozzá, s mikor már csatlakozott is, mennyire lanyha és kényszeredett volt ez a csatlakozás. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Lipótot lelkesen szolgálta a magyar és hogy a Lipóthoz való ragaszkodás volt az oka, hogy Rákóczihoz kénytelenül csatlakozott. A többség – még a katolikusok is – Lipótot is csak úgy szolgálta, mint Rákóczit, vagy talán még úgy se.

Hogy mégse szívesen csatlakozott a lázadáshoz, azért történt, mert végeredményben mindegy volt neki. Különösebb oka azonban nem lévén az elégedetlenségre és nem bizván a mozgalom komolyságában, bukása esetére félt a lázadás következményeitől. A vagyonosabb főurakban természetesen a gőg is működött: ha már kénytelenek voltak urat ismerni – mert természetesen legszívesebben nem ismertek volna –, szívesebben hajtottak fejet a római császár, tehát egy igazi nagyúr, mint egy magukfajtájabeli előtt.

Az Egyház érdeke – sajnos – nem nagy szerepet játszott. Olyan nagy katolikus, akinek politikai magatartását elsősorban a hite, az Egyház érdeke vezette, akkor is kevés volt. Az Egyház – elismerjük – a politikában nem tévedhetetlen, de ha a politikai állásfoglalás az Egyházra nézve nem lett volna vallási kötelesség is egyúttal, akkor úgyse foglalt volna állást a Rákóczi-ügyben. Ha tehát az Egyház politikailag is állást foglal, az mindig annak a jele, hogy itt a vallás érdekeiről is szó van. Ha pedig így van, akkor az Egyház politikai állásfoglalásának is mindig irányadónak kell lennie egy nemzet számára. Minden nép mindig bizonyos lehet benne, hogy ha az Egyház mutatta irányban indul, sose kell attól félnie, hogy pórul jár. Akkor jár pórul, ha magát az Egyháznál okosabbnak vagy jobbnak tartja s ezért a maga feje után indul.

Rákóczi szabadságharcát feleslegesnek, sőt helytelennek tartotta a papság. A nemzet nem hallgatott rá. Pórul is járt nemcsak vallásilag, hanem nemzeti szempontból is, mert fegyverle-

tétel lett a vége. Mint látni fogjuk majd, negyvennyolcnak is ellene volt a papság, de a nemzet akkor még jobban nem hallgatott rá. Megint pórul jár s megint nemzeti szempontból is, mert a vége megint a világosi fegyverletétel, akasztások, börtönök és a Bach-korszak lett. A hitlerizmust is helytelenítette a papság. A nemzet megint nem hallgatott rá, sőt a nagy többség a papsággal szemben egyenesen keresztény kötelességének tartotta a mozgalommal érezni, mert ő a papságnál természetesen még azt is jobban tudta, hogy a kereszténység mit kíván. Az eredmény megint az ország orosz megszállása és a bolsevizmus és igen sok jóhiszemű magyar ember kálváriája lett.

A bolsevizmus „szocializmusát” szintén helytelenítette a papság. Ebben a nemzet hallgatott is volna rá, mert most már végre egy véleményen voltak. Annyira azonban most se hallgatott Mindszentyre, az Egyház magyarországi feje (hiába adott ő maga rá ragyogó példát), hogy a terror ellenére is meg tudta volna őrizni bátorságát, ellenálló erejét; hogy meggyőződéséért kockázatot is vállalt volna; hogy állásvesztésnek, zaklatásoknak, veszélyeknek is kitette volna magát a meggyőződéséért.

Pedig ha mindenki, sőt akár csak a nemzet fele hallgatott volna Istentől rendelt vezérére, akkor nem jutottunk s nem is juthattunk volna arra a sorsra, amelyre jutottunk, mert hiszen mindenkit nem lehet elhurcolni, mindenkit nem lehet internálni. Nem lehet még az ország felét se. Ha a többség lett volna bátor és meg nem alkuvó, akkor senki se lakolt volna, mert hiszen büntetni csak kisebbséget lehet. Akkor természetesen berendezkedni se tudott volna az a rendszer, mely a nemzet se testének, se lelkének nem kellett. A bolsevizmus egyébként se egyedül győzött s nyugati szövetségesei miatt, akiknek egyébként erre külön ígéretet is tett, nem mert volna nálunk egy olyan rendszer berendezkedni, melyről még látszat szerint se lehetett volna azt mutatni, hogy nem erőszakkal, hanem a nemzet beleegyezésével rendezkedik itt be.

A történelem tanúsága tehát az, hogy a magyar nemzet eddig még nemzeti szempontból is mindig pórul járt, valahányszor nem hallgatott a papságra. Eddig még mindig rosszul számított, valahányszor olyan politikától várta boldogulását, amelyet a papság káros politikának tartott. Az Árpádok kihalta után is mily makacsul és mily sokáig dacolt azok ellen az Anjouk ellen, akiket a pápa ajánlott királyiul. Ekkor azonban szerencsére mégis a pápai politika győzött és a magyar történelem aranykora következett. Károly Róbert és Nagy Lajos, a két Anjou, legnagyobb királyaink közé tartoznak és idegenekből magyarok is lettek.

A mi történetírásunk azt mondja, hogy Rákóczi szabadságharcának a majtényi fegyverletétel ellenére is olyan nagy és egy évszázadra kiható eredménye lett, hogy még így se volt hiába, még így is érdemes volt megvívni. A szatmári békének köszönhetjük, hogy a Lipót alatti abszolutizmus megszűnt, s ha nem is sérelmek nélkül, de mégiscsak tovább élhettük független és alkotmányos életünket. Nélküle azonban a török kiűzésével hatalmában túlságosan meggyarapodott és elbizakodott Habsburg-ház a vérevesztett, alélt országot alkotmányától és függetlenségétől könnyűszerrel megfoszthatta volna.

Bár itt rámutathatnánk arra, hogy a szatmári békét Rákóczi ellenére egy „áruló” hozta létre, tehát az egészet a Rákóczi politikájával való szakításnak köszönjük, és végre a papság mutatta politikai irány elfogadásával szereztük meg, s ha végig kitartottunk volna Rákóczi mellett és a papság ellen, még a veszett fejsze nyele se maradt volna meg, de hát most ettől az igazságtól tekintsünk el. Nem is akarjuk eleve és kereken kétségbe vonni, hogy valami haszna még Rákóczi felkelésének is volt, de csak azért, mert nincs az az egyiptomi csapás a földön, melynek bizonyos szempontból azért haszna is ne lehetne és ne volna. Többször rámutattunk már, hogy csak hasznos vagy csak káros dolog tulajdonképpen nincs is a földön. Miért lenne tehát csupán csak Rákóczi szabadságharca minden porcikájában és minden szempontból csak káros?

Régebbi fejtegetéseinkben már elismertük, hogy felkeléseinknek, még akkor is, ha levereéssel végződtek, megvolt az a hasznuk, hogy megmutatták Bécsnek, hogy ezzel a nemzettel nem lehet akárhogyan bánni, hogy ez a nemzet kényes alkotmányos jogaira s ezért azokat

nem lehet büntetlenül vagy legalábbis súlyos következmények nélkül megsérteni. Ha igaz az, hogy néma gyerekek anyja se érti szavát, akkor az is igaz, hogy viszont a hangos gyermekkel sokkal többet törődik az anyja, mint a sose síróval, a magáról életjelt sose adóval.

Minden felkelésnek s így Rákócziénak is megvolt tehát az a haszna, hogy Bécsben, mivel rebelliseknek tartottak bennünket, féltek tőlünk; féltek, hogy újra felkelés lesz. Sok sérelmes intézkedést ezért nem mertek kezdeményezni, vagy ha kezdeményezték, azért nem merték végrehajtani. Ellenben ha sose ütöttünk volna a kardunkra, ez a bécsi félelem aligha jelentkezett volna. Ez tehát igaz. Csak az a nagy hibája ennek az érvelésnek, hogy Bécsen szükségképpen gonoszat ért. Mert ha Bécs jó volt, vagy legalábbis nem volt gonosz, akkor már egészen elhibázott az egész okoskodás, mert hiszen erőszakkal mindig arra törekedni, hogy az is, aki még barátunk, aki még jó emberünk, vagy legalábbis a még nem-ellenségünk, féljen tőlünk, egészen ostoba dolog. Hiszen így a barátból vagy semlegesből is ellenséget csinálunk. Az ugyanis csak természetes, hogy mindenki ellenségének tekinti azt, akitől félnie kell.

Minden felkelésnek hosszan megvizsgáltuk már az okait s mindegyiknél láttuk, hogy nem Bécs rosszasága vagy ellenséges indulata miatt tört ki, hanem a felkelők nemtelen indulatai vagy legalábbis nagy emberi gyarlóságai miatt, no meg a nagyszerű alkalom miatt, mely úgyszólván előre bizonyossá tette a győzelmet.

A Habsburgok legfeljebb protestáns szempontból voltak hozzánk rosszak, de még ebből a szempontból is sokkal kevésbé, mint ugyanabban az időben a protestáns fejedelmek – nem véve ki a mi erdélyi fejedelmeinket se – voltak a katolikusokhoz. Ha azonban a protestánsok talán elmondhatják, hogy felkeléseikkel ők nem barátból tették ellenségeiké a Habsburgokat, hanem bennük olyan személyeket tanítottak meg arra, hogy féljenek tőlük, akik már azelőtt is ellenségeik voltak, semmiképpen se mondhatja el ugyanezt egyszerűen a magyar ember. Legalábbis magyar szempontból véve tehát a dolgot, sok hátrányuk mellett ugyancsak édes-kevés hasznuk volt ezeknek a felkeléseknek. A nemzet érdekeit áldoztuk fel bennük a protestantizmus érdekeinek.

De ha elismernék is, hogy legalább valami haszna nemzeti szempontból is volt annak, hogy felkeléseink miatt Bécsben féltek tőlünk, mindjárt hozzá is tehetnénk, hogy ez a haszon a Rákóczi-felkeléskor már sokkal kisebb volt még annál is, mint amit a régebbi felkelésekre vonatkozólag még elismerhetnénk. Mire ugyanis Rákóczi Ferenc fegyvert fogott, már annyi szabadságharcunk volt (ha a Wesselényi-összeesküvést is számítjuk, száz év óta már nyolc), hogy ez a nyolcadik e haszon szempontjából már egész nyugodtan elmaradhatott volna. Száz év alatt hétszer ugyanis éppen elég volt már bizonyítani, hogy nekünk kardunk is van és hogy tőlünk félni is lehet és kell. Semmi szükség se volt még egy nyolcadik bizonyítékra is. Csupán Lipót alatt már a harmadik felkelés volt a Rákóczié. Ha tehát csak a figyelmeztetést, csak a félelmet céloztuk vele, akkor igazán nem volt szükség még Rákóczira is.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ennek a félelmen alapuló haszonnak ott van mindjárt a nála sokkal jelentősebb ellensúlya is: az, hogy aki fél tőlünk, az ellenünk van, az nem szeret bennünket, az haragszik ránk. Mikor tehát mi mindenáron arra törekedtünk, hogy Bécsben féljenek tőlünk, tulajdonképpen – akarva, nem akarva – arra törekedtünk, hogy Bécsben – enyhén szólva – ne szeressenek bennünket. Ki volt azonban az a Bécs, amellyel mindenáron az volt a célunk, hogy ne szeressen bennünket? A mi törvényes és koronás királyunk. Egy olyan hatóság és nálunk aránytalanul nagyobb hatalom, melytől a mi sorsunk, anyagi és erkölcsi kultúránk, jólétünk akkor már kétszáz éve és utána még újabb 200 évig függött.

Az tehát, hogy Bécsnek megmutattuk erőnket; az, hogy elértük, hogy félnie kellett tőlünk s mindaz az előny, ami ránk nézve ezzel járt, talán megfelelő ellensúly lett volna Bécs szeretete és jóindulata elutasításáért, de csak akkor, ha a felkelő fegyver azt is el tudta volna érni, hogy akit megtanítottunk arra, hogy féljen tőlünk, tehát akinek tudtára adtuk, hogy szeretetere mit se adunk, a felkelés után többé már ne legyen urunk, sem sorsunk intézője. Ezt

azonban egyetlen felkelés se tudta elérni (az 1918-as forradalom végül ezt is elérte ugyan, de mi haszna, mikor egyúttal az ország kétharmad részét elvesztette). Minden fenegyerekeskedésünk el- lenére még Bocskai, az első, Bécs megfélemlítésére pályázó magyar fegyverfogása után 300 évre is ugyanaz a Bécs volt az urunk, aki a mohácsi vész után „a nyakunkra telepedett”.

Már most haszon-e az egy nemzetre, ha a királya nem szereti, mert fél tőle s a nemzet maga az, amely azt akarja, hogy királya féljen tőle, tehát ne szeresse, de azért ez a király mégis négyszáz éven át királya marad (hosszabb időn át, mint Árpád ivadéka) s a nemzet új- ra meg újra hűséget esküszik neki? Ki látott még egy ilyen nemzetet? S nem csoda-e, hogy az ilyen nemzet még mindig él, még mindig megvan? Sajnos, nincs is meg már a régi, nagy nemzet. És egészen kétségtelen, hogy ezért nincs meg.

S vajon ki volt az oka mindennek? Semmiképpen se mondhatjuk, hogy a király, mert hi- szen éppen az előbb láttuk, hogy mi tüztük magunk elé célul, hogy királyunk (mivel nem la- kik nálunk és nem csak a mienk) féljen tőlünk, s nemzeti célból tüztük magunk elé, mert ez állítólag a nemzetre hasznos. Hasznos lett volna a nemzetre ez a félelem akkor, ha ugyanak- kor, mikor mi ezt az idegen királyt megtanítottuk arra, hogy féljen tőlünk, egyúttal azt is meg tudtuk volna tenni, hogy attól kezdve, hogy félni megtanítottuk, ne legyen már többé a kirá- lyunk. A haszon azonban még így is kétes lett volna, mert az idegent, a szomszédot, sőt még az ellenséget se jó ingerelni s okos ember még ezeket se teszi ellenségévé, ha elkerülheti.

Mi tehát akartunk is Habsburgot, meg nem is. Az eredmény aztán az lett, hogy megma- radt az idegen királyunk, de félnie kellett tőlünk és így nem szerethett bennünket. Nekünk, ha nem kellett az idegen király, akkor el kellett volna kergetnünk, illetőleg nem lett volna szabad megválasztanunk és megkoronáznunk. Ha pedig elkergetésére nem volt elegendő erőnk, akkor éppen az ellenkezőre kellett volna törekednünk, arra, hogy szeressen bennünket, ezt pedig úgy érhattük volna el, hogy mi is szerettük volna. Egy nemzet boldogulásának egyébként is előfeltétele, hogy ne ellenségének tekintse, hanem szeresse azt, akinek kezébe a sorsát letette s akit urává és vezetőjévé választott. Mi azonban félig az egyiket akartuk, félig a másikat, ötven százalékban ebben az irányban dolgoztunk, ötven százalékban a másikban. Ezért nem tudtuk sokra vinni, sőt méltán csodálkozhatunk még azon is, hogy azért mégis meg- maradtunk, igaz, hogy ma már csak csonkán, s míg azelőtt mindig mások uraltak minket, ma már még abból a kevés magyarból is, aki még megmaradt, hárommillió idegen uralom alatt él.

Ha azonban tudtuk, hogy Bécs olyan erős, hogy hatalmi köréből semmiképpen se tudunk szabadulni, – pedig hát ezt Rákóczi idejében (hét szabadságharc után) már ugyancsak tudhat- tuk volna! –, akkor nekünk – feltéve, hogy csakugyan a hazánkat szerettük, nem pedig csak magunk akartunk érvényesülni vagy csak Bécsen akartunk bosszút állni, nem törődve azzal, akármilyen lesz is miatta a hazánkból – mindenáron arra kellett volna törekednünk, hogy az ud- var szeressen bennünket, hogy trónja mindig biztos támaszát lássa bennünk.

Mivel nálunk mindig éppen az ellenkezőre való törekvésben állt a „hazafiság”, nekünk, de különösen ezeknek a „hazafiaknak” van legkevesebb okunk és jogunk ahhoz, hogy Bécs rosszulnata, bizalmatlansága és azon károk miatt panaszkodjunk, melyeket nekünk állítólag Bécs okozott, mert van-e annál természetesebb dolog, mint hogy valaki az iránt, akitől félnie kell, bizalmatlan s azt erőben nem gyarapítani, hanem gyöngíteni igyekszik? Ha tehát való- ban igaz az, hogy Bécs nekünk ártott és nem tartotta kívánatosnak, tehát védekezett az ellen, hogy mi erősek legyünk, annak egyedüli és legtermészetesebb oka a mi ostoba, hazafiatlan „hazafias” politikánk volt.

De hát – mondhatná valamely „hazafias” magyar s mondja is mindegyik – a Habsburgok ebből a nyolc szabadságharcból láthatták volna, hogy nekünk ők nem kellene. Miért kapaszkodtak hát mégis annyira bele abba a magyar koronába? Miért nem mondtak le róla önként? Ezt – feleljük – csak hazafias gyerek mondhatja, de nem felnőtt. A felnőttek már rég megta- nulták az életben, hogy ahogyan emberek földet, házat, gyárat önként sose adnak oda más- nak, éppúgy (vagy még jobban) uralkodók se szoktak önként koronákat visszaadni.

De ha ez egyébként szokás lenne, mi még akkor se kívánhatnánk a Habsburgoktól, mert mi száz év alatt nyolcszor sose szóval kértük az uralkodóházat, hogy mondjon le a koronánkról, hanem erre úgy akartuk mind a nyolcszor fegyverrel és szövetségesek (köztük a pogány török) segítségével erőszakkal rákényszeríteni. Ha pedig mi az erőszak, a fegyver útjára léptünk, világos, hogy az, akit megtámadtunk, szintén erre az útra lépett. Ha mi úgy határozunk, hogy döntsön az erő, csak természetes, hogy az uralkodóház is így határozott, kivált, mikor, mint az események megmutatták, az erő mindig az ő oldalán állott. Fegyverrel a kézben, tehát az erőszak alapján milyen címen lehet a másik féltől viszont önkéntes engedést követelni? Aztán mi minden Habsburgot megkoronáztunk, mi tettük a koronát fejére, hogy kívánhattuk hát tőle, hogy tegye le?! Hiszen csak mos láttuk, hogy Rákóczi azt hitte, hogy egyenesen esküszegés, ha a fejedelemséget leteszi! S mi még Zápolya Jánosban is helyeseljük, hogy a koronát nem tette le, ha egyszer már a fejére tette.

A politikában, de általában az élet kíméletlen harcában nincs önkéntes lemondás. Ott minden lemondást, minden engedményt úgy kell kikényszeríteni. Ezt mi is nagyon jól tudtuk, hiszen éppen ezért ragadtunk nyolcszor is egymás után fegyvert. Micsoda naiv beszéd tehát az, hogy mi, miután nyolcszor egymás után hiába ragadtunk fegyvert, most egyszerre azzal álunk elő, hogy azt, amit fegyverrel se tudunk kivívni, miért nem adták meg nekünk önként?

Mellesleg megjegyezzük azt is, hogy a Habsburgoknak is éppen a lelkiismeretük tiltotta meg, hogy irántunk olyan jószívű jámborak legyenek, hogy önként visszavonuljanak és miután fegyverrel ezt nem tudtuk tőlünk kikényszeríteni, önként adják át a teret azoknak, akik az ő uralmukat a magyarságra olyan károsnak tartották. Ne feledjük ugyanis, hogy az ő ellenfelek a múltban a protestánsok, korunkban pedig a marxista forradalmárok destrukciója volt. Vajon átengedhette-e önként és szívességből a teret Magyarországon egy buzgó, hívő katolikus a múltban a protestánsoknak, korunkban pedig a destrukciónak, az istentelenség és az osztálygyűlölet megszállottjainak? És ha így tett volna, nem nekünk, magyaroknak, ártott volna vele legtöbbet?

De Habsburgjaink nemcsak mint katolikusok, hanem mint magyar királyok se engedhettek e kívánságnak, mert hiszen ma már látjuk, hogy az ő bukásuk Magyarország bukásával, részekre bomlásával, Csonkamagyarországgá való válásával járt. Ha ők előbb vesztették volna el a magyar koronát, ez a káros következmény előbb következett volna be. Okos embereknek ezt már megtörténte előtt is látniuk kellett volna, mert hiszen a Habsburgok világhatalma nélkül, tisztán a magunk erejéből nemcsak a török iga alól nem tudunk volna felszabadulni, de Magyarország integritását se tudtuk volna megőrizni itt, a százmilliós németiség szomszédságában és a kétszáz milliós szlávok közé ékelve. Nem véletlen, hanem természetes dolog tehát, hogy Mihály (1918-ban) a Habsburg-nagyhatalom oltalmazó karja nem védett már tovább bennünket, azonnal „utódállamokra” bomlott a mi hajdani szép és nagy hazánk.

Mi azonban addig, míg ez a nekünk annyira szükséges védelem megvolt, nem voltunk tudatában, hogy szükséges és megvan. Nem arra törekedtünk, hogy jó viszonyban legyünk azzal, aki véd bennünket és akinek védelmére annyira rászorulunk, hanem arra, hogy féljen tőlünk, azaz ellenségeinek tekintsen bennünket. Bécs újra meg újra tapasztalta s így később már mindig előre tudta, hogy ha válságba kerül; ha olyan helyzetbe jut, melyben kitűnik, ki a jó barát, ki az ellenség: akkor bennünk nemcsak támaszra nem talál, hanem egyenesen ellenségre, mert akkor mindig hátba támadjuk. Csak két kivétel volt, de mindkettő csak újabb történelmünk folyamán: Mária Terézia trónra léptekor és a napóleoni háborúkban, mi azonban még ezt a kettőt is megbántuk s nem győztük és nem győzzük hangsúlyozni, hogy e két esetben milyen ostobák voltunk.

Rákóczi is csak azért kelt fel s az ő idejében is egyedül csak azért lett időszerű egy újabb „szabadságharc”, mert a Habsburgok történelmük egyik legfontosabb eseménye előtt állottak: akkor dőlt el, meg tudják-e tartani családjuk spanyol ágának üressé vált örökségét vagy pedig ellenségük, a francia király hódítja el tőlük.

Hogy az a szabadság, melyet a szatmári béke biztosított számunkra, Rákóczi nyolcéves szabadságharca nélkül nem lett volna osztályrészünk, az egyáltalán nem bizonyos, de hogy a Habsburgok Rákóczi felkelése miatt veszítették el spanyol örökségüket, az alig lehet kétséges. Még kevésbé lehet kétség abban, hogy ha a Habsburgok közvetlenül a spanyol örökösödési háborút megelőzőleg Magyarországnak a török alóli felszabadítása miatt nem merültek volna ki tökéletesen pénzügyileg és katonailag egyaránt és ezt az újabb háborút nem adósságokban már nyakig úszva kezdték volna meg, sokkal eredményesebben végződött volna számunkra. De az már aztán igazán sok volt a jóból, hogy mi azt a királyunkat, aki mi miattunk volt már úgyis kimerült akkor, mikor a spanyol örökösödési háborúba kellett fognia, mi nemcsak nem segítettük benne, hanem egyenesen ellenségei sorába álltunk.

A szatmári béke áldásait nem tulajdoníthatjuk Rákóczinak, hiszen ellene, sőt az ő átkai közepette jött létre. De nem köszönhetjük annak a tőle vívott nyolcéves harcnak se, mely megelőzte. Hiszen ez a harc tökéletes kudarccal végződött s a fegyvert akkor is le kellett volna tenni, ha nem kaptuk volna meg ezt az előnyös békét. Ma már tudjuk, hogy azok a külpolitikai tárgyalások, melyekhez akkor Rákóczi olyan nagy reményeket fűzött, mind eredménytelenek lettek, a nyugati harctéren akkor már felszabadult császári seregek pedig akkor már határainkon álltak bevonulásra készen. Az eltiprástól nem Rákóczi külpolitikai erőfeszítései, hanem a labanc Pálffyjak jó magyarsága mentett meg bennünket.

Feltétlenül a jóakarát jele volt Béctől is, hogy noha a fegyverünk csütörtököt mondott, befejezésül mégis ugyanolyan jó békét adott, mint Bocskai vagy Bethlen eldöntetlenül végződött harcai után. Ha a bécsi vagy a nikolsburgi békét Bocskai vagy Bethlen fegyvereinek tulajdonítjuk, értjük. Semmiképpen se tulajdoníthatjuk azonban a szatmári békét annak a Rákóczinak, aki mindenáron a meghíúsítására törekedett, alá se írta, de viszont akkor már semmi erő se állt rendelkezésére.

De ha Rákóczi nem fogott volna fegyvert – mondhatnák –, ha ő nem harcolt volna, akkor béke se lett volna, mert hiszen ha nincs harc, akkor békét se kell kötni utána. A szatmári békét lényegében véve tehát mégiscsak Rákóczinak köszönhetjük. Ez az érvelés igaz. Az is igaz azonban, hogy ha mi egy veszített szabadságharc után is szabadságot kaptunk, akkor kétségtelen, hogy ennek nem az az oka, hogy szabadságharcot folytattunk, hanem csak az, hogy szabadságharcunk bukásakor már mások voltak a viszonyok, mint akkor, mikor elkezdődött.

Lehet ugyan az is, hogy a viszonyok e gyökeres megváltozásához maga ez az egyébként sikertelen szabadságharc is hozzájárult, de ez a hozzájárulás semmiképpen se lehetett lényegbevágó. A győzelem ugyanis természetesen elbizakodottá teszi az embert, tehát azzá kellett volna tennie a Rákóczit leverő Bécsnek is. A bosszúállás és a büntetésre való törekvés is természetes ilyenkor. Hogy ennek ellenére mégis épp oly jó békét kaptunk, akár régebbi, sikeres felkeléseink után, azt az éppen akkor trónra kerülő új király, III. Károly személyes jóindulatán kívül protestáns szövetségeseinek, az angolok és a hollandok befolyásának is köszönhetjük.

III. Károly jóindulata egész bizonyosan nem a fegyveres felkelés s a spanyol örökségnek miatta való elvesztése következménye volt, hanem éppen ennek ellenére nyilvánult meg. Ez a jóindulat sokkal nagyobb lett volna tehát, ha Rákóczi felkelése nem lett volna. Épp ilyen bizonyos az is, hogy az angol és a holland protestánsok se a katolikus és egyébként is kudarcot szenvedő Rákóczi felkelése miatt pártoltak bennünket III. Károly udvarában. Hiszen ők szövetségesei voltak a Habsburgoknak már Rákóczi felkelése előtt is. Ők a magyar protestánsokat Rákóczi nélkül is pártolták volna. Éppen ellenkezőleg, itt is azt kell mondanunk, hogy az ő rokonszenvük és irántunk való jóakarátuk is sokkal jobban meglelt volna a kuruc felkelés nélkül. Hiszen Rákóczi és a magyar protestánsok nem az angolokkal és a hollandokkal, hanem a franciákkal szövetkezve vívták szabadságharcukat, a franciáktól kapták a pénzt és a technikai hadügyi segítséget, a franciák pedig katolikusok voltak és ekkor legalább akkora ellenségeik voltak a Habsburgok protestáns szövetségeseinek, mint maguknak a Habsburgoknak.

Egészen bizonyos, hogy ha mi azt a pénzt, vért és energiát, melyet Rákóczi nyolcéves „szabadságharcában” hiába, sőt egyenesen kárunkra eltékoztunk, az ugyanakkor folyó spanyol örökösödési háborúban királyunk, a Habsburgok és protestáns angol és holland szövetségeseik oldalán használtuk volna fel, nemcsak erkölcsileg jártunk volna el kifogástalanul és alattvalói eskünket tartottuk volna meg a kuruc megszegés helyett, hanem gyakorlatilag is sokkal jobban jártunk volna. Rákóczi szabadságharca tehát nemcsak bűnös és erkölcstelen volt, hanem ostoba és elhibázott is, mind magyar, mind protestáns, mind katolikus szempontból.

Mivel a politikában semmit se adnak ingyen, világos, hogy azt a segítséget, melyet mi a spanyol örökösödési háborúban Habsburg-királyunknak adtunk volna, mi se adtuk volna ingyen. Ha mi erre a harcra bizonyos megszabott összegű pénzt és sereget megszavaztunk volna, a megszavazás ellenében előre kiköthettük volna a feltételt, vagyis e tőlünk hozandó áldozat ellenértékét. Világos, hogy ez sokkal nagyobb lehetett volna, mint az, amit a szatmári békében ellenszolgáltatás nélkül teljesen ingyen, sőt hűtlenségünk ellenére is megkaptunk. S melléje még hála és becsület is járt volna a hűségért, a kötelességteljesítésért.

A politikában és a külpolitikában azért nincs semmi ingyen, mert az államok vezetői nem sajtolhatják ki adóban alattvalóik pénzét és a háborúban alattvalóik vérért ellenszolgáltatás nélkül. Egyének tehát lehetnek önzetlenek (ők is ritkán azok), de népek, nemzetek, közösségek nem. Az egyénben erény az önzetlenség s azért ajánlanunk kell, a közösségeket illetően bűn, a nép becsapása és kiszípolozása volna. Az államférfiak vagy uralkodók ugyanis nem maguk vállalják azt az áldozatot, melyet ingyen adnának, hanem alattvalóikat kényszerítenék rá, hogy vállalják, ez pedig az igazságossággal és a szeretettel egyaránt ellenkezik.

Mi is azért nem maradhattunk függetlenek, mi is azért kerültünk megalázó, függő helyzetbe a Habsburgok birodalmában, mert e birodalom egyéb országai áldoztak, adóztak, véreztek miértünk is. (Erre a bizonyítékok tömkelegét hoztuk már fel és hozzuk még fel.) A Habsburgok ezeket az áldozatokat ezektől az alattvalóiktól nem kívánhatták ingyen, s ha kívánták volna, akkor se kapták volna meg. Ez ugyanis ezen alattvalóik kiszípolozását, elnyomását, a velük való igazságtalan elbánást jelentette volna. Ennek ellenszolgáltatásaként csorbult meg velük szemben a mi függetlenségünk s szereztek ők maguknak Magyarországon is olyan jogokat, melyek a mi függetlenségünkre és önrendelkezésünkre sértők voltak s melyeket csak 1867-ben sikerült kiküszöbölnünk.

A török elleni védelemre, a támadó háborúkra, végül az ország felszabadítására a pénzt és a sereget elsősorban mindig a Habsburgok egyéb országai adták, mi ellenben Rákóczi koráig sose vettünk részt a Habsburgok birodalmának minket közvetlenül nem érdeklő nyugati háborúiban vagy más terheiben. Ha részt vettünk, az mindig önkéntesen volt s mint az önkéntes jellegből természetszerűleg következik, jelentéktelen mértékben. A vállalkozás költségeit akkor is mindig a császár fizette. Erre hozunk majd fel ezután példát. Mária Terézia osztrák örökösödési háborújában is, mikor először vettünk részt a Habsburg-birodalom védelmében, látni fogjuk majd, hogy ez a részvétel is sokkal kisebb arányú volt, mint mi gondoljuk, ami pedig a dolog pénzbeli oldalát illeti, úgyszólván a semmivel volt egyenlő. (Vitam et sanguinem, sed avenam non! Életet és vért igen, de zabot azt nem. Hát még pénzt mennyire nem!)

Ha mi felkelés helyett a spanyol örökösödési háborúban a Habsburgok gondjaiból vállaltunk volna részt; ha országgyűlésünk pénzt szavazott volna meg rá és csapatokat állított volna ki a harcban való részvételre, akkor ugyanaz az országgyűlés, mely ezeket megszavazta, megszabhatta volna azokat a feltételeket is, melyek alapján megszavazza. Hogy a segítséget nem ingyen adtuk volna, az nem lett volna részünkről önzés, hiszen mondtuk, hogy nemzetek közt nincsen és nem is lehet önzetlenség. Itt mindenki kap azért, amit ad. Eszébe se jutott volna senkinek azt kívánni, hogy ingyen adjuk.

Mi ilyen módon, tehát önkéntes elhatározással a Habsburgoknak sose adtunk, kivéve Kun László segítségét Habsburg Rudolfnak, mely azonban nagyon régen, még akkor volt, mikor még a Habsburg-birodalommal nem voltunk közös háztartásban, és kivéve Mária Te-

réziát, aki azonban Rákóczi kora után élt s akinek szintén inkább csak harcai idején adtunk, később már szűkkeblűen elzárkóztunk előle. Mi még a magunk török alóli felszabadulásához is csak annyival járultunk hozzá, amennyit erőszakkal és kényszerrel be tudott rajtunk vasalni az idegen hatalom. Hiszen mi akkor is éppen felkelősdíztünk, a török szövetségesei voltunk s Bécsnek mielőtt felszabadításunkba kezdetett, előbb minket kellett levernie. Világos, hogy annak, amit levert ország fizet, hadisarc és hadikárpótlás a neve, melynek összegét nem tőle kérdik meg, annál kevésbé azt, hogy milyen feltételekkel adja, hanem erőszakkal hajtják be rajta s annyit, amennyit csak tudnak.

Aki csak így és csak ekkor hoz áldozatot, annak természetesen nem jár se ellenérték, se kárpótlás, se elismerés, se hála. Ha mi a Rákóczi-felkelés helyett a spanyol örökösödési háborúban királyunk oldalán vettünk volna részt, akkor tőlünk függött volna, milyen mértékben és milyen ellenérték fejében veszünk benne részt. Mi azonban ilyenkor mindig azt feleltük, hogy elvérzett, elszegényedett ország vagyunk, mi nem tudunk adni semmit. Igaz is volt ez. De az is igaz, hogy 1703-ban, talán a leglerongyolódottabbak voltunk egész ezeréves történelmünk folyamán, hiszen nemcsak a 150 éves törökvilág sebeit viseltük még testünkön, hanem a másfél évtizeden át tartó felszabadító háborút is és ezalatt vasaltak be rajtunk évi tízmillió hozzájárulásokat. S lám ekkor, mégis volt erőnk még ahhoz is, hogy Rákóczi nyolc éven át tartó „szabadságharcának” költségeit és szenvedéseit elviseljük.

Ha ezt a hiábavaló, céltalan áldozatot önként és spanyol örökösödési háborúban királyunk érdekei védelmére vállaltuk volna (láttuk, hogy Rákóczi számára se önként vállaltuk), nemcsak azt az ellenértéket kaptuk volna meg, melyet az áldozat ellenértékéül kikötöttünk volna, hanem a becsületünk s vele a birodalomban való befolyásunk is ugyancsak megnövekedett volna. Emellett a szatmári béke vívmányai ugyancsak eltörpültek volna. Igaz, hogy a vállalt nagy áldozatokat megéreztek volna vérben is, pénzben is, de semmiképpen se annyira, mint Rákóczi meddő „szabadságharcának” iszonyú áldozatait, de viszont kaptunk volna érte olyan ellenértéket, mely könnyűvé tette volna részünkre az erőpótlást.

Rákóczi nyolcéves vér- és pénzáldozata azonban, melyhez még a szintén az ő háborúja miatt kitört pestis rémes pusztításai is járultak, csak legyöngített bennünket haszon helyett. Jellemző, hogy ezt a nagy kárt – pedig ugyancsak nem semmi – a mi jóságos és a szabadsághősök iránt még mindig annyira megértő történetírásunk sohase szokta szemére hányni Rákóczinak. Pedig ha Rákóczi felkelése elmaradt volna, ma legalább egy-két millióval több lakosa lenne az országnak, a magyarok arányszáma pedig legalább tíz százalékkal lenne a mainál több.

*

Az a népvészesség, melyet nekünk a kuruc-labanc világ okozott, sokkal nagyobb, jelentősebb, sőt végzetesebb kár, mint első pillanatra talán gondolnánk. Ugyanis már a honfoglaláskor kevesebb volt a magyar, mint amennyi akkora ország megszállásához, mint amekkora a miénk, kellett volna.

A hegyes vidékek megszállatlanok maradtak emiatt és az országhatárokon is gyepüket hagytak, melyek szintén széles, lakatlan határsávokat jelentettek. Az idők haladtával és a lakosság természetes szaporodásával (egyke ugyanis akkor még nem volt) mind a hegyek, mind a határgyepük az évszázadok folyamán benépesültek volna. Jött azonban a tatárjárás, mely szinte lakatlan pusztasággá tette a már benépesült országot. Ezen kívül az Árpádok alatt – annak a szabad királyválasztásnak következményeként, melyre mi olyan büszkék vagyunk – szinte rendszeresek voltak a királyok öccsének bátyjuk még kiskorú fiával szemben a koronát követelő háborúságaik, melyek ismét csak az amúgy is kevés magyart pusztították.

Az Árpádok kihalta után, ismét csak a trónöröklés rendezetlensége – tehát a királyválasztásban való szabadság – miatt, mert a leányág öröklését nem szabályozta pontos törvény, annál kevésbé a leányágak öröklésének sorrendjét, megint vége-hossza nem volt a különféle

leányági leszármazók egymás közti véres küzdelmeinek, és Nagy Lajos uralkodása idején (1347-50 között) viszont egy olyan borzalmas pestis járvány pusztította az országot, melyben a lakosság egyharmada tűnt el.

Így aztán a magyarság nem terjedhetett hazájában, s nemcsak a honfoglaláskor megszállás nélkül maradt hegyvidékeket és az országhatárokon levő széles és nemzetvédelmi szempontból oly elsőrendű fontosságú gyepüket népesítették be magyarok helyett idegenek, hanem még a hajdan magyar településű országrészek egy részét is. Tudjuk, hogy már az Árpádok tömegesen hoztak be az országba németeket (már Szent Istvánnak fiához írt intelmei is feltűnően hangsúlyozzák, hogy idegenekre mennyire szükségünk van), hanem később az Anjouk is tömegesen hoztak ide oláhokat és ruténeket. A Felvidéket tótok, a gyepüket nyugaton németek szállták meg külön telepítés nélkül is, lassú beszivárgással.

A már így is eléggé megfogyatkozott magyarság nyakára jött aztán a kétszáz éves törökvilág emberpusztító hadjárataival és rabszolga-kereskedésével, mely még a gyerekekre is kiterjedt. Nekünk még társországainkat: Halicsot, Lodomériát, Horvátországot, a Tengeremléket, Mácsót, Havasalföldet, Moldvát és Dalmáciát is meg kellett volna szállnunk, de a vége az lett, hogy még szorosan vett hazánknak is több mint felét idegeneknek kellett juttatnunk.

Szabad lett volna ezek után még Bocskainak is két éven át pusztítania a magyart? Bethlennek még ennél is több éven át és egymás után háromszor és utána még Rákóczi Györgynek is? Mennyi magyart pusztított ki azután II. Rákóczi Györgynek a lengyel koronára törő nagyravágása (illetőleg kálvinista fanatizmusa, mert minden csak azért történt, hogy fia nem mint katolikus legyen lengyel király (mint a lengyelek felajánlották neki), hanem mint lengyel király is kálvinista maradjon)?

Nagy magyar seregéből alig hozott haza ugyanis valamit. Aztán pedig fejedelemségéhez való makacs s önző ragaszkodása miatt a még ezek után is megmaradt erdélyi magyarokból százezreket (nem túlzó a szám) hagyott kipusztítani a töröknek azoknak a bosszuló hadjáratoknak a felidézésével, melyeket egyedül az ő konoksága zúdított Erdélyre.

Aztán Thököly következett hosszú éveken át, aztán II. Rákóczi Ferenc még nagyobb magyarirtása, aki alatt szintén pestis is pusztította az országot.

Végül jött negyvennyolc, mely a rác és oláh magyargyilkolások egyedüli oka volt, de ezenkívül véres harcokban is pusztította a magyarság virágát. Még ha ez a túl sok harc sikerrel is járt volna, akkor is kérdés, megérte-e az eredmény azt a sok pótolhatatlan véráldozatot, amelybe került s amely egy más népre se lett volna olyan végzetes, mint a mi különleges helyzetünkben reánk volt.

*

Érdekes, hogy történetírásunk azzal egyáltalán nem is foglalkozik, mi lett volna velünk akkor, ha Rákóczi győz. Pedig hát csak az lett volna számunkra az igazi baj. Szomorú dicsősége Rákóczinak, hogy tulajdonképpen azzal használt hazájának a legtöbbet, illetőleg azzal okozott neki a legkevesebb kárt, hogy nem győzött.

Igaz, hogy sokan azt tartják, hogy a „volnákkal” nem érdemes foglalkozni s annak kutatása, hogy mi lett volna akkor, ha nem úgy történt volna, mint ahogyan történt, nem esik a történettudomány körébe s okos ember az ilyesminek találgatásával nem is tölti idejét. Pedig ahogyan a számtani eredménynek is hasznos megcsinálni a próbáját, a történelem is csak akkor tudja betölteni hivatását, hogy az élet mestere legyen, ha nemcsak abból okulunk, ami valóban megtörtént, hanem abból is, ami történhetett volna. Hiszen nemzetünk történetében a Rákócziéhoz hasonló eset adódhat még ezután is, s hol van az megírva, hogy ha az első esetben elpuskáltuk a dolgot, másodszer is el kell puskáznunk?

Rákóczi mozgalmának helyes vagy helytelen voltát csak akkor tudjuk teljes egészében megítélni, ha nemcsak azzal vagyunk tisztában, ahogyan a dolog a valóságban kiütközött, hanem ha legalább megpróbáljuk kutatni a hasznát vagy kárát abban az esetben is, ha ellenkezően

végződött, azaz ha sikerrel járt volna. Tisztán okoskodással, mely itt körülbelül valószínűség-számításnak felel meg, természetesen bizonyosat nem mondhatunk, de valószínűséget, sőt majdnem bizonyosat igen. Pedig hát – sajnos – ennek alapján azt a siralmas dolgot kell Rákóczi vállalkozásáról megállapítanunk, hogy még azzal tette nemzetének a legnagyobb szolgálatot, hogy ha már egyáltalán elkezdte a dolgot, olyan rosszul kezdte, folytatta és fejezte be, hogy megbukott. Ha sikerült volna neki minden, sokkal nagyobb baj lett volna belőle nemzetünkre.

Rákóczi Magyarország teljes függetlenségét akarta. Valójában és elsősorban ugyan nem ezt, hanem a maga fejedelemségét. Ámde mindig a hazát hangoztatta, sőt állandóan azt hangsúlyozta, hogy egyenesen önérdéke ellenére szereti ő a hazáját. Egészen bizonyos, hogy ezt nemcsak hangoztatta, hanem hitte is. Természetes is ez. Ahogyan ugyanis azt, amit állandóan hangoztatunk az embereknek, azt ők végül el is hiszik, világos, hogy amit magunknak hangoztatunk állandóan, azt magunk még inkább elhisszük. Annál inkább így van ez, mert hiszen önmagunk előtt olyasmit szoktunk állandóan hangoztatni, ami ránk nézve előnyös. E megállapítással tehát Rákócziról se mondunk semmi megszegyenítőt (de természetesen dicsérőt se). Hiszen hangsúlyoztuk már, hogy az önszeretet az élet alaptörvénye, s ha azt, hogy a maguk érdekét is nézik, még a főpapokban is természetesnek találtuk, miért tarthatnánk ezt megbecstelítőnek éppen csak Rákócziban?

Csak azon fordul meg tehát minden, hogy Rákóczi egyéni érdeke és vágyai összeestek-e hazája érdekeivel és akkor is ragaszkodott-e a maga érdekeihez, ha ezek ellenkeztek hazája érdekeivel? Ezenkívül azonban kérdeznünk kell még azt is, hogy hazája érdekeit erkölcsös és megengedett eszközökkel akarta-e szolgálni? Azt már láttuk, hogy Rákóczi a tőle is egyedül igaznak tartott vallás rovására és az alattvalói hűség, sőt eskü megszegésével akarta hazáját szolgálni. Ebből a szempontból tehát feltétlenül el kell ítélnünk annál is inkább, mert hiszen ha a katolikus vallás csakugyan igaz (Rákóczi kétségtelenül annak tartotta), akkor már vallásával együtt hazájának is ártott, mégpedig óriásit.

Ami a módot illeti, mellyel hazáját felszabadítani akarta, vannak, akik ennek vizsgálatát feleslegesnek tartják, mert szerintük a politikában nincs erkölcs, és annak, aki közszerepet játszik, tehát milliók sorsát tartja kezében, nemcsak nem kell, hanem nem is szabad magát a köz szolgálatában erkölcsi gátlásokkal akadályozni engedni. Világos azonban, hogy vallásos, keresztény alapon álló ember így nem beszélhet, tehát se Rákóczi, se mi nem beszélhetünk így.

Sose fordult még elő, hogy akár csak azok is, akik ilyen elveket vallottak, illetőleg ilyen elvek alapján vezették az államügyeket és juttatták hazájukat előnyökhöz, elismerték volna, hogy ők valóban erkölcstelen alapon érték el sikereiket. Arról még ők is mindig gondoskodtak, hogy elért sikereiknek erkölcsi alapot is adjanak. Kellő propaganda felhasználásával ezek a politikusok is mindig gondoskodtak annak bebizonyításáról, hogy ők nemcsak győztek, hanem igazuk is van; nemcsak sikert értek el, hanem erkölcsös és becsületes eszközökkel érték is el ezt a sikert.

Nagy Frigyes is nemcsak elfoglalta Sziléziát, hanem be is „bizonyította”, hogy elfoglalásához joga is volt, hogy jog szerint is őt illette. Hitler is milyen meggyőződéssel és milyen hosszú órákon át tartó beszédekben bizonyította és tette egész nyilvánvalóvá, hogy neki és a német népnek igaza van! A bolsevizmus is milyen fontosnak tartotta a „népnevelést”, a „politikai felvilágosítást” és a tömegek érvekkel való meggyőzését, pedig egyébként egész nyíltan elismerte, hogy csak egy célja van: a párt érdeke, a világ proletárjainak marxista alapon való egyesítése.

Rákóczit és követőit tehát feltétlenül el kell ítélnünk azért, hogy felláztak törvényes uruk ellen, akinek hűségére esküt tettek. Súlyosbítja még bűnüket, hogy ez a törvényes uruk Magyarországon az igaz hit és a rajta nyugvó erkölcs legodaadóbb támogatója volt s a magyar nemzettel – legalábbis annak szemében, aki e hit alapján áll – a legnagyobb jót tette, mert a Habsburgok buzgalma nélkül se a magyar nemzet, se maga Rákóczi nem lett volna katolikus. Rákóczi tehát éppen legnagyobb jötevője ellen fogott fegyvert.

Az is vitán felül áll, hogy ez a lázadás éppen olyan uralkodó ellen történt, akinél vallásosabb, jobbakaratú és önzetlenebb egyén is kevés ült még trónon és aki éppen Rákóczi iránt nemegyszer tanúsított igen nagy jóakaratot. A magyar nemzetnek is – talán Árpádot és Szent Istvánt kivéve – kétségtelenül ő volt a legnagyobb jótévője még akkor is, ha nem állunk valóságos alapon. Hiszen Lipót a török kiűzésével a nemzet évszázadok óta megvalósíthatatlan álmát tette valósággá és egy nyomorult kis országgesonkból ő csinált újra Nagymagyarországot. Abban pedig, hogy ehhez a pénzt és a fegyvert külföldről hozta, még Árpád érdemét is felülmúlta, mert Árpád a maga népe erejével és vére ontásával szerezte meg az országot, de Lipót ugyanezen ország felszabadításához idegenből hozta ugyanezt.

Kétségtelen, hogy Magyarország 1703-ban, Rákóczi felléptekor nem volt független, nem volt önrendelkező. Nem volt sem önálló hadserege, sem önálló külképviselete, sem önálló pénzügye. Ép oly vitán felül áll azonban az is, hogy ha mindezek miatt mindenki bűnös volt, Lipót akkor sem. Hogy magáról Magyarországról, tehát őseinkről ezt már sokkal kevésbé mondhatjuk el, annak már számtalan bizonyítékát láttuk.

Sokszor emlegettük már, hogy a politikában, a nemzetek és országok közti viszonylatban nincs és nem is lehet sem szerénység, sem önzetlenség, sem ingyenszolgálat, hanem mindeért meg kell fizetni, mindennek megvan az ára. Az olyan nemzet, melyet más nemzet véd meg, más nemzet szabadít fel, mely nem a maga erejéből, nem a maga fegyvereivel szerzi vissza területét, nem maradhat független, s ha később esetleg azzá is lesz, rögtön e mástól kapott felszabadítás után semmiképpen se lehet az.

Rákóczi felléptekor már kétszáz éve nem a mi pénzünkéből (természetesen valamit azért mi is fizettünk mindig) történt a török elleni védelem, akár a védővárak fenntartását, akár a mindig nagyon költséges konstantinápolyi török követségek számláját nézzük (ez utóbbira soha semmit se fizettünk). A felszabadító háború se a mi számlánkra ment, nem is mehetett arra, hiszen még az egész Habsburg-birodalom bevételei se voltak hozzá elégségesek. Mi sem természetesebb tehát, minthogy az az ország, melyet Rákóczi 1703-ban, tehát 3-4 évvel a felszabadító háború befejezése után itt talált, nem volt és nem is lehetett sem független, sem önrendelkező.

Hogy lehetett volna nekünk akkor önálló hadseregünk, pénzügyünk, külképviseletünk, mikor annak a seregnek, mely felszabadított bennünket, csak egy kis töredéke állt a mi fiainkból, de még azokat se mi fizettük? Mikor nem a miénk volt az a diplomáciai szervezet (hogy tudtuk volna mi ennek költségeit fedezni?), mely a felszabadításhoz szükséges államszövetségeket és a hadjárathoz szükséges pénz jelentős részét összehozta? Hogy tudtuk volna mi ennek költségeit fedezni, mikor – emlékszünk rá – a Wesselényi-összeesküvésben, noha leggazdagabb főuraink vettek benne részt, még egy embernek a portára küldése költségeinek fedezése is oly megoldhatatlan problémát okozott? Mi a felszabadító háborúhoz még azt az évi tízmilliót is, amit terményekben adtunk, azt se önként adtuk, nem országgyűlésen szavaztuk meg, hanem a felszabadító idegen hadsereg, mint hódító a meghódított tartományban szokta (valóban hazánkat is előbb el kellett foglalni Thökölytől), önkényesen volt kénytelen kivetni ránk és ahogy erőszakkal vetette ki, éppúgy erőszakkal kellett rajtunk be is hajtania.

Ne mondja itt senki, hogy ennek Lipót, nem pedig mi voltunk az oka, mert hiszen nem hívott össze országgyűlést akkor már régóta. Azon ugyanis csak nem lehet vitatkozni, hogy Lipót nagyon szívesen hívott volna össze országgyűlést, ha csak egy csepp reménye is lett volna arra, hogy ezzel valamit elér, sőt ha nem kellett volna egyenesen attól félnie, hogy a lázadás, melytől félt, még sokkal hamarabb kitör miatta s így az egész felszabadítást megakadályozza.

Ha az udvar nem vitt volna magával erre az országgyűlésre akkora sereget, mellyel az országgyűlést meg tudta volna félemlíteni, ez a lázadás egész bizonyosan be is következett volna. Viszont ha visz – eltekintve attól, hogy ez a sereg is százezrekbe került volna, amelyet természetesen megint csak nem mi fizettünk volna –, mit se nyert volna vele, hiszen ki tekin-

tette volna e megfélemlített országgyűlés határozatait törvényesnek s így kötelezőnek? Amit ez az országgyűlés megszavazott volna, azt is éppúgy erőszakkal kellett volna behajtani, mint azt, amit országgyűlési határozat nélkül vetettek ki az országra.

De hogy lehetett volna a felszabadulás után önálló hadserege, pénzügye és külügye annak az országnak, mely megcsonkított volta, gyöngesége, fogyatékos erőforrásai és – nem tagadhatjuk – áldozatkészségének hiánya miatt is nemcsak a felszabadulás pénz- és véráldozatait nem vállalta, hanem – éppen Rákóczi mostohaapja, sőt édesanyja vezetésével – egyenesen az ellenség oldalán és a felszabadítás ellen harcolt, s addig, míg meg nem hódították s le nem verték, egyenesen az ellenséget, azt az ellenséget, mely nemcsak nekünk, hanem egész Európának és a keresztény kultúrának is ellensége volt, támogatta pénzével és adójával. (Az adót, mint láttuk, Thököly is erőszakkal hajtotta be a nemzeten, éppúgy, mint Lipót, de ezért Thökölyre egy magyar „hazafi” se haragszik, sőt jutalmul még a hamvait is nagy tisztelettel hozta haza idegen földről.)

Thökölynek volt hadserege, pénzügyi szervezete és külön külügyi szolgálata s nálunk elfogadott szokás ezt tekinteni a magyar nemzet hadseregének, pénzügyének és külügyi szervezetének. Ez a hadsereg és diplomácia azonban Magyarország és a keresztény Európa halálos ellenségének szolgálatában állt (például, mint láttuk, kémszervezete még Bécs védelmének tervét is megszerezte a török számára és a törökkel együtt Thököly serege is kiszorult az országból s így lassan meg is szűnt. Miből és hogyan lett volna hát itt 1703-ban önálló magyar hadsereg, pénzügy és külügy?

Ki az oka hát, hogy nem volt? Az a Lipót-e, aki nemcsak idegenből szerzett pénzen, idegenekből álló hadsereggel és idegen pénzből fizetett diplomáciával volt kénytelen felszabadítani az országot egyenesen az ellene működő magyar hadsereg és magyar diplomácia ellenében, tehát nemcsak az ország nélkül, hanem a nemzet ellenére, vagy pedig Thököly és neje, Zrínyi Ilona és az a szerencsétlen, félrevezetett nemzet volt az oka, mely rájuk hallgatott és a hazája területén küzdő két hatalmas fél közül évszázadok óta belénevelt vak gyűlölettől megzavart esztől félrevezetve inkább a törökhöz csatlakozott, mely a küzdelem vesztese lett, a porondon maradt, illetőleg az országból végleg kiszorult?

Minden józan eszű embernek látnia kell, hogy rögtön utána, 1703-ban (a törökkel a békét 1699-ben kötöttük meg, illetőleg kötötték meg azok, akik előtte a törökkel valóban harcoltak, de nem mi) önálló Magyarország külön hadsereggel, pénzügygel és diplomáciával nem is volt lehetséges, mégpedig nem Lipót, hanem a mi hibánkból nem. Független nemzet akkor itt csak az esetben lehetett volna, ha a háború győztese a török lett volna, mert hiszen mi az ő szövetségesei voltunk. De a nemzet – természetesen – akkor is csak Béctől lett volna független, de nem a töröktől. Hogy lehetett volna a töröktől is független, mikor már a vele való szövetség megkötésekor is előre kötelezte magát neki adófizetésre, amit Béccsel soha nem tett meg, sőt Bécs soha még csak nem is álmodott arról, hogy valaha még ez is lehetséges lehetne? De azért mi Thökölyt mégis szabadsághősnek tartjuk még ma is.

S Lipót részéről az országból végre kiűzött törökkel való béke megkötése, részünkről pedig a levertt törökkel való szövetkezés végzetes baklövése és a nemzeti katasztrófával végződő elhibázott politika után mindössze négy évre már jön Rákóczi és nagy hangon számon kéri Lipóttól koronázási esküjét és a nemzet elsikkasztott függetlenségét. Mindezt bizony mostohaapjától, Thökölytől, aztán az édesanyjától (meg „édes eleitől”) kellett volna számon kérnie, mert a nemzet minden baja az ő végzetes politikájuk természetes következménye volt. De éppoly természetesen következett ebből a végzetes politikából az is, hogy nekünk 1703-ban se külön hadseregünk, se külön pénzügyünk, se külön külképviseletünk nem volt. Mindezt pedig egyedül Rákóczi „édes elei” és legközvetlenebb hozzátartozói okozták, nem pedig Lipót.

Aki zokogó „mea culpázás” és magabaszállás helyett még ezek után is csak másban tudta keresni a hibát s még ezek után is csak a nemzeti önérzet, erő és kardcsörtetés politikájában látta az egyedüli segítséget, az, ha a siker úgy szentesítette volna politikáját, mint

amennyire Rákócziét nem szentesítette, akkor se beszélhetett volna erkölcsi alapról. Még akkor is tagadhatatlan lett volna ugyanis, hogy a nemzet a török alól való most már végleges felszabadítását, melyért a Zrínyi Miklósok és az utolsó két évszázad legnagyobb magyarjai a kezét csókolgatták volna, de amelyet az uralkodóház most, a törpe magyarok korában, a nemzet nélkül, sőt a nemzet ellenére ért el, úgy hálálta meg királyának, hogy akkor mikor uralkodóházunk a mi és az ő nagy keleti ellenfelével a küzdelmet végre diadalmasan befejezte azért, hogy szerencsétlenségére azonnal meg kelljen kezdenie másik, nyugati nagy ellenfelével a szintén élet-halálra szóló küzdelmet, a spanyol örökösödési háborút, e küzdelemben csak az imént felszabadított „hű” magyarjai nemcsak nem segítették, hanem – mint a felszabadító háború alatt is már tették – megint ellensége, a franciák oldalára álltak, hogy legyen királyunknak a nyugatin kívül most keleti ellenfele is. Így aztán – hálából a felszabadításért – sikerült uralkodóházunkat spanyol örökségétől is egyszer s mindenkorra megfosztani. S még mi hányjuk szemére Bécsnek, hogy miért nem szerette jobban a magyart!

Rákóczi tehát azt a nemzeti önrendelkezést, melynek elvesztése a kétszáz év óta fennálló helyzet, különösen pedig a felszabadító háborúban elfoglalt szerencsétlen magyar politika természetes és szükségszerű következménye volt, nem pedig Lipót vagy akár az osztrák kormány rosszakarata, annál kevésbé esküszegése idézett elő, azonnal akarta visszakövetelni s azt gondolta, hogy mivel követelése a nemzet javát célozza, megkísérelni akkor is joga van, sőt kötelessége, ha ez igazságtalanság és hálátlanság is az uralkodóházzal szemben, sőt – tekintettel arra, hogy ezzel is csak a nemzet harci kedvét akarja feléleszteni – még az uralkodóház megrágalmazása is megengedett számára. A nemzet e nagy erőfeszítést követelő vállalkozásához szükséges energiát ugyanis csak úgy tudta megszerezni, ha elhiteti vele, hogy neki van igaza. Machiavellizmusa tehát azt hitte, hogy hazafiság az, ha – tekintettel a hazafias célra – a nemzetet csak az imént felszabadító és hozzá magához személyileg is oly végtelenül jó uralkodót úgy állítja oda nemzete elé, mint zsarnok elnyomót és lelkiismeretlen esküszegőt.

Ennyit a dolog erkölcsi oldalához. Lássuk most az ennél gyakorlatilag sokkal fontosabbat, a dolog reális, politikai oldalát. A nemzet ahhoz, hogy királyával szemben függetlenségét fegyverrel vívja ki, gyenge volt még akkor is, ha a Habsburgok fő erejét nyugaton lekötötték a franciák. Még azoknak a csapatoknak a felszereléséhez is külföldi pénzre volt szükség, melyet a nemzet állított ki. Ugyanis részint szegények voltunk, részint hiányzott belőlünk a szükséges áldozatkészség akkor is, mikor állítólag magunkért áldoztunk volna. (Valójában ugyanis Rákócziért áldoztunk, nem magunkért s a nemzet egész viselkedése azt mutatta – nemcsak most, hanem Bocskai, Bethlen, az első Rákóczi és Thököly idejében is –, hogy maga a nemzet is így fogta fel a dolgot.)

Rákóczinak tehát külföldi pénzbeli segítségre volt szüksége. Azonban a nemzetek életében az, aki segít, aki ad, sose ingyen segít, sose ingyen ad. Ha más, tőlünk idegen országok segítségét még Lipótnak se volt módjában a nemzet függetlenségére káros következmények nélkül, tehát ingyen megszerezni, hogy adta volna a segítségét nekünk ingyen az a XIV. Lajos, aki maga volt a megtestesült érdek, önzés és politikai erkölcstelenség? Mivel tehát Rákóczi és Rákóczi Magyarország is éppúgy kapott és elfogadott segílyt idegen országtól, mint a Habsburgok Kismagyarországa idegen uralkodóitól kapott és elfogadott, Rákóczi Magyarország is éppúgy nem lehetett függetlenebb Franciaországtól, mint a Habsburg-Magyarország a Habsburgok egyéb országaitól. De Rákóczi Magyarország nemcsak a Habsburgok Magyarországnál függetlenebb nem lehetett, hanem még annyira független se, mint az volt, mert hiszen a Habsburgok esetében az, aki a külföldi segílyt adta, ha más országok uralkodója volt is, végeredményben mégiscsak a mi királyunk volt. Az tehát, hogy mi tőle segílyt fogadtunk el, nem volt nemzeti önérzetünkre annyira sértő, mint mikor a nekünk teljesen idegen francia királytól kértük és kaptuk a segílyt. De a mi Habsburg-királyunk, aki nekünk a külföldi segílyt adta, a segíly mellett mindig esküt is tett a mi függetlenségünkre, míg a Rákóczi mozgalmát segílyező francia királyról ezt ugyancsak nem mondhatjuk el.

Ha pedig eme érvelésünkre azt válaszolják, hogy igen, de önrendelkezésünk azon megcsonkulása, mely a franciák részéről fenyegetett vagy ért volna bennünket, csak mulandó jellegű lett volna, nem pedig végleges, mint a Habsburgok részéről jövő, azt felelem, hogy ez utóbbi is csak ideiglenes jellegű volt, mert hiszen a török veszély okozta, mely szintén nem tartott örökké, s ha az idegen befolyás nem is tűnt el rögtön a török veszély elmúltával, kétségtelen, hogy állandóan csökkent, 1867-re pedig véglegesen is megszűnt.

A Habsburgok egyéb országaitól a török elleni segítséget 150 éven át, területi integritásunk védelmére pedig 400 éven át állandóan kaptuk. Világos tehát, hogy a hátránya, az ellenszolgáltatás se csupán annyi ideig tartott, mint Franciaország mindössze nyolc éven át tartó kuruc kori segítségének szintén csak ennyi ideig tartó hátránya. Arra ugyanis csak nem gondolhatunk józan ésszel, hogy Franciaország vagy bármely más ország önzetlenebb barátunk lett volna s olcsóbban adta volna a segítségét, mint a Habsburgok országai adták? Önzésben és önzetlenségben csak egyének között lehet és van különbség, de nem nemzetek között. Azt azonban joggal állíthatjuk, hogy a Habsburg-országok ennek ellenére is olcsóbban adták segélyüket, mint más országok, például Franciaország adta volna. Velük ugyanis közös volt az uralkodónak, más országokkal pedig nem, s akkor még az uralkodóknak nagyobb beleszólásuk volt országaik ügyeibe, mint jelenleg, mikor mindenről a nép képviselte, a parlamentek döntenek. (De az uralkodóknak, sőt a köztársasági elnököknek, sőt a miniszterelnököknek, sőt még a pártvezéreknek ma is sokkal nagyobb befolyásuk van a parlamentekre, mint az avatlatlanok gondolnák.)

A segílyt nekünk tulajdonképpen a Habsburg- király adta, nem pedig Csehország vagy Stájer, s mivel neki egyéni érdeke is volt, hogy országát, Magyarországot, a töröktől megvédje, illetőleg visszaszerezze, világos, hogy ezt a segílyt akkor is igyekezett és a legtöbb esetben meg is tudta szerezni, amikor egy idegen nemzet nem tartotta volna érdemesnek adni, mert nem látta a maga számára eléggé biztosítva az ellenértéket.

Nemcsak előnytelenebb nem volt tehát részünkre az osztrák segíly a franciánál, hanem nála sokkal előnyösebb volt. Arra józan ésszel nem gondolhatunk, hogy a franciák hamarabb és könnyebben lemondtak volna azokról az előnyökről, melyeket segélyük fejében függetlenségünk rovására megszereztek, mint az osztrákok lemondtak. Egészen bizonyos, hogy mindkettő csak akkor mondott volna le róluk, mikor már muszáj volt, mert közösségek, nemzetek viszonylatában ez már csak így volt, van és lesz is mindig.

Hol van azonban ma már a török hatalom, sőt hol van ma már a Habsburg-ház is s különösen annak világhatalma? A mai Ausztria ma már nem lehet számunkra veszélyes s nem lehetne számunkra veszélyes akkor se, ha újra Habsburg „császára” volna. Az a befolyás tehát, melyet függetlenségünk rovására hajdani segélye címén szerzett, ma már mindenképpen a múlté. Franciaország azonban még ma is megvan és ma is nagyhatalom. S megvannak ma is és ma is nagyhatalmak azok az egyéb országok is, melyek segítségét Rákóczi szerette volna s mindenképpen igyekezett is megszerezni: Oroszország, Poroszország, Anglia. A Habsburg-birodalom felbomlása miatt Oroszország ráadásul még szomszédunk is ma már és a mi több millió szlávunknak vérrokona és pártfogója. Ha tehát Rákóczi szövetségesei segítettek volna bennünket olyan állandóan és olyan hosszú időn át a Habsburgok ellen, mint a Habsburgok segítettek bennünket a törökök ellen s nekik is éppúgy sikerült volna végül, több száz éves küzdelem után felszabadítani bennünket a „Habsburg-iga” alól, mint a Habsburgoknak a török iga alól, vajon az oroszoktól vagy a poroszoktól való függőségünket is oly könnyen sikerült volna-e utána magunkról leráznunk, mint amilyen könnyen sikerült az osztrákoktól való függőséget lerázni?

Ha minket kétszáz éven át a Habsburgok ellen a Hohenzollernek vagy poroszok segítettek volna és a Habsburgok megbuktatásával szomszédunkba ők kerültek volna, vajon ők is úgy kezünkben hagyták volna-e a határunkon fekvő teljesen német „Burgenlandot”, mint az osztrákok négyszáz éven át kezünkben hagyták, tehát egész addig, míg Habsburgok paran-

csoltak ott? (Hiszen az osztrákok is rögtön elorozták tőlünk ezt a Burgenlandot, mihelyt elkergették Habsburgjaikat és szociáldemokrata uralom alá kerültek, pedig a szociáldemokrácia állítólag ellensége a sovinizmusnak? S Habsburgok helyett orosz befolyással a nyakunkon – kivált ha négyszáz éven át adott orosz pénz és fegyver segítségével szabadultunk volna fel a Habsburg-birodalom nyomása alól – meg tudtuk volna-e tartani magyar kézen a szláv Felvidéket, s még inkább a rutén Északkeleti-felvidéket, sőt akár csak a román, de görögkeleti Erdélyt is magyarnak, mint ahogyan a Habsburgok alatt mindezt meg tudtuk tartani annak ellenére, hogy a tót Felvidékkel közvetlenül határos a velük egyfajú, akkor osztrák Morvaország és Csehország? Pedig hát mi egyenesen azt tartjuk, hogy ezek – velünk szemben – a Habsburgok dédelgetett gyermekei voltak. Milyen élesen ellenkeznek a tények mindazzal, amit hittünk és hazafias kötelességnek tartjuk, hogy még ma is higgyünk!)

Láttuk, hogy XIV. Lajos már Rákóczi előtt egy-két évtizeddel úgy kötött szerződést a magyar bujdosókkal, hogy ők az ő engedélye nélkül nem békülhetnek ki Lipóttal, de viszont arról egy szó se volt ugyanebben a szerződésben, hogy ő se köthet majd békét Lipóttal a magyarok engedélye vagy akár csak megkérdése nélkül. Ez a szerződés bizonyára kissé nagyobb megalázása volt a magyar önérzetnek, nagyobb lenézése Magyarországnak, nagyobb megsértése a magyar függetlenségnek, mint az a Habsburgok részéről minket ért önrendelkezés-megcsonkulás, mely a valóságban ugyan megvolt, de elméletben soha, mert annyit mindig meg tudtunk belőle örizni, hogy legalább az elvre, hogy Magyarország független ország, mindig minden Habsburgnak meg kellett esküdnie.

Hogy az, amire megesküdtek (Magyarország függetlensége), a valóságban nem volt meg, nem jelenti azt, hogy Habsburgjaink hamisan esküdtek. Hiszen akkor is, mikor esküdtek, nagyon jól tudták ők is, a nemzet is, hogy a valóságban nincs meg az, amire esküdtek, illetőleg esküt követeltek tőlük. Minden csak az elv kedvéért történt annak kifejezésére, hogy a királytól is elismert elvvel ellenkező gyakorlat csak ideiglenes, az idegenből jövő segély következménye s nem lesz mindig így.

(Csak egy nem tette, II. József, de ő éles ellentéte volt minden elődjének és utódjának s ezért éppen ő nekünk a „legrokonszenvesebb” Habsburg. Nem „elnyomásuk” miatt gyűlöltük tehát mi a Habsburgokat, hanem „bigottságuk”, azaz katolicizmusuk miatt.)

Igaz, hogy Rákóczi nem kötött olyan megalázó szerződést XIV. Lajossal, mint kevéssel előtte az Erdélybe szorult és Erdélytől támogatott lázadók kötöttek, ámde nem azért nem kötött, mert az ő Magyarországnak már nagyobb volt a tekintélye és függetlensége, hanem ezzel éppen ellenkezőleg azért, mert őt XIV. Lajos még arra se méltatta, hogy egyáltalán szerződést kössön vele, bár Rákóczi ugyancsak elkövetett mindent, hogy ezt a „kitüntetés” megszerezze.

A legnagyobb szégyen és megalázás az volt, hogy a francia király eleinte azzal az ürüggyel tagadta meg a szerződéskötést, hogy uralkodótársa lázadó alattvalóival nem ülhet le szerződni. Ezzel belelovallta Rákócziék a trónfosztás kimondásába, hogy aztán lehetetlenné tegye nekik a királyukkal való kibékülést. Mikor aztán már beleugrottak a csapdába, mikor már felégették maguk mögött a hidat s formailag már nem voltak Lipót alattvalói, akkor éppúgy vagy még úgy sem méltatta őket arra, hogy szerződést kössön velük, mint azelőtt.

Hogy Rákóczi és a vele együtt felkelt magyar nemzet a XIV. Lajostól elfogadott segélypénzek miatt – bármily kisösszegűek is voltak ezek a segélypénzek és bármily rendetlenül folyósította is őket a kurucok pártfogója – mennyire nem volt független, jól láthattuk a kurucok állandó békevágya miatt a királlyal újra meg újra felvett béketárgyalásokból. XIV. Lajosnak ugyanis az volt az érdeke, hogy a magyarok ne béküljenek addig, míg ő is nem békül s ezért Rákóczi e béketárgyalások miatt XIV. Lajossal szemben a legkellemetlenebb helyzetben volt. Nem titkolhatta el előle a tárgyalásokat, mert hiszen nyilvánosak voltak, de be se vallhatta, mert akkor a segélypénzek folyósítója felelősségre vonhatta volna miattuk.

Akinek szövetségese van, az nem szabad, mert kötik a vele kötött szerződés pontjai. Ez a helyzet azonban nem magalázó, mert a másik fél éppúgy nem szabad, mert őt éppúgy kötik

ugyanezen szerződésnek azok a pontjai, melyek viszont a másik fél érdekeit védik. Az egyenlő felek közti viszonyosság és egyenlőség tehát megvan. Rákócziéknak azonban XIV. Lajos s benne a francia nemzet nem volt szövetségük, mert hiszen szövetség kötésére nem is méltatták őket. A francia királyt tehát velünk szemben nem kötötte és nem korlátozta semmi: akkor hagyhatott bennünket ott és köthetett nélkülünk és a hátunk mögött békét, amikor akart.

Mivel azonban mi a pénzt még ennek ellenére és ilyen megalázó körülmények között is elfogadtuk, mert ha mindenáron felkelősdit akartunk játszani, kénytelenek voltunk, mi – nemzeti önérzetünk nagy megalázására és állítólagos függetlenségünk megcsúfolására – mégis kötve voltunk. Franciaország független volt tőlünk, de mi ennek ellenére is függünk tőle s nem tehattük azt, amit akartunk. Például az ő tudta és beleegyezése nélkül nem kezdhettünk el alkudozni az udvarral. Ő azonban magát a békét is megköthette vele (amint aztán később meg is kötötte) a mi tudtunk nélkül.

Sajátságos, hogy a mi Béccsel szemben oly betegesen érzékeny nemzeti önérzetünk ebben annyira nem kényes, ez annyira nem bántja hazafiaink nemzeti büszkeségét, hogy nem is tud róla. Ez a nemzeti önérzet és hazaszeretet csak azon kesereg, hogy „Rákóczinak dicső kora nem jön többé vissza soha!”

Rákóczi az udvarral való ismételt békétárgyalásokkal kapcsolatban valóban igen kellemetlen és becületes emberre nézve végtelenül kínos helyzetben volt. Ha például nemzete jól felfogott érdeke mindenáron a Lipóttal való megegyezést követelte volna is, ő a francia királytól elfogadott pénz és a vele járó függés miatt nem lehetett nemzete oldalán, tehát a béke megkötése mellett, ha a francia érdek kívánta, hogy egyelőre tovább folyjék a háború és még ne legyen béke. Szabadság és függetlenség ez?

Méltán feltehetjük, hogy Rákóczi ilyen esetben nem a francia, hanem a magyar érdekeket szolgálta volna, tehát békét kötött volna akkor is, ha ez a franciák részére kellemetlen lett volna, sőt talán éppen bukásukat okozta volna. Azonban ebben az esetben nemzete ügyét csak akkor szolgálhatta volna, ha a franciák felé ugyanakkor jellemtelenül viselkedik. Feltétlenül hálátlanság, sőt becstelenség ugyanis, ha valaki jótévőjét a bajban cserben hagyja, de mikor neki volt órá szüksége, akkor a pénzt elfogadta, sőt kikunyerálta.

Szomorú, mert megalázó a nemzetre, hogy Franciaország nekünk Rákóczi alatt csak jótévőnk volt, nem pedig szövetségünk. Úgy is viselkedett Rákóczi XIV. Lajos iránt, mint jótévő, nem pedig szövetséges iránt szokás (nem is viselkedhetett másképp) s ilyen hangot is használt a vele való érintkezésben. Pedig nincs megalázóbb egy nemzetre s nincs sértőbb a nemzeti önérzetre, ha egy másik nemzettel nem egyenrangú félként áll szemben, hanem úgy, mint a rászoruló a jótévőjével. Mint a koldus az alamiznaadóval. Zápolya János is így volt már Szulimánnal.

Sajátságos, hogy mi ezt észre se vesszük s a Rákóczi-korra, mint nemzeti életünk fénykorára s mint szabadságunk és függetlenségünk korszakára gondolunk. Pedig százszor messzebb voltunk a függetlenségtől ekkor, mint Lipót legnagyobb „elnyomása” alatt.

A labancokban sokkal nagyobb volt a magyar önérzet, mint a kurucokban, mert ők a Habsburgok felé (pedig a „hazafiak” az ő cselédeknek rágalmazzák őket) sose engedtek abból, hogy Magyarország szabad és független ország és Lipót egyéb országainak összességével egyenrangú. Erre Lipótnak is meg kellett esküdnie és még az ő életében megkoronázott fiának, I. Józsefnek is.

Igaz, hogy a függetlenség csak elv volt, nem pedig gyakorlat, de legalább elvben megvolt s így a jog és vele a nemzeti önérzet sértetlen maradt. Rákóczi és kurucjai azonban még az elvről is lemondtak, még elméletben se tudták megőrizni függetlenségüket: szerződés nélkül is elfogadták a francia segítséget. A francia király nyíltan megmondta nekik, hogy azért nem köt velük szerződést, mert ők lázadók. Ők mégis elfogadták a pénzt, tehát hallgatólagosan még azt is elismerték, hogy lázadók. Mikor tisztán a franciák kedvéért detronizálták a Habsburgokat, XIV. Lajos utána se kötött velük szerződést. Ezzel tehát nyíltan kimutatta, hogy még így is és még most is csak lázadóknak tartja őket. De ők azért még így is és még

ezután is elfogadták tőle a pénzét. (Lám, mit ki nem bírt Rákóczi fejedelmi önérzete, pedig más tekintetben akkora volt, hogy az egeket verdeste!)

Mikor XIV. Lajos befejezte a Habsburgokkal való háborúját, a békeszerződésben, mit velük kötött, se Magyarország, se Rákóczi még csak elő se fordul. De e ténynél még szomorúbb, hogy ez XIV. Lajos részéről nem is volt se jogtalanság, se becstelenség, se hálátlanság, se önzés, se kíméletlenség, mert hiszen őt Magyarország vagy Rákóczi felé semmiféle jog, szerződés vagy törvény nem kötelezte. Ő nem vezette félre, nem csapta be Rákóczit. Nem ígért neki semmit, tehát nem is csaphatta be. Mi nem az ő szövetségesei, hanem kitarottjai, gyámolítottjai voltunk. Még csak szívtelen se volt irántunk, mert hiszen szívesen segített volna rajtunk is és Rákóczin is, ha ez tőle és országától nagyobb áldozatot nem kívánt volna. De hát azt kívánt s ilyenkor az ember nem a gyámolítottja, hanem a maga és országa érdekeit nézi.

Ha Rákóczi Magyarországa nem jognélküli pártfogoltja, hanem egyenrangú szerződő fele lett volna a franciáknak, nekünk folytatnunk kellett volna a harcot Lipót ellen azután is, mikor már a mi nemzeti érdekünk a békekötést követelte volna, ha a francia érdek az ellenkezőt kívánta volna. Ez esetben is kénytelenek lettünk volna tovább költeni pénzünket és tovább ontani véruket a nekünk idegen francia érdekekért. Az ilyesmi ugyanis szükségszerű következménye a szerződéses szövetségi viszonyok egyenrangú felek között is, mert hiszen a franciáknak is ugyanezt kellett volna tenniük akkor, ha viszont a mi érdekünk követelte volna a további harcot s az övék a békekötést.

Láthatjuk tehát, milyen igazságtalanság, hogy a mi közvéleményünk még ma is tele van felháborodással amiatt, hogy nekünk a Habsburgok alatt idegen érdekekért kellett véreznünk. Úgy teszünk, mintha ennek is a Habsburgok ellenünk elkövetett bűnei lettek volna az okai s mintha ez is tőlük való elnyomásunk bizonyítéka volna. Pedig hát mi se természetesebb dolog annál, hogy akinek szövetségesei vannak (pedig szálanomra méltó az a nemzet, amelynek nincsenek), annak a szövetségeseiért, tehát idegen érdekekért is sokszor harcolnia kell.

Ismételjük: a politikában, a nemzetek egymás közti viszonylatában nincsen semmi ingyen. Minden szövetség előnyökkel is jár, meg hátrányokkal is. Előny az, amit mi nyerünk belőle, hátrány az, amit a szövetségünk. Világos ugyanis, hogy a szövetséges a maga segítségét nem ingyen adja, hanem ellenszolgáltatás fejében, ahogyan mi is így adjuk neki a mi segítségünket. Mi véreznünk és költünk a mások érdekeiért, hogy alkalomadtán mások is vérezzenek és költsenek a mi érdekeinkért. A Habsburgok országainak nem magyar népei ugyancsak sokszor és bőven ontották a véruket és még többször és jobban nyitották meg az erszényüket a mi török alóli felszabadításunkért, s annak másfél század folyamán való többszöri, eleinte eredménytelen megkísérléséért. Mi azonban – többször rámutattunk már – igazán nem mondhatjuk, hogy valami túlságosan megerőltettük magunkat a dinasztia, Ausztria vagy Csehország érdekeiért való vérezésben, annál kevésbé a fizetésben.

Hiszzen a harmincéves háborúban a Habsburgok oldalán a protestantizmus ellen csak egyes kisszámú önkénteseink (egy Zay, egy Bercsényi, két Zrínyi) vettek részt, de azok is a császár pénzén, de viszont a császár, tehát a saját királyunk ellen és a protestánsok oldalán annál nagyobb erővel (Bethlen háromszor is és utána még Rákóczi György is). A spanyol örökösödési háborúban is Rákóczi alatt, tehát királyunk ellen véreztünk és áldoztunk. De látni fogjuk majd – mert ez a csak majd ezután következő történelmünkhez tartozik –, hogy a közhittel ellentétben még az osztrák örökösödési háborúnak is csak a lelegején játszottunk jelentősebb szerepet, pénzt azonban még a lelegején is alig áldoztunk az uralkodóház érdekeiért. A hétéves háborúhoz való hozzájárulásunk pedig, mint majd látni fogjuk, oly csekély volt, hogy alig akarunk hinni a szemünknek, mikor az adatokat látjuk. A napóleoni háborúban már nagyobb volt a részünk, de még mindig aránytalanul kevesebb, mint számarányunk megkívánta volna. Látni fogjuk majd, hogy 48-ban is részünkről inkább csak horvátok voltak azok, akik Lombardia védelmében részt vettek, de nem mi, magyarok.

Ilyen keveset adtunk mi annak fejében, hogy szövetségben, sőt közös háztartásban voltunk a Habsburg-birodalom többi országával. Viszont mit kaptunk mi tőlük ennek fejében? Azt, hogy az uralkodóház fedezte 150 éven át országunk török elleni védelmének vagy hetven, sőt sokszor kilencven százalékát. A dinasztia építette ki végvárrendszerünket, mégpedig nemcsak mérnökeivel, hanem láttuk, hogy nem egyszer még az osztrák népet is ide rendelte nekünk dolgozni, a költségeket pedig teljesen ő fedezte. Teljesen ő adta a várak és a hadsereg tüzéségét is (az ágyúk legénysége is tisztán idegenekből állt mindig, mert mi a tüzéséghez nem értettünk, nem is foglalkoztunk vele). Az uralkodóház fizette a végvári őrségeket is százötven esztendőn át. A dinasztia fegyveres ereje és pénze szabadított aztán fel bennünket a török alól másfél évtizeden át tartó véres és mérhetetlen pénzbe kerülő küzdelemmel.

A dinasztia hadseregének és nagyhatalmi erejének köszönjük végül azt, hogy ez a török alól tőlük 250 évvel ezelőtt felszabadított ország utána még kétszáz éven át – egész addig, míg a Habsburgok bírták a magyar koronát – teljes egészében, mint egységes ország, megmaradt Erdélyével és tengerpartjával együtt ugyanazokkal a határokkal, melyeket Árpád óta bírt. Nem ingyen és nem ellenszolgáltatás nélkül harcoltunk tehát mi néha „idegen érdekekért” is, hanem ezért ugyancsak bőséges ellenszolgáltatást kaptunk.

Ha ez az „idegen” hatalom, melynek érdekeiért mi többé-kevésbé – de sokkal inkább kevésbé, mint többé – harcoltunk, nem lett volna, csak vagy 150 évvel később szabadultunk volna fel a török alól, természetesen balkáni állapotban, s úgy, hogy a történelmi Magyarország területén egy harmadrészt se tett volna már ki a magyar. Tehát nem mint egységes ország szabadultunk volna fel, hanem olyan szláv és román utódállamokra bomolva, mint ez 1918-ban a trianoni békében következett be. De könnyen meglehet az is, sőt ez a valószínűbb, hogy akkor már Csonkamagyarország se volna, hanem ez esetben még az is, ami Trianonban még megmaradt Csonkamagyarországnak, ma a cseh-morva, délszláv és román állam tartozéka volna, mint magyar kisebbség.

De a Habsburg-nagyhatalom hadserege és gazdasági ereje további oltalmazása nélkül ez a tőle a török alól már 1700 körül felszabadított Magyarország se maradt volna sokáig egységes és csorbíthatatlan. Hiszen Napóleon még így is kiszakította belőle a délnyugati részt s belőle Illyria néven külön államot alapított. Hogy Horvátország és tengerpartunk ekkori elszakítása nem lett végleges, egyedül annak köszönjük, hogy a bécsi kongresszuson ott volt a Habsburg császár- király is, mégpedig ő játszotta ott a vezető szerepet s ő – koronázási esküjéhez híven – ismét visszaállította ott Magyarországot eredeti határait.

Éppen nem véletlen, hogy Magyarország felbomlása csak a Habsburgok bukása után, illetőleg nem is után, hanem már vele egy időben következett be. A bécsi kongresszuson ugyanis még volt Habsburg, ott még védte érdekeinket az a nagyhatalom, amely Napóleon fő ellenfele volt (s mi mégis azt hisszük, hogy csak Ausztria érdekeiért, tehát hiába ömlött az a magyar vér, mely a napóleoni háborúkban ömlött), de az első világháborút lezáró béketárgyalásokon már nem volt olyan nagyhatalom, amely minket védjen, mert már nem volt Habsburg, már nem volt meg a magyarságnak ez az állítólagos ősellensége. Meg is látszott az eredményen.

De nem volt meg a Habsburgok hatalma természetesen a második világháború utáni béketárgyalásokkor se, hanem híres „felszabadítónk”, Oroszország lépett helyébe, s neki természetesen első dolga volt, hogy a közben visszaszerzett magyar Kiszárvádot, székelységet és fél Erdélyt újra visszaadja a tőle védett szláv, illetőleg görögkeleti utódállamoknak, sőt a cseheknek ezen kívül még előnyös határkiigazítást is adjon, sőt még arra is felhatalmazza őket, hogy a Kiszárvád és a Csallóköz ezeréves színmagyar lakosságát is kiűzzék ősi földjéről s hajtóvadászatot indítsanak ellenük, mint a vadak ellen. S olyan „függetlenek” voltunk e protoktorunk alatt, hogy a béketárgyalásokon részt vevő „független kormányunk még csak mukanni se mert érdekünkben, sőt a dolgot egyenesen helyeselni volt kénytelen. Nekünk pedig

utána évtizedeken át hálával kellett magasztalnunk azt a Szovjetuniót és annak dicső hadseregét, mely minket felszabadított és nekünk oly őszinte és önzetlen barátunk.

Nálunk szentül meg van győződve róla mindenki, hogy az első világháborúban való részvételünk is csak a Habsburgok érdeke volt, de nem a mienk, tehát abban is idegen érdekekért ontottuk vérünket. Azt hisszük, hogy ha a magunk urai lettünk volna, akkor semlegesek maradhattunk volna.

Megdöbbenő tudatlanság és önámítás! Az igazság az, hogy Ferenc Ferdinánd meggyilkolása és vele a világháború kitörése elsősorban éppen miattunk történt. Az osztrákok tehát sokkal több joggal mondhatnák, hogy ebben a világháborúban ők ontották a vérüket magyar, tehát nekik idegen érdekekért, de a Habsburgok is elmondhatják, hogy elsősorban Magyarország érdekei védelméért vesztették el minden trónjukat.

Nem lehet tagadni, hogy a szerbek a Habsburg-uralom alatt élő szerbek felszabadítása céljából gyilkolták meg a trónörökösöt, ebből a célból utasították vissza – Oroszországgal a hátuk mögött – a mi elégtételkérésünket és vállalták a világháború kockázatát. Kétségtelen azonban, hogy szerbek a monarchiában, akiket ők fel akartak szabadítani, elsősorban Magyarországon laktak (a Bácskában, a Bánságban és Horvátországban). Világos tehát, hogy a világháború kockázatát a Habsburgok elsősorban a mi kedvünkért, a mi területi épségünk védelmében vállalták.

Akkor mi még olyan urak voltunk, hogy miattunk, a mi jogaink védelmére világháború keletkezett. Vajon ma, mikor állítólag már függetlenek vagyunk (de csak a Habsburgoktól), háborút kezd-e a világ csak azért, mert rajtunk sérelem esett? Csak azért, hogy minket megvédjen? Ellenben a második világháború (mikor már nem voltak Habsburgok) azért tört-e ki, hogy a rajtunk esett igazságtalanságot jóvátegyék s elrabolt országrészeinket visszaadják? Kétségtelenül nem. Pedig hát a hitleri Németország akkor is szövetségünk volt s érte ráadásul még rajongtunk is, míg a Habsburgokat mindig „utáltuk”.

A második világháború tehát nem a kedvünkért tört ki, nem értünk folyt s vajon nem kellett-e benne mégis részt vennünk? Ebben a háborúban csakugyan akarunk ellenére kellett részt vennünk, pedig mindezt tudtuk, sőt legalább az okosabbak (miniszterelnökünk, Teleki, az okosabbak közé tartozott) még azt is tudták, hogy ezt a háborút a németek el fogják veszteni, tehát velük együtt mi is el fogjuk veszteni.

Ennek ellenére mégis részt kellett benne vennünk, ennyire nem voltunk függetlenek. Pedig hát Habsburgok akkor már nem voltak, nem volt monarchia se és a németekkel az államfőnk se volt közös. Mégis idegen érdekekért kellett ontanunk vérünket még akkor is, mikor azt, hogy ez a vérontás hiábavaló, már nemcsak az okos Telekiek tudták, hanem már majdnem mindenki.

A Habsburgok alatt milyen büszke volt a magyar nemesség arra, hogy ő az ország határain kívül nem köteles harcolni. Nem is harcolt ott, legfeljebb egyes kivételek s azok is önként s busás fizetség ellenében. Most az ország határaitól ezer kilométerekre az orosz hómezőkön kellett elpusztulniuk a magyar fiúknak, sőt kormányzónknak, a magyar állam fejének is oda kellett kiutaznia megbeszélésre (vagy inkább parancsok átvételére), ha Hitler hívta. És mi mégis még mindig azt gondoljuk, hogy a mi nemzeti önértetünk csak a Habsburg-monarchiában volt megalázva, s csak azért, mert a királyunk nem volt magyar.

Ha mi az első világháborúban is annyira érdektelenek lettünk volna, mint a másodikban, ha az éppúgy csak osztrák érdekekért folyt volna, mint amennyire a második világháború csak a hitleri Németország érdekeiért folyt, és ha annak gyászos végét is annyira előre lehetett volna látni, mint e másodikét, a mi Habsburgjainknak, noha a mi királyaink is voltak, semmiképpen se lett volna akkora erejük, hogy bennünket a háborúban való részvételre rá tudtak volna kényszeríteni. Hitlernek, aki valóban egy tőlünk teljesen idegen állam feje volt s nekünk semmi közünk se volt hozzá; akinek nem voltunk esküt tett alattvalói, mint a Habsburgoknak, volt hozzá elegendő ereje és emellett, kivált eleinte, még népszerű is volt nálunk.

Rákóczi kuruc Magyarországa és Horthy „független” Magyarországa tehát (hogy a Rákóczi Mátyás Magyarországaról ne is beszéljünk) közel se volt olyan szabad, független és öncélú, mint a Habsburgoknak tőlünk erőszakkal elnyomottnak elhíresztelt Magyarországa. A Habsburgok idejében akkor is magunkért harcoltunk, mikor látszólag nem értünk folyt a küzdelem, mert azt a hatalmat védtük, mely a mi országunk visszaszerzője, érdekeinek védője és területi épségünk fenntartója is volt egyúttal. A Habsburgok alatt, ha volt sérelmünk, legalább ki mertük nyitni a szánkat és beszélhettünk. Akkor félték tőlünk és ezért panaszainkat igyekeztek orvosolni, sőt legtöbbször elejüket venni. Ellenben XIV. Lajostól, aki sose esküdött meg a magyar szabadság és a törvények tiszteletben tartására, nem volt a mi királyunk, még csak szövetségesünk se, hanem csak „jótévőnk”, semmit se volt jogunk követelni. Ő természetesen félni se félt tőlünk.

Hitler Németországa szövetségesünk volt ugyan, de csak olyan szövetségesünk, akinek egyetlen istene a német faj volt, elve pedig az, hogy szó, szerződés vagy eskü csak azért és csak addig kötelez, amíg megtartása a német faj (szerinte felfogott) érdekében áll. Olyan „egyenrangú” szövetséges volt ő, hogy ha emlegettük mint szövetségesünket, ki se mertük e szót mondani vagy le se mertük írni anélkül, hogy a „nagy” vagy a „hatalmas” szót jelzőül eléje ne tettük volna, akaratlanul is bebizonyítva Bethlen István jövődőlésének igazságát, aki előre megmondta, hogy ha Németország Ausztriát bekebelezi, mi neki már nem szövetségesei, hanem csak cselédei leszünk.

Ebből is láthatjuk, milyen előnyös volt ránk nézve a Habsburg-dinasztia fennállása. Minél tovább uralkodtak volna ugyanis ők Ausztriában, annál később következett volna be ránk nézve az a cseléd-állapot. Pedig nálunk milyen öröm volt akkor, mikor Hitler Ausztriát bekebelezte!

Az öröm oka az volt, hogy a Habsburgok bukása után még egy negyedszázaddal is mi még mindig csak az osztrákokat gyűlöltük, de nem a hazánkat szerettük.

Rákóczi a XIV. Lajos iránti, a nemzeti önérzetre annyira sértő, szégyenletes helyzetét úgy intézte el, hogy mikor hívei követelésére pártfogója érdekei ellenére is megkezdte Lipóttal a béketárgyalásokat, Párizsban azzal mentegette magát, hogy ő maga nem indította volna ugyan meg a tárgyalásokat, de az ország akarata volt, melynek nem volt módjában ellenszegülni. Egyébként pedig biztosította róla XIV. Lajost, hogy ő maga mindent el fog követni, hogy a tárgyalások eredményre ne vezessenek (tehát hogy az ország akarata – ami bizonyára azonos az ország érdekeivel – ne érvényesülhessen).

Valóban el is követett ez irányban mindent, mégpedig sikerrel, mert az erdélyi fejedelemséghez való makacs ragaszkodása, továbbá a külföldi hatalmak kezességének követelése olyan feltételek voltak, melyekről mindenki előre tudhatta, hogy az udvar sose fogadja el őket. Ilyen feltételeket csak egy már levert magyar király fogadhatott volna el.

Hogy lehet azonban Rákóczi e szerepét az alkotmányossággal, Rákócziak rá letett esküjével, a jelszavakkal, melyeket mozgalma hangoztatott és a fennkölt jellemmel, melyet neki tulajdonítunk, összeegyeztetni? Ez álnok és hazafiatlan szerepét legfeljebb azzal lehet némileg menteni, hogy kénytelen volt rá, mert nem volt a maga ura. Ámde mi szükség volt akkor szabadságharcra, ha miatta és általa az ország még függőbb viszonyba került egy idegen hatalomtól, mint amennyire függő viszonyban volt Ausztriától addig?

Nagyon gyöngé vigasz az is, ha arra gondolunk, hogy ez a franciáktól való nagy függőség csak addig tartott volna, míg a Habsburgok elleni harcot megnyertük. Erre a lehetőségre ugyanis csak akkor számíhattunk volna, ha arra mi már akkora erőt jelentettünk volna, mellyel XIV. Lajosnak akarva, nem akarva számolnia kellett. De honnan szereztük volna mi rögtön a harc befejezése után – mely éppen ellenkezőleg kimerít és gazdaságilag elgyöngít – ezt a nagy erőt?

Erről utána csak hosszú évszázadok vagy legalábbis évtizedek múlva lehetett volna szó, de addig lehettek és valószínűleg lettek volna is más bajaink, sőt háborúink is, melyek újra

legyengítettek volna bennünket. Évszázadok múlva egyébként a „Habsburg-elnyomás” után is összeszedtük magunkat s annak hátrányait is kihevertük.

A franciákkal való viszonyunk legfeljebb annyiban lett volna kevésbé veszélyes függetlenségünkre, mint a Habsburgokkal való viszony, mert Franciaország messze volt tőlünk, Ausztria pedig a szomszédunk volt. Ámde ez a távolság, amennyire a mi szempontunkból előnyös volt, épp annyira volt hátrányos a franciák számára akkor, ha a nekünk adott segély fejében a számukra járó ellenszolgáltatást akarták volna rajtunk megvenni. Mivel a tőlünk való távolság miatt ügyeinkre olyan befolyást nem gyakorolhattak volna, mint amelyet a szomszédos Ausztria tudott gyakorolni, nekik valóban többé-kevésbé ingyen kellett volna adniuk nekünk a segítséget. Mivel pedig láttuk, hogy ingyent a nemzetek közötti viszonylat nem ismer, ez az oka, hogy hathatós segélyt nem is kaptunk soha a franciáktól. Azt csak az osztrákoktól kaptunk (a török ellen, később pedig területi épségünk védelmére).

XIV. Lajos csak annyi segélyt adott Rákóczinak, hogy addig, míg a spanyol örökösödési háború tart, ő is harcolni tudjon, de éppen ezért még ezt a keveset is csak addig adta, míg az ő háborúja tartott. Utána már csak nyugdíjat adott, de nem a nemzetnek, hanem Rákóczinak, a tett szolgálataokért.

Láttuk, hogy a Habsburg Magyarország azért volt függő viszonyban Ausztriától, mert gyöngye volt arra, hogy a maga erejéből fenn tudja magát tartani a török világhatalommal szemben. Ez a függőség tehát az adott viszonyok között szükségszerű volt, nem pedig az uralkodóház vagy az osztrákok rosszakaratának folyománya. De ugyanezen ok miatt az is szükségszerű volt, hogy Rákóczi Magyarország se legyen független a franciáktól. A furcsa csak az, hogy míg mi azokat, akik ezt az Ausztriától való függőséget egyelőre tudomásul vették, hazaárulóknak vagy legalábbis gyenge jellemeknek bélyegeztük, noha nemcsak a józan ítélőképességből folyt, hanem még az alattvalói hűségesküüből is: a kurucok megalkuvását a franciák felé s a nemzeti önértetnek emiatt sutba vetését, sőt még Rákóczinak most említett álnok és a nemzet akarataival való szembehelyezkedését is nemcsak hazaárulásnak, jellemtelenségnek vagy szégyennek nem tartottuk és tartjuk, hanem egyenesen a hazafisággal azonosítjuk. Pedig mivel az osztrák szolgaság tűrésére az alattvalói eskü is kötelezett bennünket, mert ha egyszer azt a bécsi királyt, noha számunkra állítólag szolgaságot jelentett, mégis megkoronáztuk és hűségesküt tettünk neki, világos, hogy ezt az esküt köteleységünk is volt iránta megtartanunk, Rákóczit és kurucait azonban semmi se kényszerítette arra, hogy még a francia szolgaságot is magukra vegyék, illetőleg hogy a királynak részünkről becsületből járó, tehát nem megszegyenítő alattvalói szolgaságot ezzel cseréljék el.

Pedig az osztrák szolgaságnak a foka is kisebb volt, mint ennek az új, francia szolgaságnak. Ott azt, hogy a had-, pénz- és külügy terén nem voltunk önrendelkezők, csökkentette és a dolog szégyenletes voltát enyhítette, hogy legalábbis jogilag ebben az „elnyomásban” nem tőlünk idegen népek rendelkeztek velünk és irányították sorsunkat, hanem a saját királyunk rendelkezett velünk s így legalábbis jogilag az önrendelkezési jogunk megvolt, sőt királyunk erre mindig még esküt is tett.

XIV. Lajos, a franciák királya azonban mindenképpen idegen volt részünkre, az ő részéről a mi alkotmányunkra és függetlenségünkre tett esküről szó se lehetett, hiszen még azt is megtagadta, hogy szerződjk velünk. Mégis hozzá kellett szabnunk cselekedeteinket, az ő engedélyét kellett kérnünk, hogy béketárgyalásokat kezdhessünk a saját sorsunkról, sőt ezt még kérni se mertük tőle, hanem azt kellett neki hazudnunk, hogy álnokul fogunk a béketárgyalásokon viselkedni s titkon majd – nemcsak a császár, hanem a magyar nemzet becsapásával is, mert hiszen a nemzetnek azt mondtuk, hogy őszintén fogunk ott tárgyalni s törekszünk a béke elérésére – megakadályozzuk a sikerét. S a kuruc önértet mindezt kibírta, noha kuruc magyarul annyit tesz, mint önértetes, meg nem alkuvó, vastagnyakú, nem alkalmazkodó!

A kurucok a franciákkal való viszonyukban még elméletben se tudták megőrizni a magyar függetlenséget, azaz mint szövetségesek az egyenjogúságot. Láttuk, hogy mikor – még Rákóczi fellépése előtt – XIV. Lajos szövetséget kötött a kurucok elődeivel, a bujdosókkal, annyira megalázók, annyira nem egyenrangúak voltak a feltételek, hogy mi nem köthettünk békét a franciák előzetes beleegyezése nélkül, de a franciák köthettek minélkülünk.

Rákóczi azonban még ennyit se tudott elérni minden törekvése ellenére se, mert vele egyáltalán nem volt hajlandó szerződést kötni a „szövetséges”. Ez még az előbbinél is megalázóbb helyzet. Előbb ugyanis legalább látszólag szövetségesek voltunk, csak a valóságban voltunk jog nélküli pártfogoltak, most azonban egész nyíltan, tehát még elméletben is ez utóbbiak voltunk. Kaptunk segítséget, de csak pártfogónk kegyéből és csak úgy és addig, ahogyan és ameddig annak, akinek a kezében báb voltunk, jól esett.

Világos, hogy ahogyan a Habsburgok alatt nem az ő rosszakaratuk, hanem az erőviszonyok egyenlőtlen volta miatt nem lehettünk egyenrangú társak az osztrákokkal, éppúgy XIV. Lajos se ellenszenvből vagy igazságtalanságból kicsinyelt le annyira bennünket. A nemzetek közötti viszonylatban sose a rokonszenv dönt, hanem az erőviszonyok és a józan észen alapuló hideg számítás a várható vizontszolgálat értékét illetően. Rákóczi Magyarországa volt, mindössze másfél millió lakossal, a török világban kipusztult és akkor még be nem telepített s a 16 éves felszabadító és az utána következő, éveken át tartó polgárháború s a végén még a pestistől is megfelezett, nyomorba döntött népességgel.

Érthető, hogy az akkori világ egyik leghatalmasabb királya se túl sokra értékelte azt a segítséget, melyet mi neki akkor adni tudtunk s ezért nem tartotta megokoltnak, hogy egy ilyen állammal kössön olyan szerződést, mely őt is kötelezi, szabad elhatározásában korlátozza s esetleg talán még Franciaország érdekeinek szolgálatában is akadályozza.

Rákóczi tehát Magyarország tekintélyének, hatalmának és erőforrásainak éppen a mélypontján kezdte el függetlenségi küzdelmét. Világos, hogy szövetségesek nélkül, tisztán az ország erejére támaszkodva sikerről még csak nem is álmodhatott. A szövetségesek azonban az ugyanakkor kitört spanyol örökösödési háborúval adva voltak. (Nélkülük még megindítani se tudta volna harcát.) Ez szerencséje volt, de viszont szerencsétlensége volt az, hogy ha csak Magyarországot nézzük, a küzdelemre a legalkalmatlanabb időszak éppen ez volt. Emiatt volt olyan kevés súlya a szavának szövetségesei előtt. Mivel Magyarország egész történelme folyamán a kifejtett okok miatt a legkisebb erőt ekkor jelentett, ha a harc sikerrel járt volna, a siker kivívásában olyan kis rész esett volna a magyar erőre, hogy szövetségesei mellett – akik, mint láttuk, tulajdonképpen nem is voltak szövetségesei, hanem feljebbvalói – a béketárgyalásokon alig lett volna befolyása. Nem Rákóczi, nem is a magyarok, hanem az idegenek szabták volna meg, legyen-e független Magyarország, s ha igen, mekkora legyen és mennyire legyen független.

Rákóczi a spanyol örökösödési háborúval számára megnyílt nagyszerű alkalomnak nem tudott ellenállni. Nagy könnyelműség volt azonban tőle, hogy az ugyanakkor meglévő igen nagy hátrányokra nem gondolt, illetőleg – mivel a börtönből való menekülése után ő maga már úgyse vesztethetett – ezek ellenére is belevitte nemzetét a küzdelembe. Nemcsak az ő fejedelemségéről volt ugyanis itt szó, hanem az ország sorsáról is, sőt elsősorban arról.

Annak a tényleges erőnek a kicsinysége, melyet mi ekkor jelentettünk, volt az oka annak is, hogy a Habsburgok detronizálása után Rákóczi még csak gondolni se mert arra, hogy győzelem esetén a magyar korona az ő fejét övezze. Azért ajánlotta fel hol a bajor választónak, hol a porosz király fiának, hogy a cári családnak, mert tudta, hogy ő maga az ország függetlenségét nem tudja kivívni. Ahhoz egy tekintélyes uralkodóház ereje szükséges. De épp ez volt az oka annak is, hogy a koronát senki se vállalta, mert a vele megkínáltak is nagyon jól tudták, hogy hiába válasszák meg őket a magyarok királyukká, a koronát még ezután kell

majd megszerezniük, mégpedig a maguk pénzével és erejével. Amit maga a magyar nemzet ad hozzá, az alig számít.

Hogy mennyire jelentéktelen tényezőnek tartotta XIV. Lajos Rákóczit, illetőleg az ő Magyarországát, mutatja varsói képviselőjének, Du Heronnak, az az 1701. november 10-i jelentése Párizsba, amely szerint a bécsi udvar és Ágost, lengyel király köreiből azt beszélik, hogy Rákóczinak a francia királlyal való cimborasága nem jutott volna idő előtt a bécsi udvar tudomására, ha XIV. Lajos Longuevalhoz bőkezűbb lett volna, vagy legalább reményt adott volna neki szolgálatai későbbi megjutalmazására. (Thaly: A Bercsényi-család, II., 387. o.)

A francia király óriási összegeket költött ellenségei országaiban zavarok keltésére. Ezért érintkezésbe lépett tehát Rákóczival is. Ezt csak Rákóczi kezdeményezésére tette, de annyira fontosnak ekkor se tartotta Rákóczi elégedetlenségét és Lipót elleni terveit, hogy ezek előmozdítására nagyobb áldozatokra lett volna hajlandó. Ez a szolgálatai kellő értékelésében és ennek megfelelő megjutalmazásában való csalódás vitte Longuevalt Rákóczi és XIV. Lajos helyett Lipót szolgálatába. Tehát Rákóczi csak azért került börtönbe s ha nem sikerült volna megszöknie, a vérpadra, szökése után pedig csak azért volt kénytelen kellő előkészítés nélkül és csak úgy jószerecsére megindítani mozgalmát, mert „szövetséges”, a Habsburgok öselensége, aki pedig egyébként éppen a sok pénzével volt mindenható, az ő mozgalmát nem találta olyan jelentősnek, hogy érdemesnek tartotta volna nagyobb pénzáldozatokra.

De olyan szabadságharc, melynek csak ennyi súlya van s melyet az akkori Európa kialakításának legfőbb tényezője ennyire jelentéktelennek tart, hozhatott volna-e Magyarország számára teljes függetlenséget? Hiszen jól látható, hogy ha sikerrel is járt volna, ez a siker nem a maga erejéből, hanem mások ereje révén következett volna be. Azt pedig, amit mások vívnak ki, ezek a mások nem adják ingyen. Még szövetséges se adja ingyen a szövetségésének, hát ha valaki még nem is szövetséges, hanem csak ingyen kitarthatja egy olyan hatalomnak, mely őt esetleges céljaira felhasználja.

Ilyen körülmények közt aztán nem csodálkozhatunk XIV. Lajos Du Heronhoz intézett 1702. március 2-i levelén se, melyben azt írja, hogy „ha akad olyan lengyel főúr, aki a magyar felkelés élére állni és esetleg a koronát elfogadni hajlandó, ő megadja azt a segítséget, amelyet tőle ésszerűen kérhetnek”. (Márki, I., 220. o.)

Láttuk, hogy Bercsényi úgy tréfált, hogy igen szép, kapós lány az a Hungária. Most láthatjuk, hogy a francia király, akinek a véleménye kissé többet nyomott, mint Bercsényié, mennyire másként gondolkodott. Ő nagyon is igénytelen Hamupipókének nézte ezt a hajdan oly híres, felkapott leányt. Valamely lengyel főúrnál tekintélyesebb kérére még gondolni se mert, de még azt is igen kétesnek találta, hogy még közülük is pályázik-e rá valaki. Magáról Rákócziról ugyanis ekkor már – mégoly fejedelmi ősei ellenére – szó se lehetett, mert ő akkor már vagyontalan földönfutó volt. Valami vagyonosabb kérére pedig azért volt szükség, mert minél többet volt hajlandó célja elérésére áldozni ez a kérére, annyival kevesebb lett volna a kiadása magának XIV. Lajosnak. Maga a lány hozománya, Magyarország, azonban olyan kevés értékű volt, hogy valamely koronás, szuverén kérére, aki, mint ilyen, számbavehetőbb segítséget tudott volna adni XIV. Lajosnak a Habsburgok tönkretetésére vagy legalább hatalmuk alaposabb megnyirbálására, mint látjuk, még csak nem is gondolt a francia király. Csak egy gazdagabb főúr jöhetett számba, s mivel az a magyar főúr, aki pályázott a lány kezére (Rákóczi), úgy látszott, már elpuskázta a dolgot, egy lengyel főúrral akart próbálkozni.

Pedig hát lehetett volna a kérére maga a francia király is – legalább az unokája számára – s neki voltak is effajta ambíciói, csak hát nem Hungária, hanem egy ugyanakkor élő bizonyos Hispánia nevű, eladó fiatal leány tekintetében. Ennek a papája is már a tönk szélén állt akkor, de a hozományát XIV. Lajos mégis annyira aránytalanul nagyobbnak tartotta a szánandó kis Hungáriáénál, hogy míg ennek kezét csak valamely gazdag lengyel főúrnak szánta, de még abban is kételkedett, hogy közülük is pályázik-e rá valaki, addig Hispánia kisasszony kezére

annyira áhítozott ő maga, hogy már évtizedek óta egész európai politikáját az ő keze elnyerése irányította és évtizedek óta leste már a pillanatot, hogy kérőként felvonulhasson. Még a pápát is sorompóba állította (sikerrel), hogy a lány apjának szívét feléje hajlítsa. Azonban természetesen a másik pályázó (Lipót) se engedett igényéből. Hiszen Lajos cselszövésai előtt egész Európában még csak gondolni se mert senki arra, hogy Lipóton kívül más még csak pályázni is merjen, annál kevésbé, hogy ráadásul sikerrel.

Olyan kapós leány volt az a Hispánia, hogy a két hatalmas kérő az egész világot ádáz háborúba döntötte miatta. De Hungária? Jó Bercsényi Miklós részint nemzeti elfogultságból, részint tapasztalatlanságból és szűk látókörűségből azt hitte, hogy ez is van olyan szép, mint Hispánia. Lehet, hogy ebben igaza is volt. A politikában azonban nem a szépség, hanem a hozomány számít s ezért azok, akik nem tartoztak a rokonságába s így józan realitással nézték a hozományt, annyira kevésnek találták, hogy Hispániával szemben rá se néztek, hanem az ő kérőivel, Rákóczival s esetleg egyes lengyel főurakkal csak azért álltak szóba, hogy ezzel is megkönnyítsék a sztár (Hispánia) keze megszerzését. De a céljuk elérésében Hungáriát, mint eszközt is oly kevésre értékelték, hogy házasságközvetítőt (cenzárt) az ő keze megszerzésére is szerződtek ugyan, de a közvetítési díjjal már annyira takarékoskodtak, hogy a közvetítő csalódásában is megbízója „smucigsága” miatt való dühében egyenesen a vetélytárs oldalára állt.

Hát tessék most elképzelni, hogy ha XIV. Lajos nemcsak annyira győzött volna, hogy Hispánia kezét ő kapta meg, hanem annyira, hogy még vetélytársát tönkre is tudta volna tenni s Hungáriát is ki tudta volna „szabadítani” vetélytársának akkor már kétszáz éve ölelő karjaiból, mennyire lehetett volna utána XIV. Lajostól is független ez a kis lenézett Hungária! Szabaddá lett volna-e vagy pedig még többen és jobban ölelték-szorították volna, mint eddig? Hogy remélhettünk volna jobb sorsot a réginél, mikor Rákóczi Hungária felszabadítása céljából a francia, angol és porosz királyon, a németalföldi rendeken, a cáron és később még a török szultánon kívül még a svéd király „felszentelt lába elé” is kénytelen volt „odavetnie magát”? (Márki, I., 221. o.) Pedig ne feledjük, hogy ezt a megalázó dolgot nemcsak Rákóczi, hanem személyében az akkor tőle állítólag már „felszabadított” nemzet is csinálta. Hiszen Rákóczi mindent annak nevében s állítólag érdekében csinált.

Ha a svéd király nem fordult volna el hidegen a magát lábai elé vető „büszke” Hungáriától, ha felkarolta volna ügyét és sikerrel karolta volna fel, vajon függetlenül kerülhetett volna-e ki e felkarolásból az az ország, mely a felkarolást tőle ilyen megalázó módon kérte s mely csak olyan „egyenrangú” viszonyban volt szövetségeseivel, hogy parolázás helyett, mint egyenrangúak szoktak, „szövetségese” lábai elé kell vetnie magát, hogy jóindulatát a maga számára megszerezze?

Pedig hát a svéd királynak, mint protestánsnak, nem is voltak „felszentelt” lábai. Azok csak Lipótnak voltak (de neki se a lábai). De hát a büszke Hungáriának mégis lábak kellettnek és nem felszenteltek. A lázadás szelleme ugyanis utálja a valóban felszentelt fejeket. Bebeszélt magának, hogy azért, mert ő önértetes és kényes emberi méltóságára. Büntetésül aztán egyenesen lábak elé kell magát vetnie s ráadásul nem is felszentelt lábak elé. De talán éppen azért, mert azok a lábak valójában nem felszenteltek, ez a művelet egyáltalán nem bántja az önértetét, ezt nem szégyelli. Rákóczi és magyarjai szentül meg voltak győződve, hogy ők szabadok akkor, mikor a svéd király lábai elé vetik magukat könyörögve, mi kései magyarok pedig ma, harmadfél száz év múlva is éppúgy meg vagyunk róla győződve, hogy ők szabadok voltak, mint akkor ők.

Mikor Du Heron XIV. Lajos nevében tárgyalni kezdett a már Lengyelországba menekült Rákóczival és Bercsényivel, ezek többek közt azt is megígérték neki, hogy rábírák majd az országot, hogy „XIV. Lajosnak tetsző királyt válasszon” (ti. a lengyel főurak közül). (Márki, II., 222. o.) Sajátságos, hogy Rákóczi és Bercsényi nem tudták túrni, hogy nálunk idegenek intézkedjenek, ha mindjárt a magyar király nevében intézkedtek is, tehát alkotmányszerűen.

Ellenben semmi megalázót és az ország függetlenségére sértőt nem találtak abban, hogy a magyar nemzet ne azt a lengyel főurat válassza meg királyává, akit majd ő akar, hanem azt, akinek megválasztásába a francia király is beleegyezik, azaz egy olyan lengyel főurat, aki nem a magyarok, hanem a franciák érdekeit nézi.

Rákóczi és Bercsényi tehát ugyanakkor, mikor megkezdték az ország szabadságáért folyó harcukat, mindjárt el is árulták a nemzet szabadságát, mert hiszen beleegyeztek abba, hogy a magyar királyválasztásba, tehát az ország egyik legsarkalatosabb szabadságjogába egy idegen nemzet is beleszóljon, sőt ott a döntő szó egyenesen az övé legyen. Eben gubát cserélés volt ez. Nem az ország felszabadítása, hanem az elnyomói szerepnek a Habsburgok kezéből a Bourbonok kezébe való átjátszása. Pedig ha ilyesmit a nemzet megkérdése nélkül tenni még a királynak is tilos és esküjébe ütközik, mennyire tilos és az alkotmányra tett eskü megszegése egy (illetőleg két) magyar alattvaló részéről?

Rákócziék megmentésére azt mondhatná itt valaki, hogy ez az ígélet a XIV. Lajos támogatásáért adott különleges engedmény volt s csak erre az egy királyválasztásra szólt. De – felelem – honnan tudhattuk mi ezt akkor olyan biztosan előre? Sőt ha szabadságunk és függetlenségünk ennyire inaszakadtan indult, lehetett-e komoly reményünk arra, hogy a francia király a következő királyválasztáskor már olyan önzetlen lesz, hogy azt se fogja bánni, ha az ellenségét választjuk királyunkká? Hiszen az osztrák elnyomás se azért volt, mert törvényben ismertük mi el, hogy neki ehhez joga van vagy lesz, hanem az írott törvény ellenére az aránytalan erőviszonyok miatt – melyek gyakorlatilag sokkal fontosabbak, mint az írott törvény – az írással ellentétes gyakorlat szülte. Hiába volt írásban lefektetve, hogy mi Ausztriától függetlenek vagyunk, ha ugyanakkor várainkat ők építették, az őrséget bennük ők fizették, s ha jött a török – pedig de sokszor jött! –, a sereget ellene ők állították ki, a költségeit ők hozták össze. Ebből szükségszerűen következett ugyanis, hogy ők is rendelkeztek. Az ellenkezőt mondó írás ilyen körülmények közt csak papírrongy volt, még akkor is, ha erős kutyabőrre volt írva.

Mi tehát azt, hogy a következő királyunkat már a franciáktól függetlenül választhassuk, tehát akár még ellenségüket is megválaszthassuk, ha éppen azt akarjuk, csak akkor tehetjük volna meg, ha akkor már a magunk lábán is meg tudtuk volna állni, sőt szükség esetén a franciákkal szemben a harcot is fel tudtuk volna venni, tehát ha a francia király akkor már félt volna tőlünk, illetőleg mi már nem féltünk volna tőle. Mitől függött volna azonban ez? Az erőttől. De hát miből lett volna Rákóczi másfél milliós, elpusztult Magyarországnak már egy emberöltő vagy esetleg sokkal kevesebb idő alatt (mert az a francia nyomásra megválasztott király már néhány év alatt is meghalhatott) mindjárt olyan nagy ereje, hogy még Európa vezető hatalmától se kellett volna félnie? Legfeljebb abból, hogy arra már a francia királlyal szemben újra a Habsburgokkal szövetséges volt. De hát akkor miért kellett a békát lenyelni?

Ha azonban nekünk Rákóczi után már egy emberöltővel lett volna akkora erőnk, hogy még a franciákkal szemben is egymagunk meg tudtuk volna védeni függetlenségünket, akkor a Habsburgokkal szemben is meg tudtuk volna akkor már védeni. Rákóczi felkelése tehát ez esetben is elhibázott dolog volt, mert ha a nemzet csak egy emberöltőig vár, már el tudta volna érni azt, amit Rákóczival és Rákóczi idejében meg nem tudott elérni, akkor miért nem várt?

Százsor bebizonyítottuk már, hogy a mi Ausztriától való függőségünk egyedüli oka a kettőnk ereje közti aránytalanságban állt s ez aránytalanság oka részint a törökpusztítás, részint a mi áldozatkészségünk hiánya volt. A török pusztítás Rákóczi idejében már a múlté volt. Csak arra kellett még várnunk, míg következményeit kiheverjük. Ha aztán ezzel egyidejűleg a nemzeti függetlenség visszaszerzéséhez szükséges kellő áldozatkészség is jelentkezett volna bennünk, nem kellett volna sokáig várnunk a mi rovásunkra már évszázadok óta gyakorolt osztrák befolyás kiküszöbölésére.

Mihelyt mi is tudtuk volna akkora sereget és úgy felszerelni, mint ők; ha mi is tudtuk volna ugyanakkora összeggel járulni a birodalom külképviselete és az udvartartás költségei-

nek fedezéséhez, mint ők; ha mi is szolgáltattunk volna be annyit adót, mint ők: a birodalom ügyei vezetésére is mindjárt lett volna akkora befolyásunk, mint nekik, sőt ha a mi adónk lett volna több az övékénél, egyenesen mi kezdtünk volna lenni az ő elnyomóik. Aki ugyanis adja a pénzt, az rendelkezik. Olyan igazság ez, amelynek érvénye sose változik az idővel. Mihelyt lett volna nekünk is olyan gazdasági életünk, iparunk és kereskedelmünk és ezért Pest-Budából tudtunk volna olyan nagy és olyan kulturált várost csinálni, mint amilyet az osztrákok Bécsből már akkor csináltak, mindjárt nem kellett volna amiatt se sópáncodnunk, hogy miért nem lakik az év legalább felében nálunk a király.

A franciákhoz való viszonyunk tehát lényegében véve ugyanaz volt, mint az osztrákokhoz. Mivel mindkettővel szemben aránytalanul gyengék voltunk, a tőlük kapott segély fejében (Ausztriától a törökök ellen és területi épségünk védelme fejében később is, a franciáktól Ausztria ellen) – mint ez már erőben egyenlőtlen partnerek esetében szokás – függetlenségünk rovására tettünk egyelőre engedményeket. Mind a két engedmény ideiglenes volt. A kettő közt csak abban volt különbség, hogy a Habsburgok azt, hogy ez az engedmény csak ideiglenes, nyíltan és törvényben is elismerték, sőt koronázásakor a család mindenkori feje meg is esküdött rá, XIV. Lajos azonban erre vonatkozólag semmi kezességet nem adott. Jellemző, hogy Rákóczi és lángoló honszerelmű kurucai így is elfogadták a segítségét, tehát kevesebbel megelégedtek, magyar önértetük kisebb volt, mint a labancoké és az „aulikus talpnyalóké”. (Ki gondolta volna? Pedig mindenki tudja, hogy ilyesmit nem lehet szájjal és az ellenfél becsméréssel elintézni.)

A másik különbség – megint csak a kurucok rovására – az volt, hogy az önértet nélkülinek, lakájnak, aulikusnak, labancnak csúfolt magyarok a nemzeti függetlenség ideiglenes megcsönkítésát még a mindenkori király esküje ellenére is csak olyan szolgálatok fejében tűrték el az uralkodóháztól, melyeket az Rákóczi idejében már kétszáz éve állandóan teljesített, sőt akkor már az országot a török alól is felszabadította s így ezeréves határainkat is visszaállította. A magukat egyszerűen a „hazafisággal” azonosító nagyszájú kurucok és Rákóczi azonban az ország függetlenségét XIV. Lajosnak csak majd ezután teljesítendő olyan szolgálatokért árulták el, melyek teljesítésére még kezességet se adott.

Bizonyára nagy különbség van a kettő között. Rákóczi idejében már éppen elég bizonyíték volt arra, hogy ez a várt francia segítség nem ér majd semmit. Hiszen XIV. Lajos ígért segítsége fejében elárulta hazáját és megszegte alattvalói esküjét már Rákóczi nagybátyja (Zrínyi Péter) és mostohaapja (Thököly) is s végeredményben semmi hasznuk se lett belőle még nekik se, de még mennyire nem a nemzetnek! Zrínyi Péter részére olyan vérpad lett belőle, melyet Lipót egyenesen XIV. Lajos helyeslésével juttatott neki, Thököly részére pedig a hazátlanság, sőt a keresztény kultúrvilágból való végleges kivetettség, mely olyan ölműsúllyal nehezedett rá, hogy még a tőle oly ádázul gyűlölt római egyházba is képes volt képzetlenül belépni, mert azt hitte, hogy így megszabadulhat tőle.

A nemzet számára azonban még a szereplők személyi bűnhődésénél is keserveesebb volt a következménye már Rákóczi korára is annak, hogy a franciák ígéretében bízott. Ez okozta ugyanis azt a példátlan szégyenünket, hogy királyunk nélkülünk, sőt ellenünk volt kénytelen bennünket felszabadítani a török alól, s nekünk aztán az akaratum és várakozásunk ellenére felszabadított országban úgy kellett e tőlünk legjobban gyűlölt, de ennek ellenére velünk a legnagyobb jót tett királyunk szemébe néznünk, mint Egyiptomban Jákob fiainak akkor, mikor megtudták, hogy az a nagy úr, aki nekik nagylelkűen a gabonát osztogatja az ínségben, József, az ő gyűlölt és pénzért eladott testvérük (Ter 37,2-45,28). (Szerencsére azonban Lipót és utódai is ugyanolyan szépen viselkedtek velünk, mint az egyiptomi József a testvéreivel.)

De nemcsak a francia király, hanem még az akkor már leverett török iránt is annyira megalázott helyzetben volt Rákóczi, az állítólag éppen általa szabaddá vált magyar nemzet képviselője, hogy mikor a kurucok Szeged várát akarták bevenni, a török akkor még Temesvárott székelő basája (tudvalevő ugyanis, hogy az ország teljes felszabadítása csak a kuruc világ le-

zajlása után, III. Károly alatt, a második felszabadító háborúban következett be) megüzente Rákóczinak, hogy „Szegedet a bevétel után át kell adnia a szultánnak, mert azt a karlócai békében a szultán csak a királynak engedte át”, de nem neki. (Márki, I., 343. o.) Az állítólag függetlenné és önállóvá vált Magyarországon tehát még az akkor már megvert szultán is tovább akart basáskodni. Mert ő is csak a Habsburgoktól védett Magyarországtól félt, de nem Rákóczi „szabaddá” és „függetlenné” vált Magyarországtól.

De nemcsak török, illetőleg külpolitikai viszonylatban, hanem még belpolitikai téren, a nemzetiségek felé is sokkal kisebb legény volt a magyar Rákóczi „független” Magyarorszá- gában (meg aztán később Horthy éppúgy „független” Magyarorszá- gában is), mint a Habsburg- goktól állítólag elnyomott Magyarországon. Például Rákóczi mozgalma elején, 1703. augusztus 9-én székelyhídi táborából azt üzenete a rácoknak, hogy ha nem a király, hanem őmellette harcolnak, „igaz magyarságára ígéri, hogy fiúról fiúra, maradékról maradékra sza- badságban tartja őket: sehol és senkinek nem fizetnek adót, a szabadságért harcoló rác váro- soknak pedig hajdú-szabadságot ad”. (Márki, I., 345. o.)

Rákóczi tehát azzal kezdte szabadságharcát, hogy „igaz magyarságára” kötelezte magát, hogy az ő Magyarorszá- gában egy mindig magyargyűlöletéről ismert nemzetiség tagjainak nagyobb szabadsága és több joga lesz, mint a magyaroknak. Mert hiszen a maga fajtájának nem ígérhette meg, hogy „sehol senkinek sem fizetnek adót”. Ha ugyanis se a magyar, se a rác nem fizet, akkor ki fizet? Hogy aztán a rácok még így se álltak Rákóczi pártjára s így az ígért kiváltságokat se kellett nekik megadni, az már igazán nem Rákóczi érdeme.

Ha azonban így van a dolog, illetőleg egyedül csak a szerbeken múltott, hogy nem így lett, akkor mit jelent és mit ér tulajdonképpen az a híres „magyar szabadság”, s akkor miért vádoljuk a Habsburgokat azzal, hogy velünk szemben a nemzetiségeket dédelgették? Ez nem is igaz, de ha igaz lenne, akkor is egyedül csak „szabadsághőseinket” vádolhatnánk miatta. Ha ugyanis a Habsburgok bennünk nem bízhattak, a nemzetiségekben azonban igen; ha tölünk mindig félniük kellett, a nemzetiségektől pedig nem, akkor ennek csak természetes kö- vetkezménye lenne, ha velünk szemben őket részesítették volna előnyben. (Hogy ez mégse történt meg, annak az az oka, hogy mi nagyobb erőt jelentettünk, mint a nemzetiségek, a poli- tikában pedig elsősorban ez számít, nem pedig az érzelmek. De a Habsburgok egyébként is nekünk tettek esküt, nem pedig a nemzetiségeknek, s nekik, mint hívő keresztényeknek és becsületes embereknek, az eskü is számított.)

Igaz, hogy Rákóczi csak kénytelenségből, azért, mert rájuk volt szorulva, kínálta a ma- gyarság ellenségeinek (a rácoknak) a nagy kiváltságokat, ámde az osztrák befolyás is egyedül csak azért hatalmasodott el rajtunk, mert – mint Rákóczi akkor, mikor a rácoknak kedveske- dett – mi is rá voltunk az osztrákokra szorulva. Mi is csak azért túrtuk a függetlenségünket sértő osztrák befolyást, mert egyelőre gyöngék voltunk a magunk védelmezésére, annál in- kább felszabadítására. Rákóczi is csak azért tette a rácoknak a magyar jobbágyokra annyira sérelmes engedményt, mert a rácok segítsége nélkül gyengének érezte magát az ország fel- szabadítására. Így is, úgy is ugyanott vagyunk tehát, ahol a mádi zsidó.

Illetőleg dehogy is vagyunk ugyanott! Rákóczi a rácoknak örökre ígerte a magyarokénál nagyobb kiváltságokat, Magyarország függetlenségének Ausztria részéről történő megcson- kulása azonban annyira csak ideiglenes volt, hogy ezt az ideiglenességet a Habsburgok min- denegyed koronázáskor esküvel ismerték el.

Történetírásunk a bécsi udvar magyargyűlölete egyik legfelháborítóbb jelének tartja a rá- coknak való nagy kedvezést és azokat a nagy kiváltságokat, melyeket nekik adott. Pedig hát emiatt mi egyedül magunkra, illetőleg dicső szabadsághőseinkre vethetünk. Ha ugyanis az uralkodóháznak tölünk félnie kellett, akkor ezzel már adva van az is, hogy a maga védelméről is gondoskodnia kellett velünk szemben. Csak természetes tehát, hogy kedveskednie kellett azoknak, akiktől nem kellett félnie, sőt akik oltalmazói lehettek akkor, mikor a magyaroktól való félelem majd megint időszerűvé válik. Egyébként pedig látjuk, hogy a minket állítólag

annyira szerető Rákóczi ugyanezeknek a rácnak ugyanezeket a kedvezményeket, sőt még náluk is nagyobbakat kínált s amit a bécsiek állítólag legalább magyargyűlöletből tettek, azt Rákóczi egyenesen „igaz magyarságára” tette.

Hogy lehet ugyanaz Bécs részéről elnyomás, ami Rákóczi részéről szabadságharcos tevékenység és amit Rákóczi még édes hazája iránti lángoló szerelmében is meg tudott tenni, miért kell arra mindenáron ráfogni, hogy Bécs viszont magyargyűlöletből teszi?

Ezt a két mértékkel való mérést Lipótnak tőlünk egyébként oly példátlanul butáknak tartott miniszterei szemükre is hányták a kurucoknak. Mikor például a béke feltételül Rákócziék a külföldi hatalmak kezességét is kérték, gúnyosan azt válaszolták nekik, hogy vajon Thököly „szabad” Magyarországa milyen biztosítékokat kért vagy kapott a töröktől, mikor nemcsak Thököly maga, hanem a tőle tartott magyar országgyűlés is elfogadta a török athnámét a magyar királyi kinevezésre?

Mikor XIV. Lajos arra ugyan nem, hogy szövetséget kössön vele, de arra végül mégis méltatta Rákóczit, hogy Des Alleurst követül küldje hozzá, Rákóczi a követ ünnepélyes kihallgatásakor 1705. március 12-én mondott beszédében „megköszönte azt a jóakaratot, melyet a legkeresztényibb király a háború kezdete óta tanúsít iránta és amelyet követe küldésével most hazájára is kiterjeszt. Szüntelenül csodálja azt a nemes érzést, amely a királyi szívét betölti s melyet ellenségei maguk is csodálnak. Rajta lesz, hogy mindenkor méltóan bizonyuljon nemeslelkűségére”. (Márki, I., 388. o.)

Lehetett-e remélni – még szabadságharca sikere esetén is – függetlenségét annak az országnak, mely ilyen hangon volt kénytelen beszélni „szövetségesével” s melynek ilyen alázattal kell köszönetnie azért, mert az, aki szövetségre nem méltatta, legalább egy megbízottat végül mégis kegyes volt hozzá küldeni?

Rákóczinak 1709-ben már nagyon alkonyult a napja, de azért, mikor május 11-én, hétfőn, misét hallgatott, „katonái a piacon teljes rendben álltak (de jó lehet ilyen parádésan misét hallgatni!), 25-én pedig, mikor a nemes ifjak százada zászlajának ünnepélyes megszentelése volt s az ifjakkal együtt Rákóczi is megáldozott, a fejedelem még mindig lóháton, hermelines bíborpalástban, török fehér trádoros (ezüstbrokátos) dolmányban, fehér posztónadrágban, gyöngyös, telekes bocskorban, teljes fejedelmi díszben jelent meg”. (Márki, III., 26-28. o.) (Talán még áldozni is jobb egy fejedelemnek, mint egy közönséges halandónak. Bár nem tudom, Isten milyen szívesen fogadta Rákóczitól ezeket a fejedelmi áldozásokat – Sieniawskával a háttérben –, még akkor is, ha feltesszük, sőt Rákócziban egészen bizonyosra vehetjük, hogy bűnbánattal és a megjavulás szándékával történtek. Azonban az utána következők egész világosan megmutatták, hogy ez a jó szándék és bűnbánat nem volt méltó nemcsak Istenhez, hanem még Rákóczihoz se.) De hiába volt a cifra ruha és a fejedelmi megjelenés, hatalma megcsappanását, csillagának lefelé állását ugyancsak éreztették már vele Párizsban. Vetéssynek ugyanis ekkor már nagy panaszosan azt írja Párizsban, hogy „úgy bánnak vele, mint a kifacsart citrommal”. (Márki, III., 27. o.)

Nagyon naiv ember azonban az a hazafi, aki ezen megbotránkozik. Az ilyen ember ugyanis még mindig nem akarja tudomásul venni, hogy egyének lehetnek nagylelkűek s néha (ők is nagyon ritkán) azok is, de nemzetek egymásnak sose adhatnak semmit ingyen. Rákóczi csak azért kapta a francia pénzt és erkölcsi támogatást, mert ő is támogatni tudta a franciákat abban, hogy a császár ereje egy részét lekötötte. Ha több erejét kötötte le, több pénzt és nagyobb erkölcsi támogatást kapott tőlük, ha kevesebbet, kevesebbet. 1709-ben Rákóczi már igen gyöngye ellenfele volt a császárnak, világos tehát, hogy a támogatás is csak ilyen gyöngye volt. Viszont ha már Rákóczi semmi hasznot se hajtott a francia népnek, akkor a nép becsapása és érdekei elárulása lett volna, ha királya a segílyt mégis tovább folyósította volna.

Kapott Rákóczi a franciáktól segílyt egész élete végéig, tehát akkor is, mikor már semmi hasznot se hajtott nekik. Ezt ekkor már a francia becsület miatt kapta. Ekkor már Rákóczi

azoknak a fejedelmeknek a franciáktól fenntartott ispotályában volt, akik feláldozták magukat a francia érdekeknek és pénznek. Ha Rákóczit még ebbe az ispotályba se fogadták volna be, vagy befogadása után onnan kidobták volna, szégyen lett volna a beugratókra, és ami még ennél is fontosabb, utána több balekra már bajosan találtak volna. Pedig nekik ilyen balekre még ezután is szükségük volt. Ezért – tehát szintén nem ingyen – tartották fenn Párizsban ezt a fejedelmi ispotályt s ezért járt a francia szolgálatból már kiöregedett fejedelemnek a kegydíj. Az se volt tehát ok és cél nélkül, tehát az se volt kidobott pénz. Ha az lett volna, semmiképpen se utalványozták volna.

Rákóczi annyira tisztában volt ezzel az „adok, ha te is adsz” nemzetek közötti elvvel, hogy maga mondja (idéztük már), hogy mikor mozgalma végén elhagyta az országot, azért erőszakolta annyira híveit, hogy ők is kövesség, tehát azért vetette bele akkor a magyar közvéleménybe azt a propaganda-jelszót, hogy aki a szatmári békét elfogadja és itthon marad, az gyászmagyar, mert tudta, hogy minél többen követik a száműzetésbe, az ő tekintélye is annál nagyobb lesz külföldön, mert ott azt látják belőle szövetségesei, hogy a magyarság még most is vele van.

Sajnos, Lengyelországban Sieniawskij (az asszony ura) még így is annyira érezte vele, hogy az ország elhagyásával mennyire senki lett, hogy mikor megtudta, hogy otthon már aláírták a szatmári békét, már meg se hívta Rákóczit arra az ebédre, melyet a cár tiszteletére adott. (Márki, III., 248. o.) Pedig hát Rákóczinak csak az adott még erőt a csapások elviselésére, hogy ilyen ebédeken a círral találkozhatott és így alkalmat nyílt mind fejedelmi hiúsága kielésére, mind hazája és fejedelemsége visszaszerzésére diplomáciai tervek szövésére.

E tervek célja természetesen az édes haza java volt, de hát számára az édes haza visszaszerzése egyúttal fejedelmi hatalmának édes visszaszerzését is jelentette. Ő természetesen fejedelmi hatalmát is csak arra használta, hogy alattvalóinak a jóra, a vallásosságra példát adjon. De ha ő fejedelem és áldozik, akkor csak természetes, hogy fejedelem módjára, azaz parádésan kell áldoznia, mert így követeli meg a „státusa”. Ha még a kisperjési csikós is „galambok közt” szeretne menni „a vasárnapi misére”, csak természetes, hogy egy olyan nagy fejedelem, mint Rákóczi, lóháton, hermelines bíborpalástban, ezüstbrokátos dolmányban, gyöngyös bocskorban, egyszóval „teljes fejedelmi díszben” jelenik meg ott.

Világos, hogy nemcsak Sieniawskij herceg érezte Rákóczival, hogy már nem fejedelem. A franciák még sokkal jobban éreztették vele. „Amikor Vayjal magára maradt – írja Márki (III., 257. o.) –, a fejedelmen erőt vett a keserűség. Ahogy Fierville-nek, XIV. Lajos követének írta (In curia nostra), tehát még mindig a pluralis majestaticus (Viszocska, 1711. június 14.), a francia udvar egy idő óta úgy bánik vele, mint a kiszopott narancssal, melynek héját elvetik”. (Látjuk tehát, hogy ez a ma olyan elterjedt kifejezés tulajdonképpen Rákóczitól származik. Valaki (úgy emlékszem, hogy Szekfü) azt írja, hogy Széchenyi használta először.)

„Lengyelországba jövelele és a császár halála óta szóba sem állnak vele. Olybá veszik, mint aki eljátszotta szerepét és nem törődnek a magyar háborúval. Egyáltalán nem támogatják a Péter cárral való alkudozásokban, amelyekhez pedig az ő kívánságukra fogott.”

„Vetessyt is utasította, hogy menjen azonnal a francia udvarhoz és sürgesse, hogy Fierville-t ugyanazon címmel és jelleggel (!) küldjék hozzá, mint azelőtt Des Alleurst; egyúttal az aranygyapjas-rend nyakláncának és a hozzátartozó ékszereknek (!) a megküldését is sürgette. Ezekre nem hiúságból, hanem tekintélyének emelésére van szüksége.”

Rákóczi tehát nagyon érezte ott künn, hogy tekintélye megcsappant s így újra való megemelésére nagy szüksége van. Csak azt felejtette el, hogy azt a tekintélyt, melyet Magyarország ereje (bármely kicsiny is volt ez akkor egyébként) adott neki azelőtt, alig pótolhatják az aranygyapjas ékszerek, még ha seregestől akasztja is őket a nyakába. Ezt azoknak, akiknek hatalmuk van, ráadásnak adják, akiknek azonban a hatalmuk már elmúlt, nem adják, s ha mégis adják, akkor is édeskeveset érnek s az elveszett hatalmat semmiképpen se pótolják.

1711 októberében Vetéssy már azt is megírta neki, hogy havidíját a franciák 50.000 livreről 20.000-re akarják leszállítani; közepes kegydíjnál aligha adnak többet, s ha maga nem megy a királyhoz, a békekongresszuson szóba sem hozzák erdélyi fejedelemségét. (Rákóczi ment is a királyhoz, igen jó viszonyban is lett vele, de azért a békekongresszuson mégse hozták elő sem őt, sem Magyarországot. Természetes is. Rákóczi ekkor már csak magánember volt s erő egyáltalán nem állt mögötte.)

Strafford és Robinson lordok pedig Rákóczi londoni ügyvivőjét, Klementet figyelmeztették, hogy „Rákóczi állása most már egészen más, mint a háború idején, és a szatmári béke után igen bajos volna közbenjárni érte az ausztriai háznál”. (Márki, III., 280. o.)

Tudjuk, hogy végül Törökországban már oda jutott a szegény fejedelem, hogy még Bonnac, a francia követ se akarta neki megadni a fejedelmi címet, sőt „három hét alatt se ért rá meglátogatni”, sőt „inkább tőle várta a látogatást”. (Márki, III., 518. o.)

Részünkről azt hisszük, hogy Bonnac ezt nem azért tette, hogy Rákóczival lecsúszott voltát éreztesse, mert ez részéről igen rosszlelkűség jele lett volna, hanem mert az idegeire ment Rákóczi fejedelmi szertartásossága s az, hogy most se, mint barátot fogadta volna, hanem mint fejedelem egy másik fejedelemnek hozzá küldött alattvalóját. Ez a viselkedés eddig is végtelenül bosszantotta, de most, a már bukkott fejedelemtől, már túl sok volt számára a jóból.

*

Hogy a francia király annyira megalázóan bánt Rákóczival és vele Magyarországgal (most már nem a száműzött, hanem újra a még az ország élén álló Rákócziról beszélünk), hogy magánál alsóbbrendűbb lénynek tekintette, akinek csak alamizsnát volt hajlandó adni, tehát tisztán csak az ő tetszésétől függő mennyiségben, módon és ideig s magára minden kötelezettség nélkül (addig míg szolgálatokat tesz, illetőleg míg szolgálatait Franciaország elfogadja), hazafiaink azért találják számunkra mégis sokkal elfogadhatóbbnak, mint az Ausztria felől jövő nemzeti sérelmeket, mert Franciaország messze volt tőlünk s ezért nemzeti önéreztünk és függetlenségünk részéről való megsértése csak ideiglenes szépséghiba volt, de jövőnk szempontjából nem lehetett veszélyes. Ellenben Ausztria itt volt és van a szomszédunkban, a szabadságharcok idején ügyeink vezetését már régen tényleg kezében tartotta s ezért volt számunkra sokkal veszélyesebb s így kevésbé tűrhető ellenfél.

Ez igaz, feleljük. De ne feledjük, hogy éppen emiatt volt az is, hogy Franciaország nem karolta fel eléggé ügyünket, hogy tőle alig kaptunk segítséget, míg Ausztria a 16 éven át tartó felszabadító háborút és milliós költségeit is vállalta. Franciaország is tudta, hogy a távolság miatt, melyben tőlünk van, tartós és maradandóbb befolyást ránk nem gyakorolhat, a Habsburgok alól esetleg felszabadított Magyarországból a részéről tett nagy szolgáltatásoknak megfelelő hasznot nem húzhat, s éppen ez volt a fő oka annak, hogy érdemesebb segítséget nem is adott. Haderőt például egyáltalán nem küldött.

Mi volt az a kis havi vagy évdíj, melyet minden kötelezettség nélkül és oly rendetlenül folyósított, ahhoz a Magyarország egész évi adóbevételét tízszeresen is meghaladó állandó, szinte egy teljes évszázadon át rendszeresen adott török segélyhez képest, melyet a Habsburgok részint örökös tartományaik népén részünkre állandóan behajtottak, részint a német birodalommal megszavaztattak? Ezenkívül hányszor hoztak ők létre a törökök 2-300.000-es támadó seregei kivédésére 60-80.000 főből álló, nagyszerűen felszerelt seregeket, melyek – igaz – nekünk alig használtak, de tagadhatatlan, hogy a törököt szerényebbé tették, iszonyú összegeket emésztettek meg s ezeket az összegeket mindig az uralkodóháznak kellett mindig külföldről összehoznia, illetőleg utána, mint adósságot fizetnie.

Mibe került aztán a Habsburgoknak a XVI. század végén vívott tizenöt éves, ún. hosszú háború, melyre még azt se foghatjuk rá, amit a szultán támadó háborúi alkalmával kiállított 60-80.000 főnyi seregekre, hogy tulajdonképpen Bécs és Ausztria védelmére hozták össze,

mert hiszen az a hosszú háború támadó háború s célja Magyarország vagy legalább egy részének felszabadítása volt!

Mibe került aztán Lipótnak Magyarország 16 éven át tartó tényleges felszabadítása vérben és pénzben egyaránt! Hiszen olyan tömeggyilkos ütközeteket vívtak ekkor, melyek a világtörténelem legvéresebb csatái közé tartoznak, mert a sereg harmada, sőt fele a harctéren maradt; maga a háború pedig annyiba került, hogy akkora kiadások akkor még egyenesen hallatlanok voltak az államok életében, s mint említettük, még ma is gazdasági talány, hogy tudta Lipót ezt az akkor mérhetetleneknek számító összegeket előteremteni s a végén kifizetni.

Mind a Habsburgoktól évszázadokon át teljesített, mind a franciáktól Rákóczi idejében adott idegen segítség az „adok, hogy kapjak” elv alapján történt. Nem elméletben, mert a Habsburgok sose kötötték ki, hogy majd ők is kapjanak és hogy mit, hanem csak később, a gyakorlatban fejlődött ki azért, mert ez másképp a politikában nem is lehet. Világos, hogy mivel az egyik segítség tartamában egyenesen évszázados, méreteiben óriási volt, a vele szükségképpen együtt járó ellenszolgáltatásnak is gyökeresebbnek és hosszabb tartamúnak kellett lennie, mint a múltó és jelentéktelen francia segítség ellenszolgáltatásának.

Rákóczi is érezte, mert éreznie kellett, hogy Franciaország tőlünk való távolsága miatt a nekünk adottért kellő viszonzószolgálatot nem kaphat és épp ezért nem ad olyan mérvű segítséget, mely függetlenségünk kivívásához szükséges. Ezért minden vágya és törekvése az volt, hogy találjon olyan szövetségest is, amely közelebb van hozzánk; olyan közel, hogy érdemes legyen neki a franciáknál sokkal nagyobb áldozatokat hozni értünk. Hogy azonban tudatában volt-e Rákóczi ugyanekkor annak is, hogy ezzel a nemzet tulajdonképpen csöbörből vödörbe kerül, mert az addigi osztrák helyett szerez magának egy másik elnyomót, egy olyat, melynek befolyása ránk a franciákénál sokkal veszélyesebb lesz, azt nem tudom.

Ha tudta – pedig valószínűleg tudta, mert Rákóczi nem volt tehetségtelen ember –, akkor működését bizony nem mondhatjuk valami hazafiasnak vagy önzetlennek. Csak azért ugyanis, hogy csöbörből vödörbe kerülhessen, igazán kár volt akkor úgyis túlságosan szegény és elvészett nemzetét egy hosszú és véres polgárháború pusztításainak kitenni, kivált mikor, ha akarta volna, még azt is tudhatta volna, hogy a vödör egyenesen rosszabb lesz, mint amilyen a csöbör volt. Maga mondja ugyanis, hogy Lipót „a fejedelmek legjámorabbika” volt, ami azt jelenti, hogy akit helyette urának vállal, a francia, az angol vagy a porosz király, a cár, a szultán vagy a svéd király semmiképpen se lehet éppolyan jó, mint ő volt, ha még oly felszentelték is egyébként „a lábai”. Egy európai uralkodóház se volt átlagban olyan vallásos, olyan igénytelen, kevésbé nemzeti (tehát kevésbé német) alapon álló, sőt olyan passzív, mint a Habsburgok voltak, tehát a magyarországién kívül még más, a mienknél nagyobb hatalommal a kezükben sokkal veszélyesebbek lettek volna ránk a Habsburgoknál. Az is bizonyos, hogy az esküjét se tartotta volna meg egyik se úgy, mint a Habsburgok. Mindezt Rákóczinak tudnia kellett, de az is igaz, hogy ha már elkezdte a dolgot, akkor már szinte rá volt kényszerítve, hogy folytassa akkor is, ha végzetes következményeivel tisztában volt, mert az elbukást szégyen és gyalázat nélkül nem várhatta ölbetett kezekkel.

A magyar gyengeség tudata s emiatt annak a szükségességnek az érzete, hogy a franciákon kívül még a mi ügyeinkben nálunk érdekeltebb és így hathatósabb segítő szövetségest is keressen, volt az oka annak, hogy Rákóczi, akinek pedig fő büszkesége volt az ő királyi és fejedelmi ősei és rögeszméje, hogy ő is fejedelemnek született, még csak nem is gondolhatott arra, hogy ő maga pályázzék Hungária kisasszony kezére, vagyis hogy ő maga legyen Lipót, illetőleg József helyett a magyar király. Emiatt ezt a díszes méltóságot egy olyan valaki számára kellett fenntartania, aki az országnak a Habsburgok hatalmi köréből való kiszakításához megadja az annyira szükséges és a franciáktól nem adott nagyobb segítséget.

Igaz, hogy Rákóczi így újra csak alattvalóvá lett volna és a fejedelmi rögeszme és az ősök dicsősége megint csak kútba esett volna, azonban az olyan alattvaló, akinek az új király egyenesen a koronáját köszöni, mégse egyszerű alattvaló. Rákóczi fejedelmi rögeszméje

azonban cselekedeteiben olyan nagy szerepet játszott, hogy még ezzel se elégedett volna meg, hanem szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy az új magyar király mellett legalább az erdélyi fejedelem ő maga maradjon. Pedig hát az édes magyar haza szempontjából vitán felül jobb lett volna, ha egy Erdéllyel egyesült, új, nagyobb Magyarország keletkezett volna.

Lám, a Habsburgok részéről milyen megbocsáthatatlan bűnnek tartjuk nemzetünk ellen azt, hogy Erdélyt visszafoglalása után nem csatolták azonnal vissza az országhoz! Ez tehát ismét csak azt bizonyítja, hogy Rákóczi közel se volt az az önzetlen ember, amilyen a híre. Hiszen még azok is, akik a magyar nemzetnek két országra való szétszakítását hajdan szükségesnek tartották (pedig szerintünk ez mindig ellenkezett a józan ésszel), csak a Habsburg- és a török világhatalom, nemzetünk függetlenségének e két százados ellensége kölcsönös sakkban tartása miatt tartották szükségesnek. Mivel pedig a török világhatalom már Lipót felszabadító háborújával megszűnt, a Habsburg-világhatalom pedig Magyarország kuruc győzelmével szűnt volna meg, mindenképpen káros lett volna a magyar nemzetre, ha továbbra is két különálló államra osztva kellett volna élnie nemzeti életét. Rákóczi fejedelmi igényeinek kielégítése tehát ebben a tekintetben nyilvánvalóan ellenkezett volna a nemzeti érdekekkel. Rákóczi ennek ellenére is ragaszkodott fejedelmi igényeihez.

Hogy hathatósabb szövetségest szerezzen, Rákóczi valósággal házalt a magyar koronával és ezzel ugyancsak le is szállította az árfolyamát. Nincs magyar emberre lehangolóbb, mint látni, hogy az ő országa koronája mennyire olcsó volt s hogy mennyire nem kellett senkinek. Rákóczi és Bercsényi valósággal könyörögtek a jelölteknek, hogy fogadják el, de senki se állt kötélnök. A jelöltek szemében ugyanis drágább volt, mint amit ért: nekik kellett volna ugyanis jogos és törvényes tulajdonosától, a Habsburgoktól elhódítani s erre senki se mert vállalkozni. Ők a szükséges erőfeszítések nagyságán kívül az erkölcsi alap hiányát is sokkal jobban érezték, mint a mi egyébként eszményi lelkű Rákóczink.

Rákócziék először, mint láttuk, megelégedtek volna egy gazdagabb lengyel főúrral is, hogy Rákóczi visszaszerzendő nagy vagyona mellett még ezét a még Rákóczinál is gazdagabb lengyel főúrét is a kuruc ügy szolgálatába állíthassák. Világos azonban, hogy nem találtak olyan ostoba lengyel főurat, aki el tudta volna hitetni magával, hogy az ő vagyona elég lesz a Habsburgok ereje legyőzésére, még ha az ő erejük nagyobb részét egyelőre a franciák tartják is lekötve.

Kínálták a koronát Ágost lengyel királynak, aki lengyel királysága mellé még szász választó is volt ugyan, de mégis gyöngébb legény volt ahhoz, és új lengyel koronájával sokkal több baja volt, semhogy józan ésszel még egy harmadikra is gondolhatott volna. Legtöbbet és legmakacsabbul azonban Miksa Emmánuel, bajor választónak kínálták koronánkat, aki a mi imént lefolyt felszabadító háborúnkban hadvezéri tehetségének fényes tanújelét adta. Ő azonban – éppen azért, mert ő is éppúgy összekapott császárával, mint Rákóczi s éppúgy a franciák mellé állt – egyelőre még őseitől örökölt országát is elvesztette. Nincs megalázóbb a magyar önérzetre, mint annak tanúja lenni, hogy Rákóczi még ennek az országát vesztett, bukkott fejedelemnek se szűnt meg tovább kínálgatni koronánkat s tapasztalni azt a kelletlen unottságot, mellyel ezeket a magyar ajánlatokat Miksa Emmánuel fogadta. Mert hát Rákóczi ajánlataira először azt mondta, hogy talán; aztán, hogy majd gondolkodik; aztán, hogy semmi szín alatt se; végül, hogy szó se lehet róla.

Hogy Miksa Emmánuel volt a „favorit”, annak az is oka volt, hogy legalább katolikus volt. Rákóczi ugyanis volt annyira katolikus, hogy nem volt neki egészen mindegy, hogy Magyarország új királya katolikus lesz-e vagy protestáns. Hiszen a jezsuitákat se azért üzte ki édes hazája területéről, mintha a magyar ifjúság nevelését jobb kezekben látta volna a protestáns kollégiumok, mint a jézustársasági atyák kezében, akik őt magát és Bercsényit is nevelték, hanem egyedül csak azért, mert protestáns követőinek nagyobb hatalma volt, mint neki és Bercsényinek együttvéve.

Legfőképpen azonban nem Rákóczi miatt, hanem azért nem volt mindegy, hogy katolikus lesz-e az új magyar király vagy protestáns, mert a magyar király személyének megválasztásában is többször nyomott XIV. Lajos szava, mint Rákóczié. Ő ugyanis – természetesen – még azt a kevés pénzt se adta ingyen, amit adott, hanem gyakorolta azt a befolyást, melyet pénzével a magyar ügyekre szerzett. Mivel pedig Rákóczinak és kurucainak még erre a kis pénzre is feltétlenül szükségük volt (kivált olyan fényűző és pazarló udvar mellett, mint amilyet Rákóczi tartott), világos, hogy XIV. Lajos óhaja ellenére nem mertek cselekedni. XIV. Lajos pedig szintén volt annyira katolikus (már csak azért is, hogy az állandó protestáns-pártolás miatt a lelkiismeretét megnyugtassa), hogy ha nagyobb áldozatába nem került, akkor a katolikus érdekekre is tekintettel volt, kivált mikor a pápa úgymint szemére hányta, hogy Rákócziban tulajdonképpen a magyar protestantizmust támogatja a magyar katolicizmus ellen.

Akkora katolikus azonban természetesen XIV. Lajos se volt, hogy emiatt lemondott volna Spanyolországról. De még akkora se, hogy a katolikus magyar királyjelöltnek segítséget is adott volna Magyarország elfoglalására. Ez és egyedül csak ez volt az oka, hogy a bajor olyan unottan fogadta a magyar korona kínálgatását.

Hogy XII. Károlynak, a svéd királynak, protestáns létére sem ajánlotta fel Rákóczi a magyar koronát, azt csak annak köszönhetjük, hogy ez a gőgös svéd király komolyan sose állt vele szóba. Pedig a fiatal, őseire büszke Rákóczi eleinte azt hitte, hogy éppen nála lesz majd legnagyobb szerencséje, mert hiszen az ő dédapja éppen a svéd királlyal kötött annak idején szerződést s Rákóczi legjobban éppen e szerződés alapján érezte magát hivatva arra, hogy a nemzet élére álljon, mert őseire való büszkeségében és gyermekes naivságában elhitte azt a hízogást, hogy ez a szerződés az utódokra is kötelező erővel bír (!) s ő, az örökösödő királyság oly nagy ellensége, azt hitte, hogy a választott Rákóczi Györgynek ő, csak azért mert dédunokája, egyúttal utóda is. Következetlenségekkel tele életének talán ez volt a legnagyobb következetlensége, s mint minden következetlenségét, ezt is hiúsága okozta.

Bizonyára ez a szerinte most is kötelező szerződés volt az oka, hogy éppen a svéd király „felszentelt lábai elé” „vetette” magát oly hévvel, megfélemlítve egyébként annyira túltengő büszkeségéről. Ezzel mindjárt egy újabb következetlenséget is elkövetett, mert ha még akkor is érvényes volt az a régi szövetség, hogy vethette magát akkor az egyik szövetséges a másik szövetséges lábai elé s ha az egyiknek lábai „felszenteltek” voltak, miért nem voltak akkor azok a másikéi is, kivált mikor a kettő közül csak ez a másik volt katolikus, tehát csak az ismert szentelményeket?

Már ebből is láthatjuk, milyen függetlenség származott volna, ha lett volna végül belőle valami, abból a szövetségből, mely a partner felszentelt lábai elé való borulással kezdődött. Ha ilyen volt már a kezdet, milyen lett volna a befejezés?

Az említetteknél sokkal komolyabb volt és sokkal hosszabb időn át foglalkoztatta Rákóczit a magyar koronának a porosz király fia részére való felajánlása. Ennek az ajánlatnak már több értelme volt, mert Szilézia (mely akkor még teljesen a Habsburgok kezén volt), akkor még határos volt Magyarországgal (mindvégig határos maradt egész addig, míg csak Magyarország a Habsburgok kezén volt), de viszont azok a poroszok, akik ezt a Sziléziát később Lipót unokájától, Mária Teréziától elvették, már akkor is áhítoztak rá.

Rákóczi tehát azt tervezte (s hogy meglepetés legyen és annál jobban sikerüljön, tervét még a kurucok előtt is titokban tartotta), hogy betör Sziléziába, melynek fele részben protestáns lakossága a Habsburgok alatt felekezeti okokból elégedetlen volt s protestáns részében szívesebben lett volna a protestáns porosz király alattvalója. (Rákóczi tehát itt is teljesen feláldozta a katolikus érdekeket a magyar, illetőleg a maga fejedelmi érdekeinek.) Ugyanakkor Szilézia másik oldaláról a porosz király fiának kellett volna betörnie. (Úgy tervezték, hogy ha a vállalkozás nem sikerül, az apja azt hazudja majd a császárnak, hogy fia az ő tudta és beleegyezése nélkül tette, amit tett.) A poroszok Szilézia területén Rákóczival egyesültek volna

s az egyesült diadalmas sereg – hisz a Habsburgok fő erejét akkor a franciák tartották lekötve – együtt foglalja el aztán Magyarországot a porosz király fia részére.

Látjuk, hogy a porosz király is csak Szilézia, nem pedig a magyar korona kedvéért lett volna hajlandó erre a kalandra, de még így is csak nagy nehezen és nagy titokban. Láthatjuk belőle, hogy a poroszoknál még annál is kevesebbet számítottunk, mint a Habsburgoknál. Várhattuk volna hát, hogy ez az új porosz magyar uralkodóház jobban tisztelte volna a magyar függetlenséget, mint a Habsburg? Hogy ezek – saját országuk elhanyagolásával – talán csak velünk törődtek volna, csak minket szerettek volna? Ők talán nem a maguk iparát fejlesztették volna, hanem elsősorban a miénket s ők mindig nálunk laktak volna?

Azt is kívánták, hogy a porosz királyfi előbb legyen katolikussá, de persze ez is sokkal inkább a francia király érdeme, mint Rákóczié, mert hiszen – pénze miatt – Lajos volt az irányadó, nem Rákóczi. De ez a kívánság mindkettejük részéről csak tessék-lássék dolog volt, mert mikor a poroszok a kívánságra kitérőleg válaszoltak, azért úgyis jó volt. A porosz király sokkal nagyobb protestáns volt, semhogy ebbe beleegyezését adta volna, de viszont sokkal okosabb volt annál, semhogy kereken elutasítsa. Így aztán a vak is látta, hogy ha a mérész terv sikerült volna, az akkor már a gazdag Sziléziával is meggyarapodott porosz király (mert hiszen a fiú apja halálával a porosz koronát is örökölte volna, s addig lett volna csak magyar király, míg apja meg nem halt volna) a magyar korona kedvéért vallásváltoztatásával még akkor se idegenítette volna el magától régi és az akkori magyaroknál sokkal nagyobb erőt jelentő alattvalóit, ha az a porosz királyi szív maga nem is lett volna annyira katolikusellenes, mint amilyen volt.

Sőt ha ez a porosz királyfi végleg csak magyar király maradt volna, akkor is kétkedőknek kell lennünk abban, hogy a kívánt áttérés megtörtént volna. Az ilyen, csak koronaszerezés céljából történő vallásváltoztatás ugyanis mindig ellenszenves az emberek előtt s ezért csak akkor történik meg, ha nagy erők követelik. Azonban akkor még Magyarországnak magának is nagyobb fele protestáns volt, s hogy a kisebb, katolikus fele mennyire nem számított még annyit se, amennyit számban kitett; hogy mennyire le volt törve és meg volt félemlítve éppen ekkor, azt láttuk, mikor Rákóczi Magyarországnak vallási viszonyait ismertettük. Mivel pedig a sziléziai katolikusokban is csak a Habsburgok tartották a lelket, végeredményként azt kell kimondanunk, hogy a „buzgó katolikus” Rákóczi Magyarország protestáns királysággá tévése mellett kész lett volna még a sziléziai katolicizmust is tönkretenni, csak hogy ő erdélyi fejedelem maradhasson. Mert hogy magát a hazát, melyért állítólag mindez történt, mennyire nem tette volna vele függetlenné, azt rögtön látjuk.

Rákóczi olyan reménnyel kecsegtetőnek tartotta ezt a sziléziai tervet, hogy ez időben minden igyekezetét ennek kivételére fordította s egész szabadságharca sorsát erre a tétre tette fel. Láttuk, hogy saját kijelentése szerint sose volt még olyan fegyelmezett és jól felszerelt serege, mint ekkor (az 1708. év folyamán), s hogy seregét meg is tartsa ilyennek egész addig, míg üt a kivitel nagy órája, előtte elkerült minden nagyobb ütközetet. Láttuk azonban, hogy a sok nagyszájú, túl okos, fegyelmezetlen és mindent jobban tudó kuruc tiszt, akik ahogy azelőtt nem tudtak, de nem is akartak engedelmeskedni királyuknak, most éppúgy nem engedelmeskedtek Rákóczinak, rákényszerítette a császáriakkal való megütközésre, de az ütközetet természetesen el is veszítették. Ez volt a gyászos trencsényi csata, mely Rákóczi fent vázolt tervét derékba törte s ami után – mint maga panaszkodik – többé „már semmi sem sikerült”.

De ha jól meggondoljuk, nem is kell nagyon sajnálnunk, hogy nem sikerült a nagy terv, mégpedig nem is csak katolikus, hanem tisztán magyar szempontból se kell sajnálnunk. Ha ugyanis sikerül a Hohenzollerneknek már akkor elfoglalniuk Sziléziát, sőt a Habsburg-hatalom romjain még Magyarországot is megszerezniük, ott lettünk volna, ahol a mádi zsidó. A poroszok ugyanis – sajnos – nem lettek volna tőlünk olyan messze, mint a franciák, akik a köztünk levő nagy távolság miatt nem voltak veszélyesek ránk, hanem úgy jutottak volna a magyar korona birtokába, hogy Szilézia egyidejű bekebelezésével egyúttal német területeiket

is előbbre tolták volna egész a magyar határokig. Szakasztottan ugyanaz lett volna tehát a helyzet, mint Ausztriával és a Habsburgokkal volt, sőt még rosszabb, mert már kétszáz évvel korábban megtörtént volna az, ami – mivel Rákóczi terve nem sikerült – csak Hitler alatt és csupán rövid időre következett be, hogy mi Poroszországnak tulajdonképpen nem szomszédai, nem is szövetségesei, hanem cselédei lettünk volna.

Sokkal rosszabb helyzetbe kerültünk volna, mint amilyenben az Ausztriával való közös háztartás idején voltunk. Míg ugyanis a Habsburgoknak azért volt felettünk évszázadokon át a magyar függetlenségre sérelmes befolyása, mert a törökkel szemben valóban segítettek bennünket, sőt végül teljesen fel is szabadítottak, addig a porosz elnyomás és gög minden ellenszolgáltatás nélkül nehezedett volna ránk, mert hiszen ők a Habsburgok igája alól csak úgy szabadítottak volna fel bennünket, hogy helyette a maguk igáját rakták volna ránk, mely a réginél csak keményebb lehetett volna.

Ha a dolog nem ment volna szegény hazánk és népünk bőrére, ha csak néhány évtizedig tartott volna s így csak a csahosok és a kortes hazafiak kijózanítására lett volna jó, kedvünk lenne azt mondani, hogy bárcsak bekövetkezett volna. Akkor ugyanis ezek az örökké elégedetlenkedők legalább megtanulták volna megbecsülni és visszakívánni azt a régi és annyit emlegetett „elnyomást”, mert legalább megtudták volna, milyen az igazi elnyomás. Akkor ugyanis nem állandóan lelkiismereti aggályokkal küzdő, minden döntés előtt hittudósokat kérdeztető, csupa jóság és csupa szív királyok „nyomtak” volna el bennünket, akik azért féltek összehívni az országgyűlést, mert ott olyan féktelen szabadság volt mindig, hogy adó-megszavazás helyett a király „esküszégeit” emlegették, hanem gátlástalanul működött volna leigázásunkra hol a porosz gög, dölyf, erőszak és kíméletlenség, hol pedig az álnoksággal és hízelgéssel való becsapás aszerint, hogy az adott helyzetben melyik volt célravezetőbb.

Annyi egészen bizonyos, hogy akkor ma már nem lennénk független ország s még álmainkat is felülmúló függetlenségnek és szabadságnak látszana szemünkben az az „elnyomás”, melyben akkor volt részünk, mikor Rákóczi a helyzetet olyan tűrhetetlennek tartotta, hogy fegyvert fogott miatta. Egész bizonyos, hogy akkor nem lettek volna a porosz Bécsben olyan „tehetségtelen” és „tunya” miniszterek, mint amilyenek állítólag Lipótói voltak (s melyből csak nekünk volt hasznunk), hanem tetterejük és tehetségük egy-egy koporsószeg lett volna a magyar alkotmány, függetlenség és szabadság, sőt még a magyar vagyon és élet számára is. De akkor nemcsak az országnak, hanem Rákóczi fejedelemségének is befellegzett volna s a fejedelemségről végleg lecsúszott gyermekei se kaptak volna olyan fényes kegydíjat a fukar Berlintől, mint amelyet apjuk a napkirálytól kapott az előkelő Párizsban.

Aki ismeri Nagy Frigyes egyéniségét és jellemét, kíméletlenségét, szűkkeblű, sőt egészen szégyenletes önzését és fukarságát, Vilmos császár gögjét, Hitler örülségét s általában a porosz jellemet (Hitler osztrák származású volt, nem porosz, de lelkülete porosz volt, nem osztrák), az nem fogja azt mondani, hogy mindez csak rémlátás. A Habsburgokban a kereszténység s a mély vallásosság nem engedte a német faji gögöt és sovinizmust megnyilvánulni, de a Hohenzollernekben – mivel csak protestáns módon voltak vallásosak – mindez szabadon tombolt. Az egyáltalán nem keresztény alapon álló Hitlerben még inkább. De Nagy Frigyes is nyíltan hirdette, hogy ő nem keresztény. Vilmos császár protestáns módra vallásos volt, de azért ő se tűrt Posenben lengyelt, ő is mesterségesen kiforgatta őket vagyonukból. (Vajon ha helyettük magyarok kerültek volna vaskeze alá, velük másképpen bánt volna?)

Nagy Frigyes apjának még a Vilmos császárnál is nagyobb vallásossága és szorgalmasabb bibliaolvasása se volt akadály a annak, hogy ha megmérgezt (pedig igen sokszor volt mérges) személyesen ne botozzon és pofozzon mindenkit, aki a keze ügyébe került s még saját trónörökös fiát is ki ne akarja végeztetni.

A protestáns vallásos embernek és uralkodónak ugyanis nem jámbor és tárgyilagosan ítélni tudó szerzetesek mondják meg, mit szabad és mit nem, mi egyeztethető össze a kereszténységgel és mi nem, hanem ő maga mondja ezt meg magának. Hogy ebből micsoda bolon-

dok jönnek ki, azt tudja mindenki, aki ismeri az emberi lelket és az emberi gyarlóságot. A francia forradalom legszenvedélyesebb gyűlölködője és legvéresebb hóhéra, Marat, a franciák 97%-ban katolikus volta ellenére is protestáns volt, s ráadásul olyan protestáns, akinek piszkos íróasztalán állandóan nyitva volt a Biblia.

Rákóczi így is, hogy kudarcot vallott, sokat ártott Egyházának és hazájának egyaránt. Egyenesen a kegyelemdőfést adta volna meg azonban mindkettőnek (az Egyházat illetően természetesen itt nem a világegyházat, hanem csak a magyar katolicizmust értjük), ha porosz segítséggel győzött volna (ha oroszral, talán még inkább). Szerencse ránk nézve, hogy Rákóczi semmi ellenértéket se tudott adni a porosznak, egymagában pedig akkor még a porosz se érezte magát olyan erősnek, hogy a császárba bele mert volna harapni s kezét akár Szilézia, akár Magyarország felé kinyújtani.

Rákóczi Poroszországtól semmit se kapott, csak szeretett volna kapni s mégis úgy megalázta magát a porosz király előtt, hogy hazája függetlenségét eleve eljátszotta volna vele, ha eredményes segítséget kapott volna tőle. Hogy kedvében járjon, nemcsak katolikus meggyőződését titkolta el, sőt tagadta meg előtte, hanem hazája méltóságát és függetlenségét is. A porosz segítséggel kivívott „siker” esetén mit várhatott volna az a Magyarország, melynek vezérlő fejedelme 1709 nyarán azt írja a porosz királynak, hogy „az ő kezébe teszi le a maga és hazája sorsát”. (Márki, III., 33. o.)

No hát, jó kezekbe tette volna le! De egyébként is: így szokott független ország független országgal tárgyalni? Ha kettejük között ilyen volt a viszony, Magyarország nem maradhatott volna meg független országnak még akkor se, ha a poroszok nem lennének olyan önzők, kíméletlenek és erőszakosak, mit amilyenek köztudomászerűen mindig voltak.

Ugyanez év nyarán (július 8-án) még azt is írja szintén a porosz királynak, hogy „atyjának, sorsa intézőjének tekinti, s mint ilyentől vár jóakaratot, tanácsot és segítséget”. (Márki, III., 36. o.) Ne feledjük, hogy a nemzeti himnuszunk emlegette török „rabigát” is akkor vettük vállainkra, mikor János király Szolimánt atyjául fogadta. Már tudjuk, mert említettük már, hogy Rákóczi is csak annyit ért el a porosz királlyal azzal, hogy atyjává fogadta és a kezébe tette le sorsát, hogy hazájából való kiszorulta után még azt se tudta nála elérni, hogy akár csak mint magánembert is és teljes titokban kihallgatáson fogadja. Mikor kihallgatást kért, azt kapta válaszul, hogy „látogatása kellemetlen helyzetbe sodorhatná a királyt”. (Márki, III., 278. o.) Mivel Rákóczi nemcsak a maga, hanem hazája sorsát, sőt elsősorban bizonyára azt tette a porosz király kezébe, gondolhatjuk, mi lett volna belőlünk, ha sorsunk tőle függött volna.

Felajánlotta aztán Rákóczi Magyarország koronáját a cárnak is, illetőleg mivel neki magának nem merte, helyette fiának, Alexejnek. Ez volt Rákóczi utolsó nagy külpolitikai terve. Ez tartotta benne a lelket Károlyi béketárgyalásai alatt. Elsősorban ebben bízva utasította el a szatmári békét és a királytól birtokaival együtt azzal az egyetlen feltétellel felajánlott bocsánatot, hogy mondjon le végre fejedelmesdi játékaikról és – ha itthon akar maradni – tegye le újra a megszegett alattvalói esküt. Rákóczi nem tudta magát erre rászánni addig, míg ezt az utolsó kísérletet is meg nem próbálta, bármilyen kicsinynek is kellett volna látnia a siker lehetőségét akkor, ha higgadtan és tárgyilagosan tudott volna a kérdésben ítélni.

E terv bearanyozásával és sikere egészen biztosnak mondásával sikerült azt a sok szerencsétlen magyart is rávennie arra, hogy hazájukat elhagyják, akik Lengyelországba is követték. Sajnos megint csak azt kell mondanunk, hogy ezer szerencse, hogy ez a terv se sikerült, mégpedig elsősorban nem Rákóczinak, hanem az országnak szerencse, de hát minket elsősorban nem is Rákóczi, hanem az ország, a hazánk érdekel.

A történelmi Magyarország lakosságának (természetesen nem a csonka országnak) majdnem fele vagy szláv, vagy görögkeleti. A szlávoknak (még akkor is, ha nem görögkeletiek) és a görögkeletieknek (még akkor is, ha nem szlávok) a ma már kétszáz milliós orosz kolosszus volt mindig s az ma is a hatalmas pártfogójuk. Az orosz cárokban ez a pártfogási hajlam és a görögkeletiekben és szlávokban ez a hozzá való húzás már Rákóczi korában is

megvolt. Márki írja (I., 489. o.), hogy „a görögkeleti templomokban már ekkor széltében használták a Moszkvából küldött szertartásos és misekönyveket”.

Ugyanazok voltak ezek a szláv propaganda szempontjából, mint napjainkban a sztálini és lenini művek. Akkor a közös hit, illetőleg vallási külsőség, ma a közös istentelenség tartja őket össze, de mindkettőnek egyaránt a moszkovizmus, a pánszlávizmus, az orosz világuralom volt s az ma is a célja. A moszkovizmus még az oroszoktól ugyancsak távol lakó szerbek közt is már Rákóczi korában is rég megkezdte aknamunkáját s nem is sikertelenül, mert például Lipót emiatt az Oroszországgal való cimborálás miatt vetette már börtönbe Brankovics György, szerb despotát is, de ő még börtönéből is tudott titkos összeköttetéseket fenntartani a cárral (tehát az orosz kémhálózat már akkor is majdnem olyan jól meg volt szervezve, mint most a bolsevizmus alatt). Emiatt Bécs őt haláláig börtönben is tartotta (1711. szeptember 9-én, tehát éppen a szatmári béke idején halt meg).

Láthatjuk belőle, hogy nemcsak Zrínyi Boldizsár, az utolsó Zrínyi, hanem az utolsó Brankovics is Bécs börtönében halt meg, mégpedig ez utóbbi a magyar érdekek kedvéért halt meg ott. (De miért tudunk mi csak az elsőről, sőt miért tudjuk mi egyenesen azt, hogy a rá-cok mindig Bécs kedvencei voltak?)

Ezek után könnyű elképzelni, mi lett volna Magyarországból, ha Rákóczi külpolitikai tevékenysége sikerült volna, a cártól „szabadságharcához” megkapta volna a kért támogatást s a cár elfogadta volna a felajánlott magyar koronát. Hazánk területén németek is laktak és laktak, nemcsak szlávok, de ezek a németek – érdekes! – addig, míg Bécs volt érdekeik képviselője, nem pedig Hitler, annyira nem voltak itt Ausztria szövetségesei, hogy negyvennyolcban a szabadságharcnak majdhogynem jobban hívei voltak, mint mi (március tizenötödikét az akkor még igen nagy többségében német Pest és Buda csinálta).

Még érdekesebb, hogy a magyarországi németiségnek 48-ban csak az a része volt ellenünk, mely vallása miatt a Habsburgoknak is ellensége volt: az erdélyi szászok. A magyarországi németiség száma egyébként is aránytalanul kevesebb volt, mint akár a szlávoké, akár a görögkeletieké, hát még a kettőe együttvéve. De még magának Ausztriának is csak egyharmada volt német, a többi szláv. De ha mi még így is alig tudtunk a monarchiában zöldágra vergődni, képzelhetjük, hogyan tudtuk volna megőrizni függetlenségünket egy olyan „monarchiában”, mely maga is szláv lett volna és a cár lett volna benne a korlátlan úr!

Ha a demokrácia elvei alapján a nemzetiségek is megkapták volna ugyanazokat a jogokat, melyekkel mi bírtunk (pedig ennek az idő haladtával feltétlenül eljött volna az ideje) és lassacskán éppúgy kiművelődtek és éppoly öntudatra ébredtek volna, mint mi (pedig ennek is előbb-utóbb el kellett volna következnie), akkor még egészen függetlenül és nemzeti uralkodóval élünkön se igen tudtunk volna magyar jellegű állam maradni.

Mi lett volna azonban belőlünk akkor, ha Ausztria helyébe az orosz kolosszus lép, ha királyunk nem a nálunk kisebb és népességre se sokkal nagyobb Ausztriának lett volna császára, hanem a minden oroszok cárja lett volna itt az úr s így még országunk határai között is nem hátraszorítottan, mint a Habsburgok alatt, hanem kiemelve, a központi hatalomtól dédelgetve, a magyarság hátrányára előnyben részesítve élhettek volna itt tótok, rutének, horvátok, szerbek, vendek, sokácok, bunyevácok és románok? Pedig hát ez következett volna be, ha Rákóczi azon álmait, melyek alapján a szatmári békét visszautasította, beváltak volna és a magyar „szabadságot” és „függetlenséget” a cár pártfogása alatt sikerült volna kivívnia.

S mindennek bekövetkeztét Rákóczi nemcsak akadályozni nem próbálta, hanem mindenáron előmozdítani törekedett, egyszerűen azért, mert a Habsburgok magyarországi uralmát csak így tudta volna megszüntetni s ő csak a pillanatot nézte, a távolabbi jövővel nem törődött; ő csak a Habsburgok megalázására és a maga fejedelmi hatalma megtartására törekedett, a nemzet végleges sorsa nem érdekelté.

De a nemzetiségek tekintetében nemcsak külpolitikája, hanem még belpolitikája is ilyen volt. Hogy a görögkeleti vallású nemzetiségeket, a románokat és a szerbeket megnyerje ma-

gának s így hívei körének kiterjesztésével uralmát megerősítse, ezeknek a nemzetiségeknek, mint láttuk már, még a katolicizmus, sőt a magyarság kárára is kedveskedett. E tekintetben egyenesen annyira ment, hogy ő keresett részükre összekötést Moszkvával és ő maga volt az, aki Róma helyett Moszkva egyházi joghatósága alá igyekezett őket helyezni. Emiatt még a Habsburgoktól már szép sikerrel megvalósított római uniónak is ellene volt éppúgy, mint ahogyan a bolsevizmus is ellene volt (de azok legalább görögkeleti származású istentelenek voltak, nem pedig „buzgó” katolikusok, mint Rákóczi); ő is üldözte a görög katolikusokat, mint a szovjet is üldözte őket. Pedig ha már a katolicizmus ennyire nem számított neki, akkor legalább magyar szempontból, az ellenség (a moszkovizmus) megosztása céljából kellett volna támogatnia őket, mint magyar fejedelemnek.

A ruténeket Esztergom helyett ő maga helyezi kievi befolyás és irányítás alá (nem tudjuk, melyik megvetésre méltóbb itt: a katolikus vagy a magyar Rákóczi. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy aki ezt tette, „buzgó” katolikus és „lángoló” magyar is volt egyszerre).

1708-ban, hogy az oláhokat az uniótól „megvédje”, még Brankovics, havasalföldi vajdával és Nagy Péter cárral is tárgyal. (Márki, I., 489. o.) Márki Rákóczi mentségére azt hozza itt fel, hogy ha a Magyarországon lakó görögkeletieknek az orosz államegyház alá való rendelése „áldozat is lett volna, úgy hihette, hogy ezt megéri a görögkeletieknek a magyarsággal való kibékítése”. (Márki, III., 408. o.)

Sajnos, Márki Rákóczit menteni próbáló eme érve semmiképpen se tartható. A katolikus hit elárulásán kívül magyar szempontból is egészen örültség volt, amit Rákóczi ezzel csinált, s örültsége bűn is volt egyúttal, mert hiszen mindent egyéni érdekből azért tett, hogy „megértő” viselkedésével a románokat, a szerbeket és a ruténeket, tehát az összes keleti egyházba tartozó nemzetiségeinket híveivé s így fejedelmi hatalma támaszává tegye. A keleti egyházba tartozó nemzetiségeknek a magyarsággal való kibékítéséről azonban e réven szó se lehetett, mert a tőle dédelgetettek nemcsak vérségileg, tehát faji tulajdonságaikban, hanem vallásilag, kultúrában, műveltségben, szokásokban, erkölcsökben és történelmi fejlődés tekintetében is annyira elütők voltak mitőlünk, hogy az éles különbséget azzal, hogy meghagyta őket pravoszlávoknak, mint addig voltak, nemcsak eltüntetni, hanem még csökkenteni se lehetett.

Hiszen egyedül emiatt a nagy éles különbségek miatt lázadoztak annyira az unió ellen is. Mi címen lehetett tehát arra gondolni, hogy ha meghagyjuk őket a magyarság és a nyugati életforma elleni iszonyodásukban, azzal közelebb hozzuk őket a magyarsághoz? A történelem számtalan, sőt kivétel nélkül minden ide vonatkozó példája bizonyítja, hogy a nemzetiségi önérték az engedményekkel nem lecsillapszik, hanem még jobban nő. Először csak nemzeti nyelve használatát követeli, aztán nemzeti középiskolákat, aztán külön egyetemet, aztán már nem is hajlandó az állam nyelvét használni még az országházban se, aztán autonómiát, aztán teljes függetlenséget követel perszónálunióban, végül még közös uralkodót se tűr, mert ez is bántja az önértékét.

Hogy gondolhatta Rákóczi józan ésszel azt, hogy az a szerb és oláh, aki Moszkvából kapja a misekönyveit (benne a cárért való imákkal), akinek papjai és tanítói ott nevelkednek s az ottani szellemet hozzák haza magukkal, a magyarok iránt majd barátságosabb érzelműek lesznek, mint akkor voltak, mikor még itthon tanultak s csak azért, mert maga a magyar fejedelem volt az, aki Moszkvába vagy Kievbe küldte őket? Az a szerb és román, akinek vezetői itthon nevelkedtek (vagy akár Rómában), kisszámú, erőtlén kisebbségnek érezte magát, tehát szerény volt s nem voltak nagyobb nemzetiségi igényei, de akik Oroszország hatalmas emlőin nőttek fel, azokban szükségképpen felébred, sőt túlteng a faji önérték, mert ott megtudják, milyen sokan vannak ők, milyen nagy hatalmat képviselnek és milyen erős a pártfogójuk.

Sajnos, a területünkön lakó szlávok túl nagy száma s még inkább az országunkkal közvetlenül határos hasonló nemzetiségektől lakott államok közelsége, legfőként pedig a szlávok hatalmas pártfogója, Oroszország miatt nemzetünk jövője és különösen területi épségünk egyébként is állandó veszélyben volt, van és lesz. Emiatt a Habsburg-monarchia hatalma és

ereje nélkül bajosan tudtuk volna Árpád országát teljes területi sértetlenségében megőrizni egész 1918-ig. Maga Rákóczi azonban egyenesen idő előtt tönkretett volna bennünket, ha „szabadságharca” nem végződött volna bukással a majtényi mezőn, hanem külpolitikai akciója meg tudta volna szerezni számára a cár hathatós segítségét és sikerült volna az ország teljes függetlenségét kivívni – természetesen csak Bécből.

Ennek végeredménye minden jel szerint az lett volna, hogy Trianon s vele az ország felbomlása nem 1918-ban, hanem 1718-ban, tehát kétszáz évvel előbb következett volna be. Egészen bizonyos, hogy már 1700 óta cári uralom alatt élve műveltségünk, kultúránk, iparunk, gazdasági életünk is sokkalta közelebb állna a balkáni színvonalhoz, mint jelenleg. Az is egészen bizonyos, hogy a magyarság számaránya az ország területén szintén sokkal kisebb volna a mainál, mert hiszen akkor a mesterséges, többnyire németekből álló telepítések is elmaradtak volna s mai német lakosságunk helyét is a keletről és a Balkánról beszivárgó valachok, románok és vadráccok foglalták volna el. Az a nagy magyarosodási folyamat pedig, mely itt 1700-tól Trianonig lefolyt, szintén elmaradt volna, sőt helyette egyenesen elszlávosodás történt volna.

Fejtegetésünk igazsága annyira nyilvánvaló, hogy a természetesen még teljesen „nemzeti” szellemben író, mert hiszen majdnem száz évvel ezelőtt élő Pauler is tulajdonképpen ugyanazt írja a Wesselényi-féle összeesküvésről írt nagy műve bevezetésében, amit mi itt kifejtettünk. Amit azonban mi Rákóczi külpolitikája alapján állapítottunk meg, azt ő belpolitikai alapon mondja ki.

„A hosszú harcban – írja Rákóczi szabadságharcáról – egyik fél sem győzött teljesen, egyik fél sem lett legyőzve s ki tudja, hogy ez a kétes kimenetel nem volt-e valódi szerencse a nemzetre nézve? Mert nem szabad felejtenuk, hogy midőn Ausztria megtámadta a magyar alkotmányosságot, a magyar nemzet a szabadságot középkori alakjában védelmezte. Ha I. Lipót győz (hát nem győzött?), valószínűleg Csehország sorsára jutva a szó teljes értelmében „csehül leszünk”. (De hiszen a mi „hazafiaink” szerint a csehek velünk ellentétben egyenesen dédelgetettjei voltak a Habsburgoknak.) Ellenben ha teljesen győz a magyar ellenzék, eléri ideálját, a lengyel republika szabadságát, nagyon valószínű, hogy mis is oda jutunk, ahová szerencsétlen szomszédjaink (a lengyelek) jutottak.”

Nem annak burkolt elismerése-e ez, hogy Rákóczinak a felkeléshez nem volt erkölcsi alapja, mert ő olyan magyar „szabadságot” védelmezett, melynek további csorbítatlan fenntartása akkor már idejétmúlt volt s így káros lett volna a magyar nemzetre. Ezért olyan magyaroknak, akiknek honszerelme nemcsak „lángoló”, hanem okos is volt, a nemzet jövőjére való tekintettel nem megvédéséért, hanem megszüntetéséért kellett volna buzgólkodniuk.

Pauler tehát ugyanazt állapítja meg Rákócziról, amit mi. Mi azt, amit az imént kimondtunk, Rákóczi külpolitikájára gondolva mondtuk ki, Pauler pedig belpolitikai okokból mondja ugyanezt, azaz, hogy csak az lett volna ránk nézve az igazi baj, ha Rákóczi győzött volna. Ez a győzelem tehát még akkor is igen nagy baj lett volna a nemzetre, ha külső segítség nélkül, tisztán magyar erőfeszítés eredményeként jött volna létre.

Egész bizonyos, hogy Rákóczi szentül meg volt róla győződve, hogy ő egyedül a hazáért küzdött, nem pedig a maga egyéni érdekeiért. Azt hitte, hogy hazaszeretetből folytatta olyan sokáig és oly makacsul a harcot és utasította vissza az udvar békefeltételeit, nem pedig fejedelmi vágyai miatt. Ámde éppoly bizonyos az is, hogy ebből még egyáltalán nem következik, hogy valóságban is így volt a dolog. Hiszen nem kell hozzá semmi különös rosszaság, mert az emberi lélek egyik legismertebb gyarlósága, hogy azt a hibáját, mely szinte lelki adottsága s ezért lemondania róla nem hajlandó, sőt talán nem is igen képes, valami erénybe burkolja s úgy beszél s úgy viselkedik, mintha ő akkor, mikor ehhez a hibájához ragaszkodik, tulajdonképpen erényt gyakorol. Hosszú évek gyakorlata után ezt róla már nemcsak rajongói s iránta jóindulattal viseltető barátai hiszik el, hanem még ő maga is.

Hogy mennyire igaz és mennyire általános emberi gyarlóság ez, mutatja, hogy nem találunk olyan híres, irodalmi értékű regényt, melynek szereplői között erre a megállapításunkra nagyszerű példát ne találnánk. Pedig hát tudvalevő, hogy a nagy írók, a nagy művészek ismerik legjobban az emberi lelket, s művészetük éppen az emberi lélek találó, az igazságnak feltűnően hű ábrázolásában áll. Például Dickens „Copperfield David” c. művében – hogy csak találomra ragadjak ki egyet – Mrs. Micawber olyan szegény ördög, hogy igazán mit se tudott volna csinálni könnyelmű férje nélkül (kiben az író a saját apját festi), s ha tőle elvált volna, még nagyobb szegénységbe került volna, mint amilyenben férje oldalán kellett élnie. S mégis az ő hős hitvesi erényei hangoztatása volt legkedvesebb beszédtemája s a meghatottságtól könnyekig elérzékenyülve hangsúlyozgatta állandóan, hogy milyen jó családból származik ő, mennyire nincs a szegénységhez hozzászokva, de hát ő azért a hitvesi esküt soha meg nem szegi s Mr. Micawbert soha, de soha és semmiféle körülmények között el nem hagyja.

Rákóczi is szentül meg volt győződve, hogy ő az ő édes hazája ügyét soha, de soha és semmiféle körülmények között el nem hagyja, mégpedig elsősorban azért nem, mert ő erre, mint fejedelem, megesküdött és ő az esküjét soha, de soha meg nem szegi. Ő is egész a könnyekig ellágyult, mikor a hazájáért és egyedül csak édes hazájáért lángoló szerelmét hangsúlyozta, melyért ő mindent, de mindent elhagyott, még feleségét és gyermekeit is s az undok és sötét börtönbe is hajlandó volt érte bemenni. Ennek az édes hazának az ügyét ő soha, de soha el nem hagyja.

Nem is hagyta el soha, mert mikor végül mégis elhagyta, akkor se írta alá a szatmári békét, ez pedig azt jelentette, hogy csak a hazát (s vele egymillió hold földjét) hagyta el, de nem a hazája olyan értelemben vett függetlenségét, ahogyan azt ő értette s mely tulajdonképpen az ő szuverénségével volt azonos, s amely szuverénség az ő számára többet ért, mint egymillió hold (eladósodott) föld és egy olyan magyar haza, melyben ő, a fejedelmek ivadéka, csak alattvaló.

Hogy hihetnénk el azonban a hazaszeretetnek azt az eszményi fokát, melyet Rákóczi magáról hirdetett, s melyet minden magyarnak még ma is hazafias kötelesség neki elhinni, mikor egészen kétségtelen, hogy minden Rákóczi hiú, nagyravágyó, fejedelmi önérettel tele lelkületű volt és családjára rendkívül büszke. Annyira családi vonás ez a Rákócziakban, hogy – mint láttuk – még Szilágyi is, aki pedig nem azért ír, hogy bírálja, hanem hogy imádjá őket, kénytelen megállapítani a család minden tagjáról. Láttuk, hogy hősünk már az ábécés könyvében is ezt olvasta nevelője, Bárkányi János ferences atya tollával írva: „A méltóságos és nagyságos nevendék fejedelmi nagy Rákóczi-familiának méltóságos csemetéje, Rákóczi Ferke. Kinek az Úr napjait sokakra terjessze, földön, mennyben örökösen nagyra nevelje.” Tehát nemcsak a mennyben, hanem a földön is s ott is „örökösen”.

A kis Ferke azonban nagygyá csak úgy lehetett, ha nem marad meg végig alattvalónak, mert mint alattvaló, nagyobb nem is lehetett, mint már volt. E hízelgő magasztalások voltak a gyermek lelkének legelső táplálékai s a ma is meglevő ábécéskönyvből is láthatjuk, hogy a hízelgés tetszett is a gyermeknek. Hiszen gyerekes firkálmányai között ezt is megtaláljuk: „A Méltóságos (nagy kezdőbetűvel) nevedék Drága Gyöngynek.”

Így aztán nem csoda, hogy a gyermek Rákóczi már 12 éves korában buzogányos fejedelmi díszbevonulást rendez a csehországi jezsuita kolostorba (hol pedig állítólag „kinozták”); hogy sértésnek veszi, hogy vele se bánnak másképpen, mint a cseh vagy német grófgyerekekkel; hogy már ekkor halljuk nagyzóló kijelentését, hogy neki nem a barátai, hanem a szolgálói voltak grófok, noha ez nemcsak rá, hanem már az apjára vonatkozólag se volt igaz; hogy éppen túlságos öntudata miatt társaival később se barátkozik, hanem csak előljáróival; (nemsokára – a jó jezsuita nevelés hatására, rövid időre bár, de annyira keresztény és annyira aláazatos lesz ugyan, hogy megfélelkezve minden önézetről és dicső ősokról, maga is aláazatos szerzetes akar lenni, de ekkor maguk a jezsuiták adják tudtára, hogy ő nagyobbra van hivatva. Okosan tették, mert jezsuita korában úgysis kitért volna belőle igazi énje s ez akkor már baj lett volna); az is csak természetes, hogy később harcokat folytat a hercegi címért – s mi-

lyen gögös formában! – és hogy mennyasszonyában is annyira csak a fejedelmi származás érdeklí, hogy nemcsak a pénz, hanem még a lány külseje is mellékes neki.

Láttuk, hogy Bercsényivel egyetemben milyen fényűzést és nagyozolást fejtettek ki egész életükben. Látni fogjuk majd, hogy összekaptak a Felvidéken állomásozó német tábornokokkal (nem azok övelük); hogy megsértődtek minden csekélységért (még Bercsényi is); hogy helyezték magukat már akkor is a törvény fölé.

Aztán milyen hízelgésekben részesülhetett Rákóczi a Felvidék protestáns köznemessége részéről a megyegyűléseken, ahol, mint főispán, hivatalból érintkezésbe került velük, sőt még Bercsényi részéről is, ha végül számításba vesszük mind lehetetlenebbé váló anyagi helyzetét is, felesége féltékenységi jeleneit és a maga lehetetlen nemi életét, akkor majdnem képtelenség elfogadnunk azt a feltevést, hogy a francia királlyal való hazaáruló, vagy ha igen finom kifejezést akarunk használni: felségsértő levelezésének egyedül az imádott haza volt az oka.

Még azt se fogadhatjuk el, hogy sok oka közt a haza ügye lett volna a legdőntőbb. Rákóczi sokkal hiúbb és büszkébb lélek volt annál, semhogy – akárcsak önmaga előtt is – elismerhette volna, hogy őt valóban elsősorban hiúsága és nagyravágyása vezeti, vagy hogy csak azért lett szabadsághőssé, mert lehetetlenné vált az anyagi helyzete és tűrhetetlenné a családi élete, nem pedig dicsőséget jelentő, ideális okokból. Ámde ennyi ellenbizonyíték láttára mégse fogadhatjuk el, hogy okai és indítékai a dolgok objektív valóságában is azok voltak, amelyeket emlegetett és amelyeket maga is elhitt.

Az ügy további fejleményeiben már még tisztábban áll előtűnk a dolog, mert hiszen a börtönből való sikeres megszökése után és lengyelországi hontalanságában már csak a szabadsághősi szerep vagy a hazátlanság, mégpedig a szegény, a nincstelen hazátlanság között választhatott. Ekkor már mindenképpen az egyéni érdekei kívánták, sőt követelték tőle a szabadsághősi szerep vállalását. Ekkor már nem a szuverén ösöktől származó, de még mindig egymillió holdas és honfitársai előtt még mindig fejedelmi dicsfényvel rendelkező, az alattvalói keretből kinőtt alattvaló természetes és érthető nagyravágyása és fejedelmi nosztalgiája űzi a cselekvésre, hanem most már egyenesen a kényszerűség hajtja rá, akár van a dolognak értelme, akár nem.

De gondoljunk csak arra a Rákóczira, aki a süllyedő hajón a halálra készül s még akkor is csak arra van gondja, hogy aki majd kifogja a holttestét, az is megtudja, hogy nem közönséges halandó holttestével van dolga, s akinek még ekkor is az a fontos, hogy az utókor is megtudja, hogy ő nem gyáván, nem közönségesen halt meg. Már ez egyetlen adat birtokában is meg tudnánk állapítani, hogy ennek az embernek mindenképpen a nyilvánosság elé kellett lépnie és történelmi szerepet kellett játszania. Akkor is, ha hazája nem lett volna elnyomva.

A harc folyamata alatt az udvar békefeltételeinek visszautasításában is elsősorban egyéni érdekeinek kellett lenniük a döntő tényezőknél. Míg ugyanis azelőtt csak vágyott a fejedelemségre és csak óhajtott a szuverénséget, ekkor már meg is kóstolta ennek örömeit, benne volt már, tehát most már csak ahhoz ragaszkodott, amit már elért. Hogy mennyire élvezte ezt a már meglevőt, mutatja fényes udvara, cifraruhás testőrei, akik olyan nagy számmal voltak, hogy szinte a fél kuruc sereg belőlük állt; mutatják a szécsényi (és ónodi) gyűlésre való szemképrázta bevonulásai, sőt éppen a béketárgyalások alatt, mikor arról volt szó, hogy le tud-e majd fejedelemségéről mondani, az az ország-világra szóló céció, mellyel az udvartól hozzá küldött feleségét fogadta, s amely alkalommal kifejtett nagy fényűzésén még angol és németalföldi barátai is megbotránkoztak. Azt se mondhatjuk, hogy mindezt a szerelmes férj rendezte szíve asszonyának, mert hiszen akkor már rég bűnös viszonyban élt lengyel szeretőjével, hanem kétségtelen, hogy a hiú, az egész életében a fejedelemségről álmódó férj akarta vele megmutatni fejedelmi házból származó, de szegény és ilyenhez nem szokott feleségének, hogy kinek az asszonya lett ő, mikor Rákóczi Ferenchez ment feleségül.

Hogy a szuverénség és a fejedelmi öntudat kedvéért hazáját és egymillió holdját is elhagyta, ezt se számíthatjuk önzetlensége bizonyítékának, mert hiszen láttuk, hogy ő Párizsban és Rodostóban is fejedelem volt, itthon pedig egymillió holdjával is csak alattvaló lehetett volna. A segély, melyet a francia királytól és a szultántól kapott, számkivetésében is több volt, mint amennyi itthon birtokai jövedelme lett volna, hiszen láttuk, hogy már felkelése előtt is teljesen lehetetlen anyagi helyzetbe került, a felkelés alatt pedig birtokai még jobban leromlottak. Hogy pedig azt a fejedelmi mivoltot, melynek kedvéért még a hazáját is elhagyta, milyen sokra becsülte, mutatja az a már az egészen komikus hiúság, mellyel, mint láttuk, a spanyol követet még konstantinápolyi lecsúszottsága idején is fogadta. Rákócziról egész bizonyosan meg lehet állapítani, hogy nem a hazája kedvéért hagyta el hazáját, hanem a fejedelemség kedvéért.

**Rákóczi Ferenc szabadságharcának
többi szereplői**

Bercsényi Miklós (1665-1725)

Székesi Gróf Bercsényi Miklós olyan nagy szerepet játszott Rákóczi szabadságharcában s annyira elválaszthatatlan tőle, hogy megokoltan mondhatjuk, hogy a mozgalomnak két feje volt: Rákóczi és Bercsényi. Bécsben sokáig az hitték, hogy a tulajdonképpeni fő nem is Rákóczi, hanem Bercsényi. Hogy Rákóczi csak báb a kezében és ő is csábította el. Bercsényi ezt csak kifejlődni segítette. Rákóczi sokkal tehetségesebb és főként sokkal hiúbb és nagyravágyóbb volt annál, semhogy csábítani kellett volna vagy hogy Bercsényi mellett báb-szerepet játszhatott volna. Az igaz, hogy Rákóczi bizonyos tekintetben félt Bercsénytől és ellenkezni nem mert vele. Részint azért, mert szüksége volt rá, részint mert benne is volt az övéhez hasonló gögből és hiúságból egy jó adag s Bercsényiben ez nyíltan és egyenesen jelentkezett, nem mint Rákócziiban, az önzetlenség leple alá rejtve.

De azért Rákóczi Bercsényi fölött is nyíltan és határozottan úr volt. Sokkal inkább Bercsényi alkalmazkodott öhozzá, mint ő Bercsényihez, s hogy Rákóczi fejedelmi tekintélyéhez még Bercsényivel való viszonylatában is mennyire ragaszkodott, mutatja, hogy nemcsak a többi kuruc előkelőség, hanem Bercsényi is mindig úgy ír hozzá, mint urához, nem pedig barátjához, bármely bizalmas hangú is az a levél.

Kossuth negyvennyolc majdnem minden valamire való szereplőjével tegező viszonyban volt s ezek még hivatalos irataikban is nemegyszer már kormányzó korában is úgy írnak neki, hogy „kedves Lajosom”: Rákóczi senkivel se volt „per tu”, még Bercsényivel se. Az ő fejedelmi öntudata ezt nem engedte meg.

Kossuthban is volt legalább akkora hiúság, nagyravágyás és gög, mint Rákócziiban s egész bizonyos, hogy később már őt is igen bántotta ez a bizalmas baráti hang, de hát nála ezek a tegeződések még a régi világból származtak, abból a világból, melyben – mint majd látni fogjuk – ő még kölcsönökért is nem egyszer fordult e barátaihoz, mégpedig olyan kölcsönökért, melyeket sose fizetett vissza s így neki kormányzó korában se volt s nem is lehetett barátai előtt olyan tekintélye, amely ezt a bizalmaskodást lehetetlenné tette volna.

Rákóczi azonban nem alulról jött, mint Kossuth. Emiatt ugyan az előkelőbb magyar főurakkal egész nyugodtan tegeződhetett volna, hiszen ő se volt más vagy több, mint egy magyar főúr, s láttuk, hogy apját, aki több volt, mint ő, mert ő már gyerekkorában megválasztott erdélyi fejedelem volt, ha a valóságban nem is lett azzá, mégis tegezték még a jobb módú idősebb köznemesek is. A mi Rákóczink azonban azt, hogy neki a szolgálói, nem pedig a barátaival grófok, úgy látszik, nemcsak gyerekeségből és véletlenül szalasztotta ki a száján a neuhausi kollégiumban, hanem egész életén át e kijelentésének megfelelően viselkedett.

A felkelés előtti időből nem maradt fenn Bercsényivel váltott levelük, de a kuruc szabadságharc idejéből szóló minden levelében Bercsényi úgy ír neki, mint alattvaló szokott az urának. Valószínű, hogy Rákóczi már fejedelmi szereplése előtt is többnek tartotta magát annál, semhogy Bercsényi az ő tegező barátja lehessen. Tekintve azt, hogy Bercsényi maga is igen nagyra tartotta magát, idősebb és műveltebb is volt Rákóczinál, a haza állítólagos szolgálatában pedig a legbensőbb fegyvertársak voltak, ezt bizony Rákócziiban nem tarthatjuk valami megnyerő vonásnak.

Bercsényi őseiről már eddig is közöltünk nem egy jellemző adatot. Maga a család nem tartozott a legősibbek és legtekintélyesebbek közé. Nagyapja még csak báró volt, az apja is, aki szintén Miklós volt, csak annak született még. Nevüket a Veszprém megyében Várpalota tájékán fekvő Bercsény pusztától vették, de úgy látszik, hogy ide a Délvidékről, Szláviából származtak, mint sok más nevezetes családunk, például a Dessewffyék is. Később Erdélybe kerültek (nemesi előnevük is innen származik), de onnan nagy katolicizmusuk miatt (mint már láttuk) menekülniük kellett.

Általában a szokatlanul erős és megrendíthetetlen katolicizmus és ami ezzel Magyarországon különösen együtt jár: a tántoríthatatlan királyhűség volt mindig a család legjellegzetesebb tulajdonsága. Ezt címerük is hirdeti, mert feltűnő benne a sok kereszt: a jeruzsálemi Szent-sír rend jelvénye. Olyan nagy katolikusok és annyira kiráypártiak voltak a régi Bercsényiek, hogy „Nagy Bercsényi Miklós” nagyapját, Imrét, (igaztalanul) még azzal is vádolták az erdélyi protestánsok, hogy Bethlen Gábort el akarta tenni láb alól.

Sajátságos, hogy a mindig annyira királyhű és e tulajdonságára mindennél büszkébb és emelkedését és megvagyonosodását is ennek köszönő családnak leghíresebb sarja éppen az ellenkezőről: a hűtlenségéről, a rebelligségéről lett híres. Ha ősei ezt tudták volna, megátkoztak volna és szégyellették volna, hogy az ő ivadékuk. Talán azért is fajult el hősrünk a régi Bercsényiektől annyira, mert míg azok anyagi ágon is mind magyarok voltak, addig a család e rebelligségéről híres s történelmünk egyik legjellegzetesebb magyarjának tartott sarja anyai ágon már a gróf Rechberg-Rothenlöwenek nem éppen szittyának látszó családjából származott. Bercsényi Miklós tehát nem volt színmagyar. Ha az anyja volt az, aki dajkálta, az altatódal se volt magyar, mely gyerekkorában álomba ringatta.

A családban a lelki törés egyébként nem hirtelen, nem átmenet nélkül történt, mert hősrünk apja, I. Miklós is engedett már a Bercsényi-ősök meg nem alkuvó királyhűségéből és katolicizmusából. Ő már – bár fegyverrel nem szolgálta – Thökölyvel megalkudott. Természetesen kényszerűségből tette csupán. De hát jóbarátja, Koháry István, még kényszerűségből se tette ezt meg, hanem elment királyáért becsületből a börtönbe is (pedig azt se tudhatta előre, hogy csak börtön lesz, nem pedig vérpad), s ez a börtön – mint majd látni fogjuk – csakugyan „sötét” volt és valóban „utálatos”, nem mint Rákóczi börtöne. Bercsényi Imre, hősrünk nagyapja, még egész bizonyosan úgy csinált volna, mint Koháry, mert ő még régivágású magyar és valóban hős volt. Az apa már ötvenszázalékos megalkuvó, a fiú pedig már rebelligvezér. A Bercsényi-családon tehát jól láthatjuk, hogy fajulnak el az ősök.

Bercsényi Miklós 1665-ben született, s mivel egyetlen gyerek, sőt a családnak is egyetlen sarja volt s emellett minden testi és lelki kiválósággal ugyancsak megáldott: feltűnően szép férfi, daliás termetű, megnyerő fellépésű, kiváló modorú, nagyszerű társalgó, éles eszű, sziporkázó szellemű, az iskolában is rendkívül jó tanuló, sok nyelvet tudó, minden elképzelhető ismerettel bőven rendelkező, öröme és dédelgetett egyetlenje volt apjának, büszkesége tanárainak, körülrajongottja a nőknek és becézettje mindenkinek, akivel csak érintkezésbe került, mert olyan tulajdonságai voltak, melyekkel hódítani lehet, mert az első látásra vagy az első találkozásra lenyűgöznek.

Nagy szónok és határozottan írói tehetség is volt. Irodalmi műveket nem alkotott ugyan, de fennmaradt számtalan levele, melyben csak úgy nyüzsögnek a latin, német, francia, olasz és szláv idézetek, olyan szellemesek, eredetiek és úgy tele vannak játszi humorral, hogy bámulatos. Hadvezér, mint láttuk, nem volt. Államférfi se, sajnos. (Illetőleg szerencse, mert láttuk, hogy sokkal jobb volt, hogy Bercsényi nem volt mindenben tehetséges. Ha ugyanis győzött volna, csak az lett volna ránk nézve baj.) S a „rajtunk”-on itt nemcsak a katolikusokat, hanem elsősorban a magyarokat értem (csak az lett volna az igazi baj). Csillogtak azonban Bercsényiben azok a tulajdonságok, melyekkel a társaságban kiemelkedni, tündökölni, sikert, sőt bámulatot aratni lehet s amelyek miatt feltétlenül bizonyos fölénynek, sőt elbizakodottságnak kell kifejlődnie abban, akinek e lelki kincsek osztályrészülni jutnak.

Bercsényinek azonban még az elbizakodottsága se közönséges, hanem szintén az eszétől irányított s nagystílusú volt. Az erkölcstelen nemi élet veszélyeitől és kárhozatos következményeitől, melyeknek minden fiatal, de különösen olyan ragyogó testi és lelki tulajdonságokkal megáldott férfi, mint amilyen ő volt, ki van téve, megóvta a gondos jezsuita nevelés, mely olyan okos ifjúnak, mint ő volt, különösen sokat használ. Éppen ezért az okos Bercsényi életében – bármily csinos, jó fellépésű, szellemes társalgó s így hódító is volt – aránylag nem sokat szerepelnek a nők s büszkesége és elbizakodottsága se abban nyilvánult, hogy pazarolta

a pénzt s elverte vagy megterhelte apja vagyonát, hanem csak abban, hogy rendkívül pompakedvelő volt és fényűző életmódot folytatott. Ezzel szinte elkápráztatta az embereket és nagy tekintélyt szerzett vele magának. A nagy fényűzés mellett azonban apjától örökölt vagyonát nemcsak el nem verte, hanem még nagyban gyarapította is. Nem takarékossgal, hanem a tisztán az ész alapján kötött érdekházasságokkal.

A hódító külsejű és a társaságban eszével és szellemességével is ragyogó ifjú életében nem szerepelt a szerelem (az csak vén korában, Rodostóban jelentkezett), hanem érzékiségét mindig alárendelte a haszonnak, a pénznek, no meg a rangnak, a nagyravágyásnak. Tudta, hogy a fényűzéshez és ranghoz vagyon kell s józan okosságával feláldozta érzékiségét, a test örömeit, hogy a vagyont megszerezhesse.

A daliás, hódító fiú és nagyszerű társalgó természetesen hódított is, de nem a csinos és a fiatal lány kellett neki, hanem a gazdag és az előkelő özvegy. Ha gazdag és előkelő volt, nem bánta, ha öreg is. Kétszer házasodott, mind a kétszer özvegyet vett el és mind a kétszer tíz évvel idősebbet (!), mint maga. De természetesen mindkét felesége gazdagabb volt, mint ő és előkelőbb.

Az első egy Homonnay-Drugeth-lány volt (hol voltak a Bercsényiek a Homonnayak rangjától és vagyonától?), a másik gróf Csáky Krisztina, Draskovics országbíró özvegye. Az első révén, akitől László fia is született, mint fiának és felesége első házasságából született gyermekeinek gyámja, megszerezte magának a Homonnay örökséget, a mérhetetlen ungvári uradalmat Ungvár várával egyetemben. (Vázoltuk már, milyen szívósággal és a Habsburgok végtelen jóságának, aggályosan finom lelkiismeretének milyen ravasz kihasználásával történt mindez.) Második felesége pénzének felhasználásával pedig levetővé tette magának e mérhetetlen vagyonra nehezedő sok adósságnak a kifizetését. (Aztán e mérhetetlen vagyonnal a kezében rebellis lett s hátra támadta azt a jó királyt, akinek jóságával mindezt megszerezte.) Egyébként e legutóbbit nem becstelenségből csinálta, hanem a hazáért. Ezt az a Bercsényi, akiben a szellemességgel és az agy nagy befogadóképességével szemben az ítélőképesség sose volt nagy, még jobban el tudta magával hitetni, mint Rákóczi.

Annyira egyedüli szempont volt nála a vagyon és a rang, hogy ő, aki az utolsó Bercsényi volt, ilyen idős asszonyok nőül vételével a vagyon miatt komolyan kitette magát a gyermektelenség veszélyének s így családjá magvaszakadásának. Családjá fennmaradása tehát közel se volt olyan fontos a szemében, mint az, hogy ő, ha az utolsó Bercsényi lesz is, legalább gazdagabb és előkelőbb legyen, mint ősei voltak. De még ebben is szerencsés volt, mert az első asszonytól maradt egy fia (László) és egy lánya is.

Abban a korban azonban olyan könnyen s többnyire olyan fiatalon haltak meg az emberek, hogy egy fiú még éppen nem volt biztosíték a család fennmaradására. (A mi Miksa királyunknak például 16 gyereke volt, köztük hat fiú férfikort is ért, mégse volt egyetlenegy fiúunokája se. Spanyolországban Katolikus Ferdinándnak és Izabellának öt gyermekük volt, mégis mire megöregedtek, már csak egy élt belőlük, az is lány volt és az is bolond, Őrült Johanna.)

Nagy könnyelműség volt tehát Bercsényitől, hogy első felesége halála után ismét az akkor már 40 éves özvegy Draskovicsnét vette el, de hát még ebben is szerencséje volt. Nem annyiban ugyan, hogy a 40 éves nőtől még gyermeke született, hanem abban, hogy első házasságából való egyetlen fia nem pusztult el, sőt családjá fiága csak 1835-ben halt ki, miután Franciaországból, ahol a kuruc szabadságharc óta élt, újra visszaköltözött az elhagyott hazába s szép történelmi elégtételként és az ősbűne kiengesztelésére s a király hűségére is visszatért.

Bercsényi második felesége Rodostóban, férje halála előtt csak két évvel halt meg (1723-ban). Az akkor már 58 éves Bercsényi most utoljára – noha ekkor már csak két év volt még hátra életéből – annak a szerelemnek is eleget tett, melynek örömeit addig a vagyon és a rang kedvéért nélkülözte. Addigi idős feleségeiért ugyancsak alapos kárpótlást szerezve magának, elkaparintotta a szerelmes Mikes Kelemen orra elől a mindössze húszéves szegény és közneemes Kőszeghy Zsuzsikát s mint az ő férje halt meg rá két esztendőre, 1725-ben.

Az eddigiekből is láthatjuk, hogy Bercsényi nagyon okos, gyakorlati és nagyra törő ember volt, de ideális hajlamúnak éppen nem nevezhetjük. El lehet hát hinni, hogy a hazáját viszont annyira ideálisan és oly önzetlenül szerette, hogy mikor róla volt szó, nem nézett se vagyont, se érvényesülést, se rangot, hanem egyedül csak az eszményt? Aki akkor, mikor a hazájáról van szó, ennyire önzetlen és ideális, az élete más cselekedeteiben is ideális; viszont egyenesen lehetetlen, hogy az, aki élete minden megnyilvánulásában, még szerelmi ügyeiben is annyira merő ellentéte annak, amit eszménységnek és önzetlenségnek nevezünk, hazafias ügyekben teljesen ellentéte legyen önmagának.

Addig, míg fel nem lázadt királya ellen, alig volt egész Magyarországon még egy olyan főúr, aki annyira törtetett volna a vagyon, rang, a hatalommal járó jogkör és befolyás után, mint Bercsényi Miklós. Világos tehát, hogy felkelő is elsősorban azért lett, mert effajta vágyai kielégülését e réven teljesíthetőbbnek látta.

De Bercsényi (éppúgy, mint Rákóczi) nem is önként lett felkelő. Önkéntes bűne csak az volt, hogy kacérkodott ezzel a gondolattal: Részt vett Rákóczinak a francia királlyal való ki-kezdésében, sőt ő volt rá tulajdonképpen a felbujtó. De ha Longueval el nem árulja a dolgot, nagy kérdés, hogy lett volna-e valaha Bercsényiből felkelő.

Bercsényi ugyanis volt olyan okos, megfontolt, óvatos és semmit se kockáztató ember, hogy nagyon is kétségesnek kell tartanunk, hogy mint felkelő, nyíltan kiállt volna, ha fondorlatai idő előtt ki nem tudódnak, ha e miatt nem kell hirtelen menekülnie s így most már nincs egyenesen rákényszerítve a nyílt lázadásra. (Érdekes, hogy Bercsényi annyira előrelátó, okos és óvatos volt, hogy még Longuevalban is megsejtette az árulót s Rákóczit óvta is tőle.)

Már javában folyt a levelezés a francia királlyal, mikor Bercsényinek a felvidéki főkapitányi állás megürülésével itthon is kilátása nyílt a jobb érvényesülésre. Ez a jó alkalom Bercsényire olyan hatással volt, hogy még Rákóczi is észrevette, hogy már nem érez annyira vele, mint azelőtt. Lehet, hogy emiatt Bercsényi vissza is lépett volna a már megkezdett rossz útról, ha Longueval árulása ezt nem teszi elkésztetté és nem ad kényszerítő irányt az eseményeknek.

Nem valami előnyös fényt vet azonban Bercsényi jellemére, hogy mikor lelkében már rég elkövette az árulást, sőt már királya ellenségével cimborált, visszataszító álnoksággal még akkor is bizalmi kinevezésért fordul királyához. Bercsényi is éppúgy két vasat tartott egyszerre tűzben, mint néhai jó Bethlen Gábor, akit pedig emiatt még barátai is veszedelmes és tisztességes emberek számára kerülendő embernek tartottak. A kettő közül ő is azt akarta aztán felhasználni, amelyiket majd lehet, vagy amelyik a másíknál majd hasznosabbnak látszik. Elv, becsület, eskü, hűség az ő szemében is mellékes volt. Az ő viselkedése láttára is újra az jut eszünkbe, hogy Bécs – a magyar közhittel ellentétben – még mindig jobban bízott a magyarban, mint szabad lett volna s legalábbis közülünk azokat, akik „hazafiak” voltak, még mindig sokkal jobban megbecsülte, mint megérdemelték volna. Jobban bízott bennük, mint szabad lett volna.

Az udvar akkor már tudta, hogy olyan fontos állást, mint a kassai főkapitányság, ilyen Bercsényi-féle magyar főurakra nem lehet bízni. Képzeljük el, hogy már javában készül a lázadás és a császár a maga fegyveres erejének vezetését éppen arra bízta, aki ellene a lázadást készíti. A jó Habsburgoknál, akik azt hitték, hogy mások is olyan igazlelkűek, mint ők, ilyesmi elég gyakran előfordult. II. Fülöp spanyol királynak, akit a protestáns történetírás megtett zsarnoknak és gonosznak, még a legbensőbb titkára is a lázadó németalföldi protestánsok fizetett kémje volt s minden róluk szóló vagy ellenük irányuló tervet, iratot lemásolt, sőt sokszor eredetiben elküldött megbízóinak. (Ludwig Pfandl: Juana la Loca, 105. o.)

Lipót Bercsényivel kapcsolatban nem volt ennyire naiv. Ő teljesen tisztában volt Bercsényi jellemével, s tudta, hogy ha most még nem készül lázadni, akkor egész bizonyosan érvényesülési vágya legelső legközelebbi kudarca után fog. Ezért, mivel kinevezni örültség lett volna, mást meg azért nem mertek kinevezni miatta, mert a mellőzéssel őt se merték megsér-

teni, úgy intézték el a dolgot, hogy egyelőre senkit se neveztek ki, hanem az ügy elintézését elhalasztották. Szegény Habsburgok!

Láttuk már III. Ferdinánd jellemének és uralkodásának ismertetésekor, hogy ha volt olyan magyar, aki meg lehetett elégedve Béccsel, akkor a Bercsényiek voltak azok. Csak az a baj, hogy az emberi természet olyan, Bercsényié pedig egészen különösen olyan volt, hogy minél jobban kedvében járnak, annál jobban elkényesül, annál érzékenyebb, sőt elbizakodottabb lesz s a végén már egyáltalán nem lehet kielégíteni. Ekkor már Bercsényi is itt tartott.

Számtalan példáját láttuk már annak a rendkívüli jóságnak és kegyességnek, mellyel a király a Bercsényi-család tagjait elhalmozta. A mi Bercsényink talán főképpen éppen emiatt lett szinte kielégíthetetlen elégedetlen. Mióta Ungvár is az övé volt ugyanis és – mint mindjárt látni fogjuk – apró egyéni hiúságaiban és érzékenykedéseiben is szinte mindig győzött Bécsben, végül már olyan vágyai voltak, melyeket az alattvalóság keretei között már nem is lehetett kielégíteni.

Említettük, hogy a Bercsényi-család régebbi tagjai meg nem alkuvó katolicizmusuk és tántoríthatatlan királyhűségük miatt voltak mindig nevezetesek. Láttuk, hogy hősünk nagyapja, Imre, még meglelt korában is a harctéren áldozta fel életét királyáért és a katolicizmusért, mégpedig idegen földön, Csehországban, tehát nem is magyar, hanem csak katolikus ügyért. (Rámutattunk azonban már, hogy ezek az „idegen” érdekek is nemcsak katolikus, hanem magyar érdekek is voltak. Mivel ugyanis a Habsburg-hatalom volt az, mely hazánkat visszaszerelte a töröktől, és ez volt az, mely ezeréves határainkat sértetlenül megőrizte egész addig, míg csak Szent István koronája Habsburgok fején volt, világos, hogy aki az ő hatalmukat védte, Magyarországot is védte.)

Imre fiai már eltértek az ősök vonalától. Hárman voltak s mind a hárman II. Rákóczi Györgyöt szolgálták nagyra törő vágyai elérésében. Így kerestek alkalmat az érvényesülésre, hírre, dicsőségre. Pedig hát a protestáns Rákóczi-házat szolgálni a Habsburgok s a katolicizmus ellenségének szolgálatát jelentette. Póru is jártak mindhárman, köztük Miklós, hősünk, a II. Miklós apja is. Ő, aki akkorra már csak egyedül élt a három testvér közül, szegényen, megalázva és kiábrándulva tért újra vissza a Habsburg- király könnyelműen elhagyott szolgálatába, aki jóságában így is visszafogadta és sose érezte vele ballépését, mert még a fiúk hálátlansága se feledtette el vele apjuk vérrrel megpecsételt hűségét. Sajnos, a Thököly-lázadás alatt még ez a Miklós is újra csak könnyűnek találtatott, de a jó király még ezt is megbocsátotta neki.

Ahogy a király jutalmazta a család hajdani hűségét, éppúgy jutalmazta az Egyház is hithűségét. Bercsényi Imre például 1639-ben pénzt kapott kölcsön Nagyalvay püspöktől, s noha csak három hónapra kérte és kapta, az a pannonhalmi bencés kolostor, melynek a püspök az adósságot átengedte s melynek nem három hónap, hanem hetvenkét éven át nem fizettek a Bercsényiek, mégse kérte tőlük a pénzt egyszer se. „Eszerint a nagyatya régi adósságát csak az unokák ide hagyott vagyonából kapták meg az önként várakozó kegyes hitelezők”, állapítja meg a bencésekről a dicséző ítéletet még Thaly Kálmán is. (A Bercsényi-család, I., 180. o.)

Hogy nemcsak a régiebb Bercsényiek, hanem élete első felében még maga hősünk is mennyire nem tartozott abba a táborba, melyet eddigi történetírásunk tartott hazafiasnak, azaz hogy eleinte még Bercsényi Miklós is mennyire olyan értelemben fogta fel a hazafiságot, melyet mi képviselünk, onnan is láthatjuk, hogy érvényesülését és gyors emelkedését annak az Eszterházy Pál nádornak s később hercegnek köszönhette, aki apjának bizalmas barátja volt s ezért fia ügyét is felkarolta, de akit nálunk úgy szokás feltüntetni, mint az udvar lakáját, érdekembert és elfajult magyart, és akire Thaly Kálmán még ezeknél is becsmérőbb szokat használ.

Pedig amilyen magyar volt Eszterházy Pál, olyan volt Bercsényi Miklós is, mégpedig nemcsak az apa, hanem eleinte a fiú is, a későbbi nagy kuruc és dicső magyar. Nem az idősb, hanem az ifjabb, a „nagy” Bercsényi Miklós szerkesztette ugyanis az „Extractus merito-

rum...” című iratot, mely a Sennyey-levéltárban található (Thaly: A Bercsényi-család, I., 41. o.), és amelyet Bercsényi méltóságok szerzése céljából adott be az udvarnál s amelyben többek közt azzal is dicsekszik, hogy az ő dédapja „comiti Georgio Basta tem consilio, quam auxilio adstitit”: Bastát mind tanáccsal, mint fegyverrel segítette Erdélyben. Ez a „hazafias” magyar felfogás szerint a hazaárulás képzelhető legvisszataszítóbb fajtája, hiszen magyarul azt jelenti, hogy a Bercsényiek, míg Erdélyben laktak, a magyarok ellen harcoltak, sőt ők lovallták bele Bastát, ezt az „emberi bőrbe bújt szörnyeteget” „a magyarság kiirtásába”. S lám, a nagy Bercsényi Miklós őseivel kapcsolatban ezzel dicsekszik Bécsben s erre hivatkozva kér ott magának előnyöket!

A bécsi udvar úgy elkényeztette hőszűnket, hogy már 1686. december 15-én, azaz 21 éves korában, ezredesi ranggal (s mi még mindig azt hisszük, hogy magyar ember az osztrák se-regben nem érvényesülhetett) a szegedi vár magyar őrségének parancsnokává tette, Wallissal, a vár nem magyar csapatainak parancsnokával egyenlő rangban és hatáskörrel. Sőt még nála is nagyobb, mert például a vár kapuinak kulcsait nem Wallisra, hanem Bercsényire bízta. Pedig hát Wallis semmiképpen se lehetett még nála is fiatalabb.

Mikor pedig „a mindig hűségese” Gróf Koháry István kezét Egerben örökre megbénította egy ágyúgolyó, helyette tábornoki (substitutus generalis) ranggal már az akkor is még csak 22 és fél éves Bercsényi lett a helyettese. Ilyen kitüntetés, írja Thaly, „ily korban csak uralkodóházbeli hercegekkel szokott megtörténni”. De azért természetesen Thaly az, aki legjobban meg volt győződve egész életében, hogy a Habsburgok alatt magyar ember egyáltalán nem érvényesülhetett, mert az a szerencsétlensége, sőt bűne, hogy magyar volt, egyszer s mindenkorra végleg elvágta pályáját, bármily tehetséges is volt egyébként.

Bercsényi egyáltalán nem volt tehetséges hadvezér, az apja már megbízható se volt, ő maga a rebellesek legrebellesebbje lett s – látjuk – mégis úgy bántak vele, mintha főhercegnek született volna.

Bercsényinek tehát ugyancsak nem volt oka arra, hogy éppen ő haragudjék meg a bécsi udvarra. Igen ám, de Bercsényi még imádója, Thaly szerint is „hirtelen haragú és önbecsét igen érző, nagyrahitott, büszke ifjú volt”, mint átlag a Béccsel elégedetlen „igazi” magyarok szoktak lenni. Az ilyen embernek pedig az is árt, ha nagyravágyásában akadályozzák és az is, ha elkényeztetik, mert ezzel önérzete és öntúlbecsülése csak nő. Ezért aztán Bercsényivel már akkor is, mikor még nem lett rebellis, végtelenül sok baja volt Bécsnek. Mindig elégedetlen volt, neki mindig sérelmei voltak.

Jellemző Thaly elfogultságára és katolikusgyűlöletére, hogy mivel kénytelen elismerni, hogy Bercsényi „hirtelen haragú és önbecsét igen érző” ember volt dühében, hogy ez engedményt még neki is meg kellett tennie, hozzáteszi, hogy „ilyenek nevelték hízelgő jezsuita tanárai”. Fanatizmusában itt Thaly valóban nevetségessé válik. Tehát szerinte még Bercsényi elbizakodottságának is a jezsuiták voltak az okai. Még ezt is ők „nevelték” bele. Elfelejtí, hogy az ő elvbarátai a katolikus nevelés fő hibájának éppen ellenkezőleg azt tartják, hogy nem túri az önérzetet és túlságosan is kiirtja növendékeiből. Azt is elfelejtí, hogyan hízelgett a gyerek Thökölynek az eperjesi lutheránus kollégium tanári kara kissé jobban, mint Bercsényinek jezsuita tanárai.

Az is érdekes (s ez meg Thaly s általában a protestánsok nagy hitére és kereszténységére jellemző), hogy mikor Bercsényi éles eszét és bámulatosan széleskörű ismereteit emeli ki, akkor viszont ezt a megjegyzést teszi hozzá: „Csodálatos, hogy ily irányú tanulmányozás (földrajz, építészet, történelem, természettudomány, mechanika, fizika, vegytan) s oly sokoldalú ismeretek mellett, apától, nagyapától örökölt buzgó vallásos érzületét papi nevelői és tanárai nemcsak hogy mélyen meggyökereztetni, de majdnem a türelmetlenségig fokozni bírták lelkében. A szabadságért rajongónak más felekezetbeliek vallási szabadsága iránt érzelme később se volt és e hibát nagyszombati jezsuita tanárainak nevelésük soha le nem vetköztetett hatásának rójuk fel”.

A kálvinista Thaly tehát nem győz csodálkozni, hogy lehetett oly nagytehetségű, műveltségű és tudományú ember, mint Bercsényi, annyira meggyőződéses katolikus, vagy mondjuk ki magyarul: annyira bigott! Ő, úgy látszik, azt hiszi, hogy nagyon vallásos csak buta s ráadásul még ütődött ember lehet, de nem egy daliás, büszke, lenyűgözően jó társalgó és lehengetően nagy műveltségű Bercsényi. Ha Thaly és társai csak sejtenék is, mi az a katolicizmus, nem csodálkoznának ezen, hanem ellenkezőleg, a legtermészetesebbnek éppen ezt találnák.

Az igazi katolicizmushoz intelligencia kell és széles látókör, s mivel ez Bercsényiben jobban megvolt, mint másban s egyúttal olyan nevelői is voltak, akikben ez szintén megvolt és erkölcsaik és jellemük is tiszteletet keltett, éppen azért lett Bercsényiből nagyobb katolikus (legalábbis ami a meggyőződést illeti), mint nála kisebb intelligenciájú társaiból. Ha tucatember lett volna, belőle is tucatkatolikus vált volna még a kiváló jezsuita tanárok mellett is. Világos azonban az is, hogy a kiváló tehetségű ifjúból is csak tucatkatolikus lesz akkor, ha azok a papok voltak tucatemberek, akik nevelték. Sajnos még akkor is, ha ez a tucatság nem terjedt is ki jellemükre és tudományukra egyaránt, hanem a kettő közül csak az egyikre.

Az ember ugyanis természeténél fogva ellenségének érzi a Krisztus igáját, s ha papnevelője jámbor ugyan, de szellemileg kiskaliberű, akkor a kereszténység szellemi kincsei maradnak előtte ismeretlenek, ha pedig a kellő szellemi színvonal megvan, akkor meg azon a címen utasítja vissza, hogy miért nem viseli ezt az igát maga a pap is, sőt egyenesen megutálja magát az igát is, csak azért, mert az, aki hivatalból ajánlotta neki, maga nem viselte. Pedig hát ha azt tapasztaljuk, hogy még a papok se szolgálnak Istennek, abból nem az következik, hogy örömmel kijelentsük, hogy akkor senki se kívánhatja tőlünk, hogy mi viszont szolgáljunk Neki, hanem az, hogy a papok helyett is szolgáljunk akkor Neki mi.

Egy közepes vagy azon aluli tehetségű ember képtelen azoknak a lelki kincseknek és szépségeknek a felfogására és kellő értékelésére, melyeket a katolicizmus özönnel tartalmaz. De a katolicizmus nemcsak elmélet, hanem élet is, s ezért nem elég, hogy a kereszténység szépségeit csak elméletben élvezzük, hanem szükséges, hogy a gyakorlatban is megvalósítsuk. Ehhez jellem és akaratnevelés is szükséges. Fiatal korában Bercsényiben valószínűleg ez is megvolt. Mutatja erkölcsileg feddhetetlen ifjúkora. Minél jobban távolodott azonban időben hajdani jezsuita nevelőitől, annál jobban halványult a hatásuk is, úgyhogy később már csak a tőlük szerzett nagy műveltség és széleskörű ismeretek s velük a sziklaszilárd hitbeli meggyőződés volt már meg benne, de az akaratnevelő és az aszketikus hatás már elpárolgott. Ez az oka, hogy a negyven éven felüli Bercsényinek már csak az esze volt katolikus, de nem az élete.

Ugyanezt tapasztalom a magam tanítványain is. Én is a legjobb tanulókból, a tiszta jelesekben, vagy olyanokból, akik hanyagságuk vagy más érdeklődésű körük miatt tiszta jelesek ugyan nem voltak, de értelmesek voltak s volt szellemi érdeklődésük, azokból tudtam a legnagyobb katolikusokat nevelni, de húsz évvel az érettségi után – igen szép számú örvendetes kivételtől eltekintve – nekik is már csak az eszük katolikus, de nem az életük. A kisebb szellemi kapacitásúaknak pedig ennyi idő múltán nemcsak az életük nem katolikus, hanem még az az eszük se, melyből egyébként se valami nagy adagot kaptak a Teremtőtől.

Ami pedig Bercsényi türelmetlenségét illeti, ez szükségképpen velejárója a meggyőződésnek, ha az a meggyőződés valódi, nem pedig csak tettetett vagy mélyebb alap nélküli. Aki ugyanis egy igazság birtokában van, annak szükségképpen türelmetlennek kell lennie. Milyen türelmetlen például a tanár, ha tanítványa valótlanul mond, vagy rosszul mondja azt, amit mond! Milyen türelmetlen a jó sebész, ha kontárt lát mütétet végezni!

Az igazság nem ismerhet vetélytársat s a tévely nem lehet az igazság egyenrangú, sőt még kegyelemből megtűrt társa se. Aki az igazsággal szemben tűri a tévelyt, az vétkezik az igazság ellen, de vétkezik embertársai ellen is. Ha igazságról van szó, akkor a szeretet követeli a türelmetlenséget. Aki türelmes, az nem méltó az igazság képviselőjére. Hát Bercsényi is csak ezért volt, mint katolikus és mint okos ember, vallásilag türelmetlen.

Ő azonban nemcsak ezért, hanem – sajnos – emberi gyarlóságából: vele született és a jezsuita nevelés hatásától mindinkább távolodó, mind jobban szabadjára hagyott gögje és fölényérzete miatt is. Ez volt az oka, hogy később már katolikus meggyőződéséből alig maradt meg más, mint csak ez: az uralomvágy, a másnál mindent jobban tudás és az ellenvélemény nem tűrése. Ekkor már katolikus meggyőződésével nem ellenkezett, hogy hazája ifjúságát megfossza azoktól az első rangú papi nevelőktől, akiknek ő a nagy műveltségét és szilárd hitbéli meggyőződését egyaránt köszönhette; nem ellenkezett vele a kurucok pap- és katolikus-üldözéseinek tűrése; nem ellenkezett vele az a törekvés, hogy az egyházvédő Habsburgok hatalmát véglegesen tönkretégye; nem ellenkezett volna a katolikusgyűlölő porosz király vagy orosz cár magyar királlyá tévése se. Csak egy maradt már meg a meggyőződésből: a fölény, az ellenvélemény nem tűrése, a gúny és a lekcisinylés.

Pedig a katolikus igazság fölénye nem ezt jelenti. Ez a bűnnek vagy legalábbis az emberi gyarlóságnak a fölénye, nem pedig az igazságé s különösen nem a katolikus igazságé, mely nem elvont ideológiai igazság, hanem erkölcsi igazság is egyúttal, tehát szentnek, tökéletesnek, szeretettel telinek kell lennie, mint ahogyan az, akit a földön képvisel, az is szent, tökéletes és maga a szeretet.

Bercsényi tettvágyát, érvényesülésre való törekvését és hiúságát eleinte kielégítette (ki is elégíthette) a csak királyi hercegeknek kijáró gyors emelkedés a tisztí létrán, majd pedig a két dúsgazdag és előkelő özvegy feleségül vétele s a velük kapott rang és nagy vagyon kezelése és előnyeinek élvezete. Eleinte örökké nyugtalan tettvágyát is lekötötte az, hogy a két gazdag feleség nagy vagyonának bonyolult jogügyi viszonyaiban rendet teremtsen s azokat az uradalmakat, melyek jogcíme kétes volt, tisztázza, a mások kezén levőket tőlük visszaperelje.

Forgách Ádám fiai anyja révén unokatestvérei voltak (nekik is egy Rechberg-Rothentlőwen volt az anyjuk) s az örökség miatt végeláthatatlan, talán mindkét család végső anyagi romlását eredményező per keletkezett közöttük. Ennek az a jóságos Habsburg király vetett véget, akiről a mi történetírásunk azt tanítja, hogy mindig mesterségesen igyekezett tönkretenni a magyar családokat. Neki ugyanis Forgách Ádám éppoly hűséges katonája volt, mint Bercsényi apja (egyébként azonban, sajnos, még Bercsényinél is gyarlóbb, de ezt a jóságos császár mégse vette zokon, mert ezt ő a magyaroktól már megszokta). A jó császárnak tehát még arra is gondja volt, hogy azok az unokák, akiknek a nagyapjuk az ő hűséges embere volt, ne gyűlöljék egymást és ne tegyék egymást anyagilag tönkre. Ezért tekintélyével még idejében kibékítette őket s legalább itt szent lett a békesség.

Ha a mi Habsburg-gyűlölőinknek igazuk volna, mikor azt mondják, hogy módszerük az volt a magyarokkal: *divide et impera*, azaz vészítsd őket egymással össze s így tönkretéve őket, uralkodjál rajtuk, akkor Bercsényit és a Forgách-fiúkat nem neki kellett volna kibékítenie, hanem neki kellett volna egymással összeveszíténie. S hogy meg is érdemelték volna tőle ezt! Tudvalevő ugyanis, hogy nemcsak Bercsényi, hanem Forgách Simon is kuruc főtábornok lett. Ha nem békíti őket ki, Forgách Simon nem ment volna át Bercsényi mellé Rákóczi oldalára. Pedig hát mindazokat a Habsburgokra dicséretes dolgokat, melyeket itt Bercsényivel kapcsolatban előhoztam és még előhozok, mind Thaly Kálmán művéből veszem. Világos, hogy ő nem a Habsburgokat akarja dicsérni azzal, hogy a levéltárakból kihálászta őket, hanem csak Bercsényi-élettörténetét megírni. Igazán akarata ellenére történt, hogy még ezek alapján is a Habsburgokat kell igazolnia, nem pedig Bercsényit. De hát erről ő nem tehet. Egyébként úgy segít magán, hogy a tényeket közli ugyan, de egyáltalán nem veszi észre, hogy amit közöl, az mind Bécs mellett szól, nem Bercsényi mellett.

Hosszú időre lekötötte aztán Bercsényi tettvágyát és mindig feljebb, mindig előbbre törni vágyó lelkületét, hogy éppen akkor kihalt a Homonnay-Drugethek hatalmas családja s vagyonának leányágon az ő mostohafiai is örökösei voltak. Mivel ezeknek az örökösöknek ő volt a gyámjuk, nagykorúságukig annak a vagyonnak, melyet az örökségből számukra meg

tudott szerezni, természetesen ő lett volna a kezelője, tehát mindannak az előnynek, befolyásnak és hatalomnak az élvezője, mellyel ez járt.

A Homonnayak ősi fészke, magja és központja, Ungvár és a vele kapcsolatos mérhetően birtoktömkeleg volt. Elhatározta: ha török, ha szakad, megszerzi magának.

Annyira sietett igénye bejelentésével, hogy első kérvényére még azt válaszolták Bécsből, hogy várjon még, hiszen meg se halt még az utolsó Homonnay. (Látjuk tehát, hogy a mi hőseink voltak olyanformák, mint amilyeneknek „hazafiságunk” Bécszet gondolja.) Bercsényi erre észre tért és várt. Olyan szerencsés volt, hogy nem kellett soká várnia, mert utána hamarosan meghalt az utolsó Homonnay, aki pedig nem is volt még annyira öreg, egyébként papi ember volt (s azért, hogy pappá lett, ugyancsak példát adott a mi hazafiainknak az önzetlenségre és a vagyon megvetésére).

Ismertettük már, hogy Bercsényi mennyit zaklatta aztán Ungvár miatt a királyt és hogy egyedüli érve ebben az ügyben is az a nagy hűség volt, melyet ősei az uralkodóház iránt tanúsítottak. (Most utólag, mikor már mindent tudunk, milyen szégyen, hogy ezt éppen a „nagy” Bercsényi Miklós hangoztatta! A gyöngébbek kedvéért hozzáteszem, hogy nem a Habsburgokra, hanem Bercsényire és rajongóira szégyen. Lipótra egyenesen dicsőség, mert csak azt bizonyítja, mennyire bízott még azokban a magyarokban is, akik nem érdemelték meg. Láttuk már, hogy Bercsényi rohama Ungvárért olyan sikerrel járt a jó császárnál, hogy Lipót már Ungvár megszerzése előtt kinevezte Ung megye főispánjának, amely kinevezés egyébként csak annak járt volna, de annak se kötelezőleg, aki már birtokosa az ungvári birtoktömkelegnek. Végül aztán – potom pénzen! – neki adta az egész rengeteg Ungvár uradalmat is, mely a család kihaltával az alkotmány szerint a kincstárra szállt.

Ungvárnál kisebb jelentőségű dolog, de nála is jobban mutatja azonban Bercsényi végtelen önzését, kapzsiságát, telhetetlenségét (sőt már az apját is) és azt, milyen végtelen messze álltak ők attól az önzetlen eszményiségtől, mellyel a mi közvéleményünk annyira szereti őket felruházni, a következő eset:

Mikor apját 1686-ban tábornokká nevezték ki, addig viselt érsekújvárbányavidéki vicegenárilisi tisztét gróf Koháry István kapta meg. Noha ekkor már javában folyt a felszabadító háború (s ez most igazán nem „idegen” érdekekért folyt), a sok hadikiadás miatt az udvar torkig volt adóssággal s azt se tudta miatta, hol a feje: Bercsényi apja Bécsben mégis ki tudta vinni (beleegyezett az Udvari Kamara is meg a Haditanács is), hogy „aus sonderbaren Considerationen” (különleges okok tekintetbevételéppen) új, magasabb, tehát az eddiginél nagyobb jövedelemmel járó állása ellenére is azért régi, elhagyott állása után is kapjon élethossziglan évi ezer forint nyugdíjat (nyugdíjat akkor, mikor ténylegesen szolgál, sőt nagyobb a fizetése, mint volt) és ezenkívül 60 emberre és 60 lóra tartást (!), s ha ez utóbbit természetben nem venné ki, hivatalosan megállapított ellenértékét pénzben is megkaphassa.

Az effajta nagylelkűségek miatt voltak mindig pénzzavarban a Habsburgok. De a mi történetírásunk, mely nem győzi őket rossz gazdálkodásuk miatt szidni, csak arról tud, hogy ebből az örült nagylelkűségből csak a „sehonnai” idegeneknek volt hasznuk, a magyar embernek csak mellőzés jutott. Most láthatjuk, hogy jutott belőle bőven a magyar embernek is. Még azoknak is, akikről igazán nem mondhatta senki, hogy „mindig hűek” voltak.

Az öreg Bercsényi Miklós ezután még három évig élt. Halála után aztán a még apjánál is kapzsibb fiú megállapította, hogy ezt a neki járó ezer forint nyugdíjat és a még melléje járó egyebeket az ő apja csak az első évben kapta meg, a másik két évre a kincstár még hátralékban van. Tisztelettel kérte tehát ennek neki, mint az elhunyt fiának és örökösének való utólagos kiutalását. A kívánság, írja Thaly (II., 55. o.), „oly méltányos volt”, hogy az akkor már a török fronton kívül nyugaton is háborúba bonyolódott, tehát most már még jobban pénzsűkében levő császár „nem tagadhatta meg”.

Lehet, hogy igaza van Thalynak. Csak azt kérdem tőle: Mit gondol, mit válaszolt volna például a mindig tele kincstárú Nagy Frigyes, akinek a pénz nem kölcsönből kellett volna

előteremtenie, mint a szegény Habsburgoknak az effajta „múltányos” kérelmekre? Egészen bizonyos, hogy azt, hogy visszafizettette volna vele a már felvett egy évi összegeket is azon a címen, hogy a kiutalás jogtalan volt és csak a kincstár megtévesztésével történhetett meg. Egyébként hasonló kérvényt a Hohenzollernekhez nem is mert volna beadni senki, mert magánál Nagy Frigyesnél velőkg ható gúny, apjánál pedig egyenesen korbács lett volna a válasz.

Sajátságos, hogy Nagy Frigyes ellen mégse volt soha lázadás, Lipót ellen pedig egyik a másikat érte. (Aki egy cseppet ismeri az emberi lelket, annak ez nem sajátságos, hanem természetes. Lázadás ugyanis csak jó s emiatt tehetetlen uralkodók vagy félzsarnokok ellen szokott kitörni. Az igazi zsarnokok tudják, hogyan kell elnyomni s félelmet kelteni. A bolsevizmus ellen nálunk is csak azért és csak akkor tört ki szabadságharc, mikor már a hatalom elismerte, hogy Sztálin és Rákosi vétkeztek, sőt zsarnokok voltak, mikor már a Petőfi-körben vitákat engedtek rendezni és az Írószövetségben félig már szabadon engedtek beszélni. De addig, míg ide el nem jutottak, nem.)

Nagy Frigyes országában az, hogy tényleges tábornokok azon a címen, hogy azelőtt vicegenerálisok voltak, a tábornoki fizetés mellett még vicegenerális nyugdíjat és melléje még 60 emberre és 60 lóra szóló porciókat is kapjanak, s ha sem embert, sem lovat nem akarnak tartani, akkor pénzben is felvehessék az árát, még gondolatnak is képtelenség volt. De azért Nagy Frigyesről soha senki se mondta vagy mondja, hogy gyűlölte népét, a poroszokat, Lipótról azonban még ma is köztudomású, hogy mennyire gyűlölte a magyarokat s különösen, hogy milyen mellőzően bánt Bercsényivel. Hiszen – hangzik az érv – ha nem gyűlölte, mellőzte volna olyan méltatlanul, csak nem lázadt volna fel ellene? Akkor a küzdelem végén se választotta volna Bercsényi inkább a hontalanság keserű kenyerét, mintsem hogy még egyszer az ő alattvalója legyen.

De Bercsényinek természetesen nemcsak pénz kellett, hanem hatalom és tekintély is. Ezzel kapcsolatban is egymást érték a beadványai Bécsben, s ő elvárta, hogy mindegyiknek fogantaja is legyen. Többnyire volt is, kivált eleinte. Csak később kezdték ott unni örökös nyugösködését. Végül az tette az elkényeztetett s ezért elbizakodott főurat a császár ellenségévé, hogy később néha már az is előfordult, hogy nem neki, hanem ellenfelének adtak igazat Bécsben.

Szegeden, ahol, mint láttuk, ő volt a magyar parancsnok, az idegenek (főként a rácok) mellett mindig kevesebb lett a magyar legénység. Emiatt szinte lehetetlen volt fenntartani a régi állapotot, hogy a magyarok parancsnoka mégis egyenrangú legyen az idegenek parancsnokával, sőt felette álljon, mint addig. (Ezen csak úgy lehetett volna segíteni, ha a magyar országgyűlés pénzt szavazott volna meg kellő magyar katonaság tartására.) Bercsényi azonban ennek ellenére semmit se volt hajlandó engedni a régiből s egyébként se az az ember volt, akivel hosszabb időn át össze lehetett férni még akkor is, ha semmi zavaró körülmény nem jelentkezett volna.

Mikor apja elmaradt nyugdíja kiutalása ügyében írt Bécsbe a Haditanácsnak, egyúttal a szegedi német parancsnok, Huyn tábornok ellen is panasszal élt. Kérvénye eredményeként a Haditanács nemcsak a még fel nem vett apai nyugdíj kiutalását ajánlotta a császárnak, hanem még Bercsényi másik kérését is teljesítette és „Huyn tábornok rendeletet vön, hogy magyar kollégájával értsen egyet”. (Thaly, II., 55. o.) Meg kell hagyni, hogy nemcsak itthon, hanem Bécsben is nagy úr volt a mi önérzetes Bercsényink, hisz ő még csak helyettes-tábornok volt, s német „kollégájánál” bizonyára sokkal fiatalabb is, mert ekkor még mindig messze volt a harminctól (1691. november 15-én kelt a Haditanács javaslatára történt intézkedés) s mégis Bercsényihez kellett alkalmazkodnia a németnek, nem pedig neki ahhoz.

A megváltozott viszonyok miatt a dolog természetéből folyt, hogy Bercsényi csak elméletben, de nem tényleg lehetett egyenrangú a nála sokkal nagyobb számú legénység felett parancsnokló német katonai parancsnokkal. Mivel ezt magának Bercsényinek is látnia kellett, egyszerűen úgy intézte el a dolgot „az ambitiosus főúr és a katonai tekintélyében sértett büsz-

ke magyar hadi főtiszt” (Thaly), hogy oda se nézett többet Szegednek, de azért természetesen le se mondott és a fizetését is szorgalmasan felvette. (Mennyire nem lett volna ez „természetes” Nagy Frigyes seregében!)

Bercsényi tehát ettől kezdve munka nélkül vett fel fizetést, sőt szemtelenségében odáig ment, hogy azért még a jogaiból se engedett ezután se. Mikor ugyanis a magyar vicekapitány, Liphay András elkerült Szegedről s a távol levő Bercsényi helyett a magyarok generálisának tisztét is (ingyen) ellátó Huyn nevezett ki helyette másikat, természetesen magyart, Szathmáry Imre személyében, Bercsényi emiatt úgy felháborodott, hogy azonnal újabb beadványt küldött Bécsbe, melyben – hogy csak azért is megmutassa, ki az úr – Szathmáry elmozdítását és a maga jelöltje, Tajnay Péter kinevezését kérte, mert ez, mint „supremus capitaneus Szegediensis”-nek, az ő hatáskörébe tartozik. Gőgje akkora volt, hogy a Haditanács intézkedését be se várva, mindjárt el is küldte Tajnayt parancsnokolni Szegedre.

Egy magyar parancsnok (vagy legalábbis az a Bercsényi, aki a „tűrhetetlen elnyomás” és „állandó megalázások” miatt nemsokára fegyvert fogott) olyan úr volt a bécsi Haditanácsnál, hogy erre a beadványra nem Bercsényit vonták felelősségre, hogy miért nem tartózkodik Szegeden, ha egyszer azt állítja, hogy ő ott a „supremus capitaneus” s miért kényszeríti ezzel rá a német tábornokot, hogy az ő tisztét is ellássa, hanem helyette Huyn tábornok kapott dorgálást, hogy hogy mer tábornoktársa hatáskörébe beleavatkozni.

Szegény Huyn, aki úgy látszik, hogy Szegeden a tündöklő magyar mágnás mellett a robotoló kulif szerepét töltötte be, 1697. február 8-án kelt válaszában azt hozza fel mentségére, hogy azért nevezte ki ő a magyar helyettes-kapitányt, mert „der Graf Berzeny bey 10 Jahr zu Szegedin sich nicht sehen lassen” (Gróf Bercsényi már tíz éve nem mutatkozott Szegeden). Azt írja, hogy ő ezt a Bercsényitől oda küldött Tajnay Pétert még nem vetette ugyan „in die Temnitz” (a tömlöcbe), de ilyen körülmények között helyettes kapitánynak se ismerheti el.

A dolog vége aztán az lett, hogy mégiscsak az lett, amit a „Graf Berzeni” akart és a szegedi magyar helyettes-kapitány Tajnay Péter lett. S mikor történt mindez? 1697-ben, mindössze hat évvel Rákóczi és Bercsényi fegyveres felkelése előtt. Akkor tehát, mikor itt már állítólag a leggyalázatosabb és a magyar önérzetre már teljességgel tűrhetetlen idegenuralom tombolt; mikor az itt garázdálkodó „jött-ment” idegen zsoldosok dölyfös, erőszakos törvényt és jogot nem ismerő tisztjei miatt a magyar nem lelte már honját a hazában, s mikor magyar embernek itt állítólag már mukkanni se lehetett, mert ha kínjában panaszra nyitotta ajkát, azonnal deresre húzták vagy a fogait verték ki.

Így szólnak a propagandaszólamok, melyeket mindnyájan ismerünk. Ami pedig Szegeden s általában Bercsényi körül ugyanekkor valóban történt, azok a levéltárakból éppen Thaly Kálmántól kihalászott történelmi okmányokkal bizonyítható tények, melyek semmivé teszik a szólamokat. Nálunk azonban e tényeket senki se ismeri. Pedig hát arra se gondolhatunk, hogy a többi magyarral talán csakugyan úgy bántak, mint a hazafias szólamok mondják, csak Bercsényi volt kivétel, mert hiszen egy magyar főúr se volt jobban elkeseredve ezen idegenuralom és e magyargyötres és megalázás miatt, mint éppen ez a „Graf Berzeny”. Hisz egyikük se lázadt fel ellene hamarabb, jobban és engesztelhetetlenebbül, mint éppen ő. Kétségtelen tehát, hogy neki kellett lennie annak, akit legjobban megaláztak, legjobban lekicsinyeltek, legjobban megsértettek.

Gondoljuk csak bele magunkat ennek a Huyn tábornoknak a helyzetébe. Nem merte a „Temnitz”-be tenni a rendelkezése ellenére nyakára küldött Tajnayt, mert félt „Graf Berzeny”-vel kikötni, mert jól tudta, hogy noha Bercsényi csak vicegenerális, míg ő egész generális, sokkal fiatalabb is mint ő, de mégis sokkal nagyobb úr, mint ő, mert ő az „elnyomott” magyarok közül való.

De képzelhetjük, milyen lehetett e német tábornok tekintélye ott Szegeden a történetek után! Általában szabad-e egy tényleges tábornokot így megalázni a saját katonái előtt? S nem neki volt-e igaza? Lehetett-e intézkedési joga a szegedi helyőrségben annak a Bercsényinek,

akit tíz éve nem is láttak Szegeden. Bercsényi itt lakott Magyarországon, mégis méltóságán alulnak tartotta, hogy ott lakják, sőt akár csak hogy legalább néha oda is bekukkantson, ahol a parancsnok, Huyn idegen ország szülötte volt, mégis állandóan itt kellett lagnia a messzi és neki barbár Magyarországon.

Bercsényi már tíz éve ingyen veszi fel a fizetését, de mikor nem a kötelességről, hanem a jogról van szó, akkor mégis ő intézkedik, sőt a német tábornokot az egész helyörség előtt így megalazza. Ilyen körülmények között nem kell-e egész bizonyosra vennünk, hogy az ő lelkében is ugyanolyan viharok dúlhettek a magyarok igazságtalansága, döllyfe, fölénye miatt, mint amilyenek a naiv magyar diákok (és felnőttek) lelkében dúlnak Lipót és az elnyomó osztrák ellen, mikor Thaly és a történelemtanárok hazafias szövegeit hallják és olvassák. S vajon melyik panaszkodónak, melyik felháborodónak van igaza?

Mivel jó királya unokatestvéreivel, a Forgáchokkal már kibékítette, Ungvárral való terve is már teljes sikerrel jártak, katonai ambíciói kielégítését pedig a szegedi magyar őrség megfogyása tette lehetetlenné, Bercsényi tevékenység nélkül ellenni nem tudó élénk szelleme szereplési vágyát most már kénytelen volt azzal kielégíteni, hogy a „nemzeti elégedetlenség” élére állt.

Effajta szerepe azzal kezdődött, hogy a felvidéki megyék – bizonyára nem felkínálkozósa nélkül – őt küldték Bécsbe azért, hogy a katonai kihágások miatt panaszt tegyen. Természetes, hogy ilyen kihágások voltak. Hiszen ekkor még folyt a felszabadító háború s évente újra meg újra 40-80.000 főnyi seregek vonultak végig hazánkon, melyek nem is lehettek jól és mindennel ellátva, hisz ez a háború olyan összegekbe került, amelyeket addig még nem is ismert az államvezetés. Azt se tagadhatjuk, hogy a Habsburgok gazdasági ügyei egyébként se voltak sohasem rendben s adminisztrációjuk sose volt kifogástalan. A jóságnak és a nagylelkűségnek igen sok az előnye, de viszont ez a hátránya is megvan.

De ez csak mellékes dolog itt, mert panaszok a legmintaszerűbb államvezetés és gazdálkodás mellett is lettek volna, s amennyiben a Nagy Frigyes-féle államférfiak rendtartóbbak, pontosabbak és a pénzzel is jobban tudnak bánni, mint a Habsburg-félék, de viszont kíméletlenebbek is a lakossághoz, s a panaszokat se hallgatják meg olyan érző szívvel, mint azt Lipót és hatóságai tették.

Bercsényi tehát azok egyike volt, akiket ez időben a magyarok Bécsbe küldtek panasszal a katonai kihágások megszüntetésére. Bercsényi ekkor már százezer holdak jövedelmével rendelkező dúsgazdag főúr volt. Felesége is igen gazdag volt. Az első és a második egyaránt. A természete is olyan volt, hogy a pénzt nem sajnálta. Második asszonyát például a Vas megyei Vépéről kellett a messze az északkeleti határ felé levő Ungvárra hazavinnie.

Bercsényi ekkor „saját udvari zenekarával kísérve, harsogó zenével, a párdubörös cifra huszároktól lobogtatott Bercsényi- és Csáky-címeres díszzászlók elővitele mellett fényes lakodalmi menetben” (Thaly), tehát az egész országot végig hejehujázva vitte családi fészkebe második (mint mondtuk, nála tíz évvel idősebb) feleségét. Erre nem sajnálta a pénzt.

Mikor azonban szegény kiszipolyozott, kiuzsorázott magyar népe érdekében kellett most Bécsben utaznia, ezt természetesen már úgylis teljesen kiszipolyozott magyar megbízóitól megkövetelte, hogy fizessenek neki erre a célra. Össze is hoztak neki majdnem 2000 tallért, tehát nemcsak útiköltségét és készkiadását, hanem még fáradságát is busásan megtérítette velük.

E biztosok útjának egyébként – megint csak fényes cáfolatául a hazafias kortesszövegeknek – olyan tökéletes eredménye volt, hogy Lipót még 1696-ban parancsot bocsátott ki a Magyarországi területén állomásozó császári hadak parancsnokaihoz, hogy „fékezze meg az istentelen kicsapongásokat”. Ezt egyébként már azelőtt is igen sokszor megtette. Hogy nem sok látható eredménnyel, annak az volt az oka, hogy ezek a „kicsapongások” az akkori hadi állapotoktól úgyszólván elválaszthatatlanok voltak. Most azonban az udvar nem elégedett meg ennyivel, hanem Magyarországi területére három főhadbiztosi állást is szervezett, me-

lyeknek célja a katonai kihágások ellenőrzése, kinyomozása és megtorlása volt. Hogy ezek a főhadbiztosok annál sikeresebben tölthessék be tisztüket és hogy a katonai parancsnokok előtt is meglegyen a kellő tekintélyük, a kiadott rendelet azt is közölte, hogy maga a király fogja őket kinevezni, mégpedig nem katonai személyekből és magyarokból.

Látjuk belőle, milyen jó ember volt Lipót s mennyire elkövetett mindent, hogy visszaélések lehetőleg ne legyenek s hogy magyar népének panaszja ne lehessen. Látjuk, hogy valósággal Magyarországon működő tábornokai feljebbvalóivá tette ezeket a magyar főhadbiztosokat, hiszen kihágásaik ellenőrzőivé, kinyomozóivá és megtorlóivá tette őket. Olyan megalázás volt ez a nálunk működő idegen főtisztekre, melyben katonaságnak még ritkán volt része.

Minden katona dölyfös, hiszen ez már együtt jár a fegyverhasználati joggal, különösen dölyfös azonban a katona háborúban, mikor egyenesen élet és halál ura. Tábornokok felett polgári egyének részéről ilyen ellenőrzési jogot még modern korunkban se találunk. Hát még egy olyan ország polgári lakossága részéről, melyet a sereg, mely területén működött, úgy hódított meg. Ne feledjük ugyanis, hogy a nemzet – legalábbis a „hazafias” része – a felszabadító háborúban a török pártján volt s a nemzet királyának a törökkel együtt még a Thökölyeket, Zrínyi Ilonákat és Erdélyt is le kellett vernie.

A főhadbiztosok tiszteletdíját a rendek állapították meg évi háromezer forintban. Még ezt se tették tehát ingyen ezek a gazdag főurak a szegény, kiszípolozott népnek. A három főhadbiztos közül az egyik, a kelet-magyarországi, éppen az, akinek hatásköre a legnagyobb területre terjedt ki, Bercsényi lett. Éppen neki való állás volt. Képzeltük, mennyire elemében volt, mikor tábornokokat ellenőrizhetett, ellenük nyomozhatott, őket vonhatta felelősségre, őket torolhatta meg, tehát bírjuk lehetett.

Igazán meg lehetett volna elégedve az az „elnyomott” ország, melynek fia ilyen fölényes szerepkört tölthetett be. Hogy az elnyomott népnek mégis éppen ebből a fiából lett nemsokára a fegyveres felkelők „főtábornoka”, azon azok után, amit Bercsényiről már tudunk, egyáltalán nem csodálkozhatunk.

Bercsényi olyan egyéniség volt, aki egyáltalán nem ismerte azt a mérsékletet, melyet minden józan, megfontolt embernek, de különösen egy szegény elnyomott nép fiának hasonló szerepben tanúsítania kellett volna. Ő sose tudta magát mérsékelni, s ha féktelenségét túrték, csak annál féktelenebb lett.

Elbizakodottsága miatt már mindjárt az elején baj lett. A király Tokajt jelölte ki Bercsényi főhadbiztosi kerülete székhelyének. Az önkényeskedést már egészen megszokó Bercsényi azonban ennek ellenére nem Tokajban, hanem Eperjesen rendezte be hivatalát. Pedig hát Eperjes Bercsényi kerületének egészen a szélén volt s a Felső-Tisza vidék lakói számára szinte elérhetetlen. Amde Eperjesen fényes társadalmi élet folyt, Bercsényinek ott még első feleségétől származó előkelő háza volt. Rákóczi is Eperjesen székelt tündöklő udvarával s a két előkelőség farsangokon itt versenyzett egymással a fényben, pompában, lakomák és vigalmak rendezésében. Nekik ugyanis akkor, mikor nem volt szükség kortesszólamokra, csak így fájt a magyarelnyomás s a nép bosszúért már állítólag az égbe kiáltó szenvedése. Ez volt tehát az oka annak, hogy Bercsényi, mint főhadbiztos, nem volt hajlandó az előkelő Eperjesről a falusias Tokajba menni.

A Haditanács azonban nagyon is érthető okokból – bár Thaly szerint csak „veszekedési viszketegségből” – nem egyezett bele szó nélkül az önkényes székhelycserébe. Bizonyára azért, mert egymás után kapta a felek emiatti panaszait. Ráírt hát Bercsényire, hogy azonnal költözzék hivatalával Tokajba. Bercsényi elkényeztetettségében durcásan azt felelte, hogy ő már úgy intézkedett, hogy Eperjesen legyen a központ s inkább lemond hivataláról, mintsem onnan elköltözzék.

„Mit volt mit tenni – jelenti ki a legnagyobb természetességgel Thaly –, ő leve a győztes. A császári Főhaditanács engedett.” Ki gondolná azonban mindezt – tesszük mi éppoly természetességgel hozzá – egy olyan elnyomott, gyarmati sorsban tartott országban, ahol ugyanek-

kor annyi és akkora volt az alkotmány és minden törvény lábbal tiprása (de természetesen nem a magyar elégedetlenek, hanem egyedül csak a Főhaditanács és az udvar részéről), hogy elkerülhetetlen volt, hogy fegyveres felkelésben ki ne robbanjon s hogy e kirobbanás állítólag még jogos is ne legyen, mert miatta természetesen újra életbe lépett az Aranybulla ellenállási záradéka?

Nyugodtan merem mondani, hogy ha csak egy cseppet is szigorúbbak lettek volna ott Bécsben s az ilyen Bercsényi-féle elkényeztetett magyarokat kissé keményebben fogták volna s mindjárt az elején megtanították volna őket kesztyűbe dudálni, nem lett volna itt soha felkelés s ma mit se tudnánk arról, hogy Lipót alatt nálunk „elnyomás” volt, mint ahogyan arról se tud senki semmit, hogy Nagy Frigyes alatt Poroszországban elnyomás lett volna. Így azonban a folytonos engedés, a császári rendeletek megsértésének sorozatos eltérése előbb-utóbb szükségképpen a nyílt lázadáshoz kellett vezetessen.

De nemcsak felettesével, a bécsi Főhaditanáccsal babrált így ki Bercsényi, hanem megbízóival, a magyar nemességgel is. Mert világos, hogy vele nemcsak a bécsiek nem tudtak összeférni, hanem senki, de legkevésbé a hozzá hasonlóan önérzetes és temperamentumos magyarok. Bercsényi ugyanis rögtön azzal állt elő, hogy a rendektől tiszteltdíjul megállapított 3000 forint semmiképpen se elég, „ha rangjához (!) méltóan kíván fellépni, az elbizakodott idegen katonatiszteknek pedig csakis ily fellépéssel imponálhat vala”. (Thaly: A Bercsényi-család, II., 147. o.)

Pedig hát Bercsényi ugyancsak mindig „rangjához méltóan” és a „jött-ment” idegen tiszteket elkápráztatóan élt. De hát úgy látszik, azt akarta, hogy még az ő állandó hejehujázásait is azok a jött-ment idegenektől kiszípolyozott szegény magyarok fizessék meg, akiknek megvédésére ő oly kegyes önfeláldozással vállalkozott.

Hogy Bercsényi nemcsak olyan gyarló volt, mint akkor átlag minden magyar főúr, hanem még főuraink közt is a leggyarlóbb és legönzöbb éppen az volt, aki aztán később állítólag oly önfeláldozóan fogott hazája szabadságáért fegyvert, a végén pedig még önfeláldozóbban volt képes még hazáját is elhagyni szentséges szent hazafias elveiért, azt jól láthatjuk abból, hogy a másik két főhadbiztosnak, akiknek egyike egy gróf Pálffy, másika pedig egy gróf Nádasdy volt, eszébe se jutott, hogy a 3000 forintos tiszteletdíjat kevesellje. Bizonyára nem véletlen, hogy a másik két főhadbiztos közül nem is lett lázadó, akarom mondani: hazafias hős egyik se. Mivel Nádasdy annak a Nádasdynak a fia volt, akit Lipót csak pár évtizede fejeztetett le hűtlenségért a Wesselényi-összeesküvésben, egyúttal azt is láthatjuk, mily hamar meg tudott bocsátani Lipót s mennyire nem üldözte az apák bűnéért a fiúkat.

Bercsényi kívánságára és megokolására a rendek „beleegyeztek, hogy a főhadbiztosi fizetés 6000 forintban állapíttassék meg”, olvassuk meglepve Thalyban. Mivel mindenki tudja, aki csak belekóstolt a magyar történelemben, mily nehezen szavaztak meg valamit a mi őseink, mennyit és mily sokáig alkudoztak, ha megszavazták is, s amit meg is szavaztak, mennyire keservesen lehetett rajtuk behajtani, ellenben például Mátyás királynak mindent azonnal megszavaztak, csak azt tették mindig hozzá, hogy csak most az egyszer, de többet aztán soha: most se gondolhatunk mást, mint csak azt, ami Mátyás alatt történt, hogy Bercsényi terror alatt tartotta kora köznemességét.

Attól a Bercsényitől, akivel erőszakossága és sértődékenysége miatt még a Főhaditanács se mert kikezdeni, természetesen a köznemesség is rettegetek. Senki se mert ellenszegülni neki s haragját magára vonni, mert tudták, hogy haragja rettenetes, bosszúját viselni pedig keserves. Az ő bosszúja azonban csak úgy lehetett keserves, ha túltette magát a törvényeken, a méltányosságról nem is szólva. Hiszen törvényes alapon semmit se tehetett volna nemestársai ellen. A magyar alkotmány szerint ugyanis egy cseppet sincs kevesebb joga a köznemességnek, mint a főnemességnek.

Abaúj megye 1697. január 26-án Kassán tartott közgyűléséből fel is írt a kancelláriához Bercsényi kivételes tiszteletdíja ellen, de jellemző, hogy ezt csak ez az egy megye merte

megtenni, több nem, de különösen nem az az Ung megye, melynek Bercsényi főispánja volt és ahova hatalma elsősorban elért. A kancellária aztán ugyanazon év februárjában le is írt az ügyben Bercsényinek: „Miramur summopere (végtelenül csodáljuk), hogy a méltóságos gróf úr, a hazának ilyen nagyreményű főura (hát bizony lehetett is rajta csodálkozni!) ez eljárásban inkább nézte a maga hasznát, mint az ország szolgálatát.”

Bercsényi az effajta leiratokat aligha rakta ki az ablakába. Nem is hinné a dicsőségétől és különösen hazafias önzetlenségétől hangos magyar közvélemény, hogy még ilyen megszegítő iratok is voltak aládájában. Pedig hogy mennyire nem szívesen dorgálta Bercsényit az a kancellária, mely maga is félt tőle, azt mutatja a dorgálás hízelgéssel kevert szövege s még inkább a folytatás: Reméljük tehát, hogy a nevezett gróf úr, mint a haza buzgó fia, a haza iránti szeretetéből is, meg az ország java és szolgálata tekintetéből is, de a saját maga előnyére is megelégszik azzal a 3000 forint fizetéssel, melyet az ország már megállapított neki és a szentséges császár is jóváhagyott.

Látjuk tehát, hogy Bercsényi, annak ellenére mert többet kérni, hogy a császár már jóváhagyta a háromezretet, de azért mégse mertek Bercsényinek parancsolni, hanem csak kértek és „reméltek” tőle. Bercsényi azonban füttyült a szentséges császárra is, meg a kancellária kérelmére és reményére is, de az ország szabadságára és a haza iránti, később oly sokat hangoztatott szeretetére is. Abaúj meggyét ugyan nem merté bántani, mert annak szabadságát megvédte tőle Bécs, sőt ez a megye nem is fizetett neki többet, mint amennyi a törvényesen megállapított 3000 forintból rá esett, a többi megye azonban engedelmesen fizette neki törvényes járandósága kétszeresét. Bercsényi annyira gavallér volt a más pénzével, hogy még pénztárosának is ezer forint fizetést kért, mikor mások 600-ért ajánlkoztak s az egész hivatal költségvetése mindössze 12.600 forintra rúgott.

Így aztán miután csak azért se ment Tokajra, hanem Eperjesen maradt és csak azért is kétszer annyi fizetést kapott, mint a szentséges császár megszabta, e „rangjához méltó” fizetés birtokában végül hozzálátott ahhoz, amiben ugyancsak elemében volt: hatalma gyakorlásához. Megálljatok csak, jöttment idegen generálisok! Majd ellátom én a ti bajotokat! – gondolta magában.

És ellátta a bajukat. Gróf Auersperg Farkas ezredes, a szatmári vár parancsnoka, egy 600 forintos tartozás behajtására katonaságot küldött báró Károlyi Sándor nagykárolyi várába azzal az utasítással, hogy szállja meg a várat és addig onnan el ne távozzék, míg Károlyi az összeget le nem fizeti. A büszke Károlyi azonban embereivel kiverte várából a németeket (nálunk ugyanis csak ilyen volt az osztrák „elnyomás”), sőt külön megparancsolta, hogy „egy pénzt se adjanak, se ételt, se italt nekik” (Károlyi önéletírása), ő maga pedig egyenesen Eperjesre ment (mennyivel kényelmesebb lett volna neki, ha helyette csak Tokajba kellett volna mennie) gróf Bercsényihez panaszt tenni. A Bercsényi mellett vele egyenrangú hatáskörben működő katonai hatóság feje gróf Corbelli volt.

„Azoknak detegálván (felfedvén) a dolgot, azonnal lött jó válaszom – írja Károlyi –, s a dolgot inkvizítoroknak kommittálták, magát a szatmári kommandánt felcittálták. Azzal én lejöttem”. Látjuk tehát, hogy közel se volt akkor itt annyira minden Csáki szalmája, mint közvéleményünk gondolja. De az a borzasztó elnyomás és zsoldos-garázdálkodás se lehetett a valóságban annyira rémes.

Gróf Auersperg azonban az egyébként is újkeletű hatóság idézésére „semmit sem hajtott”. Megidéztek másodszer, azt se vette tudomásul. (Ez se jelent olyan rosszat, mint gondolnánk, mert ne feledjük, hogy a szatmári katonai parancsnok úr embereit Károlyi egyszerűen kiverte Nagykárolyból, sőt egyenesen megparancsolta, hogy nekik nemcsak pénzt, hanem még ételmet se adjon senki, tehát tulajdonképpen a katonaságot érte sérelem s Auerspergnek kellett volna menni panaszra Károlyi ellen.

Az erélyes Bercsényi természetesen még Gróf Auersperg passzív magatartását se tűrte, hanem ellene a kassai császári főttábornokhoz, gróf Nigrellihez fordult (akinek jószágát már

Rákóczi életében is láttuk). Nigrellitől aztán olyan parancs ment Auersperghez, hogy ha azonnal meg nem jelenik Eperjesen az idéző hatóság (tehát Bercsényi) előtt, vasra verve vite-ti föl oda.

Így voltunk tehát mi Lipót alatt elnyomva alig néhány évvel a Rákóczi-felkelés kirobbanása előtt, tehát akkor, mikor már az elnyomás a legtűrhetlenebb volt. Így parancsolt egy magyar gróf akkor egy osztrák grófnak, aki melléje még Szatmár, akkoriban az egyik legnagyobb magyar vár parancsnoka volt. Jellemző, hogy mégis éppen ez a magyar gróf lett a legelkeseredettebb lázadó.

Gróf Nigrelli e fenyegetésére gróf Auersperg „kénytelen volt felmenni”. Mihelyt megérkezett Kassára, Bercsényi „azonnal árestomba vettette” (!), melyben tíz napig volt, egész addig, míg Károlyit „levelével meg nem követte” s nem kötelezte magát arra, hogy a túlkapásával okozott költséget is megtéríti neki. Károlyi „ezen satisfactióval megelégedvén” úri magyar módon költségei megtérítését „elengedé neki”.

Micsoda fölény! Előbb porba alázza, vasra veréssel fenyegeti, „árestomba” téteti, alázatos bocsánatkérésre kényszeríti, aztán – mint úr szokta a szolgájával – bűnét kegyesen megbocsátja és a fizetést nagylelkűen elengedi neki. S ki kinek? Az elnyomott az elnyomónak, a „civil” a katonának, mégpedig háború, tehát hadiállapot alatt. Egy, az osztrákoktól elnyomott magyar gróf az egyik legelőkelőbb és legősibb osztrák grófi család tagjának, egy tényleges várparancsnoknak, jutalmul azért, mert a magyarok hazájának felszabadítására osztrák költségen ide jött vérét ontani.

Pedig hát arról egyáltalán nincsen szó, hogy az a 600 forintos követelés, melynek behajtása erőszakos (de kudarcot vallott) megkísérléséért gróf Auerspergnek ilyen nagy megaláztatáson kellett ezredes létére átesnie, jogtalan, tehát zsarolás volt. Nem. A 600 forint Károlyitól járt a kincstárnak, s bizonyára régóta járt és Szatmáron már nagyon kellett, ha a szatmári katonai parancsnok végül már erőszakos behajtásra szánta el magát. Csak a behajtás módja, illetőleg az erre való kísérlet volt túl erélyes s törvénytelen is annyiban, amennyiben a magyar alkotmány a nemesi házat az ilyesmi ellen védi. De világos az is, hogy ez az alkotmányban biztosított nemesi jog igazságtalan és tűrhetetlen, mert hiszen akkor a nemes, ha nem akarja, sose teljesíti állampolgári kötelességét. De egyenesen vérlázító igazságtalanság ilyen nemesi jogokat tiszteletben tartani akkor, mikor Magyarország felszabadításáért folyik a küzdelem, a költségeit mégis az osztrákok fizetik s nekik az alkotmányuk nem biztosít effajta jogokat még akkor se, ha nem osztrák, hanem magyar célra követeli a császár a pénzüket.

Gróf Auersperget tehát azért fenyegették meg vasra veréssel, s csak azért került ténylegesen is „árestomba”, honnan csak bocsánatkéréssel és kártérítési készségének megígéréssel szabadult, mert azt hitte, hogy ő, az osztrák gróf, azért, mert katona is egyúttal és mivel háború van, nagyobb úr egy magyar bárónál, aki nem katona s ráadásul még kötelességét se teljesíti. Azért alázták vérig, mert az hitte, hogy az elnyomott és gyarmati sorban tartott Magyarországon is úgy lehet csinálni, mint Ausztriában. Ebben olyan nagyot tévedett, hogy tíznapi árestommal bűnhődött érte.

Így voltunk mi Lipót alatt Ausztria gyarmata, s csak ilyen volt a jogcíme Rákóczinak és Bercsényinek arra, hogy az alattvalói hűségeskü megszegésével királyuk ellen a magyar szabadság megvédésére fegyvert fogjanak.

Pedig még ha gróf Auersperg, a szatmári várparancsnok vétkezett volna is azzal, hogy a kincstár követelését a makacs nem fizetőn erőszakos fellépéssel akarta behajtani (hogy vétkezett volna vele, mikor katona volt, háború volt és a követelés jogos volt?), annyi akkor is bizonyos, hogy báró Károlyi Sándor mikor ezt a karhatalmat egyszerűen kiverte a várából, nála még sokkal nagyobbat vétkezett. Ezért egész bizonyos, hogy Károlyi tulajdonképpen nem azért fordult panasszal Bercsényihez, mint főhadbiztoshoz, mert őt sérelem érte, hanem azért, hogy baj ne legyen abból, hogy a törvényes karhatalom ellen fegyvert ragadott. (Ez hűtlenség, tehát főbenjáró bűn volt.)

Okos ember ugyanis, ha támadást vár, támadással előzi meg. Így ugyanis az, aki előbb támadni akart, most maga szorul védelemre s vádlóból vádlottá válik. A vasra veréssel fenyegetett, majd tényleg is árestomba tett Gróf Auersperg ezredesnek hogy juthatott volna ott az árestombban eszébe, hogy nem ő a bűnös, hanem az, aki őt árestomba tette? Károlyi se első-sorban gavallériából engedte el neki a kártérítést, hanem első-sorban azért, mert érdeke volt, hogy ennek a kártérítésnek a jogosságát felsőbb körök ne nagyon vizsgálgathassák, mert tudta, hogy akkor könnyen ő járhat pórul.

Mert igaz ugyan, hogy Gróf Auersperg megsértette a magyar nemesi jogot, de viszont Károlyi meg megsértette a hadi jogot és hűtlenséget, felségsértést követett el azáltal, hogy fegyvert fogott királya fegyveres erejével szemben. És egyébként is a kettőjük közül melyik sértett meg fontosabb törvényt? Az osztrák csak egy magánkiváltságot sértett meg, Károlyi pedig egy fontos, közérdeket védő törvényt.

A mi „hazafias” történelmünk egyébként is azt tanítja, hogy Lipót büntetésül azért, mert a nemzet Thököly alatt saját királya ellen a pogány ellenség oldalán harcolt, felfüggesztette a magyar alkotmányt, s ha még magát az alkotmányt is felfüggesztette, akkor hogy tarthatta volna még továbbra is tiszteletben a magában véve is igazságtalan magyar nemesi kiváltságot? Ilyen igazságtalan kiváltságok egyébként hadi állapotban akkor is szünetelnek, ha nem kell büntetésül felfüggeszteni az egész alkotmányt. A nemesi kiváltságokat azóta a haladás teljesen meg is szüntette s ma már nemcsak nem védi őket senki, hanem a közvélemény ellenszenvének, sőt gúnyjának tárgya. Hogy a Habsburgokkal szemben ez nekünk még ma is és ráadásul oly nagyon fáj, az csak azt mutatja, milyen elfogultságra és igazságtalanságra képes és hogy meg tudja zavarni a józan ítélőképességet a gyűlölet.

Gróf Auersperg mint osztrák is és mint ezredes is sokkal több joggal mondhatta volna (bizonyára mondta is, legalábbis magában), hogy ő a magyar elnyomás és idegengyűlölet szenvedő alanya, nem pedig gyakorlója. Ami pedig magának Bercsényinek a személyét illeti, igazán elmondhatjuk, hogy fenenyagy úr volt ő már akkor is, mikor még az osztrák elnyomás alatt élt. Nemcsak hogy „civil” létére el tudott bánni egy osztrák gróffal és a szatmári katonai parancsnokkal, hanem miatta a szatmári magyar főispánnak is a messze Eperjesre kellett utaznia napokon át, mire panaszát előadhatta, noha mind a magyar törvény, mind a szentséges császár úgy intézkedett, hogy csak Tokajig kelljen mennie. Ugyanilyen nagy utat kellett megtennie (Szatmárról a messze Eperjesre) szintén tisztán csak Bercsényi kedvéért és a császár ellenkező rendelkezése ellenére gróf Auerspergnek is, hogy aztán árestomba tehessék. Így kellett ennek lennie, mert hát Bercsényi a közeli, de jelentéktelen Tokajban nem élhetett volna „rangjához illően” és ott nem lett volna elég alkalma elkölteni azt az évi 6000 forintot, melyet a császártól megállapított 3000 helyet kapott.

Említettük, hogy a főhadbiztosságon Bercsényinek egyenrangú társa volt Corbelli tábornok. Bercsényi hamarosan természetesen vele is összeveszett. Pedig hogy ebben a Corbelliben eleinte mennyire megvolt a jóakarát és az alkalmazkodási képesség Bercsényi iránt, mutatja, hogy a kedvéért ő is Eperjesen székelt, tehát ennyire alávetette magát az ő akaratának. Most láttuk, hogy a gróf Auersperg-ügyben se állt útjában annak, hogy honfitársát és katonatársát, a császári várparancsnokot ennyire megalázzák. Világos ugyanis, hogy az árestomba tevés egy kissé sok volt a jóból s egy okos, megfontolt ember nem ment volna ilyen messze. Csak Bercsényi hatalomvágya és gögje kívánta ezt, nem pedig az ügy elintézése.

Bercsényi hatalmaskodó, gögös egyéniségét azonban huzamosabb ideig még egy bárány se bírta volna ki, kivált ha ennek a báránynak hivatalból egyenrangúnak kellett volna vele lennie. Bercsényi ugyanis nem tűrt egyenrangút. Vele csak olyan egyenrangú működhetett, aki elismerte, vagy legalábbis úgy viselkedett, mintha nem lenne vele egyenrangú. Láttuk ezt már Szegeden is. Így aztán Bercsényi még ezzel az alkalmazkodó, jó emberrel is összeveszett. Pedig hogy Corbelli mennyire igazságos és önmérséklő volt, mutatja, hogy mikor egyszer Gróf Solarinak volt a főhadbiztosságon kihágási ügye s Solari arra hivatkozott, hogy

Corbelli parancsára járt el, Corbelli az elnöklést és a döntést teljesen Bercsényinek engedte át azzal a megokolással, hogy ő az ügyben érdekelve van, tehát nem illetékes arra, hogy bíró legyen benne.

Bercsényi önkényuralmi hajlamai miatt mégis egészen lehetetlenné vált már köztük a helyzet. Mivel ugyanis a katonai hatóságok nem kérték ki az ő előzetes jóváhagyását a lakosságnak a katonaság részére teljesítendő egyes szolgálatai ügyében fizetendő ellenérték összegének megállapítására, Bercsényi azon a címen, hogy addig, míg ez hivatalosan (tehát az ő hozzájárulásával) meg nem állapítatik, a befolyt pénzeket nem szolgáltatta be a katonai kincstárba. Hogy még ezt is megtehetette egy magyar ember hadi állapot alatt, szintén jellemzően mutatja, mennyire más volt itt az a katonai „elnyomás”, mint amilyennek a mi közvéleményünk a kortesjelszavak hatására gondolja.

Képzeltük, milyen bajokat és zavarokat okozhatott Bercsényi e hatalmaskodó önértékeskedése a hadsereg ellátásában (tehát a háború folytatásában). Hiszen még akkor is állandó pénzzavarral küzdöttek, ha rögtön kiutalták azokat a pénzeket, melyek befolytak. Emiatt a katonai hatóságok, ha a lakosság panaszkodott ellenük, arra hivatkoztak, hogy Bercsényi kényszeríti rá őket a visszaélésekre, mert semmi pénzt se folyósít részükre. A helyzet tehát kezdett egészen lehetetlenné válni, de viszont Bercsényi elégedetlensége, sértődöttsége és idegessége is érthetően mind nagyobb lett. Őneki is éreznie kellett ugyanis a helyzet lehetetlen voltát s az ellene érkező sok panasz miatt most már Bécsben se talált akarata oly engedelmes kiszolgálókra és túlzott önérzete oly hűséges kielégítőkre, mint addig megszokta.

Végtelenül jellemző, hogyan lettek Gróf Corbellivel végül egyenesen engesztelhetetlen ellenségek. Azt az állandó hejehuját, nagyúri fényűzést, folytonos mulatozást, nagyozást és színészes pózolászt, amit Bercsényi, mint „rangjához illőt”, egyéb jövedelmei mellett még a maga 6000 forintjával is csinált ott Eperjesen, Corbelli idegei már a végletekig unták. Ő nem volt magyar ember, nem volt ilyesmihez szokva (láttuk, hogy a kuruc béketárgyalások alatt a németalföldi és angol követ is mennyire furcsállotta s nekik is mennyire nem tetszett), ezért végül, mikor egyszer különösen mértéktelenül tombolt ez a komolyabb magyar ember szemében is ellenszenves hejehuja, Corbelli sokáig fékentartott ellenszenve végül kirobbant.

„Bercsényi – közöljük az esetet Thaly előadásában – ifjú, gazdag, előkelő mágnás, főispán és daliás főhadiszt létre (Mint láthatjuk, a lángoló honszerelmű Thaly Kálmán bátyánk nem valami jól tudott magyarul: a „létre” ugyanis azt jelenti, hogy annak ellenére, hogy... Nem lehet tehát a „lévén” szó helyett használni.) szeretett megjelenésével és nagyszámú kíséretével és udvarnépével pompát kifejteni; még annál inkább, mióta a fényes úrnőt, Gróf Csáky Krisztinát bírja vala nőül, aki ragyogáshoz, ünnepeltetéshez szokott, társaságkedvelő, szertartásos, igazi nagyúri asszony volt. Nagyszerű, ezüstös-aranyos, bársonyos, hatlovas hintón, cifra fullajtárokkal, csatlósokkal, elegáns apródokkal, komornákkal, lovas-, gyalogszolgák csapatával utazott. Előtte csillogó felszerelésű, délceg paripás, farkasbőrös, nyalka huszárok lobogtatták a gróf Bercsényi- és gróf Csáky-címeres zászlókat, cifra trombitások fújták az indulót és a gróf saját udvari zenészei zendítették rá útközben, de legkivált városokba való ünnepies bevonulások alkalmával a gróf és grófné legkedvesebb nótáit. Így utazott Bercsényi díszzászlókkal, zenekarral, trombitaszóval keresztül-kasul az országon már évek óta (!) és úgy vonult be csak közelebből is Tokajról, Ungvárról érkezésében Felső-Magyarország fővárosába, a császári helyőrséggel megrakott Kassára, gróf Nigrelli tábornagyparancsnoksági székhelyére, aki ezt egészen rendben levő dolognak találta.” (Nem bizonyos. Hátha csak szólni nem mert érte, mert félt a Bercsényivel való összevesztéstől?)

Bercsényi felesége március végén (1697) néhány hétre elutazott Eperjesről, s mikor április közepén visszajött, Bercsényi a jelzett nagy cécóval és udvari néppel elébe utazott. A hejehuját hasonlóan kedvelő, Eperjesen időző mágnások és gazdagabb nemesek: a Csákyak, Forgáchok, Eszterházyak, Petheők, Palocsayak, Barkóczyak, aztán Vayak, Szirmayak, Sennyeyek, Bertóthyak, Klobusiczkyak, Keczerek, Kapyak, Semseyek, mind-mind „rangjuk-

hoz illő” nagyságú kísérettel és délceg paripákon csatlakoztak a felesége elé menő Bercsényihez s úgy vonult aztán be a városba ez a Bercsényiné hintáját körülölelő hatalmas és ugyancsak zajos sereg. Mivel a nyugatiak csöndesebb természetűek és egyszerűbbek, mint mi, Corbelli ízlését és egyszerűségét bántotta ez a zajos ribillió, melyet addig már úgymint számtalanszor tűrt el szó nélkül.

No meg hát bizonyára az is eszébe jutott, hogy háború is lenne, amikor és ami miatt a népek és különösen a katonaságnak mérhetetlen kell szenvednie, a magyar nép szenvedései pedig akkor már, éppen Bercsényiek szerint, úgymint az egeket verdesték. Illő-e hát, bármily gazdag és magas rangú is valaki, s mikor, míg mások a vérüket ontják, ő itthon van és a háború költségeihez való hozzájárulásról is (még a katonák elszállásolásától is) felmentik azok a nemesi kiváltságai, melyeket, noha állítólag jelenleg büntetésül fel van függesztve a magyar alkotmány, az „elnyomó” hatóság mégis biztosít neki, illő-e, mondom, illetőleg gondolta Corbelli, hogy éppen most hejehujázzon és ingerelje a szenvedő népet és a nélkülöző katonaságot az a társadalmi osztály, melyet kiváltságai e sorstól megóvnak?

Ha már ezek a szerencsés magyar nagyurak – gondolta – a harctérre nem mennek, költségeire se fizetnek, legalább ne szórják azt a pénzt, melyet a kincstárnak kellett volna fizetniük s melynek erre annyira szüksége lenne és legalább ne hangskodjanak annyira és ne botránkoztassák azt a népet, melynek – velük ellentétben – szenvednie és fizetnie kell. Kivált mikor éppen ők hangoztatják legjobban – olyankor, mikor az adó felemelését kéri tőlük –, hogy nem lehet, mert „a szegénység” jajkiáltásai már az egekig hatolnak.

Bosszúságában tehát oda küldé hadsegédét a menetben vonuló trombitásokhoz és hallgatást parancsolt nekik, hangsúlyozva, hogy Eperjesbe, mint császári helyőrségbe, csak neki, a helyőrség parancsnokának van joga zeneszóval bevonulni. Azt írja Thaly, hogy Bercsényi és a főurak a nagy vigasságban, hejehujában és tereferében „szerencsére” észre se vették ezt a beavatkozást, mert másképp „a dologból nagy baj kerekedhetett volna”.

A Habsburg-gyűlölő történetíró e fenyegető megjegyzése azt jelenti, hogy mi a Habsburgok alatt legkeservesebb elnyomásunk idején is olyan urak voltunk, hogy a császári helyőrségnek és a felette parancsnokló tábornoknak kellett tőlünk félnie és örülnie annak, hogy „szerencsére” észre se vettük okvetetlenkedését, nem pedig nekünk, az „elnyomottaknak” kellett a tábornoktól és a helyőrségtől félnünk. Mindenesetre furcsa, de nekünk, az „elnyomottaknak”, rendkívül örvendetes egy „elnyomás”. Miért terjesztik tehát a magyar nép körében mégis éppen az ellenkező hitet?

Olyan szerény volt ez a tábornoki beavatkozás, hogy Bercsényi Thaly szerint csak másnap tudta meg a szolgálótól, mi történt. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy nemcsak Bercsényi és a főurak fityűltek a tábornok tilalmára, hanem még a trombitások, tehát még ezek a szerencsétlen flótások is. Ha ugyanis ők a katonai parancsra rögtön abba hagyták volna a zenélést, még az „emelkedett” hangulat ellenére is lehetetlen, hogy ezt Bercsényi és főúr társai észre ne vették volna.

Azonban mégis Bercsényinek és a főuraknak állt feljebb. „Ők megvetést és a főnemesi kiváltságok lábbal tiprását látták Corbellinek jellemezhetetlen (!) és a grófnő tiszteletére történvén az egész bevonulás: egy úrnővel szemben kirívóan lovagiatlan, udvariatlan, hengegő eljárásban s büszke magyar mágnás létére a saját hazájában egy sehonnai jöttmenttől (!) ily sértést – saját magának és az egész főúri rendnek megsértését – eltűrni nem akarván: mint ilyen közjogi vonatkozású (!) ügyben, fölterjesztést intézett a magyar udvari kancelláriához. És a kancellár ezúttal jól megnyomta pennáját, elégtételadást sürgetve, erélyesen, hathatósan írt át a k. k. Hofkriegsrathhoz”.

A kancellár többek közt Corbellire szigorú ráparancsolást kért, hogy őfelsége diplomái és privilégiumai előtt tisztelettel hajoljon meg, „nehogy jelen esetből nagyobb baj (?) keletkezzék”.

Látjuk tehát, mennyire mások voltak nálunk az állapotok az osztrák „elnyomás” alatt, mint a mi naivjaink képzelik. Igaz, hogy most az egyszer – úgy látszik, hogy életében talán

először – nem kapott Bercsényi Bécsből elégtételt, mert gróf Corbelli, ez a „sehonnai jöttment” nem kapott a „k. k. Hofkriegsrathtól” feddést ebben a fontos és „közjogi vonatkozású” ügyben. De ezzel aztán olyan sebet is ejtett a legfőbb haditanács Bercsényi lelkében, mely ott soha többé be nem hegedt és jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy nemsokára „szabadsághős” és „nagy” Bercsényi Miklós váljék belőle, de természetesen ahhoz is, hogy ne csak „nagy”, hanem „szegény” Bercsényi is legyen végül belőle, aki „bujdosik magába”, mert „elfogyott szegénynek minden katonája”.

Pedig ha tárgyilagos lett volna, még mindig meg lehetett volna elégedve Béccsel, mert ő se kapott Bécsből se intést, se dorgálást, hogy akkor, mikor felterjesztései „a nyomorult adózó nép” mérhetetlen nyomorával és szenvedéseivel vannak tele, nem illik a nemes magyar gróf urakhoz, hogy az ő egész életük állandó hejehujából álljon. Arra se figyelmeztették, hogy mikor a k. k. Hofkriegsrath olyan nagy feladat égető gondjaival van elfoglalva, mint Magyarország töröktől való felszabadítása, akkor ne vonja el drága idejét ilyen nevetségesen jelentéktelen ügyekkel. Félték ugyanis ingerelni a büszke és érzékeny oroszánt. De hát még hallgatásukkal is ingerelték, mert ez az oroszánt arra már nagyon el volt kényeztetve.

De a következő eset is jellemző Bercsényire, urat és törvényt nem ismerő, de viszont Bécsset ugyanerre a törvényre mindig oly gonosan figyelmeztető egyéniségére.

1697. június 24-én, utaztában, a Nyitra megyei Gerencsér faluban találkozik a szembe (Kassáról) jövő k. k. postával. Odaküldi egyik nemesapródját a postatiszthez, hogy vegye ki részére az eperjesi csomagból a neki szóló leveleket. A postatiszt azt felelte, hogy ez az ő hivatali esküjével ellenkezik, de – bizonyára megijedvén a féktelen nagyúr fenyegető viselkedésétől – beleegyezett, hogy ha Bercsényi ragaszkodik a dologhoz, a saját felelősségére feltörheti a postacsomagot lezáró pecsétet. Bercsényi természetesen feltörte, kivette a neki szóló leveleket, aztán a csomagot a maga pecsétjével újra lepecsételte.

A postatiszt természetesen jelentette az esetet Bécsbe gróf Paarnak, a császári posta birodalmi főigazgatójának, az pedig a kancelláriának. Utána harmadfél hónapon át tologatta az ügy aktáit egyik hivatal a másikhoz. Nem tudták, mit csináljanak, mert azt egyik se mondhatta, hogy a dolog rendben, de viszont azt se merte megtenni egyik se, hogy Bercsényire büntetést szabjon ki vagy akár csak hogy az eljárás megindítását követelje ellene vagy kihallgatásra megidézze.

A vége aztán természetesen az lett, hogy nem történt semmi, azaz Bercsényi – ha akarta – gondolhatta azt is, hogy neki, csak azért, mert magyar gróf és büszke és erélyes, a lepecsételt postacsomagot is fel szabad törnie. Pedig hát akkor a posta nem is közös volt, hanem csak osztrák, illetőleg csak császári.

Ismét csak láthatjuk az esetből, milyen keserves lehetett Lipót alatt a mi „elnyomásunk”, és hogy Ausztria milyen lenézett gyarmata voltunk. Egy osztrák gróf még álmában se mert arra gondolni, hogy ő még a császári posta lepecsételt csomagját is felbontsa.

Kérdem az olvasót, feleljen: Miért volt nálunk oly sok fegyveres lázadás a Habsburgok ellen? Azért-e, mert elnyomtak bennünket, vagy inkább azért, mert elkényeztettek bennünket s gőgünkben s nagy szabadságunkban már azt se tudtuk, mit csináljunk?

Thaly azonban egész másképp látja a dolgot. Ő ebben az ügyben felháborító esetét látja „az akkori császári hatóságok irtózatossá válásának (!) és kedvtelésének a magyarok bosszantásában”. Úgy látszik, ő azt hiszi, hogy Ausztriában mindennapos dolog volt, hogy – amit még a postatiszt se tehetett meg – boldog-boldogtalan feltörte útközben a posta pecsétjét s most csak azért aktáztak annyit miatta, hogy Bercsényi Miklóst, a nagy hazafit bosszantsák és életét elkeserítsék.

Azt se veszi észre, hogy Bercsényit tulajdonképpen úgy bosszantották, hogy ő nem is tudott róla, mert hiszen őt még csak ki se hallgatták, hanem szótlanul túrték, hogy rájuk se nézzen s fűtyüljön postatisztre, postafőigazgatóságra, gróf Paarra és udvari kancelláriára egyaránt. Honnan tudhatta volna ugyanis Bercsényi azt, hogy ezen ügyéről akták mennek

egyik osztrák hatóságtól a másikhoz, ha ő nemcsak büntetést vagy intést, hanem még csak idézést vagy értesítést se kapott? Bizonyára azért nem mertek neki idézést küldeni, mert tudták, hogy fityült volna az ő idézésükre. Vajon mi lehet az oka, hogy éppen ő fogott fegyvert ellenük mégis? Bizonyára ez a nagy elkényeztetés.

Bercsényi, mint főhadbiztos, összerúgott Corbellin kívül még Beuner, cs. tábornok főszállásmesterrel és Kessler, cs. főhadbiztossal is. Mégis, mikor a Tokaji-féle lázadás miatt később szükségessé vált, hogy Munkács és Ungvár várába császári helyőrséget tegyenek, a k. k. Hofkriegsrath 1697. július 24-i rendeletében ezt csak a Bercsényinek szóló ezer bocsánatkérés közepette merete elrendelni.

„Bercsényi gróf urat – olvashatjuk –, akihez a helyzet tartozik, biztosítani lehet, hogy őt nem akarjuk ott zavarni, hanem csak a katonai állomást akarjuk a magunk részére biztosítani és parancsolják meg a helyőrség parancsnokának, hogy az ő gazdasági ügyeibe a legcsekélyebb fokban se avatkozzék.” (Thaly: A Bercsényi-család, II., 204. o.) Bécs tehát ugyancsak elmondhatta magáról, hogy igazán nem ő hajtotta bele Bercsényit a lázadásba.

Hanem azt már igazán nem mondhatjuk, hogy Bercsényi hasonló udvariassággal és alkalmazkodással viszonyozta Bécs e nagy kíméletét. Például összes jóságai igazgatójával ő, aki Thaly szerint utálta a protestánsokat, nemcsak protestánst választott (tanulhattak volna tőle „katolikus-gyűlöletet” protestánsaink, pedig hát az ő esete ugyancsak nem volt kivétel, hiszen láttuk, hogy Rákóczi is egy protestáns Keczert tett összes jóságai igazgatójává és Zrínyi Miklósnak s vele még egész sereg katolikus mágnásnak a fanatikus lutheránus Vittnyedy volt a jogtanácsosa, de még Báthory Zsófia bizalmi emberei is csupa protestánsok voltak), hanem éppen azt a Szirmay Miklóst, aki Thököly Imrének tanulójárta, majd meghitt embere volt, s akit ezért Carafa el is fogatott, s akit valószínűleg nem ártatlansága, hanem csak a protestánsoktól akkor felvert nagy propaganda mentett meg a haláltól.

Egyébként ugyanez a Szirmay Miklós volt az a protestáns is, aki később az összes Rákóczi-javak igazgatója lett a jezsuita tanítvány Rákóczi Ferenc már kissé botrányosan nagy vallási türelmének jóvoltából. Mikor Bercsényi főhadbiztos lett, hadi főpénztárnokul szintén őt vette maga mellé. Mint láttuk, urával egyetemben ez a Szirmay is olyan önzetlenül szolgálta „a hazát”, hogy az illő 600 forint helyett, neki is 1000 kellett fizetésül a császári seregektől állítólag már úgyszólván teljesen kiszipolyozott nyomorult magyar nép veritékéből.

Hogy Bercsényi éppen ezt a nemcsak egyszerűen protestáns, hanem Bécs előtt annyira kompromittált protestáns Szirmayt vette maga mellé munkatársul egy olyan állásban, mellyel őt az udvar bizalma kitüntette, nem egyenesen kihívás volt-e Bécs ellen? S Bécs mindegyre a már elsorolt kedveskedésekkel, állandó alkalmazkodásokkal, elnézéssel és türelemmel felelt.

Ismételten azt a kifejezést használtuk, hogy Bécs félt Bercsényitől, hogy nem merte bántani, felelősségre vonni, megsérteni. Ezt természetesen nem kell szóról szóra érteni. Hogy az udvart Bercsényi iránt mennyire nem a félelem, hanem az igazi jóakarát vezette, azt világosan mutatja Bercsényi menekülése és a nyílt lázadás terére való lépése utáni viselkedése. Mikor már elmenekült az országból és minden igyekezete már csak arra irányult, hogy erőszakkal, fegyverrel jöhessen vissza, akkor már nem volt semmi értelme, hogy Bécsből kíméljék s a mérséklet szelleme, sőt a jóindulat iránta mégis még ekkor is megmaradt.

Világos, hogy mikor Bercsényi, mint párttűtő, elmenekült az országból, kimondták rá a vagyonek kobzást, illetőleg vagyónának zár alá vevését. Azonban az udvari kancellária 1701. augusztus 16-án azt a legfelsőbb elhatározást közli az udvari kamarával, hogy Rákóczinak és Bercsényinek zár alá vett javai további legfelsőbb elhatározásig el ne idegeníttessenek. (Thaly: A Bercsényi-család, II., 325. o.) Sőt az a báró Thavonat, akire a zár alá vett javak kezelését bízta és aki, mint láttuk, Rákóczi iránt is mindig szeretettel viselkedett, a birtokon nem helyezte el a maga kegyenceit, mint majdnem mindenki tette volna, hanem meghagyta ott a régi alkalmazottakat. Ezt még Thököly is nagy elismeréssel említi. (Thaly: A Bercsényi-család, II., 322. o.)

Nagy önzetlenség kellett ehhez, viszont a birtokoknak igen nagy előnyükre vált, mert a régi, a viszonyokkal ismerős kezekben maradtak. Pedig báró Thavonat igen nagy katolikus volt, aki ismert volt ott szoros jezsuita kapcsolatairól és katolikus szempontból bizonyára előnyösebb lett volna, ha azokat a birtokokat megbízható katolikusok kezelték volna, hiszen akkor úgyszólván teljesen a földesuraktól függött az Egyház sorsa.

Mindezt természetesen nem jezsuita kapcsolatai ellenére, hanem miatta tette báró Thavonat, mert hiszen intézkedései az igazságosságból folytak. A birtokok kezelését ugyanis elsősorban nem azért szokták valakire rábízni, hogy eszméit terjessze velük, hanem hogy jól kezelje őket. A jezsuitáktól s általában az Egyháztól pedig elsősorban igazságot és erkölcsöt tanulnak az emberek.

De nemcsak önzetlenség és igazságosság, hanem a magyarok iránti bizalom is kellett Thavonat eme intézkedéséhez. Világos ugyanis, hogy a lázadók régi bizalmi emberei maguk is lázadó hajlamúak, uraikkal hasonló gondolkodásúak voltak. Az ő megértő eljárása tehát azt mutatja, hogy Bécs és Bécs bizalmasa számára a megértő szeretet még az állam és a katolicizmus érdekeinél is előbbrevaló volt. Szép ez bennük, de hogy okos is volt-e egyúttal, az már más kérdés. Most, harmadfélszáz év távlatából nézve, még okosnak is kell mondanunk, mert az utókor elvakult magyarjainak – ha ugyan látván látnának és hallván hallanának – megmutatná, mennyire nem érdemelte meg uralkodóházunk azt a feneketlen gyűlöletet, melyben részünkről része volt és van.

A már megszökött Bercsényinek a felesége itthon, tehát Bécs hatalmában volt s neki férje hűtlensége miatt a hajaszála se görbült meg, hanem mivel egymás után adta be a kérvényeket Bécsben, melyekben azzal érvelt, hogy férje a birtokain lévő adósságokat az ő pénzből fizette ki, a zár alá vett Bercsényi-javakból egymás után kapta vissza ezt az uradalmat is, meg azt is. A lefoglalt ékszerekből is visszakapta azokat, melyekben az ő monogramja volt. Még arra is engedélyt kapott, hogy időnként hazajöhessen Bécsből a birtokok kezelésének ellenőrzésére, sőt később még férjéhez is visszaerestették, aki természetesen – mert Bercsényi mindig Bercsényi maradt – ekkor is a nála szokásos nagy fényűzéssel és hejehujával fogadta.

E legutóbbi intézkedésre még ráfoghatjuk, ha akarjuk, hogy nem tisztán jóakaratból, hanem érdekből is történt. Az udvar ügye ugyanis ekkor rosszul állt, béketárgyalások folytak és e szívességgel tulajdonképpen Bercsényit akarták elszakítani Rákóczi ügyétől. De azoknak a birtokoknak visszaadása, melyeket legalább részben felesége pénzből fizetett ki a lázadó, tisztán igazságszeretetből, sőt még azon is túlmenő jóindulatból történt, mert a mindig üres kincstár nagy kárára már akkor visszaadták őket, mikor még Rákóczi és Bercsényi haza se jöttek Lengyelországból, ahova kiszöktek. Akkor még nem is lehetett tudni, hogy haza tudnak valaha jönni, de mindenképpen sokkal jelentéktelenebb tényezők voltak még akkor annál, semhogy az udvar arra gondolhatott volna, hogy Bercsényi feleségének kedveskedve a férjére legyen az udvar számára előnyös hatással.

A kérdéses birtokoknak kezére bocsátását tisztán az igazság és a jog alapján (eltekinthető attól, hogy hasonló esetben a hatalomnak melyik birtokosa marad meg szigorúan az igazság és a jog alapján?) annál kevésbé követelhetette Bercsényiné, mert a birtokok nem az ő, hanem férje nevében voltak. Ezek a birtokok Bercsényinek már második házassága előtt a tulajdonában voltak. Nem a vételárat kapta tehát feleségétől, hanem a rajtuk levő sok adósságot törlesztette az asszony pénzből. Az is lehet, hogy ezek az adósságok nem is a birtokok megszerzésekor keletkeztek, hanem utólag, Bercsényi nagy költségeiből származtak.

Nem hiszem, hogy ilyen birtokokat más kormány, mint a Habsburgoké, kiadott volna a kezéből még akkor is, ha nem lázadó, tehát külön büntetendő személy lett volna a volt tulajdonosuk. Pedig hát akkor, mikor ezeket a birtokokat az udvar Bercsényi felesége kezére adta, ellensége kezére adta. Bercsényiné ugyanis, aki adta a hűséggest addig, míg Bécsben volt, azért, hogy hazaeressék férjéhez, állítólag abból a célból, hogy őt az udvarnak megnyerje, mihelyt hazaért, éppoly ellensége lett ő is a hozzá oly jószágos királynának, mintha sose tapaszt-

talta volna jóindulatát. Újabb példa a már felhozott számtalan mellé annak a hazafias szövegeknek a cáfolatára, hogy az udvar sose hitt a magyaroknak, még a hozzá leghűségesebbeknek se. Bercsényiné példája azt mutatja, hogy inkább túlságosan is hitt nekik, még a hozzá leghűtlenebbeknek is.

Miért lett tehát Bercsényiből, éppen egy olyan család sarjából, melynél az udvarhoz hűségesebb kevés volt Magyarországon, mégis lázadó, „szabadsághős”, rebellis? Testi és lelki kiválóságai, emiatti elkényeztetettsége, hányaveti természete, büszkesége, hatalomvágya és összeférhetetlensége miatt. Ezzel természetesen egyáltalán nem azt akarjuk mondani, hogy hazudott és képmutató volt akkor, mikor ő maga ezen igazi okok helyett mindig a hazát emlegette. Nem. Bercsényi se hazug, se képmutató nem volt. Még bizonyos önzetlenség is volt benne annyiban, hogy a tekintély kedvéért és büszkeségből (legalábbis indulata első hevében) kész lett volna akármiről, de méginkább a vagyonról lemondani. Ő tényleg azt hitte, hogy hazájáért, nemzetéért és népéért teszi, amit tesz.

Nem találhatjuk ezt a megállapítást furcsának, hiszen még Bercsényinél sokkal közönségesebb emberek se hajlandók elismerni még önmaguk előtt se, hogy ők nem önzetlenek és nem elvekért harcolnak. Bercsényi is eszményinek hitte tehát magát. Azért kellett ezt hinnie, mert akkora alázatosság semmiképpen se volt benne, hogy akár csak önmaga előtt is elismerhesse az ellenkezőt. A kalandoroktól és a hitvány emberektől abban különbözött, hogy ezek akkor is haladnak a rossz úton, ha tudják, hogy útjuk rossz út, míg ha Bercsényivel ezt valaki el tudta volna hitetni, akkor ő feltétlenül elhagyta volna ezt a rossz utat. Hogy azonban ezt valaha bárki is elhitesse vele, azt teljesen lehetetlenné tette elbizakodottsága és önteltsége, emberi gyarlósága. (Már Bocskaira, Bethlenre, Thökölyre, Kossuthra semmiképpen se mondhatjuk, hogy politikát változtattak volna, ha valaki meg tudta volna őket győzni addigi útjuk helytelenségéről. Hogy ennek ellenére mégse voltak ők se kalandorok, annak nagy tehetségük és nagyszabású egyéniségük és az az oka, hogy a rosszat, amit csináltak, nagystílusban és helyes és nemes beállítással tudták csinálni. Kétségtelen például, hogy Napóleon volt a világtörténelem egyik legnagyobb gazembere. Ki gonosztevő ugyanis, ha nem az, akinek egész élete háborúból, mégpedig támadó háborúból állt, s aki százezrek halálának és milliók mérhetetlen szenvedéseinek volt okozója? Másrészt azonban az is igaz, hogy a világtörténelem egyik legnagyobb tehetsége s évtizedeken át Európa sorsának irányítója volt. Ilyen emberre nem lehet azt mondani, hogy kalandor, de azt se, hogy egyszerű gazember.)

Azért kellett Bercsényinek végül forradalmárrá, lázadóvá lennie, mert a heves, uralomvágyó és testi-lelki kiválóságai miatt elkényeztetett főúrnak lassacskán mindenütt kitélt a becsülete: felfelé is, lefelé is. Senki se szerette, mindenki túrheterlennek tartotta s így szinte lehetetlenné vált a helyzete, kivált mikor ő szereplés nélkül, tucatemberként nem tudott élni. Az ilyen elbizakodott, túlfűtött, elkényeztetett emberek egyébként is előbb-utóbb nyughatatlanná válnak, mert megunják azt az életet és helyzetet, melyben vannak. Még azok az emberek is többnyire egész életükben elégedetlenek és szerencsétlenek, akiket csak a szülői házban becéztek és kényeztettek. Hogy lehetett volna hát kiegyensúlyozott életű és megelégedett az a Bercsényi, akinek becézése későbbi életében is tartott, akit kényeztettek a nők, kényeztettek barátai, feljebbvalói s kényeztetett még a császár is?

Az ilyen ember végül már nem tudja, mit csináljon, mert csak azt tudja, hogy a jelen nem kell neki, nem elégíti ki. Ezért neki más világ kell, mint ami van. Bercsényi azért, hogy forradalmár lett s szembeszegült az egész fennálló renddel, el is érte a célját, de – sajnos – természetesen csak egy időre. Vezető szerepre emelkedett, olyanra, amelyre a törvényes rend, a király alatt, sose emelkedhetett volna. Mindenben helyettese volt Rákóczinak, ő intézkedett s maga Rákóczi is alig mondott neki ellen valaha. Bercsényi nem tudott ellenni fény, ragyogás, csillogás, rendelkezés, vezető szerep nélkül. Rákóczi lázadásával ezt elérte. Mások jogához, tekintélyéhez nem volt érzéke, a magáét féltékenyen őrizte. Életeleme volt a harc, a kötekeedés, az „azért se” vagy a „csak azért is”. Ezért kellett rebelligé lennie.

Nyolc év alatt azonban már ezt is megunta, de még jobban megunta mindenki őt még a kurucok között is. Maga Rákóczi mondja, hogy szabadságharca végén Bercsényi már mindenkiel haragban volt, de még jobban haragudott őrá mindenki, úgyhogy a végén főként azért küldte ki Lengyelországba, hogy ne legyen útban s azt az ügyet, melynek használni már nem tud, legalább ne akadályozza. Kell-e ennél nagyobb bizonyíték arra, hogy helyes az érvelésünk s hogy Bercsényi csakugyan az volt, akinek mi festjük?

A már felhozottakon kívül íme még egy csomó bizonyíték.

A nagyszombati béketanácskozások alatt Bruyninx, a holland békeközvetítő, ezt írja: „Bercseni est l’oracle et tous les autres Senateurs d’icy avec tout le respect que je leur dois, sont des c...” (Bercsényi az orákulum, a többi itteni szenátor, ha még oly tisztelettel vagyok is irántuk, semmi.) De Stepney, az angol békeközvetítő is azt írja leveleiben, hogy gróf Csáky István és a magyar bizottság minden tagja annyira Bercsényitől függ, hogy nélküle még mukanni se mernek. Ha közben pár napra elutazik, míg vissza nem jön, semmiről határozni, semmire választ adni nem mernek, sőt még egy útlevelet se mernek nélküle kiállítani. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 451. o.)

Stepney leveleiből tehát megtudjuk, hogy nem tisztelet volt az, ami a kuruc szenátorokat és békeközveteket Bercsényi iránt eltöltötte, hanem a félelem. Bercsényi – tehetségével is, de elsősorban mégis göggyével, uralomvágyával, sértődékeny, kényes és hiú egyéniségével és vetélytársat maga mellett nem tűrő természetével – úgy ráfeküdt valamennyiükre, hogy inkább cselédeknek, mint társainak látszottak. Az ilyen embert nem tisztelni szokták társai, hanem félni. Emiatt zúgolódní – legalább egyelőre – nem mertek ugyan ellene, de rájuk kényszerített uralmát csak kénytelenségből és ellenszenvvel túrték.

Mutatja ezt – amit egyébként lélektanilag a priori is lehet bizonyítani – Rákóczi imént említett megjegyzése, hogy a végén már egyenesen a mozgalom ügye kívánta, hogy Bercsényit tárgyalások ürügye alatt Lengyelországba küldje. Senki se szerette ugyanis, s mivel ekkor már a felkelés ügye rosszul állt, Bercsényi már terrorral se tudta tartani tekintélyét.

De Stepney leveleiből azt is látjuk, hogy Bercsényi nemcsak vele egyenrangút nem tűrő, hanem kényelmes, fölényes, nagyúri is, aki nemigen érezte magára kötelezőnek azokat a megkötöttségeket, melyeket mások kötelezőknek fogadtak el és aki magától értetődőnek tartotta, hogy mások hozzá alkalmazkodjanak. Például unja a szürke tárgyalásokat, időnként otthagy csapat-papot s elutazik egy kicsit szórakozni, s természetesnek tartja, hogy addig a többiek se merjenek nélküle valamit csinálni; tehát míg ő üdül vagy magánügyeit intézi, addig a többiek tisztelettel várakozzanak.

Rákóczi ugyanezen béketárgyalásokkal kapcsolatban így ír: „Megegyezénk gróf Bercsényivel, hogy a tárgyalásokat bizonyos méltósággal vezetendjük be és kísérendjük, hogy annál inkább imponáljunk a közbenjáró külállamok követeinek”.

Látjuk tehát, hogy Rákóczi is bizonyos tekintetben kénytelen volt Bercsényit úgy kezelni, mint társát, nem pedig mint alantasát. Ketten vezetnek, nem pedig Rákóczi egyedül. De látjuk azt is, hogy a tekintélytartásban és a pompakifejtésben mennyire egyformák voltak mindketten. Azt is tanulságosan láthatjuk rajtuk, hogy csapja be önmagát az ember. Az eddig közölt adatok után már nincs kétségtelenebb dolog annál, mint hogy Rákóczi is, Bercsényi is rabja volt a fénynek, pompának, azaz a saját hiúságának, de elhitették magukkal, hogy ez bennük nem hiba, hanem kötelességteljesítés, hiszen tisztán a hazáért van. Ők nem magukat ünnepelettik, nem hatalmukban tetszelegnek, hanem csak a hazának szereznek tekintélyt.

Látjuk, hogy szegény Rákóczi még bűnbánó vallomásai megírásakor is csak itt tart. E tekintetben a hibáját még most se látja. Ők azt hiszik, hogy független hazájuknak szereznek fényűzéssel és méltóságos magatartással tekintélyt, az igazság pedig az volt, hogy rajtuk kívül mindenki, aki látta őket (még holland és angol barátai is), részint bosszankodott, részint mosolygott rajtuk.

A Rákóczi-Bercsényi párnak eszébe se jutott, hogy ők egy szegény, elnyomott, kiuzsorázott hazát képviselnek s éppen ők azok, akik ezt legjobban hangsúlyozzák, mert hiszen egyedül ez ad erkölcsi alapot mozgalmuknak. Egy ilyen hazát azonban nem fényűzéssel, pompával és méltósággal, hanem igénytelenséggel, egyszerűséggel, puritánsággal kell képviselni, ha azt akarják, hogy a kívülállókban rokonszenvet keltsenek. Az ilyen országnak ugyanis nem „imponálnia” kell.

Ezt mindenki tudta s látta, csak ők nem, s azért nem, mert ez a belátás ellenkezett fényűző, nagyzó, méltóságoskodó, fejedelmi hajlamaikkal. Az eredmény ezután az volt, hogy imponálás helyett megbotránkozást, sőt lemosolygást keltettek még külföldi barátaikban is. Elszomorító, hogy ennek felismerésére még a rodostói Rákóczi se jutott el. Nemcsak a gyakorlatban nem, mert hiszen mind Rákóczi, mind Bercsényi még Rodostóban is „udvart” tartott, hanem még elméletben sem. Rákóczi Vallomásaiban is megmarad elmélete mellett, hogy ők a hazáért üzték és üzik a fényt.

„A pompa és fényűzés igen kedvére volt e főúrnak és még inkább nejének” – folytatja vallomásaiban Rákóczi. Sajnos, igazat mond. De még sajnálatosabb, hogy mikor végre még ő is észreveszi, hogy ez nem erény, annál kevésbé a haza iránti kötelesség, akkor is csak Bercsényiben és nejében veszi észre, de nem magában. Lehet, sőt bizonyos, hogy igaza van abban, hogy Bercsényi és neje még nála is fényűzőbb hajlamú volt, de a bűnbánó Rákóczi nem ezt állapítja meg, hanem azt, hogy csak Bercsényi és neje volt fényűző.

„A magyarok – folytatja –, akik ekkor a közügyek külső formásaiban járatlanok valának, nem fogták fel, hogy Bercsényi állása képviselői a béketárgyalásokban és szorosan összefügg a nemzetnek méltóságával. Azt hívék, hogy a gróf kifejtett fényűzése – ámbár az a más országokban ily alkalmakkor gyakoroltatni szokottnál – jóval csekélyebb vala” (itt még Thaly Kálmán is egyszerre két kérdőjelet is tesz zárójelben, jegyzetben pedig megjegyzi, hogy Lord Stepney – aki a külföldi udvarokat csak eléggé ismeri vala – követjelentésében az ellenkezőt állítja), „ármýköt vet énreám, ki akkor udvaromnak csak egy kis részével” (de sok része lehetett!) „tartózkodtam a szűk szállású Vihnyén.” (Tehát Rákóczinak is csak azért nem volt még nagyobb udvara, mert Vihnyén nem fért el. Jellemző azonban, hogy a Bercsényiének még így is el kellett ott férnie.)

„S mennél inkább helyeslém Bercsényi eljárását: ők annál jobban elhitették magukkal, hogy én nem veszem észre e körülményből: mekkora fölényt vívott ki magának fölöttem a gróf. Sőt midőn felpanaszlá, hogy erdélyi fejedelemmé választatásomat tanácsának kikérése nélkül fogadám el (Bercsényi hatalomvágyát és túlzott önértetét tehát még ez is sértette), azt gondolták: irigységből panaszkodik, hogy ezt a trónt nem ő nyeré el.”

Bercsényi fényűzését és túlságos pompakifejtését tehát még az ehhez hozzászózott s az ilyesmit különösen élvező magyarok, sőt kurucok is kifogásolták és túlzottnak tartották, Rákóczira nézve pedig sértőnek, mert még őt is elhomályosította. Ezzel aztán meg is mondtunk mindent, mert a fejedelmi pompában még Rákóczit is elhomályosítani ugyancsak derekas teljesítmény.

A Rákóczitól vett fenti idézetből azonban azt is látjuk, hogy ha nem is oly nyíltan és élesen, de a kuruc szabadságharc két vezetője közt is olyanforma ellentét volt, mint később Kossuth és Görgey között és a Rákóczi környezetében élő legendás kuruc hazafiak sátánkodása éppúgy elkövetett mindent, hogy ezt az ellentétet minél jobban kiélezzze, mint 48 hasonlóan dicső szereplői Kossuth és Görgey között, bár Rákóczi korában ez nem sikerült úgy, mint 48-ban.

Rákóczi fent idézett fejtegetéseiben igyekszik ugyan menteni Bercsényit, de nem lehet észre nem venni, hogy mentegetése nem valami őszinte; hogy Bercsényit ő is elítéli, s hogy egyénisége előtte se volt rokonszenves. Az is jól látható, hogy a két kuruc vezető valóságban versenyzett egymással a fényűzésben. Rákóczi azon a címen, hogy ő fejedelelem, tehát fonák dolog s rá nézve szégyen, ha Bercsényi nagyobb fénnel jelenik meg, mint ő, s ebben bizonyos tekintetben igaza is volt. De Bercsényit rendreutasítani vagy legalább figyelmeztetni

nem merte, hanem helyette inkább – úgy látszik – ő is versenyzett. Hogy nem szólt miatta Bercsényinek, ebben elfogadhatnánk mentségét, hogy ez a haza kedvéért történt, mert csakugyan nagy baj lett volna, ha a két vezető nyíltan veszekszik egymással, sőt esetleg teljesen meghasonlanak. Rákóczitól tehát ez józan és hazafias önmérséklés volt.

Sokkal jobb és imponálóbb lett volna azonban úgy intézni el a dolgot, hogy Bercsényinek nem szólt volna semmit, hanem azzal szégyenítette volna meg, hogy ő maga átcsapott volna a külső méltóság, fény és pompa teljes megvetésébe. Így az ország pénze is megmaradt volna okosabb és szükségesebb dolgokra, a magyar népre és külföldi barátaira is igen jó hatást tett volna a dolog, s végül Bercsényit is rákényszerítette volna az egyszerűsége, mert hiszen ilyen körülmények közt lehetetlen lett volna folytatnia régi fényűzését, mert neveltségessé vált volna vele. Azon ugyanis semmiféle pompa nem változtatható, hogy Rákóczi volt a fejedelem, nem pedig Bercsényi.

Rákóczi azonban – sajnos – ilyen erkölcsi magaslatra annyira nem tudott felemelkedni, hogy a dolog ilyenfajta megoldása még csak eszébe se jutott. Helyette azzal segítette magát, hogy tudunkra adja, hogy az ő udvara a béketárgyalások alatt csak azért volt igénytelenebb Bercsényiéénél, mert csak egy része fért el Vihnyén. Pedig hát ha Bercsényié elfért, akkor elfért volna Rákóczié is. A dolog magyarázata azonban bizonyára az, hogy Rákóczi valóban szerény és egyszerű volt Bercsényihez képest s ezért nála sokkal kisebb udvarral ment Vihnyére. Mikor azonban látta s a körülötte levő cselszövők is figyelmeztették rá, hogy Bercsényi udvara mennyivel nagyobb és fényesebb, mint az övé, megbánta egyszerűségét. Pótolta is volna, amit „elhibázott”, de mivel Bercsényi udvara a kis Vihnyén már elfoglalt minden szállást, már pótolnia nem lehetett.

A tudatos egyszerűség tehát eszébe se jutott. Egész jól látható, hogy ezt a háttérbe szorítást Rákóczi csak szégyellte s hiúságában csak azzal menti, hogy lehetett és lett is volna neki ott Bercsényiéénél nagyobb udvara is, csak nem fért el a kis Vihnyén. (Ez a Vihnye a Felvidéknek akkor igen felkapott, előkelő fürdője volt.)

Ha valaki Rákóczi mentségére itt azt hozza fel, hogy a puritán egyszerűség abban az időben még lehetetlen lett volna egy fejedelmi személyiség részére, azt figyelmeztetjük, hogy Lipót is akkor élt, s láttuk, hogy ő mennyire egyszerű volt, de mennyire az volt Károly fia is (piszkos, agyonviselt, mástól ajándékba kapott volt még az aranygyapjúja is; még ünnepies alkalmakra se volt egy tisztességes kabátja, mert a meglevőt már kinőtte stb.).

Savoyai Jenő és Lotaringiai Károly, a két világhírű hadvezér is egyaránt fejedelmi házból származott, az utóbbi ténylegesen fejedelmi is volt Habsburg-feleséggel, mindketten kortársai voltak Rákóczinak s mégis egyik egyszerűbb, sőt kopottabb volt, mint a másik. (Nagy Frigyes és II. József pedig egyenesen tüntetett kopottságával.) Látni fogjuk majd, hogy minden Habsburgok leghatalmasabbika, V. Károly, akinek birodalmában sose ment le a nap, szintén feltűnően egyszerű volt s ő ezt külön azzal a szándékkal csinálta, hogy országa főura- it is leszoktassa a pazarlásról.

A szegény Rákóczinak, akinek országában és Bercsényi fényűzésével szemben ugyan- csak szüksége lett volna erre az leszoktatásra, ez nem jutott eszébe. Mikor V. Károly apja, szép Fülöp, a dúsgazdag, fényűző Németalföldről spanyol feleségével megérkezett felesége szülei, Katolikus Ferdinánd és Izabella országába, az Amerikát épp akkor felfedezett Spanyolországba: a dúsgazdag, fényűző, aranytól ragyogó, színpompás öltözetű fényes németalföldi küldöttséget a hatalmas spanyol királyi házaspár szinte darócba öltözve fogadta. Pedig nem tüntetésből csinálták, mert hiszen a lányukat és vejüket fogadták, s szó sincs arról, mintha épp ekkor másképpen lettek volna öltözve, mint máskor. Ez csak a németalföldieknek tűnt fel, otthon Spanyolországban már megszokták és természetesnek tartották. Volt tehát az egyszerűsége már akkor is éppen elég példa. (Rákóczi jól ismerte Lipót udvarát, nem is lett volna részéről tehát eredetiségre szükség. Csak utánozni kellett volna a jót. Ő azonban helyette inkább a napkirályt utánozta. Az ő szokásai jobban tetszettek neki.)

Bercsényi azonban nemcsak rendkívüli alkalmakkor, olyankor, mikor „állása képviselése” kívánta tőle, hanem állandóan magára irányozta mindenki figyelmét azzal a fénnel és pompával, mellyel körülvette magát, hogy mindenkinek tudtára adja, ki ő.

„Három rendbeli hatos fogata volt – írja Thaly (A Bercsényi-család, III., 569. o.) –, híres lovakkal, híres kocsisokkal és fullajtárokkal. E fogatok előre küldve felváltották egymást s úgy vitték urukat ügetést-nyargalvást öt-hat mérföldenként szintén váltakozó testörző lovas-karabélyosaitól kísérvé. E kivarrott csótárú, tarsolyú, tűzött farkasbőr-kacagányos délceg huszárok egy szakasza vágatott elül, a Bercsényi-címeres, aranyos, udvari kornétát fennen lobogtatva. Előttük egy pár pirosba öltözött, kék salavaris, cifra zsinórzatú rézkürtös fehér lovon nyargalt, jelt harsogtatva untalanul, hogy mindenki térjen ki az útból. Így szokott a kuruc fővezér utazni.”

Csoda-e, ha ez a Bercsényi nem „szimpatizált” a bécsi Burggal s annak egyszerű lakójával, Lipóttal, s csoda-e, ha ezt a Bercsényit azok a magyarok se szerették (mert irigyelték), akik hasonló hajlamúak voltak, s ha különösen nem szerették azok, akiknek ilyenkor az útjából ki kellett térniük?

Második feleségének, Csáky Krisztinának „mindenféle drága portékáit 13 nagy társzekér vonatta föl” Ungvárbá. (II., 100. o.) Lackó fiának is már gimnazista korában „saját négy paripája és négy kocsislova volt egy csomó inással és lovással”. (III., 440. o.)

Bercsényi udvara 1705. október 15-től 19-ig Galántán az Eszterházyaknál volt elszállásolva, ezért ott fennmaradtak a számadások a költségekről. László úrfinak nyolc lovára, magának Bercsényinek pedig 13 „fegyveres paripájára” és tizenkét hintós lovára járt ki abrak naponként. Még szerencse, hogy akkor az asszony nem volt vele, mert annak megint külön volt egy hatlovas hintója, természetesen szintén hozzá illő kísérettel. Így is minden nap ötven pozsonyi mérő abrak kellett. De udvari kapitányának, báró Perényi Farkasnak (látjuk tehát hogy Bercsényinek is, ha nem is grófok, de legalább bárók szolgáltak), szintén nyolc lova volt neki egymagának. (Ha ilyen úr volt a szolga, mekkora úr lehetett az úr?) Úgy látszik, a kuruc háborúk alatt minden szárazság, háborús pusztítás, dögvész és inség ellenére is igen sok volt az abrak.

Igazán szerencsétlennek kell mondanunk azt a „szerencsésen” felszabadult országot, melynek még királya se volt, mert a régít elcsapta, újat meg még nem sikerült szereznie helyette; csak másfél millió lakosa volt, de ezek se tartoztak mind hozzá; előtte évtizedeken át garázdálkodtak benne s így teljesen kiélték már a „se Istent, se embert nem ismerő” idegen zsoldosok s mégis egyszerre két olyan fényes udvar is el kellett tartania, mint amilyen Rákóczi és Bercsényié volt.

Ha azonban még Rákóczi udvaráról is azt kell mondanunk, hogy eltartása nem telhetett ki uradalmi jövedelméből, noha ezek vagy másfél millió holdra rúgtak, hiszen már főúr korában se telt ki, mert már akkor is adósságcsinálásból élt, hogy lehetett volna elég Bercsényi udvarára és fényűzésére az a sokkal kisebb ungvári uradalom, melynek az ára se volt sose kifizetve, sőt gazdája már 1694 elején is elzalogosított belőle egy részt gróf Barkóczy Ferencnek, mert már akkor is pénzsűkületben volt?

Bercsényiről egyébként még Thaly is azt írja (A Bercsényi-család, II., 86. o.), hogy „született nagyúr, büszke mágnás” volt, „a takarékoskodáshoz nem értett, nem volt jó gazda soha életében”. (Vajon mi az oka, hogy éppen az ilyen mágnások voltak a legjobb „hazafiak”?)

„Ha van háromszáz aranyom – írja 1704. szeptember 8-án Vedrődről Rákóczinak –, háromszáz kutya egyen meg... A dominiumokból majd semmit sem vehetek ajándékuul vagy spóresül az idén nem láttam tíz aranyat.” Ha mégis cseppen valami, „szolgáimra kél az is”. De azt mondja, hogy nem panaszkodik, hanem kérkedik szegénységével. „Nem pénzt, de szabadságot nyerni gyűttem” – fejezi be önérettel.

Csak az a baj, hogy némi kis logikai hiba van az érvelés és a belőle folyó dicsekvés körül. Az nem érény, hogy a pénzt nem magára, hanem szolgálóra költi, hiszen minden fényűző

ember arra költi. Hiszen éppen az a fényűzés, az a pazarlás, hogy valaki túl sok szolgát tart. Aki a pénzét a szolgálóra költi, az magára költi. Olyan országnak, melynek szabadságharca Rákóczi korában azért bukott el, mert Bercsényi Miklósnak „elfogyott, szegénynek, minden katonájá”, Kossuth korában pedig azért, mert neki is „elfogyott a regementje”, különösen nem lett volna szabad a vezéreknél azt a kevés magyart, aki volt, a haza szolgálata helyett a maguk szolgálatában elfoglalni.

Olyan szegény ország fővezérének, mint amilyen Magyarország volt, különösen akkor, mikor Bercsényi élt, nem lett volna szabad annyi szolgájának, lovának, lovászájának, hintájának, apródjának, fullajtárjának lennie még akkor se, ha nem Bercsényiről, tehát az ország második s így felesleges fejéről lenne szó. S a jó Bercsényi azt hiszi, hogy mindent elintéz azzal, hogy hiszen nem magára, hanem a szolgálóra – köztük báró szolgálóra – költi a pénzt.

Persze a jóságos (de természetesen csak a kurucokhoz jóságos) Thaly Kálmán mindjárt készpénznek veszi Bercsényi érvelését s dicsőségének, mert önzetlensége bizonyítékának, azt, hogy sose volt pénze. Ő – mondja – önzetlen volt s nem gazdagodott meg, mint Károlyi, a másik kuruc vezér, az áruló. Pedig hát csak az, hogy valakinek nincs pénze, még nem dicsőség. Hiszen a korhelynek sincs.

A szegénységben a dicsőséget az dönti el, hogy miért nincs pénz. Ha mindent a hazára költött el, azért nincs, akkor dicsőség. De ha azért nincs, mert nem is volt, mert a gazdája sose tudta megkeresni, vagy volt, de a gazdája a nyakára hágott, mert sok cifra cselédet tartott, mert udvari zenészei voltak, mert háts lovain kívül még hatlovas hintó is kellett neki s kellett neki is, a feleségének is és a fiának is külön-külön, tehát egyszerre három is kellett és mind a háromnak hatlovasnak kellett lennie. Az ilyen ember ne mondja, hogy neki azért nincs pénze, mert ő „nem pénzt, hanem szabadságot nyerni gyűtt”.

Az effajta érvelést csak Thaly Kálmánék fogadják el, meg azok, akik csak a szót hallják, de az értelmét nem kutatják. De az effajta emberek szabadságot nyerni is hiába „gyűnnek”, mert bizony ahhoz is pénz kell, azt se adják ingyen s azért az ilyen emberek azt is éppúgy elvesztik, mint a pénzt, amint hogy Bercsényi is elvesztette a maga pénzét is, meg a hazáját is s vele a maga szabadságát is, meg a hazáját is.

Szerencsések azonban azok a Bercsényiek, akik életrajzíróikul Thaly Kálmánokat talál-
nak, olvasóikul pedig még náluk is naivabbakat. Ezek lenézik Károlyit, mert eszével, szorgalmával és igénytelenségével (de semmiképpen se „árulásával”) nagy vagyont hagyott utódaira.

Nem szerencsés azonban az a haza, amelynek ilyen naiv történetírói és fiai vannak s ezért a történelemből sose okulnak. Hogy is okulhatnának, mikor Bercsényi olyan kiáltóan nagy hibáját, mint az ő fényűzése és pazarlása volt, olyan együgyű (bár kétségtelenül szellemes) érveléssel, mint fent idézett levelében láttuk, már elintézve látják. Azt azonban nem veszik észre, hogy az az „áruló” Károlyi, aki a maga pénzére tudott vigyázni, tudott vigyázni a hazájára is s közjogi viszonylatban, tehát a hazát illetően is megmentette legalább a nyelét (sőt annál többet) annak a fejszének, melyet Bercsényi veszített el. Tisztelettel bámulják, hősek és nagy hazafinak tartják azonban a magát is, hazáját is nincstelenné tevő Bercsényit, mert ügyes szemfényvesztéssel azzal vágja ki magát szégyenéből, hogy neki azért nincs pénze, mert „nem pénzért, hanem szabadságért gyűtt”. No és szabadsága, amiért „gyűtt”, lett neki? Se pénz, se posztó; se pénz, se szabadság. Se szabadság, se haza.

Bercsényiről Emlékirataiban Rákóczi is ezt írja:

„Bercsényi szelleme egyenlőséget nem tűrvén keménynek és elviselhetetlennek tünt fel alattvalói előtt. Fesztelenségében kíméletlenül csipős és gúnyolódó, komoly dolgokban könnyelmű vala s ha dorgálnia kelle: keményen és megvetőleg tevő. Makacsul bámulván ön-
nön lelkületét, a másokét többnyire lenézte, ékesen szóló a beszédben, késedelmeskedő a tet-
tekben, ingadozó a kétes esetekben. Tanácsa széleskörű elméjéből kifolyólag bőséges, mindazonáltal határozatlan. A szerencsétlenségek okait rendesen másoknak tulajdonította.

(Ezért tulajdonította hazája bajait is Bécsnek.) De Bercsényi híven ragaszkodott hozzám szeretetből s kényszerűségből is.”

Igen, mi is elismerjük, hogy nemcsak kényszerűségből, hanem szeretetből, tehát önzetlennül is. Bercsényi jellegzetes típusa volt a magyar embernek s ezért nekünk, magyaroknak, még hibáiban is rokonszenves. Ő igazi, sírva vigadó, büszke, keleti pompájú, lobbanékony, még a rosszat is rokonszenvesen csináló, víg kedélyű, egyenes, melegszívű, inkább megtörő, mint meghajoló, lelkes magyar. Nem csoda, hogy egyik legszebb népdalunk fűződik hozzá. (Bercsényi lehetett jellegzetes, többszörös magyar, mert a Mendel-féle törvények szerint üthetett teljesen valamelyik magyar apai ősére német anyja ellenére is.)

Láthatjuk azonban még Rákóczi megjegyzéséből is, hogy a felkelés mellett való rendületlen kitartása nem szükségképpen s nem egyedül csak idealizmusából, tehát hazaszeretetéből folyt. S ha még arról az „erényéről” is, hogy mindvégig kitartott az ügy mellett, melynek egyszer már katonája lett, ezt kell mondanunk, mennyire ezt kell mondanunk arról a bünéről, hogy egyáltalán a nemzeti függetlenség katonája lett! Rákóczi szerint is voltak tehát Bercsényinek olyan hibái, melyeket csak elítélni lehetett s csak heveségével lehetett menteni. Azt azonban persze maga Rákóczi már nem hajlandó meglátni, hogy elsősorban a rebelliség volt Bercsényinek ilyen nem menthető bűne.

„Különben nem látván benne – folytatja Rákóczi – legkisebb rossz szándékot, se meg nem változtathatám, sem meg nem büntethetém őt igazságosan.”

Nem is merte volna büntetni, tesszük hozzá. Bercsényi és a büntetés! Még csak az kellett volna! Akkor – kivált, ha ilyen „büntetés” többször történt volna – göggyében feltétlenül ott hagyta volna Rákóczit és vele „a haza” ügyét s utána neki csinált volna épp annyi bajt, mint addig királyának. Kossuth se merte „büntetni” Görgeyt, hanem csak könyörgött neki, titokban pedig intrikált ellene. Rákóczi azonban nagyobb és fejedelmibb ember volt annál, hogysen ilyesmire vetemedett volna.

„Ez az oka, amiért titkon azzal vádolának, hogy elnéző vagyok iránta. A közvélemény Bercsényit fősvénynek, kincsvágyónak tartotta: azonban ő ilyesmire képtelen vala.”

Hát fősvénységre Bercsényi valóban képtelen volt. Hiszen pazarló volt. Mivel azonban pazarló fényűzésére igen sok pénz kellett, kénytelen volt anyagilag, pénz tekintetében is önző lenni, mint erre már nem egy bizonyítékot is láttunk. Hiszen még a Dárius kincsét is elköltötte volna. Az önzetlenség fényűzését csak olyan ember engedheti meg magának, aki egyszerű és igénytelen. Bercsényi pedig olyan messze állt a szerénységtől és az igénytelenségtől, mint Makó Jeruzsálemtól. Ezért kellett például főhadbiztosi tiszteletdíj megfizetőitől kétszer annyit kicsikarni, mint amennyivel a másik két főhadbiztos, akik természetesen nem voltak olyan „hazafiasak”, mint ő, megelégedett. Erre, nem pedig a garasokat élükre rakó, közönségesen értett „fősvénységre” értették „kincsvágyát”, s ha így értjük a fősvénységet, akkor teljesen igaza volt a közvéleménynek.

„Zárkóztottnak ítélték, mert nem járt kedvében senkinek, azt híven, hogy az én barátságommal beéri.”

Ez kétségtelenül Bercsényi mérhetetlen dölyfének és elbizakodottságának jele és bizonyítéka. Ugyanaz, amit Rákóczi csinált a kollégiumban: csak előljáróival barátkozott, társait kevesellte. Bercsényi is mással, mint magával a vezérlő fejdelemmel barátkozni, méltóságán alulinak tartotta. Láttuk, hogyan jött-mentezte az itt parancsnokló idegen tábornokokat még akkor is, ha mint ő, azok is grófok voltak. Sőt láttuk, hogy anyja neki is épp ilyen idegen „jött-ment” gróf lánya volt. S milyen kedvvel tette őket még „árestomba” is, mikor tehette! S hála a nagy „elnyomásnak”, melyben akkor nemzetünk szenvedett, még ezt is megtehetette. Ilyenkor volt igazán elemében. Mivel azonban ez mégse túl sokszor sikerült neki, ezért érezte oly tűrhetetlennek a helyzetet Lipót Magyarországon. Hamarosan azonban Rákóczi Magyarországa is kezdett tűrhetetlenné válni számára, de még inkább az ország számára ő.

„Ezen okért egész Magyarországon nem volt rajtam kívül más barátja.”

Itt tehát maga Rákóczi állítja ki Bercsényiről a képzelhető legsértőbb szegénységi bizonyítványt, hogy ti. rajta kívül senki se szerette. De látjuk, hogy maga Rákóczi se szerette, csak többé-kevésbé szívesen tűrte. Értsük meg jól: Nem a bécsiek között nem volt senki, aki Bercsényit szerette volna, hanem a magyarok, s nem is a magyarok, hanem a kurucok között nem volt. Ilyen körülmények közt tehát lehet-e érv Bécs ellen, s bizonyítja-e Bécs hibás voltát az, hogy Bercsényi vele is elégedetlen volt, sőt fellázadt ellene?

„De én sem tetszettem neki mindig – kontrázza meg előbbi megállapítását Rákóczi –, mert a méltóságosságot tartván szem előtt, kívánalmait nem tudtam mindenkor teljesíteni. Mindazonáltal, mint már érintem, tág látókörű elmével lévén megáldva, könnyen belátott a dolgok mélyébe; azonban az ész, tehetséget ritkán ismerte föl másokban (ez pedig igen nagy fogyatékoság vezető szerepet vivő emberben). A szabadság ügyét védelmezvén megengedém neki mindazt, amit a lengyel országnagyok szoktak tenni a királlyal való viszonyban, amint otlétemkor tapasztalám és amikről azt hívéim, hogy törvényeinkkel meg-egyeztethetők.”

Látjuk tehát, hogy a mi jó Rákóczinkban is micsoda fejedelmi öntudat s milyen királykodó hajlamok voltak. Sejthetjük belőle, hogy Bercsényi gögjének mennyit kellett nyelnie miatta. Két egyformán fényűző, egyformán fejedelmieskedni szerető, egyformán hiú ember együttműködése mindig nagy súrlódásokkal jár. Dicsérünk kell Rákóczit, hogy nyílt összeveszés nélkül végig kibírta Bercsényivel. Bercsényinek azonban ebben már kevesebb érdemet kell tulajdonítanunk, mert alattvaló lévén, ő már kénytelen volt tűrni s alkalmazkodni. Rákóczi megjegyzéséből azonban látjuk, hogy gögjét és nagyzolását sokszor igen nehéz volt összeegyeztetni még az alattvalóknak egyébként nagy szabadságot adó magyar alkotmánnyal is s csak a lengyel viszonyok, tehát az anarchia alapján állva lehetett menteni. Vajon ki a bűnös tehát, ha ilyen ember elégedetlen volt Lipóttal, kivált mikor maga Lipót és kormánya nem is veszett vele össze soha?

„Ez sok rágalomra szolgált vala okul, amennyiben az emberek azt hívék, hogy a gróf hatalomban és méltóságban is egyenlőnek tartja magát velem, noha sohasem tapasztalám, hogy az irántam tartozó tisztelet és engedelem ellen vétett volna.”

Mint láttuk, ezt mások állandóan „tapasztalták”. Rákóczi csak azért mondja, hogy ő nem tapasztalta, mert szégyelli, hogy eltűrte, illetőleg, hogy el kell tűrnie. Az ő fejedelmi hiúsága ezt ugyanis semmiképpen se tűrte volna, ha nem lett volna kénytelen erre. Mint már korábban is rámutattunk, Rákóczi olyan kényes volt fejedelmi hatalmára és tekintélyére, hogy szigorúságát, sőt kegyetlenségét (kivégzéseit) sose mentegeti még Vallomásaiban se; de ha engedékeny volt, azt mindig mint szégyenét mentegeti. Hogy ezt a legutóbbi dicsőítő dolgot is mennyire csak azért mondja Bercsényiről, nem lehet észre nem vennünk, hiszen éppen az imént mondta, hogy Bercsényi úgy viselkedett vele, hogy csak a lengyel szokásokkal, de nem a magyar törvénnyel lehetett összeegyeztetni.

„Nehezen bírám mérsékelni természetét e barátomnak, kit őszintén szerettem, aki minden titkomat ismerés és hív bajtársam volt a száműzetésben, szerencsétlenségben. Bajos vala őt a többi nagyokkal, kik pártomon állottak, egyezésben tartanom, mert mindannyian különböző természetűek lévén, ámbár önként látszottak megadni a tiszteletet gróf Bercsényinek azon nagyrabecselésért, mellyel én viseltem iránta, továbbá méltóságáért: mégsem volt egy is őszinte sem hozzá, se maguk közt.”

Még Des Alleurs, a Rákóczi mellett levő francia követ is, akivel egyébként – mint mindenki – Bercsényi szintén összeveszett, azt mondja róla, hogy nem ő ugyan a leggazdagabb és legerősebb származású a magyar előkelőségek között, azonban mivel több az esze, mint nekik és jobban tud fondorkodni, mint ők (il a plus d'esprit et d'intrigue), náluknál nagyobb tekintélyt szerzett. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 198. o.)

Látjuk tehát, hogy még ez a Rákóczi udvarában élő francia is milyen ellenszenvvel és le- nézéssel ír meg azokról a magyarokról is, akik a francia ügyet szolgálták akkor, mikor róluk

ír. Csak ilyen összehasonlításra alkalmas esetekből tudjuk megítélni igazán, hogy más idegeneknél mennyivel jobban szerettek és mennyivel jobban meg tudtak bennünket érteni a bécsiek, akik orra alá pedig állandóan borsot törtünk. Hogy maga Bercsényi nem volt rokonszenves e franciánál, azt még nem magyaráznánk a magyarok elleni rosszindulat jelének, hiszen róla még Thaly is azt írja, hogy „mások iránt türelmetlen, gúnyolódó, szilaj, heves” volt, de látjuk, hogy Des Alleurs a többi magyar főurat se becsüli többre vagy szereti jobban Bercsényinél. Neki valamennyi intrikus.

Ha Bercsényi csak azért utálta és gyűlölte Bécsset, mert szerette a hazáját, a magyar alkotmányt és a szabadságot, s mert Bécs ezt a gyűlöletet megérdemelte, akkor miért becsmérelte, sértegette, gúnyolta és nézte le azokat a köznemeseket, akik vér voltak az ő véréből és akik a magyar alkotmány szerint vele egyforma jogokat és szabadságokat élveztek? Pedig Bercsényi így csinált, sőt ez egyenesen szokása volt. Nemcsak felfelé és az egyenrangúak iránt volt dölyfös azért, mert gögjét bántotta, hogy vele egyenrangúak, sőt – Uram bocsá! – még felette levők is vannak, hanem lefelé is, sőt éppen lefelé leginkább. Ez eddig éppen nem nemes lélek vagy igazi úri természet jele.

Csicseri Orosz Pál, a későbbi kuruc tábornok 1698. november 24-én Mikóházáról Bercsényihez intézett válaszleveléből nagyszerűen láthatjuk, mit értünk azon, amit itt állítunk s hogy milyen természetű volt Bercsényinek ez a köznemeseekkel való fölényes, sőt megvető viselkedése. Abból az időből származik a levél, mikor Bercsényi még nem volt olyan nagy úr, még nem volt kuruc vezérlőtábornok, hanem együtt szenvedte nemestársaival és nemzetével az állítólag annyira megalázó és olyan tűrhetetlen osztrák elnyomást. Ekkor különösen össze kellett volna tartaniuk azoknak, akiket ez az állítólagos elnyomás sújtott és megbecsülni és szeretni a magyarnak a magyart. Bercsényi azonban ekkor sértegette vérig nála kisebb birtokú és hatalmú s így neki védtelenül kitett nemestársait.

Hogy mit írt Bercsényi Csicseri Orosznak, nem tudjuk, mert Bercsényi levele nem maradt fenn. Csicseri Orosz válaszából azonban, mely megvan, sejthetjük:

„Rendeletlen, ok nélkül való levelére, mely mocskokat sem nemesi régi szabadságom, sem magam embersége nem hozza s nem engedi, hogy felvehessek – ha más jó Uraim felvehetik Ung vármegyében, lássák, talán ott inkább megszokták; de nemes Zemplén vármegyeiek ott sem vehetnék föl; én is ugyan Ung vármegyei vagyok, talán ugyanezért cselekedte velem Nagyságod (tudvalevőleg Ung megyében volt főispán Bercsényi) –, de úgy nem veszem fel... Sem herceg, sem fejedelem, sem generálisok, sem német, sem magyar nem írt énreám oly mocskokat, mint Nagyságod.” (Thaly: A Bercsényi-család, III., 101. o.)

Ebből is láthatjuk, hogy nem lehetett az a lipóti elnyomás olyan veszedelmes, nyomasztó, sőt tűrhetetlen, mint „hazafiaink” gondolják. Legalábbis akkora nem volt, mint az az elnyomás, mely Bercsényi felől nehezedett nem is csak a jobbágyságra, hanem még a nemességre is. Idegen generálisok nem bántak oly lealázóan velük, mint a szabadságszerető Bercsényi úr. Ők jobban tiszteletben tartották a magyar nemesi szabadságot, mint ő.

Pedig hogy nem Bercsényi effajta sértegetései voltak kivételek, hanem a rájuk adott olyanfajta erélyesebb válaszok, mint a most közölt, azt láthatjuk Thaly hozzá fűzött megjegyzéséből: „A mokány Orosz Pál volt talán az egyetlen Ung megyei, aki ily módon merészelt visszapattogni Bercsényinek. Ámde ez a mérges levél is a vége felé igen megszélesül – egész a bocsánatkérésig.”

Thaly azonban még ezt is Bercsényi dicsőségére hozza fel, mert szerinte azt mutatja, hogy milyen nagy úr volt, milyen nagy tekintélye volt, mennyire mindent eltűrtek tőle. Hát elismerjük, hogy ez is valami. De mi lett volna itt nálunk, ha azok a német generálisok is, akik itt nálunk működtek, olyan nagy uraknak tartották volna magukat és olyan nagy tekintélyt tudtak volna tartani, mit a mi Bercsényink? Hiszen nekik a Bercsényi nagy akaratához és gögjéhez még a megfelelő fegyveres erő is rendelkezésükre állt s nekik nem a maguk vére, hanem egy idegen nép, mégpedig éppen akkor egy rebellis és gyalázatos módon még a török-

kel való szövetségésre is képes nép ellenében kellett volna a rendelkezésükre álló fegyveres erőt használniuk.

Egy katonának nagy úrnak lenni és a maga számára „tekintélyt” szerezni a legkönnyebb dolog. Hogy beszélhet azonban osztrák katonai túlkapások ellen olyan valaki, aki a nem katonai Bercsényinek a saját vérei elleni túlkapásait egyenesen élvezzi? Képzeljünk el, mi lett volna itt a szegény magyarokból (nemcsak a jobbágyokból, hanem még a nemesekből, sőt főnemesekből is), ha Bercsényi Miklósok és Thaly Kálmánok lettek volna itt osztrák generálisok, élet és halál urai; ha ők rendelkeztek volna itt a magyar nép, sőt a nemesség sorsát eldöntő fegyveres erővel?

Láttuk, hogy Rákóczinak azt beszélték a magyar intrikusok, hogy helyette Bercsényi szeretett volna erdélyi fejedelem lenni. Nagyon valószínű, hogy így volt. Bercsényi bizonyára a magyar koronát szánta nála előkelőbb barátjának, a kisebbet, Erdélyét, magának. Ekkor emiatt egy kis ideig el is hidegült a viszony a magyar „szabadság” két vezére között. Később Rákóczi úgy akart kedveskedni Bercsényinek, kárpótlásul azért, mert ő maga lett erdélyi fejedelem is, meg Magyarország vezérlő fejedelme is, hogy megtette erdélyi főkancellárrá. Bercsényi azonban elég érthetően adta tudomására, hogy ilyen kinevezésekkel őt kitüntetni nem lehet.

Forgách Simon unokatestvére volt Bercsényinek s nála sokkal régibb, előkelőbb, gazdagabb családból származott. Az udvarral való béketárgyalások idején Érsekújvárott Forgách volt a díszszemlére kirendelt kuruc csapatok parancsnoka... Mikor Rákóczi a csapatokat megszemlélte, Forgách, aki kivont karddal tisztelgett neki, ugyanígy kivont karddal kezében kísért a fejedelmet a csapatok megszemlélése közben is, mígnem Rákóczi – iránta való előzékeny figyelemből – visszatétette vele kardját hüvelyébe.

Mikor utána Bercsényi, mint főgenerális jött ugyanezen csapatok megszemlélésére, Forgách ugyanilyen tisztelgéssel fogadta, de Bercsényi már nem volt hozzá olyan előzékeny, mint Rákóczi: ő közben nem tétette vele vissza a kardját a hüvelyébe. Forgách, aki Bercsényit nem tartotta többnek magánál s az egész neki adott tisztelgést, mint önkéntes tiszteletadást fogta fel a maga részéről, majdnem felrobbant a dühtől Bercsényi önteltsége miatt. (Láttuk, hogy már régebben is csak a jó bécsi király akadályozta meg gyűlölködésüket az örökség miatt.)

A szemle alatt még uralkodott magán, s mivel Bercsényi nem adott rá engedélyt, nem hagyta abba kivont karddal való tisztelgését, de estére már kitört belőle megalázása miatti haragja és élesen tudtára adta Bercsényinek, hogy ő is csak olyan tábornok, mint ő. Bercsényi ennek hallatára azonnal Rákóczihoz rohant panaszra és elégtételt kért, mert tudta, hogy Rákóczi nem mer neki ellentmondani. Ez esetben azonban Rákóczi, aki előtt Forgáchnak is nagy tekintélye volt s azt se tartotta tanácsosnak magától elidegeníteni, olyan vakmerő volt, hogy kérlelően bár, de tudtára adta Bercsényinek, hogy nem segíthet a dolgon, mert Forgáchnak van igaza.

„Bercsényi főntebbi válaszat – írja Rákóczi emlékirataiban – nem bírta megemészteni. Megbetegedett (!) keserűségében, idegesség fogta el tagjait, úgyhogy a pöstyéni hévvi-zekbe kelle mennie, hol” (noha azok a hévizek csak reuma ellen jók) „meggyógyult ugyan, de neheztelese reám még jó hosszan tart vala.”

Ez volt Bercsényi. Így aztán nem csoda, hogy végül magára haragított mindenkit s oly lehetetlenné vált a helyzete, hogy – mint említettük már – mikor a felkelés vége felé Rákóczi diplomáciai küldetésbe Lengyelországba küldte, ahonnan aztán már haza se jöhetett többé, ez – Asztalos szerint (II. Rákóczi Ferenc és kora, 353. o.) – nem azért történt, mintha ott Lengyelországban csakugyan szükség lett volna rá, hanem „nagy mértékben személyes biztonsága érdekében”, azaz mert olyan lehetetlenné vált már itthon a helyzete, annyira nem kellett már a kurucok között se senkinek, hogy távozása megkönnyebbülést jelentett, sőt attól kellett már félni, hogy a kurucok elteszik láb alól vagy kiszolgáltatják az ellenségnek.

A kurucok tehát sokkal türelmetlenebbek voltak hozzá, mint az udvar. Az udvarnak évtizedeken át volt vele gondja-baja, mégse unta meg. Nemcsak láb alól eltenni nem akarta, hanem még csak eljárást se indított ellene soha. A kurucok (a „szabadság” védelmében társai) azonban már nyolc év alatt úgy torkig voltak vele, hogy már életéért kellett aggódni, a „szabadság” ügye szempontjából pedig személyét és munkáját teljesen feleslegesnek tartották, ha ugyan nem egyenesen károsnak. (Azt meg már láttuk, hogy ütközet alatt viszont Rákóczi tartotta feleslegesnek, ha nem károsnak, jelenlétét.)

Bámulnunk kell tehát Lipót és tábornokai türelmét, hogy bár ők is méltán tűrhetetlenek tarthatták volna a Bercsényivel való együttélést ott Felső-Magyarországon, már régen 1703 előtt, ők mégis olyan önuralmat tudtak gyakorolni, hogy nem ők léptek fel Bercsényi ellen s nem ők akasztottak egy hűtlenségi főbenjáró pert a nyakába, hanem meg tudták várni, míg Bercsényi vitte törésre a dolgot s robbantott ki felkelést. De azért mégis ők voltak az elnyomók s ők azok még ma is.

Említettük, hogy Rákóczi részéről nem lehet önzetlenségnek vagy áldozatnak tekinteni, hogy képes volt itthagyni egymillió hold földjét, mert rámutattunk, hogy ha itthon marad, egymillió hold földje ellenére is csak alattvaló lesz, míg az emigrációban mindig fejedelem maradt s már Thököly is megmondta, hogy jobb külföldön orozslánnak lenni, mint itthon szárnak. Szirmay András pedig ugyanezt – Bercsényire vonatkoztatva – így fejezte ki: „Az országot bírja, azért nem kap jószágon”. Rákóczinak tehát azért nem kellett egymillió holdas jószág, mert ennél több: ország, fejedelemség kellett neki. Nem önzetlenség volt ez tehát tőle, hanem önzés.

Már Bercsényiben jobban megtalálhatnánk ezt az önzetlenséget abban, hogy inkább a bujdosást választotta, mint a birtokot, mert ő nem volt fejedelem, ő nem bírt országot akkor sem, mikor még lobogott a kurucok zászlója. Ő tehát nem azért hagyta el hazáját és nagy ungvári uradalmát, mert többet akart nála. Igaz, hogy neki nem is kellett elhagynia az országot, mert már kint volt akkor, mikor a többiek elhagyták. Ő csak nem jött haza, noha jöhetett volna, ha akart volna.

Azonban közelebbről vizsgálva a dolgot, az ő eljárását se tarthatjuk annyira önzetlennek és ideálisnak, mint amilyenek első pillanatra látszik. Mert igaz, hogy ő nem volt fejedelem, de volt mintegy alkirály, Rákóczi helyettese és alteregója. Hisz éppen most láttuk Szirmay András megjegyzéséből, hogy a kuruc közvélemény azt tartotta, hogy „bírja az országot”, tehát hogy ha címben nem is, de tényleg őt is fejedelemnek tartotta. Pedig hát nem a cím a lényeg (bár az is valami, kivált ha olyan hiú emberrel van dolgunk, mint Bercsényi).

Az igazság tehát az, hogy a kuruc világ tartama alatt Bercsényi se volt egyszerű alattvaló. Igaz, hogy Lipót alatt se volt az, mert akkor is kivételt tettek vele. De Lipót mégis független volt tőle, s akkor bánhatott volna el vele, mikor akart volna. Rákóczi azonban ezt nem tehette, mert függött tőle s ha összevesznek, ha a kurucok megoszolnak, Rákóczi fejedelemségének is vége. Érthető tehát, ha Bercsényinek nem akarózott ismét olyan alattvalóvá lenni, mint amilyen Lipót alatt volt.

Ő egyébként is annyira gögös ember volt, hogy neki a megalázás, az ugorkafáról való leszállás s utána ismét a csendes, egyszerű alattvalóként élés (s ráadásul azok között, akik látták tündöklését és akik annyira gyűlölték érte, mert fölényét annyira bántóan érezte mindig velük s akik ezért igen nagy kárörömmel nézték volna megszegyenülését) sokkal nagyobb megalázás lett volna, mint – Rákóczit kivéve – bárki másra.

Ha meg aztán még az is tudjuk, hogy Bercsényinek kint Lengyelországban is, sőt Rodostóban is végig udvara volt, s míg a többi bujdosó nélkülözött, neki annak az évdíjnak a fele járt, ami Rákóczinak; hogy ő Rodostó egy egész külön városrészében lakott, a magyaroktól külön, külön népes udvartartással, akkor vele kapcsolatban se beszélhetünk semmi különösebb önzetlenségről vagy idealizmusról azért, mert inkább választotta a „keserves” száműzést, mint hazáját s vele kiuzsorázott és eladósodott ungvári uradalmát.

Bercsényi udvartartása még kint a lengyelországi Brzezanban is 106 emberből és 150 lóból állt. (Márki: II. Rákóczi Ferenc, III., 285. o.) De még Rodostóban is annyira a régi Bercsényi volt, hogy „az alacsonyabb rangú nemeseknek bizony nem kis dolog volt látogatást tenni a Bercsényi-udvarban”. (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 459. o.)

Nagy Bercsényi Miklós tehát ha bujdosott is, semmiképpen se „magában” bujdosott. „Szegény” se volt a bujdosásban se, ha a dal részvétellel annak is nevezi, s ha „elfogyott” is „minden katonája”, udvartartása, udvari emberei sose „fogytak el”. Bujdosása tehát közel se volt olyan keserves, mint az utókor jámbor hazafiai nagy részvétükben elképzelik.

Károlyi Sándor (1668-1743)

Kétségtelen, hogy a Rákóczi-mozgalomban Rákóczi és Bercsényi után tehetségben, súlyban és jelentőségben harmadiknak Károlyi Sándor következik. Nemcsak azért, mert a harc elbukása ellenére is szerencsés befejezése, a szatmári béke, a két első ember ellenére egyedül az ő érdeme, hanem ettől eltekintve magában a harcban való szerepe címén is.

Ősi, honfoglaláskori család sarja (a Kaplony-nemzetségből). A felesége Barkóczy-lány (Krisztina). Mint Rákóczi és Bercsényi, ő is katolikus. Rá még azt is több joggal mondhatjuk, hogy „buzgó”, mint a másik kettőre, bár természetesen Károlyi életének se a legvallásosabb és a legerkölcösebb korszaka volt az, melyben kuruc vezér volt.

Nem olyan tündöklően gyors felfogású és csillogó tehetség, mint Bercsényi, de sokkal mélyebb, alaposabb és különösen sokkal nyugodtabb és gyakorlatiasabb. Rákóczi jó emberismeretére és tehetség-felismerésére vall, hogy a mozgalom második felében már inkább ő volt Bercsényi helyett Rákóczi jobbkeze, noha eleinte, míg nem ismerte eléggé, még nem nagyon rokonszenvezett vele.

Így ír róla önéletrajzában:

„Olyan embernek, mint Károlyi, nem sok oktatás kellett. A természet megadott neki minden kelléket arra, hogy jó tábornok váljék belőle: gyors felfogású, szilárd, tevékeny, fáradhatatlan a módok és segédeszközök kitalálásában. Szorgalmas, mindig nyájas és udvarias volt. Alattvalóit jól meg tudta válogatni és helyesen alkalmazni. Gyűlölte a lakmározásokat és pulyaságot.”

Rákóczinak Károlyi tehetségei és erkölcsi kiválóságai előtti ezen hódolata annál többet jelent, mert ezt a sok dicséretet Károlyi „árulása” után, tehát akkor írta, mikor már ellensége lett, sőt mint láttuk, meg is akarta gyilkoltatni. (Furcsa, hogy Rákóczi ilyen embert akart láb alól eltenni.) Károlyi tehát előnyösen különbözött a többi kuruc vezetőtől. Ő nem volt könnyelmű, sem eszem-iszom ember, mint azok. A hangulat embere se volt, nem szenvedélyes és meggondolatlan, mint úgyszólván minden kuruc, hanem a mérséklet, a takarékoság, az önuralom és az ész embere volt. Az ész után indulás volt az ismertetőjele. Míg a többiek pazaroltak, ő gyűjtött.

Érdekes, hogy „hazafiaiink” éppen ezt tartják legnagyobb bűnének, mintha bizony a pazarlás volna az erény és mintha éppen a magyarokat kellene a túlságos fukarságtól és a pénzimádattól óvni s éppen nekik kellene az ellenkezőt ajánlani. Olyan állásba, melyben valaki nemcsak a maga, hanem a nemzet vagyonával is gazdálkodik, különösen nem való könnyelmű, a pénzt nem becstülő ember, mert aki még a maga pénzére se tud vigyázni, az a közvagyonra még kevésbé vigyáz. Ha pedig vezető állásban levő ember pazarol, nemcsak a maga, hanem a nemzet vagyonát is pazarolja.

Amint sem Rákóczi, sem Bercsényi nem panaszkodhatott se a császárra, se a bécsi udvarra, éppúgy nem panaszkodhatott Károlyi se. Báró volt és Szatmár vármegye főispánja lett

már húszéves korában (1689-ben), később pedig még Máramaros és Szabolcs megye főispánjává is őt tette az udvar. Ő is éppolyan király- és Habsburg-párti volt, mint Bercsényi, és semmi se bántotta annyira, mint mikor a császári katonaság részéről azzal vádolták meg, hogy rebellis. Ettől kezdve, szinte élete fő törekvésévé vált, hogy bebizonyítsa, hogy nem az.

A mi régimódi hazafiaink azt gondolják, hogy ez szolgálalkúséget és a nemzeti érdekek elárulását jelentette. Pedig dehogyan. A királyhoz és általában a törvényes hatalomhoz való hűség egyszerűen kötelesség, az Evangéliumból, a kereszténységből, sőt a becsületből folyik, de a magyar alkotmányból is s elsősorban a közügynek, tehát a nemzet érdekének szolgálatát jelenti. Nem lehet ugyanis nagy az olyan nemzet, melyben mindenki azt teszi, amit akar és amelyben nincs fegyelem. A király iránti hódolatot és engedelmisséget csak akkor lehetne szolgálalkúségnek, tehát hibának tekinteni, ha minden hatalmat szükségképpen jogtalanságnak tekintenénk, ez azonban anarchia vagy legalábbis forradalmárság.

De a bécsi, az idegen király iránti feltétlen engedelmisséget is csak akkor tarthatjuk hibának, ha a Habsburgok magyar királyságát magát törvénytelennek tartanánk. Ez viszont egyenesen képtelenség még akkor is, ha eredetileg törvénytelenül szerezték volna meg a magyar koronát. Rákóczi idejében azonban már kétszáz éve voltak királyaink a Habsburgok, kétszáz éves – a mi korunkban pedig már négyszáz éves – törvénytelenség pedig képtelenség. Aki a jogba csak belekóstolt, jól tudja, hogy még a tényleges törvénytelenség is elévül, azaz törvényessé válik 25-30 évi gyakorlat után.

Hogy Károlyiban az a lelkület, mely becsületbeli kötelességnek tartotta a király iránti hűség bebizonyítását akkor is, ha az a király idegen volt, mennyire nem jelentett se szolgálalkúséget, se nemzetietlenséget, mutatja, hogy ugyanakkor, mikor szégyennek tartotta magára a rebellis jelzőt és fő elve a király iránti hűség volt, egymást érték összekoccnásai a hazánk területén tartózkodó idegen katonasággal, akár azoknak a megyéknek az rdekeit kellett védenie, melyeknek főispánja volt, akár a maga nemesi kiváltságait. Hogy e tekintetben aulikus létére is mennyire kuruc volt, annak jellemző példáját az imént láttuk, mikor gróf Auersperg tábornok katonáit egyszerűen kiverte Nagykárolyból. Ezt ugyanis nem kuruc tábornok korában tette, hanem akkor, mikor még aulikus volt s a fő gondja arra volt, hogy bebizonyítsa, mennyire nem rebellis.

Ezenkívül Károlyi, mint szívvel-lélekkel katolikus és emellett józan, logikus gondolkodású ember, teljesen tudatában volt annak is, hogy első a hit, mert ez még a földnél, sőt a hazánál is előbbrevaló. A családi vagyon ugyanis mulandó, még a haza is mulandó, de a hit és az igazság örök. De még ha a mulandó haza lenne is a mindennél előbbrevaló, akkor is akkor tesszük vele a legnagyobb jót, ha polgárait megismertetjük az igazsággal és azt körükben megvédjük, fenntartjuk. Ezért Károlyi általában véve is, meg nemzeti szempontból is a legfontosabbnak az igaz hit védelmét tartotta és minden lázadásban az eretnokség győzelmét látta, tehát nem tekinthette a szabadságért való nemes értelemben vett harcnak.

Hogy lehet tehát mégis, hogy ez az okos, józan, önmérséklő, mindent ésszel csináló Károlyi is lázadó lett végül? Ennek oka éppúgy az emberi gyarlóság volt, mint Rákóczi vagy Bercsényi lázadásának. Ki kell azonban emelnünk, hogy Károlyi gyarlósága sokkal kisebb volt, mint akár Rákóczié, akár Bercsényié. Rákóczi azért lett lázadó még „hazafias” történetírónk felfogása szerint is, mert „élt benne származásának tudata s az a már gyermekkorától kezdve mintegy vele nevelt érzés, hogy uralkodni s nem engedelmeskedni született”. (Zayzon Sándor: Károlyi és a szatmári béke. Századok, 1915, 34. o.) Senki se tagadhatja tehát, hogy Rákóczit a nagyravágyás, vagy nyersebben kifejezve: az önzés tette szabadsághósszá. Bercsényit veleszületett elbizakodottsága és összeférhetetlensége. Károlyit csak a kénytelenség. Ő csak azért lett „szabadsághóssz”, mert olyan helyzetbe sodródott, hogy a király iránti hűség egyenesen emberfeletti áldozatokat kívánt tőle s ő – noha kötelessége lett volna – nem tudott emberfeletti ember lenni.

Károlyi Sándor Esze Tamásék dolhai leverése után jelentéstétel és a megyék részére, melyeknek főispánja volt, a katonai terhek terén könnyítés kikunyerálása végett Bécsben járt akkor, mikor Rákócziék betörték az országba. Mikor Nagykárolyig jutottak, Károlyi otthon maradt felesége, bár egy darabig tartotta magát, végül kénytelen volt nekik a várat feladni, s hogy személyét és méginkább birtokait az elpusztítástól és felégetéstől, tehát a kurucok bosszújától megkímélje, hűséget esküdött Rákóczinak. Ott Kelet-Magyarországon enélkül egy földesúrnak nem lehetett akkor már megmaradni.

Károlyi egyik legeszményibb férj volt a magyarság történetében. Olyan minta családi életet élt feleségével, mint I. Ferdinánd, Nádasdy Tamás vagy Thurzó György nádor, I. és II. Rákóczi György vagy Bethlen Gábor, akinek a felesége is éppen egy Károlyi-lány (Zsuzsanna) volt. (Ebben a jóban még Kossuth is eléggé hasonlított hozzájuk.) Károlyi Sándor – mondom – végtelenül szerette a feleségét, akivel az anyagi ügyek féltő gondozásában is igen egyetértettek. Mind felesége, mind a birtokok miatt rendkívül izgult hát ott a messze Bécsben s végtelenül vágyódott haza mind a feleség, mind a jószágok miatt. Neki a hite és a felesége után rögtön a birtokok következtek (s ha a birtokok csak ezek után következnek, nem is el-lenkezik ez a józan ésszel, sőt még a kereszténységgel se), s ezért a takarékos, birtokszerző ember nem bírta Bécsből tétlenül nézni, mint pusztulnak a messzi Szatmárban a birtokok gondviselő nélkül.

De ha nem vágyódott volna annyira a felesége után, s ha nem féltette volna annyira a birtokait, akkor is szinte lehetetlen volna neki királya mellett továbbra is kitarania. Ő, a magyar ember, aki németül se tudott, nem érezte jól magát ott az idegenek között Bécsben. Ő, az örökké tevékeny ember, nem tudott hosszabb időn át tétlenül élni. Ő, aki mindig úr volt és mindig parancsolt, nem bírta ötdik kerék lenni.

Mivel az ember, kivált a becsületes ember, lassan romlik, ha romlik, eljött ugyan Bécsből, de először csak Kassára jött, s oda is csak azért, mert akkor még a király kezén volt, mert Rákóczi még nem jutott el oda. Ezzel – gondolta – még nem követ el bűnt s mégis közelebb van a feleségéhez, jobban összeköttetést tud vele találni, esetleg utasításokat is el tud hozzá juttatni a birtokok kezelését illetően.

Ámde így, hogy közelebb volt szeretteihez, családjához és a birtokhoz, csak még nőtt benne a vágy és vele a rosszra való kísértés. Igaz, hogy a jó Lipót ekkor is igyekezett gondoskodni róla s Nigrelli kassai császári parancsnokhoz rendelet ment, hogy Károlyinak szállása és három ember és négy ló erejéig (tehát úri módra) tartása legyen, ámde mi volt ez az ő hajdani nagyúri életéhez képest? S persze egyelőre még ez is csak rendelet, tehát elmélet volt s várni kellett, míg valósággá is válik s addig barátainál kegyelemkenyéren volt kénytelen élni. Gondolhatjuk, hogy érezte magát Kassán a parancsoláshoz szokott magyar főúr, aki otthon csak szolgálát látott maga körül! Mekkora áldozat lehetett tőle, hogy birtokaitól és szeretteitől távol, a más keze-lába legyen; eleven eszét, állandó tevékenységhez szokott lelkületét nyolc hosszú éven át (akkor még nem tudhatta ugyan, hogy mennyi ideig, de sejtette) tétlenségre kárhoztassa.

Emellett az ördög se pihent. Kuruc részről a legcsábítóbb ajánlatok érkeztek hozzá, ha hozzájuk áll. Nehezen ingott meg s egyelőre csak annyiban engedett a csábításoknak, hogy Nigrellitől engedélyt kért arra, hogy családjá és birtokai ügyében – természetesen csak ideiglenes látogatásra – titkon átmehessen kuruc területre. Hogy engedéllyel ment át, mutatja, hogy még mindig nem tudta magát elszánni a hűtlenségre.

Sajátságos, hogy a magyarok iránt állítólag mindig kíméletlen s köztük még a leghűségesebbekben se bízó osztrák most is olyan bután bízott ebben a Károlyiban, hogy rögtön megengedte neki, hogy kuruc területre átmehessen, pedig tudjuk, hogy rebelligség gyanúja miatt már egyszer feljelentették Bécsben s a császár embereinek azt is látniuk kellett, mennyire lóg az orra, mennyire kedvetlen s mennyire kívánczik haza. Pedig hát Károlyi ekkor már alku-

dozni ment oda s csak azért ment át mégis engedéllyel, hogy ha a kuruc feltételeket nem tartja elfogadhatóknak, még visszamehessen.

De nem is lehetett volna tőle megtagadni az engedélyt. Az olvasó az eddig közölt sok adatból már bőségesen láthatta, hogy a mi főuraink sokkal nagyobb urak voltak annál és Bécs is sokkal jobban elkényeztette őket, semhogy effajta engedélykerést meg lehetett volna valamelyiktől tagadni. Ha megtették volna, az illető ezt olyan sértésnek tartotta volna magára, hogy még ha addig esze ágában se lett volna, tisztán emiatt rögtön átállt volna az ellentáborba. Akkor – legalábbis a nemesség részére – nem olyan szabadság volt ám nálunk, mint a mai modern állam polgárai részére!

De azért Bécs nemcsak kénytelenségből adott engedélyt Károlyi részére, hanem – mint hamarosan kisért, meg nem érdemelt – bizalomból is, mégpedig akkora bizalomból, mely már egyenesen a butaság határait súrolja.

De hiába súrolták a kedvünkért állandóan a butaság határait azok a bécsiek, mi azért mégis ma is azt tartjuk, sőt ennél nincs is megingathatatlanabb „hazafias” meggyőződésünk, hogy Bécs sose bízott a magyarban. Még akkor se, ha egyenesen „az okádásig” (mert mi ettől „okádni” szoktunk) hűséges volt. Csak azt szeretném tudni, mit mondanánk hát akkor, ha valóban nem bíztak volna bennünk? Aztán azt is joggal megkérdézhetnék tőlünk azok az osztrákok, hogy vajon mi mennyire bíztunk öbennük?

Maga Károlyi írja naplótöredékében: „Melyben az midőn munkálkodtam volna (azaz miközben a kurucokkal átpártolásáról értekezett) egy asszonyember visszajűvén – ki által ugyan magam küldöttem volt levelet – az dolgokat egészen az németeknek megvallotta és előttök szemembe mondotta, hogy az grátiám (Rákócziaval a megegyezése) megvagyon s a szolgálaim, katonáim odaki vannak. Mi abban is az Isten megvakítván őket (a németek), noha tortúra alatt is azon vallásánál inhaereált (még a kínpadon is kitarított állítása mellett), mindazáltal teljes hitelt nem adván (az asszonymnak), az Isten közülük szerencsésen kihozott negyedmagammal.” (Századok, 1872., 714. o.)

Károlyi hűtlenségének már elhatározott voltát tehát a saját levélvivője elárulta a császáriaknak. A „gonosz” és minden magyarban – ha még olyan hűséges is – mindig szükségképpen rebellist látó és vele eszerint bánó osztrákok azonban nem hisznek a feljelentőnek. Azt gondolták, illik, hogy egy főúrnak jobban higgyenek, mint egy cigányasszony-félenek. (Ebben is igazuk volt, csak hát a főúrnak is eszerint kellett volna viselkednie.)

Megvárják, míg Károlyi újra visszajő a kuruc területről. Ekkor szembesítik vele. Az asszony most is kitarított állítása mellett és az árulást szemébe mondja. Mivel Károlyi természetesen tagadja a dolgot, és inkább neki hisznek s az asszonyt kínpadra vonják, hogy ismerje el, hogy rágalmozott.

Ha az a szegény asszony a kínpadon mindent visszavont volna, semmit se jelentene Károlyi javára, mert hiszen azt igazán nem lehet tőle kívánni, hogy még így is megmaradjon állítása mellett. Az asszony azonban még a kínpad kinjai közt és után is ragaszkodik állítása igazságához. (Így bánt tehát az osztrák a magyarokra árulkodóval, ahelyett hogy kedveskedéseivel halmozta volna el.) A buta német azonban (mert most már a „hazafiaknak” is ezt kell mondaniuk „gonosz” helyett) még mindig a rebellis magyarnak hisz, s nemcsak le nem tartóztatja Károlyit, hanem még csak titokban se ellenőrizteti. Annyira nem, hogy még ezek után is minden akadály és baj nélkül tud – most már végleg – átszökni a kurucokhoz, hogy ott aztán a lázadás egyik legtehetségesebb vezére lehessen.

Igazán nem csoda, hogy ezt még maga Károlyi se tudja mással magyarázni, mint azzal, hogy „az Isten megvakította őket”. Valóban: ekkora hiszékenységhöz, ekkora bizalomhoz, ekkora megbecsüléshez már nem is jólelkűség, hanem vakság szükséges. Ha közvéleményünk emiatt csak butának tartaná a „németet” – mint ahogy annak is tartja –, azt még megértenénk, de azt már semmiképp se, hogy nem a jóság, nem a magyarok iránti megbecsülés

és bizalom következményének tartja ezt a német butaságot, hanem éppen ellenkezőleg, a magyarok gyűlölete, az ellenük való bizalmatlanság, azaz a gonosz lelkület folyományának.

Ez még annál a vakságnál is nagyobb vakság, mint amit a németekben Károlyi megállapít, de – szégyen reánk nézve – ez a vakság már nem – mint a mi német „ellenfelünké” – a jóságból, hanem a gyűlöletből, a gonoszságból folyik. Nagy különbség ugyanis, ha valaki azért túl jó, mert jósága és emberszeretete miatt nem látja a valót, mintha azért, mert a gyűlölet teszi teljesen vakká. Nem annyira buta volt tehát az a német (annál kevésbé gonosz), hanem csak nagyon jó, s csak ott hibázta el a dolgot, hogy Károlyit és a magyarokat is olyan jóknak tartotta, mint amilyen maga volt, s ezért sokkal jobban bízott bennük, mint amennyire szabad lett volna, s mint amennyire megérdemelték volna. Ez a dicséret azonban természetesen nem a „németnek” szól, mert hiszen látjuk, hogy itt annak a „németnek” még a neve is Nigrelli (tehát olasz) volt, hanem a Habsburgoknak és a Habsburgok embereinek.

Nálunk mindenkire egyenesen kötelező az a felfogás, hogy történelmünk utolsó négy-száz éve folyamán egy magyar részére az uralkodóházzal tartani haszonnal járt, míg ellene lenni kárral. Az előbbieket tehát szükségképpen érdekemberek, tehát gazemberek voltak, míg az utóbbiak a maguk hasznáról lemondani tudók, tehát hősök. Ezzel szemben az igazság az, hogy minden szabadsághősünk azért ragadott fegyvert, hogy több legyen, mint addig volt, tehát önérdékből (több is lett mindegyik, még azok is, akik elvesztették a küzdelmet, mint Rákóczi és Kossuth).

Bocskai azért lett szabadsághős, hogy ne kelljen hazátlanná válnia és hogy már zár alá vett birtokait visszaszerezze. Lázadásával nemcsak elérte mindezt, hanem még fejedelem is lett belőle. Még utódai is azok maradtak volna, ha lettek volna utódai.

Bethlen és Rákóczi György, kik már fejedelmek voltak akkor is, mikor fegyvert ragadtak, azért ragadtak fegyvert, hogy Erdélyhez és a „Részek”-hez újabb „Részeket” szerezzenek. Szereztek is mindketten.

Thököly azért ragadott fegyvert, hogy elkobozott magyarországi birtokait visszaszerezze, s nemcsak ez sikerült neki, bár neki csak ideiglenesen, hanem még Magyarország koronája is övezte fejét, igaz, hogy csak olyan, melyet a töröktől lehetett kapni.

Láttuk, hogy Rákóczi és Bercsényi is többek akartak lenni s többek is lettek, mint azelőtt voltak.

Károlyi is érdekből, haszonért lett kuruccá; ő is érdekből tagadta meg királyát, aki iránti hűségét pedig annyit és annyira hangsúlyozta. Ő is csak azért lett labancból kuruc, hogy hazátlanságából hazamehessen; a tétlen élet helyett ismét tevékenységi teret kaphasson; hogy visszaszerezhesse feleségét, családi életét, birtokát, boldogságát. Nem aljasság volt, amit tett, mert ilyen nagy előnyök ellenére is csak nehezen szánta rá magát, hanem emberi gyöngeség, bár, mint láttuk, a császár emberei nagyobb jellemnek gondolták s nem tették fel róla ezt az emberi gyöngeséget.

Szeplő is ez Károlyi jellemén, s e tetteivel bizony nem öregbítette a magyarok becsületét a „németek” között. De az elvei melletti kitartás az ő helyzetében olyan lemondást, olyan áldozatot, olyan lelki nagyságot kívánt, hogy nem csodálkozhatunk, ha nem volt meg benne. Ha nőtlen, magányos ember lett volna, mint az Anyaszentegyház éppen ilyen okokból papjaitól kívánja, hogy azok legyenek és amint Koháry István, a „mindig hű” is az volt, talán kibírt volna a próbát, de így: feleséggel és gyerekekkel és olyan jó feleséggel és olyan szép családi élettel, mint az övé volt, felülmúlta erejét.

Az is nagyban hozzájárult gyöngeségéhez, hogy a legfőbb dologban, a vallás tekintetében megnyugtatták Rákócziék és Bercsényiék. Emiatt ne aggódjál, mondták neki, hiszen mi is katolikusok vagyunk és a hitünkben mi se engedünk. Persze – mint később bebizonyult – ez se volt igaz, de az ember könnyen elhiszi azt, amit szeret, és ha a kényelmét szolgálják, a könnyű érveket is súlyosaknak találja.

De hogy Károlyi életének e leggyöngébb pillanatában is csak gyöngé volt, nem pedig aljas, azt jól mutatja még az is, hogy nem úgy tette a rosszat, mint a tucatemberek ilyenkor szokták. Lelkiismerete megnyugtatóra és az emberek elámitására nem használt nagy hangot és nem tett úgy, mintha meggyőződését követné akkor, mikor valójában jellemtelen. Még csak azt se hitte el magával, hogy igaza van, mint ilyenkor mások szokták.

A kuruc táborba való áttérésével nem csapott magának reklámot, nem adta ki magát áru-ló helyett hősnek. Hanem mint kötelességében megtántorodó, gyöngé emberhez illik, szégyelli magát és bocsánatot kér azért, amit tesz. Mikor tette, akkor is szégyennek tartotta, amit tett, nem pedig dicsőségnek. Az is volt természetesen. Mégis ki kell emelnünk, mert ritka az az ember, aki ilyenkor ezt el is ismeri. Károlyi ilyen ember volt és ebben élesen különbözött mind Rákóczitól, mind Bercsényitől.

Búcsúzó levelet írt „a németeknek”, mielőtt átszökött, s ennek a végén ezt mondja: „Meg ne ütközzenek és botránkozzanak cselekedetemen, mert királyom, császárom oly kegyelmes, akiket Istenem után földi isteneimnek tartván, most is érdemem felett való gráciáját tapasztaltam és vettem. Hiszem Istent, ő felségek abban meg is tartanak. Azért, míg Isten az világban fenntart, hozzájuk való kötelességemet úgy igyekszem conserválni, hogy akik mostan balítélettel vannak is felőlem, akkor lelkek megnyugszik rajtam”. S a magyar történetíró, (Zayzon), mikor mindezt közli, azt teszi hozzá, hogy amit Károlyi „ebben a levélben ír, lelkéből fakad”. (Századok, 1915., 38-39. o.)

Írt Károlyi később is és máskor is, s máskor se írt álnokul, de sose fakadt semmi annyira a lelkéből, mint az, amit most idéztünk. Ahhoz ugyanis hogy így írhasson, önmegalázás kellett. Azonban érzelme (a király iránti hűség és nagyabecsülés) és a meggyőződés, hogy nem neki, hanem királyának van igaza) annyira erős volt benne, hogy még erre is képessé tette.

Közönségesebb lelkek ilyenkor inkább az udvart szidták volna s érveket hoztak volna fel az igazuk bizonyítására, mint Bocskai, Bethlen, sőt még Rákóczi és Bercsényi is tette, hogy Kossuthról ne is szóljunk. Károlyi tökéletesebb volt náluk, s a bűnből, csak azért, mert elköveti, nem akart mindenáron erényt csinálni.

Irodalmunkban is annyira magától értetődő ilyenkor az a gyarló eljárás, hogy íróink – hiába mondja ő maga az ellenkezőjét – még Károlyi átállását is az udvar rosszaságából magyarázzák. Azt mondják, hogy mikor a dolhai csata után a győzelmi zászlókkal Bécsbe érkezett, ott hidegen fogadták, rá se igen néztek, sőt „a mindenható bécsi miniszterek” kigúnyolták és megalázták. Meg hát hogy Kassán még megélhetést, sőt szállást se adtak neki, úgyszólván szégyenszemre a barátaira kellett szorulnia stb.

Pedig hát láttuk, hogy maga Károlyi a búcsúlevelében minderről semmit se tud. Ő még e levelében is, mikor már csak jellemtelen eljárása csökkentésére is, kísértésbe kellett volna esnie, hogy árulására ürügyeket keressen és ezeket ne önmagában keresse, hanem másban találja meg, mint minden „nagy” szabadsághősünk csinálta: csak a királyi család iránta való jószágáról és kegyelméről tud, mégpedig „érdeme felett” és még ekkor is „földi isteneinek” nevezi (elég helytelenül) a császárt is (Lipótot) és a királyt is (Lipót fiát, Józsefet, aki ekkor már megkoronázott magyar király volt) egyaránt, mégpedig természetesen nem gúnyból, hanem mint olyanokat, akik ezt a nagy megbecsülést tőle valóban meg is érdemelték.

Sajátságos, hogy a mi történetírásunk még Károlyi esetében is ennek éppen az ellenkezőjét hangsúlyozza. Úgy látszik, ő még Károlyinál magánál is jobban tudja, hogy vele hogy bántak Bécsben. De ha „hazafias” irodalmunk eme állítása a bécsi rosszaságról ennyire nem igaz, vajon mi címen higgyük el, hogy más esetekben ugyanez az állítása az igazságból fakad, nem pedig az elfogultságból s már egyenesen kötelességnek tartott gyűlöletből?

Nagyon tévedne azonban, aki Károlyi búcsúleveléből s különösen a benne foglalt s a tényekkel annyira ellentétben álló ígéretből azt következtetné, hogy Károlyi, mint kuruc vezér is titkon mindig a királyi családot szolgálta s végső „árulása”, mellyel a szatmári békét Rákóczi ellenére is megkötötte, csak ennek a már búcsúlevelében bejelentett s azóta állandóan

gyakorolt vélt kötelességének teljesítése volt; vagyis, hogy Károlyi mint kuruc vezér is mindig „áruló” volt.

Nem. Károlyi a szatmári béke megkötésével nem a királyi családnak szolgált, mert akkor az már nem szorult rá erre a szolgálatra (addig míg rászorult volna, nem kapta meg Károlyi-tól ezt a szolgálatot), hanem nemzetének, mely akkor már ugyancsak rászorult. Az azt megelőző években, míg kuruc vezér volt és Rákóczi ügyét szolgálta, minden hátsó gondolat nélkül és a legőszintebben szolgált.

Még ellenségei is elismerik (persze nem a Gelsei Bíró- és Baráthosi Balogh-félék), hogy még a szatmári béke megkötésekor is egész megható figyelemmel volt Rákóczi iránt. Szinte könyörgött neki, hogy ne kövessen más utat, mint amelyen ő a nemzet érdekében jár. Mindent elkövetett, hogy a béke Rákóczi érdekeit tökéletesen biztosítsa, aláírása pedig minél kisebb megalázást kívánjon tőle.

Ezért hosszú határidőt eszközölt ki Rákóczi hűségesküjének letevésére, s mikor még ez a hosszú határidő is eredménytelenül járt le, még meg is hosszabbította, sőt a szatmári békében még az is benne van, hogy Rákóczinak nem is kell személyesen letennie ezt a hűségesküt, hanem képviselőtében más is leteheti. Ezt a külön engedményt csak úgy lehet megmagyarázni, hogy Károlyi, mint aki Rákóczit személyesen ismerte, tisztában volt jellemének fő tulajdonságával, az önmegalázásra való képtelenséggel s ezért a gyengeségeihez való szeretetteljes alkalmazkodással még ettől is meg akarja kímélni. Annál nagyobb gyarlóság volt Rákóczitól, hogy ő Károlyi tettében mégse tudott mást látni, mint csak árulást és megvetni valót.

Károlyinak a felkelés alatti tetteiből, viselkedéséből, leveleiből (még feleségéhez írott bizalmas leveleiből is) egész világosan látható, hogy akkor nemcsak kénytelenségből, annál kevésbé álnokságból, hanem lelke egész meggyőződésével volt kuruc. Nem is gyanakodtak őrá a kurucok még Ocskay és Bezerédi elpártolása és Bottyán János és Béri Balogh Ádám ilyen irányú kísérletei s az ezekről terjesztett hírek közepette sem. Sőt tudjuk, hogy az ónodi gyűlésen, mikor Rákóczinak elégtételt kellett adni a túróciak bizalmatlanságával szemben, éppen ő volt az, aki nyugodt észember létére is igazi, éles vágást adott Rakovszkynak a csupa ideg- és érzelemember, Bercsényi lapos, tehát álvágásával szemben. Noha hideg, számító, észember volt, Rákóczi iránti szeretete mégis őszintébb és lelkesebb volt, mint az ideális lelkű Bercsényié.

Ha valaki ezt lélektani rejtélynek találja és kérdi, hogy lehetséges, azt feleljük neki, hogy könnyű a magyarázat. Valakinek a meggyőződésével ellenkező ügyet szolgálni, azaz önmagát maga előtt is képmutatónak és jellemtelennek tartani hosszú időn át szinte képtelenség. Egyes értékes és jellemtelenségre csak nehezen képes emberek meg tudják ugyan tenni, mint Károlyi is meg tudta, hogy mikor nem helyesen tesznek, inkább elismerik bűnös voltukat, mintsem a feketére erőszakkal ráfognák, hogy fehér. Hogy azonban hosszú éveken át mégis azt tegyék, amit becstelenségnek tartanak, az már nem lehetséges.

Az ilyen emberek vagy előbb-utóbb szakítanak a rossz úttal, vagy pedig, ha ezt tenni nincs erejük, akkor gondoskodnak róla, hogy a kellemetlen lelkiismeret-furdalás s az a fonák és szégyenletes helyzet, hogy maguk is elismerik, hogy rosszul tesznek, de azért mégis teszik a rosszat, megszűnjön. Károlyi esetében addig, míg az országot Rákóczi tartotta birtokában, szó sem lehetett a király hűségére való visszatérésről. Hisz az ő birtokai éppen az országnak abban a keleti részében voltak, mely még a szatmári béke megkötésekor is Rákóczi kezében volt, mert a kurucok oda, mint az ország északkeleti, Bécstől legmesszebb eső, de még magyar lakosságú csücskébe szorultak.

Aztán meg egyébként is vigyáznia kellett, hogy észre ne vegyék rajta, hogy nem őszintén szolgálja az ügyet, mert tehetsége s hamarosan még a vezetők között is az elsők közé emelkedése miatt úgyis sok irigye volt. Világos tehát, hogy ezer oka volt arra, hogy igazi kuruc igyekezzék lenni lelkiismeret-furdalásai, önbecsülése, élete biztonsága és érvényesülése szempontjából egyaránt. Mivel a harc folyama alatt állandóan teljesen kuruc környezetben

élt, állandóan ilyen behatás alatt is állt, a kuruc ügyre csak dicséretet, a királyira csak becs-mérlést és rágalmakat hallott. Érthető tehát, hogy csakhamar őszintén el is hitte ezeket és hamarosan úgy beleélte magát a kurucságba, hogy maga is ilyen értelemben beszélt nemcsak azért, mert kénytelen volt vele, hanem azért is, mert már így is gondolkodott.

Egy más ügygel kapcsolatban csak az imént mondtuk, hogy az ember igen könnyen elhiszi az olyan érveket, melyek az ő számára kívánatos dolgot bizonyítanak. Károlyi számára ekkor a maga megnyugtatósára is, anyagi okokból is (birtokai miatt), meg biztossága és érvényesülése szempontjából is az volt kívánatos, hogy a királlyal való vitában Rákóczinak legyen igaza. Lehet-e hát csodálkoznunk, hogy miután sorsa hosszú évekre a kurucok közé kényszerítette s előnyös, sőt elkerülhetetlen volt számára, hogy köztük is maradjon, Károlyi is könnyen elhitte, hogy az igazság mégiscsak a kurucoknál van, noha a császáriakhoz írt búcsúlevelében szégyene ellenére is volt még ereje a számára kellemetlen ellenkező igazság elismerésére? Ezért lett tehát Károlyiból átpártolása után hamarosan igazi, meggyőződéses kuruc.

A második emberi gyarlósága az volt Károlyinak, most már mint kurucnak, hogy vagyonszerző hajlamát mint kuruc tábornok is kielégítette. Láttuk már, hogy csapatai rablás és zsákmányolás tekintetében nem a legjobb hírűek voltak. Igaz, hogy ennek fő oka az volt, hogy emberei, mivel maga is tisztántúli volt, szintén tisztántúliak, tehát őskurucok voltak, ez pedig nem Károlyi bűne. De az már az övé, hogy rabló hajlamaikat meglehetősen szabadjára hagyta s az osztrák örökös-tartományokat kirabló és felégető portyázásokban is szeretett részt venni. Világos, hogy mint vezér, a zsákmányban ő is részesedett, sőt talán elsősorban ő részesedett.

Míg azonban a többi kuruc vezér az így szerzett zsákmányt elpompázta, elfényűzte, elmulatta, addig a nem ívó, egyszerű és mértékletes Károlyi mindent gondosan hazaszállított a feleségének Nagykárolyba és később birtokai felszerelésére, az okszerű gazdálkodás lehetővé tételére és újabb birtokok vételére használta fel. Meggazdagodott tehát a kurucságból, de hogy meggazdagodott és hogy egyedül gazdagodott meg a kuruc vezérek között, az nem bűne. Nem abban különbözött ugyanis a többitől, hogy ő zsákmányolt, a többi pedig nem – mert ez esetben alacsonyabb erkölcsiségű lett volna a többenél –, hanem csak abban, hogy – mint Rákóczi nyilatkozatából is már bizonyítva láttuk – ő szolid volt és takarékos, nem tivornyázott és nem pazarolt, mint a többiek. Azok máról holnapra élő, eszem-iszom, mulatni és a pénzt szórni szerető emberek voltak, ő pedig ennek éppen az ellenkezője.

Egyébként egyszerű életű, takarékos ember volt a másik érdemesebb, sőt katonailag egyenesen a legértékesebb kuruc generális, Bottyán János is. Ő is – szegény köznemes létére – egy nagy uradalmat (a bátorkeszit) szerzett kuruckodása eredményeként. Pedig hát őt még hazafiaink is a legérdemesebb kurucnak tartják. Nem is ellenkezik ezzel az, hogy uradalmat is szerzett, mert vagyont nemcsak panamázással, hanem szorgalommal és takarékosággal is lehet szerezni. Ez pedig nemcsak nem bűn, hanem erény, s különösen a magyaroknak nagyon ajánlani való erény.

Nem lehet tehát Károlyinak se bűne az, hogy ő produktív és nemzetgazdaságilag is szoros dolgokra költötte, amit szerzett és amit társai elhejehujáztak. Ami neki is bűne volt, az a többiekben is megvolt, amiben különbözött tőlük, az volt az erénye. Egyébként semmi bizonyíték sincs arra, hogy Károlyi nagy vagyona elsősorban kuruc kori zsákmányolásából eredt. Ő rendkívül szorgalmas és takarékos ember volt feleségével együtt, emellett pedig rendkívül jó és szakavatott gazda s ez a tulajdonsága volt elsősorban nagy vagyona forrása. A család nagy vagyonának azonkívül még az a véletlen is oka lett, hogy amit szerzett, nem oszlott meg, mert neki is csak egy fia volt, meg a fiának is csak egy, s az ráadásul még egy gazdag Harruckern-lányt is elvett, amely családban viszont egy fiú se volt. Mivel a nálunk divatos szokás szerint a hazafiassággal ellenkezik az a feltevés, hogy a nemzet vagy akár csak a nemzet ünnepelt hősei csak valamiben is vétekezessenek vagy csak valamit is nem jól vagy nem

elég okosan tegyenek, ezért az olyan hazafiasoknak tartott nemzeti mozgalmakban, melyek kudarcra végződtek, mint a Rákóczi-felkelés vagy a 48/49-es forradalom, a bukást és a nemzet vele járó szenvedéseit mindig egyedül csak az „ármánynak”, az árulásnak tulajdonították, sőt mindkét esetben egyetlen ember, mint bűnbak nyakába varrták: a kuruc mozgalom kudarcát Károlyi Sándoréba, a negyvennyolcasét Görgey Artúréba. Rákóczi is, Kossuth is félisten még ma is, Károlyi és Görgey még ezelőtt ötven évvel is maga volt a töményített rossz, az ármány, gazság, árulás megtestesítője. Görgey esetét majd a maga helyén tárgyaljuk meg, Károlyi „árulása” megtárgyalásának most van az ideje.

Thaly Kálmán még a gyűlölet és a megvetés hangján szól Károlyiról. Az ő kuruc kori szerepét elejétől végéig ellenszenvvel tárgyalja. Úgy beszél róla, mintha őt elejétől kezdve minden tetteiben, mindig egyedül és csak az önzés és az anyagiasság vezette volna. Pedig hát Béri Balogh Ádám, aki talán a legjellegzetesebb kuruc volt s aki a vezetők közül az egyedüli, aki a vérpadon végezte, tehát életét áldozta a „nemzeti” ügyért, nemcsak a legvégén, mikor már ügyis minden elveszett, sőt mikor már Rákóczi végleg el is hagyta az országot, mint Károlyi tette, hanem már jóval előbb, még a kuruc ügy virágzása idején lett labanccá. Hogy aztán még „árulása” végrehajtása előtt el tudták fogni a kurucok, s ekkor, hogy életét megmentse, kénytelen volt magát újra s most már végleg elkötelezni a kuruc ügy mellett, az már igazán nem Béri Balogh Ádám érdeme.

Mi címen tartjuk tehát Balogh Ádámot hősnak, Károlyit pedig árulónak, aki akkor, mikor Balogh már megingott, még javában rettenthetetlen kuruc volt? Aztán Ocskay, Bezerédi, sőt a legderekabb kuruc tábornok (Bottyán) is jóval előbb megingott, mint Károlyi. Láttuk, hogy mikor már semmi remény se volt és a józan ész és a nemzet ügye kívánta a feltétlen békekötést, Károlyi még akkor is minden elképzelhetőt megkísérelt, hogy a maga és a nemzet ügyét ne kelljen elválasztania Rákócziétól. Nem rajta múlt, hogy nem sikerült neki.

E törekvése közben követte el ugyan élete harmadik nagy szégyenét, hogy Rákóczi és hívei előtt akkor is képmutatáskodott még, mikor már régen elkötelezte magát királyának, sőt ennek megtörténte után még újra hűséget is esküdött Rákóczinak. Azonban egyenesen élete megmentése volt az, ami erre a képmutatásra, sőt hamis esküre kényszerítette. Hiszen tudjuk, hogy Rákóczi még ez újabb hűségesküje ellenére is meg akarta gyilkoltatni.

Károlyi azért ment ki Lengyelországba Rákóczihoz és tette ki magát ezzel életveszélynek, mert azt hitte, hogy Rákóczit meg tudja győzni a maga álláspontja helyességéről, vagy legalábbis, mert Rákóczinak tett esküje és iránta való szeretete miatt kötelességének érezte, hogy ezt legalább megkísérelje. Joggal hihette, hogy a meggyőzés sikerül is neki, mert minden elfogulatlan magyart ekkor már gyerekjáték volt erről meggyőzni. Ha tudta volna, hogy nem sikerül, nem is ment volna ki hozzá. Számára ez lett volna a legkényelmesebb megoldás. Ő tehát csak azért lett újra képmutatóvá és hamisan esküvővé, mert Rákóczit nagyon szerette és ezért segíteni akart rajta. Azért utazott ki hozzá s akart vele még egyszer – utoljára – találkozni, hogy ne kelljen a maga és nemzete ügyét Rákóczitól elválasztania és mert nem akarta megszegni azt az esküt, melyet Rákóczinak letett, noha érvénytelen volt ez az eskü, mert ellenkezett azzal az esküvel, melyet már királyának előbb letett (például akkor is, mikor főispán lett, tehát már húszéves korában).

Mikor azonban már ott kint volt Rákóczi hívei között, kénytelen volt látni, hogy az övével és az otthon maradt kurucokéval mennyire ellenkező ott a felfogás és a hangulat. Ha úgy beszélt volna előttük is, mint ahogyan gondolkodott és mint ahogyan az otthon maradt kurucok beszéltek, akkor ott, mint árulót, éppúgy felkoncolták volna, mint a túrúciakat Ónodon, vagy még annál is jobban.

Szép lett volna, sőt tulajdonképpen még kötelesség is, ha meggyőződéséért ott a halált is vállalta volna, mert hamisan esküdni még életünk megmentésére se szabad. De azok, akik még erre is képesek az erényért, már a szentek és az egészen rendkívüli hősök közé tartoznak

(feltéve, hogy nem fanatizmusból teszik), akikkel csak az emberi nagyság legmagasabb légrétegében találkozunk.

Hogy Károlyi ilyen magasságokba nem tudott felemelkedni, emiatt még nem tarthatja senki becstelennek. Legfeljebb gyarlónak, emberinek, esendőnek. Elég alkalmunk volt már meggyőződni róla, hogy Rákóczi és Bercsényi még sokkal gyarlóbb volt nála, sőt hogy még Zrínyi, a költő se volt tökéletesebb, hogy a másik Zrínyiről, a szigetvári hősről, akinek ennél még nagyobb erkölcsi fogyatkozásai is voltak, ne is beszéljünk.

Ha hazafiaink nem a jelszavak s csak a forró lelkesedés emberei volnának, hanem komoly, megfontolt eszemberek, akkor – legalább munkája eredménye után ítélve – Károlyit sokkal nagyobbban tartanák, mint Rákóczit. Hiszen Károlyi volt az, aki úgy-ahogy (amennyire lehetett) helyrehozta azt, amit Rákóczi elrontott és a nemzet már-már megfeneklett és elsüllyedt hajóját megmentette és ismét partra húzta. Olyat, mint Károlyi 1711-ben, még senki se művelt ezeréves történelmünkben.

Igaz, hogy nemcsak egyedül az ő műve, hanem Pálffyé, főképpen pedig a szerencsés és III. Károly jószágáé és okosságáé, sőt még az ő protestáns szövetségesei nyomásáé is, de az mégis tagadhatatlan, hogy Károlyi egy már teljesen kudarcba fulladt, levert és külföldi szövetségeseitől rútol cserben hagyott nemzeti mozgalmat olyan békével fejezett be, melynél jobb akkor se igen lehetett volna, ha győzelemmel végződött volna s győzelmét nem idegen hatalmakkal köszönte volna.

Nem csoda, hogy – s ez Károlyi érdeme – a majtényi fegyverletétel nem káromkodások, átkozódások és tömeges öngyilkolások közepette történt meg, mint 49-ben a világosi (Szilágyi: A magyar nemzet története, X., 377. o.), hanem szinte ünnepélyes hangulatban, örömmel, jókedvvel és „Te Deum” közepette. (Szilágyi: A magyar nemzet története, VII., 678. o.) „Mindenféle muzsikák és eszközök hangozván és a zászlók sűrűen lobogván, három ízben való tűzadással, nagy lövéseknek ropogásával hadi mód szerint Te Deum laudamust tartottanak.”

Ma már azt, hogy Károlyi eljárása nem árulás volt, hanem hazafias cselekedet; hogy nem a nemzet ügyétől való gyáva és becstelen eltántorodás volt, hanem a józan ész parancsolta szükségyszerűség; hogy ő hozta helyre, amit Rákóczi és Bercsényi elfuserált; hogy ő mentette meg a magyar alkotmányt, és a magyar élet folytatásának lehetőségét ebben a hazában és a magyar nemesek ezreinek vagyonát ő tartotta meg magyar kézben; hogy neki köszönhető, hogy magyar kézben maradt továbbra is a magyar föld, mely éppúgy idegen kézbe kerülhetett volna, mint Írországból, ha a nemzet nem öreá hallgat, hanem továbbra is kitart Rákóczi és Bercsényi mellett: kivétel nélkül minden, csak egy kissé is komoly magyar történetíró elismeri, sőt napjainkban már még a kevésbé komolyak is.

Zayzon Sándor „Károlyi és a szatmári béke” című cikksorozatában, a Századok 1915. évfolyamában, Markó Árpád „A romhányi csatáról” írt cikkében (Hadtörténelmi Közlemények, 1930.) hosszasan mutatják ki, hogy nemcsak akkor, mikor Károlyi Rákóczi mögött a békéről elkezdett tárgyalni, hanem már jóval előbb is elveszett volt Rákóczi és vele az ország ügye. A békekötés tehát akkor már rég szükségyszerűség volt. Mi értelme is volt még továbbra is olyan sereggel harcolni, mely úgy viselkedett, mint a kuruc sereg Trencsénél és Romhánynál?

A Szilágyi-féle nagy magyar történelem (VII., 684. o.) is már azt mondja, hogy „nemcsak az egykorúak üdvözölték hálával és megnyugvással a szatmári békét, hanem másfél (ma már harmadfél) század tapasztalatai igazolták és a magyar génusz egyik legszerencsésebb politikai alkotásának tüntették föl Károlyi Sándor művét”. Károlyi érdemeinek (sőt még jellemle feddhetetlenségének) elismerésében is, még a Tolnai Világtörténelme is egyetért velünk. Pedig ez már nagy szó. A „hazafias” álláspontot a ma már túlhaladott Thalyn kívül ma már Baráthosi Balogh Benedek, Gelsei Bíró Zoltán, no meg Szálasi és Hitler nyilasai és Rákosi Mátyás és Sztálin „népi demokratái” képviselik.

„Károlyit hazájával szemben az árulás vádja alól fel kell mentenünk. De még a confederatióval szemben se tekinthetjük árulónak” – írja Zayzon. (Századok, 1915, 271. o.) Rákócziától való elszakadásával és a szatmári béke megkötésével tehát Károlyi még a Rákócziaknak tett esküjét se szegte meg. Nem a magyar alkotmány biztosítása nélkül hagyta ott ugyanis a felkelés ügyét. Egyébként Rákóczi ügyét már csak azért se árulhatta el, mert arra, mire elvált tőle, már úgylis halálán volt, akkor már úgyse élt az az ügy.

Hazaárulással szereztek-e birtokaikat a magyar főurak?

A magyar közvéleményben ma is az a meggyőződés, hogy a gróf Károlyiak mérhetetlen vagyona ősiük, Károlyi Sándor árulásából keletkezett, minthogy úgyszólván minden magyar főnemes az udvar kiszolgálásával és a nemzeti érdekek elárulásával szerezte meg vagyonát. Tagadhatatlan például, hogy még ma is a Károlyiak birtokában van az az Ecsed, mely köztudomásúan eredetileg Báthory-birtok (a Báthoryak egyik ágának még a nemesi előneve is „ecsedí”), tehát nagyanyja révén Rákóczi Ferenc öröksége volt. A Heves megyei debrődi uradalom viszont Rákóczi-birtok volt, s ám ez is a Károlyiaké.

Károlyi Sándor tehát nem ingyen adta, amit adott, se a Habsburgoknak, se a nemzetnek, hanem bőségesen megfizettette magát érte. Igen sokan hiszik azt is, hogy Sárospatak, a hajdani Rákóczi-birtok, viszont Windischgrätz Alfréd hercegnek jutalma volt az udvartól Magyarország 1848-as eltiprásáért, s ezért volt egész a kommunizmusig a Windischgrätzek tulajdonában. Még olyan történetnarrát is tudok, aki még a hajdani mérhetetlen Koháry-birtokoknak a Coburgok kezére való jutásáért is a Habsburgokat gyalázta középiskolai történetóráin.

Nem csoda aztán, ha még olyan – egyébként becsületes és megnyerő egyéniségű – ismert nevű pap-politikust is találtam, aki pártjának kálvinistáit nem maga tudta meggyőzni történelmi ismereteik s ebből folyó „hazafias” érzelmeik hamisságáról, hanem ők alakították át őt teljesen a maguk felfogására, s aki ezért szintén azt hirdette, hogy hazánk nagy vagyonú, egytől egyig katolikus mágnásainak vagyona bécsi szolgálalkú hűségük és a nemzet elárulásának tőlünk méltán gyűlölő gyümölcse.

Mi eddig ezernyi történelmi adat és a belőlük levont következtetések alapján százszor bebizonyítottuk már, hogy ha ez az állítás igaz lenne, akkor is a katolikus főuraink kereszténységének és hazafiságának eredménye lenne a kezükben lévő nagy vagyon, mert nem érdekből, nem haszonlesésből, nem hazafiatlanságból folyt az ő királyhűségük, hanem kereszténységükből, intelligenciájukból, az Egyház iránti engedelmességükből és (idézőjelbe nem teendő) hazafiaságukból. Az ő politikájuk szolgálta a nemzet igazi érdekeit, tehát az volt az igazi hazafiaság, nem pedig a nagyszájú fegyelmetleneké. Sokkal több és sokkal nagyobb áldozatokat hoztak és sokkal inkább kimutatták önzetlenségüket ők, mint a népszerű ellenzékieskedők, akik a nemzetet lázadni és ellenzékieskedni tanították, nem pedig engedelmeskedni. Ez az első válaszunk.

Másodiknak ezt kérdezzük: Ha igaz az, hogy a Károlyiak a szatmári békéért kapták Ecsedet és Debrődöt és a Windischgrätzek 48 eltiprásáért (ami egyébként nekik nem is sikerült s Windischgrätz nem jutalmat, hanem elcsapást kapott érte) Sárospatakot, még sokkal inkább igaz az, hogy Bocskai, Bethlen és Rákóczi György se hazafiaszkodott ingyen. A Rákócziak is „hazafias” „érdemeikkel” szereztek legendásan nagy vagyonukat, elsősorban I. Rákóczi György szabadsághősködésével.

S vajon annak a Bethlen Gábornak, aki még egyszerű és éppen nem vagyonos közne-
mesnek született, az öccse (mert neki magának gyereke nem volt), Bethlen István, miért lett
Erdély olyan gazdag főúrává, hogy még I. Rákóczi Györggyel is sikerrel tudott szembeszáll-
ni, ha nem azért, hogy megvagyonosodjon, hanem a szent magyar szabadságért? S halálakor
Bocskai vagyona is nem volt-e legalább tízszerese annak, mint amit apjától örökölt? Miért
csak Károlyi Sándor megvetett tehát azért, hogy vagyont szerzett azzal, hogy a nemzetnek
megszerezte a szatmári békét?

Van azonban még harmadik válaszunk is, s ez az, hogy ráadásul még teljesen alaptalan is
ez a Károlyiak és általában a magyar főnemesség vagyonának eredetére vonatkozó vád. A
Bocskaiak, Bethlenek és a Rákócziak valóban rossz értelemben vett hazafiasságukkal szere-
ték vagyonukat (s mint ebül szerzett jószág, ebül el is vezett hamarosan mindegyiké), de a
Károlyiak s általában a magyar főnemesség nemcsak hazaárulással nem, hanem még helyes
értelemben vett hazafiságukkal se szerezték mai nagy vagyonukat.

Az elfogultság és a mágnásgyűlölet zsidókban és protestánsokban érthető, mert a nagy
vagyonú magyar mágnások úgyszólván kivétel nélkül katolikusok. De katolikusokban s ki-
vált katolikus papokban ugyancsak szegyen ez a gyűlölet, mert vagy a saját fészükbe való
piszkítást jelenti, vagy pedig a szégyenletesen alacsony értelmiség, a befolyásolhatóság, az
önálló gondolkodás teljes hiánya, s üres, divatos jelszavak értelmetlen szajkózásának jele. Az
egésznek fő oka a történelmi járatlanság.

A legtöbb művelt ember azt hiszi, hogy bizonyos uradalmak királyi adományozása azt
jelenti, hogy a „megadományozott”, akár magyar volt az illető, akár idegen, azt, amit „ado-
mányoztak” neki, ingyen kapta. Az igazság azonban – mint ezt egy helyütt már meg is tár-
gyaltuk – az, hogy a magyar királyok ma már hosszú évszázadok óta – azóta a négyszáz év
óta, mióta Habsburgok bírják a magyar koronát, feltétlenül – nincsenek abban a helyzetben,
hogy ekkora értékeket csak úgy ingyen odaadhassanak bárkinek.

Ma elég egy birtokot megvenni valakinek, az árát kifizetni vagy adóslevelet adni róla,
hogy a telekkönyvben a nevére írják. A nemesi birtok azonban régen nem lehetett egyszerű
megvétellel senki végleges tulajdonává, hanem a megvételen, tehát ára kifizetésén kívül még
külön királyi adományozást is kellett hozzá szerezni. De ez csak ráadás volt a megvevés mel-
lé, nem pedig azt pótolta. Mikor tehát a történelemben azt olvassuk, hogy ez meg ez a főúr
erre meg erre a birtokra királyi adományt kapott, az éppen nem azt jelenti, hogy ingyen jutott
hozzá a birtokhoz. Éppen ellenkezőleg. Ez a királyi adományozás csak növelte a megvétel
költségeit, mert még ezért is külön kellett fizetni. A tulajdonosnak fizetett vételáron kívül
ugyanis még a végleges és törvényes birtoklás joga (ezt jelentette a királyi adományozás)
megszerzéséért is megfekték az illetőt. Amit ezért fizetett a vásárló, körülbelül olyan volt,
mint ma az örökösödési vagy telekkönyvi átírási illeték. Ha pedig a vevő külföldi, tehát ide-
gen volt, ezen kívül még az indigenai, a honfiúsítási jogot is meg kellett az országgyűléstől
szereznie s ezért is több ezer forint illeték járt. E jog megszerzése nélkül külföldi nem szerez-
hetett Magyarországon birtokot, az illeték pedig, amit érte fizetett, nem a királyé (kincstáré),
hanem az országgyűlésé lett.

Mikor a Koháry hercegi család az ezernyolcszázad évek elején kihalt, az utolsó Koháry-
lányt, Antóniát, Coburg Ferdinánd herceg vette el. Így kerültek Coburg-tulajdonba a Koháry-
birtokok. Ebben tehát a tőlünk állandóan szidott Habsburgok olyan ártatlanok voltak, mint a
ma született bárány. Illetőleg mégse egészen, mert az egykorú írárok azt mondják, hogy
Koháry Antónia szépségéért, bájos ártatlanságáért, de nem utolsó sorban mérhetetlen hozomá-
nyáért rendkívül híres és körülrajongott volt akkoriban Bécsben s Ferenc császárnak is ked-
vence volt. A fejedelmi családból származó, előkelő vőlegényt is az ő jósaга szerezte neki.

Ezzel a házassággal azonban még nem került az óriási Koháry-vagyon idegen kézre,
mert a vőlegényt a magyar országgyűlés honosította – másképp utódai nem örökölhették vol-
na anyjuk vagyonát – s ezzel a Coburg-család ez az ága magyarrá vált, sőt a Coburg mellé

felvették a Coburg-Koháry nevet is. A birtok legutolsó, 1945-ös tulajdonosa nemcsak magyarul tudott, hanem magyar anyanyelvű is volt, itt lakott az Andrassy úton, Budapesten, nem pedig Csehországban, pedig birtokai legnagyobb része, mivel a Felvidéken volt, már rég Csehszlovákiához tartozott. Emiatt potom pénzen ott még a kommunizmus előtt kisajátították őket, de ő azért ennek megakadályozása kedvéért se lett cseh állampolgárrá.

A Coburgok csak úgy szerezhették meg a Koháry-birtokokat, hogy az utolsó Koháry-lányt apja fiúsította, hogy a birtokokat – mint férfiágon kihalt nemesi család birtokait – se a kincstár ne örökölhesse, se az oldalági rokonság el ne perelhesse. Hogy I. Ferenc ebbe beleegyezett, nem éppen vall rosszakaratra vagy magyarellenességre, hiszen azt jelentette, hogy a kincstár a magyar család birtokában hagyta a koronát illető nagy vagyont.

Noha azonban e fiúsított Koháry-lánynak így minden joga megvolt ahhoz, hogy apja vagyont örökölhesse, s mint mondtam, még Ferenc császár kedvence is volt, férjének a szintén pénzbe kerülő honfiúsításon kívül még „csekély” egy millió és több százezer forintot kellett lefizetnie, mire végre „adományt” kapott a királytól a birtokra. (Lásd Hont vármegye monográfiáját.) Ez az összeg abban az időben akkora pénz volt, hogy 20-30.000 hold földet lehetett rajta venni. Ilyen „ingyen” voltak tehát a hajdani királyi „adományozások” még akkor is, ha az a birtok a feleség hozománya volt és az a feleség a császár és a király kedvence volt.

Sőt – úgy látszik – még így is igen nehezen ment az az adományozás. Coburg herceg, mint akkor még minden Coburg, protestáns volt és katolikus reverzállissal vette el a bájost, de még a maga bájosságánál is bájosabb hozományú Koháry-kisasszonyt. Lehet, hogy maga a lány és szülei is ragaszkodtak hitükhöz (bár abban a liberális, hitközönyös korban talán inkább családi büszkeségből, mint hithűségéből ragaszkodtak, ha ragaszkodtak), de annyi egészen bizonyos, hogy az udvar volt az, amely ezt a házasságot annyira támogatta, aki ugyancsak ragaszkodott a katolikus hithez. Nélküle aligha lett volna ebből a reverzállisból valami. Hiszen a Coburg-ház uralkodóház volt, Koháryt pedig I. Ferenc csak akkor és csak azért tette herceggé, hogy lánya ezt a fényes partit megköthesse.

Pulszky Ferenc, aki – mint majd látjuk – a legtúlzóbb kommunistákkal cimboráló forradalmár volt ugyan 48-ban, de annál inkább (vagy talán éppen ezért) egyúttal igen nagy lutheránus is volt, emlékirataiban olvasom, hogy ő – mert a lutheránus hittestvérek nagyon összetartanak akkor is, ha az egyik herceg, a másik pedig kommunistákkal barátkozó forradalmár; ha az egyik német, a másik magyar sovinizta – Bécsben sűrűn járogatott ehhez a Coburg herceghez s az panaszkodott neki, hogy felesége birtokaira – minden ígéret ellenére – még mindig nem kapta meg a királyi adományozást, a donációt. Erre Pulszky a jólétesültség fölényével azt a tanácsot adta neki, hogy neveltesse a gyerekeit katolikusnak s majd meglátja, mindjárt meglesz a donáció. A herceg szót fogadott s hamarosan – legalábbis Pulszky azt írja – meg is lett.

Pulszky emlékirataiból azt tudjuk meg tehát, hogy mint a protestánsoknál ez már úgyszólván szabály, ez a jó Coburg is olyan féktelen fanatizmussal gyűlölte a katolikus hitet, hogy egyáltalán nem tekintette becsületbevágónak, hogy megtartsa azt az esküt, melyet esküvője előtt a katolikus Egyház számára jövődi gyermekei nevelését illetően letett, sőt úgy látszik, egyenesen „hithűségéből” folyó kötelességének tekintette, hogy ne tartsa meg. (Mégis ők állítják – természetesen a kellő botránkozások közepette –, hogy a jezsuiták tanítják azt, hogy a cél szentesíti az eszközt. A bécsi udvarnak kellett tehát rákényszerítenie arra, hogy amit ígért és amire megesküdt, meg is tartsa. (Csak nem ezért gyűlölik annyira a magyar katolikusok, sőt még egyes magyar papok is ezt a bécsi udvart? Sajnos, ők nincsenek olyan katolikusok, mint amilyen protestánsok a Pulszkyak, Coburgok és társaik. Nekik – hiába egyedül üdvözítő éppen az övék – nem olyan fontos a hit.)

Szerencse, hogy a magyar Coburg-feleség több százezer holdas birodalma még az udvar kezében volt s így az esküszegő protestáns férjet még volt mivel kényszerítenie esküje megtartására. Egy ilyen birodalom ugyanis a fanatikusan katolikusgyűlölő, de ennek ellenére jó

színész s így a császárnál magát behízelgő protestáns herceg szemében még a katolikusgyűlöletnél is többet számított, de többet számított még a radikális, de hasonlóan katolikusgyűlölő Pulszky Ferenc szemében is. Így aztán Coburg Ferdinánd végre katolikusnak nevelte gyermekeit s megszerezte a donációt is, de ez – látjuk – annyira nem ingyen volt, hogy Coburg hercegnek az indigenátus megszerzésén és a milliónál jóval több forint lefizetésén kívül még a katolicizmusnak tett engedménnyel, illetőleg már letett esküje akarata ellenére rákényszerített megtartásával is fizetnie kellett érte.

Így lettek és maradtak katolikusok a Coburg-Koháryak, akikre aztán olyan fényes jövő várt. Ivadékaik ugyanis szinte elárasztották az európai, sőt a tengerentúli trónokat. Nem volt még magyar lány, aligha is lesz valaha, aki olyan „partit” csinált volna, mint Koháry Antónia. Legidősebb fia, felesége, Mária da Gloria révén Portugália királya lett, unokája (Mária da Gloria fia) szintén, s mivel ez az olasz király leányát vette el, a Savoyai házzal is közeli rokonságba került.

Koháry Antónia második fia a francia királyi házból nősült, egy Bourbon-Orléans-i hercegnőt vett el, aki egyébként Mária Teréziának is egyenes leszármazottja, dédunokája volt s így a Koháry-család a Habsburg-házzal is rokonságba került.

De a Habsburg-házzal másképpen is rokon a Coburg-Koháry család, mert például IV. Károly, az utolsó magyar Habsburg- király is Koháry Antónia egyenes leszármazottja, dédunokája az anyja, a szász király leánya révén. (Látjuk tehát, hogy Károly király is magyar származású volt, mégpedig elég közelről.)

Koháry Antónia azon fiának, aki a Bourbon-Orléans-i házba házasodott, volt a fia, Ferdinánd bolgár király, a bolgár uralkodóház megalapítója (aki ezért magyarul is tudott) és akivel most már nemcsak portugál, hanem a bolgár trónon is magyar származású uralkodók ültek.

Koháry Antónia egy másik unokája 1864. december 15-én II. Pedro braziliai császár leányát vette nőül, s mivel e leány egyúttal a brazil trón örököse is volt, ha közben a császárság Braziliában meg nem bukik, brazil császár lett volna belőle. De így is három trónon ültek Koháry Antónia egyenes leszármazói: az osztrák-magyaron, a portugálon és a bulgáron. Mivel azonban az angol királyi család is Coburg meg belga is (de ezek a protestáns, nem pedig a katolikus és magyar Coburg-Koháry ágból valók), még ez a két királyi család is vérrokona a bájos magyar főnemeslány férjének és leszármazóinak.

De – hogy visszatérjünk eredeti témánkra – a Koháry-birtokok esetéből talán most már a tamaskodók is elhiszik, sőt magától értetődőnek tartják, hogy akkor a Rákóczi-birtokok idegeneknek való elkótyavetyeléséről se lehet szó, vagyis hogy a Rákóczi-birtokokat se volt olyan könnyű ingyen megszerezni akár idegeneknek, akár Károlyi Sándornak vagy „labanc” társainak, mint azt avatatlanok eddig gondolták.

Harruckern esetével kapcsolatban már eléggé rámutattunk, hogy ezek a magyar uradalmak a török kiűzése után, az elpusztult, munkaerőben szűkölködő országban közel se bírtak olyan csábító erővel, mint gondolnánk. Nem kapkodtak az emberek utánuk, hanem menekültek előlük, mert csak a sok gondot, bajt, befektetést, kiadást jelentették, nem a jövedelmet, kivált eleinte. Hiszen majdnem kivétel nélkül magának a birtokosnak kellett gondoskodnia nemcsak a birtokok felszereléséről, hanem még a jobbágyok odatelepítéséről is, akik megművelik. E legutóbbi különösen sok utánjárással, fáradsággal és költséggel járt.

Rákóczi uradalmainak gyöngyét, Lórántffy Zsuzsanna örökségét és kedvelt lakóhelyét, Sárospatakot, 1720-ban Trautson hercegnek adományozta III. Károly. Most már tudjuk, hogy ez nem azt jelenti, hogy ez az idegen a birtokot kapta, hanem azt, hogy megvette, megfizette. Egészen bizonyos, hogy csak azért „kapta” idegen, mert magyar embernek nem volt pénze, illetőleg sajnált rá ennyi pénzt, mert neki nem ért meg annyit. De – úgy látszik – Trautson maga is megbánta, hogy „megkapta”, mert már hét év múlva ő is otthagya. Aztán úgy látszik, hogy utána jó ideig nem is tudott rá újabb gazdát találni a kincstár, mert mikor 1770-ben II. József arra utazott, még akkor se volt földesúr Sárospatakon. Ezért nem volt senki, aki

fogadja és a kocsmában kellett megebédelnie. 1806-ban végre herceg Bretzenheimnek adták, de világos, hogy nem ingyen, hanem azért, mert másnál többet kínált érte. Ő nem pénzt, hanem cserébe más birtokot adott érte.

Negyvennyolc „hazafiai” Bretzenheimtől elkobozták a birtokot, pedig feleségével egyetemben teljesen jól beszélt magyarul s 48 után a Bach-korszak kormányának (mely természetesen visszaadta nekik a birtokot) még nagyobb ellenségei voltak, mint Kossuthnak. Mindezt Pálffy János, a 48-as forradalmi nemzetgyűlés erdélyi származású unitárius alelnöke írja róluk „Magyarországi és erdélyi urak” címen a Horty-korban kiadott feljegyzéseiben (104. o.). Ez a Pálffy úgy ismerte meg őket, hogy öt forradalmi szerepe megtorlásaként erre a vidékre internálták.

Látjuk tehát, hogy ezek a lehetetlen nevű idegenek az oda internált negyvennyolcasokkal barátkoztak akkor, mikor még a velük való érintkezés is gyanús volt. Különösen dicséri Pálffy a hercegnét, „e derék, lelkes, művelt és tisztán magyar érzelmű (!) nőt”. Pedig hát édestestvére volt Schwarzenberg hercegnek, a magyarság akkori fő ellenségének. Azt írja Pálffy, hogy emiatt haragban is volt testvérével, egész „az ellenségeskedésig”.

1876-ban a Bretzenheim örökösöktől a herceg Windischgrätz-család vásárolta meg a birtokot, tehát olyan korban, mikor már nem is volt donáció. A Windischgrätzék Sárospatakra kerülésének tehát a legkisebb köze sincs s nem is lehet sem a Habsburgokhoz vagy az ő jó- vagy rosszakaratukhoz, annál kevésbé negyvennyolchoz és benne a Windischgrätzek szerepéhez, tehát a „hazaárulásához”. Bizonyára köze volt azonban hozzá annak, hogy ennek a Sárospatakat megvevő Windischgrätznek magyar volt a felesége (Desseffy-lány), az ő fiának szintén (Széchenyi), sőt még az unokájának is (Károlyi). A Sárospataki Windischgrätzek tehát nemcsak magyar állampolgárok és magyar anyanyelvűek, hanem már régen magyar vérűek is, sőt még a honfoglaló magyarokhoz is van néminemű közük (leányágon).

Ami most magának Károlyi Sándornak a birtokszerzéseit illeti, Zayzon – teljes joggal – azt írja (Századok, 1915., 35. o.), hogy „ha az országnak feltétlen kellett a béke és a szatmári béke csakugyan béke volt (már pedig Zayzon mindkettőt bebizonyítja), akkor Károlyit az ország szempontjából akkor is fel kellene mentenünk az árulás vádjá alól, ha még ilyen nagy jutalmat is kapott volna”. Aki ugyanis a nemzettel nagy jót tesz, akkor is nagy ember és nagy jótevője a nemzetnek, ha ezt nem ingyen tette. Ez akkor is legfeljebb szépséghiba, mely a lényegen nem változtat. Kossuth nem tett semmi jót a nemzettel (legfeljebb akart): ellenkezőleg, a képzelhető legnagyobb szenvedésbe döntötte és tényleges felszabadulását messzire elodázta, mégse jutott senkinek eszébe, hogy a nemzet ellenségének és megvetésre méltónak bélyegezze, noha kétségtelen, hogy „nemzetmentő” ténykedése révén egyszerű ügyvédből és egészen vagyontalan kispapból az ország kormányzója lett 200.000 forint (akkori forint) fizetéssel.

Ha Károlyi szolgálataiért ellenszolgáltatást kapott volna, szégyenét még az is letörölné, hogy abban a korban még (de Kossuth korában már nem) egészen megszokott és természetes dolog volt, hogy a közügy terén teljesített szolgálataikért még a legmagasabb állású férfiak is anyagi ellenszolgáltatásban részesüljenek. Ezt akkor nem becstelenségnek, hanem természetesnek, sőt az illetőre nézve megtisztelőnek tartották s azért, mint ilyet, az illetők el is várták. Tapasztaljuk ezt még nádorok (Thurzó Szaniszló) és érsekek (Szelephényi) esetében is.

Láttuk, hogy az uralkodóházból származó Savoyai Jenő is 200.000 forint jutalmat kapott Lipóttól fényes győzelmeiért, de láttuk, hogy jószolgálataiért a nála kisebb rangú Harruckern is kapott 24.000 forint jutalmat s ezt kérte is. Kért és kapott ilyesmit a törekvő Pálffy is, meg Hadik András is és úgyszólván minden régi nagy ember. A Habsburgok sose kívántak ingyenszolgáltatást.

Károlyi Sándor azonban „árulásáért” alig kapott valamit. Ez egyébként érthető is, mert a szatmári békére nem az udvarnak, hanem a nemzetnek volt szüksége akkor már, mikor Károlyi végre megkötötte a szatmári békét. Neki tehát ezért jutalom legfeljebb a nemzettől járt

volna, de nem a királytól. Inkább arról lehetett volna szó az akkori helyzetben, hogy Károlyi fizessen a bécsi minisztereknek jutalmat jóakarataukért, nem pedig megfordítva. Pálffynek ezért csakugyan fizetett is Károlyi 2000 aranyat. Ez szintén nem Pálffy becstelenségének jele, mert ő teljesen feddhetetlen ember volt, hanem az akkori politikai szokása. Nem is titokban vette fel Pálffy ezt az összeget. E Pálffyknak adott kétezren kívül még újabb 3000 aranyat fordított Károlyi a magyárból a szatmári béke előmozdítására.

A végén aztán kisebb juttatásokat kapott Károlyi is, ezeket kérte is, de ezek az ő esetében nem is tisztán jutalmak voltak (pedig az akkori politikai szokások szerint ezen se lenne semmi megbotránkozni való), hanem az ő ez ügyben tett kiadásai megtérítése.

A Rákócziak debrői uradalma nem az „árulás” jutalmául került Károlyi kezére, hanem éppen ellenkezőleg: a király elárulásának jutalmául, azért, mert Rákóczihoz állt. Mikor Károlyi Kassáról először átment a kurucokhoz tárgyalni, ezt az uradalmat odaígérte neki Rákóczi az átállás fejében. (Ilyen lelkesen és önzetlenül csatlakoztak a magyarok Rákóczi ügyéhez!)

Világos, hogy Rákóczi bukásával ez az adomány tárgytalanná és érvénytelenné vált. Hogy azonban Károlyi legalább ne veszítsen azzal, hogy a lázadást megszüntette, Debrőt a király is a kezén hagyta. De még így se kapta Debrőt ingyen, hanem csak jutányos áron. De láttuk, hogy jutányos áron Bercsényi is (és úgyszólván mindenki) kapott birtokot a királytól, mégpedig egy kissé nagyobbat és jelentékenyebbet, mint Debrő.

Az ecsedi uradalom megszerzéséhez egyáltalán semmi köze se volt Károlyi „árulásának”. Ezt a nagy uradalmat teljesen vétel útján szerezték a Károlyiak. A Hóman-Szekfü történelemkönyvben közölve van, hogyan szerezte a Károlyi-nemzetség az uradalmait. Az itteni adatokból jól láthatjuk, hogy ingyen a Károlyiak birtokába se jött semmi, amint hogy a sült galamb is csak a mesében, de nem a valóságban szokott egyes emberek szájába repülni. Mindent vagy házassággal, vagy vétellel szereztek, s mikor vettek, bizony a vételárnak csak egy részét tudták kifizetni, a fennmaradt adósságot pedig több nemzedéken át is nyögték, míg lassan letörlesztették.

Hogy Károlyi Sándor a szatmári béke után báróból gróffá lett, annak megmagyarázására sincs semmi szükség arra, hogy holmi „árulások” és ezek megjutalmazása után szimatoljunk. Láttuk, hogy Bercsényi apja is gróffá lett báróból anélkül, hogy nemzetárulást kellett volna elkövetnie miatta. Az erdélyi Bethlenek is (mind az iktári, mind a bethleni Bethlenek) grófok lettek kálvinista létükre, s anélkül, hogy az udvarnak bármi szolgálatot tettek volna, sőt annak ellenére, hogy titokban (sokszor nem is éppen titokban) az udvar ellen dolgoztak. Hisz láttuk, hogy már a duzzogó Zrínyi Miklós mellett is egy Bethlen sátánkodott.

Láttuk, hogy Thököly Imre apja is gróf lett, pedig hát ő protestánsága mellett még egyenesen ellensége is volt az uralkodóháznak. Láttuk, hogy erkölcsi is ugyancsak kifogás alá estek. A grófság azonban mindezek ellenére is járt nekik nagy vagyonuk miatt, még ha lócsi-szársággal, sőt sokszor becstelenséggel is szereztek. Tisztán azért tehát, hogy oly feltűnően megvagyonosodott, Károlyinak is járt a grófság. Mint láthatjuk, megkapta volna ezt még akkor is, ha nem a nemzet „árulója” lett volna, hanem a királyé.

Károlyi Sándor annyira nem adta el magát Bécsnek, hogy ő bizony tulajdonképpen a szatmári béke után is és egész életére megmaradt kurucnak. Miért is kellett volna magát eladnia s miért kellene a király iránti hűségnek (és éppen olyan jó királyok iránti hűségnek, mint amilyenek a Habsburgok voltak) szükségképpen a szolgálalkúséggal, sőt a nemzetárulással összekötve lennie? Károlyi a szatmári békét nemcsak megkötötte, hanem minden megcsorbítás vagy túlkapás ellen meg is védte. Ő Bécsben „árulása” után is idegennek érezte magát s – nem hiába, hogy nagyon messze is lakott tőle! – csak ritkán és kénytelenségből ment oda. A felesége pedig még nála is jobban idegenkedett tőle. A német nyelvért is annyira nem törte magát, hogy becsületesen sose tanult meg németül. Pedig hát volt olyan koponyája, hogy a már ott lakozó sok tudás mellé ez a kevés még könnyen belefért volna, ha akarta volna. Külseje, modora és egész viselkedése is olyan szittyá-magyar volt, hogy – legalább Móricz Zsig-

mond szerint – mikor Eleonóra császárné először találkozott vele a Burg folyosóján s nem tudta még kicsoda, ijedtében a külsejétől sikoltozni kezdett.

Valóban: Károlyi Sándor színmagyar vérű ember volt, de az ő „árulása” ellen oly hévvel tiltakozó Rákóczi és Bercsényi már nem mondhatjuk ezt. S ha vérsége is tisztább magyar volt, mint az övék, gondolkodásmódjáról, viselkedéséről és műveltsége jellegéről még inkább ezt kell mondanunk. Az övékénél sokkal józanabb, tárgyilagosabb, realisabb gondolkodásmódja is elsősorban színmagyar véralkatának következménye volt. Nagyon téves ugyanis az a felfogás, hogy csak a lelkesedés, az álmodozás, az álomvilágban élés, a pompakedvelés és mulatozás meg a fejjel falnak menés a jellegzetes magyar természet megnyilatkozása.

Ami haszna a kuruc korból a nemzetnek lett, azt nem Rákóczinak vagy Bercsényinek, hanem Károlyi Sándornak köszönhetjük. Az ő józansága mentette meg legalább egy részét annak, amit Rákóczi és Bercsényi meggondolatlansága, könnyelműsége, túlzó idealizmusa, fellengzőssége és fejedelmi hiúsága kockára tett. De bizonyára az se szégyene, hogy megtartotta családját kezében – tehát magyar kézben – a vagyont, sőt még meg is sokszorozta, míg a Rákóczi- és Bercsényi-javak mind idegen kézre kerültek, noha Bercsényinek utódai is voltak. Mikor az utolsó Bercsényi – mivel a nagyvilágon e kívül nem volt számára hely – a XIX. század elején hazajött meghalni, bizony vagyontalanul halt meg azon a földön, melyen „nagy” őse még hatlovas hintón, kürtösök, kornétások, fullajtárok és udvari zenészei kíséretében hejhujázott.

Bottyán János

Rákóczinak talán egyetlen, nem főnemesi származású tábornoka. Ocskay csak dandárnok volt (ezredes és tábornok közti rang). Bottyán is nemes származású volt, de annyira egyszerű családból, hogy szüleiről, rokonairól úgyszólván semmit se tudunk, de még régebbi életéről is nagyon keveset. Családját kisalföldi. Kálvinistának született és még serdülő korában lett katolikus. Világos, hogy nem úgy, mint Pekry. Fél szemű volt, ezért csak „vak Bottyánnak” hívták.

Fél szemét egyesek szerint harctéri sebesülés miatt, mások szerint akkor vesztette el, mikor katolikus lett, tehát még egész fiatal korában s éppen ezzel függ össze megtérése is. Rakoncátlan, kálvinista fiatal katonatársaival a kocsmában a falon levő Mária-kép szemét próbálták kiszúrni bicskáik dobásával, s kevéssel utána, hogy a kép szemét kiszúrta, evés közben a maga szemét (mégpedig ugyanazt, melyet a képen kiszúrt) is kiszúrta a megszaladt bicska. Ezt ő Isten figyelmeztetésének vette, s az eset annyira megrendítette, hogy áttért a Mária-tiszteelő vallásra.

Talán még ő volt a legfedhetetlenebb a kuruc tábornokok között, de a legtehetségesebb minden bizonnyal. Rákóczi, aki számára a tábornokságra alkalmas ember a grófoknál kezdődött, egyszerű származása és lakajoskodásra alkalmatlan természete miatt, nem értékelt eléggé s nem szívesen bízta meg fontosabb feladatokkal. A kurucok közt talán nem is lett volna belőle soha tábornok, ha – mert a császári seregben, úgy látszik, nem volt olyan nagy akadály az egyszerű származás – a kurucokhoz való áállásakor is nem lett volna már császári ezredes.

Nem tulajdoníthatom másnak, mint egyenes, hízelegni nem tudó természetének, egyszerű származásának és egész életének katonák közt való eltöltéséből származó modortalanságának, hogy Rákóczi egyénileg is ellenszenvvel viseltetett iránta. Senkinek se köszönt annyi katonai sikert, mint neki; nélküle valószínűleg egy-két évvel előbb kellett volna elhagynia az

országot és a fejedelemséget s Bottyán híres dunántúli hadjáratait emlékirataiban mégis alig említi s egyébként is feltűnően és igazságtalanul hallgat Bottyánról.

Míg az ellenkezőjét oly fényesen be nem bizonyította, még tehetségében sem bízott s az eszét is lekicsinyelte. Elhamarkodónak tartotta. Eleinte panaszkodott, hogy a vezetésben sok zavart okozott neki, sőt fél szemére célozva, igazán szeretetben, sértő módon még „ő vakságának” is titulálta (de nevezte máskor tigris-apánknak is!).

Bottyán tehetséges, derék, vitéz katona, jellemes és becsületes ember is (de természetesen csak kuruc mértékkel mérve, mert a hitét (nem a vallását, hanem az esküjét) többször is megszegte). Megnyerő és imponáló emberi és katonai tulajdonaiért katonái igen szerették, annak ellenére, hogy a kihágókkal igen keményen bánt. Meglátszott rajta, hogy majdnem egész életét a császár kenyerén töltötte.

Éltes volt már, mikor otthagya királyát. Nem is könnyen szánta rá magát. Igen sokat kísértették a kurucok s fűt-fát ígértek neki, mire megingott, de nem lehet menteni azért, hogy egyáltalán szóba állt velük és hagyta magát kísérteni. Mire átállt, arra már sebet is kapott a kurucok elleni harcban. 1703 decemberében még kitüntetésre ajánlja a császárnak Savoyai Jenő azzal a megokolással, hogy ezredes és magyar létére is megmaradt a császár hűségében, noha sok ajánlatot tettek neki a lázadók. „Und ihm sogar offerieret werden, dass er der erste nach dem Bercezen bey ihnen commendienen sollte, gleichwie es die gefangenen selbst bestättiget haben”. (Ha ez az ajánlat valóban igaz, akkor – látjuk – ugyancsak becsapták a kurucok Bottyánt!)

Tehát még a kuruc vezérek legderékabbika se hazaszeretettből és éppen nem ingyen lett „hazafias” hőssé. Hogy mennyire alkudozott Bottyán a kurucokkal az átállás árán, mutatja, hogy Rákóczi már előre, még 1703. december 10-én kiállította számára a tábornoki kinevezést, tíz nappal később pedig – tehát még szintén akkor, mikor Bottyán még javában császári ezredes volt – a Dunántúl parancsnokló-tábornokává tette. Bottyán ugyanis csak 1704 őszén hajtotta vére ténylegesen árulását.

Késedelmeskedése okául azt mondta a kurucoknak, hogy azért vár még, hogy annál nagyobb szolgálatot tehessen a „nemzeti” ügynek. Semmi nyoma sincs azonban annak, hogy oly hosszú időn át tartó késedelmeskedésével valóban ártott volna valamit a császáriaknak. Az igazság tehát csak az lehet, hogy csak azért várt oly sokáig, mert nagyon nehezen tudta magát áruló lépésére rászánni.

Egyébként ha elhisszük, amit mond, azaz hogy csak kémkedés céljából maradt meg régi ura seregében még akkor is, mikor lelke már nem volt az övé, akkor még jobban el kell ítélnünk Bottyánt, mert igen nagy álnokság és becselenség kell ahhoz, hogy önként elhúzza, tehát mintegy élvezze a színlelés, a képmutatás, tehát a becselenség idejét, sőt ezért elhagyott urától a fizetést még ekkor is felvegye.

Tisztességes ember ugyan árulásra se szánja el magát soha, de ha már mégis elszánta magát, akkor legalább igyekszik az átmeneti, felemás időt, az álnokság idejét minél jobban meg rövidíteni. Akinek lelke már elhagyta az ügyet, melyet addig szolgált, a pénzt csak azért veszi fel régi urától még mindig, hogy el ne árulja magát s így vele életét is el ne veszítse; de még így is még a tenyere is elpirul, mikor az a pénz hozzáér.

Végre 1704 tavaszán még az egyébként a magyarok iránt természetesen egyébként is és ok nélkül is mindig bizalmatlan császáriak is észrevették Bottyánnak a lázadókkal való cimborálását s mindannak a cáfolatát, amit Savoyai Jenő Bottyán dicséretére írt, s április 8-án, éppen mikor az esztergomi fellegvárban szentmisét hallgatott, Kuckländer tábornok és várparancsnok őrizetbe vetette. Nem sokra mentek azonban vele, mert a magyar katonák, akiket az ügyben kihallgattak, mind letagadták a dolgot és mikor utána újabb tanúkihallgatások és szembesítés céljából Győrbe kísérték, meg is szöktették.

Újabb szemléltető példa, hogy a magyar közfelfogással szemben mennyire jobban bíztak a császári hatóságok a magyarokban – nemcsak a mindig hűségesebben, hanem még a hűtle-

nekben is – mint amennyire megérdemelték volna. Lám még most is úgy megbíztak a magyar katonákban – még azután is, mikor már látták, hogy mind Bottyán javára vallanak –, hogy velük kísértették még Győrbe is. Még csak annyi elővigyázatossággal se voltak (mint a fölényes magyarok mondanák: még csak annyi eszük se volt), hogy legalább megbízható, tehát nem magyar katonákra bízták volna Győrbe kísérését.

Vagy egészen együgyűek voltak tehát, vagy pedig igen becsületesek és annyira jólelkűek, hogy másokat, a magyarokat is éppoly becsületesnek, igazaknak és hűeknek gondolták, mint amilyenek ők maguk voltak. Tény azonban, hogy a magyarokat olyan sokra becsülték és annyira megbíztak bennük, hogy teljesen feleslegesnek és hűségükre sértőnek tartották, hogy erre a célra más csapatokat vegyenek igénybe. Mivel ennek ellenére nálunk mégis mindenki meg van róla győződve, hogy az udvar az irántunk való, egész az igazságtalanságba csapó állandó bizalmatlansága miatt idegenített el mindenkit magától, csak arra vagyok kíváncsi, hogy gyűlölnék és mivel vádolnánk mi őket és hányszor és milyen szabadságharcokat vívtunk volna mi akkor, ha ez a sértő bizalmatlanság csakugyan valóságos lett volna?

Pedig hát mennyit ártottak ezek a császáriak maguknak akkor, mikor a magyarokban való egészen indokolatlan bizalmuk miatt egy olyan nagytehetségű embert engedtek át a lázadók szolgálatára, mint Bottyán! Ha ők nem lettek volna olyan nagy bizalommal még a hűtlen magyarok iránt is, a kurucoknak sose lett volna egyetlen tehetséges hadvezérük se. Mert hiszen Bottyánon kívül ilyenekkel nem rendelkeztek.

Világos, hogy Bottyán, a nemcsak legtehetségesebb, hanem legbecsületesebb kuruc tábornok se volt azért hiba nélkül. Hiszen kétségtelen, hogy ő is megszegte mind alattvalói, mind katonai esküjét, s ráadásul nem meggyőződésből vagy nem csupán meggyőződésből, hanem érdekből, anyagi ellenszolgáltatás ellenében szegte meg. Sokat tárgyalt a felkelőkkel esküszegése áráról, ezredesből tábornok lett általa (bár kérdés, hogy egy kuruc tábornokság jelentett-e annyit, mint egy császári ezredesség) s nem is állt át addig, míg tábornoki kinevezése a zsebében nem volt. Később Rákócziól a nagy batorkeszi uradalmat is megkapta.

De mikor már kuruc volt, akkor is állandóan arról keringtek hírek új bajtársai között, hogy nem megbízható, hogy a király esküjére való visszatérést tervezi, sőt hogy már lélekben végre is hajtotta. Hogy Bottyán ezt állhatatosan tagadta előttük (a hírek ugyanis olyan komolyak voltak, hogy magát Bottyánt is felelősségre vonták miatta), nem bizonyít semmit a hírek komolysága ellen, hiszen ha elismeri, ő is úgy jár, mint Ocskay és Bezerédi. Ocskayt szerette Rákóczi, s mikor elhagyta, mégse sajnálta a fejét leütni. Hogy sajnálta volna Bottyánét, akit valójában sose szeretett?

Esztergom megye monográfiájában a történelmi rész mint kétségtelenül megállapított történelmi igazságot írja, hogy Bottyán a visszapártolásban már meg is egyezett a császáriakkal, csak mivel a kurucok idejében felfedezték a dolgot (ők szemfülesebbek, illetőleg bizalmatlanabbak voltak iránta, mint „a magyarokban sose bízó” császáriak!), nem tudta végrehajtani, s hogy baja ne legyen, iszonyú átkozódások közt tagadta a dolgot. A kurucok pedig, ha nem is hitték fogadkozásait, úgy tettek, mintha elhinnék. Hiszen nekik is előnyösebb volt, ha elhiszik s így a kuruc nyilvánosság elé nem kerül a rájuk szégyenletes s már úgyszólván csak pislákoló önbizalmukat teljesen kioltó eset.

Bottyán tehát maradt, s mivel a kurucok nagyon vigyáztak rá és gondosan figyeltették, ő is tovább adta a jó kurucot.

Hogy a kurucok közmondásos szenvedélyességéből benne is volt jó adag, mutatta, hogy egyszer még egyik ezredesét is azzal fenyegette meg, hogy – nem is lefejezteti, hanem – karóba húzatja. (Századok, 1879., 380. o.) Ezzel azt is kimutatta, hogy nemcsak szenvedélyes ember, hanem – ahogyan füttyült a királynak tett esküjére – füttyül arra a magyar alkotmányra, törvényre és nemesi szabadságra is, melynek védelmére állítólag fegyvert fogott, illetőleg a kurucokhoz állt. Ha ugyanis magyar nemest nem lehet karóba húzatni, hanem csak lefejeztetni, akkor nem lehet törvényesen azzal megfenyegetni se.

Jól láthatjuk belőle, mennyire más ember volt egy kuruc, még ha a derék Bottyán apánk képviseli is, mint egy Lipót vagy akármelyik Habsburg. Mennyivel nehezebben szegte meg a törvényt egy Habsburg, mint egy kuruc.

A kuruc főnemesek

Gróf Forgách Simon

Rákóczi, Bercsényi és Károlyi után a legtekintélyesebb kuruc kétségtelenül Forgách volt. Említettük már, hogy Forgách Ádám, a király hűséges emberének fia és idegen anyjuk révén Bercsényi unokatestvére volt.

Láttuk, hogy szinte egytől egyig milyen következetlen volt a király embereinek a kurucokhoz való átállása, ha ez nem kényszer hatására, hanem önként történt, mint ez Rákóczi, Bercsényi, Károlyi, Forgách és Bottyán János esetében így volt. (Bár a két első esetben az átállás csak félig volt önkéntes.) Mindegyikük elváltoztatása alapján véve megokolatlan és ezért érthetetlen cselekedet volt s ezért nagy meglepetést és csalódást okozott Bécsben. Nemigen emelte ott a magyar becsületet. Mindegyik olyan ember volt, akiben Bécsben bíztak s aki e bizalomra méltatlanná vált.

Mi négyszáz éven át hangoztattuk: „Ne higgy, magyar, a németnek!” Rákóczi, Bercsényi, Károlyi, Forgách, Bottyán példája azonban az ellenkezőjét bizonyította Bécsben. Azt, hogy ne higgy, német, a magyarnak, még akkor se, ha a legnagyobb hívednek gondolod. Mi állandóan azt állítjuk, hogy Bécsben sose hittek még a legaulikusabb magyarnak se, a valóság pedig az, hogy Bécsben még egy Rákóczinak, Bercsényinek, Károlyinak, Forgáchnak és Bottyánnak is hittek.

Ha azonban Károlyi vagy Bottyán átállását a kurucokhoz érthetetlennek és szégyenletesnek kell mondanunk, akkor Forgáchét egyenesen bolondnak. Láttuk, hogy már az apja is a király kedves és feltétlenül megbízhatónak tartott embere volt, aki még feleségül is idegen nőt vett el (ami akkor még ritkább dolog volt főnemesi családjainkban). Ő maga magas rangú császári főtiszt (a legmagasabb rangú mindazok között, akik valaha a kurucokhoz átálltak), Józsefnek, az ifjabb királynak, gyermekkori játszótársa és ezért később is bizalmasa. Egyszer aztán csak otthagyt mindent és átállt a kurucokhoz.

Annyira érthetetlen volt ez a lépés nemcsak Bécsben, hanem még a kurucok között is, hogy az a hír keringett körükben – állítólag maga Forgách mondta volna boros fővel –, hogy őt maga József, az ifjú király küldte át a kurucokhoz abból a célból, hogy kösse meg velük a békét, mert rokonszenvezett a magyarokkal és ő maga se helyezte apja makacsságát.

Ez a hír még ma sincs megcáfolva. Nem mintha igazságának nagy valószínűsége volna, mert hiszen Forgách békeszerző igyekezetének egész kuruc szereplése alatt a legkisebb nyomát se lehet felfedezni, s az se valószínű, hogy ha ő csak vagy főként ezért ment a kurucokhoz, akkor terve meghiúsultával is köztük maradt volna. Forgách pedig annyira ottmaradt, hogy Károlyi törekvéseinek is ellenzője volt s még a szatmári békét se fogadta el, hanem a legtúlzóbb, „leghűségesebb” kurucok között idegenben is halt meg. (E kitarását azonban meg lehet magyarázni a szégyennel is. Ugyancsak vastag bőr kellett volna ugyanis ahhoz, hogy a történetek után még egyszer oly csúfosan és hálátlanul elárult király szeme elé merjen kerülni.)

Egészen érthetetlennek látszó viselkedésének legvalószínűbb magyarázata Forgách egészen különleges természetében kereshető. Következetességet és logikus megfontolást ugyanis nála nem kereshetünk. Ő nem bírta az egyhangúságot és az eseménytelenséget, hanem – akármilyen jó dolga volt is egyébként – közben-közben változásra volt szüksége. Éppúgy,

mint Bercsényi, egészen német anyja ellenére – legalábbis ami fajunk rossz (de nekünk mégis rokonszenves) tulajdonságait illeti – jellegzetes magyar ember volt: fölényes, büszke, az eszem-iszomot szerető, időnként be is csicscentő, dévaj, szeszélyes, féktelen, urat maga fölött, sőt maga mellett se szerető, de vitéz, feltétlenül becsületes (de ebbe, mint látjuk, nem tartozott bele a királyához való hűség még akkor se, ha királya személyes jótevője, barátja és bizalmasa volt), vallásos, a jót és nemest szerető, a becstelent megvető ember volt.

Könnyű elképzelni, hogy ez a féktelen, ez a mulató hajlamú, ez a cimbora kedvelő, magyar módra mulatni szerető és a magyaros életmódot kedvelő ember, akinek egyébként is a természete kívánta meg a változatosságot, nem bírta ki sokáig abban a Bécsben, melyet a felkelés Magyarországtól, birtokaitól és magyar barátaitól hosszú évekre elszakított. Nem bírta már ott Bécsben a rideg, szótlan, szolid, vagy legalábbis a magyar ember számára nem rokonszenves életmódot folytató idegenek között. Vágyódott magyar cimborái után; szeretne volna magát közöttük újra jól kimulatni. Azok a németek, ha kedélyesek is voltak (mert hiszen láttuk Rákóczi fiatal korából, hogy mulatni ott is lehetett), az nem olyan volt, mint amihez ő volt szokva, mint amit ő szeretett.

Azt is tudta, hogy a kurucok tárt karokkal, sőt repeső örömmel fogadják, hiszen egy se volt köztük, aki mint katona, olyan magasra emelkedett volna, tehát a magasabb hadi mesterséghez úgy értett volna, mint ő. S hogyné hízelgett volna Rákóczinak az, hogy még az ifjabb király játszópajtása is hívei közé áll. Egész bizonyos, hogy Forgách meglepő elhatározásához nagyban hozzájárult az is, hogy a kuruc fővezér (Bercsényi) bizalmas pajtása és unokatestvére volt. A fő ok azonban mégiscsak az ő bolondos, bohém, kiszámíthatatlan természete volt.

Mivel azonban bolond elhatározásból nem származhat jó vagy okos, meg is bánta hamarosan, amit tett. Ha semmi más baja nem lett volna új környezetében, akkor is hamarosan megunt volna már csak a megszokás, az egyformasága miatt is. De volt bőven más baja is. Jó katona volt és sokkal képzetebb hadvezér, mint akár Rákóczi, akár Bercsényi, de mivel szerencséje sose volt, bizony Rákócziék benne keresték a hibát s ezt éreztették is vele. Ez természetesen fáj neki.

Aztán a természetével együtt járt, hogy mindenkivel összeveszett, mert előbb-utóbb mindenkit megsértett. Végül, hogy kiragadja környezetéből, mely rá nézve már majdnem lehetlenné vált, Rákóczi Erdélybe küldte. Erdély pedig, mivel idegensége mellé még kálomista is volt, még inkább nem tetszett neki. Ott különösen nem érezte magát jól. Nem szerette az erdélyieket, nem tartotta őket értékes embereknek. Így aztán érthető, hogy itt még hamarabb és még jobban ellensége lett mindenki. Hamarosan oda jutott, hogy számára a rossz és az erdélyi már egyet jelentett.

Bercsényiben is csalódott. Ő sokban hasonló volt hozzá s így összeillettek volna. De azelőtt egyenrangúak voltak, most pedig Bercsényi a felettese lett, s tudjuk, hogy Bercsényi olyan ember volt, aki igen büszke volt a rangjára s alantasai előtt akkor is, mint feljebbvaló viselkedett, ha az alattvaló unokatestvére és régi mulató-cimborája volt. Egyik emiatti összetűzésüket már említettük. Most megemlítünk egy másikat, mely magában véve jelentéktelen dolog ugyan, de mégis érdemes előhozni, mert nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a kuruc vezetők egyéniségét megismerjük.

Kálnássy János 1710. május 27-i, Forgách ügyében megtartott kihallgatásakor vallotta, hogy Forgách beszélt neki, hogy 1706. június elején Érsekújvárott egyszer, mikor megérkeztek a Novellák (hírlapok), az felséges fejedelem (Rákóczi) mondotta nekem:

„Hallja kegyelmed, Forgách uram, új dolgot mondok kegyelmednek: Azt írják a Novellában, hogy a császárné, ti. felséges római császár Leopold felesége, terhben esett volna!”

Erre én nevetve mondtam: „De hát Isten teremtő engem úgy segéljen, Bercsényiné asszonyom is terhben fog esni!”

Jelen lévén pedig azon alkalmatossággal Bercsényi uram, kértem ökegyelmét, mondván: „Lelkem, bátyámuram, meg ne mondja kegyelmed a nénémnek, mert holtig fog haragudni reám!” (Thaly: A Bercsényi-család, III., 698-699. o.)

Ekkor és emiatt haragudott meg Forgáchra nemcsak a „nénje” (Bercsényiné), hanem maga Bercsényi is a legtartósabban. Forgách – látva Bercsényi vészjósló haragját – mindjárt engesztelni is kezdte, de ha Rákóczi jelenléte nem fékezte volna indulatát, mindjárt karddal mentek volna egymásnak.

Ilyen volt Forgách. Ha rajta volt a dévaj kedve (pedig hát mindig rajta volt, ha csak valamiért nem haragudott, de – szerencsére vagy szerencsétlenségére – igen sokszor haragudott), mindig eljárt a szája, s akkor egy jó tréfa kedvéért nem törődött vele, kit sért s milyen haragot von vele magára.

Bercsényi a fenti dévaj kijelentést azért vette olyan nagy sértésnek és a sértés iránt azért volt oly nagyon érzékeny, mert felesége – mint már tudjuk – tíz évvel idősebb volt, mint ő, s ő egyébként is már a harmadik ura volt. Felesége már harmadik mennyasszony korában is körülbelül túl volt az anyaság korán s így Bercsényitől gyermeke nem is volt soha. Dehát éppen ebben állt Forgách megjegyzésének dévajtsága és humora.

De ha még Forgáchtól se illett, mert kegyetlenül sértő volt Bercsényinéről azt mondani, hogy teherbe esett s így Bercsényi joggal sértődhetett meg miatta, százszorta inkább meg kell botránkoznunk, sőt elképednünk azon, amit ugyanakkor Eleonóra császárnéről „az felséges fejedelem”, azaz a mi ideális lelkű Rákóczink mondott, aki egyébként végtelenül cinikus megjegyzésével Forgáchnak is a dévajtságra az alkalmat adta.

Forgách megjegyzése is sértő volt ugyan, de a sértegetést legalább nem ő kezdte, hanem csak megtoldotta azt, amit Rákóczi elkezdett. S Forgách ekkor is Bercsényi feleségében csak az öregséget, a kort csúfolta ki, de nem sértette Bercsényiné női becsületét. Hiszen ha Bercsényiné teherbe esett volna, a férjétől esett volna abba. Forgách tehát csak azon dévajkodott, hogy már nem eshet teherbe, mert már öreg hozzá. Bercsényire a dolog csak azért volt sértő, mert aki akarta – s Bercsényi természetesen akarta –, gyenge célzásnak vehette arra, hogy érdekházasságot kötött és a vagyon, pénz és rang fontosabb volt neki, mint maga a feleség.

„Az felséges fejedelem” azonban nem a rokonságából egy asszonyt (mint Forgách az unokatestvérének a feleségét s rokontól az ilyesmi nem olyan sértő, mint idegentől), hanem akkor már több mint egy éve megboldogult, iránta még saját elismerése szerint is igen jóindulattal levő, de tőle csak hálátlansággal megfizetett volt királyának özvegyét csúfolta ki. De úgy, hogy nemcsak dévajkodott vele kapcsolatban, hanem meg is rágalmazta, női becsületében is meggyalázta. Mivel ugyanis Eleonóra császárné akkor már özvegy volt, teherbe esésével kapcsolatban csak a legrosszabbra lehetett gondolni.

Ha ehhez aztán még hozzávesszük azt is, hogy ez az Eleonóra volt az, akinek életszentségéről és önsanyargatásairól Lipót életének vázolásakor szinte csodákat beszéltünk s így tudjuk, hogy ha volt valaha nő, akivel kapcsolatban ilyet állítani rágalom, akkor az Lipót özvegye volt (éppen a császárné köztudomású életszentsége tette „szellemessé” Rákóczi megjegyzését), akkor azt kell mondanunk, hogy a mi ideális lelkű Rákóczink itt úgy viselkedett, mint a mai pesti aszfaltbetyárok szoktak. Nem is tudjuk ezt mással magyarázni, mint csak azal, hogy Rákóczit nagyon bánthatta a lelkiismeret mindazért, amit ő Lipóttal szemben elkövetett, s mivel jól tudta, hogy esküszegését milyen jellemnagysággal szemben követte el, csak annál jobban bánthotta. Kevélységében azonban bünbánat helyett – mint már ilyenkor szokás – a lelkiismeretfurdalást epés megjegyzéssel próbálta elaltatni. Ezért sírás helyett inkább viccelt. Látni fogjuk majd, hogy a Rákóczié után következő „szabadságharcban”, a negyvennyolcasban a honvédek ugyanúgy bántak Ferenc József feddhetetlen női becsületű anyjával, Zsófiával.

Rákóczinak Eleonóra özvegy császárnéről tett megjegyzése egy cseppet se kevésbé cinikus, mint a bolsevistáké volt akkor, mikor az egyik éjjel megrohanták az esztergomi ferences

rendházat, a rendtagokat elhurcolták Békéscsabára, ott egy nyitott csűrben helyezték el őket, utána pedig Esztergomban a pártgyűlésen kárörömmel gúnyos nevetés közben bejelentették, hogy a barátok az éjjel „megszöktek”. A hallgatóság ezt természetesen el is hitte, mert még gondolni se mert senki arra, hogy még ilyen ördögi hazugság is lehetséges.

Rákóczi se volt egy cseppet se kevésbé bizonyos benne, hogy nem igaz, amit az özvegy császárnéről állít, mint amennyire bizonyosan tudták az esztergomi kommunista párt vezetői, hogy az éjjel a barátok nem maguk szöktek meg. (Az azonban lehetséges, sőt valószínű, hogy a negyvennyolcas honvédek hitték is, hogy Ferenc József anyja rossz erkölcsű volt. Ők ugyanis Zsófia főhercegnőt nem ismerték, de mást se hallottak róla, mint csak rágalmat.)

Tudjuk, hogy szegény Forgách végül Rákóczi börtönébe került és hosszú éveken át ott is maradt. Letartóztatása is törvénytelen volt, mert a nemesi szabadsággal ellenkezett s Rákóczi éppen annak oltalmára fogott fegyvert. De nemcsak letartóztatása volt törvénytelen, hanem hosszú fogsága is, mert törvény elé fogsága hosszú ideje ellenére se állította soha Rákóczi.

Letartóztatása igazi oka az lehetett, hogy mint unokatestvérére, Bercsényire, Forgáchra is mindenki haragudott. Mivel Bercsényihez Rákóczi nem mert nyúlni, legalább Forgách letartóztatásával akart a közhangulat kedvében járni. A másik ok az volt, hogy fejedelmi büszkeségében őt magát is megsértette a jókedvében dévajtsága, rossz kedvében pedig indulatossága miatt a nyelvére vigyázni sose tudó, de egyébként jó magyar és becsületes Forgách, aki egyébként sokszor volt ittas is.

Képzeltethetjük, hogy évekig tartó s ráadásul törvénytelen börtönében mit szenvedhetett a büszke és az egyhangúságot és az unalmat különösen terhesnek találó főúr s unalmas napjai és álmatlan éjszakái alatt hányszor el-elmélkedhetett rajta, milyen kár volt öneki urat cserélnie s hogy mennyivel jobb ura volt a régi és az igazi, mint az új. Láttuk, hogy felesége még az ónodi gyűlés elé is odavitte, illetőleg oda akarta vinni panaszát a férjével történt törvénysértés miatt, sőt Kálnássy János vallomásában az is benne van, hogy Forgách ezt is mondta neki börtönében:

„Látom, csak erőszakosan tartanak fogva. Sem igazság, sem irgalmasság nincsen a fejedelemben és Bercsényiben.”

Az ilyen nyilatkozatok azonban Rákóczinak bírálatot egyáltalán nem tűrő fejedelmi hiúsága miatt csak ártottak Forgáchnak. Ezért aztán börtöne csak akkor nyílt meg, mikor már Rákóczi hatalma is megtört és mikor már menekülni kellett a „fölszabadítani” akart hazából. A jó Forgách csak most mutatta meg, ki volt: ő is együtt menekült „a felséges fejedelemmel” és Bercsényivel.

Bizonyára nem azért, mert Rákóczihoz és Bercsényihez ragaszkodott, mert erre a történetek után lehetetlen gondolnunk, hanem mert becsületes magyar önérzete nem bírta el, hogy bocsánatot fogadjon el attól a királytól, aki ellen oly felháborítóan hálátlan volt és aki ellen oly gyalázatosan vétkezett. Mivel József maga, akit gyerekkori pajtása létére elárult, akkor már nem élt, a számkivetésből mégiscsak haza akart jönni. Azonban még ekkor is olyan nehezen szánta el magát erre a lépésre, még ekkor is annyira szégyellt hazajönni, hogy addig húzta-halasztotta a dolgot, míg a bocsánatra kiszabott határidő lejárt. Így aztán kint is halt meg.

Ez is mutatja, hogy alapjában véve mennyire becsületes ember volt és mennyire nemes értelemben véve önérzetes. A becsület és illendőség többet számított nála, mint a haszon, kényelem és előny. Nem kellett neki az a jószág, melyet csak pirulva fogadhatott volna vissza. Neki, szegénynek, ugyancsak nem volt haszna királya elárulásából. Ez a körülmény is mellette szól, mert a jobb emberek azok, akik a bűneikért már itt a földön is bűnhődni szoktak.

De rokonszenves magyaros természete és becsületessége mellett tehetséges ember is volt ez a gróf Forgách Simon. Bár a szerencse sose kísérte, a kuruc vezérek között hadvezéri tehetsége se volt utolsó. A rend- és fegyelmetartást is úgy megtanulta a császári seregben, hogy Bottyán mellett (aki ezt szintén ott tanulta) az alatta szolgáló kuruc csapatok voltak a legfegyelmesebbek és azok követték el a legkevesebb kihágást. Ez egyúttal önzetlen nemes-

lelkiségét is bizonyítja, mert látszik belőle, hogy nem volt pénzsóvár és a becsület előbbre való volt neki, mint a katonái előtti népszerűség.

Az egyik legvallásosabb is ő volt a kuruc vezérek között. Még imakönyvet is írt, tehát irodalommal is foglalkozott. Hogy milyen éles ésszel tudta megítélni, mi irodalmunkban a kincs, azt fényesen bebizonyította azzal, hogy ő volt az, aki Zrínyi Miklós legértékesebb és a magyarság önbizalma fenntartására és lelkesítésére annyira alkalmas prózai munkáját („A török áfium ellen való orvosság”) kihalásztta az ismeretlenség homályából és először adta ki nemzete épülésére és okulására. Ez nemcsak eszének és műveltségének bizonyítéka, hanem izzó hazaszeretetéé is.

Forgách tehát a kuruc vezetők javából való volt, de egyúttal a legjellegzetesebbjéből is. Rokonszenves egyéniség, a közepeset felülmúló tehetség, őszinte hazaszeretet, de egyúttal kirívó magyar gyarlóságok és hibák keveréke, de ez utóbbiak úgyszólván teljesen használhatatlanokká teszik kiválóságait.

Egész kétségtelen, hogy magyaros hibái és gyarlóságai miatt lett kuruc.

Ha jótulajdonságai gyarlóságai nélkül lettek volna, végig megmaradt volna labancnak és Bécs, tehát törvényes királya szolgájának. Ha csak becsületes és csak tehetséges lett volna ugyanis, s ha nem lett volna még melléje nyugtalan, kényelmes, állhatatlan, szenvedélyes, a hangulat embere és mulatság-kedvelő, sose került volna a kurucok közé. Haza- és fajszerete miatt még egész nyugodtan megmaradhatott volna királya mellett, sőt ha olyan logikus is lett volna, mint amennyire nem volt az, egyenesen a hazaszeretete követelte volna meg tőle, hogy végig királya hűségén maradjon.

Az is érdekes s rendkívül jellemző Forgách életbölcességére, hogy azt szokta mondogatni, hogy a hűség csak a kutyához illik, csak annak való. (Márki: II. Rákóczi Ferenc, III., 610. o.) Pedig de jót tett volna neki egy kicsi abból a szerinte csak a kutyához illő hűségből, akkor nem lett volna belőle öregségére koldus és hazátlan.

Hogy Forgách Simon jó oldalai mellől mennyire nem lehet elhagyni a hibáit, mutatja, hogy részegségében még az is előfordult, hogy „a szegény, öreg, érdemes Bertóthy Ferenc, kassai altábornokot megpálcázta” (Thaly: A Bercsényi-család, III., 279. o.). Mivel Bertóthy természetesen nemes ember volt, ámulva kérdezzük: hol vannak itt a nemesi jogok, azaz az a nemesi „szabadság”, melyért a kurucok tulajdonképpen fegyvert fogtak? S ezek az emberek akartak Lipótnak leckét adni a törvény és az eskü megtartására?

De mivel Bertóthy nemcsak nemes, hanem öreg ember is volt már, ráadásul még altábornok is és mégis meg lehetett botozni, csodálkozhatunk-e ilyen körülmények között, hogy maga a kuruc sereg se ismert törvényt, jogot és méltányosságot? S ha így volt, csodálkozhatunk-e, ha a végén le kellett tennie a fegyvert? De hát csak így van ez az olyan mozgalommal, amely már fegyvelmeztlenségben, engedetlenségben, esküszegésben, tehát bűnben fogant, mert minden rosszra a vezetők, a Rákócziak, Bercsényiek és Forgáchok adták a példát?

Bercsényi Rákóczihoz írt 1704. december 5-i levelében Forgách „vele született irigységét” is emlegeti. 1706. március 28-i levelében pedig gúnyosan azt írja, hogy hiába, a „Simkó csak Simkó”! Ebergényi, a híres labanc császári magyar tábornok pedig, Forgách régi kenyerespajtása, csak úgy szokta emlegetni, mint „az ördöglelkű Simkót”.

Egyébként Rodostóba a szegény Simkó már nem jutott, mert már Lengyelországban meghalt, miután – mint már említettük – nagy nyomorában ezer forintért már a családi levéltárát is eladta. Amely magyar nemes már a családi jószágokhoz való jussát jelentő (mert azok törvényes birtoklását bizonyító) levéltárát is eladja, az már a földön mindennel leszámolt, az a földtől már semmit se vár.

De „az ördöglelkű Simkót” mégiscsak jobban kell szeretnünk Bercsényinél, mert van-e olyan ember a föld kerekén, akiből ki ne törne a „veleszületett irigység”, mikor neki már a családi levéltártól is meg kell válnia s így ősei évszázados igyekezetének minden gyümölcseről le kell mondania, hogy éhen ne pusztuljon s ugyanakkor azt kell látnia, hogy unokatest-

vérének, kuruc-, bujdosó- és tábornoktársának még a keserves száműzetésben is 106 szolgából és 150 lóból álló udvartartása van s emellett eszébe se jut, hogy a Simkó mégiscsak Simkó, a Simkó neki unokatestvére, sőt ő az ő családjánál sokkal ősből nemzetségből származik, ugyanazért az állítólagos hazáért jutott keserves sorsra, amelyre ő nem jutott s így a maga bőségéből illenék legalább valamit neki is juttatnia.

Eszterházy Antal

Forgách után rangban Eszterházy Antal következik a kuruc tábornokok között. Károlyival és Forgáchcsal ők hárman voltak a főtábornokok. Eszterházy éppúgy, mint Forgách, császári főtiszt volt s javában folyt már a kuruc-labanc harc, mikor átállott Rákóczi mellé, mégpedig Forgách rábeszélésére. Tehát ő is az önként átállók közé tartozik.

Eszterházy Antal körülbelül olyan típusú ember volt, mint Forgách, csak enyhített alakban. Mind a tehetsége és erényei, mind a hibái valamivel kisebbek voltak a Forgáchénál. Becsületes volt és vitéz, aki végig kitartott Rákóczi oldalán s még Rodostóban is vele volt. Mint hadvezér, nem volt még akkora tehetség se, mint Forgách, de a balszerencséje még Forgáchénál is nagyobb volt. Így aztán a kurucok nem sokat nyertek vele. Mintha csak az Isten büntette volna hűtlenségéért. Előkelő származása miatt eleinte nagy becsülete volt Rákóczi előtt, de úgyszólván semmi se sikerült neki, amit rábíztak.

De hogy azért nemcsak az előkelő származás volt az egyetlen kiválósága, mutatja Bercsényi egyik levelének megjegyzése, melyben az Ocskay átpártolása miatt keletkezett kuruc rémületben ezt írja Rákóczinak: „Csak ez (Bottyán) megmaradjon s Antal (Eszterházy), semmi a többi!” (Láthatjuk belőle, hogy még a kurucok is csak a volt császári tiszteket becsülték valamire.)

A nagyvonalúság jelének mondtuk Rákócziban, hogy úttörő volt a reklám, a mesterséges hírverés jelentőségének felismerésében s nálunk elsőnek ő alapított újságot, a Mercurius Veridicust. Most megemlíjtük, hogy e lap alapításának eszméje nem Rákóczitól, hanem Eszterházy Antaltól származik. Eszterházy Antal se volt tehát közönséges tehetségű ember.

Nemcsak a hadvezéri tehetség, hanem az indulatosság, hányavetiség és hiúság is kisebb volt Eszterházyban, mint Forgáchban, de azért éppen elég volt ezekből őbenne is. Mikor például Károlyit tábornaggyá tette Rákóczi, egészen oda volt, hogy miért csak őt. Miért lett kevesebb ő, mint Károlyi? A dínomdánomban és könnyelműségben se volt hiány nála se. Elég Márkiból idéznünk a következőket:

„Régen nem bosszankodott annyit (Rákóczi), mint március 12-én (1710), mikor Eszterházy Antal arról értesítette, hogy Érsekújvár nemhogy négy, de egy hónapra sincs ellátva elességgel. Folytonos mulatozásai, dínomdánomjai, a tánc, a farsang és más gyerekségek (mert természetesen az egyébként nem dínomdánom természetű Eszterházyakból is csak az ilyenek lettek kurucok) a várba édesgették a lovastiszteket. A tábornok ezeket is a vár éléstárából élelmezte és a hiányt a környék zsarolásával pótolta.”

Látjuk tehát, milyen vígan és jól élve védtek és mentették „a hazát” ezek a jó kurucok! (Mint láthatjuk, nem is egyedül csak Eszterházy Antal.) Pedig hát az a szegény „édes” haza ekkor már ugyancsak a végét járta és se sok pazarolnivalója, se sok vígadnivalója nem volt.

Azonban mint Forgáchban, Eszterházyban is szép volt az önértet. Benne is sokkal nagyobb volt ez, mint a hiúság vagy az érdek s így neki se volt arca hozzá, hogy a végén attól a királytól kérje és fogadja el a bocsánatot, akit olyan rút hűtlenséggel árult el. A bujdosásba vonulás benne és Forgáchban sokkal nagyobb önzetlenséget és áldozatvállalást jelentett, mint Bercsényiben (s még inkább, mint Rákócziban), mert ők a kuruc világban se voltak sokkal nagyobb urak, mint amilyenek a mozgalom bukása után hazájukban maradván és jószágukat visszakapva lettek volna. Ők tehát csakugyan sokat áldoztak azzal, hogy bujdosásba mentek, bár kétségtelen, hogy ezt az áldozatot ők is az önértetükért hozták, nem pedig a hazájukért.

Eszterházy Antal azonban a bujdosás alatt még gyöngébbnek mutatta magát, mint a többi kuruc vezető. Mert igaz ugyan, hogy felesége halála után a gögös Bercsényi is megelégedett az egészen egyszerű köznemes Kószeghy Zsuzsikával, mert Zsuzsika igen fiatal volt, de Zsuzsika mégis legalább nemes volt, magyar és hajadon, akit Bercsényinek a keresztény erkölcsi törvények szerint is joga volt elvenni, ha a nevetséges korkülönbség miatt nem is illett.

Eszterházy Antal azonban felesége halála után (neki is ez már a második felesége volt, akár Bercsényinek) a felesége lengyel szolgáját vette el, illetőleg vele állt össze, mert az a szolgáló nem is volt már hajadon, mert éppen Eszterházy Antal volt az, aki férjhez adta egy tót szolgálóhoz. Mikor aztán ő asszony nélkül maradt, akkor a tót szolgát kiszorította a nyeregből és ő vette magához a volt lengyel szolgát.

Az jut itt eszembe, mintha bizonyos Eszterházy családi hiba lenne az öreg korban való elfajulás. Láttuk ezt már a kiváló Eszterházy Pál nádorban, láttuk már Eszterházy Antal kuruc tábornokban s magánúton tudom felesége halála után egy harmadik, addig rendkívül értékes Eszterházyban is.

Eszterházy Antalt e lengyel szolgáló miatt bujdosótársai nem vették be társaságukba. Nem kellett azonban soká viselnie a megvetettséget, mert nem sokkal utána a pestis elvitte szegényt e földi világból. (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 459. o.)

Már kevésbé rokonszenves ebben az annyira esendő Eszterházy Antalban, hogy a harc tarta-
tama alatt ő volt a legszigorúbb megtorlója a kuruc ügyet elhagyó „árulóknak”, s ha tőle füg-
gött volna csupán, seregéstől akasztotta volna fel őket. Ő volt tehát egyik legkurucabb kuruc.

Általában nem valami jó következtetésre ad alkalmat, hogy ezek a híres kurucok még vén korukban és még a száműzetés keservei között, mikor már igazán megtanulhatták volna a föld mulandó örömeiről való lemondást, se tudtak lemondani és kétszeri előzetes megháza-
sodás után se tudtak még öreg korukban se meglenni asszony s ráadásul még hozzájuk nem illő, egészen fiatal asszony nélkül. Mint látjuk, némelyikük még akkor se, mikor az a fiatal asszony már a más felesége volt. Ha azonban ezek a hősök a maguk vegetatív életében ennyire önzőek voltak, ha ennyire nem tudtak s nem is akartak megtagadni maguktól semmi örömet, vajon el lehet-e hinni, hogy éppen a haza szeretetében olyan hősie-
sen ideálisak, önzetlenek, olyan eszményi gondolkodásúak, főként pedig ilyen cselekedetűek voltak?

Eszterházy Dániel

Eszterházy Antal mellett még egy Eszterházy: Dániel is kuruc tábornok volt, de neki se sok hasznát látta az ügy. Például a Bottyán Jánostól a Duna-parton épített Bottyánvára és a Duna-híd elvesztéséért Rákóczi is, Bercsényi is egyértelműen Eszterházy Dániel nem várt „nagy gyöngeségét” okolták s méltán. A fejedelem azonnal fel is menté a további vezénylet-
től „nyavalyás Dániel urat”. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 384. o.)

Mindebben azonban nem annyira Dániel úrnak a lelke, mint inkább a teste volt hibás, mert nem átvitt értelemben volt ő „nyavalyás”, hanem a valóságban, fizikailag. Csonkalábú volt és beteges, de Thaly azt mondja róla, hogy „feje és akarata jó volt”. (Thaly: Ocskay László, 576. o.) Csakugyan sok szép, a kuruc vezetőkből majdnem mindig hiányzó tulajdon-
sága volt az egyébként mindig balkezes Dániel úrnak.

Gróf Csáky Mihály

Ilyen kuruc tábornok is volt. Bercsényi sógora és egészen tehetségtelen és jellemileg is értéktelen ember. Bercsényi azonban a sógorság-komaság alapján ugyancsak gyakorolta irányában az átkos protekció-rendszert. Láttuk már, milyen ostobán (ha nem egyenesen gyáván) viselkedett ez a Bercsényi-sógor a lipitói sáncok gyalázatos feladásakor.

„Csáky Mihály – kit törvényre citáltatni parancsoltam – megijedvén az vén asszony híréből, otthagya az sáncot” – írja róla Rákóczi. Minden bajnak Bercsényi volt az oka, mert ő bízta meg Csákyt e fontos hadművelettel, csak azért, mert sógora volt. Pedig tudnia kellett, hogy nincs hozzá tehetsége, mert hiszen ha sógora volt, ismernie kellett. Vele kapcsolatban Rákóczi még azt is szemére hányta Bercsényinek, hogy a lipitói gyáva viselkedése miatt nem vetette fogságba.

De nemcsak a tehetségben, hanem jellemében, sőt a becsületben is hiba volt Csáknál. „Csáky és Babocsay ellen a fejedelemtől kemény vádak terjesztettek elő és nem alap nélkül. A hír már régóta suttogott vala hadaiknak Szepesben elkövetett nagy kihágásairól és hogy a csapatok fizetésére, zsoldosok fogadására s felszerelésére, lovak vásárlására szánt tetemes összegű pénzeknek jogtalan visszatartásában az altábornagy és a dandárnok vétkesek. Szigorú nyomozás lévén elrendelve, az eredmény e napokban terjesztetett a fejedelem elé, ki is az ügyiratokból meggyőződött, hogy – mint Sárospatakról augusztus 6-án Bercsényit értesíti – Csákyra nézve is „nincs semmi nélkül a dolog”.” (Thaly: Ocskay László, 586. o.)

Egyébként a tehetségtelen, nem bátor és erkölcsileg is kifogások alá eső Csáknak a „nemzeti” ügyszó való hűségét bizonyítja, hogy a szatmári békét és vele birtokait ő se fogadta el, hanem követte Rákóczit a bujdosásba. Az a nevezetessége, hogy a főbbek közül ő élt legtovább a száműzetésben. 1757. december 7-én halt meg Rodostóban 81 éves korában legutolsónak.

Az Andrásyak

Közülük négy kuruc tábornok is kikerült: György, Pál, István és Miklós, de nemigen dicsekedhetnek velük se az Andrásyak, se a kurucok. Miklós, mint láttuk már, olyan „hazafias” volt, hogy ferencendi barát létére lett belőle kuruc tábornok. Azt is láttuk már, hogy azért lett azzá, mert bolondos volt. Mikor végre megjött az esze, bűnbánattal otthagya az egész ügyet. Andrassy György és Pál Csáky Mihállal együtt részesek a lipitai szegyezteljes kudarcban s ezzel már meg is mondtunk róluk minden szükségeset.

Thaly Kálmán (Ocskay, 576. o.) így jellemzi őket:

„Csáky és a két Andrassy csupán protekciós, mágnás tábornokok valának. Tehetségtelen, bátortalan, önállótlán, puha, eszem-izsom emberek. Szegény Csákyban legalább a jószándék meglett volna: az Andrásyakban ez sem, mert szertelenül tunyák voltak és csak lakmározásra, hejehujára gondolók. E három képtelen, sőt részben (Andrassy István) megbízhatatlan ember alkalmazása a magyar ügynek elvégre is pótolhatatlan veszteségeket okozott 1709 nyarán és 1710 elején: úgymint Csáky és Andrassy Pálnak lipitai esetét és Andrassy István löcsei ocsmány árulását.”

Pedig Gömör megye monográfiájában az Andrásyakkal kapcsolatban milyen dicső és hazafias kurucokként vannak a család e tagjai vázolva! A „Krasznahorka büszke vára” kezdetű ismert ének is mennyire mást fejez ki, mint az igazság! A családnak az a „hazafiasan” nevelt nőtagja, aki az éneket szerezte és a sok százezer magyar hazafi és honleány, aki azóta ezt az éneket énekelte s éneklie – velem együtt – ma is, be másnak gondolja „Rákóczinak” ezt a „dicső korát”, mely „nem jön vissza többé soha”, sajnos „nem jön vissza többé soha”.

Az ebben a „dicső” korban szereplő „dicső” Andrásyak bizony éppen nem látták ezt a kort dicsőnek s ezért éppen nem sajnálnák, hogy nem jön vissza többé soha. Hiszen éppúgy, mint a többi magyar nemes, ők is csak kényszerből csatlakoztak Rákóczihoz és dicső korához, s ha csak így csatlakoztak hozzá, lehet-e tőlük zokon venni, hogy nem is ragaszkodtak hozzá tovább, mint ameddig muszáj volt? S addig is, míg szolgálták, nem természetesen követezik-e már a csatlakozás módjából is, hogy csak lanyhán s evés-ivás, mulatozás közben szolgálták?

A négy kuruc Andrásy közül az egyetlen, Miklós, a barát és „derviskapitány” – bizonyára azért, mert bolondos volt – volt vitéz közöttük. Mikor azonban már észretért, láttuk, ő is azzal menteti e „dicső” korban való szereplését, hogy hát – sajnos – „megbotlott e síkos világ törzsökiben”.

Hogy a család mind a négy kuruc tagja tele volt kirívó emberi gyarlóságokkal, hogy ne mondjuk, bűnökkel, csak természetes, hiszen ha hibátlanok lettek volna, akkor nem szegték volna meg királyuknak letett hűségesküjüket s nem lettek volna kuruccá még akkor se, mikor muszáj volt. A feddhetetlen, hős és „dicső” ember ugyanis éppen abban különbözik a tucatemberektől, hogy ő a becsülettel ellenkező muszájt nem ismer. Ezek a dicső, kuruc Andrásyak azonban olyan messze álltak a feddhetlenségtől, hogy Györgyről például (mert mindig ivott) azt írja Bercsényi (Márki, II. Rákóczi Ferenc, II., 191. o.), hogy kocsmagenerális volt.

Gróf Pekry Lőrinc

Az eddig ismertetett kuruc vezérek mind főnemesek voltak és katolikusok. Voltak azonban köztük protestáns főnemesek is. Ilyen volt például az erdélyi Pekry. Ő se volt egy cseppet sem különb a katolikusoknál, legfeljebb még náluk is tehetségtelebb. Gyöngye jellemét mutatja, hogy kálvinistából a császár kedvéért katolikus lett, bizonyára azért, hogy jobban emelkedjék. Mikor aztán a császár csillaga Magyarországon és Erdélyben egyelőre lehanyatlott, újra visszament kálvinistának.

Az még némiképp becsületére válik jellemének, hogy kálvinizmusát önként hagyta el ugyan, de a királyát nem. Rákóczi híve csak kényszerből lett, akkor, mikor már hatalmába került, sőt még azt is megvárta, hogy megbilincseljék. (Nem nagyon válik dicsőségére a kuruc ügynek s Pekrynek se, ha nem mint embert, hanem mint kurucot és „hazafias” hőst nézzük.) Emiatt Rákóczi nem is szerette sose. Mi azonban még ezt látjuk jelleme legszebb oldalának.

A jó Lipót bizonyára meg se engedte volna neki, hogy katolikus legyen, ha tudta volna, hogy csak érdekből teszi. De idők múltával még így is lehetett volna belőle jó katolikus, ha hosszabb ideig élt volna katolikus környezetben. Jellemző azonban, hogy a „buzgó katolikus” Rákóczi kurucainak környezete csak olyan volt, hogy benne csak a formáságból katolikus Pekry még formáságból se maradt meg katolikusnak. A katolikus Rákóczi uralma annyira nem volt katolikus, hogy Pekrynek, az érdekeMBERnek, egyáltalán nem kellett attól félnie, hogy kára lesz abból, ha újra visszamegy oda, amit érdekből elhagyott.

Pekryt Thaly (A Bercsényi-család, III., 154. o.) – se kuruc, se kálvinista szempontból ugyancsak nem kifogásolható tanú – „vitéz katonának, hanem megférhetetlen természetű fondorkodónak” mondja. Máskor pedig (ugyanott III., 184. o.) „alávaló árulkodásáról”, „hízelgéséről” és „cselszövényéről” beszél.

Vitán felül áll tehát, hogy Pekry kurucsága se válik dicsőségére a kuruc hazafiságnak.

Szirmay és a Vayak

A három kuruc Vay és báró Szirmay István is kálvinista volt. A kuruc Vayak közt a legnevezetesebb Ádám, aki Rákóczi főudvarmestere és benső bizalmasa lett. Mind a négyüket még Rákóczi szabadságharcának kitörése előtt együtt fogták el Rákóczival (tehát mindnyájan régi bizalmi emberei voltak) s Rákóczinak börtönéből való sikeres megszökése után az a jószágos, de magyar embernek (még ha leghűségesebb volt is) állítólag sose hívó Bécs szabdlábra helyezte, sőt Magyarországra is visszaeresztette őket. Annyi esze azonban természetesen Bécsnek is volt, hogy előbb erős reverzálisokat vett tőlük és kötelezvényeket íratott velük alá, hogy hűek maradnak királyukhoz és semmiféle lázadásban nem vesznek soha részt. Csak azt felejtette el az a gonosz és magyar embernek, ha megérdemelte volna, akkor se hívó Bécs, hogy e dicső magyar embereknek legalább a kötelezvényeiben és reverzálisaiban hitt; meg aztán hogy azt gondolta, hogy ezek az emberek az ő jószágától és bizalmától úgy meg lesznek hatva, hogy rebellisből azonnal hű alattvalókká válnak. Mikor aztán Rákóczi hazajött és kibontotta zászlaját és ez a zászló eleinte diadalmasan lobogott – kötelezvény ide, reverzális oda –, mind a négyen nemcsak melléje álltak, de egyenesen zászlóvivökké váltak a lázadásban.

Az egyébként nagyon művelt Szirmay spiritizmusát és nevetséges babonásságát már említettük. Ami Vay Ádámot illeti, Márki (II. Rákóczi Ferenc I., 343. o.) azt írja róla, hogy „nem volt a legjobb hadvezér”. Bercsényi 1706. február 27-i, Rákóczihoz intézett levelében basáskodó, garázda, mindenkitől „megunt, megutált” embernek mondja (Thaly: A Bercsényi-család, III., 550. o.) Március nyolcadikán pedig ugyanő Rákóczinak azt írja, hogy az udvari kapitányságra „akárkit, de csak – azt tartom – rosszabbat nem talál nagyságod” (Vaynál). Ugyanezen levelében azt is írja, hogy Vay „mindenki, még a kálvinisták által is megunt ember”.

Még Thaly Kálmán is (A Bercsényi-család, III., 545. o.) kénytelen elismerni Vayról, kőről egyébként történetírásunk csak jót tud, hogy „nyakas kálvinista” volt, sőt még azt is, hogy „hirtelen természetű, büszke és nagy borissza”. Látjuk, hogy Bercsényi – talán fanatikus kálvinistasága miatt is – nagyon nem szerette. Rákóczi szemében azonban nemcsak ez nem volt baj, hanem még összeférhetlensége, népszerűtlensége és iszákossága se. Hozzá való nagy vonzódásában még Bercsényi sem tudta megingatni.

Az csak természetes, hogy fejedelmét a száműzetésbe is követte. Ki is követte volna, ha még főudvarmestere se, s mit is csinált volna Rákóczi főudvarmester nélkül? Ott is halt meg Vay a bujdosásban. Fia azonban hűséget esküdött a bécsi királynak és hazajött, sőt katolikus is lett. Azt hiszem, hogy olyan apák, mint Vay Ádám, akik fanatikus „vallásosságukat” könnyűszerrel össze tudják egyeztetni az összeférhetlenséggel is, meg az iszákossággal is, nemigen alkalmasak arra, hogy fiukat is magukhoz hasonló fanatikus felekezeti emberré tegyék.

Ocskay, Bezerédi és Béri Balogh Ádám

Ocskay László

Ocskayt már bőven tárgyaltuk és minden szükségeset elmondtunk róla. Oly nevezetes és népszerű alakja volt azonban Rákóczi szabadságharcának, hogy most, mikor a szereplőket elsoroljuk, már csak a teljesség miatt se hagyhatjuk ki a sorból. Ő volt a leghíresebb kuruc tiszt. Láttuk, hogy jellemileg is a legkifogásolhatóbbak közé tartozik, noha (vagy talán bizonyára inkább éppen ezért) a legelső között volt, akik Rákóczihoz álltak s Rákóczi kezdeti sikereit (melyek mozgalma életképességét eldöntötték) éppen neki köszönhette. Mindenben igen fontos ugyanis a jó kezdet, de különösen egy forradalomban, egy felkelésben az, s a kuruc fegyverek kezdeti legendás hírére és ellenállhatatlan erejére elsősorban Ocskay személye és kardja adta meg Rákóczi csapatainak. A közvélemény, különösen a forradalmi, a felkelő közvélemény mindent túloz, mindent nagyít, a győzelmet is, és a vereséget is. Ocskay vitészségét és győzelmeit is nagyította s ez a felnagyított hírnév s a vele járó önbizalom és lelkesedés adott szárnyat a már csatlakozottaknak és vette el a kedvét a király melletti további kitarástól a még hűségesekeknek.

Mivel Thaly valóságos emberi bőrből szörnnyetegné festi Ocskayt, világos, hogy szó se lehet arról, hogy a nemzeti ügy vagy hazaszeretet miatt állt volna át a császár szolgálatából Rákóczihoz. Egyszerűen kalandvágy vezette át Rákóczi táborába. Egyébként is gyakorlata volt már a hitszegésben, hiszen ekkor már ötödször szökött meg seregétől és ötödször szegte meg katonakötelességét.

Egyébként hogyan állt volna a császáriak helyett inkább a kurucok közé, mikor a császári seregben éppen jellembeli fogyatékosai miatt semmire se tudta vinni, mert ott a garázdasággal párosult vitészség még nem volt érdem, sőt büntetést adtak érte. Új gazdája viszont ezredessé tette, sőt hamarosan dandárnok lett belőle. Itt a vitészségéért és vakmerőségéért mindent megbocsátottak neki. Nagy bűneit – akár mint Hitlerék a Róhm kapitányéit vagy Sztálinék a Titóéit – csak akkor vették észre s kezdték el hirdetni – de ekkor aztán annál jobban –, mikor már otthagya őket. Ekkor a legendás hősből és a kuruc sereg büszkeségéből egyszerre börtöntöltelék és aljas gazember lett.

Pedig hát Rákóczitól újra a királyhoz való visszapártolását semmiképpen se mondhatjuk önzésből történtnek. Nem nyert ugyanis vele semmit, sőt vesztett. Mivel a kurucok között olyan legendás hírnévre tett szert, most már a császáriak is többre becsülték mint annak előtte, s nagy örömmel fogadták visszatérését, de azért csak ezredesi rangot adtak neki, tehát kisebbet, mint amit a kurucoknál már elért. Mivel Pyber püspök vette rá az átpártolásra, ez is amellettszól, hogy lépésében erkölcsi okok vezették: jóvá akarta tenni azt, amit hitszegésével vétkezett.

Thaly azt is mondja róla, hogy nagy katolikus volt. Valóban vannak olyan tettei is, melyek vallásosságra vallanak s ezt mutatja végrendelete is. Ha azonban igaz mindaz, amit Thaly erkölcstelenségéről és jellemtelenségéről mond, akkor nem lehet igaz, amit vallásosságáról mond, mert a kettőt nem lehet összeegyeztetni, különösen nem egy művelt katolikusban. Az igazság tehát az lehet, hogy Thaly – mivel az „áruló” elleni gyűlölet vezeti – túloz akkor, mikor Ocskay bűneiről beszél, bár bűnei Ocskaynak kétségtelenül bőségesen voltak. Afféle rosszcsontról Ferkó, falu-rossza természet lehetett, a vallásosságot pedig csak elméletivé tette (hitt, de a hit gyakorlatát későbbre, esetleg majd öregségére halasztotta) s vallásossága a gyakorlatban csak a kuruc zászló elhagyása után kezd jelentkezni.

Felesége, Tisza Ilona, a rajongásig szerette, s ez szintén amellettszól, hogy voltak szép, vonzó tulajdonságai is. Igaz, hogy a kurucoktól való elfogatása is tivornya, sőt nőekkel való

züllés közben történt, de a valóság azért bizonyára nem volt annyira visszataszító, mint Thaly elfogultságában festi. Halála előtti kihallgatásakor tett vallomásaiban tiszta lelkiismeretű, becsületes emberként viselkedik s ad számot tetteiről, s bár ekkor királyát újra megtagadta, de tekintve hogy már megsebesülten került kuruc kézbe és féktelen gyűlölet vette ott körül, sőt állandóan a meglincselés veszélye fenyegette, ezt az utolsó elváltóztatását nem számíthatjuk bűnének, legfeljebb a kuruc igazságszolgáltatásnak a sztálinihoz való hasonlóságát juttatja eszünkbe.

Aki olyan testi és lelki állapotban van, mint ekkor Ocskay volt: testileg gyöngé, vérző, összetört sebesült, lelkileg megrendült, tomboló gyűlölet veszi körül, behallatszik hozzá az ellene dühöngő, felbőszült tömeg zaja, mely szét akarja szaggatni és ízekre tépni; életéért kell rettegnie minden pillanatban s egyébként is a vérpad vár rá, nem számíthatjuk az ilyen ember bűnének azt, amit ekkor azért tesz, hogy segítsen magán. De az, hogy még ilyen testi és lelki állapotban is volt hozzá bátorsága, hogy gyermekei gyámságát nem kurucokra, hanem a labanc Pálffyra bízta, éppen eléggé mutatja igazi érzelmeit, sőt még bátorságát s így lelki nagyságát is. Ocskay ezzel éppen eléggé megmutatta, hogy lélekben utolsó óráiban is megmaradt király mellett.

Bezerédi Imre

„Magyar Herkulesnek” nevezték és a kurucok büszkesége volt. Egyéni vitézségben még Ocskaynál is nagyobb. Állítólag egymaga 72 labanc, illetőleg német tisztet vágott le. Rákóczinak és Bercsényinek egyaránt csak magasztaló szava volt róla. Annál szomorúbb, hogy Rákóczi mégis olyan kegyetlen volt hozzá, hogy Ocskayhoz hasonló sorsra juttatta. Az ő életében nem találunk olyan sötét foltokra, mint Ocskayéban. Neki csak erényei voltak és egy nagy bűne, hogy megszegte királyának letett esküjét. Ezt a nagy bűnét tette jóvá a kuruc zászló elhagyásával s ezért kellett oly kegyetlenül bűnhődnie.

Ugyanaz volt a bűne, ami Rákóczinak, de Rákóczi a maga bűnét sose tette jóvá, s hogy ne bántsa érte a lelkiismeret, azt se volt soha hajlandó elismerni, még Vallomásaiban se, hogy neki egyáltalán volt e tekintetben bűne. Mivel Bezerédi Imre tökéletesebb volt nála, mert ő elismerte a bűnét, sőt jóvá is tette, ezért kellett bűnhődnie. Ha nem büntette volna meg, akkor Rákóczinak szégyellenie kellett volna magát, mert ha hallgatagon is, de mégiscsak elismerte volna Bezerédi nagyságát. Ezért gyorsan és kegyetlenül lesújtott rá. Ezzel akarta bizonyítani, hogy Bezerédi az áruló, nem pedig ő, vagyis Bezerédi most lett áruló, nem pedig akkor, mikor királyát elhagyta s Rákóczihoz csatlakozott.

Érdekes, hogy Bezerédi, ez a legendásan vitéz és bátor hős, kis emberke volt és azokról a hibákról, melyek ilyen legendás hősökben szokásosak: elbizakodottságról, féktelenségről, iszákosságról, kicsapongásokról vele kapcsolatban kevésbé hallani. Igaz, hogy nincs is életrajza, mint Bercsényinek, Rákóczinak, Ocskaynak. Thaly az ő életét is meg akarta írni, rég gyűjtötte is hozzá az adatokat, be is harangozta a dolgot, a végén aztán mégse lett belőle semmi. Azt hiszem, azért nem, mert csupa olyan adatokat talált róla, hogy elment tőle a kedve. Ezekkel ugyanis nem lehetett azt az eszmét szolgálni, melyért ő lelkesedett: ezekkel nem lehetett bizonyítani a kuruc hazafiság eszményi voltát.

Ocskaynál, az „árulóknál”, rá lehetett mutatni nagy jellembeli fogyatékoságokra s ezekből bizonyítani, hogy miért lett „áruló”. Bezerédi Imre is „áruló” lett, azonban ő csak hős volt s nem gazember is egyúttal. Ő nem olyan volt, mint az árulók szoktak lenni. Ő nem Rákóczit és a „nemzeti” ügyet árulta el, hanem csak törvényesen királyához tért vissza bűnbánatul azért, mert elhagyta. Nála egészen bizonyos, hogy „árulása” meggyőződésből, becsületből, bűne jóvátételére történt. Nála bizonyítékunk van arra, hogy megbánta, bűnének tekintette, hogy kuruc lett. Olyan bűnének, mely jóvátételre szorult s melyet, mint talpig jel-

lem, becsülettel teljesített is. Mit nyert volna egy ilyen ember életének megírásával az a Thaly Kálmán, aki a kuruc hazafiságot az erények erényének tartotta?

Bezerédi Imre bátran, hős módra halt meg. Úgy, ahogy élt. A síralomházban ezt a négy kívánságát terjesztette elő:

1. A vérpádon ne kössék be a szemét.

2. A hóhér ne hátulról, hanem előlről vágjon rá. (Nála megtartották ugyanis a magyar törvényt s mint magyar nemest, nem felakasztották, hanem lefejezték.)

3. Hogy a vérpádon egy tükörben megnézhesse magát. (Bizonyára azt akarta ellenőrizni, hogy tisztessé-e a külseje és bátor-e az ábrázata.)

4. A vérpádon felolvashassa a síralomházban készített sírfeliratát:

„Dum potui, nunquam volui,
Sed quando volui, jam non potui
Fidem reddere illi, cui debui.
Sic fit, qui spernit regem servitque rebelli.
Sic inconstantis vindicat acta Deus.
Vade, viator! Et quando satis stupeisti,
Memento, quod Rákócziانو jussu extruncatus
Jacet hic Emericus Bezerédi.”

Azaz:

Míg módomban lett volna, nem akartam,
Mikor meg már akartam volna, akkor meg már nem volt módomban,
Hogy megtartsam eskümet annak, akinek kötelességem lett volna.
Így jár az, aki megveti királyát és a lázadónak szolgál.
Az állhatatlan emberen így áll bosszút az Isten!
Menj, vándor s mikor már eléggé kicsodálkoztad magadat,
Tartsd eszedben, hogy Rákóczi parancsára megcsonkítva
Fekszik itt Bezerédi Imre.

Látjuk tehát, hogy Bezerédi valóban úgy halt meg, ahogyan tragikus hősök szoktak. Bűnéért, az árulásért kapta és fogadta el bűnbánattal Isten kezéből a halált, de nem azért az árulásért, melyért Rákóczi büntette halállal, hanem azért az árulásért, melyet azzal követett el, hogy Rákóczihoz állt és „hazafias” hős lett belőle. Sajnos, a magyar közvélemény még ma se tudott felemelkedni arra a magaslatra, hogy azt az árulást, melyet Bezerédi siratott meg, mint nagy bűnét s melyért büntetésül Isten kezéből még a halált is szívesen fogadta, bűnnek tartaná. Pedig az effajta árulások, főként pedig az, hogy erőszakkal hőstetteknek tettük meg őket megbélyegzés helyett, s így még azt is évszázadokon át megakadályoztuk, hogy a történelemből nemzetünk okulhasson, s számára a történelem valóban az élet mestere lehessen, ez az oka nemzeti elesettségünknek és minden tragédiáinknak.

Maga Bezerédi Imre fel tudott emelkedni erre az erkölcsi magaslatra, de mi ezt ahelyett, hogy követtük volna s okultunk volna belőle, úgy intéztük el, hogy nemcsak a sírjára nem írtuk rá azt, amit élete utolsó kívánságaként akart, hanem a nemzet szívébe se, hanem eltitkoltuk előle. Thaly Kálmán pedig inkább meg se írta Bezerédi életrajzát, csak hogy ezt a kellemetlen igazságot a nemzet tudomására ne kelljen adnia.

Maga a Rákóczi korabeli magyarság azonban – bizonyára azért, mert az események szemtanúja lévén s a legendás hazafias hősöket személyesen ismervén jól tudta még az igazat – még éppolyan erkölcsi magaslatról fogta fel az eseményeket, mint Bezerédi Imre. Említettük már, hogy a nép annyira megbotránkozott a híres hőssel való kegyetlen elbánáson (vagy talán sírfeliratnak szánt politikai végrendelete és a vérpádon való hős viselkedése rendítette meg annyira), hogy hamarosan kivégzése után az egész vidék népét nagy izgalom fogta el amiatt, hogy Bezerédi sírján megmozdult a föld, tehát elevenen temették el.

Rákóczi gőgös fölényében úgy intézte el a nép izgatottságát, hogy kiásatta a hőst sírjából s kitette a holttestet közszemlére, hogy mindenki láthassa, hogy nem temették el élve. Igazán nem nagy kockázat volt tőle, hiszen lefejezték, s ha megfigyeljük, az még az őskeresztény vértanúk legendáiban se fordul elő soha, bármilyen nagy csodák történtek is kínzásaik közben, hogy még akkor se haltak volna meg igazán, mikor lefejezték őket. Felesleges volt tehát Rákóczinak nagy diadallal bemutatnia, hogy a lefejezett Bezerédi Imre valóban meghalt.

Sokkal jobb lett volna inkább arra gondolnia, hogy legalább a sírjában már igazán illet volna békét hagynia a legnagyobb kuruc hősnek s hogy a nép izgalmát nem a hős holtteste meggyalázásával kellett volna „lecsillapítani”. Ezzel ugyanis csak azt érte el, hogy az a bizonyos „vándor”, akit a sírfelirat emleget, csak még inkább nem győzi magát „kicsodálkozni” azon, amit Rákóczi Bezerédivel tett. Vagy talán e halottgyalázás igazi oka tulajdonképpen az volt, hogy mint ahogyan Heródes is elhitte, hogy a tőle gonoszul lefejezett Keresztelő Szent János feltámadt, Rákóczi is attól félt, hogy talán mégis igaz, amit a nép suttog s nemcsak a népet, hanem magát is meg kellett győznie arról, hogy nyugodt lehet, mert Bezerédi valóban meghalt?

Az utókorral azonban igen meg lehet elégedve Rákóczi. Arról, hogy Bezerédi Imre nem Rákóczi elárulásáért, hanem a király elárulásáért tartotta magát bűnösnek s a vérpadon ezt az árulást bánta a legendás kuruc hős, ma már mit sem tud a magyar közvélemény. Még Márki Sándor, aki három kötetben írta meg Rákóczi és szabadságharcának történetét, se hallott soha Bezerédi Imre sírfelíratáról (természetesen Asztalos Sándor se). Illetőleg dehogynem! Márki is tud arról, hogy Bezerédi holmi „búcsúverset csinált” a siralomházban (II. Rákóczi Ferenc, II., 648. o.), és hogy megengedték neki, hogy elszavalja. Szerinte „búcsúzóvers” volt ez, nem pedig sírfelirat, magyar volt, nem pedig latin s ilyen semmitmondó tartalma volt:

„Jaj, gonosz szerencse, mint bánál énvelem!
Híremben, nevemben meggyalázál engem.
Jaj, hogy a Rákóczi már levágtat engem!
Mindazáltal mégis kész vagyok halálra:
Kinyújtom nyakamat Rákóczi kardjára.”

Égész nyilvánvaló itt a történethamisítás és a rosszhiszeműség (világos, hogy nem Márki részéről; ő nem megtévesztő itt, hanem megtévesztett), mert a búcsúvers is igaz (csak sírfelíratot kellett volna helyette mondani) és az elszavalása is, tehát a hamisító tisztában volt a helyzettel. Felhasználta azonban a sírvers latin, tehát nem közérthető voltát és bámulatos költői szabadsággal a fenti szöveget fordította ki belőle magyarul. E „szabad” fordítás nem mondja éppen az ellenkezőjét az eredetinek, csak elsikkasztja belőle azt, ami „hazafias” szempontból kellemetlen.

Olvastam már azonban több könyvben és tankönyvben éppen az ellenkezőjét is annak, amit Bezerédi Imre a halála előtt írt, azt ti., hogy „árulását” megbánva és érte bocsánatot kérve halt meg. Ez az állítás is igaz, csak az illető könyvek természetesen Rákóczi, nem pedig a király elárulásának megbánását értik rajta, míg maga az igazi Bezerédi nem győzi eléggé hangsúlyozni, csak az fáj, hogy valaha Rákóczi és az ő értelmezésében felfogott haza mellé állott.

Béri Balogh Ádám

Hírnévben nem sokkal Ocskay és Bezerédi után következő köznemesi származású kuruc vezér. Az egyik legjellegzetesebb kuruc volt s híres nótája, melynek mind szövege, mind dala az egyik legszebb a kuruc nóták között, még évszázadokig fenntartja majd nevét a magyarok között. Úgy látszik, ő is katolikus volt, bár találtam olyan forrást is, melynek alapján sokáig kálvinistának gondoltam. Az is nagyban emeli a becsületét, hogy Ocskayval és Bezerédivel szemben őt – természetesen nem Rákóczi, hanem a király elárulásáért – a csá-

száriak fejezték le (a halál módjában, mint látjuk, ők is tiszteletben tartották a magyar nemesi kiváltságot), tehát ő a kuruc ügy (egyetlen ismert nevű) vértanúja. (Utána a legnevezetesebb kuruc vértanú Czelder Orbán, de ő kuruc volt bár, mégpedig a javából, de nem volt magyar, hanem szepesi szász (akit bizonyára protestantizmusa vitt a katolikus királlyal szemben Rákóczi táborába). Felette jellemző ez annál is inkább, mert a harmadik tekintélyesebb kuruc vértanú, Bolforth (Wolfart) Ádám ereiben is bajosan csörgedezhetett Árpád apánk vére.)

Azonban Béri Balogh Ádámmal se nagyon büszkélkedhetik a „nemzeti” ügy. Se mint vértanúval, se mint emberrel. Mint vértanúval nem, mert említettük, hogy ő is elhagyta, illetőleg el akarta hagyni (mégpedig apósa felvilágosítása és intései alapján meggyőződésből) a kuruc ügyet. Hogy mégse tette, csak azért volt, mert a kurucok – megint csak azt látjuk, hogy ők kevésbé hittek és bíztak a magyarban, mint a császáriak – idejében leleplezték, elfogták s így az átmentésben megakadályozták.

A „hazafiak” bizonyára azt mondják, hogy ők is meggyőzték terve helytelenségéről s arról, hogy mégiscsak kurucnak lenni az igazi hazafiság. Ne felejtsük el azonban, hogy ez a meggyőzés a kurucok fogságában és a hóhér pallosának árnyékában történt, tehát a meggyőzés öszinteségét illetően ugyancsak keveset számít. Hiszen most már Balogh Ádám érdeke, sőt élete kívánta, hogy belássa azt, amiről meggyőződik. Előtte azonban az apósa olyasmiről győzte meg, melynek végrehajtása a veszélyes átszökést kívánta tőle. Könnyű tehát belátni, melyik meggyőzés ért többet, s hogy melyik mellett szólhattak erősebb becsületbeli és logikai érvek.

Béri Balogh Ádám tehát csak olyan vértanúja volt a kuruc ügynek, hogy tisztán csak a véletlenül múlt, hogy nem épp az ellenkezőnek, a király iránti hűségnek lett vértanúja. Mikor a kurucok elfogták, Béri Balogh Ádám csak a kivégzés vagy pedig a legerősebb esküdözések és becsületszók között választhatott Rákóczi és a konföderáció mellett. Világos, hogy ez utóbbit választotta, s világos, hogy esküjét és becsületszavát aztán meg is tartotta.

De a kurucok nemcsak mint vértanúra, hanem mint emberre se lehetnek büszkék Béri Balogh Ádámra. A kuruc korból fennmaradt írásbeli emlékek bőven bizonyítják, hogy a jellegzetes bűnök: a szenvedélyesség és féktelenség, nemkülönben a kényelmes élet, evés-ivás és tivornya kedvelése, sőt az emberi élet és a más vagyona tekintetében való tág lelkiismeret is éppúgy megvolt benne is, mint a többi kurucban, sőt talán még náluk is jobban. Márki például (II., 95. o.) mint magától értetődő dolgot említi, hogy Rákóczi „a hirtelen haragú Béri Balogh Ádámot nem tarthatta alkalmas vezérnek”.

Béri Balogh Ádám még vértanú is úgy lett, hogy maga a magyar nép fogta el és szolgál-tatta a császári vezér, Pálffy kezébe. Ha jó ember lett volna, ha a nép szerette volna, sőt ha tetteiért egyenesen nem gyűlölte volna, ez a szégyen nem történhetett volna meg vele még akkor se, ha a nép akkor már torkig is volt a háborúval és békét akart. Könnyen meg lehet, hogy Balogh Ádám a néppel való kegyetlenségeit és egyéb féktelenségeit elkeseredésében követte el, azért, mert meggyőződése ellenére kénytelen volt azt szolgálni, akit lélekben már elhagyott, de aki további szolgálatára mégis rákényszerítette. Bizonyára így bölcsekedett: Ha már eladtam magamat az ördögnek, akkor egészen eladom.

Hogy „hazája szolgálata” közben szerette a jó életet és az eszem-izomot, s hogy mint hadvezér, nem dolgozott éppen kesztyűs kézzel, sőt hogy egyenesen kedvét lelta a pusztítás-ban, meg nótája is bizonyítja:

Pirosbársony (törökbársony) süvegem,
Így élem víg életem.
Balogh Ádám a nevem,
Ha vitéz vagy, jer velem.

Fakó lovam, a murza (török ló)
Lajta vitéz megússza.
Bécs alját, ha nyargalja,
Császár azt megsiratja.
(De a végén mégis csak Balogh
Ádám siratta meg).

Sándor Ferkó sógorom,
(a Sándorok tekintélyes katolikus köznemesi
dunántúli családok voltak)
Adsza ide jó borom!
Ezután ha szomjazom,
Az áldomást megiszom.

Egy szakaszt, mely legjobban bizonyítja Balogh Ádám kurucainak vészes dúlását, kihagytam, mert – más viszonylatban – már régebben idéztem.

Mindezek ellenére azért tagadhatatlanul érdekes, jellegzetes s legalább a mi számunkra még rokonszenves ember is volt ez a Béri Balogh Ádám! Még a hibái is magyarok voltak ugyanis.

A többiek

Ami a többi kuruc tisztet vagy nem katonai vezetőt illeti, átlagban még rosszabbakat mondhatnánk róluk, mint a legfőbbekről. Erkölceik igazán nem kelthetik azt a látszatot, mintha szent vagy igaz ügyet szolgáltak volna. Idéztük már, milyen lesújtó véleménye volt magának Rákóczinak is azokról a tisztekről, akik felett parancsnokolt, akár jellem, akár tehetség, akár törekvés tekintetében. Mikor Bercsényiről a már közölt jellemképet lefesti, ezt fűzi hozzá: A vezérek közül „nem volt egy is őszinte sem hozzá (Bercsényihez), sem magok közt. Kölcsönösen kisebbitették, ócsárolták, sőt gyakran rágalmazták (!) egymást előttem (pedig hát ilyesmire becsületes magyar ember nem képes), minekutána már magok közt bírálgatták személyemet és tetteimet. (Tehát emellett még álnokok és hízelgők is voltak.) Tüzetesen elmondhatnám majdnem a többi urakról is, amit Bercsényiről elmondanék, kivéven az ő éles eszét, érett ítéletét, barátsága és szeretete állandóságát s hozzám való hűségét”. (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, III., 201. o.)

Hát ennél lesújtóbbat bizony még készakarva se mondhatott volna Rákóczi „a nemzeti ügy” körünkben oly nagyra értékelt „hős” képviselőiről. Még ennél is lesújtóbb és kifejezőbb azonban az a jellemzés, amelyet Bercsényi ad róluk Rákóczi számára egy keltezés nélküli, de megállapíthatóan 1708 júniusában írt levelében, melyet az Archivum Rákóczianum az V. kötet 128. oldalán közöl. Itt Bercsényi – titkos jegyekkel! – ezt írja: „Ezeket az urakat pedig jobb megölni, mint megbántani.”

Pedig hát láttuk, milyen könnyű volt őket megbántani! Hiszen olyan hiúak, olyan érzékenyek, olyan könnyen felfortyanók, olyan nagyravágyóak voltak, hogy okkal, ok nélkül megbántva érezték magukat. Hát hiszen Rákóczi meg is ölette őket (Rakovszky, Okolicsányi, Ocskay, Bezerédi, Szegedy, Botka stb., sőt erre vonatkozólag még magát Károlyit illetően se hiányzott a „jósándéka”). De képzeljük el a szegény Bécsnek a helyzetét, aki nemcsak meg nem ölette, hanem még őrizni is csak úgy őrizte őket, hogy valamennyien egész kényelmesen megszökhettek: Rákóczi is, Bercsényi is, Károlyi is, Forgách is, Eszterházy Antal is, Bottyán János is (kétszer is egymás után), Ocskay is (ötször), Bezerédi is, Babocsay is stb.

Szinte hallom erre az olvasó ellenvetését: Csak a mágnás-kurucok voltak tehetségelemek, kényelmesek és hitványak.

Szó sincs róla, felelem. Már eddig is láttunk hitványakat, nem-mágnásokat is. Se Bottyán, se Ocskay, se Bezerédi, se Béri Balogh nem volt mágnás s mégis nekik is éppúgy megvoltak a hibáik s egy mágnásnak se annyi és akkora, mint például Ocskaynak.

Aztán ott van a lutheránus Szluha Ferenc, Rákóczi érsekújvári biztosa. Ő „igen eszes, politikai fő, jeles latin szónok, stilizta és kitűnő jogász, aki amaz elsőrangú erősség kapitulációjáig híven és hasznosan szolgálja a magyar konföderációt”. Ocskay kivégzésének jogi érvekkel való lelkes alátámasztója is ő volt. De már „a kapituláció létrehozásában gyanús szerepet játszott, utóbb pedig folytonosan emeltetve a bécsi udvartól egyik fő eszközlőjévé lőn a Pragmatica Sanctio létrejövételének. Tehát az egykor oly véresszajú kuruc Szluha végül ugyancsak híres tányérnyaló aulikusává lőn”. (Thaly: Ocskay László élete, 10. o.)

A szintén lutheránus Ottlyk György, aki Rákóczi kormánybiztosa volt és mint ilyen, a legvéresebb szájú üldözője és megbosszulója az Ocskay visszapártolásával keletkezett árulási láznak, de azért már fanatikus kuruc korában is „nyolc várat és három vármegyét elvesztett anélkül, hogy csak egy jelentékeny összecsapást megkísérelt volna” (Thaly: Ocskay László élete, 441. o.), annyira „hiányzott katonai tehetsége vagy bátorsága” (ugyanott), s annyira „mindig a maga hasznát kereste” (ugyanott a bevezetésében a 7. oldalon). Tehát nemcsak a tehetségben, hanem a jellemében is nagy baj volt nála. Végül, bár Rákóczival együtt Lengyelországba távozott a szatmári béke elől, „hűségét Lengyelországból való álnok hazaszökésével bemocskolta”.

De teljesen aulikus lett a kálvinista Ráday is, az, aki Rákóczi híres kiáltványát, a „Recrudescunt”-ot fogalmazta.

Aztán ott van a szintén kálvinista Kökényesdy Vetéssy László, Rákóczinak éles eszű, hűséges és becsületes öreg diplomatája. Ő később nemcsak szintén Bécs szolgálatába állt, hanem egyenesen a legbecsületbevégoóbb vádakot emelte volt ura, Rákóczi ellen. Vagy maga Vetéssy volt tehát jellemtelen, mégpedig egészen undorító fokban, vagy pedig igazság tekintetében nagyon gyenge lábon kellett állnia annak a „nemzeti” ügynek és vezérének, akinek végül még ez a becsületes és okos öreg magyar is annyira ellenségévé lett.

Láttuk, hogy azok, akik Rákóczit Lengyelországból hazahívták és akiknek Rákóczi és a „nemzeti” ügy a legtöbbet köszönhet, legalább fele részben közönséges börtöntöltelékek voltak.

A róluk már mondottakhoz és a mondottak bizonyítására már felhozott dokumentumokhoz itt még csak azt tesszük hozzá, hogy Rákóczi Kiss Albertet, aki egyike volt azoknak, akiknek mozgalma elején a legtöbbet köszönhetett, később (1704 tavaszán) már fegyelmetlenség miatt föbe akarta lövetni. (Archiv. Rákóczi, I., 80. o.)

Egy másik ilyen „jótevőjének”, Gödény Pálnak, akinek egyéniségére egyébként már következtethetünk abból is, hogy ő volt az, aki miatt még most is azt mondja a magyar arra, aki igen sokat tud inni, hogy „iszik mint a Gödény”, csak azért kegyelmezett meg, mert „egy lévén azok közül, kik elsőben fegyvert fogtak, nem kívánta szomorítani”. (1705. június 20-i levele. Archiv. Rákóczi, I., 219. o.)

Jellemző a kezdődő mozgalom vezetőire, hogy akkor még a tisztet is pálcázással kellett büntetni. (Tört. Tár, 1904., 37. o.) De később is igen sok a baj. Rákóczi egyik 1710. március 31-i keltezésű levelében egy Károlyi nevű hadnagyot csak akasztófára akar húztatni. Egy 1704. március 5-i leveléből pedig azt tudjuk meg, hogy egy Szegedy nevű hadnagy, akinek a hazaszökött kurucokat kellett volna visszahajtania a táborba, „éjjel-nappal eszik-iszik, veszekszik. Maga is olyan, mint a hada”.

1706. augusztus elsején Rákóczi elrendeli, hogy fogják el Dévay Mihály alkapitányt, aki ezredét engedelem nélkül otthagya.

Az is előfordult, hogy Rákóczi meghagyta Bezerédinek, hogy vonuljon tovább Sopronból, de ő azért mégis ottmaradt. (Bizonyára azt gondolta, hogy ha megtehette, hogy nem fo-

gadott szót királyának (mert hiszen otthagyta a seregét), miért fogadjon akkor szót Rákóczi-nak, aki egyébként szintén otthagyta királyát.)

Máskor az egész tisztikar zúgolódott a fejedelem parancsai ellen, ami egyébként, mint Rákóczi kijelentéseiből már láthattuk, mindennapos volt. Az urat nem ismerésben és fegyelmetlenségben már annyira mentek, hogy például Kaszás Pál regimentje azt követelte, hogy ezredesük ne Rákóczitól, hanem tőlük függjön, sőt még felesketni sem Rákóczira, hanem az ezredre akartak. Kállay István őrnagyot a fejedelem megkérdezése és hivatalos eljárás lefolytatása nélkül egyszerűen maga az ezrede akarta lefokozni. (Egy újabb bizonyíték arra is, milyen őrnagyok voltak a kuruc seregben.)

Csepregi János főhadnagyról is az maradt írva, hogy borzasztóan rossz természetű, zenebonát indító ember volt. De az is írva maradt, hogy ezek a dicső szabadsághősök, akik állítólag azért ragadtak fegyvert, hogy magyar véreiket megvédjék az idegen katonaság ütlegeitől, úgy bántak a szegény falusi magyarokkal, hogy „némelyiknek orrát is levágták”. (Márki: II. Rákóczi Ferenc, II., 210. o.)

Aztán a rangosabbak (de nem mágnások) között ott van még Babocsay, akiről Rákóczi ezt írja: „Ehhez járul azon panasz is, melyet Babocsay ellen nem régen hallottam valami 6000 forint iránt, melyet Rammertől vett föl és az quietantiáját (nyugtáját) visszakérven oly praetextussal (ürüggyel), hogy látni kívánja, ha maga keze írása-e, az tisztek jelenlétében elszagattassa, amely bizonyára nem brigadéroszhoz illendő dolog és kéz alatt jó volna kegyelmednek megvizsgálni és úgy találtatván példásan megbüntetni. Mert bizonyára jobb egynéhány, ha jó, tiszt nélkül is ellennünk, mintsem az ilyenekkel az hadat elkedvetlenítenünk, amelynek ha kevés fizetése is a tiszteknél marad, nem csuda, ha szökik”. (Thaly: Ocskay László, 586. o.)

Végeredményben azonban semmi se történt, Babocsay megmaradt brigadérosnak, ha mindjárt „nem is brigadéroszhoz illő dolgot” cselekedett. Sőt maga Rákóczi is ezt a kifogását csak azért és csak akkor hozza fel Babocsay ellen, mikor és mert Babocsay is bűnös volt a gyalázatos lipthói kudarcban. Addig míg ez meg nem történt, Babocsay e különösen egy fő-tisztre annyira megbélyegző hitványságát szóvá se tette. Úgy látszik, annyira mindennaposak voltak tisztjei körében az effajta hitványságok, hogy nem is igen látta célját, hogy fellépjen ellenük.

Aztán ott van Babocsay mellett egy másik brigadéros, tehát az ezredesnél magasabb rangú kuruc tiszt: Csajághy János (ő is, Babocsay is kálvinisták). Még Thaly szerint is „igen vitéz, de szintoly indulatos, hiú, nyakas és öntelt ember”. (Ocskay László, 707. o.)

Mikor Érsekújvár parancsnoka volt, akkor vitték oda a kurucok a foglyul ejtett „áruló” Ocskayt, és ő volt az, aki kivégeztette. De fittyet hányva törvénynek és nemesi kiváltságnak, mindenáron nem is lefejeztetni, hanem karóba húzatni akarta. Mint láttuk már, csak nagy könyörgésre állt el szándékától. De nemcsak az „árulókkal” volt ilyen kegyetlen, hanem a hű kurucokkal is. Azokkal állítólag azért, mert a hazát megsértették, ezekkel azért, mert őt sértették meg.

Thaly írja, hogy mikor Újvárbán alparancsnok lett, első dolga volt, hogy „a szemében akadályt képező régibb vagy híresebb főtiszteket valamiképp kitérje Újvárból. Így a nálánál rangidősb Balogh Istvánnak, Somogyi Ferenc, Réthey János és Vajda András ezredeseknek és Géczy Gábor alezredesnek, Ocskay Sándornak (a László testvéreinek) ottlétét sanda szemmel nézte”.

Azt meg már régebben tárgyaltuk, hogy egy haditanács alkalmával Várallyay János őrnagyot, mert vele ellenkező véleményen merészelt lenni, saját kezűleg (!) megölte, Pongrácz János alezredes pedig vasra verette, s ismét csak a magyar alkotmány vakmerő lábbal tiprásával ítélet, sőt törvényes eljárás megindítása nélkül kemény börtönben tartotta.

Láthatjuk belőle, mi lett volna a magyar szabadságból, ha itt nem Bécs, hanem ezek a kurucok garázdálkodhattak volna! Pedig hát láttuk már, hogy Csajághy e garázdálkodásának

a vége csak az lett, hogy mindössze ezer forint vérdíjat kellett fizetnie Várallyay rokonainak s ennek fejében megmaradhatott továbbra is dandárnoknak. Úgy látszik ugyanis, hogy ezzel a hazafias méltósággal a gyilkosság és alkotmányszegés egész szépen összefért.

Egy további kuruc vezérről, Orosz Pálról láttuk már, hogy Rabutin császári tábornok, közönséges rablónak nevezte, akit fel kellene akasztani. Ilosvay Imrét pedig Bercsényi így jellemzi Rákóczi előtt: „Ilosvay nem annak való, hogy olyan hadat szoktasson. Maga pajzán, fecse-locsa, kapzsi, zendülő, pattogó s értetlen, s ha szemre kél, ő a jobbik. Ha szólni hagyják, Plútó kezéből is kibeszéli magát”. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 348. o.)

Forgách 1706. november 6-i keltezéssel Nagyszombatból Rákóczinak írt levelében, Balogh Istvánt és Somodyt is „semmirevalónak” mondja, „akiknél minden orderei haszontalanok voltak” s ez volt az oka, hogy „nem lehetett megcsapnunk az ellenséget”. (Thaly: Ocskay László) Az öreg Deák Ferencről meg Bercsényi írja azt, hogy „maszlagos és micsoda néha”. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 279. o.)

„Szalay, Balogh István csak isznak”, írja ugyanő 1705. május 19-én Semptérről Rákóczinak. De az a Vojnovics József, aki horvát létére állt Rákóczi szolgálatába, se azért tette e lépését, mert a horvátok javához tartozott. Éppen ellenkezőleg. Százados volt a császári seregben, s mivel nem ízelt ott neki a rend és a fegyelem, megszökött onnan. Elfogták ugyan s börtönbe vetették, de onnan is megszökött, mert ott rá is – úgy látszik – csak úgy vigyáztak, mint a magyarokra. Utána lerongyolódva jelentkezett szolgálatra a kurucoknál.

Forgách ellenezte az alkalmazását, mert ismerte még császári tiszt korából, s tudta, hogy „az italt és a kockát (szerencsejátékot) igen szereti”. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 605. o.) Rákóczi azonban nem hallgatott a figyelmeztetésre, mert egy császári tiszt jelentkezése oly hízelgő volt számára, hogy nem tudott ellenállni a kísértésnek. Aztán később annyi baja volt miatta, hogy ugyancsak megbánhatta, hogy szóba állt vele.

E Vojnoviccsal kapcsolatban jut eszembe, hogy a kuruc sereg annyira nem volt magyar, hogy például még az ezredek között is 12 német, 1 horvát, 3 román és 7 francia volt. (Márki: II. Rákóczi Ferenc, II., 200. o.) Természetes, hogy az idegenek se voltak jellemileg különbek a magyaroknál, sőt még olyanok se voltak, mint ők. A németek úgyszólván kivétel nélkül a császári sereg árulóiból kerültek ki, s talán azt se kell külön bizonyítanunk, hogy a francia tisztikarnak se a java jött mihozzánk harcolni. Olyanok is voltak köztük, akik egyenesen lopott francia tiszti kinevezésekkel jöttek jelentkezni Rákóczihoz (ugyanott, 202. o.), tehát valójában sose voltak tisztek.

De a magyarországi születésű kuruc tisztek közt is sok volt a nem magyar. Például ilyen „tősgyökeres” magyar nevekkal találkozunk a kuruc tisztikarban: Hellebronth, Roth, Rottenstein, Winkler, Stréter, Wohlfart, Norwald, Grainer, Paur, Gundelfingen János, Gundelfingen Dániel (lutheránus szepesi szászok), Limprecht, Groczky, Blaskovics, Marsinszky, Maszelnik, Czelder, Plockl, Eckstein stb., mivel a Gundelfingenek mindketten ezredek voltak, s mivel az ezredek után nevezték, két Gundelfingen-ezred is volt a kuruc seregben.

Még nagyobb szégyen, hogy éppen ezek az idegen származásúak voltak a legjelesebbek, a legvitézesebbek és a „nemzeti” ügyszó a leghűségesebbek.

Winkler Vilmost, Árva vára vitéz védőjét például Thaly valósággyalagonydicséri. Groczky Istvánt, mint „vitéz dandárnokot” emlegeti. A morvaországi születésű Maszelnik Mártonról írja, hogy „igen erős kuruccá lőn és hűségkedését sok ízben megmutatta”. (Thaly: Ocskay László, 818. o.) Marsinszky is olyan derékül viselkedett Bajmóc vára védelmében, hogy a magyarok között alig találjuk párját (ugyanott 445. o.). Paurt hol „a jeles”, hol „a vitéz”, hol „a merész”, hol „a derék” jelzővel illeti Thaly. Czelder Orbán kiválóságáról pedig már bőven volt szó.

Ellenben az „árulók” között ilyen törzsökös magyar neveket találunk: Bezerédi Imre, Ocskay László, Szegedy Ignác, Dudás Márton, Pestvármegyei József, Kiss Gergely, Szent-

györgyi Horváth Zsigmond, Túróczy, Babocsay, Botka stb. (A Botkák, Szegedyek, Bezerédiek, Szentgyörgyi Horváthok mind előkelő és gazdag katolikus dunántúli nemesi családok.)

A nevesebb magyar kurucok között jellemileg talán Eszterházy Dániel a legtisztelendőbb. Ő körülbelül olyan volt a kuruc tábornokok között, mint amilyen Mészáros Lázár volt a negyvennyolcas tábornokok és miniszterek között. Ő is, mint az, mérsékelt tehetség, ő is öregedő már, mint az. Dániel úr teste egyenesen beteg már, sőt csonka, de a vitészségben, a becsületben, a hűségben és a fáradhatatlanságban nem volt nála semmi hiány. Ő volt talán az egyedüli kuruc, aki az ügyért még megalázni is tudta magát.

Ő, egy Eszterházy, így írogatott például egy Bercsényi Miklósnak: „Vettem alázatos engedelmességgel Excellenciád leveleit”. Ellenben neki, noha katonailag is feljebbvalója volt, mikor Újvár alparancsnoka lett, így írt az a kálvinista Csajághy János, aki alattvalóját őrnagy léteire is egyszerűen leszúrta, mikor nem értett vele egyet: „Nékem itt sem Balogh István (pedig ez is magasabb rangú volt, mint ő), sem Somody uraimék kenyér enni nem kellene, hanem nagyságod mentül hamarébb (!) nékem írjon (!), hogy Balogh uramat, Somody uramat az itt nem kivántató hadakkal sietve nagyságod után küldjem és küldöm mindjárt azonnal. Mert én itt tovább kenyeret, húst az gvarnizonbul nem adatok nekik absolute. Hozza, ha enni akar. Sem Péterért, sem Pálért nem üresítem az itt való magazinumot. Aki bánja, tegyen róla.”

Így basáskodott (de meg kell hagyni, hogy szép magyar nyelven) az „igazi” kuruc egy gróf Eszterházyval és egyúttal katonai feljebbvalójával, mert tudta, hogy vele lehet, mert jó és nem fogja majd leszúrni érte, mint ő az őrnagyot. Arról azonban semmit se tudunk, hogy Csajághy János e nagy erélyességével és katonásságával valami említendőbb hadi eredményt is ért volna el. Úgy látszik, hogy nagy erélyességét csak feljebbvalója felé gyakorolta. No meg hát alattvalói felé is, leszúrás és bilincsbeverés alakjában. Csak az ellenség felé nem.

A dolog természetéből következik, hogy azokban se találunk mindig jellemnagyságot, akik Rákóczit otthagynak visszatértek a király hűségére, mint Ocskay, Babocsay vagy báró Pongrácz Gáspár, aki Ocskay tisztje volt és vele együtt lett „áruló” és akiről Thaly azt írja, hogy „sem itt, sem ott nem volt becsülete”.

Ezekben már csak azért se kereshetünk feddhetetlenséget, mert hiszen ha feddhetetlen jellemek lettek volna, nem kerültek volna Rákóczi táborába, hanem megmaradtak volna ott, ahova felesküdtek, a király seregében. A hitszegést ugyanis akkor kezdték el, mikor Rákóczi táborába álltak. De mint Thaly megjegyzése is mutatja, az ilyen embereknek nem is volt becsülete a császári seregben. Az olyan embereket, mint ő, csak a kurucok tartották érdemesnek a dandárnoki méltóságra.

A híres Vékony János is végigküzdötte az egész kuruc háborút s még a majtényi fegyverletétel után is olyan kuruc maradt, hogy inkább a török szolgálatába állott, mintsem a bécsi királyéba. Mikor Temesvár eleste után végre már ő is a császári seregbe való felvételt kérte, Savoyai Jenő mélységes megvetésében az ő ajánlatára válaszolta azt a híressé vált mondását, hogy „la canaglia puo andare dove vuole. A szemét mehet oda, ahova akar”, de őhozzá ne jöjjön. (Takáts: Régi magyar kapitányok és generálisok, 569. o.) Nagy szolgálataiért jutalmul azonban később mégis felvették, miután bebizonyította, hogy nem „szemét”, sőt közlegényből egyszerre századossá tették (tehát újra bebizonyították, hogy náluk magyar ember „semmire se viheti”).

Sajnos azonban, rajta is egész életére meglátszott a kuruc előélet: iszákos volt, s ami ezzel együtt jár: könnyelmű. Ezért aztán öregségében (mert nagy kort ért meg) nyomorba is került. De az ő példája is szemléltető bizonyítéka a közmondásos (már ti. nálunk közmondásos) osztrák „hátlátlanságnak”. Ő, aki érdemeiért ott nemcsak kapitányságot kapott, hanem melléje még kétszáz aranyat is, de nemcsak a nagy kapitányi fizetést, hanem a kétszáz aranyat is elverte, tehát egyedül maga volt oka nyomorának, elaggottságában is nemegyszer tapasztalta, hogy „a magyar generálisok” (már ti. az „osztrák érzelműek”, mert például a „hazafias” Csajághy kissé másként bánt volna el Vékonnal) „sose feledték érdemeit”. (Takáts: Régi magyar kapitányok, 572. o.)

A fő labanc Pálffy például még 1742-ben is ír érdekében Mária Teréziának, s noha e nagy királynő már csak unokája volt annak a Lipótnak, aki ellen harcolva ez a Vékony János megszokta az ivást és a könnyelmű életmódot, mégse írt hozzá hiába érdekében. Például 1743. július 16-i keltezéssel is maradt fenn egy levele (Bujról írta), melyben megköszöni, amit kapott özvegye, Oláh Sára, nyolc gyerekkel maradt utána özvegyen vagyton nélkül. Az özvegy személyesen is megjelenhetett a királynő előtt, „aki igen kegyesen fogadta és megesett az a ritka jelenség, hogy egy közemberből lett kapitány családja még a holta után is sok elismerésben részesült. Mária Terézia elrendelte, hogy kiskorú gyermekei államköltségen a pesti piaristáknál taníttassanak. Két nagyobb fia Károlyi Sándor támogatásával tisztí rangot kapván, a hadseregben szolgált”. (Takáts, 574. o.) Szemléltető példája az eset az osztrák „hálátlanságnak”!

Labancok

A kurucokkal oly éles ellentétben a labancok, tehát azok között, akik sose inogtak meg királyuk iránti hűségükben, ugyancsak szép számmal találunk catói jellemeket, sőt annál még többet is: a hazafi és a jó keresztény igazi mintaképeit. Ezek vitézek is voltak, vitézbbek, mint a legkiválóbb kurucok (ezt még a Habsburg-gyűlölők is kénytelenek elismerni róluk) és emellett még feddhetetlen jellemek is. Ők nem voltak szenvedélyeik rabjai, nem voltak tivornyázók, nem voltak könnyelműek, nem voltak indulatemberek. Náluk az indulatok is eszük uralma alatt és elveik szolgálatában álltak. Szilaj, vakmerő huszárok voltak, mégis alázatos szolgálói tudtak lenni Istenüknek is, királyuknak is, hazájuknak is, felebarátaiknak is.

Pálffy Jánoshoz hadvezéri tehetségben egy kuruc tábornok se hasonlítható. Hiszen a király annak ellenére is neki köszönhette a kurucok trencsényi tökéletes szétverését, hogy a fővezér nem is ő volt, hanem Heister. És ez a tehetséges Pálffy soha, még gondolatban se tántorodott meg királya s vele hazája és vallása iránti hűségében. Láttuk, milyen tiszta lelkiismerettel és emellett szerényen fejtegette ezt kuruccá vedlett mágnástársához írt levelében.

Láttuk, hogy Pálffy hozzá és fajtestvérei érdekében még megalázkodni is tudott, még Rákóczi előtt is. Pedig egyébként olyan önértetes, sőt szilaj és igazi kuruc-magyar volt labanc létére is és olyan büszke védője a magyar becsületnek, hogy mikor a württembergi herceg, tehát egy Pálffynál sokkal rangosabb német hatalmasság egy magyar közhuszárt mérgében lelőtt, azonnal párbajra hívta ki és lelőtte.

Nálunk pedig az állandó, mesterségesen rosszakaratú hírverés hatása alatt mindenki azt hiszi, hogy labanc, tehát Habsburg-párti csak gyáva, elfajult, haszonleső és önértet nélküli magyar lehet. Mintha igazi katolikus nem is lehetne igazi magyar! Mintha a törvényes többség előtt fejet hajtani szükségképpen gyávaság, puhaság és önértetlenség lenne! Mintha a többségtiszteletet s a belőle folyó engedelmisséget nem is lehetne meggyőződésből és az esztől irányított önuralommal tenni, hanem csak érdekből és haszonlesésből vagy veleszületett együgyűségből. Igazi ördögi lelkületre valló álláspont!

Az igazság az, hogy éppen ellenkezőleg: igazi katolikus az adott helyzetben csakis Habsburg-párti lehetett, mert a keresztény fő erénye a többségtisztelet és az engedelmisség s mert ettől eltekintve is a valóban katolikus magyarnak mindenképpen szeretnie kellett azokat, akiknek fajtestvérei és a maga katolikus voltát is köszönhette.

Pálffy mellett a kuruc kor leghíresebb és legrangosabb labanc magyarja Ebergényi László tábornagy, a magyar huszár világhírének megalapítója volt. Ha az ember az egyébként nagy Habsburg-gyűlölő Takáts Sándor „Régi magyar kapitányok” című művében Ebergényi életrajzát elolvassa, azt kell mondania, hogy nála eszményibb embert még elképzelni is bajosan lehet. Még ez a minden labancot ellenséges szemmel néző történetíró se tud egyetlen fo-

gyatékosságot vagy árnyoldalt felfedezni benne s még ő is olyan lelkesülten ír róla, hogy önkéntelenül is arra gondolunk, hogy egészen elfelejtette, hogy labanc, s azt hiszi, hogy kurucal van dolga. Ebergényi magyar fajunknak egy olyan rendkívüli emberpéldánya volt mind testben, mind lélekben, amilyent még Isten is csak jókedvében teremthet. Vele született adottságaihoz azonban nagyban hozzájárult a jezsuita nevelés, hisz említettük, hogy a barokk korban minden valamire való katolikus magyar ember az ő iskoláikból került ki.

„Deli természetű, sudaras testű, ritka-szép férfiú volt” – írja róla Takáts (610. o.). (Hogy mindjárt a kuruc lelkületből is adjunk egy kis ízelítőt, megemlíjtük, hogy Bercsényi egy helyt mégis úgy emlegeti, mint „csámpást”!) Katonái szinte bálványozták, kortársai pedig azt mondták róla, hogy „tündérszerencse járt vele”. Minden sikerült neki, amibe belefogott. Katonái „úgy bíztak benne, mint a kőfalban”, ellenségei pedig azt híresztelték róla, hogy „az ördög erejével és hírével jár”. „Tetteinek fénye – állapítja meg róla a Habsburg-ellenes Takáts – az egész nemzetre dicsőséget hozott.”

Míg azonban a kurucok között, ha akadt ott is ilyen vakmerő vitéz, akkor egész bizonyosan összeférhetetlen, elbizakodott, makacs és engedetlen, urat maga felett nem ismerő, parancsoknak nem engedelmeskedő, szenvédélyes, félelmes haragú és ilyenkor akár gyilkolni is képes indulatember, s emellett még könnyelmű és iszákos is volt, a vitéz és vakmerően bátor Ebergényinek „Jelki tulajdonai vetekedtek testi kiválóságaival. Jóságú, bőkezű, nyájas és leereszkedő ember volt mindenkor”.

Egyik kortársa írja Ebergényiről e szép sorokat: „Második Herkules vala erejében, Uliisses elméjében, Achilles merészségében, Epaminondas cirkálásában, Licurgus hadi bölcs találmányaiban”.

De emellett olyan jó magyar ember is volt és a császár szolgálatában is annyira húzott a maga fajtájához még akkor is, ha fajtája (mert megtévesztették hamis prófétái) rossz ügyet szolgált, hogy még a labancok iránt tárgyilagosságra szinte képtelen (de erre nem is törekvő) Thaly is ezt írja a szatmári békét megelőző tárgyalásokkal kapcsolatban: „Ez érdemből nem csekély rész illeti meg Pálffy János jó szellemét, Báró Ebergényi László tábornokot, aki a heves természetű és a békealkudozásokat több ízben már-már türelmetlenül félbeszakítani akaró bánt mérsékelni, visszatartani tudta”.

A szatmári béke és vele a harcok elülte után a magyar huszár ez örök mintaképe azt írja egyik levelében, hogy a békesség csak a gazdaembernek jó hír, „de nekünk, hadi embereknek, nem derekas, mert régi szokás szerint ezzel a becsületünk alább száll”.

De eszébe jutnak a szegény kuruc bujdosók is. Rájuk gondolva jóleső önelégültséggel állapíthatta meg, hogy ő okosabb volt mint azok. „A bujdosó Ferenc (Rákóczi) is – írja –, Miklós (Bercsényi) is, mindenütt megcsalván magukat, csak elhiszem, keservesen dohányoznak és az ghimesi (Forgách) és pápai (Eszterházy) vándorlónak is híhetőbb jobb ízűen esnek most az falatozás.”

Mintaférj és minta családapa is volt Ebergényi. Feleségét (Széchenyi-lány volt) valóságban bálványozta, gyermekeit rajongva szerette. De bőven jutott nagy szeretetéből még az idegeneknek is. „Ebergényit életében is a szegénység gyámolának mondták. Buzgó, adakozó, emberszerető férfiú volt ő mindenkor. Testamentumában is ilyennek mutatta magát. Nagy összegeket hagyott templomokra, iskolákra, ispotályokra stb.” (Takáts)

Ezzel szemben lehet-e nagyobb ellentétet elképzelni, mint híres kurucot és „nagy összegeket”, melyeket ők templomokra, iskolákra és ispotályokra hagynak? Hisz láttuk, hogy még Rákóczi után is csak mi maradt. Ők őseiktől örökölt vagyonukat csak elmulatni, elpompázni, elhejehujázni tudták és a hűtlenség miatt elkoboztatni még azt is, ami még így is megmaradt. Igazán nem az ő érdemük, hogy a magyar vagyont mégiscsak ők maguk s legfeljebb a családjuk vesztette el (de ez utóbbi már nem mindig), de nem a magyarság is egyúttal.

Az olyan emberek, mint a kurucok, akik csak a magyarság rossz (de előtünk még így is sokszor rokonszenves) tulajdonságaival bírtak, még akkor se jótékonykodhatnak, ha egyéb-

ként a jóakaratok megvolna hozzá. A tényleges jótékonykodáshoz ugyanis a jóakaraton kívül még az Ebergényiek önuralma és szenvedélyektől való mentessége is szükséges.

Milyen bámulatos dolog, mikor ugyanabban az emberben találhatjuk meg a hadjáratban szinte az ördöggel való cimborálásnak látszó fergeteges erőt és a veszélyt és félelmet nem ismerő félistenséget és a feleségéhez gyengéd, gyermekeivel kedvteléssel eljárású és a szegények, árvák, özvegyek könnyeit feltöltő s a józan takarékossgal megőrzött pénzből templomokat, iskolákat, ispotályokat építtető keresztényt!

De a kuruc kornak még Ebergényinél is nagyobb, legkiválóbb alakja, a legdicsebb labanc, a jellemzsilárdság megtestesítője, a „semper fidelis”, a mindig egyformán hű, a meg nem ingás és az állhatatosság márványszobra Koháry István, a hadvezér, országbíró és költő volt. Az ő családja is mindig olyan nagy katolikus és – ami ezzel együtt jár – lelkesen királyhű volt mindig, mint a Bercsényieké.

A különbség köztük csak az, hogy a Koháryakban az utódok se lettek soha méltatlanok az őseikhez, mint a Bercsényiek családjában, hanem ők megmaradtak olyannak, amilyenek őseik voltak egész a családnak a XIX. század elején bekövetkezett kihaltáig. (Érdekes, hogy a Bercsényiek is ugyanakkor haltak ki.) De a Bercsényiek szegényen és nyomtalanul enyésztek el, az utolsó Koháry-lány azonban császárok és királyok ősanjává vált s ivadékai szinte a fél világ trónjaira kerültek.

Csábrági és Szitnyai gróf Koháry István tiszta magyar véru ember volt. Anyja Balassa Judit volt, apja pedig a törökök elleni küzdelemben a harctéren halt hősi halált fiatalon. Koháry élete végéig a szobájában tartotta azt a véráztatta ruhát, melyben apja hősi halált halt, hogy mindig figyelmeztesse magát vele a halálra, az élet komolyságára, ősei példája iránti kötelességeire, hazájára és kereszténységére.

Családja ősi várában, Csábrágon született 1649-ben s már gyerekkorában kitűnt tiszta erkölcsével, jámborságával és bátorságával, mely pedig nemigen szokott a jámborsággal együtt járnival (de az igazi jámborsággal mindig együtt jár). A jezsuitáknál tanult a bécsi egyetemen, mert Lipót császár – mint ez már egy közmondásosan hálátlan Habsburgnál természetes – apja hősi halála miatt maga gondoskodott neveléséről. A bécsi egyetemen a legelső volt társai közt mind ész, mind szorgalom, mind jellem dolgában. Mihelyt tanulmányait ott befejezte, Lipót az apja iránti hálából már 19 éves korában egyik legerősebb és legfontosabb felvidéki várunk, Fülek parancsnokává tette. Koháry ilyen fiatal fejjel nem érezte magát sem méltónak, sem képesnek ilyen fontos feladatra, de mivel királya méltónak és alkalmasnak tartotta reá, letette neki a hűségesküt és elfoglalta állását.

1682 augusztusában Thökoly, Apafi és a törökök (szép kis társaság!) együttesen vették ostrom alá Füleket. Több mint egy heti heves és véres ostrom után a többnyire protestánsokból álló őrség fellázadt és a vár feladását követelte. Mivel Koháry ellentmondott nekik, le akarták lőknival a várfalakról a mélységbe. A parancsnok ellenére a gyáva, hűtlen vagy talán csak egyszerűen fanatikus protestáns őrség megbízásából a kálvinista lelkész felkereste a török parancsára Erdélyből hadaival oda jött és a vár ostromában részt vevő hittestvérét, Apafit (nem a lutheránus Thökolyt) és felajánlotta, hogy neki, mint kereszténynek, feladják a várat. Úgy látszik, hogy mind ő, mind „hazafias” megbízói azt hitték, hogy ha kijelentik, hogy a keresztényeknek adják fel a várat, nem a pogánynak, akkor mind magyar, mind keresztény lelkiismeretüknek is eleget tettek. Az, hogy az ő hittestvérük törökcseled s török gazdája mellett mit se számít, nem zavarta őket. Mint a strucc, homokba dugták a fejüket, hogy ne lássanak.

Keresztény és magyar hittestvérük (Apafi) aztán annyira semmit se számított, de annyira mameluk is volt, hogy a valóságban nemcsak a török szállta meg a várat, hanem még csak nem is a kálvinista Apafi, hanem csak azért is a lutheránus Thökoly kíséretében. A várat feladók nem is igen lepődtek meg rajta, hiszen úgylis tisztában voltak a helyzettel. A fő az volt, hogy mindnyájan szabadon elvonulhattak, holmijukat is magukkal vihették (még azok is,

akik nem voltak hajlandók Thököly szolgálatába állni), csak Koháry nem. Őt magát Thököly és a kihaja övénel fogva vezették ki a várból.

A hagyomány szerint Thököly rátámadt, hogy miért állt ellen, miért ilyen késedelmesen adta fel a várat. Koháry ezt válaszolta neki: „Én késedelmesen se adtam fel, mert megesküdtem királyomnak, hogy itt fogok élni és meghalni. A várat a hűtlen örség adta fel”. Thököly erre dühös szidalmak közepette vasra verette és a regéci vár börtönébe szállíttatta.

Hogy Kohárynak Thökölyvel nagyon önérzetesen kellett viselkednie, kétségtelen. Más-képp nem kellett volna ilyen szomorú sorsra jutnia. Hiszen idős Bercsényi Miklós, a „nagy” Bercsényi apja se volt hajlandó Thököly szolgálatába állni, csak a hűségesküt tette le neki; őt Thököly mégis szabadon hagyta. Világos, hogy ugyanezt ugyanilyen feltételekkel Koháry is elérhette volna. Sőt Koháry még a hűségeskü letévése nélkül is szabadon elvonulhatott volna, ha akart volna, azaz ha a vár feladásába, melyet úgyse tudott megakadályozni, már előzőleg beleegyezett volna.

Egész bizonyos, hogy a várban levő minden kincsét, vagyonát is magával vihette volna éppúgy, mint a többiek, sőt még jobban is, ha a várnak ilyen feltételekkel való feladását ő intézte volna. Ő azonban képes volt nemcsak minden vagyonáról és szabadságáról is lemondani, sőt életét is kockáztatni (a janicsárok például ellenállásáért rögtön meg akarták lincselni s Thököly ezt csak azért akadályozta meg, hogy attól a nagy váltságdíjtól, melyet Koháryért remélt, el ne essék), mintsem elveiből akár csak egy tapodtat is engedni. Kitartásának ugyanis a példaadáson kívül semmi gyakorlati haszna nem volt se a hazára, se a kereszténységre.

Koháry utána három évig és két hónapig sínylődött Thököly börtönében. Eleinte (húszhárom hónapon át) csak kenyéren és vízen tartották. Türelme és lelkiereje őreit is meghatotta. Meg is akarták szöktetni, de a kísérlet nem sikerült. (Sikerrel megszökni, úgy látszik, csak a Habsburgok börtönéből lehetett. Lám, Forgách is sikertelenül próbált megszökni Rákóczi börtönéből.)

A szökési kísérlet után Thököly Regécéről Munkács várába szállíttatta Koháryt s egy olyan földalatti lyukban tartotta, ahova napsugár sose hatolt és ahol a puszta nedves föld volt ágya és asztala. Meleg ruhája se volt, rajta levő ruhája pedig már rongyokban lógott le testéről. Emellett olyan nehéz bilincsekbe volt verve, hogy a bilincs helyét állandóan változtatnia kellett, hogy testébe ne vágódjék. Később már annyira leromlott és elgyengült, hogy ahhoz a kis ajtóhoz se tudott odavánszorogni, melyen napi eledelét beadták. Egyszer már azt is hitték, hogy meghalt s élettelennek vélt testét kihúzták börtönéből, de aztán megint életre kelt. Zrínyi Ilona is, aki ott lakott a várban, megsajnálta s – szigorú férje elől gondosan titkolva – időnként jobb falatokat juttatott neki asztaláról.

Thököly legjobban azt szerette volna, ha Koháryt meg tudta volna nyerni pártjának s börtönét (bolsevik módra) csak azért tette oly kegyetlenné, hogy lelki erejét megtörje. Mikor már azt hitte, hogy eléggé megpuhulhatott, maga elé vezettette. Rögtön látnia kellett azonban, hogy a hős nagyon messze áll a megtöréstől. Alighogy Thököly elé lépett ugyanis, aki fejedelmi „státusának” megfelelően ülve fogadta, Koháry is rögtön szék után nyúlt és rátelepedett. Ezzel jelezte, hogy füttyül a töröktől kapott koronára s vele Thököly fejedelemségére s hogy neki most is csak egy ura, parancsolója és fejedelme van, aki előtt tisztelettel állni hajlandó, az, akinek fejét Szent István koronája övezte.

Mikor Thököly mégis előadta neki ajánlatát, ezt válaszolta: „Őseim mind hősök voltak. Elfajult ivadékuk lennék, ha vérükkel együtt erényeiket is nem örököltem volna. Ha hallgatnék szavadra, én lennék családomban az első áruló. (Láttuk, hogy a Zrínyiek is milyen büszkék voltak ugyanerre a családi erényükre. Ők a végén mégis másképp cselekedtek.) Nem a makacsság, hanem a hűség esküje tart engem szilárdan királyom oldalán, s ha éppen őt a bal-szerencse sújtja is, fölvirrad azért majd az ő napja is, mert az igazságot nem lehet örökre elnyomni. Szabadság vagy halál, nekem egyre megy. S ha meg kell hálnom, lesznek, tudom, akik majd megemlékeznek rólam”.

Képzeltethjük, hogy fogadhatta az ilyen beszédet a gögös, indulatos és bosszúálló Thököly s ezek után már azt is jobban megértjük, miért volt Kohárynak a börtönében olyan keserves sorsa. Azt azonban már kevésbé értjük, hogy a mai magyarok, Koháry jóslásával ellentétben, bizony nem nagyon emlékeznek meg az ő hőstettéről. A tucatember ugyanis nemcsak repülni nem szeret a veszélyes magasokban, hanem még odanézni se. Szédül ugyanis a feje tőle.

Kivégeztetni nem merte Thököly Koháryt. A ravasz, számító ember nem merte magára haragítani egész Magyarországot. Aztán meg ő nem hősök ivadéka volt, mint Koháry, hanem marhakereskedőké. Ezért sokkal gyakorlatiasabb gondolkodású volt annál, hogysen haragját és bosszúvágyát le ne győzte volna húszezer aranyért. A jobb családból való foglyokat ugyanis akár keresztények voltak, akár törökök, ki szokták váltani a fogságból hozzátartozóik és Thököly ennyit kért foglyáért a Koháry-családtól. A pénzt azonban a rokonok semmiképpen se tudták előteremteni, mert olyan nagy összeg volt ez, hogy több ezer holdas uradalmat lehetett volna akkor rajta venni. S a Koháryak éppen nagyon pénztelenek voltak, hiszen birtokaikat Thököly, mert nem csatlakoztak hozzá, mind felégette. Birtokaik ugyanis mind a Felvidéken voltak, ahol Thököly volt az úr, Kecskeméten meg a török parancsolt. Ezenkívül Istvánon kívül ugyanakkor még János öccse is fogoly volt.

Özvegy anyja, Balassa Judit, egyébként így címezte neki szép magyar nyelvű leveleit a börtönbe: „Tekintetes és nagyságos Koháry István, kedves édes rab fiannak adassék ez levellem Munkácson”. Maga Koháry pedig kecskeméti jobbágyainak, akik börtönében is fenntartották vele az összeköttetést, sőt dohányt is küldözgettek neki oda, így zárja be levelét: „Rab földesuratok, Koháry István”.

Mikor Thököly csillaga lehanyatlott és Koháry börtönéből kiszabadult (Caprara császári tábornok szabadította ki), barátai elrémültek, mikor az elnyomorodott hőst rongyaiban meglátták. Azt tanácsolták neki, hogy így rongyosan menjen egyenesen Bécsbe, hogy a császár a maga szemével lássa, mit állt ki érte. Koháry azonban nem akart szenvedésével hivatkozni. Ennél sokkal önzetlenebb, de önérzetesebb és úribb is volt. Várt, míg összeszedte magát egy kissé s utána tisztességesen öltözve jelent meg ura és királya, Lipót előtt, aki – mert a hírért természetesen rég hallotta – nagy tisztelettel fogadta és egész udvara előtt meghatottan átölelve ezt mondta neki: „Üdvözlég, hűség eszményképe!”

Aztán örök tulajdonul neki ajándékozta (de neki már valószínűleg csakugyan egész ingyen) Füleket és a hozzátartozó uradalmakat és öccsével együtt örökös gróffá tette.

Ilyenfajta „talpnyalásokkal” és „hazaárulásokkal” szereztek a mi főuraink a birtokaikat! (Láttuk ugyanis, hogy az egyik Zichy ugyanígy tett Bethlen Gábor alatt Pápán, mint Koháry Füleken.) Igaz, hogy a mi hazafiaink az ilyesmit, kivált ha nem Thököly, hanem Bethlen Gábor alatt történt (bár ő éppúgy a török szövetségese volt, mint Thököly), valóban hazaárulásnak tartják. Mi azonban csak azt kérdezzük meg tőlük: láttak-e már olyan gazembert (mert a hazaáruló az), aki úgy viselkedik, mint Koháry Füleken és Zichy Pápán? Lehetett-e hát az, amit csináltak, hazaárulás?

Koháry azonban Fülek megszerzésével nem pihent meg „hazaáruló” babérjain, hanem karddal kezében küzdötté végig a Thököly bukásával kezdődött egész török alóli felszabadító háborút. Eközben Eger ostromakor jobb kezét és karját egy török golyó úgy szétzúzta, hogy egész életére nyomorék lett s írni se tudott többet. Mikor élete végére országbíróvá választották, emiatt külön országgyűlési határozat hatalmazta fel arra, hogy az ítéleteket aláírása helyett bélyegzőjével láthassa el.

A mondottak után már csak természetes, hogy mikor a felszabadító háború befejezése után (hálából a nemzetnek tett nagy szolgálatokért) Thököly után mostohafia, Rákóczi következett a felkelésben, Koháry éppoly szilárdul és tántoríthatatlanul kitarott királya ügye mellett s éppoly megvetője volt Rákóczinak is, mint amilyen volt Thökölynek.

A kurucokkal való béketárgyalásokban ő volt a király egyik megbízottja, de ő még annyit se akart engedni Rákóczinak, amennyit a németek megadtak volna. Ő Rákócziban

csak megvetésre méltó lázadót látott s a szabadsághősnek vagy hazafinak még egy porcikáját se volt hajlandó benne észrevenni. Pedig említettük már, hogy azelőtt Bercsényinek (I. Miklósnak) bizalmas barátja volt. Most Rákóczi és barátjainak fiát csak lenézni és sajnálni tudta, hogy ennyire mélyre süllyedtek. Pedig hát egy Koháry lenézése igen sokat jelentett, mert hol volt őtöle jellemben és lelki nagyságban nemcsak egy Csajághy vagy Ocskay, hanem még Bercsényi és Rákóczi is?

Koháry nemcsak házasságtörő nem volt, mint még Rákóczi is, hanem nőtlen maradt, de természetesen nem azért, hogy agglegény legyen. Tökéletes erkölcsi tisztaságban élt, mint egy minta-pap, sőt le is tette a tisztasági fogadalmat. „Caro decipit” (a test becsapja az embert), szokta mondogatni. Hátrahagyott irataiban többek közt ezt a feljegyzést is találjuk: „A börtön sötétje nekem világosságot hozott, azt, mellyel most a világ csalfaságain keresztül látok.”

Az ő belső embereinek és cselédjeinek nem kellett irigyelniük a gazdagokat, mert meghatva látták uruk igénytelen életmódját. Bort sohase ivott, enni is csak napjában egyszer szokott, néhány órával lefekvés előtt. Azonban ő is kora gyermeke volt, vagy talán mint katona szokta meg, de igen nagy dohányos volt és igen sok feketekávét megivott.

Fekvőhelye deszka volt, melyre medvebőrt terített. Öregségében, mikor aludni már nem igen tudott, sokszor az egész éjjelt imádságban és vallásos elmélkedésben töltötte. Koporsóját előre elkészíttette. Önsanyargatásait annyira nem az emberek előtti hivalkodásból csinálta, hogy mikor a pap betegségében meglátogatta s kérte, hogy kényelmesebb fekvőhelyet csináljon, szót fogadott és átfeküdt az ágyba, mikor azonban a pap eltávozott, újra csak visszafeküdt medvebőrre.

Minden Mária-ünnepre meggyónt és előtte két napon át böjtölt. (Mivel akkor is csak este evett, mikor nem böjtölt, az ő „böjtölésén” csak azt érthetjük, hogy este se evett.) Még azt a két nehéz aranyláncot is, melyet Lipót császártól kitüntetésül kapott (az elsőt még egyetemi hallgató korában kapta tőle, mint a legképzettebb hallgató), Mariazellnek adományozta. Mikor barátai kifogásolták embertelenül szigorú böjtjeit, ezt felelte: „Ha képes voltam három esztendőn át koplalni a királyomért, nem illik-e, hogy megtegyem ugyanezt Uram és Istenem kedvéért is? Erre csakugyan nem lehetett mit szólni.

Egészségügyi szempontból érdekes, hogy három évi sötét földalatti élet, nedves lyukban való lakás és éhezés, a sok hadi fáradalom és embertelen böjt ellenére s a nagy dohányzás és a sok feketekávé káros hatásának is fittyet hányva 82 évig élt olyan korban, mikor az ötven év megérése is már jósszerencsét jelentett. De hogy nem véletlen eredménye az eset, mutatja, hogy kortársa, Széchenyi György, esztergomi érsek, aki szintén közmondásos volt igénytelen életmódjáról, száz évig élt.

Koháryban még 82 éves korában is akkora volt az életerő, hogy a halál olyan nehezen tudott vele végezni, hogy 12 napig feküdt eszméletlenül, étel-ital nélkül, mire végül elfogyott az életereje és testét elhagyta az erkölcsileg annyira erős lélek.

A Szilágyi-féle nagy történelemben közölt arcképe olyan, mint amilyeneknek gyermekálmunkban a nyugatot megrettegető ősmagyarokat elképzeltük.

Jobbágyaihoz – mint igaz keresztényhez illik – nagyon jó volt. Terheiket enyhítette, adósságaikat sokszor elengedte, szolgálataikat bőven megfizette. A gazdatisztekkel szemben is pártul fogta őket, s mikor ezek figyelmeztették, hogy a pórnépet nem szabad elkényeztetni, mert még követelőzőbb lesz, azt felelte nekik: „Az csak az én károm lesz, nem a tiétek”. Elképesztően nagy adományai, melyeket mindjárt említünk, bizonyítják, hogy neki se volt kára belőle. A szeretetnek is van ugyanis akkora ereje, mint a rettegésnek. Annyiban azonban igazuk volt a gazdatiszteknek, hogy az olyan földesúr, akit se nem szeretnek, sem nem rettegnek „a pórok”, az csakugyan pórul jár.

Említettük már, hogy Koháry birtoka volt Kecskemét is. (A Coburg-Koháryaknak egész napjainkig megmaradt a környéken vagy 20.000 holdjuk.) Koháry alapította a napjainkig megmaradt kecskeméti piarista gimnáziumot is. Vagy már életében vagy végrendeletében

(melyben jobbjairól is megemlékezik) adott 74 ezer forintot a ferenceseknek, 64 ezret a kegyesrendieknek (piaristák), több mint 100 ezret az esztergomi főkáptalannak vagy főszékesegyháznak (mely tudvalevőleg a török kiűzése, tehát Koháry korában éledt fel romjaiból), 48 ezret a jezsuitáknak és papnevelő intézeteknek, újabb 100 ezret egyéb szerzeteseknek, 62 ezret kongregációknak, kórházaknak és koldusoknak, 111 ezret szegény tehetséges ifjak kitaníttatására.

Ez összesen 600 ezer forint s megfelel mai 20 millió aranykoronának, tehát 500 millió bolsevik magyar forintnak. Mi ehhez képest a nagy bevételéről híres Bethlen Gábornak, vagy az egész Európában leggazdagabbnak tartott I. Rákóczi Györgynek minden jótékony vagy kulturális alapítványa? S ha azt látjuk, hogy ilyenek voltak a „hazaáruló” labancok s viszont kényelmesek, pazarlók, fényűzők, mulatósak és szenvedélyeik rabjai a dicsó kuruc hősök, nem kell-e joggal arra következtetnünk, hogy semmiképpen se lehetett a kuruc ügy annyira fennkölt s a labanc álláspont annyira hitvány és szégyenletes, mint a mi közvéleményünk gondolja?

Tettekkel kell szolgálni a hazának, a magyarságnak, a kereszténységnek és az emberiségnek, mint Koháry tette, nem pedig természetlen hősködéssel és üres szavakkal, mint a kurucok tették s mint az Egyház ellenségei csinálják. Mivel azonban Koháry útja és utánzása egy kissé nehezebb, mint a szájhősöké vagy mint a kuruc „félisteneké”, az utókor magyarjainak csak a kurucokat van kedve bémulni, de nem a Koháry Istvánokat. A mai kor magyarjának az ő példája elretentő vagy legalábbis elijesztő, de nem vonzó. Ezért jobb szereti inkább észre nem venni. Ha néha mégis észre kell vennie, el kell neki is ismernie, hogy feltétlenül tiszteletreméltó.

Igaz, hogy Thalyból még Koháryval kapcsolatban is kitör a gyűlölet a labanc iránt s „a Lipót császár iránti szolgálalkúságában csaknem az aljasságig süllyedt „semper fidelis” tábornok, gróf Koháry István”-ról beszél. (A Bercsényi-család, III., 244. o.) Mi ezzel kapcsolatban csak azt kérdezzük meg tőle, hogy miért nem volt ugyanez a Koháry például Thököly iránt is ilyen „szolgálalkú”, sőt miért volt vele szemben egyenesen bolondul bátor és büszke, ha a természete volt a szolgálalkúség?

Azonban „Ocskay László” című művében (13. o.) még Thaly is azt írja, hogy „jobb magyar volt (mint Nádasdy Ferenc, a kivégzett Ferenc fia) a „semper fidelis” vén gróf Koháry István”. Itt tehát gyűlöletét csak az odavetett „vén” szóval fejezi ki (de most is kifejezi). Mintha bizony tehetne valaki arról, hogy vén (kivált mikor mindig hüen érte meg ezt a „vénséget”, s így a vénség csak fokozhatja iránta való megbecsülésünket), s mikor a „vén” Koháry akkor, mikor még Rákóczi nálunk szerepelt, nem is volt még annyira vén. (Széchenyi Pál például jóval vénebb volt, s mert nem gyűlölik, őt senki se mondja annak.) Egy másik, a Habsburg-gyűlöletben tomboló történetírónk pedig nagy gyűlölettel sorolja el azokat, akik az elkobzott kuruc jószágokból kaptak (de ő természetesen úgy ír, mintha mindent ingyen kaptak volna), de mikor Koháry nevéhez ér, még ő is hozzáteszi, hogy ő többet is megérdemelt volna, mint amennyit kapott.

Csodálatos, hogy az a Koháry, aki olyan mérhetetlen összegeket adott és hagyott jótékony célra, emellett még a családjának is hagyott annyit, hogy attól kezdve még családja is éppen a gazdagságáról lett híres Magyarországon. Hiszen Isten áldása mellett, mely ezen a vagynon volt annak révén, aki szerezte, elsősorban a gazdagság volt az oka, hogy a család utolsó nőtagja egész sereg király és császár özanyjává lehetett. Még abból is, hogy Koháry István katona létére még a papi nőtlenséget is megvalósította életében, csak családjának volt haszna, mert nem oszlott meg a vagyon, s ami az övé volt, azt is öccse gyerekei örökölték. A fentebb elsorolt mérhetetlen összegek láttára azt hinné az ember, hogy hősünk minden vagyonát jótékony célra adta. A valóság azonban az, hogy olyan volt ez a tőle szerzett vagyon, mint a bibliai asszony olajoskorsója: minél többet kiöntöttek belőle, annál több maradt benne. Jutott is, maradt is belőle, és nemcsak égi, hanem földi áldás is áradt belőle. Nem volt s valószínűleg nem is lesz magyar család, melyet Isten itt a földön is olyan magasra emelt volna, mint a Koháry vért.

Széchenyi Pál (1642-1710)

A kuruc világ nevesebb szereplői közül nem hagyhatjuk ki Széchenyi Pál kalocsai érseket se. Ő se kuruc nem volt, se labanc. (Egy érsekben nem valami jó jel.) A kuruc ügy és Rákóczi védői azt hiszik, hogy erős ütőkártyát vágnak ki maguk mellett, mikor arra hivatkoznak, hogy ha a kurucoknak nem lett volna nagyon sokban igazuk, nem lehetett volna lélekben velük ez az annyira önzetlen és szent életű érsek. Mivel tisztán katolikus szempontból – mondják – kétségtelenül előnyösebb lett volna Magyarország élén egy Lipót, mint egy Rákóczi Ferenc, azt, hogy ilyen szent életű érsek, mint Széchenyi Pál, szívében mégis inkább volt kuruc, mint labanc, csak azzal lehet magyarázni, hogy magyar szempontból viszont teljesen a kurucok pártján volt az igazság.

Ezt az „erős” ütőkártyát – sajnos – sokkal könnyebb kiütni a kurucok kezéből, mint gondolnánk. Nem kell rá mást felelnünk, csak ezt: Semmiképpen se képviselhettek igaz ügyet azok a kurucok, akik még oly önzetlen és szent életű embert és olyan lángoló hazafiségű magyart is, mint Széchenyi Pál, mint hazájuk ellenségét az ónodi gyűlésen vagyoneklobzásra ítélték.

Látjuk tehát, hogy Széchenyi Pál éppen nem volt kuruc. Ő királyának mindig tántoríthatatlan híve volt. Neki sose kellett volna Lipót helyett Rákóczi Ferenc. Viszont hogy a kurucok olyan merev ellensége s oly éles megvetője se volt, mint Koháry István, annak mindjárt megvilágítjuk az okát, de azt előre is kijelenthetjük, hogy a kettőjük összehasonlításából nem az érsek kerül ki győztesen. Kohárynak sose kellett bűnbánatot tartania azért, mert tévedett, de Széchenyi érsek tévedését maga is kénytelen volt belátni. Ha más nem, az ónodi gyűlés megbélyegzése csak kijózaníthatta.

Az események megmutatták, hogy Kohárynak volt igaza, nem pedig Széchenyinek, s ebben a kérdésben is bebizonyult annak az életpaszatlatnak a helyessége, hogy a „se hideg, se meleg” magatartás sose vezet jóra, se eredményre. Hogy erről megfélekedzett, az lett Széchenyi érsek élete legnagyobb keserősége.

Joggal kérdezhetjük: Ha Széchenyi érsek olyan tántoríthatatlan híve volt királyának, miért nem volt akkor éppilyen erős ellensége egyúttal azoknak is, akik királya ellenségeivel szöveteztek és fegyvert ragadtak ellene? Ha pedig az volt a meggyőződése, hogy ezeknek a fegyvert ragadóknak igazuk van, tehát okuk és joguk volt a fegyverragadásra, akkor miért nem csatlakozott nyíltan hozzájuk s miért nem állt az igazság mellé? Széchenyi érsek következtlen magatartásának a vége aztán az lett, hogy az udvarban is lejárt a becsülete, meg a lázadóknál is. Ott „absurda, scandalosa et auditu horrenda”: képteléneknek, megbotránkozatóknak s még hallani is retteneteseknek jelentették ki azokat az előterjesztéseit, melyeket a kurucok érdekében tett, itt pedig vérig sértő célzásokat és a hazafiságot illetően fölényes kikötásokat kellett zsebre vágnia nemcsak maga Rákóczi, hanem még Forgách részéről is, a végén pedig mint hazafiatlannak, még a jószágait is elkobozták.

Széchenyi Pál kétségtelenül toronymagasan állt kora magyar közéletének szereplői között s lelki nemességében és önzetlenségében Rákóczi is, Bercsényi is eltörlődött mellette. Milyen lelki nagyság kellett például ahhoz a szerepléshez, mely legelőször szerzett neki nevet a magyar tereken, mikor azon a bizonyos bécsi értekezleten Lipót jelenlétében is fel mert szólalni a magyar alkotmány és függetlenség védelmében! Erre az értekezletre Rákóczi még elmenni is lusta volt, pedig éppen neki került volna a megjelenés a legkisebb fáradságába, mert hiszen Bécsben lakott s az értekezlet idején is ott tartózkodott. Széchenyi ellenben a messze Veszprémből is felutazott (bár nem Kalocsán lakott, mert akkor még Kalocsán alig lehetett lakni), hogy a királyt magától elidegenítse. Ő ugyanis ott – egyedül az összes főurak között! – fel is mert szólalni, mégpedig nem fejbőlintó János módjára, hanem kurucul. S felszólalása teljes sikerrel is járt, mert őutána már a többiek is mertek ugyanilyen értelemben szólni.

Aztán milyen önállóság s bátorság kellett ahhoz is, hogy a felkelés idején „abszurd, scandalosa et auditu horrenda” felfogását és előterjesztéseit az udvarnál be merte adni! Hiába, érsek korában is meglátszott rajta, hogy szerzetesből lett érsek, aki lemondott a világról s annak minden érdekéről, pompájáról és érvényesülési vágyáról. „Őelőtte nem lebegett hatalmi kérdés, mint Rákóczi és Bercsényi előtt” – írja Lánczy Gyula Széchényiről írt tanulmányában. (Széchényi Pál, Magyar Történelmi Társulat kiadása, 1882., 21. o.)

„Az érsek – folytatja Lánczy – a magyar szent korona épségének, a koronás fejedelemnek, a törvényes uralkodási rendnek tántoríthatatlan híve volt. De a „fejedelemnek” ország kellett; Erdély különválása a felkelő politika egyik sarkköve volt s a magyar szövetkezett rendek fővezérének tehetsége szerint kétségtelenül megillette az a vezérméltóság, melyre határtalan dicsvágya áhítozott. Azonban ama törvényes álláspont és ezen alig takart aspirációk között nem lehetett valódi közösség.” (34. o.)

Ezen idézetekből láthatjuk, hogy a nagyon okos (de egyébként a bécsieknek is igen oda-mondogató) Lánczy Rákóczi hiúságát és nagyravágását illetően mennyire ugyanazon a véleményen volt már 1882-ben, mint amelyet mi itt képviselünk. Rákóczi nagy gyarlóságát mindenképpen észre is kell vennie annak, aki korával alaposabban és az eredeti dokumentumok tanulmányozása alapján foglalkozik. Látjuk, hogy ennek hatása alatt szinte gyűlölettel ír róla s még keményebb kifejezéseket használ rá, mint mi. Rákóczit „fejedelemnek” – maró gúnnyal – ő is csak időzjelben mondja, ő is „határtalan dicsvágyát” emlegeti, melyet lehetetlen volt a „törvényes állásponttal” egy nevezőre hozni. És hogy Lánczy illetően felfogása a szakemberek előtt már 1882-ben se volt különködés vagy el nem fogadható utakon járás, bizonyítja az, hogy a szóban forgó tanulmányát a Magyar Történelmi Társulat, tehát a hivatalos magyar történettudomány adta ki, sőt annak pályázatán a legelső díjat és a bírálóbizottság egészen különleges dicséretét kapta érte.

Hogy az „áhitott” méltóság Rákóczit „tehetsége szerint kétségen kívül megillette”, azt Lánczy csak azért mondja, hogy a félrevezetett közvéleményt, melyet egy író akarva, nemakarva, kénytelen tiszteletben tartani, kiengesztelje s ne egy fél évszázaddal előbb zúdítsa magára azt a „hazafias” felháborodást, mely később Szekfűt érte ugyanezen tudományos véleménye miatt.

Egyébként ezen engedményével Lánczy még egyáltalán nem ismerte el Rákóczi „aspirációi” helyességét és jogosságát is, mert hiszen ha valakiről elismerjük, hogy tehetsége szerint megérdemli a fejedelmi méltóságot, azzal még éppen nem ismertük el, hogy e címen polgárháborút indítani és a végkimerülésig küzdeni is joga volt. Hiszen ha valaki tehetségének elismerése egyúttal a polgárháborúhoz és a lázadáshoz való jogot is jelentené, akkor minden uralkodónak, sőt minden köztársasági elnöknek állandóan a fegyveres ellenfelek légiójával kellene küzdenie, mert kétségtelen, hogy nincs és nem is igen lehet olyan uralkodó, sőt még köztársasági elnök se, akinél ugyanakkor egész sereg tehetségesebb ember ne lenne ugyanazon országban.

Mi Széchényi Pált – mint a következőkből majd kitűnik – éppen nem tartjuk minta-főpapnak. Jelleme azonban mégis úgy kitündöklött kuruc kortársai szürke, sőt nagyon is esendő lelki színvonalából, hogy a bécsi udvar és a kurucok közti két protestáns idegen közvetítő (az angol és a holland) protestáns ellenszenv ellenére is, jelleme bámulójává lett. Láthatják belőle azok, akik egyáltalán hajlandók valamit látni, kik azok a magyar főpapok, akiknek magyar történelmi szerepe átlagban előttük annyira gyűlöletes.

Hogy ez a két külföldi csak az érsekben, de se Koháryban, se általában a császár embereiben nem vett észre lelki kiválóságot, annak az az oka, hogy ez utóbbiak a katolicizmust, sőt jezsuitizmust képviselték. Az ilyen ember pedig az akkori protestánsok szerint nem is lehetett értékes jellem. Az ilyenek iránt akkor még akkora volt bennük az ellenszenv, hogy szinte félttek tőlük s így közelebről nem is volt alkalmuk őket megismerni. Hogy Lánczy is teljesen az ő felfogásukat teszi magáévá, annak pedig az az oka, hogy vagy maga se katolikus, vagy

ha igen, abban a korban, mikor ő írt, még katolikus tudós is szégyennek tartotta magára, hogy „bigott”, sőt egyenesen „ultramontán” legyen.

De halljuk tovább az éles szemű s eredeti megfigyelésű Lánczy Gyulát: „Neki (Széchenyi érseknek) is idegen kéz emelte az első, ledönthetetlen emlékoszlopot. Nem egy levél, hanem az a kilencszáz okmány, mely az angol közben járásnak foglalhatja, a zendülés (Lánczy tehát csak így hívja a „szabadságharcot”) kitérésétől a szatmári béke megkötéséig, a maga összességében Széchenyi Pálnak hervadhatatlan érdemeit és égő honszerelmét hirdeti.”

„A való történet regeszzerű alakításainak egyik legsajátságosabb esélye, hogy a tősgyökeres magyar hazafinak, a buzgó katolikus főpaprak, egyedüli tevékeny szövetségese és törekvéseinek őszinte, hathatós előmozdítója két messzeföldi idegen és megcsökönyösödött eretnek. A németalföldi státusok követe és magyarhoni meghatalmazottja, a jó Hamel Bruyninx, rokonszenveinek mélysége dacára egy percre se veti le a holland flegma látszólag nyugodt és közömbös külszínét. De az angol királynő ügyvivője, George Stepney, a kelta-szász vérmérséklet egész hevével – ez a legforróbb vér Európában – azonosítja magát az üggyel, melyet fejedelme megbízásából felkarolt és nemcsak kötelességérzetből, de ügyszeretettől és egyéni rokonszenvvel istápol.”

„Az angol és németalföldi „mediatio” e közegei – és minden vérmessége mellett elsősorban maga Stepney – felette visszatartók és kételkedők azon egyének megítélésében és méltatásában, kikkel küldetésük folyamán érintkeznek. Az általános ítéletektől lehetőleg tartózkodnak, bár olyanokra is hivatkozhatnak. De számos elejtett szavuk, gunyoros észrevételük két irányban mégis biztos következtetést enged érzületük természetéről. Az egyik a megvetés, melyet különböző árnyalatokban a bécsi udvar szereplői és közegei iránt táplálnak. A másik a gyanú és bizalmatlanság, melyet a magyar fölkelés támasztói és vezéreinek önzetlensége tekintetében táplálnak.”

Hogy a bécsi hatóságokról gúnyosan és elítélőleg nyilatkoznak az angol és holland megbízottak, az nem sokat jelent s bizonyító erővel alig bír. Akkor még ugyanis a felekezeti és a belőle folyó gyűlölködés és elfogultság olyan nagy szerepet játszott a közéletben s így a vezető emberek felfogásában és ítéletében is, hogy az emberek mindenről felekezeti alapon alkották meg véleményüket. A Habsburgokban nemcsak a magyar, hanem a külföldi protestánsok is egyszerűen az ő hitfeleik lelketlen kínzóit látták, hiszen a gályarabokkal kapcsolatos hangos és rágalmozó hírverés csak pár évtizeddel előbb járta be és háborította fel az egész protestáns világot.

Ezek az itt tárgyalt protestáns követek is az igazság, a becsület és a keresztény szeretet született ellenségeit látták minden bécsi miniszterben, világos tehát, hogy az ő lenézésük és gúnyuk egyáltalán nem bizonyíték e miniszterek tényleges gyarlóságai mellett. A katolikus vallásosság és bizonyos erkölcsi elvekhez még a saját kára árán is ragaszkodás még ma se tiszteletet, hanem lekicsinylést vált ki a protestáns és a nem vallásos szemlélőből. Nem erkölcsi magasztalást lát benne, hanem kicsinyességet és szűk látókörűséget. Kénytelen így felfogni a dolgot, mert hiszen másképp el kellene ismernie, hogy az a tőle lenézett katolikus több és keresztényebb, mint ő. Ilyesmit pedig az emberek nem szívesen ismernek el.

Pedig hát végeredményben valójában még e protestáns közvetítők felfogása szerint is azoknak a lenézett bécsi minisztereknek volt igazuk. A béketárgyalások ugyanis Rákóczi erdélyi fejedelemségén és a béke feltételeinek külföldi hatalmaktól való kezességének követelésén hiúsultak meg. Mind a kettő egészen képtelen követelés volt. Országga egy részét csak már levert fejedelem engedheti át egy másik fejedelemnek, nem is szólva arról, hogy az ország kettészakítása a magyarság érdekeivel és a király koronázási esküjével is ellenkezett. (Érdekes, hogy „hazafiaink” koronázásakor letett esküje megszegését most nemcsak nem bánnák, hanem egyenesen követelik a királytól.) Hogy mennyire hazafiatlan volt ez a követelés, mutatja, hogy negyvennyolcban viszont azt tartottuk az uralkodóház egyik legnagyobb bűnének, hogy nem szívesen akart beleegyezni Erdélynek az anyaországba való visszakebe-

lezésébe. Ha ez negyvennyolcban bűn volt, akkor bűn volt a kuruc korban is, de akkor nem az uralkodó, hanem a kurucok bűne.

Ami pedig a külföldi államok kezességét illeti, ez is egészen lehetetlen követelés volt. „Ez – mondja Lánczy (25. o.) – a nemzeti egység és a szuverenitás teljességének olyan flagráns megsértése és megbontása, mely a normális állami létben se nem tűrhető, se – ami a legfőbb – hatályosnak és célravezetőnek soha nem bizonyult.”

De ha így áll a dolog, akkor miért ossza Lánczy e két protestáns államférfinak a bécsi miniszterek „dölyfét és korlátoltságát” megállapító, lenéző és kigúnyoló felfogását? Hiszen látjuk, hogy maga állapítja meg, hogy csak abban voltak „dölyfösek” és „korlátoltak”, amiben az ő megállapítása szerint is csak akkor engedhetek volna, ha letértek volna a józan ész és az államférfúi bölcsesség útjáról.

A kurucok harmadik követeléséről (melyben később talán engedni is hajlandók lettek volna, de csak akkor, mikor már csillaguk lehanyatlott): a szabad királyválasztás és az Aranybulla ellenállási záradéka visszaállításának követeléséről, szintén azt a lesújtó véleményt mondja ki Lánczy, hogy „kitűnőleg államellenes, országbontó hatását még egy köztársaság se kerülte ki, hol e tanok és intézmények idejekorán el nem fojtattak” (24. o.). De ha így áll a dolog, mi címen lehet a bécsi miniszterekre, akik csupán e három dologban voltak merevek és engedelmekre semmiképpen se hajlandók, azt mondani, hogy dölyfüknél csak korlátoltságuk volt nagyobb?

A protestáns holland és angol követnek a bécsi hatóságok iránt megnyilvánuló ellenszenvet tehát felekezeti elfogultságból fakadt, mert a tárgyilagossággal és a józan megfontoltsággal ellenkezett. Hogy maga Lánczy is egyetért velük, valószínűleg csak annak a magyar közvéleménynek a kiengesztelésére történik, melyet Lánczy már úgyszólván veszélyesen megbántott, mikor Rákóczi „határtalan dicsvágyát” oly éles szavakkal megbélyegezte.

Azt azonban, hogy Rákóczit és általában a felkelt magyarság vezetőit még ezek a Habsburg-gyűlölő protestáns külföldiek se találják eszményi embereknek, sőt még csak önzetlennek se; hogy még nekik is feltűnt, hogy éppen nemcsak a közügyet, nemcsak a hazát nézik, hanem elsősorban magukat: már semmiképpen se lehet megérteni akkor, ha ki akarunk tartani amellett, hogy Rákóczi mozgalma nemes indítóokból fakadt, sőt összes szabadságharcaink legeszményibbje volt.

„Feltétlen bizalmukat és elismerésüket (a két külföldi közvetítőnek) csak egy szereplő tudta kivívni és ez Széchenyi Pál. Mert ők közelebről szemlélték működését; tanúi voltak önfeláldozó buzgalmának, mint senki más. És a veszélyeket, melyek környékezik vala, tisztábban látták, mint ő maga.”

„Talán számot sem adtak maguknak róla, de ösztönszerűleg érezték varázsát azon önzetlenségnek, mely a kalocsai érseket azon dráma összes szereplői között kizárólag jellemezte. Itt mindenki (de lesújtó ez a szó Rákóczira, Bercsényire és a kuruc „hazafiakra!”) valamely személyes előnyt les. Legalább mindenkiről felteszik azt, csak róla nem.”

„Ő soha nem kér semmit. Róla fel nem teszi senki, hogy személyes előnye vagy külfénye emelésére bármit kívánna. (Biztosíthatjuk róla ezeket a külföldieket, hogy a magyarok, akik ismerték, Koháryról még inkább nem tették ezt fel.) Az uralkodónak néhány kitűnő ígérete nem az ő ösztönzésére történt és beváltásuk valószínűleg az ő büszke, hallgatag közönyén múlt. Ő számot vehetett, tisztában lehetett magával, hogy midőn a nemzet jogaiért kiszállt a síkra, akkor letért a világi emelkedés útjáról.” (Igen, ha bizonyos lett volna, hogy a küzdelemben Lipót marad felül. De ha Rákóczi, akkor csak két magyar főpap nem vált volna lehetetlenné Magyarországon: Telekessy és Széchenyi, és akkor Koháry is mehetett volna földönfutónak örökre.)

Pedig hát ez egészen könnyen bekövetkezhett volna, mert az udvar ugyan nem sokat nyert azzal, ha szétverte Rákóczit (mindig szétverte, valahányszor megütközött vele, mégis nyolc hosszú évig nem tudta levérni), mert szétfutott csapatai újra összejöttek. De ha Rákó-

czinak csak egy tehetséges és nagyobb ütközet vezetésére alkalmas vezére lett volna s például csak egy döntő ütközet (például a trencsényi) az ő győzelmével végződött volna, akkor egyenesen Bécs ellen mehetett volna és onnan diktálhatott volna, hiszen az udvar minden katonája a messze nyugati harctéren volt elfoglalva. Nagy egyoldalúság tehát csak Széchenyi-ben látni az önzetlenséget, de Koháryban, Pálffyban, Ebergényiben nem.

„Ő (Széchenyi) sikereit egyedül a közügy érvényesítésében kereste. S azért felülemelkedett korának egész kicsinyes és hivalkodó gondolkodásán. (Igaz, csak Koháryt (Ebergényit és Pálffyt) is melléje kellene tenni, sőt fölébe.) Ha életrajzot és nem egy vázlatos jellemzést írnom adva lenne, akkor talán az egyedüli lapot, melyen talán némi enyhítő humor felcsillámlanék, azoknak a mindenféle tisztességi, címzési, rangsorozati ütközéseknek leírása képezné, melyekkel e történetek összes szereplői komoly, redőkbe vont homlokkal bajlódnak, egyetlenegynek kivételével. (Szóval Koháry is ezekkel bajlódott?) Kezdve Rákóczin és Bercsényin (szomorú, hogy éppen velük kell kezdeni) egészen az angol királynőig, kinek a császári kancellária megtagadta a Majestas címét, mindenki egy magasabb cím és elsőbbségi rangfokozat követelésével és megtagadásával vesződik. A császári biztosok s kormányközegek, élükön báró Sailern, az érseknek egyik legelkeseredettebb ellensége, mindenek felett kíválnak e szőrszálhasogató etikett-aggályok támasztásában. Az alkudozások menetében e versengések hihetetlen nehézségeket okoznak.”

„Végre a rokokó ördög a mi szkeptikus, gunyoros, felvilágosult Stepney barátunkat is megszállja és a nagyszombati fegyverszünet tárgyalásainál a diplomáciai közvetítőknek az ülésben jobb kézt való elsőségében ő kezd vitát.” Itt is túloz és rosszakaratúan fölényeskedik Láczy. Mivel az etikett, a külsőségek mindig a valóság kifejezői, a hozzájuk való ragaszkodás nem annyira felesleges, annál kevésbé neveléses, mint Láczy gondolja s különösen nem volt az abban a korban. A nemzetközi konferenciákon a bolsevik követek is éppúgy ragaszkodtak etikett-kérdésekhez. (Például, hogy ki, hol üljön, vagy mi legyen az elnöklés sorrendje, mint Rákóczi korában a bécsi udvar „korlátolt” miniszterei. Mutatja ezt Stepney viselkedése is. Akkoriban a „majestas” címzés egyedül a császárt, az egész keresztény világ világi fejét illette csak meg. Nagyon is érthető tehát, hogy a bécsi udvar nem szó nélkül nyugodott abba bele, hogy a császár címe ugyanaz legyen, mint egy királyé.)

„Csak egy ember van, aki mindenhol alárendeli magát, aki mindenben enged, aki mindenről lemond, és ez a kalocsai érsek.” (Igaz s ezért hangsúlyozzuk, hogy főpap, még ha a gyarlóbbak közé tartozik, akkor is különb, mint egy „szabadsághős”, mert csak főpapnak gyarló. Ha ő is „csak” szabadsághős volna, még a tökéletesnél is tökéletesebbnek találtatnék. Széchenyi érsek azért tartozott a gyarlóbb főpapok közé, mert igazán mindenről még ő se tudott lemondani. A népszerűségről például (honfitársai körében) nem.)

Az az álláspont, melyet ő Béccsel szemben képviselt, nálunk népszerű álláspont volt. Népszerű még ma is, s azt a népszerűséget, melyet akkor eme álláspontjával szerzett, Széchenyi érsek élvezi még ma is. Koháry még erről is le tudott mondani, olyan tökéletes volt s tökéletessége földi hátrányait érzi ő is még ma is. Noha mindenki, még az ellenség is elismeri, hogy tökéletes volt, ez az elismerés csak akkor történik meg, ha külön előhozzuk a dolgot s kikérjük a véleményét. Másképp mindenki hallgat róla.

Ki ismeri s különösen ki emlegeti nálunk Koháry Istvánt? Legfeljebb mint költőt ismerjük, pedig hát mint költő, éppen nem volt nagy. De nemcsak Koháry volt ilyen tökéletes, hanem főpapjaink is. Például a kuruc korban Telekessyt és Széchenyit kivéve mindnyájan határozottan Rákóczi-ellenesek voltak, tehát az elv szolgálatában mindnyájan le tudtak mondani még a népszerűségről is. Nincs is ma már neve egyiknek se, kivéve Széchenyit és Telekessyt.

De a látszólag érdektelen, de túl erős felekezetiességük miatt feltétlenül az udvar ellen és Rákócziék mellett levő protestáns külföldi közvetítők nemcsak a nagy emberi gyarlóságot voltak kénytelenek észrevenni a mi szabadságharcos kurucaink vezetőiben, hanem a szűklátó-

körúséget is. Withwort, az egyik angol bécsi ügyvivő, ezt a megállapítást teszi: „Úgy láttam, hogy maguknak a küldötteknek (Rákóczi küldötteinek), ha még úgy ismerték is a maguk hazájának törvényeit, Európa mai állapotáról nagyon is hiányos ismereteik voltak: I percieved the deputies themselves, however knowing they may be in the laws of their own kingdom, to have very imperfect notions of the present State of Europe”. (Archiv. Rákóczi, Dipl., I., 445. o.)

A protestáns külföldiek szerint tehát még műveltségben és széleslátókörúségben is elűtött Széchenyi érsek a kuruc kiküldöttektől. Tehát akár jellemben, akár műveltségben felette állt a kuruc kor főpapja a kor más szereplőinek még akkor is, ha ezek a szereplők szabadsághősök és nemzetünk büszkeségei. Pedig hát Széchenyi Pálnál nagyobb főpapjaink is voltak már nekünk. Ez a sok dicséret ugyanis nem jelenti azt, hogy Széchenyi érseknek ebben a kuruc ügyben egyúttal igaza is volt.

Igaza Kohárynak volt, aki a tárgyalásokban határozottan a király oldalán állt, mégpedig még ott is a legtűlzőbbak és legmerekvebbek között. Például az említett és elítélt Seilern legodaadóbb támogatója Koháry volt. Mivel azonban Koháry éppen olyan nagy katolikus volt, mint maga az udvar, a protestáns közvetítők észre se vették, hogy ő nem dölyfös és nem korlátolt. Koháry még Széchenyi érseknel is feddhetetlenebb és jobb keresztény volt. Széchenyi nem tudta magát kivonni a népszerűség varázsa alól, Koháry azonban annyira önzetlen volt, hogy az igazságért még a népszerűtlenséget is vállalta.

Elsősorban azért volt e két nagy magyar más táborban, mert Koháryban sokkal nagyobb volt a józan, egyszerű, természetes magyar ész és helyesebb volt az ítéloképesség, mint Széchenyi érsekben. Széchenyi például annyira ment, hogy még a külföldi hatalmak azt a kurucoktól kívánt kezességét is helyeselte, sőt ahhoz a maga részéről is ragaszkodott, melyről csak az imént hallottuk még a Bécszet szidó Lánóczynak is a lesújtó véleményét. Így aztán nem csoda, ha Bécsben egyenesen elszörnyülködtek Széchenyi javaslatain. Ezért végződött aztán közvetítő szerepe teljes sikertelenséggel s végül az ő lelki összeomlásával. Olyan párt szekekrét tolta ugyanis, melyhez lelkiismeretben nem csatlakozhatott s amely aztán ezért ráadásul még hazaárulóvá nyilvánítással fizetett neki.

Széchenyi Pál azért állt közelebb Rákócziékhoz, mint egy érseknek szabad lett volna, mert bár önzetlenségében és jellembeli feddhetetlenségében közel állt Koháryhoz, mégse volt az a nyugodt ítéloképességű, higgadt észember, sőt még az a logikus gondolkodású katolikus se, aki Koháry volt, s az igazság szolgálatában se tudott annyira magasra emelkedni, hogy ne csak a vagyoni és rangbeli emelkedéséről tudjon lemondani a kedvéért, hanem még népszerűségéről is és még nemzete ellenszenvét is vállalni tudja érdekében.

Széchenyi Pál pszichéje oly döbbenetesen hasonlít családja későbbi nagy sarja, „a legnagyobb magyar” pszichéjéhez, hogy szinte elképedünk láttára. „A lelki tulajdonságok átöröklő azonossága a Széchenyiek fajában felette csodálatos – írja Lánócz Gyula. – Mély szenvedélyekkel szívükben és magas eszményekkel szellemük látkörén, kiváló tehetségek és a lelki erély nem csekély foka mellett: a beteg kedély és túl érzékeny szív, a csalódások szertelen érzete és az elcsüggedés reménytelensége űzi őket.”

Pál is olyan volt, mint István, noha kétszáz év választja el őket, s noha István természetesen nem Pálnak, az érseknek, leszármazottja, hanem testvérenek, Györgynek. Betegesen érzékeny idegzet, örökös nyugtalanság, rendkívül mély kedély, mely öröme és megbántásra egyaránt beteges túlzottsággal hat vissza. Nagyratörő eszmék boldog birtokosa mindkettő, de velük együtt nagy hiúság és nagyravágyás (nemesebb értelemben véve) áldozatai is.

Még e nemesebb értelemben vett hiúságnak is nem rabjai, hanem csak áldozatai, mert ezek a gyarlóságok mindkettejükben idegzetük betegségének okozatai és egyébként a lélek ellenőrzése alatt állnak. Innen a lelki életüket megrázó, sőt tönkretevő küzdelem, mert miközben lelkük nemessége gyarlóságaik megnyilvánulásával küzd, ez az állandó harc beteg idegzetüket még inkább tönkreszti. Közben elfelejtik, hogy tulajdonképpen az egész őket tönkretevő küzdelem onnan van, hogy mégiscsak engedtek a hiúságnak és a népszerűséget szolgálják.

Az örökös lelki küzdelemben végül teljesen tönkrement idegzet az egyikben öngyilkos kényszerképzetekben, sőt végül megőrülésben és tetteges öngyilkosságban, a másikban a meggyilkoltatástól rettegő kényszerképzetekben nyilvánul meg. Érdekes, hogy István apja, Ferenc is ugyanolyan volt, mint fia vagy mint Pál, az érsek. Ő is tevékeny, alkotó, nagystíliú, áldozatos (ő a Nemzeti Múzeum és legnagyobb könyvtárunk megalapítója), de lelki beteg is, búskomor, különc, önmagával meghasonlott, akit csak az ment meg fia sorsától, az öngyilkosságtól és az örülettől, hogy vallásosabb volt mint fia, s hogy élete végén Hofbauer Szent Kelemennel hozta össze jósorsa.

Széchenyi Pál idegzetét is úgy megviselte, hogy engedett a népszerűség ördögének s – mint mindjárt látni fogjuk – bizonyos titkos bosszúvágnak is akkor, mikor abban a megfélemlített vagy talán inkább a józan ítélőképességtől vezetett testületben, melyet Lipót hívott magához országgyűlés helyett tanácskérés végett, beszélni mert. Ez honfitársai között népszerűséget szerzett ugyan neki, de másrésztől a tőle is jónak ismert császár megbántása és ami a legnagyobb baj, az igazság és a méltányosság megsértése is volt. Beteg is lett miatta és megviselt, zaklatott idegzete azt hitette el vele, hogy „megétették”. A nagy autoszugesztio miatt a képződéstől valóban meg is betegedett, úgy, mintha csakugyan megmérgezték volna.

Képződésének természetesen nem volt semmi alapja, hiszen ő tudta legjobban, hogy Bécs még hazaárulókat is csak a legritkábban büntetett halállal, nemhogy méreggel dolgozott volna s ezt éppen Széchenyi Pállal tette volna, akiről maga is nagyon jól tudta, hogy nem igazi ellensége. De az is tény, hogy az idegbeteg ember akkor is meg tud betegedni „megétetéstől”, ha senki se éteti meg, sőt képződésével még testi elváltozásokat, például hólyagosodást is tud a testén előidézni, mintha például megétették volna, ha azt gondolja, hogy megétették.

S ahogyan a „legnagyobb magyar” kétségbeesett és lelkileg összeroppant a 48-ban kitört forradalom miatt, melynek nem volt oka (aki valóban oka volt, annak esze ágában se volt kétségbeesni, hanem élvezte előnyeit, s mikor itthon egyelőre kitelt a becsülete, bejárta a világot és ott ünnepeltette magát és kint élvezte továbbra is azt a címet, melyet itthon nem élvezhetett, mert hiszen ünnepélyesen lemondott róla): éppúgy Széchenyi Pál is lelkileg teljesen összeomlott azért, mert nem sikerült, amire vállalkozott s nemcsak a császárt haragította magára, hanem még a kurucokat is, tehát – legalább egyelőre – még népszerűsége is odalett, amiért – ha csak tudat alatt is, de – tulajdonképpen mindent csinált.

Ő mint igazi keresztény (mert hiába, a főpap csak főpap, még akkor is, ha a gyarlóbb főpapok közé tartozik), még ilyen beteg és összeroppant idegzzettel se lett öngyilkos. Még eszébe se jutott, hogy még az is lehet lenni. Ő csak attól rettegett, hogy más öli meg. Még ettől is csak azért rettegett, mert a beteg idegzetnek mindenképpen kell valamitől rettegnie, mert hiszen a halált, mint megváltóját üdvözölte volna, mert rendben volt a lelke, nem kellett tőle félnie. El is jött érte a halál hamarosan, még mielőtt Rákóczi harca befejeződött volna.

Széchenyi Pál Kalocsa érseke volt, tehát rangban mindjárt az ország primása után következett. Mikor 1695-ben Széchenyi György esztergomi érsek meghalt, utóda nem Széchenyi Pál, hanem Kollonits lett. Ez mellőzést jelentett számára, de a protestáns magyar közvélemény Kollonits kinevezésében nemcsak Széchenyi Pál, hanem egyúttal a magyarság sérelmét is látta.

Meg kell állapítanunk, hogy Kollonitsnak Széchenyi elé helyezése nem volt igazságatlanság. Kétségtelen ugyanis, hogy a nagy gyakorlati érzékű, rendkívül tevékeny s Széchenyi Pállal vallásosságban és erkölcsi feddhetetlenségében is legalábbis egyenrangú Kollonits, aki fiatal korában hős katona volt, később, már pap korában, pedig elsősorban ő mentette meg Bécset a töröktől, sokkal alkalmasabb volt az ország első főpapi székére, mint az álmodozó, gyakorlati érzékkel egyáltalán nem bíró (ebben nagyon elütött „a legnagyobb magyartól”, családja legnevesebb tagjától), beteg idegzetű, abnormisan érzékeny és ezért közéleti harcokra teljesen alkalmatlan Széchenyi Pál.

Nem is maradt Széchenyi Pál után semmiféle maradandó alkotás, még említetőbb jótékony alapítvány se, pedig egyházmegyéjében ugyancsak lett volna akkor, közvetlenül a török

kiüzése után bőséges tenni- és alkotnivaló. (Itt elsősorban a veszprémi egyházmegyére gondolok, mert a kalocsaiban akkor még olyan pusztaság volt, hogy ott bajosan lehetett volna akkor még valamit is tenni.)

Magyar szempontból is csak protestáns szemüvegen át nézve volt sérelem Kollonits kinevezése. Kollonits ugyanis csak a felekezeti fanatizmustól megzavart protestáns koponyák és a lelkiismeretlenül rágalmazó protestáns szájak szerint gyűlölte a magyarokat, nem pedig a valóságban. Éppen ellenkezőleg. A magyarság legnagyobb jótévője lett volna, ha reformjait a magyarok s elsősorban éppen Széchenyi Pál, szűk látókörűségükben (csak azért, mert nem országgyűlés által akarták őket megvalósítani, de viszont az országgyűlés lett volna az, mely legjobban megakadályozta volna őket) el ne gáncsolják. De Kollonits még így is a magyarság legnagyobb jótévője lett a valóságban is, mert ha ő nincs, Bécszet elfoglalja a török, ha pedig elfoglalja, akkor sokáig szó se lehetett volna Magyarország felszabadításáról.

Idegen se volt Kollonits, tehát e révén se volt sértő a magyarságra esztergomi érsekké való kinevezése. A Kollonits-család ugyanis akkor már rég magyar volt, mert akkor már rég honosította magát a magyar országgyűléssel. Már egy nála régebbi, még protestáns Kollonitsot, aki katona volt, Takáts Sándor mint a legszilajabb magyart és nagy Habsburg-gyűlölőt dicsőíti, az érseknél csak 20 évvel fiatalabb s természetesen már katolikus gróf Kollonits Ádámot is a „Régi magyar kapitányok és generálisok” között sorolja fel.

„Ökigyelme talpig huszár volt – írja róla (590. o.). – Amint a kardot letette – folytatja –, közénk jött és itt élt állandóan, mégpedig igaz magyar módjára.” „Igaz ugyan, hogy II. Rákóczi Ferenc zászlajához nem csatlakozott, de azért kortársai is jó magyarnak tartották. Ő maga nem egy levelében édes hazájának írja Magyarországot, érte aggódik, érte él-hal” „az országgyűléseken mindig a jobbajkkal tart (Takáts „jobbajkon” mindig az ellenzékert érti), s nem egy káros királyi intézkedést helytelenít.”

„1715-ben egyhangú lelkesedéssel koronaörré választották.” (Ez azt jelenti, hogy még a protestánsok is rá szavaztak.) „Kollonits a polgári életben is huszár maradt. Udvarolt mindenfelé. Még vén korában is vígan járta a magyar táncot.” (Azt hiszem, hogy erre még legmegrögzöttebb ellenzőim is belátják már, hogy nem volt „hazaáruló”. „Pompás magyar levelei szinte duzzadnak a vidámságtól és humortól.” (596. o.) A felesége is magyar volt: gróf Czobor Krisztina, a testvére pedig váci püspök (Kollonits Zsigmond). Pedig a „gyűlöletes” neve után micsoda undok svarcgelbnek gondolja ezt a váci püspököt minden „hazafias” magyar!

Mivel Kollonits Ádám testvére pap volt s neki magának se volt fiúgyermek, ő volt a Kollonits-család utolsó sarja. Ki gondolná, hogy ilyen magyar ember volt az utolsó Kollonits? Az egyik lányát Zay vette el s ennek fia királyi engedéllyel a Zay helyett a Kollonits nevet vette fel s Kollonits László lett belőle. Akkor tehát még egyenesen megtisztelőnek tartották egy magyar emberre, hogy Kollonits legyen. Pedig nem lehetett rossz magyar ember ez a Zay helyett Kollonitssá lett László se, mert a fia, aki pedig már egyenesen Miksa nevet viselt s altábornagy és a Mária Terézia-rend vitéze lett, Takáts szerint (Régi magyar kapitányok 602. o.) „legjelesebb huszártisztjeink közé tartozott”.

Látjuk tehát, hogy nem a magyar nemzeti érzés, hanem a protestáns fanatizmus miatt olyan gyűlöletes egyesek előtt a Kollonits név s ha Kollonits Lipótból esztergomi érsek lett, az legfeljebb protestáns, de nem magyar sérelem. Kissé túl nagy szellemi rabszolgaságot jelentene azonban a magyar katolikus Egyház részére, ha még primássá is azt tennék, aki a protestánsoknak felel meg.

Az emberi gyarlósággal természetesen vele jár (még akkor is, ha főpap valaki, sőt szerzetesből lett főpap, mert tökéletesnek nem olyan könnyű ám lenni s azt nem adják ám olyan ingyen, mint egyesek, akik az önmegtagadást még csak nem is próbálták soha, gondolják), hogy Széchenyi Pálnak az esztergomi érseki kinevezésben való mellőzés még akkor is fájtna volna, ha nem is lett volna betegesen érzékeny, képzelődő és mindenben üldözést szimatoló

ember, és ha protestáns részről akár pusztá rosszakaratból, akár hízelgésből nem is élesztették volna benne mesterségesen a mellőzöttség és az üldözés érzetét és ezt a haza szeretetének leplebe burkolva nem tüntették volna fel előtte gyarlóság helyett erénynek.

Mivel Kollonits esztergomi érseki kinevezése, tehát Széchenyi Pál mellőzése 1695 júliusában, a pozsonyi értekezlet pedig (mert eredetileg Pozsonyba, nem pedig Bécsbe hívták össze) 1696 októberében, a bécsi pedig ezt követően volt, nyilvánvaló, hogy Széchenyi egyéni megsértődöttségének is nagy része volt abban, hogy ezen a bécsi értekezleten a magyar alkotmány védelmében felszólalt, tehát olyan „önzetlen” és „lángoló” magyar lett. Az egész értekezletet ugyanis tulajdonképpen nem Lipót, hanem Kollonits hívta össze, hogy Magyarország részére kidolgozott reformjait ott elfogadtassa. Az értekezlet sikere elsősorban Kollonits sikere lett volna (de még jobban Magyarországé) s ezt az értekezletet hiúsította meg és tette tárgyalanná Széchenyi Pál „bátor” és „hazafias” felszólalása.

Nem tisztán csak önzetlenségből és nem is tisztán csak hazafiságból történt tehát az a híres felszólalás, hanem egyéni megsértődöttségből és a Kollonitsnak való visszafizetés szándékából is, sőt talán elsősorban abból, bár Széchenyi nemes lelkületét ismerve egész bizonyosra mondható, hogy nem szólalt volna fel, sőt egyenesen ő támogatta volna legjobban Kollonits javaslatának elfogadását, ha meg nem téveszti a felekezeti irányzatokat leplező azon protestáns érvelés, hogy itt az alkotmány sérelméről van szó, magyar embereknek tehát nem lehet hallgatnia.

A magyar emberek természetesen mégis hallgattak s azért érezte az érsek azt, hogy ha senki se szól, akkor neki kell szólnia, mert neki kötelessége előljárnia az önzetlen, tehát kockázatot és hátrányokat is vállaló hazafiságban. Pedig valójában – anélkül, hogy ő maga tudatában lett volna – csak a Kollonits iránti ellenszenvének és miatta való mellőzés nehezményezésének kimutatását vállalta, s bár formailag hazája alkotmányát és függetlenségét védte, a valóságban a hazája ellen is vétkezett, mert üdvös és nagyon szükséges reformokat akadályozott meg az alkotmány vaskalapos védelmében.

Széchenyi ezt nem tudta, de azért mégis tudta. Mert ha az ember önszeretetében be is tudja magát csapni, teljesen azért mégse tudja s különösen nem tudja ezt egy olyan aszketika-ilag is művelt ember, mint Széchenyi érsek volt. Amúgy is beteg idegzetén kívül ez is volt az oka, hogy szembe szállt ugyan az értekezleten a császárral, de ottani szerepe idegileg úgy megviselte, sőt tönkretette, hogy lelki beteg lett és maradt tőle. Valószínű, hogy felszólalását megelőzőleg már heteken át álmatlanul hányódott. Küzdött magával, hogy felszólaljon-e vagy ne. Hol úgy döntött, hogy igen, hiszen ilyen gyökeres reformokat országgyűlés helyett egy egyszerű értekezleten elintézni kétségtelenül túrhetetlen a magyar alkotmány szempontjából. Hol úgy döntött, hogy nem, mert hiszen ő is jól tudta, hogy országgyűlést az akkori viszonyok közt egyenesen örülség lett volna tartani s tisztán magyar szempontból is tízszer annyit ártott, mint amennyit használt volna.

Aztán azt is látta, hogy mennyire szükség van reformokra is, s ha odázzuk őket, sose lesz belőlük semmi. De akkor se lesz belőlük semmi, ha az országgyűléstől tesszük függővé megvalósításukat, mert hiszen ezek a reformok a rendektől is áldozatot kívánnak, ezeket pedig ők önként nem hajlandók vállalni. A császárt megbántani is sajnálta, mert tudta, milyen jó ember s hogy a megbántást mennyire nem érdemli meg. Egész bizonyos, hogy a lelkiismerete arra is figyelmeztette, hogy ha felszólalsz, az részedről egyszerű hiúságból történik s tulajdonképpen csak nagyravágásod megsértődésének és vetélytársad iránti ellenszenvednek kifejezése lesz.

Az egész lelki küzdelem vége aztán az lett, hogy felszólalt, de – mint ilyenkor a beteg idegzetűek mindig szokták – utána agyongyötörte magát azzal, hogy milyen helytelenül tett, vagy hogy tettének milyen borzalmas következményei lesznek, mert – mint ilyenkor a beteg idegzetűek mindig szokták – egyszerre arról volt meggyőződve, hogy éppen a legrosszabbat választotta: az lett volna a helyes, ha nem szólalt volna fel.

Míg előbb csak az alkotmány sérelmét látta és a kötelesség szükségét érezte, hogy védelmében felszólaljon, most csak azt látta, hogy igazságtalanul megsértette a jó császárt és a nagyravágyásának, a megsértett nagyravágyás bosszújának és vetélytársa elleni ellenszenvének engedett. Ez se volt igaz, illetőleg ez is túlzás volt. Széchenyi Pál nem volt nagyravágyó, sem bosszúálló. Ha effajta gyarlóságok uralkodtak volna lelkében, akkor nem lépett volna a Pálos-rendbe s nem állt volna félre a világtól éppen akkor, mikor családja a gazdag primás nagybácsitól megkapta a nagy vagyont s ezzel tér nyílt számára a világi pályán mind az élvezetekre, mind az érvényesülésre. Ő azzal, hogy nem is pap, hanem szerzetes lett, még a főpapi méltóságra való emelkedés útját is elzárta maga elől. S hogy haragudhatott volna ő arra a királyra, aki olyan jó volt hozzá, hogy ennek ellenére is egész fiatalon püspökké, sőt érsekké tette?

Ámde a beteg idegzetnek éppen az a sajátja, hogy nem a valóság, hanem a képzelődés világában él; ha nincs baj, keres, s ott is talál, ahol nincs, csak hogy szerencsétlen gazdáját gyötörhesse. Az aszketikus Széchenyit nem az izgatta, hogy miért nem ő lett az esztergomi érsek, hanem az, hogy mivel rangja után őt illette volna az érsekség, s mégis mellőzték, az csak annak a jele lehet, hogy Bécsben haragszanak rá vagy legalábbis nincsenek megalégedve vele. Azon tépelődött tehát és azzal gyötörte magát, hogy miért. Mikor végre meg tudta magát nyugtatni azzal, hogy ez nem fontos, akkor gyötörni kezdte az, hogy azért mellőzték, mert magyar ember, tehát hogy tulajdonképpen a hazájára haragszanak Bécsben, erre pedig nem mondhatta, hogy nem fontos.

Így lett aztán utána megértője a kuruc törekvéseknek, amivel viszont végleg (és joggal) elvesztette az udvar kegyét. De mivel egészen kuruc se lehetett se katolicizmusa miatt, se az Evangéliumhoz való hűsége miatt, melynek lényege az engedelmisség, a felsőségtisztelet és az alázatosság, végül a kurucok is hazaárulónak (illetőleg csak kevésbé hazafiasnak) nyilvánították. Mivel azonban ezért vagyoneklobzásra is ítélték, világos, hogy tulajdonképpen hazaárulást értettek rajta.

Széchenyi Pált tehát nem az esze, hanem a beteg idegzete tette azzá a magasztalt magyarrá, amely szerepben közvéleményünk előtt oly dicsően áll, mert kétségtelen, hogy nem cselekedett se józanul, se okosan. Ha nyugodt, egészséges idegzete lett volna és józan ítélőképessége, mint Kohárynak, akkor úgy is mint főpap, úgy is mint művelt katolikus és magyar, ő is úgy viselkedett volna, mint Koháry: nyíltan Rákóczi-ellenesen.

Még azt se tette se okosan, se pedig hazafiasan, hogy azon az értekezleten Lipót, illetőleg Kollonits tervei ellen a magyar alkotmány nevében felszólalt. Akkor józanul és tárgyilagosan nem lehetett tiltakozni az országgyűlések összehívásának elmulasztása ellen. Ennek felhánytorgatása a magyar ellenzék részéről már rég nem volt akkor más, mint csak kortesfogás, melynek a politikai haroktól távolálló, sőt az életet se ismerő szerzetes-érsek bedőlt.

Hiszen a protestáns ellenzékiek azelőtt se azért követelték meg olyan lelkiismeretes pontossággal az országgyűlések összehívását, mert a törvény emberei voltak (sokkal többször megszegték ők a törvényt, mint a Habsburg-uralkodó), hanem csak azért, mert ott ők többségben voltak s ezért uralkodtak. Már egy félszázad óta azonban, mióta ott kisebbségbe kerültek – mint ezt a Wesselényi-összeesküvés történetéből már világosan láttuk –, nekik maguknak se kellett már az országgyűlés. 1662-ben a protestáns kisebbség már egyenesen kivonult az országgyűlésről s ők ezzel elkövettek legalább akkora törvényteleniséget, mint a király azzal, ha nem hívta össze az országgyűlést mindig a törvényben előírt idő alatt még akkor is, ha erre nem lett volna meg a maga elegendő oka.

Ha ugyanis a törvény a királyt kötelezte az országgyűlés összehívására, akkor ugyanez a törvény a rendeket is kötelezte a törvényesen összehívott országgyűlésen való megjelenésre s természetesen arra is, hogy azon egész törvényes bezárásáig részt vegyenek. Még ennél is jobban kötelezte azonban őket arra, hogy amit az országgyűlés elfogadott, tehát ami törvényvé vált, azt törvénynek az a kisebbség is elfogadja, amely a törvény ellen szavazott. Pe-

dig ezeket a törvénytelenégeket és alkotmány elleni bűnöket a magyar protestáns kisebbség, akkor, mikor Széchenyi érsek élt, már mind elkövette.

Furcsa, hogy mindezekről nemcsak a magyar közvélemény nem tud s ezért nincs is rájuk elítélő szava, hanem még Széchenyi érsek se tudott, tehát még ő is nem a maga esze, nem is a katolikus Egyház útmutatása, hanem a magyar protestáns ellenzék propagandája után indult, azaz úgy gondolkodott, ahogyan azok előírták neki. Ugyanúgy, mint a mai katolikus közvélemény is, mely előtt éppen ezért Széchenyi érseknek még ma is olyan végtelenül nagy a tisztelete a szóban forgó felszólalása miatt.

Mikor a Wesselényi-összeesküvésben részt vevő kálvinista köznemesek annyira hangsúlyozták Lipót hozzájuk küldött közvetítőinek, hogy nekik országgyűlés nem kell, akkor a magyar törvény szerint már régen esedékes volt az országgyűlés. Miért csak Lipóton botránkozott tehát Széchenyi érsek és a mai közvélemény még ma is azért, mert nem tartott mindig a törvényben előírt időben országgyűlést s miért nem botránkozott és botránkozik az állítólag „honszerelmük” miatt összeesküdött „hazafiak” törvénysértései miatt is?

Ne feledjük aztán, hogy a háromévenkénti országgyűlés tartását előíró törvény a rendes, a mindennapi állapotokat tartja szem előtt. Akkor azonban, mikor Széchenyi érsek tiltakozott a magyar előkelőségeknek országgyűlés helyett tanácskozársra hívása ellen, rendkívüli idők voltak. Hadiállapot volt, évek óta folyt már akkor ezeréves történelmünk legjelentősebb eseménye, az országot a török alól felszabadító háború. A tettek ideje volt az, nem a tanácskozássoké és a beszédé.

Se Lipót, se az ország nem ért rá akkor arra, hogy hónapokon át a magyar protestantizmus és a nemesség sérelmeinek tapasztalat szerint hosszú hónapokon át tartó előadásával és a róla való vitatkozásokkal töltsse a drága időt. Akkor Lipót egész birodalmának minden idejét, gondját, pénzét, energiáját, hivatalnoki karát és egész állami berendezését ez a Magyarország sorsát és jövőjét eldöntő nagy cél foglalta el. Nem volt szabad akkor ettől elvonni semmit, se pénzt, se időt, se figyelmet.

Még a mai modern államok is felfüggesztik ilyenkor a rendes állapotokra vonatkozó és ezeket tekintve hozott törvényeket; ilyenkor még ezek is mellőzik az országgyűléseket, még ezek is megnyesegetik, sőt egészen fel is függesztik a demokratikus szabadságjogokat, mert jól tudják, hogy ami a csendes békeidőkben a mindennapi, eseménytelen állami életben jó és hasznos, az rendkívüli, válságos időkben sokszor egyenesen káros, sőt még végzetes is lehet. Ilyenkor, rendkívüli nemzeti erőfeszítések idején, ma is diktátorféle hatalomra és hatáskörre van szükség.

Micsoda kicsinyesség, milyen kétségbeesetten szűk látókörű és kisztíltű politika volt még 1696-ban se venni észre, hogy Lipót itt valamit, mégpedig valami rendkívülit csinál, olyat, amilyen ezeréves történelmünkben csak egy volt és ami egy kis országcsonkból ismét a régi Nagymagyarországgá tesz bennünket! Szabad volt-e ennél fontosabbnak tartani azt, hogy van-e minden három évben országgyűlés? Szabad volt-e a nagy történelmi időkben és a nemzet életét évszázadokra eldöntő nagy események közepette a máskor eseménytelen magyar közéletet szabályozó jelentéktelen formaságok megtartásán vagy meg nem tartásán lovagolni?

Ha a háromévenként előírt országgyűlések megtartásának formasága akadályozta Lipótot történelmi nagy célja, az ország felszabadításának és területi épsége visszaállításának megvalósításában, akkor ezt a magyar törvényt nemcsak nem kellett, hanem nem is volt szabad megtartani. Az ugyanis, aminek végrehajtásán 1696-ban Lipót már rég fáradozott s amit néhány év múlva sikeresen be is fejezett, kissé nagyobb és jelentősebb dolog volt s egy kissé jobban belevágott koronázási esküjébe, mint az, hogy a felszabadító háború tartama alatt is tartott-e legalább minden harmadik évben országgyűlést.

1696-ban, akkor, mikor a „hazafias” Széchenyi érsek számon kérte tőle, nemcsak nem kellett, hanem nem is lett volna szabad Lipótnak országgyűlést tartania. Kik jöttek volna ugyanis ekkor az országgyűlésen össze? Legalább fele részben azok, akik akkor már évtize-

dek óta a Wesselényi-összeesküvéstől egész a szatmári békéig mást se tettek, mint összeesküdtek, akik egyik követet a másik után küldték a törökhöz, akik maguk biztatták fel, hogy menjen Bécs ellen s ők maguk kalauzolták is odáig. Ezekkel tartson országgyűlést, ezek önkéntes hozzájárulását kérje, ezektől fogadjon el feltételeket a magyar király akkor, miközben még javában tart a küzdelem a törökkel s ezektől kérjen a küzdelemhez anyagi hozzájárulást? Ezeket hagyja az országgyűlésen beszélni szabadon?

Ha pedig a nagy cél érdekében kénytelen beléjük fojtani a szót, megfélemlíteni őket és kénytelen gondoskodni róla, hogy úgy beszéljenek, ahogyan ő akarja, akkor meg mi szükség a képmutatásra s az ország s az egész világ becsapására? Nem sokkal becsületesebb volt-e ennél Lipót eljárása, aki inkább nem tartott országgyűlést, mintsem megfélemlített országgyűlést tartson.

Milyen logikával lehet egy uralkodótól azt kívánni, hogy a saját halálos ellenségeit, lázadóit, pártütőit, hűtlenjeit és felségsértőit hívja össze „törvényes” országgyűlésre, a törökkel cimboráló alattvalóival tanácskozza meg az ország felszabadításának, tehát a törökkel való háború ügyeit s az ő döntésüktől tegye függővé a maga és az ország sorsát?

Vajon ha a királyt kötelezi a törvény, hogy rendjei megkérdezése nélkül az ország ügyeiben ne döntsön, akkor nem kötelezi-e ugyanez a törvény a rendeket is arra, hogy királyuk iránt hűséggel és engedelmességgel legyenek, s ha ők nincsenek engedelmességgel, lehet-e arra még csak gondolni is, hogy azért így is kötelezi a királyt a törvény arra, hogy az ilyen rendekkel is országgyűlést tartson? Nem. A törvény az ilyen rendeket a vérpadra utaltatja a királlyal, nem pedig az országgyűlésre.

Azt az érvet se fogadhatjuk el, hogy ha az alattvalóknak a rendeknek többsége – mint ez Lipót idejében is volt – van ellene a királynak, akkor már nem lehet jogos vérpadról beszélni, hanem akkor már a népakarat megnyilvánulásáról van szó, melyet az uralkodónak is tisztelnie kell, tehát kötelessége félreállni, lemondani, tehát visszaadni a népnek a hatalmat. Nem, mert az Evangélium nem ismer néphatalmat, hanem csak Istentől való hatalmat, melynek a nép engedelmeskedni köteles s – mint az Evangélium külön hangsúlyozza – még akkor is, ha az a hatalom bűnös és rossz. A „néphatalmat” a francia forradalomig nem ismerték, a francia forradalom azonban istentelen alapon állt.

De ha mi is a néphatalom álláspontjára helyezkedünk (amint hogy most már arra szokás helyezkedni), akkor is hangsúlyoznunk kell, hogy Lipót alatt az országgyűlés nem a nép, hanem csak egy kiváltságos osztály, a nemesség országgyűlése volt, s ha a nép nevében kívánhatnánk is Lipóttól, hogy mondjon le, nem kívánhatnánk ezt tőle tisztán csak a nemesség nevében. Az a néphatalom ugyanis, mely tiltakozhat a nép ellenére uralkodó király ellen, ugyanígy tiltakozhat a nép ellen kormányzó és törvényt hozó nemesség ellen is. Egyébként azonban a mi korunk gondolkodását nem lehet és nem szabad visszavetíteni Lipót korába. Lipótot Lipót korának viszonyai és felfogása szerint kell megítélni.

De ha csak a nemességet értjük az országon és elfogadjuk, hogy a nemesség többségének akarata is megfoszthatta Lipótot a magyar koronától (bár ez a felfogás merőben ellenkezik nemcsak a kor felfogásával, hanem a magyar alkotmánnyal is), a magyar közjog (és mindenféle közjog szerint) egy királyt egy egész ország akarata se foszthat meg koronájától, sem nem kényszeríthet rá a róla való lemondásra. De ha ennek ellenére is elfogadjuk ezt az álláspontot, akkor se alkalmazhatjuk Lipót esetére. Nem volt ugyanis az ő királysága ellen a magyar nemesség többsége.

Akkor még olyan tekintélye volt egy koronás királynak, a közélet is annyira keresztény, tehát tekintélytisztelő volt s annyira tudta mindenki, hogy királyt alattvalók nem foszthatnak meg koronájától (még a francia forradalom első éveiben se gondolt erre senki, még mint lehetőségre se), hogy ilyen forradalmár lelkületűek a dolog természetéből kifolyólag csak egyes kivételek lehettek, nem pedig a többség. Bizonyítják ezt a tőlünk közölt adatok is. Látuk, hogy nemcsak a főnemesek, hanem még a köznemesek, sőt a kálvinista köznemesek

nagy többsége is csak akkor állt királya helyett Rákóczi mellé, mikor már a kuruc csapatok elfoglalták a várat, ahol menedéket kerestek.

De láttuk a Wesselényi-összeseküvés idején is, hogy az egész Felvidéken mindössze csak néhány nagyszájú és hóbortos kálvinista köznemes – aki úgyszólván kivétel nélkül jellemileg is kifogás alá esett – volt elvből lázadó, a többieket – még a kálvinistákat is – csak ezek félemlítették meg. Hogy is ne tudták volna őket megfélemlíteni? Hiszen a törökkel szövetkeztek s valóban félni is lehetett, hogy az izgatók felül is kerekednek s ellenfeleiken alkalmuk lesz bosszút állni. (Hamarosan – Thököly uralma alatt – így is lett.)

De ha 1696-ot megelőzőleg a Felvidék nemessége nem lett volna már évtizedek óta úgyszólván állandó lázadásban, Lipótnak országgyűlést tartania akkor se lett volna érdemes. Ezt a felszabadító háború érdekeivel és sikerével akkor se lehetett volna összeegyeztetni, tehát összehívása még ekkor is egyenesen kárára lett volna az országnak.

A felszabadító háborúnak nagy és évszázadokra szóló ügye a nagy célnak megfelelő rendkívüli áldozatokat kívánt az országtól. Ezek önkéntes vállalására semmiképpen se lehetett volna rávenni a magyar országgyűlést. Egyszerűen kijelentették volna, hogy az ország egyszerűen képtelen annak az évi, körülbelül tíz millió forintnak megfizetésére, melyet a felszabadító háború folyama alatt a katonai hatóságok az ország népén országgyűlési megajánlás nélkül behajtottak. Ekkora áldozat vállalására egy magyar országgyűlést csak akkor lehetett volna rávenni, ha megfélemlítik, ha terror alatt tartják.

Ehhez egy egész hadseregre lett volna szükség, mert hiszen a magyar országgyűléseken mindig több ezer fegyveres vett részt. Igaz, hogy ekkor már a köznemesség rég nem jelent már meg ott fejenként, de aki ott volt, ekkor is fegyveres volt (láttuk ezt az ónodi kuruc gyűlésen is), mert a magyar nemes „szabadságához” az is hozzátartozott, hogy mindig fegyveresen járt. (A kard a díszmagyarhoz még ma is hozzátartozik.)

De akkor még a nemesség szolgái is fegyveresek voltak s egy-egy tekintélyesebb főúr – mint láttunk már rá példákat – több száz főnyi kíséretet is vitt magával. Ha pedig a rendek előre tudták volna, hogy fegyveres megfélemlítésre készülnek ellenük, még a szokottnál is több fegyverest vittek volna magukkal az országgyűlésre.

Az országgyűlés engedelmessé tételére tehát egy 20-30.000 főnyi hadsereget kellett volna mozgósítani, melynek azonban csak egy hónapi zsoldja 200.000 forint. Mindjárt el is költötték volna tehát azt a pénzt, amit az országgyűlés akkoriban egy évre meg szokott szavazni. Maga a szükséges sereg összehozása az országgyűlés ellen ekkor nem került volna különös nehézségbe, hiszen olyan háború folyt már évek óta, melyre az udvar minden évben kiállított 60-80.000 főnyi sereget, de hát akkor ezt a sereget a harctérről kellett volna elvonni, tehát miatta a nagy cél elérését elodázni, esetleg kockáztatni, sőt megghiúsítani.

De maga a sereg mozgósítása se használt volna az országgyűlés ellen semmit. A sereg mellé még arra is szükség lett volna, hogy a legnagyobb szájú „hazafiak” közül jó egy párat már előre mindjárt fel is kössenek. Mivel a Habsburgok alatt – ekkor már hosszú évszázadok óta – a magyar országgyűlések terrort nem ismertek, csak a fenyegetéstől még nem ijedtek volna meg. Jól tudták ugyanis, hogy ez a jámbor Habsburgok részéről nem veszélyes. Ahhoz, hogy megijedjenek, egy Mátyás király, egy Bocskai, egy Gusztáv Adolf, egy Nagy Frigyes, egy Napóleon, egy Hitler- vagy Sztálin-féle egyéniség kellett volna. Ezeknek nem is kellett volna fizikailag is felkötetni valakit. Nekik elég lett volna az egyéniségük, mert tudta volna róluk mindenki, hogy nem kukoricáznak és velük nem babra megy a játék. Ők – ha céljuk eléréséről volt szó – semmitől se riadtak vissza. Ők ha valamit elkezdtek, azt be is fejezték.

De Lipótnál s általában a Habsburgoknál csak akkor lett volna eredményes terror, ha az emberek látták is volna, hogy valóban lóg már, aki nem „paréroz”. Sőt még akkor se nagyon, mert az emberek jól tudták volna, hogy ha „a”-t mondtak is Bécsben, „b”-t már nem mernek mondani; ha akasztottak is már, ők azok, akik legjobban megijedtek tőle s folytatni már nem

merik még akkor se, ha a már felkötöttek helyébe még nagyobb szájhősök, még nagyobb „hazafiak” lépnek.

Ha azonban az akasztást folytatni még így se merik, akkor maguk a Habsburgok ismerik el, hogy vétkeztek, mikor „gyilkoltak”, ez tehát valóban gyilkosság volt részükről, nem pedig igazságszolgáltatás. Mihelyt pedig a felforgatók, az izgatók ezt a megtorpanást, ezt a következetlenséget, bizonytalanságot, félelmet észreveszik a hatalom birtokosaiban, azonnal támadásba mennek át, vádlott helyett rögtön átülnek a bírói székbe, propaganda hadjáratba kezdenek és „novissima hominis illius erunt peiora prioribus: annak az embernek (az uralkodónak) legújabb dolgai rosszabbul fognak állni, mint annak előtte álltak”.

Próbált már Lipót is szigorú lenni. Leütetett néhány fejet a Wesselényi-összeesküvésben, de mivel csak néhányat s ezeket is csak szinte az aggályosságig menő s ezzel bizonytalanságát és félelmét eláruló igazságossággal és formások között tette s ezen az úton rögtön meg is állt, s azzal érvelve, hogy elég volt már a vérből, a náluk sokkal nagyobb köznemesi uszítóknak egymás után adta a kegyelmet, a kivégzések minden megfélemlítő hatásukat elvesztették s – éppen ellenkezőleg – annak bizonyítékául szolgáltak, hogy a megtörtént kivégzések túl kegyetlenek, sőt igazságtalanok voltak s azért maradt el a folytatásuk.

Mikor kiszült, hogy az egész protestáns Felvidék koronás és keresztény királya ellen a „pogány” törökkel cimborált, Lipót próbált a felbujtókkal, a protestáns prédikátorokkal és iskolamesterekkel elbánni, de mikor ezek tudva, hogy akivel dolguk van, nem veszélyes ember, hogy jobban fél az tőlük, mint ők ötöle s ezt Lipót már az elején is elárulta azzal, hogy még a legelején se sújtott le rájuk, hanem alkudozni kezdett velük, hogy aki hajlandó az országot elhagyni, vagy ha marad is, legalább hajlandó lelkészi vagy tanítói állásáról lemondani, az nem részesül büntetésben, világos, hogy a vádlottak csak azért se voltak hajlandók se kivándorolni, se lemondani s a vége azután az lett, hogy ezek közül egy se kapta meg azt a büntetést, mellyel fenyegették s mely a törökkel való cimborálásért a törvény szerint járt volna.

Ebből aztán a mi történetírásunk nem azt a következtetést vonta le, hogy Lipót volt igen jó ember, hanem azt, hogy a bevádoltak valójában nem is voltak bűnösök, mert hiszen ha azok lettek volna, akkor nem kötötték volna a fejük leütését feltételhez, s ha ahhoz kötötték, legalább akkor leütötték volna a fejüket, ha még a feltételt se teljesítették. Mikor aztán Lipót – hogy valamit legalább mégis tegyen s ne legyen nevetség az egész dologból – a vádlottak egy egészen elenyésző töredékét a halál helyett, ami járt volna, legalább gályára ítélte, de még ezt a büntetést is már hónapok múlva megszüntette, a történelem számára csak az maradt meg az egészből, hogy Lipót ártatlan vértanú-lelkészeket ítelt kegyetlenül gályára.

Az eperjesi „vértörvényszék” is csak bűnösöket, lázadókat, hazaárulókat, törökkel cimborálókat sújtott, sőt még ezek közül is csak azokat, akik ezt ismételten s az amnesztia elfogadása után is elkövették, mivel azonban Lipót, aki Carafát már az elején is óvatosságra, mérsékletre és kíméletre intette, az ellene ezzel kapcsolatban indított protestáns propaganda-hadjárat miatt úgy megijedt, hogy azonnal megszüntette az egész törvényszéket s Carafát magát is elcsapta, a mi történetírásunk ismét csak azt csinálta a dologból, hogy Eperjesen vérlázító igazságtalanság és kegyetlen vérfürdő volt, melyet Lipótnak sietve kellett megszüntetnie (de titokban még ekkor is annyira a hóhérral tartott, hogy Carafát elcsapta ugyan, de titkon kiténtette érte).

Látjuk tehát, hogy ha már Lipót lelkiismereti gátlásokkal küzdött; hogy ha már nem született Bocskainak, Gusztáv Adolfnak, Napóleonnak vagy Hitlernek, illetőleg ha annak született is volna, de az a sok pap és szerzetes, akivel körülvette magát, ezt kinevelte belőle, akkor a legjobb az volt, ha nem is dolgozott Mátyás királyi, napóleoni, hitleri vagy sztálini módszerekkel; ha nem is próbált országgyűlést megfélemlíteni, hanem az adott helyzetben úgy intézte el a dolgot, hogy nem hívott össze országgyűlést.

Azt azonban még így se tette helyesen, hogy még mindig aggályoskodott s félt, hogy rosszul cselekszik s ezért országgyűlés helyett legalább tanácskozássra hívta össze a magyaro-

kat. Ezáltal ugyanis még így is alkalmat adott Széchenyi érseknek arra, hogy „hazafias” érdemeiket szerezhessen, kimutathassa nagy bátorságát „a haza” ügyének védelmében s így alkalmat adjon a történetírásnak arra, hogy ezzel kapcsolatban Lipót egy újabb „alkotmánytiprására” rámutathasson.

Aztán még egy igen fontos szempontra kell itt felhívni a figyelmet, hogy az olvasó tisztán lásson a kérdésben s belássa, mennyire képtelenség volt Lipóttól azt kívánni, hogy Széchenyi Pál idejében is épp oly rendesen tartson országgyűlést, mint máskor. Nem szabad elfelejtenünk ugyanis, hogy az ekkor folyó felszabadító háborút nem Magyarország viselte, hogy nem mi adtuk hozzá a pénzt, hogy nem a mi fiaink vérezték benne. De ha így állt a dolog, akkor a reális világ és a politikai és gazdasági élet szükségszerűségeit ismerő ember nem gondolhat józanul arra, sem nem léphet fel azzal a kíváncsisággal, hogy ennek a háborúnak a finanszírozása és az utána következő béketárgyalások irányítása a magyar országgyűlés kezében legyen. Nem a magyar nemzet jogainak mellőzése, Magyarország függetlenségének tudomásul nem vétele, annál kevésbé elnyomó hajlam működött tehát Lipótban akkor, mikor nem hívott össze országgyűlést, hanem éppen ellenkezőleg a magyar nemzeti függetlenséggel oly szégyenletesen ellenkező valóság elleplezése és a magyar önértet kímélése.

Mit is csinálhatott volna a magyaroknak ez az országgyűlése, ha Lipót összehívja? Lehetett volna-e jogos és érdemleges beleszólása azokba az ügyekbe, melyektől a sorsa függött ugyan, de amelyeket helyette más, idegen nemzetek pénze, karja és akarata intézett? Hiszen akkor a magyarságnak még azt is meg kellett köszönnie, hogy később a nagy keresztény győzelmek után, már az ő fiait is (akik addig Thököly hívei voltak és az ellenség oldalán harcoltak) bevették a keresztény seregbe s így ők is – a csúfosan hoppon maradtak – Lipót keresztény seregében foglalkozáshoz és kenyérhez juthattak.

Mi akkor legfeljebb csak annak a 15-20%-os hozzájárulásnak a mértékében szólhattunk volna bele sorsunk intézésébe, amennyit évi tízmillió, bár magában véve hallatlanul nagy hozzájárulásunk az összköltségben jelentett. Sajnos, fel kell azonban hívni arra is a figyelmet, hogy még ennek mértékében se. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy ez az évi tízmillió hozzájárulás csak akkor jelenthetett volna megfelelő befolyást a háború és utána a béketárgyalások intézésébe, ha országunk ezt az összeget önként és előre megajánlotta volna országgyűlési határozattal: ha a Habsburgok, mint a felszabadító háború intézői, az előzetes magyar pénzügyi megajánlás birtokában határozhatták volna el a felszabadító háború megindítását s erre hivatkozhattak volna akkor, mikor e célból külföldi szövetségeket szereztek s velük megegyezéseket kötöttek. Így mennyivel könnyebben és mennyire előnyösebb feltételekkel szerezhette volna meg Lipót például Lengyelország és Velence segítségét.

Akkor ugyanis lett volna bizonyos anyagi alap (ha ez az összkiadásnak csak egy kis töredéke volt is) amelyre biztosan számíthattak volna és amelynek alapján számításokat csinálhattak volna. Ez esetben köthetett is volna ki a magyar országgyűlés feltételeket, melyek alapján hozzájárulását adta volna, s noha ez a magyar hozzájárulás a költségeknek csak 15-20%-át fedezte volna, mégis sokat jelentett s ennek alapján Magyarországnak jelentős beleszólást biztosított volna az ügyek vezetésébe a sereg összeállítását, irányítását, a tisztikarban kellő számú magyar alkalmazását és a béketárgyalásokban a magyarok kellő szerephez való juttatását illetően.

De hogy történt a dolog a valóságban? Mikor a felszabadító háború megindult, a magyarok fele Erdély és a hozzátartozó Részek alattvalója volt. Erdély és a Részek azonban a törökök szövetségei, illetőleg hűbéresei voltak, akiknek még Bécsbe is el kellett kísérniük hűbérurukat és az ostromban is segíteniük kellett őket. Ez a körülmény tehát a magyarság felét már eleve az ellenfél szolgálatába állította vagy legalábbis semlegesítette. (Jól láthatjuk belőle, mennyire káros volt a magyarságra Erdély különállása, tehát a magyar „szabadságharcok” legnagyobb vívmánya, a híres Bocskai-koncepció.)

A magyarságnak másik, az anyaországban élő fele, mely jogilag Habsburg alattvaló lett volna s így a felszabadító háborúban királya és a kereszténység oldalán vehetett volna részt, sőt ott kellett volna részt vennie, legalább fele részben csak jogilag tartozott a király alá, a valóságban – hála az állandó „szabadságharcoknak” és annak, hogy a mi közvéleményünk ezeket hazafias teljesítményeknek tekintette – Thökölyt uralta. Azt a Thökölyt, aki a töröktől kapott magyar koronát s jobban törökpartí és török szövetséges volt, mint bármely más addigi vagy későbbi magyar szabadságharcos.

Kit hívatott volna itt Lipót össze magyar országgyűlésre? Ki szavazott volna itt meg hozzájárulást a török kiűzését célzó háborúra, s ha mégis megszavazott volna, ki fizette volna be azt, amit megszavazott, vagyis ért volna-e többet ez a megszavazás egy hajtófánál? Micsoda kegyetlen cinizmus tehát a szerencsétlen Lipótnak még ilyen körülmények közt is azt hányni szemére, sőt egyenesen esküszegéssel vádolni azért, hogy miért nem hívta össze a törvényben előírt országgyűlést?

Nem Lipót volt a bűnös abban, hogy a háborút Magyarország felszabadítására Magyarország nélkül volt kénytelen megindítani, sőt nemcsak Magyarország nélkül, hanem egyenesen Magyarországot, a magyar „szabadsághősök” ellen. Ez csakugyan bűn, égbekiáltó bűn volt a nemzet ellen, de bizonyára nem Lipót, hanem az állandóan szabadságharcosdit játszó magyar „hazafiak” bűne, akik hazájuk üdvét egészen máshol keresték, mint ahol kellett volna s akik éppen ebben az időben olyan végtelenül ostobáknak és szűk látókörűeknek bizonyultak, mint még soha. Hiszen a szó szoros értelmében tűzzel oltották a tüzet.

Hogy hívatott volna össze Lipót magyar országgyűlést, hogy magyar pénzt és magyar gazdasági és fegyveres segítséget szerezzen tőle Magyarország felszabadítására, mikor éppen magyarok voltak azok, akik a törököt rávették Bécs megtámadására, ők szereztek meg neki Bécs védelmi terveit és haditérképét is, ők kalauzolták el a törököt Bécsig, sőt magának a támadó seregnek egy részét is ők maguk tették, mert a törökkel együtt meneteltek a „közös” ellenség, Bécs ellen?

Hogy aztán később magyarok is harcoltak a felszabadító seregben és magyar pénz, illetőleg magyar anyagi hozzájárulás, mégpedig volt úgy, évi tízmillió forintos összegben is szerepel a felszabadító sereg költségvetésében, az csak azért történt, mert a felszabadító sereg a magyarok kezdeti minden közönye ellenére is győzött és Thökölyt és magyarjait az országból kiverte. Erre az addig a török oldalán álló lázadó magyarok egy része, látva hogy veszett ügy az, amelytől eddig hazája szabadságát várta, a felkelő nap felé fordult – de sajnos csak akkor, mikor már ez a nap diadalmasan ragyogott az égen –, s már csak azért is, hogy foglalkozást és megélhetést találjon, jelentkezett a felszabadító seregben való szolgálatra. A vezetés pedig a jelentkezőket az udvarhoz mindig hű főurak ajánlatára oda fel is vette, maga a diadalmas, az országot fegyverrel meghódító sereg pedig, részint hogy az örökös tartományok nagy terhein enyhítsen, meg büntetésül is a hűtlenségért és a keresztény ügy elárulásáért, behajtott a lakosságon annyi pénzt, eleséget és takarmányt, amennyit tudott.

Ámde a beszolgáltatott pénz vagy természetbeli értékek címén jogai csak annak a népnek vannak s csak az szólhat bele úgy, mint szabad nép szokta pénze hovaforodításába és felhasználásába, amely ezt az anyagi hozzájárulást szabadon, önkéntes elhatározással adja s mint ilyenkor szokás, előre ki is kötötte magának, hogy milyen célból és milyen feltételekkel adja. Nálunk azonban erről szó se lehetett. Nálunk a felszabadító sereg meghódított egy ellenséges országot s utána, mint meghódított, ellenséges népet szokás, megsarcolta és rákényszerítette, hogy tartsa el seregeit, mint ez minden meghódított országban és országgal történni szokott.

Ez a kisarcolt pénz a meghódított népnek nem szokott jogokat adni a megszálló sereggel való rendelkezésre vagy ügyeibe való beleszólásba. Ilyen jogokat csak szabad népek szabadon adott hozzájárulása biztosít.

Ha a mi népünk nem gondolta volna azt, hogy neki hazafias kötelessége koronás királya ellen lenni még akkor is, ha ez a király Magyarországot akarja felszabadítani, sőt ezért egész Európa és a kereszténység nevében és élén küzd, vagyis ha a magyar közvélemény nem járt volna hazája szeretete tekintetében akkor is éppúgy téves utakon, mint azóta, hogy Habsburgok a királyai, mindig; ha nem sarcolás eredményeként, kényszerből, hanem szabad elhatározásból és önként támogatta volna királyát éppen az ő hazája javát és szabadságát célzó tiszteletreméltó törekvéseiben, akkor se lehettünk volna ugyan mindjárt teljesen függetlenek, mert felszabadításunk akkor is csak részben lett volna a mi művünk és erőfeszítésünk eredménye, de akkor mégis e műben mi is tényező lettünk volna. Akkor érdemes lett volna Lipótnak velünk országgyűlést is tartani.

Ez esetben tartott volna is kész örömmel, mert akkor neki ez éppolyan előnyös és kívánatos lett volna, mint a nemzetnek. De akkor nem is történt volna meg velünk az a szegény, hogy mi voltunk a felszabadított ország és mégis mi voltunk a felszabadítás és a felszabadítók ellensége és amennyiben a felszabadítás költségeihez hozzá járultunk, csak egy már meghódított népre kivetett és rajta büntetésül erőszakkal behajtott sarc alakjában járultunk hozzá. Akkor Karlócában nem idegenek kötöttek volna rólunk nélkülünk békét, hanem akkor ott lehettek és ott is lettek volna a magyar nemzet szabad és öntudatos meghatalmazottjai is a béketárgyalásokon.

Nem gonoszság, nem esküszegés, nem a magyarság függetlenségének és szabadságának semmibevevése volt tehát Lipót részéről, mikor 1696-ban Bécsbe hívta a magyar előkelőségeket, hogy országgyűlés helyett velük tárgyalja mg a Kollonitstól kitervezett és életbeléptetni kívánt újításokat, hanem jóakarát, megértés és a magyarság szeretete. Közvetlenül e meghívás előtt ugyanis a magyarság – azért, mert megint egyik „szabadsághősére” hallgatott – ezeréves történelme úgyszólván legnagyobb és legszegyenteljesebb ballépését követte el és függetlenségét s vele még becsületét is eljátszva meghódított tartománnyá vált, melyet akarat ellenére és erőszakkal kellett felszabadítani. Akkor saját királyát jobban gyűlölte ugyanis a nemzet, mint az ellenségét s keresztény létére őt, mint katolikust, nagyobb ellenségnek tartotta, mint az iszlámot.

Lipót azonban már akkor is, mikor még ez a seb és ez a szegény egészen friss volt, jóakarátában úgy tett, mintha semmi szegényletes dolog se történt volna s mivel országgyűlést részint a háború, részint annak a végzetes baklövésnek és lázadásnak nagyon is közeli volta miatt, melyet a nemzet hangadó része csak az imént követett el, még józan ésszel nem tarthatott, mégis jelezni akarta, hogy Magyarországnak alkotmánya van és szabad ország s ezért nem akarta még a jót se (Kollonits újításai jók voltak) a nemzet tudta és hozzájárulása nélkül megkezdeni, hanem ideiglenesen, addig, míg majd törvényes országgyűlést is lehet tartani, az ország vezetőivel magánúton akarta megtárgyalni és véleményüket megtudni. Hogy nem ő ment alattvalói helyébe tanácskozni, hanem úgy tartotta illőnek, hogy azok jöjjenek az ő helyébe, az csak természetes, hiszen még nem volt és nem is lesz olyan uralkodó, aki ne így tett volna. Lipót pedig az első alkalommal pedig nem is Bécsben, hanem Pozsonyban tűzte ki a tanácskozás színhelyét.

S lám a mi történetírásunk még abból is milyen sérelmet csinált, hogy a király Bécsbe, tehát külföldre, merete rendelni a magyarokat. Pedig hát Lipót nem Bécsbe, hanem magához hívta magyar alattvalóit s hogy nem is rendelte, hanem csak hívta, világosan mutatja az, hogy aki nem ment el, nem vonták érte felelősségre.

Látjuk tehát, mennyire nem a nyugodt tárgyilagosság és az ész alapján, hanem csak a megzavart lelki egyensúly, beteg kedély és egyéni érzelmek hatása alatt, tehát nem egy főpaphoz illően történt, hogy éppen Széchenyi Pál kelt fel azon a tanácskozáson és éppen ő figyelmeztette a királyt a dolog törvénytelen voltára. Igazán bámulatos, hogy a jó Lipót mégis azt felelte neki, hogy igaza van, aztán az értekezletet feloszlatta és Kollonits újításait örökre félretette.

Széchenyi Pál a szereplésével igen sok tapsot aratott itthon akkor is és azóta is, pedig taps helyett inkább gáncsot érdemelne, mert a kérdéses újítások meghiúsításával igen nagyon ártott hazájának. Láttuk ugyanis, hogy a tőle meghiúsított Kollonits-féle reformok olyan sok okos, hasznos és jó dolgot tartalmaztak, hogy ha nem gáncsolják el őket azok a hazafiak, akik a formáságot többre becsülték a lényegnél, hazánk ma legalább száz évvel előre lenne.

Még azért se volt ok nélkül, hogy Lipót Kollonits újításait csak félhivatalos jellegű értekezlettel, nem pedig országgyűlés útján akarta elfogadtatni, mert aki a magyar történelmet ismeri – Lipót és tanácsosai (úgy látszik) nagyon jól ismerték –, annak azt kell mondania, hogy Kollonits reformjait egy régi magyar országgyűlés sose fogadta volna el. Terhek vállalásával jártak volna ugyanis (ingyen semmit se adnak és a semmiből nem lehet csinálni semmit), terheket pedig magyar országgyűlés soha még önként el nem vállalt. Az a néhány magyarellel nem pont, ami volt ezekben a javaslatokban s amelyeket a tanácskozások folyamán a magyar felszólalók úgyszólván töröltettek volna, eltörpül az ország felvirágoztatására komolyan törekvő és nagyon alkalmas lényeg mellett. Ezek a magyarságra sérelmes pontok egyébként is csak azért kerültek bele ebbe a nyers tervezetbe, mert akkor, mikor Kollonits hevenyészve papírra vetette őket, még igen friss volt az a seb, melyet a törökpárti hazaárulók a magyarság becsületén ütöttek. Ami a javaslatokban a magyarságra hátrányos volt, csak ezeknek a szegényletes magyaroknak szólt.

E javaslatok megvalósításával a magyarság gazdasági erőben s így öntudatban egyébként is csakhamar úgy megerősödött volna, hogy Kollonits javaslatainak egyes szépséghibáit még akkor is igen hamar s ugyancsak gyökeresen elsöpörte volna, ha a magyar főurakkal tervezett bécsi tanácskozás nem is gondoskodott volna róla már előre, hogy a javaslatokból kiküszöbölje őket. Ha Károlyi Sándor még a levért, nyomorba jutott, pestistől megfelezzett magyarsággal a háta mögött is egy szatmári békét tudott kivívni, hogyne tudott volna ennél tízszerre többet könnyen elérni egy előzetesen önkéntes áldozatokat vállalt, tehát ügyei intézésére az anyagi erők kényszerítő ereje folytán is jogot nyert ország?

Azon az állítólag oly hallatlanul törvénytelen bécsi értekezleten nem az önzetlen, nemeslelkű és hazafias Széchenyi Pál tiltakozott Kollonits újításai ellen, hanem – ha talán csak tudat alatt is – Kollonitstól az esztergomi érseki széktől elütött vetélytárs sértődékenysége állt az olcsó népszerűséget biztosító üres „hazafias” jelszavak szolgálatába. Széchenyi Pál a bécsi értekezleten olyan szerepet vállalt, melyen népszerűséget és tapsokat lehetett ugyan szerezni (e tapsok még ma is dörögnek), de nem az országnak használni.

Mint láttuk, még jobban lecsúszott Széchenyi érsek a realitások talajáról (de a méltányosságéről is), mikor – bizonyára sértődékenységtől ítélőképességében megzavarva – még Rákóczi mozgalmát is helyeselte vagy legalábbis nem ítélte el, sőt még azt is méltányosnak találta, hogy egy lázadó alattvalótól még le nem győzött uralkodó még abba is beleegyezzen, hogy idegen államok kezességét fogadja el arra vonatkozólag, hogy esküjét – eddigi szokásaival ellentétben – ezután majd meg fogja tartani.

Mi lett volna a magyar hazából és a magyar függetlenségéből Rákóczi győzelmével? Porosz junker-uralom, a „Herrenvolk” uralma a Hohenzollernek kíméletlenségével és erkölcsi gátlástalanságával, a poroszok göggyével és erőszakosságával. Vagy – ami talán még ennél is rosszabb – orosz kancsukán alapuló önkényuralom rác, rutén, cseh, tót és román hegemoniával a magyarok fölött ázsiai és balkáni színvonalon, eszközökkel és kultúrával, esetleg még a török uralomnak is legalább részbeni felelevenedésével.

Aztán mi lett volna itt Széchenyi érsek Egyházával porosz protestáns vagy görögkeleti (orosz) király alatt vagy akár Rákóczi és utódai alatt is, de jezsuiták és magasabb iskolák nélkül, megfogyott, megfélemlített, értékesebb elemeitől megfosztott, alantas kultúrájú és még alantasabb erkölcsű papsággal, birtokból, anyagi eszközökből teljesen kifosztva egy olyan erőszakos protestáns többség uralma alatt, mely látva korlátlan hatalmát, csak még jobban vérszemet kapott volna s csak még erőszakosabbá vált volna?

Hiszen ez a protestáns többség már a katolikus, sőt jezsuitáktól nevelt Rákóczi és Bercsényi uralma alatt is meg tudta valósítani célját: a jezsuiták kiűzését, de viszont vele szemben Rákóczi Erdélyben se tudta kivívni még a legegyszerűbb katolikus követelést, a püspökség engedélyezését se, noha az erdélyi alkotmány, az elmélet, ugyanazokat a jogokat biztosította a katolikusoknak is, mint a másik három bevett felekezetnek.

De hova jutott volna Rákóczi győzelmével még Széchenyi Pálnak kalocsai érseksége is! Az ő idejében is csak cím volt ez az érsekség, de akkor már azok a Habsburgok, akikkel szemben ő jónak látta először (a bécsi értekezleten) ujjat húzni, aztán pedig Rákóczival rokonszenvenni, már magát Kalocsát és környékét és a kalocsai főegyházmegye területét visszafoglalták a töröktől (senkinek se kellett volna ezért annyira hálásnak lennie, mint éppen Kalocsa érsekének). De ekkor még nem volt ott semmi: se város, azaz székhely, se székes-egyház, se papnevelő, se káptalan, se papság, se hívek, se egy hold föld, melynek jövedelméből építeni, alkotni kezdetek volna.

Hogy aztán ennek a kalocsai főegyházmegyének később félmilliónyi hívősege és 70.000 hold földje lett, tisztán a Habsburgoknak köszönhető a kalocsai érsek is, a katolikus Egyház is és a magyarság is. Ők telepítették oda a félmillió hívőt is, akár svábok teszik ki őket, akár magyarok. Ha Habsburgok nem lettek volna, ma csupa katolikusellenes és magyarellenes vadrácból, valachból, oláhból állna az egész vidék lakossága.

Míg a Skandináv-államokban, Angliában, a protestáns német fejedelemségekben ma is protestáns egyéni tulajdonban van mindaz a vagyon, melyet a buzgó katolikus ősök az Evangélium hirdetésére és Krisztus országának a földön terjesztésére adtak, addig a Habsburgok nemcsak azt adták belőle vissza az Egyháznak, ami egy időre nálunk is protestáns kézbe került, hanem még azt se tartották meg belőle maguknak, melyet ők hódítottak vissza nagy költséggel a töröktől.

Például a kalocsai érsekség 70.000 holdját is, melyet az ezer éve Szent Istvántól kapott, az egész világtörténelemben párját ritkító önzetlenséggel, igazságszeretettel és jogérzékkel, az utolsó holdig visszaadták Széchenyi Pál utódainak. Ez a vagyon egész a bolsevizmusig, illetőleg a Habsburgok bukásáig azt a célt szolgálta, melyért derék eleink adták, s amennyiben ma már nem így van vagy bizonyos ideig nem így volt, az – ezt szabályként kimondhatjuk – nem a Habsburgok bűne volt, hanem mindig azoké (igen sokszor „hazafiaké”), akik az ő adáz ellenségeik voltak.

A Habsburgok e páratlan önzetlenségére valló tettének erkölcsi értékét még növeli, hogy ezt a bámulatos anyagi önzetlenséget éppen azoknak a Habsburgoknak volt erejük tanúsítani, akik egész életükben mindig pénzzavarban szenvedtek s mindig kölcsönökből és előlegekből éltek. Nekik sose volt pénzüik, mégse kellett nekik a másé s különösen nem az, ami Istené volt. Pedig hát mindig ezt volt a legkönnyebb elvenni, mert az Egyházzal – mivel országa nem e világból való s ereje nem fegyvereken alapszik – a történelem tanúsága szerint mindig legkönnyebb volt és minden komoly következmény nélkül lehetett elbánni.

Hogy a török alól felszabadított kalocsai érsekség Szent István adta 70.000 holdja valaha még az Egyházné lehessen; hogy aki ezt (természetesen nem óriási kiadások nélkül) a török alól fel fogja szabadítani, valaha még vissza is fogja adni az Egyháznak, mégpedig annyira ingyen, hogy még csak azt se kívánja tőle, hogy legalább a költségeit vagy költségeinek egy részét térítse meg, arra nemcsak a porosz király vagy a cár (ő – költségei megtérítése után – talán odaadta volna a pravoszláv egyháznak, de semmiképpen se a katolikusnak, tehát annak, akinek Szent István adta), vagy akár csak Rákóczi Ferenc részéről is józan ésszel még csak gondolni se lehetett volna.

De még ha azt is feltesszük, hogy magában Rákócziban meglelt volna hozzá a szükséges jóakarat, vajon feltehetjük-e ugyanakkor azt is, hogy a jóakarathoz meglelt volna a szükséges önállóság és erő is? Feltehetjük-e ezt arról, aki még saját nevelőit, a jezsuitákat is kénytelen volt akarata ellenére kiűzni a saját hazájából, mert azok az alattvalói, akik neki is parancsol-

tak, ezt így akarták? Mivel Rákóczi fejedelmi gögje azt nem tudta elviselni, hogy elismerje, hogy neki alattvalói parancsolnak, az eredmény nem az lett, hogy a jezsuiták maradtak, hanem az, hogy inkább Rákóczi tett úgy, mintha nem kényszerből és tehetetlenségből, hanem saját elhatározásából és akaratából tett volna mindent.

Mivel jelszót és ürügyet minden rossz szentesítésére lehet találni, Rákóczi és kurucjai e 70.000 hold elsikkasztása mentségére – általános helyeslés mellett (természetesen katolikusokat is beleértve) – azt hozták volna fel maguk mellett érvelésként, hogy minek egy embernek annyi föld. De ha erre azt felelték volna nekik, hogy jól van, ne legyen az a sok föld egy emberé, hanem adjuk helyette a katolikus autonómiának, vajon akkor kiadta volna-e az állam azt a sok földet a kezéből?

Pedig hát lehet-e tagadni, hogy az a sok föld az Egyházban „egy ember kezén is csak úgy volt, hogy így is kiépült belőle az érsekség és főkapitányi a megfelelő épületekkel és intézményekkel, felépült a főszékesegyház, a papnevelő intézet, a katolikus tanító- és tanítónőképző, a jezsuita gimnázium és internátus, kolostorok, zárdák és katolikus iskolák keletkeztek s mindezek eredményeként létrejött az egész vidék katolikus hitélete és katolikus kultúrája s mindennek révén mellest még a bácskai sváb értelmiség megmagyarosodása is?

Ez tehát mind elmaradt volna, ha annak az „egy embernek” azt a sok földet nem adták volna vissza. De – úgy látszik – mindezek elmaradása a Habsburgokon kívül nem is fájt volna itt senkinek. Még Széchenyi érsek is olyanformán viselkedett, mintha még neki se fájt volna.

Ha pedig legalább most, mikor már ezek az intézmények mind kiépültek, tartják egyesek feleslegesnek egy ember kezében továbbra is ezt a 70.000 holdat, azt feleljük nekik, hogy most már úgyse hetven, hanem csak negyven ezer az a hold, hiszen ezer éve már mást se tesznek, mind csak elvesznek vagy eladnak belőle. Azt se szabad elfelejtenünk, hogy a már meglevő intézmények fenntartása, pótlása, kiegészítése is pénzbe kerül, no meg hogy egy élő szervezet nőni és fejlődni is szokott. A szükségletekről való gondoskodás ezeknek a holdaknak hiányában híveket terhelne, mivel azonban a hívek majdnem teljesen falusiakból állnak s így bajosan vállalnák, gyakorlatilag senkit se terhelne, s úgy látszik, ez nálunk akkor se fájna senkinek.

E legújabb kifogásra egyébként is azt kell mondanunk, hogy ez már csak részletkérdés. Ha az a sok föld csakugyan nincs jó helyen egy ember kezében, abból nem az következik, hogy raboljuk el vagy fordítsuk a hagyományozók akaratával ellenkező célra, hanem az, hogy ezután használjuk fel másképpen, célszerűbben, mint eddig. Ez azonban már katolikus belső ügy, amelynek célszerű megoldására szívesen elfogadunk minden okos és hozzáértő embertől tanácsot, magának a vagyonnak az elrablása ellen azonban mindenképpen tiltakozunk.

Biztosíthatok azonban róla mindenkit, hogy nemcsak a porosz király vagy az orosz cár, hanem még Rákóczi Magyarországon is alig került volna vissza abból a 70.000 holdból a kalocsai érsekség kezébe valami. Még azt is egész bizonyosra vehetjük, hogy maga a kalocsai érsekség is megmaradt volna olyan üres címen továbbra is, mint a törökvilágban volt, mert azon a címen, hogy úgyis kipusztultak a hívei, nem történt volna semmi az irányban, hogy a címből újra valóságot csináljanak. Ehhez ugyanis mind a porosz király, mind a cár, mind Rákóczi részéről áldozatokra lett volna szükség. Ehhez az első kettőben a jóakarát se lett volna meg (de – legalábbis titkon – meglett volna mindkettőben a rosszakarat). Rákóczi-ban maga a jóakarát meglett volna, de viszont arra a 70.000 holdra neki, illetőleg az édes hazának is olyan nagy szüksége lett volna, hogy sose érkezett volna el az az idő, mikor a kalocsai érsekségből újra valóság lett volna, még kevésbé, hogy a hajdani érsekség birtokait az Egyház visszakapta volna. De még ha Magyarország csak akkor került volna a porosz király, a cár vagy akár Rákóczi uralma alá, mikor már a Habsburgok visszaadták volna az Egyháznak azt az újra felszabadult 70.000 hold földet, ezek az új urak még akkor is minden valószínűség szerint elrabolták volna. Nem nyíltan, rablás alakjában, hanem olyanformán,

mint ahogyan az erdélyi püspökséggel történt a minden nap szorgalmasan misére járó és a pápával alázatos levelezésben álló lengyel Izabella alatt. Ő is elsírt magát, mikor az erdélyi országgyűlés a püspök vagyonát rendelte eltartására és palotáját lakására, de azért – mit is csinálhatott volna okosabban – mégiscsak belőle élt, illetőleg ott lakott. Hogy emiatt aztán püspököt természetesen nem lehetett kinevezni s így az erdélyi katolicizmust lassú kihalásra kellett kárhozatni, azt Izabella természetesen szívből sajnálta, de hát mit tehetett ellene. Élni mégiscsak kell valamiből az ember gyerekének.

Hogy az adott helyzetben Rákóczi se tett volna mást vagy ő se tudott volna mást tenni, még ha akart volna se, azt megmutatta a jezsuiták kiűzésével, melyet nem akadályozott meg és az erdélyi katolikus püspökség vissza nem állításával, noha szerette volna. Hogy azonban visszaállításával egyidejűleg a püspökség vagyonát is visszaadja, arra még csak gondolni se mert. Azt még mint tervet felvetni se jutott eszébe.

Széchenyi érseknek a Rákóczi ügye melletti rokonszenve tehát nem Rákóczi ügye igazságát bizonyítja, hanem csak azt, mennyire nem volt józan, gyakorlati érzékű s hogy mennyire álomvilágban élt ez a kolostorból jött Széchenyi érsek! Legjobb is lett volna meghagyni abban a pálos kolostorban, ahova önként bevonult s ahova való volt. Igaz, hogy innen is éppén Lipót hívta ki, de csak azért, mert megbecsülte benne a derék, becsületes, jámbor és önzetlen papot. Helyesen tett, mert magának ártott ugyan vele, de legalább a holland és az angol közvetítőnek, ennek a két fanatikus protestánsnak alkalmat adott, hogy megismerhesenek egy római főpapot és lelki nagyságát bámulhassák. Hát még ha azt is tudták volna, hogy ez még a gyengébbek közül való!

Nagy baklövés lett volna azonban, ha Lipót Széchenyi Pálból nemcsak kalocsai, tehát címzetes érseket, hanem egyenesen esztergomi érseket csinált volna, azaz kezébe tette volna le az egész magyar Egyház kormányzását.

De még Széchenyi érsek személye és feddhetetlensége is nem Lipót, hanem Rákóczi ellen szolgáltart érvet. Lipót ugyanis annyira megbecsülte a gyakorlati érzékkel ugyan nem bíró és idegbeteg, de feddhetetlen és önzetlen Széchenyit, hogy a kolostorból érseki székre emelte, amit meg is érdemelt; Rákóczi azonban annyira nem becsülte meg ezt a nemeslelkű embert, hogy mint hazaárulót, birtokelkobzásra ítélte, amit bizonyára semmiképpen nem érdemelt meg s különösen nem éppén Rákóczitól.

Érdekes, hogy az a Savoyai Jenő, aki zentai győzelmével a kalocsai érsekséget a török alól felszabadította és akiről Lánczy Gyula azt írja, hogy „sehol sem találom nyomát, hogy ő Magyarországot vagy a magyarságot legkevésbé is gyűlölte volna” (31. o.), s akinek bizonyára kissé több józan esze és ítélőképessége volt, mint Széchenyi érseknek, nemcsak Rákóczi, hanem az érsek iránt is ellenszenvvel viseltetett s legnagyobb ellenzője volt mindannak, amit a béketárgyalások folyamán az érsek ajánlott.

Viszont Pálffy Jánosnak meg, legalábbis magyar szempontból, nagy becsületére válik s újabb bizonyítékot szolgáltart arra az állításunkra, hogy a labancság, azaz a királyhoz való hűség mennyire nem ellenkezik se a haza-, se a fajszeretettel, hogy noha az esze neki se helyeselte Széchenyi érsek viselkedését és elveit, a szíve mégis helyeselte. „E körből (ti. az udvari körökből) – írja Lánczy – csak egy férfi áll benső, rokonszenves viszonyban az érsekhez s ez gróf Pálffy János, a horvátországi bán. A vad gyűlevész rác hordák vezérlését bízták Bécsben őrá és az ő érdeme, hogy hazája iránti szeretetében nem használta fel őket Rákóczi ellen nagyobb mértékben, ami a magyar föld és nép igen nagy pusztulására lett volna.” (Láttuk, hogy Rákóczi ugyancsak szívesen felhasználta volna őket, ha sikerült volna neki.)

Az is alaposan megcáfolja az irányunkban való, nálunk annyira elrágalmazott bécsi „rosszakaratot”, hogy mikor a zentai győzelem folyományaként a Bácska felszabadult és ismét országunk és nemzetünk része lett, a király éppén azt a Széchenyi érseket nevezi ki első főispánjának, aki azon a „hírhedt” bécsi értekezleten „önzetlen hazafiságával” oly erős borsot tört az udvar orra alá, hogy úgy látszott, mintha mesterségesen arra törekedett volna, hogy a

felszabadítás művét akadályozza. Hiszen nem annak örült, hogy az ország századok óta elvesztett részei egymás után szabadulnak föl, hanem csak azon sajnálkozott, miért nincs helyette inkább országgyűlés. „Mekkora ironia – írja Lánczy – az események és érzületek ezen saját-szerű találkozásában!”

„E tényezők felett – folytatja – valóban fejedelmi magaslatban lebeg a korona és hordozóinak szelleme. Széchenyi Pál békéltető, közvetítő, pártonkívüli szerepét végelemzésben csak a két uralkodónak (Lipót és fia, József) ezen emelkedett nézőpontú belátása, bölcs béketűrése és a külön egyediségek iránti érzéke tette lehetővé. Én e tekintetben csak benyomások-ról szólhatok. E két fejedelem lényének beható ismerete, egyes tényekben az alanyi, spontán mozzanatoknak részletszerű és biztos megkülönböztetése, tehát a legrészletesebb bűvárlat kellene ahhoz, hogy tájékozva legyünk benső érzületük valóságáról és arról, hogy egyes külső nyilatkozataikban mi egyéni elhatározás vagy öszinte hozzájárulás és micsoda kancelláriai politika ténye. E két uralkodóra nézve ily részletes ismerettel nem rendelkezem. De József császárnak Széchenyihez intézett levelein, különösen Lipótnak utóírataiban, bizonyos alanyi színezet ömlik el, bizonyos önálló, engesztelődékeny szellem szól belőlük, mely legalábbis egyéni elhatározásra látszik vallani.” (31-32. o.)

Lánczy e vallomáshoz csak annyit tesztek hozzá, hogy mint látható, annyira óvatos a Habsburgok dicséretében, hogy még egy negyvennyolcas kortes se tarthatja „hazafias” szempontból gyanúsnak. Látható rajta a magyar közvéleménytől, a hazafiatlanság és a nemzetietlenség vádjától való rettegés, vagy pedig ő maga is annyira e közszellemek hatása alatt áll, hogy mikor a történelmi dokumentumokban éppen ellenkezőt tapasztal, eleinte nem akar nekik hinni s csak gyanakvásos és fenntartások árán hajlandó engedni az anyatejjel magába szívtott ellenkező felfogásból.

Érdekes, hogy Rákóczi önzését és gyarlóságait illetően aránylag még könnyebben hisz a kútfőnek. Láttuk, hogy róla e tekintetben egész nyíltsággal nyilatkozik lesújtóan. De mikor a Habsburgok jóságát és magyarszeretetét is kénytelen bennük meglátni, nem akar hinni a szemének.

Pedig hát mi, akik rendelkezünk azokkal az ismeretekkel, melyeket a Habsburgok egyéniségét illetően Lánczy önmagában hiányol, mert részint Lovina naplója alapján, melyet Lánczy még nem ismert, részint más forrásokból egészen behatóan foglalkoztunk Lipót és fiái egyéniségével, mint bebizonyított történelmi igazságot, kimondhatjuk, hogy ami jóság, ami megértés, ami szeretet a hivatalos iratokban található, az feltétlenül egyenesen Lipóttól származik. De a kormányzásban egyébként se történt semmi Lipót tudta és akarata nélkül.

Sokszorosan bebizonyítottuk, hogy önálló és eredeti személyiség volt éles és erős agyműködéssel. Nála a tanácsosok nagy szerepe csak szerénységéből és lelkiismeretességéből folyt, nem pedig akaraterjének vagy önállóságának fogyatékosságából. S hogy a Habsburgok közt ez a jóság Lipótban nem kivétel volt, hanem egyenesen típus, azt láttuk mindabból, amit I., II. és III. Ferdinánddal kapcsolatban már elmondtunk, Mária Teréziáról, II. Józsefről, I. Ferencről, V. Ferdinándról, Ferenc Józsefről, IV. Károlyról pedig ezután fogunk elmondani. De láttuk, hogy még a savanyú Miksa is sírva fakadt, mikor magyar alattvalóinak a törökök miatti szenvedéseit vázolták előtte. Acsády viszont ugyanezt az egyéni melegséget egyenesen a tőlünk legrosszabbnak gondolt Habsburg, az idegbeteg Rudolf leírataiban veszi észre.

Sajátságos, hogy a magyar történetíró látja ugyan, hogy a király Széchenyihez intézett levelei sokkal megértőbbek és melegebb hangúak, mint minisztereiéi, de azért mégse meri nyíltan kimondani, hogy ez az ő jó szívének és minisztereinél irántunk melegebb és megértőbb gondolkodásának bizonyítéka. Sőt mikor azt tapasztalja, hogy a levelekhez gyakran fűzött, tehát mindenképpen magától a királytól származó utóiratok még magánál a levél hangjánál is melegebbek és megértőbbek, még akkor se egész bizonyos benne, hogy legalább ezek az utóiratok az uralkodótól magától származnak. Ha ismerte volna Lovina naplóját és

olvasta volna Lipót gyóntatójának, Wagnernak róla írt életrajzát, akkor nemcsak ennyire kételkedő nem lenne, hanem egyenesen magától értetődőnek tartaná a dolgot. S az, hogy nemcsak az apa ilyen jólelkű, hanem egyúttal a fiai is, megint csak a Habsburgokra vall s ugyancsak dicséretükre válik.

Apa és fia, ez a két Habsburg is hasonlított Széchenyi érsekhez. Ők se csak az eszükre hallgattak, mint miniszterei, hanem a szívükre is. Alattvalóinknak ők tehát nemcsak uraik voltak, hanem atyáik is, s atyák voltak akkor is, ha ezek az alattvalók a mindig rebellis magyarok voltak s ezért a szívükre hallgatni ellenkezett az eszükre hallgatással. Képzeltető-rájuk ennél nagyobb dicséret?

Végeredmény

Hogy lehet magyar embernek úgy írni Rákóczi- és a kuruc korról, mint ahogyan itt történt, hallom az ellenvetést. Az ellenvetésben már benne van a felelet is. Ha tudományos alapon, tehát az igazság alapján állunk, akkor az, hogy hogyan írunk vagy ítélnünk valamiről, egyedül csak az igazságtól, tehát a tényektől függ. De ha hazafias alapon ítélnünk, akkor se függhet mástól. Abban a hazafiságban ugyanis, mely függetleníti magát az igazságtól és a tényektől, édeskevés köszönet van, sőt az ilyen hazafiság egyenesen szégyen a hazára. Arra a hazára ugyanis előre keresztet vethetünk, melyet csak az igazsággal szemben vagy ellenére lehet védeni vagy szolgálni. Aki tehát valamely érvelés vagy bizonyítás ellen csak a haza nevében tud kifogást emelni anélkül, hogy ennek az érvelésnek vagy bizonyításnak az igazsággal való egyezése vagy ellenkezése csak egy cseppet is érdekelné, mert hiszen erről egyáltalán nem is beszél, annak nincs joga szólni a haza nevében.

Hogy szabad-e a kurucokról vagy Rákóczi- és a kuruc korról úgy beszélni, ahogy én itt szoltam, egyedül csak attól függhet, hogy az, ahogyan szoltam, egyezik-e az igazsággal vagy ellenkezésben van-e vele. A kérdés tehát tisztán azon fordul meg, hogy a felhozott adatok hamisítottak-e vagy valódiak; a belőlük levont következtetések helyesek-e vagy helytelenek, erőltetettek-e vagy túlzottak; Rákóczi és társai jellemének és szereplésük indítóokainak az a kép felel-e meg, melyet én festettem meg, vagy az, amely a magyar közvéleményben eddig élt róluk?

Ha az igazság azt követeli, hogy a magyar közvélemény megváltoztassa róluk alkotott véleményét, az a magyar hazának és hazafiságnak semmiképpen se árthat, sőt csak használhat. Vannak – hála Istennek! – a kurucokon kívül is más nemzeti hőseink is szép számmal s ha vannak olyan hőseink, akik az igazság és pártatlan történettudomány fénysugarainak hatására bálványoknak bizonyulnak és ledőlnek, ezt nem sajnálnunk kell, hanem örülnünk neki s nem azt kell megállapítanunk, hogy ennek a nemzetnek nem voltak s nincsenek is hősei, hanem azt, hogy nem azok a hősei, akiket eddig azoknak gondolt, hanem azok, akiket eddig elhanyagolt, sőt talán éppen lenézett.

E megállapításon annál kevésbé van okunk vagy jogunk meglepődni, mert hiszen ha eddig nem tévedtünk volna, ha eddig nem bálványokat imádtunk volna, akkor csak nem juthattunk volna oda, ahol vagyunk?! Hiszen mi ezeréves hazánknak ma már csak a roncsait bírjuk, de hosszú évtizedeken át még itt se lertük honunkat a hazában, mert valójában még ez se volt a mienk. Vajon juthattunk volna-e ide, ha eddig helyesen hazafiaskodtunk volna s csakugyan az lett volna javunkra és kárunkra, amiről mi gondoltuk, s csakugyan azok lettek volna hőseink és áruelőink is, akiket mi gondoltunk azoknak.

Az igazság, még ha pillanatnyilag csalódást, sőt kiábrándulást okoz is, nemcsak káros nem lehet egy nemzetre és jövőjének sorsa alakulására, hanem legalább végeredményben, csakis üdvös, sőt megismerése a boldogulás egyetlen lehetősége.

Egyébként is ki meri azt mondani, hogy nekünk, magyaroknak, valaha is az volt a bűnünk vagy bajunk, hogy szolgálkúvek voltunk és a kelletténél is jobban térdet-fejet hajtottunk való vagy vélt ellenségeink vagy feljebbvalóink előtt? Ellenben nem éppen az-e az igazság, hogy túlságosan is „Herrenvolk” voltunk, elbizakodottak, túlságosan is megelégedettek és önelégültek? Nem azt hittük-e és hangoztattuk-e állandóan, hogy olyan szép ország, mint a mi hazánk, nincs még egy a világon, de olyan gazdag és termékeny se, s népünknek sincs párja a föld kerekén. Szerintünk a svábnak nemcsak húszéves korában nő-e be a feje lágya, s nem azt tartottuk-e, hogy a tót éppúgy nem ember, mint ahogyan a krumpli nem étel?

Mivel tehát mindig az ellenkezővel vétkeztünk, semmiképpen se lehet ártalmas ránk nézve, ha végre már megtudjuk, hogy nekünk magunknak is lehetnek és vannak is hibáink és voltak hibáink még legfőbb eszményeinknek, Rákóczi Ferencnek és nagy Bercsényi Miklós-nak is. Annál kevésbé lehet ebből a megismerésből nagy baj, mert hiszen azért ők se voltak kevésbé becsületes emberek, mint más népek hasonló hősei. Az ilyen kis helyreigazítások tehát csak a kótyagos világ mámorából hoznak vissza bennünket a józan valóság világába. Ez pedig csak hasznos lehet.

Aztán mi az elbizakodott derúlásra túlságosan is hajlamos lelki világunk miatt úgysis nemegyszer szenvedtünk már igen nagy bajt. Hazaáruló munkát az végez tehát, aki ezt a káros, elbizakodott felfogást tovább erősíti és továbbra is meghagyja a magyar közvéleményt abban a hitében, mintha a magyar ember nem is tévedhetne s mintha neki mindig csak igaza lehetne, nem pedig az, aki a túlfűtött optimizmust a józan valósággal, a nemzeti elbizakodottságot pedig az önbírálat ajánlásával igyekszik ellensúlyozni.

A mi történetírásunk, irodalmunk és egész nemzeti nevelésünk mindig csak a szabadságot dicsőítette. Eszményei azok az emberek voltak, akik az önértetre adtak példát s ezzel az egyetlen magyar erénnyel szemben az alkalmazkodást, a felsőbbiség előtti meghajlást és engedelmességet mint megvetendő, szégyenletes, hazafiatlan s csakis érdekből és haszonlesésből gyakorolt dolgot állította közönségünk és ifjúságunk elé.

Mivel a nemzeti gőg és a féktelen szabadosság úgysis legfőbb nemzeti sajátságunk és hibánk, korholás helyett ennek állandó dicsőítése gyakorlatilag úgyszólván egyet jelent nemzetünkre nézve az öngyilkosság ajánlásával. Ellenben hazafias építőmunka, sőt valóságos megváltás számunkra, ha valaki arra is rámutat, hogy nemcsak tiszteletre méltó és üdvös szabadság van, hanem kárhozatos szabadosság és féktelenség is s ez még többet ártott és árt a nemzetnek, mint a szolgálkúség; hogy a haza jólétét és boldogulását nemcsak kardforgatással és forradalmak szításával és kirobbantásával lehet szolgálni, hanem törvénytisztelettel, engedelmességgel, önmérséklettel, rendszeretettel is, sőt ezekkel sokkal inkább, mint azzal.

Nemcsak szabadsághősökre van egy nemzetnek szüksége és nem is elsősorban azokra, hanem az áldozatos lemondásban, a szerénységben, a felsőégtiszteletben és engedelmisségben példamutatókra.

Aztán arra is rá kell mutatnunk, hogy necsak haza van, hanem hit is és mennyei haza is. Tudomásul kell vennünk, hogy vannak olyan hazafiak is (s, ha másért nem, a vallásszabadság és a vélemény szabadság címén mindenképpen joguk van hozzá, hogy legyenek), akiknek nemcsak a hazájuk és a fajtájuk, hanem a hitük is drága. Az ilyen hívő ember azonban nem egyezhetik bele abba, hogy hazáját a hit és vallás kárára boldogítsák s ezért az olyan szabadságharcot, mely a hit és vallás kárára van, semmiképpen se helyeselhet vagy támogathat. Többek közt Rákóczi szabadságharca is ilyen volt.

Aki tehát azt követeli, hogy ezt a szabadságharcot minden magyar szükségképpen helyeslje, a vallásszabadsággal ellenkező erőszakos és forradalmi állásponton van, mely a maga egyéni felfogását és a haza boldogítására alkalmasnak tartott eljárás módját csalárdul a hazaszeretettel azonosítva a maga felfogását akarja a más véleményen levőkre ráerőszakolni, őket tehát az önálló gondolkodás és eljárás módjától meg akarja fosztani.

Ha tehát Rákóczi mozgalma nemzeti szempontból csakugyan helyes és kifogástalan is lett volna (pedig nem volt az), a magyar katolikus embernek akkor is joga volt és ma is joga van ellene lenni tisztán vallási szempontból is, sőt ez a vallási szempont ez esetben egyúttal még hazafias szempont is, mert a katolikus ember szerint a magyar nemzet és nép legveszedelmesebb tönkretevője az, aki az igaz hittől fosztja meg vagy abban meggyöngyíti.

Ha én a katolikus hitet tartom az igaznak és emellett népem és nemzetemet is szeretem, szabad-e hazafiaknak tartanom és támogatnom azokat vagy akár csak tétlenül nézmem azok kárhuzatos törekvését, akik ezt a hitet hátra vetik, intézményeitől, anyagi eszközeitől megfosztják? Magyar embernek Rákóczi ellen lenni még akkor is szabad és bizonyos eseteiben még kell is, ha szorosán vett nemzeti szempontból szükséges és hasznos lett volna a felkelés.

Hogy ezt a felfogást mégis annyira tökéletesen sikerült távol tartani a magyar közvéleménytől, még a katolikustól, sőt a papitól és szerzetesitől is, annak egyrészt az az oka, hogy a Rákóczi-felkelésnek a katolicizmus szempontjából káros voltát egészen háttérbe helyezték és elhomályosították (például a jezsuiták kiűzéséről közvéleményünk úgyszólván nem is tud), ezzel szemben viszont Rákóczi nagy vallásosságát túlságosan is kihangsúlyozták.

Elsősorban azonban mégis azzal lehet a dolgot megmagyarázni, hogy nálunk igazi katolikus közvélemény az eddig bizony nem is nagyon volt. Ha lett volna, Rákóczi kultusza nem lehetett volna annyira általános és oly nagy. Hogy mennyire igaz ez az állításunk, mutatja, hogy majdnem ilyen általános nemcsak Rákóczi, hanem még az egészen nyíltan katolikusüldözött, például a kassai vértanúkat legyilkoló Bethlen és Bocskai kultusza is, negyvennyolcra nem is szólva.

Az iskolai hitoktatást például negyvennyolc is eltörölte. Ez azonban legkevésbé se volt akadály a érte való hazafias rajongásnak még papi körökben se. Hogy a hittant eltörölte, azt a negyvennyolc régi rajongói nem is tudják. Ha gondoskodunk róla, hogy megtudják, nem hiszik el. Ha be is bizonyítjuk nekik, akkor pedig másnapra már nem emlékeznek rá. Nem akarnak ugyanis lemondani kedves eszményeikről, melyek – úgy látszik – azoknál az eszményeknél, melyet a hit állít eléjük, sokkal fontosabbak nekik.

Azért természetesen hisznek is, de épp olyan természetes az is, hogy a hitük nem komoly, nem logikus, mert nem az észen alapul, hanem a szokásokon és az érzelmeken, de a vallásos érzelmüknél sokkalta lángolóbb bennük a negyvennyolcért és a hazáért lángoló érzelem. Mivel azonban ez az érzelem logikátlan, érthető, hogy nem volt akadály annak se, hogy antiszemitizmusa címén Hitlerért is ne rajongjanak, sőt hogy a népi demokrácia címén még az orosz bolsevizmust is ki ne szolgálják. Nekik ugyanis hazájuknak csak egyfajta ellensége ellen van érzékük a gyűlöletre: az ellen, mely Béccsel, a „némettel”, valójában azonban a katolicizmussal kapcsolatos. Mert mikor például ugyanez a német Hitler vezérsége alatt, tehát egyházellenes irányzatban jelentkezett és tette igazi gyarmatává hazánkat, ez az elnyomás nem okozott nekik fájdalmat, mert észre se vették, sőt többségükben egyenesen mint örvendetes dolgot üdvözölték.

Azt is fel szokták hozni Rákóczi mellett, hogy az ő mozgalma (kudarcba fulladása ellenére is) hasznosnak és örvendetesnek nevezhető, mert még így is nagy kincsekkel gazdagította nemzeti életünket és történelmünket. Ha csak pár évre is, de magyar fejedelmi udvart, nemzeti hadsereget, magyar önállóságot, nemzeti öntudatot teremtett és a magyar lelket olyan szép és vonzó megnyilvánulásaiban mutatja be, hogy a kuruc világ történelmünknek örökre feledhetetlen és talán legvonzóbb korszaka marad. Már csak a kuruc nóták, a tárogató, Cinka Panna és a Rákóczi-induló miatt is azt kell mondanunk, hogy kár lett volna, ha nem lett volna.

Mindezekre legelőször is azt feleljük, hogy arról, hogy mindezeket a mozgalom elhibáztott voltával szemben ellenértékeként mérleghessük, legfeljebb akkor lehetne szó, ha a dolog vallási oldalától eltekintünk, azaz gyakorlatilag vallástalan vagy katolikusellenes álláspontra helyezkednénk. Világos ugyanis, hogy az örökkévalókkal hasonlítva össze, ellenértékről még csak beszélni se lehet. A magyar katolicizmus egészen jelentéktelen tényezővé

zsugorodásával szemben nem lehet ellenérték semmiféle Rákóczi-induló vagy kuruc nóta. De ha a vallási kérdést nem keverjük bele a dologba s megmaradunk csak a faj és a földi ha-za keretei között, akkor is igen le kell néznünk ezeket az ellenértékeket.

Magyar fejedelmi udvar és hadsereg akkor már századok óta volt Erdélyben. Ez tehát nem volt se vívmány, se újság. (Mit ért azonban az a magyar hadsereg, melynek Európa és a kereszténység ellen kellett masíroznia?) Ami Rákóczi magyar fejedelmi udvarát illeti, megokolatlan, „fenn az ernyő, nincsen kas”, parvenü, még a jóakarátú hollandokat és angolokat is megbotránkoztató, túlzott pazarlása miatt igazán kár annyira meghatódnunk tőle és olyan szép történelmi emlékünknél tekintenünk. Sokkal megokoltabb lenne egyik legnagyobb nemzeti hibánk sajnálatos megnyilvánulásának tartanunk.

De talán még Rákóczi udvaránál is kevesebb gyönyörködőnivalónk van a kuruc seregben, nagyzó, irigy, állandóan egymással veszekedő, részegeskedő tisztjeivel, az ellenség elől rögtön megszaladó közlegénységével (erre annyi bizonyítékot hoztunk fel, hogy a felsorolt eseteket semmiképpen se tekinthetjük kivételnek), az ellenség ellen a lakosság lelketlen kitelepítésével s utána falvakat felgyújtó hadviselésével, a nyomában járó borzalmas pestissel és értéktelen, már a kutyának se jó rézpénzével. Mérhetetlen egyoldalúság kell hozzá, hogy valaki mindebben most, harmadfélszáz év múlva, már gyönyörűségét találja. Akiknek tényleges részük volt benne, azok gyönyörűség helyett ugyancsak sóhajtoztak, sőt káromkodtak és átkozódtak miatta.

Aztán hogy lehet nemzeti önállóságról, sőt öntudatról beszélni ott, ahol házalni kell Szent István koronájával, mert már olyan értéktelenné vált, hogy így se kell senkinek? Ahol a nemzetnek nem szövetségese az idegen nemzet, hanem „pártfogója”, aki iránt olyan hangot is használ, mely ugyancsak szégyen a magyar önézretre s aki előtt még azt is le kell tagadnia, hogy béketárgyalásokat folytat? Lehet-e szép emlék magyar ember számára, mikor azt kell olvasnia, hogy Rákóczi kivégeztette volna az áruló francia tisztet, ha magyar lett volna, de mivel francia volt, nem merte, nem tehet?

Az a híres kuruc öntudat és függetlenség csak azért látszik nekünk olyan felemelőnek és szépnek, mert azok, akiknek érdeke, gondoskodtak róla, hogy csak a szebbik oldalát lássuk, az árnyékosat ne vegye észre senki. Viszont az előtte volt és utána következő osztrák „elnyomás” pedig csak azért látszik annyira sötétnek és egyáltalán elnyomásnak, mert abból meg mindig csak rosszat vetítették szemünk elé, de azt is torzító tükörben és hatványra emelve.

Irányzatos beállítás az is, ha kurucok helyett egyszerűen magyarokat mondunk, a labancokat pedig egyszerűen csak „a német”-tel azonosítjuk, akikhez kivételesen legfeljebb egyik két idegen, hazáját és népét eláruló gyászvitéz csatlakozott. Rámutattunk ugyanis, hogy még a kálvinista Erdélynek is mindig igen tekintélyes része volt labanc, az anyaországban pedig addig, míg nem kényszerült elvet változtatni, mindenki labanc volt.

Hiszen minden nemes, akár katolikus volt, akár protestáns, a környező várakba menekült Rákóczi elől s csak akkor lett kuruccá, mikor már ezek a várak elfoglalták, illetőleg – mert várak a kurucok nem nagyon szoktak elfoglalni – fel kellett már nekik adni. Aki pedig még ekkor is kitartott, elveiért még pusztulni hagyta birtokait is s ideiglenesen még a hontalanság keserveit és nélkülözéseit is vállalta, feltétlenül a magyarság legjavához tartozott, akinek csak a szilárd katolikus meggyőződés és az eskü szentsége adott ekkora lelkiert és jellem-szilárdságot.

Habár, mint láttuk, a kurucok tisztjei között özönnel voltak idegenek (németek és franciák), legénységében pedig tótok, rutének és oláhok; habár rutén földön kezdődött (és végződött) a mozgalom, Bercsényi jobbágyai és alattvalói mind rutének voltak, a mozgalom magja mindig a tót Felvidék volt, Rákóczi leglelkesebb hívei pedig a ma is 90%-ban lutheránus és jelenleg már régóta pánszláv Miava-környéki lutheránus tótság volt, az oláhok pedig Rákóczinak a szabadságharcot támogató, tehát exkommunikációval járó, pravoszlávpártolása miatt ragaszkodtak hozzá, úgyhogy Erdélyben inkább a magyarság volt labanc és az oláhság

kuruc, azonban mindezek ellenére is elismerjük, hogy lényegében mégis kétségtelen, hogy a császári sereggel szemben mégiscsak a kurucok képviselték a magyarságot.

Félrevezetett, nem okosan harcoló magyarság volt ez, de mégiscsak magyarság s ezért bírja a mi rokonszenvünket is s végtelenül sajnáljuk, hogy hibáztatnunk kell és elítélnünk. Mi se szívesen harcoltunk volna ellenük. Semmiképpen se ítélnénk azonban el azokat a magyarokat, akik ellenük harcoltak, mert pártütő, fellázadt, a törvény és a király iránt engedetlen s emellett, ha nem is mindig nyíltan, de lényegében mégis a katolicizmus ellen harcoló magyarság volt ez.

Ami pedig a poézist illeti, ez is hozzátartozik ugyan az élethez, szebbé is teszi, de kétségtelen, hogy mellékes dolog s semmiképpen se lehet egy nemzet életében vagy történelme megítélésében irányadó. Egyébként pedig tárogató Rákóczi előtt is volt már, tehát lenne nélküle is. Rákóczi-induló már bajosan lenne nélküle, s ezt valóban mi is sajnálnánk, ha nem lenne, de viszont ez meg – ki hinné?! – csak a XIX. században keletkezett. Semmi köze tehát a kuruc korhoz.

A kuruc nótákat is sajnálnám. Nem sokan vannak, akik többet énekelték fiatal korukban és többet dúdolgatnák őket még ma is, mint én. Elismerem, hogy szegényebb lenne a magyar érzelmi élet nélkülük. Azonban inkább a dallam értékes bennük, mint a szöveg, mert már gyermekkoromban feltűnt, milyen értéktelen, sőt egyenesen semmitmondó sokszor a szövegük. Amelyik szép, arról kisült, hogy Thaly Kálmán bátyánk fanatizmusa hamisította őket. Ki látott például már ilyen „talpraesett” magyar népdalt:

„Te vagy a legény, Tyukodi pajtás,
Nem olyan mint más, mint Kucug Balázs,
Terejmen hát országunkban jó bor, áldomás,
Nem egy fillér, de két tallér kell ide, pajtás!”

Értelmetlenségen kívül még magyartalan is, mert a „nem” után nem „de”, hanem „hanem” kellene. Aztán még azt is jól láthatjuk belőle, mennyire nem voltak magyarok azok a kurucok. Ezt az oláh Kucug Balázst Rákóczi talán éppen szakadár-pártolásával szerezte, tehát még Rákóczi vallásilag rendkívül tág lelkiismeretét is eszünkbe juttatja. Aztán a vers üteme, hangsúlya is – a magyar nyelv természetével annyira ellenkezően – a „Tyukodi” szóban a harmadik, a „Kucug” szóban a második, tehát mindig éppen az utolsó szótagon van. Ki látott ilyen magyar népdalt?!

Aztán:

Csínom Palkó, Csínom Jankó, csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom, dali pár pisztolyom.
Nosza rajta, jó katonák, igyunk egészséggel,
Menjen táncra kik-ki köztünk az ő jegyesével.

Szép és magyar erkölcsökre vall, hogy nem a szeretőjével, hanem a jegyesével megy a legény táncra, de ki érti meg ennek a dalnak az első két sorát? Micsoda erőltetett, kifecamított dolog a tartalma! S a Palkó s még inkább a Jankó is inkább tót ízü benne, mint magyar.

De ha még oly szép és talpraesett lenne is ezeknek a kuruc nótáknak nemcsak a dallama, hanem a szövege is, akkor is figyelmeztetnem kellene rajongóikat, hogy mégiscsak túl drága volt az az ár ahhoz, amit a magyarság ezekért a nótákért fizetett, semhogy nagyon kedve lehetne örülnie nekik. Könnyű most, harmadfélszáz év távlatából, tele gyomorral, víg mulatozás mellett, meleg szobában tárogatózni vagy énekelni a kuruc nótákat s azt gondolni, hogy az a magyar önállóság és az a magyar hadsereg milyen szép lehetett, és ha csak pár évig is volt meg, mennyire megérte!

Hanem tessék beleképzelnie magát a mai hazafias rajongónak szegény akkor élő, tehát a „dicső” kuruc kort átélő honfitársaink helyzetébe! Mikor a labanc azért fosztotta ki mindenéből s égette fel porig a magyar hajlékokat, mert előtte a kuruc sereg járt ott, s a lakosság, akár akarta, akár nem, azt volt kénytelen megvendégetni; ha pedig a labanc járt ott előbb, s így az élvezte a kényszer-vendégszeretetet, akkor a kuruc büntette ugyanazzal vagy még keményebben.

Aztán mikor az Alföldön át Erdélybe vonuló császári sereg elől az összes útjába eső magyar városok és falvak lakosságát fejedelmi parancsra kiköltöztetik lakóhelyéről s utána a házakat is felgyújtják – magyarok magyar parancsra –, hogy az átvonuló német éhen pusztuljon, de azzal már nem törődtek, hogy a német elvonulása után az a szegény magyar lakosság, melynek ott kellett élnie-halnia, ha visszatér, mit csinál majd és miből él majd ott utána.

1710 októberével kapcsolatban írja Márki (III., 135. o.): „Valóban mindenki menekült. A fejedelem szíve sohasem esett meg úgy a köznyomorúságon, mint a Pataktól Ungvárig tett másfél napi útban. A földet már hó borította. Hosszú szekérsorokkal találkozott, amelyeken az alsómagyarországi és a végvidéki nemesek és tisztek feleségei menekültek az ellenség elől. Könnyezve bizonygatták a fejedelem előtt, hogy uraik hűségesen ragaszkodnak hozzá. (Persze ez egyáltalán nem bizonyítja, hogy úgy is volt. Egyébként is, ha már ide jutottunk, mit is tehettek volna okosabban?) Szállásért, eleségért könyörögtek. Hidegtől félig megdermedt csecsemők sirtak mindenütt a kocsikban, amelyek a fagyos sárban alig mozogtak vagy éppen elakadtak, összetörték.”

Aztán képzeljük magunkat szegény rodostóiak helyébe, akik éveken, sőt évtizedeken át éltek ott unalomban, keserűségben, szegénységben, honvágytól gyötörtén, remény nélkül. Miksa levelei elég ízelítőt adnak lelkiállapotukról, pedig nem volt mindegyikük olyan okos, olyan nyugodt, olyan józan életbölcességű és olyan jó idegzetű és kedélyes, mint ő. Vajon lehetett volna-e ezeket azzal vigasztalni, hogy hiába szenvedtek, mert a Rákóczi-induló meg a „Csínom Palkó” annyira szép, hogy mindenért kárpótol benneteket s az sose született volna meg, ha ti szabadságharcot nem kezdtetek volna.

Aztán ne feledjük azt se, hogy a kuruc harcokban 85.000 magyar esett el fegyvertől és 410.000 pusztult el a pestisben. (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 360. o.) Ha most tudjuk, hogy hazánk lakossága akkor nem volt több másfél milliónál, akkor fel tudjuk fogni azt a mérhetetlen veszteséget, mely bennünket Rákóczi magyar udvara és a kuruc nóták hazafias ellenértékeképpen ért.

Pedig a megadott két adaton kívül mennyien pusztulhattak el, különösen csecsemők, a menekülések és kitelepítések idején! És mennyi születés maradt el a nyolcéves háború folyamán. A 85.000 harctéri halott pedig csupa javakorabeli férfit jelent, akiknek elpusztulása ugyanannyi anyaságra képes magyar nő pár nélküli, tehát terméketlen elmúlását is jelenti.

Nem egyenesen kétségbeejtő gúny-e tehát e nemzeti veszteségekkel szemben ellenérték-képpen a Rákóczi-indulót vagy a „Csínom Palkót” emlegetni s azt mondani, hogy mégiscsak többet használt, mint ártott a magyarságnak Rákóczi!

E haszon nélkül bizony jó egynéhány millióval több ember laknék ma Magyarország területén, főként pedig legalább tíz-húsz százalékkal többet tenne itt a magyarság a nemzetiségekkel szemben, ami pedig nemzetünk sorsára és a mai megcsonkulásunk mértékére nézve egyenesen döntő jelentőségű lett volna és lenne.

Ha minden népnek drága a vére, akkor nekünk, akik országunk területének még felét se tudjuk benépesíteni, kétszeresen az, sőt egyenesen nemzeti létünk alapja. S különösen milyen becses és drága volt a magyar vér éppen akkor, mikor Rákóczi pusztította, rögtön a török világ megszünte után, mikor a megműveletlen és lakatlan magyar holdak milliói ásitottak ember után; mikor annyira nem volt munkanélküliség, hogy külföldről kellett nagy költséggel embereket összetoborozni és ide édesgetni, s mikor az oláh, a rác, a rutén és valach pásztorok édesgetés nélkül is szívesen hajtották le nyájaikat a zord havasokról a kövér alföldi legelőkre

s lettek ott új honfoglalók. Rákóczi ekkor pusztított ki a magyar nép akkor még meglevő két-milliójából legalább egy felet, tehát a magyarság legalább egynegyedét.

De milyen, még a mohácsinál is sokkal nagyobb „vészt” lett volna itt, ha Isten Károlyi Sándor képében a végén nem ad nekünk egy „aljas” „árulót”, aki az utolsó pillanatban el nem választja a nemzet ügyét a még mindig az „édes” hazát emlegető, dacoskodó Rákócziétól s a magyar nemesség többsége vele megy a bujdosásba is? Akkor nemcsak az ország maradt volna üres, hanem még a föld is, melyet nemessége ezer éve birtokolt, idegenek kezére került volna. Hogy ez a legnagyobb „vészt” sem következett be s nem pecsételte meg végleg sorsunkat, azt se Rákóczi és az őt követők, hanem az „árulók” s még inkább a már kezdettől fogva „áruló” Pálffy és Ebergényi, no meg Lipót, József és Eleonóra keresztény jóságának és szeretetének érdeme.

Akiket a pestis meghagyott, azokat „az éhség tizedelte”, írja a Szilágyi történelem VIII. kötetének lelegeleje. A hosszas háború alatt ugyanis úgy elpusztult minden, a gazdasági épületek, felszerelés, állatállomány és takarmány s Rákóczinak a végén már teljesen elértéktelenedett rézpénzéért, a „kongó”-ért annyira nem lehetett semmit se kapni, hogy gazdálkodni nem is volt érdemes és a határszéli megyék, például Sáros lakossága a szomszédos Lengyelországba vonult át az éhhalál elől. (Szilágyi, VIII., 33. o.) Olyan rendkívüli volt a nép szenvedése és nyomora, hogy a helyzetet már nem is tudta magának természetes okokkal megmagyarázni. A régi írások ugyanis arról is beszélnek, hogy a föld is megingott és a folyók is elhagyták medrüket és szárazon maradtak a halak (9. o.). Mind olyan dolgok, ami után már csak a világ vége következik.

A helyzet micsoda nem ismerésére vall tehát az az ostoba beszéd, hogy azért így is jobb volt, hogy kuruc kor volt, mintha nem lett volna! S mennyire ellenkezik a költő világa a valóság világával, mikor e sok, egyenesen a világ végére emlékeztető istencsapást így énekl meg: „Rákóczinak dicső kora, nem jön vissza többé soha!” Mert azt, hogy többé nem jön vissza, természetesen nem örvendezve és vigasztalásképp mondja, hanem a legnagyobb „hazafiú”, illetőleg „honleányi” szánakozással. A magyar nép akkor melegében még egész más-képp gondolkodott e nekünk jelenleg már oly dicsőnek látszó korról s gúnyosan és örvendezve azon, hogy végre már leszerepeltek, gúnynótákat szerzett az ugorkafáról leszállt „nyalka kurucokról” (9. o.).

Az a haszna természetesen ennek a nyolc keserves évnek is megvolt, hogy Bécsben – ha ugyan már eddig éppen eléggé nem tudták volna – most még jobban megtudhatták, hogy a magyarokkal csínján kell bánni, mert veszedelmes egy náció. Ámbár ott, aki akarta, úgy is felfoghatta a dolgot s ha annak a magyargyűlöletnek, melyet mi rájuk fogunk, csak egy századrésze is megvolt bennük, bizonyára úgy is fogta fel, hogy a magyarnál hitszegőbb náció aligha van a világon. Itt sose tud fellépni olyan „szabadsághős”, aki követőkre ne találna. Annyi azonban egész bizonyos, hogy Rákóczi leszereplése után eggyel több okuk volt arra, hogy Bécsben bennünket ne szerethessenek és ne bízhasanak bennünk.

Rákóczi kardjánál sokkal többet segített volna rajtunk, hogy felkelés helyett inkább megvalósítottuk volna Kollonits reformjavaslatait s az így velük talpra állított, a Rákóczitól leapasztottnál egyébként is egy félmillióval több, meggazdagodott magyar a sok addigi szó és szavalás helyett végre áttért volna a tettek útjára. Ha vállalt volna az állam felé önkéntes áldozatokat nagyobb adó alakjában azzal, hogy nemessége nem ragaszkodott volna továbbra is már rég idejétmúlt adómentességéhez s ezt a nagyobb adót feltételekhez, például az önálló magyar hadsereg felállításához, az elpusztult területekre telepítendő magyaroknak az idegekkel szemben kedvezményekben való részesítéséhez stb. kötötte volna.

Aki nem a szóvirágok világában él, hanem csak egy csepp érzéke is van a valósághoz, tudja, hogy a megajánlott nagyobb adó fejében a feltételeket Bécsben nemcsak elfogadták volna, hanem meg is tartották volna, sőt ez esetben ez nem is Béctől függött volna, mert magát a dolgot is mi magunk hajtottuk volna végre. Hogy a valóságban nem így történt, hanem

mindent Bécsben határoztak el és hajtottak végre, annak egyedül az volt az oka, hogy nem fizettünk. Ennek természetes következménye volt, hogy nem is számítottunk.

Ha pénzforrás lettünk volna a kormányzat számára, mégpedig biztos pénzforrás, mint ahogyan az örökös tartományok, Csehország és később Lombardia azok voltak és országgyűlés által megajánlott, tehát tisztán a mi elhatározásunktól függő pénzforrás, természetes, hogy a pénzünkkel együtt lett volna befolyásunk és szavunk is.

Geld regiert die Welt – mondja a német. Pénz beszél, kutya ugat, mondja a magyar. Mivel látjuk, hogy nemcsak német, hanem magyar közmondás is van ugyanezen igazság kifejezésére, mégpedig még erélyesebb, mint a német, láthatjuk, hogy ezt a fontos igazságot nemcsak a németek tudják és tudták, hanem mi is. Csak sajnos – mi ezt is csak mondtuk, de nem gyakoroltuk. Eszünk, az a híres magyar királyi ész, nagyon jól felismerte az igazságot, csak gyakorolni, az életbe is kivinni felejtette el. Ehhez ugyanis az észen kívül még akarat, önfegyelmelés és az áldozatosság szelleme, azaz a hazának – akár „édesnek” mondjuk, akár nem – tettekkel való szeretése kellett volna. Ez pedig hiányzott. Sőt, hogy szégyellenünk ne kelljen, hogy hiányzott és hiányzik, hiányát még észrevenni se voltunk és vagyunk hajlandók, hanem helyette – mert ez sokkal kényelmesebb s ráadásul még „hazafias” is – az osztrákokot szidjuk és szidtuk s minden bajunk gyökerét abban látjuk, hogy Bécsben bennünket sose szerettek és bennünk sose bíztak.

Ezért ragaszkodtunk és ragaszkodunk körömszakadtáig a kuruc ügy igazságához még akkor is, ha az „ármány” miatt ez az igazság nem győzedelmeskedhetett is és ezért ragaszkodunk oly makacsul ahhoz az állításhoz is, hogy ez a „szent” kuruc nemzeti ügy még így leerve és eltíporva is érték volt részünkre, s ha „árulással” és fegyverletétellel végződött is, még így is jobb volt, hogy volt, mintha nem lett volna.

Tartalomjegyzék

II. Rákóczi Ferenc (1676-1735)	5
A „Rákóczi-ház”	7
Rákóczi, a fejedelem	10
A gyarló Rákóczi	43
Rákóczi és XIV. Lajos	62
Hogyan bánt a bécsi udvar Rákóczival?	67
Rákóczi egyéb kirívó emberi gyarlóságai	72
A pompakedvelő Rákóczi	84
Rákóczi anyagi viszonyai	95
Rákóczi nemi élete	99
Rákóczi egyéb emberi gyarlóságait bizonyító adatok	124
Rákóczi és az Egyház	164
Rákóczi és a papság	219
Rákóczi és a jezsuiták	232
Egy Rákóczi-mű tanulságai	248
Melyik fél volt fanatikusabb a barokk korban?	257
Rákóczi és a haza	267
Rákóczi Ferenc szabadságharcának többi szereplői	309
Bercsényi Miklós (1665-1725)	311
Károlyi Sándor (1668-1743)	344
Hazaárulással szereztek-e birtokaikat a magyar főurak?	354
Bottyán János	360
A kuruc főnemesség	363
Ocskay, Bezerédi és Béri Balogh Ádám	373
A többiek	378
Labancok	383
Széchenyi Pál (1642-1710)	390
Végeredmény	412

